

UNIVERSIDADE DE SANTIAGO DE COMPOSTELA

FACULTADE DE FILOLOXÍA

**CONTRIBUCIÓN Ó ESTUDIO DO PROCESO DE
CODIFICACIÓN ORTOGRÁFICA E GRAMATICAL DO
GALEGO: ORIENTACIÓNS, CONFLICTO E FASES DO
DEBATE NORMATIVO**

Pablo Sánchez Vidal

Xullo de 2008

UNIVERSIDADE DE SANTIAGO DE COMPOSTELA

FACULTADE DE FILOLOXÍA

**CONTRIBUCIÓN Ó ESTUDIO DO PROCESO DE
CODIFICACIÓN ORTOGRÁFICA E GRAMATICAL DO
GALEGO: ORIENTACIÓNS, CONFLICTO E FASES DO
DEBATE NORMATIVO**

Tese de doutoramento realizada
baixo a dirección do doutor don
Henrique Monteagudo Romero
V. P.

Pablo Sánchez Vidal

Xullo de 2008

1. LIMIAR.....	11
2. OBXECTO DE ESTUDO	25
3. INTRODUCCIÓN TEÓRICA	27
3.1. UNHA ACHEGA AOS CONCEPTOS DE LINGUA E DIALECTO. CARA A UNHA NOVA PERSPECTIVA DOS CONCEPTOS DE LINGUA E DIALECTO	27
3.2. ALGÚNS APUNTAMENTOS SOBRE A EVOLUCIÓN HISTÓRICA DOS CONCEPTOS LINGUA E DIALECTO	31
3.2.1. Os conceptos lingua e dialecto na antigüidade grecolatina e no Renacemento europeo	31
3.2.2. Os conceptos de lingua e dialecto na lingüística histórico-comparativa	59
3.2.3. Os conceptos de lingua e dialecto na lingüística estruturalista	130
3.3. OS CONCEPTOS DE LINGUA E DIALECTO DESDE O PUNTO DE VISTA DA PERSPECTIVA SOCIOLINGÜÍSTICA OU MÉTODO NEOCULTURAL ...	161
3.3.1. Que é a perspectiva sociolingüística ou método neocultural?.....	161
3.3.2. A problemática da asignación das variedades lingüísticas ás categorías de lingua e dialecto. As “zonas escuras” dos criterios lingüísticos tradicionais desde o punto de vista da sociolingüística.....	171
3.3.2.1. Unha primeira achega aos criterios lingüísticos tradicionais desde un enfoque sociolingüístico	171
3.3.2.2. Os tres criterios tradicionais principais desde o punto de vista da sociolingüística	178
3.3.2.2.1. O criterio lingüístico-estrutural	178
3.3.2.2.2. O criterio da intelixibilidade ou intercomprensión mutua.....	195
3.3.2.2.3. O criterio histórico-xenético	202
3.3.2.3. Os criterios tradicionais secundarios desde o punto de vista da sociolingüística	213
3.3.2.3.1. O criterio da presenza/ausencia dun sistema gráfico único	213
3.3.2.3.2.1. Os problemas das linguas supranacionais con centos de millóns de falantes.....	218
3.3.2.3.2.2. A cohesión e uniformidade lingüística nas variedades lingüísticas vernáculas. O punto de vista da teoría de rede social.....	235
3.3.2.3.2.3. A ecuación “unha lingua ↔ unha variedade estándar” como un enfoque ideolóxico dirixido.....	257
3.3.2.3.3. O criterio da tradición literaria	266
3.3.2.3.4. O criterio da imposición a outros sistemas lingüísticos da súa mesma orixe	268
3.3.2.3.5. O criterio do número de usuarios	304
3.3.3. Cara a un novo concepto de lingua e dialecto. A lingua como institución cultural.....	314
3.3.3.1. A interconexión do concepto lingua e dialecto coas variables extralingüísticas cultura, identidade e nación.....	314
3.3.3.1.1. A relación entre lingua e cultura.....	336
3.3.3.1.2. A relación entre lingua e identidade.....	357
3.3.3.1.3. A relación entre lingua e nación.....	380
3.3.3.2. Os conceptos de lingua e dialecto desde o punto de vista da lingüística relativística	393
3.3.3.2.1. Os precedentes da lingüística relativística: o concepto de dialecto heteroxéneo ou por subordinación e outras cuestións conexas	393
3.3.3.2.2. Os conceptos básicos da lingüística relativística.....	401

3. 3. 3. 2. 3. A planificación lingüística.....	418
3. 3. 3. 2. 3. 1. Os antecedentes e consecuentes da planificación lingüística	418
3. 3. 3. 2. 3. 2. A selección	423
3. 3. 3. 2. 3. 3. A codificación	439
3. 3. 3. 2. 3. 4. A elaboración.....	509
3. 3. 3. 2. 3. 5. A implementación.....	518
3. 4. CONCLUSIÓN TEÓRICA	532
4. O DEBATE NORMATIVO	539
4.1. PRESENTACIÓN DAS CORRENTES PRINCIPAIS EN CONFLITO: A ORIENTACIÓN AUTONOMISTA, A ORIENTACIÓN REINTEGRACIONISTA E A ORIENTACIÓN LUSOFONÓFILA.....	539
4. 2. A ORIENTACIÓN AUTONOMISTA.....	551
4. 2. 1. Os fundamentos teóricos da orientación autonomista	551
4. 2. 2. Propostas para a orientación autonomista	592
4. 3. A ORIENTACIÓN REINTEGRACIONISTA.....	677
4. 3. 1. Os fundamentos teóricos da orientación reintegracionista	677
4. 3. 2. Propostas para a orientación reintegracionista	699
4. 4. O PROBLEMA DAS ETIQUETAS PARA CADA CORRENTE CODIFICATORIA E DO NÚMERO DE CORRENTES CODIFICATORIAS	741
4. 5. ANÁLISE DOS PRINCIPIOS COMÚNS ENTRE A ORIENTACIÓN AUTONOMISTA E A ORIENTACIÓN REINTEGRACIONISTA	755
4. 6. AS ETAPAS DO DEBATE NORMATIVO	806
4. 6. 1. A primeira e segunda fase do debate normativo. Desde 1906 até 1966... ..	807
4. 6. 2. A terceira fase do debate normativo. Desde 1966 a 1982	808
4. 6. 3. A cuarta fase do debate normativo. Desde 1982 até o ano 2000.....	846
4. 7. A CORRENTE LUSOFONÓFILA OU LUSOFONÍA	852
4. 7. 1. A progresión colectiva cara á orientación lusofonófila ou lusofonía	852
4. 7. 2. A progresión individual cara á orientación lusofonófila ou lusofonía	869
4. 7. 3. As relacións conflitivas entre a orientación lusofonófila e a orientación reintegracionista	877
4. 8. A REPRESENTATIVIDADE SOCIAL DE CADA UNHA DAS ORIENTACIÓNS CODIFICATORIAS	890
4. 9. A REDUCIÓN DOS MODELOS NORMATIVOS E A SÚA RELACIÓN COS NIVEIS DE ENDONORMATIVIDADE/EXONORMATIVIDADE	914
4. 10. A ORTOGRAFÍA E AS SÚAS RELACIÓNS COA FONÉTICA	924
4. 11. APUNTAMENTOS SOBRE A CODIFICACIÓN LÉXICA E GRAMATICAL	934
4. 12. AS TENTATIVAS DE CONCORDIA NO DEBATE NORMATIVO	938
4. 13. AS LIÑAS DE CARÁCTER IDEOLÓXICO-LINGÜÍSTICO SUBXACENTES AO DEBATE NORMATIVO.....	958
4. 14. AS NOMIG 03. UN CÍRCULO QUE SE FECHA?	971
5. CONCLUSIÓNS	989
6. BIBLIOGRAFÍA	1025

1. LIMIAR

No hoxe xa afastado ano de 1999, unha vez rematados os cursos de doutoramento correspondentes ao bienio 1998-1999, reunín, por fin, a vontade de ánimo suficiente como para dar os meus primeiros pasos dentro desa cumprida e tortuosa senda (tal e como as posteriores vivencias se habían encargar de me demostrar) que conforma todo proxecto de investigación nado co degoxo último de acadar, de modo mediato ou inmediato, máis cedo ou máis tarde, a materialidade efectiva do formato académico dunha tese de doutoramento.

A tal efecto, e sobre a amizade discípulo-mestre trabada ao longo da miña carreira universitaria así como durante os anos dedicados aos cursos de doutoramento na Facultade de Filoloxía da Universidade de Santiago de Compostela, procurei, cando todo aínda restaba por facer, a tutela e cooperación do profesor doutor don Henrique Monteagudo Romero.

O meu obxectivo primordial para un primeiro encontro co profesor don Henrique Monteagudo Romero non ía moito máis alá da pretensión (o que en por si estimo non pouco) de que este docente universitario tivese por ben de me fornecer dun abano de temas que, de acordo co seu parecer, puideran ser obxecto dunha investigación de índole académica e erudita que me permitira acceder ao grao académico de doutor.

Desde o preciso instante en que tomei esta decisión, isto é, desde o momento en que optei por iniciar un traballo de investigación encamiñado a conseguir o grao académico de doutor; fun plenamente consciente de que un proxecto de tal envergadura ía demandar da miña persoa, desde o principio até a fin do mesmo, se desexaba conseguir uns resultados finais relativamente satisfactorios, un nivel de compromiso e motivación abondo elevado para coa tarefa que tiña en mentes estrear.

Semellante grao de dedicación e apego ao labor que estaba ás portas de principiar (malia que, por aquel entón, o meu coñecemento das esixencias que se derivaban dunha tese de doutoramento fose moi escaso e superficial) antollábaseme ben difícil de lograr se o noso traballo non partía dunha escolla individual que, en función de criterios de preferencia persoal, seleccionase un determinado tema sobre unha proposta inicial de cuestións a tratar.

Precisamente, para nós, esa elección do tema a investigar en función de gustos persoais era necesaria e pertinente en tanto que sería o estímulo imprescindible que nos permitiría acadar o nivel de motivación suficiente como para estar á altura das obrigas

que, mesmo desde o noso escaso coñecemento inicial, entendiamos que virían de seu con este tipo de estudos.

Por facermos unha pequena historia da xénese deste traballo, deberíamos comezar por dicir que, xa nun primeiro encontro de traballo co profesor don Henrique Monteagudo Romero, entre outras moitas propostas de investigacións posibles, este lingüista ofreceunos a posibilidade de que comezásemos a indagar sobre o proceso de codificación ortográfica e gramatical do noso idioma no período de anos que se estende, aproximadamente, desde 1980 até o ano 2000.

Tamén, nese mesmo encontro inicial, consciente do espiñento e longo camiño que estaba a piques de principiar, o profesor don Henrique Monteagudo Romero aconselloume que, ofrecemento moi de agradecer na medida en que transmitía confianza verbo das miñas potencialidades como investigador, feita unha escolla persoal sobre unha batería previa de temas propostos, valorase a opción de traballar na elaboración dunha memoria de licenciatura na medida en que ese proxecto de traballo intermedio podería actuar como unha especie de “parada de posta” onde coller fogos cara ao obxectivo final dunha tese de doutoramento.

Por necesidade, e temos o convencemento pleno de que ese era o propósito último subxacente á proposta do profesor don Henrique Monteagudo Romero, a elaboración dunha memoria de licenciatura, así como a posterior cualificación que emitise o tribunal correspondente, funcionaría como unha especie de proba autoavaliadora xa que, ou ben había darme azos cara a ulteriores proxectos de maiores esixencias e responsabilidades, ou ben, pola contra, se a tarefa se me revelaba excesiva e inalcanzable, faría que desistira finalmente das miñas pretensións iniciais.

Evidentemente, segundo esa formulación pragmática e realista da actividade investigadora como se esta fose unha penosa ascensión por unha longa escaleira cuxos banzos cómpre subir un tras outro moi devagar; unha memoria de licenciatura aparecíase como algo semellante a un relanzo a medio camiño desde onde, coa confianza que outorgaría unha parte do traxecto xa feito, poderíamos afrontar, con certas garantías de éxito, o treito final da subida cara ao obxectivo dunha tese de doutoramento.

Contemplada a día de hoxe aquelas primeiras entrevistas co profesor Henrique Monteagudo Romero coa distancia obxectivizadora con que nos fornece o paso do tempo, non pode estar máis claro o impulso primeiro que latexaba baixo unha proposta de investigación académica estratificada en dúas etapas claramente diferenciadas. A

intención do meu titor non era outra que facerme consciente, por medio do esforzo e progreso intelectual que viña de seu coa redacción dunha memoria de licenciatura, das habilidades e capacidades que, por baixo da codia das miñas dúbidas e inseguridades, foi quen de albiscar na nosa persoa.

Noutras palabras, contemplada aquela escena desde o momento presente, non hai dúbida de que o profesor Henrique Monteagudo Romero soubo ver que, se nos descubriamos con habelencia abondo como para xerar unha memoria de licenciatura sobre o proceso de codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua, contariamos, daquela, coa seguridade e experiencia suficiente como para pensar que seríamos capaces de facer algo semellante co proxecto moito máis ambicioso e moito máis complicado que comporta unha tese de doutoramento.

Por continuarmos, se se nos permite, co sucinto percorrido que, polo de agora, estamos a facer verbo da xénese e evolución deste noso estudo, non estaría de máis recoñecer que, se ben é certo que a proposta de analizar o proceso de codificación ortográfica e gramatical do noso idioma espertou, desde un principio, grande interese e curiosidade en nós; con todo, ás veces, non puidemos evitar a inconfesable tentación de abeirar o estudo do proceso de codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua ao pé desoutras “fazañas” que agardan por ánimos máis resoltos.

Talvez, a nosa “covardía” primeira así como os conatos de deserción posteriores aparecerían como feitos desculpables e comprensibles se pensásemos que, moi probablemente, non poucos lingüistas (mesmo, cremos, investigadores de recoñecido prestixio), por moi atraínte que puidese resultar o labor de estudar o proceso de codificación ortográfica e gramatical do noso idioma desde 1980 até o ano 1998, terían mostrado tamén certas precaucións ante unha empresa de tal alcance e semellante complexidade. Probablemente, tan pronto como a problemática da codificación ortográfica e gramatical do noso idioma abandonase a condición de simple suxestión para transformarse nun proxecto real cuxa execución cómpre levar a efecto, non poucos investigadores sentirían o abafo que produce o sentimento de que se está nos preliminares dun camiño tan apaixonante como tan difícil e complicado de percorrer en toda a súa extensión.

A tarefa que se me aveciñaba, malia que, naquela altura, os meus coñecementos sobre a cuestión da codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua se limitasen, máis ou menos, a tres ou catro ideas preconcebidas que case lindaban cos tópicos máis

reducionistas, non semellaba ser, mesmo desde a perspectiva do acabado de chegar, de ningún xeito sinxela.

Mesmo para un estudante, isto é, incluso para un neófito nesta materia que se achegase a este asunto con moi exiguos coñecementos de partida e con ideas máis ou menos preconcebidas (como, confesamos, era o noso caso); bótase de ver que a cuestión da codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua conforma unha das realidades máis complexas e controvertidas de cantas se poden abordar no ámbito da lingüística galega actual porque, entre outras razóns, aínda que pretendésemos ocultar e/ou ignorar (consciente ou inconscientemente) as fortes imbricacións sociais e culturais subxacentes ao conxunto desta problemática, axiña estas emerxen á superficie de tal xeito que nos vemos na obriga de desenvolver un esforzo analítico intenso coa finalidade de transcender a estrita análise lingüística.

Sen lugar a dúbidas, calquera investigador, desde unha primeira achega á bibliografía relativa a toda esta cuestión, decátase decontado de que o asunto da codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua entre os anos 1980 e 1998 non sería un asunto “limpo” de implicacións extralingüísticas pois, non en poucas ocasións (se cadra, sempre), esta cuestión excede o estrito dominio das disquisicións académicas e lingüísticas para penetrar no esvaradío e incómodo terreo dos interrogantes extralingüísticos (isto é, das cuestións sociais, políticas, económicas e culturais).

Precisamente, desde o instante en que o investigador adquire consciencia desta dobre dimensión do noso debate codificadorio (lingüística e extralingüística), xorde a necesidade e a intención (e velaí, quizais, o escollo máis difícil de superar) de afondar baixo a codia dunha controversia aparentemente só lingüística cara ás posibles razóns sociais, culturais, políticas, etc., do mesmo.

Deste xeito, cando, desde os coñecementos moi limitados dun estudante de filoloxía e desde os vimbios taxados de algúns tópicos preconcebidos, comezamos a facer no encargo que se nos fixera; deseguida, conforme progresabamos no labor dos primeiros ramallos entretecidos, que, por súa vez, pedían máis vimes e de mellor caste, e segundo empezabamos a ser cada vez máis e máis conscientes da “parte oculta do iceberg”, pouco a pouco foron medrando os medos orixinais neste aprendiz de cesteiro (como, por outra banda, era lóxico e esperable).

E aconteceu así porque, tanto os primeiros pasos da nosa investigación como o conxunto do traballo posterior, estaban a demostrar, unha e outra vez, que as dimensións reais da problemática da codificación ortográfica e gramatical da nosa

lingua rebordaba, con moito, os lindes que nos imaxinamos cando aínda restaba todo por facer na nosa investigación.

A maiores, segundo progresabamos no noso traballo, axiña chegamos a ser conscientes de que a amplitude da bibliografía activa e pasiva verbo do proceso de codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua desde 1980 até o ano 1998 así como a súa conexión con condicionantes extralingüísticos non serían os únicos atrancos a superar pois, mesmo desde unha aproximación preliminar a esta problemática, era relativamente sinxelo advertir que, se non desexabamos caer no erro dunha análise superficial e minorativa de todo este asunto, cumpría transcender o contexto específico do noso idioma para abrírnos tanto á consideración de casos semellantes noutros idiomas coma á análise de conceptos lingüísticos que, por suposto, non son patrimonio exclusivo da lingua galega.

En relación con isto, ao longo do desenvolvemento deste traballo, pouco a pouco, tornouse máis evidente que unha cala de profundidade na cuestión do proceso de codificación ortográfica e gramatical do noso idioma esixía non só dar noticia do lugar ocupado actualmente polo idioma galego no conxunto das modernas linguas románicas senón tamén verbo dalgunha das nocións teóricas máis transcendentais e controvertidas da ciencia lingüística actual.

Neste sentido, visto que unha reflexión máis profunda sobre o proceso de formación histórica dos diferentes idiomas así como unha análise máis demorada tocante a algún dos conceptos claves da lingüística moderna permitiu que nos decatásenos de que o noso debate codificadorio, baixo a aparencia dun episodio singular e único, presentaba moitos aspectos en común co acontecido na historia doutros idiomas e, xa que logo, perfectamente explicables á luz dos últimos avances en lingüística, semella lóxico que todo ese conxunto de reflexións teóricas de carácter xenérico chegaran a acadar unha presenza ben relevante no noso traballo.

En verdade, canto máis sabíamos da situación actual e histórica doutras variedades lingüísticas e canto máis coñecemento tiñamos dalgún dos conceptos fundamentais da lingüística, tanto máis imprescindible parecía a presenza destas dúas cuestións no sustento teórico deste traballo. En certa medida, tanto un coma o outro, viñan a confirmar moitas das nosas intuicións de partida no sentido de que, se ben era certo que a nosa polémica normativa contaba con elementos exclusivos, á vez, tamén era innegable que no debate verbo do proceso de codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua había outros moitos aspectos que era mester analizar coa mira posta nos

últimos avances en lingüística e en episodios semellantes no devir histórico doutros moitos idiomas.

Deste xeito, se ben con anterioridade ao inicio da redacción deste traballo tivemos que aplicarnos en recoller, peneirar e consultar unha abundante bibliografía referente á historia formativa dunha ampla nómina de idiomas así como tocante a teorías e conceptos lingüísticos ben diversos e complexos; axiña, co camiñar propio do traballo de investigación, todo ese esforzo primeiro comezou a descubrirse de suma utilidade e oportunidade na medida en que nos permitiu acceder a todo un substrato teórico cuxo coñecemento se revelaría como esencial para a nosa pretensión inicial de romper con certas perspectivas de análise minorativas e tópicas verbo do noso proceso de codificación ortográfica e gramatical.

Xa que logo, segundo tiñamos máis datos sobre o proceso de transformación das variedades lingüísticas ao longo do seu periplo histórico, sobre o comportamento desas mesmas variedades lingüísticas no seu contorno social particular e sobre algún dos conceptos máis relevantes da ciencia lingüística; cada vez había menos dúbidas da oportunidade de analizarmos o proceso de codificación ortográfica e gramatical do noso idioma en atención aos coñecementos da ciencia lingüística actual e en relación con episodios relativamente afíns documentados noutros idiomas.

Evidentemente, afrontar a cuestión da codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua no período de anos comprendido entre 1980 e o ano 2000, non sería unha tarefa sinxela porque, entre outras razóns, esixe, antes de analizarmos as circunstancias concretas relativas ao noso idioma, unha reflexión demorada e profunda sobre aspectos tan discutidos como a posición do idioma galego no conxunto das variedades lingüísticas románicas e sobre conceptos lingüísticos tan sumamente complexos como *lingua*, *dialecto*, *variedade estándar*, *standardización*, *norma*, *cambio lingüístico*, etc.

Mais, por se isto, en por si, non fose abondo complicado, a análise deste tema tamén empurra cara a unha revisión crítica de certos postulados teóricos da ciencia lingüística coa aspiración de pór en evidencia que a súa formulación e presentación ao xeito de axiomas teóricos irrefutables non nos viría imposta pola propia realidade dos feitos lingüísticos senón que respondería a un determinado enfoque da análise dos fenómenos lingüísticos que, ao cabo, poderíamos compartir, ou non.

Así pois, os chanzos que cumpriría ascender nunha primeira etapa da nosa investigación poderíámolos resumir do seguinte xeito:

1. Unha recolleita da prolixa bibliografía (activa e pasiva) que abrangue a problemática da codificación ortográfica e gramatical da lingua galega entre os anos 1980 e 1998.
2. Completar a bibliografía verbo do idioma galego coas referencias pertinentes relativas a outros idiomas co obxectivo último de (re-)contextualizar adecuadamente o proceso de codificación ortográfica e gramatical do noso idioma dentro do marco teórico xeral que implica todo proceso de conformación dunha variedade estándar.
3. Reflexionar, coa intención de dotarnos dun substrato teórico firme, tocante a aqueles conceptos e principios especulativos directamente implicados no debate codificadorio do noso idioma.

Agora ben, superada esta etapa preliminar do labor académico e, xa que logo, con datos certos tanto da inmensa complexidade do debate codificadorio do noso idioma como das súas cumpridas dimensións bibliográficas, pouco a pouco, decatámonos de que neste traballo, malia que ese xeito de actuar puidese semellar pouco rigoroso e científico, non había lugar para afirmacións categóricas ou concluíntes e de que, por conseguinte, debíamos operar e opinar sempre con suma prudencia e cautela.

De feito, a pesar de que por causa dos case sete anos que levamos a voltas con estas cuestións, ás veces, caeramos no “pecado de soberbia” de pensar que tiñamos coñecementos abondo desta problemática como para pronunciarnos con certa autoridade verbo deste asunto, visto que estamos convencidos de que, por moito celo que puxeramos á hora de recoller información, sempre ficarían fóra da nosa ollada de investigador certos datos bibliográficos, ben porque simplemente non chegamos a dar con eles (pensemos, a este respecto, na inmensa cantidade de material bibliográfico relativo a esta problemática que apareceu na prensa galega durante estes vinte anos), ben porque nunca deixaron de ser intrahistoria non-escrita deste debate; somos da opinión de que non hai outra opción posible que non sexa a mesura e a modestia tanto no tocante aos obxectivos finais como no relativo ao ton xeral do noso traballo.

Dito por outras palabras, cando no rol de investigadores iniciamos o estudo dun asunto coma este, deberíamos partir da premisa de que, por moito que nos esforzásemos por chegar até o fondo da cuestión, nunca sería posible un coñecemento pleno da mesma porque unha análise inicial das fontes bibliográficas xa se encarga de darnos a entender que unha parte non menor (cando menos, desde un punto de vista cualitativo)

do sucedido ao longo de todo este período nunca se chegou a pór por escrito na medida en que os seus protagonistas ou testemuñas directas desexaron, polas razóns que fose, conservar esas vivencias no plano das experiencias estritamente persoais.

Por outra banda, en relación con esta última cuestión así como en correspondencia con aquilo que se podería caracterizar como o sentir xeral de calquera estudante que se embarca no proxecto da redacción dunha tese de doutoramento, acódeme agora á memoria aquela primeira entrevista co profesor Henrique Monteagudo Romero onde este docente facía mención ás súas propias vivencias como redactor, que no seu día fora, dunha tese de doutoramento.

Precisamente, ao fío das súas experiencias como estudante de terceiro ciclo, contábame o profesor Henrique Monteagudo que no camiñar lóxico do proceso de elaboración dunha tese de doutoramento non resulta nada estraño que, tras pasarmos por unha etapa transitoria onde cremos que sabemos case todo sobre a cuestión que estamos a analizar, de xeito paradoxal, pouco antes do momento decisivo de comezarmos a escribir, retornemos ao punto de partida no sentido de que, ao sermos moito máis conscientes da natureza multidimensional de calquera tema lingüístico e, por conseguinte, dos múltiples enfoques de que este podería ser obxecto, nos sintamos, outra volta, como estudantes que, fundidos nun pozo de incertezas e dúbidas no tocante á perspectiva de análise máis adecuada así como verbo dos aspectos máis relevantes a tratar, mesmo teñamos serías dificultades para tomar a decisión de comezarmos a redactar.

Malia que estas palabras puidesen ter un certo arrecendo a enredo entre mestre e discípulo sen máis pretensións que profundar nun coñecemento mutuo, en atención ás miñas propias experiencias non podo deixar de subliñar a compoñente de realidade que subxace a todas elas xa que, e por continuarmos co ton xeral de confesión que está a marcar toda esta introdución, é mester que recoñezamos que ningunha destas etapas foi totalmente allea ao conxunto das nosas vivencias ao longo da elaboración desta tese de doutoramento. De feito, cando estou a redactar as primeiras liñas deste traballo, encóntrome a min mesmo nese estado intelectual onde unicamente se está convencido da necesidade de proceder sempre con suma prudencia e cautela.

Agora ben, aínda que sexamos plenamente conscientes de que esta é unha sensación pola cal, moi probablemente, terán pasado case todos aqueles que se teñan enfrontado a tarefas semellantes e, por conseguinte, con ter plena consciencia de que por ser “mal de todos” non ten ningún sentido que o mencionemos pois nunca podería

ser desculpa para os defectos e/ou incongruencias do noso estudo; así e todo, non queremos perder a ocasión de insistir na idea de que, por causa da propia natureza e da amplitude do noso obxecto de estudo, todo canto aquí se escriba non xorde con vocación de visión definitiva ou concluínte senón coa pretensión moito máis modesta de ser unha vía máis de análise susceptible de posteriores correccións e puntualizacións.

Vaia por diante que, ao noso xuízo, cando tratamos coa cuestión da codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua no período comprendido entre os anos 1980 e 1998, deberíamos ter moi claro que, polo de agora, unicamente son factíbles panorámicas de conxunto que non pretendan moito máis que achegar unha visión global do acontecido durante estes anos porque: 1º) sempre haberá puntos concretos desta problemática que queden fóra, por unha ou outra razón, do noso celo investigador, 2º) decontino aparecerán variables susceptibles de interpretacións múltiples e 3º) sabemos dunha intrahistoria oculta de vivencias estritamente persoais que fica fóra do material bibliográfico accesible.

Así pois, temos que ser plenamente conscientes de que a análise da codificación ortográfica e gramatical da lingua galega aparece como unha desas problemáticas que, ademais de esixir moitos máis estudos globais e parciais, necesita, tamén, do decorrer dos anos pois semella evidente que o paso do tempo facilitará que nos poidamos abeirar a esta controversia moito máis libres de prexuízos e de tópicos preconcebidos (isto é, con maior obxectividade).

Dito doutro xeito, non queda, daquela, máis remedio que admitir que unha tese de doutoramento, se abordamos unha cuestión coma esta, por moitas que fosen as nosas capacidades intelectuais e de traballo, non pode ansiar, polo de agora, ao noso parecer, á feitura de traballo definitivo e conclusivo pois o obxecto de estudo é de tal complexidade e amplitude que sempre haberá quen, tras nós, como pouco, matice e mellore algunha das nosas propostas analíticas, xa porque non fomos de ollada abondo penetrante como para chegar ó fondo do asunto, xa porque houbo determinados aspectos que escaparon da nosa tensión investigadora.

Por todo isto, e sen ningún ánimo de acalar posibles críticas, temos que subliñar a pertinencia da totalidade de palabras que compoñen o título desta tese de doutoramento pois é evidente que, para nós, todas elas (nomeadamente, o termo *contribución*), lonxe de ser retóricas, accesorias ou banais, responderían case a unha imposición atribuíble á propia natureza e amplitude do obxecto de estudo. A este respecto, como exemplo da actitude de prudencia que debería gobernar todas as nosas

accións e todas as nosas palabras, gustaríanos traer a colación estas liñas escritas polo insigne dialectólogo colombiano José Joaquín Montes Giraldo (1980: 238):

Estas notas no pretenden sentar ninguna tesis radicalmente nueva sobre la lengua, el dialecto y sus interrelaciones. Buscan, sí, ordenar una serie de conceptos que circulan de tiempo atrás al respecto en un conjunto que permita ver con mayor claridad su lugar repectivo en los estudios lingüísticos y relacionar conceptos básicos de la dialectología con otros de la teoría lingüística general.

Bótase de ver que, se a prudencia e a mesura son xeitos de comportamento que guían o proceder analítico deste destacado e consagrado lingüista na súa análise dos complexos e multidimensionais conceptos de *lingua* e *dialecto*, non debería haber problema ningún para aceptar que nós, como estudantes que aínda somos, optásemos por unha actitude moi semellante.

Mais, por se todo isto que acabamos de ver, fóra doutros condicionamentos, non fose de seu abondo problemático e dificultoso, é necesario advertir da presenza doutra circunstancia que veu ensarillar aínda máis o estudo do proceso de codificación ortográfica e gramatical do idioma galego no periplo cronolóxico que se estende desde, aproximadamente, 1980 até o ano 1998.

No tocante a este último enguedello, cómpre ter moi presente que a nosa análise, con independencia do seu maior ou menor acerto, do seu enfoque, do seu desenvolvemento e das súas conclusións finais, por causa da propia natureza da materia que se está a tratar, resulta susceptible de ataques deslexitimadores porque, desde o preciso momento en que nos asentamos nunha postura e non noutra, aínda que nos baseásemos en conceptos e coñecementos teóricos suficientemente sólidos e contrastados como para ser quen de poder contrarrestar os argumentos daqueloutros que defenden unha postura radicalmente contraria, isto carrega sempre unha desavinza que se podería localizar, segundo o xorne do antagonista, nun plano estritamente académico, tal e como sería desexable, ou, pola contra, no mundo dos exabruptos e das bocaladas.

Con seguridade, se, por exemplo, neste traballo, estivésemos a traballar coas perífrases verbais do idioma galego, estamos convencidos de que se falaría de acertos e de erros no noso traballo segundo fósemos quen de achegar, ou non, algún tipo de novidade teórica aos estudos de lingüística galega e, en segundo lugar, conforme

fósemos capaces, ou non, de manter certa coherencia interna cos principios teóricos presentados no noso marco teórico referencial. En todo caso, e situados, outra volta, nese caso hipotético de que estivésemos a estudar as nosas perífrases verbais, cremos que a ninguén se lle pasaría polo maxín avaliar ou cualificar a nosa investigación, así como o decorrer da nosa análise, coa etiqueta de investigación partidista ou sectaria simplemente porque, con independencia de cal fose o noso rigor como investigadores e á marxe dos nosos principios teóricos, defendésemos uns principios teóricos máis ou menos opostos a aqueles defendidos pola persoa produtora de semellante crítica.

Deste xeito, no tocante ás posibles valoracións do noso traballo, deberíamos ter moi presente que, como xa anticipabamos en parágrafos anteriores desta introdución, a inmensa maioría dos investigadores están, a día de hoxe, de acordo coa idea de que as cuestións relacionadas coa codificación ortográfica e gramatical dos idiomas non están “limpas” de imbricacións ideolóxicas e culturais de moi diferente condición de tal xeito que, ao cabo, tamén posturas contrarias á nosa serían susceptibles de imaxes sectarias e deslexitimadoras. Esta é unha realidade que, por pouco que nos agrade, non podemos, nin obviar, nin deixar de recoñecer uns e outros.

Ao noso xuízo, como intentaremos demostrar ao longo deste traballo, ese substrato ideolóxico ao noso proceso de codificación ortográfica e gramatical, tería moito que dicir en todos eses posicionamentos viscerais que, sen ter en conta os principios teóricos dos cales se parte, non dubidarían en desacreditar a totalidade do noso traballo simplemente porque estamos a defender unha opción e non outra.

Con certeza, non debería haber dúbida de que, por colocármonos nunha posición determinada ante o proceso de codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua, non estaríamos, por definición, incapacitados para falar e opinar sobre a globalidade do debate sobre a codificación ortográfica e gramatical do noso idioma xa que, se actuásemos en estrita coherencia con ese xeito de razoar, non habería outro solución que admitir que todos aqueles que defendesen unha postura contraria coa nosa terían que estar igualmente incapacitados, de entrada, para analizar a globalidade (ou partes) de todo este proceso.

Agora ben, feita esta matización, tamén temos que deixar moi claro que non sería moi realista pensar que podemos levar a efecto, por moito que desexásemos que non fose así, unha análise completamente neutral e imparcial do debate sobre o proceso de codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua desde 1980 até o ano 1998.

De feito, a pesar de que todos cobizásemos ser plenamente obxectivos e neutrais na análise dunha cuestión deste carácter, é mester recoñecer que o noso adestramento ideolóxico e cultural xunto coa nosa formación teórica e académica dentro duns parámetros moi determinados condiciona o noso enfoque ante o proceso de codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua até tal extremo que, no fondo, pensar na posibilidade dunha ollada totalmente obxectiva, sería, cando menos, pecar de inxenuos.

Xa que logo, gustaríanos que ficara máis ou menos claro que non pretendemos, en ningún momento e baixo ningún concepto, facernos pasar por unha especie de “casco azul” ou de “xuíz imparcial” quen de traballar e opinar sempre con plena obxectividade pois isto, en verdade, unicamente sería factible no caso de que nos puidésemos liberar de todo condicionamento previo (ideolóxico e lingüístico) de tal xeito que, transformados nunha sorte de semi-deuses con poderes sobrehumanos, puidésemos xulgar as condutas terreaís desde a distancia e a clarividencia dun saber inmortal.

Para nós, semellante grao de equidade, ecuanimidade e obxectividade non sería factible nin sequera para un investigador que, chegado de fóra de Galiza, fixera votos de estudar esta embarullada problemática co zurrón de todo baleiro de condicionantes ideolóxicos e culturais previos. Aínda que nos emprazásemos na mellor das situacións ideais posibles (isto é, no papel dun investigador non-galego cun profundo coñecemento da nosa situación sociolingüística e dos últimos avances en lingüística), por moi equilibrado que un investigador pretendese ser no seu traballo, antes ou despois, ningún lingüista tería a capacidade de subtraerse á “contaminación” que viría de seu coa información inicial recollida verbo da nosa polémica normativa pois, de certo, eses coñecementos previos non estarían completamente “limpos” do verniz dun ou doutro punto de vista.

Porén, recoñecer abertamente e sen ambigüidades esta realidade innegable, non significa que nos lancemos de forma consciente ao sectarismo e á subxectividade máis execrable e descarada. Pola contra, con todas estas nosas reflexións precedentes simplemente desexabamos deixar constancia de que un certo grao de subxectividade e parcialidade na análise do noso debate normativo resulta, en certo sentido, inevitable para calquera investigador pois, desde o momento en que eliximos unha orientación gráfica e non outra, sería un tanto inocente pensar que, dun ou doutro xeito, en maior ou menor medida, non ficamos xa predispostos a posicionarnos en favor da opción gráfica escollida por nós e, por conseguinte, en contra das posicións antagonistas coa nosa. Ademais de que non parece ter moito sentido pretender ocultar algo que salta á vista

desde un principio, tampouco semellaría moi intelixente apetecer dar a impresión de que nos podemos colocar por riba do conflito cando, en realidade, desde a primeira liña escrita neste traballo, estamos, de pleno, insertos nel.

En realidade, nos parágrafos anteriores, desexabamos clarexar que, por estarmos asentados nunha corrente codificatoria concreta e non nalgunha da(s) outra(s) teoricamente posible(s), non estaríamos automaticamente incapacitados para intentar reflexionar con obxectividade verbo da controversia codificatoria da nosa lingua. Se isto fose así, en última instancia, ninguén (e, insistimos, ninguén en absoluto), con independencia da corrente codificatoria pola cal tomase partido, estaría lexitimado para levar a efecto este traballo. Todo investigador a efectos prácticos toma partido por unha ou por outra opción codificatoria desde a primeira liña escrita e carrega consigo un verniz ideolóxico, cultural e teórico do cal resulta imposible prescindir.

Daquela a pregunta lóxica que xorde a continuación e como nos podemos aproximar, sen caer na subxectividade manifesta, á análise do proceso de codificación ortográfica e gramatical do noso idioma. Se callar, pois é inevitable que, como vimos de comprobar, vexamos esta cuestión desde unha ou outra “beira do río”, probablemente, a solución máis axeitada pase por, en primeiro lugar, concretar os piares teóricos e metodolóxicos do noso enfoque ante o proceso de codificación ortográfica e gramatical do noso idioma para, a seguir, en coherencia con eses mesmos principios, desenvolver unha análise, en degoxo, ponderada e rigorosa das correntes codificadorias partícipes da nosa polémica normativa.

En relación coa primeira parte deste noso traballo, isto é, tocante ao marco teórico e metodolóxico que enmarca a nosa visión ante o proceso codificadorio da nosa lingua, vaia por diante que vemos a sociolingüística e a moderna estandardoloxía como as dúas disciplinas lingüísticas que nos fornecen de argumentos científicos abondo para, coa arma das últimas achegas teóricas á ciencia lingüística na man, por unha banda, argumentar a nosa postura persoal e, por outra banda, e neste matiz, cremos, radica a auténtica pertinencia destas dúas disciplinas académicas, razoar cunha peaña teórica sólida verbo dos principios teóricos esenciais de posturas non coincidentes coa nosa.

Así e todo, o poderoso aparello teórico que fornece a sociolingüística e a moderna estandardoloxía non sería, ao noso entender, abondo en por si para construímos unha análise ponderada, rigorosa e exhaustiva das correntes codificadorias en debate. De acordo coa nosa visión o éxito final nesa empresa tan complicada terá moito que ver coa nosa capacidade como investigadores para xerar un agudo esforzo de

reflexión e de obxectividade que, xunto coa forza teórica e analítica que emana desas dúas disciplinas mencionadas, permita que nos achegemos a esta temática libres, cando menos, de dogmas enquistados.

No entanto, como xa dixemos, non faltará quen, sen ter en conta todos os nosos esforzos por achegarnos ás visións máis recentes da ciencia lingüística no tocante a conceptos teóricos como *lingua*, *dialecto*, *variedade estándar*, *norma*, *grafización*, etc., malia todo o noso interese por non deturpar os feitos reais coa intención de sermos obxectivos e fuxirmos de preconceitos e prexuizos e a pesar do noso desexo por non limitarnos a un enfoque superficial da nosa polémica normativa; reaccione de xeito airado e irracional e esqueza o ton de cordialidade e educación que debería predominar entre todos aqueles que nos autoproclamamos defensores do idioma galego.

Se cadra nunca deberíamos esquecer, uns e outros, que o noso inimigo común non está, no fondo, nin na lingua portuguesa, nin na lingua castelá, senón na incapacidade que, como galegos, amosemos para guiármonos por un camiño propio cara á realidade dunha colectividade cultural e lingüisticamente autoxestionada. Ao noso xuízo, bótase de ver que, canto máis claro tivésemos o noso futuro como colectividade, tanto máis próxima estaría a resolución definitiva da nosa polémica normativa.

2. OBXECTO DE ESTUDO

Malia que o propio encabezamento desta tese de doutoramento forneza dunha idea abondo aproximada tocante ao contorno temático e cronolóxico sobre o cal debería focalizar a nosa actividade de pescuda e visto que, desde ese punto de partida, puidera parecer que non ten moito sentido insistir na circunstancia dos límites temáticos e cronolóxicos deste estudo; somos da opinión de que, antes de internarnos nos distintos pormenores e miudezas da nosa investigación, sería moi interesante que deramos entrada a unha serie de matizacións previas de carácter xenérico que nos axudarían a comprender moito mellor certos aspectos do desenvolvemento do noso traballo así como da perspectiva que aquí adoptamos ante o mesmo.

En primeiro lugar, no tocante ao marco cronolóxico que será obxectivo de análise deste estudo, cómpre facer referencia ao feito de que, con ser evidente que este traballo se centrará nos anos que van desde 1980 até o ano 1998; isto non implica que, necesariamente, nos coutemos con rigorosidade extrema a estas dúas extremas temporais dado que, en situacións puntuais e por razóns de carácter metodolóxico, será mester que abramos o noso foco de atención, unhas veces cara aos anos inmediatamente anteriores a 1980, e, noutras ocasións, cara ao período xustamente subsecuente ao ano 1998.

Semellante flexibilidade respecto das fronteiras temporais ten a súa orixe, como xa deixamos entrever con anterioridade, nun empeño de rigor e precisión académica. Se pretendemos que algunha das hipóteses, afirmacións e reflexións que iremos esmiuzando ao longo deste estudo non poidan dar lugar a interpretacións que non son da nosa intención, semella conveniente que, cando así o consideremos apropiado, recuemos ou progresems algúns anos sobre os estritos límites cronolóxicos que nos impuxemos de partida. A este respecto, debemos ter moi presente que determinados episodios acaecidos durante as décadas de 1980 e de 1990 non se entenderían, ao noso xuízo, na súa xusta medida se non deixásemos unha porta aberta á reflexión verbo doutros sucesos concretos que tiveron lugar por baixo de 1980 e/ou por riba do ano 1998.

Así pois, se ben somos conscientes de que a análise do sucedido tocante ao noso debate codificadorio nos anos inmediatamente anteriores e posteriores ao período comprendido entre 1980 e o ano 1998 podería ser excluído deste traballo en tanto que eses acontecementos exceden o marco cronolóxico que nos impuxemos de principio; así

e todo, ao longo deste traballo, serán inevitables certas referencias máis ou menos explícitas aos sucesos previos e anteriores a ese período de aproximadamente vinte anos pois semella evidente que, en ocasións, a comprensión do sucedido nesa etapa esixirá tomar en consideración o acontecido con anterioridade e/ou posterioridade.

Tocante ás extremas temáticas deste estudo, como xa anunciabamos ao comezo deste apartado, coa simple lectura do seu encabezamento poderíamos facernos unha primeira composición de lugar non excesivamente desencamiñada da cerna temática que focaliza a nosa análise.

En esencia, anhelamos estudar as características esenciais que definen e caracterizan o camiñar evolutivo do proceso de *grafización* (isto é, o proceso de creación dun código ortográfico) e de *gramaticalización* (isto é, o proceso de creación dun código morfosintáctico) do noso idioma.

A maiores, interésanos clarificar, desde un primeiro momento, que centramos a nosa investigación no proceso de codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua, non porque entendamos que o resto de constituíntes da *planificación da estrutura* do noso idioma son, ou puideran ser, cuestións marxinais ou irrelevantes senón porque, como teremos ocasión de comprobar ao longo deste traballo, a ortografía e a morfosintaxe son os dous núcleos temáticos onde se concentrou o debate e a polémica durante o proceso de *standardización* do noso idioma.

Xa que logo, constituirá o obxecto de estudo principal desta investigación: 1º) a análise das diferentes correntes que, verbo da codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua, apareceron entre o ano 1980 e o ano 1998 e 2º) do(s) fundamento(s) teórico(s) de cada unha destas diverxentes orientacións codificadorias. Por súa vez, o traballo con estas dúas compoñentes conduciría, de xeito case natural, a unha investigación sobre: 1º) o debate orixinado entre as diferentes perspectivas codificadorias e 2º) as etapas ou períodos en que se segmentou o proceso de codificación ortográfica e gramatical. Estes serán, daquela, os catro piares básicos obxectivo de estudo do noso traballo.

Con todo, se cando falabamos do espazo cronolóxico, recoñeciamos que, en determinadas ocasións e por rigor metodolóxico, sería pertinente que excedésemos, por riba ou por baixo, os lindes temporais iniciais; cómpre mencionar que algo moi semellante acontecerá tocante a estes catro alicerces temáticos. Deste xeito, ás veces, porque así nos obrigará a propia dinámica deste traballo, será necesario que demos paso nas nosas reflexións ao campo da *lexicalización*.

3. INTRODUCCIÓN TEÓRICA

3.1. UNHA ACHEGA AOS CONCEPTOS DE LINGUA E DIALECTO. CARA A UNHA NOVA PERSPECTIVA DOS CONCEPTOS DE LINGUA E DIALECTO

Antes de entrarmos de cheo na análise pormenorizada das diferentes orientacións que se foron conformando no noso país tocante á codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua desde 1980 até o ano 1998, parécenos que sería pertinente, e mesmo necesario, que dedicásemos, neste traballo, un espazo amplo a reflexionar, con todo o vagar e acougo de que sexamos quen, con respecto aos controvertidos conceptos de *lingua* e *dialecto*.

Evidentemente, o primeiro impulso que vén de seu coa lectura do título deste apartado sería cuestionarnos a pertinencia dunha reflexión pormenorizada verbo dos conceptos de *lingua* e *dialecto* para este estudo en tanto que semella lóxico pensar que, para os seus obxectivos xerais e últimos, seguramente abondaría cunha exposición breve da nosa visión destes dous conceptos co obxectivo de que, presentado o noso enfoque destas dúas nocións como variable que condiciona a nosa perspectiva, centrásemos os nosos esforzos na investigación do noso obxecto de estudo.

Con respecto a esta primeira cuestión, deberíamos ter moi en conta que, en tanto en canto a reflexión sobre os conceptos *lingua* e *dialecto* non se recolle no apartado anterior como parte do noso obxecto de estudo, é evidente que unha análise pormenorizada deses dous conceptos unicamente estaría xustificada se esa reflexión, ademais de axudarnos a contextualizar adecuadamente o noso enfoque ante o proceso de codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua, a maiores, fose esencial para comprendermos en profundidade as diferentes sensibilidades xurdidas ao longo do noso proceso de codificación ortográfica e gramatical.

Neste sentido, se todo o esforzo e espazo que dedicaremos a partir de agora ao estudo dos conceptos de *lingua* e *dialecto*, no canto de abrírnos camiño na “broza” que rodea ao proceso de codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua, pola contra, viñera a enlearnos, aínda máis, en disquisicións teóricas que nos arredasen dos nosos obxectivos primeiros, somos da opinión de que sería moito máis conveniente que reducísemos esa investigación a aqueles mínimos estritamente necesarios.

Así, cremos que paga a pena un exame polo miúdo verbo destes dous conceptos pois, para nós, non se trata só de que o noso enfoque ante o proceso de codificación

ortográfica e gramatical da lingua galega derive dunha conceptualización concreta das nocións de *lingua* e *dialecto* senón que, a maiores, estamos convencidos de que a visión dos lingüistas tocante aos devanditos conceptos non será, en absoluto, unha cuestión menor. En realidade, segundo partamos dunha noción ou doutra dos conceptos de *lingua* e *dialecto*, colocáremos nunha ou noutra postura na polémica sobre a codificación.

Daquela, visto que, no noso parecer, a idea concreta que cada individuo presente dos conceptos de *lingua* e *dialecto*, cando menos, condicionará a postura adoptada perante o asunto ou foco; sería comprensible que (máis ben, case unha obriga), con ser este, en verdade, un asunto tanxencial ao núcleo teórico auténtico deste traballo, desenvolvésemos aquí unha panorámica global da progresión conceptual, ao longo da historia da lingüística, dos conceptos de *lingua* e *dialecto* así como unha revisión crítica das nocións de *lingua* e *dialecto* á luz das últimas achegas teóricas na ciencia lingüística actual.

Con todo, en tanto que é posible que alguén puidera chegar a pensar que está a piques de comezar a ler unha extensa e erudita monografía verbo da progresión conceptual das nocións de *lingua* e *dialecto* ao longo da historia da ciencia lingüística desde o punto de vista da sociolingüística actual, deixaremos constancia de que, ao noso xuízo, un traballo de semellantes características non sería de moita utilidade real dado que todos deberíamos ter máis ou menos claro que: 1º) non estamos a elaborar un manual de historia da lingüística e 2º) unha cousa é tratar de pór en evidencia os puntos escuros das conceptualizacións pasadas de *lingua* e *dialecto* co obxectivo de xustificar que non estamos obrigados a aceptar esas visións herdadas do pasado como verdades científicas incontestables e outra cousa ben diferente sería que nos perdésemos por vías secundarias que nos arredasen, por completo, dos nosos obxectivos finais.

As nosas intencións últimas son, asemade, moito máis modestas e moito máis ambiciosas en tanto que os parágrafos seguintes pretenden pór de vulto certos “puntos escuros” na conceptualización tradicional das nocións de *lingua* e *dialecto* coa finalidade de que comprendamos a circunstancia de que non estamos obrigados a admitir, como se de verdades científicas incontestables se tratase, a visión dos conceptos de *lingua* e *dialecto* xerada polos paradigmas teóricos anteriores á sociolingüística visto que, como pouco, atopamos neles puntos de vista metodolóxicos e teóricos abondo complicados de asumir.

Verbo desta cuestión, como se poderá deducir da lectura da sinopse crítica que ofrecemos, temos que ter moi claro que na ciencia lingüística actual non existe unanimidade absoluta tocante á conceptualización máis axeitada das nocións de *lingua* e *dialecto* e que, por conseguinte, a lingüística non nos forza a aceptar os conceptos de *lingua* e *dialecto* que se derivan da lingüística histórico-comparativa decimonónica e da lingüística estruturalista como un discurso científico irrefutable cuxos pronunciamentos públicos verbo das diferentes variedades lingüísticas fosen inapelables e incontestables.

Cómpre matizar que o noso percorrido polas visións dos conceptos de *lingua* e *dialecto* desde a antigüidade grecolatina até a actualidade non ten ningunha intención de presentarse como unha panorámica obxectiva e neutral nun cento por cento. Se así fose, isto é, se desexásemos elaborar unha crónica completamente “obxectiva” e “neutral” do camiñar conceptual das devanditas nocións ao longo de todo este período histórico como se dun manual de historia da lingüística se tratase, a nosa análise, baixo ningún pretexto, debería renunciar ao propósito de tratar con estas dúas realidades desde os parámetros teóricos e metodolóxicos propios da época así como da corrente correspondente e, xa que logo, nunca se debería encarar esa investigación desde os coñecementos científicos do presente (isto é, “desde fóra”).

En verdade, de aspirarmos a dar unha visión por enteiro “aséptica” ou “obxectiva” dos feitos acontecidos pasados, deberíámonos empregar a fondo en baleirarnos de calquera matiz teórico alleo ao momento histórico ou corrente con que estivésemos a traballar coa finalidade de que, deste xeito, unha vez situados nas coordenadas e nos principios teóricos de cada unha das correntes e de cada unha das etapas históricas sucesivas da ciencia lingüística, deixásemos ben claro que todo paradigma teórico sería perfectamente válido mentres fose quen de dar resposta aos interrogantes formulados no seu período histórico respectivo.

Precisamente, se, desde o xeito de operar que debería guiar un bo manual de lingüística, quixeramos facer un percorrido polo camiñar conceptual das nocións de *lingua* e *dialecto* —é dicir, se, con palabras do lingüista brasileiro Dante Lucchesi (1998: 21-24), aspirásemos a construír unha análise “desde dentro” dos diferentes conceptos históricos de *lingua* e *dialecto*—; non hai dúbida de que carecería de todo sentido unha revisión crítica dos mesmos desde os saberes actuais en tanto que a contextualización das sucesivas nocións de *lingua* e *dialecto* nas súas respectivas coordenadas teóricas e no seu correspondente nivel de coñecementos científicos aprende que os consecutivos

enfoques de *lingua* e *dialecto* foron operativos mentres responderon adecuadamente aos interrogantes formulados en cada momento histórico.

Por outras palabras, desde un principio, temos que deixar claro que a nosa non é unha perspectiva comparable con aquela que debería ofrecer un manual de historia da ciencia lingüística pois, se ben é certo que en calquera ollada cara ao pasado hai sempre un certo pouso de repaso crítico desde os coñecementos do presente, nun estudo de semellante condición deberíamos fuxir, conscientemente, da revisión crítica do pasado desde os coñecementos científicos do presente porque isto, ao cabo, sempre conduciría cara a un enfoque deturpado do pasado como se este fose unha especie de sucesión continua de despropósitos lingüístico-teóricos.

Na opinión do lingüista norteamericano David Lightfoot (1999: 30), o ideal que debería procurar calquera lingüista á hora de achegarse á progresión histórica da súa disciplina en calquera das súas dimensións, pasaría por executar un exercicio previo de “purificación” que lle permitise, na medida en que isto fose posible, desapegarse dos “prexuízos teóricos” derivados dos coñecementos científicos do seu presente para levar a efecto un estudo de cada paradigma teórico segundo os principios teóricos do período histórico correspondente. Certamente, de non actuarmos deste xeito, os lingüistas poderían caer no erro un tanto “infantil” de presentar o pasado da ciencia lingüística como unha sucesión encadeada de erros históricos.

Deste xeito, e coa intención de que non se nos acuse de caermos na inxenuidade de confundirmos unha revisión crítica do pasado desde os presupostos teóricos do presente cunha panorámica histórica plenamente obxectiva no ronsel do que debería ser o labor dun bo manual de historia da lingüística, na liña da contextualización do seu labor que desenvolven lingüistas como David Lightfoot (1999: 30), cómpre que recoñezamos unha certa subxectividade no noso percorrido histórico polos conceptos de *lingua* e *dialecto* porque semella obvio que imos analizar o pasado da ciencia lingüística desde os coñecementos científicos do presente e que imos seleccionar partes desa realidade histórica multidimensional en función dos nosos intereses e dos nosos obxectivos finais.

Xa que logo, a panorámica de conxunto do camiñar conceptual das nocións de *lingua* e *dialecto* que presentamos a continuación distánciase do paradigma de obxectividade que se lle supón a calquera manual de historia da lingüística en, cando menos, dous aspectos: 1º) seleccionamos aquelas correntes ou puntos temporais da historia da lingüística que, ao noso entender, teñen unha maior incidencia sobre a nosa

polémica normativa e 2º) o saber científico actual funciona como criterio esencial para a revisión crítica dos conceptos de *lingua* e *dialecto* no pasado.

Somos, por conseguinte, plenamente conscientes de que non só estamos a elaborar e presentar unha sinopse histórica das transformacións experimentadas polas nocións de *lingua* e *dialecto* desde a lingüística grecolatina até a actualidade senón que, a maiores, estamos a avaliar, con talante crítico e desde os coñecementos científicos do presente, os “puntos escuros” presentes nas sucesivas nocións históricas de *lingua* e *dialecto* coa intención última de que se comprenda que a conceptualización das nocións de *lingua* e *dialecto* desenvolvida pola sociolingüística desde finais da década de 1960 responde a un desexo consciente de superación das visións problemáticas do pasado.

3.2. ALGÚNS APUNTAMENTOS SOBRE A EVOLUCIÓN HISTÓRICA DOS CONCEPTOS LINGUA E DIALECTO

3.2.1. Os conceptos *lingua* e *dialecto* na antigüidade grecolatina e no Renacemento europeo

Polo xeral, para unha ampla nómina de lingüistas ao longo da historia, tal e como afirman, entre outros, José Joaquín Montes Giraldo (1995: 43-65) e Peter Trudgill (2003: 35, 73), os termos *dialecto* e *lingua* non se entendían como un binomio opositivo cuxos dous membros estivesen situados nun mesmo e idéntico nivel xerárquico senón que, pola contra, o primeiro destes dous termos implicaba sempre algún tipo de xerarquía (funcional e normativa) verbo do segundo.

De acordo cos estudosos Mario Alinei (1981, 1996: 73-81) e Joaquim Viaplana (2002: 27), a concepción secular da interrelación entre as compoñentes do binomio *lingua-dialecto* como unha dicotomía estratificada e opositiva cuxo termo *lingua* ocuparía o estrato superior e o elemento *dialecto* o nivel inferior ao xeito de entidade lingüística funcional e normativamente subordinada xurdiría, en esencia, en dous períodos históricos: 1º) a antigüidade grecolatina e 2º) o Renacemento europeo.

Aínda que algún que outro manual de aprendizaxe do grego clásico tenda a dar a impresión de que a Grecia anterior á morte de Alexandre Magno (isto é, a Grecia Clásica) conformaba unha unidade lingüística relativamente uniforme; á hora de analizarmos a progresión conceptual das nocións de *lingua* e *dialecto*, deberíamos partir da realidade de que, como destacan Michel Casevitz e François Charpin (1983: 45-52),

durante toda a fase histórica anterior á época helenística, os gregos non conformaban unha unidade lingüística plena senón que se comunicaban uns cos outros por medio dunha serie de variedades lingüísticas, cando menos, parcialmente diferentes entre si¹.

Precisamente, para facernos unha idea do grao de diversidade lingüística real en que vivía a Grecia Clásica, lembremos que, segundo conta Mario Alinei (1980: 151), o humanista italiano Aldo Manuzio, na súa escolma de textos gregos e bizantinos publicada en 1496 co título de *Thesaurus Cornucopiae et Hortus Adonis*, contabilizaba até dezaioito variedades lingüísticas diferentes no espazo lingüístico grego. Ante semellante grao de diverxencia lingüística, os lingüistas Michel Casevitz e François Charpin (1983: 47) non dubidaron en afirmar que a etiqueta de *lingua grega* aplicada a todo ese período cronolóxico resulta inadecuada porque presupón unha idea de homoxeneidade lingüística que, ao seu xuízo, non se correspondería, en absoluto, coa realidade lingüística da Grecia Clásica.

Así e todo, e con independencia de que o nivel de diversidade lingüística durante o período clásico grego fose máis ou menos intenso (algúns lingüistas mesmo aseguran que cada polis grega posuía a súa propia variedade lingüística), no parecer de Michel Casevitz e François Charpin (1983: 45), desde finais do século IV a. C. (concretamente, durante a época helenística que se estende desde o ano 323 a. C. até o ano 146 a. C.), no espazo lingüístico grego, entre as diferentes koinés (xónico-ática, ática, dórica, eólica e xónica) que comezaban a destacar dentro desa conxuntura inicial de marcada diversidade lingüística, axiña a koiné xónico-ática pasou a ocupar un lugar preponderante. Precisamente, esta koiné –para algúns lingüistas a única koiné con existencia real desde o comezo do período helenístico (Elia 1987: 149, Viaplana 2002: 27)– xunto coas koinés ática, dórica, eólica e xónica (Alinei 1981: 154), aparecerán na obra de non poucos investigadores como os cinco “dialectos” que conformaban a totalidade da diversidade lingüística grega².

De todos os xeitos, á marxe de que o nivel de diversidade lingüística ao longo do período clásico e helenístico grego puidera ser aínda maior do mencionado

---

¹ En diante, utilizaremos, en multitude de ocasións, a etiqueta *variedade lingüística*, tal e como propón Peter Trudgill (2003: 139-140), como un termo neutral cuxa finalidade sería facer referencia a calquera subsistema lingüístico (un dialecto, acento, sociolecto, estilo ou rexistro) que o lingüista, por un propósito analítico concreto, desexa analizar como unha entidade discreta. Ademais, dado que Žarko Muljačić (1980: 85, 1983b: 71, 1984: 79, 1999: 12) suxire tamén o uso do termo *idioma* como etiqueta neutral, utilizaremos, neste traballo, este segundo epígrafe proposto polo sociolingüista croata como sinónimo perfecto do primeiro.

² Así, por exemplo, Silvio Elia (1987: 148) considera que os “dialectos” gregos foron: xónico-ático, arcadio-chipriota, eólico e dórico.

habitualmente na obra dos máis dos lingüistas interesados por estas cuestións, cómpre deixar ben claro que, para os gregos, o termo *dialecto* (gr. *διάλεκτος*), traducible como “xeito de falar”, non carrexaba consigo (Alinei 1981: 161, Elia 1987: 149) ningún matiz asociado de carácter pexorativo (en concreto, de inferioridade social) dado que a etiqueta de *dialecto*, aínda que puidese facer referencia explícita ás diferenzas lingüísticas de carácter individual e/ou territorial que se puidesen rexistrar ao longo do territorio grego, nunca implicaba xerarquías de índole social.

Por outra banda, no tocante á visión que tiñan os gregos verbo do conxunto das súas propias variedades lingüísticas, non se debería esquecer que, a pesar de que os habitantes de Grecia eran relativamente conscientes dos diferentes xeitos de falar que convivían no seu territorio, isto non impedía que todos eles participasen do convencemento (=consciencia lingüística) de que toda Grecia falaba unha mesma e única lingua. O sentimento de posuír unha lingua común para todos os falantes de Grecia fundamentábase, en opinión de Michel Casevitz e François Charpin (1983: 48-49), en tres principios básicos: 1º) a evidencia de que todos os gregos se comprendían entre eles, 2º) a existencia, fóra das pequenas desavinzas, dun alfabeto común e 3º) a consciencia de pertencer a unha mesma comunidade étnica.

A consciencia dos gregos do período clásico e helenístico de que todos eles compartían unha mesma e única lingua non respondía, exclusivamente, a argumentos de carácter lingüístico senón, máis ben, a unha conxunción de factores lingüísticos e extralingüísticos (culturais, relixiosos, políticos, identitarios, etc.). Deste xeito, aínda que o nivel de diverxencia lingüística (fonética, morfolóxica e léxica) entre os habitantes da Hélade puidese ser tan intenso como para que puidese resultar abusivo o termo de “lingua grega”, os cidadáns gregos non tiñan dúbida ningunha no tocante ao feito de que todos eles falaban unha mesma e única lingua porque todos participaban dunha intensa vida social, cultural, relixiosa e política común.

Segundo Mario Alinei (1981: 154), se ben a noción de *dialecto* forxada durante o período clásico e helenístico de Grecia se conservou practicamente inalterada durante a época da gramática latina e bizantina, a entrada en escena do Renacemento italiano (Alinei 1981: 156-163) desencadeou unha profunda revisión do concepto grecolatino de *dialecto* (e, por extensión, da idea de *lingua*) que se chegará a impor como visión case única na maioría de lingüistas de séculos posteriores.

En esencia, verbo desta cuestión, cómpre dicir que os humanistas renacentistas italianos desenvolveron unha reformulación do concepto clásico de *dialecto* desde un

enfoque que, con ser aparentemente exclusivamente lingüístico, en realidade, estaba a establecer xerarquías dentro das diferentes variedades lingüísticas en función dos patróns de estratificación xerárquica que rexían nunha sociedade (pre-)burguesa onde a burguesía florentina xa ocupaba un rol social dominante. No fondo, os humanistas renacentistas, coa reformulación do concepto clásico de *dialecto*, ademais de, por unha banda, conseguir elevar as súas propias falas á categoría de modelo lingüístico a seguir (=lingua) e, por outra banda, degradar o resto de prácticas lingüísticas non-coincidentes coas súas ao estatuto de variedades lingüísticas normativa e funcionalmente subordinadas (=dialectos), lograron ocultar esa estratificación das variedades lingüísticas executada sobre argumentos de carácter social (isto é, sobre a preeminencia social das súas prácticas lingüísticas) baixo criterios de índole aparentemente só lingüística.

Deste xeito, se, como agardo que sexamos quen de demostrar ao longo de todo este apartado, é certo que os humanistas italianos revisaron o concepto clásico de *dialecto* (así como a realidade lingüística grecolatina e contemporánea a eles) desde unha perspectiva que denotaba tanto a incipiente xerarquización da sociedade italiana renacentista como o modo de contemplar a realidade social que comportaba esa estrutura social (pre-)burguesa; non debería haber dúbidas de que, por dicilo con palabras de Judith T. Irvine e Susan Gal (2000: 35-36), a lingüística renacentista italiana deu un primeiro pulo a esa tendencia histórica dos lingüistas cara á interpretación da realidade lingüística (en realidade, das diferenzas lingüísticas) desde unha posición, en aparencia, de plena obxectividade e neutralidade cando, en realidade, están a operar cun enfoque moi mediatizado pola estruturación xerárquica das súas sociedades respectivas. Os lingüistas renacentistas, en tanto que parte, polo xeral, dos grupos humanos social, cultural, política e culturalmente privilexiados, tenderon a colocar os seus propios usos lingüísticos nunha posición de privilexio como modelos lingüísticos a seguir mentres que, correlativamente, non dubidaron en degradar as restantes prácticas lingüísticas ao papel de “erros” ou “usos desviados”.

Tocante a esta cuestión, se, en consonancia coas opinións dos autores citados así como de Paul V. Kroskrity (2004), sería factible afirmar que toda investigación lingüística (por suposto, tamén a nosa) obedece, dun ou doutro xeito e en maior ou menor medida, a unha determinada *ideoloxía lingüística*³; así mesmo, en atención ás

---

³ De acordo con Paul V. Kroskrity (2004) e Bernard Spolsky (2004: 5), nestes contextos, o termo *ideoloxía lingüística* refire ao conxunto de crenzas que, cada lingüista, en consonancia coas súas

afirmacións de Mario Alinei (1981, 1996: 73-79) e John Earl Joseph (2004: 99-111), estaría plenamente xustificado que asegurásemos que esa tendencia histórica dos lingüistas cara á interpretación dos comportamentos lingüísticos (proprios e alleos) desde unha posición (lingüística e social) de privilexio coñeceu un primeiro impulso decisivo nos anos finais da Idade Media e nos comezos do Renacemento.

Neste período histórico, a incipiente burguesía italiana (en concreto, os humanistas florentinos), (re-)formulou a realidade lingüística da Grecia Clásica como se esta fose unha estrutura lingüística xerarquizada cuxos estratos superior e inferior estivesen ocupados, respectivamente, pola koiné xónico-ática e o resto de koinés gregas coa intención de que esta (re-)visión da realidade lingüística grega operase como un modelo histórico xustificativo da estratificación dos usos lingüísticos que eles mesmos estaban a executar a imaxe e semellanza das categorías sociais existentes no seu contorno social (pre-)burgués.

Certamente, de acordo con este xeito de operar e de pensar, a koiné xónico-ática (orixinalmente, unicamente, un “xeito máis de falar” sen ningún matiz asociado de superioridade lingüística ou social), deveu, coa intención de presentar a realidade lingüística grega clásica como unha estrutura lingüística xerarquizada cunha variedade lingüística superior a unha serie de variedades lingüísticas inferiores, en “lingua” como termo superior e de prestixio mentres que as koinés restantes foron degradadas ao nivel de variedades lingüísticas inferiores subordinadas a esa “lingua común”⁴.

Así pois, no contexto histórico do Renacemento italiano –en verdade, na sociedade florentina durante a denominada da *questione della lingua* (Alinei 1981: 158, 1996)– xorde o concepto actual de *dialecto* visto que os gramáticos renacentistas reformularon o concepto clásico de *dialecto* como unha entidade lingüística subordinada e inferior á koiné xónico-ática que, por súa vez, pasaba a desempeñar o rol de “lingua común” a todos os gregos do período clásico e helenístico.

Evidentemente, a revisión da realidade lingüística grega deste período como unha estrutura xerarquizada cunha variedade lingüística “superior” (a koiné xónico-ática) e unha serie de variedades lingüísticas “inferiores” (o resto de variedades

---

peculiares experiencias socioculturais, ten sobre as variedades lingüísticas en xeral e/ou sobre os usos lingüísticos en particular.

⁴ A este respecto, é moi significativo que, como observa Mario Alinei (1981: 156), os humanistas italianos falasen, sistematicamente, de catro dialectos e non de cinco. De modo implícito, ao non categorizar a koiné xónico-ática como un dialecto, estaban a atribuír a esa koiné un estatuto de termo superior e de prestixio (no fondo, aínda que sen empregar esa etiqueta, estaban a outorgarlle a condición de lingua).

lingüísticas) era unha realidade totalmente allea ás intencións dos gramáticos grecolatinos pois, como xa vimos, o concepto grego de *dialecto* permitía que todas as variedades lingüísticas puideran ser etiquetadas como “dialectos” (por suposto, tamén a koiné xónico-ática).

Tratada, pois, en esencia, a revisión dos gramáticos renacentistas da realidade lingüística grega e do concepto grecolatino de *dialecto* como unha consecuencia histórica das transformacións sociais acaecidas na sociedade florentina renacentista, deberíamos profundar na análise das razóns sociais de fondo que induciron esa profunda reformulación conceptual pois, en contra das intencións ocultas que nos atribuiría un lingüista como Manuel Alvar (1990: 16, 24-25) a todos aqueles que estamos a cuestionar a concepción tradicional de *dialecto* herdada da tradición lingüística renacentista, non tratamos aquí de “retorcer” o camiñar histórico da ciencia lingüística para que, deste xeito, ficasen xustificadas as nosas posicións teóricas actuais senón que pretendemos que se comprenda que as connotacións pexorativas asociadas á etiqueta de *dialecto* (e, por extensión, todas as implicacións teóricas derivadas da revisión renacentista deste concepto) non son consubstanciais ao termo e concepto de *dialecto* senón, á luz da bibliografía consultada, consecuencia dunha época e dunha *ideoloxía lingüística* ben concretas. Deste xeito, desde un enfoque estritamente científico, estaría perfectamente xustificado que, cando menos, amosásemos unha certa actitude crítica para con todas aquelas visións do concepto *dialecto* herdadas da lingüística renacentista que, ao cabo, pretenden restrinxir a capacidade potencial de determinadas variedades lingüísticas vernáculas de devir en linguas.

Para comezarmos a falarmos das razóns sociais que conduciron cara á reformulación do concepto de *dialecto* temos que partir, en opinión do lingüista Mario Alinei (1981), da evidencia histórica de que a burguesía (nomeadamente, a burguesía florentina), desde comezos do século XIII, como grupo social que comeza a despuntar nos estertores da Idade Media, inicia un proceso de reivindicación progresiva e constante de maiores cotas de poder político e social.

Inicialmente, ao longo do período histórico que marca o tránsito desde a Idade Media ao Renacemento, como correlato lingüístico á nova estrutura social xerarquizada que se estaba a crear na sociedade de finais da Idade Media cunha incipiente burguesía florentina como estrato social interposto entre a nobreza feudal (estrato superior) e a plebe (estrato inferior), os literatos e os lingüistas renacentistas desenvolverán un novo modelo lingüístico estratificado en cuxo plano superior situarán o latín literario (como

lingua de cultura e do poder) e en cuxo estrato inferior colocarán os denominados *vulgares* (tanto o denominado *vulgar ilustre* como os chamados *vulgares inferiores*)⁵.

Así pois, a innovadora dicotomía xerarquizada entre latín e *vulgares* como polos superior e inferior, respectivamente, reflectirá, no plano lingüístico, a incipiente reorganización da estrutura social florentina onde a burguesía xa posuía unha certa relevancia social como estrato social interposto entre nobreza feudal e plebe. A maiores, cómpre destacar que a burguesía florentina, ademais de escoller a etiqueta de *vulgar ilustre* para designar as súas propias variedades lingüísticas ao tempo que reservaba o epígrafe de *vulgares inferiores* para o resto de variedades lingüísticas doutros espazos xeográficos, non asigna ningunha denominación específica ás variedades lingüísticas empregadas polo pobo baixo visto que, na práctica, para os gramáticos e escritores da época, a plebe era un estrato social totalmente ignorado.

Agora ben, no espazo de tempo que media entre, cando menos, o século XIII e o século XVI, a burguesía florentina (e, por extensión, a burguesía do continente europeo), desde o seu estatuto inicial de clase social interposta entre a nobreza e a plebe, medrará progresivamente en poder político, social e económico até acadar a cúspide da pirámide social da sociedade itálica do momento en detrimento da nobreza feudal de tal xeito que, por causa dese incontestable éxito económico, político, cultural e social, os seus usos lingüísticos (habitualmente denominados “florentino”) chegarán a ser as variedades lingüísticas máis prestixiadas dentro do futuro estado italiano.

Xa que logo, o crecente poder político, económico, cultural e social acaparado pola burguesía florentina entre os séculos XIII e XVI explicaría non só que as tres “coroas” da literatura italiana (Dante, Petrarca e Boccaccio) elixiran o “florentino” como base lingüística para a súa literatura (circunstancia que, por súa vez, outorgou aínda máis prestixio ao “florentino”) senón que, á vez, esa mesma variedade lingüística fose quen de ocupar un lugar privilexiado entre o conxunto de variedades lingüísticas da Italia do momento.

Porén, por moi interesantes que nos puidesen parecer todas estas nosas reflexións anteriores en tanto que anécdota erudita que nos axudase a comprender un pouco mellor a denominada *questione della lingua* italiana, non hai dúbida de que a relevancia deste proceso histórico radica na circunstancia de que, como consecuencia do

---

⁵ Lémbrase que, segundo Mario Alinei (1981: 158), a nacente burguesía denominábase a si mesma, inicialmente, *vulgo* (frente ao pobo baixo) e velái a orixe da etiqueta *vulgar* para facer referencia ás súas propias variedades lingüísticas.

distanciamento da burguesía no plano social (isto é, fronte a outros grupos humanos da súa cidade) e xeográfico (é dicir, fronte á burguesía doutros núcleos urbanos), esa elite emerxente precisaba dun termo lingüístico que, dalgún xeito, dera conta da preponderancia social (e, por suposto, lingüística) que estaban a acadar os seus propios usos lingüísticos fronte ás variedades lingüísticas doutros grupos humanos localizados dentro e fóra de Florencia.

Por esta razón, aínda que a burguesía florentina de finais da Idade Media e de principios do Renacemento xa marcara lingüisticamente a súa crecente hexemonía sociolingüística fronte a outros grupos humanos coa denominación de *vulgar illustre* para as súas variedades lingüísticas (e, correlativamente, de *vulgares inferiores* para as falas das restantes burguesías italianas); pasados os anos e conforme este grupo social estaba cada vez máis acaroado á cima da pirámide social, política cultural e económica, por unha banda, tanto menos cómodo se sentía cunha etiqueta como *vulgar illustre* pois cada vez se vía a si mesmo como menos “vulgar” e máis “refinado” e, por outra banda, tanta máis necesidade experimentaba dun novo termo que marcasse, con máis claridade, a superioridade (lingüística e social) que acadara o seu idioma.

A solución a este novo dilema atopouse, segundo o estudo reiteradamente citado neste apartado, outra volta, na lingüística grecolatina onde o gramático latino Quintiliano fixera uso da etiqueta de *dialecto* como termo centrado na designación das diferentes variedades lingüísticas xeográficas da Grecia Clásica.

Evidentemente, baixo o “escudo protector” do uso da etiqueta de *dialecto* polos gramáticos latinos como unha etiqueta especializada na marca de variedades lingüísticas relativamente discretas no plano xeográfico, os lingüistas renacentistas circunscibiron o emprego deste termo á designación das variedades lingüísticas periféricas xeográfica e socialmente subordinadas á burguesía florentina de tal forma que, se ben estaban a efectuar unha xerarquización lingüística das variedades lingüísticas “italianas” desde a incipiente estruturación social, lograron ocultar os matices de inferioridade social con que agora ficaba connotado o concepto clásico de *dialecto* baixo o prestixio dunha etiqueta de longa tradición gramatical e, xa que logo, aparentemente, plenamente “científica” e “neutral”.

No entanto, se é certo que a reformulación do concepto de *dialecto* como unha variedade lingüística social e xeograficamente subordinada a outra unidade idiomática superior (=lingua) respondía, en esencia, ao proceso de estratificación social desenvolvido na sociedade florentina desde finais da Idade Media até o século XVI;

deseguido, xorde a pregunta de cales foron as razóns que explican que semellante fenómeno non acontecese con anterioridade cando todos sabemos que as sociedades do mundo clásico e medieval presentaban profundas diferenzas sociais.

No parecer de Mario Alinei (1981: 161-162) e J. K. Chambers (1995: 53), para respondermos á pregunta anterior, teríamos que ter en mente desde un principio que a sociedade grega, latina e europea medieval eran estruturas cunhas diferenzas de xerarquía social tan acusadas que, na práctica, até o instante en que entrou en crise o sistema feudal medieval, funcionaban como un sistema de castes onde, fóra casos moi excepcionais, a liñaxe determinaba as opcións reais de mobilidade social cara aos estamentos superiores.

No contexto social da antigüidade grecolatina e do sistema feudal, os estamentos sociais superiores (en realidade, as castes sociais superiores) ignoraban a todos aqueles individuos que non pertencían aos seus fechados círculos porque, á derradeira, as elites (isto é, a nobreza) non vían a aqueles individuos alleos ao seu estamento social como auténticas persoas (isto é, como individuos con certos dereitos) senón, máis ben, como unha especie de “útiles de traballo” pertencentes á terra que traballaban. Xa que logo, se todos eses individuos non eran, en sentido estrito, parte da sociedade grega, latina e medieval senón máis ben “posesións” da nobreza, semella comprensible que as súas variedades lingüísticas fosen sistematicamente ignoradas polos lingüistas até o extremo de que, nin sequera, fosen dignas da etiqueta de *dialectos*.

Porén, no momento en que entra en escena a burguesía como nova clase social interposta entre estas dúas castes (a plebe e a nobreza), isto é, desde o instante en que xorde na sociedade a posibilidade real de mobilidade social por medio do acaparamento progresivo de poder político, económico, cultural e social, a sociedade europea experimentará unha transformación radical no sentido de que, desde finais da Idade Media, esa sociedade vai debaterse, constantemente, entre as forzas antagónicas da equiparación e da estigmatización social.

Certamente, se vemos toda a problemática da conceptualización moderna do concepto de *dialecto* desde o enfoque de Mario Alinei (1981: 163), dado que este autor contempla esta reformulación como unha consecuencia relativamente lóxica das transformacións sociais operadas nas sociedades europeas desde finais do século XIII até o século XVI, non debería haber dúbida ningunha de que esa nova visión habería que enmarcala dentro desa dialéctica máis xenérica e constante en que se moverán todas

as sociedades modernas europeas a partir do século XIII: o desexo de igualación e o anhelos de diferenciación social.

Con todo, e antes de continuarmos coa nosa reflexión verbo dos cambios que trouxo consigo o Renacemento para os conceptos de *lingua* e *dialecto*, non estaría de máis que concretásemos os termos de toda a nosa disquisición teórica precedente ao redor de dúas “ideas forza”: 1º) se ben o concepto grecolatino de *dialecto* indicaba, exclusivamente, diferenciación lingüística de carácter individual e/ou xeográfica (é dicir, un “xeito de falar”) sen ningún matiz asociado de inferioridade social e/ou xeográfica, os humanistas renacentistas, no contexto da *questione della lingua*, levaron a efecto unha profunda revisión conceptual desta noción como unha variedade lingüística subordinada (social ou xeograficamente) a unha entidade idiomática superior (neste caso, ás falas da burguesía florentina) e 2º) as razóns desta revisión conceptual debemos procuralas nas profundas transformacións que experimentou a sociedade europea occidental entre os séculos XIII e XVI en tanto que as elites sociais (pre-)burguesas, acadada a cúspide da pirámide social contra finais do século XVI, sentiron con moita máis intensidade a necesidade dun concepto lingüístico que fora quen de, á vez, transmitir e ocultar a súa hexemonía política, económica, cultural e social sobre o resto de grupos humanos da súa contorna.

Elaborado este pequeno resumo tocante ás orixes históricas da revisión da noción clásica de *dialecto*, non deberíamos deixar pasar a oportunidade de pór de relevo a circunstancia de que, circunscrito o emprego da etiqueta de dialecto á designación daquelas variedades lingüísticas asociadas con grupos humanos rurais e economicamente desfavorecidos e unha vez fóra esas mesmas falas da opción real de acadar a condición de modelos lingüísticos a seguir (en definitiva, de seren consideradas linguas); o binomio *lingua-dialecto* carrexará, desde finais da Idade Media en diante (cando menos, desde o século XVI), unha inclinación máis ou menos oculta cara á marxinação das variedades lingüísticas vinculadas con individuos xeográfica e socialmente periféricos (isto é, non-urbanos e pobres) no sentido que estas falas se considerarán lingüisticamente “inferiores” verbo das súas capacidades potenciais de devir en linguas.

No tocante a esta última cuestión, se profundamos na análise da revisión dos conceptos de *dialecto* e *lingua* levada a efecto pola lingüística renacentista, cabería dicir que estamos ante os primeiros pasos (ou, cando menos, ante un primeiro punto de inflexión) dentro dese xeito de operar e razoar que, coa terminoloxía de James Milroy e

Lesley Milroy (1985: 21), poderíamos caracterizar como *ideoloxía da estandarización*⁶.

Na liña do pensamento teórico de James Milroy (1992: 48-53) e de Paul V. Kroskrity (2004: 502) entendemos que a *ideoloxía da estandarización* implica: 1º) a idea de que existe un modelo ou ideal de lingua que se asocia, inequivocamente, coa variedade(s) lingüística(s) dunha elite social, económica, cultural e política determinada, 2º) o convencemento de que todas as persoas que se consideran parte dunha mesma comunidade idiomática (no fondo, dunha mesma nación) deberían usar ese modelo ou ideal de lingua (ou, cando menos, deberían ter a intención de acomodarse a el) e 3º) todo un proxecto de ocultamento da raíz social da xerarquización das variedades lingüísticas en linguas e dialectos baixo toda unha “mistificación lingüístico-teórica” de argumentos pretendidamente “científicos” e “obxectivos” (p.e. maior/menor claridade/riqueza expresiva, maior/menor axustamento ás leis da lóxica, maior/menor coherencia sintáctica, etc.). Así presentada a *ideoloxía da estandarización* non semellaría unha esaxeración a afirmación de que os humanistas italianos participaron desta tendencia histórica dos lingüistas.

Para aceptarmos a hipótese de traballo que aquí estamos a defender, temos que ter moi presente que a revisión do concepto clásico de *dialecto* desenvolvido polos gramáticos renacentistas logrou, en última instancia, lexitimar “científica” e “obxectivamente” a elevación dos usos lingüísticos da poderosa burguesía florentina á categoría de modelo lingüístico (=lingua) mentres que o resto de variedades lingüísticas, con ser desde un enfoque estritamente lingüístico perfectamente útiles no seu contexto comunicativo correspondente, ficaron degradadas á condición de *dialectos* co argumento supostamente “obxectivo” de que esas eran falas rudas, carentes de expresividade, arcaicas, etc.

Así pois, froito desta *ideoloxía da estandarización*, a lingüística renacentista e posterior tenderá a facer de menos as capacidades potenciais das variedades lingüísticas historicamente arredadas dos grandes centros políticos, económicos, culturais e urbanos de devir en linguas dado que, certamente, tal potencialidade unicamente se lle recoñecerá, de xeito máis ou menos explícito, ás variedades lingüísticas vinculadas coas poderosas elites culturais urbanas.

---

⁶ Máis adiante, cando abordemos a análise da lingüística histórico-comparativa decimonónica, retomaremos a definición deste termo desde un punto de vista parcialmente diverxente.

Unha vez que analizamos a revisión do concepto grecolatino de *dialecto* ao longo do Renacemento florentino, xulgamos de grande interese para este traballo tratar outro aspecto do mundo cultural renacentista que, ao noso xuízo, tamén incidiu, de xeito notable, tanto na moderna conceptualización da dicotomía *lingua/dialecto*, como nas connotacións pexorativas que, comunmente, se lle axuntan ao segundo termo deste binomio.

Se, en consonancia co pensamento de John Earl Joseph (1989, 2006: 22-26), aceptásemos a idea de que o xeito de ver o mundo da cultura occidental non se entende sen a interacción dialéctica constante entre a cultura grecolatina e o pensamento relixioso xudeu-cristián (en definitiva, sen os vínculos históricos entre pensamento relixioso e tradición clásica), sería factible que nos formulásemos o reto de intentar analizar en que medida a permanente interacción entre cultura e relixión puido influír sobre os sucesivos paradigmas teóricos da ciencia lingüística así como, por extensión, sobre as distintas conceptualizacións das nocións de *lingua* e *dialecto* con anterioridade e con posterioridade ao período renacentista.

En opinión de Mirko Tavoni (1998: 44), un dos estímulos máis poderosos para a investigación lingüística, antes e despois do século XVI, foi a pretensión dos gramáticos (non só renacentistas) de recuperar a prístina e inmaculada lingua que Deus entregara a Adán e Eva no Paraíso Terreal (isto é, a *restitutio* da *lingua adámica*). Segundo John Earl Joseph (1989: 250), os máis dos humanistas europeos occidentais de Italia, Francia e España estaban plenamente convencidos de que houbo un tempo no cal todos os homes compartían unha mesma, perfecta e única lingua que Deus concedera ao xénero humano no Paraíso Terreal.

Esa idea de que nun tempo remoto (nunha Idade de Ouro ben arredada no tempo), todos os homes, sen excepción, falabamos unha mesma, perfecta e única lingua bebía, ben ás claras, na fonte do mito bíblico da Torre de Babel pois, tal e como narra o Antigo Testamento, Deus, moi contrariado pola vaidade dos homes que pretendían construír unha torre tan alta que alcanzase o ceo, castigou o seu desmedido orgullo co esquecemento da *lingua adámica* e coa maldición da fragmentación desa lingua en setenta e dous idiomas diferentes.

De acordo con este mito bíblico, os humanistas renacentistas estaban convencidos de que, con respecto á orixinal, única e inmutable *lingua adámica*, todos os idiomas posteriores eran, en maior ou menor medida, “corrupcións” de tal forma que canto máis nos achegabamos ao momento presente e canto máis nos arredabamos dese

mítico paraíso perdido tanto máis “deturpado” estaba o idioma correspondente. Xa que logo, para os gramáticos renacentistas (Tavoni 1998: 46), a corrupción era condición inherente a todas as variedades lingüísticas visto que cada idioma era sempre, en magnitude variable segundo a súa menor ou maior antigüidade, unha deturpación da *lingua adámica* orixinal.

Bótase de ver que a convicción (en verdade, o *mito lingüístico*) de que unha variedade lingüística dada sería tanto “máis perfecta”, tanto “máis pura” e estaría “tanto menos corrompida” canto máis lonxe estivésemos do presente dos lingüistas (en definitiva, a percepción de que calquera estado lingüístico sincrónico discreto anterior sería sempre unha modalidade lingüística máis “pura”, máis “perfecta” e menos “corrupta” que a versión actual correspondente); retrotraíase, verbo das súas orixes últimas (Schendl 2001: 6), ao *mito bíblico* da Torre de Babel. Deste xeito, a percepción de que o “ideal” dun idioma actual estaba sempre nun pasado máis ou menos remoto xunto co enfoque dos idiomas actuais como versións máis ou menos corrompidas dunha perfecta lingua orixinal, tiveron moito que dicir (Schendl 2001: 6) na visión do *cambio lingüístico* e da progresión temporal das variedades lingüísticas como, en esencia, fenómenos de constante “corrupción” ou “dexeneración”.

Agora ben, visto que, de tiraren do fío conceptual do mito babélico até as súas últimas consecuencias, os gramáticos renacentistas poderían ter chegado á conclusión de que as súas propias variedades lingüísticas, por causa da colosal distancia temporal que mediaba entre a *lingua adámica* e os seus idiomas e debido á conseguinte “corrupción lingüística” que se derivaba dese inmenso lapso de tempo, non eran dignas do interese dos gramáticos; de acordo con John Earl Joseph (1989: 246), eses mesmos gramáticos procuraron nas pasaxes do Novo Testamento onde se narraban os feitos acontecidos no día de Pentecoste unha coartada que xustificase a lexitimidade do estudo das súas variedades lingüísticas.

Conforme co relato do Novo Testamento, a confusión babélica froito do pecado de vaidade dos homes ficou redimida en Pentecoste pois, a partir dese día, os apóstolos, tras recibir todas as linguas baixo a forma de linguas de lume, foron quen de falar todos os idiomas do mundo así como a lingua divina que lles capacitaría para a comunicación directa con Deus.

Se abeiramos a implicacións relixiosas deste suceso, desde o noso punto de vista, interesa pór de relevo que os gramáticos renacentistas acudiron a estas pasaxes bíblicas non só para xustificar a análise lingüística dos seus idiomas como obxecto de

estudo en por si co argumento de que as súas variedades lingüísticas tamén eran vehículo lingüístico da palabra de Deus (como antes fora o latín) senón tamén para presentar as súas propias falas como unha sorte de “material de laboratorio” que, xunto co traballo nas linguas clásicas (nomeadamente, co latín e co grego), fornecería de material empírico abondo como para encarar, con certas garantías de éxito, o proceso de reconstrución da lingua orixinal do Paraíso.

Así pois, aínda que, como reconece explicitamente o estudoso Mirko Tavoni (1998: 45), a lingüística renacentista sempre abalara entre as forzas contraditorias do desexo palinxenético da *restitutio* da *lingua adámica* e o degoxo de estudar a pluralidade dos idiomas vernáculos do momento (isto é, entre o mito da Torre de Babel e o relato alegórico do día de Pentecoste); non hai dúbida de que os gramáticos renacentistas, cando menos, contribuíron á consolidación da idea de que a ollada no pasado era sempre o xeito máis correcto de corrixir as prácticas lingüísticas do presente. De resultas, se o *cambio lingüístico* e se o fluír temporal de calquera idioma eran fenómenos de constante corrupción; daquela, calquera estado lingüístico discreto anterior (real ou imaxinario) conformaba un modelo lingüístico axeitado para a rectificación dos “deturpados” usos lingüísticos do presente (Schendl 2002: 7).

Deste xeito, froito das preocupacións teolóxicas que marcaban a *ideoloxía lingüística* do período renacentista (Tavoni 1998: 45) ou, por outras palabras, como consecuencia do desexo de *restitutio* da *lingua adámica*, xurdiu, devagariño, unha incipiente lingüística histórico-comparativa onde, consonte coa partición do universo en mundo divino e secular, non só se discriminaba entre linguas sagradas (latín, grego e hebreo) e idiomas vernáculos senón que, ademais, estes últimos (nomeadamente, as grandes linguas romances) se colocan nun estrato inferior con respecto aos primeiros.

En xeral, e velaí a orixe de moitas das prácticas da lingüística histórico-comparativa decimonónica e da lingüística actual, os gramáticos renacentistas formularon a relación xenética entre linguas como unha estrutura monoxenética xerarquizada en cuxa cúspide se situaba, indubidablemente, no rol de “nai de todas as linguas”, a *lingua adámica*. Desde aí, dado que o *cambio lingüístico* se enfocaba como un fenómeno de constante degradación e visto que se pensaba que, desde esa cima de perfección absoluta, canto máis descendíamos na liña xenética tanto máis “corrupta” estaba a variedade lingüística correspondente, entre os lingüistas italianos, franceses, españois, ingleses e portugueses callou a idea de que os seus idiomas vernáculos,

ademais de estar nun estrato inferior verbo das linguas sagradas, eran unha especie de “versión corrupta” do latín culto (Aitchison 1981: 22).

A este respecto, lémbrese que, se o home renacentista estaba convencido (Joseph 1989: 250) de que o universo fora creado perfecto, inmutable e estático por un Deus omnipotente (mesmo, o demo era necesario) e se o home do Renacemento non dubidaba de que calquera cambio verbo dese paraíso perdido era, por definición, “corrupción humana”; resulta relativamente comprensible que os gramáticos renacentistas e posteriores enfocasen os *cambios lingüísticos* máis notables desde o latín culto até as linguas romances (p.e. a evicción do sistema casual latino) como mostras inequívocas de que as linguas se “corrompían” co paso do tempo.

Esta supeditación das teorías lingüísticas do momento aos criterios teolóxicos que gobernaban a cosmovisión do home renacentista facilitou a consolidación (case definitiva) do *mito lingüístico* de que calquera variedade lingüística, nun momento dado, era unha sorte de versión máis ou menos “corrupta” dun estado lingüístico discreto anterior. Por súa vez, pois ese estado lingüístico discreto precedente se imaxinaba como unha Idade de Ouro onde a lingua correspondente, libre dos “erros” e “vicios” do presente (Schendl 2001: 6-7, Stockwell 2002: 54-55)⁷, presentaba a súa configuración “ideal e dado que todo *cambio lingüístico* era, por definición, “corrupción”; os humanistas italianos estaban convencidos de que canto máis nos remontásemos no tempo na procura das “orixes” dun idioma concreto tanto máis “pura” e tanto máis “perfecta” sería a variedade lingüística reconstruída resultante.

Evidentemente, este xeito de pensar repercutiu moi negativamente sobre a valoración (isto é, sobre o *prestixio*) das variedades lingüísticas secularmente desvinculadas das elites económicas, políticas, sociais e culturais en tanto en que estas falas, en contra do que acontecía con idiomas cunha fértil e antiquísima tradición literaria (p.e. co latín literario e, máis tarde, coas grandes linguas europeas de cultura), ao careceren de testemuños gráficos, non permitían que os lingüistas se puidesen remontar moito máis alá de dúas ou tres xeracións de falantes (isto é, dos falantes vivos e dos seus recordos) na procura das súas orixes históricas. Neste sentido, se o *prestixio* dunha variedade lingüística era tanto máis elevado canto máis longa fose a súa historia gráfica documentada, case poderíamos afirmar que os humanistas do Renacemento non

---

⁷ Cómpre non esquecer que xa os gramáticos gregos e latinos estaban convencidos de que houbo un tempo pasado en que as súas linguas eran, comparativamente, moito máis “puras” e moito máis “perfectas” (Stockwell 2002: 54, Dalby 2002: 76).

se puideron subtraer á impresión de que as variedades lingüísticas historicamente arredadas dos centros de poder político, económico, cultural e social eran idiomas sen historia e, xa que logo, sen renome ningún.

Precisamente, para que nos fagamos unha idea da intensa pegada que tivo en toda a lingüística posterior a idealización renacentista do pasado como fonte de pureza lingüística para a corrección das variedades lingüísticas actuais, abondaría con deixar constancia de que, segundo David Lightfoot (1999: 3-4) e Peter Stockwell (2002: 54), así como os intelectuais ingleses dos séculos XV e XVI proclamaron a súa saudade pola Idade de Ouro do latín clásico e do mesmo xeito que os escritores ingleses dos séculos XVII e XVIII sentiron nostalxia dos seus clásicos (isto é, da lingua de Chaucer, Shakespeare e Milton), así tamén os literatos decimonónicos ingleses procuraron os seus modelos lingüísticos na lingua inglesa dos séculos XVII e XVIII e os políticos ingleses actuais lamentan a corrupción vergonzosa da lingua e dos costumes da Inglaterra de hoxe fronte á lingua e valores morais da época vitoriana.

No entanto, é evidente que, de operarmos ao ditado do *mito lingüístico* da Idade de Ouro (isto é, se, por exemplo, proclamásemos a nosa admiración pola “pureza” da lingua medieval galego-portuguesa e a nosa preocupación pola “corrupción” da lingua galega moderna), atopariámonos con moitos problemas de carácter práctico á hora de fixarmos un punto concreto do eixe temporal até onde nos deberíamos remontar na procura dun modelo lingüístico de corrección para o presente.

Así, e por citarmos un caso onde houbo claras desavinzas no tocante ao estado lingüístico discreto pasado que se debería tomar como modelo de corrección para a lingua moderna, poderíamos mencionar que, desde o século XIX en diante, os defensores da “resurrección” da lingua córnica estiveron divididos entre dúas grandes correntes: 1ª) aqueles que defendían que o ideal de lingua “pura” estaba nas falas dos últimos falantes nativos do século XVIII e 2ª) aqueloutros que procuraban a lingua córnica “pura” nos textos medievais (nomeadamente, na literatura do século XV e, en menor medida, do século XVI) pois entendían que o córnico posterior (esencialmente, do século XVIII) estaba excesivamente “corrompido” pola inxerencia histórica do inglés estándar (Jones e Singh 2005: 138-151)⁸.

A maiores, como nos lembra James Milroy (1998: 60), deberíamos ter en conta que, se, por exemplo, tomásemos a determinación de retrotraernos douscentos anos na

---

⁸ Segundo Mari C. Jones e Ishtla Singh (2005: 139-140), Henry Jenner (1848-1934) foi o máis destacado representante da primeira corrente e Robert Morton Nance (1873-1959) da segunda.

procura da Idade de Ouro para un determinado idioma, non sería imposible que, unha vez situados nese lapso temporal, nos encontrásemos co feito curioso de que os falantes dese período poderían situar, por súa vez, o seu ideal de lingua douscentos ou trescentos anos antes (e así sucesivamente nunha secuencia sen fin).

Neste sentido, como afirma categoricamente James Milroy (1998: 62), desde unha perspectiva estritamente obxectiva e científica, non estamos obrigados a aceptar a idea de que as variedades lingüísticas coetáneas a nós sexan unha “corrupción” dalgún outro estado lingüístico discreto pasado nin que toda variedade lingüística actual conte cunha Idade de Ouro nun pasado máis ou menos remoto onde esta existiría libre dos “vicios” e “erros” do presente.

Así e todo, malia que, como vimos de ver, non existan argumentos científicos que nos permitan xustificar a visión de que as variedades lingüísticas contemporáneas a cada individuo sexan unha especie de versión “corrompida” dunha mítica Idade de Ouro lingüística xa perdida, ese enfoque da realidade lingüística adquiriu tanta forza coa lingüística renacentista que, como sinalan John Earl Joseph (1989: 244), David Lightfoot (1999: 3-4), Herbert Schendl (2001: 6) e, por último, Dominic Watt e Jennifer Smith (2005: 102-103), tras cristalizar baixo a forma de *mito lingüístico*, transcendeu o ámbito da ciencia lingüística para ser admitido no sistema de crenzas popular como verdade incontestable.

Precisamente, para decatármonos da fortaleza da visión popular do decorrer temporal das variedades lingüísticas como un fenómeno de “corrupción” constante⁹, abundaría con facer referencia á percepción actual que teñen os cidadáns anglófonos da ex-colonia británica de Hong Kong do seu idioma como unha “degradación” da lingua inglesa dos tempos coloniais (Joseph 2004: 132-161, 2006: 36-39). Así, aínda que os datos obxectivos demostren claramente que, a día de hoxe, os habitantes de Hong Kong, tanto desde un punto de vista cualitativo como cuantitativo, posúen un coñecemento da lingua inglesa ben superior ao dos seus devanceiros; no entanto, eses mesmos falantes ven as súas propias falas como unha “corrupción” da lingua inglesa colonial.

Evidentemente, de acordo con John E. Joseph (2004: 139, 2006: 37), esa imaxe do inglés actual de Hong Kong como unha modalidade lingüística “decadente” verbo do inglés colonial orixinario non estaría moi lonxe, nin desa visión que, no seu día, tiveron

---

⁹ Evidentemente, non nos estamos a referir unicamente ao chamado “home da rúa” senón tamén a aqueles xornalistas, políticos, editores, escritores, etc., que están convencidos de que os idiomas se “corrompen” co paso do tempo a partir dunha mítica Idade de Ouro.

os falantes das linguas románicas como unha “corrupción” do latín culto, nin desa percepción que, na actualidade, teñen moitos falantes con formación intelectual (p.e. xornalistas, editores, escritores, profesores, lingüistas, etc.) dos seus propios idiomas como unha modalidade “deturpada” verbo dunha mítica Idade de Ouro.

En definitiva, se os gramáticos renacentistas consolidaron cara ao pensamento lingüístico posterior a percepción de que o presente de calquera variedade lingüística conformaba unha modalidade “decadente” ou “corrupta” dunha lingua orixinal pura localizada nunha mítica Idade de Ouro; correlativamente, semella lóxico pensar que ese *mito lingüístico* tivo que repercutir moi seriamente na desvalorización das variedades lingüísticas historicamente arredadas das elites estatais, socioeconómicas, políticas e culturais. Con seguridade, se unha variedade lingüística calquera posuía tanto máis *prestixio* canto máis nos puidésemos remontar no tempo na procura das súas orixes a través de testemuños gráficos, non hai dúbida de que o *prestixio* atribuíble ás variedades lingüísticas faladas por campesiños pobres sería, cando menos, escaso (por non dicir nulo) en tanto que a súa historia documentable non podería ir moito máis alá da memoria dos falantes máis vellos.

Aínda que, até este momento, analizásemos como a lingüística renacentista, froito da revisión do concepto clásico de *dialecto* e como consecuencia da consolidación do *mito lingüístico* da Idade de Ouro, tivo moito que dicir na desvalorización crecente das variedades lingüísticas propias de grupos humanos historicamente afastados dos grandes centros de poder económico, político, cultural e social; así e todo, cremos que, para fecharmos o círculo da análise deste período histórico da lingüística, cómpre que tratemos un último aspecto verbo da conceptualización renacentista das nocións de *lingua* e *dialecto*.

Tal e como se menciona explicitamente na obra de William Downes (1984), John Earl Joseph (2004) e Žarko Muljačić (1999: 13), o Renacemento (nomeadamente, os séculos XV e XVI) conforma un dos momentos históricos claves no proceso de elevación de determinadas variedades lingüísticas á categoría de linguas plenamente recoñecidas como tales porque, ao longo desta etapa histórica, en correlación coa creación dos primeiros estados europeos modernos (en concreto, España, Portugal, Francia e Inglaterra) e co seu conseguinte proceso de centralización política, os conceptos de *lingua* e *dialecto* recibiron un último pulo cara a súa moderna configuración.

Polo de agora, e aínda que algunhas destas nosas afirmacións recibirán certas matizacións no apartado dedicado ao estudo da *selección*, no tocante a este período histórico, poderíamos asegurar que as intensas forzas centrípetas xeradas pola institución monárquica, pola corte real e pola capital do estado (Foley 1997: 401-403, Price 1976, Tavoni 1998: 15, Stockwell 2002: 14, Viaplana 2002: 27) foron determinantes para que a(s) variedade(s) lingüística(s) de uso común entre as elites estatais, políticas, económicas e culturais dos aínda embrionarios estados modernos europeos entrasen nun proceso de elevación progresiva cara á categoría de variedades lingüísticas supraordinadas a todo o conxunto de usos lingüísticos que se contemplaban como parte integrante deses mesmos estados. Deste xeito, aínda que a(s) fala(s) desas elites estatais, desde un punto de vista estritamente científico, non fosen “superiores” a ningunha outra variedade lingüística (isto é, a pesar de que, desde un enfoque realmente obxectivo, non fosen máis “puras”, máis “coherentes”, máis “expresivas”, máis “lógicas”, etc., do que eran o resto de variedades lingüísticas do seu estado), pasaron a funcionar como patrón de corrección lingüístico para todos os individuos que se vían como integrantes dun ou doutro estado porque, ao cabo, gozaban do privilexio de seren as falas dunha selecta minoría política, económica, cultural e estatal.

Neste sentido, a dimensión supralocal e estatal que adquiriron no Renacemento a(s) variedade(s) lingüística(s) empregada(s) polas elites vinculadas coa institución monárquica, coa corte real e coa capital do estado (Haugen 1966b: 342) xunto co contexto social (pre-)burgués onde se forxaron os modernos conceptos de *dialecto* e *lingua*, serán dous dos factores determinantes que explican que a lingüística deste período elevase a(s) fala(s) dunha pequena minoría social ao estatuto de *lingua* mentres que, pola contra, relegaba a todas as variedades lingüísticas alleas a esa elite estatal (en caso, de que estas fosen dignas dalgún tipo de mención) á condición de *dialectos*.

Visto que, desde o Renacemento, foi cada vez menos habitual utilizar o termo de *dialecto* para facer referencia á(s) fala(s) das selectas minorías estatais que gobernan desde a capital dos incipientes modernos estados europeos (p.e. non é tan habitual falar de dialecto franciano como de dialecto gascón) e dado que cada vez foi máis común o emprego dese termo para a designación dese conxunto de variedades lingüísticas agrupables, con palabras de José Joaquín Montes Giraldo (1980: 249), baixo a etiqueta de “habla rural” e/ou que implicaban informalidade e escaseza de recursos económicos; non deixa de ser comprensible que a etiqueta e o concepto de *dialecto* se fosen cangando progresivamente de máis e máis connotacións pexorativas.

Cómpre ter moi presente que, durante o Renacemento, acentuouse, froito do contexto histórico e cultural en que se forxaron as nocións de *lingua* e *dialecto*, esa tendencia secular da lingüística a confundir unha parte da globalidade real dos usos lingüísticos integrados nun idioma calquera (en realidade, as prácticas lingüísticas dunha minoría socioeconómica) coa totalidade desa mesma variedade lingüística de tal xeito que poderíamos afirmar que a lingüística renacentista deu un considerable pulo a ese fenómeno que John Earl Joseph (1982: 489) denomina *sinécdoque*: tomar unha parte dos usos lingüísticos dun idioma (nomeadamente, os usos escritos dos textos formais) polo todo correspondente.

Por vía de conclusión, a serie de acontecementos de raíz lingüístico-social esenciais para a conceptualización moderna das nocións de *lingua* e *dialecto* acontecidos durante o Renacemento poderíámoslos resumir como segue nos parágrafos seguintes.

En primeiro lugar, a dicotomía *lingua-dialecto*, tras o período renacentista, traerá consigo unha propensión cara á desvalorización das variedades lingüísticas vinculadas cos grupos humanos máis pobres e de extracción rural visto que os usos lingüísticos deses individuos, arredados secularmente da posibilidade de funcionar como modelos lingüísticos e supeditados historicamente ao patrón de corrección lingüístico dunha *lingua* (en realidade, os usos lingüísticos dunha elite cultural, económica, política e social), chegarán a ser vistos como variedades lingüísticas “inferiores” que, mesmo, carecen da capacidade potencial de devir en linguas.

Correlativamente, en tanto que a reformulación renacentista da dicotomía *lingua/dialecto* pretendía ocultar a xerarquización das variedades lingüísticas en linguas e dialectos construída sobre criterios de índole social baixo toda unha “mistificación lingüístico-teórica” de argumentos pretendidamente “científicos” e “obxectivos” do tipo de maior “pureza”, maior “coherencia gramatical”, maior “capacidade expresiva”, etc., das falas das elites estatais, políticas, económicas e culturais fronte a todo o resto de variedades lingüísticas (por súa vez, supostamente, menos “puras”, menos “coherentes”, menos “expresivas”, menos “lógicas”, etc., cando, en realidade, estas eran perfectamente válidas nos seus correspondentes contextos comunicativos); no fondo, a lingüística renacentista contribuiría á consolidación dese xeito de conducirse e de argumentar na ciencia lingüística que, con anterioridade, denominamos como *ideoloxía da estandarización*.

Bótase de ver que, para os gramáticos renacentistas, “purificar” unha lingua implicaba, en realidade, achegala tanto como fose posible a aquela práctica lingüística que gozaba dun maior prestixio social de tal xeito que, de resultas, estes lingüistas estaban a argumentar sempre en favor da extensión social das falas dunha elite socioeconómica e cultural presente ou pasada e en detrimento das variedades lingüísticas vernáculas arredadas dos centros de poder político, económico, social e estatal.

En segundo lugar, é necesario lembrar que, se a incipiente lingüística histórico-comparativa xurdida no período renacentista axudou a consolidar o *mito lingüístico* de que a versión actual dun idioma dado era (en maior ou menor medida segundo o caso concreto que estivésemos a analizar) unha modalidade “corrupta” dunha lingua primixenia e pura localizada nunha mítica e arredada Idade de Ouro, semella lóxico pensar que ese enfoque do presente das variedades lingüísticas, no mellor dos casos, participou, activamente, no desprestixio das variedades lingüísticas historicamente afastadas das elites estatais pois, se unha variedade lingüística posuía tanto máis *prestixio* canto máis dilatada fose a súa historia gráfica documentada, daquela o renome desas variedades sería ben escaso porque non nos poderíamos retrotraer moito máis alá da memoria dos máis vellos.

En terceiro lugar, e en íntima conexión co primeiro punto, visto que na lingüística renacentista se asentou esa tendencia histórica cara á identificación dos usos lingüísticos da elite vinculada co aparello institucional dos estados modernos coa totalidade de prácticas lingüísticas presentes nese mesmo estado ou, dito doutro xeito, dado que, ao longo deste período histórico, intensificouse, por medio dunha operación de *sinécdoque*, á equiparación, con termos, agora, de José Joaquín Montes Giraldo (1995: 43), dunha parte (os usos lingüísticos das elites estatais) dun *polisistema* dado (isto é, o sistema de sistemas correspondente) coa totalidade do mesmo *polisistema*; isto contribuíu decisivamente á marxinação das variedades lingüísticas asociadas cos grupos humanos afastados dos grandes centros políticos, económicos, culturais e sociais (nomeadamente, as prácticas lingüísticas dos campesiños pobres) en tanto que, de resultas, estas últimas pasaban a ser, no mellor dos casos, “usos desviados”.

Se tomamos en consideración o conxunto destas tres últimas reflexións, compréndese a nosa argumentación final de que a parella dicotómica *lingua-dialecto*, desde a lingüística renacentista, trouxo consigo unha forte predisposición á infravaloración das variedades lingüísticas vinculadas cos grupos humanos

historicamente afastados dos grandes centros de poder político, económico, social e cultural xa que, froito da tradicional caracterización destes usos lingüísticos como *dialectos* así como do seu secular rebaixamento á condición de entidades idiomáticas subordinadas a unha realidade idiomática superior (=lingua), cada vez os lingüistas tiveron máis problemas para aceptar que estas variedades lingüísticas conservasen a capacidade potencial de devir en linguas. De feito, como proba do tradicional desinterese dos lingüistas por estas variedades lingüísticas, abondaría con dicir que, fóra dos dialectólogos, moi poucos foron os lingüistas que consideraron dignas de estudo ás variedades lingüísticas afastadas dos grandes centros de poder económico, político, social e cultural e asociadas con grupos humanos pobres e rurais.

Ao noso xuízo, a desvalorización de que foron obxecto os usos lingüísticos desvinculados historicamente das elites socioeconómicas, culturais e estatais pola parte da ciencia lingüística desde o período renacentista até os nosos días, repercutiu notablemente sobre o noso debate codificadorio pois, se ben é verdade que non se lle pode atribuír á ciencia lingüística toda a responsabilidade de que o noso idioma fose, ás veces, caracterizado como *dialecto* (evidentemente, isto sería consecuencia dunha conxunción de múltiples factores); con todo, non semella imposible que argumentemos no sentido de que o desprestixio que acompañou ás variedades lingüísticas vinculadas cos grupos humanos máis pobres e non-urbanos desde os gramáticos renacentistas tivo moito que dicir, como substrato teórico, nas reticencias, dúbidas e obxeccións que non poucos dos teóricos implicados no noso debate codificadorio puxeron á posibilidade de que as nosas variedades lingüísticas vernáculos puidesen actuar como base lingüística esencial dunha futura variedade modelo ou de referencia.

Como exemplo desa tendencia cara á infravalorización das nosas variedades lingüísticas vernáculos como peña esencial dunha potencial variedade modelo parécenos oportuno traer a colación, en primeiro lugar, estas palabras da autoría da profesora Maria do Carmo Henríquez Salido (1985: 266-267):

A lingua galega nom foi utilizada pola gente culta dos centros rectores da economia; nom houvo nem hai umha Academia que tenha escrito dicionários nem livros de gramática para ‘fixar’umha variedade; [...], nom está protegida contra mudanças drásticas pola elite social [...], nom deve surprender a afirmação de Teyssier, quando opom *rusticidade* (Galiza) / *urbanidade* (Lisboa), pois a história da Galiza constitui

umha história ‘diferente’ à história de outros povos, inclusive dentro do Estado espanhol, que hoje si podem falar de «norma padrom».

Nunha liña moi similar, António Pedro Gil Hernández (1992: 236) opinaba, anos despois, do seguinte xeito:

O Povo põe a língua, mercê das divergentes realizações orais, mas são os seus cultores os que elaboram como língua literária, unificada «na oficina da Corte», que disse Nunes de Leão.

Por último, sería interesante que nos fixeramos eco dun artigo publicado por Carlos Durám (1984) onde se nega, de xeito explícito (e velaí o interese deste texto para nós), a aptitude das nosas variedades lingüísticas vernáculas como fundamento para unha futura variedade modelo visto que, desde o seu punto de vista, de pretendemos construír unha variedade de referencia sobre este soporte lingüístico, no mellor dos casos, tan só poderíamos chegar a obter un “*sermo rusticus*”(Durám 1984: 195).

Ao noso xuízo, aínda que nos textos citados (e noutros moitos que se poderían presentar como exemplos desa actitude cara ás nosas variedades lingüísticas vernáculas) non apareza ningún tipo de referencia máis ou menos explícita á lingüística renacentista; cremos que non andariamos descamiñados ao considerar que, por baixo da codia de todo este tipo de enfoques teóricos tan preocupados polo carácter “ruralizante” das nosas variedades lingüísticas vernáculas como para que se lles chegue a negar a capacidade potencial de devir en linguas, albiscásemos o influxo da lingüística renacentista.

Como glosa do parágrafo precedente, cómpre que aclaremos que, por moito que as nosas variedades lingüísticas vernáculas estivesen localizadas, desde o século XVI en diante, na periferia dos centros de poder político, económico, social e cultural do estado español e por moito que recoñezamos que esa circunstancia histórica tivo unha incidencia notable sobre as capacidades futuras das nosas variedades lingüísticas vernáculas para devir en linguas; semellante recoñecemento non nos debería conducir a unha posición maximalista segundo a cal as nosas variedades lingüísticas vernáculas ficarían marcadas por algún tipo de “estigma” ou de “pecado orixinal” (o seu carácter rural) que as incapacitase, de vez, para medrar desde a condición de *dialecto* até a categoría de *lingua*.

Con seguridade, de adoptarmos esa postura extrema, cremos que caeríamos no erro de enfocar a realidade dos feitos lingüísticos desde un punto de vista ben restritivo na medida en que, situados nesa posición teórica, sería moi complicado que nos explicásemos como foi posible que, con ser certo que moitos dos idiomas actuais se construíron sobre os usos lingüísticos dunha elite estatal, pola contra, outras moitas linguas modernas foron posibles grazas á reivindicación explícita da necesidade de contar coas variedades lingüísticas arredadas dos grandes centros de poder político, económico, cultural e social (isto é, dos campesiños pobres) para a elaboración da variedade modelo correspondente.

No tocante a este último razoamento, non estaría de máis que adiantásemos o convencemento da sociolingüística de que toda variedade lingüística goza da capacidade potencial de, se se desen as circunstancias adecuadas, devir en lingua ou, dito doutro xeito, a convicción da lingüística actual de que calquera variedade lingüística, por moi vituperada, desprestixiada e marxinada que esta estivese nun momento dado, podería, de dárense os condicionantes sociolingüísticos apropiados, ascender á categoría de lingua nun futuro máis ou menos próximo.

Evidentemente, desde o enfoque da sociolingüística, sería factible afirmar que, con ser certo que as nosas variedades lingüísticas populares gozaron tradicionalmente dun *prestixio* moi limitado por causa do seu afastamento secular dos grandes centros de poder político, económico, cultural e estatal; con todo, isto non debería ser razón abondo para que lles negásemos, categoricamente, a opción teórica de que, de dárense as circunstancias adecuadas, non puidesen entrar nun proceso gradual e continuo de ennobrecemento e emancipación que as elevase ao estatuto de lingua.

Por outra banda, temos que ter presente que, se desdeñásemos a alternativa de que as variedades lingüísticas populares galegas puidesen servir como fundamento dunha futura variedade modelo sobre o argumento do seu carácter “ruralizante” (isto é, porque careceron da protección histórica das elites vinculadas cos centros neuráxicos de poder económico, estatal e político); en rigorosa coherencia con ese xeito de pensar, veríamos na obriga de argumentar do mesmo xeito con todas aquelas falas que, no seu día, estiveron na boca da “xente de campo” durante máis ou menos tempo e, xa que logo, mesmo linguas como o español, portugués, inglés, etc., poderían ser obxecto de semellante reflexión.

No entanto, como apuntabamos en liñas precedentes, abonda cun mínimo percorrido pola historia dalgúns idiomas para decatarnos de que non faltan casos de

variedades modelo construídas a partir dos usos lingüísticos de individuos que non pertenceron á elite política, socioeconómica e cultural dun estado determinado.

Precisamente, segundo a información que tiramos da obra de Einar Haugen (1968: 674-679) sobre a conformación histórica do noruegués, este idioma representaría un dos exemplos paradigmáticos de que, en contra da opinión dalgún dos lingüistas galegos partícipes no noso debate normativo, o carácter relativamente “ruralizante” dunha determinada variedade lingüística non incapacitaría, de xeito automático e de vez, a ese mesmo idioma para ascender á categoría de lingua. No caso do noruegués, malia que as variedades lingüísticas vernáculos da parte occidental do país e dos seus vales de montaña meridionais eran realidades lingüísticas inequivocamente asociadas con falantes rurais e de clase social baixa (isto é, con campesiños pobres); isto non foi óbice para que unha parte da elite intelectual norueguesa vira nestas variedades lingüísticas “rurais” e “pobres” a capacidade potencial de xerar unha futura variedade modelo (o *nynorsk*).

Un fenómeno moi similar aconteceu co lituano (Rinholm 1990: 278) e co wolof (Aléong 1983: 270-271, Joseph 1987: 58) visto que, nestes dous casos concretos, a elite cultural implicada no proceso de conformación das variedades modelo destes dous idiomas, de xeito similar a como acontecera no noruegués, optou por primar as variedades lingüísticas dos falantes rurais de clase social baixa (é dicir, dos campesiños pobres) porque se entendía que eses usos lingüísticos estaban moito menos “contaminados” por idiomas foráneos (ruso e francés, respectivamente)¹⁰ do que estaban as falas dos habitantes urbanos de clase media¹¹.

Con todo, en vista de que, tal e como acabamos de presentar a historia da conformación destas tres variedades de referencia, é posible que nós mesmos désemos pé á percepción equivocada de que estes son uns modos de comportamento que se arredan, radicalmente, desa liña moito máis habitual (Haugen 1968: 674, Joseph 1987: 58, Penny 2000: 295) dunha variedade de referencia construída sobre os usos lingüísticos dunha elite socioeconómica e cultural (p.e. o francés) e dado que, por conseguinte, non deixaría de ser lóxico que se argumentase no sentido de que non é

---

¹⁰ En realidade, dado que o wolof é lingua oficial nos países africanos de Senegal e Gambia e visto que este idioma estivo historicamente subordinado a unha lingua colonial diferente en cada un destes dous países (ao francés estándar en Senegal e ao inglés estándar en Gambia, respectivamente); este idioma non puido evitar un certo proceso de diverxencia lingüística (nomeadamente, no plano léxico) entre as falas dunha e doutra nación. Así, mentres o wolof de Gambia tomaba os máis dos seus préstamos do inglés estándar, pola contra, o wolof de Senegal facía outro tanto do francés estándar.

¹¹ Segundo John Earl Joseph (1987: 58-59), a elaboración da variedade modelo do islandés respondería, en esencia, a un modelo de comportamento moi semellante.

conveniente tirar conclusións de índole xeral a partir de comportamentos relativamente circunstanciais; é mester que dediquemos un pequeno espazo deste traballo a evidenciar o fondo común subxacente a prácticas aparentemente tan dispares.

Segundo John Earl Joseph (1987: 58), o punto de encontro entre realidades aparentemente tan distantes sería a evidencia innegable de que todo proceso gradual de conformación dunha variedade estándar necesita dunha *intelligentsia* ou dunha elite cultural que governe ese proceso e de que, por suposto, esa mesma minoría podería tomar ante as variedades lingüísticas asociadas con falantes pobres e de extracción rural unha ou outra actitude.

Uns, como aconteceu, por exemplo, no caso das elites encargadas da elaboración da variedade modelo da lingua francesa, fillos desa tradición lingüística que se consolidou no Renacemento coa redefinición do concepto de *dialecto* como entidade lingüística funcional e normativamente subordinada e de acordo con ese xeito de operar que xerarquiza as variedades lingüísticas en función da posición dos seus usuarios na pirámide social, argumentarán en contra das variedades lingüísticas vinculadas con grupos humanos non-urbanos e economicamente desfavorecidos como posible peaña dunha futura variedade modelo co argumento supostamente “científico” e “obxectivo” de que esas variedades lingüísticas son, por unha ou outra razón (máis rudas, máis arcaicas, menos expresivas, menos coherentes, menos gramaticais, etc.), “inferiores”.

Outros, pola contra, formados neste ambiente intelectual que Žarko Muljačić (1999: 13) denomina “, primavera dos ‘pobos’ (isto é, da resaca da Revolución Francesa),” e que John Earl Joseph (1987: 59) designa como “[...] Romantic notions of racial purity [...]”, procurarán os alicerces da súa variedade modelo na fala dos individuos economicamente máis desfavorecidos e de campo porque entenden que esas falas están comparativamente máis libres da “contaminación” de idiomas foráneos.

Certamente, na nosa polémica normativa, non faltaron lingüistas que, posicionados na primeira das dúas *ideoloxías lingüísticas* posibles, semella que non foron moi conscientes deste segundo enfoque e, xa que logo, parece que tampouco se decataron da posibilidade de que as falas dos campesiños pobres se puidesen contemplar como variedades lingüísticas máis “puras” en tanto que máis “libres” de inxerencias alleas.

Verbo desta última cuestión, Joshua A. Fishman (1973: 69) razoaba do seguinte xeito:

A particularly frequent directive source of nationalist language planning, therefore, was the image of the noble and uncontaminated peasant who kept his language pure et intact, precisely as it had been in the golden past. It was the language of the inaccessible peasant (or fo some other but equally sheltered population) that provided the linguistic *model* (the basic langue) upon which the elaboration, codification and cultivation of the modern standard was to be performed and by which these process were to be guided.

Bótase de ver, pois, que, con existir un desexo en todas as elites de romper con iso que poderíamos denominar como, con palabras de Žarko Muljačić (1999: 13), “modelos ‘consagrados’” (p.e. co latín culto, co eslavo eclesiástico ou con calquera outra lingua colonial ou foránea), no entanto, cada elite lingüística afrontou ese proxecto desde a base dunha *ideoloxía lingüística* específica de tal xeito que isto, ademais de carrexar unha diferente valoración das variedades lingüísticas asociadas con grupos humanos empobrecidos e de extracción rural, tivo repercusións claras na configuración final da variedade estándar.

En definitiva, se, desde un enfoque realmente obxectivo da cuestión, temos que aceptar que, como observa o lingüista Einar Haugen (1972: 290-291), as variedades lingüísticas vinculadas con campesiños de clase social baixa non están imposibilitadas de seu para funcionar como núcleo esencial dunha potencial variedade modelo e se, en consecuencia, vémonos na obriga de admitir que, por máis que aceptásemos un cumprido impacto deturpador do castelán sobre as nosas variedades lingüísticas populares e por máis que recoñecésemos o seu carácter “rural”, as nosas variedades lingüísticas vernáculas nunca perderon a capacidade potencial de devir en lingua; non hai dúbida de que U. Hoinkes (1995: 388) atinaría cando afirma que:

El desenvolupament de les llengües romàniques estàndars es pot descriure en la gran majoria dels casos com un procés historico-social caracteritzat, quant a les etapes més avançades, per la superació d'un conflicte lingüístic basat en una situació de diglòssia (cf. Kremnitz, 1987). Del punt de vista diacrònic, els grans idiomes nacionals de la Romània (p. ex.el francés, l'espanyol, l'italià) foren afectats per aquest procés igual que els idiomes d'ètnies sense estat polític propi (p. ex.el català, l'occità, el gallec) i els

idiomes encara no normalizats –i en part encara no reconeguts– de petites comunitats lingüístiques (p. ex. l'asturià, el piemontès, el való).

Así pois, en contra daquela que semella ser a postura dalgúns lingüistas interesados pola nosa polémica normativa, a elevación a partir dun estado de subordinación normativa e funcional cara a unha categoría idiomática superior constitúe unha capacidade potencial que, desde un punto de vista autenticamente científico, non se lle pode negar a ningunha variedade lingüística porque, como teremos oportunidade de demostrar en múltiples ocasións ao longo deste traballo, se isto non fose así, non nos poderíamos explicar como variedades lingüísticas supeditadas, no seu día, a outro idioma (p.e. o castelán ao latín culto) chegaron a ser grandes linguas de cultura plenamente recoñecidas como tales. A maiores, tampouco poderíamos explicar e comprender a posibilidade de que variedades lingüísticas sincronicamente dependentes dun idioma superior (p.e. o asturiano verbo do castelán estándar) estean a desenvolver, hoxe en día, un proceso de emancipación que podería concluír co recoñecemento da categoría de lingua para esas mesmas variedades lingüísticas.

En verdade, e nesta cuestión incidiremos nesta introdución teórica case até a saciedade, o feito de que unha variedade lingüística (ou grupo de variedades lingüísticas) chegue a ser, ou non, lingua de cultura non depende tanto das características lingüísticas internas da variedade lingüística correspondente como dos procesos históricos, sociais, culturais e económicos que circunden a ese idioma pois, como comenta Valeriu Rusu (1983: 279):

Décadence et prestige, défaites et victoires (8) sont des moments caractéristiques dans l'évolution d'une langue, en tant que moyen de communication socialisé, intimement lié à la vie culturelle (matérielle et spirituelle) d'un groupe ethnique et aux chances historiques de cette collectivité.

En resumo, para concluírmos con este apartado debería abondar con que, en atención a todas as nosas reflexións anteriores verbo da lingüística renacentista, puxeramos o acento sobre a circunstancia de que a ciencia lingüística actual non nos obriga a aceptar a idea de que, como se estivésemos ante un principio científico incontestable, as nosas variedades lingüísticas vernáculas, por causa do seu histórico “carácter rural”, teñan vedada a opción teórica de devir en linguas se se desen as

circunstancias sociolingüísticas adecuadas. De feito, ao noso xuízo, se opinásemos dese xeito, estaríamos a participar desa tendencia secular dunha parte non pequena da ciencia lingüística cara á, con palabras de Peter Trudgill (2002: 29-32, 112-113), *denigración das variedades lingüísticas vernáculas*.

Esta posición intelectual dunha parte non pequena das elites culturais que, desde o Renacemento, tende a infravalorar os usos lingüísticos daqueles individuos historicamente afastados dos grandes centros de poder político, económico, cultural e social co argumento supostamente “científico” e “obxectivo” de que son variedades lingüísticas menos “nobres”, menos “útiles”, menos “lógicas”, menos “coherentes”, menos “expresivas”, menos “eficientes”, etc. (ao cabo, por estas ou por algunha outra razón, “fóra do seu tempo”, “rústicas”, “discriminadoras” ou, en todo caso, “peores” ou “inferiores”)¹², contribúe, en opinión de Peter Trudgill (2002: 113), á homoxeneización lingüística por medio da promoción (inconsciente e, ás veces, consciente) da desaparición definitiva das variedades lingüísticas vernáculas.

Se a ciencia lingüística actual non nos aprendese que as nosas variedades lingüísticas vernáculas, a pesar do seu uso secular por campesiños pobres, non presentan ningún tipo de eiva estrutural (ou de calquera outra condición) que lles impida a opción teórica de devir en lingua, non se entendería como o príncipe Louis Lucien Bonaparte, no século XIX, recoñeceu ao denominado “dialecto compostelán” (Kabatek 1992b: 18-19, Muljačić 1995: 32) a capacidade potencial de funcionar como núcleo dunha futura variedade modelo. Evidentemente, isto demostra que, por moi marxinalizada, vituperada ou desprestixiada que estivese unha variedade lingüística determinada nun momento dado (p.e. o idioma galego no século XIX), isto non sería óbice para que unha minoría intelectual (ou, cando menos, unha parte dela) non subese albiscar nesa mesma variedade lingüística a capacidade potencial de ascender á categoría de lingua.

3.2.2. Os conceptos de lingua e dialecto na lingüística histórico-comparativa

Antes de continuarmos con este percorrido pola progresión histórica dos conceptos de *lingua* e *dialecto*, gustaríanos deixar constancia de que seguiremos, de agora en adiante, en función da súa elevada capacidade metodolóxica e didáctica, a

---

¹² Evidentemente, de acordo con Peter Trudgill (2002: 112), desde esta posición intelectual, os lingüistas, ao fin e ao cabo, unicamente considerarían dignas de respecto ás grandes variedades modelo escritas e con millóns de falantes (p.e. o español estándar, o inglés estándar, o francés estándar, etc.).

segmentación da lingüística contemporánea executada polo profesor brasileiro Sílvio Elia (1987: 9-16).

De acordo coa compartimentación cronolóxica da disciplina que este estudoso etiqueta como “Ciência da linguagem”, na lingüística, desde o século XIX até os nosos días, sucederíanse tres grandes períodos ou etapas diferenciadas: 1º) o evolucionismo (desde principios do século XIX até 1930), 2º) o estruturalismo (desde 1930 até 1960, aproximadamente) e 3º) o método neocultural (desde 1960 en adiante).

Mutatis mutandis, pensamos que esta podería ser unha cronoloxización da historia da ciencia lingüística moi útil para os nosos intereses na medida en que esta periodización, de prescindirmos das miudezas de cada un dos períodos, permitiría abordar con bastante claridade os grandes xiros conceptuais protagonizados polas nocións de *lingua* e *dialecto* desde principios do século XIX até a actualidade.

De acordo con Sílvio Elia (1987: 9-15), como síntese do acontecido durante estes tres grandes períodos históricos, poderíamos afirmar que o evolucionismo (para nós, a lingüística histórico-comparativa decimonónica) contemplou as linguas como se fosen unha especie de organismos cuxas formas de comportamento eran moi similares (por non dicir, idénticas) ás dos seres vivos; máis adiante; a lingüística estruturalista pensou nas linguas como estruturas ou como sistemas e, por último, desde 1960 en diante, coa entrada en escena da sociolingüística, as linguas enfocáronse como fenómenos ou institucións culturais.

Así e todo, aínda que cunha finalidade práctica e metodolóxica empreguemos a periodización da lingüística contemporánea elaborada por Sílvio Elia (1987), isto non significa que aceptemos, sen máis, todas as conclusións teóricas que se poderían derivar da lectura do seu texto.

Así, por exemplo, na obra do sociolingüista brasileiro (Elia 1987: 9) podemos ler:

Porque, se a ciência exige, para sua constituição, *objeto e método próprios*, então, no período anterior ao oitocentos, essas condições não estavam ainda preenchidas. Quanto a objeto, sim, porquanto não há dúvida de que esse fosse a linguagem; mas, em relação ao método, não se praticava nenhum regularmente. Surgiu este, pela primeira vez, com os criadores da sistematização histórico-comparativa. Daí em diante é que se poderá falar em *Sprachwissenschaft*, em *Glottologia*, em *Science of Language*, em *Lingüística*. Costuma-se datar esse surgimento de 1816, com a publicação do famoso

livro de Franz Bopp sobre a conjugación do sânscrito em comparación com a do grego, latín, germánico e persa.

Abonda con deterse un mínimo na lectura do texto anterior para decatármonos de que o profesor Sílvio Elia (1987: 9) asume o “lugar común” dos máis dos historiógrafos da ciencia lingüística de que a lingüística histórico-comparativa decimonónica marcaría o “punto cero” de arrinque real da lingüística como disciplina científica. Segundo esta visión común, se ben é certo que, con anterioridade ao século XIX, houbo reflexión gramatical e interese polo estudo de determinadas linguas; porén, a ausencia dunha auténtica metodoloxía científica e dun mínimo de rigor académico impediría que puidésemos falar de ciencia en sentido estrito de tal forma que, como moito e postos na máis indulxente das interpretacións posibles, unicamente poderíamos dicir que houbo un traballo de índole descritiva.

Aínda que unha revisión crítica da perspectiva do sociolingüista brasileiro (e, por extensión, dunha inmensa maioría dos historiógrafos) da lingüística histórico-comparativa decimonónica como auténtico “punto cero” da ciencia lingüística puidese semellar, a primeira vista, totalmente fóra de lugar para o tema que aquí nos ocupa; conforme progresems na lectura da nosa digresión en prol da necesidade de reformularnos ese “lugar común” da historiografía, comezaremos a comprender non só a propia conveniencia da mesma senón tamén como foi posible que, case douscentos anos despois de que os lingüistas histórico-comparativos formulasen as súas hipóteses teóricas, estas seguisen a figurar no noso debate codificadorio como vangarda do pensamento científico e como verdades científicas incontestables.

Vaia por diante que, con ser obvio que nas liñas que seguen pretendemos revisar o enfoque tradicional da lingüística decimonónica como unha especie de “*big bang*” que rompeu, radicalmente, co xeito de facer lingüística de etapas anteriores; así e todo, na esteira do pensamento de David Lightfoot (1999: 17) e de Jiří Černý (1996: 89, 93), non deixamos de recoñecer que a lingüística histórico-comparativa decimonónica representou un considerable salto cualitativo fronte ao coñecemento gramatical de séculos precedentes no sentido de que, en áreas concretas do saber lingüístico (p.e. no estudo do *cambio lingüístico*), trouxo consigo importantes e considerables avances teóricos e metodolóxicos con respecto ao nivel de coñecemento científico da época.

Nos seus estudos sobre a lingüística decimonónica, os investigadores Jiří Černý (1996: 89) e Anna Morpurgo Davies (1998: 1) chaman a atención sobre a circunstancia

de que a maioría de manuais sobre a historia da lingüística publicados entre 1860 e 1960 coinciden na afirmación de que a lingüística acadou o estatuto de disciplina científica non antes da segunda metade do século XIX ou, como moi cedo, contra os primeiros anos desa mesma centuria. De xeito correlativo, a maioría de traballos que se centran na análise da lingüística histórico-comparativa decimonónica ou que abordan este período da lingüística de xeito máis ou menos tanxencial, parten, consciente ou inconscientemente, implícita ou explicitamente, do convencemento de que todos os estudos lingüísticos anteriores ao século XIX eran, en realidade, ensaios pre-científicos que non posuían a categoría de ciencia.

A pesar de que tras a consulta da obra de Anna Morpurgo Davies (1998), vexámonos na obriga de admitir que o enfoque historiográfico máis radical implícito no parágrafo anterior do saber gramatical anterior ao século XIX como un coñecemento globalmente acientífico conviviu cunha visión máis temperada dese mesmo pasado onde se censuraba non tanto a globalidade do mesmo como os seus excesos filosóficos¹³; cómpre deixar ben claro que estes dous enfoques do século XIX, ao coincidiren nese “lugar común” da visión da lingüística decimonónica como unha ruptura radical co pasado, foron determinantes para a consolidación da percepción de que, coa lingüística decimonónica, a lingüística iniciaba unha nova etapa onde, por vez primeira e en diante, ficaba “limpa” dos vicios e dos prexuizos filosóficos (isto é, acientíficos) herdados do pasado.

Con independencia de que a tradición gramatical anterior ao século XIX fose, ou non, simple especulación filosófica sen valor científico ningún, opinamos que, na senda dos traballos historiográficos publicados a partir de 1990, para os intereses do noso estudo, sería moito interesante que nos interrogásemos verbo da exactitude do enfoque clásico do período decimonónico como “punto cero” da ciencia lingüística a partir do cal xurdiría un saber gramatical totalmente “libre” dos “preconceptos acientíficos” do pasado e de como esa visión común do século XIX puido repercutir sobre a nosa polémica normativa.

Certamente, enfrontados con ese labor de repensar a imaxe habitual da lingüística decimonónica como “punto e á parte” verbo do pensamento lingüístico

---

¹³ No ano 1786 Sir William Jones (Lightfoot 1999: 28-29, Morpurgo 1998:65) pronunciaba, tras unha cea de conmemoración do terceiro aniversario da creación da Sociedade Asiática de Calcuta que el mesmo fundara e presidía, un discurso onde se analizaban, sen o acompañamento dunha investigación sistemática e previa sobre esta cuestión, as conexións lingüísticas entre o sánscrito e as linguas clásicas. Este discurso (publicado en 1788) aparecerá, non en poucas ocasións, nos manuais de historia da lingüística, como o “punto cero” da lingüística histórico-comparativa e, por extensión, da ciencia lingüística.

anterior, deberíámonos preguntar se con anterioridade á lingüística histórico-comparativa decimonónica non houbo lingüistas que amosaran un interese real polo estudo rigoroso das linguas (ou, cando menos, unha certa vocación de seriedade) e se os lingüistas do século XIX chegaron a romper, realmente, coa totalidade da tradición gramatical precedente no sentido de que inauguraron unha ciencia lingüística radicalmente “nova” e completamente desprendida dos *mitos lingüísticos* do pasado (p.e. da percepción do *cambio lingüístico* como corrupción).

Nesta verea de repaso crítico da visión historiográfica máis común do século XIX teremos presente, ademais dos investigadores xa mencionados, as opinións doutros estudiosos como John Earl Joseph (1987, 1989, 2006), Bertil Malmberg (1991) e Raffaele Simone (1998).

En síntese, toda esta nómina de investigadores coincide na opinión de que, no tocante ao século XIX, os incuestionables avances teóricos que se produciron ao longo desta centuria nunca nos deberían levar á conclusión de que esa centuria rompeu completamente coa tradición gramatical de séculos anteriores pois, como intentaremos demostrar nos parágrafos seguintes, entre os gramáticos anteriores e posteriores ao século XIX sería moito máis correcto afirmar que existiu unha certa liña de continuidade na medida en que houbo transmisión de información e de coñecementos gramaticais.

Neste noso empeño por mostrar o vínculo máis ou menos directo que se deu entre a lingüística histórico-comparativa do século XIX e os estudos lingüísticos precedentes teríamos que comezar por lembrar que a lingüística do período renacentista, estimulada polo *mito lingüístico* da Torre de Babel e pola denominada *Teoría Adámica*, xerara unha embrionaria lingüística histórico-comparativa cuxo obxectivo era a *restitutio* da lingua orixinal que Deus entregara ao xénero humano no Paraíso Terreal.

Certamente, no tocante á sobrevivencia das teorías lingüísticas renacentistas en séculos posteriores, deberíamos ter moi presente que, en opinión de Raffaele Simone (1998: 151-176), as teorías dos gramáticos renacentistas sobre a orixe e corrupción das linguas chegaron ao período decimonónico, por medio dos lingüistas dos séculos XVII e XVIII, cunha extraordinaria vitalidade e forza¹⁴.

No parecer de Raffaele Simone (1998: 151-176), os lingüistas do século XVII aínda consideraban verdades científicas indiscutibles as afirmacións de que todas as

---

¹⁴ Son de idéntica opinión Anna Morpurgo Davies (1998: 31) e Herbert Schendl (2001: 6-7).

linguas humanas tiñan a súa orixe primeira na *lingua adámica* (*Teoría Adámica*) e de que esa lingua orixinal esfaragullárase, tras o episodio bíblico da Torre de Babel, nun conxunto de “corrompidas” linguas posteriores. Xa que logo, en consonancia con ese xeito de razoar, non nos debería estrañar que os máis dos gramáticos renacentistas encamiñarán os seus esforzos cara á *restitutio* da lingua orixinal do Paraíso Terreal coa idea de, unha vez recuperada esa lingua, abordar a súa descrición gramatical.

A maiores, para facérmonos unha idea máis exacta da profunda pegada da lingüística renacentista sobre o pensamento gramatical posterior, cómpre ter presente que, de acordo con Raffaele Simone (1998: 165-170) e Jiří Černý (1996: 84-85), os traballos producidos no século XVII pola denominada Gramática de Port-Royal pretenderon ser, en esencia, unha síntese conciliadora da doutrina filosófica racionalista característica daquela centuria coa tradición gramatical de ascendencia medieval e renacentista¹⁵.

Certamente, cando os tratados gramaticais do século XVII falaban do home como un anxo caído do ceo e condenado ao uso de códigos lingüísticos imperfectos e cando esas mesmas obras pensaban nas linguas dos homes como reminiscencias deturpadas da primixenia *lingua adámica*, semella claro que estaban a operar segundo o pensamento lingüístico da Idade Media e do Renacemento; mais, cando eses mesmos estudos analizaban os feitos lingüísticos á luz das operacións mentais e lóxicas descritas polo filósofo Descartes (e non de Aristóteles), non hai dúbida de que, no parecer de Raffaele Simone (1998: 166-167), se estaba a traballar segundo as directrices teóricas emanadas da filosofía racionalista do século XVII.

Así pois, aínda que, como é lóxico, a lingüística do século XVII non se limitase a unha simple recreación mimética do pensamento lingüístico medieval e renacentista en tanto que se inclinou cara a unha reinterpretación da *lingua adámica* como un idioma por completo racional, puro e libre das falacias, incoherencias e erros derivados do uso humano (Simone 1998: 171); no entanto, a idea da orixe divina das linguas, a concepción das linguas como entidades esencialmente estáticas e a percepción do *cambio lingüístico* e do uso humano como axentes de constante corrupción retrotraen á lingüística deste período até o pensamento lingüístico medieval e renacentista. A este respecto, lémbrese que, para o racionalista Descartes, a lingua “ideal” de ascendencia divina era un idioma carente de irregularidades na súa morfoloxía, simple na súa sintaxe

---

¹⁵ Estamos a falar, en concreto, da *Grammaire* de Antoine Arnauld e Claude Lancelot e da *Logique* de Pierre Nicole e Antoine Arnauld (Simone 1998: 165-166).

e “filosófico” e “universal” no sentido de que, baseado en principios lóxico-filosóficos e non en argumentos de carácter gramatical, sería idéntico para todo o xénero humano.

Agora ben, á marxe de disquisicións historiográficas que, se cadra, non veñan aquí moito o caso, interésanos pór de relevo como os lingüistas do século XVII (Simone 1998: 169-170, Černý 1996: 85), ademais de actuaren como “correa de transmisión” do pensamento gramatical medieval e renacentista á lingüística do século XIX e XX, ao adobiaren algún dos principios teóricos máis problemáticos da lingüística medieval e renacentista coas leis da lóxica e do pensamento racionalista tan do gusto do século XVII, contribuíron a esa aceptación acrítica de certos *mitos lingüísticos* herdados do pasado en tanto que eses prexuízos se chegaron a ver como premisas teóricas froito do pensamento lóxico e, por conseguinte, verdades científicas incontestables¹⁶. A este respecto, convén recordar que a *Grammaire* de Antoine Arnauld e Claude Lancelot (1660) así como a *Logique* de Pierre Nicole e Antoine Arnauld (1662) foron obxecto dunha acesa gabanza por Ferdinand de Saussure (Černý 1996: 85) e que, máis tarde, Noam Chomsky (1966), falaría delas como ilustres predentes da lingüística moderna.

Xa que logo, en liñas xerais, no parecer tanto de Raffaele Simone (1998: 171) como doutros investigadores (Aitchison 1981: 21-25, Černý 1996: 86-87, Joseph 1987: 8, Montes 1980: 240), os séculos XVII e XVIII serán claves na propagación á lingüística posterior da percepción de que, segundo a cosmovisión medieval e renacentista dun universo creado por Deus como unha realidade perfecta, estática e inalterable, as linguas xurdían, desde un primeiro momento, como entidades estáticas,

---

¹⁶ Aínda que, talvez, teñamos que pedir perdón anticipado pola amplitude da cita que segue, sería interesante traer a colación este texto de John Lyons como testemuño de que os lingüistas tradicionalmente, ademais de contemplar o século XIX como “punto cero” da ciencia lingüística, tiveron unha certa consciencia do papel desempeñado polos séculos XVII e XVIII como “ponte” entre o pensamento lingüístico renacentista e a lingüística decimonónica: “Se ha dicho a menudo que el siglo XIX conoció el nacimiento del estudio científico del lenguaje en el mundo occidental. Y es una afirmación lícita si atribuimos al término «científico» el sentido que generalmente priva en la actualidad, puesto que fue en el curso del siglo XIX cuando los hechos de lenguaje empezaron a ser minuciosamente investigados y después explicados en términos de hipótesis inductivas. No debe olvidarse, sin embargo, que esta concepción sobre la ciencia es de creación bastante reciente. La gramática especulativa de los escolásticos y la de sus sucesores filosóficos en Port-Royal era científica de acuerdo con su entendimiento de lo que constituía un saber seguro. Sus demostraciones casuales acerca de por qué las lenguas eran como son están basadas en principios admitidos como universalmente válidos. La diferencia entre este modo de considerar las cuestiones lingüísticas y el que surgió en el período inmensamente fructífero de la filología comparativa radica no sólo en que este último fue más cuidadoso con los «hechos» y más exacto en la observación y recopilación de los mismos (esto, más que una causa, es un efecto), sino también en que hacia finales del siglo XVIII se desencadenó un general descontento frente a argumentación a priori y llamadas «lógicas», y una predilección por el razonamiento histórico” (Lyons 1971: 23).

inalterables e perfectas de tal xeito que calquera vestixio de *cambio lingüístico* era, no fondo, dexeneración e corrupción.

Así pois, en atención ás nosas reflexións verbo da lingüística renacentista e posterior, non sería imposible afirmar que o século XIX estivo conectado co saber gramatical anterior no tocante, cando menos, á crenza nunha orixe divina das linguas, á visión das linguas como realidades esencialmente estáticas, á concepción do uso humano e do *cambio lingüístico* como corrupción constante e, por último, ao gusto pola comparación e pola historia das linguas.

De feito, para visualizarmos até que punto a lingüística histórico-comparativa decimonónica estivo conectada co coñecemento lingüístico medieval e renacentista, abundaría con lembrar que o interese pola historia e pola comparación das linguas (isto é, a liña de investigación lingüística prioritaria do século XIX) poderíase retrotraer, sen excesivas dúbidas, por vía dos séculos XVII e XVIII, até o Renacemento. Así, conforme co relato de Mirko Tavoni (1998: 45), no século XVI, era habitual que os humanistas acudisen a imaxes de carácter xenealóxico (isto é, que falaran de “linguas nais”, “linguas fillas”, etc.) cando trataban dos vínculos históricos entre idiomas.

En resumo, se desexásemos axustarnos á verdade do acontecido coa ciencia lingüística desde o século XVI en diante, temos que partir da convicción de que a lingüística histórico-comparativa decimonónica, aínda que este paradigma teórico significara un salto cualitativo considerable nos estudos lingüísticos verbo da tradición gramatical precedente e a pesar de que estea moi espallada a visión do século XIX como unha ruptura radical co pasado, foi, en certos aspectos, unha continuación da lingüística medieval e renacentista das cales, a través da lingüística dos séculos XVII e XVIII, tomará o interese pola xenealoxía das linguas e o enfoque das linguas como entidades esencialmente estáticas.

Así pois, unha vez que temos mostrado que a lingüística histórico-comparativa decimonónica non elaborou as súas teorías lingüísticas (e, por suposto, a súa concepción de *lingua*) *ex nihilo* (é dicir, completamente á marxe da tradición gramatical precedente); sería moi conveniente que retomásemos, agora, os interrogantes que nos formulabamos ao inicio deste apartado dedicado á análise dos conceptos de *lingua* e *dialecto* no século XIX.

De termos presentes os interrogantes iniciais así como a evidencia probada de que a lingüística histórico-comparativa decimonónica foi, cando menos en determinados puntos, unha continuación do saber gramatical precedente; teríamos que cuestionarnos,

a partir deste momento, como foi posible que na tradición historiográfica posterior chegara a callar a idea de que o século XIX rompeu, tallantemente, coa tradición lingüística anterior e, feito moito máis relevante para nós, como isto puido repercutir sobre o noso debate normativo.

No tocante á primeira destas dúas cuestións, no parecer da investigadora Anna Morpurgo Davies (1998: 3-20), a coincidencia da historiografía decimonónica e posterior ao redor da idea de que a lingüística histórico-comparativa inaugurara un xeito de facer lingüística radicalmente novo sería consecuencia da acción conxunta dunha multiplicidade de factores externos e internos á propia ciencia lingüística.

Na opinión de Anna Morpurgo Davies (1998: 3-20) e de John Earl Joseph (2004: 46), entre as causas externas á ciencia lingüística que explicarían a imaxe do século XIX como unha sorte de “*big bang*” tras o cal a lingüística comezaría “desde cero”, deberíamos ter moi presente: 1º) o proceso de institucionalización da lingüística como disciplina universitaria e 2º) a imaxe intencionada que os propios lingüistas do século XIX (nomeadamente, a partir de 1833) proxectaron da súa disciplina (e de si mesmos) na lingüística posterior.

A introdución da lingüística nas universidades alemás e, xa que logo, a conversión desta disciplina nunha materia universitaria foi un acontecemento que axudou a revestir o pensamento lingüístico deste período dun “prestixio” e dunha “altura científica” descoñecido até ese momento visto que, ao renome derivado da conversión da lingüística en disciplina universitaria, se engadía o feito de que a actividade investigadora asociada coas prácticas universitarias non só fornecía dun volume crecente de coñecementos científicos senón que, a maiores, contribuía á “peneira” dos excesos filosóficos do pasado.

Así e todo, con ser abondo o prestixio obtido coa conversión da ciencia lingüística nunha máis das disciplinas académicas, co aumento constante de coñecementos gramaticais e coa peneira dunha parte dos “prexuizos acientíficos” do pasado, nin sequera estes tres elementos tomados no seu conxunto serían quen de explicar, en por si, a circunstancia de que, como destacan Richard D. Janda e Brian D. Joseph (2003: 8)¹⁷, non poucos lingüistas actuais, dentro e fóra do marco da nosa polémica normativa, sigan a operar cunha concepción de *lingua* derivada, en esencia, dos principios teóricos da lingüística histórico-comparativa decimonónica cando é obvio

---

¹⁷ Da mesma opinión é David Lightfoot (1999: 29-30).

que foron moitos os avances en lingüística desde entón (nomeadamente, desde 1960) e que estamos a falar dun pensamento teórico formulado hai, aproximadamente, douscentos anos.

Verbo disto, para comprendermos a vixencia actual do pensamento da lingüística histórico-comparativa decimonónica, temos que ter en conta que, como nos advirte Anna Morpurgo Davies (1998: 13-15), os gramáticos do século XIX (desde 1833 e, de xeito máis evidente, durante a segunda metade desta centuria) non dubidaron en presentarse a si mesmos como os primeiros que facían lingüística “científica” e “seria” e, así mesmo, insistiron na afirmación de que a lingüística xurdira como ciencia en Alemaña coa publicación da obra de Friedrich Schlegel: *Über die Sprache und Weisheit der Indier* (1808)¹⁸.

Evidentemente, os gramáticos do século XIX, ao presentárense a si mesmos como os primeiros que fixeran ciencia na historia da lingüística, pretendían que, tras elevar a súa disciplina á categoría de ciencia e unha vez que esta fose aceptada como tal polo resto de científicos e de ciencias da época (isto é, por botánicos, biólogos, paleontólogos, etc.), eles mesmos puidesen gozar do nivel de prestixio académico que se derivaba do recoñecemento público da súa disciplina como ciencia e deles como científicos¹⁹. Dito por outras palabras, o empeño constante por presentar o pensamento lingüístico do século XIX como “punto cero” da ciencia lingüística tiña moito que ver co prurito de que, unha vez recoñecida a lingüística como unha ciencia e unha vez aceptados os lingüistas como científicos de pleno dereito polos seus colegas, a lingüística e os lingüistas acadasen un grao de prestixio semellante a aquel que posuían os investigadores doutras pólas do saber científico.

Un pouco máis tarde, contra a segunda metade do século XIX, de acordo cunha secuencia de razoamentos e cun xeito de actuar derivado desa pretensión de prestixio

---

¹⁸ Anna Morpurgo Davies (1998: 14), por conseguinte, chega a falar de visión haxiográfica.

¹⁹ Curiosamente, consonte co relato de Deborah Cameron (1990: 58-59) e de John Earl Joseph (2004: 60), algo moi similar aconteceu coa lingüística estruturalista na primeira metade do século XX e coa sociolingüística na década de 1980. No tocante á sociolingüística, cómpre lembrar que, ao longo da década de 1980, os métodos sociolingüísticos de William Labov (isto é, a chamada, habitualmente, *sociolingüística correlacional ou cuantitativa*) chegaron a ser considerados, por unha parte dos sociolingüistas, como o mellor xeito de facer sociolingüística (talvez, como o único posible) porque, evidentemente, a aplicación dos métodos estatísticos e cuantitativos das técnicas labovianas outorgaban á sociolingüística unha aparencia de rigor científico que era moito máis difícil de conseguir co uso doutros métodos sociolingüísticos. Precisamente, en opinión de Deborah Cameron (1990: 58-59) e de Earl John Joseph (2004: 60), coa pretensión de que a sociolingüística acadase a categoría de disciplina plenamente científica, algúns lingüistas (p.e. R. A. Hudson e P. Trudgill) non dubidaron en asumir a doutrina dos principios teóricos de William Labov como a vía máis correcta para facer sociolingüística de tal forma que, na práctica, se estaba a aceptar que esta disciplina sería tanto máis científica canto máis se distanciase de todo aquilo que implicaba o prefixo “socio-”.

académico, conforme os lingüistas decimonónicos chegaron a estar máis e máis convencidos de que eran os primeiros en faceren realmente ciencia lingüística e, por conseguinte, a medida que prescindiron máis e máis da consulta directa dos estudos lingüísticos previos ao século XIX, ben porque estes se vían como pura especulación filosófica (nas posturas máis extremas), ben porque se entendía que era máis conveniente acceder aos mesmos a través da obra xa peneirada de excesos filosóficos dos “grandes mestres” da primeira metade do século XIX (nas posturas máis temperadas); acentuouse aínda máis a percepción do século XIX como unha ruptura radical co pasado e isto, por súa vez, contribuíu a ocultar aínda máis os *mitos lingüísticos* derivados do pasado baixo unha outra “capa de verniz” de aparente obxectividade.

A maiores, segundo Richard D. Janda e Brian D. Joseph (2003: 7-8) xunto con David Lightfoot (1999: 34-35), se os lingüistas do século XIX estaban tan interesados en ser aceptados entre os seus contemporáneos como científicos no sentido máis estrito da palabra, resulta perfectamente comprensible que construísen unha ciencia lingüística de acordo cos métodos e principios teóricos hexemónicos no momento: o mecanicismo de Newton e a teoría evolutiva de Darwin.

Certamente, esa imaxe interesada que, no parecer de Anna Morpurgo Davies (1998: 60), os historiógrafos do século XIX deron de si mesmos e das súas teorías²⁰ aparece como unha das claves esenciais que nos axudaría a explicar como foi posible que moitos dos “prexuízos acientíficos” do pasado penetrasen na lingüística do século XIX e que, ademais, figuren na obra de non poucos lingüistas actuais como verdades científicas incontestables.

Para nós, unha vez que os lingüistas posteriores aos “grandes mestres fundadores” da lingüística histórico-comparativa chegaron a estar plenamente convencidos de que eles e os seus “mentores” da primeira metade do século XIX eran os primeiros en facer auténtica ciencia lingüística e unha vez que estes mesmos gramáticos chegaron a ter a certeza absoluta de que debían traballar exclusivamente co material producido na primeira metade da súa centuria porque alí non había especulación filosófica²¹; todo isto, na práctica, de xeito inconsciente, posibilitou que os *mitos lingüísticos* aínda presentes na lingüística histórico-comparativa decimonónica

---

²⁰ De feito, a crítica especializada non dubida en utilizar a etiqueta de “*fable convenue*” (Morpurgo 1998: 15) para facer referencia a esta circunstancia histórica.

²¹ Lembremos que Rasmus Rask morre en 1832, Franz Bopp en 1867, Jacob Grimm en 1863 e Wilhelm von Humboldt en 1835.

(p.e. a visión do *cambio lingüístico* como corrupción) se asumisen como verdades científicas incontestables porque estes lingüistas (e posteriores) estaban totalmente persuadidos de que toda tanta afirmación producía a lingüística histórico-comparativa era só ciencia sen máis.

Así pois, aparentemente peneirada a ciencia lingüística dos preconceptos acientíficos e dos *mitos lingüísticos* do pasado grazas ao labor da lingüística histórico-comparativa da primeira metade do século XIX, é comprensible que a globalidade do edificio especulativo construído por este paradigma teórico (insisto, xunto cos “erros” herdados do pasado), en tanto que, desde a segunda metade do século XIX, xa se vía como radicalmente novo e como plenamente científico, fose asumido, a partir da segunda metade do século XIX, como un conxunto de principios teóricos irrefutables.

En definitiva, a aureola de verdade científica incuestionable que recubriu á totalidade de principios teóricos producidos pola lingüística histórico-comparativa desde a segunda metade do século XIX en diante explicaría que a lingüística posterior aceptase acriticamente moitos dos *mitos lingüísticos* do pasado porque xa eran “verdades de pé de banco” e que as teorías e principios teóricos dos lingüistas do século XIX, con todas as súas virtudes e defectos, permanecesen como verdades científicas irrefutables até a actualidade.

Analizadas as causas de fondo que, ao noso xuízo, poderían explicar que, pasados, aproximadamente, douscentos anos desde os primeiros escritos da lingüística histórico-comparativa, algúns lingüistas actuais continúen a traballar co pensamento lingüístico decimonónico como se este fose un conxunto de principios teóricos incontestables, teríamos que dar un paso adiante na nosa reflexión persoal para xustificar que, sometida a lingüística do século XIX ao escrutinio dos coñecementos lingüísticos actuais e reveladas as súas luces e sombras, este paradigma teórico debería abandonar a condición de edificio teórico infalible para situarse, no mellor dos casos, no rol dunha opción teórica máis que, daquela, non nos veríamos na obriga de asumir como única expresión do pensamento científico de vangarda.

En opinión de David Lightfoot (1999: 17-29), os “puntos escuros” da lingüística histórico-comparativa decimonónica poderíanse agrupar ao redor de dous grandes núcleos temáticos: 1º) a visión determinística da historia das linguas (isto é, o convencemento de que as linguas camiñan cara a unha meta previamente establecida) e 2º) a perspectiva redutora das linguas (é dicir, a simplificación da súa natureza

multidimensional así como dos fenómenos de emerxencia e de obsolescencia das mesmas).

Ao noso xuízo, o modelo teórico do *organicismo* así como a *metáfora organicista* que se lle asocia serían os dous construtos especulativos que, de xeito máis claro, mostrarían esa tendencia da lingüística histórico-comparativa decimonónica a pensar nas linguas como entidades que camiñan, indefectiblemente, cara a unha meta previamente establecida así como da inclinación desa corrente á simplificación da súa natureza multidimensional e ao escurecemento das causas reais que desencadean a emerxencia e a obsolescencia das linguas.

En síntese, podemos dicir que a lingüística histórico-comparativa decimonónica foi esencial para que os lingüistas desta época e posteriores pensaran nas linguas como entidades holísticas (é dicir, como realidades lingüísticas progresivamente máis complexas) e para que os investigadores deste período estivesen convencidos de que todos os falantes dunha determinada comunidade lingüística (p.e. a comunidade lingüística portuguesa) comparten un idioma dun mesmo xeito e cun idéntico nivel de dominio.

Vaia por diante que, en opinión de, entre outros, Einar Haugen (1972: 326), Richard D. Janda e Brian D. Joseph (2003: 6-9) e, por último, Anna Morpurgo Davies (1998: 83-97), a conceptualización das linguas como se estas fosen organismos vivos (isto é, o *organicismo*) gozou dun nivel de aceptación moi elevado no ámbito da lingüística histórico-comparativa e posterior. Cómpre advertir que o *organicismo* non se limitaba a unha visión das linguas como organismos vivos pois tamén implicaba a idea de que as linguas se transformaban desde dentro (isto é, sen axuda de elementos externos) e a percepción de que nas linguas nada funcionaba de xeito illado senón como parte dun todo (Monteagudo 2002: 12-19).

Desde o punto de vista do modelo teórico do *organicismo* e da *metáfora organicista*²², as linguas, ao igual que lles acontecía a todos os seres vivos, ao longo do seu “ciclo vital”, “nacían”, “crecían” e, por último, tras unha fase de decadencia máis ou menos dilatada, “morrían”. Por suposto, ao longo deste “periplo vital”, do mesmo xeito que sucedía cos seres vivos, as linguas poderían ter descendencia de tal forma que dunha “lingua nai” podía “nacer” unha “lingua filla” (e así sucesivamente nunha

---

²² Segundo Jiří Černý (1996: 103), a obra de August Schleicher representaría a expresión máis clara do *organicismo* pois, por causa da súa formación inicial como botánico e debido á influencia das teorías evolucionistas de Darwin, non dubidou en afirmar que as linguas “nacían”, “crecían”, “evolucionaban”, “envellecían” e, por último, “morrían”. Einar Haugen (1972: 326) fala, nestes casos, de *modelo biolóxico*.

secuencia, en principio, sen fin)²³ e poderían “enfermar” de tal xeito que os “bos gramáticos” debían prescribir “remedios” para a “curación do doente”.

No parecer de David Lightfoot (1999: 23-27) e de Jiří Černý (1996: 104), a influencia do modelo teórico do *organicismo* e da *metáfora organicista* xunto co impacto exercido polas taxonomías botánicas do naturalista Linneo e polos métodos de reconstrución de manuscritos de F. Ritschl²⁴ sobre o botánico e lingüista August Schleicher, explicarían que na obra deste investigador (a partir de 1861) comezasen a aparecer os primeiros esquemas verbo da progresión histórica das linguas indoeuropeas en forma de árbore xenealóxica.

De acordo co propio David Lightfoot (1999: 25-27), Roger Lass (1993: 181) e Ralph Penny (2000: 45-56), malia a ampla difusión na lingüística do século XIX e posterior do modelo das árbores xenealóxicas (a chamada *Stammbaum-theorie*), contemplado este desde o enfoque dos coñecementos lingüísticos actuais, chama a atención o elevado grao de idealización que se detecta nos mesmos porque, con independencia de que sexa máis ou menos evidente que as árbores xenealóxicas son esquematizacións da realidade multidimensional das linguas (atenden, case exclusivamente, ás dimensións fonética e morfolóxica), non resulta moi complicado decatarse de que as árbores xenealóxicas non poden evitar dar a impresión de que os idiomas: 1º) se escinden, de xeito brusco, dun tronco común nun punto concreto da liña temporal, 2º) emerxen, desde un primeiro momento, como entidades plenamente diferenciadas unhas verbo das outras e 3º) son realidades lingüísticas perfectamente discretas con fronteiras nidas e claras tanto no plano espacial como temporal.

Así e todo, para comprendermos como foi posible que a *metáfora organicista* e o modelo das árbores xenealóxicas que se lle asocia chegaran a ter un impacto tan forte sobre o concepto de *lingua* da lingüística decimonónica e posterior, se cadra, non estaría fóra de lugar que trouxeramos a colación os cambios que se produciron na segunda metade do século XIX con respecto á hipótese de que as linguas se comportaban como organismos vivos.

En opinión de Anna Morpurgo Davies (1998: 87), a metáfora das linguas como organismos vivos entra en escena a principios do século XIX coa intención de xustificar a pertinencia da lingüística como ciencia independente dentro das diferentes pólas do

---

²³ No *modelo organicista*, xa que logo, podería haber “linguas avoas”, “linguas nais”, “linguas fillas”, “linguas netas”, etc.

²⁴ Este investigador foi mestre de August Schleicher (Lightfoot 1999: 23).

saber humano así como co obxectivo de funcionar como unha parábola explicativa das causas e do proceso de desenvolvemento do *cambio lingüístico*.

Para Anna Morpurgo Davies (1998: 87) non hai dúbida de que os lingüistas da primeira metade do século XIX empregaban a *metáfora organicista* como unha coartada xustificativa da necesidade dunha ciencia lingüística como disciplina independente e cunha metodoloxía propia co argumento de que, así como determinados organismos vivos (p.e. os animais) contaban con ciencias de seu que se ocupaban, exclusivamente, da súa análise (no caso anterior, a zooloxía), así tamén as linguas, en tanto que se comportaban como “organismos vivos”, deberían posuír tamén unha disciplina científica independente cuxa metodoloxía fora semellante á empregada polas chamadas ciencias naturais (p.e. á bioloxía, xeoloxía, paleontoloxía, etc.).

Por outra banda, e agora abandonaríamos a dimensión xustificativa da *metáfora organicista* en favor da súa vertente explicativa, a lingüística histórico-comparativa da primeira metade de século XIX comparaba as linguas cos organismos vivos coa finalidade de que se comprendese que o *cambio lingüístico* era unha realidade consubstancial a calquera idioma e a calquera momento pois, do mesmo xeito que todos os seres vivos estaban en constante evolución, así tamén as linguas estaban en permanente transformación.

Evidentemente, se ben a *metáfora organicista* decimonónica sería relativamente aceptable para os lingüistas actuais sempre e cando se acudise a ela con consciencia plena do seu carácter alegórico e co único propósito de evidenciar que o *cambio lingüístico* é tan inherente ás linguas como a evolución ás especies animais; estes mesmos lingüistas (nomeadamente, os sociolingüistas) terían moitos problemas para aceptaren esa alegoría no caso de que, tal e como aconteceu na segunda metade do século XIX, unha vez reformulada nun sentido literal, levásemos até as súas últimas consecuencias a idea de que as linguas son, en todo, exactamente iguais aos seres vivos.

Con respecto ao parágrafo anterior, lémbrese que, segundo Anna Morpurgo Davies (1998: 88), os lingüistas da primeira metade do século foron maioritariamente conscientes da natureza alegórica e simbólica da *metáfora organicista*²⁵ e, xa que logo, ao teren bastante claro que as linguas non “respiraban”, non tiñan existencia propia á marxe da xente que as usaba e non posuían ningunha das calidades tanxibles dos seres

---

²⁵ Entre eles, por exemplo, Wilhelm von Humboldt (Morpurgo 1988: 86). Este lingüista, ademais de facer uso de até tres sentidos diferentes da *metáfora organicista*, aínda permite, nunha desas tres acepcións, a relación entre lingua e falante en tanto en canto as linguas se entendían como a expresión máis conspicua da “alma” dunha nación ou dun pobo concreto.

vivos, nunca pretenderon ir máis alá das potencialidades didácticas e xustificativas que se derivaban da *metáfora organicista*. Pola contra, os lingüistas da segunda metade do século XIX²⁶, ao perderen consciencia da natureza alegórica da *metáfora organicista* e ao dárenlle a esta alegoría un sentido literal, chegaron a conclusións que Einar Haugen (1972: 326) non dubida en cualificar de erróneas.

Semella evidente que a reformulación da *metáfora organicista* en sentido literal non podía ser un cambio irrelevante para o concepto de *lingua* forxado na lingüística histórico-comparativa decimonónica pois salta á vista que non poderá pensar exactamente igual quen asegura, cun afán didáctico, que as linguas actúan “como se fosen organismos vivos” que aqueloutro que está convencido de que as linguas teñen unha existencia completamente idéntica á vida dunha persoa ou dunha árbore²⁷.

Para facernos unha idea da forza que acadou a reformulación en clave realista da *metáfora organicista* na lingüística da segunda metade do século XIX, abondaría con lembrar que, como informan Richard D. Janda e Brian D. Joseph (2003: 7)²⁸, August Schleicher, no seu rol de investigador máis destacado da segunda metade do século XIX, non só falou das linguas como entidades que “nacían”, “vivían” e “morrían” senón que incluso chegou a propor a inclusión da lingüística, xunto coa zooloxía e botánica, na bioloxía.

En resumo, no tránsito da primeira á segunda metade do século XIX, os lingüistas perderon consciencia da natureza alegórica da *metáfora organicista* de tal xeito que, en opinión de James Milroy (1992: 22-23), pasaron a concibir as linguas como entidades, por completo, idénticas aos organismos vivos.

Ademais, téñase presente que a reformulación en clave realista da *metáfora organicista* non se produciu á marxe dese interese dos lingüistas decimonónicos por seren aceptados como científicos de pleno dereito porque, se as linguas non só se comportaban como seres vivos senón que, en realidade, eran seres vivos no sentido máis literal do termo; daquela, os lingüistas e a súa disciplina ascendían, desde o estrato inferior das ciencias humanas (filosofía, arte, relixión etc.), ao nivel superior das ciencias naturais (bioloxía, xeoloxía, zooloxía, etc.) na medida en que deixaban de estudar unha creación humana para analizar unha obra divina.

---

²⁶ Segundo James Milroy (1993b: 147), isto foi moito máis evidente entre os chamados neogramáticos.

²⁷ Segundo James Milroy (1992: 25), este era o xeito de pensar do lingüista Max Müller.

²⁸ Da mesma opinión son Anna Morpurgo Davies (1998: 88, 167-174), por unha banda, e Judith T. Irvine e Susan Gal (2000: 73), pola outra.

Unha das consecuencias inmediatas máis notables da reformulación da *metáfora organicista* en sentido estrito e literal foi a conceptualización das linguas como se estas fosen organismos vivos rexidos unicamente por leis naturais de orde interna e cunha vida completamente á marxe dos seus falantes e dos fenómenos sociais que as rodeaban²⁹ de tal xeito que, ao estaren convencidos de que as linguas desenvolvían o seu “ciclo vital” (isto é, “nacían”, “medraban” e “morrían”) con independencia plena da xente que utilizaba estas linguas e das circunstancias políticas, económicas, culturais e sociais en que estes vivían; isto, na práctica, condenou aos neogramáticos (e, por extensión, a toda a lingüística histórico-comparativa decimonónica) a estudar as linguas sempre de costas aos actos lingüísticos reais dos seus falantes.

En síntese, segundo Saliloko S. Mufwene (2000: 40-43, 2001: 148-150), a visión das linguas como organismos vivos que “nacían”, “medraban” e “morrían” á marxe dos seus falantes non permitiu que a lingüística histórico-comparativa decimonónica dese conta da variabilidade interna dentro de cada unha das diferentes variedades lingüísticas analizadas (e, por conseguinte, os idiomas imaxináronse como entidades lingüísticas internamente homoxéneas), da difusividade das fronteiras entre variedades lingüísticas no ámbito dos falantes e, por último, da posibilidade de que unha mesma variedade lingüística presentase progresións parcialmente diferenciadas segundo o territorio e/ou falante en que fose analizada.

Xa que logo, en tanto que, como afirman Kimberley Farrar e Mari C. Jones (2002), os lingüistas da segunda metade do século XIX (nomeadamente, insistimos, os chamados neogramáticos) ergueron un “muro” progresivamente máis alto e cada vez máis difícil de superar entre as descrições gramaticais e os usos lingüísticos reais dos falantes; ao noso xuízo, non sería imposible afirmar que a lingüística histórico-comparativa da segunda metade do século XIX marcou un novo punto de inflexión³⁰ nesa inclinación histórica da ciencia lingüística cara á creación de abstraccións teóricas a partir dos usos lingüísticos reais dos falantes e, por conseguinte, cara a unha teorización lingüística centrada na análise dun conxunto de categorías mentais construídas por

---

²⁹ Nesta crítica á lingüística histórico-comparativa coinciden, entre outros, Kimberley Farrar e Mari C. Jones (2002), Judith T. Irvine e Susan Gal (2000: 73), James Milroy (1992: 53, 1993b: 147) e Salikoko S. Mufwene (2000: 42, 2001: 15-21, 148-153). De acordo con Mari C. Jones e Ishita Singh (2005: 29), talvez a única excepción a ese xeito de pensar maioritario da lingüística histórico-comparativa decimonónica foi Hugo Schuchardt pois este lingüista tivo en conta o fenómeno do contacto entre linguas como causa posible do *cambio lingüístico* e, por extensión, da transformación das linguas.

³⁰ Como veremos ao longo desta introdución teórica esa inclinación dos lingüistas cara á abstracción verbo dos usos lingüísticos reais dos falantes será moito máis intensa na lingüística estruturalista e na gramática xenerativa.

medio do principio teórico que J. K. Chambers (1995: 26) designa como *axioma da categoricidade* (no fondo, por medio da idealización e do distanciamento consciente da realidade lingüística)³¹.

Así pois, por causa da tendencia da lingüística decimonónica a pensar nas linguas como realidades completamente á marxe dos seus falantes e das súas sociedades respectivas (Bartsch 1987: 229) e, xa que logo, froito da necesidade de explicar o *cambio lingüístico* como resultado da acción exclusiva de factores de orde interna aos propios sistemas lingüísticos analizados (Farrar e Jones 2002, Jones e Singh 2005: 1-4, 29-30); a lingüística histórico-comparativa non só tendeu a interpretar a conexión entre factores lingüísticos e extralingüísticos como unha relación de tipo dicotómico e ocasional (por extensión, tamén os vínculos entre a historia interna e externa das linguas) senón que, a maiores, en opinión de James Milroy (1992: 1-47, 1993: 148-159), non puido evitar toda unha serie de “malentendidos” tanto no tocante á transformación das linguas ao longo do tempo como verbo do propio concepto de *lingua*.

Pero, antes de abordar a análise do concepto de *cambio lingüístico* no século XIX e de como este puido incidir sobre o concepto de *lingua* decimonónico, gustáranos chamar a atención sobre dúas cuestións previas: 1º) a insistencia da lingüística do século XIX nos factores estritamente lingüísticos como único motor do *cambio lingüístico* (e, por extensión, das linguas) tivo moito que ver, tamén, con ese anhelo de acadar a categoría de ciencia para a lingüística en tanto que, ao eliminar os factores sociais como posibles axentes do *cambio lingüístico*, se estaba a prescindir da acción humana e, xa que logo, da subxectividade na investigación lingüística e 2º) a análise do *cambio lingüístico* desenvolvíase, na práctica, nun contexto de constante retroalimentación con outras moitas argumentacións da lingüística histórico-comparativa decimonónica de tal xeito que, na maioría das ocasións, explicar o *cambio lingüístico* esixía acudir a outros argumentos teóricos da lingüística histórico-comparativa.

Antes de adentrármolos na análise da teorización do *cambio lingüístico* elaborada pola lingüística histórico-comparativa decimonónica, cómpre advertir que, con ser certo que este paradigma teórico se centrou, como comenta Manuel Almeida (1999: 158), na análise case exclusiva do cambio fonético; con todo, esa incuestionable verdade nunca nos debería facer perder de vista que os lingüistas deste período (Milroy 1993b) nunca se fecharon á posibilidade de que as conclusións obtidas no estudo do

---

³¹ Definiremos e analizaremos, polo miúdo, este principio teórico cando abordemos o estudo da lingüística estruturalista.

cambio fonético non se puidesen estender á análise doutros ámbitos constitutivos das linguas (nomeadamente, da morfoloxía e do léxico) e, por conseguinte, á globalidade dun idioma.

En opinión de James Milroy (1993b: 147), a lingüística histórico-comparativa decimonónica parte do principio teórico de que o *cambio lingüístico* era, asemade, no plano fonético, un fenómeno lento e gradual e, no plano léxico, un acontecemento abrupto e brusco.

En aparencia, a lingüística histórico-comparativa decimonónica enfocaba o *cambio lingüístico* como unha realidade de dúas caras visto que este se presentaba, asemade (como se dunha moeda se tratase), como un fenómeno gradual e lento por causa de que un fonema *X* se transformaba nun fonema *Y* a través dunha serie de pequenos pasos graduais tan lentos e tan suaves que resultaban imperceptibles para o oído humano e como un acontecemento abrupto e brusco por cousa de que, polas razóns antes enunciadas, unicamente podíamos ser conscientes do cambio cando este estivese xa concluído e cando todas as palabras implicadas tivesen xa o novo fonema.

Xa que logo, de acordo con esta conceptualización do *cambio lingüístico*, poderíamos trazar, se así o desexásemos, unha liña discreta entre un “Estado Léxico A” (anterior ao *cambio lingüístico*) onde todos os termos léxicos aínda terían o fonema orixinal *X* e un “Estado Léxico B” (posterior ao *cambio lingüístico*) onde todos os vocábulos anteriores (isto é, que antes tiñan o fonema *X*) agora terían o fonema *Y* (<*X*) como consecuencia dese proceso de transformación lenta, suave e imperceptible de *X* en *Y*.

Agora ben, por moito que as declaracións formais da lingüística histórico-comparativa decimonónica falasen do *cambio lingüístico* como un fenómeno de dúas caras e por moito que pretendesen pór de relevo a gradualidade, continuidade e parsimonia do *cambio lingüístico* na súa vertente fonética, esta mesma corrente non podía evitar que, tras unha lectura atenta dos seus escritos, un lector calquera chegara á conclusión de que o *cambio lingüístico* era máis un fenómeno brusco, abrupto e ocasional que un acontecemento gradual, continuo e lento porque, ao cabo: 1º) a gradualidade e a parsimonia do *cambio lingüístico* no plano fonético non deixaba de ser, en realidade, unha hipótese que carecía de calquera demostración empírica (Milroy 1993b: 148-151) e 2º) o *cambio lingüístico* tiña como única manifestación visible a súa irrupción brusca e abrupta no plano léxico unha vez superado un punto temporal discreto no eixe diacrónico.

Por este camiño, de aceptarmos a nosa hipótese de traballo de que por baixo da presentación formal da lingüística histórico-comparativa do *cambio lingüístico* como un fenómeno gradual e continuo latexaba, no fondo, unha conceptualización do mesmo como un acontecemento puntual, abrupto e ocasional; a seguir, teríamos que abordar a cuestión de se esta visión do *cambio lingüístico* incidía, dalgún xeito, na visión do concepto *lingua* da lingüística histórico-comparativa decimonónica.

Ao noso xuízo, a visión do *cambio lingüístico* vixente na lingüística do século XIX influíu na idea de *lingua* no sentido de que, en contra da opinión que semellan defender lingüistas como Joaquim Viaplana (2002: 209), o enfoque dado ao *cambio lingüístico* non permitiu que este paradigma teórico rompera, plenamente, coa perspectiva herdada da lingüística medieval e renacentista das linguas como entidades, preferente e esencialmente, estáticas.

Verbo desta cuestión, en primeiro lugar, co auxilio da bibliografía consultada, poderíamos afirmar que a presentación do *cambio lingüístico* como un fenómeno inapreciable para o oído humano até o momento en que irrompía no plano léxico, reforzaba esa idea medieval e renacentista de que o *cambio lingüístico* non era un fenómeno consubstancial á natureza dos feitos lingüísticos senón un acontecemento puntual e accesorio ás linguas que conformaban, en esencia, entidades estáticas e inmutables.

No fondo, a lingüística histórico-comparativa decimonónica non se distanciaba do enfoque medieval e renacentista das linguas como entidades esencialmente estáticas na medida en que, por utilizarmos un símil xeolóxico, tendía a pensar que as linguas se comportaban como volcáns no tocante ao *cambio lingüístico* pois, do mesmo xeito que as erupcións volcánicas sobreviñan, de súpeto, tras longuísimos períodos de inactividade e con independencia absoluta de factores externos, tamén as linguas, tras dilatados ciclos temporais de inacción e estabilidade, de socato, experimentaban unha breve, convulsa e intensa etapa de cambio que, ademais de obedecer, exclusivamente, a factores de orde interna, podía dar lugar a unha nova lingua ou, como pouco, a un período cronolóxico claramente diferenciado dentro do periplo histórico dun mesmo idioma.

Evidentemente, por continuarmos co símil xeolóxico anterior, a lingüística histórico-comparativa esquecía que as linguas non se comportan verbo da súa transformación ao longo do tempo como volcáns senón, máis ben, con palabras de John H. McWhorter (2003: 16-17), como montañas en tanto que, se ben é certo que a forza

incontrolada dalgunha das grandes perturbacións xeolóxicas (terremotos, erupcións volcánicas, choques de placas tectónicas, etc.) pode modificar (moi ocasionalmente, claro está) a superficie dun monte, non podemos obviar que a actividade erosionadora do vento, da chuvia, etc., está a alterar constante e incesantemente a codia desa mesma montaña. Correlativamente, aínda que os humanos non sexamos quen de percibir as transformacións operadas na superficie terrestre pola acción erosionadora incesante do vento, da chuvia, etc., e si, pola contra (no caso de que nos topásamos con eses fenómenos), pola intervención puntual dun terremoto, dunha erupción volcánica, dun desprendemento, etc., isto non quere dicir que a superficie terrestre cambie, exclusivamente, a través de grandes convulsións e que, fóra deses grandes cambios, permaneza sempre exactamente igual.

A pesar de que, como vimos de ver, os gramáticos decimonónicos tivesen unha percepción das linguas como entidades máis estáticas que dinámicas, chama a atención o feito de que os lingüistas posteriores chegasen a estar convencidos de que a lingüística histórico-comparativa romperá, de vez, coa imaxe tradicional das linguas como realidades inmóbiles. Para comprendermos esta circunstancia deberíamos ter en conta que os lingüistas deste período foron os primeiros que se ocuparon, dun xeito sistemático e estruturado, da análise do *cambio lingüístico* e que demostraron que as linguas coevas a eles non eran consecuencia da acción divina (é dicir, non eran “obra de Deus”) senón que derivaban dun proceso de transformación histórica a partir de formas lingüísticas precedentes (Lightfoot 1999: 29).

Con todo, como comentaremos nos parágrafos seguintes, a metodoloxía empregada pola lingüística histórico-comparativa do século XIX para analizar o *cambio lingüístico* (con independencia de que esta fose, ou non, a súa intención real) contribuíu a fortalecer a percepción de que as linguas eran realidades que permanecían inalteradas durante longos períodos de tempo (ás veces durante varios séculos) até o momento en que, durante espazos de tempo comparativamente moito máis breves (p.e. un século), experimentaban rápidas, intensas e profundas transformacións que orixinaban unha nova etapa dentro dunha mesma lingua (p.e. o inglés moderno) ou unha “lingua filla” desde unha “lingua nai” (p.e. o galego antigo desde o latín estándar).

Vaia por diante que, de acordo con James Milroy (1992: 3, 1993b: 150), a metodoloxía da lingüística histórico-comparativa decimonónica traballaba, en esencia, coa contraposición dun estado lingüístico discreto anterior cun estado lingüístico discreto posterior de tal xeito que, ao tempo que nos facía conscientes de que unha

variedade lingüística determinada se transformaba co paso do tempo, á vez, non podía evitar dar a impresión de que: 1º) fóra do eixo temporal (isto é, agás no eixe diacrónico), as variedades lingüísticas, nun momento dado (é dicir, en sincronía), eran entidades perfectamente homoxéneas e carentes de calquera vestixio de variabilidade interna e 2º) entre os puntos temporais discretos que estremaban o inicio e o final de cada un dos estados lingüísticos discretos comparados (p.e. entre o ano 700 e o ano 1150) a variedade lingüística correspondente non experimentaba case transformacións (é dicir, permanecía practicamente igual).

Evidentemente, segundo o parecer de James Milroy e Lesley Milroy (1997b: 49), ao insistir a lingüística decimonónica no estudo da variación lingüística no eixe temporal e ao prescindir, na práctica, da variabilidade no eixe espacial (ou dialectolóxico) e social (isto é, entre os diferentes falantes), todo isto, indirectamente, potenciaba a percepción de que, se prescindísemos do eixe temporal (como, de feito, fíxo, a seguir, a lingüística estruturalista) e se estudásemos unha variedade lingüística nun momento dado, encontrariámonos con sistemas lingüísticos, por completo, homoxéneos e estáticos; isto é, sen vestixio ningún de variabilidade interna ou de transformación.

Xa que logo, se, desde as opinións de James Milroy e Lesley Milroy (1997b), sería posible asegurar que a lingüística histórico-comparativa decimonónica contemplaba, indirectamente, as variedades lingüísticas como entidades, en sincronía, completamente estáticas e internamente homoxéneas e se, por conseguinte, esta corrente teórica daba a entender que, nun momento dado, non había nada nunha variedade lingüística (p.e. nas falas dos máis novos, doutras áreas xeográficas, doutros colectivos sociais, etc.) que nos falase do posible futuro desa mesma variedade lingüística (por suposto, tampouco da posible “corrupción futura”); ao noso xuízo, isto coadxuvou no fortalecemento do *mito lingüístico* de que o paso do tempo (isto é, o *cambio lingüístico*), inevitablemente, “corrompía” as variedades lingüísticas (e de que, por conseguinte, canto máis nos remontásemos no tempo tanto máis “puro” sería o estado lingüístico discreto correspondente) porque, ao cabo, ese xeito de pensar permitía manter a ficción de que, situados nunha mítica Idade de Ouro (p.e. no período denominado galego-portugués ou galego antigo), nada habería nela que nos aventase a “futura corrupción”.

Por outra banda, acontece que, segundo a nosa visión dos feitos, se profundásemos na análise dos principios teóricos da lingüística histórico-comparativa

decimonónica, decatariámonos de que non se trata unicamente de que este paradigma teórico (pois estaba latente a idea de que os idiomas permanecían longos períodos de tempo invariables e inmóbiles até o instante en que, durante un ciclo temporal discreto máis ou menos breve –p.e. o *Great Vowel Shift* no inglés– sufrían profundas e intensas transformacións) non rompera, definitivamente, coa visión medieval e renacentista das linguas como entidades esencialmente estáticas senón que, mesmo, poderíamos chegar a afirmar que a lingüística histórico-comparativa intensificou aínda máis o enfoque das linguas como realidades inmóbiles e, xa que logo, o *mito lingüístico do cambio lingüístico* como corrupción e do pasado como fonte de pureza lingüística con respecto ao presente.

En primeiro lugar, para validarmos os comentarios anteriores, deberíamos lembrar que ninguén (tampouco os investigadores decimonónicos) podía percibir, realmente, a progresividade do cambio fonético polo oído de tal forma que, se o *cambio lingüístico* unicamente era perceptible cando estaba concluído e presente no termo léxico correspondente, na práctica, o único xeito de demostrar que se producira un *cambio lingüístico* pasaba pola contraposición dun estado lingüístico discreto anterior á manifestación léxica do *cambio lingüístico* cun outro estado lingüístico discreto posterior a ese mesmo punto temporal discreto.

Neste sentido, no parecer de Jean Aitchison (1981: 47), a presentación dos neogramáticos do fenómeno do *cambio lingüístico* asemellárase moito á imaxe que como leigos en astronomía poderíamos ofrecer dos movementos de rotación e de translación da terra pois, dado que son imperceptibles para os nosos sentidos e, por conseguinte, visto que os imaxinamos como extraordinariamente lentos, poderíamos chegar a estar plenamente convencidos de que permanecemos totalmente inmóbiles no universo.

Bótase de ver que, se a lingüística histórico-comparativa non describía o proceso de transformación dun fonema *X* nun fonema *Y* por ser este un fenómeno tan lento e tan gradual que resultaba imperceptible para o oído humano³² e se, en consecuencia, a lingüística decimonónica se vía na obriga de comparar un estado lingüístico discreto anterior á manifestación léxica do *cambio lingüístico* cun estado lingüístico discreto posterior; daquela, este paradigma teórico, en realidade, non estaba a analizar como

---

³² Xa que logo, os pequenos pasos descontinuos a través dos cales un fonema transformábase nun novo fonema, así como a progresión fonética gradual, serían, a dicir verdade, segundo James Milroy (1993b: 148), tan só unha hipótese.

progresaba o *cambio lingüístico* senón que estaba a operar sempre con *correspondencias diacrónicas* (Milroy 1993b: 150) entre dous fonemas distanciados no tempo.

Se retomásemos, agora, o símil xeolóxico anterior, en opinión de Richard D. Janda e Brian D. Joseph (2003: 11-14), traballar con *correspondencias diacrónicas* para a análise do *cambio lingüístico* sería como se un xeólogo pretendese estudar o proceso gradual e lento de erosión dunha montaña pola acción do vento e da chuva sobre a base de dúas fotos tomadas ao principio e ao final dun período histórico que abranguese varios centos de anos.

Así pois, ao contrario da impresión que se podería tirar dunha primeira lectura das argumentacións dos lingüistas decimonónicos sobre o *cambio lingüístico*, a lingüística histórico-comparativa do século XIX non rompeu, de vez, coa visión secular das linguas como entidades estáticas porque somos da opinión de que se as linguas se interpretasen realmente como entidades dinámicas (isto é como entidades en constante cambio onde a variabilidade en sincronía achega información verbo dos posibles cambios en diacronía) non tería moito sentido pensar que a contraposición dun momento anterior ao principio do *cambio lingüístico* (isto é, anterior á manifestación léxica do mesmo) cun momento posterior ao final do *cambio lingüístico* (é dicir, posterior á manifestación léxica do mesmo) abondaría para opinar verbo da globalidade do *cambio lingüístico*³³.

É evidente que, con este xeito de proceder, a lingüística do século XIX, en opinión de James Milroy e Lesley Milroy (1997b: 52-63), estaba a favorecer o convencemento de que o *cambio lingüístico* só tiña relevancia como fenómeno ocasional e accidental que se manifestaba en puntos concretos do eixe diacrónico e, por conseguinte, a convicción de que as linguas eran realidades máis estáticas que dinámicas e de que a transformación das linguas ao longo do tempo era, en esencia, un proceso de decadencia e corrupción³⁴.

Agora ben, en contra desta forma de pensar que foi preponderante en lingüística desde o século XIX até a segunda metade do século XX e que respondía a un determinado estado de coñecementos científicos (Watt e Smith 2005: 104), os modelos

---

³³ Son deste parecer investigadores como Jean Aitchison (1981: 48-49), James Milroy (1992: 2-3) e James Milroy e Lesley Milroy (1997b: 52).

³⁴ No tocante á visión da transformación das linguas co paso dos anos como un fenómeno de corrupción, Jiří Černý (1996: 97) lémbraos que Franz Bopp estaba convencido de que houbo unha “protolingua” ou “lingua primitiva” a partir da cal todas as linguas posteriores eran menos claras, menos transparentes e máis complicadas de tal forma que a progresión das linguas implicaba sempre decadencia.

teóricos máis recentes (nomeadamente, a sociolingüística), tal e como afirma explicitamente, entre outros, Walt Wolfram (2002: 777), demostraron, unha e outra vez, desde os primeiros traballos de William Labov, que o *cambio lingüístico* estaba presente en toda variedade lingüística e en todo momento do eixe temporal. Con palabras de James Milroy e Lesley Milroy (1997b: 63), poderíamos afirmar que o *cambio lingüístico* non sería un acontecemento exclusivamente diacrónico (e, moito menos, presente só en determinados puntos da dimensión temporal) senón *pancrónico* dado que calquera variedade lingüística, en calquera instante, ademais de presentar variabilidade interna, está en proceso de cambio (Milroy 1992: 2).

Segundo J. K. Chambers (2002a: 355-370), o *cambio lingüístico* preséntase, en sincronía, como unha estrutura de heteroxeneidade sistematizada de acordo a un patrón de marca de idade. Segundo o enfoque deste investigador, para que a heteroxeneidade ou variabilidade lingüística, nun punto concreto do eixe temporal, marcasse, verdadeiramente, *cambio lingüístico*, debería producirse unha correlación directa entre a porcentaxe de uso dunha determinada variante lingüística e os diferentes grupos de idade que cabería discriminar na poboación dun determinado colectivo.

En esencia, e sen entrarmos en miudezas, se a frecuencia de uso dunha variante lingüística innovadora acada o seu nivel superior entre os sectores de menor idade da poboación (p.e. entre adolescentes de menos de vinte anos), o seu nivel inferior entre os grupos de maior idade (p.e. entre os anciáns octoxenarios) e descende ou ascende na zona intermedia conforme subamos ou baixemos na escala de idade en intervalos de, por exemplo, dez anos; teríamos unha estrutura de heteroxeneidade organizada en función da marca de idade (isto é, *cambio lingüístico en tempo real*) que, como a seguir veremos, permite adiantar a hipótese de que a heteroxeneidade das variedades lingüísticas en sincronía funciona como índice das posibles transformacións futuras deses mesmos idiomas en diacronía.

Con todo, convén ter presente que, como lembran J. K. Chambers e Peter Trudgill (1980: 222-227), a difusión do *cambio lingüístico* entre os diferentes grupos de idade (o mesmo acontecería entre as diferentes clases sociais) non se produce dun xeito uniforme pois o ritmo do cambio sería moito máis acelerado no período intermedio do proceso que contra as etapas inicial e final deste mesmo proceso. En realidade, dado que o *cambio lingüístico* avanza conforme a un modo de difusión curvilíneo e non lineal, de levarmos este xeito de progresión a unha gráfica, obteríamos unha representación coa aparencia dunha liña curva en forma de S e non diagonal (como acontecería se o ritmo

fose uniforme). Precisamente, por causa dese patrón curvilíneo de difusión do *cambio lingüístico*, tanto no tocante á variable idade como á variable sociedade, a sociolingüística ten por costume falar de modelo de difusión de *Curva en S*³⁵.

A maiores, se proxectásemos esta estrutura de variabilidade ou heteroxeneidade organizada cara ao futuro (*cambio lingüístico en tempo aparente*), sería factible elaborar a hipótese de que a variante lingüística estatisticamente dominante entre os falantes máis novos tería moitas opcións de chegar a impoñerse nun futuro máis ou menos próximo³⁶. En relación con isto, debemos ter moi presente que, como poñen de relevo J. K. Chambers (2002a: 349), James Milroy (1993b: 154), Dominic Watt e Jennifer Smith (2005: 104) e Walt Wolfram (2002: 777), todo *cambio lingüístico* esixe, previamente, en sincronía, variabilidade e heteroxeneidade mais heteroxeneidade e variabilidade nun momento dado non son garantes sempre de *cambio lingüístico* cara ao futuro.

Sexa como for, o feito realmente importante sería que o *cambio lingüístico* se manifesta en sincronía baixo a forma dunha estrutura de heteroxeneidade lingüística organizada de tal forma que, se ben foi habitual en lingüística a caracterización de todas as variantes lingüísticas non-estándar como formas lingüísticas “degradadas”, “incoherentes”, “agramaticais”, etc., cómpre advertir que, con palabras de James Milroy e Lesley Milroy (1997b: 47), a variabilidade ou heteroxeneidade dunha lingua en sincronía non é caótica senón sistemática e que, en opinión de Dominic Watt e Jennifer Smith (2005: 104-105), se correlaciona coa variación diacrónica (isto é, pode ser índice de *cambio lingüístico*).

Precisamente, desde a perspectiva do *cambio lingüístico* característica da disciplina que se ten etiquetado como *sociolingüística histórica*³⁷, o *cambio lingüístico*

---

³⁵ Para máis información sobre esta cuestión pódese consultar, entre outros, o traballo de J. K. Chambers e Peter Trudgill (1980: 223-224).

³⁶ Mais, sempre como un postulado, nunca como un axioma en tanto que isto fica supeditado á interacción con outras variables como, entre outras, idade, sexo e grupo social.

³⁷ O termo orixinal, en inglés, tal e como foi acuñado pola sociolingüista Suzanne Romaine (1982), foi “socio-historical linguistics”. Aínda que nos traballos posteriores ás investigacións pioneiras de Suzanne Romaine, nunhas ocasións aparece a etiqueta “sociohistorical linguistics” (Bright 1997: 90, Trudgill 2002: 7) e, noutras, o termo “historical sociolinguistics” (Milroy 1992: 221, 1993b); nós, pola nosa banda, optamos por traducirmos ao galego a partir do termo acuñado por James Milroy porque nos parecía que, deste xeito, poderíamos dar unha idea máis aproximada dos obxectivos, dos intereses e da metodoloxía real desta disciplina. Á marxe de cuestións puramente terminolóxicas, interesa pór de relevo que, segundo, entre outros, William Bright (1997), James Milroy (1992, 1993b), Richard D. Janda e Brian D. Joseph (2003), Suzanne Romaine (1982, 1994: 163-194) e Peter Trudgill (2002), a sociolingüística histórica, nas súas formulacións máis modernas, se constrúe a partir do denominado *principio da uniformidade* de tal xeito que a heteroxeneidade e variabilidade lingüística se ven como características consubstanciais ao presente e pasado de todas as variedades lingüísticas. Ademais, esta disciplina asume que a metodoloxía da sociolingüística moderna é aplicable ao estudo do pasado e que os coñecementos obtidos na análise do presente son tamén útiles na investigación do pasado.

xurdiría, en opinión de James Milroy (1992: 169, 1993b: 153), como unha *innovación* dun falante individual nun acto lingüístico concreto e nun momento determinado (probablemente, como un erro ou como un uso defectuoso) e unicamente chegaría a ser *cambio lingüístico* real (Milroy 1992: 171, 1993b: 156) no caso de que, por medio do proceso de interacción e de negociación que vén de seu co contacto entre falantes, esa *innovación* cobrase saliencia social ou, dito doutro xeito, sempre e cando fose adoptada por máis de un falante como marca dalgún valor social e incorporada, deste xeito, ao sistema lingüístico dentro dunha estrutura de heteroxeneidade sistematizada.

Así pois, na medida en que o *cambio lingüístico* aparece, nas súas manifestacións iniciais como unha *innovación* dun falante concreto nun acto lingüístico concreto que, logo (raramente), podería ser adoptada por un outro falante por algunha razón de tipo social, daquela, desde un primeiro momento: 1º) *cambio* e *difusión* aparecerían á vez e 2º) a fronteira artificial entre sincronía e diacronía (no fondo, entre historia externa e interna dun idioma) e entre causas internas (factores internos/estruturais) e externas (ou sociais) do *cambio lingüístico* comeza a esluírse.

Malia que, se estudásemos polo miúdo os puntos de vista de J. K. Chambers (1995) e James Milroy (1992) no tocante ao *cambio lingüístico*, poderíamos percibir certos matices particularizadores no enfoque dun e doutro sociolingüista; no entanto, ambas as dúas perspectivas coinciden na idea de que, con palabras, agora, de James Milroy e Lesley Milroy (1997b: 52) así como de Walt Wolfram (1997: 109), a variabilidade e heteroxeneidade inherente a toda variedade lingüística nun momento determinado (isto é, en sincronía) sería manifestación innegable do estado de cambio permanente en que se debaten, constantemente, todas as variedades lingüísticas (sen excepción).

En definitiva, se o *cambio lingüístico* está presente non só no eixe diacrónico senón tamén en sincronía, ou dito doutro xeito, se en calquera punto do eixe temporal dunha variedade lingüística concreta hai *cambio lingüístico en progreso*³⁸; por

---

³⁸ Máis adiante volveremos sobre este concepto, mais, polo de agora, cómpre pór de relevo que, como advirte Sharon Ash (2002: 416-419), para que exista realmente *cambio lingüístico en progreso* non abonda con que a variante lingüística innovadora incremente a súa frecuencia de uso conforme descendemos na pirámide de idade até o punto de que os mozos (menores de vinte anos) utilicen moito máis esa forma lingüística que os falantes máis vellos (maiores de oitenta anos) senón que é mester unha estrutura moi similar no ámbito da estrutura social. Neste sentido, con independencia de que un *cambio lingüístico* sexa consciente (*desde arriba*) ou inconsciente (*desde abaixo*), para que esteamos ante un *cambio lingüístico en progreso* real, sería necesario que a variable lingüística innovadora fose maioritaria entre a clase social media, en concreto, entre a clase traballadora alta e a clase media baixa. De feito, ás veces, de entrecruzarmos ambas as dúas variables pode suceder que aquilo que semella, aparentemente, un *cambio lingüístico en progreso* non o sexa verdadeiramente porque os falantes abandonan, de xeito

conseguinte, non debería custar moito aceptar a afirmación de que a lingüística histórico-comparativa presenta unha conceptualización do *cambio lingüístico* abondo limitada e restrinxida que fomenta a impresión de que: 1º) nas linguas o *cambio lingüístico* é un fenómeno circunstancial e accesorio e 2º) as linguas son entidades esencialmente estáticas.

Por mencionarmos outro simil esclarecedor (Aitchison 1981: 47, Bright 1997: 83), a imaxe que achega a lingüística histórico-comparativa verbo do *cambio lingüístico* (e, por extensión, da transformación das linguas ao longo do tempo) asemellárase moito á impresión que poderíamos obter do paso do tempo por medio da observación das agullas dun reloxo de parede.

Evidentemente, se tivésemos a inmensa paciencia de mirar en fite as agullas dun reloxo de parede durante cinco ou seis horas, teríamos a impresión de que nada se moveu durante todo este tempo; mais, pola contra, se mirásemos esas mesmas agullas en tan só dúas ocasións cun intervalo entremedias de, por exemplo, seis horas, case sería inevitable a sensación de que houbo grandes e profundos cambios.

Agora ben, visto que, certamente, tanto unha como outra impresión non responden á realidade do paso do tempo, se optásemos por contemplar o movemento constante e incesante da agulla dos segundos nun reloxo de peto (isto é, se contásemos con máis datos); de certo, esta segunda imaxe daríanos unha imaxe moito máis real de como pasa o tempo (isto é, de que hai movemento constante).

Por poñermos outra comparación interesante, segundo Richard D. Janda e Brian D. Joseph (2003: 11-12), a imaxe que ofrece a lingüística histórico-comparativa decimonónica do *cambio lingüístico* (e, por extensión, insisto, da transformación das linguas) asemellárase moito á impresión que poderíamos obter do cambio físico dunha persoa se comparásemos tres fotografías tomadas na súa infancia, adolescencia e madurez (p.e. aos cinco, aos dezoito e aos corenta anos, respectivamente). É obvio que, comparadas esas tres fotografías entre si, sería perfectamente lóxico que concluísemos que a progresión física dese individuo camiñou pola vía de grandes e marcadas transformacións porque os pequenos, leves e constantes cambios físicos do día a día ficarían totalmente ocultos nesa secuencia evolutiva de tres fotografías.

---

sistemático, unha forma lingüística innovadora ao achegárense á madurez para favorecer a súa incorporación ao mercado de traballo e porque os falantes máis novos de clase social media (menores de vinte anos), por algún tipo de estigmatización social, están a abandonar a forma lingüística innovadora. Nestes casos, malia as aparencias, o posible *cambio lingüístico* estaría en retroceso.

Bótase de ver que unha imaxe moito máis real das transformacións operadas nesa persoa ao longo deses moitos anos viría dada por unha secuencia de fotografías entre as cales mediase un intervalo de tempo moito máis reducido (p.e. un ano) ou, moito mellor aínda, por unha serie de gravacións de vídeo de frecuencia, por exemplo, mensual.

Os símiles das agullas do reloxo e das tres fotografías permiten que nos fagamos unha idea abondo aproximada dos malentendidos que se derivan da visión da lingüística histórico-comparativa decimonónica do *cambio lingüístico* e do proceso de transformación das linguas a través do tempo pois, do mesmo xeito que se mirásemos en fite as agullas dun reloxo de parede poderíamos pensar que nada se move nun determinado momento e ao igual que se comparásemos tres fotografías dun mesmo individuo separadas entre si por un intervalo de tempo de, por exemplo, corenta anos poderíamos concluír que o seu cambio físico camiñou pola vía de grandes e profundas transformacións; así tamén a lingüística decimonónica tendía a dar a sensación de que as linguas eran entidades, en esencia, estáticas que, unicamente, de xeito ocasional e accesorio, experimentaban períodos de breve, intenso e profundo cambio.

En resumo, até este momento desexamos mostrar que, en contra da impresión que se podería tirar dunha primeira achega á conceptualización da lingüística histórico-comparativa decimonónica do *cambio lingüístico*, o substrato desta teorización non está, por completo, libre da concepción medieval e renacentista das linguas como entidades, en esencia, estáticas.

Xa que logo, ao noso xuízo, o enfoque do *cambio lingüístico* como un fenómeno, exclusivamente, diacrónico e accesorio á realidade das variedades lingüísticas así como a visión que se lle asocia das variedades lingüísticas como entidades esencialmente inmóbiles que, de xeito ocasional, experimentan breves períodos de profundas e convulsas transformacións non debería ser vista, á luz dos coñecementos lingüísticos actuais, como unha verdade científica incuestionable que nos viñera imposta pola propia natureza dos feitos lingüísticos.

En consonancia con isto, se, por causa de que o *cambio lingüístico* e a transformación das linguas se presentaron unha e outra vez na tradición gramatical occidental como fenómenos de corrupción constante, chegásenos a aceptar ese enfoque dos feitos lingüísticos como unha verdade científica incontestable; ao noso xuízo, en realidade, xa non estaríamos a traballar con principios científicos senón con esoutra

forma de enfocar a realidade que Deborah Cameron (1990: 55) agrupaba baixo a etiqueta xa empregada de *mitos lingüísticos*³⁹.

Quizás, a focalización mítica do *cambio lingüístico* como un fenómeno brusco, abrupto e restrinxido ao eixe diacrónico xunto coa transubstanciación e mistificación, en clave realista, da *metáfora organicista*⁴⁰, nun proceso de mutua e constante retroalimentación, foron factores decisivos para que a lingüística decimonónica chegara a pensar nas linguas como entidades temporal e espacialmente discretas; isto é, como realidades dotadas de extremas temporais e espaciais perfectamente delimitadas.

De acordo coa *metáfora organicista* e coa concepción do *cambio lingüístico* da lingüística decimonónica, dado que as linguas “nacían”, “madurecían” e “morrían” como se fosen organismos vivos, era lóxico pensar que, se contabamos con datos histórico-lingüísticos dabondo, sería factible fixar os límites temporais discretos que marcarían o punto inicial e final do “ciclo vital” dunha variedade lingüística calquera.

Neste sentido, visto que eses lingüistas decimonónicos que asumiron a reformulación da *metáfora organicista* en sentido literal (=versión forte) chegaron a estar plenamente convencidos de que as linguas realmente “nacían” e “morrían”⁴¹; semella lóxico pensar que isto debeu repercutir seriamente sobre o xeito de contemplar a relación xenética entre “linguas nais” e “linguas fillas”.

Precisamente, verbo desta segunda cuestión, en tanto en canto as variedades lingüísticas aparecían estremadas por un “nacemento” e por unha “morte” no sentido máis literal destes dous termos e, por conseguinte, na medida en que se pasaba por alto a realidade de que as linguas se transformaban, devagariño e co paso do tempo, noutras linguas parcialmente diferenciadas, semella até certo punto comprensible que a lingüística histórico-comparativa decimonónica enfocara a relación de parentesco entre “linguas nais” e “linguas fillas” como unha transmisión dunha “herdanza xenética” en

---

³⁹ Laurie Bauer e Peter Trudgill (1998: xvii), ademais de faceren uso, tamén, deste termo, comentan que os lingüistas, cando empregan, consciente ou inconsciente, os *mitos lingüísticos*, están máis próximos ao pensamento do “home da rúa” (en definitiva, ao leigo na materia) ca ao pensamento científico. A maiores, téñase presente que James Milroy (1993b: 151) considera o enfoque do *cambio lingüístico* da lingüística histórico-comparativa non auténtica ciencia senón unha visión mística do cambio (isto é, como “un sistema de crenzas” ou, se queremos, como unha *ideoloxía lingüística*).

⁴⁰ Lembremos que, segundo David Lightfoot (1999: 24-25) e Salikoko S. Mufwene (2001: 126-128), as árbores xenealóxicas elaboradas pola lingüística histórico-comparativa decimonónica á imaxe dos cladogramas da bioloxía, ademais de achegar unha idea moi simplificada de como xurdían novas variedades lingüísticas co paso do tempo, tenderon a dar a impresión de que unha lingua anterior se dividía, nun punto discreto do eixe temporal, en dúas linguas posteriores, desde un principio, perfectamente diferenciadas entre si.

⁴¹ Esta versión “forte” aparecería, por exemplo, segundo Anna Morpurgo Davies (1998: 127), nun dos investigadores máis importantes da lingüística histórico-comparativa: Rasmus Rask.

liña descendente. Así, do mesmo xeito que os pais deixaban aos seus fillos un código xenético determinado, así tamén, as “linguas nais” transmitían ás “linguas fillas” correspondentes un legado “xenético” concreto (isto é, unha serie determinada de trazos estruturais).

A maiores, aínda que nun enfoque que non entendese a *metáfora organicista* en clave literal sería posible afirmar que un idioma concreto se transformaba lentamente, co paso do tempo, noutro idioma parcialmente diferenciado (p.e. o latín nas linguas romances); así e todo, como pon de relevo Salikoko S. Mufwene (2001: 126-127), mesmo nesa posición que poderíamos designar como *versión feble*, a influencia exercida polas árbores xenealóxicas creadas segundo os modelos dos cladogramas da bioloxía evolutiva e a visión das variedades lingüísticas como realidades completamente independentes dos seus usuarios, induciu a pensar que os trazos lingüísticos unicamente se transmitían nunha liña vertical descendente (como de pais a fillos) e non nunha liña horizontal (isto é, entre falantes) de tal xeito que, ao cabo, ao centrárense case exclusivamente nos trazos lingüísticos que as “linguas fillas” herdaban das súas respectivas “linguas nais” (é dicir, nos trazos lingüísticos que permanecían constantes), relegaron a un segundo plano os trazos innovadores entre idiomas.

En definitiva, a perspectiva das linguas como entidades temporalmente discretas, o enfoque dado ao *cambio lingüístico* e a reformulación da *metáfora organicista* en clave literal forneceron unha concepción das linguas na lingüística histórico-comparativa do século XIX que, en consonancia coas opinións de Renate Bartsch (1987: 229) verbo desta corrente lingüística, poderíamos caracterizar como *esencialista*.

Neste enfoque das linguas, da mesma forma que os pais transmiten aos seus fillos un código xenético; de xeito similar, as “linguas nais” transmitirían ás súas “linguas fillas” unha “esencia” lingüística que as xeracións vindeiras de falantes deberían respectar e conservar. Evidentemente, de pensarmos deste xeito, o problema seguinte estaría en determinar, dun modo científico e obxectivo, os trazos lingüísticos constituintes da “esencialidade” dun idioma que é mester respectar e conservar.

Chegados a este punto é evidente que un lector coñecedor das últimas tendencias en lingüística podería retrucar a toda a miña disertación precedente sobre a lingüística histórico-comparativa decimonónica co argumento de que, hoxe en día, case ningún lingüista aceptaría unha argumentación teórica baseada nunha lectura literal da *metáfora organicista* e de que, por conseguinte, se cadra, sería moito mellor que nos tivésemos aforrado todo o esforzo de todas esas nosas argumentacións anteriores.

No entanto, con ser verdade que moitos dos lingüistas actuais non comungarían con moitos dos argumentos teóricos da lingüística histórico-comparativa tal e como estes foron enunciados no século XIX; non deberíamos deixar de recoñecer que: 1º) a influencia do *organicismo* e da *concepción esencialista* das linguas (e, por extensión, a globalidade do pensamento gramatical da lingüística histórico-comparativa decimonónica), como afirman, explicitamente, entre moitos outros, Richard D. Janda e Brian D. Joseph (2003: 8-9)⁴², chega á teorización lingüística actual e 2º) na nosa polémica normativa non é imposible detectar a presenza máis ou menos marcada tanto do *organicismo* como da *concepción esencialista* das linguas.

Así, nun texto escrito polo profesor Jose Candido (1987: 26), podemos ler:

Mas esta perspectiva de Comunidade transnacional que envolve todo o noroeste iberico tem como força definitivamente agregadora o elemento fundamental na comunicação, na fusão de interesses, na definição de culturas e civilizações. Esse elemento, que é primário e foi primeiro, é a lingua. A Galiza foi berço da lingua Portuguesa, é a sua terra mãe. Todo o espaço da lusofonia, em pedaços pelo mundo repartido, entronca e enraiza na Terra Galega. As peculiaridades do Português, a doçura de articulação, a sua maviosidade, a musicalidade ondulante fundem-se e compreendem-se na raiz galega que lhe fez a essencia.

Há um fato biologico que não pode ser discutido: Não se pode negar a maternidade.

A Galiza não pode negar a maternidade da lingua portuguesa, nem a lingua Portuguesa grande matria de cultura nos cinco continentes e veiculo de comunicação para 150 milhões de falantes, pode negar a maternidade galega. E para que esta relação original não seja negada ela tem que ser assumida. Assumida e defendida [...].

Esta marca do *organicismo* e da *visión esencialista* das linguas aboia tamén neste parágrafo de Isaac Alonso Estraviz (1986a: 70):

Trata-se de sermos fiéis a nós mesmos, de sermos nós e não outra coisa. Trata-se de conservar purificado o tesouro que nos foi legado a galegos e portugueses e de lutar com unhas e com dentes –se não houver outra possibilidades– para conservar,

---

⁴² Opinan, do mesmo xeito, por exemplo, David Lightfoot (1999: 21) e James Milroy (1992: 22-23, 1993b: 148).

acrescentar, dignificar e transmitir às nossas futuras gerações aquilo que nos é comum. Trata-se de ser ou não ser. E nesta luta têm pleno direito a intervir os nossos colegas dessa grande família cultural luso-brasileira-africana de expressão portuguesa, porque o problema não lhes é alheio. Com a morte do galego morre para eles um pedaço de território onde nasceu conjuntamente o idioma e vários milhões de habitantes que falam a sua mesma língua. Perdem parte do seu berço linguístico.

Non resulta moi complicado decatarse de que a *concepción esencialista* das linguas así como o propio *modelo teórico organicista*, ademais de responder, no fondo, a un enfoque unidimensional, determinístico e primordialista do periplo transformador das variedades lingüísticas no sentido de que estas, desde o seu “nacemento”, teñen que camiñar, obrigatoriamente, cara a unha etapa de “madurez” e, pola vía da “corrupción”, cara a unha “morte”, simplifican, en exceso, os complexos e multidimensionais procesos sociolingüísticos que subxacen á emerxencia, existencia e obsolescencia dun determinado idioma.

Talvez, na esteira da obra de James Milroy (1992: 46), para sermos máis conscientes do nivel de simplismo e de distorsión da análise dos procesos sociolingüísticos implicados na emerxencia, existencia e extinción progresiva dunha variedade lingüística concreta en que caeu a lingüística histórico-comparativa decimonónica, sería conveniente que trouxeramos a colación a imaxe do “bico do iceberg” .

En opinión de James Milroy (1992: 46), ao igual que o ser humano, mentres careceu de tecnoloxía abondo como para ser quen de mergullarse por baixo da superficie mariña, tiña unha visión distorsionada e errada (por simple e parcial) do tamaño e das dimensións reais dos icebergs mariños; do mesmo xeito, a lingüística histórico-comparativa do século XIX, como consecuencia lóxica da falta de técnicas apropiadas, tanto en cantidade como en calidade, para a obtención de datos sobre os fenómenos lingüísticos, artellou e deu a coñecer unha concepción ficticia (por excesivamente simple) dos procesos de emerxencia e de obsolescencia das variedades lingüísticas.

En esencia, por causa da carencia de datos con que a lingüística histórico-comparativa elaborou as súas teorías, a inmensa complexidade subxacente aos procesos de emerxencia e de obsolescencia dunha variedade lingüística ficou reducida a dous procesos mecánicos que, a imitación exacta do sucedido cos seres vivos, acontecían,

con independencia do caso, do momento histórico e do contexto social, sempre do mesmo xeito e por idéntica causa.

Porén, polo de agora, abundaría con dicir que, de acordo cos coñecementos da sociolingüística actual tocante a estes dous fenómenos sociolingüísticos (Wolfram 2002: 767), a emerxencia e obsolescencia dunha variedade lingüística só reproducen de xeito moi tanxencial (se callar, sería mellor dicir que de ningún xeito) o nacemento e a morte, respectivamente, dun organismo vivo porque, mentres na orixe e fin dun organismo vivo a influencia de axentes externos é, por vía de regra, secundaria; pola contra, no caso das variedades lingüísticas, os condicionantes externos son, cando menos, tan importantes como os factores estritamente lingüísticos (McWhorter 2003: 54-84, Wolfram 2002).

Nesta liña de pensamento, en consonancia coas ideas de Walt Wolfram (2002) e John H. McWhorter (2003), James Milroy e Lesley Milroy (1997b: 63) aseguran que: “The point in history at which one language becomes another may have more to do with political history than with linguistic differentiation.”⁴³. A maiores, na esteira destes dous estudosos, John Earl Joseph (2004: 187) afirma que, sen os cambios políticos, económicos, culturais e sociais acontecidos en Europa ao redor do século XVI, as grandes linguas romances nunca terían acadado o estatuto de linguas de seu verbo do latín clásico.

En resumo, a lingüística histórico-comparativa, por causa da súa tendencia a xebrar, dunha forma radical, as variedades lingüísticas dos seus falantes e consonte coa súa propensión ao estudo das linguas como obxectos completamente autónomos e exactamente idénticos aos organismos vivos (Milroy 1993b: 147), ofreceu unha imaxe moi esquemática e simplificada dos heteroxéneos e múltiples procesos sociolingüísticos que, en interacción dialéctica constante, desde o “magma” dunha realidade lingüística

---

⁴³ A este respecto afirma Ralph Penny (2000: 31-32): “Puesto que el cambio lingüístico evoluciona poco a poco [...], se sigue que no podemos establecer un momento en el pasado a partir del cual podamos decir que ha comenzado una lengua. En un momento determinado, el habla en uso de una comunidad dada difiere ligeramente de la empleada en la generación anterior. Tomando el caso específico del español, no hay un momento identificado objetivamente en el que pueda decirse que el latín cede el paso al español; en el nivel de la comunicación oral, no hay ruptura en la continuidad (excepto las pequeñas modificaciones en cada generación) que nos lleva del momento presente a lo que llamaríamos latín hace dos mil años (o incluso a los antecesores itálicos e indoeuropeos del latín)”. Na páxina seguinte, este mesmo investigador (Penny 2000: 33) asegura que: “Por lo tanto, aunque el castellano es una variedad del romance que (al igual que otras variedades) resulta de una serie ininterrumpida de variedades anteriores que se prolongan en el pasado, el hecho de que en un determinado momento lograra el estatus de escritura y experimentara una creciente estandarización impuso a sus usuarios, y a otros, la necesidad de un nombre mediante el cual identificarlo y diferenciarlo de los otros códigos escritos (latín, catalán, francés, etc.)”.

inherentemente non discreta no plano espacial, social e temporal e tras un lapso de tempo transitorio, permiten que unha variedade lingüística emerxa, devagar e aos poucos, até a categoría de lingua plenamente recoñecida como tal.

Verbo disto, segundo o parecer de Herbert Schendl (2001: 5), ao contrario do que semella ditar o sentido común por causa da inclinación “natural” do ser humano á creación de oposicións binarias e da súa propensión á ordenación dos acontecementos da vida real en taxonomías; se nos detivésemos a estudar, con auténtico vagar, o devir temporal dunha mesma variedade lingüística durante un amplo período de tempo, decatariámonos, antes ou despois, de que o periplo transformador dun idioma calquera procede sempre por medio da acumulación constante de pequenos cambios lingüísticos e de que, por conseguinte, en realidade, ese percorrido, por moitos que fosen os anos transcorridos, conforma un *continuum lingüístico histórico*.

Evidentemente, a conceptualización da progresión temporal das variedades lingüísticas como un *continuum lingüístico histórico* ten sentido se pensamos que, de xeito moi similar a como acontece na dimensión espacial, con ser evidente que unha xeración de falantes determinada comprende, sen grandes dificultades, os falantes da xeración inmediatamente anterior e/ou posterior; pola contra, o efecto acumulativo constante de pequenos *cambios lingüísticos* a través das sucesivas e contiguas xeracións de falantes, sería, de seu, abondo para que, unha vez pasado un determinado número de xeracións de falantes lindeiras entre si, antes ou despois, unha xeración de falantes dada non fose quen de comprender a outra xeración situada nun pasado ou nun futuro máis ou menos remoto.

Dito por outras palabras, malia ser verdade que un falante dun idioma concreto ten a capacidade de comprender, case con absoluta perfección, á xeración de falantes inmediatamente anterior e/ou posterior da súa mesma variedade lingüística, de xeito similar a como sucede no eixe espacial entre variedades lingüísticas contiguas, canto máis nos arredemos cara ao pasado (ou progresems cara ao futuro) desde ese mesmo punto temporal de referencia, por causa da acumulación constante de pequenos cambios lingüísticos ao longo do tempo, tanto máis aumentarían as dificultades de comprensión de tal forma que, nun determinado momento, ese mesmo falante non podería comprender a eses falantes pasados/futuros do seu propio idioma⁴⁴.

---

⁴⁴ Evidentemente, visto que non sabemos como serán as linguas nun futuro máis ou menos próximo e dado que, tampouco, temos testemuños orais de como eran os idiomas hai, por exemplo, mil anos; en realidade, estamos a formular unha hipótese que só sería aceptable no caso de que tivésemos presentes,

A maiores, en consonancia con esta perspectiva da progresión temporal das variedades lingüísticas como un *continuum lingüístico histórico*, ten sentido a afirmación de que, desde un punto de vista estritamente lingüístico, entre dous idiomas que se suceden un ao outro na liña temporal (emparentados, ou non, xeneticamente entre si) existe sempre un *continuum lingüístico histórico*.

Así pois, desde un punto de vista estritamente lingüístico, entre, por exemplo, o latín e o francés (por extensión, entre o latín e calquera outra lingua románica), habería, ao cabo, unha serie sucesiva e acumulativa de *cambios lingüísticos* ao longo dun período de tempo de varios séculos de tal xeito que, se, por unha ou outra razón, estivésemos máis interesados en facer fincapé no *continuum lingüístico histórico* existente entre estes dous idiomas que noutras cuestións, sobre o termo acuñado por John McWhorter (2003: 23), poderíamos designar a ese período lingüístico intermedio como *fratín*.

Con independencia de que aceptemos ou non este termo, interesa que sexamos conscientes de que, como manifesta este mesmo autor (McWhorter 2003: 35-67), toda liña discreta de separación que tracemos sobre un determinado *continuum lingüístico histórico*, á marxe de que esteamos a tratar cun só idioma (p.e.o inglés) ou con dous idiomas diferenciados (p.e.o latín e o francés), constitúe, en última instancia, unha convención terminolóxica e metodolóxica que, por moi documentada que puidese estar e por moi conveniente que puidese resultar para os nosos intereses, nunca se correspondería exactamente coa realidade efectiva dos feitos lingüísticos (un falante dunha xeración dada sempre comprende os falantes da xeración inmediatamente anterior e/ou posterior).

Certamente, se as liñas discretas que estreman temporalmente calquera *continuum lingüístico temporal* (ben no interior dun mesmo idioma, ben entre idiomas) son convencións terminolóxicas e metodolóxicas que non responden cento por cento á realidade dos feitos lingüísticos; correlativamente, os estados lingüísticos discretos delimitados por esas “fronteiras” temporais serían, en verdade, construtos teórico-metodolóxicos (isto é, ficcións creadas a partir da realidade dos feitos lingüísticos) que, con estar, en certo sentido, correlacionadas coa realidade lingüística efectiva, así mesmo tamén serían froito dunha focalización interesada dos feitos lingüísticos reais así como

---

por exemplo, as moitas dificultades de comprensión con que se encontran os modernos falantes europeos (p.e. de inglés, de francés, de alemán, etc.) perante os primeiros testemuños escritos dos seus propios idiomas.

dunha determinada finalidade metodolóxica e, por conseguinte, nunca se deberían ver como entidades efectivas e reais.

Verbo desta última cuestión, deberíamos ter presente que, en tanto en canto, como se recoñece nos traballos de J. K. Chambers (2002a: 364-370) xunto con James Milroy e Lesley Milroy (1997b: 52), no periplo histórico das variedades lingüísticas é habitual que nos encontremos cunha alternancia entre períodos de predominio do *cambio lingüístico* e etapas de preponderancia da estabilidade, semella comprensible que a lingüística histórico-comparativa (pois era habitual que nesta corrente teórica se contrapuxera un punto temporal discreto anterior aos ciclos de intenso *cambio lingüístico* cun punto temporal discreto posterior a esa mesma etapa) chegara a conclusión de que esas etapas de preeminencia do *cambio lingüístico* funcionaban ao xeito de “fitos” ou “marcos” na liña temporal que permitían segmentar o *contínuum lingüístico histórico* dunha variedade lingüística concreta nunha serie sucesiva de estados lingüísticos discretos.

En principio, como se pon de relevo en Richard D. Janda e Brian D. Joseph (2003: 41), non habería nada que obxectar a ese xeito de proceder se sempre fóssemos conscientes de que os estados lingüísticos discretos delimitados cronoloxicamente por un período de intenso *cambio lingüístico* anterior e posterior nunca deixan de ser ficcións metodolóxicas creadas polos investigadores que obedecen á pretensión de amosar a preponderancia do binomio uniformidade/estatismo entre dous puntos temporais discretos dun determinado *contínuum lingüístico histórico* fronte ao predominio da parella diversidade/transformación con anterioridade e con posterioridade a ese mesmo estado lingüístico discreto. Así e todo, deberíamos ter sempre moi claro que se trata de ficcións teóricas delimitadas por convencións terminolóxicas e metodolóxicas de tal forma que non deberíamos caer no erro de pensar que: 1º) onde sobresaie o binomio uniformidade/estatismo non aparece, tamén, diversidade/transformación e viceversa e 2º) cada estado lingüístico discreto conforma un compartimento estanco sen relación ningunha cos posibles estados lingüísticos discretos anteriores e posteriores.

Agora ben, o problema da lingüística histórico-comparativa decimonónica xorde cando, imposibilitada teórica e metodoloxicamente para tomar en consideración os factores extralingüísticos (sociais, políticos, económicos, culturais, etc.) que inciden (mellor sería dicir, determinan) a emerxencia e/ou obsolescencia dunha variedade lingüística e ante a evidencia incontestable de que, tras algúns destes períodos de

preeminencia do binomio diversidade/transformación, atopámonos coa emerxencia/obsolescencia dun novo/vello idioma, pasou a reinterpretar este tipo de acumulacións de *cambios lingüísticos* entre dous puntos temporais discretos relativamente próximos entre si como “fronteiras” reais e efectivas. Deste xeito, a lingüística histórico-comparativa decimonónica, ao esquecer (total ou parcialmente) que o tránsito temporal entre idiomas era, en realidade, unha sucesión constante de pequenos *cambios lingüísticos* (isto é, un *continuum lingüístico histórico*), tendeu a presentar o devir temporal dun novo idioma como un estado lingüístico perfectamente discreto até o extremo de que, de contarmos e de recollermos datos lingüísticos dabondo nas fontes históricas, non sería imposible que puidésemos fixar o punto de arranque relativamente exacto da nova lingua.

Bótase de ver que, de utilizarmos os datos lingüísticos deste xeito, xa non estaríamos a ver os períodos de preeminencia da parella diversidade/transformación entre dous puntos temporais discretos como simples “fitos” metodolóxicos que nos capacitan para secuenciar o *continuum lingüístico histórico* dunha determinada variedade lingüística nunha serie de unidades temporalmente menores co obxectivo de estudar mellor a transformación histórica desa variedade lingüística senón que estaríamos a recategorizar determinados espazos cronolóxicos ao xeito de auténticas “fronteiras” cronolóxicas que, por si soas, permiten fixar o punto do eixe cronolóxico onde “morrería” unha variedade lingüística determinada e, xa que logo, onde “nacería” unha outra variedade lingüística.

Neste sentido, aínda que, implicitamente, se recoñeza o carácter relativo de todo este tipo de convencións cando, por exemplo, dicimos que as linguas romances “nacen” ao redor do século VIII/IX, esa reconceptualización de determinados períodos de preeminencia do binomio diversidade/transformación como auténticas “fronteiras” entre unha “lingua nai” e unha “lingua filla” contribuíu, tamén, a reforzar a idea de que as variedades lingüísticas son entidades temporalmente discretas.

Así e todo, desde unha focalización realmente obxectiva e científica da cuestión, non estamos obrigados a aceptar, sen máis, ese enfoque da lingüística histórico-decimonónica que tende a contemplar determinadas acumulacións de cambios lingüísticos en períodos de tempo comparativamente breves como auténticas e reais “fronteiras” temporais entre unha “lingua nai” (p.e. o latín clásico) e unha “lingua filla” (p.e. o galego antigo ou galego-portugués) porque, de prescindirmos totalmente de consideracións extralingüísticas (sociais, políticas, culturais, etc.) e de sermos

plenamente coherentes con este xeito de argumentar, non sería imposible que, cando nun *continuum lingüístico histórico* dunha determinada variedade lingüística nos encontrásemos cunha conxuntura clara de preeminencia do binomio diversidade/transformación sobre a parella uniformidade/estatismo nun período de tempo relativamente breve comprendido entre dous puntos temporais discretos, puidésemos afirmar que estamos ante dous idiomas diferentes (un anterior e outro posterior) e non ante dúas etapas sucesivas dunha mesma lingua como, ás veces, acontece.

No tocante ás nosas últimas afirmacións, cómpre lembrar que o *cambio lingüístico* é *pancrónico* de tal xeito que, como observan Richard D. Janda e Brian D. Joseph (2003: 48), calquera estado lingüístico temporal discreto delimitado polos lingüistas cunha ou outra intención representa, desde un punto de vista estritamente lingüístico, á vez, por unha banda, unha continuación dun estado lingüístico temporal discreto anterior e, por outra, unha versión modificada dese mesmo estado lingüístico.

Así pois, visto que uniformidade/estatismo e diversidade/transformación son dúas realidades presentes, en cantidade variable, en calquera estado lingüístico temporal discreto; salta á vista que os lingüistas poderían focalizar sempre sobre unha ou outra destas dúas dimensións anteriores segundo estivesen interesados en dar a impresión dunha solución de continuidade ou dunha ruptura entre dous estados temporais discretos sucesivos.

Xa que logo, á hora de escoller entre unha destas dúas opcións posibles, se os lingüistas estivesen interesados en presentar dous estados lingüísticos temporais discretos previamente delimitados como unha solución de continuidade, é obvio que eses mesmos lingüistas deberían insistir no binomio uniformidade/estatismo entre os dous puntos temporais discretos que delimitan o principio e fin de todo ese período cronolóxico e, xa que logo, terían que: 1º) focalizar na súa análise sobre os elementos constantes ao longo de todo ese lapso de tempo e 2º) relegar a un segundo plano (ou, mesmo, obviar por completo) os elementos lingüísticos cambiantes e, daquela, innovadores.

Ao noso xuízo, non hai dúbida de que se os lingüistas optasen por esta posibilidade estarían a proceder deste xeito coa intención de producir a impresión de que o período do *continuum lingüístico histórico* comprendido entre os dous puntos temporais discretos seleccionados conforma unha secuencia histórica “uniforme” e “cohesionada” no sentido de que, pois hai unha serie de elementos lingüísticos

constantes de principio a fin (isto é, hai unha “esencia” lingüística), está perfectamente xustificado que, desde un punto de vista “obxectivo” e “científico”, pensemos en todo esa etapa cronolóxica como unha mesma e única unidade lingüística histórica.

Agora ben, nótese que, ao procedermos deste xeito, na medida en que estaríamos a marxinar (en verdade, obviar) os elementos lingüísticos cambiantes no devir temporal das variedades lingüísticas e, ademais, estaríamos a primar os elementos lingüísticos constantes ao longo da historia; en verdade, non estaríamos a dar conta da situación lingüística real e efectiva en cada un dos períodos históricos considerados senón que estaríamos a crear abstraccións teóricas tanto máis irreais (por idealizadas) canto maior fose a distancia temporal que abranguese o construto teórico-temporal construído correspondente.

No tocante ao nivel de abstracción que carrega consigo cada un destes construtos teóricos, cómpre ter moi presente que, en tanto en canto conforme aumente a distancia temporal entre dous puntos temporais discretos é esperable que se incremente o número de trazos lingüísticos cambiantes e, xa que logo, sería inevitable que tivésemos que relegar a un segundo plano a un número maior deses mesmos elementos, semella lóxico afirmar que canto maior fose a distancia temporal que abrangue un determinado construto teórico tanto maior sería o seu nivel de abstracción (=idealización) e, correlativamente, canto menor fose o lapso temporal que abarca un construto teórico concreto tanto menor sería o seu grao de abstracción.

Desde este punto de vista, e por comezarmos a pór exemplos concretos de todo o que estivemos a dicir, sería posible afirmar que o nivel de abstracción subxacente a etiquetas como “inglés antigo”, “español antigo”, “galego antigo”, etc., sería comparativamente menor ao grao de idealización latente en denominacións como “inglés”, “español”, “galego”, etc., no caso de que este segundo tipo de epígrafes fixera referencia á historia destes idiomas desde as súas orixes até a actualidade porque, evidentemente, se o período cronolóxico que abrangue o segundo grupo de etiquetas é sensiblemente máis amplo que o lapso temporal que abarca o primeiro conxunto de denominacións, daquela, é de esperar que o seu nivel de abstracción (isto é, de idealización e de arredamento da realidade lingüística efectiva) sexa tamén notablemente superior.

Na opinión de Richard D. Janda e Brian D. Joseph (2003: 41), cando empregamos unha etiqueta como “inglés” para facermos referencia a unha serie de elementos lingüísticos constantes desde o ano 700 d. C. até a actualidade (por

utilizarmos uns límites cronolóxicos convencionalmente aceptados), estaríamos a movernos nun grao de abstracción teórica (=idealización) comparativamente moito máis elevado que cando utilizamos etiquetas como “inglés antigo”, “galego medio” e “español moderno” visto que o nivel de elementos lingüísticos innovadores relegados a un segundo plano sería moito maior no primeiro caso.

Así pois, non debería haber moitos problemas en aceptar a nosa afirmación de que, se, a partir da base exclusiva dunha serie de elementos lingüísticos que permanecen constantes entre dous puntos temporais discretos convencionalmente fixados, considerásemos todo o *continuum lingüístico histórico* dunha variedade lingüística calquera como unha mesma unidade lingüística histórica e, a maiores, se, como acontece nas reflexións da profesora Pilar Vázquez Cuesta (1987a, 1987b) tocante á progresión histórica do noso idioma, designásemos a ese tipo de construtos histórico-metodolóxicos como un “sistema lingüístico” (histórico), sempre nos estaríamos a mover nun contexto de abstracción teórica moi elevado que unicamente cunha “actitude ben idealista” poderíamos equiparar cunha entidade lingüística histórica real e efectiva.

Dito por outras palabras, cando utilizamos termos como “galego antigo (ou galego-portugués)”, “galego medio (ou galegos dos Séculos Escuros)”, “galego moderno” e “galego” para facermos referencia a determinados estados lingüísticos temporais discretos deberíamos ter moi claro que estamos a traballar con construtos teórico-metodolóxicos cuxo nivel de idealización (isto é, de arredamento da realidade lingüística efectiva) será tanto maior canto maior sexa a distancia temporal que media entre os puntos temporais discretos que funcionan como extremas temporais e que, de contemplarmos eses estados lingüísticos temporais discretos como realidades históricas cunha existencia real e efectiva, estaríamos a caer no erro de confundir unha abstracción teórica construída cun propósito analítico concreto cunha entidade lingüística real e efectiva.

Con isto non estamos a afirmar que etiquetas como “galego”, “galego antigo”, “galego medio”, etc., e, por extensión todas as denominacións semellantes (p.e. “inglés”, “inglés antigo”, etc.) en referencia a un determinado período cronolóxico (p.e. para designar o ciclo temporal comprendido entre o ano 700 d. C. e a actualidade) carezan, como se fosen etiquetas emanadas exclusivamente da mente dos lingüistas, da máis mínima xustificación teórica. Máis ben pretendemos pór de relevo que, desde o enfoque da sociolingüística histórica –en concreto na visión que se deriva do traballo de Richard D. Janda e Brian D. Joseph (2003)–, unha etiqueta como “inglés”

correlacionárase, en verdade, coa circunstancia histórica de que, por moito ou por pouco que unha variedade lingüística concreta se transformase entre dous puntos temporais discretos (p.e. desde o século IX até a actualidade) por causa da acumulación crecente e constante de *cambios lingüísticos* no devir temporal, isto non implica necesariamente que, desde un punto de vista sociocultural (isto é, desde a perspectiva dos falantes), a unidade lingüística orixinal (p.e.o inglés) se fragmentase, en sincronía, en unidades lingüísticas xeograficamente localizadas (p.e. o inglés americano e o inglés das Illas Británicas) e, en diacronía, nunha lingua anterior (p.e. o inglés) e outra posterior (p.e. o americano).

Precisamente, estes dous mesmos investigadores (Janda e Joseph 2003) insisten na circunstancia de que, malia que o *cambio lingüístico* entre dous puntos temporais discretos máis ou menos próximos dun *continuum lingüístico histórico* dado (p.e. no inglés entre os anos 1500 e 1700)⁴⁵ fose ben intenso e aínda que a transformación lingüística operada nunha variedade lingüística determinada desde unhas orixes convencionalmente establecidas até o momento presente fose aínda moito máis marcada (p.e. no inglés desde o ano 700 até a actualidade); isto non significa que, en contraste coas opinións da lingüística histórico-comparativa decimonónica, unha variedade lingüística concreta (no caso anterior, o inglés) non puidera conservar a súa unidade lingüística orixinal ao longo das sucesivas xeracións de falantes sempre e cando as *innovacións* producidas por un determinado falante e nun momento dado se propagasen (en función das circunstancias políticas, económicas, sociais, culturais, etc., que rodeasen a esa mesma colectividade en cada momento) á globalidade da comunidade lingüística respectiva.

Neste sentido, a pesar de que a transformación dunha variedade lingüística (p.e. do inglés) entre dous puntos temporais discretos convencionalmente fixados (p.e. desde o ano 700 até a actualidade ou desde o ano 1500 até o ano 1700) do seu *continuum lingüístico histórico* puidese ser moi intensa, estaría plenamente xustificado que os lingüistas pensaran en todo ese período histórico como unha mesma e única unidade lingüística histórica.

Consonte con esta forma de razoar que atende á visión das sucesivas xeracións de falantes cara ás súas propias variedades lingüísticas, é evidente que o tránsito desde

---

⁴⁵ O amoreamento de cambios lingüísticos que se produciu en inglés ao longo do *Great Vowel Shift* (isto é, no período de anos comprendido entre 1500 e 1700) non trouxo consigo unha ruptura da unidade lingüística orixinal.

unha “lingua nai” a unha “lingua filla” non dependería tanto, como se deduce do pensamento da lingüística histórico-comparativa decimonónica, da maior ou menor acumulación de *cambios lingüísticos* nun período de tempo relativamente breve (p.e. douscentos anos) como pola emerxencia, nun determinado momento, na comunidade lingüística respectiva, dunha certa consciencia lingüística de posuír un idioma propio (isto é, coa saliencia entre os falantes dalgún tipo de sentimento de que o seu xeito de falar non se corresponde cunha “lingua *X* mal falada” senón cun idioma diferenciado). Dito doutro xeito, a emerxencia dun novo idioma (p.e. o francés) a partir da obsolescencia dunha lingua precedente (no caso anterior, o latín) tería lugar cando comezara a xurdir unha certa consciencia no interior da comunidade lingüística respectiva (ao principio, este sentimento sería máis visible nunha pequena elite intelectual) de que se está a falar un idioma diferenciado (parcial ou totalmente) do resto de linguas da contorna (e, por suposto, da súa posible “lingua nai”)⁴⁶.

Talvez, fose conveniente que trouxeramos a colación, agora, a aplicación da *teoría das catástrofes* do matemático René Thom á ciencia lingüística desenvolvida polo profesor universitario Ángel López García (1991, 1992, 1996: 31-40, 2000: 44-48, 190-193).

Segundo este lingüista a emerxencia das diferentes linguas romances non se debería explicar como resultado dunha secuencia lineal de hipóteses relativas aos cambios fonéticos senón que deberíamos pensar nunha serie de evolucións independentes e turbulentas para cada unha das categorías e paradigmas constitutivas do latín (sintaxe, morfoloxía e fonoloxía). Deste xeito, visto que cada un destes ámbitos se comportaría como un “microsistema caótico” que experimentou cambios ou saltos bruscos (=catástrofes) de xeito independente durante un longo lapso de tempo comprendido entre os séculos III d. C. e VIII d. C. (en concreto, a sintaxe desde o século III; a morfoloxía, desde o século VI-VII e, por último, a fonética, desde o século VI), cando comeza a aboiar a consciencia lingüística de posuír un idioma autónomo (desde o

---

⁴⁶ A este respecto escribe Ángel López García (2000: 143): “[...] se hablaba ya romance en el siglo IV, en el VI, el VIII, en el XI? Pero este planteamiento es absurdo: sin textos escritos susceptibles de determinar unha conciencia idiomática, la gente del pueblo no sabe lo que habla, tan sólo que habla mal o que su lengua es vulgar. Por ejemplo, en la Baja Ribagorza occidental, territorio aragonés donde se habla una variedad fronteriza del catalán, las encuestas dialectales revelan que para la gente mayor de 45 años (esto es, para los que no fueron escolarizados en la España de las autonomías), *hablá ben* o *hablá fino* es hablar castellano y *hablá basto* o *hablá mal* es practicar su propia modalidad dialectal, sin que para ellos haya conciencia clara de que se trata de lenguas distintas¹. Algo parecido debió suceder sin duda en Hispania durante los siglos VIII-IX cuando el pueblo enfrentaba los textos de los clérigos y de los notarios a su propia variedad lingüística: aunque probablemente ya había nacido el romance como lengua distinta del latín, es dudoso que estas personas fueran conscientes de ello”.

século IX, segundo zonas), o *cambio lingüístico* estaba xa moi avanzado (por non dicir, xa consolidado).

De acordo con esta hipótese, o camiñar histórico de cada un deses “microsistemas caóticos” constitutivos do latín cara ás linguas romances podería explicarse segundo o modelo da *catástrofe en prega* porque, así como se deixásemos caer unha bóla por unha saba ríxida cun pregamento esta esfera podería seguir traxectorias suaves ou experimentar saltos bruscos (=catástrofes), as diferentes categorías constitutivas do latín (sintaxe, morfoloxía e fonoloxía) sufriron cambios ou saltos bruscos independentes (=catástrofes) tan intensos que esa lingua, como se estivésemos a falar dunha caldeira levada máis alá do seu límite permitido, só tiña a saída posible dunha estabilización polo vía dunha transformación profunda na forma dun novo sistema en funcionamento (isto é, unha *catástrofe* no sentido da *teoría das catástrofes*). Así pois, de acordo con Ángel López García (2000: 190), cando se comeza a escribir en romance a partir do século XII, en realidade, non se abandona o latín senón que se abeiran as terminacións latinas, a morfoloxía redundante do latín prerrománico e as palabras que xa non comprendía o “home do común” se substitúen por outras máis accesibles.

Chegados a este punto, enténdense as razóns da nosa afirmación inicial de que toda liña discreta que tracemos sobre o *continuum lingüístico histórico* de calquera variedade lingüística así como no *continuum lingüístico histórico* que se estende entre a obsolescencia dunha lingua anterior e a emerxencia dunha lingua posterior constitúe unha convención terminolóxica e teórica que cómpre manexar, sempre, con moitísima precaución no sentido de que a emerxencia efectiva dunha nova lingua a partir do “magma” dunha realidade lingüística non discreta no plano temporal, social e espacial non se produce até que a comunidade lingüística correspondente non comeza a pensar na súa variedade lingüística como lingua de seu e, xa que logo, non principia, moi devagariño, un longo proceso de construción cultural dunha variedade modelo autónoma e propia.

Daquela, a emerxencia dunha nova lingua non dependería tanto de factores lingüísticos como de condicionamentos extralingüísticos (políticos, económicos, culturais, sociais, demográficos, etc.) visto que son os falantes aqueles que, en última instancia, determinan, baixo a codia dos fenómenos lingüísticos máis visibles, o momento en que “morre” unha lingua anterior e en que “nace” unha nova lingua. Por outras palabras, desde o punto de vista da sociolingüística histórica, o elemento clave

para o “nacemento” dunha nova lingua e para a “morte” dunha vella lingua serían os falantes pois, de acordo con Mari C. Jones e Ishtla Singh (2005: 74-77), a consciencia de ser unha identidade sociopolítica diferenciada correría parella tanto ao desenvolvemento dunha identidade lingüística diferenciada como aos movementos de construción dunha variedade modelo autónoma e propia.

En primeiro termo, para comprendernos correctamente as nosas afirmacións á luz do seu marco teórico respectivo, non deberiamos esquecer que a lingüística histórico-comparativa decimonónica (e posterior) non avaliou sempre do mesmo xeito a “mínima uniformidade lingüística” que, por causa dun ou varios períodos intermedios de preeminencia do binomio diversidade/transformación, se podía detectar entre dous puntos temporais discretos; feito que, ao noso xuízo, constituiría un recoñecemento implícito da validez do principio de que, como pensa a sociolingüística histórica, a obsolescencia e a emerxencia das diferentes variedades lingüísticas non depende, exclusivamente, de factores lingüísticos.

Verbo disto, con termos datos obxectivos que demostran, ben ás claras, que houbo versións iniciais (incluso medievais) dunha determinada variedade lingüística cun nivel de distanciamento lingüístico verbo da súa modalidade actual similar (incluso, superior) a aquel que se detecta entre as variedades estándar dalgunhas linguas modernas comparadas entre si; con todo, a pesar deste feito innegable, a lingüística histórico-comparativa decimonónica non tratou todos eses casos de mínima “uniformidade lingüística” entre dous puntos temporais discretos do *continuum lingüístico histórico* exactamente do mesmo xeito. En síntese, como veremos a seguir, a lingüística histórico-comparativa decimonónica, ante un grao de veciñanza/distanciamento lingüístico entre dous puntos temporais discretos dun *continuum lingüístico histórico* equiparable, nuns casos falou de dúas linguas diferentes sucesivas (p.e. latín e galego) e, noutros casos, de dúas etapas históricas sucesivas dunha mesma e única unidade lingüística histórica (p.e. “inglés antigo” e “inglés moderno”).

Se retomásemos, agora, no tocante a esta última cuestión, o caso da lingua inglesa, comprobaríamos que, como pon de manifesto John H. McWhorter (2003: 33-37), o nivel de “uniformidade lingüística” que se dá entre o “inglés antigo” e o inglés estándar moderno (isto é, o número de elementos lingüísticos constantes) no eixe diacrónico é similar (ou mesmo inferior) ao grao de semellanza lingüística que existe, en sincronía, por poñermos dous exemplos concretos, entre as variedades estándar

modernas do inglés e do alemán (ou dito doutro xeito, están tan distantes lingüisticamente o “inglés antigo” e o “inglés moderno” como están, hoxe en día, as variedades estándar do alemán e do inglés comparadas entre si).

Moi en consonancia coas opinións deste estudoso, David Lightfoot (1999: 1-2) e Herbert Schendl (2001: 3-5) entenden que abundaría cunha comparación superficial dun texto escrito no inglés do século IX con outro texto redactado no inglés estándar actual para decatarse, con relativa facilidade, da escasa semellanza lingüística que existe entre o inglés anterior a 1500 e o inglés estándar moderno.

Neste sentido, para facermos evidente a escasa “uniformidade lingüística” que existe entre o inglés previo ao ano 1500 e o inglés estándar moderno, sería conveniente que deixáramos constancia das referencias de John H. McWhorter (2003: 36) ás grandes dificultades con que se encontraría un falante de inglés estándar moderno para identificar unha versión do *Noso Pai* do ano 1000 d. C. como unha modalidade inicial e/ou primitiva do seu propio idioma⁴⁷.

Sexa como for, con esta nosa argumentación, tan só pretendiamos que fôsemos conscientes de que, se comparásemos un texto escrito en inglés estándar moderno con outros tres textos deste mesmo idioma datados, respectivamente, no século XVI (p.e. cun fragmento do *Soño dunha noite de verán*), no século XIV (p.e. cunha pasaxe dos *Contos de Canterbury*) e, por último, no século IX⁴⁸; non sería imposible que, de restrinxirmos á dimensión estritamente lingüística, visto que conforme nos retrotraemos no tempo desde o presente diminúe o nivel de uniformidade lingüística e de comprensión lingüística, un falante de inglés estándar moderno, como afirma de xeito explícito David Lightfoot (1992: 2), albergara certas dúbidas tocante á identidade lingüística do inglés anterior a 1500.

---

⁴⁷ As dificultades incrementaríanse, notablemente, de ter acceso, unicamente, a unha versión do texto lida en voz alta. No tocante a esta mesma cuestión, Herbert Schendl (2001: 4) afirma, explicitamente, que un texto en inglés do século IX podería ser totalmente incomprensible para un lector moderno. Moito máis explícito tocante a esta cuestión, P. Tejada Caller (1999: 60) afirma que: “No siempre es fácil saber si lo que denominamos «inglés antiguo», «inglés medio», «inglés moderno» e «inglés contemporáneo» constituyen efectivamente etapas sucesivas de una misma lengua o si estamos ante lenguas distintas. [...] Es decir, la continuidad de una lengua viene dada fundamentalmente por razones políticas y culturales de la comunidad a la que sirve. La historia del inglés ha querido ser, sin duda, la historia del pueblo británico. Con todo, el mantenimiento del término «inglés» a través de diferentes periodos de tiempo no garantiza en absoluto la *proximidad tipológica* entre unos y otros”. Na liña deste investigador, en Juan Carlos Moreno Cabrera (2000: 34) podemos ler: “Es evidente que el micénico es una lengua distinta del griego moderno, aunque, demostrablemente, ambas están estrechamente emparentadas. Que hablemos de una lengua que pasa a través de una serie de fases históricas o de diversas lenguas que se suceden con el tiempo, es una cuestión de enfoque del objeto de estudio y de consideraciones históricas, más que una propiedad intrínseca del objeto de estudio”.

⁴⁸ David Lightfoot (1999: 1-2) e Herbert Schendl (2001: 3-4) levaron a efecto este experimento.

Así pois, desde un enfoque estritamente obxectivo e científico, é obvio que, cando presentamos un texto do século IX ou X escrito en “inglés” como unha versión inicial ou primeira dun texto redactado en inglés estándar moderno, non só estamos a prescindir das diferenzas lingüísticas senón que, ademais, estémonos a focalizar sobre os elementos lingüísticos comúns e estables ao longo de todo este periplo cronolóxico.

Con todo, se analizásemos este xeito de proceder polo miúdo, decatariámonos de que, ao cabo, non deixaría de ter un certo carácter convencional pois, de centrármonos, exclusivamente, sobre criterios lingüísticos e de prescindirmos, completamente, de criterios extralingüísticos (isto é, sociais, culturais, demográficos, políticos, etc.), tamén poderíamos asegurar que o francés estándar moderno e o latín clásico son dúas etapas sucesivas dunha mesma lingua porque, evidentemente, entre estes dous idiomas aparece unha serie mínima de trazos lingüísticos comúns e que o “inglés antigo” e o inglés estándar moderno son dúas linguas sucesivas diferentes pois, certamente, entre elas aparecen múltiples trazos lingüísticos diferenciadores.

De xeito correlativo, se retornásemos, agora, ao traballo da profesora Pilar Vázquez Cuesta (1987a, 1987b), de atendermos, exclusivamente, ao conxunto de trazos lingüísticos constantes no periplo histórico da variedade lingüística formada a partir do latín do noroeste peninsular desde (por falarmos de límites convencionais tradicionalmente aceptados) os séculos VIII/IX até a actualidade, estaría perfectamente xustificado que designásemos a todo ese *continuum lingüístico histórico* como “sistema lingüístico galego-portugués”.

Agora ben, con independencia das sensacións de estrañeza que puidese espertar, nun falante de galego moderno, a lectura en voz alta dun texto redactado nese mesma variedade lingüística peninsular do século XIII e fóra de que, en estrita coherencia cos principios programáticos da lingüística histórico-comparativa decimonónica, de focalizarmos sobre os trazos lingüísticos cambiantes (e non sobre os riscos lingüísticos constantes), non fose imposible argumentar que o galego do século XIII (é igual como lle chamemos: galego antigo, galego-portugués, portugués)⁴⁹ e o galego moderno son dúas linguas diferentes e non dúas etapas históricas dunha mesma lingua; cómpre ter moi presente que a sociolingüística histórica (isto é, desde unha perspectiva centrada na visión das sucesivas xeracións de falantes ao longo de todo este período cronolóxico)

---

⁴⁹ Nun artigo publicado pola escritora Mª Xosé Queizán (1997: 26) no diario *A Nosa Terra* négase a pertinencia da etiqueta *galego-portugués* para o período medieval da nosa lingua e, por conseguinte, propón substituír este termo polo termo de *Galego Medieval*.

non insistiría tanto neses dous aspectos exclusivamente lingüísticos como no feito de que, a partir do “magma” da realidade lingüística multidimensional non discreta no plano temporal, social e espacial que realmente conformaba esa variedade lingüística peninsular desde o século IX até a actualidade, as circunstancias extralingüísticas (económicas, políticas, sociais, culturais, demográficas, etc.) que gobernaron Galiza durante a segunda metade do século XVIII e primeira metade do XIX foron claves para que, na comunidade lingüística galega (en realidade, nunha elite no seu interior), xermolase unha consciencia lingüística individualizada e, en consecuencia, unha minoría cultural tomase a determinación de iniciar un proceso de elaboración dunha variedade de referencia autónoma e propia coa finalidade última de que, tras subordinar progresivamente ás variedades lingüísticas populares, o noso idioma gozase da categoría de lingua plenamente recoñecida.

Por suposto, a sociolingüística histórica tamén poría o acento na realidade innegable de que, con anterioridade (cando menos, desde o século XV/XVI), en consonancia coas circunstancias políticas, sociais, económicas e culturais imperantes no estado portugués desde finais da Idade Media, unha pequena elite intelectual portuguesa comezou a adquirir consciencia das súas variedades lingüísticas como lingua de seu con respecto ao latín e, xa que logo, esa mesma minoría intelectual iniciou o lento camiño de construír unha variedade de referencia propia e autónoma para a súa comunidade lingüística.

Avaliada deste xeito a emerxencia dun idioma como froito dunhas circunstancias económicas, políticas, sociais, culturais, demográficas, etc., exclusivas e peculiares para cada caso en concreto; poderíamos afirmar que remontarse cara ao pasado na procura das orixes históricas dunha determinada variedade lingüística sobre criterios exclusivamente lingüísticos terá sempre un carácter convencional en tanto en canto, por moita información lingüística que teñamos sobre o devir histórico dese idioma e por moito que afinemos na valoración deses datos lingüísticos, sempre sería posible que, exactamente con eses mesmos datos lingüísticos, chegásemos a conclusións total ou parcialmente diferentes.

Precisamente, por poñermos exemplos concretos que clarifiquen esta última aseveración, sería interesante que volvésemos a pór de relevo que, aínda que é factible argumentar con criterios exclusiva ou preferentemente lingüísticos (como era costume na lingüística histórico-comparativa decimonónica) no sentido de que as parellas latín/francés, latín/español e latín/portugués son dúas etapas consecutivas dunha mesma

lingua e non dúas linguas diferentes; semella evidente que aqueles mesmos lingüistas que conciben o devir histórico do inglés como unha única unidade lingüística histórica en atención a presenza dunha serie de elementos constantes desde as súas orixes até a actualidade non aceptarían, de moi bo grao, que falásemos do latín e do francés como un mesmo “sistema lingüístico (histórico)” nas escolas.

Evidentemente, a pesar de que, desde un punto de vista estritamente lingüístico (McWhorter 2003: 18-36), estivese perfectamente xustificado que os lingüistas, por exemplo, coa pretensión de xustificar o parentesco xenético entre o latín culto e calquera das linguas románicas actuais, elaborasen unha serie de construtos teórico-metodolóxicos *ad hoc* que puxeran de relevo a presenza dun conxunto de elementos lingüísticos constantes no *continuum lingüístico histórico* que media entre todas esas linguas; cremos que eses mesmos lingüistas, unha vez posicionados nesa posibilidade estritamente teórica, non esquecerían, en ningún momento, a circunstancia de que están a traballar cuns construtos teóricos que implican un nivel de abstracción teórica tal (pois prescinde de todos os trazos lingüísticos cambiantes e, nomeadamente, da consciencia que teñen eses falantes de que non falan “latín”) que, por conseguinte, non parece moi adecuado pensar nesas abstraccións teóricas como entidades lingüísticas cunha existencia real e efectiva (chamada, por exemplo, *fratín*).

En opinión de John H. McWhorter (2003: 18-36), no fondo, son factores extralingüísticos, baixo a codia dos riscos lingüísticos, aqueles que determinan a relevancia, ou non, dos cambios lingüísticos como “marca” ou como “fronteiras” temporais entre a obsolescencia dun idioma anterior e a emerxencia dun idioma posterior. Así e todo, a lingüística histórico-comparativa do século XIX e posterior, polo xeral, nunca tivo presente o carácter determinante dos factores extralingüísticos (económicos, políticos, sociais, culturais, demográficos, etc.) nos procesos de obsolescencia e de emerxencia de vellos e novos idiomas.

En conivencia coas opinións de Richard D. Janda e Brian D. Joseph (2003), José Joaquín Montes Giraldo (1995: 33), entende que a lingüística histórico-comparativa decimonónica non era plenamente consciente de que, se un conxunto de *innovacións* ou *cambios* se estendese a toda unha comunidade de falantes a través das sucesivas xeracións de falantes, por moito que esa mesma variedade lingüística puidese cambiar entre dous puntos temporais discretos do seu *continuum lingüístico histórico*, sería perfectamente posible que, en sincronía, se mantivese, máis ou menos intacta, a unidade lingüística orixinal (isto é, sen fragmentación en unidades lingüísticas territorialmente

menores) e, por conseguinte, no eixe diacrónico (é dicir, ao longo das sucesivas xeracións de falantes), non habería razóns para a saliencia dunha nova variedade lingüística a partir do “magma” dunha ou varias variedades lingüísticas precedentes.

Como observa J. K. Chambers (2002a: 367-370), a simple acumulación de cambios lingüísticos entre dous puntos temporais discretos no *continuum lingüístico histórico* dunha variedade lingüística concreta non sería abondo, en por si, como pensaba a lingüística histórico-comparativa do século XIX, para que, en diacronía, isto é, tras un período de tempo indefinido, unha variedade lingüística particular cedese o testemuño a outra variedade lingüística posterior e diferente.

A maiores, de acordo co parecer deste autor (Chambers 2002a: 367-370), poderíamos afirmar non só que a emerxencia dun idioma sería consecuencia de factores extralingüísticos senón tamén que todo *cambio lingüístico* así como toda acumulación de *cambios lingüísticos* nun lapso de tempo relativamente breve respondería, en verdade, a todo o conxunto de cambios sociopolíticos, culturais, económicos, demográficos, etc., que, durante ese mesmo período de tempo, está a experimentar a comunidade lingüística respectiva.

Así, e por exemplificarmos cun episodio real e recente que nos pode resultar moi esclarecedor, o punto de inflexión que se detecta no inglés falado de Canada entre 1940 e 1960 (Chambers 2002a: 367-370) con respecto á tendencia de anos anteriores cara á promoción do uso de variantes lingüísticas tipicamente canadenses (mellor sería dicir, norteamericanas) en detrimento de variantes lingüísticas máis comúns co inglés das Illas Británicas; conforma unha fenomenoloxía lingüística cuxa explicación, segundo J. K. Chambers (2002a: 369), esixe ter moi presente a realidade histórica e sociocultural peculiar en que se viu mergullada Canada desde mediados do século XX.

O colapso definitivo do Imperio Británico⁵⁰ e a chegada masiva a Canada de inmigrantes de moi diverxente condición étnica ao redor da segunda metade do século XX foron dous acontecementos sociais e históricos que avivataron en Canada, en proporcións considerables, as tendencias previas cara á perda progresiva de poder da metrópole inglesa sobre terras americanas e cara á desintegración gradual da homoxeneidade étnica anglosaxona. Deste xeito, ameazado o abafador predominio étnico anglosaxón en Canada e cortado “o cordón umbilical” coa metrópole británica na segunda metade do século XX, semella lóxico que, a partir dese instante, a variedade

---

⁵⁰ Lembremos que India acada a súa independencia en 1947.

estándar de inglés canadense falado pola clase media comezase a recoller cada vez máis formas lingüísticas procedentes das diversas variedades vernáculas do inglés americano.

Desde este punto de vista, se aceptamos non só que os *cambios lingüísticos* teñen unha causa social senón tamén que a acumulación de cambios lingüísticos nun determinado período de tempo aparece como consecuencia dos profundos e amplos cambios socioculturais, políticos, económicos, demográficos, etc., que se están a producir nunha comunidade lingüística concreta, tería moito sentido que insistísemos no feito de que o agrupamento de *cambios lingüísticos* nun determinado período temporal non é, en por si, suficiente para fixar límites temporais relativamente discretos entre variedades lingüísticas.

Nótese que, con ser certo que, como vimos de exemplificar co inglés canadense actual, a simple acumulación de *cambios lingüísticos* e unha certa segmentación espacial dun idioma non implica, necesariamente, a emerxencia dunha nova lingua dado que eses dous procesos deberían correr parellos á emerxencia dun certo sentimento de identidade lingüística diferenciada así como a un certo interese por desenvolver un proceso de construción dunha variedade de referencia propia e autónoma; así e todo, estes procesos de diversificación lingüística espacial en sincronía son, ao noso xuízo, relevantes en tanto en canto poden ser vistos como, en consonancia coas hipóteses de Peter Trudgill (2002: 41), *variedades lingüísticas embrionarias* (isto é, nunha terminoloxía máis común, como puntos de inicio da conformación lingüística dunha futura variedade lingüística diferenciada).

Así pois, como asegura John H. McWhorter (2003: 67), a obsolescencia e/ou emerxencia dunha variedade lingüística concreta viría determinada polas circunstancias históricas, políticas, culturais e sociais específicas que rodean, en cada momento, a esa mesma variedade lingüística (en realidade, a cada un dos falantes deses idiomas) e, por conseguinte, se considerásemos a simple acumulación de cambios lingüísticos durante un período de tempo relativamente breve como condición suficiente para o inicio ou fin dunha variedade lingüística determinada, non só estaríamos a caer, no fondo, nunha simplificación, case infantil, da conxunción de procesos lingüísticos e extralingüísticos subxacentes á emerxencia e/ou á obsolescencia dunha determinada variedade lingüística senón que, a maiores, estaríamos a manter, dun xeito inconsciente, a ilusión das variedades lingüísticas como entidades esencialmente estáticas ao darmos por suposto que a simple intensificación no ritmo do *cambio lingüístico* (no fondo, o predominio do

binomio diversidade/transformación) carrega de seu unha fronteira temporal entre un idioma anterior e un idioma posterior.

É notorio, pois, que, ao revés do que pensan, por exemplo, John Earl Joseph (1987: 8) ou Joaquim Viaplana (2002: 207-208), o século XIX non se liberou, ou cando menos non o fixo na súa totalidade, da visión estática das linguas que caracterizou as etapas anteriores dos estudos lingüísticos. Isto produciuse, en verdade, ao noso xuízo, exclusivamente a un nivel aparente e superficial.

Se temos en conta todo o que vimos até este instante, en especial, as opinións de autores como Žarko Muljačić (1980) e Jean Aitchison (1981), poderíamos asegurar que a lingüística histórico-comparativa do século XIX, en contra do que puidese parecer de primeira vista, continuou ancorada na visión medieval e renacentista das linguas como entidades estáticas por causa da: 1º) concepción esencialista das linguas que outorgaba unha primacía clara aos elementos constantes e continuos fronte aos trazos innovadores (estes últimos non eran a “esencia” das linguas), 2º) percepción do *cambio lingüístico* como un fenómeno circunstancial e accesorio ás linguas, 3º) visión das linguas como entidades temporal e espacialmente discretas e 4º) reformulación da *metáfora organicista* nun sentido estritamente literal.

Agora ben, a visión estática das linguas característica da lingüística histórico-comparativa decimonónica non foi unicamente froito, desde o noso punto de vista, destas catro razóns, dado que, tal e como comentan unha ampla nómina de investigadores⁵¹, a propia metodoloxía da lingüística histórico-comparativa foi outro dos factores coadxuvantes na conceptualización das linguas como realidades máis estáticas que dinámicas.

Os fundamentos teóricos básicos da lingüística histórico-comparativa decimonónica, de acordo con James Milroy (1993b: 147), presentan tres características relevantes:

1. tenden a ser dicotómicos;
2. non teñen un carácter social (isto é, non teñen en conta os falantes);
3. parten de textos escritos.

---

⁵¹ Entre outros: Manuel Almeida (1999: 164), J. K. Chambers (2002: 355-365), Kimberley Farrar e Mari C. Jones (2002), Richard D. Janda e Brian D. Joseph (2003: 14-25), David Lightfoot (1999: 8-10), James Milroy (1992: 45-47, 1993b: 147-148) e Herbert Schendl (2001: 11-12).

Destas tres peculiaridades interésanos, agora, sobre todo, a terceira delas porque axuda a que nos fagamos unha idea xeral de cal era a metodoloxía de traballo que empregaba a lingüística histórico-comparativa e de como estes métodos de traballo contribuíron á percepción das linguas como entidades fundamentalmente estáticas.

Como xa vimos, a lingüística histórico-comparativa estudaba a evolución temporal dun idioma, de acordo con J. K. Chambers (1995: 185-187, 2002a: 355), Richard D. Janda e Brian D. Joseph (2003: 13) e James Milroy (1992: 3, 45-47), a través da xustaposición e posterior comparación de dous (ás veces, máis) estados lingüísticos discretos máis ou menos arredados entre si na liña temporal. Así pois, en realidade, a lingüística histórico-comparativa do século XIX non facía lingüística diacrónica (isto é, literalmente a través do tempo) senón, máis ben “sincronía do pasado” na medida en que se centraba no estudo dos estados lingüísticos sincrónicos pasados (polo xeral, iniciais) dunha variedade lingüística actual concreta (en realidade, só das grandes variedades estándar actuais).

Segundo Richard D. Janda e Brian D. Joseph (2003: 86), a lingüística histórico-comparativa do século XIX non investigaba o constante proceso de transformación histórica das variedades lingüísticas (é dicir, non traballaba sobre o *cambio en progreso*) porque se limitaba a salientar as diferenzas e as semellanzas que, por medio de *correspondencias diacrónicas* (Milroy 1993b: 150), se detectaban entre dous puntos temporais discretos do eixe diacrónico dun determinado idioma.

Segundo este modo de operar, visto que a lingüística histórico-comparativa decimonónica traballaba con *correspondencias diacrónicas* entre estados lingüísticos discretos moi afastados entre si no tempo, na práctica, como recollen Richard D. Janda e Brian D. Joseph (2003: 20), os lingüistas decimonónicos estaban a obviar totalmente os intervalos de tempo comprendidos entre os dous puntos temporais discretos seleccionados previamente.

Por conseguinte, se non se achegaba case ningún dato sobre os intervalos de tempo enmarcados entre os dous estados lingüísticos discretos comparados, isto favorecía (consciente ou inconscientemente, directa ou indirectamente) a impresión de que, ao longo de todo ese lapso de tempo, non acontecera nada digno, en termos de *cambio lingüístico*, de ser comentado. Así pois, se neses intervalos de tempo non acontecera case nada relevante no tocante ao *cambio lingüístico*, non parece descamiñado concluír que eses períodos de tempo se correspondían con situacións estáticas.

Malia que até aquí levemos reflexionado sobre un determinado aspecto da metodoloxía de traballo da lingüística histórico-comparativa que podería ter incidido sobre a percepción das linguas como entidades estáticas, coidamos que, con todo, a nosa análise sobre os métodos de traballo desta corrente non estaría completa se non abordásemos, nas liñas que seguen, a cuestión das fontes fornecedoras de datos da lingüística decimonónica.

A fonte básica de datos da lingüística histórico-comparativa decimonónica eran os documentos escritos (Almeida 1999: 164, Chambers 2002a: 356, Lightfoot 1999: 8-9, Milroy 1992: 45, 1993b: 148; Schendl 2001: 12-14) e, con preferencia, textos escritos con anterioridade ao século XIX e conservados, case sempre, por casualidade.

A lingüística histórico-comparativa do século XIX, aínda que, como xa vimos, declarase ter outras intencións, non analizaba as variedades lingüísticas tal e como elas “eran” no século XIX xa que, entre outras razóns: 1º) non estaba realmente interesada na realidade lingüística do momento e 2º) non contaban cos recursos tecnolóxicos adecuados para acceder á realidade lingüística tal e como esta se presentaba entre os falantes⁵². Así pois, na práctica, a lingüística histórico-comparativa decimonónica limitouse a estudar como “eran” as variedades lingüísticas (mellor sería dicir, como eran as grandes variedades estándar europeas) antes do século XIX nos documentos escritos formais (nomeadamente, literarios).

Fundamentarse, case por enteiro, neste tipo de fontes escritas de índole formal restrinxía, de acordo con Richard D. Janda e Brian D. Joseph (2003: 14-20), David Lightfoot (1999: 8-10), James Milroy (1992: 45-47) e Herbert Schendl (2001: 11-14), moi considerablemente, tanto desde un punto de vista cuantitativo como cualitativo, o conxunto de datos empíricos a partir dos cales esta corrente había de construír a súa teorización lingüística.

As fontes escritas de carácter formal presentan, segundo David Lightfoot (1999: 8-10), Richard D. Janda e Brian D. Joseph (2003: 14-20) e Herbert Schendl (2001: 11-14), dous tipos esenciais de problemas que nos falan do seu carácter fragmentario e parcial.

En primeiro lugar, debemos ter claro que a tradición manuscrita de carácter formal, ademais de que chega até nós desvinculada do seu contexto social

---

⁵² Como observan, por unha banda, Manuel Almeida (1999: 155) e, por outra, James Milroy e Lesley Milroy (1997b: 48), visto que, os avances tecnolóxicos, no século XIX, non permitían a recolleita de ningún tipo de documento sonoro gravado, en realidade, non podía ser doutro xeito.

correspondente, non abrangue a totalidade da produción lingüística real dos falantes nunha determinada época histórica e dun idioma concreto senón que, en realidade, pois os documentos formais literarios eran restos dun corpus textual moito máis amplo (inscricións, diarios persoais, diarios de viaxes, cartas persoais, etc.), abarca, case exclusivamente, as prácticas lingüísticas dunha determinada clase social (nomeadamente, a clase media-alta) nuns contextos comunicativos moi concretos (esencialmente, formal e literario).

En segundo lugar, os textos escritos formais, tal e como chegan a nós, non sempre aparecen na súa redacción orixinal dado que non foi estraño que escribas e editores manipulasen consciente (porque desexan eliminar variantes co obxectivo de adecuar un texto a un estándar lingüístico propio) ou inconscientemente (por erro) a versión primeira do texto.

En resumo, as fontes de datos que utilizaba a lingüística histórico-comparativa do século XIX arredaban os gramáticos decimonónicos dos contextos sociais onde se xestaba a orixe primeira dos *cambios lingüísticos* e, ademais, ao utilizar materiais que non estaban deseñados especificamente para a reflexión gramatical, contemplaban, exclusivamente, a realidade lingüística dos rexistros formais e de períodos temporais moi concretos dunha determinada variedade lingüística.

Agora ben, poderíase retrucar no sentido de que a pobreza de datos de que partía a lingüística do século XIX viña imposta pola precariedade de coñecementos tecnolóxicos da época que non permitían ir moito máis alá dos textos escritos e que, polo tanto, os erros posibles son perfectamente comprensibles.

Certamente, con ser isto verdade, cómpre, tamén, recoñecer que a lingüística histórico-comparativa do século XIX: 1º) rexeitou, en tanto que non os consideraba pertinentes para a investigación histórica, os textos escritos non literarios que estaban máis próximos á linguaxe falada⁵³ e 2º) negou, ou cando menos obviou, algunhas interesantes evidencias da realidade dos usos orais que emanaban dos textos escritos formais.

---

⁵³ Dentro da gabeta do tipo de textos moito máis achegados á linguaxe falada real do que estaban os documentos literarios formais encontraríanse, por exemplo, segundo Richard D. Janda e Brian D. Joseph (2003: 18), as pequenas pezas de madeira atopadas no fronteirizo campamento de Vindolanda (norte de Inglaterra) onde os soldados romanos (nomeadamente, desde o século I d. C.) deixaban escritos recados e mensaxes, con ortografía e sintaxe non-clásica, para os seus compañeiros de armas. Os diálogos literarios que pretendían imitar o xeito de falar de determinadas áreas xeográficas ou clases sociais así como as reproducións estereotipadas de determinados idiomas ou acentos son outros dos tipos de textos relativamente próximos á lingua falada que foron tradicionalmente ignorados pola lingüística histórico-comparativa decimonónica.

Verbo desta segunda cuestión, como comenta J. K. Chambers (2002a: 356), a visión estática das linguas chegou a pesar tanto na lingüística histórico-comparativa do século XIX que os lingüistas decimonónicos chegaron a pasar por alto a realidade de que nin sequera os textos escritos formais eran entidades inmutables e estáticas. O feito de que un determinado material fora posto por escrito non carrexaba de seu, necesariamente, que se convertese nunha materia inerte e, por completo, inmóbil pois, en determinadas ocasións, os textos escritos amosábanse como probas da existencia de *cambio lingüístico en progreso*.

De feito, non é infrecuente que (Chambers 2002a: 356), se un documento escrito coñecese máis dunha redacción ao longo do tempo, as dúas versións dese mesmo texto non sexan exactamente iguais pois, non en poucas ocasións, aparecen solucións gráficas diverxentes para unha mesma palabra (Lightfoot 1999: 9).

Os lingüistas actuais que participan desa corrente teórica denominada sociolingüística histórica, opinan que tales disparidades, gráficas ou doutra orde, non son sempre simples erros senón que (Schendl 2001: 3), moi a miúdo, son a manifestación visible de que un *cambio lingüístico* aparece, en sincronía, baixo a forma de dúas formas equivalentes que coexisten como variantes durante un certo tempo até que, nun determinado momento, unha das variantes imponse sobre a outra. De ser así, como opina a sociolingüística histórica, os textos escritos formais, a pesar de que a lingüística histórico-comparativa pensara neles como realidades inmutables, tampouco serían contextos impasibles ao paso do tempo.

En resumo, a lingüística histórico-comparativa do século XIX, insistimos, a pesar de que, en aparencia, non dera esa impresión, mantén, no fondo, unha visión das linguas como entidades esencialmente estáticas onde o *cambio lingüístico* non sería un fenómeno natural e inherente a toda variedade lingüística senón un acontecemento accesorio e circunstancial á propia esencia das linguas de tal forma que a transformación das linguas ao longo do tempo tende a conceptualizarse como un fenómeno de corrupción constante a partir dun primitivo e perfecto estado lingüístico discreto orixinal localizado nunha mítica e arredada Idade de Ouro.

Con todo, por se quedase aínda algunha dúbida da permanencia da visión estática medieval e renacentista das linguas na lingüística histórico-comparativa do século XIX e para termos unha idea clara das súas repercusións, gustárame, agora, cederlle a palabra ao dialectólogo José Joaquín Montes Giraldo (1980: 240):

No parece ningún despropósito caracterizar el abusivo universalismo a que se ha hecho referencia, como una supervivencia del concepto medieval de una realidad estática, congelada, en la que no cabe la variación, o si se acepta es como aberración ou corrupción. Es, en los términos de Humboldt, el *εργον* que desplaza completamente a la *ευεργεια*.

A continuación destas palabras de José Joaquín Montes Giraldo, co obxectivo de que nos decatásemos da influencia que seguiu a exercer na lingüística posterior o pensamento gramatical da lingüística histórico-comparativa decimonónica, gustaríanos reflexionar sobre un artigo publicado por Celso Álvarez Cáccamo (1995) no semanario *A Nosa Terra*.

Verbo do texto escrito por Celso Álvarez Cáccamo (1995), para comprendermos correctamente a conexión que aquí establecemos entre este texto e o modelo biolóxico/organicista decimonónico, teríamos que partir de dous presupostos previos: 1º) é moi difícil que un lingüista “serio” (Joseph 1987: 9) defendese, hoxe en día, ao pé da letra, o *organicismo* tal e como foi formulado pola lingüística do século XIX e 2º) o carácter de parábola que rodea a este texto non debería impedir que o tratásemos como outro exemplo da atracción que exerceu, ao longo da historia, a “serea do organicismo biolóxico” (Janda e Joseph 2003: 10).

Segundo o relato de Celso Álvarez Cáccamo neste artigo xornalístico, o periplo histórico da lingua galega e portuguesa podería asemellarse (sempre desde unha clave metafórica da cal, en todo momento, somos plenamente conscientes) á evolución de aquelas especies biolóxicas animais que por circunstancias históricas concretas (escaseza de recursos, mudanzas climáticas, invasións forasteiras, etc.) se viron, outrora, na obriga de dividir o seu continxente inicial de individuos en dous grupos territorialmente diferenciados.

Un primeiro conxunto de espécimes (enténdase, como termo real da metáfora, a lingua galega) permanecería no seu territorio orixinal, mentres que, un segundo agrupamento de individuos (neste caso o termo real sería a lingua portuguesa) tería que abandonar o seu “berce primitivo” cara a un novo hábitat máis aló dunha fronteira xeográfica (no noso caso, o río Miño).

Cando o conxunto desta especie biolóxica entra en competencia directa cun segundo animal invasor chegado do oriente (agora o termo real é a lingua española), o grupo orixinal (isto é, a lingua galega), debilitado no seu “territorio patrio” pola falta de

recursos, cede terreo ante o asaltante mentres que o colectivo desprazado para alén desa estrema orográfica (é dicir, a lingua portuguesa alén do río Miño), coa abundancia de recursos de que lle fornece o novo territorio e coa forza vital derivada dos trazos e hábitos desenvolvidos nese mesmo espazo, tería resistido a arremetida do voraz animal estranxeiro.

Contemplada esta prehistórica escena desde un futuro arredado, o paleontólogo (é dicir, o lingüista) escrutador de vestixios óseos comprobaría que os fósiles (os textos escritos son agora a correspondencia real) demostrarían que, durante moitos séculos, en concreto até o século XIX, os dous colectivos de animais (isto é, a lingua galega e a lingua portuguesa), aquén e alén dese linde xeográfico, son unha mesma especie durante todo o estrato xeolóxico da “Idade Media”.

A partir do estrato xeolóxico do século XIX os fósiles (insisto, en termos reais, os vestixios escritos) mostran unha hibridación estraña entre o animal do norte (é dicir, a lingua galega) e a especie invasora (isto é, coa lingua española) co obxectivo único de sobrevivir a través da imitación dos costumes e hábitos do animal intruso. Nace, así, no norte, unha sorte de “mulo estéril” que, aínda que fose quen de vivir durante un período de tempo máis ou menos dilatado, nunca podería ter descendencia. Pola contra, tamén no norte, algúns exemplares aparéanse con espécimes “puros” chegados do sur e, deste modo, xorden individuos que poden retornar a pristina pureza orixinal, aínda que, polo momento, non sexan máis que “singulares e curiosas mesturas”.

Unha vez que centrásemos o noso foco de atención sobre os detalles máis relevantes do texto, cremos que non pecaríamos de esaxerados e que tampouco faltariamos ás intencións reais do autor se entendéramos este texto como un exemplo paradigmático da profunda e intensa pegada que deixou a lingüística histórico-comparativa do século XIX no substrato teórico das argumentacións verbo da codificación ortográfica e gramatical do noso idioma.

Así, ao noso entender, a comparación entre textos escritos e fósiles animais, malia que presente unha vertente metafórica ineludible, remite, de xeito inmediato, á idea do material escrito como entidade, por completo, inmóbil e, de xeito indirecto, á secular visión das linguas como entidades, no fondo, estáticas. En segundo lugar, o confronto do ciclo “vital” das linguas co periplo evolutivo das especies animais tráenos á memoria, de seguido, a *metáfora organicista* da lingüística histórico-comparativa do século XIX. Por último, os matices claramente negativos que o autor do texto outorga aos fenómenos de hibridación entre idiomas (por extensión, ás variedades lingüísticas

denominadas *crioulos* e *pidgins*) sería, outra volta, manifestación da influencia exercida pola lingüística histórico-comparativa do século XIX visto que esa corrente, por causa do modelo teórico das árbores xenealóxicas e do seu principio asociado dun único “pai” por lingua, ademais de tratar o proceso de xénese dos *pidgins* e dos *crioulos* como un desenvolvemento atípico sen parangón ningún co proceso de emerxencia das grandes linguas europeas, tendeu a contemplar esas variedades lingüísticas como unha sorte de aberracións sen xeito por causa do papel central que nas mesmas xogaba o contacto lingüístico (Mufwene 2001: 126-127, 2004: 460-461)⁵⁴.

Na nosa opinión, o influxo do conxunto dos principios programáticos da lingüística histórico-comparativa decimonónica sobre a anterior reflexión persoal verbo da progresión histórica do noso idioma sería tan forte e tan intensa que mesmo poderíamos preguntarnos se este texto, na súa globalidade e nos termos en que se formula, tería sido posible se a lingüística histórico-comparativa decimonónica (así como a totalidade dos seus principios programáticos) nunca existira na historia da ciencia lingüística.

Precisamente, no caso de que, na esteira das propostas de James Milroy (1993b: 148-149), imaxináramos unha ciencia lingüística actual forxada sen o concurso histórico da totalidade dos principios programáticos da lingüística histórico-comparativa decimonónica, semella difícil imaxinar que aparecesen textos como o anterior en tanto que, ao partirmos dunha conceptualización das linguas radicalmente diferente onde o contacto lingüístico entre falantes (por extensión, entre variedades lingüísticas) se ve como un elemento clave para o proceso formativo histórico dos diferentes idiomas, tornárase moi complicado que defendésemos que o simple contacto entre variedades lingüísticas daría lugar, por definición, a entidades lingüísticas inherentemente

---

⁵⁴ Aínda que en diante volveremos a esta cuestión, para Salikoko S. Mufwene (2001, 2004), os *pidgins* e os *crioulos* non responden a ningún tipo específico de proceso construtivo senón que reproducen, tanto no pasado como no presente, o proceso de desenvolvemento histórico das grandes linguas europeas en tanto que, ao contrario da opinión da lingüística histórico-comparativa decimonónica, todas as variedades lingüísticas coinciden na circunstancia de que ningún grupo de falantes transmite o seu idioma a outro grupo de falantes como un todo (isto é, como unha entidade lingüística feita e perfecta desde un primeiro momento) xa que, cada falante, reconstrúe o seu propio idiolecto de acordo coas súas propias capacidades persoais e a partir dos actos lingüísticos daqueles individuos cos cales entra en contacto. Deste xeito, se os falantes son elementos vitais no proceso de emerxencia de todos os idiomas por medio das seleccións (conscientes ou inconscientes) executadas sobre os seus actos comunicativos e se, por conseguinte, o contacto lingüístico entre falantes está na base da xénese de todos e cada un dos idiomas actuais e pasados (por suposto, tamén das grandes linguas europeas modernas), non tería ningún sentido a marxinação de determinados idiomas polo seu carácter máis ou menos híbrido en tanto que o contacto lingüístico xogou sempre un papel central na emerxencia de todos os idiomas (Mufwene 2004: 460-462). Pola súa banda, Mari C. Jones e Ishtla Singh (2005: 29) poñen o acento sobre o feito de que, para os investigadores decimonónicos, calquera signo de interrelación entre idiomas era, no fondo, unha monstruosidade.

“eivadas” para devir en linguas pois todas as variedades lingüísticas actuais son, en maior ou menor medida, consecuencia dun certo grao de contacto lingüístico.

Emporiso, a visión estática, esencialista e organicista das linguas, principios que, ao noso entender, conforman o aparello teórico referencial deste e doutros artigos tocante ao proceso codificadorio da nosa lingua, poderían non ser os únicos aspectos susceptibles de revisión crítica no conxunto dos principios teóricos da lingüística histórico-comparativa decimonónica.

Outra das cuestións problemáticas da lingüística do século XIX, xa analizada parcialmente con anterioridade na súa dimensión diacrónica, nace dunha certa “actitude idealista” por parte dos gramáticos desta centuria que desencadea unha tendencia á identificación das abstraccións teóricas ou construtos teóricos creados con propósitos analíticos concretos con variedades lingüísticas reais e efectivas.

Mais, para comprendermos o alcance desta afirmación en relación ao debate sobre a codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua debemos, de novo, mergullarnos, durante un instante, nos manuais de historia da lingüística.

En primeiro lugar, en relación co debate codificadorio da nosa lingua, non podemos esquecer que a lingüística histórico-comparativa decimonónica se acostuma a dividir en diferentes ramais entre os cales, sen dúbida, un dos máis destacados e importantes era a denominada lingüística romanística.

Así mesmo, a través de tratados de historia da lingüística como o de Anna Morpurgo Davies (1998: 152), sabemos que a romanística agroma, como póla individualizada dentro da lingüística histórico-comparativa do século XIX, no instante en que Friedrich Diez⁵⁵ recolle e aplica o traballo de Jacob Grimm (un dos fundadores da lingüística histórico-comparativa do século XIX) ao estudo das linguas románicas (Morpurgo 1998: 152).

Deste modo, con este autor⁵⁶, dáse por inaugurada unha nova galla dentro da lingüística histórico-comparativa que focaliza sobre a investigación das linguas románicas. Precisamente, nesta vertente da lingüística histórico-comparativa centrada na análise das linguas románicas era moi habitual, segundo Francisco Fernández Rei (1996: 15), desde os seus momentos iniciais, falar de lingua galego-portuguesa.

---

⁵⁵ Como destaca Glanville Price (1976: 8), F. Diez distinguía tan só seis linguas romances. Nótese que, hoxe en día, moitos investigadores aceptarían, tan só para o estado español, a existencia dun número superior de linguas románicas (galego, asturiano, leonés, castelán, aragonés, aranés, catalán e valenciano).

⁵⁶ Para moitos investigadores –por exemplo, para Francisco Fernández Rei (1996: 19)– F. Diez sería a orixe da romanística científica.

Que querían dicir, en realidade, os romanistas da segunda metade do século XIX cando falaban de lingua galego-portuguesa?

O sociolingüista croata Žarko Muljačić (1983a: 215) dinos con respecto ao termo de lingua:

On a appris, surtout depuis l'avènement de la sociolinguistique, que le terme langue possède au moins deux valeurs très différentes : langue-diasystème et langue-standard [...].

O primeiro dos dous valores que, segundo Žarko Muljačić (1983a) presenta historicamente o termo lingua pode relacionarse directamente, ao noso entender, co concepto que a romanística decimonónica tiña de lingua galego-portuguesa.

O concepto de *diasistema* aparece, en opinión de Joaquim Viaplana (2002: 119), coa pretensión de conxugar as investigacións dialectolóxicas cos principios da lingüística estrutural fixados por Ferdinand de Saussure. Con este obxectivo Uriel Weinreich publica no ano 1954 un artigo de investigación baixo o epígrafe de *Is a structural dialectology possible?* Neste traballo, ademais do primeiro intento serio de construír unha dialectoloxía estrutural, atopámonos coa definición do concepto de *diasistema*.

Para Peter Trudgill (2003: 37), a noción de *diasistema* desenvolvida por Uriel Weinreich faría referencia á existencia dun sistema lingüístico superior (habitualmente fonolóxico) onde se incluírían dous ou máis sistemas dialectais parciais así como as similitudes e diferenzas lingüísticas entre eles.

Segundo o profesor Henrique Monteagudo Romero (1997: 7), o concepto de *diasistema* podería definirse do seguinte xeito: “[...], un ‘diasistema’ é un construto *ad hoc*, no que se engloban un certo número de variedades lingüísticas, elaborado polos lingüistas cun propósito analítico determinado”.

Nunha óptica similar, outros autores, como José Joaquín Montes Giraldo (1995: 44-45), definen *diasistema* como un “sistema de máxima generalidad que incluye todos los subsistemas parciales que integran la lengua”. Este investigador, en concreto, establece, a maiores, unha diferenciación entre *diasistema lingüístico-estrutural* e *diasistema normativo-funcional*. Destes dous subtipos interésanos, en virtude dos obxectivos deste estudo, sobre todo, o primeiro deles en tanto en canto ese primeiro epígrafe refire á potencialidade de que un *subsistema* funcione como parte dun todo

sistemático superior. Pola súa banda, Joaquim Viaplana (2002: 119) define *diasistema*, desde un punto de vista moi similar ao de José Joaquín Montes Giraldo, como “sistemas de sistemas”.

Malia que a definición e perspectiva do concepto de *diasistema* que mellor acae aos nosos intereses sexa a que nos ofrece o profesor Henrique Monteagudo, xulgamos interesante dar entrada, nesta investigación, a esoutros puntos de vista porque, aínda que non haxa coincidencia exacta entre eles, é factible albiscar, en todos eles, unha consciencia clara de que o concepto de *diasistema* implica, sempre, un proceso de abstracción a partir da realidade lingüística co obxectivo último de elaborar un construto teórico e científico que permita analizar un determinado aspecto da materialidade efectiva multidimensional das variedades lingüísticas.

De acordo con este punto de vista, e por poñermos un exemplo concreto, poderíamos dicir que os sistemas vocálicos do polaco, do lituano e do ucraino constitúen un único *diasistema* en atención ás semellanzas que presentan entre si. Neste exemplo parece evidente que, se aceptamos a posibilidade dun diasistema vocálico para estas tres linguas eslavas, estamos a pensar exclusivamente nun artefacto teórico que responde ao propósito analítico específico de salientar as similitudes, e, de xeito indirecto, tamén as diferenzas, entre os sistemas vocálicos destes tres idiomas.

De xeito similar, poderíamos agrupar un conxunto de variedades xeográficas concretas dentro dun mesmo e único diasistema lingüístico coa finalidade de investigar, así, as semellanzas e, indirectamente, as diferenzas lingüístico-sistémicas que atoparíamos entre ese grupo de diverxentes lectos.

Desde esa perspectiva situada nun plano estritamente científico e metodolóxico, sería factible e coherente pensar que, por exemplo, o conxunto de linguas nórdicas conformado polo noruegués, islandés, dinamarqués, islandés e feroés conforman un mesmo e único diasistema lingüístico (escandinavo)⁵⁷ consonte ás evidentes e importantes afinidades estruturais que podemos constatar entre todo ese colectivo de variedades lingüísticas.

---

⁵⁷ Lars S. Vikør (2000: 106) exclúe ao feroés e ao islandés do grupo escandinavo e intégralos nun grupo diferenciado que denomina nórdico insular porque, ao seu xuízo: 1º) os falantes de feroés e islandés non se comprenden cos falantes de dinamarqués, noruegués e sueco e 2º) o feroés e o islandés escrito aseméllanse moito entre si. Por súa vez, para este estudoso, visto que, por baixo das diferenzas, hai unha certa afinidade estrutural, os grupos escandinavo e nórdico insular integraríanse na póla xermánica norte das linguas indoeuropeas. Así pois, nótese que os *diasistemas* lingüísticos poderían variar en función do punto de vista adoptado polo investigador.

Así mesmo, en exacta coherencia e congruencia co proceder precedente, desde un enfoque rigorosamente científico e teórico, sería pertinente, de atendermos ás evidentes e claras similitudes estruturais, pensar nun diasistema lingüístico moldavo-romanés, valenciano-catalán, serbio-croata, gascón-occitano, etc.

Agora ben, sen forzar ou esaxerar a realidade, tamén un lingüista (por exemplo, non romanista), se quixese resaltar que as similitudes estruturais entre o español estándar e o portugués estándar son superiores ás semellanzas entre o francés estándar e o italiano estándar, podería traballar sobre a base dun potencial construto teórico e científico *ad hoc* que salientase as similitudes entre aquelas dúas primeiras variedades estándar.

Mesmo se, como lingüistas, estivésemos interesados en resaltar as afinidades estruturais entre todas as variedades lingüísticas faladas en Europa, en atención aos cinco grandes *continuum lingüístico* que, polo xeral, se discriminan neste continente (Crystal 1987: 25, Trudgill 2002: 117-120, 2003), sería posible agrupar todas estas variedades lingüísticas en cinco grandes diasistemas lingüísticos: románico occidental, xermánico occidental (frisón, holandés, luxemburgués, alemán), eslavo do norte⁵⁸, eslavo do sur (bosnio, búlgaro, croata, esloveno, macedonio, montenegrino e serbio) e, por último, escandinavo⁵⁹.

Neste nivel de “pura” análise científica e metodolóxica non habería ningún problema en aceptar un hipotético construto teórico español-portugués⁶⁰, como, de feito, tampouco habería ningunha obxección á hora de aceptar a eventualidade dun diasistema lingüístico galego-portugués, ou mesmo, como nos encontramos en varios dos teóricos que tratan o problema da codificación ortográfica e gramatical da lingua galega, a

---

⁵⁸ O *continuum lingüístico* eslavo do norte divídese, por súa vez, en oriental (bielorruso, ruso, rusino e ucraino) e occidental (casubio, checo, eslovaco e polaco).

⁵⁹ Con posterioridade, engadiremos, a algún destes diasistemas, algunha outra lingua.

⁶⁰ De feito, como observa a profesora Suzanne Romaine (1994: 32), en Portugal, no século XVI, mentres este país formou parte de España, estaba moi viva a idea de que o español e o portugués eran unha mesma e única lingua. Pola súa banda, John McWhorter (2003: 77, 99) opina que, se o español e o portugués se falasen, no pasado e hoxe, nunha mesma e única nación, dadas as evidentes afinidades estruturais entre ambos os dous idiomas (para este lingüista superiores á semellanza estrutural que existe entre o alemán estándar e o alemán de Suíza), estaríamos a falar, na actualidade, de dous “dialectos” dunha soa e mesma lingua. Na esteira do pensamento deste dous lingüistas, Jacme Taupiac (1999: 286-287), pregúntase que pasaría se, por moi obxectivo e xustificado que puidese resultar falar do portugués como un “español do oeste” ou estudar o portugués e o español nun mesmo e único dicionario etimolóxico, considerásemos ao portugués como un dialecto do español.

potencialidade teórica e metodolóxica, tanto no eixe sincrónico como diacrónico, dun diasistema lingüístico galego-afro-luso-brasileiro⁶¹.

Neste plano de rigorosa abstracción teórica e metodolóxica, pensamos que a existencia dun virtual diasistema lingüístico galego-afro-luso-brasileiro (en sincronía e en diacronía) sería, con independencia do punto de vista que se adopte ante o debate sobre a codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua, perfectamente aceptable por calquera lingüista que, por unha ou outra razón, estivese interesado nas evidentes afinidades estruturais que existen entre todo ese conxunto de variedades lingüísticas.

Consonte con este razoamento, de continuarmos nese estrato de estrita análise científica e metodolóxica e de procedermos a unha simple superposición do termo lingua sobre o concepto teórico e científico de *diasistema*, non teríamos, tampouco, ningún reparo ou obxección en aceptar a existencia dunha lingua galego-portuguesa ou unha lingua galego-afro-luso-brasileira. Se así actuásemos, unha vez superposto o termo lingua ao concepto teórico de *diasistema*, xerariamos unha noción de lingua que se corresponde, sen máis, cun construto teórico *ad hoc* constituído por unha serie de trazos lingüísticos que comparten un conxunto de variedades lingüísticas xeográfica, estrutural ou historicamente máis ou menos afíns.

Agora ben, sospeitamos que semellante concordancia de pareceres non se mantería ante parágrafos como os que asina a Equipa Lingüística das Irmandades da Fala (1984):

A lingua nacional galega é a lingua galego-portuguesa falada na Galiza (até o Návía, o Berzo e a Sanábria). Chamamos-lhe galego-português por ter a sua origem no território da província romana de **Gallaecia** e dever a sua projecção universal à independência do primitivo condado de **Portucale**, parte meridional de aquela antiga província. Esta mesma universalização da língua determinou a fixação de mais de uma norma ortográfica do mesmo padrom lingüístico, sendo as principais a galega, a portuguesa e a brasileira, realizações da mesma língua em cada âmbito próprio. O âmbito próprio da forma galega da língua é aproximadamente o da Galiza histórica, hoje repartida entre o Estado espanhol e português.

---

⁶¹ O profesor da Universidade de Santiago de Compostela Elias J. Torres Feijó (1999) mesmo chega a falar dun sistema “galego-luso-afro-brasileiro-timorense”.

Tamén penso que habería voces discordantes ante un texto⁶² como o que se inclúe no *Prontuário ortográfico da língua galego-portuguesa* redactado pola moderna asociación auto-denominada Irmandades da Fala (1984: 11-12):

1. A língua galego-portuguesa, cujo berço original se estende do Návía ao Mondengo, tem hoje uma projecção universal, sendo a língua oficial de sete estados soberanos (Portugal, Brasil, Guiné-Bissau, Cabo Verde, São Tomé e Príncipe, Moçambique e Angola). É também a língua de territórios nom soberanos de Ásia e Europa, e de comunidades da emigração espalhadas polos cinco continentes.

Na Península Ibérica, a língua galego-portuguesa é oficial no Estado Português, e nom oficial no Estado Espanhol. O âmbito lingüístico patrimonial da língua galego-portuguesa dentro do E.E. está compreendido nas chamadas comunidades autonómicas de *Galicia* (sic.), *Asturies* e *Castilla-León*, tendo na primeira carácter teoricamente co-oficial com a língua castelhana, e carecendo de qualquer estatuto jurídico na segunda (onde se fala na parte ocidental até ao Návía) e na terceira (onde é falada nas comarcas ocidentais do Berço e a Sanábria), além de outros pontos de enclave lingüístico no E.E.

A cifra aproximada de falantes de galego-português no mundo é de 160 milhões, o que a torna segunda em espalhamento mundial entre as línguas românicas (despois do espanhol) e terceira língua internacional do mundo (sendo a primeira o inglês).

2. A ortografia do galego-português baseia-se na que evoluiu no seu berço original, conservando a configuração histórico-etimológica do romance ocidental, e representa a superação das diferentes variedades da fala num só padrom ortográfico supra-dialectal, reconciliando a economia gráfica com a fidelidade à etimologia e ao génio histórico da língua. É uma escrita diacrónica, que reflecte a continuidade nacional dos povos que a têm como própria.

O nome da língua (galego-português) reconcilia os dous factos fundamentais que a caracterizam: ter a sua origem no território da província romana da *Gallaecia*, e dever a sua projecção universal à independência do primitivo condado de Portucale, que era a parte meridional da antiga província romana.

---

⁶² Aínda que, se cadra, sexa mester pedir perdón anticipado pola excesiva extensión destas e doutras citas ao longo de todo o noso estudo; no entanto, cremos que son estritamente necesarias na súa totalidade na medida en que nos permiten demostrar que as argumentacións da lingüística histórico-comparativa decimonónica chegan até a actualidade como substrato teórico subxacente a unha parte das opinións verbo do noso debate normativo.

Algo similar, imaxinamos, acontecería ante estoutro parágrafo da autoría de Mauricio Castro López (1998: 9):

Será conveniente, antes de introduzirmo-nos no estudo sociolingüístico e gramatical do galego, situarmo-lo entre o conxunto das linguas neolatinas com que está directamente aparentado e, em concreto, entre as da Península Ibérica, que som conhecidas polo nome de Iberorromances.

Desde o ponto de vista lingüístico, a Península pode ser dividida em três grandes blocos verticais, segundo nos dim os estudos filológicos do ámbito romance:

o Catalano-Valenciano, sistema ponte ou de transiçom entre os Galorromances e os Iberorromances;

o Castelhana-Andaluz, ou Iberorromance Central; e o Galego-português, diassistema lingüístico extremo-ocidental entre todos os derivados do latim na Europa.

Para além destes idiomas, há que lembrar que existem ainda hoje outros dous, [...].

Quanto à identificaçom genética do galego, cumpre recordar que tanto os lingüistas, como a tradiçom galeguista que parte do século XVIII, som praticamente unánimes ao afirmarem a unidade lingüística galego-portuguesa.

Outro parágrafo co que podería haber desacordo ten, agora, a sinatura do profesor J. J. Santamaria Conde (1987: 9):

Na minha particular opinião, como «amante da palavra», não profissional, com esta unificação ortográfica reforça-se a unidade estrutural da lingua comum e formaliza-se um só padrão culto para as diferentes variantes diatopicas do nosso Diassistema Lingüístico, a saber: galego, português, brasileiro e demais realizações africanas. Evita-se a fragmentação do Idioma e consolida-se a dimensão intercontinental e universal da nossa formosa lingua.

Por poñer un último caso onde podería haber unha certa desavinza, leamos este texto da profesora Edite Estrela (1987: 22):

Usada por mais de 150 milhões de pessoas, a língua portuguesa –a quinta língua mais falada do mundo, depois do russo, do chinês, do inglês e do espanhol e presente, ainda hoje, nos cinco continentes– teve o seu berço na antiga «Gallaecia» romana (a parte da Lusitania situada ao Norte do Rio Douro e que englobava a Galiza e a província portuguesa de Entre Douro e Minho) e a sua origem no galegoportuguês, forma de designar o resultado da evolução do latim no noroeste da Península ibérica.

Pertencendo à grande família romanica, o galegoportuguês é irmão gêmeo do castelhano, língua que adquiriu maior prestígio na Espanha por duas razões fundamentais: [...] o catalão, aparentado com o provençal, e o galego, que outra língua não é senão o português.

Semella, segundo acabamos de ler nestes textos, que non sempre que se traballa co concepto científico de *diasistema* os investigadores manteñen unha consciencia plena e constante do plano de abstracción teórica en que se deberían mover.

Xa que logo, penso que non deturpamos a literalidade das citas, se formulásemos a posibilidade de que, nos parágrafos anteriores, os investigadores responsables tivesen reformulado o concepto de *diasistema* de acordo con unha forma de pensar que cabería definir como “idealista”.

Esta actitude “idealista”, que como xa vimos tamén está presente cando se trata co pasado das variedades lingüísticas actuais, de acordo con José Joaquín Montes Giraldo (1986: 26), aparecería cando determinadas abstraccións teóricas elaboradas a partir das prácticas lingüísticas reais do falantes (neste caso coa intención de salientar a presenza dunha serie de trazos estruturais comúns a unha serie dada de variedades lingüísticas cultural e/ou xeograficamente afíns en sincronía), se reformulan como entidades lingüísticas reais e efectivas.

Unha vez reformulado o concepto teórico de *diasistema* a modo de entidade real e efectiva isto ten que repercutir, por necesidade, sobre o concepto de *lingua* porque, se o termo *lingua* se superpón ao concepto de *diasistema* e se, por súa vez, este último xa se entende como unha entidade lingüística real e efectiva cando, en verdade, era tan só un construto teórico derivado das reconstrucións histórico-comparativas; correlativamente, unha *lingua* (en realidade, de acordo coa superposición do termo *lingua* ao concepto de *diasistema*, só un conxunto de variedades lingüísticas que

comparte unha serie de trazos estruturais comúns) pasa a reformularse, tamén, como unha entidade lingüística efectiva e real.

Xa que logo, a partir deste instante, o termo *lingua* xa non fará referencia a un construto teórico e abstracto que abrangue, cun propósito analítico concreto, unha serie de variedades lingüísticas que comparten unha serie de trazos estruturais comúns senón que designará unha entidade lingüística que, con palabras do profesor Henrique Monteagudo Romero (1997: 9), poderíamos dicir que será en todo análoga “[...] ás ‘linguas’ histórico-sociais contemporáneas”.

En consecuencia, segundo este segundo modo de asociación entre o concepto teórico e científico de *diasistema* e o termo *lingua*, xeraremos un valor para este último que poderíamos etiquetar como non-recto en tanto en canto podemos detectar unha inclinación a confundir os obxectos científicos (isto é, as abstraccións teóricas) derivados das reconstrucións histórico-comparativas coas “linguas” histórico-sociais reais e efectivas. E acontece isto porque, neste segundo modo de asociación entre o termo *lingua* e o concepto de *diasistema*, ademais da estrita xustaposición do primeiro sobre o segundo (=primeiro modo de asociación), execútase primeiro unha profunda transformación do concepto teórico de *diasistema* a través dunha operación de tipo idealista de tal xeito que este remata reconceptualizado como unha entidade lingüística real e efectiva e, por conseguinte, o termo *lingua* a el superposto tamén pasa a ser unha entidade efectiva e real (=segundo modo de asociación).

Desde o momento en que aparece este valor non-recto do termo *lingua* é perfectamente lícita a actitude crítica cara ás súas consecuencias. Noutras palabras, en contra da opinión de investigadoras como Maria do Carmo Henriques Salido (Carballa 1987)⁶³, ao noso xuízo, en consonancia co pensamento do profesor Henrique Monteagudo Romero (1997: 21-23), non debería haber dúbida ningunha de que a ciencia lingüística non nos obriga a aceptar, dun modo acrítico, a “actitude idealista” que adurmiña no fondo da identificación dos construtos científicos derivados de reconstrucións histórico-comparativas con entidades lingüísticas efectivas e reais.

---

⁶³ As palabras exactas de Mario do Carmo Henriques Salido (Carballa 1987) no semanario galego *A Nosa Terra* son: “‘a nivel científico xa non é cuestionábel por ninguén a unidade do sistema lingüístico galego-portugués, [...]’”. Do mesmo xeito, en Alexandre Banhos (2002), podemos ler: “Que o galego e o portugués son científicamente dúas variedades, ou falas dum mesmo diasistema o galego-portugués-brasileiro, é dizer codialectos dumha mesma lingua. Chega com consultar qualquer texto filológico ou linguístico, publicado na Galiza (antes de 1970) ou no mundo, v.g. o Cambridge Linguistic Atlas, os Zeitschrift für Romanische Philologie, as gramáticas do português por ex. a de Celso Cunha... etc, etc...”.

Se isto for así; isto é, se a ciencia lingüística nos obrigara a admitir que un *diasistema* é sempre unha entidade lingüística real e efectiva, de sermos coherentes con esta premisa, veríámonos tamén na obriga de aceptar que calquera *diasistema* que elaborásemos cunha intención analítica determinada tería que identificarse, por necesidade e en última instancia, cunha “lingua” efectiva e real.

Consonte a este principio de rigorosidade científica extrema, como apuntabamos en liñas superiores, se tomásemos a iniciativa de agrupar todas as variedades lingüísticas vernáculas do *continuum* románico europeo occidental dentro dun mesmo diasistema coa finalidade de resaltar as súas evidentes e incontestables similitudes estruturais entre elas, xa que logo, tamén veríámonos forzados a afirmar que ese construto teórico se corresponde cunha “lingua” real e efectiva.

Mais, aínda que un diasistema románico occidental fose perfectamente xustificable desde un punto de vista estritamente teórico e científico, cremos que ninguén aceptaría a posibilidade de que ese mesmo *diasistema* puidese ser visto como unha lingua histórica real e efectiva porque, ao pé doutras moitas razóns, abundaría con lembrar que a propia lingüística histórico-comparativa decimonónica xa esixía, ás variedades lingüísticas que aspiraban á categoría de linguas (Muljačić 1980: 87), unha gloriosa herdanza literaria e/ou unha literatura florecente e consolidada no século XIX.

En realidade, a lingüística histórico-comparativa dificilmente aceptaría a hipótese anterior porque, ao longo de toda a súa historia, estivo dominada por esa forma de pensar que James Milroy (1992: 49-60, 124-136; 1993b: 157-158) e James Milroy e Lesley Milroy (1985: 59) denominaron como *ideoloxía da estandarización*.

A *ideoloxía da estandarización*, consonte as ideas destes dous autores, e se temos presente todo aquilo que xa dixemos tocante a este concepto ao falarmos da lingüística renacentista, podería verse, agora, como unha inclinación á análise de todas as variedades lingüísticas, sen excepción (tanto pasadas como presentes), segundo os modelos uniformes, homoxéneos e estáticos que fornecen as grandes variedades estándar actuais (p.e. o inglés estándar moderno).

A *ideoloxía da estandarización* tivo, desde o punto de vista da sociolingüística histórica, dúas consecuencias inmediatas fundamentais (Milroy 1992: 124-134): 1º) a maioría dos *cambios lingüísticos* analizados pola lingüística histórico-comparativa eran cambios que conducían cara ás variedades estándar e 2ª) a lingua escrita pasaba a ser unha entidade perfectamente uniforme tanto no presente como no pasado aínda que, obxectivamente, en períodos como a Idade Media non respondía a ese modelo.

Mais tamén, e xa a modo de resumo de todo este apartado teórico dedicado á lingüística histórico-comparativa do século XIX, debemos insistir en que, segundo James Milroy (1993b: 158), a *ideoloxía da estandarización* provocou que esta corrente interpretase as linguas como entidades perfectamente discretas e preferentemente estáticas.

Lémbrese, a maiores, no tocante a esta cuestión, todo o que xa comentamos no apartado dedicado ao estudo da lingüística renacentista en relación aos posicionamentos ideolóxicos elitistas que subxacían á *ideoloxía da estandarización*. En esencia, desde o punto de vista que aquí estamos a defender⁶⁴, a lingüística histórico-comparativa do século XIX intensificou considerablemente a inclinación histórica da lingüística medieval e renacentista: 1º) cara á simplificación da multidimensionalidade real das linguas faladas en tanto que estas se presentaron como sistemas homoxéneos, idealizados e abstractos que, no fondo, se construían sempre sobre as falas dunha reducidísima elite económica, política, social e estatal e 2º) cara á infravalorización e marxinação do resto de usos lingüísticos e, por conseguinte, cara á *denigración das variedades lingüísticas vernáculos*.

En definitiva, a lingüística histórico-comparativa decimonónica continuou con esa inclinación secular da lingüística a construír abstraccións teóricas a partir dos usos lingüísticos reais dos falantes (en realidade, a partir dos textos escritos formais dunha elite social) que, así e todo, polo xeral, se presentaron como entidades lingüísticas reais e efectivas.

Mais, antes de abandonarmos definitivamente este apartado entregado á análise da lingüística histórico-comparativa do século XIX, quixera dedicar unhas últimas liñas ao comentario da figura de Dona Carolina Michaëlis de Vasconcelos porque xulgo que esta última reflexión nos axudaría a comprender mellor certos aspectos concretos do debate codificadorio da nosa lingua.

Segundo o profesor Henrique Monteagudo Romero (1997: 8) a noción de galego-portugués, como lingua real e efectiva, aparece no marco dos traballos filolóxicos da lingüística romanística dedicados aos cancioneros trobadorescos galego-portugueses. Ademais, consonte coas ideas deste mesmo investigador, parece que na aparición do concepto de lingua galego-portuguesa (cando menos do termo) xogou un

---

⁶⁴ Ao pé da obra de James Milroy e Lesley Milroy xa mencionada, temos en conta, para a nosa posición, as opinións doutros estudosos como Judith T. Irvine e Susan Gal (2000) e Paul V. Kroskrity (2004).

papel moi activo e relevante a ilustre investigadora Dona Carolina Michaëlis de Vasconcelos.

De ser isto así , é dicir, se a investigadora lusitana fose peza clave na orixe do concepto de galego-portugués como lingua efectiva e real, non quedaría máis remedio que recoñecer que, como a seguir comprobaremos, esta idea de lingua galego-portuguesa xermolou ao ditado, case literal, das teorías dos grandes mestres xermanos da lingüística histórico-comparativa da primeira metade do século XIX.

Segundo Maria Manuela Gouveia Delile (2001: 33-48) e Telmo Verdelho (2001: 181-190), as fontes da formación metodolóxica e teórica de Dona Carolina Michaëlis de Vasconcelos (1851-1925), para máis información de ascendencia alemá⁶⁵, poderían retrotraerse, sen excesivas dúbidas, directamente á lingüística histórico-comparativa xermana da primeira metade do século XIX.

De feito, na súa obra lingüística e filolóxica, pode rastrexarse, ao entender de Telmo Verdelho (2001: 182), a pegada directa de todos os grandes nomes xermanos da lingüística histórico-comparativa decimonónica pois Friedrich Schlegel, August Schlegel, Franz Bopp, Karl Wilhelm Humboldt e, nomeadamente, Friedrich Diez son autores que inflúen, dun modo evidente, na obra lingüística e filolóxica desta estudosa portuguesa.

Xa que logo, se todos estes investigadores da lingüística histórico-comparativa incidiron na obra da investigadora portuguesa, ten certa lóxica pensar que Dona Carolina Michaëlis de Vasconcelos actuou como “correa de transmisión” directa (Gouveia 2001), entre as ideas da lingüística histórico-comparativa decimonónica alemá da primeira metade do século XIX e a filoloxía portuguesa da segunda metade do XIX e de principios do XX.

En síntese, o contexto primixenio en que se forxou o concepto de lingua galego-portuguesa estivo marcado pola profunda e forte pegada da lingüística alemá da primeira metade do século XIX que, por súa vez, moitos investigadores non dubidan en etiquetar como o “berce orixinario e auténtico” da lingüística histórico-comparativa decimonónica.

---

⁶⁵ O seu pai, Gustav Michaëlis, que iniciara a súa carreira profesional como profesor de matemáticas, ademais de manifestar un claro interese pola lingüística histórico-comparativa, chegou a destacar no estudo da Ortografía.

3.2.3. Os conceptos de lingua e dialecto na lingüística estruturalista

En 1997 o investigador Henrique Monteagudo (1997: 9) escribía:

[...] o paradigma científico que no século XX reemprazou á lingüística histórico-comparada, isto é, a ‘lingüística estructural’ (na que inclúo o recente desenvolvemento xenerativo transformacional, que neste aspecto soamente veu empeorar as cousas) inicialmente non achegou grandes novidades, senón que en parte herdou concepcións anteriores, e en parte aínda reforzou a noción de que as linguas, en tanto que estruturas sistemáticas, son unidades discretas (isto é, con fronteiras claramente discernibles entre elas) e internamente homoxéneas.

O parágrafo anterior podería ser unha magnífica sinopse das ideas esenciais que pretendemos desenvolver e transmitir ao longo de todo este apartado centrado na análise da corrente lingüística coñecida, comunmente, como lingüística estruturalista.

Os manuais de historia da lingüística, polo xeral, achegan a data de 1916 como punto de arranque da lingüística estruturalista⁶⁶ porque ese ano, grazas ao labor de recompilación (en verdade, de reconstrución) executado por dous discípulos e colegas de Ferdinand de Saussure (Charles Bally e Albert Sechehaye) sobre as leccións de lingüística xeral que este lingüista suízo impartira desde 1907 até 1913, sae á rúa, postumamente, o *Curso de Lingüística Xeral* onde aparecen recollidos os principios básicos da lingüística estruturalista.

A lingüística estruturalista, por medio das súas diferentes sensibilidades, desempeñará o rol de modelo teórico hexemónico desde principios da década de 1920⁶⁷ até finais da década de 1950⁶⁸ porque, ademais de ser unha adecuada síntese e posta ao día dos coñecementos científicos máis destacados da lingüística decimonónica e unha apertura de novas vías de análise na lingüística do século XX (Černý 1998: 135-137),

---

⁶⁶ Esta mesma corrente, en ocasións, recibe a etiqueta (Elia 1987: 10) de estruturalismo (lingüístico). O sociolingüista Silvio Elia (1987: 10), aínda que dá, tamén, 1916 como data de inicio da lingüística estruturalista, retrasa o período de auge desta corrente lingüística até a década de 1930 porque, por esas datas, ademais de entrar en decadencia a lingüística histórico-comparativa decimonónica (o evolucionismo na súa terminoloxía), publícase, nos Estados Unidos, o *Language* de Leonard Bloomfield, obra que para moitos lingüistas, como comenta o propio Silvio Elia (1987: 11), figura como a auténtica “biblia” do estruturalismo.

⁶⁷ Lémbrese que, en 1921, publícanse, detalle posto de relevo por Silvio Elia (1987: 11), dúas obras esenciais do estruturalismo: 1º) *Le Langage* de Joseph Vendryes e 2º) *Language* de Edward Sapir.

⁶⁸ A publicación de *Syntactic Structures* de Noam Chomsky en 1957, na opinión de Silvio Elia (1987: 11), abre unha nova etapa dentro do estruturalismo que el denomina “descritivista” ou “xenerativista”.

presentaba unha conceptualización das linguas como sistemas onde cada elemento lingüístico era pertinente non tanto en si mesmo como polo conxunto de relacións opositivas que contraía co resto de elementos do sistema (isto é, pola súa idea de que cada elemento non pode ser analizado á marxe da función que desempeña no sistema). Así pois, permitía dar resposta a unha serie de interrogantes que, contra finais do século XIX, se tornaran irresolubles para a lingüística histórico-comparativa decimonónica por causa do seu enfoque excesivamente atomístico e da súa concepción das linguas como organismos vivos (Černý 1998: 143).

Un dos principios básicos da teorización de Ferdinand de Saussure verbo das linguas foi a súa distinción entre *langue* e *parole* (isto é, entre *lingua* e *fala*). A *lingua*, para Saussure e para todos os seguidores do seu *Curso de Lingüística Xeral*, sería, en esencia, un sistema ou unha estrutura autónoma, fechada e homoxénea conformada, exclusivamente, polo conxunto de oposicións funcionais, distintivas e pertinentes que cada un dos elementos lingüísticos integrantes dese sistema contraía co resto de unidades lingüísticas constitutivas do sistema. Este é o concepto de *lingua* que José Joaquín Montes Giraldo (1995: 21), con moito acerto, etiqueta como “lengua sistema” en tanto que é obvio que as linguas ficaban reducidas a un sistema (é dicir, a unha esencia estrutural abstracta) integrado, unicamente, polas oposicións funcionais pertinentes entre os elementos lingüísticos constitutivos do sistema.

Desde este punto de vista, a *lingua*, como se deduce da posición do lingüista Manuel Alvar (1996a: 17-19), sería algo semellante a unha “consciencia colectiva” que se lle imporía (dun xeito inexorable) a cada falante no momento do seu nacemento no sentido de que os falantes, ao encontrárense, desde o berce, cun sistema lingüístico en pleno rendemento e totalmente construído, non teñen outra opción real que non sexa aceptar ese sistema na súa totalidade e intentar afacerse a el canto antes.

De acordo con esta interpretación das linguas como sistemas ou como estruturas autónomas (isto é, por completo, á marxe dos falantes) e homoxéneas (é dicir, sen variabilidade interna), as linguas serían entidades que, de conseguirmos peneirar a súa aparente heteroxeneidade, multimorfismo e diversidade superficial, ficarían reducidas a un núcleo estrutural básico conformado, exclusivamente, con palabras de José Joaquín Montes Giraldo (1995: 21, 29), por un puro sistema de convencións ou, se nos parece máis adecuado, por un puro sistema de oposicións funcionais.

Evidentemente, se para chegarmos á *lingua* concibida esta como un puro sistema de oposicións funcionais, o lingüista debería levar a efecto unha radical peneira sobre a

materialidade lingüística do que “realmente dicimos” e do que “realmente oímos” co obxectivo de “limpar” e de “recortar” o obxecto de estudo da lingüística de calquera vestixio de asistematicidade superficial; non hai dúbida de que a lingüística estruturalista estaba a dar un paso máis dentro desa tendencia histórica da ciencia lingüística cara á construción dun concepto de lingua que moi pouco tiña que ver coa realidade efectiva das variedades lingüísticas tal e como estas eran utilizadas polos falantes.

No tocante ao proceso polo cal a lingüística estruturalista xerou un concepto de *lingua* que, segundo as palabras de Salikoko S. Mufwene (2001: 2), poderíamos caracterizar como unha “abstracción de nivel superior” deberíamos ter moi en conta que, se a *lingua* era un sistema lingüístico obxectivizado (é dicir, un puro sistema de oposicións) e se a *fala* era a actividade lingüística oral e escrita dos falantes (é dicir, os usos sociais da linguaxe), o concepto de lingua da corrente estruturalista, como nos comenta José Joaquín Montes Giraldo (1986: 33), non se correspondía, por definición, con ningunha das variedades lingüísticas reais e efectivas usadas polos falantes. Máis ben, a *lingua* de Saussure era unha entidade abstracta (ou, se así o desexamos, un “obxecto ideal”) construída na mente dos lingüistas por medio dunha serie sucesiva de abstraccións teóricas (=seleccións) desde a realidade obxectiva e concreta dos actos lingüísticos que os falantes producían nun lugar e nun momento concreto co desexo último de conseguir un obxecto de estudo sobre o cal o lingüista puidese operar con moita máis comodidade e con moita máis precisión.

Certamente, como pon de relevo o dialectólogo José Joaquín Montes Giraldo (1995: 21) –e isto, para nós, é de suma importancia–, aínda que tivéssemos en conta os usos lingüísticos (=actos de fala, na terminoloxía de Saussure) de dous, de cen ou, mesmo, de douscentos millóns de falantes para a elaboración desa abstracción teórica que Saussure denomina *lingua*, isto non alteraría a súa condición última de convención (=abstracción) dado que, non o esquezamos, a diferenza entre un trazo sistemático compartido por tan só dous individuos e un risco sistémico común a millóns de falantes non é tanto de carácter lingüístico como de índole cuantitativa e social.

Á derradeira, o concepto de *lingua* que se deriva da dicotomía *lingua-fala* de Saussure, corresponderíase cunha abstracción teórica e mental da cal, en principio, nunha interpretación estrita do enfoque do lingüista suízo, debería ficar fóra todo aquilo que non fose o puro sistema de oposicións funcionais.

Neste sentido, o enfoque dado por Saussure ao concepto de lingua actuou como unha especie de “ponte” entre o pensamento da lingüística decimonónica e as correntes teóricas do século XX visto que, segundo J. K. Chambers (1995: 26), a súa antinomía entre *lingua* e *fala*, por unha banda, recollía a dicotomía de Wilhelm von Humboldt entre *επεργεια* e *εργον* e, por outra, anticipaba a dualidade de Noam Chomsky entre *competence* e *performance* (*competencia* e *realización*)⁶⁹.

Lémbrese que, así como o binomio opositivo de Humboldt facía referencia ao coñecemento ideal que todo ser humano tiña da súa propia lingua (=επεργεια) e aos actos lingüísticos reais dos falantes (=εργον); así mesmo, na esteira do pensamento de Ferdinand de Saussure, Noam Chomsky definía *competencia* como o coñecemento que un falante-oínte ideal dunha comunidade lingüística homoxénea posuía da súa propia lingua e *realización* como o uso real da lingua en situacións concretas.

Xa que logo, a noción de *lingua* como *επεργεια*, *langue* e *competence* (ao cabo, a visión das linguas da lingüística histórico-comparativa decimonónica e do estruturalismo europeo e americano) podería contemplarse, de acordo coa opinión de John J. Gumperz (1981: 40) e Dante Lucchesi (1998: 44-45), como tres pasos sucesivos nesa tendencia histórica da ciencia lingüística cara ao estudo dos fenómenos lingüísticos como realidades completamente alleas aos fenómenos extralingüísticos (isto é, socio-culturais). Deste xeito, se esa tendencia cara á conversión da *lingua* nunha entidade abstracta xa recibira un forte pulo coa lingüística do século XIX, a conceptualización das linguas como puros sistemas de convencións viría ser algo así como a expresión máis desenvolvida e exacerbada dunha orientación que viña de vello.

En realidade, como se irá poñendo de manifesto ao longo de todo este apartado, a lingüística estruturalista, ao dissociar radicalmente as linguas dos fenómenos sociais que as circundan por causa das súa concepción das linguas como códigos ou como máquinas, non fixo máis que levar até as súas últimas consecuencias un enfoque teórico que, con ser ben antigo⁷⁰, se tornara moito máis explícito coa entrada en escena da lingüística histórico-comparativa decimonónica.

Agora ben, por pouco que nos deteñamos a reflexionar verbo da disociación radical entre fenómenos lingüísticos e extralingüísticos de que parte a lingüística

---

⁶⁹ De novo, lembremos que, segundo John Earl Joseph (2004: 47), as teorías e as técnicas de traballo da lingüística histórico-comparativa decimonónica alemá foron a base esencial da formación lingüística de Ferdinand de Saussure durante a súa etapa de estudante.

⁷⁰ Aínda que xa vimos que esa tendencia tiña as súas manifestacións iniciais, cando menos, na lingüística renacentista, en opinión de John Earl Joseph (2004: 15), poderíamonos remontar na procura das súas orixes primeiras até a doutrina filosófica platónica.

estruturalista, deseguido xorde a pregunta de cales foron as razóns para semellante segregación pois, como observa William Labov (1997: 23), resulta moi difícil imaxinar unha ciencia lingüística que non teña en conta a variable sociedade xa que salta á vista que todo acto lingüístico (incluso, aqueles producidos polos lingüistas na soidade dos seus escritorios) implica, inexorablemente, de acordo con J. K Chambers (2000b: 6) e John Earl Joseph (2004: 33), un falante e unha comunidade lingüística concreta (por extensión, unha sociedade determinada).

De feito, se, como afirman todos os sociolingüistas, os vínculos entre lingua e sociedade son tan palpables e obvios que mesmo se fan visibles para o “home da rúa”, non se entende moi ben como foi posible que a lingüística estruturalista ignorara, por completo e conscientemente, os factores extralingüísticos como elementos pertinentes para a análise lingüística (p.e. para o estudo do *cambio lingüístico*) e que o concepto de lingua do estruturalismo chegase a adquirir unha credibilidade e unha aceptación tan xeneralizada que, aínda hoxe, agás no ámbito da sociolingüística, non haxa case pronunciamentos públicos contra este xeito de concibir as linguas.

Malia que a resposta a estes dous interrogantes anteriores non sexa, en absoluto, sinxela, debemos intentar aclarar como a lingüística estruturalista (por lóxica, debería ser denominada *lingüística teórica* ou *lingüística especulativa*), así como o seu concepto de lingua, chegou a ser aceptada non só como o xeito máis correcto de facer ciencia lingüística senón, incluso, como o único modo posible de elaborar ciencia lingüística nun sentido recto do termo.

Vaia por diante que, de acordo con John Earl Joseph (2004: 36), ese “sorprendente” éxito da lingüística estruturalista á hora de conseguir que o seu concepto de lingua fose aceptado como unha verdade científica incontestable (e, por extensión, para lograr que ela mesma fose acollida como único xeito posible de facer ciencia ao igual que acontecera no século XIX coa lingüística histórico-comparativa decimonónica), unicamente, encontraría algunha posible explicación como resultado da acción conxunta dunha serie de “accidentes históricos”.

Segundo a investigadora Deborah Cameron (1990: 58) para explicármonos a defensa que fixo a lingüística estruturalista da disociación radical entre fenómenos lingüísticos e sociais como vía pertinente e necesaria para a análise dos fenómenos

lingüísticos deberíamos ter moi presente, entre outros condicionantes⁷¹, a preocupación dos lingüistas estruturalistas (común, como xa vimos, cos lingüistas decimonónicos e, máis tarde, con algúns sociolingüistas) polo recoñecemento público da súa disciplina como ciencia.

Evidentemente, aínda que a sona que puidera recadar a lingüística non dependía, exclusivamente, do seu recoñecemento definitivo como ciencia; así e todo, os lingüistas da primeira metade do século XX (Chambers 2002b: 8) estaban convencidos de que a aceptación, por propios e alleos, da lingüística como disciplina científica era un factor clave para o prestixio futuro desta póla do saber humano.

Neste contexto histórico e cultural dunha intensa preocupación polo prestixio académico da súa disciplina, os lingüistas estruturalistas interpretaron que, como comenta Florian Coulmas (1989: 177), se esta galla do saber humano aspiraba á categoría de ciencia “seria”, tiña que acadar un nivel de rigor metodolóxico semellante a aquel que xa posuía o conxunto das ciencias físicas (p.e. ás matemáticas).

Precisamente, na procura dese rigor metodolóxico, de acordo cos sociolingüistas Robert B. Kaplan e Richard B. Baldauf Jr. (1997: 306), a lingüística estruturalista: 1º) transformou o obxecto de estudo, tal e como acontecía nas ciencias físicas, nunha realidade inanimada e externa ao xénero humano e 2º) arredouse, tanto como foi posible, dos métodos e das teorías empregados nas ciencias sociais porque se presumía que esas disciplinas non estaban, por completo, libres da subxectividade da mente do investigador.

Tocante a esta segunda cuestión, en opinión de J. K. Chambers (2002b: 7), non foi irrelevante a este proceso a circunstancia de que as ciencias sociais (psicoloxía, socioloxía, economía, antropoloxía, etc.), por causa da súa relativa recente aparición no panorama intelectual, non gozaban de moi boa “reputación” entre os científicos das chamadas ciencias físicas ou experimentais.

Por todo isto foi até certo punto lóxico que a lingüística estruturalista (insistimos, de xeito moi similar a como acontecera previamente coa lingüística histórico-comparativa decimonónica), se pretendía colocar, de vez, á lingüística entre as “ciencias serias”, non dubidara en dar unha imaxe das linguas como se estas fosen obxectos de estudo inanimados por completo alleos ás inxerencias do xénero humano e

---

⁷¹ Segundo a opinión de John Earl Joseph (2004: 15), o peso dunha tradición lingüística de ascendencia platónica onde se estivo, durante case 2300 anos, a construír teorías lingüísticas por medio de abstraccións sucesivas sería outro dos factores determinantes.

en eliminar da súa metodoloxía e da súa teorización todos os métodos e principios teóricos característicos das ciencias sociais en tanto que se vían como pouco obxectivos e científicos. Daquela, os lingüistas estruturalistas estaban convencidos de que, canto máis teórica, canto máis abstracta e canto máis racional fose a lingüística, tanto maior sería o seu prestixio e, por conseguinte, tantas máis opcións reais tería a súa disciplina de ser aceptada como unha ciencia máis.

Quizabes, por ese afán de rigor metodolóxico e por ese prurito de figurar como científicos de pleno dereito, as teorías do lingüista Noam Chomsky foron rapidamente aceptadas polos máis dos lingüistas do século XX xa que, se partimos da convicción de que a lingüística sería tanto máis científica canto máis abstracta e racional fose (é dicir, canto máis lonxe estivera da subxectividade humana), as ideas da corrente xenerativista eran sumamente atraentes en tanto en canto se asumía que todo o xénero humano, por herdanza xenética, compartía unha mesma gramática universal cuxa configuración real era posible fixar por medio do estudo sistemático “do que se pode dicir” e “do que non se pode dicir”.

Evidentemente, en función de todo o que acabamos de ver, daquela, non foi unha casualidade que os lingüistas estruturalistas, influídos pola noción de ciencia herdada do positivismo lóxico, renunciaran, de xeito moi consciente, á compoñente social dos fenómenos lingüísticos (é dicir, á análise dos vínculos entre lingua e sociedade) e que, a maiores, se centraran na dimensión sistémica dos mesmos coa intención de facer da lingua un obxecto de estudo “libre” de calquera pegada de subxectividade e de analizar a lingua desde un enfoque “científico”, “neutral” e “obxectivo”.

Agora ben, aínda que a disociación radical entre *lingua* e sociedade (=falante) sexa relativamente comprensible como unha especie de radicalización dunha tendencia histórica que xa coñecera un outro punto de inflexión coa lingüística histórico-comparativa decimonónica; nós, por moi lóxico que puidera resultar isto á luz do clima intelectual que gobernou a lingüística na primeira metade do século XX, non estamos obrigados a aceptar, sen máis, esa segregación radical entre lingua e sociedade como unha especie de “prezo xusto a pagar” na procura dunha análise obxectiva dos feitos lingüísticos. A ciencia lingüística dos últimos anos (nomeadamente, a sociolingüística) está a demostrar, unha e outra vez, que o concepto de *lingua* forxado no estruturalismo (ao igual que acontecía coa idea de lingua da lingüística histórico-comparativa)

responde a un determinado nivel de coñecementos científicos e que, por conseguinte, contemplado desde a actualidade, non deixa de presentar certos “puntos escuros”.

Desde o enfoque da lingüística estruturalista, a disociación extrema entre lingua e sociedade, así como todas as dicotomías que se lle asocian (p.e. *lingua* e *fala*), conformaban un requisito previo indispensable para o estudo científico das variedades lingüísticas porque, ao ser a heteroxeneidade lingüística perceptible nunha variedade lingüística calquera nun momento determinado un fenómeno absolutamente caótico carente de toda sistematicidade, a análise científica das variedades lingüísticas esixía peneirar toda esa confusa variabilidade dos *actos de fala* para acadar unha materia de estudo constituída só por feitos de *sistema* (isto é, por trazos lingüísticos perfectamente discretos, ordenados, regulares e sistemáticos).

No tocante a estes presupostos teóricos da lingüística estruturalista, os sociolingüistas J. K. Chambers (1995: 14) e John Earl Joseph (2004: 26), entre outros, teñen moi claro que, se se lograra demostrar que a variabilidade ou heteroxeneidade lingüística non se produce ao chou senón que responde a algún tipo de regra ou patrón; de seguido, a separación radical entre lingua e sociedade deixaría de ser unha esixencia teórica previa ao estudo científico dos feitos lingüísticos para transformarse nunha hipótese teórica que, ben por razóns ideolóxicas, ben por cuestións metodolóxicas (p.e. facer *lingüística teórica* ou *especulativa*), poderíamos desexar manter, ou non.

De acordo coa perspectiva de Deborah Cameron (1990: 55-56), pois a fractura radical entre fenómenos lingüísticos e extralingüísticos non constitúe, á luz das máis recentes investigacións sobre a variabilidade lingüística, un requisito previo indispensable para o estudo científico dos fenómenos lingüísticos, non hai dúbida de que, de operar con semellante enfoque teórico (por suposto, sempre e cando non estivésemos a facer *lingüística teórica* ou *especulativa*), cando menos, non estaríamos a traballar con criterios realmente científicos senón con *mitos* lingüísticos⁷² do mesmo xeito que acontecía coa lingüística histórico-comparativa decimonónica cando partía da idea medieval e renacentista do *cambio lingüístico* como “corrupción”.

Así e todo, esta nosa vontade explícita de descuberta dos *mitos lingüísticos* inherentes á lingüística estruturalista non significa que esteamos a pasar por alto os

---

⁷² Aínda que xa utilizáramos este termo en páxinas precedentes deste estudo, gustaríanos precisar que, baixo esta etiqueta, agrupamos a todos eses principios especulativos que, malia ser vistos tradicionalmente como verdades científicas incuestionables cuxa infalibilidade viría dada pola propia natureza dos feitos lingüísticos; en realidade, desde unha concepción desmitoloxizadora da ciencia lingüística, non serían outra cousa que construcións teóricas históricas susceptibles dunha revisión crítica posterior.

progresos teóricos alcanzados por este paradigma teórico⁷³ e a súa vixencia como modelo teórico actual sempre e cando superemos certos excesos do pasado e na medida en que teñamos unha consciencia clara dos seus límites metodolóxicos e teóricos (Joseph 2004: 36).

En verdade, aínda que a separación tallante entre lingua e sociedade executada pola lingüística estruturalista trouxo consigo importantes avances teóricos na medida en que permitiu responder a moitos dos grandes interrogantes lingüísticos que se lle formulan á ciencia lingüística nos comezos do século XX (p.e. progresar no coñecemento dos fenómenos sistemáticos que operan en calquera variedade lingüística); á vez, houbo que pagar un prezo ben alto no sentido de que, con palabras de John Earl Joseph (2004: 26), a visión das linguas como sistemas lingüísticos completamente autónomos, autocontidos e autosuficientes que funcionaban completamente de costas ás sociedades respectivas chegou un momento (contra finais da década de 1950) en que comezou a dificultar, seriamente, o progreso da ciencia lingüística.

Segundo a visión de Kimberley Farrar e Mari C. Jones (2002) así como de Mari C. Jones e Ishtla Singh (2005: 2-3), a lingüística estruturalista intensificou até tal extremo (aínda máis a gramática xenerativa) a propensión da lingüística histórico-comparativa decimonónica á marxinación dos factores extralingüísticos (socio-políticos e económicos) na análise lingüística que, se ben a lingüística histórico-comparativa aínda acudía (de xeito ocasional e sempre e cando fose ben evidente a motivación social) a estes factores extralingüísticos como vía de explicación para determinados *cambios lingüísticos*, esa opción teórica desapareceu completamente coa lingüística estruturalista.

Precisamente, por causa desa inclinación da lingüística estruturalista á exacerbación do carácter autosuficiente das linguas verbo dos factores extralingüísticos (=falantes), James Milroy (1992: 23) afirma que esta corrente teórica substituíu a metáfora das linguas como organismos vivos da lingüística decimonónica pola metáfora das linguas como máquinas en tanto que, na práctica, este paradigma teórico presentaba as linguas como se estas fosen unha especie de “motores de combustión interna” onde todo acontecía e onde todo tiña explicación desde o interior do propio sistema e con independencia plena de factores externos.

---

⁷³ Precisamente, Einar Haugen (1972: 326), ao igual que acontecía coa lingüística histórico-comparativa decimonónica, fala do valor heurístico da lingüística estruturalista.

Porén, aínda que as metáforas das linguas como códigos, como máquinas, como ferramentas e/ou instrumentos de comunicación (Haugen 1972: 326)⁷⁴ manexadas polos lingüistas estruturalistas foron útiles en tanto que contribuíron a unha comprensión máis cabal e profunda dos feitos lingüísticos por medio dunha notable simplificación da complexa multidimensionalidade das variedades lingüísticas; axiña estas mesmas metáforas se transformaron nunha considerable pexa para o avance da lingüística no sentido de que os lingüistas estruturalistas, ao “abeirar” a dimensión metafórica dos seus propios modelos teóricos e ao conceptualizar as linguas como sistemas ou como máquinas no sentido máis literal da palabra, víronse privados da heteroxeneidade e da variabilidade lingüística como material empírico de traballo para a análise de cuestións como o *cambio lingüístico*.

A maiores, perdida a consciencia da condición metafórica dos seus modelos teóricos, isto favoreceu que os lingüistas estruturalistas (Farrar e Jones 2002) deran un paso máis nesa mentalidade dicotómica tan habitual na historia da lingüística que, desde o principio de “ou unha cousa ou outra”, ao prescindir dos falantes como factores pertinentes na comprensión da realidade multidimensional das linguas, se viu na obriga de dissociar, por completo, a historia interna das linguas da súa historia externa (Milroy 1992: 23) e, xa que logo, non puido progresar na explicación da heteroxeneidade e da variabilidade en sincronía e do *cambio lingüístico*.

En relación con esta última cuestión, cómpre que nos decatemos de que os propios principios teóricos reitores da lingüística estruturalista levaron a este paradigma teórico a unha “calella sen saída” no sentido de que, na opinión de Michael Halliday (1973: 33) e John Earl Joseph (2004: 33), aínda que a procura dunha resposta aos interrogantes que se lle estaban a formular ao estruturalismo ao redor de 1950 semellase apuntar cada vez máis á necesidade de ter presente “o que realmente se di” e “o que realmente se oe”; no entanto, a lingüística estruturalista, por causa das súas dicotomías fundacionais (*lingua* contra *fala* e *sincronía* contra *diacronía*) e da súa conceptualización das linguas como entidades completamente autónomas dos falantes, non podía acudir á variabilidade lingüística como “material de laboratorio” para futuras teorías lingüísticas.

É obvio que, con independencia de que a lingüística estruturalista non atendese “ao que realmente se di” e “ao que realmente se oe” porque pretendía pasar por ciencia

---

⁷⁴ Nestes casos, Einar Haugen (1971: 282) fala de *hipótese do instrumentalismo*.

“sería” (Chambers 2002b: 8) e porque non contaba con tecnoloxía abondo como para estudar, dun modo sistemático, o contexto do discurso (isto é, da *fala*) en situacións reais (Milroy 1992: 27); esta corrente teórica, ao prescindir conscientemente do contexto do discurso en situacións reais, ficou sen a base empírica que permitiría mostrar que a variabilidade das variedades lingüísticas en sincronía non era un fenómeno caótico e arbitrario de estudármola en relación con un grupo social concreto.

Curiosamente, incapaz, por todas as razóns que até agora vimos, de encontrar unha regra ou patrón que outorgase unha certa orde á heteroxeneidade e á variabilidade das variedades lingüísticas nun momento dado, a lingüística estruturalista, como afirma J. K. Chambers (2002b: 8), adoptou a posición de obviar a variabilidade e o *cambio lingüístico* como obxectos de estudo da ciencia lingüística.

Porén, evidentemente, este recorte, por evidente e transcendental, da materia de estudo da ciencia lingüística tiña que ser argumentado desde un punto de vista teórico e metodolóxico.

A antinomía *lingua* e *fala* de Saussure, ademais de eliminar a variabilidade e a heteroxeneidade lingüística como obxecto de estudo da ciencia lingüística por incoherente e confusa, reducía ás linguas a entidades “ideais” que se construían na mente do lingüista por medio dunha serie de sucesivas abstraccións a partir dos *actos de fala* producidos nun lugar e nun momento determinado.

Con todo, a dicotomía *lingua* e *fala* completouse cunha segunda antinomía (*sincronía* e *diacronía*) coa intención de presentar a *lingua* (isto é, o conxunto de trazos lingüísticos pertinentes e funcionais) como un obxecto de estudo fóra do fluír temporal de tal xeito que, moi na liña do pensamento da lingüística histórico-comparativa decimonónica (Aitchison 1981: 48-49), o devir histórico dos idiomas se presentaba como unha sucesión de estados lingüísticos discretos, independentes e contiguos entre si que ficaban sempre á marxe dos *cambios lingüísticos* en tanto que estes se producían sempre no ámbito da *fala* dun xeito asistemático.

En definitiva, visto que a *lingua* era, en esencia, unha entidade abstracta e estática cuxa lóxica interna directriz permitía analizar illadamente cada un dos estados lingüísticos discretos que integraban o seu devir temporal; é obvio que a lingüística estruturalista non só exacerbou a inclinación secular da lingüística cara á disociación entre fenómenos lingüísticos e extralingüísticos senón que, a maiores, tamén intensificou a perspectiva histórica das linguas como entidades estáticas. Como asegura Jean Aitchison (1981: 48), a dimensión dinámica das variedades lingüísticas (é dicir, o

cambio lingüístico), ao ficar relegada á condición de *actos de fala* executados na “sombra do imperceptible”, xa non pertencía ao obxecto de estudo real da lingüística e, ademais, deixaba de ser realmente *lingua* (no fondo, partíase da premisa de que “o que hoxe era dun determinado xeito, mañá, sería exactamente igual”).

Así pois, ante casos rechamantes de variabilidade ou de heteroxeneidade lingüística en calquera das súas dimensións (p.e. ante a posibilidade de escolla entre dúas palabras), o estruturalismo razoaba sempre en termos de estrutura lingüístico-sistémica de tal xeito que (Chambers 1995: 13), con independencia das variantes concretas que se lle ofertasen ao falante nun punto concreto do espazo e do tempo, se a escolla dunha ou doutra opción non comportaba diferenzas sistémicas (no fondo, de significado), argumentaba no sentido de que a heteroxeneidade ou variabilidade en sincronía era algo semellante ás cantidades infinitesimais nas matemáticas e de que, por conseguinte, era perfectamente lícito prescindir dela.

Como comenta J. K. Chambers (1995: 13), os teóricos máis ortodoxos da lingüística estruturalista (p.e. Charles C. Fries e Kenneth L. Pike) partían do convencemento pleno de que a variación en sincronía era, por completo, libre e ao chou de tal xeito que calquera falante podía escoller, dun xeito totalmente aleatorio, entre un conxunto, máis ou menos reducido, de variantes que lle ofertaban unha serie de sistemas (en principio, só fonolóxicos)⁷⁵ coexistentes entre si. Segundo esta noción da variación lingüística, as flutuacións que se detectaban nos actos lingüísticos dos falantes tiñan que ser, por necesidade, simplemente unha cuestión de variación libre que non terían transcendencia ningunha para a estrutura das linguas.

Nas argumentacións da corrente estruturalista, como observa J. K. Chambers (1995: 26), a mente do investigador estaba lexitimada para actuar como unha peneira dos actos lingüísticos reais dos falantes mediante o principio teórico que J. K. Chambers (1995: 12-26) designaba como *axioma da categoricidade* (ing. *axiom of categoricity*)⁷⁶.

É evidente que os lingüistas, co *axioma da categoricidade* (Chambers 2002b: 8), estaban a colocar un criba entre a realidade lingüística e a análise lingüística coa finalidade de transfigurar os datos variables, continuos e cuantitativos producidos polos

---

⁷⁵ Segundo J. K. Chambers (1995: 13), podemos deducir que tamén sistemas gramaticais.

⁷⁶ O *axioma da categoricidade*, en esencia, podería definirse, segundo J. K. Chambers (1995: 12), como aquel principio teórico que formula a necesidade da simplificación da realidade lingüística mediante a eliminación da heteroxeneidade dos actos lingüísticos dos falantes como paso previo indispensable para a análise razoada e metódica dos fenómenos lingüísticos. Nótese que J. K. Chambers, ao facer referencia a este principio, está a recoñecer, na liña de John Earl Joseph (2004), a influencia da doutrina filosófica platónica sobre a lingüística estruturalista.

actos lingüísticos dos falantes nun lugar e nun momento dado en datos estables, discretos e cualitativos de tal xeito que os fenómenos lingüísticos puideran ser obxecto dunha manipulación analítica moito máis correcta e pausada.

Deste xeito, en función do *axioma da categoricidade* estaba xustificado, teórica e metodoloxicamente, que a lingüística estruturalista, segundo James Milroy e Lesley Milroy (1997b: 47), tirase os seus datos non dos actos lingüísticos dos falantes en contextos “naturais” senón de formas previamente estandarizadas xa que a lingüística estruturalista partía do principio teórico de que a análise lingüística esixía operar con datos estables e discretos.

Así, en opinión de J. K. Chambers (1995: 27), os lingüistas considerarán lícito, adecuado, e mesmo teoricamente indispensable, operar con datos provenientes da intuición lingüística, ora do investigador, ora de falantes seleccionados con anterioridade polo propio investigador. En todo caso, sexa como for, como observa James Milroy (1993b: 158), a lingüística estruturalista partía sempre de enunciados producidos en contextos “artificiais” (ben na tranquilidade do despacho, ben no acougo da pluma; isto é, textos escritos), coa finalidade de que a base lingüística con que se ía traballar estivese totalmente “limpa” de datos “sucios”.

Non hai dúbida de que, situados nun plano macrolingüístico, estaríamos a afirmar que a lingüística estruturalista operaba, na práctica, sempre con variedades modelo (en verdade, con algunha das grandes variedades estándar escritas con millóns de falantes) que, agora, ademais, ficaban lexitimadas como base empírica “ideal” para o estudo lingüístico en tanto que estaban constituídas por unidades lingüísticas discretas limpas da heteroxeneidade e da variabilidade dos usos lingüísticos dun falante nun lugar e nun momento concreto.

Por extensión, se isto fose así, de acordo co parecer de Juan Carlos Moreno Cabrera (2000: 47-75), estaríamos ante outra “volta de rosca” dese xeito de operar en lingüística que antes denominabamos *ideoloxía da estandarización* pois, con toda esa mistificación lingüístico-teórica de argumentos pretendidamente científicos, no fondo, estaríamos, outra volta, a lexitimar os usos lingüísticos dunha elite estatal como *lingua* (en realidade, un conxunto de oposicións funcionais pertinentes tiradas dos textos formais escritos elaborados por unha minoría económica, cultural, política e social)⁷⁷.

---

⁷⁷ Verbo desta cuestión, Juan Carlos Moreno Cabrera (2000: 56) opina que: “Nunca debería utilizarse una pura abstracción realizada con fines de descripción científica (*lingua abstracta* frente a *habla* usada por un *hablante-oyente ideal*, por exemplo) para justificar un tipo de norma establecida e impuesta a través de

En definitiva, toda a argumentación a prol da selección de datos lingüísticos conseguiu que o recorte da materia lingüística a traballar non se sentira como unha “eiva” para a reflexión lingüística senón, máis ben, como un principio teórico necesario e indispensable que fornecía ao investigador dun *corpus* coherente, manexable e “limpo” das arbitrariedades dos individuos.

Porén, a pouco que reflexionemos sobre toda esta xustificación teórica verbo da necesidade de levar a efecto unha selección sobre o material lingüístico, resulta, cando menos, chocante que, se a lingüística estruturalista pretendía ser unha análise razoada e metódica da realidade lingüística, esta corrente defendera que tal estudo era posible só sobre a base empírica dunha parte da realidade lingüística (unicamente, a partir de unidades lingüísticas discretas). En verdade, ao non ter en conta os actos lingüísticos reais dos falantes nos seus contextos “naturais”, a análise lingüística resultante, na medida en que se construía sobre “idealizacións” ou “abstraccións” mentais, era, cando menos, parcial.

Mais, quizais, vexamos mellor o carácter fragmentario do concepto de *lingua* forxado pola lingüística estruturalista se nos detivésemos un momento a analizar os métodos de achegamento á realidade lingüística desenvolvidos por este paradigma teórico.

Ás veces, na lingüística estruturalista, o investigador defende, e propugna, o achegamento á lingua obxecto de análise desde a súa propia competencia lingüística (por suposto, contrastada, en ocasións, coa competencia lingüística doutros individuos máis ou menos achegados). Con seguridade, este modo de aproximación á realidade lingüística que Lesley Milroy (1987: 76) denomina *método introspectivo*, ademais de que aumentaba ou diminuía a base empírica de datos a considerar en función da capacidade de (auto-)observación de cada lingüista, na práctica, reducía a materialidade dos feitos lingüísticos analizados ás variedades estándar. No parecer de Lesley Milroy (1987: 76), os lingüistas, polo xeral, poucas veces tiñan un coñecemento profundo das variedades lingüísticas vernáculas ou non-estándar⁷⁸. Por todo isto, Lesley Milroy

---

mecanismos extralingüísticos que mediatizan las relaciones de dominio en una sociedad. La lengua abstracta considerada correcta y ejemplar en una comunidad nunca debería identificarse con el concepto de lengua abstracta que utilizan los lingüistas y gramáticos para darle respetabilidad y objetividad científicas que no tienen en modo alguno”.

⁷⁸ Temos que recoñecer (Milroy 1987: 76) que na lingüística estruturalista, en ocasións, aparecen alusións ás variedades non-estándar. Con todo, estas mencións ás variedades vernáculas aparecen só en reforzo de argumentacións previas sen chegar nunca a desempeñar un papel relativamente central.

(1987: 76) afirma, con rotundidade, que a capacidade analítica e de aplicación do *método introspectivo* era moi limitada.

Noutras ocasións, segundo Lesley Milroy (1987: 77), dentro da lingüística estruturalista, o investigador reforzaba a súa competencia lingüística cun *corpus* de datos independentes recollidos previamente. Nestes casos estaríamos ante o que Lesley Milroy (1987: 76) designa como *método analítico*.

Con todo, malia que este modo de achegamento á realidade lingüística representase un avance verbo da metodoloxía anterior en tanto en canto (Milroy 1987: 77), como podemos comprobar no estruturalismo americano⁷⁹, se tiñan en conta variedades lingüísticas descoñecidas para o lingüista; non deixa de ser problemático que, para compensar as lagoas de información que puidesen existir no *corpus* do cal se partía, o investigador tan só acudira a súa intuición⁸⁰.

No parecer de Lesley Milroy (1987: 77-78), non hai dúbida de que as conclusións (=abstraccións) que tirásemos tanto desde o *método introspectivo* como desde o *método analítico* producían unha visión ben parcial das linguas.

Con todo isto non estamos a afirmar que sexa posible algún tipo de teorización lingüística que prescinda, completamente, de toda abstracción pois é evidente que o investigador sempre leva a efecto (Joseph 2004: 33, Milroy 1992: 165), verbo dos actos lingüísticos producidos polos falantes nun momento e nun lugar determinado, algún tipo de selección coa finalidade última de eliminar aqueles fenómenos que, ao seu xuízo, resultan asistemáticos e circunstanciais⁸¹.

Somos, xa que logo, plenamente conscientes de que, como nos lembran Michael Halliday (1973: 32-33), John Earl Joseph (2004: 33), James Milroy (1992: 165) e Lesley Milroy (1987: 78), todo modelo teórico, por definición (mesmo este que estamos a defender ao longo de todo este traballo), implica sempre un certo grao de idealización ou abstracción a partir da realidade lingüística efectiva (isto é, sempre hai algo de metáfora en todo modelo teórico) e de que, por conseguinte, calquera investigación lingüística, desde o traballo dun sociolingüística discípulo de William Labov até a obra dun gramático xenerativista seguidor de Noam Chomsky, ha ser sempre, con palabras de James Milroy (1992: 165), unha “idealización” que, baixo a aparencia de “gramática

---

⁷⁹ Neste sentido, como observa Lesley Milroy (1987: 78), o estruturalismo americano foi parcialmente diferente ao estruturalismo europeo; pois, mentres os lingüistas europeos estaban máis interesados no traballo “dos despachos” que no traballo de campo, os investigadores americanos, desde a década de 1920, estiveron a traballar na realidade efectiva das linguas amerindias.

⁸⁰ Por moi extenso que fose un *corpus*, en última instancia, sempre será un conxunto de datos parcial.

⁸¹ Estámonos a referir a fenómenos como ruídos coa gorxa, tatexos, falsos comezos de frase, etc.

da lingua”, nunca recollerá todo o que un falante individual “usa” e “sabe” sobre a súa propia variedade lingüística.

Agora ben, asumida a premisa teórica de que todo traballo lingüístico carrega de seu un certo nivel de abstracción, a cuestión realmente importante sería a actitude que cada un dos modelos teóricos deixa entrever cara á realidade lingüística pois semella que, en síntese, hai dous polos opostos: 1º) uns desexarían achegarse, tanto como fose posible, á realidade dos feitos lingüísticos e 2º) outros, pola contra, aspiran a afastarse, na medida do posible, da materialidade efectiva dos feitos lingüísticos. Evidentemente, entre estes dous polos extremos caberían toda unha gama de solucións intermedias.

Segundo Michael Halliday (1973: 33), aínda que a reflexión filosófica sobre as linguas se correspondería co grao máximo de abstracción posible en tanto que todos os actos lingüísticos dos falantes se caracterizarían como fenómenos asistemáticos e irrelevantes⁸², o xeito de facer lingüística de Noam Chomsky e dos seus seguidores estaría comparativamente nun nivel de “idealización” moi superior a aquel que nos encontrariamos nun traballo que, como os producidos na sociolingüística, se constrúe desde o chamado *método experimental* (Milroy 1987: 76).

Por suposto, a intención última desta revisión crítica da metodoloxía empregada pola lingüística estruturalista non é negar a validez global deste paradigma teórico senón pór de relevo que, se a lingüística estruturalista non pretendía conscientemente achegarse “ao que realmente se di” nin “ao que realmente se oe”, non semella moi lóxico que pensemos nas súas descrições lingüísticas baixo a forma de gramáticas como entidades que se corresponden coa totalidade da realidade multidimensional dun idioma dado.

En resumo, a lingüística estruturalista, por causa da disociación radical entre lingua e sociedade, do *axioma da categoricidade* e do uso (case exclusivo) do *modelo introspectivo e analítico*, producía unha visión das linguas moi limitada onde, como máis adiante veremos, unha parte das variedades lingüísticas (= *estrutura*) se presentaba como equivalente á totalidade desas mesmas variedades lingüísticas (en realidade, a suma dunha *estrutura* e dunha *arquitectura*).

Mais, o modelo teórico da lingüística estruturalista así como toda a metodoloxía que se lle asocia, ademais de dar unha visión ben parcial das linguas como puros sistemas de oposicións funcionais das cales ficaban excluídos os *actos de fala* como

---

⁸² As reflexións lingüísticas do filósofo Descartes poderían responder a este nivel máximo de abstracción.

base empírica para a investigación lingüística, forzaba a desoír os xuízos da valor dos falantes sobre os feitos lingüísticos porque, fosen estes de carácter negativo ou positivo, aparecen baixo unha ou outra forma (prexuizos lingüísticos, cambios de comportamento lingüístico, etc.), todas esas valoracións persoais eran, no mellor dos casos, tan só elementos secundarios.

Verbo da primeira cuestión, lémbrese que, con ser certo que a lingüística estruturalista afirmaba que a heteroxeneidade e variabilidade superficial das linguas non respondía a ningún patrón de comportamento porque os falantes podían escoller (case a rumbo) entre unha serie de opcións que lles ofrecía o sistema; á vez, visto que tamén se aseguraba que, en determinados contextos (p.e. na linguaxe publicitaria), se seleccionaban *a priori* unhas formas e non outras porque estas ou aquelas se consideraban “máis dignas” (p.e. *automóbil* fronte a *coche*), estíbese a recoñecer, implicitamente, que a variabilidade non era, en sentido estrito, nin totalmente libre, nin completamente aleatoria.

No tocante á segunda cuestión, isto é, verbo da tendencia da lingüística estruturalista a desoír calquera avaliación dos feitos lingüísticos que se orixinase no ámbito dos falantes (no fondo, calquera vínculo entre lingua e sociedade), non hai dúbida de que isto tivo repercusións tanto sobre a ciencia lingüística como sobre o propio concepto de *lingua*.

Para que nos decatemos da relevancia que poden acadar os xuízos de valor emanados dos falantes así como da importancia do seu “esquecemento” pola banda dos lingüistas estruturalistas; os sociolingüistas acudiron habitualmente á pasaxe bíblica onde se relata o enfrontamento entre os efraimitas e os galaaditas.

Segundo nos conta a biblia, cando os efraimitas intentaban cruzar o río Xordán, os vitoriosos galaaditas obrigábanos a pronunciar a palabra *Xibbolet* e, se estes últimos non eran quen de pronunciar a palabra correctamente (isto é, ao xeito dos galaaditas), capturábanos e degolábanos ao pé mesmo do Xordán⁸³.

---

⁸³ Aínda que nos puidese parecer moi esaxerado traer a colación este tipo de episodios nunha introdución teórica previa á análise da nosa polémica normativa por causa da inmensa distancia temporal e xeográfica que media entre ambos os dous sucesos; cómpre que, á hora de avaliar a pertinencia ou inconveniencia desta nosa reflexión anterior, tivéssemos moi presente que non é imposible encontrar, no conxunto de opinións xurdidas ao fío da nosa polémica normativa, con textos que nos falan: 1º) da capacidade que posúen determinados fenómenos lingüísticos (ás veces, a pronuncia dunha soa palabra) de adscribírnos a un ou outro grupo social, intelectual, etc., e 2º) da necesidade de superar, de vez, a nosa polémica normativa en tanto que esta, ao transformar determinadas palabras en auténticos “símbolos” dunha ou doutra posición, xa non estaba libre de reaccións, en ocasións, viscerais. Así, en Alfredo Conde (1992) podemos ler: “Por aí e por onde se pode chegar onde se queira e non é por asustar, pero non hai moito que Miguel A. Murado me contou que unha das grandes traxedias servo-croatas é, a carón de se uns son

Se deixamos á marxe a evidencia innegable de que o comportamento dos galaaditas só ten explicación nas irracionais, violentas e brutais sociedades do pasado, no episodio bíblico hai dous feitos innegables: 1º) os efraimitas, ao requirimento dos galaaditas, intentaban modificar o seu comportamento lingüístico sempre nunha determinada dirección e 2º) os galaaditas, segundo o xeito de pronunciar a palabra *Xibbolet*, actuaban dun xeito ou doutro.

Certamente, aínda que a modificación do comportamento lingüístico non fose ocasional (aconteceu até en corenta e dúas mil ocasións) nin aleatoria (sempre na dirección da pronuncia dos galaaditas e nunca ao contrario), a lingüística estruturalista ante este tipo de alteracións no xeito de falar, ao non ser que incorporase factores condicionantes extralingüísticos *ad hoc*, estaría incapacitada, completamente, para explicar este cambio de comportamento lingüístico porque, dado que non hai diferenza de significado ao pronunciar dun xeito ou doutro, ao cabo, nunha interpretación rigorosa e ortodoxa da doutrina estruturalista⁸⁴, unicamente cabería afirmar que estaríamos ante dous alófonos dun mesmo fonema.

Con independencia de que, de aceptarmos os principios teóricos da sociolingüística histórica, puidésemos apuntar varias explicacións relativamente satisfactorias para este episodio bíblico⁸⁵, interésanos pór de relevo que, se

---

relixiosamente ortodoxos e outros relixiosamente católicos, a variación fonética que estableceron pra non sei que raio de palabra. ¿Imaxínase a dous que se atopan nunha pista e un dille ó outro: ¿Pobra ou Pobla?; por exemplo? Unha inoportuna equivocación podería equivaler a un caxatazo correspondente ó disparo que hoxe supón na antiga Xugoslavia. Entre nós mesmos a cotío andamos enfrontados e empeza a chega-lo momento de que unha normativa; calquera, a que sexa, pero unha, só unha, se impoña sobor das demais e permita a comunicación escrita, sen o padecemento de interferencias de ningún tipo”.

⁸⁴ Verbo de como debería comportarse a lingüística estrutural en estrita correlación con seus principios programáticos sería moi interesante que leramos estas palabras do lingüista Eugenio Coseriu (1981: 19): “Más aún: en cierto sentido, la dialectología es exactamente lo contrario de la lingüística estructural. Una disciplina propia e intrínsecamente estructural es una disciplina que estudia las relaciones internas entre los elementos constitutivos dun sistema, que establece por sí misma las oposiciones funcionales entre esos elementos y las estructuras que tales oposiciones implican y configuran. Y en este sentido la disciplina lingüística por excelencia ‘estructural’ es la gramática (como morfosintaxis, fonología y lexicología descriptiva) que, en efecto, en el sentido que le es propio, establece y describe las oposiciones y estructuras funcionales internas de un sistema lingüístico. No así, en cambio, la dialectología cuyo objeto específico es muy diferente”.

⁸⁵ Cando menos, estas tres: 1ª) de acordo con Natalie Schilling-Estes (2002: 384-385) poderíamos dicir que os falantes bíblicos modificaron o seu comportamento lingüístico en relación aos seus interlocutores nun acto lingüístico concreto do mesmo xeito que os falantes actuais varían a súa forma de falar en función do interlocutor, 2ª) segundo J. K. Chambers (1995: 250) e Andrée Tabouret-Keller (1997: 319) entenderíamos que o desexo de establecer ou manter unha identidade social condiciona os actos lingüísticos dos falantes tanto no pasado como na actualidade e 3ª) consonte con Miles Hewstone e Howard Giles (1986: 270) e Dennis R. Preston (2002) comentaríamos que o acento pode provocar, tanto no pasado como no presente, a marxinação (hoxe en día, social e económica) dos falantes porque, ao cabo, as reaccións ante determinadas variedades lingüísticas están en conexión directa coa percepción que se teña dos falantes desas mesmas variedades.

contemplásemos o concepto de *lingua* como unha estrutura completamente independente dos falantes, ademais de que ficiásemos sen unha explicación coherente para este tipo de casos de modificación do comportamento lingüístico segundo o interlocutor (e que este, por súa vez, tivese unha ou outra resposta), veríámonos na obriga de, por causa da disociación radical entre lingua e sociedade subxacente a esa conceptualización dos idiomas, pasar por alto calquera xuízo metalingüístico (positivo ou negativo) producido polos falantes tocante ás variedades lingüísticas propias ou alleas ou, no mellor dos casos, como comenta Deborah Cameron (1990: 65-66), teríamos que interpretar eses comentarios como simples mostras de “ignorancia científica” propios de leigos en materia lingüística.

Se cadra, por esta razón, como se deduce das afirmacións de Mari C. Jones e Ishtla Singh (2005: 55-56), a lingüística estruturalista non prestou case ningunha atención (por non dicir ningunha) ao feito de que, non en poucas ocasións, os falantes, consciente ou inconscientemente, de xeito implícito ou explícito, non son “neutrais” verbo das súas propias variedades lingüísticas en tanto que, ás veces, non aceptan que o seu idioma sexa considerado parte dunha unidade idiomática superior e, xa que logo, ao pensaren no seu idioma como lingua de seu (isto é, ao posuíren unha certa consciencia idiomática de que falan un idioma e non outro), fan todo o posible por individualizaren o seu idioma con respecto a outras variedades lingüísticas xeográfica e lingüísticamente afíns. Cando menos, outorgan ao seu idioma un nome (p.e. galego) e isto, evidentemente, implica que os falantes teñen unha certa consciencia do seu idioma como entidade lingüística diferenciada.

En resumo, a lingüística estruturalista é un modelo teórico que, na nosa opinión, limitaba a capacidade analítica da ciencia lingüística porque, ao reducir o obxecto de estudo da lingüística ao puro sistema de oposicións funcionais, estaba obrigada, en consecuencia, a refugar todo vínculo dos sistemas lingüísticos coa sociedade e, xa que logo, víase na obriga de obviar a posibilidade de que unha comunidade lingüística concreta puidese ter algún tipo de consciencia de que a súa variedade lingüística conforma un idioma propio (no fondo, ignoraba o criterio da *consciencia lingüística* como principio discriminador de linguas).

Até agora tentamos evidenciar as carencias que, como modelo teórico, presenta, ao noso xuízo, a lingüística estruturalista á hora de enfrontarse á análise da realidade lingüística. A partir deste momento focalizarei esta introdución teórica sobre as

consecuencias directas destas insuficiencias sobre os conceptos de *lingua* e *dialecto* respectivamente.

No parecer de José Joaquín Montes Giraldo (1980: 240), a lingüística estruturalista, ao concibir as linguas con puros sistemas de oposicións funcionais (isto é, como códigos, estruturas ou máquinas), estaba, na práctica, a contemplar unha parte das linguas como se esa porción fose equivalente á totalidade da entidade que poderíamos denominar *lingua*. Este mecanismo metonímico (é dicir, tomar unha parte polo todo) recibe en José Joaquín Montes Giraldo, inicialmente (Montes 1980: 239-240), a etiqueta de “seudouniversalismo” ou “universalismo” e, máis adiante (Montes 1986: 27-29), “reduccionismo estruturalista”.

En 1995, José Joaquín Montes Giraldo (1995: 29) substitúe estas tres etiquetas iniciais polo termo “inmanentismo abstraccionista”⁸⁶ coa intención de pór de relevo que a lingüística estruturalista non se limitou a tomar unha parte (=estrutura) polo todo (=lingua) senón que, a maiores, reformulou esa parte (en realidade, tan só un construto teórico derivado dunha serie de sucesivas abstraccións) da realidade multidimensional das linguas como se esta fose unha entidade lingüística real e efectiva.

En termos de Eugenio Coseriu (1981: 19-22), diríamos que a lingüística estrutural equiparou a pura estrutura interna (=estrutura) á entidade lingüística global que resultaría da unión dunha estrutura interna (=estrutura) e dunha estrutura externa (=arquitectura). Paradoxalmente, esta idea das linguas como un código lingüístico perfectamente homoxéneo e completamente alleo aos falantes, en contra do esperable dado que estaríamos a falar dunha lingua ben arredada dos usos lingüísticos diarios dunha cantidade non pequena de falantes, non só triunfou entre os lingüistas (polos motivos que xa vimos) senón tamén entre o chamado “home da rúa” (isto é, fóra dos estritos ámbitos académicos) pois, como afirma Norman Denison (1997: 65), o concepto de lingua do estruturalismo semellaba satisfacer bastante ben esa necesidade psicolóxica e social que senten os falantes dunha especie de “lingua ideal” que asuma a representación simbólica da súa comunidade, do seu grupo e/ou da súa identidade social.

Ao entender de José Joaquín Montes Giraldo (1995: 29), dese “reduccionismo estruturalista” e, sobre todo, dese “inmanentismo abstraccionista”, que se detecta en

---

⁸⁶ Esta cuarta etiqueta, en verdade, non implica a exclusión do fenómeno de *sinécdoque* como característica definitoria da lingüística estruturalista. O sociolingüista brasileiro Sílvio Elia (1987: 12) emprega tamén o termo de “inmanentismo”.

lingüistas como, por exemplo, Manuel Alvar (1996a: 17), derivarían todo un conxunto de dificultades, de carácter teórico, que, devagariño, desde finais da década dos anos cincuenta, se revelarían imposibles de superar sen romper co marco teórico do estruturalismo e co seu concepto de *lingua*⁸⁷.

Dado que a lingüística estruturalista define as linguas sobre unha base exclusivamente sistémico-estrutural e visto que, en coherencia cos seus propios principios teóricos, caracterizará os dialectos, tamén, en termos unicamente de estrutura interna e sistémica; os máis dos lingüistas estruturalistas (Montes 1995: 50) estarían de acordo coa definición de *dialecto* como unha variedade parcial dun complexo lingüístico-estrutural sistémico superior delimitado previamente como unha entidade autónoma para un propósito analítico concreto. Deste xeito, cada *dialecto*, por unha banda, compartiría co seu complexo lingüístico-estrutural sistémico superior (isto é, coa súa *lingua* correspondente) unha parte da súa estrutura lingüística interna (maior ou menor) e, por outra, individualizaríase dese complexo lingüístico superior por medio dunha serie de elementos lingüísticos estruturais exclusivos e contrastivos (tamén, en cantidade variable).

Así e todo, definido deste xeito, tal e como observa José Joaquín Montes Giraldo (1995: 50), o termo *dialecto* contería, en realidade, dous sentidos parcialmente diferentes (Montes 1986: 31-32): 1º) *histórico-estrutural* e 2º) *sincrónico-estrutural*.

O primeiro destes dous sentidos posibles, isto é, o *histórico-estrutural*, aparece polo xeral, segundo José Joaquín Montes Giraldo (1986: 31-32), nos estudos histórico-comparativos de ascendencia decimonónica para facer referencia a unha variedade lingüístico-estrutural que, xunto con outras variedades, se supón que deriva dun mesmo tronco lingüístico común ou dunha mesma protolingua.

Precisamente, no parecer de Silvio Elia (1987: 149), opinión tanto máis interesante de termos presente todas as nosas argumentacións precedentes tocante á lingüística decimonónica, o sentido *histórico-estrutural* que o século XIX outorgou ao termo *dialecto* tivo consecuencias directas sobre a visión científica e popular deste concepto en tanto que contribuíu a reforzar os matices pexorativos tradicionalmente asociados ao concepto de *dialecto*.

Pola súa banda, o sentido *sincrónico-estrutural* (Montes 1986: 32), de uso moi común no estruturalismo, remite á imaxe dunha variedade lingüístico-estrutural que

---

⁸⁷ José Joaquín Montes Giraldo (1995: 29) agrupa todo o conxunto de dificultades teóricas e prácticas derivadas do “inmanentismo abstraccionista” baixo o termo de “aporías”.

comparte cun complexo sistémico superior, no plano sincrónico, un conxunto de atributos estruturais comúns e que, asemade, posúe un grupo de atributos estruturais diferenciais.

Malia que ao longo deste traballo teremos ocasión de analizar con máis precisión as dificultades teórico-prácticas que carrega a definición dos conceptos de *lingua* e *dialecto* en termos, unicamente, de estrutura interna; vaia por diante que, ao noso xuízo, de acordo coas opinións de James Milroy (1992: 53), toda esa problemática deriva, á derradeira, da convicción de que é posible organizar a multidimensionalidade e infinita complexidade da realidade lingüística efectiva por medio da simplificadora taxonomía bipolar *lingua-dialecto* de tal xeito que, non en poucas ocasións (por non dicir, na inmensa maioría), os falantes e os lingüistas non coinciden no tocante á adscrición dunha variedade lingüística á categoría de *lingua* ou *dialecto*.

Con respecto a esta non coincidencia de pareceres entre os lingüistas estruturalistas e os falantes téñase moi presente que, no fondo, a dicotomía *lingua* e *dialecto*, tal e como era concibida polo estruturalismo: 1º) só ofrecía dúas opcións reais mutuamente excluíntes para a categorización das variedades lingüísticas e, deste xeito, unha variedade lingüística só podía ser *lingua* ou *dialecto* sen ningún tipo de opción intermedia (Montes 1986: 28-29) e 2º) non se atendía á opinión dos falantes verbo das súas propias variedades lingüísticas.

Como xa comentabamos en parágrafos anteriores, e como lembran James Milroy e Lesley Milroy (1997b), a lingüística estruturalista partía do principio de que as linguas e os dialectos eran entidades que, por baixo do seu aparente polimorfismo, posuían un núcleo lingüístico-sistémico esencial que permanecía constante, invariable e inmutable. Segundo isto, se procedíamos a cribar a insignificante e caótica heteroxeneidade lingüística en tanto que non era pertinente funcionalmente, as linguas e os dialectos eran entidades que se podían reducir a un conxunto fechado de atributos lingüístico-sistémicos que conformarían a súa estrutura subxacente, inalterable e permanente.

Neste marco teórico, unha variedade lingüística determinada acadaba o estatuto de *lingua* se, unha vez peneirada a súa variabilidade e a súa heteroxeneidade lingüística superficial, encontrabamos nese idioma o conxunto total e específico de atributos estruturais que, previamente, o investigador determinara necesarios e indispensables para que unha variedade lingüística determinada gozase da categoría de *lingua* e, pola contra, unha variedade lingüística ficaría relegada á condición de *dialecto* se carecía

dunha parte (mais non da totalidade) dos atributos estruturais asignados e esixidos á entidade lingua.

Malia que, por suposto, toda variedade lingüística relegada á condición de dialecto contase cun grupo (maior ou menor) de trazos estruturais específicos e contrastivos, bótase de ver que a adscrición dunha determinada variedade lingüística á condición de *dialecto* (así como a súa exclusión do estatuto de *lingua*) dependía, en última instancia, da circunstancia de que, como moi claramente percibiu José Joaquín Montes Giraldo (1995: 49-50), algún dos atributos lingüístico-sistémicos que se lle esixían á entidade *lingua* non estivese presente na entidade lingüística que se pasaba a caracterizar como *dialecto*.

Xa que logo, consonte coas ideas enunciadas no parágrafo anterior, é obvio que a dicotomía *lingua-dialecto* non deixaba de ser un modelo teórico unidimensional en tanto que a categorización dunha variedade lingüística determinada como lingua ou como dialecto se establecía, en último termo, sempre en atención a unha única dimensión analítica: a presenza, ou non, da totalidade de atributos lingüístico-sistémicos que o investigador atribuíra, aprioristicamente, á entidade lingua.

Agora ben, este modelo teórico unidimensional ou, con palabras de Einar Haugen (1966b: 341), esta “simple dicotomía” lingua-dialecto cando se enfrontase coa múltiple, diversa e complexa realidade das variedades lingüísticas no seu contexto social tiña que se relevar, por forza, sumamente problemática e insuficiente.

Entre os moitos problemas que poderíamos detectar na formulación estruturalista do binomio opositivo lingua-dialecto, pensamos que non se debe pasar por alto, desde un principio, o feito de que, ao reduciren os lingüistas estruturalistas a realidade multidimensional efectiva de cada variedade lingüística a única e exclusiva dimensión da súa estrutura interna (en realidade, á posesión da totalidade, ou non, dunha serie de atributos estruturais previamente fixados); en consecuencia, a decisión de caracterizar unha variedade lingüística determinada como lingua ou como dialecto pasaba a ser unha determinación que tería moito de proceder convencional.

Se recapacitásemos un momento verbo da cuestión anterior, decatariámonos de que a redución das linguas á pura estrutura interna permitía que: 1º) sempre que houboese unha certa afinidade estrutural (máxima, media ou mesmo ínfima) entre dúas variedades lingüísticas, sería posible interpretar, se así o estimase pertinente o investigador, que estamos ante (dous dialectos d)unha mesma lingua e 2º), pola contra, sempre que houboese unha determinada distancia estrutural entre dúas variedades lingüísticas

(incluso se estas diferenzas estruturais se limitasen a uns poucos casos concretos), poderíamos falar, outra volta, se así o desexase o investigador, de dúas linguas diferentes.

En consecuencia, a categoría de lingua ou dialecto non sería condición inherente a ningunha variedade lingüística senón que, en verdade, sería o lingüista quen, segundo o seu criterio persoal máis ou menos asinado, determinaría, dun xeito subxectivo, cando deberíamos prestar máis atención á afinidade estrutural entre dúas variedades lingüísticas ou, pola contra, ás súas diferenzas lingüístico-sistémicas de tal forma que, no primeiro caso, argumentaríamos no sentido de que estamos ante (dous dialectos d)unha mesma lingua e, no segundo, ante dúas linguas diferentes.

Xa que logo, de atendermos, con exclusividade, á estrutura interna dos diferentes idiomas non sería imposible que, segundo concedésemos maior relevancia ás diferenzas ou ás semellanzas lingüístico-sistémicas entre dúas ou máis variedades lingüísticas, unha mesma variedade lingüística puidese ser etiquetada, segundo o enfoque do investigador, ora como dialecto, ora como lingua⁸⁸.

Precisamente, o carácter convencional da clasificación das variedades lingüísticas en linguas e dialectos que se deriva do uso exclusivo de criterios de orde estritamente lingüístico-sistémica ou estruturais ponse de manifesto, ben ás claras, cando a lingüística estruturalista asumía o traballo de individualizar linguas nun *continuum lingüístico xeolectal* cunha escasa distancia interlingüística entre cada un dos seus constituíntes.

Na práctica, acontecía, moi a miúdo, que as variedades lingüísticas agrupadas pola lingüística estruturalista baixo a etiqueta dunha mesma lingua de acordo a unha serie fechada de atributos estruturais compartían algunha ou varias das súas propiedades estruturais con variedades lingüísticas xeograficamente contiguas clasificadas nunha lingua diferente.

A lingüística estruturalista e, tamén, a lingüística histórico-comparativa, entendía as linguas, como comenta o profesor Henrique Monteagudo (1996: 5), a modo de “agrupacións monotéticas con poucos ou ningún risco en común” cando, en realidade, de novo ao entender deste profesor, son máis ben “agrupacións politéticas, con moitos riscos compartidos” con outras variedades lingüísticas.

---

⁸⁸ Isto, de feito, foi o que lle aconteceu á lingua galega que, consonte cos principios estruturalistas, recibiu, asemade, a etiqueta de lingua e de dialecto.

Na práctica, visto que as variedades lingüísticas xeograficamente veciñas podían compartir trazos estruturais entre si e dado que non había rupturas abruptas entre variedades lingüísticas estremeiras (como sucede, por exemplo, no caso do *continuum lingüístico xeolectal* románico occidental), era case imposible que os límites convencionais, claros, discretos e precisos que fixaban os lingüistas estruturalistas entre linguas (e mesmo entre dialectos), no eixo espacial, coincidisen coa realidade dos feitos lingüísticos.

Segundo considerásemos un trazo estrutural ou outro, no *continuum lingüístico xeolectal* correspondente, a fronteira (convencional) que os lingüistas estruturalistas trazaban entre linguas (e mesmo entre dialectos) podería avanzar ou recuar pois unha variedade lingüística determinada podía compartir, ou non, ese trazo lingüístico concreto coas variedades lingüísticas xeograficamente contiguas.

Coa intención de superar estes e outros atrancos e, a un tempo, co obxectivo de manter os criterios de carácter lingüístico-sistémico como argumento último e esencial na individualización de linguas, entraron en escena, na opinión de Lluís B. Polanco Roig (1983: 18), Jacme Taupiac (1999: 288) e Peter Trudgill (2003: 37), a partir da década dos anos 50 do século pasado por medio do traballo de dialectólogos como Joan Seguí, as chamadas técnicas dialectométricas ou estatísticas que a través de métodos de cuantificación e computerización pretendían: 1º) cuantificar as diferenzas estruturais entre variedades lingüísticas e 2º) fixar, dun xeito obxectivo, as isoglosas entre variedades lingüísticas.

Malia que gozaran durante un certo período de tempo de bastante aceptación e predicamento entre os lingüistas, xa na primeira metade da década dos anos 80 do século XX, estudosos como Lluís B. Polanco Roig (1983) descubriron puntos conflitivos na súa aplicación práctica así como na súa formulación teórica que minguaban notablemente a efectividade real deste tipo de técnicas.

A denominada dialectometría permitía cuantificar, dun modo obxectivo e científico, o nivel de distancia e de semellanza estrutural entre dúas variedades lingüísticas concretas e, xa que logo, axudaba a evidenciar o nivel de proximidade ou afastamento estrutural entre esas mesmas dúas variedades; mais, como comenta Lluís B. Polanco Roig (1983), iso non implicaba que esas técnicas resolveran, de vez e dun xeito inapelable, o problema da asignación dunha variedade lingüística concreta ás categorías taxonómicas de *lingua* ou *dialecto*.

Segundo o parecer de Polanco Roig (1983: 19), as técnicas dialectométricas poderían ser, como moito, axudas ou ferramentas de traballo no estudo das relacións e afinidades entre variedades lingüísticas (isto é, contribuirían, no mellor dos casos, a delimitar *diasistemas* lingüísticos); porén, ao non podermos establecer, desde un punto de vista científico e obxectivo, un grao universal de distancia estrutural mínima a partir do cal toda variedade lingüística acadaría o estatuto de lingua, á derradeira, sempre sería o investigador quen (en solitario ou dentro dun colectivo) determinaría, de forma convencional, o número mínimo de diferenzas lingüísticas que outorgarían a categoría de lingua ou dialecto a unha variedade lingüística concreta.

A pesar de que, como acabamos de ver, non é posible fixar un grao de distancia estrutural mínimo para a categoría de lingua e aínda que, en consecuencia, a categorización dunha variedade lingüística como lingua ou dialecto de acordo con estas técnicas ten sempre, en definitiva, un certo carácter convencional; todo isto non impediu que os procedementos dialectométricos e de cuantificación estatística da distancia estrutural estivesen moi presentes no debate sobre a codificación ortográfica e gramatical da lingua galega como substrato teórico tanto para defender a unidade lingüística entre galego e portugués como para argumentar en prol da autonomía lingüística entre estes dous idiomas.

Ao noso xuízo, ao longo da década de 1980, o grande valedor das técnicas dialectométricas ou estatísticas como argumento científico que garantiría a unidade estrutural do galego co portugués foi José-Martinho Montero Santalha (1982b: 51) que, verbo desta cuestión, expresaba o seu parecer do seguinte xeito:

Que significado se pode atribuir a estas diferenzas entre a fala da Galiza e a da área luso-brasileira?

A identidade idiomática dumha determinada fala com respeito a outra (isto é, a determinação de se constituem umha única língua, ou se som línguas diferentes) hoje estabelece-se mediante o cómputo estadístico [sic] das suas diferenças estruturais nos três níveis fundamentais: fónico, morfo-sintáctico e léxico-semántico. Baseando-se na análise das línguas bem definidas, admite-se convencionalmente que a linha de demarcação entre línguas distintas anda polo 25% de diferenças: até esta cifra trata-se de variantes dumha mesma língua: mais arriba dai som línguas diferentes.

En 1986, este mesmo autor, tras repetir o texto anterior case sen variacións (Montero 1986: 44), afirmaba a maiores (Montero 1986: 45):

Mas todas elas som muito menos importantes, de modo que, por muito que se alargue, o nível de diferenças lingüísticas entre galego e luso-brasileiro ficará sempre muito longe do 25% que se estabelece como linha divisória entre duas línguas distintas.

Em conclusom: os métodos científicos venhem confirmar com a fria linguagem dos números a impressom que qualquer galego experimenta quando olha um texto português ou quando escuta falar um brasileiro: a de sentir-se lingüisticamente ‘na sua própria casa.

Ora, non deixa de ser, cando menos curioso, que, precisamente coas mesmas técnicas de cuantificación das diferenzas estruturais entre galego e portugués, anos antes, David Feldman (1974) chegara á conclusión totalmente contraria; isto é, galego e portugués, sen dúbida ningunha, de atendermos ao grao de distancia estrutural entre elas, son dúas linguas diferentes. David Feldman (1974: 46-47) aseguraba que:

Después de comparar 300 lenguas en términos de su inventario estructural, se ha descubierto que, a pesar de ciertas estructuras que un par de idiomas pueda compartir en común, el porcentaje da tales estructuras mutuas no rebasa el 75%, como cifra ponderada. Veamos ahora un ejemplo de aquel inventario aplicado al gallego frente al español y al portugués. [...]

Los resultados logrados hasta ahora indican lo siguiente:

1. Entre el español y el gallego, sobre unos 80 puntos estructurales de comparación, el porcentaje de semejanza es de 45%. Esto comprueba los resultados de los estudios de geografía y de inteligibilidad mutua: el gallego y el español son lingüísticamente distintos como dos lenguas independientes.

2. Entre el gallego y el portugués, sobre los mismos 80 puntos de comparación, el porcentaje de semejanza es de 69%. Que esta cifra sea tan alta es lógico, ya que la lengua portuguesa descende en cierto sentido del gallego. Pero esta última cifra cae seguramente dentro del rango apropiado de diferenciación, y nos permite sugerir que el gallego y el portugués sean hoy idiomas independientes.

Para complicar aínda máis a cuestión, aínda que os lingüistas Mª Helena M. Mateus (1986) e Adriano da Gama Kury (1994), tras realizar unha comparativa entre galego e portugués coa metodoloxía propia das técnicas dialectométricas e cuantitativas, cheguen a conclusións moi semellantes ás de Xosé-Martiño Montero Santalla e ás de David Feldman, respectivamente; estes dous mesmos investigadores non dubidan en matizar as súas posturas primeiras no sentido de que, con ser certo que galego e portugués son unha mesma e única lingua, cómpre ter moi presente a consciencia lingüística dos falantes como elemento pertinente para a individualización de linguas porque os galegos non consideran “[...] a sua língua como uma variante do português” (Mateus 1986: 30) e a innegable autonomía lingüística do galego verbo do portugués non debería ser motivo para o distanciamento cultural entre galegos e portugueses (Kury 1994: 98).

Por conseguinte, semella obvio que, se co mesmo método e con datos obxectivos moi similares⁸⁹ poderíamos chegar a conclusións radicalmente contrarias, deberíamos ter claro que as técnicas dialectométricas ou cuantitativas non son determinantes cando pretendemos asignar unha determinada variedade lingüística á categoría de *lingua* ou *dialecto*.

En realidade, se con datos obxectivos moi semellantes, puidésemos argumentar en favor de posturas maximalistas mutuamente excluíntes (isto é, poderíamos afirmar, á vez, que unha mesma variedade lingüística é lingua ou dialecto) e en prol dunha serie de posicións máis ou menos intermedias; debería ficar máis ou menos claro que as técnicas dialectométricas ou cuantitativas non serían quen de determinar, dun xeito inequívoco e obxectivo, se unha determinada variedade lingüística é lingua ou dialecto pois, ao cabo, ese ditame final quedaría condicionado á interpretación dos datos “neutrais” pola banda do investigador.

Fóra xa dos métodos dialectométricos característicos da dialectoloxía, cómpre comentar que tamén os argumentos da máis rigorosa ascendencia estruturalista tiveron unha presenza moi sinalada no debate sobre a codificación ortográfica e gramatical da lingua galega.

---

⁸⁹ Nótase que José-Martinho Montero Santalha (1982:51) afirma que o grao de distancia estrutural entre galego e portugués non supera o 25% e David Feldman (1974: 47) sitúa o nivel de arredamento estrutural entre estes dous idiomas ao redor do 31%. Semella que, se o máximo de diferenzas lingüísticas entre o galego e portugués está no 25% para José-Martinho Santalha e no, aproximadamente, 31% para David Feldman, cifras relativamente semellantes non deberían xustificar que un e outro investigador chegasen a conclusións, ao cabo, mutuamente excluíntes.

No noso parecer, un dos estudosos paradigmáticos da pertinencia dos argumentos estruturalistas á hora de argumentar en prol da unidade lingüística entre o galego e o portugués foi Domingos Prieto Alonso. Segundo este lingüista (Prieto 1985: 43-44):

Mas a palabra *língua* é abstracta e non corresponde a nengumha entidade concreta, já que na realidade somente existen dialectos, idiolectos, variantes, etc. Deste punto de vista, pois, un ‘realista’ ou ‘empiricista vulgar’ (como se costuma chamar en filosofía) nunca poderá comprender nem explicar a noçom de *língua*, porque esta non corresponde a umha realidade aparente e superficial.

Para resolver este problema, a lingüística, o mesmo que a ciência moderna en xeral, costuma distinguir entre estrutura xeral e estruturas particulares. A estrutura xeral é compartida por umha serie de variantes dialectais, que, xuntas, constitúen umha lingua. As estruturas particulares son as que corresponden a cada variante dialectal. Neste sentido a estrutura xeral do galego é exactamente a mesma que a estrutura xeral do portugués, do brasileiro, etc., e dizer que a lingua galega é diferente da lingua portuguesa é a mesma contradición que dizer que o portugués do Norte é umha lingua diferente do portugués do Sul ou do portugués de aléu do mares. Esta é a primeira realidade que cumpre ter en conta no momento de unificar umha lingua; e esta realidade é, como vimos de dizer, abstracta e non concreta como moitos crém.

En resumo, en contra da imaxe que o propio estruturalismo proxectou de si mesmo ante propios e alleos como un modelo teórico, por completo, “obxectivo” e “científico” construído á marxe da subxectividade inherente ao ser humano; non debería haber dúbida de que, cando menos, este paradigma teórico non chegou a superar definitivamente algún dos *mitos lingüísticos* herdados do pasado pois o concepto de lingua do estruturalismo remite: 1º) segundo J. K. Chambers (1995: 208-209), ao episodio bíblico da Torre de Babel en tanto que, ao non achegar umha explicación coherente e plausible á heteroxeneidade lingüística en sincronía, consciente ou inconscientemente, alenta aquela imaxe medieval e renacentista da variabilidade lingüística e do *cambio lingüístico* como un castigo divino que só carrega “corrupción”⁹⁰ e 2º) de acordo con John Earl Joseph (2004: 15-40), á tradición filosófica

---

⁹⁰ Tocante a esta cuestión, en Gregorio Salvador (1987: 141), lingüista que se recoñece, explicitamente, seguidor das teorías de Ferdinand de Saussure (Salvador 1987: 25) así como das súas célebres antinomías (Salvador 1987: 38), podemos ler: “La babelización se recoge, de una forma u otra, en las mitologías de todas las grandes culturas humanas, y en todas ellas se describe como una fatídica maldición”. Cremos

de ascendencia platónica na medida en que as abstraccións mentais (=categorías) creadas na mente do lingüista a partir da realidade lingüística efectiva (por suposto, tamén as linguas) se reformularon, segundo J. K. Chambers (1995: 227, 2002b: 6), como entidades reais e efectivas de existencia previa á propia análise lingüística⁹¹.

Precisamente, en opinión de José Joaquín Montes Giraldo (1995: 24-25), o estruturalismo, aínda que ocupase o espazo de modelo teórico lingüístico hexemónico ao longo dos primeiros cincuenta anos do século XX por toda esa serie de “accidentes históricos” dos cales xa demos cumprida explicación, tivo moito, no fondo, de reformulación contemporánea da vella perspectiva teolóxica medieval e renacentista das linguas a modo de institucións divinas que, na súa esencia, cumpría conservar puras e inmutables polo ser humano ao longo do decorrer temporal.

Mais, como xa dixemos en múltiples ocasións até o momento, o axuizamento crítico de toda a tradición lingüística desde o período renacentista até a lingüística estruturalista, con parada na lingüística decimonónica, non deixaría de ser unha anécdota erudita (se queremos un gusto polo bizantinismo máis esaxerado) se non fose porque, para nós, o modelo teórico do estruturalismo representa, en verdade, por baixo da súa aparencia de paradigma teórico plenamente obxectivo e científico, un novo punto de inflexión dentro desa tradición histórica dos estudos gramaticais marcada pola *ideoloxía da estandarización*. Lémbrese que esta corrente teórica insistiu, unha e outra vez, na idea de que existe un modelo ideal de lingua que se correspondería cos usos escritos formais dunha elite cultural, política, económica e estatal así como no desexo de que todos os falantes deberían aceptar ese modelo ideal de lingua proposto como guía de comportamento lingüístico para as súas prácticas lingüísticas cotiás.

---

que, tamén como froito da supervivencia histórica do mito lingüístico da Torre de Babel até a corrente estruturalista, habería que citar estouttras palabras deste mesmo lingüista (Salvador 1987: 19): “Una lengua para todo el mundo, esa patria, que dijimos, sin fronteras. ¡Qué duda cabe que toda idea de progreso y libertad a escala mundial tiene que situar en su horizonte la aspiración de la unidad lingüística! Pero uno, más pragmático que utópico, piensa que es preferible cuidar la unidad de las grandes lenguas vivas y poner en ellas la eperanza de ese futuro mejor entendimiento y comunicación. No acierto a prever, por siglos adelante que eche a volar la imaginación, la humanidad con una sola lengua, pero sí atisbo la posibilidad de que llegara a quedarse con sólo media docena, cuando men pongo utópico e soñador. En esa media docena cabría el español, supongo”.

⁹¹ De novo, o lingüista Gregorio Salvador (1987: 29) afirma con respecto ao catalán: “Del catalán no he hablado todavía y a lo mejor algunos de ustedes lo estaba echando de menos en este cuadro. Por supuesto no cabía mezclarlo con esas lenguas artificiales a que me he referido. El catalán es una lengua natural, perfectamente constituida, y no necesita de reconstrucciones que la apuntalen”. Fronte ás linguas naturais como o portugués, español, catalán, francés e italiano (Salvador 1987: 94), Gregorio Salvador (1987: 23-29) sitúa as *linguas artificiais* (isto é, galego e éuscaro) e as *linguas imaxinadas* (é dicir, leonés, aragonés, asturiano e andaluz).

Neste sentido, Pierre Bourdieu (1982: 17-39) chama a atención sobre a insistencia de Noam Chomsky e de Ferdinand de Saussure en enfocar o concepto de *lingua* como unha sorte de gramática mental ou como unha especie de sistema puro de oposicións funcionais sen facer ningún tipo de referencia (agás, como moito, en momentos ocasionais e puntuais) ao conxunto de factores extralingüísticos (económicos, políticos, sociais, culturais, educativos, etc.) por medio dos cales ese sistema de oposicións funcionais construído como unha abstracción mental desde a(s) fala(s) dunha elite social, política, económica, cultural e estatal se impón progresivamente a todo o conxunto da sociedade que se contempla como parte dunha mesma comunidade lingüística.

Unha vez imposto o uso lingüístico da clase social medio-alta a unha comunidade lingüística dada coa axuda de toda esa mistificación lingüístico-teórica de argumentos pretendidamente “científicos” e “obxectivos” por medio da cal unha serie de oposicións socioloxicamente pertinentes se lograron presentar como un puro sistema de oposicións funcionalmente pertinentes (Bourdieu 1982: 28); resultou relativamente sinxelo marxinar sociolingüisticamente os usos lingüísticos alleos a esa minoría cultural (isto é, os usos lingüísticos das variedades lingüísticas vernáculas ou non-estándar) porque esas prácticas lingüísticas se amosaron como un grupo de trazos lingüísticos non-funcionais cando, en realidade, desde un punto de vista estritamente científico, con ser socioloxicamente non-adecuados (=non-pertinentes), eran tan válidos como os riscos socioloxicamente pertinentes presentes nas prácticas lingüísticas das elites culturais.

Dito con palabras de Paul V. Kroskrity (2004: 499-503), os lingüistas estruturalistas coas súas antinomías *lingua/fala* e *sincronía/diacronía* non só forxaron un concepto de lingua moi restritivo limitado ao puro sistema de oposicións funcionais (=estrutura) senón que, ademais, conseguiron ocultar baixo toda unha argumentación pretendidamente científica os mecanismos de natureza económica, política, cultural e social por medio dos cales unha elite cultural, política, económica e social logra impor as súas propias prácticas lingüísticas como ideal de lingua a seguir para todos aqueles falantes que esa mesma minoría intelectual, ideoloxicamente, ve como parte da súa mesma comunidade lingüística (=lingua).

En resumo, desde o punto de vista de Peter Trudgill (2003: 29-32, 111-113), na corrente estruturalista encontrariámonos cun novo punto de inflexión nesa tendencia histórica da ciencia lingüística cara á sobrevaloración das grandes variedades estándar

escritas con millóns de falantes (p.e. inglés, español, francés, etc.) e cara á *denigración das variedades lingüísticas vernáculas*⁹².

3.3. OS CONCEPTOS DE LINGUA E DIALECTO DESDE O PUNTO DE VISTA DA PERSPECTIVA SOCIOLINGÜÍSTICA OU MÉTODO NEOCULTURAL

3.3.1. Que é a perspectiva sociolingüística ou método neocultural?

No tocante ao estatuto da sociolingüística como disciplina científica⁹³ así como verbo dos seus límites externos e internos, é mester que, desde un primeiro momento, aclaremos que non é, nin será, o noso obxectivo primordial, nestas liñas que seguen, desenvolver unha sisuda e minuciosa monografía, nin sobre a consideración da sociolingüística como disciplina científica, nin sobre a demarcación interna e externa desta rama da ciencia lingüística.

Neste traballo, en verdade, non tería moita razón de ser unha introdución teórica dese tipo visto que contamos, hoxe en día, con excelentes e recentes manuais que abordan, ben polo miúdo, esa problemática⁹⁴ e dado que ese labor ía exceder, por moito, tanto os intereses como os límites metodolóxicos deste traballo.

Vaia por diante que intentar fixar os límites externos (isto é, fronte a outras pólas da lingüística; p.e. en contraste coa dialectoloxía) e internos (é dicir, as súas divisións internas) da disciplina sociolingüística así como xustificar o seu estatuto como

---

⁹² A este respecto o lingüista Gregorio Salvador (1987: 58) escribe: “Porque hay una tendencia, creciente en los últimos decenios, a considerar como un drama la desaparición de lenguas minoritarias. Y yo he de decir algo que en estos tiempos se tiende a percibir como agresivo: que esa desaparición yo no la considero un drama, sino todo lo contrario. No comparto la resurgida idea romántica de la lengua como la manifestación del espíritu de un pueblo, que después de haber anidado en la ideología hitleriana, se ha ataviado de progresista y anda por ahí circulando entre intelectuales escasamente reflexivos. Sin la paulatina y constante desaparición de lenguas minoritarias, a través de los siglos, la atomización lingüística sería de tal envergadura que esta misma reunión que estamos celebrando resultaría de todo imposible, porque cualquiera sabe cuántas lenguas existirían ya en esta Isla, a cuantas GLM pertenecerían ustedes y, por supuesto, yo no podría ejercitar mi facundia fuera de los límites estrictos del casco urbano de mi pueblo natal”.

⁹³ Aínda que esta disciplina científica teña recibido outras denominacións, nomeadamente, *método neocultural* (Elia 1987: 17-41), *socioloxía da linguaxe*, *ecoloxía da linguaxe* (ou *lingüística ecolóxica*) e *lingüística da fala*, a partir deste momento utilizaremos, case sempre, a etiqueta de sociolingüística porque, como se poderá comprobar ao longo deste apartado, as diferenzas que subxacen ás diferentes denominacións non son tanto de fondo como de matiz ou de punto de vista.

⁹⁴ Ademais dos manuais xa mencionados, poderíamos mencionar as monografías dedicadas á sociolingüística publicadas por: Gaetano Berruto (1995), Francisco J. García Marcos (1999), Janet Holmes (1992), R. A. Hudson (1980), Lesley Milroy e Matthew Gordon (2003), Francisco Moreno Fernández (1998) e, por último, Peter Trudgill (1992).

disciplina científica, son dous labores sumamente complexos porque: 1º) estamos ante unha disciplina académica de recente aparición, 2º) conforma este un dos ámbitos académicos máis prolíficos e innovadores dos últimos anos e 3º) comprende unha área de investigación ben ampla susceptible de múltiples enfoques.

En principio, se temos en consideración o feito de que a sociolingüística, por causa da súa recente emerxencia como disciplina autónoma, da súa ampla capacidade produtiva e innovadora nos últimos anos e da súa multiplicidade de enfoques e puntos de vista posibles, ademais de non contar cunha única e inequívoca definición, tampouco é aceptada por todos os lingüistas como unha rama independente dentro da lingüística⁹⁵; comprenderase que optemos, unha vez máis, pola vía da mesura e da prudencia para que, desde unha actitude realista, nos limitemos a dar unha serie de apuntamentos verbo da nosa conceptualización desta disciplina na medida en que isto nos podería axudar a explicar, de xeito máis correcto, a nosa visión do concepto *lingua*.

Así pois, conscientes, a través da bibliografía especializada, da multiplicidade de enfoques de que podería ser obxecto a sociolingüística así como da complexa realidade que adurmiña por baixo desta etiqueta, semella case obrigatorio unha renuncia explícita a calquera pretensión ou aspiración de definir ou conceptualizar, de xeito definitivo ou concluínte, esta disciplina. En realidade, as pretensións finais deste apartado non van moito máis alá dunha panorámica de conxunto tocante aos principios teóricos esenciais que individualizan a esta póla da lingüística fronte a outras ramas desta mesma ciencia coa intención de que, coñecidos os puntos programáticos fundamentais que gobernan a análise da realidade lingüística por esta disciplina, estas premisas actúen como marco de referencia para un correcto axuízamento das nosas reflexións anteriores e posteriores.

Aínda que non poucos investigadores coincidan na idea de que as orixes da sociolingüística son relativamente recentes en tanto que non se poden remontar moito máis alá de finais da década de 1930; así e todo, tamén é certo que unha nómina considerable de sociolingüistas (Chambers 1995: 15, 2002b: 5, Elia 1987: 19, Joseph 2004: 58-59) admiten que houbo, ao longo de toda a historia da lingüística, toda una serie de estudosos que, con maior ou menor intensidade e dun ou doutro xeito, tomaron en consideración os vínculos entre lingua e sociedade para a análise lingüística.

Sexa como for, como pon de relevo J. K. Chambers (1995: 15), ninguén dubidaría de que, con anterioridade á entrada en escena da sociolingüística, a ciencia

---

⁹⁵ José Joaquín Montes Giraldo (1995: 115) inclúe á sociolingüística dentro da dialectoloxía.

lingüística tratou dos vínculos entre lingua e sociedade (nomeadamente, desde a dialectoloxía e desde a antropoloxía tradicional) dun xeito asistemático e puntual en tanto que, ao cabo, o estudo da fala real nun contexto social determinado fora, sempre, no mellor dos casos, un tema secundario e adxacente ao núcleo da análise lingüística.

O termo *sociolingüística*, segundo Christina Bratt Paulston e G. Richard Tucker (2003: 1) e R. B. Le Page (1997: 19), aparece, por vez primeira, en 1939 no encabezamento dun artigo da autoría de Thomas C. Hodson titulado “Sociolinguistics in India” e incluído no volume *Man in India*. Dez anos máis tarde (en concreto, en 1949), de acordo con estes mesmos investigadores (Bratt e Richard 2003: 1, Le Page 1997: 19), volvemos a encontrar, desta volta na segunda edición da obra titulada *Morphology* de Eugene Nida, a etiqueta de *sociolingüística*.

Con todo, outros moitos sociolingüistas como J. K. Chambers (1995: 15, 2002b: 5), Florian Coulmas (1997: 1)⁹⁶ e Arnulfo G. Ramírez (1996: 41) atribúen a etiqueta *sociolingüística* (quizabes influídos pola circunstancia de que el mesmo se declarase inventor desta palabra) ao americano Haver C. Currie que, en 1952, unha década antes de que se iniciase proxecto ningún de investigación sociolingüística, publica un artigo titulado “A projection of socio-linguistics: the relationship of speech to social status” onde xa se fai uso deste termo.

Agora ben, con independencia de cal fose o ano concreto en que aparecese por primeira vez a etiqueta de *sociolingüística*, a maioría de estudosos coincide en que o punto de arranque real da sociolingüística como disciplina operativa e autónoma dentro da ciencia lingüística situaríase contra mediados da década de 1960 (ben no ano 1963, ben en 1964).

A data de 1963, na opinión dalgúns investigadores⁹⁷, sería esencial para a orixe da sociolingüística porque, nese ano, o investigador William Labov (1963) publica un artigo (“The social motivation of a sound change”) onde, segundo J. K. Chambers (2002b: 5), xa nos encontramos cos principios programáticos esenciais da disciplina sociolingüística: 1º) a correlación entre elementos lingüísticos e factores sociais, 2º) o estudo do *cambio lingüístico en progreso* e 3º) a incorporación do *estilo* como variable sociolingüística independente.

---

⁹⁶ Sílvia Elia (1987: 65) sitúa o arranque real da sociolingüística en 1953 que, para el, é a data de publicación do artigo, xa mencionado, de Haver C. Currie.

⁹⁷ Nesta data coinciden J. K. Chambers (1995: 15, 2002b: 5), John Earl Joseph (2004: 60) e Dante Lucchesi (1998: 181).

No entanto, outros estudosos⁹⁸ consideran a data de 1964 como o punto de arranque real da sociolingüística porque ese ano: 1º) a UCLA (Universidade de California de Los Angeles) promove unha serie de conferencias sobre sociolingüística que, ademais de contar coa participación dalgún dos “pais” da sociolingüística (p.e. Charles A. Ferguson, John J. Gumperz, Einar Haugen, Henry Hoenigswald, Dell H. Hymes, William Labov, Andrée F. Sjoberg e Robert P. Stockwell), serán publicadas dous anos máis tarde por William Bright (1966) baixo o título de *Sociolinguistics* e 2º) John Gumperz e Charles A. Ferguson dirixen ambos os seminarios de verán centrados na análise da relación entre lingua e sociedade baixo os títulos de “Lingua e Sociedade” e “Sociolingüística” respectivamente.

Agora ben, con independencia de cal fora a data real de orixe da sociolingüística, para nós, na esteira das opinións de John Earl Joseph (2004: 58-59) e de Roger W. Shuy (2003: 12), non temos dúbida ningunha de que a disciplina sociolingüística (con todas as súas variantes e enfoques) xorde como unha reacción aos excesos teóricos da lingüística estruturalista da primeira metade do século XX xa que, centrada en exceso na idea das linguas como sistemas, chegara, contra finais dos anos cincuenta e principios dos sesenta, a unha auténtica “calella sen saída”. De feito, en opinión de John Earl Joseph (2004: 58-59), serían os propios lingüistas estruturalistas aqueles que, no tránsito cara á segunda metade do século XX, conscientes dos límites analíticos e teóricos do seu propio paradigma especulativo, tomarían a decisión de abrir o seu enfoque analítico cara á consideración dos vínculos entre lingua e sociedade⁹⁹.

Certamente, de acordo con José Joaquín Montes Giraldo (1995: 114-115), a sociolingüística xurdiría, a comezos dos anos sesenta do século XX, por causas de orde interna (isto é, como unha reacción ante a visión idealizada das linguas como sistemas totalmente autónomos e independentes da sociedade e, por conseguinte, como unha forma de superar os límites teóricos que se derivaban dun enfoque que ignoraba, por completo, a base social e contextual da linguaxe)¹⁰⁰ e externa en tanto en canto, nas

---

⁹⁸ Defende esta data, entre outros, Roger W. Shuy (2003: 10).

⁹⁹ En 1960 (Joseph 2004: 58-59) publicanse as actas do congreso “Lingua e Estilo” celebrado en Cambridge (Massachusetts) onde Roger Brown e Albert Gilman relacionan os usos dos pronomes persoais coa estratificación social.

¹⁰⁰ Sílvio Elia (1987: 30) coincide, neste primeiro punto, con José Joaquín Montes Giraldo.

modernas sociedades democráticas, devagar, cada vez adquirirían máis relevancia todas as cuestións relacionadas coa diversidade idiomática e coas minorías étnicas¹⁰¹.

Deste xeito, así como a grande maioría de historiógrafos estarían de acordo coa afirmación xenérica de que a sociolingüística é unha disciplina académica recente que aparece como saber autónomo e relativamente formalizado dentro da ciencia lingüística no tránsito da primeira metade do século XX cara á segunda metade deste mesmo século; así tamén os máis dos investigadores¹⁰² converxerían na percepción de que, con palabras de Peter Trudgill (2003: 123), a principal preocupación da sociolingüística é acadar unha comprensión máis profunda da relación e interacción entre lingua e sociedade, ou, dito doutro xeito, na idea de que o interese primordial da sociolingüística é estudar a correlación entre usos lingüísticos e estrutura social.

Agora ben, este consenso xeneralizado inicial romperíase cando, no tocante á demarcación interna (isto é, no referente ás subdisciplinas internas) e externa (é dicir, no tocante aos límites fronte a outras pólas da lingüística), pretendésemos ser un pouco máis precisos na definición da sociolingüística.

Para os nosos intereses, verbo da demarcación externa da sociolingüística, abondaría con dicir que conviven, na actualidade, dúas grandes visións no tocante ás relacións da sociolingüística coa dialectoloxía. Para uns, como, por exemplo, para José Joaquín Montes Giraldo (1995), a sociolingüística sería unha parte da dialectoloxía; mais, para a inmensa maioría dos investigadores, hoxe por hoxe, a sociolingüística e a dialectoloxía son dúas disciplinas mutuamente independentes.

Por outra banda, no tocante á delimitación interna da sociolingüística (é dicir, en relación ás subdisciplinas que se poderían distinguir no seu interior) hai, tamén, dous grandes puntos de vista ou sensibilidades.

Por unha banda, algúns destacados teóricos da sociolingüística¹⁰³ entenden que esta disciplina debería centrarse exclusivamente na análise da distribución dunha variante lingüística a través dos diferentes grupos sociais en diferentes contextos de situación. Esta é a corrente dentro da sociolingüística que ten recibido as etiquetas de *sociolingüística correlacional, cuantitativa, variacionista, estrutural e laboviana*. Para

---

¹⁰¹ Precisamente, Roger W. Shuy (2003: 10) relaciona as orixes da sociolingüística en Estados Unidos co mandato do presidente Kennedy no sentido de que, baixo o seu goberno, houbo unha maior tolerancia cara ás minorías lingüísticas do país.

¹⁰² Por exemplo J. K. Chambers (1995: 2, 2002b: 3), Florian Coulmas (1997: 1), Nikolas Coupland e Adam Jaworski (1997: 1), William Downes (1984: 9) e o propio Peter Trudgill (1992: 69).

¹⁰³ En opinión de Deborah Cameron (1990: 58), a nómina de autores desta corrente incluíría nomes tan destacados como R. A. Hudson, William Labov, Lesley Milroy, James Milroy. Ao noso xuízo, J. K. Chambers (1995: 10-11) podería figurar, tamén, na relación anterior.

os defensores desta corrente (Joseph 2004: 64), unicamente as estatísticas rigorosas son científicas e, xa que logo, só os estudos baseados nesas estatísticas poderían recibir a etiqueta de sociolingüística.

Pola contra, outro grupo moi numeroso de sociolingüistas¹⁰⁴, opinan que unha correcta e profunda comprensión dos fenómenos lingüísticos non se pode limitar a unha simple ampliación da noción de sistema lingüístico co obxectivo de dar cabida nos estudos lingüísticos ás dúas grandes lagoas do saber gramatical precedente: a *heteroxeneidade* ou *variabilidade lingüística* e o *cambio lingüístico*.

En opinión deste segundo conxunto de investigadores, de limitarmos, de xeito voluntario e consciente, a sociolingüística á microanálise sistemática e metódica da *variabilidade lingüística* e do *cambio lingüístico* (isto é, de circunscribirmos, con exclusividade, a chamada, en ocasións, *sociolingüística en sentido estrito*), a investigación sociolingüística correría o grave risco de relegar o enfoque das linguas como institucións sociais e culturais a un segundo plano de modo que, froito dese reduccionismo inútil, moitos puntos concretos do comportamento lingüístico dos falantes continuarían a ser “zonas escuras” para a investigación lingüística.

De feito, de enfocarmos deste xeito a sociolingüística, en opinión de Deborah Cameron (1990: 61-62) e de John Earl Joseph (2004: 64), non poderíamos investigar: 1º) as decisións que toman os falantes verbo do seu propio comportamento lingüístico e 2º) o esforzo consciente dos individuos para producir novos recursos lingüísticos.

Por conseguinte, en consonancia co enfoque ecléctico que se lle está a dar a cuestión nos últimos anos, intencionadamente, optamos por unha caracterización da disciplina sociolingüística o suficientemente ampla como para que poidamos agrupar baixo esta etiqueta tanto a análise dos aspectos sociais da lingua como o estudo dos aspectos lingüísticos da sociedade.

Con todo, desde un punto de vista metodolóxico, dada a inmensa magnitude do obxecto de estudo que abrangue a sociolingüística e dadas as diferentes sensibilidades que poderían ter acubillo na sociolingüística ao fío dunha definición como a anterior, quizabes fose conveniente introducir algún tipo de división interior no ámbito desta disciplina.

---

¹⁰⁴ Entre eles, por citar algúns dos autores máis significados, Christina Bratt Paulston e G. Richard Tucker (2003), Deborah Cameron (1990), Florian Coulmas (1997), Nikolas Coupland e Adam Jaworski (1997), Michael Halliday (1973), Dell Hymes (1974), John Earl Joseph (2004), R. B. Le Page (1997) e, por último, Roger W. Shuy (2003).

No parecer de Florian Coulmas (1997: 2), a sociolingüística podería subdividirse en dúas pólas complementarias entre si segundo a actividade sociolingüística gravitara sobre a compoñente lingüística ou sobre a dimensión social de tal forma que, no primeiro caso, falaríamos de *microsociolingüística* (tamén chamada, como xa vimos, *sociolingüística en sentido restritivo*) e, no segundo, de *macrosociolingüística* (en ocasións, etiquetada como *socioloxía da linguaxe* ou *sociolingüística en sentido amplo*).

A *macrosociolingüística* analizaría, na perspectiva de Joshua A. Fishman (1972: 29): 1º) as características das variedades lingüísticas e dos seus falantes, 2º) as funcións das variedades lingüísticas e 3º) o cambio e interrelación constante dos tres elementos anteriores dentro das (e tamén entre as) comunidades lingüísticas.

Na práctica, segundo Sílvio Elia (1987: 21) e Bernard Spolsky (1998: 4), a *macrosociolingüística* tomaría a sociedade como punto de partida e analizaría a incidencia do factor social sobre as variedades lingüísticas vistas, agora, como un todo (organizado) de tal xeito que esta división metodolóxica atendería, nomeadamente, a todas as cuestións relacionadas co contacto entre variedades lingüísticas (préstamos, mestura de linguas, crioulos, bilingüismo, etc.).

Pola contra, a *microsociolingüística*, segundo Florian Coulmas (1997: 2), estudaría como a estrutura social inflúe sobre o modo de falar da xente e como as variedades lingüísticas e as normas de uso se interrelacionan con atributos sociais como idade, sexo, clase social, etc. No fondo, outra volta desde a visión de Sílvio Elia (1987: 21) e Bernard Spolsky (1998: 4), a *microsociolingüística* analizaría a variación en sincronía (isto é, un punto determinado do eixe temporal) e a variación en diacronía (é dicir, o *cambio lingüístico*).

Vaia por diante que, para nós, estas dúas subdivisións internas da sociolingüística non son disciplinas mutuamente excluíntes senón que, pola contra, entendémolas como dúas ramas complementarias entre si na medida en que cada unha delas sería necesaria para unha correcta e profunda comprensión das complicadas relacións que se establecen, na realidade dos feitos lingüísticos, entre as estruturas lingüísticas e as estruturas sociais; en definitiva, para un mellor entendemento do comportamento real das diferentes variedades lingüísticas.

Así pois, desde a nosa perspectiva, as variedades lingüísticas non só reflicten a sociedade, como pensaba a sociolingüística de inspiración laboviana, senón que elas, en por si, constitúen unha parte esencial da sociedade. Deste xeito, nesta nosa concepción da sociolingüística, as diferentes variedades lingüísticas aparecen como unha parte

esencial do conxunto das condutas comunicativas e das accións sociais en que, constantemente, se ven inmersos os falantes.

Daquela, visto que o uso lingüístico constitúe unha práctica social de seu, a sociedade e a lingua deixan de ser dúas entidades conceptualmente diferenciadas para constituírse en dúas realidades fortemente imbricadas entre si no sentido de que, como observa Deborah Cameron (1990: 64), non se trata unicamente de que a transformación social implique cambios nas variedades lingüísticas senón de que, a maiores, tamén as variedades lingüísticas (en realidade, os falantes desas variedades lingüísticas) contribúen e participan no cambio social¹⁰⁵.

Evidentemente, se as variedades lingüísticas fosen tan só un espello da sociedade (sen máis) como postula a versión laboviana da sociolingüística, en última instancia: 1º) retornaríamos, dun modo indirecto, á visión da linguas como un organismo natural, con vida de seu, que evoluciona, non se sabe moi ben como, para satisfacer as necesidades comunicativas dos falantes e 2º) transformaríamos, tamén de xeito indirecto, ao falante nunha especie de “autómata sociolingüístico” en tanto en canto, ao escurecemos o seu papel activo no *cambio lingüístico*, non daríamos conta da súa relevancia no momento de pór en efecto, ou non, as pautas de comportamento lingüístico que lle dita o seu grupo social.

Por outra banda, se as variedades lingüísticas fosen unicamente un reflexo da sociedade en que se desenvolven, habería que concluír que, por exemplo, non tería ningún sentido pretender argumentar en favor daquelas variedades lingüísticas que teñen un futuro máis incerto porque, á derradeira, con independencia de cales fosen as accións e os argumentos dos sociolingüistas (así como da sociolingüística no seu conxunto), o porvir desas variedades lingüísticas estaría determinado, exclusivamente, polo contorno económico, político, social e cultural que as circundase.

En realidade, a *macrosociolingüística* e a *microsociolingüística* poderían contemplarse, na opinión de Bernard Spolsky (1998: 5-6), como os dous polos extremos dun *spectrum* de tal xeito que, entre a opción metodolóxica de centrarse, exclusivamente, na análise das variedades lingüísticas no seu conxunto (isto é, sobre a dimensión sociedade) e a alternativa contraria de concentrarse, unicamente, no estudo das diferenzas no uso lingüístico asociadas coa xerarquización cultural, política, económica, relixiosa dunha sociedade concreta (isto é, sobre a dimensión lingua), serían

---

¹⁰⁵ Deborah Cameron (1990: 62-65) cita a linguaxe non sexista como un dos exemplos máis conspicuos de cambio social influenciado polo cambio lingüístico.

factibles todo un abano de solucións intermedias que, ao combinar, en maior ou menor medida, un e outro enfoque, estarían máis próximos a un ou outro extremo¹⁰⁶.

De acordo con ese enfoque ecléctico predominante na sociolingüística dos últimos anos que desexa aplicar os coñecementos obtidos por esta disciplina á resolución de conflitos e problemas reais do mundo actual; Peter Trudgill (2002: 137-1441) considera que os sociolingüistas, como aquí pretendemos facer, deberían concentrarse na produción de argumentos científicos que fosen quen de contrarrestar todos eses *mitos lingüísticos* que, baixo unha aparencia de argumentación pretendidamente científica, obxectiva e neutral, en realidade, traballan sempre en prol da expansión fagocitadora das grandes variedades estándar escritas do mundo (p.e. do inglés, francés, español, portugués, etc.) así como en favor da denigración das variedades lingüísticas vernáculas calquera que sexa a súa condición.

Certamente, desde este enfoque sincrético que se está a impor nos anos máis recentes na disciplina sociolingüística, somos da opinión de que, en consonancia co xeito de proceder da denominada sociolingüística histórica, sería moi útil aplicar os coñecementos e as técnicas empregadas pola sociolingüística para o estudo do presente dos fenómenos lingüísticos á análise do pasado.

Neste sentido, ao noso xuízo, os estados lingüísticos discretos en que segmentamos, cun afán metodolóxico, o *continuum lingüístico histórico* de calquera variedade lingüística non se deberían entender como entidades lingüísticas efectivas e reais porque, ao fin e ao cabo, de actuarmos dese xeito, estaríamos a imaxinar que a realidade multidimensional pasada das variedades lingüísticas funciona segundo o modelo que fornece a realidade unidimensional dunha determinada variedade estándar presente.

A maiores, co obxectivo de encher as “lagoas” de datos con que, ás veces, se atopa o investigador á hora de analizar o pasado das variedades lingüísticas, cómpre advertir que nesta perspectiva ecléctica da sociolingüística, como nos lembran Mari C. Jones e Ishtla Singh (2005: 65), Salikoko S. Mufwene (2001: 19-20, 109-115, 127-130, 138-141; 2002: 164-165) e Edgar W. Schneider (2002: 69-70), tampouco se desbota a opción teórica de estudar a formación histórica das nosas propias variedades lingüísticas á luz dos principios teóricos desenvolvidos na análise pasada e presente dos pidgins e

---

¹⁰⁶ A este respecto, lembremos que Peter Trudgill (2003: 123) discrimina dentro da sociolingüística as seguintes subdisciplinas: lingüística antropolóxica, dialectoloxía, análise do discurso, xeolingüística, estudos do contacto lingüístico, psicoloxía lingüística e socioloxía da linguaxe.

crioulos porque, ao cabo, a sociolingüística histórica opina que, en contra do parecer da lingüística histórico-comparativa decimonónica e de non poucos dos lingüistas do século XX, toda variedade lingüística deriva, en maior ou menor medida, dalgún tipo de contacto lingüístico entre falantes e, por conseguinte, todo idioma sería consecuencia dalgún grao de simbiose lingüística (xa que logo, non tería sentido falar de idiomas “puros” xa que todos emerxerían por medio do contacto lingüístico)¹⁰⁷.

Evidentemente, desde o punto de vista da sociolingüística histórica, non tería sentido ningún a denigración de ningunha variedade lingüística (p.e. do galego) pola circunstancia de que saibamos, con seguridade, que a súa emerxencia cara ao estatuto de lingua estivo marcada, nalgún momento do seu periplo vital, por unha situación de contacto entre variedades lingüísticas. Para a sociolingüística actual, non hai dúbida ningunha de que as situacións de contacto entre variedades lingüísticas (no fondo, entre falantes) non serían a excepción (nin unha aberración como pensaba a lingüística do século XIX) senón, pola contra, a regra xeral (por suposto, tamén para linguas como o inglés, francés, español, portugués, etc.).

Para finalizar este apartado gustárame recoller a definición de Joshua A. Fishman (1972: 28) tocante á disciplina sociolingüística. Segundo este autor a sociolingüística analiza non só as regras ou normas da sociedade que explican e limitan o comportamento lingüístico dos falantes e as actitudes dos falantes cara ás variedades lingüísticas senón que tamén intenta examinar e determinar o valor simbólico que esas mesmas variedades lingüísticas teñen para os seus falantes.

En definitiva, a nosa é unha concepción da sociolingüística que, con palabras de Grant D. McConnell (1997: 344), poderíamos caracterizar como “sociolingüística de amplo alcance” no sentido de que a *microsociolingüística* e a *macrosociolingüística* (así como todas as opcións intermedias) se entenden como enfoques complementarios ao servizo do noso obxectivo final de evidenciar que, desde un punto de vista estritamente lingüístico, non hai nada nun comportamento lingüístico individual e/ou colectivo dado que sexa caracterizable como “inferior” verbo doutro comportamento lingüístico individual e/ou colectivo determinado.

---

¹⁰⁷ Segundo Salikoko Mufwene (2001: 75-80), a diferenza esencial entre un pidgin e un crioulo non estaría tanto, como opinaba a crioulista máis tradicional, no seu carácter de etapa primeira e segunda, respectivamente, nunha progresión lineal do tipo pidgin→crioulo→lingua como no contexto socioeconómico e sociolingüístico en que se forxarían un e outro. Así mentres os pidgin tenderían a xurdir en contextos de comunicación máis ou menos ocasional froito das actividades comerciais; pola contra, os crioulos aparecerían naquelas “colonias” onde se producise un contacto moi íntimo e constante entre colonizadores e colonizados.

Certamente, para que cheguemos a aceptar que non hai razóns obxectivas e científicas que nos permitan caracterizar a un determinado comportamento lingüístico individual ou a unha variedade lingüística no seu conxunto como “inferior” ou como “superior”, a *planificación lingüística* será un proceso esencial na nosa visión da sociolingüística en tanto que por medio da análise deste proceso decatáremos de que, desde un punto de vista estritamente científico, non hai variedades lingüísticas “inferiores” ou “superiores” (McConnell 1997: 345) pois calquera variedade lingüística, sen excepción, tería a capacidade potencial de devir en lingua.

Xa que logo, desde o enfoque deste autor (McConnell 1997: 353-354), a *planificación lingüística* contemplárase como unha especie de subdisciplina interna esencial dentro da sociolingüística¹⁰⁸ porque, ademais de actuar como área de intersección entre o enfoque *macro* e *micro*, sería esencial para o proceso de dignificación das variedades lingüísticas vernáculas.

3. 3. 2. A problemática da asignación das variedades lingüísticas ás categorías de lingua e dialecto. As “zonas escuras” dos criterios lingüísticos tradicionais desde o punto de vista da sociolingüística

3. 3. 2. 1. Unha primeira achega aos criterios lingüísticos tradicionais desde un enfoque sociolingüístico

Hoxe en día, entre os sociolingüistas, é xa un “lugar común” falar das linguas como institucións sociais (Cameron 1990: 66, Monteagudo 1997: 14), artefactos sociais (Baron 1981: xii), construtos sociais (Joseph 2004: 98, Ramírez 1996: 38, Trudgill 1995: 43), tradicións culturais (Joseph 2004: 34) e, mesmo, como construtos ideolóxicos (Monteagudo 1997: 14) ou sistemas culturais (Spolsky 2004: 7).

Con independencia de que algunha destas definicións lle puidese acaer mellor á realidade dunhas variedades lingüísticas ca a outras e á marxe dos detalles conceptuais e terminolóxicos subxacentes a cada unha destas definicións, o conxunto de caracterizacións anteriores permiten albiscar que os máis dos sociolingüistas tenden a coincidir ao redor de dous grandes principios básicos: 1º) a noción de *lingua* como fenómeno, a un tempo, lingüístico e social e 2º) a relevancia outorgada ao principio teórico da *consciencia lingüística* ou *consciencia idiomática* (isto é, ao convencemento

---

¹⁰⁸ De feito, ás veces, fálase de *sociolingüística da planificación*.

dos falantes de que posúen unha lingua de seu) como argumento esencial á hora de determinar se unha determinada variedade lingüística concreta é, ou non, lingua.

En relación co parágrafo precedente, vaia por diante que, ao noso xuízo, a sociolingüística, no tocante á conceptualización da noción de *lingua*, non se distanciou tanto da tradición lingüística precedente pola súa consideración das linguas como entidades á vez lingüísticas e sociais como polo principio teórico de que os falantes (isto é, a dimensión social) pasaban a funcionar como eixe gravitatorio da súa teorización lingüística pois, en última instancia, a presenza ou ausencia dunha *consciencia idiomática* chegará a ser determinante para o labor de individualización de linguas.

Como xa vimos no seu momento, a pesar de que saibamos de interesantes excepcións que non coincidiron coa visión hexemónica de Ferdinand de Saussure e de Noam Chomsky¹⁰⁹ e aínda que poidamos ver a aparición da sociolingüística como unha ruptura radical co pasado¹¹⁰ ou como unha especie de continuación lóxica do mesmo¹¹¹, non debería haber dúbida de que a inmensa maioría de lingüistas dese período histórico que John Earl Joseph (1987: ix) denomina “Idade escura” (isto é, os lingüistas anteriores a 1950), por moito que admitisen que as linguas non existían sen os seus falantes, no fondo, trataban coas linguas como se estas fosen “sistemas ideais” creados na mente dos lingüistas con escasa (ou nula) relación coas sociedades correspondentes (=falantes).

Con palabras de John Earl Joseph (2004: 15-40) e con vocación de síntese do visto nos apartados anteriores, sería lícito afirmar que os máis dos lingüistas, desde Platón até a segunda metade do século XX (isto é, ao longo de máis de dous mil anos), executaron unha radical “peneira” sobre “o que realmente se oe” e sobre “o que realmente se di” co obxectivo último de conseguir unha lingua-sistema (isto é, un puro sistema de oposicións funcionais, unha “lingua ideal”, unha “lingua platónica”) que, unha vez limpa, por completo, do multimorfismo superficial das variedades lingüísticas, fose moito máis sinxela de analizar e de traballar con ela.

---

¹⁰⁹ Segundo John Earl Joseph (2004: 51-58), entre estas excepcións estarían nomes como Otto Jespersen, o Círculo Lingüístico de Praga (en especial, Bohuslav Havránek e Jan Mukařovský), Edward Sapir, J. R. Firth e M. A. K. Halliday.

¹¹⁰ Esta semella ser a opinión de James Milroy (1992) na medida en que considera que a sociolingüística rompeu, abertamente, co pasado ao focalizar a súa atención sobre os falantes.

¹¹¹ Esta opción, que semella ser, hoxe en día, maioritaria, aparece sintetizada en John Earl Joseph (2004: 42-66).

Certamente, desa perspectiva das linguas que José Joaquín Montes Giraldo (Montes 1995: 29) denominaba “inmanentismo abstraccionista” e John Earl Joseph (2004: 84) “esencialismo lingüístico”, deriva, tamén en opinión destes dous investigadores (Joseph 2004, Montes 1986: 29), todo un conxunto de dificultades teórico-metodolóxicas que pasaremos agora a analizar máis polo miúdo¹¹².

A fronteira entre *lingua* e *dialecto* non é, desde ningún punto de vista, un límite doado de establecer porque, como advirte Hoinkes (1995: 379), cando pretendemos determinar se unha variedade lingüística determinada constitúe unha lingua de seu o se, pola contra, é unha realidade lingüística subordinada a unha entidade lingüística superior (isto é, un dialecto en termos tradicionais), non poucas veces, xorden todo un conxunto de preguntas e interrogantes que transcenden, con moito, o ámbito estrito da propia variedade lingüística que estamos a estudar.

Segundo Renate Bartsch (1987: 234), os tres criterios esenciais utilizados, tradicionalmente, no labor de asignación das variedades lingüísticas ás categorías de *lingua* ou *dialecto* foron: 1º) a estrutura lingüística, 2º) a intelixibilidade mutua e 3º) a ascendencia común. Xunto a estes tres criterios principais, Renate Bartsch (1987: 234) menciona estoutros argumentos empregados, habitualmente, na discriminación entre linguas e dialectos: 1º) presenza/ausencia dun sistema gráfico único, 2º) unidade/fragmentación política e 3º) posesión/carencia dunha tradición literaria común.

Dada a relevancia que se lle concede na bibliografía activa consultada aos tres primeiros principios teóricos comezaremos esta parte da nosa introdución teórica pola revisión crítica dos criterios que José Joaquín Montes Giraldo (1995: 62-63) denomina, por súa vez, *lingüístico-estrutural*, *histórico-xenético* e da *intercomprensión*, respectivamente. A seguir, continuaremos a nosa análise cos restantes criterios para amosar que como pouco son tan problemáticos como os tres primeiros.

Visto que, no parecer de José Joaquín Montes Giraldo (1980: 239), os traballos publicados polo lingüista Manuel Alvar desde 1961 até 1996 poderían figurar como paradigmas de como, historicamente, as variedades lingüísticas foron asignadas ás categorías de *lingua* ou *dialecto* en atención a eses tres primeiros criterios; cremos que poderíamos tomar as definicións de lingua e dialecto deste investigador como punto de partida para a nosa revisión crítica deses tres primeiros argumentos.

---

¹¹² Lembramos que, na terminoloxía de José Joaquín Montes Giraldo (1995: 29), estes obstáculos teórico-metodolóxicos agrupábanse baixo o epígrafe de “aporías”.

Manuel Alvar (1961: 55, 1982: 60, 1996b: 12)¹¹³ define o concepto de *lingua* do seguinte xeito:

Lengua es, en la acepción que aquí nos ocupa, el ‘sistema lingüístico del que se vale una comunidad hablante y que se caracteriza por estar fuertemente diferenciado, por poseer un alto grado de nivelación, por ser vehículo de una importante tradición literaria y, en ocasiones, por haberse impuesto a sistemas lingüísticos de su mismo origen’¹¹⁴.

Se detallamos esta definición observamos que, agás a frase “[...] se caracteriza por estar fuertemente diferenciado,” o resto de enunciados (“sistema lingüístico de que se vale una comunidad hablante [...]”, “por poseer un alto grado de nivelación,” “, por ser vehículo de una importante tradición literaria [...]” e “, por haberse impuesto a sistemas lingüísticos de su mismo origen”) se corresponden con trazos, palmariamente, de natureza extralingüística.

Como acontece noutras ocasións, en aparencia, a definición de *lingua* de Manuel Alvar non só ten presente a dimensión social da *lingua* senón que, de atendermos exclusivamente ao computo global de trazos lingüísticos (un) fronte á suma de riscos extralingüísticos (catro), mesmo poderíamos chegar a pensar que, na conceptualización das linguas de investigadores como Manuel Alvar, priman os factores sociais sobre os criterios lingüístico-sistémicos. Agora ben, abonda con ler as liñas seguintes á propia definición do concepto de *lingua* para sermos conscientes de que os riscos estruturais priman sobre os factores extralingüísticos (Alvar 1961: 55, 1996b: 12) porque: “La enumeración de las condiciones se ha hecho siguiendo un orden de valor: la fuerte diferenciación es un factor decisivo.”

Así pois, na caracterización de *lingua* de Manuel Alvar (1961, 1996b), os criterios de índole lingüístico-sistémica priman sobre os argumentos de carácter social e, por súa vez, dentro dos trazos de natureza lingüística, a posesión dunha estrutura lingüística ben diferenciada (isto é, a distancia estrutural) será o criterio clave cando pretendemos individualizar linguas.

---

¹¹³ As definicións do termo *lingua* de Manuel Alvar nos anos 1961 e 1996 coinciden, integramente, agás na súa primeira liña que, en 1996 (Alvar 1996b: 12), redactábase do seguinte xeito: “un sistema lingüístico caracterizado por su fuerte diferenciación, [...]”.

¹¹⁴ Moi semellante sería a definición de *lingua* de Gregorio Salvador (1987: 93): “Sencillamente me atengo a lo que un lingüista debe entender sincronicamente por *lingua*: cualquier sistema lingüístico lo bastante diferenciado con respecto a otro u otros del mismo o de distinto origen como para impedir la intercomunicación, sin otros medios, entre sus respectivos hablantes”.

Xa que logo, para Manuel Alvar (insistimos, paradigma do que acontece con outros moitos lingüistas), a asignación dunha variedade lingüística á categoría de lingua dependería, no fondo, da posesión dun número elevado de riscos lingüístico-sistémicos particulares e diferenciadores verbo doutras variedades lingüísticas de tal forma que unha variedade lingüística só acadaría a categoría de lingua se posuise un considerable grao de distancia estrutural ou interlingüística con respecto a outras variedades lingüísticas.

En liñas posteriores, Manuel Alvar (1961: 57, 1982: 62, 1996b: 13) define *dialecto* do seguinte xeito:

Dialecto es, de acuerdo con lo que hemos dicho, ‘un sistema de signos desgajado de una lengua común, viva o desaparecida; normalmente, con una concreta limitación geográfica , pero sin una fuerte diferenciación frente a otros de origen común’.

Ademais, comenta Manuel Alvar (1961: 57, 1996b: 13)¹¹⁵ sobre os dialectos: “es condición del dialecto su débil diferenciación con respecto a otros del mismo origen”.

En correlación opositiva coa definición de lingua, unha variedade lingüística ficaría relegada á condición de dialecto se non contase cun elevado número de trazos lingüísticos diferenciadores e peculiares verbo doutras variedades lingüísticas relativamente adxacentes. Noutras palabras, consonte co parecer de Manuel Alvar (1961, 1996b) e de Josefina Martínez Álvarez (1996: 119), unha determinada variedade lingüística podería ser caracterizada como dialecto dunha lingua se estivese moi próxima estruturalmente a esoutra segunda variedade lingüística (por suposto, aprioristicamente, categorizada como lingua).

Deste xeito, e por poñermos exemplos concretos, segundo Josefina Martínez Álvarez (1996: 119), o conxunto de variedades lingüísticas que podemos agrupar baixo a etiqueta de asturiano serían, desde un punto de vista lingüístico e obxectivo, un dialecto do castelán estándar porque “[...] carecen de rasgos diferenciales suficientes, en cantidad y calidad, para establecer con ellos una modalidad románica totalmente autónoma do español” e, por iso, as variedades lingüísticas asturianas “[...] no son hoy

---

¹¹⁵ Curiosamente, Manuel Alvar, se nos fixamos en liñas anteriores do texto de 1996 (Alvar 1996b: 10), entra en contradición consigo mesmo cando afirma que: “*dialecto* significa, desde un punto de vista estrictamente lingüístico, diferenciación”.

más que una variedad local del español, una desviación válida sólo para relaciones de corto alcance, ‘para andar por casa’”.

Xa que logo, desde a premisa teórica de que a distancia e a proximidade estrutural entre variedades lingüísticas son determinantes á hora de adscribir unha determinada variedade lingüística ás categorías de lingua ou de dialecto en Manuel Alvar (1961, 1996b), non hai dúbida de que se un idioma concreto contase cunha “forte diferenciación” verbo doutras variedades lingüísticas sería caracterizado como *lingua* e, pola contra, se presentase unha “escasa diferenciación” con respecto a outras variedades lingüísticas sería categorizado como *dialecto*.

En resumo, na definición de lingua de Manuel Alvar (1961, 1996b), insistimos, paradigmática dos estudos de lingüística previos á aparición da sociolingüística, unha variedade lingüística, no plano sincrónico, será considerada dialecto daqueloutra variedade lingüística, aprioristicamente categorizada como lingua, coa cal compartía un maior número de trazos estruturais e, por conseguinte, presente un menor nivel de distancia interlingüística. En consecuencia, un dialecto será unha variedade parcial dun sistema lingüístico autónomo superior previamente delimitado como lingua co cal compartiría unha parte da súa estrutura lingüística (maior ou menor) e do cal, asemade, se individualizaría por un número (maior ou menor) de trazos específicos e singulares.

Daquela, se, de acordo coa visión de Manuel Alvar (1961, 1996b), afirmásemos que, por exemplo, o asturiano é un dialecto dunha outra unidade idiomática considerada de antemán lingua (neste caso, o castelán estándar) porque o asturiano presenta un nivel de distanciamento estrutural verbo do castelán estándar comparativamente moi limitado, semella evidente que estaríamos a operar co sentido do termo dialecto que José Joaquín Montes Giraldo (1986: 32) denominara “sincrónico-estructural”.

Agora ben, en consonancia con todo o que dixemos verbo da corrente lingüística histórico-comparativa decimonónica e tocante á lingüística estruturalista nos seus apartados correspondentes, sería moi interesante lembrar que a adscripción dunha variedade lingüística determinada á categoría de lingua ou de dialecto en atención (preferente ou exclusiva) a riscos lingüístico-sistémicos non deixa de ser, no fondo, unha operación de índole convencional.

De feito, segundo nos centrásemos no conxunto de trazos lingüístico-sistémicos diferenciadores (=distancia estrutural) ou, pola contra, no grupo de riscos lingüísticos comúns (=semellanza estrutural), unha mesma variedade lingüística (p.e. o asturiano)

podería ser categorizada, á vez, como lingua ou como dialecto, con respecto á variedade lingüística de referencia (neste caso, verbo do castelán estándar).

Evidentemente, se isto é así, non debería haber moitas dúbidas tocante á nosa afirmación de que categorizar a unha determinada variedade lingüística como lingua ou dialecto pola súa distancia/semellanza lingüístico-sistémica verbo doutra(s) variedade(s) lingüística(s)¹¹⁶ responde, ao cabo, a un acto de carácter convencional que dependerá moito do punto de vista do investigador (en realidade, da súa *ideoloxía lingüística*).

A pouco que nos paremos a reflexionar sobre o criterio lingüístico-estrutural, decatámonos de que toda a problemática que se asocia á posta en práctica deste criterio deriva da realidade innegable de que non é factible fixar un grao mínimo e universal de semellanza/distancia estrutural que delimite, dun xeito inequívoco, obxectivo e científico, a estrema entre as categorías de lingua e dialecto.

Dito por outras palabras, visto que non é factible fixar un número *X* de diferenzas lingüísticas (p.e. vinte) por riba do cal (p.e. vinte e unha) dúas variedades lingüísticas serían automaticamente dúas linguas diferentes e por baixo do cal (p.e. dezanove) serían sempre unha mesma e única lingua (unha delas como dialecto da outra) e, correlativamente, dado que non é posible fixar un número *X* de similitudes lingüísticas (p.e. vinte) por riba do cal (p.e. vinte e unha) dúas variedades lingüísticas serían sempre unha mesma e única lingua (unha delas, outra volta, como dialecto da outra) e por baixo do cal (p.e. dezanove) serían sempre dúas linguas distintas; cómpre admitir que a caracterización dunha variedade lingüística como lingua ou dialecto en atención a criterios lingüístico-sistémicos sería sempre convencional e, por conseguinte, ao depender do punto de vista adoptado polo investigador e ao ser susceptible de diferentes interpretacións (mesmo, mutuamente excluíntes), fonte de posibles conflitos e controversias no caso de que os falantes a quen se lles atribúe o estatuto de dialecto para a súa variedade lingüística non acepten semellante etiqueta.

Aínda que a demostración e a constatación de que a asignación dunha variedade lingüística determinada á categoría de lingua ou dialecto por medio do *criterio lingüístico-estrutural* responde, en última instancia, a un proceder convencional e subxectivo implica, en por si, un avance teórico importante para a defensa das variedades lingüísticas vernáculas; somos da opinión de que se podería profundar un

---

¹¹⁶ Nótese que, no caso do asturiano, tamén cabería a opción dunha comparativa co leonés e co mirandés pois hai quen inclúe estes tres idiomas nun mesmo complexo lingüístico.

pouco máis na revisión crítica do criterio anterior no sentido de que, co apoio de todo o material bibliográfico consultado, non sería imposible (cando menos, en determinados lingüistas) contemplar ese acto convencional como consecuencia (consciente ou inconsciente) dunha *ideoloxía lingüística* moi concreta que sempre actúa en favor das grandes variedades estándar escritas do mundo (e, xa que logo, sempre en contra das variedades lingüísticas vernáculas).

3. 3. 2. 2. *Os tres criterios tradicionais principais desde o punto de vista da sociolingüística*

3. 3. 2. 2. 1. O criterio lingüístico-estrutural

Perfectamente conscientes do arriscado das afirmacións contidas no último parágrafo do apartado anterior, sería conveniente que, ao iniciarmos esta nova sección consagrada á revisión crítica do *criterio lingüístico-estrutural*, comezásemos por desenvolver unha reflexión demorada verbo do carácter convencional deste primeiro criterio.

De acordo con William Downes (1984: 24), dúas variedades lingüísticas calquera, por moi arredadas ou por moi próximas que estivesen unha da outra na dimensión espacial, sempre terían un feixe de trazos lingüísticos comúns e, á vez, un monte de riscos estruturais diverxentes de tal forma que, se o cómputo total de trazos lingüísticos compartidos e diverxentes depende, en última instancia, das variedades lingüísticas que esteamos a comparar, haberá que recoñecer que a cuestión da semellanza/distancia estrutural entre variedades lingüísticas é sempre unha cuestión de grao (isto é, de máis/menos) pois, ao cabo, o número total de propiedades lingüísticas comúns e/ou diverxentes variará, nunha escala de máis/menos, en función das variedades lingüísticas concretas confrontadas entre si.

Así, por exemplo, se comparásemos, primeiro, o castelán estándar e o portugués estándar entre si e, a seguir, o castelán estándar co inglés estándar, inevitablemente, decatariámonos de que o español estándar comparte moitos máis trazos lingüísticos co portugués estándar que co inglés estándar e, por conseguinte, deberíamos chegar á conclusión de que o grao de distancia/semellanza estrutural entre variedades lingüísticas é sempre relativo (e nunca absoluto) en tanto que depende das variedades lingüísticas que comparemos entre si. A maiores, se, a partir da constatación empírica

de que o castelán estándar está estruturalmente moito máis próximo do portugués estándar do que está do inglés estándar, afirmásemos que o castelán estándar é un dialecto do portugués estándar (ou, ao revés), cremos que ninguén tomaría moi en serio esa nosa singular ocorrencia.

Malia que, no mellor dos casos, a inmensa maioría dos lingüistas actuais caracterizaría a nosa afirmación de que o español estándar é un dialecto do portugués estándar como unha “arroutada sen xeito”; no entanto, abonda con profundar un mínimo no tradicional proceder dos lingüistas para caer na conta de que, ás veces, os investigadores caeron en arbitrariedades ben semellantes cando, con criterios exclusivamente lingüístico-sistémicos, trataron de adscribir algunhas variedades lingüísticas ás categorías de lingua ou dialecto.

Así, por exemplo, como comenta Olga Mišeska Tomić (1992: 444), se ben non poucos lingüistas (nomeadamente, búlgaros) caracterizaron ao macedonio como un dialecto do búlgaro por causa da súa semellanza estrutural con esta lingua; no entanto, eses mesmos lingüistas, nunca puxeron en tea de xuízo a condición de lingua para o eslovaco e para o ucraíno/bielorruso a pesar de que estes tres idiomas están, cando menos, tan próximos ao checo e ao ruso, respectivamente, como están o macedonio e o búlgaro entre si.

O propio Manuel Alvar (1961: 54, 1996b: 10) reconece, de xeito implícito, o carácter gradual e relativo do criterio da distancia/semellanza estrutural cando afirma que o castelán estándar está máis arredado, desde o punto de vista da súa estrutura lingüística, do andaluz que do leonés e do aragonés.

Verbo do carácter gradual do argumento da distancia/semellanza estrutural non estaría de máis lembrar que, como xa apuntabamos cando falabamos da variedades lingüísticas como agrupacións politéticas, estas nunca son entidades perfectamente discretas con respecto a outras variedades lingüísticas en tanto en canto todo idioma compartirá sempre un número maior ou menor de riscos estruturais con outra(s) variedade(s) lingüística(s) e velaí a opción de que calquera variedade lingüística (tamén, o castelán estándar) puidese ser caracterizado, desde un punto de vista estritamente teórico, como dialecto dunha outra variedade lingüística.

A gradación de máis a menos que presenta na realidade dos feitos lingüísticos o grao de semellanza/diferenza estrutural entre variedades lingüísticas pódese ver, ben ás claras, en opinión de William Downes (1984: 18-19) e Peter Trudgill (2002: 115-116),

nos espazos lingüísticos que J. K. Chambers e P. Trudgill (1980: 23) designaban como *continua xeolectais*.

Na opinión de William Downes (1984: 18-19), se debuxamos, dun xeito esquemático, un *continua xeolectal* (por exemplo, o *continua xeolectal* románico occidental) mediante dez círculos contiguos de tal modo que cada unha desas circunferencias representase unha variedade lingüística diferente (p.e. o galego estándar, o castelán estándar, o portugués estándar e así sucesivamente) e se numerásemos cada un destes círculos do 1 ao 10 de tal xeito que o binomio 1/10 se correlacionase coas variedades lingüísticas máis arredadas entre si na dimensión espacial¹¹⁷; percibiríamos que, conforme ascendemos na escala numérica desde o número 1 cara ao número 10 (do 1 ao 2, do 1 ao 3, do 1 ao 4 e así sucesivamente), de xeito gradual, diminuiría o número total de propiedades lingüísticas comúns (isto é, o grao de semellanza estrutural) e, correlativamente, aumentaría (por suposto, tamén progresivamente) o número de propiedades lingüísticas diverxentes (é dicir, o nivel de distancia estrutural).

Deste xeito, os círculos situados ao principio e ao final do *continua xeolectal* (isto é, 1 e 10), confrontados entre si (1 fronte a 10 e viceversa), corresponderíanse coas variedades lingüísticas estrutural e xeograficamente máis arredadas entre si mentres que, pola contra, os círculos contiguos e adxacentes entre si (p.e. 1 e 2, 6 e 7, 4 e 5, 9 e 10) correlacionaríanse coas variedades lingüísticas máis próximas entre si tanto no plano espacial como lingüístico.

Evidentemente, aínda que a contraposición entre dous círculos situados nos extremos do *continua xeolectal* (é dicir, o 1 co 10 e ao revés) e entre dous círculos adxacentes entre si (p.e. 9 e 10) fosen as dúas opcións que marcarían o maior e menor grao de distancia estrutural posible entre variedades lingüísticas; así e todo, entremedias, caberían todo un abano de posibilidades a medio camiño (p.e. se confrontamos 1 con 6, 6 con 3, etc.), por súa vez, cada unha delas cun nivel de semellanza/distancia lingüístico-sistémico característico e propio.

Na recreación “ideal” anterior dun *continua xeolectal*¹¹⁸, como afirma William Downes (1984: 19), podemos comprobar como o grao de semellanza/distancia estrutural entre variedades lingüísticas neses contextos se correlaciona co nivel de proximidade/distancia xeográfica entre as mesmas de tal forma que sería esperable que,

---

¹¹⁷ En adiante, ás veces, darei só o número de tal forma que, por exemplo, 1 sería a variedade lingüística que se correspondería, esquematicamente, co círculo número 1.

¹¹⁸ “Ideal” na medida en que simplificamos moito a realidade dos feitos lingüísticos.

como tamén afirma Peter Trudgill (2002: 115), canto máis próximas estean dúas variedades lingüísticas entre si no plano espacial, tanto maior será o seu nivel de similitude estrutural (e, por suposto, tanto menor será o seu grao de distancia estrutural) e viceversa.

Deste xeito, se intentásemos aplicar a caracterización de lingua e dialecto elaborada por Manuel Alvar (1961, 1982, 1996b) ao modelo esquemático dun *continua xeolectal* ideado por William Downes, comprobaríamos, axiña, a escasa operatividade práctica e descritiva do mesmo cando se enfronta á realidade lingüística dun conxunto de variedades lingüísticas con escasa distancia interlingüística.

En verdade, se aplicásemos a definición de lingua de Manuel Alvar ao modelo simplificado dun *continua xeolectal* calquera, encontrariámonos con que a súa definición de lingua, visto que se parte da premisa de que a categoría de lingua necesita dun elevado grao de distancia estrutural, na práctica, unicamente lle acaería máis ou menos ben (e, xa que logo, só sería relativamente aceptable), a un grupo moi específico de variedades lingüísticas e baixo unhas condicións moi determinadas; en concreto, a aquelas variedades lingüísticas situadas ao principio e ao final do *continua xeolectal* e sempre e cando estas dúas variedades lingüísticas se comparasen entre si.

Dito doutro xeito, de aplicarmos a definición de lingua de Manuel Alvar ao modelo esquemático dos círculos adxacentes, decatariámonos de que esta caracterización presenta, ao cabo, unha capacidade operativa moi reducida e limitada pois, á derradeira, unicamente sería incontestable no caso de que estivésemos a falar das variedades lingüísticas 1 e 10 comparadas entre si.

Correlativamente, aplicada a definición de dialecto de Manuel Alvar ao modelo esquemático de William Downes, esta caracterización tamén se revelaría cunha capacidade operativa moi limitada en tanto en canto, con ser aceptable no caso de compararmos variedades lingüísticas xeograficamente contiguas entre si (p.e. 6 con 7 ou 7 con 6), conforme se incrementase a distancia xeográfica e estrutural entre variedades lingüísticas (p.e. 1 con 6), esta definición sería cada vez menos aceptable. A maiores, cómpre ter moi presente que unha mesma variedade lingüística (p.e. 1) podería ser, asemade, lingua (se, por exemplo, comparásemos con 10) ou dialecto (se, por exemplo, confrontásemos con 2).

En definitiva, se o *criterio lingüístico-estrutural* permite que unha mesma variedade lingüística sexa adscrita á categoría de lingua e dialecto segundo o referente comparativo e de acordo co punto de vista adoptado polo investigador semella obvio

que este principio teórico non coloca as variedades lingüísticas nas categorías de lingua e dialecto dun xeito plenamente obxectivo e científico senón dunha forma convencional e subxectiva pois, ao ser o lingüista quen selecciona o referente comparativo e o enfoque, daquela, é tamén o investigador quen determina a condición de lingua ou de dialecto.

Mais, por se esta reflexión teórica non fose abondo en por si para adquirir consciencia do carácter convencional do *criterio lingüístico-estrutural*, gustaríanos presentar unha serie de exemplos de variedades lingüísticas concretas que nos deixarían relativamente claro que a realidade lingüística é moito máis complexa do que dá a entender a restritiva dicotomía de lingua/dialecto tal e como foi formulada en lingüistas como Manuel Alvar (e, por extensión, por case toda a lingüística anterior á sociolingüística).

Como viamos en parágrafos precedentes, se comparásemos entre si dúas variedades lingüísticas xeograficamente adxacentes dun *continua xeolectal* calquera, visto que esas mesmas variedades lingüísticas, por causa da súa proximidade xeográfica, é esperable que presenten un elevado grao de semellanza estrutural entre elas, de acudirmos á definición de lingua e dialecto de Manuel Alvar, veríámonos na obriga de caracterizar a unha desas dúas variedades lingüísticas como dialecto da outra.

Porén, a realidade dos feitos lingüísticos non sempre se acomoda á rixida dicotomía de lingua e dialecto tal e como foi concibida por Manuel Alvar pois, entre os múltiples casos reais de variedades lingüísticas que poderíamos presentar como exemplos paradigmáticos de que a realidade dos idiomas é moito máis complicada do que presupón a tradicional antinomía, gustaríanos chamar a atención sobre o caso de determinadas variedades lingüísticas que, con estar ben próximas xeográfica e estruturalmente entre si, non son consideradas (partes d)unha mesma e única lingua por causa da fronteira política que media entre elas.

Así, por exemplo, aínda que unha vez situados na fronteira alemano-holandesa (de facermos unha lectura ao pé da letra das definicións de lingua e dialecto de Manuel Alvar) teríamos que concluír que as variedades lingüísticas faladas a unha e outra beira desta extrema política entre países son partes (=dialectos) dunha mesma e única lingua á vista da evidente e innegable afinidade estrutural entre todas elas (Barbour 2000b: 156, Romaine 1996: 31-32, Trudgill 1995: 3, 2002: 118-119; Wardhaugh 1992: 43); no entanto, non podemos obviar que, mentres os falantes da beira holandesa consideran as súas variedades lingüísticas dialectos do neerlandés estándar, pola contra, os falantes da

beira alemá ven as súas variedades lingüísticas (denominadas, polo xeral, Baixo alemán ou *Plattdeutsch*)¹¹⁹ como dialectos do alemán estándar¹²⁰.

A través deste exemplo é doado detectar que a realidade dos feitos lingüísticos é moito máis complicada do que imaxinou Manuel Alvar visto que, neste caso, dúas variedades lingüísticas fortemente achegadas entre si desde o punto de vista lingüístico-sistémico non son dialectos dunha mesma lingua segundo o criterio de Manuel Alvar, senón, para os seus falantes, dialectos de dúas linguas diferentes, e, xa que logo, á fin de contas, (partes de) linguas diferentes.

En realidade, desde a perspectiva da sociolingüística, como se verá en múltiples ocasións ao longo deste estudo, o grao de semellanza/distancia estrutural entre variedades lingüísticas depende, en definitiva, do nivel de interacción lingüística real entre falantes porque, se, con palabras de William Downes (1984: 19), toda persoa tende a comunicarse máis e nunha maior gama de tipos de relación lingüística (familia, amigos, traballo, etc.) con aqueles individuos que ten, xeográfica e socialmente, máis próximos e se os individuos se inflúen mutuamente por medio do intercambio de actos lingüísticos que se producen entre eles, é esperable que o grao de afinidade lingüística entre individuos se incremente conforme medre o seu nivel de veciñanza xeográfica e social (familia, traballo, ocio, relixión, etc.) e, pola contra, diminúa segundo se reduza o seu grao de proximidade xeográfica e social.

Agora ben, malia que dous individuos puidesen estar xeograficamente e socialmente moi arredados entre si (xa que logo, lingüisticamente moi afastados) non sería imposible que eles se visen a si mesmos como falantes dunha mesma e única lingua e, pola contra, aínda que outros dous individuos puidesen estar xeográfica e socialmente relativamente moito máis cerca entre si, non sería imposible que se considerasen a si mesmos como falantes de linguas diferentes.

Precisamente, hai dous tipos esenciais de casos que nos falan do carácter convencional do *criterio lingüístico-estrutural*: 1º) dúas (ou máis) variedades lingüísticas son consideradas linguas diferentes (ou partes de linguas distintas) a pesar da estreita afinidade estrutural entre elas e 2º) dúas (ou máis) variedades lingüísticas

---

¹¹⁹ Non esquezamos que, para complicar aínda máis a cuestión, algúns investigadores (Barbour 2000b: 156) falan do baixo alemán como lingua de seu.

¹²⁰ Segundo Peter Trudgill (2002: 116), as variedades lingüísticas faladas a unha e outra beira da fronteira alemá-holandesa están lingüisticamente moito máis próximas entre si do que estarían verbo de calquera outra variedade lingüística falada en Alemaña e Holanda, respectivamente.

son vistas como (partes d)unha mesma lingua a pesar da marcada distancia estrutural entre elas.

De centrármonos na primeira opción, decatámonos de que, en realidade, existen dúas posibilidades reais: 1º) dúas variedades lingüísticas estruturalmente moi afíns son consideradas partes (= *dialectos*) de linguas diferentes e 2º) dúas variedades lingüísticas lingüisticamente moi semellantes entre si forma cada unha delas unha lingua de seu.

Dado que a primeira posibilidade xa foi exemplificada co exemplo do *continua xeolectal xermánico* no ámbito da fronteira alemano-holandesa, abordaremos, a continuación, a posibilidade de que dúas (ou máis) variedades lingüísticas moi similares entre si cheguen a constituírse en linguas mutuamente independentes.

Segundo Dalibor Brozović (1992: 355), Cathie Carmichael (2000a: 223), David Crystal (1987: 25), Judith T. Irvine e Susan Gal (2000: 68-70), Robert D. Greenberg (2004: 33-39) e Peter Trudgill (1995: 43-45, 2002: 119-120), o conxunto de variedades lingüísticas que se estenden desde a actual República de Eslovenia até Bulgaria a través das novas nacións independentes de Croacia, Bosnia-Hercegovina, Serbia, Montenegro e Macedonia conforman, debido a intensa afinidade estrutural que existe entre todas elas, un mesmo *continua xeolectal* que, polo xeral, os lingüistas denominan eslavo do sur (Carmichael 2000a: 223).

Se deixamos fóra o caso de Eslovenia en tanto en canto a lingua deste país presenta certas peculiaridades diferenciadoras¹²¹ e se nos centrásenos na análise das variedades lingüísticas faladas no centro do antigo estado iugoslavo –isto é, nas variedades lingüísticas usadas nas actuais nacións de Croacia, Bosnia-Hercegovina, Serbia e Montenegro¹²²– detectaríamos unha afinidade estrutural tan intensa entre todo este conxunto de variedades lingüísticas que sería perfectamente comprensible que falásenos de todas elas como unha única e mesma lingua¹²³.

---

¹²¹ Segundo Cathie Carmichael (2000a: 227), aínda que, ao longo do período de pertenza política de Eslovenia á antiga República Federal Socialista de Iugoslavia, a lingua falada pola “xente do común” se achegara moito ao chamado serbocroata; durante toda esa mesma etapa, a variedade estándar eslovena, que se comezara a elaborar na década de 1840 (Kroch 1999: 325), conservou unha serie de peculiaridades diferenciadoras grazas: 1º) á estrutura federal do estado iugoslavo que permitía unha certa autonomía lingüística e 2º) ao traballo dun conxunto de académicos que traballaron en favor dun certo distanciamento lingüístico. Xa que logo, por causa desa tradición de certo cultivo autónomo da lingua eslovena desde o século XIX, non houbo excesivos problemas para que o esloveno, tras a independencia do país en 1991, fose recoñecido rapidamente como lingua de seu (Spolsky 2004: 151).

¹²² O caso da República de Macedonia tratarémolo, en diante, máis polo miúdo.

¹²³ A afinidade estrutural entre todas estas variedades lingüísticas, segundo Judith T. Irvine e Susan Gal (2000: 68), é tan intensa (p.e. conservan o sistema declinativo) que os lingüistas, polo xeral, falan de todas elas como dialectos eslavos sudoccidentais fronte aos denominados dialectos eslavos sudorientais (estes últimos perderon o seu sistema declinativo e incluírían ás variedades lingüísticas faladas en

De feito, a maioría dos lingüistas, no tocante ao período cronolóxico que se estende desde 1850 até 1991 (ano do inicio da desintegración da antiga Iugoslavia), segundo se recolle nos estudos de Cathie Carmichael (2000a: 223), Robert D. Greenberg (2004: 23, 45, 54, 57, 159-164), Bernard Spolsky (2004: 155-156) e Peter Trudgill (1995: 43), consideran que, en virtude das escasas diferenzas no plano léxico, morfolóxico e sintáctico que se observan nos usos lingüísticos formais e institucionais na ex-Iugoslavia, todas estas variedades lingüísticas poderían ser consideradas partes dunha mesma lingua (*policéntrica* ou *pluricéntrica*) denominada, polo xeral, serbo-croata (para a variedade oriental) e croata-serbia (para a variedade occidental)¹²⁴.

Efectivamente, as máis das veces, aínda que os lingüistas falasen dunha lingua serbo-croata/croata-serbia/iugoslava, estes mesmos investigadores (Brozović 1992: 357, Greenberg 2004: 23-24, Haarmann 1999: 64, Spolsky 2004: 155-156, Trudgill 1995: 43) recoñecían, de xeito máis ou menos claro, a natureza *policéntrica* ou *pluricéntrica* deste mesmo idioma na medida en que era evidente que, cando menos, coexistían dúas variedades estándar ou *variedades nacionais* (Brozović 1992: 357,

---

Macedonia e Bulgaria). Por súa vez, Robert D. Greenberg (2004: 32), ademais de agrupar a todo o conxunto de variedades lingüísticas mutuamente intelixibles faladas nas actuais nacións de Croacia, Bosnia-Herzegovina, Serbia e Montenegro baixo a etiqueta de eslavo meridional central, afirma que (Greenberg 2004: 36) as catro linguas sucesoras do antigo serbocroata (isto é, os actuais serbio, croata, bosnio e montenegrino) derivan todas elas do mesmo conxunto xeolectal denominado *neo-štokavian/ijekavian* meridional que, ademais de ser compartido por serbios, croatas, bosníacos e montenegrinos (pola contra, os conxuntos xeolectais *kajkavian* e *čakavian* serían de uso exclusivo dos croatas), sería o conxunto xeolectal de maior extensión xeográfica.

¹²⁴ En realidade, de acordo con Robert D. Greenberg (2004: 23-32), nese longo período de convivencia relativamente harmónico entre serbios, croatas, bosníacos e montenegrinos durante o cal, en contra da tradición secular precedente cara a unha variedade estándar serbia e outra croata cada vez máis distanciadas entre si, houbo un interese evidente en elaborar unha variedade estándar unificada que actuase como auténtico “cemento” da nación iugoslava podemos discriminar dúas grandes etapas: 1ª) 1850-1945 e 2ª) 1946-1991/1992. En opinión deste mesmo lingüista (Greenberg 2004: 23-32), durante o primeiro período, a pesar de que coa sinatura do denominado *Acordo Literario de Viena* do 28 de marzo de 1850 os lingüistas serbios e croatas fixeran un primeiro intento de acadar unha variedade estándar unificada dentro dos límites marcados previamente polo lingüista croata Ljudevit Gaj (1809-1872) e polo lingüista serbio Vuk Stefanović Karadžić (1787-1864), foi imposible chegar a un acordo en dúas cuestións básicas: 1º) unha denominación única para esa variedade estándar unificada e 2º) un único sistema gráfico para serbios e croatas pois este acordo aceptaba, implicitamente, a decantación preferente dos ortodoxos serbios polo alfabeto cirílico e dos católicos croatas polo alfabeto latino. Na segunda etapa (1946-1991/1992) cómpre salientar o *Acordo de Novi Sad* (1954) na medida en que este representou unha nova tentativa de serbios e croatas de acadar unha variedade estándar unificada para todas as comunidades da ex-Iugoslavia coa finalidade de contrarrestar así a intensificación das tendencias centrífugas (=desagregadoras) que, froito dos “novos” nacionalismos xurdidos tras a II Guerra Mundial (nomeadamente, o serbio e o croata), estaban a ameazar aínda máis, neste segundo período, a unidade lingüística e política do país. Porén, malia o desexo consciente de frear as tendencias desagregadoras (lingüísticas e políticas) coa axuda dunha variedade estándar unificada: 1º) foi imposible, outra volta, un acordo tocante a unha denominación única para a variedade estándar unificada proposta (pasou a chamarse serbo-croata entre os serbios e croata-serbio entre os croatas), 2º) mantívose a conxuntura do período anterior no tocante aos alfabetos e 3º) recoñeceu-se, implicitamente, a existencia de dúas linguas (serbio e croata) cuxas diferenzas eran máis evidentes no plano léxico.

Trudgill 1995: 43) parcialmente diverxentes entre si: 1º) a modalidade serbia, escrita con alfabeto cirílico e vinculada coa tradición ortodoxa, e 2º) a modalidade croata, grafada con alfabeto latino e asociada coa tradición católica.

A pesar de que algúns lingüistas insistiran no carácter unitario do serbocroata, malia que houbera unha vontade de chegar a unha variedade estándar serbocroata unificada (Kroch 1999: 324)¹²⁵ e aínda que existira un desexo explícito e consciente das autoridades socialistas de estender o uso da variedade estándar unificada serbocroata por todo o territorio da antiga Iugoslavia¹²⁶; con todo, segundo Robert D. Greenberg (2004: 16-18) e Bernard Spolsky (2004: 10, 155), todo isto non impediu que: 1º) os falantes (tamén unha parte dos gobernantes e dos lingüistas) de cada unha das comunidades lingüísticas implicadas (primeiro, serbios, croatas, macedonios e eslovenos; máis tarde, bosnios e montenegrinos) contemplasen, dun ou doutro xeito, as súas variedades lingüísticas propias como linguas parcialmente diferentes e 2º) cada unha desas comunidades lingüísticas exhibira, nun determinado momento, unha variedade estándar parcialmente diversificada¹²⁷.

---

¹²⁵ No parecer de Miroslav Kroch (1999: 324) e Bernard Spolsky (2004: 156), aínda que os primeiros intentos de creación dunha variedade estándar unificada partiran dos croatas contra mediados do século XIX; axiña, conforme os serbios incrementaron o seu poder político na antiga Iugoslavia, este proceso pasou a estar encabezado polos serbios de tal xeito que, a seguir, estes iniciaron un labor de “peneira” das características tipicamente croatas introducidas no período inmediatamente anterior. Pola súa banda, Robert D. Greenberg (2004: 17, 28, 30) opina que, para comprendermos o fracaso dos sucesivos intentos de chegar a unha variedade estándar unificada para todas as comunidades lingüísticas integradas na ex-Iugoslavia (é dicir, para eslovenos, serbios, croatas, bosníacos, montenegrinos e macedonios), deberíamónos situar no contexto sociolingüístico dunha dialéctica constante na ex-Iugoslavia entre aquelas forzas centrípetas que desexaban unha maior cohesión política e lingüística entre todas as comunidades daquel país (moito máis intensas durante o mandato de Tito) e aquelas outras forzas centrífugas que, pola contra, sempre aspiraron a unha maior autonomía lingüística e política para cada unha desas mesmas colectividades (estas formas centrífugas operarían dun xeito moito máis intenso con anterioridade e posterioridade ao período comprendido entre 1850 e 1991/1992).

¹²⁶ Segundo Dalibor Brozović (1992: 362), Stephen May (2001: 151) e William Safram (1999: 84), a variedade estándar unificada promovida polas autoridades estatais iugoslavas (nomeadamente, baixo o goberno de Tito) sería, en esencia, unha combinación da lingua falada en Serbia co alfabeto latino usado polos croatas (isto é, unha lingua serbia con alfabeto croata). Con todo, a pesar de que esta “variedade estándar unificada/lingua iugoslava” pretendía actuar como “cemento” homoxeneizador das diferentes comunidades da ex-Iugoslavia por medio da súa presenza efectiva en todo o territorio dese país e, polo tanto, a pesar de que esta variedade modelo era parte do proxecto ideolóxico que aspiraba a consolidar unha “nación iugoslava” (Greenberg 2004: 18); na práctica, fóra do exercito e dos servizos diplomáticos, o seu uso real foi máis ben escaso (Greenberg 2004: 11). Neste sentido, pois o emprego desta variedade estándar unificada polo exercito e polos servizos diplomáticos logrou proxectar cara ao exterior da ex-Iugoslavia a idea de que a cohesión lingüística entre todas as comunidades deste territorio era moito máis forte do que acontecía en realidade no interior do país, Robert D. Greenberg (2004: 16-18) fala dunha “identidade lingüística externa forte” e dunha “identidade lingüística interna feble”.

¹²⁷ En opinión de Dalibor Brozović (1992: 357-358), no momento en que a ex-Iugoslavia comezou a desintegrarse politicamente, competían entre si cinco variedades estándar parcialmente diferentes: 1º) unha bosnia (usada, principalmente, polos musulmáns da actual Bosnia-Herzegovina), 2º) unha croata (utilizada, nomeadamente, polos croatas dentro e fóra da actual Croacia), 3º) unha (sub)variedade montenegrina (en esencia, a variedade estándar serbia con determinadas características específicas

Dito por outras palabras, malia a insistencia dos lingüistas en que o serbo-croata/croata-serbio/iugoslavo era unha mesma e única lingua e a pesar da pretensión do poder político (nomeadamente, baixo o mandato de Tito) de construír unha variedade estándar única cuxo uso fose común para todo antigo estado federal iugoslavo; as diferentes comunidades que integraban a antiga República Federal de Iugoslavia (sobre todo, serbios, croatas, macedonios e eslovenos) nunca deixaron de pensar en si mesmas como comunidades lingüísticas parcialmente diverxentes e, por conseguinte, sempre posuíron variedades parcialmente diversificadas.

Así e todo, con independencia de que houbese unha maior ou menor consciencia de autonomía idiomática entre os falantes das distintas comunidades lingüísticas (así como entre determinados gobernantes e lingüistas) e fóra de que houbese, historicamente, unha ou varias variedades estándar na antiga Iugoslavia (así como que houbera unha maior ou menor autonomía entre elas); é innegable que a desintegración política do antigo estado federal iugoslavo en varias nacións “sucesoras” a partir de 1991 foi unha cuestión crucial para o futuro mapa lingüístico da ex-Iugoslavia no sentido de que non debería haber dúbidas de que “a independencia política trouxo consigo a independencia lingüística” pois, como asegura Robert D. Greenberg (2004: 19):

As long as the unified state continued, the unified Serbo-Croatian language could retain its symbolic unifying function, despite the increase in pluricentricity of the language, but once the political structure fractured, the same language acquired new names and definitions.

En esencia, de acordo co parecer de Cathie Carmichael (2000a: 223-227), Robert D. Greenberg (2004: 159-167), Harald Haarmann (1999: 64), Peter Trudgill (1995: 44-45, 2002: 119-120) e Bernard Spolsky (2004: 155-156), sería factible dicir que, tras a desintegración da antiga Iugoslavia, cada unha das comunidades lingüísticas (eslovena, bosníaca, croata, montenegrina, serbia e macedonia) que integraban o antigo

---

montenegrinas e de uso exclusivo na, daquela, República Iugoslava de Montenegro), 4º) unha serbia utilizada na actual Serbia e 5º) unha serbia usada fóra da actual Serbia. Pola súa banda, Robert D. Greenberg (2004: 23) considera que na ex-Iugoslavia, desde a publicación da nova constitución dese país en 1974 até o momento da súa desintegración en 1991, conviviron catro variedades modelo parcialmente diverxentes: 1ª) croata (grafada con alfabeto latino e coñecida como “variedade occidental” da variedade estándar unificada), 2ª) serbia (escrita con alfabeto cirílico e coñecida como “variedade oriental” da variedade estándar unificada), 3ª) bosnia (denominada “idioma estándar de Bosnia-Herzegovina”) e 4ª) montenegrina (etiquetada como “idioma estándar de Montenegro”).

estado federal iugoslavo promoveu, de xeito activo e consciente, unha política de segregación lingüística verbo do resto de grupos humanos balcánicos dese antigo estado de tal xeito que, na actualidade, ademais dunha lingua eslovena e macedonia, sería perfectamente lícito que falásemos de catro linguas: serbio, croata, bosnio e montenegrino¹²⁸.

En opinión de Peter Trudgill (1995: 45, 2002: 120), desde a desintegración política da ex-Iugoslavia, cada un dos gobernos das diferentes nacións sucesoras (en especial, os gobernantes serbios e croatas), co obxectivo de enfatizar a súa propia autonomía lingüística verbo dos restantes idiomas dos Balcáns, comezou a executar unha especie de “limpeza léxica”¹²⁹ que, ademais de promover, conscientemente, aquelas formas lingüísticas (non só léxicas) exclusivas do seu territorio lingüístico (isto é, xunto coa elevación á variedade estándar das pequenas peculiaridades lingüísticas coa intención de afondar no distanciamento lingüístico), tendeu a prescindir daquelas variantes lingüísticas que se sentían como típicas ou características dalgunha das outras variedades lingüísticas balcánicas.

Daquela, semella evidente que a “morte lingüística” do idioma serbio-croata/croata-serbio/iugoslavo non se produciu de costas ao proceso de (re-)activación das identidades nacionais que experimentou a ex-Iugoslavia a partir de 1991/1992 en tanto que a desintegración política da antiga Iugoslavia nunha serie de “novas” nacións (Eslovenia, Serbia, Croacia, Bosnia-Herzegovina, Montenegro e Macedonia) marcou un antes e un despois no proceso de fragmentación lingüística da variedade estándar unificada serbo-croata en varias linguas “sucesoras” (esloveno, serbio, croata, bosnio, montenegrino e macedonio).

Deste xeito, se ben desde 1850 até 1991/1992 o equilibrio entre forzas centrífugas (isto é, a tendencia cara a fragmentación en varias nacións e en varias variedades estándar) e centrípetas (é dicir, a orientación cara a unificación nunha mesma nación e nunha mesma variedade estándar) deu lugar a unha certa cohesión lingüística; os acontecementos políticos posteriores a 1991/1992 desencadearon unha deriva inequívoca cara á segregación lingüística entre eslovenos, serbios, croatas,

---

¹²⁸ De todos os xeitos, segundo Robert D. Greenberg (2004: 160), aínda que os lingüistas serbios aceptan, na actualidade, a existencia dunha lingua croata e viceversa; porén, os lingüistas serbios, ademais de mostrarse categoricamente en contra da existencia dunha nova variedade estándar montenegrina (en definitiva, dunha lingua montenegrina), coinciden cos lingüistas croatas no rexeitamento categórico á denominación de lingua bosnia ou bosnio.

¹²⁹ O termo usado por Peter Trudgill (1995: 45, 2002: 120) é “lexical cleansing”.

bosníacos, montenegrinos e macedonios que, antes ou despois, callou na aparición doutras tantas linguas independentes entre si (Greenberg 2004: 13-14, 159-167)¹³⁰.

En definitiva, por moi intensa que puidera ser a afinidade estrutural entre todas as variedades lingüísticas que compoñen o *continua xeolectal* eslavo do sur; na actualidade, se non atendemos, con exclusividade, a criterios lingüísticos e se temos presente a perspectiva dos propios falantes (e, cada vez máis, dos lingüistas), o esloveno, croata, bosnio, serbio, montenegrino, macedonio e búlgaro tenden a ser considerados, cada un deles, como linguas de seu.

Analizada a posibilidade de que dúas (ou máis) variedades lingüísticas, malia a súa intensa semellanza estrutural, non sexan consideradas partes dunha mesma lingua,

---

¹³⁰ Con todo, cómpre ter moi presente que cando estamos a falar de lingua serbia, montenegrina, croata e bosnia, en certo sentido, estamos a operar con “idealizacións” ou “simplificacións” da realidade sociolingüística deste países en tanto que estamos a dar por suposto que todos os lingüistas e todos os falantes destes “novos” idiomas están totalmente de acordo no tocante á configuración final das súas respectivas variedades estándar e verbo da visión dos seus propios idiomas como linguas plenamente independentes. No entanto, se lemos o traballo de Robert D. Greenberg (2004: 65-87, 97-108, 125-132, 150-158), decatáronos de que, hoxe en día: 1º) en Serbia, conviven tres orientacións verbo da posible conformación futura desa variedade estándar: a) os partidarios do *status quo* lingüístico (isto é, os defensores dunha variedade estándar serbia que progrese dun xeito natural desde a antiga “variedade oriental” da variedade estándar unificada serbocroata e, xa que logo, non moi distanciada da variedade estándar croata), b) os chamados lingüistas neo-vukovitas que defenden un retorno aos principios formulados polos reformadores decimonónicos serbios Vuk Karadžić e Djura Daničić (en síntese, unha volta ao principio de “escribe como falas” e, por conseguinte, o uso dunha “escrita fonética”; p.e. grafar *gankster* por *gangster*) e c) os denominados lingüistas ortodoxos que, debido o seu nacionalismo serbio radical, postulan un regreso ao sistema gráfico etimolóxico ortodoxo-cirílico (en esencia, a eliminación do grafema latino *j* porque se sente como unha traizón á tradición gráfica autenticamente serbia –por extensión, á nación serbia– e como un sometemento innecesario aos lingüistas croatas); 2º) en Montenegro, existen dúas orientacións básicas: a) un grupo pro-serbio de orientación neo-vukovita que pensa no montenegrino como parte do territorio lingüístico serbio e, xa que logo, postula asumir as propostas (nomeadamente, gráficas) dos neo-vukovitas serbios e b) un grupo pro-montenegrino de ideoloxía nacionalista que, ademais de ver a este idioma como unha lingua totalmente independente das restantes linguas balcánicas, son partidarios de elaborar unha variedade estándar inequivocamente autónoma para este idioma por medio non só da elevación de formas lingüísticas xeograficamente moi localizadas senón tamén a través da introdución de tres grafemas exclusivamente montenegrinos (š, ć, 3); 3º) en Croacia, cohabitan dúas orientacións: a) os denominados “prescritivistas/conservadores” de ideoloxía nacionalista que ven a lingua croata como un idioma totalmente independente da lingua serbia e que, por conseguinte, co obxectivo de conseguir unha variedade estándar plenamente independente, son moi pouco tolerantes coa variación léxica e con todos aqueles pares léxicos que inclúan formas léxicas coincidentes coa variedade estándar serbia e b) os chamados “revolucionarios/descritivistas” de ideoloxía non-nacionalista e, xa que logo, moito máis tolerantes coa variación léxica así como con aqueles pares léxicos onde se inclúen formas admitidas no croata até 1991 e, así mesmo, presentes na variedade estándar do serbio (isto é, argumentan en favor dunha variedade estándar croata moi próxima á variedade estándar unificada que se derivaba do acordo de Novi Sad) e 4º) en Bosnia, encontrámonos, outra volta, con dúas opcións: a) os prescritivistas que, desde un punto de vista sociolingüístico, ven o bosnio como unha lingua totalmente independente do resto de linguas balcánicas e, xa que logo, defenden unha variedade estándar claramente autónoma e propia por medio da incorporación nesa variedade modelo de características lingüísticas exclusivas do territorio bosnio (esencialmente, préstamos do turco e do árabe e o fonema /h/) e b) os descritivistas que non son partidarios de eliminar todas as formas lingüísticas (nomeadamente léxicas) coincidentes co croata e co serbio e, en consecuencia, postulan unha variedade estándar que non afonde na segregación do bosnio verbo do resto de linguas balcánicas (nomeadamente, con respecto ao serbio e ao croata) coa intención de que sexa asumible por todos os grupos étnicos constituíntes da moderna nación bosnia.

trataremos, a seguir, a opción de que dúas (ou máis) variedades lingüísticas, a pesar dunha marcada distancia interlingüística, sexan vistas como partes dunha mesma e única lingua.

De acordo con Suzanne Romaine (1994: 32), entre un falante do inglés coñecido como *cockney* dos barrios baixos de Londres e un falante dalgunha das variedades lingüísticas locais da zona do río Tyne (isto é, do centro-norte de Inglaterra), existen tantos trazos lingüísticos diverxentes que mesmo poderían chegar a xurdir problemas de intelixibilidade mutua. Con todo, a pesar desta realidade lingüística marcadamente diversificada, todas as variedades lingüísticas anteriores son consideradas, tanto polos falantes respectivos como polos lingüistas, membros pertencentes a unha mesma e única lingua por causa da forza centrípeta e unificadora do estado inglés e da súa variedade estándar.

Por poñermos outro exemplo aínda máis evidente e coñecido por todos, en China, con ser a distancia estrutural entre os cinco grandes grupos dialectais chineses (mandarín, wu, min, yue e hakka) semellante (Joseph 2004: 133), ou mesmo superior, á diverxencia lingüístico-sistémica existente entre as grandes variedades estándar da familia lingüística románica (francés, italiano, portugués, español, etc.); así e todo, a marcada distancia lingüística entre as diferentes variedades lingüísticas e os episodios constantes de inintelixibilidade mutua non impiden que o pobo chinés, tal e como comentan Florian Coulmas (1999: 400-401) e Renate Bartsch (1987: 247)¹³¹, teña unha consciencia moi clara de que integra unha mesma e única comunidade idiomática grazas non só á presenza dun sistema gráfico común senón tamén por causa da intensa tradición cultural e social compartida polos chineses durante centos de anos.

Finalmente, e por facermos agora referencia ao ámbito lingüístico románico, en Italia conséntase que a distancia lingüística entre as variedades lingüísticas agrupadas baixo as etiquetas de siciliano e de lombardo (por extensión, entre as variedades lingüísticas meridionais e setentrionais deste país) é superior á desemeallanza lingüístico-sistémica que se detecta entre o castelán estándar e o portugués estándar (Elia 1987: 126); mais, así e todo, o siciliano e o lombardo non se consideran, habitualmente (nin polos lingüistas, nin polos falantes desas mesmas variedades lingüísticas), idiomas de seu senón, máis ben, dialectos do italiano estándar.

---

¹³¹ Renate Bartsch (1987: 247) informa que o mandarín e o cantonés están máis lonxe entre si, desde o punto de vista da súa estrutura interna, do que poden estar, por exemplo, o francés estándar verbo do español estándar ou o inglés estándar en relación ao neerlandés estándar.

Precisamente, tocante ao marco sociolingüístico italiano, o profesor Antón Santamarina (1981: 7) escribía:

Entre o pullés e o florentino (que é o italiano literario) hai máis distancia que entre o portugués e o castelán; pero eso non quita pra que os florentinos e os pulleses teñan a mesma lingua nacional, e que estes falen un dialecto daquela, cousa que está recoñecida polos nativos mesmos e tamén polos lingüistas; mentres que casteláns e portugueses teñen dúas linguas nacionais distintas. Por razóns lingüísticas, e tamén por algunha outra razón, os andaluces teñen a mesma lingua nacional cós casteláns.

A modo de sinopse de todo o que até o momento dixemos verbo do *criterio lingüístico-estrutural*, abondaría con lembrar que este argumento non pode, por si só ou de xeito preferencial, adxudicar unha variedade lingüística dada á categoría de lingua ou dialecto porque, desde un punto de vista realmente obxectivo e científico, nin unha estrutura lingüística fortemente diferenciada garante a condición de lingua¹³², nin unha estrutura lingüística cunha débil diferenciación implica, por necesidade, a condición de dialecto¹³³.

Unha vez demostrado que a asignación dunha variedade lingüística á categoría de lingua ou dialecto sobre o criterio exclusivo ou preferente da semellanza-distancia estrutural (isto é, sobre o *criterio lingüístico-estrutural*) ten moito de operación convencional; imos dar un paso máis na nosa análise para intentar explicitar cales poderían ser as razóns ocultas neste proceder de índole relativamente subxectiva.

---

¹³² O caso dos denominados “dialectos” indíxenas americanos tería, en atención ás opinións de José Joaquín Montes Giraldo (1995: 51), moitas concomitancias co exemplo dos cinco grupos dialectais chineses pois, a pesar da marcada distancia estrutural destas variedades lingüísticas fronte ao español estándar, isto non é óbice para que algúns lingüistas consideren a estas variedades lingüísticas dialectos do español estándar.

¹³³ Quizabes, o monegasco sexa un dos exemplos máis claros de que unha distancia interlingüística comparativamente ben reducida non se debería asociar sempre coa condición de dialecto dado que os falantes deste idioma, a pesar da pequena distancia estrutural que arreda a súa variedade lingüística do italiano estándar e do occitano (Muljačić 1999: 16), non dubidan verbo da condición de lingua do seu idioma. Evidentemente, segundo o que acabamos de ver con respecto ao acontecido na ex-Iugoslavia a partir de 1991/1992, o montenegrino podería ser outro caso de variedade lingüística que, malia a súa reducidísima distancia interlingüística, goza (ou, cando menos, pretende) o estatuto de lingua. A este respecto escribía Robert D. Greenberg (2004: 3): “When I visited Montenegro that same summer, I gingerly asked my linguist colleagues whether or not they took seriously the moves to split off a Montenegrin language [...]. They retorted that supporters of a separate Montenegrin language were extremist Montenegrin nationalists, and that nobody in the community of linguists took them seriously. One colleague, a dialectologist, went so far as to say that it is impossible to identify a single linguistic for that would identify all Montenegrins. ‘If there were such forms,’ he chuckled, ‘they could be counted on one or two fingers.’”.

Ao noso xuízo, a circunstancia de que Manuel Alvar (1982: 51-59, 1996c) caracterice, de xeito categórico, o asturiano, o leonés e o aragonés como dialectos do español estándar en función da súa limitada distancia estrutural con respecto a esta segunda lingua non xorde dunha análise completamente obxectiva, neutral e científica da realidade lingüística senón dun enfoque subxectivo e parcial no sentido de que, froito dunha *ideoloxía lingüística* moi concreta¹³⁴, toda esa argumentación desenvolvida por este e por outros estudosos sempre xoga: 1º) en prol da preservación e da lexitimación da integridade idiomática e territorial dunha unidade lingüística superior ou, con palabras de Peter Trudgill (2002: 112-113), dunha das grandes variedades estándar escritas do mundo (neste caso, do español) e 2º) en contra das variedades lingüísticas vernáculas.

Teríamos que comezar por lembrar que, con ser a realidade lingüística exactamente idéntica para todos os lingüistas, non todos os investigadores coinciden na visión do aragonés, do asturiano e do leonés como dialectos do español estándar dado que sabemos doutros investigadores que ven a todas estas variedades lingüísticas como linguas de seu¹³⁵. Estudosos como Ana María Cano González (1999) e Francho Nagore Laín (1999), ao ampliaren a súa ollada de lingüistas cara á consideración de criterios extralingüísticos, etiquetan o asturiano e o aragonés, respectivamente, como linguas.

Xa fixeramos referencia, de xeito superficial, ao caso da lingua macedonia cando abordamos a desintegración política do antigo estado federal iugoslavo como un exemplo claro de como os factores políticos poden ser determinantes para que os lingüistas adscriban a unha variedade lingüística concreta á categoría de lingua ou dialecto. Cremos que sería interesante retomar o caso desta lingua como paradigma de que unha mesma e única realidade lingüística pode ser obxecto, pola banda dos lingüistas, pode ser obxecto de interpretacións abondo discordantes entre si.

---

¹³⁴ En atención ás opinións de Paul V. Kroskrity (2004: 502), poderíamos denominar a todo este conxunto de intereses políticos e ideolóxicos que subxace a toda esa teorización lingüística manipuladora da realidade lingüística obxectiva en beneficio dunha unidade lingüística superior (en realidade, dunha das grandes variedades estándar do mundo) como *lingüística colonial*. Certamente, en consonancia coas opinións de John Earl Joseph (2006: 49-54) e Juan Carlos Moreno Cabrera (2000: 55-86), dentro desta *lingüística colonial* ou, na terminoloxía destes dous lingüistas, *imperialismo lingüístico*, en tanto que se argumenta sempre en favor dunha lingua dominante, habería que incluír tamén a caracterización de Gregorio Salvador (1987) do galego e do éuscaro como *linguas artificiais* así como a categorización do asturiano, do leonés, do aragonés e do andaluz como *linguas imaxinadas*.

¹³⁵ A maiores, no tocante ao andaluz, Juan Carlos Moreno Cabrera (2000: 86) opina do seguinte xeito: “Primero, hay que decir que, desde el punto de vista estrictamente lingüístico, los dialectos andaluces (cualquiera de ellos) son tan dignos y tan capaces de constituir la base de una lengua estándar como lo pudo ser en su día el dialecto castellano. Otra cosa muy distinta es la conveniencia de no llevar a cabo esto. Pero no hay ningún criterio lingüístico que haga imposible o impensable la creación de un estándar andaluz diferente del estándar basado en el dialecto castellano”.

Segundo Judith T. Irvine e Susan Gal (2000: 60-72), Olga Mišeska Tomić (1992: 448) e Patrick Sériot (1997: 185-186), as variedades lingüísticas faladas en Macedonia, desde un punto de vista estritamente lingüístico, son parte do conxunto de variedades lingüísticas que integran o *continua xeolectal* eslavo do sur (en concreto, do grupo de dialectos chamados eslavos sudorientais) de tal xeito que, mentres no tocante á fonética e ao léxico teñen moito en común coas variedades lingüísticas faladas en Serbia, pola contra, no tocante á morfoloxía, están moi próximas ás variedades lingüísticas faladas en Bulgaria¹³⁶.

Pois ben, aínda que a realidade das variedades lingüísticas faladas en Macedonia sexa exactamente igual para todos os investigadores, con anterioridade á Primeira Guerra Mundial, segundo informan Judith T. Irvine e Susan Gal (2000: 68-69), por unha banda, e Patrick Sériot (1997: 173-176), pola outra, os lingüistas búlgaros, serbios e gregos xustificaron a condición dialectal do macedonio verbo do seu idioma respectivo por medio da “intelixente” técnica de focalizar sobre aqueles aspectos lingüísticos coincidentes entre o macedonio e a lingua de cada lingüística (e, por suposto, pasar por alto os fenómenos lingüísticos diverxentes)¹³⁷.

Máis tarde, desde a Primeira Guerra Mundial até aproximadamente a segunda metade do século XX, os lingüistas presentaron as variedades faladas na parte de Macedonia que formou parte da antiga Iugoslavia como dialectos do serbocroata¹³⁸. Por último, de xeito máis intenso a partir de 1940 (Sériot 1997: 187-188), correlativamente coa aparición dun incipiente nacionalismo macedónico e dun certo sentimento de posuír unha “lingua propia”, as variedades lingüísticas faladas en Macedonia comezaron a ser presentadas como unha lingua de seu¹³⁹.

En definitiva, se, con ser a realidade lingüística que configuran as variedades lingüísticas faladas en Macedonia exactamente igual para todos os lingüistas, estes, en

---

¹³⁶ Olga Mišeska Tomić (1992: 449) considera que o macedonio achégase máis ao búlgaro ca a calquera outra lingua eslava do sur e, velaí a causa de que o macedonio fora considerado tradicionalmente un dialecto do búlgaro.

¹³⁷ De acordo con Judith T. Irvine e Susan Gal (2000: 68-69), os lingüistas búlgaros destacaron as formas analíticas do infinitivo porque estas estaban presentes tamén no búlgaro; os lingüistas serbios salientaron aquelas características fonéticas que eran comúns coa súa lingua e, finalmente, os lingüistas gregos insistiron naquelas formas léxicas das variedades lingüísticas macedónicas faladas en Grecia que coincidían co grego ou que, cando menos, procedían historicamente desta lingua.

¹³⁸ Neste caso, segundo Judith T. Irvine e Susan Gal (2000: 69), os lingüistas centráronse no fondo léxico común que permitía que os habitantes de Macedonia, Serbia e Croacia se entendesen mutuamente.

¹³⁹ Consecuentemente, para conseguir unha variedade estándar autónoma e propia, en opinión de Judith T. Irvine e Susan Gal (2000: 70-71), os lingüistas utilizaron as variedades lingüísticas faladas no occidente de Macedonia como base dunha futura variedade modelo porque gozaban dunha certa tradición literaria desde antes da década de 1940 e porque favorecían a creación dunha variedade estándar equidistante verbo das variedades estándar do búlgaro e do serbo-croata.

atención a criterios exclusivamente lingüísticos, puideron defender e xustificar que este idioma era un dialecto do búlgaro, do grego, do serbio, do croata, do serbocroata e, por último, unha lingua de seu¹⁴⁰; semella obvio que o *criterio lingüístico-estrutural* non delimita de forma obxectiva, científica e inequívoca fronteiras lingüísticas entre variedades lingüísticas en tanto en canto unha mesma variedade lingüística pode ser obxecto de moi diferentes caracterizacións segundo o investigador (en función dos seus intereses ideolóxicos) insista nos trazos lingüísticos comúns con outras variedades lingüísticas (no caso anterior falariamos de dialecto do búlgaro, do serbio, do grego, do croata e do serbocroata; isto é, dialecto de *X*) ou nos riscos lingüísticos diferenciadores con respecto a outros idiomas relativamente afíns (daquela, falariamos do macedonio como lingua de seu).

Xa que logo, como xa observara o profesor Antón Santamarina (1981: 6) a principios da década dos anos oitenta, a distancia interlingüística entre dúas variedades lingüísticas non sería un criterio suficiente para asignar a unha variedade lingüística á categoría de lingua e dialecto porque, ao fin e ao cabo, este ten un carácter relativo ou, como nos di este profesor (Santamarina 1981: 6), este sería “[...] un metro no que cada un pon os centímetros onde quere”.

Aínda que xa apuntamos a esta cuestión con anterioridade, para concluímos esta nosa argumentación verbo da natureza gradual do *criterio lingüístico-estrutural*, gustaríanos deixar constancia de como Manuel Alvar (1961: 54, 1982: 59, 64) reconece, de xeito implícito, que a distancia/semellanza estrutural, en por si, non é argumento dabondo para asignar unha determinada variedade lingüística á categoría de lingua ou dialecto pois, tras admitir que o andaluz presenta unha considerable distancia estrutural con respecto ao castelán estándar, así e todo, non lle outorga a esta variedade lingüística a categoría de lingua por causa da súa escasa uniformidade interna.

A este respecto, escribe Manuel Alvar (1982: 64):

El andaluz está desgajado de la lengua común porque todas las amarras que formaban la unidad han ido saltando violentamente rotas, mientras que en el canario, en el murciano o en el extremeño la ruptura de los vínculos no ha afectado a la totalidad del

---

¹⁴⁰ Segundo Peter Trudgill (2002: 120, 133), para complicar aínda máis a cuestión, a pesar de que desde un punto de vista obxectivo as variedades lingüísticas occidentais e orientais do macedonio faladas no norte de Grecia sexan moi semellantes á variedade estándar do macedonio e á variedade estándar do búlgaro, respectivamente; non é estraño que todas estas variedades sexan consideradas dialectos do grego polos lingüistas gregos, do búlgaro polos políticos búlgaros e do macedonio estándar polos lingüistas “neutrais” (isto é, de fóra Grecia ou Bulgaria).

sistema lingüístico, sino a parte de él. Por eso, porque los vínculos todavía se sienten, la lengua oficial tiene un prestigio social que refrena la marcha precipitada de los procesos. En Andalucía, sin embargo, no.

Claro que en seguida se puede argüir: ¿Es, pues, una lengua? La respuesta sería rotunda: No. Porque le falta el grado más leve de igualación, uniformización o nivelación.

A tendencia que se albisca no parágrafo anterior cara á utilización dos argumentos pretendidamente científicos e obxectivos sempre en favor das grandes variedades estándar do mundo e nunca a prol das variedades lingüísticas vernáculas non se esgota no *criterio lingüístico-estrutural* pois, no noso parecer, como intentamos mostrar na sección seguinte, tamén estaría presente, como substrato teórico de fondo, no criterio que designamos como *criterio da intelixibilidade* ou *intercomprensión mutua* e, en negativo, como o criterio da *inintelixibilidade mutua*.

3. 3. 2. 2. 2. O criterio da intelixibilidade ou intercomprensión mutua

No tocante a este criterio, Manuel Alvar (1996b: 11) expresa o seu parecer do seguinte modo:

Lo fundamental, tanto para la tesis historicista como para la estructural, es que el dialecto supone la plena inteligibilidad entre los individuos de una comunidad, sea cual fuere la extensión de ésta, porque si no hay comprensión es que estamos ante otro dialecto. Resulta entonces que para Francescato son inútiles ciertas precisiones que dan Pulgram, Weinreich y Moulton al concepto de dialecto; para ellos, los dialectos deben pertenecer a la misma lengua, mientras que el investigador que comento defiende no que pertenezcan a una misma lengua, sino que ellos son una lengua [...].

A conclusión que como lectores poderíamos tirar deste parágrafo sería, máis ou menos, a seguinte: se dous falantes se comprenden mutuamente sen ningún tipo de aprendizaxe previa estaríamos, de xeito inmediato, ante un mesmo dialecto e, daquela, de modo indirecto, ante unha única e mesma lingua; pola contra, se dous falantes non se entenden entre si estaríamos ante dous dialectos distintos e, xa que logo, en

definitiva, ante dúas linguas diferentes. Xa que logo, unha lingua sería un conxunto de variedades lingüísticas (=dialectos) mutuamente intelixibles.

En resumo, o criterio lingüístico que marcaría a fronteira entre dialecto e lingua sería a presenza ou ausencia de intercomprensión ou intelixibilidade mutua e, en consecuencia, consonte coa síntese interpretativa que deste principio ofrecen J. K. Chambers e Peter Trudgill (1980: 20), William Downes (1984: 25), José Joaquín Montes Giraldo (1995: 62) e Peter Trudgill (1995: 4), podemos afirmar que dous falantes pertencerían a unha mesma lingua se se comprendesen mutuamente sen ningún tipo de aprendizaxe previa (isto é, se houbera, de xeito espontáneo, intercomprensión ou intelixibilidade mutua entre eles) e dous falantes formarían parte de linguas diferentes se non se entendesen mutuamente sen aprendizaxe previa (é dicir, se houbera inintelixibilidade mutua entre eles)¹⁴¹.

Sendo conscientes de que sempre que simplificamos faltamos, en certo sentido, á verdade exacta dos feitos, nos parágrafos seguintes pretendemos demostrar que, por moito que matizásemos, afondásemos ou ampliásemos con respecto a esa nosa presentación inicial do *criterio da intelixibilidade mutua*, de pretendermos discriminar con el entre linguas e dialectos en determinados contextos lingüísticos, encontraríamos toda unha problemática cuantitativa e cualitativamente non menor.

A principal eiva do *criterio da intelixibilidade mutua*, no parecer dos sociolingüistas J. K. Chambers e P. Trudgill (1980: 20-21), na esteira do que acontecera co *criterio lingüístico-estrutural*, radica no seu carácter gradual e, por conseguinte, na escasa operatividade práctica do mesmo cando se trata de asignar unha determinada variedade lingüística á categoría de lingua ou dialecto no contexto dun *continuum xeolectal* con escasa distancia interlingüística (e espacial) entre os seus diferentes constituíntes.

Para que nos fagamos unha idea do carácter gradual do *criterio da intelixibilidade mutua*, Ronald Wardhaugh (1992: 43) afirma que, se acompañásemos a un viaxeiro nunha andaina desde a costa holandesa até Viena con paradas máis ou menos longas en cada unha das principais vilas e cidades que fomos encontrando ao

---

¹⁴¹ Verbo desta cuestión podemos ler en Gregorio Salvador (1987: 57): “Pero el vasco ya es otra cosa; si nos atenemos al criterio de la intercomprensión, que es el único científicamente válido, hasta siete GLM [...]. La octava lengua, el suletino, en su dialecto roncalés, existió también hasta no hace mucho”. Nesta liña, do mesmo xeito que se afirma que o éuscaro se divide en oito linguas (e vinte e cinco dialectos) porque entre eses oito idiomas non hai intercomprensión mutua, este mesmo investigador (Salvador 1987: 20, 57) asegura que o galego é un dialecto arcaico do portugués estándar porque entre os falantes destas dúas variedades lingüísticas existe intelixibilidade mutua sen aprendizaxe previa.

noso paso, decatariámonos de que, con ser evidente que os falantes de cada unha das sucesivas paradas intermedias entenden con facilidade a aqueles que viven nas poboacións inmediatamente veciñas, así e todo, os habitantes da última e da primeira localidade da nosa viaxe non se entenderían entre si.

Dito por outras palabras, con ser verdade que un falante calquera pode entender con certa facilidade a aqueles que viven en localidades veciñas, tamén é certo que conforme nos arredamos do punto espacial de referencia aumentan progresivamente as dificultades de comprensión até que, chegados a un determinado lugar máis ou menos distante, xa non habería intelixibilidade mutua entre o punto de partida e o punto de destino.

Se isto fose así, como afirman William Downes (1984: 25-26) e Joaquín Viaplana (2002: 31), semella obvio que o nivel de intercomprensión mutua entre dous falantes está directamente correlacionado co grao de aveciñamento/distanciamento espacial e lingüístico de tal xeito que é esperable que canto máis próximas estean dúas variedades lingüísticas no plano espacial e estrutural tanto maior sexa o seu nivel de intelixibilidade mutua e ao revés.

Deste xeito, se aplicásemos o *criterio da intercomprensión* mutua ao modelo esquemático dun *continua xeolectal* ideado por William Downes (1984), decatariámonos de que, de tomarmos a variedade lingüística 1 como punto de partida e de avanzarmos cara á variedade lingüística número 10 (do círculo 1 ao 2, do 2 ao 3 e así sucesivamente), dado o carácter acumulativo das diferenzas lingüísticas así como da inintelixibilidade mutua (Viaplana 2002: 31), aumentaría progresivamente o nivel de inintelixibilidade mutua entre os falantes até que, nun determinado momento, antes ou despois, xa non sería posible a comprensión mutua entre falantes. Así e todo, aínda que é de esperar que os falantes das variedades lingüísticas 1 e 10 non se entendesen mutuamente; obviamente, isto non quere dicir que os falantes de variedades lingüísticas adxacentes e contiguas (p.e. 9 con 10, 1 con 2, 6 con 7, etc.) non se puidesen comprender entre si.

É evidente, pois, que, ao igual que acontecía coa definición de lingua como un sistema lingüístico fortemente diferenciado e de dialecto como un sistema lingüístico escasamente diferenciado, o *criterio da intelixibilidade mutua* tería, no caso de traballarmos sobre un *continua xeolectal* calquera, unha capacidade operativa moi reducida porque, ao forzarnos a caracterizar todas as variedades lingüísticas mutuamente intelixibles como partes (=dialectos) dunha mesma e única lingua,

encontrariámonos co problema de que, no fondo, calquera variedade lingüística podería ser caracterizada como lingua ou como dialecto segundo se comparase cunha variedade mutuamente intelixible (isto é, adxacente e contigua) ou cunha variedade lingüística mutuamente inintelixible (é dicir, relativamente afastada xeográfica e lingüisticamente).

Por outra banda, na realidade lingüística atopamos casos de variedades lingüísticas que, a pesar de ser mutuamente intelixibles, non se consideran unha mesma lingua e viceversa.

Así, por exemplo, malia que as variedades lingüísticas faladas alén e aquén da fronteira alemá-holandesa son mutuamente comprensibles e, por conseguinte, a pesar de que poderían ser consideradas (partes) (d)unha mesma lingua; no entanto, como xa vimos, os falantes da beira alemá ven a súa variedade lingüística como un dialecto do alemán estándar e os falantes da beira holandesa contemplan a súa variedade lingüística como un dialecto do neerlandés estándar.

De xeito similar, malia que os falantes de dinamarqués, noruegués e sueco se comprenden entre si, polo xeral, con relativa facilidade (forman parte do *continuum xeolectal* escandinavo)¹⁴², bótase de ver que os falantes destes tres idiomas diferentes non estarían moi de acordo coa afirmación de que todas estas variedades lingüísticas son (dialectos) (d)unha mesma lingua.

Case como correlato contrario do acontecido a ambos os dous lados da extrema política entre Alemaña e Holanda así como no *continua xeolectal* dos países nórdicos (Dinamarca, Noruega e Suecia); en Italia, aínda que as variedades lingüísticas do norte e do sur da Península Itálica (Viaplana 2002: 35) sexan mutuamente inintelixibles, os falantes de todo este espazo xeográfico vense a si mesmos como integrantes dunha mesma e única unidade idiomática (o italiano) por causa da forza centrípeta e unificadora do estado italiano e da secular capacidade de atracción lingüística exercida polo italiano estándar sobre todo este conxunto de idiomas.

No fondo, tal e como acontecía co *criterio lingüístico-estrutural*, o *criterio da intelixibilidade/inintelixibilidade mutua*, antes ou despois, presenta o problema de que non é posible fixar un grao mínimo e universal de intelixibilidade/inintelixibilidade mutua que estreme de forma científica e obxectiva os lindes entre lingua e dialecto pois, de acordo con R. A. Hudson (1980: 46) e José Joaquín Montes Giraldo (1995:

---

¹⁴² En opinión, entre outros, de Andrew Dalby (2002: 13-14), Suzanne Romaine (1994: 28-31), Peter Trudgill (1995: 4), Lars S. Vikør (2000: 128) e Ronald Wardhaugh (1992: 43).

62), a intercomprensión mutua entre dous falantes é sempre de carácter gradual dado que se sitúa sempre nalgún punto intermedio entre os extremos opostos dunha intelixibilidade total até unha total inintelixibilidade (Hudson 1980: 46).

Neste sentido, con ser certo que, como adiantabamos en parágrafos anteriores, o nivel de intelixibilidade mutua entre dúas variedades lingüísticas se correlaciona co grao de distancia xeográfica e espacial entre as mesmas; cómpre ter moi presente, ademais, que o nivel de intercomprensión entre dúas variedades lingüísticas (ou entre dous falantes) non é sempre exactamente igual en ambas as dúas direccións posibles en tanto que poden aparecer asimetrías (isto é, un falante *X* pode comprender mellor a un falante *Y* que ao contrario).

Así, por exemplo, Suzanne Romaine (1994: 29-30) comenta, verbo da intelixibilidade mutua entre o dinamarqués, noruegués e sueco, que:

Los daneses dicen entender a los noruegos, pero los noruegos afirman entender a los daneses en un grado menor. La comprensión más pobre se da entre daneses y suecos, y la más fluida entre noruegos y suecos. Sin embargo noruegos y daneses afirman entender a los suecos mejor de lo que los suecos dicen entender a los daneses y a los noruegos.

Agora ben, á marxe da constatación de que o nivel de intercomprensión mutua non é exactamente igual nas dúas direccións posibles, interésanos pór de relevo que, segundo esta mesma investigadora (Romaine 1994: 30), o grao de intercomprensión mutua entre dúas variedades lingüísticas (en realidade, entre falantes desas variedades lingüísticas) non é allea ao conxunto de fenómenos sociais que circundan a cada unha destas variedades lingüísticas.

De acordo con esta estudosa (Romaine 1994: 30), o feito de que os dinamarqueses e os noruegueses digan entender mellor os suecos que ao contrario ten moito que ver co conxunto de relacións políticas, económicas, sociais e culturais en que están mergullados estes tres países pois Suecia, como país máis rico, máis extenso e con maior autosuficiencia, conforma un potente foco de atracción política, económica, social e cultural para dinamarqueses e noruegueses.

Precisamente, a hipótese de traballo de Suzanne Romaine (1994) con respecto ao *criterio da intelixibilidade mutua*, en tanto que, na liña das propostas de traballo de James Milroy (1992: 167-168), se abre á consideración dos usos lingüísticos reais dos

falantes e do seu enfoque verbo dos feitos lingüísticos (tamén tocante ás variedades lingüísticas) e, xa que logo, na medida en que se arreda dese enfoque tradicional centrado, case exclusivamente, na análise de sistemas lingüísticos (isto é, na *estrutura* das linguas), permitiría que apuntásemos estoutras variables como posibles fenómenos condicionantes do grao de intelixibilidade mutua:

1. A motivación (Hudson 1980: 46) ou a vontade (Chambers e Trudgill 1980: 21) do falante á hora de comprender outra variedade lingüística calquera porque, con ser verdade que a comprensión é tanto máis complicada canto maior sexa a distancia estrutural entre variedades lingüísticas, non hai dúbida de que, se existe unha vontade decidida de comprender, un falante calquera, cando menos, podería incrementar a súa capacidade de comprensión. Ao noso xuízo, por suposto, este desexo de entender a un falante doutra variedade lingüística non sería totalmente “libre” pois dependería tanto de factores de índole estritamente persoal (amizade, familia, etc.) como de carácter social, cultural, político e económico supraindividuais (p.e. a integración no mercado laboral).
2. O grao de exposición do oínte a outra variedade lingüística (Chambers e Trudgill 1980: 21) que, segundo Suzanne Romaine (1994: 28), estaría condicionado, tamén, polas circunstancias económicas, sociais, culturais e políticas en que están insertos os falantes de cada idioma.
3. O nivel de educación dos interlocutores (Chambers e Trudgill 1980: 21), o tema de conversación, as condicións físicas do escenario en que se produce a conversación, etc.
4. O contexto (Trudgill 1983: 22-28) no sentido de que as circunstancias extralingüísticas que rodean unha conversación entre dúas persoas axudan a comprender as mensaxes.

En resumo, como afirma, de xeito explícito José Joaquín Montes Giraldo (1995: 62), o *criterio da intercomprensión ou intelixibilidade mutua* non é, tampouco, un argumento lingüístico definitivo para discriminar entre linguas e dialectos porque, de xeito similar a como acontecía co *criterio lingüístico-estrutural*: 1º) non é posible fixar un grao de *intelixibilidade/inintelixibilidade mutua* que, de forma obxectiva e universal, estreme inequivocamente a fronteira entre lingua e dialecto e 2º) o grao de intercomprensión mutua entre variedades lingüísticas é gradual e relativo (de máis a

menos en función das variedades lingüísticas que comparemos) de modo que, en última instancia, calquera asignación dunha variedade lingüística concreta á categoría de lingua ou dialecto en función deste criterio tería sempre un carácter convencional e subxectivo (isto é, dependería do investigador).

Ademais, tal e como acontecía co *criterio lingüístico-estrutural*, o *criterio da intelixibilidade mutua* non funciona á marxe da *ideoloxía lingüística* concreta do investigador pois, como unha manifestación máis desa *lingüística colonial* da cal antes falabamos, este criterio sempre actúa en defensa da unidade territorial e lingüística de determinadas variedades lingüísticas (polo xeral, das grandes variedade estándar escritas) e en contra das variedades lingüísticas vernáculas ás cales, ao cabo, dun ou doutro xeito, sempre se lles nega a categoría de linguas.

Se, por exemplo, retomásemos o caso das variedades lingüísticas faladas en Macedonia, de acordo co relato de Judith T. Irvine e Susan Gal (2000: 69-70), decatámonos de que, sobre o *criterio da intelixibilidade mutua*, a estas variedades lingüísticas sempre se lles negou categoricamente o estatuto de linguas e foron caracterizadas como dialectos do serbio, do búlgaro e do grego polos lingüistas respectivos de cada un destes países.

Evidentemente, a *ideoloxía lingüística* (isto é, o desexo de defender unha unidade lingüística e territorial previamente fixada) non só determina “o que se quere ver e o que non se quere ver” (neste caso a intelixibilidade mutua aínda que haxa episodios de inintelixibilidade entre falantes destas variedades lingüísticas)¹⁴³ senón tamén como “se interpreta o que se ve” pois, nesta ocasión, a intercomprensión mutua aparece como proba inequívoca de que as variedades lingüísticas macedónicas son dialectos da lingua propia do lingüista que realice o estudo (isto é, do serbio, do búlgaro ou do grego). Certamente, no tocante á influencia que pode exercer a *ideoloxía lingüística* do investigador sobre a percepción dos feitos lingüísticos, non estaría de máis que lembrásemos que os lingüistas serbios, segundo contan Judith T. Irvine e Susan Gal (2000: 69), utilizaron a “simplicidade” da morfoloxía das variedades lingüísticas macedónicas en comparación coas súas propias variedades lingüísticas,

---

¹⁴³ Nótese que, no caso do *criterio lingüístico-estrutural*, a *ideoloxía lingüística* daqueles que practicaban esta *lingüística colonial* (é dicir, a defensa da unidade lingüística das grandes variedades estándar do mundo) determinaba que, unicamente, era digna de consideración a semellanza lingüística entre aquelas variedades lingüísticas que, previamente, se asignaban a unha mesma unidade lingüística mais, pola contra, non se atendía aos elementos lingüísticos diferenciadores.

como coartada para a presentación deste idioma como unha sorte de molesto *pidgin* propio de “paifocos aldeáns sen educación”.

3. 3. 2. 2. 3. O criterio histórico-xenético

Unha vez que temos demostrado o carácter gradual e relativo do *criterio lingüístico-estrutural* e do *criterio da intelixibilidade ou intercomprensión mutua* e, por conseguinte, argumentada a súa escasa operatividade práctica á hora de discriminar entre linguas e dialectos na realidade dun *continuum xoelectal*, pasaremos a analizar, a seguir, o principio da ascendencia común ou, en terminoloxía de José Joaquín Montes Giraldo (1995: 62), o *criterio histórico-xenético* que, para nós, como a seguir veremos, tampouco está limpo desa *ideoloxía lingüística* que demos en chamar *lingüística colonial* ou *imperialismo lingüístico* pois, á derradeira, sempre actúa en defensa da unidade lingüística e territorial das grandes variedades estándar escritas do mundo con millóns de falantes.

De acordo con este principio lingüístico, unha variedade lingüística podería ser caracterizada como dialecto dunha outra variedade lingüística anterior sempre e cando este segundo idioma derivase do primeiro desde un punto de vista histórico-xenético (e, xa que logo, tamén, estrutural).

Daquela, segundo este punto de vista, do mesmo xeito que poderíamos afirmar que o galego conforma un dialecto histórico-xenético dunha variedade lingüística anterior denominada galego-portugués, tamén poderíamos asegurar que o galego, portugués, castelán, francés, italiano, romanés, etc., son todos dialectos do latín estándar e que todas as variedades lingüísticas mencionadas con anterioridade (xunto con, por exemplo, o inglés, o alemán, o ruso, o hindi, etc., e, así, até, cando menos, corenta e nove linguas) son todas elas dialectos dunha protolingua anterior que, polo xeral, coñecemos como indoeuropeo.

Evidentemente, utilizados os termos lingua e dialecto nun sentido histórico-xenético e cun propósito exclusivamente académico (Montes 1986: 31) co único obxectivo de agrupar baixo unha mesma etiqueta (=lingua) a todas aquelas variedades lingüísticas (=dialectos) que tivesen unha orixe histórica común, o epígrafe dialecto sería perfectamente aplicable a calquera variedade lingüística pois, do mesmo xeito que non hai ningún problema para admitir que o galego sexa un dialecto histórico-xenético

dunha unidade lingüística anterior chamada lingua galego-portuguesa, non debería haber ningún problema para aceptar a nosa afirmación de que o español estándar e o portugués estándar actuais son dialectos histórico-xenéticos do latín ou de que o inglés estándar moderno é un dialecto histórico-xenético do indoeuropeo (ou, se queremos, do inglés antigo ou anglosaxón en tanto que un falante actual de inglés moderno tería tantos problemas para comprender ese idioma como, hoxe en día, tería un falante de inglés para comprender a un falante de alemán e viceversa).

Agora ben, en consonancia con todo o que adiantabamos sobre o *criterio histórico-xenético* no capítulo en que reflexionabamos verbo da lingüística histórico-comparativa decimonónica, deberíamos ter máis ou menos claro que asumir que unha determinada variedade lingüística sexa un dialecto histórico-xenético dunha lingua anterior (p.e. o castelán con respecto ao latín) non significa que, necesariamente, teñamos que aceptar (explícita ou implicitamente, consciente ou inconscientemente) o principio teórico subxacente á formulación dalgúns lingüistas (p.e. Manuel Alvar) de que, se unha variedade lingüística estivo, durante un período máis ou menos amplo da súa historia, subordinada funcional e normativamente a outro idioma (p.e. o asturiano verbo do castelán estándar), con independencia dos acontecementos históricos (sociais, políticos, económicos, culturais, etc.) vividos con posterioridade, esa mesma variedade lingüística vaia ser, para sempre, dialecto desa mesma lingua inicialmente supraordinante.

Así, por poñermos un exemplo fóra da Península Ibérica, cando algúns “italianistas”, como así lles chama Žarko Muljačić (1989a: 287), argumentan que o corso é, hoxe en día (e será sempre), parte da unidade idiomática do italiano estándar porque, historicamente, funcionou dentro da súa “paisaxe dialectal” (isto é, cando, no fondo, defenden que o corso é, actualmente, un dialecto do italiano porque foi, no seu día, un dialecto desa lingua) podemos entender esa visión como unha opción teórica; mais, así e todo, desde un punto de vista estritamente científico e obxectivo, non estamos obrigados a pensar exactamente do mesmo xeito.

Do mesmo xeito, cando Manuel Alvar (1982: 25) dá a entender que variedades lingüísticas como o occitano, por causa do seu recoñecemento histórico como lingua e por cousa da súa gloriosa tradición literaria, é, actualmente, sen dúbida ningunha, unha lingua; estamos, outra volta, ante unha visión da realidade lingüística que, desde un enfoque científico e obxectivo, tampouco estaríamos obrigados a compartir porque abonda cunha simple ollada á bibliografía especializada (McWhorter 2003: 71, Trudgill

1995: 145, 2002: 118) para decatarse de que, na actualidade, o estatuto lingüístico do occitano non está tan claro como parece velo o académico Manuel Alvar.

Desde o noso punto de vista, atribuír a unha determinada variedade lingüística o estatuto histórico de dialecto (p.e. o asturiano) ou de lingua (p.e. o occitano) non implica que ese mesmo idioma, necesariamente e con independencia dos acontecementos sociais, políticos, económicos e culturais que circunden a esa mesma variedade lingüística ao longo da súa historia, vaia ficar estancado “polos séculos dos séculos” no seu estatuto inicial.

Ao noso xuízo, de operarmos do xeito anterior, estaríamos a asumir, con palabras de Žarko Muljačić (1989a: 287, 1991a: 186), os principios teóricos de “Once a dialect, always a dialect” así como o seu corolario de “Once a language, always a language” (Muljačić 1991a: 186) de tal forma que, ao cabo, xa non estaríamos a operar cunha perspectiva realmente científica e obxectiva da realidade lingüística senón, máis ben, cun enfoque subxectivo e ideoloxicamente dirixido.

Así pois, dado que, no parecer de Richard D. Janda e Brian D. Joseph (2003: 48), como adiantabamos ao estudarmos a lingüística histórico-comparativa decimonónica, o pasado histórico dunha variedade lingüística calquera (p.e. do galego) serve para xustificar todo (e, daquela, nada) en tanto que, como investigadores, podemos outorgar máis relevancia a uns ou outros trazos lingüísticos do pasado¹⁴⁴; desde a nosa perspectiva, cando se acode e cando se utiliza o *criterio histórico-xenético* coa finalidade última (e oculta) de defender e xustificar a unidade territorial e lingüística actual das grandes variedades estándar escritas fronte a idioma (re-)emerxentes (p.e. fronte ao aragonés, leonés, asturiano, galego, etc.) estaríamos, outra volta, ante unha outra manifestación visible desa *ideoloxía lingüística* que aquí designamos como *lingüística colonial* ou *imperialismo lingüístico*.

Para nós, esa *lingüística colonial* (insistimos, a defensa dunha unidade lingüística e territorial predeterminada) aparece, de xeito claro e explícito, na obra de lingüistas como Manuel Alvar (1982: 55, 1996a) e de Gregorio Salvador (1987: 20-31, 101-102) cando atacan o desexo “irracional” de determinadas comunidades lingüísticas (p.e. de asturianos, leoneses, aragoneses, galegos, vascos, etc.) de elevar as súas

---

¹⁴⁴ Nótese que, nas reflexións teóricas ao fio do noso debate normativo, houbo lingüistas que xa foron conscientes de que o pasado histórico das nosas variedades lingüísticas recollido nos documentos históricos escritos permitía xustificar case todo. Neste sentido, escribía Carlos Durán (1979: 243): “[...] o que si está claro é que cos manuscritos na man pódese probar case cualquier cousa: tanto que o galego e o portugués son unha mesma lingua como que non, tanto que ‘lh’ e ‘nh’ son vernáculos como que non, etc.)”.

respectivas variedades lingüísticas vernáculas á categoría de linguas co argumento de que isto carrega, ademais dun devezo consciente de destrución da orde de valores fixados por tradición histórica en tanto que o decorrer “natural” da historia (isto é, mentres non mediou a acción dos homes) xa negara a estas variedades lingüísticas a condición de linguas (p.e. para o galego e para o éuscaro)¹⁴⁵ ou xa as relegara á condición de dialectos (p.e. no caso do leonés, aragonés e asturiano), un acto explícito de *deslealdade lingüística*¹⁴⁶. Deste xeito, o anhelado de ser linguas, dado que implica unha subversión do devir histórico “natural” de todas estas variedades lingüísticas por causa da acción interesada dos homes (daquela, sería sempre unha progresión “artificial”), non só respondería a un acto explícito de *deslealdade lingüística* senón que, ademais, sería un paso decidido cara á anarquía ao alterar a “orde natural das cousas” (Alvar 1982: 51, 55).

A hipótese de traballo de que esta forma de pensar obedece a un fondo ideolóxico de carácter colonialista cobraría máis forza se tivéssemos en conta que, a pesar do recoñecemento explícito (Alvar 1982: 91) ou implícito (Salvador 1987: 94) de que a condición de dialecto histórico-xenético non sempre impediu a adquisición da categoría de lingua (p.e. no caso das grandes linguas romances con respecto ao latín)¹⁴⁷ e malia o recoñecemento implícito de que a natureza dialectal no presente (p.e. do gascón) non imposibilita, categoricamente, a elevación futura ao estatuto de lingua se se desen as circunstancias sociolingüísticas idóneas (Alvar 1982: 61); no entanto, a aquelas variedades lingüísticas (re-)emerxentes que poderían restrinxir a base territorial do español estándar na Península Ibérica (isto é, ao asturiano, ao leonés e ao aragonés), coa xustificación pretendidamente científica e obxectiva da súa condición histórica de

¹⁴⁵ Evidentemente, segundo Gregorio Salvador (1987: 21-23, 57, 98-99), a condición “natural” do idioma galego sería a categoría de dialecto, ben do portugués, ben do castelán.

¹⁴⁶ Así define Gregorio Salvador (1987: 138) o seu concepto de *deslealdade lingüística*: “El término y concepto de «deslealtad lingüística» quien lo ha introducido he sido yo y fue aquí, en este mismo lugar, hace cinco años, en un simposio de la Sociedad Española de Lingüística. Y no, por descontado, para la deslealtad natural, la de la opción utilitaria, que en cualquier caso supone bilingüismo, sino para un curioso tipo que empezaba a darse con profusión en España y que se sigue dando, la del castellano-hablante monolingüe, en determinadas regiones, se siente inclinado a renegar de su lengua materna, única que posee, inventándose un supuesto desarraigo de otra lengua que nunca ha poseído”. O termo tamén aparece recollido na obra de Manuel Alvar (1982: 55).

¹⁴⁷ De feito, tocante ao español estándar, admítase que na súa orixe era tan só “[...] un dialecto de gentes ariscas que estaban constreñidas en una pequeña comarca, según los consabidos versos del *Poema de Fernán González*” (Alvar 1982: 91). Precisamente, no tocante ao español, Henriette Walter (1994: 193-194) opina do seguinte xeito: “[...] hasta mediados del siglo X, el castellano solo era uno más de los oscuros dialectos hablados en el norte de la Península, en una especie de provincia fronteriza fortificada situada en la cordillera Cantábrica, al este de León. Este origen se refleja en el propio nombre de Castilla, que procede del latín CASTELLUM, «castillo»”.

dialectos xenético-históricos do castelán estándar (Alvar 1982: 65), négaselles calquera capacidade potencial de devir en linguas plenamente recoñecidas como tales.

Evidentemente, se aceptamos que determinadas variedades lingüísticas, malia a súa condición dialectal no pasado (p.e. o español) ou no presente (p.e. o gascón), poden devir en linguas de dárense as circunstancias sociolingüísticas oportunas e se, pola contra, a outras variedades lingüísticas (en concreto, ao éuscaro, ao galego, ao asturiano, ao leonés e ao aragonés) no se lles recoñece esa mesma capacidade potencial por causa da súa excesiva fragmentación dialectal (para o éuscaro), da súa condición de dialecto arcaico do portugués (para o galego) e da súa condición de dialectos xenético-históricos do español estándar (para o leonés, aragonés e asturiano) así como polo acto de *deslealdade lingüística* que carrexaría a súa conversión en linguas para coa variedade estándar do español; non semella moi arriscada a afirmación de que este xeito de argumentar, en tanto que se aplica exclusivamente, con aquelas variedades lingüísticas (re-)emerxentes que poderían ameazar a unidade territorial e idiomática do español estándar na Península Ibérica, fosen, outra volta, manifestación máis ou menos oculta desa *ideoloxía lingüística* que aquí designamos como *lingüística colonial* ou *imperialismo lingüístico*.

A maiores, na esteira desta argumentación ideolóxica, Gregorio Salvador, ademais de negar a categoría de lingua ao galego e ao éuscaro (Salvador 1987: 19-23, 57-58, 94-99), tamén desenvolve un ataque explícito á pretensión dos lingüistas da Universidade de Santiago de Compostela de elaborar unha variedade estándar autónoma e propia para o noso idioma porque se entende que se está a crear un “[...] artificioso gallego de laboratorio [...]” (Salvador 1987: 21) que se afasta do “estado natural” deste idioma pois “[...] hay mucho más gallego aldeano, mucho más gallego real, en cualquier texto de Valle-Inclán escrito en castellano que en estos criptogramas galaicos que ahora se estilan.” (Salvador 1987: 23)¹⁴⁸.

---

¹⁴⁸ Á marxe de que Gregorio Salvador (1987: 22-23) amose un evidente grao de descoñecemento do estado real da lingüística galega contra mediados da década de 1980 cando lle atribúe a responsabilidade de formas como *cadeirádego*, *montana*, *esquiña*, etc., a aqueles que el designa como lingüistas da Universidade de Santiago (daquela, supoñemos, os lingüistas do Instituto da Lingua Galega), interésanos por de relevo que, cando este investigador (Salvador 1987: 22) afirma que non ten sentido ningún a “peneira” de castelanismos das nosas “falas populares” encamiñada a crear un “[...] un esperanto gallego [...]” porque isto atenta contra o “estado natural e ideal” do noso idioma (é dicir, contra ese galego moi diversificado dialectalmente e dunha grande riqueza léxica nas variedades lingüísticas campesiñas e populares); implicitamente, estáselle a negar ao noso idioma, primeiro, a potencialidade de xerar unha variedade estándar de seu e, segundo, a opción de devir en lingua. Xa que logo, ao argumentar unha vez máis en contra das variedades lingüísticas vernáculos e en favor das grandes variedades estándar escritas do mundo, este lingüista estaría a participar dos esquemas ideolóxicos da denominada *lingüística*

Así e todo, tanto Manuel Alvar (1982: 51-55, 1990, 1996a: 21) como Gregorio Salvador (1987: 20-31, 101-102), pretenden ocultar todo o conxunto de contradicións internas en que caen ao longo do desenvolvemento de toda a súa argumentación lingüística (e, xa que logo, o seu substrato ideolóxico de fondo) con toda unha teorización pretendidamente científica que razoa no sentido de que a pretensión de elaborar unha variedade estándar autónoma e propia para idiomas como o aragonés, asturiano, éuscaro, galego e leonés só se explicaría como consecuencia dunha vontade explícita de trocar o prestixio literario dunha lingua como o español estándar (conseguido co esforzo secular dunha nutrida nómina de insignes escritores) polo “prestixio do plebeo”, de habitar no “gueto” e na “caverna” e de fecharse á comunicación co “ancho mundo”¹⁴⁹.

Con todo, é obvio que, desde o punto de vista da sociolingüística e da moderna standardoloxía, con ser certo que a orixe histórica dunha variedade lingüística calquera non é irrelevante para o estatuto lingüístico final desa mesma variedade lingüística¹⁵⁰; así e todo, esta disciplina académica, non deixa de insistir na idea de que calquera variedade lingüística, con total independencia da súa ascendencia xenético-histórica (isto é, aínda que fose, inicialmente, en termos tradicionais, un dialecto claramente desprestixiado dunha ou doutra lingua), posúe a capacidade potencial de, se

---

colonial. Precisamente, desde ese mesmo fondo ideolóxico, Gregorio Salvador (1987: 20-21) non dubida en atacar, tamén, o labor de creación dunha variedade estándar autónoma e propia para o éuscaro porque, ao seu xuízo, a creación desa *lingua artificial* atenta contra o “estado lingüístico natural e ideal” que representaba unha realidade lingüística popular profundamente diversificada (con até vinte e cinco dialectos).

¹⁴⁹ Aínda que, en diante, veremos máis polo miúdo este principio, abonda con consultar a obra de Jacme Taupiac (1999: 285-286) para decatarse de que, ao cabo, Manuel Alvar e Gregorio Salvador, con este tipo de opinións, están a participar desa liña de pensamento lingüístico que, no tocante á tradición da lingüística española, se remontaría a investigadores como Ramón Menéndez Pidal e Miguel de Unamuno en tanto que, para non poucos lingüistas (do pasado, do presente e do futuro), agás as grandes variedades estándar escritas europeas con millóns de falantes, o resto de variedades lingüísticas (p.e. o aragonés) unicamente son dignas de estudo desde o punto de vista da dialectoloxía e dos dialectólogos en tanto que, evidentemente (consciente ou inconscientemente), a ese tipo de idiomas non se lles recoñece a capacidade potencial de devir en linguas.

¹⁵⁰ Nótese, verbo desta cuestión como, por exemplo, no caso do corso (Muljačić 1989a: 287-289), mentres os “corsistas”, interesados en xustificar a autonomía lingüística actual desta variedade lingüística verbo do italiano estándar, defenden a ascendencia latina desta mesma variedade; pola contra, os “italianistas”, partidarios da visión do corso como un dialecto do italiano estándar, falan do corso como un dos dialectos orixinados a partir do diasistema dialectal italiano. De xeito similar, mentres lingüistas como Chimo Lanuza Ortuño (2001: 145-158), partidarios da independencia do valenciano verbo do catalán estándar, argumentan a favor da ascendencia latina desta variedade lingüística; pola contra, os defensores da visión do valenciano como parte do diasistema lingüístico catalán insisten nas súas orixes como dialecto xenético-histórico deste idioma. Evidentemente, con independencia de cal sexa a orixe histórico-xenética do corso e do valenciano, a cuestión de se estes dous idiomas son, ou non, linguas dependerá máis do seu estado lingüístico actual (onde se debaten entre ser linguas de seu ou dialectos do francés e do español/catalán estándar, respectivamente) que histórico pois, en última instancia, todas as linguas actuais, nalgún momento da súa historia, foron dialectos dunha ou doutra lingua.

se desen as circunstancias sociais, políticas, económicas, culturais e históricas adecuadas, devir en lingua de seu. Dito por outras palabras, na visión da sociolingüística, o feito de ser, no pasado ou no presente, unha variedade lingüística subordinada a unha entidade idiomática superior (isto é, un dialecto en termos tradicionais) non fecharía, de xeito categórico, a opción futura e teórica de que esa mesma variedade lingüística chegase a ser unha lingua plenamente recoñecida como tal.

En opinión de Eugenio Coseriu (1981: 5) e Žarko Muljačić (1988: 401), todo dialecto é unha lingua “*in spe*”, mais, pola contra, non toda lingua é un dialecto. En consonancia con este mesmo principio, no parecer de Žarko Muljačić (1985: 51), calquera variedade lingüística, con independencia da súa consideración social nun momento dado, goza da capacidade potencial de desenvolver unha variedade estándar autónoma como paso previo necesario cara á categoría de lingua plenamente recoñecida.

Hai un argumento de peso, e case me arriscaría a dicir que definitivo (máis adiante volveremos a el con máis vagar), en favor da opción que aquí estamos a defender: todas as grandes linguas de cultura actuais (p.e. o portugués, castelán, francés, italiano, inglés, etc.), a pesar da súa subordinación funcional e normativa a unha entidade idiomática superior (no caso das linguas neolatinas ao latín) e, por conseguinte, malia a súa condición orixinal e histórica de dialectos durante un período de tempo máis ou menos prolongado, conseguiron elevarse a partir da súa condición inicial de dialectos e atinxir a categoría de linguas. Evidentemente, isto demostra que a orixe dunha variedade lingüística, con ter unha certa relevancia, non será determinante para o estatuto lingüístico final dese mesmo idioma porque, ao cabo, será o proceso experimentado por cada variedade lingüística (en realidade, os falantes desas variedades lingüísticas) o que permita o impida que un idioma determinado acade a categoría de lingua.

No entanto, gustaríanos achegar un outro argumento en prol do convencemento teórico de que o estatuto lingüístico inicial dunha variedade, por moita que puidera ser a súa relevancia, non é determinante para a progresión posterior porque, como destaca José Joaquín Montes Giraldo (1995: 62), pode acontecer que a filiación histórico-xenética orixinal dunha determinada variedade lingüística (isto é, unha caracterización de natureza diacrónica) mude co paso do tempo no sentido de que, por falarmos en

termos tradicionais, un dialecto dunha lingua dada pode devir en lingua de seu (p.e. o portugués verbo do latín) ou en dialecto dunha outra lingua diferente.

Así, por exemplo, non é estraño que unha variedade lingüística subordinada, inicialmente, a unha determinada unidade idiomática superior desde un punto de vista xenético-estrutural, debido á fenomenoloxía sociolingüística que circunda a esa mesma variedade lingüística ao longo de todo o seu periplo histórico, rompa progresivamente cos seus vínculos histórico-xenéticos orixinais para integrarse nunha outra unidade idiomática superior (é dicir, pase de dialecto dunha lingua *X* a dialecto dunha lingua *Y*).

De acordo con José Joaquín Montes Giraldo (1995: 63) e Ana Maria Carvalho (2004), o percorrido histórico das variedades lingüísticas faladas na fronteira norte entre Uruguai e Brasil (isto é, o denominado comunmente fronteirizo) podería exemplificar esta segunda posibilidade teórica pois, se ben estas foron, sen dúbida ningunha, desde un punto de vista xenético-estrutural, parte do diasistema lingüístico portugués en tanto que procedían das falas dos primeiros colonizadores portugueses e brasileiros asentados nesta área xeográfica desde principios do século XIX (isto é, eran, na terminoloxía tradicional, un dialecto do portugués estándar); progresivamente, estas mesmas variedades lingüísticas estanse a transformar en dialectos do español estándar por causa de que, tras a creación do estado de Uruguai en 1828, caeron baixo a esfera funcional e normativa deste segundo idioma.

De xeito similar, con independencia de que a filiación xenético-estrutural orixinal do corso fora o latín ou o italiano; na actualidade, a fin de contas, en tanto que o debate verbo do estatuto lingüístico deste idioma (Muljačić 1989a: 289) non se centra tanto nesa cuestión como no interrogante de se o corso é unha lingua de seu ou, pola contra, un dialecto do francés estándar, bótase de ver que a orixe histórica desta variedade lingüística non é determinante para o estatuto lingüístico actual deste idioma.

Dito por outras palabras, con independencia de que o corso fose, como entenden os “italianistas” un *dialecto homoxenético* do italiano estándar ou fora, como defenden os “corsistas”, un *dialecto homoxenético* do latín; en realidade, tanto unha como outra caracterización diacrónica non son concluíntes para a súa consideración lingüística actual na medida en que o corso, hoxe por hoxe, ou ben sería lingua de seu (ou podería chegar a ser), ou ben sería un *dialecto heteroxenético* do francés estándar (ou, máis ben, co paso do tempo, podería chegar a ser un *dialecto histórico-estrutural ou homoxenético* do francés estándar).

Por suposto, con todo isto non estamos a afirmar que determinar a filiación xenético-estrutural dunha variedade lingüística concreta sexa un asunto, por completo, irrelevante para a ciencia lingüística dado que, evidentemente, os lingüistas interesados en lexitimar e xustificar a autonomía lingüística da súa propia variedade lingüística no presente tenderán a retrotraer a independencia lingüística do seu idioma con respecto a outras variedades lingüísticas tanto como sexa posible no pasado (por isto, os “corsistas” e os “valencianistas” fan referencia ao latín como orixe dos seus idiomas e, por isto, non aceptan a “paternidade” do italiano e do catalán, respectivamente) na medida en que, canto maior sexa a antigüidade dun idioma no eixe diacrónico tanto máis sinxelo será argumentar en favor da súa autonomía lingüística no presente.

En verdade, con toda esta nosa argumentación precedente, simplemente desexamos que nos decatemos de que, con ser innegable que todas as variedades lingüísticas actuais foron, nun determinado momento, entidades lingüísticas normativa e funcionalmente subordinadas a unha entidade lingüística superior (isto é, dialectos en sentido tradicional) e con ser certo que todas as variedades lingüísticas gozan da capacidade potencial de devir en linguas, se insistísemos en negar a potencialidade teórica de chegar a ser linguas a determinadas variedades lingüísticas actualmente dominadas (p.e. ao galego, ao éuscaro, ao aragonés, etc.) e non ás grandes variedades estándar escritas do mundo (p.e. ao español, ao inglés, ao francés, etc.) sobre o argumento pretendidamente científico, obxectivo e neutral da condición dialectal histórica das primeiras; teríamos que admitir a crítica de que estaríamos a participar, outra volta, desa *ideoloxía lingüística* que aquí designamos como *lingüística colonial* ou *imperialismo lingüístico*. Certamente, de razoarmos deste xeito, en tanto que os nosos argumentos aparentemente científicos estarían a enmascarar o desexo oculto de preservar e manter a unidade lingüística e territorial dunha lingua dominante por medio do ataque a todas aquelas variedades lingüísticas cuxas reivindicacións de autonomía lingüística poderían ameazar unha unidade lingüística e territorial predeterminada, estaríamos a traballar ao servizo da *lingüística colonial*.

A maiores, cómpre ter moi presente que cando “esquecemos” que todas (sen excepción) as grandes variedades estándar escritas actuais (inglés, francés, español, portugués, etc.) foron, durante un certo tempo (ás veces, durante séculos), variedades subordinadas normativa e funcionalmente a unha unidade idiomática superior¹⁵¹ e

---

¹⁵¹ En concreto, as linguas romances, no ámbito científico, cando menos, até finais do século XVIII.

cando, consciente ou inconscientemente, razoamos como se esas mesmas variedades, desde un primeiro momento, sempre contaran cunha variedade estándar á marxe de calquera tipo de controversia ou debate; estaríamos a participar, ademais, da denominada *ideoloxía da estandarización* xa que, ao contemplarmos o pasado desas diferentes variedades lingüísticas desde os moldes do seu presente e, xa que logo, ao vermos a totalidade do pasado deses idiomas como unha réplica case mimética do seu estado actual, non só minimizamos (ou, simplemente, obviamos) o seu pasado de subordinación funcional e normativa senón que damos por sentado que cada unha das variedades de referencia respectivas preexiste ao inicio do propio proceso de elaboración da variedade modelo.

En definitiva, o *criterio histórico-xenético*, como reconece tamén Žarko Muljačić (1990b: 338), é tamén un argumento lingüístico convencional, relativo e de limitada utilidade porque: 1º) a filiación histórico-xenética dunha variedade lingüística concreta non determina o estatuto lingüístico actual desa mesma variedade (isto é, a categoría histórica de dialecto non elimina, de vez, a capacidade potencial de devir en lingua) e 2º) como comentaba Renate Bartsch (1987: 234) e como adiantabamos na nosa revisión crítica da lingüística histórico-comparativa decimonónica, o punto histórico (e, xa que logo, a filiación histórico-xenética) até onde nos podemos remontar na procura dun ascendente común é unha cuestión que, en última instancia, decide o propio investigador en función dos seus intereses concretos en cada caso¹⁵².

Agora ben, visto que chegados a este punto alguén podería pensar que unha reflexión tan demorada verbo do *criterio histórico-xenético* a partir da obra de lingüistas como Manuel Alvar ou Gregorio Salvador non ten moito sentido para este traballo en tanto en canto as referencias explícitas destes dous lingüistas ao caso galego son, para non faltar á verdade, ademais de escasas, denotadoras dun certo descoñecemento da nosa realidade; desexamos deixar constancia de que, para nós, todas elas son relevantes no sentido de que nos axudarían a ser plenamente conscientes de todo o substrato teórico e ideolóxico que se asume cando se acode ao pensamento lingüístico destes “fillos” do filólogo Ramón Menéndez Pidal para xustificar e lexitimar a visión do galego actual como un dialecto histórico-xenético do galego-

---

¹⁵² De xeito implícito Gregorio Salvador (1987: 18) reconece o carácter convencional do *criterio histórico-etimolóxico* cando afirma: “Fijar la fecha de milenario de algo tan sutil como el nacimiento de una nueva lengua, no puede ser otra cosa que una mera convención”.

-portugués medieval¹⁵³. Ademais, tamén pretendemos que nos decatemos da contradición interna en que caemos cando vemos o camiñar de determinadas variedades cara á condición de linguas como un proceso “natural” (p.e. do portugués) e, pola contra, a progresión doutras variedades lingüísticas (p.e. do galego) cara a esa mesma condición como unha progresión “artificial”.

Vaia por diante que non estamos a negar a opción teórica de vermos o galego actual como unha sorte de “deriva histórica” dun construto histórico-xenético (en definitiva, teórico) denominado galego-portugués senón que pretendemos pór de manifesto que, ao noso xuízo, cando acudimos ás opinións de lingüistas como Gregorio Salvador (1987: 57) como argumento de autoridade xustificativo da nosa visión do galego como un dialecto do portugués estándar moderno porque ambos os dous idiomas tiveron, no seu día, unha orixe xenético-histórica común (o galego-portugués), estaríamos a asumir, asemade, e velaí a cerna das nosas críticas, todo o seu substrato teórico-ideolóxico de fondo (isto é, a súa *lingüística colonial* ou *imperialismo lingüístico*) e a contradición inherente a estes lingüistas de contemplar unhas linguas como “naturais” (isto é, como linguas que adquiren o estatuto de lingua sen a participación activa dunha minoría cultural consagrada ao desenvolvemento dunha variedade modelo) e outras linguas como “artificiais”.

Certamente, no tocante á filiación histórico-xenética da lingua galega, aínda que, en reiteradas ocasións, neste estudo daremos a entender que formular para o noso idioma unha orixe común galego-portuguesa non é a única opción teórica posible; así e todo, para nós, sería moito máis interesante ter claro que: 1º) o estatuto lingüístico do galego no pasado non é determinante para a súa consideración actual e 2º) asumir a formulación do *criterio histórico-xenético* presente na obra de lingüistas como Ramón Menéndez Pidal, Manuel Alvar e Gregorio Salvador implicaría aceptar toda a súa *ideoloxía lingüística* subxacente así como todas as contradicións internas do seu pensamento lingüístico¹⁵⁴.

---

¹⁵³ As palabras exactas de Gregorio Salvador (1987: 57), verbo do galego, son: “Y el gallego, para el filólogo románico, no es otra cosa que un dialecto arcaico del portugués (o galaico-portugués) fuertemente castellanizado”.

¹⁵⁴ Por darnos algúns exemplos concretos na nosa polémica normativa, para defender a orixe do galego como dialecto histórico-xenético e actual do denominado galego-portugués medieval: 1º) Isaac Alonso Estravis (1996: 140) cita, entre outros, a Dámaso Alonso e a Manuel Alvar, 2º) José Luís Fontenla (2002: 7) acode á autoridade académica de Gregorio Salvador e 3º) Xavier Vilhar Trilho (1995: 154) nomea a obra de Ramón Menéndez Pidal. Pola súa banda, Manuel Rodrigues Lapa (1986), ademais de citar, explicitamente, a Ramón Menéndez Pidal como autoridade lingüística na defensa da súa consideración do galego como dialecto do portugués (Lapa 1986: 25), afirma: “O militante galeguista franze o sobrollo, quando qualificam o galego de dialecto, e também quando tocam nos seus «monstros sagrados»: Curros

Analizada, pois, toda a problemática de carácter práctico que xorde cando cos argumentos de natureza lingüístico-sistémica do *criterio lingüístico-estrutural*, do *criterio histórico-etimolóxico* e do *criterio da intelixibilidade ou intercomprensión mutua* pretendemos discriminar entre linguas e dialectos; cremos necesario reflexionar, a seguir, verbo do resto de criterios utilizados, tradicionalmente, na adscrición de variedades lingüísticas ás categorías de lingua e dialecto.

3. 3. 2. 3. *Os criterios tradicionais secundarios desde o punto de vista da sociolingüística*

3. 3. 2. 3. 1. O criterio da presenza/ausencia dun sistema gráfico único

De acordo con Renate Bartsch (1987: 234), outro dos criterios utilizados na discriminación entre linguas e dialectos foi a presenza/ausencia dun sistema gráfico único para a representación gráfica da variedade lingüística correspondente de tal xeito que o estatuto de lingua sería seguro para aquelas variedades lingüísticas que contasen cun sistema gráfico con mínimas ou nulas variacións (p.e. para o francés) e, pola contra, non sería incontestable para todas aquelas variedades lingüísticas que non tivesen a característica sinalada.

Xunto a esta visión, digamos, “moderada” da unidade gráfica como criterio discriminador entre linguas e dialectos, houbo, tradicionalmente, para con determinadas variedades lingüísticas arredadas do ámbito lingüístico europeo, como se pode comprobar en Bern Heine e Derek Nurse (2000), un enfoque moito máis “radical” que, malia a combinación deste criterio con outros á hora de discriminar entre linguas e dialectos, ao cabo, consideraba a presenza/ausencia de escritura como un dos trazos

---

Enriquez, Otero Pedraio, etc.. Em sua opinião, isso equivale a pôr-se ao lado dos castelhanos, que desprezam o galego, como se ele fosse um dialecto grosseiro da língua castelhana. Ora aqui dá-se um tremendo equívoco: os castelhanos sabem que o galego, apesar das contaminações linguísticas que lhe foram infligidas, é ainda um dialecto do português; mas como tem já grande parte nele, tem todo o interesse na sua destruição. Claro que os objectivos dum filólogo português são especificamente linguísticos: visam mostrar sinceramente aos galegos que se lhes torna indispensável e urgente a criação de uma língua literaria, tomada naturalmente do português”. Por outra banda, é curioso constatar como a “longa sombra” da contradición presente na visión das grandes variedades estándar escritas como “naturais” e, pola contra, dalgunhas variedades lingüísticas (re-)emerxentes como “artificiais” (en realidade, só aquelas variedades lingüísticas que poderían ameazar unha unidade lingüística e territorial pre-determinada) estaría presente, tamén, na obra de lingüistas como Oscar Diaz Fouces (1995a, 1995b) pois, se ben, un camiño cara ao achegamento co portugués, contéplase como unha progresión lóxica (=natural), contrariamente, unha deriva cara a un estado final equidistante verbo de portugués e do español (e, por suposto, tamén, ese punto final), enténdese como ilóxica (=antinatural).

determinantes á hora de adscribir unha variedade lingüística concreta ás categorías de lingua e dialecto.

Evidentemente e malia que, en diante, trataremos máis polo miúdo a cuestión da codificación ortográfica das linguas, quixeramos, neste apartado, deixar constancia de que na ciencia lingüística actual (cando menos, na sociolingüística) semella non haber dúbida de que a posesión dun sistema gráfico (único e propio) así como a ausencia de usos gráficos (isto é, de escritura) non permite, por moito que combinemos este trazo con outros criterios, fixar unha fronteira relativamente nidia (obxectiva e científica) entre as categorías de lingua e dialecto.

En prol da argumentación precedente debería abondar con mencionar que, de aplicarmos este trazo, con toda a súa crueza, á globalidade da realidade lingüística actual, decontado, non só lle estaríamos a negar, sen posibilidade de discusión ningunha, a condición de lingua (con todo o que isto implica): 1º) a unha cantidade non pequena de idiomas actuais porque, a día de hoxe, aínda son moitas as variedades lingüísticas ágrafas¹⁵⁵ e 2º) estaríamos a cuestionar a condición de lingua de todas aquelas variedades lingüísticas que, na actualidade (como pasou, por outra banda, con todas as grandes linguas de cultura no pasado), aínda están no proceso de construción dun sistema gráfico autónomo e propio. Mesmo, de levarmos este criterio até as súas últimas consecuencias, non sería imposible pór en tea de xuízo o estatuto de lingua dalgunha das grandes linguas de cultura actuais (p.e. do inglés) porque, como se verá a seguir neste traballo, non todos os falantes que se senten parte desas comunidades lingüísticas coinciden plenamente ao redor dunha mesma e única práctica gráfica (isto é, sempre existe un certo nivel de diverxencia).

Temos o convencemento de que ningún lingüista serio mantería, na lingüística actual, unha posición tan comprometida como a anterior porque, de actuarmos dese xeito, estaríamos a facer gala do eurocentrismo máis rancio e exacerbado en tanto que discriminar entre linguas e dialectos segundo haxa, ou non, actividade gráfica significa obviar a evidencia de que, fóra doutras culturas con tradición escrita milenaria (p.e. China ou Xapón), a escritura non foi unha cuestión crucial para todas esas variedades lingüísticas e culturas que viviron tradicionalmente á marxe da cultura occidental de ascendencia grecolatina.

---

¹⁵⁵ Se cadra, a case un 75% dos idiomas do mundo.

Para sermos relativamente conscientes do eurocentrismo que implica este xeito de razoar non estaría de máis lembrar que, de aplicarmos este criterio do xeito máis estrito, decontado, relegaríamos á condición de dialectos á maioría de variedades lingüísticas de uso habitual no continente africano (case o noventa por cento) pois, segundo H. Ekkehard Wolff (2000: 336), unicamente o dez por cento desas linguas africanas podería “afagarse” ante un europeo de posuír unha certa tradición gráfica e, ademais, esa práctica gráfica (agás nalgúns casos) non deixaría de ser relativamente recente e diverxente en tanto que xorde tras os primeiros contactos cos misioneiros e/ou colonialistas europeos.

Fóra xa destes casos de variedades lingüísticas que aínda hoxe carecen do máis mínimo vestixio de tradición gráfica, a aplicación estrita deste criterio forzaríanos a caracterizar a unha mesma variedade lingüística, durante a súa etapa ágrafa, como un dialecto e, desde o momento exacto do comezo da súa historia como idioma escrito, como unha lingua.

De ser así, isto é, se unha variedade lingüística non fose lingua até que non contase cun tradición gráfica propia, no contexto das linguas africanas: 1º) o chichewa ou chewa (lingua oficial da familia bantú do estado africano de Malawi) non podería ser lingua até 1880¹⁵⁶, e 2º) o duala (lingua da familia bantú do estado africano de Camerún) non sería lingua até 1862¹⁵⁷ e 3º) o herero (lingua do estado africano de Namibia) comezaría a súa historia como lingua en 1857¹⁵⁸.

Fóra do contexto lingüístico africano, encontramos outros moitos exemplos de tradición gráfica tardía en comparación coas grandes linguas europeas. Así, por exemplo, en Oceanía, as primeiras palabras escritas en hawaiano datan de 1778¹⁵⁹ e en maorí de 1769¹⁶⁰. Xa que logo, esas dúas datas, respectivamente, marcarían unha

---

¹⁵⁶ Segundo a información que nos achega Pascal J. Kishindo (1990: 59-64), o chichewa ou chewa debe o inicio da súa historia como idioma escrito o misioneiro europeo Alexander Riddle. Así e todo, cómpre ter presente que moitos lingüistas actuais, malia que esta variedade lingüística conte cunha tradición gráfica de máis de cen anos, seguen a considerar a esta variedade lingüística como un simple dialecto do nyanja (outra das linguas da familia bantú faladas nesa zona do continente africano).

¹⁵⁷ Conforme coa información que achegan Clédor Nseme e Beban S. Chumbow (1990: 155), o duala sería un idioma ágrafo até o momento en que o misioneiro europeo Alfred Saker decide traducir o Novo Testamento a esa lingua.

¹⁵⁸ Segundo conta Rajmund Ohly (1990: 198), nesa data, grazas ao labor dos misioneiros europeos, deuse a coñecer ao público a primeira gramática e o primeiro dicionario sobre a lingua duala.

¹⁵⁹ En concreto, as primeiras 250 palabras escritas en hawaiano serían froito do interese por esta lingua dun cirurxián chamado William Anderson que navegaba ás ordes do capitán Cook no navío *Resolution* (Schütz 1990: 329).

¹⁶⁰ Desta volta, Joseph Banks e Sydney Parkinson, naturalistas a bordo do barco *Endeavour* capitaneado, tamén, por Cook, serán os responsables das primeiras palabras escritas nesta lingua (Schütz 1990: 352).

fronteira nidia entre a condición de lingua e de dialecto para o hawaiano e para o maorí, respectivamente.

Pero, quizabes o exemplo máis claro do grao de arbitrariedade e de convencionalismo que viría de seu coa aplicación práctica deste criterio teríámolo nas variedades lingüísticas australianas (aproximadamente, entre 200 e 650 antes da colonización europea) visto que, a pesar de figurar na obra de non poucos lingüistas entre as linguas de maior antigüidade do mundo; así e todo, por causa dunha tradición gráfica tardía iniciada en 1788 tras a chegada dos colonizadores ingleses, foron caracterizadas na obra dalgúns lingüistas como dialectos (Baldauf e Eggington 1989: 14).

Cremos que con estes poucos exemplos localizados en datas moi concretos e en diferentes lugares do mundo (sería posible presentar moitos máis) ficaría máis ou menos demostrado, ademais do carácter convencional deste argumento, a súa natureza eurocéntrica na medida en que: 1º) a súa operatividade práctica máis alá do contexto lingüístico europeo é moi limitada (por non dicir, nula) e 2º) contribúe á denigración das variedades lingüísticas afastadas, xeograficamente e lingüisticamente, dos moldes lingüísticos que ditan as grandes linguas europeas (p.e. o francés, español, portugués, inglés, etc.).

Agora ben, en contra da impresión que se podería tirar da lectura dos parágrafos precedentes, o criterio da presenza/ausencia de escritura para determinar a condición de lingua ou de dialecto dunha determinada variedade lingüística non só sería problemático cando se aplicase a “linguas exóticas” senón que tamén sería conflitivo cando se utilizase non contexto cultural europeo porque, ao cabo, este trazo, ao igual que acontece co resto de argumentos empregados tradicionalmente na individualización de linguas, ao derivar da observación directa das características que outorgan a condición de lingua ás grandes variedades estándar escritas europeas, unicamente sería plenamente operativo cando se aplicase a eses mesmos idiomas.

En primeiro lugar, en Europa, encontrámonos con variedades lingüísticas que, con seren variedades lingüísticas escritas desde hai centos de anos, non tiveron plenamente recoñecida, historicamente, a súa condición de lingua e tampouco teñen garantido ese estatuto cara ao futuro.

Se abeiramos por un momento o caso do occitano (acudiremos, máis adiante, á historia deste idioma como exemplo paradigmático da arbitrariedade e convencionalidade do criterio da tradición literaria), no marco das linguas europeas

occidentais non temos excesivos problemas en encontrar casos doutras variedades lingüísticas que mostran, ben ás claras, que unha antiquísima tradición gráfica, por moi respectada e consolidada que esta estea, non garante, de vez, que unha variedade lingüística acade, definitivamente, a condición de lingua.

Abondaría, verbo desta cuestión, con facermos referencia ao exemplo do irlandés dado que esta variedade lingüística, a pesar de contar, segundo Dónall Ó Baoill e Pádraig Ó Riagáin (1990: 173), cunha actividade gráfica que se remonta ao século IV a. C.; non conseguiu acadar a categoría de lingua plenamente recoñecida por causa tanto da súa subordinación funcional e normativa ao inglés estándar como da súa constante perda de falantes en favor deste idioma desde, cando menos, o século XII¹⁶¹.

Xa que logo, podemos concluír que, nin unha longa tradición gráfica, por moi antiga que esta fose, garante o estatuto de lingua nun momento dado (tampouco cara ao futuro)¹⁶², nin a ausencia de actividade gráfica relega, de xeito automático, a unha variedade lingüística á condición de dialecto. Certamente, pode acontecer que haxa variedades lingüísticas sen ningún tipo de actividade gráfica ás cales resulta ben difícil negarlles a categoría de linguas (p.e. unha inmensa maioría dos idiomas africanos) e que haxa variedades lingüísticas cunha antiquísima tradición gráfica que, así e todo, hoxe en día, abalan entre a condición de lingua ou dialecto (p.e. o irlandés).

Chegados a este punto da nosa revisión crítica da conceptualización tradicional das nocións de lingua e dialecto, quizabes fose conveniente que retomásemos a definición de lingua do lingüista Manuel Alvar en tanto que esa caracterización, desde o seu rol de paradigma do enfoque habitual dos conceptos de lingua e dialecto, posibilita que nos decatemos de que os aspectos problemáticos desa perspectiva secular non se circunscriben ao elenco de dificultades mencionadas e tratadas previamente. Deste xeito, se atendésemos, a seguir, ao resto de puntos conflitivos da definición de lingua de Manuel Alvar (1961: 55, 1982: 60-61, 1996b: 12) que non se trataron con anterioridade, teríamonos que centrar na análise destoutas tres aseveracións: 1º) “poseer un “alto grado de nivelación, 2º) “ser vehículo de un importante tradición literaria e 3º) “haberse impuesto a sistemas lingüísticos de su mismo origen’.”

---

¹⁶¹ A maiores, temos que lembrar que, entre os lingüistas, como se pode ver en Kenneth Katzner (1977: 46-47) non é estraño falar do irlandés (tamén denominado gaélico irlandés) como un dos dialectos da lingua gaélica (o outro sería o escocés ou gaélico escocés). No tocante á perda constante de falantes, segundo Colin H. Williams (1999: 271), os usuarios do irlandés representarían, hoxe en día, tan só o 31.6 por cento da poboación total de Irlanda.

¹⁶² Certamente, o latín sería, ao noso xuízo, a proba definitiva da pertinencia desta afirmación.

3. 3. 2. 3. 2. O criterio do elevado grao de nivelación

3. 3. 2. 3. 2. 1. Os problemas das linguas supranacionais con centos de millóns de falantes.

No tocante ao primeiro dos tres criterios secundarios mencionados na sección precedente, vaia por diante que estamos convencidos de que posuír un “alto grado de nivelación” (Alvar 1961: 56, 1982: 61, 1996b: 12), non sería, desde ningún punto de vista, un argumento determinante á hora de discriminar entre linguas e dialectos.

Así e todo, antes de entrarmos nos pormenores deste criterio, cremos que sería pertinente que deixáramos máis ou menos claro que, ao noso xuízo, o termo *nivelación*¹⁶³, tal e como aparece en Manuel Alvar, debería ser relacionado coa pretensión dos lingüistas de reducir a variabilidade e a heteroxeneidade lingüística interna dun idioma e, por conseguinte, co desexo de acadar o máximo nivel de uniformidade e homoxeneidade lingüística para un determinado idioma¹⁶⁴.

Para analizar este criterio debemos partir do convencemento de que, como xa adiantabamos en apartados precedentes, con ser certo que todas as variedades lingüísticas vernáculas en “estado natural” son relativamente heteroxéneas, multidimensionais e dinámicas, isto, así e todo, non nos debería facer pensar que, como se deduce das opinións dalgúns lingüistas: 1º) o binomio uniformidade/estatismo é unha realidade lingüística completamente allea e estraña ás variedades lingüísticas vernáculas (=variedades lingüísticas non-estándar) e 2º) estas variedades lingüísticas mostran unha sorte de “caos lingüístico perpetuo” á marxe de calquera tipo de regra ou orde interna.

Correlativamente, aínda que nas variedades lingüísticas estándar, ao responderen ao obxectivo consciente de permitir a comunicación supralocal e, xa que logo, ao procuraren intencionadamente a máxima eficiencia funcional coa mínima variación formal, predomine, de xeito evidente, o binomio uniformidade/estatismo sobre o par

---

¹⁶³ Somos plenamente conscientes de que estamos, se nos cinguimos á literalidade do texto de Manuel Alvar, ante unha etiqueta de caracterización moi confusa e aberta a diverxentes interpretacións.

¹⁶⁴ Para aceptar esta nosa interpretación do termo *nivelación* de Manuel Alvar como unha etiqueta conceptualmente moi próxima ao epígrafe máis común de *standardización* temos que ter moi presente que os propios textos deste investigador conectan esta denominación con termos como: 1º) “uniformidad” e “cohesión” (Alvar 1961: 56) e 2º) “igualación” e “uniformación” (Alvar 1982: 64). Xa que logo, no termo de Manuel Alvar semella estar implícita a pretensión dos lingüistas, profesores, editores, etc., de acadar o máximo nivel de funcionalidade co mínimo nivel de variación formal para unha variedade lingüística dada e, xa que logo, parece estar implícita a equiparación de *nivelación* con *standardización*.

diversidade/transformación, isto tampouco nos debería levar á conclusión de que a heteroxeneidade e a diversidade lingüística son realidades totalmente descoñecidas ás grandes linguas de cultura do mundo (p.e. no inglés).

Cómpre admitir, pois, que, con ser certo que as variedades lingüísticas estándar constitúen, en certo sentido, unha excepción ao panorama xeral que configuran as variedades lingüísticas vernáculos en tanto que procuran conscientemente o máximo nivel de eficiencia comunicativa coa mínima variación formal (isto é, a uniformidade interna); con todo, deberíamos ter moi claro que: 1º) todas as variedades estándar conviven cun certo nivel de heteroxeneidade lingüística (por moi reducido que este sexa) e 2º) as variedades lingüísticas vernáculos non son, por definición, variedades lingüísticas sumidas no “caos” e carentes de calquera tipo de regra ou de orde interna¹⁶⁵.

Por outra banda, ademais de ser conscientes de que en toda variedade estándar e en toda variedade non-estándar conviven heteroxeneidade e uniformidade lingüística en proporcións variables, sería interesante, a maiores, pór de relevo que o grao de cohesión e uniformidade interna que exhiba unha determinada variedade modelo (p.e. a variedade estándar do francés), en contra da opinión de Manuel Alvar (1961: 55, 1982: 64, 1996b: 12), non é extensible, de xeito automático, á totalidade de variedades lingüísticas (variedade estándar e variedades lingüística non-estándar) que se ven como parte dunha mesma lingua.

O lingüista Manuel Alvar (1982: 64) escribía verbo do andaluz: “El andaluz [...]. ¿Es, pues, una lengua? La respuesta sería rotunda: No. Porque le falta el grado más leve de igualación, uniformación o nivelación. Es un caos en eferescencia, que no ha logrado establecer la reordenación de sistema roto” e, con respecto ao retorrománico e ao romanés (Alvar 1961: 56, 1996b: 12), opinaba do seguinte xeito: “El hecho de que las hablas réticas o el rumano no tengan la cohesión del francés o del español, no puede servir de argumento”.

Ao noso xuízo, tras unha lectura demorada e atenta destes dous últimos textos, poderíamos concluír que: 1º) a afirmación de que o andaluz constitúe “un caos de eferescencia” implica, ademais do recoñecemento explícito de que as variedades lingüísticas vernáculos tenden a contemplarse como unha especie de “caos” carente de calquera lóxica interna, a aceptación implícita da percepción de que as grandes linguas

---

¹⁶⁵ De feito, como a seguir veremos, pode haber variedades lingüísticas vernáculos cun nivel de cohesión e uniformidade interna, cando menos, semellante ao grao de homoxeneidade interna das variedades estándar.

de cultura (neste caso, o español), contempladas na súa globalidade (isto é, o conxunto lingüístico global integrado por variedades non-estándar e variedade estándar), non presentan un nivel de uniformidade e de cohesión interna exactamente idéntico a aquel que se detecta na variedade estándar e 2º) as afirmacións sobre linguas como o francés ou como o español non son, en realidade, análises construídas desde a atención á totalidade dos usos lingüísticos deses idiomas senón reflexións que prestan atención, unicamente, á consideración das súas variedades estándar respectivas¹⁶⁶.

Certamente, desde o noso punto de vista, a cuestión de se o español supera, ou non, o grao de homoxeneidade interna doutras linguas (p.e. do romanés) sería un asunto de calado menor fronte ao noso convencemento de que a visión do español (e, por extensión, das grandes variedades estándar europeas escritas: francés, inglés, alemán e portugués) como un idioma cunha incontestable e intensa cohesión interna non obedece tanto a unha visión obxectiva da realidade lingüística como a unha percepción subxectiva e interesada da mesma (=lingüística colonial ou imperialismo lingüístico). Para nós, toda esta argumentación pretendidamente científica e obxectiva desexa, no fondo, xustificar e lexitimar o argumento de que é lícito a substitución das variedades lingüísticas vernáculas por unha das grandes linguas de cultura do mundo porque, mentres as primeiras carecen da máis mínima lóxica e uniformidade interna e, por conseguinte, unicamente son útiles para a comunicación local, pola contra, as segundas, son entidades lingüísticas perfectamente cohesionadas e uniformizadas internamente e, xa que logo, perfectamente útiles para as necesidades comunicativas dun mundo cada vez máis globalizado.

No tocante a estas nosas reflexións que seguen, en tanto que lingüistas como Manuel Alvar (1961: 54, 1982: 59, 1996b: 10), ao trataren coa realidade lingüística do español, non deixan de repetir, con mínimas variacións¹⁶⁷, que: “El castellano, es cierto, no se ha segmentado”; cómpre que demostramos que o nivel de uniformidade lingüística interna nestas grandes linguas europeas, tanto no ámbito das súas variedades estándar como no conxunto dos seus usos lingüísticos, é moito menos elevado do que, ás veces, se dá a entender.

---

¹⁶⁶ Bótase de ver que Manuel Alvar, en realidade, está a comparar o nivel de cohesión interna que se detecta na variedade estándar europea do español (e non na totalidade desa mesma lingua) co grao de uniformidade interna que se percibe na globalidade de usos lingüísticos do romanés. Evidentemente, se isto non fose así, as conclusións mesmo poderían chegar a ser ben diferentes en tanto que, en contra da opinión máis común, o nivel de homoxeneidade interna na totalidade de prácticas lingüísticas que caen baixo a etiqueta de español é moito máis baixo do que se dá a entender habitualmente.

¹⁶⁷ En 1982 (Alvar 1982: 59), a frase, literalmente, rezaba así: “El castellano no se ha segmentado”.

Como afirma tallantemente Georges Lüdi (1992: 152-154), a incontestable uniformidade e homoxeneidade lingüística interna que se lles asigna, comunmente, ás grandes linguas de cultura europeas non sería factible sen: 1º) unha visión mítica e lendaria da realidade lingüística onde se presupón, na liña dos mitos lingüísticos medievais e renacentistas, a existencia dunha “versión pura e orixinal” dos idiomas propios que se estaría a “corromper” nos usos posteriores¹⁶⁸ e 2º) unha focalización ideolóxica da realidade lingüística que pretende, en última instancia, salvagardar a unidade lingüística dunha determinada entidade idiomática como “símbolo visible” da existencia real e efectiva dunha determinada nación (cultural ou política)¹⁶⁹.

Agora ben, para comprendermos a reinterpretación ideolóxica da realidade lingüística que subxace a afirmacións do tipo “El castellano no se ha segmentado” teremos que demostrar que: 1º) o nivel de homoxeneidade e uniformidade interna que se lle presupón a unha determinada variedade estándar non implica, necesariamente, que a totalidade da lingua respectiva goce de idéntico nivel de cohesión interna e 2º) as variedades estándar non son sempre tan uniformes e homoxéneas como se deduce da lectura da obra dalgúns lingüistas e, correlativamente, as variedades lingüísticas vernáculos non sempre tan heteroxéneas e diversas (isto é, tan “caóticas”) como se dá a entender na obra deses mesmos lingüistas.

Dado que a primeira das dúas cuestións xa foi tratada parcialmente en parágrafos anteriores, desexariamos reflexionar, a seguir, sobre todo, verbo da posibilidade de que as variedades estándar das grandes linguas europeas non sexan tan uniformes nin estean tan cohesionadas internamente como habitualmente se pensa. Por suposto, incidir sobre esta segunda cuestión implicará, ao cabo, volver sobre a primeira en tanto que, como en diante se verá, unha e outra son, no fondo, dúas caras dunha mesma moeda pois non deberíamos esquecer que a expansión territorial dunha lingua, polo xeral, implica unha

---

¹⁶⁸ Para Manuel Alvar, esa lingua “pura” e “orixinal” estaría no “buen gusto” (no *bon usage* de gramáticos franceses como Claude Favre de Vaugelas) dos literatos do Século de Ouro español que, na actualidade, se estaría a corromper: 1º) polo ataque consciente daqueles que el designa como “aristocracia negativa” (Alvar 1982: 41) e 2º) polo uso descoidado dos falantes (Alvar 1990: 15). Para Manuel Alvar (1982: 51-55), a corrupción lingüística conduciría, inexorablemente, cara á anarquía e cara á degradación moral.

¹⁶⁹ Sería interesante que, a este respecto, citásemos estas palabras de Gregorio Salvador (1987: 135): “[...], contestó que sí, que había un hecho definitorio que nos unía a todos: el idioma español. Llámese español o llámese castellano, dijo, la verdad es que ahí está, que es la lengua que hablamos todos los que hemos nacido en España y, aunque sea con rechazo por parte de algunos, es lo único que nos une, aparte de habitar ese ámbito geográfico tan bien determinado que es la llamada piel de toro. Y hay una cultura común, que es la que se ha producido en esa lengua, la lengua de Cervantes que le dicen. Pues bien, una obra como la de Cervantes o la de Santa Teresa o la de Quevedo tiene que sentirla como propia cualquier español, sea vasco, catalán o sevillano. «Y si no lo siente así, peor para él»”.

intensificación no nivel de diversificación lingüística interna (tamén, da súa variedade estándar correspondente).

A bibliografía especializada na análise da historia das “vellas” linguas europeas apréndenos que, nin no pasado (Dalby 2002: 38-81, Joseph 2004: 98-109), nin no presente (Joseph 2004: 132-161), o nivel de cohesión e uniformidade interna nas variedades estándar dos grandes idiomas de cultura europeos (p.e. do portugués, do español, do francés, do inglés, etc.) é tan elevado como, ás veces, se afirma.

Verbo desta cuestión, a pouco que se consulte o conxunto de traballos dedicados ao estudo das grandes variedade estándar escritas europeas no volume editado por Michael Clyne (1992), decatariámonos de que, se a cohesión interna nas variedades modelo destes idiomas fose tan elevada como se dá a entender na lingüística de ascendencia máis tradicional, non tería ningún sentido que a totalidade de traballos contidos neste texto coincidisen na caracterización de todos estes idiomas como *linguas policéntricas* ou *pluricéntricas* (ing. *polycentric languages* e *pluricentric languages*) xa que esta etiqueta, na visión de Peter Trudgill (2003: 105), implica que un mesmo idioma conta con dous ou máis centros normativos e que cada un deles producirá, por súa vez, unha variedade estándar parcialmente diversificada¹⁷⁰.

Certamente, de consultarmos o conxunto de traballos editados por Michael Clyne (1992), chegaríamos á conclusión de que as grandes variedades estándar escritas de difusión mundial (nomeadamente, o español, o francés, o inglés e o portugués), malia posuíren unha variedade estándar cun elevado nivel de uniformidade e de cohesión interna consecuencia dun intenso proceso histórico de *estandarización* executado desde a metrópole europea, de atendermos á totalidade de usos lingüísticos que se ven como parte de cada un destes idiomas, non só se poderían ver como *linguas policéntricas* ou *pluricéntricas* (isto é, con máis dunha variedade estándar) senón, mesmo, como unidades idiomáticas territorialmente segmentadas (é dicir, fragmentadas en varios idiomas diferentes entre si)¹⁷¹.

---

¹⁷⁰ Mentres Peter Trudgill (2003: 105) fala de *linguas policéntricas*; no artigo de Michael Clyne (1992b) óptase polo termo *lingua pluricéntrica*. Nós, pola nosa banda, utilizaremos, indistintamente, un e outro termo.

¹⁷¹ Por suposto, como se pode comprobar en Michael Clyne (1992b: 3) e Alan N. Baxter (1999: 11), a fronteira entre ser parte dunha *lingua policéntrica* e, daquela, un centro parcialmente endonormativo ou ser unha lingua autónoma sería, tamén, unha cuestión relativa pois unha mesma variedade lingüística (p.e. o galego) podería ser vista, asemade, como lingua de seu ou como parte dunha outra *lingua pluricéntrica* (neste caso, como centro parcialmente endonormativo dentro do portugués; por súa vez, *lingua policéntrica*).

Se callar, segundo Juan Carlos Moreno Cabrera (2000: 63-66), a lingua inglesa sería un dos casos en que, de xeito máis claro, se visualizaría a intensa e marcada diversidade lingüística real (non só no eixo espacial) subxacente á imaxe idealizada e mítica dos grandes idiomas europeos como entidades idiomáticas perfectamente homoxeneizadas e cohesionadas internamente baixo a éxida incontestable dunha única variedade estándar metropolitana.

Ao noso xuízo, para xustificar esta nosa afirmación precedente, sería suficiente con lembrar que, conforme os investigadores coñeceron mellor a realidade lingüística do inglés ao longo do mundo e segundo os lingüistas abandonaron progresivamente o estudo deste idioma desde a atención exclusiva aos modelos lingüísticos fornecidos pola variedade estándar da metrópole europea (Illas Británicas); cada vez máis coincidiron ao redor da pertinencia da visión da lingua inglesa como unha *lingua policéntrica* ou *pluricéntrica* (isto é, como un idioma con máis dun centro normativo e, xa que logo, con máis dunha variedade estándar parcialmente diversificada).

Precisamente, no ronsel destes lingüistas moi atentos á marcada diversidade lingüística interna do idioma inglés, algúns investigadores mesmo se refiren a cada unha das variedades estándar parcialmente diversificadas que se poderían discriminar no inglés co termo de “ingleses” (cando menos, inglés das Illas Británicas, inglés americano, inglés australiano, inglés de Canada e inglés da India); etiqueta que, por suposto, ofrece unha imaxe de maior autonomía entre os diferentes centros normativos¹⁷².

Por último, e para ser aínda máis conscientes do considerable nivel de heteroxeneidade e de diversidade lingüística presente na lingua inglesa actual ao longo do mundo, non estaría de máis lembrar que algúns sociolingüistas como John Earl Joseph (1987: 171, 2004: 148-150) non dubidan en comparar a situación actual deste idioma coa do latín tardío contra finais da Idade Antiga porque, de xeito similar a como lle acontecera naquel tempo ao latín, non sería imposible que caracterizásemos o inglés de certos contextos sociolingüísticos pos-coloniais (p.e. o inglés de Hong Kong, o inglés de India, etc.), de mantérense as circunstancias políticas, económicas, sociais e culturais de hoxe en día, como a cerna de futuros idiomas independentes ou como, na terminoloxía de Peter Trudgill (2002), *variedades lingüísticas embrionarias*

---

¹⁷² Así, por exemplo, mentres que Gerhard Leitner (1992) pensa no inglés como unha *lingua policéntrica*; Peter Stockwell (2002: 19), pola contra, fala de inglés das Illas Británicas, de Australia, da India, etc.

Evidentemente, como podemos comprobar na obra de James Milroy e Lesley Milroy (1985: 29, 1997b: 48-49), ao pé desta diversificación lingüística no plano espacial (tamén dentro das Illas Británicas), cómpre ter moi presente a realidade de que a lingua inglesa presenta un considerable grao de heteroxeneidade e diversidade lingüística tamén no plano social e temporal.

Dado que a diversidade do inglés na dimensión temporal xa foi parcialmente tratada no apartado dedicado ao estudo da lingüística histórico-comparativa¹⁷³, no tocante á heteroxeneidade no plano social abondaría con mencionar que, malia que nos circunscribísemos ao ámbito xeográfico das Illas Británicas, segundo Gerhard Leitner (1992: 187-194), veríámonos na obriga de recoñecer que o inglés da metrópole, desde as súas orixes alá polo século V a. C. até a actualidade, nunca gozou dun nivel de homoxeneidade lingüística semellante a aquel que, tradicionalmente, lle atribuíron os lingüistas pois é evidente que o idioma inglés no seu “berce orixinario” é tanto máis diverso canto máis descendemos na pirámide social.

En resumo, a lingua inglesa, en contra da imaxe que non en poucas ocasións se ofrece dela, non se pode ver como unha entidade lingüística perfectamente homoxeneizada e uniformizada internamente dado que, segundo os máis dos sociolingüistas actuais, cómpre recoñecer que, ao pé da marcada diversidade lingüística que se rexistra no inglés ao longo do mundo (no plano temporal, espacial e social), co chamado inglés estándar das Illas Británicas, conviven unha serie de centros normativos con cadansúa variedade estándar parcialmente diversificada. Precisamente, desde o recoñecemento da existencia de máis dun centro normativo para o idioma inglés (e, por suposto, de máis dunha variedade estándar), non poucos lingüistas actuais optan por definir ao idioma inglés como unha *lingua policéntrica* ou *pluricéntrica* (outros lingüistas falan de “ingleses” ou, mesmo, de *variedades lingüísticas embrionarias* ou de “linguas incipientes”)¹⁷⁴.

Xa que logo, con independencia de que falemos de *lingua policéntrica*, de varios “ingleses”, de *variedades lingüísticas embrionarias* ou de “linguas incipientes”, desde o punto de vista da sociolingüística máis recente, non habería ningunha dúbida de que a

---

¹⁷³ Lembremos a este respecto que algúns lingüistas puxeron o acento sobre o feito de que, desde un punto de vista estritamente teórico e obxectivo, sería perfectamente comprensible que falásemos do inglés antigo ou anglosaxón e do inglés moderno, por causa da enorme distancia lingüística que media entre eles e por causa da escasa intelixibilidade mutua, como dúas linguas diferentes que se suceden no tempo (ao xeito de, por exemplo, o latín e o galego) e non como dúas etapas históricas dunha mesma e única lingua.

¹⁷⁴ Verbo desta cuestión, lémbrense, ademais, as polémicas históricas sobre se o inglés americano era lingua ou dialecto (Romaine 1994: 32-33). O termo “lingua incipiente” aparece en Žarko Muljačić (1999: 12).

situación real do inglés ao longo do mundo non se corresponde con esa imaxe tradicional dese idioma como unha, por utilizarmos a terminoloxía de John Earl Joseph (1987: 170), *lingua estándar monocéntrica* (isto é, coa visión do inglés como un idioma perfectamente cohesionado e uniformizado internamente sen ningunha fisura verbo da *variedade estándar metropolitana ou monocéntrica*) con respecto á cal todos os usos discordantes ficarían relegados á condición de, simplemente, desvíos. Semella que este xeito de razoar desexa imposibilitar a promoción das variedades lingüísticas vernáculas e, xa que logo, impor, manter e preservar a unidade lingüística e territorial dunha lingua dominante.

O francés pasa por ser, comunmente, unha das linguas máis homoxéneas e máis uniformes do mundo por causa de que, entre os lingüistas, chegou a callar a idea de que en todas as escolas de países francófonos se aprende, se ensina e se emprega un mesmo e único francés estándar (Lüdi 1992: 149, Muljačić 1983b: 71, Price 1976: 10)¹⁷⁵. Pola contra, de acordo co parecer de Georges Lüdi (1992: 149), esa imaxe distorcida do idioma francés, ao igual que acontecía coa lingua inglesa, non se corresponde, exactamente, coa realidade dos feitos lingüísticos.

Precisamente, a maioría dos sociolingüistas que analizaron a situación real do francés na actualidade ao longo do mundo chegaron á conclusión de que, tanto nos territorios ultramarinos (Valdman 1983, Dugas 1983; Joseph 1987: 171, 2004: 149) coma na propia Francia (Lüdi 1999: 158-159), o idioma francés alcanzou un grao de heteroxeneidade tan acusado con respecto ao chamado *bon usage* que, desde unha posición ben moderada, sería factible falar, cando menos, dun francés de Quebec, dun francés de Luisiana, dun francés de Bélxica, dun francés de Suíza e dun francés de África. Así pois, de excluírmos o territorio de Luisiana e de contarmos tamén con Francia, poderíamos caracterizar ao francés como unha *lingua policéntrica* ou *pluricéntrica* con, cando menos, cinco centros normativos asociados a outras tantas variedades estándar parcialmente diversificadas¹⁷⁶.

---

¹⁷⁵ Como exemplo desa postura tradicional ante a lingua francesa poderíamos citar estas palabras de Manuel Alvar (1982: 52): “Lógicamente, ni esto, ni lo que he dicho antes, pretenden la uniformización: el respeto non es imposición y el bien de todos será tanto más propio cuanto más compartido⁶⁸. Pensemos en lenguas tan uniformadas como el francés y, sin embargo, muy ricas en variedades regionales [...]”. De semellante opinión semella ser Gregorio Salvador (1987: 23) cando escribe: “Asombrosa variedad del español, constantemente dialectal sin dejar de ser literario. No todas las lenguas son así, como es bien sabido. Pensemos en el francés sin ir más lejos, con su rígida e insalvable barrera entre variedad regional y lengua literaria”.

¹⁷⁶ Nunha postura menos moderada, sería factible, segundo Georges Lüdi (1999: 158), para o caso de Quebec, falar de lingua quebequesa ou, mesmo, do quebequés como lingua de seu.

Verbo da diversidade lingüística actual do idioma francés, cómpre ter ben claro que nin sequera o francés usado en Francia sería un idioma tan cohesionado e tan uniformizado internamente como pretende o mito do *bon usage* porque, segundo Albert Valdman (1983: 675-679), neste país, encontramos que os usos lingüísticos reais conforman un *continuum lingüístico* de múltiples solucións intermedias estremadas por dúas abstraccións ou idealizacións coñecidas, respectivamente, como *francés popular* e *francés estándar*.

Evidentemente, pensar no idioma francés como unha lingua perfectamente cohesionada e uniformizada internamente ao xeito dunha *lingua estándar monocéntrica* sería relativamente sinxelo sempre e cando se parta da premisa teórica de que a totalidade do idioma francés colle dentro dos estreitos límites que fixaran os gramáticos franceses desde o século XVII (p.e. Claude Favre de Vauguelas, Antoine de Rivarol, etc.) co chamado *bon usage* e se se pensa que, por conseguinte, todas as prácticas lingüísticas discordantes con ese uso correcto fican “fóra” do francés porque, no fondo, eran “usos desviados” ou “usos incorrectos” (Lodge 1998: 23-31, Lüdi 1992: 154)¹⁷⁷. Bótase de ver, pois, que na lingua francesa, ao igual que acontecía na lingua inglesa, cando os lingüistas falan de cohesión e uniformización lingüística no seu idioma, en realidade, están a considerar, unicamente, a cohesión e uniformidade lingüística no interior da variedade estándar da metrópole e, xa que logo, están a enfocar a realidade lingüística global dos seus idiomas respectivos desde o punto de vista da superioridade sociopolítica das elites estatais metropolitanas.

Para rematar con esta breve ilustración do alcance da heteroxeneidade e da variabilidade nas grandes variedades estándar europeas, os traballos de R. W. Thompson (1992) e de Alan N. Baxter (1992) verbo do español e do portugués respectivamente, axúdannos a ser conscientes de que tampouco estes dous idiomas presenta un nivel de homexeneidade e de uniformidade interna tan elevado como, non en poucas ocasións, deron a entender os lingüistas españois e portugueses.

En esencia, de acordo con estes dous estudosos (e, por extensión, en consonancia co enfoque da sociolingüística), o grao de diversificación lingüística acadado entre as variedades lingüísticas do portugués e do español faladas a unha e outra beira do océano atlántico por causa do proceso de arredamento progresivo en que están inmersas ese conxunto de variedades lingüísticas desde hai varios séculos sería a

---

¹⁷⁷ Téñase presente que, no fondo, o *bon usage* era tan só o uso lingüístico das elites estatais parisienses peneirado, a maiores, pola actividade literaria dos escritores e polo labor prescriptivo dos gramáticos.

proba máis evidente do elevado nivel de heteroxeneidade e diversidade lingüística interna en que se debaten o portugués e o español modernos.

Así, no tocante ao nivel de diversificación lingüística entre as variedades lingüísticas do español de América e de España, gustaríanos facer referencia a unha anécdota, protagonizada polo insigne lingüista peruano Alberto Escobar e recollida por R. W. Thompson (1992: 55) no seu traballo onde se constata que a percepción do español falado como un idioma perfectamente homoxeneizado podería variar notablemente se abandonásenos o ámbito dos usos orais dos lingüistas (e dos seus congresos internacionais) e se descendésemos até as prácticas lingüísticas habituais do chamado “home da rúa”.

Segundo o relato do propio Alberto Escobar a R. W. Thompson, cando, en 1975, de regreso dunha serie de congresos polas cidades de Quito, Bogotá, Caracas, San Xoán e Santo Domingo na compañía dun colega lingüista, recalou, agora en solitario, nestes mesmos núcleos de poboación tempo dabondo como para establecer contacto directo co “home da rúa” (nos cafés, nos mercados, nos suburbios, nos modestos hoteis, etc.), non puido evitar a sensación de que, en contra das súas impresións iniciais, estes países hispanoamericanos posuían cadansúa lingua de seu inintelixible coas demais.

Fóra de que as sensacións finais do lingüista Alberto Escobar puidesen soar a esaxeracións persoais e á marxe do seu carácter impresionístico que, queiramos ou non, sempre limitan considerablemente o seu valor como argumento científico; cómpre pór de relevo que a anécdota recollida por R. W. Thompson evidencia o feito innegable de que o español de América tende a incrementar a súa heteroxeneidade e a súa diversidade lingüística conforme nos arredamos dos usos lingüísticos das elites cultas americanas e segundo descendemos na pirámide social.

Sexa como for, para a sociolingüística actual (Joseph 1987: 170, Thompson 1992), non semella haber dúbidas de que o español actual se comporta como unha *lingua policéntrica ou pluricéntrica*; isto é, con máis dun centro normativo e con máis dunha variedade estándar parcialmente diversificada (cando menos, o español de América e o español europeo). A maiores, tampouco parece existir dúbidas verbo do convencemento de que o español actúa como un idioma en que, día tras día (máis en América que en España), cada vez hai un distanciamento maior entre as variedades lingüísticas vernáculas e as súas correspondentes variedades modelo¹⁷⁸.

---

¹⁷⁸ Por suposto, aínda que o nivel de intelixibilidade lingüística entre unha variedade lingüística vernácula determinada e a súa correspondente variedade modelo no seu territorio puidese ser bastante elevada (p.e.

Con respecto á lingua portuguesa, a sociolingüística actual (Baxter 1992, Joseph 1987: 170, Trudgill 2003: 105) coincide na visión do portugués como unha *lingua policéntrica* ou *pluricéntrica* dotada con, como pouco, dous grandes centros normativos e, xa que logo, con dúas variedades estándar parcialmente diversificadas: a variedade estándar brasileira e a variedade estándar do portugués europeo.

Segundo Alan N. Baxter (1992), non deberíamos obviar que, ao pé destas dúas grandes variedades de referencia, detéctase unha tendencia nas variedades lingüísticas vernáculas da lingua portuguesa (moitísimo máis acusada no Brasil) cara a un distanciamento progresivo verbo das súas respectivas variedades de referencia. Certamente, de acordo co relato de Alan N. Baxter (1992: 23-35), de continuar esta deriva, é lóxico supoñer que, por causa da inclinación dos lingüistas brasileiros a ter cada vez máis presente as prácticas lingüísticas reais dos brasileiros á hora de elaborar a súa propia variedade modelo, a variedade estándar do Brasil debería acrecentar o seu nivel actual de distanciamento verbo do estándar portugués europeo.

En resumo, fronte á imaxe interesada e, claramente, ideolóxica das grandes variedades estándar escritas europeas (nomeadamente, do inglés, do español, do francés e do portugués) como *linguas estándar monocéntricas* perfectamente cohesionadas e uniformizadas internamente e fronte á ocultación interesada (=ideoloxía lingüística) da diversidade e heteroxeneidade lingüística real subxacente ás variedades estándar metropolitanas deses mesmos idiomas; cómpre salientar que: 1º) estamos, en realidade, ante *linguas policéntricas* ou *pluricéntricas* e 2º) o nivel de heteroxeneidade e variabilidade lingüística por baixo das respectivas variedades modelo intensifícase conforme nos achegamos ao “home da rúa” (isto é, segundo descendemos na pirámide social).

Se isto non fose así, isto é; se non houboese unha forte variabilidade e heteroxeneidade lingüística entre o conxunto de diferentes variedades lingüísticas vernáculas subordinadas ás variedades de referencia respectivas de cada un destes idiomas; habería que concluír que as referencias de sociolingüistas como Suzanne Romaine (1994: 32) a posibles casos de inintelixibilidade mutua entre dous falantes de español ben afastados no espazo (p.e. entre un falante de Huelva e un falante de Bos Aires) son impresións persoais (máis ben, esaxeracións) e/ou episodios puntuais e

---

entre un campesiño de Bolivia e a variedade estándar do español dese mesmo país), os falantes desa mesma variedade lingüística popular poderían ter moitas máis dificultades de intelixibilidade mutua se trabasen contacto directo con usuarios doutras variedades lingüísticas vernáculas xeograficamente moi afastadas (p.e. un campesiño boliviano e un campesiño español).

contextuais dos cales, por causa do seu carácter impresionístico e ocasional, non sería posible tirar conclusión científica ningunha.

Agora ben, ao noso xuízo, quen razoase dese xeito, debería tamén ter presente que a propia lingüística anterior á sociolingüística, en determinadas ocasións, recoñecía implicitamente o elevado nivel de heteroxeneidade e diversificación lingüística subxacente ás variedades estándar metropolitanas dos grandes idiomas europeos cando, por exemplo, ante o elevado nivel de distanciamento lingüístico de determinadas variedades lingüísticas vernáculas verbo da súa variedade de referencia correspondente (p.e. o andaluz con respecto ao español estándar), víase na obriga de acudir a trazos extralingüísticos para xustificar a inclusión desas mesmas variedades lingüísticas vernáculas nunha determinada unidade idiomática superior (neste caso, no español)¹⁷⁹.

En definitiva, como acabamos de ver, por moi elevado que fose o grao de uniformidade e homoxeneidade interna na variedade estándar dun idioma determinado (p.e. na variedade estándar do francés)¹⁸⁰, este nivel de cohesión interna, en contra das presuncións de non poucos lingüistas (entre eles, por suposto, Manuel Alvar e Gregorio Salvador), non sería extensible, de xeito automático, á totalidade de usos lingüísticos que se ven como parte dese mesmo idioma porque non é estraño que as grandes variedades estándar escritas europeas, ademais de contar con máis dun centro normativo (isto é, ademais de ser *linguas policéntricas* ou *pluricéntricas*), aumenten o seu grao de diversidade lingüística interna conforme descendemos cara aos usos lingüísticos reais do “home da rúa”.

En realidade, como pretendemos demostrar nos parágrafos seguintes, o elevado grao de diversificación e heteroxeneidade que presentan as grandes linguas de cultura europeas na actualidade non deixa de ser unha consecuencia lóxica da súa enorme expansión territorial como linguas coloniais porque, como nos aprende o proceso histórico de transformación do latín nas diferentes linguas romances, canto máis se estende unha variedade lingüística no eixe espacial tanto máis se diversifica ese mesmo idioma internamente até o extremo de que non é imposible que desa diversificación territorial puidesen xurdir novas realidades idiomáticas (se queremos, novas linguas).

Verbo da transformación histórica do latín, pensamos que os máis dos lingüistas aceptarían, sen excesivas obxeccións, a hipótese de que (Joseph 2004: 99, 148, 132-161,

---

¹⁷⁹ Así acontece, como xa vimos, en Manuel Alvar (1982: 59-64).

¹⁸⁰ A inmensa maioría de lingüistas coinciden na afirmación de que a variedade estándar da lingua francesa supera en grao de uniformización e cohesión interna ao resto de variedades estándar europeas.

186-187; Dalby 2002: 38-81, Wright 2004: 21), durante os case mil anos seguintes á caída do Imperio Romano, a realidade lingüística subxacente ao cohesionado e uniforme latín estándar que se continuaba a utilizar na lingua escrita e nos contextos orais formais se organizaba como un *continuum lingüístico románico* onde as diferentes variedades lingüísticas vernáculas emparentadas historicamente co latín tardío se comportaban de xeito moi similar aos *continuum xeolectais* actuais.

Neste sentido, se ben dúas variedades lingüísticas xeograficamente adxacentes eran mutuamente intelixibles; pola contra, de confrontarmos dúas variedades lingüísticas situadas contra os polos deste *continuum lingüístico*, por causa da constante e crecente acumulación de diferenzas lingüísticas entre variedades lingüísticas contiguas e, por conseguinte, debido ás dificultades crecentes de comprensión mutua conforme aumentase a distancia xeográfica e lingüística entre variedades lingüísticas vernáculas, non sería imposible que nos encontrásemos con dúas variedades lingüísticas mutuamente inintelixibles.

Evidentemente, a segmentación interna deste *continuum lingüístico románico* tras a caída do Imperio Romano en diferentes variedades lingüísticas vernáculas non se produciu ao chou senón en correlación e baixo a influencia das variedades lingüísticas vernáculas faladas con anterioridade á imposición do latín como lingua colonial (Dalby 2002: 38-81, Joseph 2004: 186-187, Mufwene 2001: 20, 139-141, 163-166; 2002: 164, 176, 180-182) e en consonancia con certas barreiras xeográficas naturais (Wright 2004: 21)¹⁸¹.

Así e todo, no tocante a esta segunda cuestión, tal e como afirma Sue Wright (2004: 21), durante ese período de case mil anos posterior á desaparición do Imperio Romano, a distancia lingüística entre variedades lingüísticas vernáculas xeograficamente adxacentes, aínda que houbo entre elas fronteiras xeográficas ben marcadas (p.e. os Pireneos), nunca sería equiparable ao nivel de distanciamento lingüístico que percibimos hoxe entre, por exemplo, o francés estándar e o español estándar.

Así pois, cómpre deixar claro que, durante o lapso de tempo (cando menos, desde o século V d. C. até o século XIII), non existía nada semellante a unha “lingua

---

¹⁸¹ No tocante a estes lindes xeográficos (cordilleiras, ríos, etc.), Ralph Penny 154-159) afirma que, con anterioridade e posterioridade á conformación dos grandes estados europeos no século XVI (p.e. España e Francia para os Pireneos), este tipo de fronteiras físicas tiveron unha relevancia moi escasa pois sempre, entre alén e aquén da fronteira (nomeadamente, por intereses comerciais), houbo frecuentes contactos de tal xeito que só tras o fortalecemento dos estados europeos no século XIX esas fronteiras comezaron a funcionar como auténticas barreiras para a comunicación.

italiana”, a unha “lingua española”, a unha “lingua portuguesa”, etc., (Joseph 2004: 99, Wright 2004: 20-25) porque, tras o colapso político do Imperio Romano e da autoridade política, cultural, lingüística e económica exercida desde Roma, a posterior fragmentación do latín estándar deu lugar, en primeiro termo (Joseph 2004: 186), a unha multiplicidade de romances falados e, con posterioridade, desde ese “magma lingüístico” dun conxunto de variedades lingüísticas vernáculas máis afíns entre si canto maior fose a súa veciñanza xeográfica, emerxeron, paseniño, as grandes linguas romances europeas (español, portugués, francés, italiano, etc.) porque, por causa dos cambios políticos, económicos, sociais e culturais operados na sociedade europea desde o Renacemento que propiciaron a aparición dun sentimento (proto-)nacionalista (Joseph 2004: 187, Wright 2004: 26-32), as “peculiaridades dialectais” dalgunhas variedades lingüísticas vernáculas comezaron a ser vistas como diferenzas entre linguas froito do desexo de auto-identificación desas colectividades como pobos diferenciados.

Agora ben, non deixa de ser un feito paradoxal que, así como determinados lingüistas admiten, de xeito máis ou menos explícito, a relevancia da heteroxeneidade e variabilidade lingüística no período anterior á imposición do poder colonial romano así como na etapa inmediatamente posterior á caída do Imperio Romano; curiosamente, da lectura dos traballos deses mesmos investigadores, poderíamos tirar a impresión de que o espazo de tempo comprendido entre eses dous acontecementos históricos foi unha especie de “balsa de aceite” onde a heteroxeneidade e a diversidade lingüística desapareceron case por completo baixo a forza unificadora do latín estándar.

Precisamente, en relación con este período comprendido entre o inicio e o final do poder colonial de Roma, lingüistas como Andrew Dalby (2002), John Earl Joseph (2004) e Salikoko S. Mufwene (2001, 2002) opinan que a pegada das chamadas, tradicionalmente, linguas de substrato sobre as variedades lingüísticas vernáculas latinas foi tan forte que, a resultas do influxo desas variedades lingüísticas pre-coloniais, se desenvolveu unha diversificación lingüística territorial da lingua latina tan marcada que mesmo tivo o seu reflexo sobre o latín escrito¹⁸².

En consecuencia, de acordo co modelo teórico ideado por estes e outros lingüistas, a homoxeneización e a diversificación lingüística non son dous fenómenos antitéticos e irreconciliables entre si senón realidades complementarias en tanto en

---

¹⁸² Segundo Andrew Dalby (2002: 47), o autor de *O Asno de Ouro*, Lucio Apuleio, de orixe norteafricana, reflicte na súa obra literaria a influencia do púnico, a súa lingua materna, así como do grego, lingua que, xunto co latín, aprendeu de adulto.

canto se entende que, tanto no pasado (p.e. no latín) como no presente (p.e. no portugués actual), conforme un idioma se estende xeograficamente como lingua colonial mediante a absorción (se callar, sería mellor dicir fagocitación) de novos falantes doutras variedades lingüísticas (=homoxeneización), asemade, froito da interacción coas peculiaridades e cos hábitos lingüísticos desoutros novos falantes, ese mesmo idioma camiña cara a unha diversificación interna de tal forma que, de dárense as circunstancias socio-políticas adecuadas e de mediar tempo suficiente, non sería imposible que se sentaran as bases cara a unha posible fragmentación posterior en novos idiomas (=diversificación).

Desde esta premisa teórica, John Earl Joseph (2004: 132-161) non dúbida en comparar a conxuntura sociolingüística que están a experimentar actualmente as grandes variedades estándar escritas europeas ao longo do mundo (nomeadamente, o inglés, o español, o portugués e o francés) coa transformación progresiva que, no seu día, experimentou a lingua latina falada desde o final do Imperio Romano até a aparición das linguas romances.

Segundo o parecer de John Earl Joseph (2004: 132-161), hoxe en día, o inglés (e, insisto, por extensión, as grandes linguas europeas) estaría mergullado nunha deriva de transformación moi similar á dinámica de cambio que, no seu momento, experimentou a lingua latina tras a derruba do poder colonial do Imperio Romano porque: 1º) o inglés está a desenvolver un certo proceso de fragmentación xeográfica en correlación coas variedades lingüísticas pre-coloniais tal e como lle acontecera ao latín falado no seu día e 2º) está a aparecer, moi devagar, en determinados territorios ex-coloniais ingleses (p.e. en Hong Kong), un sentimento de “decadencia” ou “deterioro” lingüístico verbo dos modelos lingüísticos da metrópole europea do mesmo xeito que, contra finais da Idade Media (e con anterioridade á aparición dunha consciencia de lingua autónoma no Renacemento), aparecera no occidente do continente europeo un sentimento de que, nos rexistros formais, se estaba a utilizar un “latín incorrecto” en comparación co latín formal escrito.

Desde o punto de vista da sociolingüística (Joseph 2004: 135-160), esa idea de que fai gala, nomeadamente, a prensa escrita e os lingüistas de corte máis tradicional (e máis acaroados á metrópole) de que, mesmo nos ámbitos de uso máis formal, se está a facer uso dun inglés “incorrecto” ou “decadente” (tamén en Brasil é común falar dun portugués “decadente”) podería interpretarse como un recoñecemento implícito de que, en determinados espazos xeográficos pos-coloniais (p.e. en Hong Kong, en Brasil, etc.),

estariamos ante as primeiras etapas do proceso de emerxencia dun posible novo idioma en correlación máis ou menos directa coas variedades lingüísticas precedentes ao período colonial.

Evidentemente, en opinión da sociolingüística, para aceptarmos que estamos ante unha variedade lingüística parcialmente diferenciada ou ante unha *variedade lingüística embrionaria* e non, simplemente, ante un modelo lingüístico “decadente” ou “incorrecto”, teriamos que ter moi presente que unha parte dos falantes máis cultos deses espazos xeográficos pos-coloniais (p.e. os estudantes universitarios en Hong Kong)¹⁸³ xa non son conscientes dos “erros” en que caen en comparación cos modelos lingüísticos da metrópole por causa da presión histórica exercida “desde abaixo” polas variedades lingüísticas pre-coloniais subxacentes¹⁸⁴.

Xa que logo, de acordo con John Earl Joseph (2004: 132-161), a idea de “decadencia” ou “deterioro” presente nun sector das elites culturais de determinados contextos pos-coloniais así como a percepción dos sociolingüistas de que, neses mesmos espazos xeográficos, están a xurdir novas modalidades lingüísticas (por exemplo, o inglés de Hong Kong, o inglés de Singapur, o portugués do Brasil, etc.), constituirían, no fondo, dous puntos de vista diferentes ante un mesmo fenómeno lingüístico: canto máis se estende xeograficamente unha variedade lingüística determinada (no sentido de que absorbe un número maior de falantes) tanto máis se diversifica lingüisticamente esa mesma variedade lingüística¹⁸⁵.

---

¹⁸³ Téñase presente que John Earl Joseph (2004: 142-150) basea as súas conclusións na análise dos textos producidos, desde 1996, por estudantes universitarios da materia de sociolingüística na Universidade de Hong Kong.

¹⁸⁴ No caso de Hong Kong, o cantonés. Por outra banda, abonda con ler o traballo de Aryon Dall’Igna Rodrigues (2002: 16) e de Carlos Alberto Faraco (2002: 38-49) para decatarse de que algo moi similar está a acontecer co portugués no Brasil desde o período colonial.

¹⁸⁵ Evidentemente, a *ideoloxía lingüística* subxacente ao pensamento de Gregorio Salvador (1987: 74) impídelle aceptar a posibilidade de que o español actual, debido a súa considerable expansión xeográfica, estea a experimentar un proceso similar a aquel que, no seu día, viviu o latín estándar pois: “[...] hasta qué punto el español americano, como en su tiempo el latín vulgar, no lleva en sí el germen de la diversificación lingüística, no está llamado a convertirse en una familia de lenguas hispánicas, de modo semejante a lo que ocurrió con el latín extendido por las tierras del Imperio Romano. Se piensa que la lengua hija se va a reproducir el proceso sufrido por la lengua madre y el español, en su expansión y en su diversificación dialectal, se convertirá para los romanistas en vivo trasunto de lo que fue el latín vulgar rastreado por ellos en los textos. Pero la tradición historicista es tan fuerte que más que obtener de la observación de los hechos actuales posibles explicaciones a controvertidos procesos históricos, lo que hace es aplicar a la descripción de lo contemporáneo las hipótesis que a cada lingüista le son más gratas para explicarse las complejidades e singularidades de las evoluciones románicas. Es, por ejemplo, cuando Lenz pretende explicar la fonética del español de Chile por el influjo dun sustrato araucano y la tesis se le va deshaciendo [...]. La teoría de sustrato, que tantos problemas de historia lingüística ha pretendido resolver, quedó así por completo desacreditada cuando se aplicó a hechos comprobables de la actualidad americana”.

Agora ben, por se todo o que vimos de dicir verbo da diversidade e heteroxeneidade interna das grandes linguas europeas como xermolo de posibles novos idiomas no futuro puidese semellar esaxerado ou mesmo fóra de lugar, gustaríanos traer a colación estas palabras do lingüista galego Xesús Ferro Ruibal (1984a: 251):

Non todo é maravilloso nas linguas cenmillionarias. O xigantismo tamén é un perigo. Cando unha lingua sae para fóra dos seus lindes naturais, mistúrase inevitablemente co substrato lingüístico que atopa no lugar a onde chega. E, como vaia a moitos lugares distintos, mistúrase con moitos substratos distintos. E, así, iniciáase un novo proceso de fragmentación lingüística que só precisa tempo e un corte na comunicación. O esforzos que haberá que facer para mante-la cohesión idiomática de tantos millóns de falantes son xigantescos. E o éxito non está asegurado. Porque o particularismo é unha constante humana.

En resumo, acabamos de ver que “un alto grado de nivelación” (isto é, un índice elevado de uniformidade, homoxeneidade e cohesión lingüística na variedade estándar dun determinado idioma) non é un trazo suficiente para asignar a unha determinada variedade lingüística á categoría de lingua ou dialecto porque, a fin de contas, este trazo en por si unicamente tería a capacidade de situar a unha determinada variedade estándar, nun punto concreto dun *continuum* que se estendese desde un grao mínimo até un nivel máximo de *estandardización*; mais, por moi alto que fose o nivel de *estandardización* dunha determinada variedade estándar (p.e. do francés), isto non implicaría, necesariamente, que a totalidade de usos lingüísticos supraordinados por esa mesma variedade modelo gocen dun nivel idéntico de homoxeneidade e de uniformización interna.

De feito, como acabamos de ver, as grandes variedades estándar escritas europeas, tanto no pasado (latín) como no presente (nomeadamente, inglés, español, portugués e francés), precisamente polo seu carácter de *linguas hipercentrais* ou *supercentrais* (é dicir, de linguas supranacionais con centos de millóns de falantes), con posuíren variedades estándar metropolitanas cun elevado nivel de uniformidade e cohesión interna, son, asemade, idiomas cun nivel de diversificación e heteroxeneidade interna (no plano espacial, social e temporal) moi superior ao grao de diversidade lingüística interna que encontramos en idiomas cunha extensión xeográfica moito máis reducida (p.e. no galego).

3. 3. 2. 3. 2. 2. A cohesión e uniformidade lingüística nas variedades lingüísticas vernáculas. O punto de vista da teoría de rede social

En relación coa sección anterior, e entramos así na segunda parte do noso razoamento que pretende visualizar a visión subxectiva da realidade lingüística que subxace ao criterio do “alto grado de nivelación”; en consonancia coas ideas e afirmacións explícitas de Manuel Alvar (1961, 1982, 1996b), non sería imposible chegar á conclusión de que a cohesión e uniformidade lingüística é unha realidade descoñecida fóra das variedades estándar e, por extensión, fóra dos usos lingüísticos escritos das elites culturais, económicas, políticas e sociais estatais que constrúen esas variedades modelo.

Precisamente, para demostrar que a cohesión e uniformidade lingüística pode existir á marxe das variedades estándar e dentro das variedades lingüísticas vernáculas ou non-estándar, acudiremos a todo ese conxunto de investigacións sociolingüísticas que, agrupadas baixo as etiquetas de *modelo de rede social* (ing. *social network model*) e/ou *teoría de rede social* (ing. *social network theory*)¹⁸⁶, conforman un paradigma teórico que nos permite argumentar en favor do noso convencemento de que algunhas variedades lingüísticas vernáculas poden presentar un nivel de cohesión e uniformidade interna similar (ou, mesmo, superior) ao grao de uniformidade interna que se detecta nas variedades estándar metropolitanas.

O *modelo de rede social* (Milroy 2002: 550)¹⁸⁷ parte da premisa teórica de que a *rede social persoal* formada polo conxunto de relacións interpersoais que cada individuo establece con outras persoas responde ao obxectivo de dotarse dunha estrutura reticular social de solidariedade e de reciprocidade (isto é, de apoio) que lle permita solucionar (e afrontar) todos e cada un dos problemas que atopa na súa vida cotiá.

---

¹⁸⁶ A primeira etiqueta aparece en James Milroy (1992: 207); a segunda en James Milroy e Lesley Milroy (1995: 57). Pola súa banda, R. B. Le Page (1997: 26) fala de *concepto de rede social* (ing. *concept of social network*). Por último, J. K. Chambers (1995: 69) afirma que o *modelo de rede social* xorde en 1978 cos estudos de James Milroy e Lesley Milroy sobre a fala dos barrios obreiros de Belfast.

¹⁸⁷ O *modelo de rede social* nace, segundo James Milroy (1992: 84-85), con vocación de validez universal pois, dado que todos os falantes, en calquera instante, manteñen algún tipo de contacto social con outros individuos (é dicir, visto que todo individuo está inserto nunha rede social concreta), este modelo teórico sería aplicable, en principio, a calquera tipo de contexto social por moi singulares e específicas que fosen as súas características. Precisamente por esa vocación de validez universal que permite investigar mesmo sociedades minimamente estratificadas socialmente (isto é, integradas, na práctica, por unha única clase social; p.e. por campesiños pobres); este paradigma teórico revélase de suma utilidade para nós na medida en que nos permitiría traballar coa relación entre lingua e sociedade no contexto de comunidades escasamente xerarquizadas como aquelas que, até hai ben pouco tempo, eran claramente predominantes na inmensa maioría das nosas aldeas e vilas.

A maiores, en opinión de Juan Andrés Villena-Ponsoda (2005: 306), visto que cada individuo constitúe o centro¹⁸⁸ dun conxunto limitado de vínculos directos e indirectos que se estende, en forma de retícula, a través do espazo xeográfico e social e dado que as *redes sociais persoais* actúan como unha configuración social intermedia entre o individuo e as estruturas macrosociais (p.e. entre o individuo e as clases sociais); sería interesante discriminar dentro de cada *rede social persoal* entre: 1º) *zona de primeira orde* constituída polas relacións interpersoais directas (isto é, con familiares e amigos íntimos cos cales o *ego* mantén unha relación directa) e 2º) toda unha serie de zonas seguintes (*de segunda orde*, *de terceira orde*, *de orde-n*) conformada polas sucesivas relacións interpersoais indirectas de cada individuo (isto é, con persoas que non están en contacto directo co *ego* e establecen os seus vínculos con el por medio dalgún membro interposto; p.e. amigos de amigos, amigos de familiares, etc.). Deste xeito, a través das sucesivas *zonas de orde-n* (en realidade, por medio da denominada *zona extensa* que inclúe as áreas máis remotas de cada *rede social persoal*), cada *ego* non só poderá comunicarse coa súa sociedade senón que, asemade, poderá recibir información desa mesma sociedade.

Neste sentido, o *modelo de rede social*, en tanto que desexa clarificar o grao de integración dun individuo na súa *rede social persoal* así como o nivel de compromiso de cada individuo cos valores e normas (tamén lingüísticas) que emanan da súa *rede social persoal*, permitiría delimitar o grao de compromiso/illamento (maior ou menor) dun individuo con respecto aos valores e ás normas que emanan tanto da súa comunidade como da súa variedade lingüística respectiva.

No tocante a estas dúas cuestións, J. K. Chambers (1995: 71) observa que as *redes sociais persoais* poden ser diferentes en canto á súa estrutura¹⁸⁹ e que esa diferente configuración reticular determina, dun xeito obxectivo o grao de integración de cada individuo dentro do seu grupo de iguais e o nivel de compromiso coas normas e cos valores (insistimos, no só lingüísticas) que se derivan da súa comunidade de iguais.

En opinión de James Milroy e Lesley Milroy (1997b: 60), cada *rede social persoal* podería flutuar en función dos parámetros obxectivos de *densidade* (ing. *density*) e de *multiplicidade* (ing. *multiplexity*).

---

¹⁸⁸ No *modelo de rede social*, a persoa situada no centro da súa respectiva *rede social persoal* recibiría a denominación de *ego* (Milroy 2002: 550).

¹⁸⁹ En palabras de J. K. Chambers (1995: 71), diríamos que cada *rede social persoal* presenta unha estrutura reticular peculiar segundo o número de persoas que se coñecen entre si e de acordo co tipo de coñecemento e tratamento que eses individuos establecen entre si.

A *densidade* dunha *rede social* (Chambers 1995: 71-72) sería un criterio obxectivo de índole estrutural que atendería tanto ao número de individuos que integran unha *rede social persoal* como ao número de vínculos reais establecidos en relación ao total de contactos teoricamente posibles dentro dun determinado grupo de individuos. A *multiplicidade* (Chambers 1995: 71-72), pola contra, sería un criterio obxectivo de natureza interaccional que prestaría atención ao tipo de relación ou vínculo que se establece entre os individuos dunha *rede social persoal* (p.e. familia, amizade, traballo, veciñanza, ocio, relixión, etc.) así como ao total de vínculos múltiples dentro do total de lazos interpersoais teoricamente posibles.

De acordo con James Milroy e Lesley Milroy (1997b: 60), unha *rede social persoal* ideal constituída por un *ego* e por cinco persoas máis ao seu redor acadaría o nivel máximo posible de *densidade* se todas as persoas desa rede se coñecesen entre si e, por outra banda, alcanzaría o grao máximo posible de *multiplicidade* se todos os individuos que compoñen esa *rede social persoal* estivesen relacionados entre si por lazos múltiples (isto é, por máis dun tipo de vínculo ou relación; p.e. por medio da familia, do traballo, da veciñanza, do ocio, da relixión, etc.).

Segundo J. K. Chambers (1995: 72-73), aínda que nunha pequena oficina de barrio sería factible que nos encontrásemos cunha *rede social persoal* caracterizable como unha *estrutura reticular múltiple e de densidade elevada* (Milroy 2002: 551) –isto é, cunha estrutura reticular onde todos os individuos se coñecerían entre si en máis dun tipo de relación (ing. *high density, multiplex personal network structure*)–; cómpre ver esa posibilidade como unha configuración “ideal” no sentido de que, con ser perfectamente factible na realidade (como vimos de ver), debería conceptualizarse como un dos polos extremos dun *continuum* a partir do cal aparecerían todo un abano de *redes sociais persoais* posibles intermedias¹⁹⁰.

Correlativamente, situados, agora, no extremo “ideal” contrario do *continuum*, unha *rede social persoal* de feitura similar á anterior acadaría o grao mínimo de *densidade* (Chambers 1995: 72) se os individuos periféricos ao *ego* non se coñecesen entre si e de *multiplicidade* se cada un dos individuos que compoñen esa *rede social persoal* (incluído o *ego*) unicamente establece contacto co resto por medio dun único tipo de actividade (p.e. a través da súa actividade laboral).

---

¹⁹⁰ Pensamos que non sería un despropósito formular a posibilidade de que as *redes sociais persoais* da maioría da poboación galega (nomeadamente, dos campesiños galegos), até hai ben pouco tempo, non andasen moi lonxe desa primeira configuración “ideal” comunmente designada como *redes sociais densas ou compactas* (ing. *close-knit networks*).

Esta segunda situación (caracterizada por unha *densidade* e por unha *multiplicidade* relativamente moi baixa), aínda que non fose moi habitual na vida real, podería darse, segundo J. K. Chambers (1995: 72), nas pasantías dun profesor con cinco alumnos de tal forma que nese tipo de situacións encontraríamos unha *estrutura reticular persoal de densidade baixa e de multiplicidade baixa ou única* (Milroy 2002: 551; ing. *low density, uniplex personal network structure*). Na práctica, nese tipo de estrutura reticular (habitualmente denominada *redes sociais menos densas ou difusas*; ing. *loose-knit networks*), as persoas que gravitan ao redor do *ego* non se coñecen entre si porque cada unha delas entrou en contacto co centro de xeito ocasional e por unha razón moi concreta (p.e. mellorar a súa formación académica).

De acordo con Betsy Evans (2004: 154) e Juan Andrés Villena-Ponsoda (2005: 311), entre estas dúas posibilidades “ideais” colocadas, respectivamente, nos extremos opostos dun *continuum*, situaríanse a inmensa maioría de situacións reais de tal xeito que, en función do caso concreto que estudásemos, unha *rede social persoal* (e, por extensión, como logo veremos, unha pequena ou grande comunidade) debería describirse sempre, en termo relativos, como máis ou menos *densa* e/ou como máis ou menos *múltiple*.

No *modelo de rede social*, o grupo de individuos vinculados directamente a un *ego* (=rede social de primeira orde) por medio dunha *estrutura reticular múltiple e de densidade elevada* podería presentarse como unha especie de *agrupamento* ou *piña* (ing. *cluster*)¹⁹¹ en tanto en canto sería esperable que ese segmento dunha determinada *rede social persoal* fose un grupo de familiares directos ou amigos íntimos relacionados todos entre si por medio de *lazos interpersoais fortes* (isto é, *densos* e *múltiples*) que, ao ao compartiren, polo menos, traballo, oficios relixiosos e ocio, ao cabo, pasan ben tempo xuntos.

Aínda que xa vimos que unha *rede social persoal* é sempre unha configuración intermedia entre o estrito plano individual e as estruturas macrosociais, se continuásemos coa análise do plano microlingüístico, unha moi ampla nómina de estudos sociolingüísticos que traballaron co *modelo de rede social*¹⁹² avalarían a nosa afirmación de que canto máis próxima estivese a *rede social persoal* dun individuo

---

¹⁹¹ O termo aparece, entre outros, en William Downes (1984: 118), Lesley Milroy (2002: 552) e Juan Andrés Villena-Ponsoda (2005: 309). A tradución do termo inglés é nosa.

¹⁹² Entre eles, J. K. Chambers (1995: 67), William Downes (1984: 119), James Milroy (1992: 213), Lesley Milroy (1982: 143, 2002: 553), Lesley Milroy e Matthew Gordon (2003: 121) e Suzanne Romaine (1994: 105) e Juan Andrés Villena-Ponsoda (2005: 310).

calquera ao nivel máximo (“ideal”) de *multiplicidade e densidade* que se deriva dunha *estrutura reticular persoal múltiple e de densidade elevada* tanto maior sería o nivel de cohesión social dese suxeito co resto de individuos que integran a súa *rede social persoal*.

Nese caso hipotético, visto que o centro da *rede social* viviría, traballaría, rezaría e pasaría o seu tempo de lecer case sempre coa mesma xente día tras día, o *ego* sería relativamente máis vulnerable á presión que sobre el exercesen o resto de individuos do grupo de iguais por medio dos constantes contactos sociais diarios de tal xeito que, por causa dese intenso e continuo “control” diario, non sería estraño que o *ego* se adecuara ás normas de comportamento (non só lingüísticas) intragrupais (é dicir, que gobernan dentro do grupo).

A un nivel preferentemente lingüístico, esa capacidade do grupo para efectuar presión e control sobre as normas de comportamento de cada individuo podería devir: 1º) nun elevado nivel de adecuación ás normas lingüísticas intragrupais como forma de marcar solidariedade ou reciprocidade co seu *agrupamento* ou *piña* respectivo e 2º) nunha relativa resistencia ás normas lingüísticas alleas (isto é, ás *innovacións*) ao seu *agrupamento* respectivo porque o individuo case non tería ningún contacto fóra do grupo e estaría comparativamente moito menos exposto ás presións externas. Con palabras máis directas, poderíamos dicir que os individuos relacionados entre si por medio de *redes sociais densas ou compactas* tenderían a conservar as normas lingüísticas (intra-)grupais e tenderían a ser relativamente impermeables ás *innovacións* alleas ao seu grupo de iguais (mesmo aos usos lexitimados provenientes das variedades estándar).

Pola contra, canto máis próxima estivese a *rede social persoal* dun individuo ao nivel mínimo (“ideal”) posible de *multiplicidade e densidade* presente nunha *estrutura reticular de densidade baixa e única*, tanto menor sería o nivel de cohesión social do *ego* con respecto ao resto de individuos que integran a súa *rede social persoal* e, por conseguinte, tanto menos exposto estaría ese individuo ás presións normativas que se derivan da súa *rede social persoal*. Isto, a nivel lingüístico, implicaría, por unha banda, unha menor exposición e adecuación ás normas lingüísticas da súa propia *rede social persoal* e, por outra banda, unha maior vulnerabilidade e menor resistencia á influencia das normas lingüísticas externas e menos localizadas (isto é, ás *innovacións*). Con palabras máis grosas, poderíamos afirmar que os individuos ligados a través de *redes sociais menos densas ou difusas* tenden a estar menos atados ás normas lingüísticas

intragrupais e moito máis abertos á influencias lingüísticas que veñen de fóra (tamén aos usos socialmente lexitimados da variedade estándar).

Noutras palabras, desde o punto de vista do *modelo de rede social*, o tipo de estrutura reticular en que se integra cada individuo ten claras repercusións sobre o seu comportamento social, cultural e lingüístico no sentido de que: 1º) os individuos integrados en *redes sociais persoais relativamente fortes* cun índice relativamente elevado de *densidade* e *multiplicidade* (isto é, vinculados entre si, nomeadamente, por *lazos interpersoais fortes* e, por conseguinte, cun alto nivel de cohesión formal entre as persoas) tenden, por unha banda, a adecuarse ás normas lingüísticas que gobernan na súa *rede social persoal* e, por outra, tenden a mostrar unha forte resistencia ás normas lingüísticas externas alleas e 2º) as persoas insertas en *redes sociais persoais relativamente febles* cun índice relativamente baixo de *densidade* e de *multiplicidade* son menos proclives á adaptación ás normas lingüísticas localizadas (é dicir, están máis abertos ás normas lingüísticas non localizadas territorialmente e, por conseguinte, aos usos lexitimados socialmente das variedades estándar).

A xeito de resumo de todo o que levamos visto até agora sobre o *modelo de rede social*, de utilizarmos unha terminoloxía algo menos académica, poderíamos describir unha *rede social persoal* como a suma total de relacións interpersoais que un individuo contrae con outros individuos co obxectivo de solucionar os problemas (prácticos e simbólicos) que xorden na súa vida diaria e, a maiores, como o conxunto de contactos interpersoais relevantes para o comportamento social, cultural e lingüístico dos individuos no sentido de que canto máis integrado estivese un individuo no seu pequeno grupo de iguais (parentes, amigos, compañeiros de traballo ou ocio, etc.) tanto máis forte sería o seu nivel de adecuación ás normas lingüísticas dese grupo (=intragrupais). Deste xeito, un individuo (p.e. un campesiño dunha pequena comunidade rural galega), aínda que non falara ou non coñecese ningunha variedade estándar (p.e. a variedade estándar do galego), podería presentar, no seus usos lingüísticos reais, un nivel de uniformidade e de cohesión lingüística interna comparativamente moi elevado en tanto que sería esperable que amosase un nivel de adecuación lingüística ao seu pequeno grupo de iguais ben elevado.

Agora ben, de limitar a nosa reflexión ao nivel microlingüístico (é dicir, ao ámbito estritamente individual), semella claro que, por moi precisos que chegamos a

ser na análise dos comportamentos lingüísticos estritamente individuais¹⁹³, as conclusións teóricas derivadas deste proceder teórico e metodolóxico serían dun escaso interese para nós na medida en que, ao non transcender o ámbito das prácticas lingüísticas persoais, non nos permitiría argumentar dun modo adecuado en prol da nosa hipótese de partida de que determinadas comunidades a pequena escala (grupos étnicos, comunidades de inmigrantes, pequenas comunidades rurais, etc.) poderían amosar un nivel de uniformidade e de cohesión interna nos seus usos lingüísticos semellante ao grao de homoxeneidade interna exhibido polas variedades estándar.

Así e todo, dado que o tempo e espazo que lle dedicaremos aquí á explicación do *modelo de rede social*, talvez, puidese antollarse excesivo para unha introdución teórica; cremos pertinente deixar constancia de que, para nós, este é un esforzo plenamente xustificado se temos presente que a *teoría da rede social* fornécenos dun aparello teórico que, ademais de xustificar teoricamente a nosa afirmación de que é perfectamente posible a uniformidade e a cohesión lingüística fóra das variedades estándar, abre novas vías de explicación a fenómenos tan complexos como: 1º) o *cambio lingüístico* e o ritmo do *cambio lingüístico*, 2º) a recesión progresiva de determinadas variedades lingüísticas e 3º) o proceso de *implementación* na *planificación lingüística*.

Precisamente, co propósito de ampliar o alcance explicativo desta hipótese teórica James Milroy (1992: 164-222) introduciu un conxunto de avances teóricos que pretendían conxugar a análise dos relacións sociais (tamén lingüísticas) a pequena escala (isto é, o estudo microlingüístico da estrutura de solidariedade lingüística creada polo individuo) co estudo da interrelación das *redes sociais persoais* en comunidades a pequena e a gran escala (isto é, co estudo macrolingüístico) coa finalidade de demostrar que toda *rede social persoal* interacciona, dun ou doutro xeito, con outras *redes sociais persoais* e que os modos de agrupamento das *redes sociais persoais* así como a pertinencia, ou non, dun determinado tipo de relación entre individuos (familia,

---

¹⁹³ Como se pode ver en Suzanne Romaine (1994: 104), o *modelo de rede social*, aplicado á análise de comportamentos estritamente individuais, tería a virtude de que nos permitiría explicar peculiaridades nas prácticas lingüísticas dun individuo fronte ao seu grupo de iguais. Así, por exemplo, o *modelo de rede social*, aplicado ao estudo do comportamento lingüístico exclusivamente individual, podería dar unha explicación á circunstancia de que un individuo, con vivir no mesmo tipo de vivenda así como con ter un traballo e unha formación académica moi similar aos restantes veciños do seu mesmo barrio, por causa de que non ten parentes na zona, de que non participa da vida asociativa do lugar e de que pasa moito tempo a ver a televisión, achégase moito máis á variedade estándar que os demais do seu grupo de iguais.

amizade, traballo, relixión, etc.) non se produce de costas ao artellamento do modelo social en sentido amplo.

Noutras palabras, o *modelo de rede social* parte da hipótese teórica de que os modos de agrupamento entre *redes sociais persoais* non son alleas á organización xeral da sociedade en que se integran no sentido de que a existencia, ou non, de clases sociais condiciona sensiblemente como se organizan as *redes sociais persoais*.

Neste camiño investigador, co obxectivo de analizar os modos de agrupamento das *redes sociais persoais* nas comunidades a pequena escala (p.e. grupos étnicos, comunidades de inmigrantes, pequenas poboacións rurais, etc.), un grupo de sociolingüistas¹⁹⁴, ao longo da década dos noventa do pasado século, desenvolveron a totalidade das potencialidades teóricas do concepto de *fortaleza de rede* cuxos aspectos básicos xa se bosquexaran en anos precedentes.

Segundo o concepto de *fortaleza de rede* desenvolvido para a análise das comunidades a pequena escala unha *rede social* sería relativamente *forte* ou *compacta* se posúe unha *densidade elevada*, se fose *múltiple* e se estivese constituída, nomeadamente, por *lazos interpersoais fortes* (isto é, contactos con familia e amigos íntimos) e, pola contra, unha *rede social* sería relativamente *feble* se fose de *densidade baixa* e de *multiplicidade baixa* ou *única* e se estivese conformada, basicamente, por *lazos interpersoais febles* (isto é, contactos con persoas coñecidas que, por súa vez, non son familiares nin amigos íntimos entre si).

De acordo coa visión de William Downes (1984: 119, 202, 255) do concepto de *rede social densa, forte* ou *compacta* interesaríanos destacar que, neste tipo de *redes sociais*, cada individuo interactúa, de xeito constante, case sempre cos mesmos individuos en múltiples tipos de actividades (p.e. familia, veciñanza, traballo, oficios relixiosos, ocio, etc.) de modo que, como afirma Lesley Milroy (2002: 562) xunto con Lesley Milroy e Matthew Gordon (2003: 128), sería esperable que as persoas integradas neste tipo de *redes sociais fortes* fosen individuos moi semellantes entre si (p.e. familiares, amigos íntimos ou veciños que viven e traballan xuntos) e con trazos diferenciadores mínimos e moi concretos (non só lingüísticos). Deste xeito, de acordo con Juan Andrés Villena-Ponsoda (2005: 320, 330), no plano lingüístico, dado que estes individuos tenden a utilizar formas lingüísticas habituais na súa comunidade local xa

---

¹⁹⁴ James Milroy (1992: 175-195), Lesley Milroy (2002: 550) e, finalmente, Lesley Milroy e Li Wei (1995: 138) son esenciais neste labor.

que as ven como tipicamente propias, encontrámonos cun comportamento lingüístico moi regular ou *focalizado*.

En opinión, de novo, de Lesley Milroy e Matthew Gordon (2003: 128), os individuos ligados entre si por *redes sociais densas* ou *compactas* poden adquirir a aparencia de *grupos compactos* (ing. *close-knit group*)¹⁹⁵ perfectamente autocontidos cuxos membros, ademais de estar unidos internamente por vínculos moi fortes, ficarían relativamente illados de influencias externas (Milroy 1992: 197). Xa que logo, na práctica, estaríamos a falar de grupos sociais cuxos integrantes, por unha banda, manterían unha relación interna moi estreita desde o punto de vista social, cultural e lingüístico e, por outra banda, serían moi pouco permeables á influencia de axentes externos (Milroy 1982: 143).

Desde esta perspectiva, nas *redes sociais fortes*, visto que as persoas pasan moito tempo co seu “grupo de iguais” e moi pouco tempo con outras persoas (Cameron 1990: 61) e dado que se producen (Downes 1984: 255) intensos, frecuentes e variados contactos “cara a cara”; a capacidade de cada un dos individuos do grupo para funcionar como, en termos de J. K. Chambers (1995: 68), “policías” do comportamento social, cultural e lingüístico dos seus “iguais” será relativamente moi elevada (aínda que só en casos extremos de “desvío” poderían xurdir xuízos de desaprobación “en voz alta”).

Con todo, visto que estes aspectos xa foron tratados, na súa esencia, cando analizabamos os tipos de estrutura das *redes sociais persoais* así como a incidencia das diferentes configuracións reticulares no comportamento lingüístico de cada individuo, interésanos, agora, pór de relevo que, en opinión dun significado conxunto de sociolingüistas¹⁹⁶, un tipo de organización reticular social¹⁹⁷ baseada esencialmente na superposición de *redes sociais fortes* (en síntese, na superposición de “grupos compactos”) favorecería claramente: 1º) a fidelidade de todos os falantes integrados neste tipo de organización reticular ás normas lingüísticas locais (é dicir, ás normas lingüísticas da variedade vernácula local) e, por conseguinte, a cohesión e a uniformidade lingüística entre todos os falantes insertos neste tipo de organización reticular e 2º) a resistencia ás normas lingüísticas externas a esa organización reticular,

---

¹⁹⁵ O termo aparece en James Milroy (1992: 178), Lesley Milroy (2002: 558) e, por último, Lesley Milroy e Matthew Gordon (2003: 128).

¹⁹⁶ Así opinan, entre outros: William Bright (1997: 91), R. B. Le Page (1997: 27), Richard D. Janda e Brian D. Joseph (2003: 63), James Milroy (1992: 177), Lesley Milroy (2002: 563) e Lesley Milroy e Matthew Gordon (2003: 129-130).

¹⁹⁷ Lembremos que, en opinión de J. K. Chambers (1995: 68): “The class structure of a town, city or nation is a confederation of an unbounded number of networks”.

mesmo, ante as normas lingüísticas que contan co apoio do poder lexitimado (isto é, entre outras, ante as normas da variedade estándar).

Dito con outras palabras, se unha pequena comunidade (grupo étnico, comunidade de inmigrantes, pequena poboación rural, barrio, etc.) presentase unha estrutura social reticular baseada na concatenación e/ou superposición de *redes sociais fortes* ou *compactas* así como escasos contactos co exterior de tal forma que, con palabras de Juan Andrés Villena-Ponsoda (2005: 312), estivésemos ante *comunidades compactas illadas* (ing. *isolated close-knit community*); na práctica, isto significaría que as normas lingüísticas interiorizadas por cada individuo desde a súa infancia na interacción diaria constante co seu grupo de iguais (familiares, amigos íntimos, etc.) en actividades tan vitais como a produción e o consumo de alimentos, os ritos relixiosos, etc., coincidiría, a grandes trazos, coas normas lingüísticas do resto de individuos desa mesma pequena *comunidade compacta illada* (p.e. unha pequena aldea galega a principios do século XIX) até o extremo de que, de acordo con James Milroy e Lesley Milroy (1985: 56-109) e James Milroy (1992: 82), non sería imposible afirmar que se comparte unha mesma e única *norma comunitaria* (ing. *community norms*).

Os falantes que teñen en común esa *norma comunitaria* (ás veces tamén chamada *local*, *vernácula* ou *non-estándar*)¹⁹⁸ tenderán a conservar e a utilizar esas normas lingüísticas como unha forma de mostrar solidariedade coa súa comunidade respectiva mentres (e sempre e cando) os individuos agarden, consciente ou inconscientemente, obter algún tipo de apoio ou beneficio (non só económico) do mantemento da súa lealdade lingüística á comunidade correspondente. Xa que logo, neste tipo de comunidades encontrariámonos cun comportamento lingüístico que, en termos de R. B. Le Page (1997: 27) poderíamos definir como relativamente *focalizado* no sentido de que os falantes non só se inclinan a estar de acordo ao redor dunha serie de normas lingüísticas senón que esas comunidades, ademais, tenden a ser recoñecidas, popularmente, como entidades lingüísticas relativamente discretas e diferenciadas verbo do resto (p.e. o inglés de Birmingham, inglés de Glasgow, etc.).

En opinión de James Milroy (1992: 196-199, 1993a: 228), este tipo de *comunidades compactas illadas* moi cohesionadas internamente (no plano lingüístico e social) por medio de *redes sociais fortes* e con escasos contactos externos son moi *conservadoras* e *endocéntricas* no sentido de que tenden a preservar a súa *norma*

---

¹⁹⁸ William Downes (1984: 119) utiliza o termo *norma non-estándar*.

comunitaria e, a maiores, posto que están moi cohesionadas internamente e visto que presentan escasos vínculos co exterior, semella que: 1º) son pouco receptivas ás influencias externas (isto é, ao *cambio lingüístico* e ás variedades estándar), 2º) tenden a un ritmo de *cambio lingüístico* comparativamente máis lento e 3º) están particularmente interesadas na conservación da identidade lingüística e cultural propia.

Precisamente, segundo James Milroy (1992: 196-200, 1993a: 227), de considerarmos contextos sociais superiores ás pequenas *comunidades compactas illadas*, as reflexións precedentes abrirían unha vía teórica de explicación á circunstancia de que uns idiomas (p.e. o islandés), ademais de tender a permanecer estáticos no tocante a súa estrutura lingüística (é dicir, presenten un ritmo de *cambio lingüístico* lento), estean moi escasamente diversificados internamente no plano social e xeográfico mentres que, pola contra, outros idiomas (p.e. o inglés) non só se transformaron a un ritmo moito máis rápido senón que, a maiores, presentan unha diversificación interna moito máis acusada desde o punto de vista xeográfico e social.

No parecer deste mesmo investigador, a inclinación do islandés cara á conservación das súas *normas comunitarias* fronte ao carácter innovador do inglés radicaría no mantemento, ao longo da súa historia, das súas *redes sociais fortes* por causa de que Islandia, desde a Idade Media e durante moitas xeracións, careceu tanto de diferenzas sociais marcadas como dun poder central dominante (a maiores, a relixión cristiá prendeu tarde e sempre houbo institucións comunais relativamente fortes; p.e. as asembleas e os clans) de tal forma que os islandeses, ao vérense na obriga de conservar e fortalecer as relacións de amizade e de parentesco (p.e. por medio das sagas) entre os individuos como xeito de compensar a carencia doutros mecanismos de cooperación, crearon vínculos sociais moi fortes que foron quen de superar o illamento xeográfico entre os diferentes núcleos de poboación e, xa que logo, capaces de ralentizar o *cambio lingüístico* e de manter a cohesión lingüística entre os islandeses (isto é, de impedir a diversificación lingüística territorial).

Pola contra, en Inglaterra, a presenza de grupos foráneos desde ben cedo (p.e. os colonizadores dinamarqueses desde finais do século VIII e as invasións normandas no século XI) desencadeou un proceso histórico de debilitación das *redes sociais fortes* e, xa que logo, unha orientación cara á diversificación lingüística interna (no plano xeográfico e social) e cara á aceleración do ritmo do *cambio lingüístico*¹⁹⁹.

---

¹⁹⁹ Precisamente, Ralph Penny (2000: 33) pon de relevo que a aceleración do *cambio lingüístico* en español ao longo de toda a Idade Media e ben entrado o período moderno estivo moi relacionado co

En definitiva, segundo Lesley Milroy e Matthew Gordon (2003: 118), a estrutura reticular social conformada pola interrelación e superposición de *redes sociais fortes* que caracteriza ás pequenas comunidades urbanas (p.e. un barrio), rurais (p.e unha pequena aldea galega até o século XIX), étnicas (p.e. unha comunidade de inmigrantes), etc., explicaría que este tipo de *comunidades compactas illadas* amosen un elevado nivel de cohesión e uniformización lingüística interna entre as prácticas lingüística de todos aqueles que integran ese colectivo humano. Deste xeito, estas comunidades, ademais de compartir unha *norma comunitaria*, pola súa *natureza endocéntrica e conservadora*, por unha banda, son pouco permeables ás influencias externas (=ao *cambio lingüístico*) de tal forma que tenden a manter as súas propias normas mesmo ante o avance das normas lexitimadas socialmente (isto é, incluso ante as normas derivadas da variedade estándar) e, por outra banda, no nivel microlingüístico, predominan os individuos proclives a: 1º) estar de acordo co xeito de falar da súa comunidade, 2º) conservar a forma de falar da súa comunidade e 3º) obviar a influencia de normas externas (=tamén da variedade estándar).

Bótase de ver que non só as variedades estándar serían entidades lingüísticas fortemente cohesionadas e uniformizadas internamente en tanto que as variedades lingüísticas vernáculas das pequenas *comunidades compactas illadas* poderían presentar, como acabamos de ver, un nivel de cohesión interna, cando menos, parello a aquel que se detecta nas variedades estándar. Por extensión, se isto fose así, un elevado grao de uniformización ou cohesión interna non podería asignar a unha variedade lingüística determinada á categoría de lingua dado que, certamente, algunhas variedades lingüísticas vernáculas (p.e. as falas das pequenas comunidades rurais nas sociedades pre-industriais), aínda que fosen consideradas tradicionalmente dialectos polos lingüistas (p.e. as nosas variedades lingüísticas vernáculas), poderían presentar un notable grao de cohesión e uniformidade interna.

Agora ben, chegados a este punto, dado que xa demos un primeiro paso desde a análise microlingüística (isto é, estritamente individual) cara a unha perspectiva macrolingüística co estudo das características das *redes sociais fortes* ou *compactas* nas pequenas *comunidades compactas illadas*; pensamos que, para fechar o círculo analítico, cómpre abandonar o estudo de comunidades a pequena escala (p.e. barrios,

---

proceso de debilitación das *redes sociais fortes* que se produciu ao longo de toda esta etapa nas comunidades setentrionais da Península por causa de que, nas áreas de repoboamento, xurdiron novas localidades onde confluían individuos de moi diferentes orixes.

aldeas, comunidades de inmigrantes, etc.) para internarnos no ámbito das investigacións de comunidades a grande escala (=supralocais) ou, se queremos, no estudo dos vínculos teóricos posibles entre o *modelo de rede social* e as denominadas, tradicionalmente, clases sociais.

Ao noso xuízo, esta reflexión permitirá entender e explicar como, de xeito progresivo, a heteroxeneidade e diversidade lingüística se estende ao longo dunha determinada comunidade lingüística a grande escala cando, curiosamente, até un determinado momento, ese mesmo colectivo de falantes permanecera, desde un punto de vista lingüístico, comparativamente moito máis cohesionado e uniformizado internamente e, por conseguinte, nunha conxuntura de relativa estabilidade.

En primeiro lugar, debemos ter moi presente (Milroy 1992: 208) que os modos de agrupamento das *redes sociais persoais* non son alleos ao modo de organización da sociedade no seu conxunto senón que, como intentaremos demostrar a seguir, as diferentes formas que teñen de agruparse as *redes sociais persoais* están en íntima conexión cos factores políticos, económicos e sociais que gobernan sobre o conxunto dunha determinada sociedade²⁰⁰.

En síntese, de acordo con James Milroy (1992: 177-181, 1993a: 234), James Milroy e Lesley Milroy (1997a: 200), Suzanne Romaine (1994: 105-106) e Juan Andrés Villena-Ponsoda (2005: 311), semella que os modos de agrupamento das *redes sociais persoais* non son indiferentes ao conxunto de transformacións sociais e económicas operadas nunha determinada comunidade no sentido de que a aparición de diferenzas de clase social pode levar aparellado un proceso de debilitación xeneralizada das *redes sociais persoais relativamente fortes ou compactas*. En síntese, aqueles individuos que se transforman en suxeitos social e xeograficamente móbiles (na práctica, aqueles individuos que ascenden á clase social media-baixa ou chegan a ser obreiros especializados) comezan a relacionarse con outros individuos por medio de *redes sociais persoais de multiplicidade e densidade baixa* (isto é, por medio de *redes sociais relativamente febles*) porque, na práctica, deixan de pasar moito tempo case sempre coas mesmas persoas (isto é, co seu grupo pobre de iguais: familiares de primeiro grao, amigos moi íntimos e veciños) en múltiples actividades (traballo, oficios relixiosos, ocio, etc.) para interaccionar durante moito menos tempo e nunha soa actividade (p.e.

---

²⁰⁰ Son da mesma opinión, entre outros: J. K. Chambers (1995: 67-68), William Downes (1984: 229-232), Lesley Milroy (2002: 565-567) e Lesley Milroy e Matthew Gordon (2003: 116-135).

por causa da actividade profesional, formación académica, etc.) con moitas máis persoas moi probablemente descoñecidas entre si.

Xa que logo, evidentemente, cando xorden as diferenzas de clase social nunha comunidade determinada, as *redes sociais fortes* ou *compactas* así como os *grupos compactos* que se lles asocian tenden a concentrarse no estrato socioeconómico baixo e alto²⁰¹ da comunidade correspondente mentres que, pola contra, as *redes sociais relativamente febles* tenden a ser predominantes nos falantes colocados a medio camiño entre eses dous estratos sociais anteriores –se queremos, na clase social media (Villena-Ponsoda 2005: 311)–.

De acordo co punto de vista de James Milroy (1992: 175-212), o agrupamento das *redes sociais fortes* no estrato socioeconómico baixo e alto de cada sociedade sería consecuencia, ben do desexo de manter e defender os privilexios de clase se estamos a tratar con individuos de clase alta, ben da necesidade de conservar a capacidade de apoio mutuo entre os individuos de estrato social inferior mentres a pequena comunidade implicada non sexa quen de xerar os mecanismos necesarios para facilitar a incorporación dos seus integrantes na sociedade a grande escala.

Así, no parecer de James Milroy (1992: 180), nunha representación “ideal” dunha pequena comunidade urbana (p.e. unha cidade galega media) visto que os *grupos compactos* xerados pola ligazón de individuos por medio de *redes sociais relativamente fortes* tenderían a concentrarse no estrato social baixo e alto da sociedade (no caso de que houbera algo semellante a clubs de golf, clubs de tenis, aeroclubs, etc.) e dado que os *grupos difusos* derivados da interconexión de individuos por medio de *redes sociais relativamente febles* predominarían no espazo social da clase media, é de supoñer que os individuos situados no estrato socioeconómico inferior e superior da sociedade manterían un comportamento lingüístico relativamente *converxente* verbo do seu grupo de iguais de tal forma que, con palabras de R. B. Le Page (1997: 27), poderíamos falar

---

²⁰¹ As asociacións de antigos alumnos dos centros privados ingleses (denominadas *old boy network*) serían, segundo Suzanne Romaine (1994: 105) un exemplo de *redes sociais densas* ou *compactas* entre falantes de estatus social elevado en contextos urbanos. En opinión desta mesma investigadora (Romaine 1994: 105) a chamada *Received Pronunciation* (RP) sería outro exemplo de norma lingüística comunitaria derivada das *redes sociais densas* ou *compactas* presentes nos individuos urbanos de estrato social elevado. Na terminoloxía de Juan Andrés Villena-Ponsoda (2005: 312), neste tipo de casos estaríamos a falar dunha comunidade de *tipo B* (isto é, de pequenas *comunidades compactas con moitos contactos externos*) que, xunto coas xa vistas pequenas *comunidades compactas illadas (tipo A; p.e. unha pequena comunidade rural)*, coas *comunidades difusas con escasos contactos externos (tipo C)* e coas *comunidades difusas con elevados contactos externos (tipo D; p.e. comunidades expostas a un contacto dialectal intenso e insertas en procesos de converxencia dialectal)*, serían os diferentes tipos de comunidades posibles no tocante ao seu grao de illamento externo.

de usos lingüísticos (cando menos, orais) relativamente *focalizados* ou converxentes. Evidentemente, no caso de que, por razóns de mobilidade social ou xeográfica, a cohesión social dun individuo co seu grupo de iguais se debilitase, o comportamento lingüístico dese mesmo individuo camiñaría cara a unha menor converxencia co seu grupo de iguais; isto é, o comportamento lingüístico tendería a ser relativamente máis *difuso*, variable e irregular (Villena-Ponsoda 2005: 311).

Por conseguinte, desde o noso punto de vista, a diferenza no comportamento lingüístico entre dous falantes ideais situados, respectivamente, na base e na cúspide dunha pirámide social non tería que estar tanto na menor ou maior cohesión no comportamento lingüístico dun e doutro como no menor ou maior *prestixio* que se lle atribúe ao comportamento lingüístico de cada un destes dous falantes (Villena-Ponsoda 2005: 313-314)²⁰². Xa que logo, como acabamos de ver, en contra do pensamento implícito de non poucos lingüistas, as variedades lingüísticas vernáculas de pequenas comunidades rurais (p.e. dunha aldea galega), se nos centrásemos, exclusivamente, no seu nivel de cohesión e uniformidade interna, non sempre estarían incapacitadas de seu para devir en linguas xa que non sería imposible que algunha delas gozasen dun grao de uniformidade interna comparativamente ben acusado.

Con todo, en tanto que no ámbito da clase media desa pequena comunidade urbana “ideal” se concentraría a maioría de individuos xeográfica e socialmente móbiles que establecen contactos (por causas moi diversas: traballo, ocio, oficios relixiosos, etc.) cunha multiplicidade de individuos mutuamente descoñecidos entre si, semella lóxico pensar que, no plano lingüístico, encontrariámonos con falantes cun comportamento lingüístico caracterizable, coa terminoloxía de R. B. Le Page (1997: 27), como relativamente *difuso* pois estamos a falar de individuos relacionados entre si por medio de *redes sociais relativamente febles* e, por conseguinte, cun comportamento lingüístico irregular e variable (Villena-Ponsoda 2005: 311).

De feito, a un nivel estritamente individual, en tanto en canto é factible que un mesmo falante estea ligado a través da súas *redes sociais persoais febles* a máis dunha variedade lingüística vernácula, non sería imposible que, como observan Lesley Milroy e Matthew Gordon (2003: 126), algúns destes falantes mesmo chegasen a alternar entre diferentes idiomas, variedades lingüísticas e rexistros.

---

²⁰² Evidentemente, se aceptamos a pertinencia do prestixio como un elemento que condiciona a correlación entre o *modelo de rede social* e as variantes lingüísticas (xunto con outros condicionantes como sexo, idade, etc.) estariámonos a mover dentro desa interpretación da *teoría de redes* que poderíamos caracterizar como *feble* (Villena-Ponsoda 2005: 304).

Así pois, debería quedar máis ou menos claro que, no *modelo de rede social*, os falantes vinculados entre si por medio de *redes sociais relativamente febles*, con seren elementos marxinais a cada un dos diferentes *grupos compactos* que poñen en contacto; así e todo, son elementos vitais para comprendermos como os usos lingüísticos dunha comunidade se tornan cada vez máis *difusos*, variables e irregulares na medida en que os lazos febles que relacionan a uns falantes con outros actúan como unha sorte de *pontes* (ing. *bridges*) ou “canles de transmisión” que transmiten *innovacións* duns falantes a outros (en definitiva, transmiten heteroxeneidade e diversidade lingüística).

No tocante a este último aspecto, no parecer de James Milroy (1992: 182-185), sería interesante diferenciar entre *falante innovador* (ing. *speaker innovator*) e *primeiro adoptante* (ing. *early adopter*). O *falante innovador* sería un falante teórico e idealizado que, situado nas marxes de dous ou máis *grupos compactos*, estaría conectado a cada un destes grupos compactos por *lazos febles* de tal xeito que unha *innovación* producida por un falante nun acto lingüístico concreto e nun momento dado (ben por erro, ben por uso defectuoso), no contexto dunha sociedade de natureza relativamente dinámica (nomeadamente, urbana) caracterizada polo predominio de *redes sociais febles*, podería estenderse a eses outros moitos individuos insertos en cada un dos *grupos compactos* (p.e. asociacións de veciños, asociacións culturais, clubs de fútbol, etc.) cos cales, por unha ou outra razón (durante o tempo de ocio, por causa do traballo, etc.), se entrase en contacto.

Agora ben, é necesario ter en conta que, inicialmente, non serían os membros centrais de cada *grupo compacto* aqueles que aceptarían unha determinada *innovación* senón que as *innovacións* chegarían a eses falantes centrais (isto é, relacionados entre si por *lazos fortes*) a través dun *primeiro adoptante*, ou dito con outras palabras, por medio dun falante idealizado relativamente central ao seu respectivo *grupo compacto* (isto é, relacionado co seu grupo de iguais con *lazos fortes*) mais que, asemade, tamén se pode ver como un individuo relativamente periférico xa que establece contactos fóra da súa comunidade local a través de *lazos febles* (nomeadamente, por razóns de traballo). Deste xeito, estes falantes, ademais de ser elementos centrais no seu respectivo *grupo compacto*, a un tempo, estarían ben posicionados para recibir as *innovacións* transmitidas por esoutras persoas (*falantes innovadores*) que estarían claramente situados na periferia dos diferentes *grupos compactos*²⁰³.

---

²⁰³ Por exemplo, de acordo con James Milroy (1992: 187-188), as mulleres novas que todos os días abandonan o seu barrio para traballar no centro comercial das medianas e grandes cidades poderían

Precisamente, en opinión de James Milroy (1992: 182), ese *primeiro adoptante* acollería unha ou varias das múltiples *innovacións* coas cales entra en contacto porque interpreta que a adopción dunha determinada *innovación* facilita a identificación coa comunidade doadora e outorga beneficios suficientes como para compensar o esforzo de adoptar unha *innovación*²⁰⁴.

Finalmente, en opinión de James Milroy (1993a: 221-234), unha vez que a *innovación* xa se transformou en *cambio lingüístico* ao ser aceptada por eses *primeiros adoptantes* como marca dalgún tipo de valor social (p.e. marcar identidade social) e unha vez que foi integrada nunha estrutura de heteroxeneidade sistematizada, a variante lingüística innovadora estenderíase, pasado un certo tempo, desde ese grupo de individuos relativamente periférico cara ao resto de individuos centrais da comunidade local na medida en que, ao estar xa amplamente difundida entre unha parte dos individuos centrais do *grupo compacto*, os restantes individuos centrais desa mesma comunidade local estarían menos fechados á adopción desa *innovación* no sentido de que xa non se ve propiamente como un “desvío” e, por conseguinte, xa non resultaría embarazoso e arriscado asumir unha *innovación* que goza da aceptación plena dunha parte do grupo de iguais.

Certamente, nesta etapa en que unha *innovación* é adoptada polos *primeiros adoptantes* (Milroy 1992: 182-185), a sociolingüística (cuantitativa) detectaría o *cambio lingüístico* como un fenómeno *en progreso* que se sitúa ao comezo do modelo de difusión de *Curva en S* (Milroy 1993a: 224) de tal xeito que a variante lingüística innovadora presentaría unha frecuencia de uso maior entre a xente de menor idade, media entre a persoas das xeracións intermedias e menor entre a xente da máis idade.

Daquela, como observan James Milroy e Lesley Milroy (1997a: 204), aquí entraría en xogo o paso do tempo dado que este posibilitará que os individuos centrais dunha comunidade comezasen a ver a adopción dunha *innovación* como un esforzo asumible na medida en que redunda en prol dos seus intereses. A maiores, xa que logo, temos que ter moi presente que estas reticencias iniciais dos falantes centrais conectados mediante *redes sociais fortes* cara a adopción dunha *innovación* teñen moito que ver coa

---

comportarse como *primeiros adoptantes* en tanto que, no seu posto de traballo, interactuarían de xeito cotiá ou casual con, por exemplo, operarias de limpeza; estas últimas, por súa vez, *falantes innovadoras*.

²⁰⁴ James Milroy (1992: 182) así como James Milroy e Lesley Milroy (1997a: 204) entenden que, para que teña lugar o *cambio lingüístico*, non abonda con que se debiliten as *redes sociais fortes* senón que tamén é necesaria algún tipo de motivación psico-social pola banda dos falantes. Na terminoloxía de R. B. Le Page e Andrée Tabouret-Keller (1985), esa motivación de índole psico-social podería caracterizarse como un *acto de identidade* en tanto que existe un desexo de ser identificado como membro dunha determinada colectividade.

capacidade de resistencia das variedades lingüísticas vernáculas dos grupos de estatus socioeconómico baixo ante o *cambio lingüístico* e, por extensión, ante as normas lingüísticas lexitimadas polas institucións (isto é, ante as variedades estándar).

Neste sentido, como recoñece Ralph Penny (2000: 111-113), na conxuntura social de pequenas e grandes comunidades lingüísticas monolingües, unha estrutura social constituída pola superposición de *redes sociais fortes (densas e múltiples)* favorecería: 1º) a cohesión e uniformidade lingüística na práctica lingüística diaria entre os falantes desas variedades lingüísticas e 2º) o mantemento desas variedades lingüísticas fronte ás presións das normas lingüísticas externas estean estas, ou non, lexitimadas polas institucións (é dicir, tamén fronte ás variedades estándar en tanto que *exonormas*).

Por súa vez, no contexto de comunidades multilingües, unha configuración reticular de características semellantes á anterior actúa como medio de defensa daqueles idiomas asociados cos falantes de estatus socioeconómico baixo porque, de xeito similar a como acontecía no caso precedente, permite que: 1º) os falantes desas variedades lingüísticas pasen o tempo necesario xuntos como para que sexan quen de adquirir o dominio das complicadas estruturas lingüísticas asociadas cunha variedade lingüística vernácula (mesmo sen o apoio de institucións como a escola) e 2º) as variedades lingüísticas vernáculas sobreviván ante o avance das variedades lingüísticas asociadas cos falantes de estatus socioeconómico elevado e/ou lexitimadas polas institucións.

Pola súa banda, a debilitación destas *redes sociais fortes* asociadas coas comunidades *endocéntricas* e *conservadoras* trae consigo, en esencia, unha aceleración do ritmo de *cambio lingüístico* que implicará unha maior receptividade: 1º) no contexto de comunidades lingüísticas monolingües, ás normas lingüísticas lexitimadas polas institucións (isto é, á variedade estándar) e 2º) no contexto de comunidades multilingües, aos idiomas vinculados cos individuos de estatus socioeconómico elevado (é dicir, co idioma/variedade estándar do colectivo dominante).

En definitiva, mentres os individuos integrados nunha comunidade (pequena, media ou grande) estean relacionados entre si por medio de *redes sociais persoais fortes* (isto é, por *lazos fortes densos e múltiples*) encontrariámonos cunha comunidade lingüística relativamente *conservadora* (isto é, inmersa nunha etapa de *cambio lingüístico* lento e con predominio do binomio uniformidade/estatismo) e *endocéntrica* (isto é, relativamente fechada ás *innovacións* externas; por suposto, tamén a todas aquelas que derivan das variedades estándar) e, na medida en que eses *lazos fortes* se

debiliten progresivamente, camiñaremos, aos poucos, cara a un comunidade cada vez máis *innovadora* (é dicir, inserta nun período de *cambio lingüístico* rápido e con primacía da parella diversidade/transformación) e cada vez máis *exocéntrica* (é dicir, relativamente máis aberta ás *innovacións* externas, tamén a aquelas que proveñen das variedades estándar).

Así pois, desde o punto de vista do *modelo de rede social*, non é estritamente certo que toda variedade lingüística vernácula, local ou non-estándar, por definición, sexa unha variedade lingüística heteroxénea e sen ningún tipo de cohesión lingüística interna porque, como xa vimos que afirmaba de xeito explícito R. B. Le Page (1997: 26), non é excepcional que unha variedade lingüística vernácula, local ou non-estándar (p.e. o inglés de Birmingham ou o inglés de Glasgow) posúa un nivel de cohesión e uniformidade lingüística interna tan marcado que, mesmo a nivel popular, sexa maioritariamente recoñecida como unha entidade lingüística relativamente discreta e diferenciada.

Ao noso xuízo, a visión de Manuel Alvar verbo das variedades lingüísticas vernáculas ou non-estándar como entidades, por definición, *difusas* responde, no fondo, de novo, a esa visión ideolóxica e subxectiva da realidade lingüística que, neste traballo, designamos como *lingüística colonial* ou *imperialismo lingüístico* porque, en última instancia, ao razoarmos dese xeito, estaríamos a argumentar a favor das grandes variedades estándar escritas europeas e, pola contra, en detrimento das variedades lingüísticas vernáculas porque, ao seren presentadas como entidades lingüísticas caóticas e carentes da máis mínima cohesión interna, implicitamente, damos a entender que carecen das características pertinentes para devir en linguas de pleno dereito.

Porén, chegados a este punto, se desexamos fechar o círculo analítico centrado no “desenmascaramento” da forte carga ideolóxica e simplificadora que, ao noso xuízo, adurmiña por baixo do concepto teórico de “*nivelación*” tal e como se formula en Manuel Alvar (1961: 56, 1982: 61-64, 1996b: 12); opinamos que sería necesario, agora, reflexionar sobre as repercusións teóricas que carrega a crenza de que “*nivelación*” implica sempre progresión cara ao modelo lingüístico fornecido por unha determinada variedade estándar e de que en todas as variedades lingüísticas consideradas linguas de pleno dereito se cumpre, sen excepción, a ecuación “unha lingua ↔ unha variedade estándar”.

Verbo do primeiro punto, temos que partir do premissa de que, para a sociolingüística máis recente²⁰⁵, a *nivelación* (ing. *levelling*) entendida, agora, como un proceso progresivo de eliminación de variantes lingüísticas social e/ou xeograficamente marcadas en contextos de contacto estreito entre diferentes variedades lingüísticas vernáculas estruturalmente afíns entre si, implica toda unha serie de intrincados e complexos procesos sociolingüísticos que, de ningún xeito, están presentes na formulación do concepto de *nivelación* de Manuel Alvar.

En primeiro lugar, segundo se recolle nos estudos dos autores anteriormente mencionados, o proceso de *nivelación* lingüística non se entendería se non tivésemos en conta que as *redes sociais fortes* características das pequenas comunidades locais até hai ben pouco tempo están a experimentar un proceso de debilitación xeneralizada no contexto das modernas sociedades occidentais. Malia que este decaemento (case universal) na fortaleza das *redes sociais persoais fortes*, estea a operar, no parecer de J. K. Chambers (1995: 58-66) así como de Lesley Milroy e Matthew Gordon (2003: 130), desde, cando menos, os séculos XVI e XVII; as modernas sociedades occidentais semella que acentuaron notablemente esta secular tendencia por causa de que os movementos migratorios (internos e externos), a industrialización e a urbanización son, nomeadamente, desde o século XIX, procesos cada vez máis intensos.

Entre as características esenciais que discriminarían o proceso de *nivelación* lingüística fronte a outros procesos lingüísticos que implican algún tipo de marxinación das variantes lingüísticas xeográfica e/ou socialmente marcadas (en concreto, fronte á *estandardización*) cómpre destacar, ademais da case nula presenza dunha participación institucional máis ou menos consciente (escola, academias, editores, etc.), a inclinación cara á ausencia de xerarquización das variedades lingüísticas vernáculas en contacto de tal xeito que o proceso de converxencia estrutural entre elas non iría acompañado dunha restrición da súa capacidade de desenvolvemento funcional ou, dito doutro xeito, de ningún tipo de superposición dunha determinada variedade lingüística ao resto de variedades lingüísticas coexistentes (Hinskens, Auer e Kerswill 2005: 24).

Deste xeito, se a *nivelación* avanza como un proceso á marxe da intervención institucional e se non leva aparelado un proceso de superposición funcional e normativa dunha variedade estándar, semella que as variedades lingüísticas de compromiso

---

²⁰⁵ Así opinan Frans Hinskens, Peter Auer e Paul Kerswill (2005: 11-12), Paul Kerswill (2002), Paul Kerswill e Peter Trudgill (2005: 197-201), James Milroy (1992: 211-222), Lesley Milroy (2002: 565-567), Lesley Milroy e Matthew Gordon (2003: 130-133) e, por último, Peter Trudgill (1986: 83-110).

derivadas dos procesos de *nivelación* non serán exactamente idénticas ás variedades estándar e, tampouco, camiñarán necesariamente pola verea marcada polas variedades estándar. Máis ben, serán algo así como variedades lingüísticas supralocais no sentido de que os falantes “educados” prescindiron das formas lingüísticas xeográfica e socialmente máis marcadas e, a maiores, converxeron ao redor dunha serie de variantes lingüísticas supralocais “neutras”.

Deste xeito, algúns estudosos, por causa da capacidade de unificación local así como de discriminación supralocal posuída por este tipo de variedades lingüísticas de compromiso, non dubidaron en etiquetar a estas variedades lingüísticas derivadas de procesos de *nivelación* en situación de contacto lingüístico como *estándares/koinés rexionais* en tanto que resultan dun proceso de *nivelación dialectal rexional* ou de *supralocalización dialectal* (Hinskens, Auer e Kerswill 2005: 12).

Certamente, desde o punto de vista da sociolingüística actual, a *nivelación* non sería un proceso exactamente idéntico á *estandardización* en tanto que, se ben ambos os dous forman parte da denominada *converxencia dialectal* (ing. *dialect convergence*)²⁰⁶ dado que un e outro implican algún tipo de incremento da similitude estrutural entre dúas ou máis variedades lingüísticas (entre dúas variedades lingüísticas non-estándar no caso da *nivelación*, entre unha variedade lingüística vernácula e unha variedade estándar no caso da *estandardización*); con todo, o primeiro destes dous procesos xorde como unha especie de estratexia case “natural” de simplificación consistente no acurralamento (se queremos, marxinación nos usos habituais) das estruturas lingüísticas máis complexas presentes no conxunto de variedades lingüísticas en contacto.

Neste sentido, a *nivelación* aparece como consecuencia dunha serie de profundos e intensos cambios socioeconómicos, políticos e demográficos nunha sociedade concreta de tal forma que os falantes máis novos xa non pasan tempo abondo co seu grupo de iguais como para poder interiorizar as estruturas máis complexas das súas propias variedades lingüísticas e desenvolven unha interacción lingüística comparativamente moito máis intensa con falantes doutras variedades lingüísticas estruturalmente moi afíns.

Deste xeito, ao desapareceren os requisitos sociais e cognitivos previos (=redes sociais persoais fortes) que posibilitaban que o grupo de iguais funcionase como unha sorte de “escola” onde pais, avós, amigos íntimos, veciños, etc., pasaban tempo

---

²⁰⁶ Fronte á denominada *diverxencia dialectal* (ing. *dialect divergence*); isto é, fronte á redución da similitude estrutural entre dúas ou máis variedades lingüísticas.

suficiente cos seus nenos como para ser quen de “aprenderlles” as estruturas lingüísticas máis complexas das súas variedades lingüísticas e ao estarmos nun escenario de intenso contacto lingüístico entre variedades lingüísticas estruturalmente afíns entre si, podería xurdir a *nivelación* como un mecanismo “natural” de adaptación a este novo contexto sociolingüístico por medio da marxinación das estruturas lingüísticas máis complexas de cada unha das variedades lingüísticas en contacto así como das variantes lingüísticas social e xeograficamente máis marcadas. En certo sentido, este mecanismo de simplificación sería estimulado pola circunstancia de que xa non cómpre mostrar solidariedade coa comunidade local orixinal da cal nin se agarda nin se necesita cooperación plena.

Así pois, se, desde este enfoque, a *nivelación* podería entenderse como unha ferramenta dos propios falantes fronte aos cambios no contexto social (é dicir, fronte a unha maior mobilidade xeográfica e social e fronte a situacións de intenso contacto lingüístico entre variedades lingüísticas estruturalmente afíns entre si) que remataría coa conformación de variedades lingüísticas supralocais de compromiso, non debería haber dúbida de que: 1º) a uniformización lingüística interna non sería unha característica exclusiva das variedades estándar e 2º) as variedades lingüísticas non-estándar non están inherentemente incapacitadas para devir en linguas de cultura visto que algunhas delas poderían adquirir un carácter supralocal²⁰⁷.

---

²⁰⁷ No tocante a todas cuestións relacionadas co proceso de *nivelación*, deberíamos ter moi presente que, en atención ao pensamento de Frans Hinskens, Peter Auer e Paul Kerswill (2005), Paul Kerswill (2002: 671-672) e Peter Trudgill (1986: 83-110), a *nivelación* xunto coa *mestura* (ing. *mixing*; en esencia, coexistencia inicial entre formas lingüísticas pertencentes a variedades lingüísticas minimamente diverxentes entre si), coa *simplificación* (ing. *simplification*; en síntese, acrecentamento progresivo da regularidade lingüística a través da redución da flexión e do emprego de formas invariables) e coa *reubicación* (ing. *reallocation*; en síntese, re-categorización de certas formas lingüísticas orixinalmente dialectais como marcadores lingüísticos –alófonos– ou extralingüísticos –estilísticos, sociais e xeográficos–) fícarían insertas nun proceso máis amplo denominado *Koineización* (ing. *Koineisation*). A *Koineización*, por súa vez, segundo Frans Hinskens, Peter Auer e Paul Kerswill (2005: 11-12, 46) podería caracterizarse como un dos procesos de *converxencia dialectal* que, de acordo con Paul Kerswill e Peter Trudgill (2005: 200-220), ao longo de, como máximo, tres xeracións (avós, fillos e netos), remataría coa creación dunha *koiné* (isto é, dunha nova variedade lingüística de compromiso) por medio dun proceso de marxinación das características lingüísticas exclusivas de cada unha das variedades lingüísticas orixinais en contacto así como da converxencia ao redor dunha serie de características lingüísticas comúns a todas elas. A maiores, se atendemos ás hipóteses da conformación histórica do inglés australiano (Trudgill 1986: 129-133) como unha variedade lingüística de compromiso desde unha conxuntura inicial de contacto lingüístico estreito entre variedades lingüísticas de moi diversa orixe (en esencia, entre variedades lingüísticas do sudeste de Inglaterra, de Irlanda e de Escocia) por medio dun proceso de *koineización* e do español estándar (Penny 2000: 78-89, 295-300) como unha consecuencia da interacción histórica entre catro grandes *koinés* (a *koiné* de Burgos –século IX, de Toledo –século XI, de Sevilla –século XIII e de Madrid, século XVI), cada unha delas, por súa vez, xurdida dun proceso de *koineización* previo (p.e. en Burgos, tras a fundación da cidade no século IX, conviviron variedades lingüísticas procedentes de Cantabria, de Asturias, de Euskadi, etc., por causa da chegada de emigrantes a esta nova cidade procedentes de todas estas terras); poderíamos afirmar que a aparición de *koinés/estándares*

3. 3. 2. 3. 2. 3. A ecuación “unha lingua ↔ unha variedade estándar” como un enfoque ideolóxico dirixido

Como se apuntaba en apartados anteriores, Manuel Alvar semella considerar fóra de toda dúbida a necesidade de correspondencia “un-a-un” entre lingua e variedade estándar de tal forma que un idioma dado, para poder acceder á categoría de lingua, debería contar cunha soa variedade estándar. Evidentemente, aínda que abeirásenos as evidencias mostradas en parágrafos precedentes de que a visión das grandes variedades estándar escritas europeas (nomeadamente, do inglés, do español, do portugués e do francés) como *linguas estándar monocéntricas* responde, no fondo, a un enfoque subxectivo e ideolóxico da realidade lingüística, a realidade dos feitos lingüísticos apréndenos que a ecuación “unha lingua ↔ unha variedade estándar” non se corresponde coa realidade pois a bibliografía especializada dá conta de múltiples casos de linguas con máis dunha variedade estándar.

O paradigma de lingua con máis dunha variedade estándar no seu interior sería, sen dúbida, de acordo co sociolingüista noruegués Einar Haugen (1968), a lingua norueguesa dado que esta lingua conta, cando menos, con dúas variedades estándar, autónomas e independentes entre si.

Segundo o relato deste mesmo investigador (Haugen 1968: 675)²⁰⁸, en 1814, Noruega acada a súa independencia política de Dinamarca e esta mudanza radical na situación política do país escandinavo formula, dun xeito inescusable e perentorio, a necesidade de elaborar unha variedade modelo de seu para esta nova unidade política visto que os moitos anos de subordinación política e lingüística á coroa dinamarquesa (en concreto, desde 1380 até 1814) impediran desenvolver unha variedade estándar autónoma e propia que supraordinase ás diferentes variedades lingüísticas vernáculas norueguesas (Elia 1987: 132, Trudgill 1974: 138, Vikør 2000: 111-112).

Deste xeito, desde a década de 1830 (Håkon 1997: 216, Vikør 2000: 112), ante o novo reto codificadorio que se lle presentaba a Noruega, xurdiron dúas visións,

---

rexionais –con terminoloxía de Ralph Penny (2000: 76) falaríamos de *interdialectos* ou *novos dialectos*– non serían unha realidade descoñecida ao pasado das grandes linguas europeas (p.e. do inglés, español, alemán, francés, etc.) e, por conseguinte, habería que ter moito coidado con esas visións unidimensionais e monolíticas que tenden a contemplar as variedades estándar como resultado da promoción dunha única variedade lingüística vernácula porque estas, en realidade, son froito de sucesivas *koineizacións* (Penny 2000: 87).

²⁰⁸ Silvio Elia (1987: 153), en contra da opinión da maioría, data o comezo da independencia política en 1905.

parcialmente diferentes, de como debería ser e de como se tería que construír (Håkon 1997, Haugen 1968: 676, Trudgill 1974: 139, Vikør 2000: 112-113) a variedade estándar norueguesa e, no fondo, de como debería ser e de como se debería construír a propia identidade lingüística norueguesa.

En opinión de Ernst Håkon Jahr (1997: 216-217) e Lars Vikør (2000: 112-113), un primeiro enfoque ante a construción dunha futura variedade estándar norueguesa opinaba que, ante o excesivo influxo dos modos de vida da clase alta dinamarquesa e da Europa continental sobre a clase media e alta de Noruega, unicamente sería factible (re-)construír a auténtica identidade cultural norueguesa desde a cultura popular oral do campesiñado porque se entendía que, entre os campesiños, como grupo social historicamente arredado do impacto das clases acomodadas urbanas, sobrevivira a auténtica e pura esencia cultural que encarnara o reino independente de Noruega durante o período medieval.

O correlato lingüístico desta crenza (como xa vimos, de clara ascendencia romántica) sería o convencemento de que a variedade estándar norueguesa tiña que elaborarse, case exclusivamente, sobre a peaña máis conservadora das variedades lingüísticas vernáculas e rurais da parte occidental do país e dos vales de montaña do sur (Bartsch 1987: 252, Elia 1987: 153, Haugen 1968: 683, Håkon 1997: 217, Vikør 2000: 115) dado que se pensaba que estas variedades lingüísticas descendían directamente do noruegués medieval ou noruegués antigo (Vikør 2000: 113) e estaban moito menos influenciadas polo dinamarqués do que estaban as variedades lingüísticas urbanas e as variedades lingüísticas vernáculas orientais (Haugen 1968: 677).

Como persoeiro máis destacado dentro desta liña de pensamento encontrámonos co dialectólogo autodidacta de orixe rural Ivar Aasen (1813-1896) quen, sobre a base dos métodos da lingüística histórico-comparativa desenvolvidos polos lingüistas alemáns (nomeadamente, Bopp e Grimm) e tras un estudo sistemático e comparativo das variedades lingüísticas populares norueguesas occidentais, publica, segundo Stephen J. Walton (1998: 415), dúas edicións da súa gramática (unha primeira máis descritiva e unha segunda máis normativa en 1848 e 1864, respectivamente) e, tamén, dúas edicións do seu dicionario (en 1850 e 1873, respectivamente) co obxectivo de que se constitúan nos alicerces dunha variedade de referencia denominada polo propio Ivar Aasen como *landsmål* (isto é, como *lingua nacional*)²⁰⁹. Máis tarde, a partir de 1860,

---

²⁰⁹ Segundo Stephen J. Walton (1998: 414), a expresión “*lingua de campo*”, que, por exemplo, aparece en Àngela Cotano (2000: 66) e Sílvio Elia (1987: 153), non sería unha tradución moi afortunada do termo

esta variedade estándar estendeu progresivamente o seu uso entre poetas, novelistas e nas chamadas escolas populares de tal xeito que, en 1885, será recoñecida como lingua oficial xunto co dinamarqués (Haugen 1968: 676, Elia 1987: 153, Vikør 2000: 113).

No entanto, ao longo do século XX, no período cronolóxico que se estende desde a súa primeira versión oficial de 1901 (Haugen 1968: 677-678) até a última reforma de 1958²¹⁰ e de xeito máis claro coas reformas intermedias de 1917 e 1938, o *landsmål* (coñecido desde 1929 como *nynorsk* ou *novo noruegués*)²¹¹ experimentou unha serie de modificacións parciais que o acaroaron ás variedades lingüísticas orientais norueguesas a través da incorporación de formas lingüísticas procedentes desas falas e que, inicialmente, foran rexeitadas por Ivar Aasen ao consideralas “vulgares” ou “corrompidas” por causa do influxo histórico do dinamarqués.

En paralelo, en opinión de Lars Vikør (2000: 113), o segundo grande enfoque de como tería que ser a identidade nacional norueguesa así como a súa variedade estándar pensaba que Noruega, en tanto que nación moderna europea, non podía procurar as súas raíces culturais e lingüísticas nun reino medieval feudal senón que, pola contra, tiña que asentir a base da súa identidade cultural e lingüística futura nos modos de vida da clase media-alta urbana (nomeadamente, dos funcionarios e da xente de negocios) e non na cultura popular rural que, con ser necesario que se tivese en conta, non podía figurar como centro da futura identidade cultural e lingüística de Noruega.

O correlato lingüístico desta visión identitaria que procuraba unha identidade propia na clase media burguesa das cidades consideraba que a variedade estándar norueguesa debía construírse (Håkon 1997: 216-217, Vikør 2000: 115) sobre as variedades lingüísticas vernáculas da clase media-alta urbana do sureste do país. En realidade, os defensores desta postura consideraban que a variedade estándar norueguesa debería ser unha especie de dinamarqués modificado na dirección do estándar coloquial noruegués (Haugen 1968: 676-677) de tal forma que se traballaba coa convicción de que o dinamarqués falado pola clase media-alta das cidades, tras efectuar algúns axustes no léxico que permitisen expresar determinadas peculiaridades culturais norueguesas e tras levar a efecto unha pequena purificación do idioma (no sentido de substituír elementos tipicamente dinamarqueses), conformaba unha variedade

---

noruegués orixinal *landsmål* en tanto que, consciente ou inconscientemente, atribúe a esta variedade estándar connotacións de “idioma ruralizante”.

²¹⁰ Stephen J. Walton (1998: 416) sitúa a última reforma normativa en 1959.

²¹¹ Silvio Elia (1987: 153) traduce o termo *nynorsk* (escrito, *ny-norsk*) por “novo dinamarqués”. Sexa como for, Einar Haugen (1968: 679) considera o cambio de denominación de *landsmål* por *nynorsk* como ben desafortunado.

de referencia plenamente operativa e válida para a nación norueguesa (Håkon 1997: 217, Vikør 2000: 113).

Outro mestre de escola, Knud Knudsen (1812-1895), encabezou esta segunda orientación para a construción dunha variedade estándar para o idioma noruegués (Haugen 1968: 676). Agora ben, mentres que Ivar Aasen foi un revolucionario no tocante ás súas propostas codificadoras, Knud Knudsen (tamén de orixe rural) era, máis ben, un reformista que pensaba que a variedade estándar norueguesa debía construírse por medio de reformas paulatinas desde a fala da clase media-alta urbana de Oslo (nomeadamente, dos funcionarios) nos contextos non formais en tanto en canto, con respecto á fonética e á fonoloxía, eses usos lingüísticos soaban máis noruegueses e menos dinamarqueses.

Ademais de que, segundo Peter Trudgill (1974: 139), esta nova variedade estándar recibira, en 1900, a denominación de *riksmål* (é dicir, *lingua do Estado*), de que, en 1929, fora rebautizada como *boksmål* (isto é, como *lingua dos libros* ou *lingua literaria*) e de que experimentara unha serie de reformas ortográficas sucesivas (1907, 1917, 1938, 1958 e 1981)²¹², interesa pór de relevo que, desde 1900, aproximadamente, esta variedade modelo disputou co *nynorsk* a condición de “auténtica lingua norueguesa”.

Cómpre ter moi presente que, desde, máis ou menos, 1880 (Håkon 1997: 221-222, Vikør 2000: 115), os noruegueses sempre tiveron a impresión de que, no contexto dun país pequeno e de recente creación como Noruega, a existencia de dúas variedades estándar parcialmente diverxentes xogaba en contra do sentimento de unidade nacional (e, xa que logo, ameazaban a unidade nacional) pois esta división, ademais de que provocaba infinidade de problemas prácticos (divisións na vida pública, alto custe da edición de materiais escolares e documentos públicos, etc.), proxectaba unha imaxe cara ao exterior de que Noruega era unha nación que vivía nun permanente estado de “anormalidade” pois, en contra do que acontecía no resto das modernas nacións europeas, carecía dunha variedade de referencia única.

Así pois, coa intención de superar esa división interna, esta corrente de pensamento iniciou unha serie de accións en prol da confluencia das dúas variedades estándar anteriores (*nynorsk* e *boksmål*) nunha outra nova variedade estándar de fusión cuxa base lingüística esencial viría dada polas variedades lingüísticas vernáculas

---

²¹² Tamén se coñece a esta variedade estándar coa etiqueta de *dano(-)noruegués* (Cotano 2000: 66). Pola súa banda, Stephen J. Walton (2001: 415) informa doutra reforma para o *riksmål* en 1862.

utilizadas no norte e sureste do país na medida en que as falas desa zona do país (no só da clase social media-alta urbana) se aparecían como unha sorte de vía lingüística intermedia entre as dúas variedades estándar anteriores. A nova variedade de referencia denominouse, de acordo coa etiqueta popularizada en 1909 polo gramático Moltke Moe (Haugen 1968: 679), como *samnorsk* ou *noruegués común* (ingl. *United Norwegian*)²¹³.

Malia que as reformas ortográficas realizadas en 1917 e 1938 do *boksmål* e do *nynorsk* inscribíranse nunha tendencia xeral cara ao achegamento entre ambas as dúas variedades estándar (neste sentido, podemos falar dunha inclinación de vello cara ao *samnorsk*); esta orientación tornouse moito máis evidente cando, en 1951, o Parlamento noruegués autorizou ao Ministerio de Educación para que se creara, ao ano seguinte, un Gabinete Lingüístico Noruegués permanente dedicado ao labor de, segundo Ernst Håkon Jahr (1997: 232), construír unha variedade estándar intermedia entre o *boksmål* e o *nynorsk* desde a peña do denominado *folkemål*; isto é, desde a chamada “*lingua do pobo*” ou “*dialectos populares rurais e urbanos*”.

Co horizonte posto nesta lingua común para todos os noruegueses traballouse sobre o método de regularizar a ortografía naqueles casos onde houbera diferenzas puramente ortográficas e, no resto de ocasións (isto é, cando existise unha diferenza que superase o plano estritamente gráfico), optouse por unha solución propia da variedade lingüística que Einar Haugen (1968: 680) etiquetara como *subestándar coloquial*²¹⁴ (máis ou menos, unha variedade entre o Estándar Coloquial das clases altas urbanas e a fala popular)²¹⁵.

Sexa como for, na actualidade, segundo Renate Bartsch (1987: 253), Ernst Håkon Jahr (1997: 238-241) e Lars S. Vikør (2000: 115-115), semella que a disputa²¹⁶ entre as diferentes variedades estándar, unha vez fracasada a pretensión de substituír as dúas variedades estándar precedentes polo *samnorsk* (Håkon 1997: 240), estase a resolver, paseniñamente, en favor do *boksmål* (antes *riksmål*) fronte ao *nynorsk*²¹⁷ (antes *landsmål*) porque: 1º) a oposición dos defensores do *boksmål* á invasión nazi en

---

²¹³ Segundo Ernst Håkon Jahr (1997: 221), a etiqueta foi acuñada en 1877 polo xornalista e poeta Arne Garborg.

²¹⁴ En Einar Haugen (1968: 680): “Substandard Colloquial”.

²¹⁵ En Einar Haugen (1968: 680): “Upper-class Colloquial Standard”.

²¹⁶ Para Renate Bartsch (1987: 253), o conflito sería, en esencia, académico. Pola contra, Peter Trudgill (1974: 138), Ernst Håkon Jahr (1997: 240) e Lars S. Vikør (2000: 111-117) opinan que o enfrontamento responde a dúas posicións diferenciadas verbo da identidade lingüística e cultural norueguesa.

²¹⁷ En opinión de Lars S. Vikør (2000: 116), na actualidade, aproximadamente só o 15 por cento da poboación norueguesa continúa a usar (sobre todo, na parte occidental de Noruega) habitualmente o *nynorsk*.

1940 permitiu que esta variedade estándar se liberase do estigma de ser “menos noruegués” e/ou “menos nacional”, 2º) o *landsmål* (ou *nynorsk*), debido a súa actitude purista ante o alemán, semella ter dificultades para adaptarse aos cambios producidos na sociedade norueguesa por causa do crecemento dos centros urbanos e semiurbanos e 3º) o *boksmål*, tras as reformas de 1917 e 1938 (matizadas coa reforma de 1981 na dirección dun certo distanciamento verbo do *nynorsk*), xa non era só a fala das clases altas e medias de Oslo visto que incorporaran formas das variedades lingüísticas das clases sociais comparativamente inferiores.

En definitiva, hoxe en día, aínda que as dúas variedades estándar do noruegués estean, desde un punto de vista estritamente lingüístico, moito máis próximas entre si do que estiveron no pasado e a pesar de que ambas as dúas gocen de recoñecemento oficial, semella que, desde un punto de vista sociolingüístico, están comparativamente moito máis distantes entre si do que estiveron no pasado (Håkon 1997: 240) no sentido de que as diferenzas lingüísticas entre estas dúas variedades estándar parecen funcionar como “símbolos” ou como “bandeiras” de dous xeitos ben diferentes de entender a identidade lingüística cultural e lingüística norueguesa.

En síntese, dado que os partidarios do *boksmål* entenden que a esencia lingüística e cultural de Noruega debería procurarse nas clases sociais medias e altas urbanas e os defensores do *nynorsk* consideran que o núcleo da identidade cultural e lingüística norueguesa tería que buscarse nas variedades lingüísticas rurais, de acordo con Ernst Håkon Jahr (1997: 229-230), foron os valores simbólicos asociados a cada unha destas dúas variedades estándar en conflito quen explicaría non só o mantemento da controversia até a actualidade senón tamén o fracaso das propostas de unificación ao redor do *samnorsk* na medida en que esta terceira proposta, ao situarse nunha especie de “terra de ninguén” entre as dúas grandes visións verbo da identidade lingüística e cultural norueguesa, semella que tivo máis dificultades para recadar adhesións no conxunto da sociedade norueguesa.

De todos os xeitos, cómpre deixar ben claro que os noruegueses non senten estas variedades estándar como linguas diferentes pois, como salienta Lars S. Vikør (2000: 116), non se refiren a elas co termo de *mål* ou *språk* (linguas) senón cos epígrafes de *målformer* (variedades lingüísticas estándar).

En definitiva, o caso noruegués apréndenos que: 1º) non só as grandes linguas de cultura europeas (p.e. o inglés) poden contar cun certo grao de diversificación verbo da súa variedade estándar, 2º) a emerxencia e historia dunha ou varias variedades estándar

para un determinado idioma non é un proceso que se produza, por completo, á marxe de procesos políticos, sociais e identitarios que marcan a historia da comunidade respectiva²¹⁸ e 3º) no caso de que emerxa máis dunha variedade estándar para un determinado idioma, as propostas de acordo ou de “vías intermedias” para solucionar o posible conflito non sempre triunfan pois, por moi xustificadas que estas puidesen estar desde un punto de vista lingüístico e social en tanto que responden ao desexo lóxico de superar unha conxuntura de división interna que dificulta acadar a cohesión nacional plena, os valores simbólicos asociados a cada unha das variedades estándar en disputa poderían tornar imposible que se renunciase á variedade estándar propia en favor dunha solución de compromiso²¹⁹.

Fóra do caso da lingua norueguesa, atopamos outros exemplos de idiomas que rompen coa tradicional correspondencia “un-a-un” entre lingua e variedade estándar; entre estes, o exemplo do urdu e do hindi figuran entre os casos máis comentados nos traballos de sociolingüística (Bartsch 1987: 96, Cheung 1992: 209, Dua 1992: 390, 1995: 189; Vaid 1995: 299-301, Wardhaugh 1992: 41).

En opinión de Hans R. Dua (1992: 390), case todos os lingüistas que se achegaron ao estudo do hindi e do urdu chegan, dun ou doutro xeito, á conclusión de que estas dúas variedades lingüísticas, desde un punto de vista estritamente lingüístico, poderían ser caracterizadas como unha mesma e única lingua porque, malia que se

---

²¹⁸ En reforzo desta afirmación, cómpre lembrar que a etapa de máxima expansión social do *nynorsk* coincide co período histórico de batalla política pola independencia de Noruega porque é evidente que esa variedade estándar, debido ao seu maior arredamento lingüístico verbo do dinamarqués, acaíalle moi ben á pretensión política do momento de arredamento verbo da monarquía sueca (Håkon 1997: 219). Correlativamente, o *samnorsk* coñeceu a súa mellor acollida social durante a etapa de goberno e de ascenso político do Partido Laborista (aproximadamente, desde 1920 até 1950) dado que esta variedade modelo, ao construírse sobre as falas actuais de obreiros e campesiños e, por conseguinte, ao ser “moderna” e “democrática” porque se colocaba nun espazo intermedio entre o “elitismo” do *boksmål* e o “arcaísmo” do *nynorsk*, semellaba casar moi ben coa ideoloxía socialista do Partido Laborista que desexaba colocar ás clases sociais menos acomodadas (nomeadamente, obreiros e campesiños) no centro da vida cultural e política do país (Håkon 1997: 226-230).

²¹⁹ Verbo desta última cuestión, no caso de Noruega, semella que, por utilizarmos termos de Ernst Håkon Jahr (1997: 236), a “paz lingüística” non está a chegar tanto pola vía do *samnorsk* (isto é, polo camiño de “vías intermedias”) como pola decantación da sociedade norueguesa por unha das dúas grandes propostas en conflito. Deste xeito, así como unha “versión moderada” do *boksmål* (isto é, con contadas formas lingüísticas procedentes da clase traballadora e, por súa vez, entremedias dunha “versión conservadora” –é dicir, unicamente con formas lingüísticas tomadas da burguesía media-alta de Oslo– e dunha “versión radical” –isto é, con tantas formas lingüísticas procedentes da clase traballadora como fose posible– desta mesma variedade estándar semella que se está a impor como lingua de todos os noruegueses (Håkon 1997: 230-241); en paralelo, desde 1980 (Håkon 1997: 238), conforme o *nynorsk* perde máis e máis apoios sociais, esta segunda variedade estándar está a recuar cara a versións cada vez máis extremas no sentido de que está a eliminar aquelas formas lingüísticas que se incorporaran coas reformas de 1917 e 1938 co obxectivo de achegarse ao *boksmål*.

detecten pequenas diferenzas no ámbito da fonética, da sintaxe e do léxico, son idiomas estruturalmente moi similares.

Con todo, de acordo con este mesmo autor (Dua 1992: 383-386, 1995: 184-194), a distancia inicial entre estas dúas variedades foise acrecentando progresivamente desde finais do século XVII até a actualidade (de xeito moito máis intenso a partir da década de 1920 e desde 1947) como un reflexo lingüístico do arredamento que se estaba a producir entre as elites hindús e musulmáis. Precisamente, nese proceso histórico de afastamento progresivo entre estas dúas variedades (Cheung 1992: 209, Dua 1992: 385, 1995: 185-186) tivo moito que dicir a circunstancia de que o hindi e o urdu se transformaron en “símbolos lingüísticos” de dúas comunidades nacionais, históricas, políticas, culturais e relixiosas diferenciadas entre si de tal xeito que o hindi pasou a asociarse (e a identificar) con falantes hindús de India e o urdu pasou a vincularse (e a discriminar) con falantes musulmáis de Paquistán.

Deste xeito, malia que desde un punto de vista estritamente lingüístico ambas as dúas variedades sexan unha mesma lingua porque comparten (Dua 1992: 390-393, Vaid 1995: 301) unha mesma base dialectal, case unha mesma gramática e unha porción de vocabulario común tan ampla que mesmo é posible a intercomprensión entre os seus falantes; ambas as dúas transformáronse progresivamente, como pouco, nunha *lingua policéntrica* ou *pluricéntrica* con dúas variedades estándar ben diferenciadas entre si.

Para comprender a relevancia dos fenómenos políticos, sociais, culturais e relixiosos na emerxencia do hindi-urdu como unha lingua con dúas variedades estándar diferenciadas, debemos ter presente que, se, como comentan Hans R. Dua (1992: 386, 1995: 185-186) e Andrew Dalby (2002: 188-189), Paquistán e India non se constituísen como nacións soberanas desde 1947 e se tivese triunfado o proxecto político de Mahatma Gandhi de unir política e socialmente a musulmáis e hindús nunha mesma nación, con moitas probabilidades, o hindi e o urdu estarían, actualmente, baixo o “paraugas” dun mesmo estándar chamado, con palabras de Mahatma Gandhi, hindustaní.

Certamente, non sería imposible que o hindi e o urdu estivesen subordinados a un mesmo estándar porque, de acordo con Jyotsna Vaid (1995: 301), as súas diferenzas concentradas no plano gráfico e léxico non van moito máis alá do uso dun sistema gráfico distinto (*devanagari* no hindi, alfabeto árabe-persa no urdu), da dirección da

escrita (de esquerda a dereita no hindi, de dereita a esquerda no urdu)²²⁰ e da diferente orixe dos préstamos léxicos (sánscrito para o hindi, árabe e persa para o urdu).

En definitiva, na opinión dos máis dos lingüistas, o hindi e o urdu son na actualidade unha mesma lingua con dúas variedades estándar cada vez máis diverxentes entre si por mor de que, promovido este arredamento lingüístico polas elites respectivas, ambas as dúas variedades estándar chegaron a transformarse en símbolos de dúas entidades políticas e relixiosas (India e Paquistán) cada vez máis distanciadas entre si.

Outros casos que poderían romper coa tradicional identificación “unha lingua ↔ unha variedade estándar” (ademais dos exemplos xa tratados do francés, inglés, español e portugués) serían: 1º) o neerlandés (Deprez 1997, Geerts 1992) cunha, polo menos, variedade estándar holandesa e unha variedade estándar belga (tradicionalmente denominada flamengo), 2º) o armenio moderno (Cowe 1992) cunha variedade estándar oriental (de uso, preferente, na República de Armenia aínda que tamén na República de Xeorxia e noutros lugares da ex-Unión Soviética) e unha variedade estándar occidental (utilizada fóra de República de Armenia en países como Turquía e Líbano así como por emigrantes armenios en todo o mundo)²²¹, 3º) o sami (antes lapón) con, segundo Lars S. Vikør (2000: 122), cinco variedades estándar diferenciadas²²² e 4º) o retorrománico suízo que, segundo Stephen Barbour (2000b: 154) e Antonio Vañó Cerdá (1999: 353-

---

²²⁰ O urdu (Vaid 1995: 299) escríbese en *nasta'liq*, un alfabeto árabe desenvolvido en Irán e que foi adoptado, a seguir, en India.

²²¹ En realidade, de acordo con George L. Campbell (1991: 89-101) dentro do armenio podemos diferenciar: 1º) un armenio clásico, coñecido como *grabar* (“lingua dos libros”) cuxo uso como lingua escrita foi habitual até o século XIX e que aínda se está a empregar na liturxia da igrexa armenia e 2º) un armenio estándar moderno, denominado *ašxarhabar* (“lingua popular”), xurdido no século XIX e que, como xa vimos, se compartimenta, por súa vez, nunha variedade estándar oriental e nunha variedade estándar occidental. Curiosamente, dentro de Europa, Grecia viviu unha conxuntura lingüística moi semellante durante moito tempo (Holton 2002: 169, Joseph 1987: 174) visto que, historicamente, o grego demótico (“lingua popular”) e o grego *khatarevousa* (“lingua purificada”) “coexistiron” até que, a partir de 1976, tras o recoñecemento do grego demótico como única variedade oficial, o *khatarevousa* entrou nun proceso de lenta recesión. Así e todo, segundo David Holton (2002: 177), na Grecia actual, con ser verdade que xa non se utiliza o grego *katharevousa*, sería moito máis acertado afirmar que predomina, con termos deste autor, un *Estándar Grego Moderno (EGM)* que, a pesar de estar modelado sobre o grego demótico, incorpora aquelas características do grego *katharevousa* que son de uso moi habitual entre a “xente educada”.

²²² As nove ou dez variedades lingüísticas que conforman a lingua sami son, comunmente, divididas en tres grandes grupos xeolectais: 1º) sami meridional (*south sami* e *ume sami*), 2º) sami central (*pite sami*, *lule sami* e *north sami*) e 3º) sami oriental (*inari sami*, *skolt sami*, *kildin sami* e *ter sami* –algúns lingüistas inclúen dentro deste último grupo tamén unha variedade lingüística máis denominada *akkala sami*). A maiores, nótese que os nove ou diez “dialectos” que conformarían a lingua sami (con, aproximadamente, 35000 falantes espallados por Noruega, Suecia, Finlandia e pola península de Kola en Rusia), malia que, en ocasións, sexan presentados polos lingüistas como unha mesma e única lingua, non só carecen dunha variedade estándar “unificadora” (algúns lingüistas chegan a falar de até seis variedades estándar diferenciadas) senón que, ademais, gráfanse con dous alfabetos diferenciados (latino para os idiomas de Noruega, Suecia e Finlandia e cirílico para os idiomas da península de Kola e son, todos eles, mutuamente inintelixibles (Vikør 2002: 121-122).

-360), presentaría, cando menos, seis variedades estándar parcialmente diferentes entre si²²³.

3. 3. 2. 3. 3. O criterio da tradición literaria

Analizado o trazo “alto grado de nivelación”, cómpre que abordemos, a seguir, outro dos riscos que se utilizou, tradicionalmente, na asignación das variedades lingüísticas ás categorías de linguas ou dialectos: “ser vehículo de una importante tradición literaria” (Alvar 1961: 56, 1982: 60-61, 1996b: 12); isto é, a presenza ou ausencia dunha tradición literaria.

En primeiro lugar, deberíamos deixar constancia do argumento evidente de que a ausencia dunha literatura escrita non debería relegar, nunca, a unha determinada variedade lingüística á condición de dialecto pois é evidente que unha tradición literaria de carácter oral (contos populares, cantos líricos, etc.) pode ser perfectamente viable con moita anterioridade ás primeiras manifestacións gráficas dun idioma.

Por outra banda, e aínda que deixásemos á marxe esta importantísima cuestión anterior, non estaría de máis lembrar, tamén, que, como nos amosan o latín estándar e o occitano, “unha importante tradición literaria escrita” non garante, nin no presente, nin cara ao futuro, de xeito definitivo, o estatuto de lingua.

Como todos sabemos, malia que o occitano conte cunha antiquísima e vizosa tradición literaria que: 1º) abrangue, sen interrupción, desde principios do século XI até a actualidade, 2º) coñeceu unha Idade de Ouro entre os séculos XII e XVI durante a cal se cultivaron todas as pólas do saber humano (matemáticas, gramática, medicina, historia, relixión, etc.) e 3º) conta con escritores de sona universal como Frédéric Mistral (Premio Nobel de Literatura) ou Robert Lafont; porén, este riquísimo e excelso cultivo literario que abrangue case mil anos non foi quen de impedir que o occitano

---

²²³ Así mesmo, como informa Peter Trudgill (2002: 118), os lingüistas, a día de hoxe, non teñen moi claro se o retorrománico (tamén chamado romanche ou retorromano) do cantón suízo de Grisóns é unha lingua en por si ou, pola contra, como opina Kenneth Katzner (1977: 73), un dos “dialectos” que, xunto co ladino ou ladino dolomítico (falado nas rexións italianas de Dolomiti e Trentino-Alto Adige) e co friulano (falado na rexión italiana de Friuli-Venezia-Iulia), conformaría unha unidade idiomática máis ampla denominada, tamén, retorrománico. Ademais, cómpre non esquecer que, xunto ás posicións que contemplan o retorrománico suízo, o friulano e o ladino como unha mesma lingua, como dúas linguas diferentes (neste caso falaríamos de retorrománico suízo *versus* friulano/ladino; estas dúas últimas como partes dunha mesma lingua) ou como tres linguas mutuamente independentes —esta última sería a posición de, entre outros, Giorgio Cadorini (2003: 51, 2006), Francisco Fernández Rei (2001b: 305-306), Žarko Muljačić (1999: 18) e Peter Trudgill (2003: 111-112, 53, 71); os lingüistas italianos, como observa Carlo Ruzza (2000: 171), tenden a falar do ladino e do friulano (isto é, das variedades lingüísticas faladas en Italia) como “dialectos” do italiano estándar.

este, na actualidade, mergullado nun imparable proceso de retroceso ante a forza fagocitante do francés até o extremo de que, con palabras de Jacme Taupiac (1999: 285), sexa posible afirmar que este idioma está entre “a vida e a morte”.

Correlativamente, e en consonancia con todas as nosas afirmacións precedentes, convén non esquecer que, do mesmo xeito que unha longa tradición literaria non garante, por si soa e para sempre, o estatuto de lingua para unha determinada variedade lingüística concreta (pensemos no caso, evidente, do latín), así tampouco a ausencia dun glorioso pasado literario (escrito ou oral) non impediría que unha variedade lingüística non puidese “ascender”, de dárense as circunstancias históricas, políticas e sociais adecuadas, á categoría de lingua.

Evidentemente, se a carencia dunha gloriosa tradición literaria máis ou menos dilatada no tempo imposibilitase que, de vez, unha determinada variedade lingüística (p.e. o asturiano) puidese acadar, nun futuro máis ou menos próximo, a condición de lingua plenamente recoñecida, non temos dúbida de que, deseguido, en estrita coherencia con esa afirmación, veríamonos obrigados a concluír que: 1º) todos os idiomas actualmente ágrafos ficarían relegados, para sempre, á condición de “dialectos”²²⁴ e 2º) todos os grandes idiomas de cultura actuais, dado que, no seu momento, careceron dun corpus literario admirado e respectado, carecerían da capacidade potencial de devir en linguas²²⁵.

No tocante a esta última reflexión, lembremos que o latín (como hoxe acontece con moitas das variedades lingüísticas africanas e como pasou, no seu día, coas grandes linguas romances europeas), ao redor do século III a. C., non gozaba (Joseph 1987: 91) da ilustre, notable e prestixiosa tradición literaria con que se dotou nos séculos seguintes. Con todo, a carencia inicial dunha literatura “clásica” así como a subordinación orixinal das elites culturais latinas ao grego clásico (Joseph 1987: 91) non impediu que o idioma latino e a súa literatura se consolidasen devagar até o extremo de que o latín culto (xunto co grego clásico) actuará, no futuro, como guía esencial do proceso de estandarización das linguas romances durante o período renacentista (e, por extensión, con posterioridade, de case todos idiomas do mundo).

Malia que o inmenso prestixio cultural acadado pola lingua e literatura latina durante os case mil anos posteriores á caída do Imperio Romano fose abondo para que

---

²²⁴ Así, por exemplo, dado que, como xa sabemos, case o 90 % dos idiomas que actualmente se falan en África carecen de tradición gráfica (e, por suposto, literaria), de operarmos dese xeito, todas esas variedades lingüísticas quedarían moi lonxe, definitivamente, da categoría de linguas.

²²⁵ Por suposto, á luz das informacións do propio Manuel Alvar (1982: 91-92), tamén o español.

este idioma fose a lingua da ciencia até ben entrado o século XVIII, todo isto non puido evitar que o latín culto entrase, progresivamente, nun proceso de restrición funcional “cara arriba” que fixo deste idioma unha “lingua morta” porque, como afirma Walt Wolfram (2002: 766), a obsolescencia ou emerxencia dun determinado idioma depende, en última instancia, de factores extralingüísticos (culturais, económicos, políticos, ideolóxicos, demográficos, etc.). En realidade, a gloriosa tradición literaria do latín así como o prestixio acadado por esta variedade lingüística durante máis de mil anos foi moi relevante no devir histórico do latín estándar no sentido de que o declive progresivo do latín non se materializase nun decaemento do seu uso social “cara abaixo” (isto é, nunha restrición gradual de ámbitos de uso cara á contextos cada vez menos formais), senón, como vimos de afirmar, nunha debilitación “cara a arriba” en tanto que a lingua latina recuou, paulatina e gradualmente, cara á espazos funcionais cada vez máis formais e cada vez máis rituais até que, nun determinado momento, fóra deses contados espazos litúrxicos (p.e. a liturxia eclesiástica), carecía dun uso real e efectivo.

3. 3. 2. 3. 4. O criterio da imposición a outros sistemas lingüísticos da súa mesma orixe

Por último, e para rematarmos co espazo dedicado á análise dos trazos considerados por Manuel Alvar na definición de lingua, centrarémonos a partir deste momento no tratamento da afirmación: “por haberse impuesto a sistemas lingüísticos de su mismo origen”.

Como veremos nos parágrafos seguintes, cando Manuel Alvar (1961, 1975, 1978, 1982, 1990, 1996a, 1996b) desenvolve este criterio ao longo de toda unha serie de artigos que se estenden desde comezos dos anos sesenta até finais dos noventa do século pasado, na práctica, ao noso xuízo, cae, outra volta, nesa *ideoloxía lingüística* que designamos como *lingüística colonial* ou *imperialismo lingüístico*; isto é, na defensa das grandes variedades estándar do mundo en detrimento das variedades lingüística vernáculas.

Neste sentido, se partimos do recoñecemento máis ou menos implícito (Alvar 1961: 52, 1982: 30, 68, 91, 92) de que os procesos de expansión e/ou recesión no número de falantes e ámbito territorial dunha variedade lingüística calquera fican, no fondo, supeditados a toda unha serie de fenómenos de orde extralingüística (económicos, políticos, sociais, culturais, etc.), non deixa de ser un tanto contradictorio

que, á vez, presentemos a expansión das grandes variedades estándar escritas non como resultado da acción oculta de toda unha serie de poderosas forzas socioeconómicas que as apoian e favorecen senón como consecuencia dunha especie de “dereito natural evolutivo”. Así, de acordo con este xeito de razoar, ao igual que as especies animais máis evolucionadas e máis adaptadas ao seu hábitat triunfan sobre as especies menos desenvolvidas e peor adaptadas a ese mesmo medio natural, así tamén as grandes variedades estándar escritas do mundo estenden o seu uso en prexuízo das pequenas variedades lingüísticas vernáculas dun “xeito natural” porque, ao estar mellor dotadas para a “competición pola supervivencia” dado que son “máis neutrais”, “máis fáciles de aprender”, “máis simples”, “de maior percorrido social e xeográfico”, “con maior riqueza léxica”, “máis flexibles e con maior capacidade de adaptación”, etc., poden responder moito mellor e con moita máis dilixencia ás necesidades comunicativas que se derivan dunha sociedade moderna cada vez máis globalizada e con cada vez menos fronteiras físicas e comunicativas.

Bótase de ver que, baixo a aparencia de “modernidade” e “obxectividade” de todos estes razoamentos que razoan sempre no sentido de que opoñerse á expansión das grandes variedades estándar do mundo implicaría, ao cabo, algo así como posicionarse en contra das “leis naturais evolutivas” que determinan sempre a supervivencia daquela especie que é quen de adaptarse mellor e con máis celeridade ás novas necesidades (neste caso, á globalización), subxace non só a forte pegada do evolucionismo decimonónico (en concreto, das teorías de Darwin) senón tamén do vello *mito lingüístico* da Torre de Babel.

Xa que logo, por moito que algúns lingüistas como Manuel Alvar se definan a si mesmos como sociolingüistas (Alvar 1975: 93, 1982: 68, 1990: 14), para nós, é obvio que todos aqueles investigadores que razoan no sentido de que a desaparición progresiva das variedades lingüísticas vernáculas non só é inevitable en tanto en canto obedece a unha “orde natural evolutiva” (en definitiva, ao triunfo do máis forte sobre o máis débil) senón, incluso, desexable pois contribúe a eliminar fronteiras comunicativas estarían moi lonxe desoutra “póla” da sociolingüística que, como Juan Carlos Moreno Cabrera (2000: 227-232), Jacme Taupiac (1999: 285) e Peter Trudgill (2002: 137-143), traballan no “desenmascaramento” de todos aqueles prexuízos científicos que pasan por ser verdades científicas incontestables como parte dunha estratexia máis ampla de contra-argumentación encamiñada á demostración de que ningunha variedade lingüística é intrinsecamente superior a ningunha outra variedade

lingüística (e de que, por conseguinte, ningunha variedade lingüística está inherentemente incapacitada para devir en lingua).

En primeiro lugar, dentro do marco da revisión crítica deste último principio desde a óptica da máis recente sociolingüística, temos que deixar claro que, de utilizarmos os termos de Žarko Muljačić (1984: 83), a natureza “fagocitante” dunha determinada variedade lingüística nunca debería ser visto como un trazo operativo á hora de discriminar entre linguas e dialectos pois semella evidente que calquera variedade lingüística (ben en sincronía, ben en diacronía) en función das circunstancias sociais, políticas e económicas concretas en que estivese inmersa, podería funcionar, ora como variante lingüística “fagocitante”, ora como variedade lingüística “fagocitada”.

Certamente, como observa Peter Trudgill (2002: 140-141), calquera variedade lingüística, se se vira mergullada nun proceso de *estandarización*, transformárase, en certo sentido, nunha variedade lingüística “fagocitante” dado que, antes ou despois, dun ou doutro xeito, adquiriría a capacidade de subordinar funcional e normativamente a aquel conxunto de variedades lingüísticas vernáculas que caesen baixo a súa esfera de influencia.

Por outra banda, cómpre ter moi presente que, en sincronía, un mesmo idioma, mesmo linguas con millóns de falantes (p.e. o español e o francés)²²⁶, segundo o contexto social e xeográfico en que este interactúe, pode comportarse como variedade dominante ou como variedade dominada ou, con palabras de Žarko Muljačić (1984: 83), como variedade lingüística “fagocitante” ou “fagocitada”.

Sería relativamente sinxelo presentar aquí non poucos exemplos de contextos xeográficos onde idiomas con moitos millóns de falantes (p.e. o español e o francés) deixan de ser idiomas dominantes para pasar a ser idiomas dominados ante o pulo do inglés.

Malia que non haxa dúbida de que o francés é lingua dominante en Francia, no entanto, fóra deste país, en concreto, naqueles espazos onde carece do apoio dun aparello institucional e estatal e onde sobrevive como idioma dunha minoría rodeada por unha poderosa comunidade anglófona, este idioma subsiste como unha variedade lingüística ameazada e en constante retroceso ante o avance do inglés estándar. Así

---

²²⁶ Segundo Peter Trudgill (2002: 152-154), mesmo a lingua inglesa, en contextos moi concretos con escasos falantes ben illados xeograficamente entre unha maioría de usuarios doutra lingua (p.e. os falantes de inglés nas illas Bonin, un arquipélago de orixe volcánica pertencente, hoxe, a Xapón), podería encontrarse na situación de “lingua en perigo”.

sucede, por exemplo, coas variedades lingüísticas faladas polos descendentes de colonos franceses nos estados canadenses de Ontario e de New Brunswick (coñecidos estes últimos, polo xeral, como acadianos ou *cajuns*)²²⁷ así como no estado norteamericano de Luisiana²²⁸.

De xeito similar, aínda que o español sexa lingua claramente dominante no estado español; porén, nos Estados Unidos, nos modernos estados de Novo México, Texas, Arizona, Colorado e California, sería, segundo Stephen May (2001: 208), un idioma dominado polo inglés.

Bótase de ver pois que o feito de que unha variedade lingüística se impuxera a outras variedades lingüísticas non se pode concibir como un trazo caracterizador da categoría *lingua* porque: 1º) toda variedade lingüística, de experimentar un proceso de *estandarización*, asumiría unha certa natureza “fagocitadora” fronte ás variedades lingüísticas que ficasen subordinadas funcional e normativamente a ela e 2º) mesmo idiomas con centos de millóns de falantes e tocante aos cales non existe dúbida ningunha verbo da súa condición de lingua poderían, en contextos en que se ven relegados á condición de idiomas dominados, experimentar un proceso de “fagocitación” por unha lingua dominante.

En realidade, malia que analizásemos este risco en termos absolutos, isto é, á marxe do diferente comportamento dunha mesma variedade lingüística en diferentes contextos sociolingüísticos, este trazo, tal e como se presenta en lingüistas como Manuel Alvar, non abandonaría o seu carácter problemático.

En esencia, dado que este trazo serve para, como en diante veremos máis polo miúdo, para xustificar non só a condición dialectal do andaluz fronte ao español estándar senón tamén das linguas indíxenas americanas verbo desta mesma variedade

---

²²⁷ Unha visión panorámica da situación actual destas dúas minorías lingüísticas pódese consultar en Richard Y. Bourhis e David E. Marshall (1999: 251-255).

²²⁸ Segundo Peter Trudgill (2003: 19-20), a antiga colonia francesa de Acadia comprendía os actuais estados canadenses de Nova Escocia, New Brunswick e a Illa do Príncipe Edward. Cando, ao redor de 1750, esta colonia francesa pasou a mans dos ingleses, os colonizadores franceses que se negaron a xurar lealdade á coroa inglesa foron expulsados de Canada e emigraron ao estado de Luisiana (hoxe parte dos Estados Unidos). Precisamente, estes descendentes dos colonizadores franceses son coñecidos, hoxe en día, como acadianos ou como *cajuns* que sería, por súa vez, a forma abreviada do primeiro termo con que eles se designaban a si mesmos (tamén é habitual falar de francés *cajun* para facer referencia ás variedades lingüísticas destes falantes). Curiosamente, neste mesmo estado americano de Luisiana encontrámonos con outra minoría lingüística de, aproximadamente, 1000 falantes que utiliza unha variedade lingüística vernácula derivada do español coñecida, habitualmente, como *isleño*. Segundo Felice Coles (1999: 5-6) esta modalidade do español que chegou a Luisiana no século XVIII da man de colonizadores de orixe canario que se asentaron nese territorio próximo á cidade de New Orleans actualmente estaría a retroceder ante o inglés estándar por causa de que, mentres o inglés é a lingua das oportunidades económicas, do avance social e das autoridades, o *isleño* tan só é a fala que marca identidade co grupo social propio.

modelo (Alvar 1990: 25); ao noso xuízo, non hai dúbida de que este trazo, levado até as súas últimas consecuencias, tan só outorgaría a categoría de *linguas* a aqueles idiomas europeos que, con terminoloxía de Peter Trudgill (2002: 140), cabería caracterizar como “linguas asasinas” (ing. *killer languages*) porque: “[...] el dialectólogo sabe que una cosa es el estudio encariñado de las variedades terruñeras y otra la comunicación que permite unha de esas poucas linguas que se ha hecho universal” (Alvar 1990: 25).

Verbo desta cuestión, hoxe, en sociolingüística, é xa un truísmo a afirmación de que, como reconece (curiosamente) o propio Manuel Alvar (1982: 68), desde un punto de vista estritamente obxectivo e lingüístico, ningunha variedade lingüística é, desde ningún punto de vista, inherentemente superior a outra(s) variedade(s) lingüística(s) e, por conseguinte, ningunha variedade lingüística está lexitimada, por causa da súa estrutura interna ou por calquera outra razón de carácter lingüístico, para superpoñerse (mellor sería dicir, para impoñerse) a outras variedades lingüísticas.

Agora ben, na esteira das matizacións de John Earl Joseph (1987: 88) e Juan Carlos Moreno Cabrera (2000: 195-196), é mester que deixemos claro que a nosa afirmación categórica de que ningunha variedade lingüística é, por causa da súa estrutura lingüística ou por calquera outra razón exclusivamente lingüístico-sistémica, superior a ningunha outra variedade lingüística non significa que caíamos na actitude un tanto inxenua de pensar que todas as variedades lingüísticas son, nun momento dado e desde todos os puntos de vista, exactamente iguais entre si²²⁹.

No tocante a esta última cuestión, abundaría con dicir que, para caermos nesa actitude inxenua, entre outras cousas, teríamos que desoír os indicios que nos dan os propios falantes da súa percepción, máis ou menos inconsciente, de que non todas as variedades lingüísticas son exactamente iguais cando, por exemplo, “renuncian” a unha determinada variedade lingüística en favor doutra variedade lingüística a pesar de que ese cambio esixa un notable esforzo de aprendizaxe.

Polo de agora, de acordo co paradigma teórico que John Earl Joseph (1987: 88) denominaba como *doutrina atenuada do relativismo lingüístico* (ing. *modified doctrine of linguistic relativism*), no tocante á paridade estrutural entre variedades lingüísticas, abonda con que teñamos presente que, se ben é certo que, situados nun punto discreto do eixe temporal, non todas as variedades lingüísticas posúen idéntica capacidade

---

²²⁹ Mais tamén é inxenuo crer que, como opina Manuel Alvar (1982a: 76, 1996a: 15), os sociolingüistas preocupados polas variedades lingüísticas vernáculas son tan idealistas ou están tan ofuscados coa defensa das linguas oprimidas que isto lles impide decatarse das diferenzas funcionais reais (isto é, sociolingüísticas) entre uns e outros idiomas.

expresiva e funcional, asemade, tamén é verdade que, por moita que fose a desvantaxe funcional e elocutiva dunha determinada variedade lingüística nun momento dado con respecto a outros idiomas, esa mesma variedade lingüística nunca perdería, definitivamente, a capacidade potencial de devir en lingua pois, se se desen as circunstancias socio-políticas adecuadas, ese mesmo idioma podería superar ese estado de prostración funcional e normativa.

Dito por outras palabras, desde o noso punto de vista, toda variedade lingüística, con independencia da súa consideración social e das súas desigualdades sociolingüísticas iniciais (p.e. certas deficiencias expresivas), posúe a flexibilidade estrutural suficiente como para adaptarse a calquera tipo de requirimento ou esixencia cultural visto que a ciencia lingüística apréndenos que a simplicidade nunha área estrutural concreta (calquera que sexa a súa condición ou localización) pode ser contrarrestada cos recursos que ofrece esa mesma variedade lingüística noutros dos seus restantes dominios lingüístico-sistémicos²³⁰.

Desde este enfoque, se todas as variedades lingüísticas posúen idéntico potencial estrutural (Fodor 1984: 442, Harlow 1998: 13) para satisfacer calquera necesidade expresiva ou funcional que se lles formule e se todas as variedades lingüísticas combinan espazos de maior e de menor complexidade sistémica que as capacitan para satisfacer todas as súas necesidades comunicativas, semella que non ten moito sentido afirmar, nin pensar, que unhas variedades lingüísticas concretas poderían estar lexitimadas, por unha suposta superioridade estrutural ou por calquera outra razón (maior capacidade expresiva, maior lóxica interna, maior flexibilidade, etc.), para supraordinar (mellor sería dicir, para “fagocitar”) a outras variedades lingüísticas.

Agora ben, somos da opinión de que aceptar os principios teóricos que carrega a *doutrina modificada do relativismo lingüístico* resultaría máis doado se comprendésemos como xorde, e como se sustenta, o *mito lingüístico* de que unhas variedades lingüísticas moi concretas, por causa da súa configuración lingüístico-sistémica ou de calquera outro criterio, son idiomas “superiores”, “perfectos” ou “modernos” mentres que outras variedades lingüísticas fican relegadas á categoría de idiomas “inferiores”, “primitivos” ou “imperfectos”.

---

²³⁰ Deste xeito, se aplicásemos a *doutrina atenuada do relativismo lingüístico* ao caso galego poderíamos, con palabras de Enrique Monteagudo e Francisco Fernández Rei (1982c), afirmar que: “O galego ten plena potencialidade pra se desenvolver en tódolos eidos da vida social e cultural, e as súas eivas non se deben á súa corrupción interna, senón ás trabas que lle impón o castelán, é dicir, non son eivas intrínsecas, senón barreiras situacionais”.

Como se pode comprobar en John Earl Joseph (1987), o discurso apoloxético das virtudes e excelencias (non só lingüísticas) do propio idioma xorde, case sempre, como unha necesidade no marco dunha estratexia ideolóxica máis ampla que procura dignificar e prestixiar o idioma autóctono como un dos pasos previos necesarios á reivindicación futura do estatuto de lingua así como para unha futura superación definitiva do estado de subordinación funcional e normativa verbo dun idioma dominante.

Así e todo, aínda que a estratexia de gabar as excelencias do idioma propio fronte a un idioma dominante co obxectivo último de asegurar o estatuto de lingua para o idioma autóctono sexa un proxecto ideolóxico compartido por lingüistas do presente e do pasado²³¹; evidentemente, os argumentos empregados para xustificar a nobreza do idioma propio puideron flutuar non só en función das preferencias persoais e da formación cultural, lingüística e ideolóxica de cada un deles senón tamén en consonancia coa época en que se formularon uns e outros discursos apoloxéticos. Así, mentres uns razoaron no sentido de que o seu idioma era máis “lórico”, “preciso” ou “antigo”, outros, pola contra, afirmaron que o seu idioma era máis “doce”, máis “musical” ou, en tempos máis recentes, máis “útil”.

Porén, a pesar de que salientar as cualidades do idioma propio fronte a outras variedades lingüísticas sexa perfectamente comprensible cando se trata de dignificar, prestixiar ou defender un idioma determinado fronte a outra lingua contextualmente dominante (p.e. o español fronte ao latín na Idade Media ou o español fronte ao inglés estándar no estado de Luisiana); cómpre deixar claro que este tipo de argumentacións se cargan de matices espurios cando se trata de xustificar e lexitimar teoricamente que as variedades lingüísticas vernáculas (calquera que estas sexan) non teñen dereito á aspiración de querer ser linguas e, tampouco, de ser recoñecidas como tales polos lingüistas (no fondo, cando se trata de xustificar e lexitimar teoricamente a “fagocitación” dunha variedade lingüística determinada por unha lingua dominante).

Deste xeito, como observa David Crystal (1987: 6-7), cando para xustificar a fagocitación dunha variedade lingüística non-estándar por unha das grandes variedades estándar escritas ou cando para negar a capacidade potencial dunha variedade lingüística vernácula de devir en lingua, utilizamos argumentos do tipo de que tal ou cal lingua é máis “lórica”, máis “precisa”, máis “coherente”, máis “antiga”, máis “doce”,

---

²³¹ Tamén, no pasado (desde o século XVI), os lingüistas (p.e. franceses, ingleses, españois, portugueses, etc.), reivindicaron constantemente as virtudes dos seus idiomas fronte ao latín culto.

máis “poética”, máis “musical”, etc., que aqueloutra variedade lingüística que se pretende “fagocitar” ou cando, nunha versión máis radical desta formulación, aseguramos que esta é unha “lingua perfecta” ou “moderna” e aqueloutra unha “lingua primitiva” ou “imperfecta”; estaríamos a cangar os nosos argumentos con certas connotacións, cando menos, perigosas.

Precisamente, na esteira deste último xeito de pensar, é relativamente habitual a afirmación de que, pois unhas variedades lingüísticas presentan evidentes lagoas léxicas (isto é, un léxico reducido) e/ou gramaticais (isto é, unha gramática moi simple) mentres que outros idiomas posúen un léxico e unha gramática plenamente desenvolvidos, non debería haber ningún problema para aceptar a proposta de que o primeiro grupo de idiomas (isto é, as chamadas “linguas primitivas”) fose “substituído” polo segundo (é dicir, polas “linguas modernas”) dado que as modernas sociedades occidentais esixen linguas comunicativamente efectivas e plenamente operativas²³².

Se deixamos á marxe o feito de que, como xa dixemos en parágrafos anteriores, a sociolingüística máis recente nos aprende que ningunha variedade lingüística está inherentemente incapacitada para devir en lingua (isto é, para superar calquera “eiva” léxica ou gramatical inicial); cómpre que, en tanto que todo este tipo de argumentos se presentan baixo un verniz de verdade científica “incontestable” (Alvar 1982: 30, 1990: 13), progresems na nosa revisión crítica dos criterios tradicionalmente empregados na asignación das variedades lingüística ás categorías de lingua ou dialecto coa intención última de que comprendamos que, por moi limitada que estivese, nun momento dado, a capacidade expresiva dun determinado idioma por causa da súa supervivencia histórica como un conxunto de falas “máis arcaicas que modernas”, “máis rurais que urbanas”, “máis coloquiais que cultas”, “máis crioulas que puras”, “máis colonizadas que descolonizadas”, “máis diversas que cohesionadas” e “máis locais que internacionais”, nunca esas falas perderían a capacidade potencial de devir en linguas²³³.

---

²³² Unha panorámica xeral dos *mitos lingüísticos* máis utilizados para defender a superioridade de determinadas variedades lingüísticas fronte a outras pódese consultar no volume editado por Laurie Bauer e Peter Trudgill (1998). Curiosamente, Manuel Alvar (1982: 30), aínda que recoñeza, inicialmente, que non hai “[...] linguas lógicas ou ilógicas, exactas ou inexactas, libres o servíles⁹⁰”; cando máis, hay hablantes con algunas de esas cualidades⁹¹”; neste mesmo artigo, unhas cantas páxinas máis alá (Alvar 1982: 70-71), volve argumentar verbo da lexitimidade do español estándar para impoñerse ao aragonés e ao asturiano pois, mentres estas últimas serían as variedades lingüísticas do subdesenvolvemento útiles só para a comunicación local, o español sería unha lingua de modernidade.

²³³ Así, por exemplo, en Xavier Vilhar Trilho (2003: 8), como argumento en contra da pertinencia dunha variedade estándar autónoma para o idioma galego, podemos ler: “A distancia que há entre uma standardização espanholizadora do galego e uma standardização que procura a reintegração plena do galego no português é a distância que medeia entre uma língua arcaizante e uma língua modernizada,

En relación co parágrafo anterior, cremos que non faltariamos á verdade se afirmásemos que os lingüistas que, dun ou doutro xeito, por unha ou outra razón, argumentan que hai variedades lingüísticas cuxo grao de “primitivismo”, de “imperfección” e de “localismo” non lles permite desenvolver unha variedade modelo (e, por conseguinte, están incapacitadas para chegar a ser linguas); ao noso xuízo, as máis das veces, estarían a construír as súas reflexións teóricas a partir dun non pequeno erro metodolóxico de fondo.

Certamente, verbo desta cuestión, semella coherente pensar que, se este tipo de argumentacións fan referencia á globalidade dunha determinada variedade lingüística, deberían apoiarse nun caudal de datos abondo amplo como para que abranguese a case totalidade da multidimensionalidade desa mesma variedade lingüística e non, como é habitual que aconteza, sobre un feixe de datos relativamente reducido relativos a unha parcela moi concreta da súa estrutura interna (ás veces, mesmo, a un único e illado trazo lingüístico-sistémico).

No noso parecer, semella case de sentido común pensar que, se manexamos exclusivamente un conxunto de datos referentes a un ámbito concreto da estrutura interna dunha determinada variedade lingüística, as nosas conclusións teóricas finais deberían facer referencia, unicamente, a ese aspecto concreto da estrutura interna. Xa que logo, se extrapolásemos as conclusións teóricas obtidas a partir da análise dun espazo concreto dunha variedade lingüística determinada á totalidade desa mesma variedade lingüística ou a un conxunto de variedades lingüísticas estruturalmente afíns; evidentemente, estaríamos a caer no erro de tomar a parte polo todo e, en definitiva, estaríamos a dar unha visión deturpadora, en tanto que parcial, da globalidade desa mesma variedade lingüística.

Así, por exemplo, se, en atención exclusiva ao léxico científico, visto que unha variedade lingüística concreta, nun momento determinado, carece de determinados

---

entre uma língua rústica e uma língua urbana, entre uma língua com só um registo coloquial e uma língua com registo culto, entre uma língua crioula (o “portunhol”, um híbrido mestiço de galego-português e galego espanholizado) e uma língua não hibridizada (a galego-portuguesa), entre uma língua colonizada e uma língua descolonizada, entre uma língua em estado de fragmentação dialectal e uma língua integrada num estándar unificado, entre uma língua regional e uma língua nacional, entre uma língua regional não nacional e uma língua nacional com dimensão de língua de relação internacional. A formalização gráfica do galego perpetuada pelo oficialismo institucional é uma standardização do galego efectuada a partir de um galego que, com ironia, poderíamos chamar ‘coloquial-colonial’. *Coloquial* por elevar a registo culto da língua a maneira de falar coloquial, cheia de vulgarismos e tipismos, e *colonial* por estar muito poluída por interferências do idioma espanhol colonizador”. Ainda que na segunda parte deste trabalho, volveremos, com más vagar, a toda estas argumentacións verbo do noso debate codificadorio; interesa, agora, pór de relevo a coincidencia de argumentos entre todos aqueles que lexitiman a expansión das grandes variedades estándar do mundo sobre as variedades lingüísticas vernáculas.

termos científicos que si posúen outras variedades lingüísticas, inferísemos e afirmásemos que esa variedade lingüística é máis “simple” ou máis “primitiva” que esoutras variedades lingüísticas con que a comparamos; estaríamos a caer no erro de pensar que todo o resto de dominios estruturais desa variedade lingüística son iguais de “simples” e “primitivos” e de dar a entender (feito aínda máis grave) que esa variedade lingüística, no seu conxunto, é “simple” e “primitiva”.

No entanto, como deixa ben claro David Crystal (1987: 6), a circunstancia de que un determinado idioma sexa comparativamente máis “complicado” ou máis “sinxelo” que outros idiomas nun punto concreto da súa estrutura interna non implica, necesariamente, que sexa dese mesmo xeito no resto de ámbitos estruturais porque os idiomas non son “simples” ou “complexos” uniformemente senón que a simplicidade nunha área determinada pode verse compensada coa complexidade noutro ámbito e viceversa.

Evidentemente, e por continuarmos con esta liña de argumentación, se aceptamos que non ten fundamento metodolóxico ningún chegar a conclusións que afectasen á globalidade dun idioma concreto a partir da análise dunha parcela discreta da súa estrutura interna, bótase de ver que aínda semellaría moito menos acertado caracterizar un grupo de variedades lingüísticas estruturalmente afíns a partir de datos referentes a algún aspecto concreto da estrutura interna dunha única variedade lingüística.

A maiores, para nós, non hai dúbida de que cando se fala, por exemplo, de idiomas “primitivos” ou “locais” non só se estarían a tirar conclusións sobre a globalidade dunha ou varias variedades lingüísticas a partir dunha serie de datos relativamente reducido senón que, ademais, estaríamos a operar sempre, consciente ou inconscientemente, coa mente posta nas grandes variedades estándar escritas europeas como referentes comparativos (nomeadamente, no inglés, no español, no portugués e no francés).

Neste sentido, do mesmo xeito que os lingüistas medievais e renacentistas falaban de linguas “mellores” e “peores” segundo un idioma estivese máis ou menos próximo ao modelo lingüístico do latín estándar ou dalgunha outra das linguas clásicas (grego, arameo, etc.), actualmente, tamén algúns lingüistas actuais caracterizan a determinadas variedades lingüísticas, por causa da súa escas semellanza coas grandes linguas europeas, como idiomas “primitivos”, “locais” ou “atrasados”.

No tocante a este xeito de proceder, convén que non perdamos de vista a circunstancia de que, con ser factible que, de compararmos o léxico referente á astronomía que posúen o aragonés e o español estándar, afirmásemos que o primeiro é un idioma “atrasado”, “primitivo” e “local” mentres o segundo é unha lingua “moderna” e “universal”; do mesmo xeito, se confrontásemos o vocabulario do ruso e do inglés estándar referente á navegación espacial con satélites artificiais co léxico do portugués, do húngaro e do turco sobre esta temática, tamén poderíamos chegar á conclusión de que estas tres últimas variedades lingüísticas son idiomas “primitivos”, “atrasados” e “locais”. Agora ben, en tanto que semella moi difícil que os falantes de portugués, de húngaro e de turco aceptasen a idea de que os seus idiomas son variedades lingüísticas “primitivas”, “atrasadas” e “locais” porque carecen de certos termos léxicos, se cadra, con palabras de Jacme Taupiac (1999: 286), habería que afirmar que ese tipo de aseveracións non son outra cousa que “enormes tonterías”.

Así mesmo, aínda que, de concentrármolos na tendencia do inglés cara á concisión e cara á brevidade das palabras, sería factible argumentar que este idioma se está a impoñer na actualidade porque se adecúa moi ben á necesidade de economía de medios que se deriva dos modos de vida modernos; igualmente, en estrita congruencia con ese mesmo principio, poderíamos reclamar que o chinés substituíse ao inglés no papel de lingua mundial porque, debido á inclinación desta lingua (se cadra, aínda máis no vietnamita) cara á supresión de sufixos flexivos ou derivativos, desde un punto de vista totalmente neutral e obxectivo, un mesmo texto sería moito máis breve escrito en chinés que en inglés estándar (Andersson 1998: 54).

De xeito similar, se nos centrásemos, con exclusividade, na comparanza dun ámbito lingüístico-sistémico concreto entre dous idiomas poderíamos asegurar que o inglés estándar é “superior” ás linguas autóctonas australianas porque estes idiomas careceron, historicamente, de numerals máis alá de cinco (Fodor 1984: 443) e ao maorí porque este idioma carece dalgúns dos termos técnicos e científicos do inglés (Harlow 1998: 10). A maiores, por este mesmo camiño, tal e como se recolle en Ray Harlow (1998: 11), o retorrománico suízo podería ser caracterizado como lingua “inferior” verbo do alemán porque carece das “palabras compostas” que posúe este segundo idioma.

Porén, se, como afirma explicitamente Ray Harlow (1998), o maorí e o retorrománico están a vivir, actualmente, nunha conxuntura sociolingüística moi semellante a aqueloutra que, no seu momento, experimentou o latín cando entrou en

contacto co grego clásico²³⁴ ou moi similar aos problemas con que se encontraría o inglés antigo se tivese que tratar co mundo da informática actual, tamén poderíamos afirmar que o latín e o inglés, no seu día, foron linguas “primitivas”, “atrasadas” e “locais” (xa que logo, tamén o inglés, francés, español e portugués actuais pois, de prescindirmos de todos os termos tomados doutras linguas desde o período medieval até a actualidade, estarían nunha conxuntura ben idéntica).

En verdade, como observan James Milroy e Lesley Milroy (1985: 15) e Peter Trudgill (1974: 7-9), todo este tipo de comentarios que aluden ao carácter “primitivo”, “inferior”, “local”, “rural” e “pouco cohesionado” de determinadas variedades lingüísticas fronte á natureza “moderna”, “superior”, “internacional”, “urbana” e “cohesionada” doutras variedades lingüísticas; por moito que se pretendan ocultar baixo a codia dunha argumentación científica que di ter presente os factores extralingüísticos²³⁵, non son tanto argumentos científicos como ideolóxicos de tal xeito que, en definitiva, estaríamos, outra volta, ante outra das vertentes posibles dese xeito de razoar en lingüística que aquí estamos a designar como *lingüística colonial* ou *imperialismo lingüístico*.

Unicamente, ao ditado dese substrato ideolóxico-lingüístico (consciente ou inconsciente) característico dun sector da lingüística e das minorías culturais (escritores, xornalistas, políticos, etc.) que só considera dignas de respecto ás grandes variedades estándar escritas con millóns de falantes e que, por conseguinte, dun ou doutro xeito, procura a denigración das variedades lingüísticas vernáculas (pretendan ou non estas adquirir a categoría de lingua); sería posible explicar o “esquecemento” sistemático do saber científico actual de que, como afirma Peter Trudgill (1974: 8):

The scientific study of language has convinced scholars that *all* languages, and correspondingly *all* dialects, are equally ‘good’ as linguistics systems. All varieties of a

---

²³⁴ Como comenta Ray Harlow (1998: 14), cando, ao redor do século I a. C., os escritores latinos clásicos comezaron a tratar co mundo conceptual da filosofía grega encontraron na súa lingua unha serie de “lagoas léxicas” que tiveron que “encher”, entre outras cousas, coa creación de novos termos. Así, por exemplo, o escritor, orador e político latino Cicerón acuñou a palabra latina *qualitas*.

²³⁵ Manuel Alvar (1990: 25) escribe: “Con esto respondemos a lo que es nuestro quehacer: hoy, como hace dos mil años, como hace muchos otros miles de años, coexisten variedades limitadas de comunicación, son los dialectos. Y no son limitados porque no valgan para todo, sino porque razones extralingüísticas han hecho que su actividad esté limitada, o razones lingüísticas que se incardinan en la capacidad de sus gentes, menor que la de otras para crear literatura: de los veinte jugadores que saltan a un campo de fútbol todos –teóricamente– son capaces de jugar, y juegan, pero non todos son igualmente afortunados. Las variedades menos afortunadas son los dialectos; las más, son las lenguas”.

language are structured, complex, rule-governed systems which are wholly adequate for the needs of their speakers.

Deste xeito, os lingüistas que se adhiren a ese punto de vista, se antes comentamos que tendían a pór de relevo os “puntos febles” das variedades lingüísticas vernáculas, agora, veremos como non dubidan en ignorar sistematicamente aquelas características estruturais que nos poderían dar unha idea da complexidade lingüístico-sistémica, ben dunha variedade lingüística vernácula subordinada a unha das grandes variedades estándar escritas do mundo (p.e. ao inglés), ben dunha variedade lingüística vernácula que aspira á condición de lingua.

Así, como se pode ler en James Milroy e Lesley Milroy (1985: 14-15), mentres os lingüistas adoitan asegurar que a variedade estándar do inglés é “superior” ás variedades non-estándar deste mesmo idioma porque a variedade de referencia, ao estar dotada do binomio opositivo *shall/will*, capacita ao falante para unha maior precisión comunicativa; no entanto, estes mesmos lingüistas “esquecen”, de xeito sistemático, que algunhas variedades non-estándar do inglés, ao posuíren a parella opositiva *you/yous* (pronome de segunda persoa fronte a pronome de quinta persoa), posibilidade que descoñece a variedade estándar, serían máis complexas estruturalmente cá propia variedade estándar e, daquela, “superiores”.

Neste mesmo camiño, se pasásemos agora a revisar o espírito que, tradicionalmente, dirixiu a comparación entre idiomas diferentes, observaríamos que é moi común (Milroy e Milroy 1985: 46-47) entre os lingüistas que defenden a “superioridade” estrutural dunhas linguas sobre outras “pasar por alto” aspectos lingüístico-sistémicos das supostas linguas “inferiores” que evidencian, dun modo obxectivo, unha complexidade estrutural, ás veces, incluso superior á das linguas occidentais.

Así, por exemplo, segundo James Milroy e Lesley Milroy (1985: 46-47), os lingüistas occidentais case nunca mencionan que a dimensión espacial no sistema verbal dos indios hopi²³⁶ opera como categoría funcional pertinente ao pé da dimensión aspectual. Neste sentido, visto que a lingua dos indios hopi permite operar coas categorías de tempo e aspecto (como as grandes linguas europeas) e, ademais, coa categoría de espazo (isto é, permite distinguir morfoloxicamente tipos de movemento:

---

²³⁶ A lingua deste pobo pertence á familia uto-azteca das linguas amerindias e, actualmente, fálase no norte do estado de Arizona (Estados Unidos).

curvilíneo, en espiral, rectilíneo, etc.) sería coherente afirmar que este idioma: 1º) é unha variedade lingüística “superior” ao inglés dado que é máis complexo estruturalmente e 2º) é unha lingua “ideal” para ciencias experimentais como a física (e, así pois, ben “moderna”) porque o seu sistema verbal outorgaría a oportunidade dun maior rigor expresivo e terminolóxico.

Se levásemos até as súas últimas consecuencias esta forma de argumentar, isto é, se defendésemos que canto máis complexa é unha variedade lingüística concreta nun dos seus ámbitos lingüístico-sistémico tanto máis dereito tería esa mesma variedade lingüística para “fagocitar” a outras variedades lingüísticas, podería haber quen chegara a propor que todos os falantes asumísemos o !xóǀ (tamén chamado !kung e !xu)²³⁷ como lingua “superior” e como unha das grandes linguas de comunicación do mundo porque, segundo Lars-Gunnar Andersson (1998: 53), este idioma posúe o sistema fonolóxico máis complexo do mundo. Pola contra, se desexásemos primar o criterio da simplicidade estrutural sobre calquera outro trazo lingüístico-sistémico (en tanto que hai lingüistas que consideran que a simplicidade estrutural do inglés favorece a súa expansión), o hawaiano sería o paradigma de lingua “fagocitante” visto que esta lingua, de acordo con Lars-Gunnar Andersson (1998: 53), podería pasar por ser o idioma co sistema fonolóxico máis sinxelo do mundo²³⁸.

Porén, é evidente que todos os lingüistas que lexitiman a expansión das grandes variedades estándar escritas europeas sobre o argumento de fondo da súa “superioridade lingüística” (na modalidade que sexa: son linguas “máis modernas”, “máis perfectas”,

---

²³⁷ Unha lingua africana da familia lingüística Khoisan falada no sur de Botswana, Angola e Namibia por, ao redor, de 10000 persoas. Os 156 fonemas que posúe esta lingua, segundo Lars-Gunnar Andersson, divídense do seguinte xeito: 78 son cliks, 50 son consoantes e 28 son vogais.

²³⁸ De acordo con Lars-Gunnar Andersson (1998: 53), o hawaiano é un idioma con oito consoantes e cinco vogais (así pois, con tan só trece fonemas) cuxas sílabas responderían case todas á estrutura unha consoante e unha vogal (por esta mesma orde) de tal xeito que o número total de sílabas posibles non sería de máis de 162. Evidentemente, entre os polos extremos do !xóǀ (como lingua co sistema fonolóxico máis complexo do mundo) e do hawaiano (como lingua co sistema fonolóxico máis sinxelo do mundo), nunha posición relativamente intermedia, situaríase, xunto coa inmensa maioría de linguas do mundo (tamén, por suposto, o español e o portugués), o inglés. A maiores, lémbrese que, pois xa caracterizamos ao chinés e ao vietnamita como linguas extremadamente analíticas (isto é, como linguas que prescinden ao máximo de sufixos derivativos e flexivos) e visto que hai lingüistas que defenden que as linguas analíticas son de moita máis fácil aprendizaxe, en consonancia coas argumentacións precedentes, podería haber quen se posicionase a favor do chinés ou do vietnamita como “linguas internacionais” porque estas linguas, en termos absolutos, poderían figurar como idiomas de aprendizaxe ben simple. Por último, en opinión de Juan Carlos Moreno Cabrera (2000: 120-121), visto que o grego moderno ten as cinco vogais do español e o mesmo número de consoantes que esta lingua (isto é, unha complexidade fonolóxica semellante) e dado que, ademais, conta cunha gloriosa e antiquísima tradición literaria xunto cun notable prestixio por causa da súa presenza en case todas as linguas do mundo (a través da terminoloxía científica), podería haber quen se posicionase en defensa deste idioma como lingua mundial.

“máis flexibles”, “máis simples”, etc.)²³⁹ non dubidarian en caracterizar a proposta de substituír o inglés polo hopi para a física ou de adoptar o !xóõ/hawaiano como linguas de comunicación internacional, por moi xustificadas que estivesen esas suxestións desde un punto de vista estritamente lingüístico, como un “inmenso disparate” porque a realidade amosa, ben ás claras, que eses idiomas nunca chegarán a substituír ás grandes linguas de difusión internacional.

Unha vez demostrado, con exemplos e con datos, que, desde un punto de vista realmente obxectivo e científico, ningunha variedade lingüística é inherentemente “superior” a outra e que, por conseguinte, non hai ningún tipo de razón estritamente lingüística que xustifique o feito de que unha variedade lingüística determinada “fagocite” a outra; ao noso xuízo, a seguir, deberíamos investigar, desde a perspectiva dos nosos intereses, as causas reais que adurmiñan por baixo do evidente e incontestable proceso de expansión de determinadas linguas a nivel mundial (sobre todo, do inglés)²⁴⁰.

Aínda que sexa verdade que sempre “morreron” vellos idiomas e sempre “naceron” novos idiomas (p.e. o latín e as linguas romances), quizabes, un dos feitos máis rechamantes, nos últimos tempos, sexa o ritmo cada vez máis acelerado con que están a desaparecer determinadas variedades lingüísticas de tal forma que, actualmente, a emerxencia de novos idiomas (p.e. os “novos ingleses”) non é quen de contrarrestar o nivel crecente de obsolescencia doutras moitas variedades lingüísticas²⁴¹.

Quizais, o caso das linguas autóctonas australianas sexa un exemplo prototípico do ritmo acelerado con que están a desaparecer, desde o século XIX até a actualidade, determinadas variedades lingüísticas. De acordo co relato de Richard B. Baldauf, Jr. e

---

²³⁹ Ás veces, os lingüistas afirman que as grandes linguas europeas (nomeadamente, o inglés) triúnfan pola súa “flexibilidade interna” que lles permite adaptarse, sen pausa, ás novas necesidades derivadas dun mundo en constante cambio. Verbo desta cuestión John H. McWhorter (2003: 100) afirma, categoricamente, que ningunha variedade lingüística é, inherentemente, “máis flexible” que outra pois todas as variedades posúen idéntica capacidade potencial de incorporar préstamos doutros idiomas ou de acuñar novas palabras para dar conta da realidade social cambiante. Por outra banda, nótese que, do mesmo xeito que o latín, no seu momento, incorporou moitos préstamos procedentes das áreas xeográficas nas cales se estaba a impor como lingua imperial; así tamén, o inglés, o francés, o español, o portugués, etc., ao longo do seu período de expansión colonial, incorporaron moitos préstamos orixinarios de todos aqueles idiomas que se estaban a fagocitar. Xa que logo, a “flexibilidade” das grandes linguas de cultura do mundo sería consecuencia non tanto dunha suposta superioridade inherente para adaptarse ás circunstancias cambiantes como da súa condición histórica de linguas imperiais.

²⁴⁰ A este respecto, abundaría con lembrar que, con independencia de que sexan 4000, 4910, 5000, 7000 ou 13720 as linguas actuais do mundo (Dalby 2002: 27), segundo Robert B. Kaplan e Richard B. Baldauf Jr. (1997: 63), tan só o 10% delas continuará a ser utilizada contra finais do século XXI.

²⁴¹ Lémbrese, neste sentido, todo o que dixemos no seu momento verbo da diversificación lingüística interna que se produciu historicamente nas grandes linguas europeas como consecuencia da súa inmensa expansión territorial como linguas coloniais.

William Eggington (1989: 17), das, aproximadamente, duascenas linguas que había en Australia ao redor de 1770, en 1980, tan só se conservaban pouco máis de cincuenta²⁴².

No tocante a este proceso de homoxeneización lingüística que se está a producir a nivel mundial en favor das grandes variedades estándar escritas europeas, os sociolingüistas (Milroy e Milroy 1985: 16, May 2001: 134, 254) afirman, con total convencemento e de xeito explícito, que a expansión destes idiomas en detrimento doutras variedades lingüísticas non se explica como resultado dunha suposta “superioridade lingüística” (insistimos, en calquera das súas modalidades) inherente a eses idiomas senón, no fondo, como consecuencia directa do éxito e do poder económico, político e social dos usuarios desas variedades estándar.

Así e todo, para comprendermos o alcance real dos factores económicos, políticos e sociais en relación cos procesos de expansión e/ou restrición de uso das diferentes variedades lingüísticas, pensamos que sería moi interesante recuperar, agora, o modelo teórico das *redes sociais*.

En esencia, vimos que os individuos insertos nunha organización social baseada nunha superposición de *redes sociais fortes ou compactas* tenden en comunidades monolingües cara á conservación da variedade lingüística vernácula e cara á cohesión e cara á homoxeneidade lingüística entre eles. Tamén, no seu momento, comentamos que, en comunidades multilingües ou en situacións de contacto lingüístico, as *redes sociais fortes ou compactas* funcionan como un mecanismo de defensa e de conservación das variedades lingüísticas relacionadas cos grupos humanos de estatus socioeconómico baixo (isto é, relativamente pobres). Por último, mencionamos que, se ben, historicamente, predominaron, nas sociedades non-industrializadas (Milroy e Gordon 2003: 120), as estruturas organizativas baseadas na superposición de *redes sociais fortes ou compactas*; no mundo moderno occidental, estase a producir un proceso gradual e xeneralizado de crise dese modelo organizativo como consecuencia directa dos cambios económicos que se están a producir a escala mundial.

Esta mutación nos modelos organizativos tradicionais, derivada, no fondo, no parecer de Lesley Milroy (2002: 558-565) e de Lesley Milroy e Matthew Gordon (2003: 124-133), do tránsito dunha economía baseada na agricultura a unha economía de

---

²⁴² Pola súa banda, Stephen May (2001: 145) fala de 90 linguas actualmente en uso en Australia. Un caso semellante de ritmo vertixinoso na “morte” de linguas encontrariámolo en América onde, das, aproximadamente, 1000 linguas diferentes existentes neste territorio antes da chegada dos colonizadores españois, actualmente, trescentas delas están extinguidas e, das setecentas restantes, só dezasete teñen máis de cen mil falantes (p.e. o navaxo en Estados Unidos) mentres que o resto (máis ou menos 680) está a piques de desaparecer.

mercado cuxo sector servizos é cada vez máis e mais relevante, provocou un incremento gradual da mobilidade xeográfica e social dos individuos de tal xeito que, por causa da intensificación dunha serie de procesos que xa viñan de vello (p.e. as migracións, as guerras, a industrialización, a urbanización, etc.), os movementos de individuos (tanto no plano social como xeográfico) así como o contacto entre comunidades diferenciadas son cada vez menos unha excepción e son cada vez máis unha práctica xeneralizada²⁴³.

Como consecuencia destas transformacións sociais a un nivel macrosociolóxico (isto é, a gran escala), tanto no plano microsociolóxico (é dicir, no ámbito das *redes sociais persoais*) como nas comunidades a media e gran escala (p.e. nunha cidade pequena ou nunha vila), estase a producir, no chamado mundo occidental, unha debilitación xeneralizada do grao de fortaleza das *redes sociais fortes* ou *compactas*. Deste xeito, por motivos concretos de carácter económico (p.e. cambios na actividade laboral, mellora na rede de infraestruturas, chegada de xente forasteira froito do inicio de novas actividades produtivas, etc.), os falantes, tradicionalmente insertos en *redes sociais fortes* ou *compactas* (e, por conseguinte, historicamente, cunha interacción diaria, constante e intensa cun mesmo “grupo de iguais” así como con escasos contactos co exterior), a resultas dos cambios económicos que desencadearon unha alteración na estrutura organizativa social tradicional, están a incrementar gradualmente os contactos (non só lingüísticos) con individuos alleos ao seu pequeno colectivo de iguais.

Para o modelo sociolingüístico das *redes sociais* este cambio que se está a producir na sociedade moderna (non só occidental) sería clave á hora de estudarmos a expansión e recesión dunha determinada variedade lingüística non sentido de que, como nos comentan James Milroy (1992: 196-197), Lesley Milroy (2002: 563) e Lesley Milroy e Matthew Gordon (2003: 129), se unha comunidade presenta unha organización social reticular baseada na superposición e entrelazamento de *redes sociais persoais fortes* esa comunidade estará menos aberta (isto é, será menos proclive e estará máis fechada, se así o preferimos) ás influencias externas. Agora ben, conforme, pola razón económica concreta que fose (instalación dunha fábrica, melloras na rede de estradas, migracións, etc.), se debiliten as *redes sociais fortes* características das sociedades pre-

---

²⁴³ Isto non implica, en absoluto, de acordo con James Milroy (1992: 212-213) así como Lesley Milroy e Matthew Gordon (2003: 124), como xa vimos, que as *redes sociais fortes* e as pequenas comunidades compactas case illadas do exterior sexan un fenómeno marxinal ou atípico na sociedade moderna. En realidade, este tipo de estruturas sociais son, hoxe en día, unha especie de “estado organizativo transitorio” que cobra forza cando, como acontece, por exemplo, coas comunidades de inmigrantes nas grandes cidades, os individuos necesitan dunha rede de solidariedade que lles facilite a integración na sociedade a nivel global.

-industrializadas e, por conseguinte, segundo aumente, progresivamente, o número de individuos móbiles no espazo xeográfico (p.e. traballadores que se desprazan) e social (p.e. individuos que aumentan os seus ingresos), esa mesma variedade lingüística tende a abrirse, cada vez máis, ás influencias externas.

En termos lingüísticos, esa apertura cara ás influencias externas tradúcese, na praxe, nun nivel de receptividade maior: 1º) no caso de comunidades monolingües cara ás formas lingüísticas procedentes da variedade estándar correspondente (Milroy 1992: 213, Romaine 1996: 105) ou, como xa vimos, cara ás formas lingüísticas preponderantes nos centros urbanos e 2º) no contexto de comunidades multilingües ou en situacións de contacto lingüístico, no parecer de Lesley Milroy (2002: 558-567) así como Lesley Milroy e Matthew Gordon (2003: 124-133), cara ás formas lingüísticas procedentes de calquera das variedades que se asocian cos grupos humanos económica e socialmente dominantes.

En definitiva, canto máis se debilitan as *redes sociais fortes* que protexen ás variedades lingüísticas asociadas cos grupos humanos máis desfavorecidos por causa dos cambios económicos derivados do tránsito dunha economía tradicional cara a unha economía de mercado na sociedade moderna, tanto máis recúan esas mesmas variedades de tal xeito que, en comunidades monolingües, esténdese o uso da variedade estándar e, en comunidades multilingües, o emprego daqueles idiomas que gozan do apoio dos grupos humanos social e economicamente dominantes.

Precisamente, como paradigmas de como a apertura cara ao exterior das pequenas comunidades rurais compactas características dunha economía de subsistencia e dos modos de vida tradicional, por causa dunha integración progresiva na economía de mercado, opera sempre en contra das variedades lingüísticas vinculadas cos grupos humanos economicamente máis desfavorecidos e sempre a favor das variedades lingüísticas daqueles outros grupos humanos económica e socialmente máis poderosos; a bibliografía sociolingüística menciona, unha e outra vez, os cambios acontecidos nas localidades de Oberwart e East Sutherland²⁴⁴.

Oberwart (en húngaro, Felsőőr), unha localidade austríaca raiana con Hungría, era, orixinariamente, unha comunidade monolingüe en húngaro que vivía dos pequenos ingresos obtidos cunha agricultura de subsistencia e con traballos ocasionais para unha pequena burguesía xermanófono (comerciantes e artesáns) asentada neste territorio

---

²⁴⁴ Unha visión, en detalle, do acontecido nestas dúas localidades pode consultarse, entre outros, en Ralph Fasold (1984: 329-342), Suzanne Romaine (1994: 70-74) e Francisco Moreno Fernández (1998: 246).

desde principios do século XIX. No entanto, aínda que Oberwart fora unha comunidade bilingüe húngaro-alemán desde antes do século XIX e a pesar de que fose unha localidade de nacionalidade austríaca desde 1921, cómpre salientar que o ritmo de abandono de falantes desde o húngaro cara ao alemán estándar se incrementou considerablemente tras o remate da Segunda Guerra Mundial (isto é, nos últimos cincuenta anos) debido aos cambios económicos acontecidos nesta comunidade até tal extremo que, na actualidade, o alemán é case idioma único.

Analizado este cambio desde o punto de vista do modelo de *redes sociais* por Lesley Milroy (2002: 560) así como por Lesley Milroy e Matthew Gordon (2003: 125), estes dous lingüistas non dubidan en afirmar que o paso dunha actividade produtiva baseada nunha agricultura de subsistencia cara a unha economía de mercado moito máis diversificada e cun sector servizos moito máis potente trouxo consigo un incremento notable dos contactos dos campesiños con forasteiros (p.e. turistas, obreiros das pequenas fábricas, etc.) de tal xeito que as transformacións económicas a grande escala (visibles na apertura de pequenas fábricas, na mellora da rede local de estradas, na construción de pequenos hoteis para o turismo, nos mercados locais, etc.) propiciaron unha debilitación das *redes sociais fortes e compactas* e, xa que logo, no ámbito lingüístico (nomeadamente, a partir de 1945), un abandono do tradicional equilibrio húngaro/alemán entre oriúndos e forasteiros cara a un uso cada vez máis dominante do alemán.

De xeito moi semellante, o gaélico escocés conservouse en East Sutherland (unha rexión situada ao norte dos Highlands de Escocia) até, aproximadamente, a Primeira Guerra Mundial grazas a unha economía de subsistencia baseada na actividade pesqueira artesanal e ao illamento xeográfico e social verbo do exterior derivado dese xeito de vida ben tradicional e autosuficiente. Evidentemente, o gaélico escocés sobreviviu fronte á forza do inglés estándar mentres os veciños das “cidades de pescadores” viviron, casaron e traballaron, case sempre, entre eles e mentres tiveron moi poucas razóns para intensificar os seus contactos co exterior.

Cando nas décadas posteriores á Primeira Guerra Mundial, froito da crise da industria pesqueira artesanal local, os habitantes destas pequenas “cidades de pescadores” tiveron que procurar traballo fóra das súas fechadas comunidades locais (isto é, cando crebou o xeito de vida tradicional) e, xa que logo, cando se “abriron” ao exterior con vodas e traballos fóra da comunidade coa conseguinte debilitación das *redes sociais fortes e compactas* e maior integración nas comunidades anglófonas,

comezou a diminuír, progresivamente, o emprego do gaélico escocés de tal xeito que, na década de 1970, o emprego do idioma autóctono era xa moi residual (xa case non había falantes monolingües e os mozos afirmaban que non falaban gaélico escocés)²⁴⁵.

No entanto, para non caer na percepción equivocada de que este tipo de procesos de debilitación das *redes sociais fortes e compactas* son unha sorte de refugallos do pasado, talvez fose pertinente facer unha pequena mención aos cambios que están a experimentar, na actualidade, certos colectivos de inmigrantes como a comunidade chinesa de Newcastle (Milroy e Wei 1995) ou a comunidade portorriqueña de Nova York (Zentella 1997).

Ambos os dous estudos coinciden en que neste tipo de comunidades de inmigrantes estase a producir un transvasamento xeneralizado de falantes desde a variedade lingüística autóctona (chinés/español) cara á variedade lingüística lexitimada socialmente por causa da presión que exerce, sobre os falantes dos idiomas estigmatizados, a dominante estrutura política, económica e social circundante anglófona.

No estudo levado a cabo por Lesley Milroy e Li Wei (1995) coa comunidade chinesa de Newcastle detéctase que se está a producir un abandono gradual do chinés en favor do inglés a través das diferentes xeracións pois: 1º) o chinés domina entre os avós e para tratar cos avós, 2º) o chinés e o inglés alternan, máis ou menos en paridade, entre os pais e para relacionarse cos pais e 3º) o inglés predomina entre os nenos e para dirixirse aos nenos (en definitiva, o inglés predomina entre os mozos e o chinés entre os vellos).

En opinión de Lesley Milroy e Li Wei (1995: 141-153), a decantación masiva dos máis novos cara ao inglés nesta comunidade produciuse en íntima conexión coas profundas transformacións que experimentou a familia tradicional chinesa en contacto coa dominante sociedade inglesa, pois, mentres a xeración dos avós estivo moi fechada ao exterior en tanto que as relacións de cada individuo fóra de seu círculo familiar eran moi escasas, pola contra, as xeracións posteriores, por causa das imposicións derivadas

---

²⁴⁵ En opinión de Lesley Milroy (2002: 560) e de Lesley Milroy e Matthew Gordon (2003: 125), o intenso declive do gaélico irlandés fronte ao inglés nas denominadas *Gaeltacht* de Irlanda (isto é, nas comunidades de fala irlandesa situadas, nomeadamente, nas áreas costeiras do noroeste, oeste e sur deste país) desde, aproximadamente, 1970 até 1990 habería que poñelo, tamén, en relación directa co triunfo definitivo dunha economía de mercado cada vez menos fundada na agricultura como fonte de riqueza económica e cada vez máis escorada cara a unha economía de mercado cuxo brioso sector servizos obriga a intensificar, progresivamente, os contactos comerciais dos falantes de irlandés das pequenas comunidades periféricas rurais con falantes monolingües en inglés.

da súa pretensión de promoción social, víronse na obriga de incrementar, notablemente, os seus contactos con chineses non-familiares e con británicos²⁴⁶.

En síntese, os exemplos de Oberwart en Austria, East Sutherland en Escocia, os *Gaeltacht* en Irlanda así como a inclinación cara ao inglés entre os portorriqueños de Nova York e entre os chineses de Newcastle no breve lapso de tempo de tres xeracións (avós, fillos e netos) amosan, ben ás claras, que a decantación de certas comunidades cara a unha das grandes variedades estándar asociadas cos grupos humanos económica e socialmente poderosos non sería, en contra da opinión de Manuel Alvar (1982: 82) e de Gregorio Salvador (1987: 135), de ningún xeito, unha “escolla plenamente libre” ou unha “opción plenamente desexada” ao xeito de “estratexia liberadora” do atraso cultural e económico secular (ás máis das veces, non se libran del) senón, en realidade, unha imposición que tería moito que ver co tránsito dunha economía de subsistencia a unha economía de mercado.

Así, coa creba dos modos de vida tradicional e, por conseguinte, coa debilitación das *redes sociais fortes*, do mesmo xeito que nas comunidades monolingües hai un desprazamento progresivo xeneralizado desde o estigmatizado “dialecto local” cara á variedade estándar vinculada cos grupos economicamente privilexiados²⁴⁷; así tamén, en comunidades bilingües, encontrámonos cun transvasamento constante de falantes desde a estigmatizada variedade lingüística vernácula cara a aquela variedade estándar foránea utilizada polo grupo humano economicamente máis poderoso²⁴⁸.

---

²⁴⁶ No tocante a este tipo de cambios, así opina Gregorio Salvador (1987: 135): “[...] es porque los antepasados o progenitores de esa parte de la población adoptaron libremente la lengua que creyeron de mayor utilidad. Que es lo que históricamente suele ocurrir: las gentes poseen un certero instinto lingüístico y saben optar por la lengua que les va a servir de modo más amplio y eficaz. Las lenguas son instrumentos de comunicación y como tales instrumentos de comunicación hay que valorarlas. La lengua es lanza, no bandera. Si se inventaron las banderas –asta y retales– fue porque el hierro de la lanza no se podía convertir en símbolo, sino que había que mantenerlo hiriente y afilado o cambiarlo cuando fuera menester”.

²⁴⁷ De acordo co estudo de Stella Maris Bortoni-Ricardo (1985), poderíamos citar a inclinación dos falantes do estigmatizado dialecto caipira nas cidades satélite de Brasilia cara á variedade estándar do portugués do Brasil como un exemplo claro desta tendencia.

²⁴⁸ Segundo Mari C. Jones e Ishtla Singh (2005: 97-99), o denominado alemán de Pensilvania (isto é, o alemán levado polos inmigrantes alemáns aos actuais estados de Pensilvania, Ohio, Indiana e Illinois dos Estados Unidos desde 1683) tamén respondería, parcialmente, a estas mesmas pautas de comportamento. En síntese, mentres os granxeiros pertencentes ás comunidades amish e mennonita conservaron o alemán na súa vida cotiá por causa do seu illamento social, cultural e económico verbo das restantes comunidades anglófonas circundantes (xa que logo, grazas ao mantemento das súas *redes sociais fortes e densas* pois, ademais de vestir de xeito diferente, rexeitan, radicalmente, os modos de vida dos seus veciños); o resto de comunidades granxeiras orixinalmente de fala alemá destes mesmos estados, ao estaren comparativamente moito máis integradas na sociedade americana (xa que logo, debido ao proceso de debilitación das *redes sociais fortes e densas*), hoxe en día, só conservan o alemán entre os máis vellos.

En relación coas nosas afirmacións anteriores, sería conveniente que lembrásemos que, no parecer de Walt Wolfram (2002: 767-782), entre a multiplicidade de factores (económicos, políticos, sociais, demográficos, etc.) que inciden no proceso de recesión ou de expansión dunha variedade lingüística concreta, os factores económicos priman sobre o resto de variables condicionantes. Por outras palabras, segundo, entre outros, William Downes (1984: 27-28), Suzanne Romaine (1994: 72-74, 2002: 206-207) e Salikoko S. Mufwene (2002: 164, 175), en situacións de contacto entre variedades lingüísticas, a variedade asociada cos grupos humanos económica e socialmente máis poderosos tende a impoñerse ás restantes ao longo dun período de tempo que, ás veces, tan só abrangue tres xeracións de falantes.

Así pois, se, como acabamos de ver, non hai ningunha razón estritamente lingüística que xustifique a subordinación e a posterior obsolescencia dunha variedade lingüística concreta en situacións de contacto e se son factores extralingüísticos (nomeadamente, económicos) aqueles que gobernan este proceso; ten sentido que, en consonancia cos autores xa mencionados e de acordo co pensamento de Pierre Bourdieu (1982: 26-31), vexamos toda esa argumentación pretendidamente obxectiva que oculta os mecanismos de poder económico e político subxacentes á expansión imparable das grandes variedades estándar baixo o razoamento supostamente científico de que ese proceso é comprensible, desexable e mesmo necesario porque as variedades lingüísticas vernáculas, no contexto dunha sociedade moderna necesitada dunha lingua coa capacidade de intercomunicar a millóns de falantes entre si, condenarían os seus usuarios á “caverna” e ao “atraso” económico e cultural²⁴⁹.

Por este camiño, de acordo con esa corrente da sociolingüística que algúns investigadores como Sue Wright (2003: 169-172) deron en chamar, nos anos máis recentes, *Teoría Crítica* e *Lingüística Crítica* (ing. *Critical Theory* e *Critical Linguistics*), todos aqueles lingüistas que defendesen (explícita ou implicitamente, consciente ou inconscientemente) unha suposta “superioridade lingüística” (pola razón

---

²⁴⁹ A pretensión de discriminar entre linguas e dialectos dun xeito, inequivocamente, obxectivo e científico semella ben evidente nestas palabras de Gregorio Salvador (1987: 91): “[...] la intervención del lingüista aséptico, con cifras de hablantes, con límites geográficos bien contrastados, con pruebas históricas irrefutables, suele recibirse enconadamente, atribuyéndole intenciones que no tiene y situándolo, sin más, al otro lado de la barricada donde cada cual defiende sus ilusiones lingüísticas. Y como esas barricadas son muy diversas y contradictorias, el lingüista objetivo queda en la tierra de nadie, aguándole la fiesta a todo el mundo, convertido aparentemente en una especie de tipo maligno y desconsiderado que se dedica a pinchar globos en una verbena infantil”. Unhas páxinas despois escribe este mesmo lingüista (Salvador 1987: 109): “Los lingüistas estamos obligados a decir lo que sabemos, a dar testimonio de los datos ciertos, a proclamar la verdad científica y comprobada en lo que a lenguas y dialectos se refiere”.

que fose e coa argumentación que fose) dunha variedade lingüística concreta sobre outra(s) variedade(s) lingüística(s) calquera(s); ao noso xuízo, non estaría a adoptar unha posición “científica” ou “neutral” ante os feitos lingüísticos senón, no fondo, un enfoque claramente subxectivo e ideolóxico que, ao cabo, non pretendería outra cousa que non fose lexitar e xustificar o uso lingüístico dominante (calquera que este fose) mediante a dobre estratexia da ocultación da súa orixe como entidade construída cultural e politicamente en beneficio dunha elite socioeconómica e da presentación desa modalidade lingüística como unha realidade “natural” e “obxectiva” preexistente á propia intervención do home.

Agora ben, conscientes de que, tal e como se postula na obra de Paul V. Kroskrity (2004: 499), o termo de *lingüística colonial* aplicado a obra de autores como Ferdinand de Saussure e Noam Chomsky (así como do seus seguidores máis ou menos directos; p.e. Manuel Alvar), por causa do prestixio histórico de que gozan o estruturalismo e a gramática xenerativa, puidese resultar un tanto desproporcionado ou esaxerado, quizabes, cumprise que nos detivésemos nunha explicación un pouco máis polo miúdo da nosa postura.

En primeiro lugar, no tocante a esta cuestión, non deberiamos esquecer que, consonte co parecer de Paul V. Kroskrity (2004: 499) e de Bernard Spolsky (2004: 7-11), o feito de que unha visión ideolóxica concreta sobre a realidade lingüística non se explicita en ningún documento escrito formal dunha autoridade académica ou na obra de ningún lingüista concreto non significa, por necesidade, que semellante conxunto de crenzas ou hipóteses sobre os feitos lingüísticos non sexan unha realidade efectiva.

Neste sentido, abundaría con pór de relevo que, con ser evidente que as comunidades menos poderosas economicamente, como se pode comprobar nos estudos dedicados ao estudo de falantes bilingües (Appel e Muysken 1987, Hamers e Blanc 1989, Romaine 1989, Wei 2000, Zentella 1997), tenden a asumir a variedade estándar do grupo humano social e economicamente máis poderoso e a pesar de que, como se afirma nos estudos de John Earl Joseph (2004: 102-103), Bernard Spolsky (2004: 71-72) e Sue Wright (2003: 118-178), a difusión das grandes linguas europeas (nomeadamente, do inglés, do francés, do portugués e do español) nos territorios ultramarinos actuou sempre como unha das ferramentas esenciais da estratexia imperialista de asimilación nos territorios colonizados, estes dous feitos nunca foron recoñecidos abertamente polos lingüistas ou polas autoridades académicas de cada unha das metrópoles correspondentes.

Así pois, á hora de avaliar o pensamento ideolóxico que adurmiña por baixo deste tipo de argumentos lingüísticos, temos que ter moi presente a circunstancia de que, como se afirma explicitamente en Bernard Spolsky (2004: 7), as máis das veces non podemos traballar con afirmacións explícitas contra as variedades lingüísticas vernáculos e en favor das grandes variedades estándar senón, máis ben, cunha serie de indicios que, tomados das prácticas lingüísticas ou da propia teorización lingüística, permiten enxergar a intención última da denigración das variedades lingüísticas así como a apoloxía das grandes variedades estándar europeas.

Aínda que este desexo de denigración das variedades lingüísticas vernáculos estea máis ou menos oculto, cremos que non erraríamos se, en textos como este que segue do lingüista Manuel Alvar (1990: 25), albiscásemos esa *ideoloxía lingüística* (isto é, esa *lingüística colonial* ou *imperialismo lingüístico*) que traballa sempre en favor dos usos lingüísticos dominantes e en contra das variedades lingüísticas vernáculos:

Las variedades menos afortunadas son los dialectos; las más, son las lenguas. [...], pero sí quiero decir que todos esos valores con que la lengua se enriquece (llamemos número de usuarios, significación de su literatura, protección aúlca, razones políticas, utilidad económica, preferencia de los hablantes, etc.) non son otra cosa que prestigio. Palabra a la que descargo de toda solemnidad, pues existe también en las urgencias más menudas: aquel huitoto amazónico que necesitaba comprar y vender cosas de escaso precio utilizaba el español. Y lo utilizaba porque, como otros indígenas (mirañas, muinanes, ticunas...), lo creía mejor porque le resolvía esos mercadeos que se acaban en unas pocas monedas.

Outro tanto, cremos, poderíamos afirmar destoutro texto tamén saído da pluma de Manuel Alvar (1982: 70):

Se dice que la lengua es una imposición (totalitaria, feudal, opresiva, etc.), pero contra ella se intenta erigir otro bloque unitario: el dialecto. Pero ¿qué es dialecto? Al hablante de Castropol, ¿qué bable se le va a imponer? ¿Y al de Rivadesella? ¿Qué variedad pirenaica será la *fabla aragonesa*? ¿El ansotano, el chistavín, el belsetá? Pero y las gentes que desde el siglo XV no han hablado sino castellano, ¿tendrán que ir a una escuela de cheso? ¿Por qué no al revés? O la muchachita aragonesa que vive en Barcelona y escribe con desconsuelo su vergüenza: nunca ha sabido aragonés, ¿dónde

puede aprender a hablarlo? Viendo todos estos casos, uno piensa sobrecogido en la afirmación rotunda de Albert Camus: ‘Mi patria es la lengua francesa’.

Para mí son dos hechos absolutamente independientes y non contrapuestos: si uno quiere hablar en bable de Bimenes o en chapurriau de Peñarroya, bien está, y que lo dejen hablar en paz. Pero si quiere estudiar física nuclear o dermatología tendrá que utilizar otra cosa. Lo que resulta inaceptable es que se imponga al resto de Asturias el habla de Bimenes o al de Aragón el de Peñarroya, por grande que sea su personalidad y digna de estudio que la consideremos. Porque el problema en todos los sitios es el mismo: crear la unidad es tan noble como mantener la herencia. Los italianos que contra Austria, contra Francia, contra la Iglesia reunían las tierras desmembradas de la patria, aspiraban a crear los vínculos de la unión. [...]

Estar manejando utopías no es vivir la realidad. El dialectólogo hace de los dialectos el objeto de su estudio y, por supuesto, de su amor. Pero no se ve que la lengua deba volver a una condición de subdesarrollo, por más que sea imposible que todos los dialectos de un mosaico nacional se puedan potenciar hasta convertirse en grandes lenguas de cultura. Y hoy, cuando todo lleva a la fácil comunicación, no parece el momento más apropiado para el desarrollo bucólico de las variedades terruñeras. Entre otras cosas, porque no se puede improvisar ni inventar lo que no se ha ido incorporando al río de la sangre. Cada instrumento lingüístico es lo que quieren que sean sus propios hablantes; pero esos hablantes viven en una sociedad que, a su vez, se incrusta en otra más amplia y en otra y en otra... ¿Poder no es también una forma de querer?.

Se lésemos con atención estes dous últimos textos e se aceptásemos a premisa teórica de que non hai ningunha razón estritamente lingüística que xustifique a “superioridade lingüística” de ningunha variedade lingüística; veriámonos na obriga de admitir que, se lle negásemos, de xeito categórico, a unha determinada variedade lingüística a capacidade potencial de ser vehículo de expresión de determinados ámbitos temáticos (p.e. da física nuclear) porque, no seu momento, froito da súa subordinación funcional e normativa a outro idioma, careceu dos recursos expresivos adecuados, non estaríamos a operar cunha visión obxectiva e neutral dos feitos lingüísticos senón cun enfoque subxectivo e ideolóxico dos mesmos.

Xa que logo, se, en última instancia, non hai ningunha razón estritamente lingüística que xustifique ningún tipo de xerarquización (forma correcta-forma incorrecta, variedade superior-variedade inferior, etc.) e se, por conseguinte, a

superposición dunhas variedades sobre outras depende da interacción dun complexo conxunto de factores extralingüísticos (nomeadamente, económicos); cómpre que a sociolingüística volva a súa ollada analítica sobre o feito de que a lingüística tradicional intentara agochar, en beneficio dunha determinada elite social e económica estatal, as relacións de poder asimétricas que adurmiñan por baixo dos procesos históricos de expansión das grandes variedades estándar escritas (e, correlativamente, de recesión das variedades lingüísticas vernáculas).

Neste sentido, do mesmo xeito que a reformulación en clave literal das metáforas das linguas como organismos vivos (na lingüística histórico-comparativa) ou como máquinas/instrumentos de comunicación (na lingüística estruturalista) facilitaban o traballo do lingüista por medio da ocultación sistemática de calquera vínculo entre lingua e sociedade; así tamén, algúns lingüistas, cando vítimas das súas propias limitacións teóricas se viron na obriga de abrirse á consideración das interrelación entre lingua e sociedade para saíren da “calella sen saída” onde se meteran os estudos lingüísticos contra finais da década de 1950, instaláronse nunha especie de “dobre personalidade” que, por unha banda, permitía aplicar os últimos avances da sociolingüística e, por outra banda, manter non poucos dos *mitos lingüísticos* do pasado porque estes sempre argumentaban en favor das súas propias variedades estándar e en contra da (re-)emerxencia daquelas variedades lingüísticas vernáculas que puidesen constituír unha ameaza para unha unidade lingüística e territorial previamente fixada (p.e. o aragonés).

Deste xeito, aínda que lingüistas como Manuel Alvar (1961: 52, 1982: 78, 91; 1990: 25) recoñecesen, abertamente, que a xerarquización de variedades lingüísticas como linguas ou dialectos non respondía tanto a trazos de carácter lingüístico como a fenómenos de “historia política”; así e todo, ese mesmo recoñecemento sempre ficaría subordinado ao desexo de defensa dunha unidade lingüística e territorial previamente fixada (isto é, a unha *ideoloxía lingüística* concreta).

Abonda con reflexionar un instante para decatarse de que, de razoarmos en coherencia co recoñecemento implícito de que a propia variedade lingüística (neste caso, o español), tras liberarse da súa subordinación funcional e normativa a outro idioma (neste caso, o latín), se impuxo a outras variedades por razóns de índole máis política e histórica que lingüística; igualmente, teríamos que recoñecer que as grandes variedades estándar europeas do mundo (p.e. inglés, español, portugués, francés) se estenden en detrimento doutras variedades lingüísticas vernáculas por causas, no fondo,

de índole económica, política e social e que ningunha variedade, por moi deostada, vituperada ou menosprezada que estivese nun determinado momento, está inherentemente incapacitada para devir en lingua.

Porén, en contra dos argumentos esperables se se efectuase un exercicio de mínima coherencia interna, nunha curiosa reviravolta discursiva, os lingüistas partícipes desa corrente ideolóxica que nós denominamos como *lingüística colonial* optan por ocultar as relacións asimétricas de poder que favorecen a expansión das grandes variedades estándar escritas baixo o argumento “científico”, “obxectivo” e “paternalista” de que os falantes das variedades lingüísticas vernáculas “aceptan” as variedades lingüísticas dos grupos humanos económica e socialmente máis poderosos como unha “escolla persoal libre” (Alvar 1982: 39, 41, 65, 77, 79, 81, 82; Salvador 1987: 135) porque estas ofrecen un medio de escape ante o atraso cultural e tecnolóxico que vén de seu coa variedade lingüística vernácula e, asemade, un mecanismo “útil”, “accesible”, “natural” e “neutral” para acceder á modernidade, ao progreso e á mobilidade social

A maiores, noutra “volta de rosca” dentro deste xeito de razoar, deféndese que, pois determinadas comunidades lingüísticas xa se decantaron “libremente” no pasado polo español estándar, non tería ningún sentido que eses mesmos colectivos retomasen as súas variedades lingüísticas orixinais porque, no parecer de Manuel Alvar (1975: 95, 1982: 45, 51, 54-55), a superposición do español estándar a outras variedades lingüísticas vernáculas responde ao (Alvar 1982: 54):

[...] proceder de toda clase de gentes (cultas e ignorantes), de todas las geografías (Castilla, Aragón, León), de todos los niveles sociales (nobles y plebeyos). No hubo ni imposición, ni capricho; fue la tenaz voluntad de todos. Pero si la norma general se ha constituido con esa admirable vocación, lo que es correcto en su origen no tuvo que ver con ninguna aristocracia, a no ser con la del espíritu, de la que hablaron los escritores de siglo XVI.

Evidentemente, visto que a subordinación funcional e normativa de determinadas variedades lingüísticas a unha das grandes variedades estándar escritas se presenta como un feito xa “aceptado” polos propios falantes desas mesmas variedades lingüísticas nun pasado máis ou menos remoto; a ciencia lingüística actual debería asumir, sen máis, ese “estado actual de cousas” como un corolario desa deriva “natural”

do mundo moderno cara á preponderancia das grandes variedades estándar escritas e como unha consecuencia lóxica das necesidades que impón un mundo cada vez máis globalizado e con cada vez menos fronteiras económicas e políticas.

Deste xeito, segundo a posición teórica que aquí nós estamos a defender, o conxunto das argumentacións lingüísticas de Manuel Alvar e de Gregorio Salvador sobre a cuestión de *lingua-dialecto* (insistimos, paradigmas do que acontece en moitos outros lingüistas) habería que encadralas dentro desa *ideoloxía lingüística* que Anne Judge (2000) resume co lema “unha nación, un estado, unha lingua”.

Precisamente, desde ese principio ideolóxico, secularmente presente na política expansionista e asimilacionista de países como Francia, Portugal, Italia e España (Spolsky 2004: 63, 71, 133; Judge 2000), aínda que se lles recoñeza a categoría de lingua a variedades lingüísticas como o galego, o éuscaro e o catalán (Alvar 1982: 67) e a pesar de que se transixa co uso no ámbito oral daquelas variedades lingüísticas que se designan como “terruñeras” (Alvar 1982: 70, 1990: 25), non só se rexeita a pretensión de idiomas como o asturiano, o aragonés e o leonés de devir en linguas senón que, a maiores (Alvar 1982, Salvador 1987), non se dubida en criticar a *deslealdade lingüística* de todos aqueles que defenden todos eses idiomas en tanto que, deste xeito, están a renunciar ao seu “idioma orixinal” (isto é, ao español estándar).

Certamente, se, con terminoloxía de Manuel Alvar (1982: 55), na esteira dos partidarios desas “normas particulares”, admitísemos a potencialidade da categoría de linguas para ese conxunto de idiomas (en concreto, para o asturiano, para o leonés e para o aragonés), estaríamos a faltar, en opinión de Manuel Alvar (1982: 51), “[...] a la historia y a la verdad; jamás ha tenido tal valor y carece de sentido pretender una imposición, si es que cuenta con partidarios de ella” e, por conseguinte, os defensores desta posición, en tanto en canto estarían (Alvar 1982: 55) a “[...] destruir un orden de valores: se niega el prestigio (del orden que sea), se niega la autoridad del saber, se niega la conveniencia, se niega la utilidad. Y, a cambio, se ofrece el gueto, la marginación y la incomunicación” e estarían a atacar “[...] lo que la mayoría practica [...]” (Alvar 1982: 42); xa que logo: 1º) non terían lexitimidade moral ningunha (Alvar 1982: 51), 2º) desexarían a “anarquía” (Alvar 1982: 55) e 3º) porían en perigo a unidade nacional (Alvar 1982: 80).

Polo tanto, somos da opinión de que, se non tivésemos presente o principio ideolóxico subxacente de “unha nación, un estado, unha lingua” como referente último de toda a teorización “científica” de Manuel Alvar (1961, 1975, 1978, 1982, 1990,

1996a, 1996b) e de Gregorio Salvador (1987), sería moi complicado que explicásemos como é posible que, por unha banda, estes lingüistas afirmen que “[...] un lento proceso extralingüístico ha convertido en un criterio de inferioridad lo que empezó siendo una situación parigual” (Alvar 1990: 17) e, pola outra, non se admita que variedades lingüísticas como o aragonés, o asturiano e o leonés, por causa da súa subordinación funcional e normativa histórica ao español estándar por razóns de orde política, económica, cultural e social, non poidan devir en linguas se se desen as circunstancias sociais, económicas e políticas adecuadas.

Noutras palabras, se, recoñecemos que “[...] el castellano —con respecto al latín— es tan dialecto como el leonés o el aragonés” (Alvar 1982: 57) e se admitimos que, por razóns de “historia política” (Alvar 1961: 52), o castelán acadou o estatuto de lingua mentres que o asturiano, o leonés e o aragonés ficaron relegados á condición de dialectos do castelán estándar por carencia dun cultivo literario autónomo; en congruencia con estes mesmos principios teóricos, non poderíamos deixar de recoñecer que, igualmente por cuestións de “historia política”: 1º) o castelán, en contra do parecer de Manuel Alvar (1961: 54, 1982: 59, 1996b: 10), podería perder, cara ao futuro e en contextos de marxinación política, económica e social dos seus falantes, a súa condición de lingua (unitaria e única)²⁵⁰ e 2º) o aragonés, o leonés e o asturiano, ao contrario da opinión de Manuel Alvar (1996a: 15, 20-21), de dárense as circunstancias sociais, culturais, económicas e políticas idóneas, poderían acadar a categoría de linguas con plenitude expresiva.

Xa vimos que ambas as dúas opcións son posibles porque, a fin de contas, como recolle Salikoko S. Mufwene (2000: 42, 2002: 163, 177-178), as linguas son algo así como “parasitos” cuxa forza e vitalidade depende, sobre todo, da saúde dos seus anfitrións; isto é, do benestar económico, político e social dos seus falantes.

Manuel Alvar (1961, 1975, 1978, 1982, 1990, 1996a, 1996b) semella ser consciente, en maior ou menor medida, da relevancia dos factores sociais e económicos no tocante á preponderancia ou subordinación dunha variedade lingüística determinada; mais, ao afrontar os feitos lingüísticos desde o principio ideolóxico de “unha lingua, unha nación, un estado”, argumentará (Alvar 1982: 71-80, 1990: 25, 1996a: 20-21) sempre a prol das grandes variedades estándar escritas europeas (en concreto, no seu

---

²⁵⁰ Exemplos evidentes de que o español se achegaría a un estado dialectal por causa da subordinación dos seus falantes a un grupo social e economicamente máis poderoso serían os casos xa mencionados do *spanglish* (Zentella 1997) e do *isleño* (Coles 1999).

caso, verbo do castelán) como se a preeminencia desas linguas no seu estado correspondente fose unha especie de dereito “natural” inalienable que lle viñera dado polo decorrer “natural” dos feitos históricos.

Ese transvasamento xeneralizado de falantes cara ás variedades lingüísticas dos colectivos humanos social e economicamente máis poderosos, dado que, como xa vimos, en opinión de Manuel Alvar (1982, 1996a) e de Gregorio Salvador (1987), contou coa “aceptación” secular e voluntaria dos falantes das variedades lingüísticas subordinadas, e, visto que estaría dotado coa lexitimidade “moral” que lle outorgaría ser unha opción escollida en plena liberdade como resultado dun acto de democracia; de non querermos actuar, hoxe, en contra da historia e de desexarmos un sistema lingüístico que garanta ás “[...] gentes humildísimas [...]” (Alvar 1996a: 20) a “igualdad de oportunidades” (1982: 42) para superar o “gueto” e a “caverna” (Alvar 1996a: 20-21), terá que ser, necesariamente, asumido por todos os lingüistas sen máis reviravoltas (Alvar 1996a: 20).

Manuel Alvar (1961, 1975, 1978, 1982, 1990, 1996a, 1996b)²⁵¹ e Gregorio Salvador (1987) únense, deste xeito, a ese nutrido grupo de lingüistas²⁵² e falantes que participan dese *mito lingüístico* (Spolsky 2004: 163, Judge 2000: 73) que asocia, necesariamente, modernidade, progreso económico e mobilidade social coa defensa, máis ou menos implícita, dunha das grandes variedades estándar escritas europeas (nomeadamente, coa defensa do inglés, do francés, do español e do portugués) e, feito que para nós é aínda moito máis importante, cunha actitude crítica e, incluso, de rexeitamento, máis ou menos consciente, cara ás variedades lingüísticas vernáculos dos grupos humanos arredados, historicamente, dos centros de poder económico, social e político.

De acordo con esta perspectiva (Alvar 1996a: 15), o devezo de promoción das variedades lingüísticas secularmente marxinas constituiría, agás desde un punto de vista exclusivamente “idealista”, unha pexa tanto para, desde un punto de vista individual, a mobilidade social dos individuos como, desde un punto de vista colectivo,

---

²⁵¹ En Manuel Alvar (1996a: 19-20) podemos ler: “Hoy es lo mismo: el indio del Amazonas necesita del español para su mercadeo, o el hispano-hablante de Nuevo Méjico o de Tejas precisa del inglés para incorporarse a una sociedad en la que está inserto y que cada día presiona más con sus exigencias económicas. [...] son las preferencias de unas sociedades que nos precedieron, la literatura que ennobleció los usos, la necesidad de gentes humildísimas que necesitaron—y necesitan— poder subsistir, el ideal de perfección que se encuentra en el espíritu limpio del hombre”.

²⁵² A esta idea non son inmunes nin sequera sociolingüistas da talla de John Edwards (1985: 95-97) ou de William Safram (1999: 84).

para a modernización e para o progreso dos grupos humanos máis atrasados económica e tecnoloxicamente.

Xa que logo, segundo este enfoque, os defensores de idiomas como o asturiano, o aragonés, o éuscaro, o galego, o leonés e o valenciano²⁵³ serían (fóra de ocultacións terminolóxicas) unha “aristocracia negativa” (Alvar 1982: 41) nada do “[...] infecto espírito de campanario” (Salvador 1987: 26); é dicir, unha elite cultural minoritaria e irrelevante, que movida por “[...] motivos sentimentales, (llamémoslos nacionalistas o pueblerinos), intereses personales (los de ciertas minorías aprovechadas), oportunismo político que usa de estos para alcanzar aquellos” (Alvar 1990: 13), nunca, en ningún caso, traballaría na procura da promoción social real dos individuos e das poboacións que teoricamente estarían a defender.

Evidentemente, con todo este tipo de argumentacións, supostamente en favor da igualdade de oportunidades para os falantes de variedades lingüísticas vernáculas dominadas, así como co ton benevolente e paternalista adoptado para coas variedades lingüísticas vernáculas (Alvar 1982: 42); os estudosos partidarios da expansión das grandes variedades estándar escritas europeas ao longo do mundo intentan agochar a súa ideoloxía real de fondo (“unha lingua, unha nación, un estado”) baixo o “disfrace” de humanistas a medio camiño entre o intelectual renacentista e o lingüista moderno.

Deste xeito, ao igual que os humanistas renacentistas traballaron para dar resposta ás necesidades reais do home do seu tempo, estes investigadores preséntanse a si mesmos como defensores do dereito de todos individuos de acollérense, libremente, ao “paraugas protector” dunha lingua maioritaria ao xeito de “escolla libre” que lles permitiría, por unha banda, acceder á modernidade e, por outra, contar con opcións reais de mobilidade social.

A maiores, estes lingüistas, ávidos de que as súas teorías figuren como “libres” e “limpas” de calquera tipo de prexuízo ideolóxico (Alvar 1990: 13, Salvador 1987: 91, 109), afirman que defender a postura contraria²⁵⁴ (isto é, posicionarse en contra do

---

²⁵³ Manuel Alvar (1996a: 15) expresa o seu parecer do seguinte xeito: “[...] luego, se pretendió, o se pretende, crear una lengua para lo que se obtiene el silencio de los unos y las migajas silenciadoras de los otros. Lengua asturiana, lengua valenciana, lengua aragonesa. Y surgen palabras mágicas, nivelación, obligatoriedad, cooficialidad. Palabras mágicas porque no dicen lo que dicen. Es verdad que podríamos encontrar antecedentes antiguos en los que la lengua se refiriera a la modalidad lingüística de Aragón (es decir, al español-castellano hablado en Aragón, no al chistavino, o al belsetá o al ansotano) o a la de Valencia, pero es falsear la verdad utilizar un metalenguaje técnico de hoy (conceptos de lengua y dialecto) con el léxico de un escritor de siglo XV o del siglo XVI, que no se planteó nunca el valor de esos conceptos (generales o particulares), ni siquiera en sus propios días”.

²⁵⁴ En Manuel Alvar (1996a: 20-21) lemos: “Y está también la proyección de la propia alma cuando deseamos tener un amplio tornavoz. Es cierto que unos preferirían vivir en el gueto y otros caminar por el

“inexorable” proceso de modernización e progreso que camiña das mans da extensión das grandes variedades estándar escritas europeas), como queira que esixe opoñerse á vontade “libre” dos falantes e á “obxectividade” así como á “neutralidade” da ciencia lingüística; sería, en palabras de Manuel Alvar (1996a: 20), “[...] posturas, por lo demás, reaccionarias y oscurantistas [...]”.

Xa que logo, con esta actitude benevolente e paternalista cara ás variedades lingüísticas vernáculas economicamente marxinaadas, con esta apelación constante ao saber da ciencia lingüística e coa ocultación sistemática das forzas económicas (tamén, claro está, políticas, culturais e sociais) que adurmiñan por baixo da expansión das grandes linguas europeas, estes lingüistas conseguiron crear a ilusión de que esas grandes variedades estándar asociadas cos grupos humanos economicamente poderosos: 1º) eran linguas “neutras” que se elixían en plena liberdade polos falantes como ferramenta de promoción social²⁵⁵ e 2º) eran os propios falantes (Alvar 1982: 45) quen, coa súa actitude construída en liberdade cara ás diferentes variedades lingüísticas, determinaban o estatuto de lingua (español) ou dialecto (aragonés, asturiano, éuscaro, galego e leonés) para cada unha destas variedades lingüísticas.

Certamente, esa “ficción” teórica de que os propios falantes asumen, case con agrado, a condición de dialecto para as súas propias variedades lingüísticas vernáculas cando aceptan “libremente” unha das grandes variedades estándar escritas europeas como a súa lingua de cultura e como vía de acceso ao progreso e á modernidade non sería factible sen o auxilio teórico do pensamento da lingüística histórico-comparativa e do estruturalismo.

Verbo desta última cuestión, a todo aquilo que xa viramos tocante a estas dúas correntes, poderíamos engadir que a concepción histórico-comparativa das linguas como organismos en todo semellantes aos seres vivos favoreceu moito o asentamento e difusión dunha sorte de darwinismo social lingüístico segundo o cal, do mesmo xeito

---

ancho mundo; todos tienen los mismos derechos y merecen los mismos respetos, pero no podemos decir que para los hombres significan lo mismo quienes habitan en una caverna lingüística que quienes buscan al hombre para comunicarse en una efusión de entendimiento”.

²⁵⁵ Como observa Sue Wright (2003: 73), nin sequera nos estados multilingües poscoloniais de África, Asia e doutros continentes, a elección do inglés, do francés ou de calquera outra lingua colonial (p.e. do portugués) como lingua oficial pode verse como unha “opción plenamente libre” (e, por conseguinte, como un idioma “neutro”) senón, en realidade, como a “solución menos mala” en tanto que, nun contexto multilingüe, a escolla dunha lingua autóctona como lingua oficial do estado podería xerar conflitos ao ser interpretada como un intento de promoción dese grupo humano sobre os restantes colectivos desa mesma nación. Ademais, como testemuño de que a elección dunha lingua colonial europea como lingua oficial non sempre se ve como unha opción “neutral”, cómpre lembrar que alí onde existía outra saída ligada a un poder anterior ao colonialismo e relativamente autóctono, non foi raro que se optara por outros idiomas (p.e. en Tanzania, o suahili; en Indonesia, o malaio).

que, no reino animal, as leis naturais da supervivencia do máis forte determinaban a desaparición dos individuos máis débiles así como a extinción das especies menos adaptadas ao medio; así mesmo, no contexto das modernas sociedades, unicamente aquelas variedades lingüísticas mellor dotadas, tanto desde o punto de vista cualitativo (flexibilidade estrutural, capacidade comunicativa, etc.) como cuantitativo (isto é, maior expansión xeográfica e maior número de falantes), terían a capacidade de sobrevivir nun futuro máis ou menos próximo.

Desde este enfoque dos feitos lingüísticos, a expansión fagocitadora das grandes variedades estándar escritas europeas a nivel mundial contemplábase como un proceso “natural” en tanto que, ao igual que no mundo animal e vexetal a redución progresiva da biodiversidade sería unha consecuencia lóxica dos propios procesos evolutivos visto que as especies menos evolucionadas e con menor capacidade de adaptación están condenadas, antes ou despois, a extinguirse; así tamén, no ámbito das linguas, a drástica redución da diversidade lingüística a nivel mundial non deixaba de responder ao ciclo evolutivo “natural” porque, ao cabo, as grandes linguas mundiais (p.e. o inglés), grazas á súa idiosincrasia de estados lingüísticos evolutivos *non plus ultra* e, por conseguinte, por causa da súa maior capacidade de adaptación, están inherentemente destinadas a imporse sobre todas aqueloutras variedades lingüísticas do mundo menos evolucionadas e con menor capacidade de adaptación²⁵⁶.

Por outra banda, o concepto de *lingua* dos “pais” da lingüística estruturalista (Ferdinand de Saussure e Noam Chomsky) como obxectos autónomos, homoxéneos e alleos, por completo, á sociedade en que estas se usan (Alvar 1996a: 17, 19) permitía que os lingüistas tratasen coas linguas sen ter en conta as forzas políticas, económicas e ideolóxicas que actúan por baixo dos procesos de expansión e/ou recesión.

Precisamente, sobre a lingüística estruturalista escribía Pierre Bourdieu (1985: 19):

Hablar de la lengua, sin ninguna otra precisión, como hacen los lingüistas, es aceptar tacitamente la definición *oficial* de la lengua *oficial* de una unidad política: la lengua que, en los límites territoriales de esa unidad se impone a todos los súbditos como la única lengua legítima, tanto mas imperativamente cuanto más oficial es la circunstancia [...]. La lengua oficial se ha constituido vinculada al Estado. Y eso tanto en su génesis como en sus usos sociales.

---

²⁵⁶ Lémbrese, a este respecto, o artigo xornalístico xa citado de Celso Álvarez Cáccamo (1995).

Desde este punto de vista, a lingüística histórico-comparativa e a lingüística estruturalista, por moi abstractas e especulativas que desexaran ser, non son dous modelos teóricos neutrais porque, por moito que negásemos ou agochásemos, consciente ou inconscientemente, os factores extralingüísticos que apoian ou dificultan a expansión dunha variedade lingüística concreta, eses procesos non deixan de existir.

En consecuencia, con termos de Pierre Bourdieu (1985: 26), podemos dicir que a lingüística histórico-comparativa e a corrente estruturalista son dous paradigmas teóricos que participan desa “violencia invisible e de baixa intensidade” por medio da cal os grupos socioeconómicos poderosos, mediante imposicións inconscientes, silenciosas e constantes, conseguen, sen necesidade de explicitación nin afirmación do seu modelo xerárquico, impoñer, sobre os colectivos humanos dominados, tanto os seus puntos de vista como os seus principios e valores culturais.

Esta violencia, oculta e constante (por acochada e incesante, se cadra, aínda máis intensa que a propia violencia explícita en tanto que non cómpre que se manifeste), designada por Pierre Bourdieu (1985: 25) como *dominación simbólica*, logra que as relacións xerárquicas de poder cheguen a ser aceptadas e lexitimadas tacitamente pola banda do sector social dominado (isto é, polos falantes das variedades lingüísticas vernáculos) como se estas fosen relacións “naturais” e “inherentes” ao ser humano de tal forma que se perde consciencia de que, desde unha perspectiva realmente obxectiva, son relacións arbitrarias na medida en que se construíron cultural e socialmente.

No ronsel do pensamento de Pierre Bourdieu, Dominique Ryon (2005: 58-68) considera que todos os estudos lingüísticos que suxiren unha e outra vez que os problemas das minorías lingüísticas rematarían coa integración lingüística no grupo dominante e que os sociolingüistas non teñen nada que dicir naqueles casos en que a decisión xa foi tomada hai tempo pola propia comunidade por razóns de carácter económico (p.e. a comunidade lingüística *cajun* en favor do inglés estándar) están equivocados porque parten de dúas premisas erradas: 1ª) traballan coas linguas como se estas fosen sistemas ou organismos vivos á marxe da sociedade e 2ª) esquecen que as relacións marcadas pola desigualdade son inherentemente violentas e, daquela, o abandono dun idioma calquera por un idioma dominante nunca é resultado dunha “coexistencia pacífica” senón froito dun proceso violento, político e conflitivo. Así pois, por moito que unha comunidade lingüística determinada semelle aceptar a imposición do idioma dominante, segundo Dominique Ryon (2005: 68), ese aparente beneplácito

libre e voluntario na procura dunha suposta mobilidade social é consecuencia da *dominación simbólica* exercida polos grupos dominantes que, precisamente pola súa natureza oculta e continua desa violencia simbólica, consegue impor a lingua dominante como se isto fose un proceso “inherente” e “natural” que vén de seu coa propia progresión das relacións humanas e sociais na modernas sociedades.

En resumo, o trazo “por haberse impuesto a sistemas lingüísticos de su mismo origen” (1961, 1982, 1996b) así como toda a argumentación teórica que o sustenta e circunda, ao noso xuízo, responde, en última instancia, a unha *ideoloxía lingüística* moi concreta que, ao ditado dese pensamento ideolóxico que aquí designamos como *lingüística colonial* (ou *imperialismo lingüístico*) así como do seu corolario de “unha lingua, un estado, unha nación”, por unha banda, protexe e lexitima os usos lingüísticos asociados con grupos humanos dominantes (isto é, as grandes variedades estándar escritas con millóns de falantes) e, por outra banda, denigra, sistematicamente (dun ou doutro xeito), as variedades lingüísticas vernáculas (con pretensión, ou non, de devir en linguas) por medio da ocultación sistemática: 1º) dos factores sociais, económicos e políticos que alicerzan ese uso lingüístico dominante e 2º) do seu carácter de entidade social e culturalmente construída²⁵⁷.

A maiores, na defensa consciente das grandes variedades estándar fronte á (re-)emerxencia de certos idiomas (p.e. fronte ao aragonés) argumentada por lingüistas como Manuel Alvar (1961, 1975, 1978, 1982, 1990, 1996a, 1996b) –insistimos, paradigma do acontecido con outros moitos estudosos–, fóra dos aspectos xa analizados, encontrámonos con outros moitos puntos controvertidos e susceptibles dunha análise crítica.

En primeiro lugar, cómpre deixar ben claro que, como afirman explicitamente lingüistas como Stephen May (2001: 148), Peter Trudgill (2002: 137-144) e Sue Wright (2003: 97-98), posicionarse en contra da denigración secular das variedades lingüísticas vernáculas non obedece a unha ideoloxía “reaccionaria” ou “conservadora” senón a esa

---

²⁵⁷ Sobre esta mesma cuestión o lingüista Louis Jean Calvet afirmaba nunha entrevista con Ramón Chao (1977: 17): “A lingüística creou tres conceptos, o de lingua, dialecto e «patois». Eso xa é un problema, pois non sei moi ben o que quere dicir esto de «patois»; é unha discriminación máis. Mais se nos limitamos ós conceptos de lingua e de dialecto, se ollamos en dous, sete ou vinte libros lingüísticos, non atopámo-la mesma definición. De feito hai dúas direccións. Unha dirección histórica: pódese dicir que o francés, o provenzal, o galego, o castelán, o catalán, etc., son dialectos do latín, pois cando unha lingua se se diversifica, dialectalízase. É hoxe vemos que son «linguas» as dos dominantes, e «dialectos» as dos dominados. Así pois, unha lingua é un dialecto que triunfa politicamente; é o revés, un dialecto é unha lingua que non ten o poder. A lingüística consagróu esto. Non quero dicir que a lingüística inventou a colonización, pro é certo que hai unha relación estreita ó nivel de produción ideolóxica entre fenómenos económicos, políticos, sociais, e as ciencias que os acompañan”.

ideoloxía lingüística de fondo que, desde a década de 1970, está interesada polo pluralismo ideolóxico en todos os sentidos (Muljačić 1999: 15) e que, por conseguinte, non dubida en acudir aos últimos avances en sociolingüística para, por medio dunha radical (re-)formulación dalgún dos principios teóricos máis asentados en lingüística (p.e. o propio concepto de *lingua*), demostrar que non hai variedades lingüísticas inherentemente “inferiores” e que non hai ningún argumento obxectivo que lexitime ningún tipo de “racismo lingüístico”²⁵⁸.

En segundo lugar (May 2001: 208), a defensa das grandes linguas europeas “esquece” (consciente ou inconscientemente) a diversidade lingüística orixinal dos territorios que se pretenden monopolizar e colonizar. Así ocorre, de xeito claro, con ese movemento que, coñecido como *English Only*, en Estados Unidos, baixo o argumento de que só o inglés garante a prosperidade económica do país e dos seus cidadáns, procura e defende que este idioma sexa a única lingua oficial.

En terceiro lugar (May 2001: 161-235), bótase de ver que os principios que se esgrimen no ataque ás variedades lingüísticas vernáculas socialmente marxinalizadas e na defensa das grandes variedades estándar escritas do mundo, como advirte Stephen May (2001: 194), poderían volveirse, antes ou despois, en contra de calquera idioma (mesmo do inglés) pois, como xa vimos, en función do contexto sociolingüístico circundante, calquera idioma pode funcionar como dominante ou dominado²⁵⁹.

Precisamente, no tocante a esta última cuestión, é evidente que cando os “apóstolos” da expansión das grandes variedades estándar escritas europeas senten ameazada a “pureza” e a propia existencia dos seus idiomas por causa da expansión constante e imparable do inglés convertido, desde a segunda metade do século XX (Spolsky 2004: 76)²⁶⁰, en lingua da globalización (Wright 2003: 136-156), estes mesmos lingüistas non dubidan en pronunciarse radicalmente en contra deses híbridos lingüísticos que eles mesmos chaman “mal alemán” ou “denglisch” (McWhorter 2003:

---

²⁵⁸ A este respecto, nótese que, como matiza Peter Trudgill (2002: 31-32), aínda que, ao longo da historia, houbo xente negra que fixo todo cando estivo nas súas mans por asemellarse os brancos e a pesar de que houbo mulleres que se vestiron de homes para ser “tomadas en serio”; así e todo, a ninguén se lle ocorreu dicir que a solución aos problemas de discriminación racial, sexual ou relixiosa estivese no cambio de raza, de relixión ou de sexo do individuo.

²⁵⁹ Lémbrese, verbo desta cuestión, a situación actual do inglés nas illas Bonin, do francés *cajun* e do español isleño no estado de Luisiana.

²⁶⁰ Bótase de ver que, como advirte Sue Wright (2003: 133), o sentimento de que o francés, o español, o portugués, etc., son idiomas actualmente en perigo por causa da expansión imparable do inglés sería, claramente, unha impresión que non obedece á realidade dos feitos visto que é obvio que nas metrópoles respectivas (isto é, en España, en Francia, en Portugal, etc.) o inglés non está a substituír a esas linguas.

117-119), “mal español” ou “spanglish” (McWhorter 2003: 119-120) e “mal francés” ou “franglais” (May 2001: 161).

3. 3. 2. 3. 5. O criterio do número de usuarios

Unha vez estudados os trazos que, de xeito explícito, Manuel Alvar considerou pertinentes para a categorización das variedades lingüísticas en linguas e dialectos, pasaremos a analizar, agora, a operatividade real do criterio do número de usuarios dun idioma como trazo pertinente para a asignación das variedades lingüísticas ás categorías de *linguas* ou *dialectos*.

Como se pode comprobar en Manuel Alvar (1982: 80, 1990: 22-23) e Gregorio Salvador (1987: 16, 28-29, 65, 84, 135), nos últimos anos, moitos lingüistas, conscientes do sinxelo que sería a revisión crítica da afirmación de que unha variedade lingüística sería *lingua* se posuía un número de usuarios elevado e *dialecto* se presentase un número de falantes reducido, tenden a argumentar dun xeito máis arteiro no sentido de que o dereito dunha variedade lingüística para reivindicar, ou non, a categoría de lingua debería poñerse en relación proporcional directa co número de falantes de tal xeito que, canto maior fose o número de usuarios dun idioma tanto máis xustificado estaría a reclamación da categoría de lingua e, pola contra, canto menor fose o número de usuarios tanto menos fundamentado estaría o anhelado de querer ser lingua porque, ao cabo, canto máis reducida fose a amplitude xeográfica e social dunha variedade lingüística concreta, tanto menor serían as oportunidades reais de promoción social que esta ofrecería²⁶¹.

Se até este momento insistimos arreo na natureza relativa e convencional do conxunto de trazos que se utilizaron, tradicionalmente, para a categorización das variedades lingüísticas en *linguas* e *dialectos* así como no fondo ideolóxico que subxace aos mesmos; somos da opinión de que ningún dos riscos anteriores reflicte, tan ás claras, coma este, como a seguir veremos, tanto a perspectiva ideolóxica dos investigadores sobre os feitos lingüísticos reais como o carácter arbitrario do propio criterio.

---

²⁶¹ Precisamente, o único “inconveniente” que tería o catalán para ser lingua, segundo Gregorio Salvador (1987: 29), sería: “[...] que sólo la hablan, incluidos claro está sus dialectos meridionales e insulares, unos cinco o seis millones de personas que, en su mayoría, son bilingües y hablan también el español”.

Abondaría con dicir consonte a estes dous aspectos que, en Asia e en Europa, e así aparece recollido na obra de Andrew Dalby (2002: 30), Judith T. Irvine e Susan Gal (2000: 53) e Suzanne Romaine (1996: 57-58), dado que, en determinados casos, non interesaba, desde un punto de vista ideolóxico, pór de manifesto a situación lingüística real de determinados territorios; non foi raro que algúns lingüistas e censos oficiais chegara ao extremo de ignorar, por completo, milleiros ou, incluso, millóns de falantes que utilizaban variedades lingüísticas vernáculas diferenciadas de tal forma que, de tomarmos ao pé da letra esas visións persoais e eses censos oficiais, moitos idiomas (algúns deles con millóns de falantes), simplemente non existirían.

Certamente, consonte co relato de Anne Judge (2000: 46), Suzanne Romaine (1996: 58) e Bernard Spolsky (2004: 68, 76), Francia sería un dos exemplos paradigmáticos de manipulación das estatísticas lingüísticas cunha finalidade ideolóxica concreta pois, froito do anhelos consciente e manifesto de construír e preservar unha “unidade nacional” por medio do “cemento” do francés como lingua única de todo o estado francés (Judge 2000: 45-46), este país carece, aínda a día de hoxe, dun censo oficial que recolla, de xeito obxectivo e fidedigno, o número de falantes dos chamados idiomas “rexionais” ou *patois*. Non hai dúbida de que a eliminación de calquera vestixio de diversidade lingüística interna acáelle moi ben ao desexo de cumprir co principio de “unha lingua, un estado, unha nación” na medida en que, como nos comenta Anne Judge (2000: 46): “Such an attitude also implies that there are no linguistic problems in France”.

Ao pé de casos extremos de linguas con millóns de falantes (p.e. o occitano) que desaparecen como “problemas lingüísticos” coa finalidade última de protexer a unidade territorial e idiomática dunha outra lingua que se ve como pilar esencial dunha nación-estado (Moure 2001: 65); temos outros moitos exemplos, se cadra, menos radicais e evidentes, que nos falan de como a cantidade total de falantes dunha determinada variedade lingüística pode fluctuar en función da visión e dos criterios das persoas que levan a efecto un censo lingüístico concreto.

Con todo, antes de entrarmos a estudar a fondo esta cuestión, gustaríanos deixar claro que, no suposto de que fose posible fixar, definitivamente, o número exacto de falantes dunha variedade lingüística concreta, así e todo, visto que o número de usuarios das linguas actuais pode oscilar entre un só falante²⁶² e centos de millóns de falantes

---

²⁶² Entre as linguas que, no seu día, tiveron un só falante poderíamos mencionar, segundo Andrew Dalby (2002: 80-83), ao córnico cuxo único falante, Dorothy Jeffrey, morreu en 1777.

(p.e. o chinés e o inglés), non hai dúbida de que calquera límite discreto que fixásemos entre estes dous extremos, sería, a fin de contas, sempre, un límite arbitrario e convencional que, con ser necesario ter presente á hora de, por exemplo, elaborar estratexias de defensa para as denominadas “linguas en perigo”, nunca pode fixar unha fronteira clara, precisa e inequívoca entre as categorías de *lingua* e *dialecto*.

Mais, para comprendermos en que medida os datos sobre o número de falantes dunha determinada variedade lingüística non son, en absoluto, determinantes, gustaríanos que se tivese en conta que, de deixarmos á marxe o caso do chinés mandarín con case 800 millóns de falantes como lingua materna (Dalby 2002: 31), o número de falantes de inglés, aínda que apareza en todas as estatísticas lingüísticas como segundo idioma máis falado do mundo, entra nun baile de cifras que vai desde 350 millóns de falantes até case dous terzos da poboación mundial. Así, por exemplo, a investigadora galega Teresa Moure (2001: 63) fala de 350 millóns, Stephen May (2001: 198) de 700 millóns e, por último, Andrew Dalby (2002: 31) eleva a cantidade de usuarios de inglés a 1800 millóns de persoas²⁶³.

Por debaixo do inglés e, en orde descendente, no parecer de Andrew Dalby (2002: 31), colocaríanse, como grandes linguas de comunicación internacional, o hindi e urdu con 550 millóns de falantes, o español con 450 millóns, o ruso con 290 millóns, o árabe e o portugués con 180 millóns e, finalmente, o francés con 130 millóns.

Malia que, como reconece o propio Andrew Dalby (2002: 31), as cifras verbo do número de falantes destes grandes idiomas poidan variar, notablemente (mesmo, en millóns de persoas), duns autores a outros segundo os criterios empregados²⁶⁴ e, xa que logo, con independencia de que sexan, ou non, correctos estes datos; interésanos, sobre outras cuestións, que, de acordo con Andrew Dalby (2002: 31) e Bernard Spolsky (2003: 209): 1º) o inglés é, hoxe en día, a lingua internacional por excelencia e 2º),

---

²⁶³ Segundo Stephen May (2001: 198-199), dos 700 millóns de falantes de inglés, 300 millóns usaríana como primeira lingua, outros 300 como segundo idioma e os 100 millóns restantes como idioma estranxeiro. Por súa vez, Andrew Dalby (2002: 31), fala de 1800 millóns de usuarios dado que inclúe nesa cifra a todas aquelas persoas que teñen contactos habituais con esa lingua (p.e. no mundo da ciencia, dos negocios, da cultura, etc.)

²⁶⁴ Así, por exemplo, Teresa Moure (2001: 63) ordena do seguinte xeito as linguas do mundo no tocante ao seu número de falantes: 1º) chinés (1000 millóns), 2º) inglés (350 millóns), 3º) español (250 millóns), 4º) hindi (200 millóns), 5º) árabe (150 millóns), 6º) bengalí (150 millóns), 7º) ruso (150 millóns) 8º) portugués (135 millóns), 9º) xaponés (120 millóns), 10º) alemán (100 millóns), 11º) francés (70 millóns), etc. De compararmos o número de falantes que se lle atribúe ao español nun e noutro estudo, decatámonos de que a cantidade total de usuarios pode oscilar en aproximadamente 150 millóns de falantes.

unicamente, doce linguas pasarían dos 100 millóns de falantes mentres que, máis ou menos, o 95% dos idiomas do mundo contarían con menos dun millón de falantes²⁶⁵.

No polo oposto ás grandes linguas do mundo con máis de 100 millóns de falantes, encontrariámonos coas variedades lingüísticas que, con menos de 150 falantes, estarían, na visión de autores como Bernard Spolsky (2004: 209)²⁶⁶, en serio risco de desaparición. Entre elas, fóra de Europa, entre os casos máis rechamantes poderíamos mencionar: 1º) o idioma kuruaia con cinco falantes (Spolsky 2004: 213)²⁶⁷; 2º) o caiuga con, en 1978, seis falantes (Dorian 1999: 29) e 3º) moitas das linguas autóctonas australianas. Por súa vez, dentro de Europa, o córnico con aproximadamente 50 usuarios (Payton 1998: 145) e o manx con máis ou menos 650 falantes (Thomson 1998: 396) estarían entre as variedades lingüísticas con menor cantidade de falantes²⁶⁸.

Xa que logo, entre os polos opostos do inglés (con case dous terzos da poboación mundial) e o kuruaia (con unicamente cinco falantes anciáns) situaríase toda unha gama amplísima de posibilidades intermedias que, só en contexto europeo, abalan desde variedades lingüísticas con menos dun millón de falantes²⁶⁹ (pasando por variedades lingüísticas con entre un e trinta millóns de falantes)²⁷⁰ até as grandes linguas europeas como o castelán con algo menos de 40 millóns de falantes no estado español, o alemán (con 85.614.000 de falantes en países co estatuto de lingua oficial) e o ruso (con 147.022.000 millóns de falantes).

---

²⁶⁵ A maiores, segundo Teresa Moure (2001: 62), só, aproximadamente, 150 linguas terían máis dun millón de falantes. Certamente, á luz destes datos, como comenta Teresa Moure (2001: 63), a lingua galega estaría entre os idiomas máis falados do mundo e, por conseguinte, desde un punto de vista estritamente demolingüístico, eses argumentos presentes no noso debate codificadorio en favor da necesidade dun achegamento gráfico ao portugués por causa do noso suposto reducido número de falantes, unicamente terían sentido en comparación coas aproximadamente doce linguas que pasan dos cen millóns de habitantes mais, evidentemente, non terían unha xustificación tan clara se tivéssemos presente a globalidade de linguas do mundo.

²⁶⁶ Matthias Brenzinger (1997: 275) considera que 250 persoas sería a cantidade mínima de falantes que garantiría a supervivencia dun idioma cara ao futuro.

²⁶⁷ Segundo Bernard Spolsky (2004: 213), o kuruaia é unha lingua da familia lingüística sudamericana Tupí que conta, hoxe en día, con cinco falantes xa de idade avanzada.

²⁶⁸ De todos os xeitos, como observa Stephen Barbour (2000a: 22-23), o manx (ao igual que, como xa mencionamos, o córnico) sería unha variedade lingüística desaparecida como “lingua viva” xa que, na segunda metade do século XX, foi “resucitada” como idioma vinculado á necesidade expresión simbólica dunha identidade nacional diferenciada.

²⁶⁹ Neste primeiro conxunto estarían linguas que abalarían entre os 3.700 falantes do aranés e os 265.000 do islandés. A maiores, nun punto relativamente intermedio, encontrariamos o mirandés con 15.000 falantes e o caxubio con 150.000 falantes.

²⁷⁰ Neste segundo grupo estarían o letón con 1.425.000 de falantes, o sardo con 1.600.000 de falantes, o lituano con 3.023.000 de falantes, o grego con 10.000.000 de falantes e o polaco con entre 35 e 40 millóns de falantes. Evidentemente, o galego (con, aproximadamente, 2,4 millóns de falantes) entraría neste segundo grupo.

Ante a enorme disparidade no número de falantes que poden presentar as distintas variedades lingüísticas semella evidente que tomar un número concreto de falantes (sexan centos de millóns, como no caso do inglés, ou tan só cinco, como no caso do kuruaia) como fronteira a partir da cal un idioma acadaría a categoría de lingua será, sempre, en última instancia, unha decisión ben convencional e arbitraria.

Así, por exemplo, se fixáramos o límite entre lingua e dialecto: 1º) en 150 falantes, deseguido, arredor de 600 variedades lingüísticas perderían a categoría de lingua, 2º) en 10000 falantes, daquela, case o 60% das variedades lingüísticas do mundo perderían o estatuto de lingua, 3º) nun millón de falantes, unicamente, o 5% das variedades lingüísticas gozaría da categoría de lingua e 4º) en, aproximadamente, 200 millóns de falantes, tan só catro idiomas (chinés, hindi-urdu, inglés e español) serían linguas²⁷¹.

En realidade, nun momento dado, nin un número reducidísimo de falantes (p.e. cinco falantes), imposibilita que unha variedade lingüística sexa considerada lingua, nin un número ben elevado de falantes garante, de xeito automático, a categoría de lingua. Neste sentido, lembremos que, mentres os lingüistas consideraron habitualmente linguas ás variedades lingüísticas autóctonas australianas a pesar de que algunhas delas non pasaran dos cen falantes, pola contra, o spanglish, por moitos falantes que esta variedade lingüística puidese ter, polo de agora, sempre foi etiquetado, no mellor dos casos (McWhorter 2003: 119), como un dialecto do español estándar.

Analizado xa este aspecto, gustaríanos retomar a cuestión de que os datos sobre o número de falantes das variedades lingüísticas non son, na maioría das ocasións, datos “puros” nin “limpos” alleos, totalmente, a algún tipo de consideración ideolóxica.

Con independencia de que o número de falantes que se lle atribúe a unha variedade lingüística concreta poida flutuar en función de factores de índole secundaria como o tipo de preguntas que figura nos censos lingüísticos, como entenden os informantes esas preguntas, hai unha soa ou máis variedades en contacto, etc.; semella evidente que as variacións máis marcadas no tocante ao número de falantes derivan de

---

²⁷¹ Os tres primeiros límites numéricos aquí mencionados non se escolleron ao chou pois, segundo conta Bernard Spolsky (2004: 209), os investigadores fixeron referencia a eles como número mínimo de falantes que podería garantir, cara ao futuro, a supervivencia dunha variedade lingüística. No tocante á última cifra, malia que puidese parecer un tanto esaxerada como límite discreto entre as categorías de lingua e dialecto, cómpre lembrar que, en consonancia co principio de que unha lingua é tanto mellor cantos máis falantes ten (Salvador 1987: 65), podería esgrimirse, como así semella facer o lingüista Gregorio Salvador (1987: 54, 1992: 36), como extrema cuantitativa discreta que permitiría acadar a categoría de lingua *non plus ultra*.

criterios ideolóxicos relacionados con algún tipo de interese ou desinterese polas variedades lingüísticas vernáculas con menor número de falantes²⁷².

Xunto ao caso xa citado de Francia, no estado español, as cifras verbo da contía de falantes do castelán mudan en función da *ideoloxía lingüística* do investigador. Polo xeral, semella que aqueles estudosos que están máis preocupados polas variedades lingüísticas vernáculas do estado español tenden a ser menos xenerosos co número de falantes do español estándar que o resto de lingüistas.

Así, mentres Xosé Henrique Costas (2002: 83), para o castelán, fala de 32.000.000 millóns de falantes, pola contra, Ralph Penny (1998: 193) eleva a cantidade de usuarios desta lingua na cantidade, en absoluto desprezable, de case oito millóns de persoas. En verdade, como recoñece o propio Xosé Henrique Costas (2002: 83), as cifras sobre o total de falantes dun idioma concreto, non en poucas ocasións, falan da orientación ideolóxica do seu responsable pois, sen dúbida, pensaremos de xeito diferente segundo incluíamos, ou non, dentro da cantidade de falantes do español (ou portugués) á poboación galega. De xeito similar non pode razoarse exactamente do mesmo xeito quen pensa nos falantes do asturiano²⁷³ e do aragonés como falantes dunha lingua de seu que quen os ve como parte da lingua española.

Así e todo, o número de falantes dunha variedade lingüística concreta non só flutúa en función da fonte ou do autor consultado senón tamén en relación aos parámetros considerados. No caso do aragonés, por exemplo, o número de falantes desta variedade lingüística será menor se consideramos só os falantes activos (11.824) ou pasivos (17.653) que se consideramos, en conxunto, a suma dos dous grupos anteriores (29.477)²⁷⁴.

---

²⁷² Xosé Henrique Costas (2002), verbo das linguas xa mencionadas, ofrece as seguintes cifras: 1º) córnico (250 falantes), 2º) manx (1000 falantes), 3º) caxubio (entre 25.000 e 100.000 falantes), 4º) sardo (1 millón de falantes), 5º) letón (1.300.000 falantes), 6º) lituano (3 millóns de falantes), 7º) polaco (38 millóns) e 8º) alemán (88.800.000 falantes). Por súa vez, as cifras que ofrece Àngela Cotano (2000) non coinciden cos autores anteriores no caso do: 1º) córnico (150 falantes), 2º) manx (643 falantes), 3º) caxubio (100.000 falantes) e 4º) sardo (1.200.000 falantes). A maiores, outros estudosos, como veremos máis adiante, achegarán outros datos para algunha destas linguas. Sexa como for, cómpre destacar que os lingüistas interesados, case exclusivamente, na extensión territorial e lingüística das grandes variedades estándar escritas europeas (p.e. do español estándar) tenden a contemplar o número de falantes atribuído ás variedades lingüísticas (re-)emerxentes como, cando menos, “pouco obxectivo” (Salvador 1987: 59-60). Nesta liña, Gregorio Salvador (1987: 48), tras recoñecer, explicitamente, que todos os censos lingüísticos son obxecto de manipulación política e tras atribuírle (Salvador 1987: 16, 84) ao español estándar a categoría de segunda lingua do mundo con 300 millóns de falantes, non dubida en afirmar que : “[...] el hecho de que con esos guarismos –y no tanto con los de las grandes lenguas, que venimos viendo, sino con los de las pequeñas, que luego veremos– se hace política” (Salvador 1987: 52).

²⁷³ Entre 100.000 e 450.000 falantes de acordo con Xosé Henrique Costas (2002: 82).

²⁷⁴ Os datos están tomados de Francho Nagore Laín (1999: 181).

En definitiva, ademais de que teñamos que recoñecer que, como afirma Xesús Ferro Ruibal (1984a: 252), as cifras sobre o número de falantes son sempre “[...] armas políticas” e que os censos lingüísticos nunca son “puros” e “limpos” porque as “As estatísticas lingüísticas son todas (ou case todas) inventadas”; fica claro que, aínda que iso non fose así, non podemos fixar unha cantidade absoluta, obxectiva e científica de falantes que estreme a fronteira entre as categorías de *lingua* e *dialecto*.

Agora ben, con ser isto certo, tamén é necesario recoñecer que o número de falantes con que conte unha variedade lingüística concreta non é unha cuestión totalmente irrelevante á hora de elevar a esa mesma variedade lingüística á categoría de lingua xa que, en principio, en opinión de Stephen May (2001: 146), canto menor sexa, nun momento dado, o número de falantes dunha determinada variedade lingüística, tanto maior será esforzo a facer para acadar o estatuto de lingua e viceversa. No entanto, por suposto, o número de falantes é tan só un factor condicionante, mais, nunca, un valor definitivo ou determinante cara ao futuro.

En relación con isto, temos o exemplo de variedades lingüísticas que: 1º) malia teren un número moi elevado de falantes, non teñen garantido, nin hoxe, nin cara ao futuro, o seu estatuto de lingua²⁷⁵ e 2º) con seren case “microlinguas”, os seus falantes están a facer un esforzo considerable para elaborar unha variedade estándar autónoma e propia para os seus idiomas e isto, en tanto que dá conta dun desexo consciente de defensa e conservación dese idioma, semella ser un índice claro de que os seus falantes teñen algún tipo de consciencia de falar (ou, cando menos, de que poden chegar a falar) unha lingua²⁷⁶.

Mais, se callar, a lingua hebrea sexa o exemplo máis claro de que un número reducido de falantes, por mínimo que este fose, non fecha, de vez, a posibilidade de que unha variedade lingüística calquera acade o estatuto de lingua (Bartsch 1987: 246-247, Cooper 1997: 20-23, Kaplan e Baldauf 1997: 63).

---

²⁷⁵ Así, por exemplo, o curdo, con case trinta e cinco millóns de falantes repartidos por Turquía, Irán, Iraq e Siria, carece, aínda hoxe, de recoñecemento pleno como lingua. En Europa, o occitano, con máis de dous millóns de falantes, é considerado, por algúns lingüistas, un “dialecto” do francés.

²⁷⁶ Así acontece, ao noso xuízo, por poñermos un exemplo xa citado, co retorrománico do cantón suízo dos Grisons. Neste caso, os falantes desta variedade lingüística, a pesar de constituír só un 0,6 por cento do total da poboación suíza (ao redor de 25000 persoas) e malia “sufrir” un proceso de fragmentación dialectal moi acusado con cinco “dialectos” (sursilvano, sutsilvano, surmirano, alto engadino e baixo engadino) con cadansúa pequena tradición literaria parcialmente diverxente, sempre mantiveron unha certa consciencia de falaren unha mesma lingua. Deste xeito, en opinión de Antonio Vañó Cerdá (1999: 359), se non se partise dunha certa consciencia da súa variedade lingüística como lingua autónoma e se non houboese un interese pola súa elevación ao estatuto de lingua, os falantes do retorrománico nunca comezarían a elaborar unha nova variedade estándar (denominada *rumantsch grischun*) coa pretensión de unificar o idioma e, por conseguinte, co obxectivo de superar a histórica fragmentación dialectal.

O hebreo, no período cronolóxico que media entre o século II d. C. e o século XIX, perdeu a súa condición de lingua oral cotiá para transformarse, esencialmente, nun idioma litúrxico e literario (Bartsch 1987: 246)²⁷⁷ que, baixo forma escrita, se utilizaba, sobre todo, en pregarias relixiosas, textos sagrados e, tamén, na redacción dalgúns textos xurídicos, científicos e filosóficos. Xa que logo, a lingua hebrea, fóra de usos orais como lingua franca en contextos moi restrinxidos (p.e. nos mercados), sobreviviu, en esencia, como a lingua escrita dos ritos da relixión xudía.

No parecer de Robert L. Cooper (1997: 21), o movemento de revitalización (ou, sería mellor dicir, de “resurrección” ao igual que aconteceu coa lingua córnica) da lingua hebrea comezou en Palestina e en Europa Oriental contra 1880 dentro do marco ideolóxico dos movementos nacionalistas europeos que degoxaban un idioma propio como marca máis conspicua da existencia dunha identidade nacional diferenciada.

Aínda que cando o mozo xudeu-lituano Eliezer Ben Yehuda chega a Palestina en 1881 el fose a única persoa quen de falar hebreo coa súa familia (en realidade, só coa súa muller) e a pesar de que desde un punto de vista estritamente práctico o alemán e o ruso puidesen ser linguas moito máis convenientes para o futuro estado de Israel porque eses dous eran os idiomas maioritarios entre os futuros cidadáns dese estado; así e todo, o hebreo conseguiu estenderse, relativamente rápido, desde os seus restrinxidos usos iniciais (literarios e relixiosos) até o estatuto de idioma nacional dos, aproximadamente, catro millóns de habitantes da moderna nación de Israel (Taupiac 1999: 290).

Evidentemente, de xeito similar a como acontecera co córnico (tamén, no seu día, unha “lingua morta”) e co seu principal defensor, Henry Jenner; a responsabilidade da expansión social da lingua hebrea non se lle pode atribuír en solitario a Ben Yehuda senón a unha conxunción de factores entre os cales cómpre salientar a adecuada política de inmersión lingüística dos nenos na lingua hebrea a través das escolas primarias e secundarias, o compromiso ideolóxico coa lingua hebrea (nomeadamente, entre os máis novos e entre os defensores do sionismo) en tanto que a lingua funcionou como o símbolo máis destacado do novo estado de Israel e a conxuntura inicial de diversidade

---

²⁷⁷ Algúns estudosos como Ulrich Ammon (1989: 102), Robert L. Cooper (1997: 21) e Robert B. Kaplan e Richard B. Baldauf Jr. (1997: 63) entenden que o hebreo, antes do século XIX, era, na práctica, unha lingua “morta” nunha situación moi semellante á do latín na actualidade en tanto en canto unha e outra carecen das funcións orais cotiás.

lingüística en que estaba sumida esta incipiente nación dado que isto favoreceu a extensión social do hebreo no papel de lingua franca²⁷⁸.

A “resurrección” do hebreo no estado de Israel demostra, ben ás claras, que o número de falantes, malia que puidese influír, non debería ser determinante á hora de reivindicar o estatuto de lingua para unha determinada variedade lingüística pois, ao cabo, nun momento dado, os lingüistas poden caracterizar a unha variedade lingüística con pouquísimos falantes como lingua (p.e. o caiuga) e, correlativamente, poden categorizar a outra variedade lingüística con moitísimos falantes como dialecto (p.e. o spanglish). Ademais, cara ao futuro, unha variedade lingüística con tan só un falante (p.e. o hebreo), se houberse vontade política decidida de conseguir isto (Taupiac 1999: 290), podería acadar a condición de lingua e, pola contra, outra variedade lingüística con millóns de falantes (p.e. o occitano ou o curdo) podería verse degradada progresivamente á condición de dialecto.

En definitiva, se unha variedade lingüística con tan só un falante pode acadar a categoría de lingua (p.e. o hebreo) e se unha variedade con millóns de falantes pode devir en dialecto (p.e. o curdo); semella lóxico concluír que, como comenta Stephen May (2001: 146), o número de falantes non é tan determinante como a tipoloxía dos usuarios dun idioma, como as razóns para utilizar unha determinada variedade lingüística e como a presenza ou ausencia dunha vontade explícita de defensa dun idioma²⁷⁹.

Porén, se até agora estivemos a demostrar que cada un dos criterios utilizados habitualmente na asignación das variedades lingüísticas á categoría de *lingua* e *dialecto* non resultan moi operativos cando se aplican de xeito illado á realidade lingüística allea ás grandes linguas europeas; sería interesante que, a seguir, deixáramos constancia de que eses mesmos criterios, tomados no seu conxunto, como afirma Renate Barstch (1987: 23), tampouco serían moi efectivos cando, no contexto dun *continuum*

---

²⁷⁸ Segundo Robert L. Cooper (1997: 20), os xudeus de Europa Oriental falaban “[...] yídish, los de los Balcanes y otras partes del Imperio Otomano hablaban judezmo o árabe y los judíos de África Septentrional y el Asia Occidental hablaban árabe, a menudo en una variante comunal judía (Bachi, 1977: 286)”. De acordo con este mesmo autor (Cooper 1997: 20-23), a única lingua común a todos eles sería o hebreo xa que a grande maioría de homes e moitas mulleres recibiran unha educación relixiosa que os familiarizara previamente co hebreo literario.

²⁷⁹ Evidentemente, dun ou doutro xeito, sempre volvemos ás forzas económicas que favorecen a extensión das variedades lingüísticas asociadas cos grupos humanos económica e socialmente máis poderosos fronte ás variedades lingüísticas dos colectivos economicamente máis desfavorecidos. Neste sentido, como observa Suzanne Romaine (2002: 207), os problemas do irlandés non están tanto na reducida porcentaxe de falantes como na distribución social deste idioma en tanto que este idioma, por causa dos cambios económicos operados na sociedade irlandesa desde finais da década de 1960, é cada vez máis unha variedade lingüística circunscrita ás pequenas comunidades rurais periféricas.

lingüístico con escasa distancia interlingüística entre os seus constituíntes, tratásemos de discriminar entre linguas e dialectos.

Neste sentido, abonda con achegarse ao manual de sociolingüística de Francisco Moreno Fernández (1998: 89-90) para decatarse de que, fóra das grandes variedade estándar escritas do mundo (p.e. o inglés, o español, o portugués, etc.), semella moi difícil que o resto de idiomas acadase a categoría de lingua se lle esixísemos, á vez, para ser lingua: 1º) un (elevado grao de) *estandarización*, 2º) unha (forte) autonomía lingüística, 3º) unha (gloriosa) tradición literaria e 4º) unha (incontestable) vitalidade lingüística.

Como conclusión de todo este apartado, e de acordo con todo o visto até este momento, pensamos que non esaxerariamos se afirmásemos que —como, por outra banda, semella recoñecer de xeito implícito o propio Manuel Alvar (1961: 56, 1982: 61)²⁸⁰— a definición tradicional de *lingua* se fixo “desde” e “para” as grandes linguas europeas (nomeadamente, inglés, español, francés, italiano, portugués e alemán) de tal forma que, de acordo coa denominada *teoría dos prototipos*²⁸¹, sería posible afirmar que a teorización tradicional do concepto de *lingua* unicamente sería válida para aquelas variedades lingüísticas que fosen os “mellores exemplos” (isto é, os *prototipos*) da categoría de lingua (p.e. para o español estándar, para o portugués estándar, etc.) en tanto que eses idiomas reunirían todas e cada unha das características que se lle esixen á categoría de lingua e, ademais, non habería ningunha dúbida no tocante ao seu estatuto de lingua de pleno dereito.

Así, do mesmo xeito, que os falantes non teñen problemas para aceptar que os “pardais”, as “cadeiras” e as “mazás” son, respectivamente, “paxaros”, “mobles” e “froitas” porque posúen todas as características prototípicas dun “paxaro”, dun “moble” e dunha “froita”; así tamén os lingüistas e os falantes non teñen ningún problema en admitir que o español estándar é unha lingua visto que esa entidade lingüística posúe todos os atributos lingüísticos e extralingüísticos que, tradicionalmente, se asociaron cunha lingua (isto é, elevado nivel de estandarización, autonomía lingüística, tradición literaria ou historicidade e vitalidade).

---

²⁸⁰ Verbo desta cuestión, escribe Manuel Alvar (1961: 56): “No olvidemos otro hecho: el francés, e italiano o el español son, con sus diferencias, paradigmas típicos dentro de los romances en ellos se cumplen todos los requisitos necesarios. En la definición buscamos lo que vale, en líneas generales, para todos y para siempre [...]”.

²⁸¹ Para máis información sobre a *teoría dos prototipos*, consúltese R. A. Hudson (1980: 87-90, 98-102).

Correlativamente, eses mesmos falantes, ao igual que non teñen tan claro que un pingüín sexa unha ave porque non posúe todos os trazos prototípicos que comunmente se lle atribúen a unha ave, así tamén os lingüistas e os falantes non se mostran plenamente convencidos de que, por poñermos un exemplo claro, o occitano sexa unha lingua porque este idioma, ao non cumprir inequivocamente con todas as características que se lle atribúen tradicionalmente á categoría lingua, arrédase do *prototipo* de “lingua” e, por conseguinte, dado que se afasta, por unha ou outra razón, nun ou noutro punto, en maior ou menor medida, daqueles exemplos arquetípicos que todos temos en mente cando tratamos de determinar que é unha lingua, xorden dúbidas verbo da súa condición de lingua.

3. 3. 3. Cara a un novo concepto de lingua e dialecto. A lingua como institución cultural

3. 3. 3. 1. A interconexión do concepto lingua e dialecto coas variables extralingüísticas cultura, identidade e nación

Vimos, nas seccións anteriores, que cando intentamos determinar se unha variedade lingüística concreta constitúe lingua de seu ou se, pola contra, é unha variedade lingüística subordinada a unha entidade lingüística superior (isto é, un “dialecto” en termos tradicionais), axiña xorden preguntas (Hoinkes 1995: 379) que transcenden, con moito, o caso concreto da variedade que estamos a estudar.

Tamén, comprobamos, que os criterios usados tradicionalmente para a asignación das variedades lingüísticas á categoría de *lingua* e *dialecto*, tanto se se aplicaban individualmente como por xunto, presentaban tantos e tan variados problemas que, na práctica, fóra diso que poderíamos etiquetar como *prototipos* de “linguas” (isto é, á marxe dos casos verbo dos cales non hai dúbida posible), amosaban unha operatividade moi reducida. Até o extremo de que se revelaban totalmente inoperantes cando abandonabamos o marco das grandes linguas europeas e cando nos enfrontabamos a un *continuum* xeolectal (p.e. as linguas románicas occidentais) con escasa distancia interlingüística entre os seus constituíntes.

Noutras palabras, desde o noso punto de vista, poderíamos dicir que, na praxe, as definicións tradicionais de lingua acaíanlle ben, case exclusivamente, ás grandes variedades estándar escritas europeas (p.e. español, francés, portugués, inglés, etc.)

porque estes eran idiomas que contaban cunha longa tradición histórica como linguas de cultura e, ademais, eran recoñecidas, como tales linguas de cultura, tanto polos propios falantes deses idiomas como polo resto de comunidades lingüísticas. Desde o noso punto de vista, poderíamos afirmar que, na práctica, as definicións tradicionais de lingua encaixaban, unicamente, sen excesivos problemas, coas grandes variedades estándar escritas europeas con millóns de falantes porque esas variedades lingüísticas eran os *prototipos* ou modelos paradigmáticos a partir dos cales os lingüistas elaboraran as súas propias caracterizacións de lingua²⁸².

Deste xeito, as caracterizacións máis habituais de *lingua* (e, por extensión, de *dialecto*) non se mostraban tan operativas cando intentabamos traballar con variedades lingüísticas que non se correspondían, dun ou doutro xeito²⁸³, coa definición prototípica de lingua e dialecto configurada desde o modelo lingüístico fornecido polas grandes linguas europeas xa que, de feito, como se verá a seguir, non poucas variedades lingüísticas (entre elas, o galego), segundo atendamos a un ou a outro dos criterios da definición tradicional e/ou conforme sexamos máis ou menos escrupulosos na aplicación deses mesmos criterios, poden ser caracterizadas, asemade, ben como linguas, ben como dialectos.

Xustamente, e só no continente europeo, nunha situación de indefinición tocante ás categorías *lingua* e *dialecto* encontramos toda unha serie de parellas de variedades lingüísticas, algunhas xa mencionadas ou moi coñecidas, como: alsaciano-alemán, checo-eslovaco, corso-italiano-(francés), galego-portugués, macedonio-búlgaro, occitano-francés, sardo-italiano, serbio-croata e noruegués-sueco.

Agora ben, sen abandonar o contexto europeo, ao pé destes binomios, aparecen outras moitas parellas problemáticas do tipo: aragonés-castelán, aranés-occitano, arromanés(válaco)-romanés, asturiano-castelán, bielorruso-ruso, carelio-finés, caxubio-polaco, leonés-castelán, dialectos de Italia-italiano estándar, estonio-ruso(-finés), feroés-dinamarqués(-noruegués), gagauts-turco, luxemburgués-alemán, mirandés-portugués, pomaco-búlgaro/grego, moldavo-romanés, ruteno-ucraíno, sorábico-polaco.

---

²⁸² Ao noso xuízo, tamén Francisco Moreno Fernández (1998: 88), implicitamente, recoñece que a definición tradicional de lingua foi elaborada “desde” e “para” as grandes variedades estándar escritas europeas canda afirma: “En este punto, y recordando la naturaleza extralingüística de los argumentos que nos van a permitir distinguir todos esos conceptos, somos partidarios de seguir las definiciones propuestas por Manuel Alvar, entre otras razones porque pueden aplicarse a las situaciones de las grandes lenguas de cultura, incluido el español”.

²⁸³ En realidade, en esencia, pola escasa distancia interlingüística cunha variedade lingüística afín.

Antes de entrarmos nunha análise deste segundo grupo de parellas, téñase moi presente que, nos binomios da nómina primeira, a situación lingüística real está, en realidade, moi simplificada e esquematizada pois lembremos que, por exemplo, o macedonio, ademais de dialecto do búlgaro, foi considerado tamén dialecto do grego, do serbio, do croata e do serbio-croata ou iugoslavo. Por outra banda, o binomio serbio-croata, en verdade, debería presentarse como idioma bosnio-croata-esloveno-macedonio-montenegrino-serbio/serbo-croata dado que todos os termos primeiros (isto é, bosnio, croata, esloveno, macedonio, montenegrino e serbio) se corresponden con variedades lingüísticas que, actualmente, se consideran linguas e que, dun ou doutro xeito, no pasado, se presentaron como partes dunha única lingua superior chamada, polo xeral, serbocroata ou iugoslavo (ás veces, simplemente, serbio).

Hai quen defende que o aragonés é (ou podería ser) lingua de pleno dereito (Costas 2002: 85, Cotano 2000: 44, Frias-Conde 2002: 95, Gargallo 2006, Nagore 1999, Sanmarti 1996: 77) e, pola contra, hai quen pensa que: 1º) é un dialecto español estándar (Alvar 1961: 54, 1982: 51, 1990: 15, 1996a: 15, 1996b: 6, 1996c; Montes 1995: 54) ou un dialecto histórico do latín segundo Pilar García Mouton (1994: 16-17) e 2º) con ser, a día de hoxe, un dialecto do español estándar, podería devir en lingua sempre e cando chegara a callar o “experimento” da conformación dunha variedade estándar autónoma e propia para este idioma (Penny 1998: 189-190).

O aranés, lingua de seu para José Enrique Gargallo Gil (1999, 2001), Àngela Cotano Gascó (2000: 38) e Žarko Muljačić (1995), sería, a pesar de contar con recoñecemento oficial como lingua autónoma (Gargallo 2001: 350, Sanmarti 1996: 77): 1º) unha variante do occitano para Toni Mollà (2002: 64), Francesc González i Planas (2001: 85) e Xavier Frias-Conde (2002: 97, 2006: 51) e 2º) un dialecto do gascón para Josep M. Sanmarti Roset (1996: 77) e Max W. Wheeler (1998: 89).

Sílvio Elia (1987: 127), Christian Ionescu (1999: 447) e Glanville Price (1998a: 55) consideran o arromanés ou macedorromanés (isto é, as falas romanesas do montes Pindo e da rexión de Tesalia) como parte do complexo dialectal do romanés mentres que Xosé Henrique Costas (2002: 116-121), Àngela Cotano Gascó (2000: 79) e Andrew Dalby (2002: 74) ven este conxunto de falas como unha lingua de seu. Pola súa banda, Peter Trudgill (2000: 252-254, 2002: 133-135, 2003: 141-142) e Cathie Carmichael (2000a: 224), nunha posición intermedia entre as dúas posturas anteriores, limítanse a deixar constancia de que o arromanés abala, na actualidade, entre o estatuto de lingua de seu o de dialecto do romanés estándar. Correlativamente, así como algúns lingüistas

(Costas 2002: 118) consideran o meglenorromanés (é dicir, as falas romanesas da Macedonia grega) unha lingua de seu; pola contra, outros investigadores, ou ben falan desta variedade lingüística como un dialecto do romanés estándar (Ionescu 1999: 447, Price 1998b: 398), ou ben simplemente mencionan a controversia actual tocante á condición de lingua ou de dialecto deste idioma (Trudgill 2002: 135).

O estatuto lingüístico do asturiano (ás veces, denominado bable) flutúa entre: 1º) lingua autónoma (Bartolomé 2007, Cano 1999, González-Quevedo 2006, Sanmarti 1996: 76), 2º) variedade lingüística de transición entre o galego e o español (Mollà 2002: 65, Cotano 2000: 45), 3º) dialecto do español estándar (Alvar 1982: 65, 1990: 15, 1996a: 15; Martínez 1996, Montes 1995: 54), 4º) variedade lingüística dentro do complexo lingüístico asturleonés (Costas 2002: 82-83), 5º) fala dentro do dialecto histórico do leonés segundo Pilar García Mouton (1994: 19-20) e 6º) dialecto do español estándar que podería devir en lingua autónoma se os asturianos consolidasen e conclúisen o proceso de recuperación deste idioma (Penny 1998: 189-190)²⁸⁴.

---

²⁸⁴ Cómpre facer aquí mención especial ás variedades lingüísticas do occidente de Asturias (isto é, ás falas comprendidas, aproximadamente, entre os ríos Navia e Eo) con respecto ás cales, segundo Francisco Fernández Rei (1999: 44-49, 62-64), Roberto González-Quevedo (2006: 364), José Enrique Gargallo Gil (1995: 35, 2006: 380) e Xavier Frias-Conde (2002: 96, 2004: 93), existirían, actualmente, dúas posturas contrarias verbo da súa adscrición lingüística. Por unha banda, aínda que os lingüistas galegos (Babarro 2003, Costas 2007, Fernández 1999), as institucións galegas (Consello da Cultura Galega, Instituto da Lingua Galega e Real Academia Galega), algúns investigadores non-galegos (Frias-Conde 2001: 3, 2002: 96, 2003: 65, 2004: 93; Gargallo 2006: 380) e certos colectivos deste territorio (p.e. a Mesa prá Defensa del Galego de Asturias e da Cultura da Comarca -MDGA) coincidan na inequívoca galeguidade destas falas que caracterizan como un galego oriental así como na aceptación da “[...] normativa oficial do galego común” (Frias-Conde 2003: 67) e da autoridade académica da Real Academia Galega sobre estas falas (Costas 2007: 21), dentro deste primeiro grupo, segundo Xavier Frias-Conde (2001: 3, 2003: 64, 70), poderíamos discriminar: 1º) unha posición partidaria dun constante “[...] achegamento máximo [...]” (Frias-Conde 2001: 3) ao “[...] patrón del galego común [...]” (Frias-Conde 2001: 3) e, xa que logo, simpatizante da primeira proposta para a escrita destas falas que propuxeran as *Normas Ortográficas e morfolóxicas del Galego de Asturias* publicadas en 1990 pola MDGA e 2º) unha postura defensora, desde 1998 (Frias-Conde 2003: 70), da chamada “[...] proposta Cotarelo-Valledor [...]” (Frias-Conde 2001: 3) onde un grupo de escritores formula a posibilidade de, segundo os límites fixados no *Resumo de gramática e eonaviega* (Frias-Conde 2001), “[...] escribir mui achegado á fala real, ou tamén máis achegado al patrón del galego común, polo que a primeira postura se chamou *achegamento mínimo* e el outra *achegamento máximo*. Así, segundo os gustos de quen queira escribir, pódese alternar no uso del artigo *o* fronte a *el* ou *unha* fronte a *uha*” (Frias-Conde 2001: 3). Por súa vez, a Academia de la Llingua Asturiana (2006), a Consejería d'Educación, Cultura, Deportes y Mecedá de Asturias, lingüistas asturianos como Xosé Lluís García Arias (1995b, 1997) e Roberto González-Quevedo (2006: 364) e asociacións culturais do occidente de Asturias (p.e. a Asociación Cultural Xeira) defenden que estas falas están, desde un enfoque estritamente lingüístico, a medio camiño entre galego e asturiano e son, desde un punto de vista sociolingüístico, cando menos, unha lingua de seu (ás veces, mesmo se afirma de xeito máis ou menos implícito que están, xunto co mirandés e co leonés, dentro do sistema lingüístico asturiano). Por conseguinte, por ficar estas falas dentro do territorio administrativo asturiano e pola maior relación destes falantes co asturiano, defenden a *Proposta de normas ortográficas e morfolóxicas del gal(l)ego asturiano* publicadas en 1993 pola Consejería d' Educación de Asturias cuxo sistema gráfico é, en esencia, unha adaptación da ortografía do asturiano (p.e. propúgnase o uso de apóstrofos e do *y* grego). Deste xeito, mentres os primeiros falan de *galego de/en Asturias* (Fernández 1999: 62, Frias-Conde 2004: 97, 2006: 51; Costas 2007: 17), de *galego eonaviego* (Frias-Conde 2006: 51) e de *eonaviego* (Frias-

O bielorruso, ruso e ucráino, idiomas pertencentes todos eles á póla oriental da familia eslava (Carmichael 2000b: 271), desde un punto de vista estritamente lingüístico, por causa da intensa similitude estrutural entre todas estas variedades, poderían ser vistos como unha mesma e única lingua (Trudgill 2002: 119). Hoxe en día, malia que a distancia lingüística do ucráino e do bielorruso con respecto ao ruso sexa bastante menor da que existe entre algúns dialectos setentrionais de Italia (p.e. o siciliano) e o italiano estándar (McWhorter 2003: 71-72) e a pesar de que, tradicionalmente, cando menos até finais do século XIX (Kroch 1999: 330), e, nomeadamente, durante o período de dominación soviética (Dingley 1998a: 66, 1989: 159), houbo lingüistas que non dubidaron en etiquetar ao bielorruso e ao ucráino como dialectos do ruso; estes dous últimos idiomas gozan da consideración de linguas oficiais e, ademais, para os seus falantes, non hai dúbida ningunha tocante ao seu estatuto de lingua.

A referencia ao carelio, caxubio, gagauts, pomaco e ruteno como dialectos da variedade lingüística que completa o binomio opositivo aparece en Àngela Cotano Gascó (2000: 70, 88, 80, 80-81, 87-88).

No tocante ao carelio (en ocasións, denominado ludio), Cathie Carmichael (2000b: 273) e Peter Trudgill (2003: 67) entenden que esta variedade lingüística (falada, na actualidade, na República de Carelia da Federación Rusa por, aproximadamente, 100.000 falantes; outras estatísticas falan de só 62.500 falantes), con ser desde un enfoque estritamente lingüístico-sistémico relativamente similar ao finés pois os dous idiomas pertencen á mesma familia lingüística ugro-finesa e con ser considerada, tal e como se menciona no estudo de Xosé Henrique Costas (2002: 156-157) e Peter Trudgill (2003: 67), historicamente, un dialecto do finés polos lingüistas fineses; sería, en verdade, unha lingua de seu. Cómpre destacar, entre outras razóns, en favor da autonomía lingüística do carelio que, desde a década de 1930, segundo Wolfgang Greller (1998a: 84) e Stefan M. Pugh (1998: 6-17), déronse pasos importantes cara á elaboración dunha variedade de referencia propia e autónoma para o conxunto de variedades lingüísticas utilizadas na Carelia rusa (ás veces, tamén denominadas carelio setentrional).

-Conde 2001: 3, 2003: 65, 2004: 93) e acusan á outra orientación de tentar transformar ao galego de Asturias nun dialecto do asturiano por medio do seu acaroamente ortográfico a ese idioma (Costas 2007: 22-23); pola contra, os segundos falan de *gallego-asturianu*, da *fala*, de *eonaviegu* e de *variante astur-galaica* (esta última denominación é máis habitual na administración autonómica asturiana) e denuncian unha suposta actitude imperialista pola banda daqueles que eles designan como “galleguistas”.

Así e todo, como informa Stefan M. Pugh (1998), o carelio actual posúe dúas variedades estándar parcialmente diversificadas: 1º) o *carelio latino*, escrito con alfabeto latino e baseado nas variedades lingüísticas setentrionais (máis próximas lingüisticamente ao finés estándar) e 2º) o *carelio cirílico*, escrito con alfabeto cirílico e baseado nas variedades lingüísticas meridionais (máis afastadas lingüisticamente do finés estándar). No tocante a este idioma sería interesante pór de relevo que, con ser certo que, por causa da súa estrutura fonética, da formación histórica das súas elites en finés estándar e dunha tradición de uso do finés estándar relativamente asentada desde 1930, a este idioma semella que lle acaería moito mellor o alfabeto latino que o cirílico (e, por extensión, sería moito conveniente como variedade estándar o *carelio latino* que o *carelio cirílico*); así e todo, as autoridades soviéticas introduciron o alfabeto cirílico (así como o léxico ruso na terminoloxía científica) na Carelia rusa como parte dunha estratexia global que desexaba o distanciamento lingüístico respecto ao “burgués finés” así como a construción de fronteiras políticas fronte a esa “variedade lingüística burguesa irmá”.

Por outra banda, en atención a Leena Huss e Anna-Riitta Lindgren (1999: 300-309), outros dous colectivos que se debaten entre a categoría de lingua ou de dialecto (con respecto ao finés estándar) para as súas variedades lingüísticas respectivas serían as minorías lingüísticas de fala finesa en Suecia (entre 25.000 e 35.000 falantes ao norte do país) e en Noruega (entre 2000 e 8000 falantes ao norte do país). A pesar de que ambas as dúas colectividades posúan *etnónimos* propios (tornedalios para os primeiros e kven para os segundos), *glotónimos* propios (*meänkieli* –literalmente, “a nosa fala”; tamén chamada, ás veces, lingua tornedaliana– e lingua kven, respectivamente) e unha certa tradición de actividade gráfica autónoma; hoxe: 1º) os lingüistas fineses tenden a falar destas variedades como dialectos do finés e 2º) existe unha división interna entre os partidarios da autonomía lingüística fronte ao finés estándar e os defensores do estándar finés (estes últimos, por súa vez, falan de “finés tornedalio” e de “finés kven”, respectivamente).

Os defensores da autonomía lingüística fronte ao finés estándar pensan que, visto que os tornedalios e os kven como minorías lingüísticas de fala finesa en Suecia e en Noruega nunca chegarían a dominar o finés estándar tan ben como os fineses, isto, se se adoptase o finés estándar, antes ou despois, desembocaría na perda dos seus idiomas. Ademais, os partidarios da autonomía lingüística tamén alegan que os tornedalios e os kven senten o finés estándar como unha fala estranxeira e que, na

actualidade, debido a unha certa tradición de cultivo gráfico á marxe do finés estándar, estes dous idiomas (cando menos, entre unha elite intelectual) xa están consolidados como linguas de seu.

Pola contra, os partidarios de asumir o finés estándar (así como da consideración das súas variedades lingüísticas como dialectos do finés estándar) entenden que estes tres idiomas, pois constitúen un mesmo *continuum lingüístico*, son tan similares entre si que resulta sumamente difícil determinar onde comeza un e onde remata outro e son mutuamente intelixibles, deberían compartir unha mesma variedade estándar en tanto que son unha mesma e única lingua.

Daquela, o binomio inicial (carelio-finés) tería que presentarse como carelio/*meänkieli*/kven-finés dado que poderíamos falar de: 1º) unha lingua (finés) e tres dialectos do finés (finés carelio, finés tornedaliano e finés kven), 2º) dúas linguas (finés e carelio) e dous dialectos do finés (finés tornedaliano e finés kven), 3º) tres linguas (finés, carelio e *meänkieli*/kven) e 4º) catro linguas diferentes (finés, carelio, *meänkieli* e kven).

Segundo Barbara Törnquist-Plewa (2000: 199-200) e Peter Trudgill (2003: 67), o caxubio, utilizado na provincia polaca de Pomerania (nomeadamente, nos distritos de Gdansk e Gdynia) por, máis ou menos, de acordo con estes mesmos investigadores, 330.000 persoas, podería ser considerado unha lingua autónoma que, xunto co eslovaco, checo, polaco e sorábico, formaría parte do *continuum* lingüístico eslavo occidental.

De xeito similar ao acontecido con outras variedades lingüísticas insertas noutros *continuum* xeolectais cunha forte afinidade lingüística entre os seus compoñentes, o caxubio foi obxecto, historicamente, dunha forte manipulación ideolóxico-lingüística (Törnquist-Plewa 2000: 220) por parte dos lingüistas polacos e alemáns como consecuencia das aspiracións territoriais de Alemaña e Polonia sobre a histórica rexión de Casubia. Así, mentres os lingüistas polacos, en atención ás afinidades estruturais entre o polaco e caxubio, afirmaron que o caxubio era un dialecto do polaco; pola contra, os lingüistas alemáns (lemremos que Casubia foi parte, desde o século XIV até 1918, do Imperio Xermano), sobre a base dos moitos préstamos léxicos tomados do alemán así como sobre certas afinidades sintácticas entre ambos os dous idiomas (Stone 1998: 82), caracterizaron a este idioma como un dialecto do alemán (en realidade, do baixo alemán). Malia que, como comenta Peter Trudgill (2002: 119), algúns lingüistas actuais aínda consideren o caxubio un dialecto do polaco e a pesar de que, no pasado, os caxubios non se puxeran de acordo tocante ao estatuto lingüístico do

seu propio idioma (para uns dialecto, para outros lingua); froito dos cambios acontecidos en Polonia desde 1990 –de xeito moito máis intenso desde 1999 (Törnquist-Plewa 2000: 200), os falantes desta variedade lingüística tenden a estar cada vez máis convencidos de que o caxubio é lingua de seu. O alfabeto utilizado foi sempre o latino baseado no sistema gráfico polaco con determinadas marcas diacríticas específicas (Stone 1998: 82).

O leonés, no caso de ser mencionado polos lingüistas, caracterízase, polo xeral, como un dialecto do castelán (Alvar 1961: 54, 1982: 51, 1990: 15, 1996a: 15, 1996b: 6, Montes 1995: 54), como un dialecto histórico do latín de acordo con Pilar García Mouton (1994: 19) ou como parte dun complexo histórico lingüístico asturleonés, asturiano-leonés ou ástur/astur con recomendación explícita, como podemos comprobar en Nicolás Bartolomé Pérez (2007: 47-48), Xosé Lluís García Arias (2002: 11) e Xosé Lluís García Arias e A. González Riaño (2002: 20), ou non (Costas 2002: 82-83, Gargallo 2001: 355-356), dun achegamento gráfico desta variedade lingüística á ortografía da lingua asturiana moderna (nesta última tendencia non é raro falar de asturiano de León e de asturiano de Miranda).

Segundo Sílvio Elia (1987: 126), a denominación de dialectos de Italia sería moito máis conveniente que a etiqueta de dialectos italianos. Neste grupo incluíríanse, segundo a clasificación elaborada por Xosé Henrique Costas (2002: 102-112), as denominadas variedades lingüísticas setentrionais de Italia (piemontés, lombardo, xenovés ou lígur, véneto ou veneciano, emiliano ou emilianorromañés e istriota ou istriovéneto) e as variedades lingüísticas meridionais deste mesmo país (napolitano, calabrés e siciliano). Aínda que, como pon de relevo Carlo Ruzza (2000: 171), as variedades lingüísticas setentrionais e meridionais de Italia sexan mutuamente inintelixibles e estean lingüisticamente moi distantes entre si, os máis dos falantes de todos estes idiomas (Elia 1987: 126, Ruzza 2000: 170) coinciden na visión das súas propias variedades lingüísticas como dialectos do italiano estándar.

Se prescindísemos dos casos xa analizados do ladino e friulano e se abeirásemos o piemontés (Muljačić 1995: 26-27, Parry 1998b: 333) e o xenovés (Parry 1998a: 340-341) porque os lingüistas tenden a caracterizar a estes dous idiomas máis como linguas que como dialectos do italiano estándar, os investigadores, no tocante ás restantes variedades lingüísticas de Italia –agás Xosé Henrique Costas (2002: 102-112) e Àngela Cotano Gascó (2000: 46) que presenta a estes idiomas sempre como linguas ou dialectos, respectivamente– abalan entre a consideración destas variedades lingüísticas,

ben como linguas cun estatuto relativamente especial (Muljačić 1999: 18, Fernández 2001b: 307), ben como dialectos do italiano estándar (Vanelli 1998: 342, Benincá 1998a: 334, 1998b: 338) a pesar do recoñecemento explícito de que o emiliano, lombardo e veneciano posúen unha certa tradición de cultivo autónomo.

Xa que logo, vistas en conxunto as posicións dos lingüistas tocante ás variedades lingüísticas de Italia, semella que estes abalan entre consideralas: 1º) a todas como linguas de pleno dereito (Costas 2002), 2º) a todas como dialectos do italiano estándar (Cotano 2000), 3º) a todas como linguas cun certo estatuto especial (Muljačić 1999, Fernández 2001b), 4º) a unhas linguas (nomeadamente, piemontés e xenovés) e a outras dialectos (emiliano, lombardo, veneciano, etc.).

Malia que case todos os lingüistas actuais (sobre todo, desde a independencia da República de Estonia en 1991) vexan o estonio como unha lingua autónoma e a pesar de que o estonio sexa a única lingua oficial desta nación báltica independente; porén, no pasado, algúns investigadores, como salienta Toni Mollà (2002: 649, falaron desta variedade lingüística como un dialecto, ora do ruso, ora do finés estándar. Supoñemos que, historicamente, este idioma foi considerado dialecto do finés estándar porque, de acordo con Cathie Carmichael (2000b: 269-274): 1º) as variedades lingüísticas da costa norte do estonio son moi similares estruturalmente ao finés estándar (Carmichael 2000b: 274) até o extremo de que, segundo Kenneth Katzner (1997: 105), hai entre elas intelixibilidade mutua e 2º) ambos os dous idiomas pertencen á familia lingüística ugro-finesa. Por outra banda, a intensa rusificación sufrida polo estonio durante toda a dominación soviética (1924-1953) explica que os lingüistas rusos presentasen este idioma (tamén o letón e o lituano) como un dialecto do ruso (Carmichael 2000b: 269-271).

A maiores, cómpre ter presente que, froito da recuperación actual (desde 1990, aproximadamente) da variedade estándar construída sobre as variedades lingüísticas meridionais estonias (en concreto, sobre o dialecto tartu) que se utilizou até o século XIX, o estonio conta hoxe con dúas variedades estándar parcialmente diverxentes: 1º) o denominado estonio estándar (baseado nos dialectos do sur e do norte) e 2º) o chamado estonio estándar do sur (elaborado, desde 1990, sobre o dialecto meridional võro-seto e que, se ben tradicionalmente foi visto polos lingüistas como unha lingua de seu –nese caso falaban de vótico– ou como un dialecto do estonio, hoxe en día, aqueles que o senten como unha lingua independente chaman lingua võro).

Así pois, no tocante ao estonio, encontrariámonos coas seguintes posicións actuais: 1ª) o estonio é un dialecto (ben do finés estándar, ben do ruso), 2ª) o estonio é unha lingua de seu con dúas variedades estándar parcialmente diversificadas (o estonio estándar e o estonio estándar do sur) e 3ª) o estonio e a lingua võro son dous idiomas mutuamente independentes.

Aínda que os máis dos lingüistas estean de acordo, a día de hoxe, tal e como afirma Lars S. Vikør (2000: 125-126) coa visión do feroés como lingua de seu das Illas Feroe, cómpre salientar que: 1º) a maioría de investigadores até o século XVIII pensaron neste idioma como un dialecto do noruegués porque este territorio estivo subordinado politicamente, primeiro, só a Noruega (desde o século IX) e, posteriormente, a Noruega e a Dinamarca conxuntamente (desde 1380 até 1814 mentres Noruega foi parte da coroa danesa) e 2º) segundo menciona Toni Mollà (2002: 65), algúns lingüistas actuais (cada vez menos) aínda consideran o feroés un dialecto do dinamarqués por causa de que este idioma, con anterioridade a 1800, ficou relegado á condición de fala case exclusivamente oral con moi escaso uso fóra do ámbito familiar e laboral (Hagström 1989: 455) e de resultas da subordinación política histórica a Dinamarca como territorio autónomo desde a independencia de Noruega.

Na visión do feroés como dialecto do dinamarqués supoñemos que pesa moito, ademais, o intenso achegamento do feroés falado (moito menos do feroés escrito visto que este foi peneirado de moitos dos barbarismos tomados do dinamarqués) ao dinamarqués estándar (Hagström 1989: 454, Vikør 2000: 126) derivado da intensa dependencia política e económica de Dinamarca que obriga (por razóns de estudo ou traballo) a longas estadias de non poucos feroeses naquel país, do bilingüismo feroés-dinamarqués en case todos os feroeses, do estatuto de lingua oficial do dinamarqués nas illas e da renuncia dos feroeses á independencia política.

O gagauts é unha variedade lingüística falada por individuos de etnia turca e de relixión cristiá ortodoxa, principalmente, segundo Wolfgang Greller (1998b: 239), no sur da República de Moldavia e no suroeste de Ucraína (distrito de Izmail). En opinión desde mesmo lingüista (Greller 2001: 239), o gagauts sería un dialecto do turco mentres que, no parecer de Cathie Carmichael (2000b: 275), Àngela Cotano Gascó (2000: 80), Xosé Henrique Costas (2002: 149-150) e Peter Trudgill (2000: 261), debido a intensa influencia que exerceu sobre esta variedade o eslavo eclesiástico, sería unha lingua de seu verbo do turco e escrita, desde 1957 (Comrie 1996: 782), con caracteres cirílicos.

Malia ter o estatuto de lingua oficial desde 1984 (Clyne 1992a: 118, Cotano 2000: 60) e a pesar de que a maioría dos falantes de luxemburgués ou *lëtzebuergesch/letzeburgisch*, en opinión de Stephen Barbour (2000b: 157, 162) e Peter Trudgill (2002: 118-119, 2003: 84), vexan á súa propia variedade lingüística como unha lingua autónoma, Toni Mollà (2002: 65) e Gerald Newton (1998: 386), caracterizan a esta variedade lingüística como un dialecto do alemán estándar. Sexa como for, o luxemburgués tende a ser utilizado máis na comunicación cotiá que nos usos formais de tal xeito que, na práctica, non deixa de estar subordinado funcionalmente ao alemán estándar e ao francés estándar que, así e todo, tenden a ser vistos, polo falantes de luxemburgués, como unha especie de “linguas estranxeiras” (Clyne 1992a: 119, Barbour 2000b: 157).

Precisamente, nunha situación moi semellante ao luxemburgués, en tanto en canto para uns investigadores é lingua e para outros dialecto, encontrámonos co alemán de Suíza. Verbo deste idioma, teríamos que ter presente que, con carecer esta variedade lingüística (Barbour 2000b: 157) dunha variedade de referencia claramente diferenciada do alemán estándar (en contra do que acontece no luxemburgués), o alemán de Suíza presenta certos trazos sociolingüísticos que nos falan dunha certa autonomía lingüística pois: 1º) os falantes de alemán estándar perciben o alemán de Suíza como unha variedade lingüística máis ou menos diferenciada (Barbour 2000b: 157-158, McWhorter 2003: 75), 2º) os falantes de alemán suízo teñen un certo sentimento de non pertencer á unidade idiomática do alemán estándar (Barbour 2000b: 159), 3º) a distancia lingüística entre o alemán de Suíza (falado) e o alemán estándar sería, segundo John McWhorter (2003: 77), superior ao nivel de distanciamento lingüístico que se rexistra entre o portugués estándar e o español estándar e 4º) existe unha variedade de alemán escrito en Suíza con certas peculiaridades específicas (Barbour 2000b: 157, Clyne 1992a: 122).

Estudiosos como Toni Mollà (2002: 65) e Stephen Parkinson (1998: 444), malia que, como se recolle en Manuela Barros Ferreira (1999: 152) e José Enrique Gargallo Gil (2000: 65, 2001: 352), o mirandés goce de recoñecemento como lingua oficial do estado portugués desde o 29 de xaneiro de 1999 (Lei 7/99 do 29 de xaneiro) e a pesar de que conte, desde ese mesmo ano, cunha *Convenção Ortográfica da Lingua Mirandesa* que, ademais de substituír a unha proposta gráfica anterior (*Proposta de Convenção Ortográfica Mirandesa* de 1995), superou o histórico estado de polimorfismo gráfico en que estaba mergullado este idioma, seguen a falar deste variedade lingüística como un dos dialectos do portugués estándar de acordo con esa caracterización que, segundo

Manuela Barros Ferreira (1995: 11), fora habitual nos lingüistas españois da primeira metade do século XX (p.e. Menéndez Pidal). Pola súa banda, segundo esta mesma investigadora (Ferreira 1995: 11-12), os lingüistas portugueses (p.e. José Leite de Vasconcelos), con recoñecer a influencia do portugués estándar sobre o mirandés por causa da secular integración política dos territorios de fala mirandesa (actualmente fálase no concello de Miranda do Douro e nas aldeas veciñas do concello de Vimioso) no estado portugués, non deixaban de recoñecer unha notable autonomía lingüística do mirandés fronte ao portugués estándar (por iso, o emprego do termo dialecto non implicaba a visión do mirandés como un dialecto do portugués estándar) así como as evidentes similitudes lingüísticas (históricas e actuais) desta variedade lingüística co leonés (por iso, ás veces, con criterios lingüístico-históricos, foi caracterizado como un dialecto do leonés) e, en menor medida, co asturiano.

A maiores, se ben unha ampla nómina de lingüistas como Manuela Barros Ferreira (1995: 9-10, 1999), Nicolás Bartolomé Pérez (2007: 27), Roberto Ceolin (2002), Xosé Henrique Costas (2002: 82-83), José Enrique Gargallo Gil (2000: 64-66, 2001), Roberto González-Quevedo González (2006: 364) e, por último, Reis Quarteu e Xavier Frias-Conde (2001) coinciden ao redor do recoñecemento dunha orixe histórica común para asturiano, leonés e mirandés (neste sentido podemos afirmar que, desde un punto de vista estritamente lingüístico, o mirandés, o leonés e o asturiano forman parte dun mesmo *continuum lingüístico* e velaí a orixe de todas as controversias verbo do estatuto lingüístico destes tres idiomas); hoxe en día, estes mesmos investigadores están divididos en dúas posturas: 1ª) uns lingüistas (Barros 1995, 1999; Ceolin 2002, Gargallo 2000, 2001; Frias-Conde 2006 e Quarteu e Frias-Conde 2001) non só consideran o mirandés unha lingua de seu con respecto ao portugués estándar e ao asturiano estándar (e, tamén, verbo do leonés) senón que, ademais, por causa do secular arredamento do mirandés do asturiano e debido ao histórico mergullamento político e educativo dos mirandeses no espazo lingüístico de Portugal, aceptan, en grande medida, as convencións gráficas do portugués estándar para este idioma e 2ª) outros lingüistas vinculados coa Academia de la Llingua Asturiana como Nicolás Bartolomé Pérez (2007), Xosé Lluís García Arias (1995a: 59-60, 2002), Xosé Lluís García Arias e A. González Riaño (2002) e, por último, Roberto González-Quevedo González (2006: 364) pensan no mirandés como unha das variedades lingüísticas actuais do histórico dominio lingüístico asturiano-leonés, asturleonés ou ástur/astur e, por iso, segundo Xosé Lluís García Arias (2002: 12), sen chegar a defender unha mesma variedade estándar para

mirandés e asturiano, reivindicando algún tipo de achegamento gráfico (“reintegración”) cara á ortografía da lingua asturiana moderna en atención á orixe histórica común e á pertenza destes dous idiomas a un mesmo *contínuum* lingüístico (tamén como un xeito de contrarrestar o illamento lingüístico do mirandés).

Daquela, o mirandés abala entre ser considerado: 1º) lingua de seu fronte ao portugués estándar, asturiano estándar e leonés, 2º) dialecto do portugués estándar, 3º) dialecto do leonés e 4º) variedade lingüística dentro dun complexo lingüístico histórico asturleonés con recomendación explícita (p.e. a Academia de la Llingua Asturiana; nesta opción non se desbota a posibilidade de que o mirandés sexa unha variante lingüística dentro do asturiano), ou non (p.e. Xosé Henrique Costas), de achegamento gráfico ao moderno asturiano estándar.

Segundo Peter Trudgill (2000: 259-260), a poboación de fala pomaca (de 10.000 até 40.000 falantes segundo censo e investigador) habita no macizo montañoso de Rodhopi (nos Balcáns) de tal xeito que as variedades lingüísticas pomacas, pertencentes, desde un punto de vista estritamente lingüístico, ao *contínuum* eslavo do sur, esténdense a un e outro lado da fronteira oriental entre Grecia e Bulgaria (en concreto, ao longo da provincia grega de Xhanti e pola zona oriental de Bulgaria). As variedades lingüísticas pomacas, ao igual que aconteceu co macedonio e co caxubio, oscilan entre a etiqueta de lingua ou dialecto pois, por exemplo, as autoridades búlgaras e algúns lingüistas (non só búlgaros), debido á similitude estrutural destas falas coas variedades lingüísticas meridionais do búlgaro (Cotano 2000: 80-81), tenden a caracterizar a este idioma como un dialecto meridional do búlgaro. Outros investigadores, malia recoñecer a individualidade lingüística do pomaco verbo doutras linguas, formulan a posibilidade de que este idioma en Grecia, nun futuro (ou, mesmo, no presente) chegue a ser: 1º) un dialecto do turco (Trudgill 2000: 259-260) por causa de que os seus falantes, maioritariamente de relixión mulsumá, empregan o turco nos oficios relixiosos, reciben educación escolar en turco e envían os seus fillos a Turquía para cursar estudos superiores e 2º) un dialecto do grego (Costas 2002: 69) debido á forte presión lingüística que está a exercer ese idioma na actualidade.

En opinión de Cathie Carmichael (2000b: 275) e Kenneth Katzner (1977: 113), o moldavo é unha lingua románica que, desde un punto de vista estritamente lingüístico, podería ser etiquetada, e así figura no traballo de Glanville Price (1998c: 400) e de Eugenia Bojoga (2005: 238-239), como unha variedade dialectal do romanés estándar visto que, como afirman Marcu Gabinski (1997: 208) e John McWhorter (2003: 68-

-69): 1º) o conxunto de diferenzas lingüísticas entre moldavo e romanés concéntrase no plano léxico (nomeadamente, debido aos moitos termos técnicos importados do ruso) e 2º) o nivel de distanciamento lingüístico que existe entre moldavo e romanés non sería superior (como moito) ao grao de arredamento lingüístico que se rexistra, na actualidade, entre o romanés estándar e as variedades lingüísticas non-estándar romanesas, entre o inglés británico e o inglés americano ou, como asegura Àngela Cotano Gascó (2000: 89), entre os distintos dialectos cataláns.

Por outra banda, os máis dos lingüistas moldavos actuais, tras o remate da dominación soviética que trouxo consigo a substitución do alfabeto cirílico polo alfabeto latino en 1989 (Comrie 1996: 783, Bojoga 2005: 213) e a fin da política consciente de introdución de elementos léxicos eslavos (nomeadamente, rusos) co obxectivo último de transformar ao moldavo en lingua de seu fronte ao “burgués romanés” e, por conseguinte, lexitimar a anexión desta parte de Romanía pola antiga Unión Soviética (Carmichael 2000: 275, Bojoga 2005: 213-229, Gabinschi 1997: 199-205, Trudgill 2002: 123), coinciden ao redor da visión do moldavo e do romanés como unha e mesma lingua (Bojoga 2005: 231) así como no tocante á conveniencia da etiqueta de lingua romanesa para as variedades lingüísticas moldavas. Porén, nos últimos anos (sobre todo, tras o triunfo do Partido Comunista nas eleccións do ano 2001), as elites políticas comunistas da capital (Bojoga 2005: 233-234): 1º) volven falar do seu idioma como lingua autónoma fronte ao romanés estándar en parte como unha reacción á visión da maioría dos romaneses do moldavo como unha sorte de “dialecto rústico” ou “inculto” do romanés e 2º) semella que non se senten moi cómodas coa variedade estándar romanesa de tal forma que flutúan entre as denominacións *limba română* (isto é, lingua romanesa; termo maioritario fóra dos círculos das elites comunistas) e lingua moldava. Cómpre lembrar, ademais, que hai un sector da elite intelectual moldava (moito máis numeroso e activo na aínda non-recoñecida República Moldava de Dniéster) que segue a utilizar, case exclusivamente, o alfabeto cirílico como “marca simbólica” da autonomía lingüística do moldavo fronte ao romanés estándar (Comrie 1996: 782, Gabinschi 1997: 209).

Sexa como for, como afirma Marcu Gabinschi (1997: 210-211) e Eugenia Bojoga (2005: 237-239), semella que o moldavo camiña cara a unha (re-)converxencia co romanés estándar de tal xeito que, na actualidade, un e outro idioma non están moito máis distantes entre si do que están as diferentes variedades estándar que conviven no interior dunha *lingua policéntrica* ou *pluricéntrica* calquera (p.e. dentro do portugués).

Algúns lingüistas (Carmichael 2000a: 224, Costas 2002: 53) definen ao idioma rusino ou ruteno (ing. *rusyn* e *ruthenian*; fr. *rusyn* e *ruthène*) como un dialecto do ucráino (en concreto como unha variedade sudoriental deste idioma); outros, pola contra (Törnquist-Plewa 2000: 187-193, Dingley 1998b: 480), consideran ao rusino como unha lingua de seu.

En realidade, desde un enfoque estritamente obxectivo, en opinión de Barbara Törnquist-Plewa (2000: 187-193), a comunidade étnica rusina (como se chamaron sempre a si mesmos) ou rutena (termo derivado da palabra latina *rutheni* e que eles mesmos, combinado coa etiqueta anterior, empregan cando desexan mostrarse como unha comunidade diferenciada) permaneceu unida até o momento en que, ao longo do século XIX, se fragmentou en tres grandes grupos étnicos diverxentes: ucráinos, bielorrusos e os propios rusinos. No plano lingüístico, o rusino ou ruteno orixinal, no parecer desta mesma investigadora (Törnquist-Plewa 2000: 193), ademais de ser o precursor dos modernos ucráino, bielorruso e rusino, comprende, actualmente, todo un conxunto de variedades lingüísticas parcialmente diverxentes pertencentes ao grupo eslavo oriental (daquela, próximas ao ucráino, bielorruso, e, por súa vez, dentro do *continuum* lingüístico eslavo do norte) que se estenden pola parte sudoriental de Polonia (tradicionalmente, coñecida como rexión Lemko e hoxe chamada Beskid Niski), pola parte nororiental de Eslovaquia (rexión Prešov; ás veces, estes falantes denomínanse a si mesmos rusinos/rutenos de Eslovaquia), pola actual rexión Transcarpatiana da moderna Ucraína (en ocasións, estes falantes chámanse a si mesmos rusinos/rutenos de Ucraína) e, por último: 1º polo centro-norte de Romanía (rexión de Maramures), 2º pola zona nororiental de Hungría, 3º pola actual Serbia (rexión de Vojvodina) e 4º pola actual Croacia (rexión de Srem; estes últimos, xunto cos rusinos de Serbia, denomínanse a si mesmos rusinos/rutenos de Iugoslavia).

As diferenzas actuais (ás veces, non pequenas) entre todo este conxunto de variedades lingüísticas, cuxo número de falantes oscila entre 90.500 e 890.000, sería consecuencia da carencia histórica dunha unidade política, da subordinación funcional e normativa destas variedades lingüísticas a cada unha das diferentes variedades estándar que predomina no seu respectivo territorio e do relativo illamento xeográfico destas comunidades debido ao seu asentamento en zonas montañosas.

Tradicionalmente, todo este conxunto de variedades lingüísticas segmentouse en dous grandes grupos xeolectais: 1º occidental ou dialectos lemko (falados, basicamente, en Eslovaquia e Polonia) e 2º oriental ou dialectos rusino-carpatianos

(falados, esencialmente, en Ucraína). No grupo occidental, as variedades lingüísticas faladas en Eslovaquia e Polonia (máis próximas, loxicamente, ao eslovaco e ao polaco, respectivamente, porque tomaron préstamos destes dous idiomas) desenvolveron cadansúa variedade estándar independente con alfabeto latino (desde o ano 1995, existe unha variedade estándar –recoñecida oficialmente– para o rusino da rexión de Prešov e, desde o ano 2000, hai unha variedade estándar para o rusino da rexión de Lemko) e, no grupo oriental, as variedades lingüísticas máis próximas ao ucráino, segundo Barbara Törnquist-Plewa (2000: 187), desde o ano 1994, están a construír unha variedade estándar autónoma (aínda sen rematar e diferente á variedade estándar do ucráino) baseada na fala popular dos rusinos desta zona e con alfabeto cirílico (a maiores, tamén con alfabeto cirílico, existe unha outra variedade estándar diferenciada, precedente a todas as anteriores, para o rusino falado en Vojvodina-Srem e con recoñecemento oficial).

En definitiva, aínda que os rusinos ou rutenos, historicamente, abalaron entre adoptar o ucráino/ruso (este último, sobre todo, baixo a dominación soviética) como variedade estándar propia ou desenvolver unha variedade estándar autónoma e propia para todos os rusinos; hoxe en día, desde 1989, tras o colapso da Unión Soviética e en consonancia cunha certa revitalización dunha identidade rusina/rutena que leva aparellado un desexo de recuperación da lingua e do *etnónimo* propio fronte ás denominacións dadas por lingüistas rusos e ucráinos (rusos dos Cárpatos e ucráinos dos Cárpatos, respectivamente) podemos dicir que, entre os propios rusinos, conviven dúas grandes posturas tocante ao seu idioma. Mentres un grupo de lingüistas ven ao rusino/ruteno como unha máis das novas linguas eslavas (xunto co ucráino e o bielorruso) e desexan para este idioma unha situación moi semellante á do retorromanche no cantón suízo dos Grisóns (isto é, unha variedade estándar parcialmente diverxente para cada unha das rexións onde se fala rusino –rexión de Lemko, rexión de Prešov, zona subcarpatiana de Ucraína e rexións de Vojvodina/Srem– e unha outra variedade estándar común –con alfabeto latino– para todos os rusinos semellante ao *rumantsch grischun*), outro grupo de investigadores segmentan a unidade idiomática rusina nunha serie de idiomas menores: 1º) o lemko (polo xeral, os lingüistas polacos considéranlo un dialecto do ucráino), 2º) o rusino de Ucraína (chamado, case sempre, ruteno e, ás veces, visto como un dialecto do ucráino), 3º) o rusino de Eslovaquia (considerado, polos políticos ucráinos, un dialecto do ucráino) e 4º) o rusino de Vojvodina-Srem.

Bótase de ver que o triunfo dunha variedade estándar unificada para todos os rusinos, do mesmo xeito que acontecía nos casos do retorromanche, do kven, do *meänkieli* e do carelio, sería un fenómeno que tería moito que ver co desenvolvemento e coa consolidación da percepción de que os rutenos/rusinos son unha mesma e única identidade cultural e nacional diferenciada.

De acordo con Stephen Barbour (2000b: 154) e John H. McWhorter (2003: 255), o sorábico é unha lingua eslava occidental moi semellante ao checo, eslovaco, caxubio e polaco (precisamente, por causa da súa proximidade estrutural ao polaco, os lingüistas deste país consideran a este idioma un dialecto do polaco) que se fala na rexión alemá de Lusacia. O sorábico (tamén chamado sorbio, sorabo, sorabio, lusacio e, por eles mesmos, *wendish*), segundo Stephen Barbour (2000b: 154) e Miroslav Kroch (1999: 323), con, ao redor de 67.000 falantes, presentaría dúas variedades estándar parcialmente diversificadas chamadas alto sorábico e baixo sorábico que, malia correspondérense, a grandes trazos, cos dous grupos dialectais esenciais do mesmo nome, non se explican tanto por razóns lingüísticas como por motivos históricos. Estas dúas variedades estándar parcialmente diferentes son consecuencia: 1º) da carencia dun centro cultural, político e económico unificador, 2º) da división do territorio sorábico en diferentes unidades administrativas, 3º) da xermanización continuada dos habitantes deste territorio (case todos bilingües en alemán) e 4º) como comenta Barbara Törnquist-Plewa (2000: 192), do illamento verbo das súas linguas eslavas irmás orientais.

En resumo, como afirma Peter Trudgill (2002: 121-122), na actualidade, os lingüistas dubidan entre considerar ao sorábico: 1º) un dialecto do polaco, 2º) unha soa lingua (con dúas variedades estándar) e 3º) dúas linguas diferentes (alto sorábico e baixo sorábico).

Talvez, hai unha nómina tan ampla de variedades lingüísticas que abalan, nas clasificacións dos lingüistas, entre ser lingua ou ser dialecto porque: 1º) como nos dá a entender Renate Bartsch (1987: 234), a categoría de lingua ou dialecto para unha variedade lingüística concreta non sería tanto unha cuestión de propiedades lingüísticas internas, como entendía a lingüística de ascendencia máis tradicional, como de recoñecemento público e 2º) como recolle Žarko Muljačić (2004: 47), as variedades lingüísticas non terían que estar emprazadas, sempre, nunha das dúas categorías dicotómicas anteriores senón que, nun momento dado, poderían estar situadas nalgún punto relativamente equidistante deses dous polos extremos mutuamente excluíntes.

Evidentemente, tanto no “acto” de asignación pública dunha variedade lingüística concreta ás categorías de *lingua* ou de *dialecto* (ben sexa polos falantes desa mesma variedade lingüística, ben sexa polos usuarios doutros idiomas) como na decantación das propias variedades lingüísticas cara a un deses dous polos extremos e dicotómicos; serían esenciais (e mesmo poderíamos afirmar que determinantes) os fenómenos extralingüísticos.

Neste sentido, temos que pensar que os factores extralingüísticos priman sobre os trazos estritamente lingüísticos na medida en que: 1º) os falantes, malia careceren, na súa maioría, de profundos coñecementos lingüísticos, son quen de categorizar as variedades lingüísticas como linguas ou como dialectos e 2º) os elementos extralingüísticos que inciden sobre os idiomas, como se verá ao longo desta introdución, son claves para que determinados riscos lingüísticos sexan vistos (=ideoloxizados), ora como trazos individualizadores verbo doutros idiomas relativamente afíns, ora como “desvíos” ou “erros” verbo dunha variedade estándar concreta que se acepta como modelo de referencia.

Así pois, de acordo con esta liña de pensamento habitual e inherente á sociolingüística que nos encontramos en lingüistas como U. Hoinkes (1995: 386), non debería chamar en exceso a atención a nosa afirmación de que, hoxe en día, no ámbito da investigación lingüística, resulta xa un tanto anacrónico, ou mesmo un pouco simple (Muljačić 1999), intentar caracterizar unha variedade lingüística como lingua ou como dialecto en atención, preferente ou exclusiva, a criterios de orde estritamente lingüística porque, de camiñarmos unicamente por esa senda, non sería imposible que chegásenos a conclusións que, antes ou despois, baterían de fronte coa realidade lingüística máis evidente.

Con seguridade, de mantermos unha caracterización do concepto de *lingua* e *dialecto* sobre a base única e exclusiva de trazos lingüísticos, tanto en sincronía como en diacronía, poderíamos argumentar, en consonancia co criterio da afinidade lingüístico-sistémica entre variedades lingüísticas, que: 1º) todo o *contínuum xeolectal* románico occidental (en atención, ao elevado grao de afinidade estrutural que, por exemplo, un lingüista dedicado ao estudo das linguas eslavas percibiría entre todos estes idiomas) conforma unha soa lingua e 2º) o latín o galego moderno, de centrármonos, exclusivamente, nas semellanzas lingüísticas (e, correlativamente, de obviarmos as diferenzas) así como na existencia dun *contínuum lingüístico histórico* entre estes dous idiomas, son dous períodos históricos consecutivos dun mesmo idioma e non dúas

linguas sucesivas diferentes²⁸⁵. De xeito similar, en atención a criterios estritamente lingüísticos, así mesmo, poderíamos afirmar que todas as variedades lingüísticas que figuran como primeiros termos dos binomios dicotómicos precedentes son dialectos dos idiomas que aparecen como segundo termo deses mesmos pares opositivos visto que non hai dúbida de que entre ambos os dous termos de cada unha das parellas mencionadas aparecen evidentes e marcadas afinidades lingüísticas.

Con todo, como vimos no seu momento, do mesmo xeito que os factores extralingüísticos determinan que, en sincronía, o *continuum xeolectal* románico occidental non se pode considerar unha mesma e única lingua, así tamén os riscos extralingüísticos dispoñen que, en diacronía, o latín e o galego moderno son dúas linguas diferentes e que o inglés antigo e o inglés moderno son, a pesar das súas evidentes e marcadas diferenzas lingüísticas, dous períodos cronolóxicos dunha mesma e única lingua.

Porén, con ser certo que a análise das variedades lingüísticas a partir de criterios exclusivamente lingüísticos poderíanos conducir cara a posicións teóricas ben comprometidas, deberíamos ser sumamente prudentes para, como se do movemento dun péndulo se tratase, non caer no erro da posición exactamente contraria. Neste sentido, como nos comenta Žarko Muljačić (1999: 14), se obviásemos, por completo, os trazos estritamente lingüísticos na análise das diferentes variedades lingüísticas, estaríamos a pasar por alto unha compoñente moi relevante da natureza multidimensional das linguas na medida en que os trazos lingüísticos individualizadores de certas variedades lingüísticas (por mínimos que estes fosen) poden ser esgrimidos como marcas inequívocas e evidentes dunha identidade lingüística diferenciada.

Por poñermos exemplos concretos deste segundo enfoque extremo, se etiquetásemos o occitano como un dialecto do francés por causa da súa subordinación funcional e normativa actual ao francés estándar sen ter en conta outros aspectos (e, se de aí non nos movésemos), bótase de ver que estaríamos a pasar por alto dous feitos relevantes: 1º) o ritmo e o modo de “apertura” do occitano con respecto ao francés non se produce, por completo, á marxe do nivel de distancia lingüística inicial que existe entre ambos os dous idiomas e 2º) canto máis se traballe na elaboración dunha variedade de referencia para o occitano e canto maior sexa a extensión social desa mesma variedade modelo, tanto máis se distanciara o occitano con respecto ao francés

---

²⁸⁵ Lémbrese, a este respecto, que as diferenzas lingüísticas entre o inglés antigo e o inglés moderno poderían ser similares (ou, mesmo, superiores) ás diverxencias entre latín e galego moderno.

(e, por conseguinte, tantas máis posibilidades terá de sobrevivir o occitano cara ao futuro).

En paralelo, e por citarmos agora un exemplo da primeira actitude “idealista”, se caracterizásemos a todos os dialectos de Italia con certa tradición literaria como linguas de pleno dereito en función, exclusivamente, da súa historia de cultivo autónomo máis ou menos dilatada no tempo, estaríamos a obviar a realidade incontestable de que esas variedades lingüísticas están, na actualidade, subordinadas funcional e normativamente ao italiano estándar.

Fronte a estas dúas perspectivas dicotómicas e mutuamente excluíntes que unicamente teñen en conta, ben criterios lingüístico-sistémicos, ben trazos extralingüísticos, no parecer de investigadores como U. Hoinkes (1995: 390) e Žarko Muljačić (1995, 1999), sería moito máis produtivo que nos inclinásemos por un enfoque máis eclético que partise da premisa teórica da necesidade dun modelo teórico fundamentado na correlación equilibrada de datos lingüísticos e sociais (isto e, intra- e extralingüísticos) de tal forma que, ao cabo, o estudo de calquera variedade lingüística fose sempre unha valoración ponderada da súa estrutura interna e do seu contorno social circundante.

Precisamente, a ese desexo de ampliación da capacidade analítica do investigador por medio da interrelación equilibrada de factores lingüísticos e sociais responde esa póla da lingüística que Sílvio Elia (1987) designaba como método *neocultural* ou *neoculturalismo* e, no seu interior, a denominada *lingüística relativística* e o seu *modelo relativístico*.

O *método neocultural* ou *neoculturalismo* ofrece unha concepción da ciencia lingüística onde, na visión persoal de Sílvio Elia (1987), se combinan os coñecementos exclusivos da lingüística estrutural (para nós, da *lingüística teórica* ou *especulativa*) cos avances teóricos acadados (desde, aproximadamente, 1960) por esa disciplina que o sociolingüista brasileiro etiquetaba como *Lingüística Cultural*. Por súa vez, co obxectivo de profundar nas relacións entre lingua-sociedade e lingua-cultura, este mesmo investigador segmentaba a *Lingüística Cultural* en *sociolingüística* e *etnolingüística*, respectivamente.

Con ser evidente que a visión de Sílvio Elia da sociolingüística non coincide ao cen por cento coa perspectiva que aquí estivemos a manexar, interesa que destaquemos (por riba de todas as matizacións que puidesen ser pertinentes) a circunstancia de que a inmensa maioría dos sociolingüistas (nomeadamente, desde finais dos anos setenta),

coinciden na necesidade de reformular a ciencia lingüística, co obxectivo último de superar vicios e atrancos do pasado, como unha disciplina integradora que coloque a un mesmo nivel xerárquico a dimensión socio-cultural e a compoñente estritamente lingüística.

Xa que logo, fundamentada a ciencia lingüística como unha disciplina que incorpora os últimos avances en sociolingüística, os diferentes estudos tocante ás variedades lingüísticas acadaron unha capacidade e profundidade analítica descoñecida até o momento na medida en que, ao superarmos as vellas dicotomías do pasado (lingua *versus* sociedade, estrutura *versus* arquitectura, sincronía *versus* diacronía, lingua *versus* dialecto, etc.) así como o histórico “esquecemento” dos condicionamentos sociais, políticos, culturais e económicos na análise dos fenómenos lingüísticos, todo isto abriu novos camiños que permitiron avanzar pola senda da investigación da historia das grandes variedades estándar escritas europeas e do pasado e presente das variedades lingüísticas (re-)emerxentes.

Así pois, en esencia, a sociolingüística (isto é, a *Lingüística Cultural* e, por extensión, a ciencia lingüística en xeral) entende que as linguas son (Elia 1987: 59), fóra de matices teóricos e/ou terminolóxicos tanxenciais ao núcleo da cuestión, institucións culturais –*linguas históricas*, na terminoloxía de Coseriu (1981)– derivadas da combinación dunha *estrutura* e dunha *arquitectura* (Coseriu 1981: 19-23) que emerxen, devagar, como construcións humanas grazas á acción creativa, consciente e constante, de determinadas comunidades lingüísticas sobre as súas propias variedades lingüísticas.

Con todo, de aceptarmos o punto de vista de que as linguas son artefactos ou construtos culturais, sería aconsellable que, ante a multidimensionalidade e polimorfía dos fenómenos linguas, determinásemos, con pretensións exclusivamente metodolóxicas e pedagóxicas, como aconsella Naomi S. Baron (1981: 4-5), reducir a natureza multidimensional dos idiomas á imaxe dun produto final creado sobre a interconexión constante de catro grandes variables: a estrutura lingüística, a experiencia, o individuo e a sociedade.

Certamente, estas catro variables, na perspectiva de Naomi S. Baron (1981: 4), de representármolas graficamente, adoptarían a figura dun triángulo en cuxo centro se colocaría aquela compoñente que, en virtude dos nosos intereses concretos en cada momento, necesitásemos ou desexásemos prestarlle unha maior atención. Así pois, se, por exemplo, tivésemos en mente facer lingüística teórica ou abstracta, a estrutura lingüística ocuparía o centro do triángulo; mais, pola contra, de optarmos por facer

filosofía, psicolingüística ou sociolingüística, o punto central do triángulo, estaría ocupado, correlativamente, pola experiencia, polo individuo e pola sociedade.

Ao noso xuízo, o enfoque de Naomi S. Baron (1981) da ciencia lingüística (e, por extensión, das linguas) non interesa tanto pola idea de que toda lingua implica sempre algún tipo de conexión entre estrutura, experiencia, individuo e sociedade ou polo convencemento de que no centro do triángulo pode colocarse calquera destas catro variables en virtude dos nosos intereses e obxectivos concretos nun momento dado senón, máis ben, pola certeza de que, con independencia de que variable se sitúe no núcleo do diagrama, sempre haberá unha interrelación constante e sistemática entre a variable que focaliza unha perspectiva analítica concreta e o resto das compoñentes que integran a multidimensionalidade das linguas.

En consecuencia, se tivésemos en conta o diagrama de Naomi S. Baron (1981: 4), non debería haber ningunha dúbida de que, con ser incuestionable que a sociolingüística sitúa á sociedade e ao individuo no centro dos estudos lingüísticos e que os retira da periferia desta tipoloxía de análises, tamén é evidente que esta disciplina non esquece a interrelación constante das variables sociedade e individuo co resto de compoñentes que conforman a natureza multidimensional de calquera idioma (nomeadamente, coa estrutura lingüística).

A representación esquemática das linguas de que nos fornece Naomi S. Baron (1981) como un triángulo cuxo centro estaría ocupado por aquela dimensión que fose obxectivo dos nosos intereses concretos nun momento dado, malia a súa aparente sinxeleza, resulta ser dunha grande operatividade práctica na medida en que nos permite visualizar e adquirir consciencia de que os individuos, ademais de utilizaren as linguas como un medio de transmisión e de representación das súas experiencias persoais, reciben o influxo do grupo social e cultural en que están integrados até o punto de que estes, como se pretende demostrar nos apartados seguintes, poden condicionar tanto os aspectos da experiencia que se representan lingüisticamente como a propia manifestación estrutural específica que adquiren cada unha desas representacións.

Así e todo, con ser a interrelación entre lingua e sociedade unha realidade innegable (Baron 1981, Dalby 2002: 252-268, Elia 1987: 58, Kramsch 1998, May 2001: 133-134, Stubbs 1997), e, por conseguinte, aínda que esa interconexión sexa, para nós, un aspecto de obrigado tratamento en tanto en canto, por exemplo, non nos podemos subtraer ás visións populares (isto é, sociais) da nosa lingua; isto non quere dicir que sexa doado avaliar e explicar como se materializa e como se concretiza a relación entre

as variables lingua e sociedade. De feito, debido á inmensa complexidade dos vínculos entre lingua e sociedade, optamos, neste traballo, por analizar (con anterioridade ao capítulo dedicado especificamente á intervención consciente das sociedades sobre os seus propios idiomas; isto é, con anterioridade á análise da *planificación da estrutura*), de xeito illado, os nexos que as linguas contraen coas compoñentes cultura, identidade e nación.

Vaia por diante que, aínda que co desexo de comprendermos mellor a necesidade e a pertinencia de concibir as linguas como institucións culturais optásemos por compartimentar os vínculos entre lingua e sociedade en parellas do tipo lingua-cultura, lingua-identidade e lingua-nación; somos moi conscientes de que semellantes binomios unicamente son aceptables e operativos na medida en que se entendan, exclusivamente, como “gabetas” metodolóxicas, máis ou menos acaídas á realidade lingüística, cuxo único obxectivo final sería profundar na análise das linguas como conxunción dunha *estrutura* e dunha *arquitectura* (isto é, no estudo dos factores de tipo psicolóxico, sociolóxico e cultural que inciden, constantemente, no plano estritamente lingüístico das diversas variedades lingüísticas).

Xa que logo, visto que o estudo da intervención consciente das comunidades humanas sobre as súas propias variedades lingüísticas conforma o núcleo temático do apartado dedicado á *planificación da estrutura*, centrarémonos, a continuación, na análise da dialéctica de bidireccionalidade constante que se establece entre as variables cultura, identidade e nación, por unha banda, e lingua, pola outra, en tanto que, para nós, do mesmo xeito que na delimitación dunha cultura, dunha identidade e dunha nación como entidades parcial ou completamente diferenciadas ten moito que dicir a variable lingua, tamén, para o recoñecemento dunha variedade lingüística (ou variedades) como idioma de seu, non se poden obviar as compoñentes cultura, identidade e nación.

3. 3. 3. 1. 1. A relación entre lingua e cultura

Visto que as características específicas da intervención consciente das comunidades humanas sobre as súas propias variedades lingüísticas se tratan máis pormenorizadamente no apartado dedicado neste traballo ao proceso da *planificación da estrutura*, centrarémonos agora, sempre dentro das limitacións e intereses concretos deste traballo, nas conexións entre lingua e cultura. Trataremos de analizar, xa que logo,

nas liñas seguintes, os termos concretos en que, desde a nosa perspectiva, se desenvolve e caracteriza a relación entre lingua e cultura.

Verbo desta cuestión, partimos do premisa teórica de que, como afirma, con total seguridade, o profesor Andrew Dalby (2002: 256-258), sempre existe algún tipo de vínculo ou relación entre as compoñentes lingua e cultura. Precisamente, en defensa da existencia dalgún tipo de interconexión entre as compoñentes lingua e cultura (en verdade, desde o enfoque da sociolingüística, isto ficaría fóra de toda discusión), Andrew Dalby (2002: 271) chama a atención sobre a circunstancia de que os falantes bilingües, pola razón que sexa, semellan ser moito máis conscientes que os falantes monolingües dos vínculos reais que se establecen entre as variables lingua e cultura.

Segundo este mesmo investigador, este grao de consciencia superior entre os falantes multilingües sería unha especie de reacción natural xurdida das dificultades con que se encontran eses falantes cando tratan de encontrar equivalencias, máis ou menos exactas, a unha forma lingüística propia dun idioma nunha outra variedade lingüística da cal poden ter un maior ou menor coñecemento.

A maiores, a hipótese dunha posible interconexión, do tipo que fose, entre lingua e cultura aínda cobraría máis forza se pensáramos nas complicacións con que se atopan os tradutores (aquí, en principio, desbótase a posible eiva dun coñecemento deficitario da lingua non propia) á hora de trasladar un texto dunha lingua a outra. De acordo con este investigador (Dalby 2002: 256-258), se non aceptásemos a posibilidade teórica dalgún nexo de unión entre lingua e cultura, sería moi complicado que nos explicásemos (por non dicir imposible) a circunstancia de que as traducións de textos entre linguas son tanto máis complicadas canto maior sexa a distancia entre as culturas de referencia respectivas.

Así, no parecer de Andrew Dalby (2002: 258), e coa intención de poñermos exemplos concretos, os atrancos con que nos encontraríamos cando intentásemos traducir un texto do galego ao francés (e viceversa) ou do grego ao latín (e ao revés), é de esperar que fosen, en principio, menores que se desexásemos pór en galego un poema lírico orixinalmente escrito en chinés e viceversa. É obvio que, por causa da menor interacción histórica entre ambas as dúas culturas (galega e chinesa), o esforzo a realizar para estas segundas traducións sería, pensamos, comparativamente máis intenso.

En consecuencia, de seren certas as hipóteses teóricas de Andrew Dalby (2002), a nebulosa consciencia que terían os falantes non-monolingües (moito máis clara no

ámbito da tradución profesional) de que existe algún tipo de conexión entre as variables lingua e cultura; sería un punto de partida sólido para o inicio da nosa exploración analítica dos vínculos entre lingua e cultura pois, evidentemente, esta só tería sentido en tanto en canto aceptásemos a premisa teórica de que lingua e a cultura non son dúas variables por completo independentes.

Unha vez aceptada a hipótese da existencia dalgún tipo de nexos entre as compoñentes lingua e cultura, cremos que o paso seguinte sería reflexionar verbo da cuestión da substanciación real desta relación de tal xeito que deberíamos comezar por dar unha definición máis ou menos explícita de como entendemos o termo cultura.

Nunha definición que poderíamos etiquetar como relativamente clásica, en consonancia coas opinións de Josiane F. Hamers e Michel H. A. Blanc (1989: 198), poderíamos definir cultura como unha estrutura complexa en que se integra todo o conxunto de coñecementos, normas, valores, crenzas, usos lingüísticos, así como hábitos e destrezas adquiridas polo individuo como membro dunha sociedade dada.

Aínda que recoñezamos que, probablemente haxa tantas definicións de cultura como estudosos tratasen con esta cuestión, esta caracterización de cultura é, para nós, sumamente operativa no sentido de que se introduce un aspecto verbo do cal, como poñen de relevo Josiane F. Hamers e Michel H. A. Blanc (1989: 198), semella existir un certo acordo entre case todos os investigadores que se achegaron a esta problemática: o vínculo entre lingua e cultura semella establecerse en termos de relación parte(=lingua)/todo(=cultura).

No entanto, aínda que cando comezamos a traballar as relacións entre lingua e cultura, na práctica, case sempre esteamos a falar en termos de parte-todo, no parecer de Michael Stubbs (1997: 360), cómpre ter moi claro que na realidade de como se nos presenta a relación entre lingua e cultura (por moito que desexásemos que isto non fose así) non é posible determinar, de xeito categórico e inequívoco, cal sería, neste binomio, o termo dominante e cal sería o elemento subordinado; ou, dito por outras palabras, non podemos concretar que elemento funcionaría como todo e cal como parte. Certamente, tal e como se manifesta ante nós a interconexión entre lingua e cultura, non somos quen de determinar se, no tocante ao par lingua-cultura, o primeiro membro condiciona ao segundo ou viceversa porque, en verdade, esa é unha cuestión que non depende tanto do obxecto de estudo como do punto de vista metodolóxico adoptado polo investigador.

En consecuencia, a pesar de que neste traballo traballemos, preferentemente, coa “ficción metodolóxica” de que a cultura incide sobre a lingua e, por conseguinte, malia

que partamos do principio de que, como se recolle no estudo de Josaine F. Hamers e Michel H. A. Blanc (1989: 199), a lingua é un produto da cultura; somos perfectamente conscientes de que tamén poderíamos operar coa alternativa teórica contraria de que cada lingua mediatiza a configuración concreta de cada cultura²⁸⁶.

En realidade, desde un punto de vista teórico, ambas as dúas opcións son perfectamente posibles e defendibles porque, como se recolle en Michael Stubbs (1997: 360), tal e como nos encontramos a parella lingua-cultura, pretender delimitar se a lingua crea as categorías culturais ou se, pola contra, a cultura condiciona a estruturación da lingua, sería algo así como querer fechar, de xeito definitivo, o vello debate de se foi antes o ovo ou a galiña.

Xa que logo, desde o noso punto de vista, aínda que se nos negase categoricamente a posibilidade teórica de tratarmos coa lingua como se esta fose unha compoñente subordinada á cultura; para nós, a fin de contas, isto sería unha cuestión menor fronte ao interrogante de se a lingua e a cultura poden impoñerse, na dirección que sexa, mutuamente, algún tipo de fronteira infranqueable. Dito doutro xeito, desde o noso enfoque da análise dos vínculos entre lingua e cultura, a cerna da cuestión non estaría tanto en indagar se a lingua condiciona á cultura ou se a cultura inflúe sobre a lingua senón, en realidade, en determinar se a conexión entre estas dúas variables se establece en termos de mediación ou, pola contra, de determinación.

Ao noso xuízo, mentres que situar lingua como todo ou como parte no binomio lingua-cultura non exclúe a potencialidade de chegar a conclusións finais moi semellantes, non acontecería o mesmo no caso de que defendésemos que unha das variables do binomio lingua-cultura, calquera que fose, determinase á compoñente contraria. De pensarmos deste segundo xeito, as consecuencias verbo das relacións entre lingua e cultura non serán, baixo ningún concepto, menores.

No enfoque que aquí estamos a defender, e de acordo co punto de vista de investigadores como Josiane F. Hamers e Michel H. A. Blanc (1989: 201), na relación entre lingua e cultura, o primeiro termo do binomio funcionaría como unha sorte de “transmisor” da cultura que, por súa vez, actuaría como un macro-contexto (Risager 1999: 86) co cal se establecería unha relación dialéctica de tal xeito que, ao cabo, cultura e lingua serían termos en influencia mutua.

---

²⁸⁶ De feito, esta postura, ademais de ser, con moitas probabilidades a opción máis habitual na maioría de estudos sociolingüísticos, non deixa de estar presente no noso estudo.

A maiores, de acordo coas hipóteses de Stephen May (2001: 133) e de Karen Risager (1999: 87), cada idioma sería o vehículo de expresión máis idóneo (nun momento determinado e mentres esa relación non se rompese) para a cosmovisión, para os valores e para os intereses daquela cultura en cuxo interior, nun proceso dialéctico de co-desenvolvemento, xurdiu ese idioma concreto e co cal, tradicionalmente, estivo (e está) en interacción bidireccional constante. Xa que logo, desde esta perspectiva, entre cultura e lingua existiría un vínculo indicativo no sentido de que cada idioma semella ser o mellor medio de expresión simbólico para a cosmovisión daquela cultura en que se forxou historicamente e coa que, secularmente, mantivo unha interconexión constante.

Con todo, este enfoque da relación entre cultura e lingua, non implica (May 2001: 133, Risager 1999: 87), necesariamente, que: 1º) a lingua tradicionalmente asociada cunha cultura concreta sexa a única parella correlativa posible e 2º) outra lingua non puidese recoller e dar a coñecer esa mesma cultura. En realidade, con estas palabras, estamos a transmitir a idea de que cada cultura atopa naquel idioma con que historicamente se relacionou o seu mellor vehículo de expresión. Agora ben, ao tempo que recoñecemos este feito, tamén estamos a admitir (de xeito máis ou menos indirecto) que ningún idioma está incapacitado de seu, por moi estreita que fose secularmente a súa relación coa súa cultura nativa correspondente, para asumir a expresión de calquera outra cultura (por moi diferente que esta fose orixinalmente).

Unha das conclusións que podemos tirar até este momento sería que as compoñentes cultura e lingua non son variables mutuamente autónomas senón que existen nunha estrutura de interacción constante de tal forma que a cultura, como macro-contexto onde se integra a lingua, en determinadas ocasións, inflúe sobre a lingua e, por súa vez, a lingua, en tanto que no papel de “transmisor” da cultura, noutros momentos, pode incidir sobre as ideas e valores culturais.

Con todo, se ben aceptamos o influxo mutuo entre lingua e cultura (con independencia de cal sexa o todo e cal a parte), en ningún momento, e neste punto distanciámonos radicalmente doutros enfoques teóricos, entendemos que a cultura e a lingua se poidan impoñer, un ao outro (na dirección que sexa), algún tipo de estrema infranqueable. Xa que logo, con palabras, se queremos, máis grosas, recoñecemos que existe unha influencia mutua entre cultura e lingua; mais rexeitamos a idea de que un contexto cultural concreto, por moi limitado que este estivese aos ollos doutra cultura calquera (por exemplo, desde a perspectiva da cultura tecnolóxica occidental), puidese

coutar as potencialidades expresivas e cognitivas das variedades lingüísticas secularmente asociadas con esa cultura, se queremos, tradicional.

Se isto fose así; é dicir, se un contexto cultural concreto puidese marcar extremas infranqueables ás potencialidades expresivas dun idioma concreto, estaríamos a aceptar, de xeito implícito, que a cultura restrinxe, a fin de contas, non só aquilo que o falante é quen de dicir, senón tamén, feito aínda moito máis problemático, aquilo que o falante é quen de pensar e de comprender. En consecuencia, de tirarmos do fío deste xeito de razoar até as súas últimas implicacións, sería coherente afirmar que, en función do seu contexto cultural, uns falantes teñen unha capacidade expresiva (e, mesmo, cognitiva) superior a outros visto que, en certo sentido, todos seríamos algo así como “reféns” do noso contexto cultural de referencia. Deste xeito, situados no contexto de “culturas tradicionalmente rurais” como foi a nosa até hai ben pouco tempo, non sería imposible concluír que esas culturas (e, por extensión, os idiomas asociados con esas culturas) estarían inherentemente incapacitadas intelectualmente para comprender (e, xa que logo, para expresar) unha cultura tecnolóxica.

A hipótese de que puidese existir algún tipo de vínculo entre as variables lingua e cultura foi tradicionalmente investigada, desde o ámbito da ciencia antropolóxica, dentro dese marco teórico e especulativo que esta disciplina académica denominou, comunmente, como *hipótese do relativismo lingüístico* ou *hipótese de Sapir-Whorf*²⁸⁷.

En principio, de interpretarmos que o contexto cultural fose quen de poñer algún tipo de couto á capacidade cognitiva e expresiva dos falantes, estaríamos a situarnos dentro dese enfoque que algúns especialistas (Elia 1987: 54, Kramsch 2000: 13, May 2001: 133) etiquetaron como *versión forte ou radical* da *hipótese do relativismo lingüístico* e outros (Dalby 2002: 266, May 2001: 133, Stubbs 1997:364) como *teoría determinística* ou *determinismo lingüístico*.

Certamente, segundo esta perspectiva, verbo da cal, na súa versión máis dura, poderíamos chegar a afirmar que “a lingua determina o pensamento” ou, de xeito correlativo, que o potencial cognitivo e expresivo do individuo está predeterminado polo contexto cultural en que cada suxeito medra e interactúa; constitúe unha opción teórica, verbo dos vínculos entre lingua e cultura, de moi difícil xustificación pois, de ser isto exactamente así, visto que, por exemplo, os aztecas non coñecían, na súa cultura

---

²⁸⁷ A *hipótese do relativismo lingüístico* ou *hipótese de Sapir-Whorf* defende, en esencia e de acordo coa definición de Andrew Dalby (2002: 262, 266), que a estrutura lingüística de cada idioma determina unha diferente cosmovisión do mundo.

tradicional, a figura de Santa Claus, poderíamos chegar a esaxeración de asegurar que esa comunidade cultural non sería quen de imaxinar ese personaxe e de producir unha palabra para sinalalo.

Semella evidente que, por pouco que reflexionemos sobre este enfoque dos vínculos entre cultura e lingua, esa perspectiva, ademais de ser moi perigosa, resulta de moi difícil xustificación porque bate de fronte con dúas realidades irrefutables: 1º) na historia intelectual do xénero humano (Stubbs 1997: 364) sempre houbo persoas que, con independencia da súa cultura, desenvolveron novos conceptos así como novas formas de expresar esas ideas e 2º) ese punto de vista (Stubbs 1997: 365) obrigaría a pensar nas variedades lingüísticas como entidades perfectamente homoxéneas (isto é, sen variabilidade en canto ao espazo, idade, sexo, etc.) e plenamente estáticas (é dicir, sen transformacións na liña temporal, sen cambios lingüísticos, etc.).

Na opinión da inmensa maioría da investigación especializada actual (Dalby 2002, Elia 1987, Hamers e Blanc 1989, Kramsch 2000, May 2001 e Stubbs 1997), esta *versión radical ou forte da hipótese do relativismo lingüístico* debería desbotarse definitivamente non só polas implicacións teóricas derivadas da súa historia formativa senón tamén porque, en última instancia, levaríanos a idea de que existen, tanto desde o punto de vista lingüístico como desde unha perspectiva cognitiva, comunidades de individuos “inferiores” e comunidades de individuos “superiores”.

No tocante á progresión histórica da *hipótese do relativismo lingüístico*, o profesor brasileiro Sílvio Elia (1987: 54-56) distingue dous períodos históricos claramente diferenciados. De acordo con este sociolingüista, nos anos previos a 1930, encontrariámonos na etapa que se ten denominado como a *versión feble da hipótese do relativismo lingüístico* ou *primeiro Sapir* (menos radical) mentres que, nos anos seguintes a 1930, entrariamos xa no período da *versión forte da hipótese do relativismo lingüístico* ou *segundo Sapir* (máis radical)²⁸⁸. O punto de inflexión que marcaría o paso da *versión feble* cara á *versión forte da hipótese do relativismo lingüístico* será o encontro de Edward Sapir (1858-1942) con quen, a partir de 1930, será o seu discípulo e colaborador: Benjamin Lee Whorf (1897-1941)

No parecer de Sílvio Elia (1987: 56) e Michael Stubbs (1997: 362-363), a *hipótese do relativismo lingüístico* xorde, desde a súa “*versión feble*”, como un modelo

---

²⁸⁸ Para Andrew Dalby (2002: 266), estas dúas etapas na progresión histórica da teoría do relativismo lingüístico serían, en realidade, non dous períodos dun mesmo modelo teórico, senón dúas hipóteses diferenciadas entre si.

teórico, cando menos, parcialmente viciado na medida en que se constrúe, como intentaremos demostrar nos parágrafos seguintes, a partir dun conxunto de datos (é dicir, desde unha base empírica) parcial e restritivo de tal forma que, ao cabo, as súas conclusións serían, cando menos, parcialmente erróneas.

Consonte con estes dous investigadores, os moitos problemas subxacentes á *hipótese do relativismo lingüístico* ou *hipótese de Sapir-Whorf* xorden do convencemento de que a observación relativamente rigorosa dunha parte da natureza multidimensional das linguas permitía opinar non só sobre o conxunto dunha lingua en concreto senón mesmo sobre as relacións entre lingua e cultura para a globalidade de idiomas no mundo. Dito doutro xeito, as dificultades inherentes á *hipótese do relativismo lingüístico* ou *hipótese de Sapir-Whorf* son consecuencia das conclusións de carácter globalizador (isto é, sobre a totalidade dun idioma, dunha cultura concreta así como verbo da relación entre ambas as dúas variables) e universais (é dicir, relativas a á totalidade de linguas e culturas do mundo) tiradas da análise dun ámbito concreto da realidade multiforme dun ou varios idiomas.

A maiores, e para complicar aínda máis a cuestión, o conxunto de datos parciais relativos a un idioma (ou a un conxunto de idiomas) seleccionados como sustento empírico da *hipótese do relativismo lingüístico*, non se tratou, como sería pertinente, esperable e desexable, como se fosen un conxunto de “engrenaxes” ou “pezas” dentro dunha “maquinaria lingüística” senón, máis ben, como se fosen auténticos “compartimentos estancos” que, como “illotes” perdidos no medio do océano, non tivesen ningún tipo de conexión co resto de compoñentes da súa “máquina lingüística”.

Por falarmos, agora, en termos máis concretos, como se recolle na obra de Sílvio Elia (1987: 56), Andrew Dalby (2002: 254) e Michael Stubbs (1997: 362-363), na denominada “*versión feble*” da *hipótese do relativismo lingüístico*, opérase, case sempre, sobre un grupo, máis ou menos amplo, de termos léxicos circunscritos a un ámbito temático concreto e, ademais, por se isto non fose, en por si, abondo problemático, trabállase con estes campos semánticos como se estes conformasen un todo perfectamente discreto e autosuficiente sen conexión ningunha (aparente ou profunda) co resto de elementos lingüísticos do idioma respectivo.

Evidentemente, tal metodoloxía de traballo, non pode ser inmune a erros graves de apreciación porque, de operarmos deste modo, e por poñermos un símil esclarecedor, sería algo así como se estivésemos convencidos de que, sen ter visto nunca un elefante e

tras apalpar cos ollos vendados tan só unha parte do seu corpo (p.e. unha pata), podemos facer unha descrición relativamente cabal de como é un paquidermo.

Un exemplo moi ilustrativo, no parecer de Andrew Dalby (2002: 253-254), Michael Stubbs (1997: 362-363), dos perigos potenciais da metodoloxía de traballo subxacente á hipótese de Sapir-Whorf (tanto na súa *versión feble* como na súa *versión forte*) estaría en toda esa “mitoloxía” aparecida, nos estudos sociolingüísticos e mesmo en círculos non estritamente científicos (artigos na prensa diaria, libros de texto, etc.), ao redor do grupo de palabras, supostamente diferentes e únicas, con que conta a familia lingüística inuit para facer referencia aos diferentes estados e texturas (en po, xeadada, que cae, etc.) desa realidade que, en galego, designamos cunha soa palabra: *neve*²⁸⁹.

Nas formulacións máis comúns da maioría de antropólogos e lingüistas posteriores a Franz Boas (1858-1942)²⁹⁰ onde se fai mención a este *mito* (Stubbs 1997: 362) é costume afirmar que, pois a neve constitúe un elemento vital para a cultura tradicional inuit, é comprensible que esta cultura crease un campo semántico moi pormenorizado para designar esta realidade material no cal cada un dos termos dese amplo sistema categorial se corresponde cunha especificación semántica concreta. O corolario comprensible a este xeito de razoar sería que outros idiomas non posúen, nin tantos termos léxicos diferenciados, nin unha precisión semántica equiparable e que os falantes de linguas da familia lingüística inuit e os usuarios doutras linguas ven dúas realidades diferentes (compartimentada en diferentes entidades/unha única realidade).

Malia que esta visión dos feitos puidera, de primeira vista, resultar moi atractiva para aqueles que, coma nós, andamos a matinar na defensa das linguas máis desprotexidas²⁹¹; con todo, é mester que non perdamos de vista os moitos perigos potenciais que permanecen ocultos a este xeito de razoar.

Segundo a opinión de Michael Stubbs (1997: 361-363) e Andrew Dalby (2002: 253-255), por baixo deste tipo de argumentacións, pódese albiscar un fondo ideolóxico segregacionista (por non dicir, racista) na medida en que os sociolingüistas e

---

²⁸⁹ Andrew Dalby (2002: 253) pon, como exemplo, un editorial de *The New York Times* onde se reflexiona verbo das cen palabras diferentes que existen para facer referencia á neve.

²⁹⁰ En opinión de Andrew Dalby (2002: 253), Franz Boas, coas súas reflexións sobre o campo semántico da neve, non pretendía afirmar que, como así fixeron algúns lingüistas e antropólogos “mistificadores” posteriores, a familia lingüística inuit tivese máis termos para a neve que, por exemplo, o inglés senón que as especificacións semánticas, nunha e noutra lingua, eran distintas.

²⁹¹ Quizabes, por isto, aínda que nos puidesen parecer moi acaídas e atractivas argumentacións semellantes verbo do noso campo semántico da chuvia para a defensa do idioma galego, cómpre ser moi prudentes con este tipo de razoamentos en tanto en canto, desde o noso modesto punto de vista, non é difícil que, sen pretendernos tal cousa, caíamos no erro das visións segregacionistas (isto é, nunha visión da nosa lingua como un caso, cando menos, un tanto “especial” e, por conseguinte, un tanto “exótico”).

antropólogos occidentais argumentan, ante feitos lingüísticos moi parellos, de xeito diferente segundo estes fenómenos lingüísticos aparezan nunha das grandes linguas europeas ou nun deses idiomas que, por causa da escasa familiaridade dos investigadores occidentais con eles, poderíamos etiquetar como “exóticos”.

Así, por poñermos casos ilustrativos da afirmación anterior, malia que o léxico que posúen o francés e o italiano para tratar co mundo das artes culinarias e musicais sexa ben amplo e moi preciso (isto é, moitos termos con cadanseu matiz semántico específico asociado)²⁹², con todo, polo xeral, entre os lingüistas e antropólogos occidentais non é común a afirmación de que semellante fartura de palabras sexa unha consecuencia directa do papel esencial que esas dúas actividades xogan nesas dúas culturas e de que franceses e italianos sexan algo así como “países de cociñeiros e de músicos”, respectivamente²⁹³.

Máis ben, na maioría dos casos, cando se analizan casos como os anteriores nas linguas occidentais, os lingüistas (Stubbs 1997: 363) prefiren falar, sen máis, de terminoloxías técnicas ou científicas e insistir na idea de que, cando un determinado colectivo (p.e. profesional) que actúa dentro dunha sociedade e dunha cultura máis ampla, establece un vínculo especial (pola razón que sexa; profesión, interese, ocio, etc.), cunha determinada realidade extralingüística (material ou inmaterial), ese grupo específico (p.e. cociñeiros, músicos, lingüistas, botánicos, alpinistas, criadores de cabalos, etc.), tende a desenvolver unha terminoloxía ampla e precisa para tratar con esa realidade material ou inmaterial.

Xa que logo, chegados a este punto, visto que os lingüistas occidentais analizan de xeito diferente o campo semántico da neve na cultura inuit fronte aos campos semánticos da cociña e da música nas culturas francesa e italiana, o paso seguinte sería formularnos a pregunta de se existen razóns teóricas que xustifiquen tal tratamento diferenciado.

Desde o perspectiva de Michael Stubbs (1997: 363) e Andrew Dalby (2002: 254), a resposta unicamente pode ser negativa pois, na súa opinión, os tres tipos de

---

²⁹² Andrew Dalby (2002: 253-254) menciona, como casos semellantes, no inglés, o caso dos criadores de cabalos e dos botánicos. Estes dous colectivos profesionais teñen moitas e moi precisas palabras para cada tipo de cabalo e para cada forma de folla respectivamente.

²⁹³ Pola contra, como asegura Juan Carlos Moreno Cabrera (2000: 106-108), si que é habitual entre os lingüistas a afirmación de que ese tipo de “linguas exóticas” (p.e. o inuit, o navaxo, etc.) teñen moitas palabras referidas aos obxectos físicos (p.e. á neve, tipos de alimento, etc.) porque son linguas clasificadoras e moi atadas á realidade física (isto é, no fondo, primitivas) mentres que as grandes linguas europeas (pois non teñen tantos termos dedicados á realidade física) son máis abstractas e, por menos dependentes do contorno físico, superiores e modernas.

campos semánticos responden, na súa esencia, a un mesmo principio común: cando un determinado colectivo establece algún tipo de conexión especial cunha realidade material ou inmaterial determinada, ese grupo de individuos, desde o interior dunha colectividade máis ampla e desde un determinado contexto cultural e lingüístico, desenvolve un campo semántico amplo, específico e detallado coa finalidade de analizar e tratar axeitadamente con esa mesma realidade.

Desde este enfoque, na opinión de Andrew Dalby (2002) e Michael Stubbs (1997), aínda que fose certo que os inuits tivesen máis e mellores termos que outros colectivos para referirse aos tipos de neve; isto, con todo, a fin de contas, non debería ser obxecto de ningún tratamento especial dado que, en última instancia, esa sería unha capacidade común a todo o resto de variedades lingüísticas.

No tocante a esta última afirmación, cómpre ter moi presente que, de non teren razón Michael Stubbs (1997) e Andrew Dalby (2002), non habería explicación plausible para o feito de que, como confirman as investigacións pertinentes (Edwards 1985: 19, Dalby 2002: 253-254), cando unha determinada comunidade lingüística establece, por medio dun colectivo desa sociedade e pola razón que sexa (profesional, ocio, intereses, etc.), un nexo forte e constante cunha realidade material ou inmaterial coa cal historicamente houbo unha mínima ou nula relación (p.e. coa neve), esa colectividade desenvolva un campo semántico parello, en amplitude e precisión semántica, ao sistema categorial orixinal creado por aqueloutra comunidade cunha conexión ancestral con ese mesmo elemento material ou inmaterial.

Deste xeito, por exemplo, de acordo co relato de John Edwards (1985: 19), os falantes de inglés, malia que non tiveron unha relación histórica especialmente intensa e prolongada coa neve, cando por medio dos colectivos de montañeiros e esquiadores estableceron un vencello vivo, intenso e prolongado con ese elemento natural, construíron un campo semántico para a neve que, en número de termos e exactitude semántica, sería perfectamente equiparable a aquel creado previamente polo pobo inuit²⁹⁴.

---

²⁹⁴ Andrew Dalby (2002: 253-254) dá conta doutro caso moi semellante a este. No inglés usado na parte occidental de Australia, grazas á actividade profesional dos gardas forestais que tomaron os termos utilizados nas linguas autóctonas locais para facer referencia aos diferentes tipos de eucalipto, existen máis de oito palabras diferentes para facer referencia aos distintos tipos desta árbore. Por outra banda, cómpre que non esquezamos que, segundo Michael Stubbs (1997: 362), o inglés contaría con, aproximadamente, dezasete palabras para facer referencia á realidade da neve (*snow, frost, ice, slush, sleet, blizzard, avalanche, cornice*, etc.) con cadanseu matiz semántico específico asociado.

Agora ben, con independencia de que isto sexa certo ou non (é dicir, tanto se o campo semántico da neve no inglés é parangonable, coma se non, ao da familia lingüística inuit) interesa pór de manifesto que ningún lingüista occidental afirmaría verbo da relación entre cultura e lingua inglesa que, situados na primeira posibilidade, a neve é un elemento esencial na cultura inglesa e, por iso, esta comunidade desenvolveu un campo semántico particularizado para esta realidade e, colocados na segunda opción, os ingleses, por causa dun contexto cultural con escasa relación coa neve, non serían quen de desenvolver un campo semántico específico para esa realidade material porque, certamente, existe unha consciencia implícita de que, en caso de que este fose necesario, antes ou despois, sería elaborado. Para nós, non hai dúbida de que, por moito que non poidamos negar que cada lingua reflicte un estadio cultural determinado pois, evidentemente, non é exactamente igual que todos os inuits compartan unha serie de termos referidos á neve que a circunstancia de que un determinado colectivo profesional (p.e. mecánicos especializados na reparación de coches) conte con moitos termos específicos para o exercicio da súa profesión, toda lingua posúe a capacidade potencial de expresar todo e toda cultura conta coa capacidade potencial de comprender todo.

En definitiva, a presentación do vocabulario inuit da neve²⁹⁵, como é habitual na *versión feble* da hipótese do relativismo lingüístico, a modo de acontecemento singular no contexto global das linguas carrega de seu, desde o noso punto de vista, potenciais matices (implícitos, claro está) de carácter segregacionista. Xa que logo, cómpre que sexamos moi prudentes coas conclusións que tiremos a partir da análise de parcelas lingüísticas discretas das variedades lingüísticas porque, de traballarmos con variedades lingüísticas “exóticas” e de termos unicamente a perspectiva dun observador externo sen o apoio dunha referencia obxectiva interna (isto é, dun falante bilingüe), non andariamos moi lonxe das argumentacións potencialmente racistas.

Como demostramos cos exemplos dos idiomas francés e italiano, cando un determinado colectivo, da cultura e do idioma que sexa, establece un vínculo forte, intenso e duradeiro cunha realidade determinada (elemento material ou inmaterial), esa colectividade desenvolve un campo semántico pormenorizado, tanto desde o punto de vista cualitativo como cuantitativo, para tratar con esa realidade. Certamente, o caso xa mencionado do colectivo de montañeiros e de esquiadores na lingua inglesa mostra, ben ás claras, que ningunha cultura e ningún idioma está incapacitado de seu para crear (se

---

²⁹⁵ Somos da opinión que, ás veces, acontece algo moi semellante co noso vocabulario da chuvia.

xurdisse, pola razón que fose, a necesidade) un campo semántico pormenorizado para dar conta dunha realidade concreta (polo xeral, por medio colectivo reducido que ten un contacto máis directo e intenso) e, por extensión, para asumir a expresión dunha cultura calquera por moi desenvolvida tecnoloxicamente que esta estea.

Por outra banda, como lemos en Michael Stubbs (1997: 363), existe o risco engadido de que este tipo de razoamentos construídos ao redor de “partes” de linguas un tanto “exóticas” para os lingüistas occidentais: 1º) consigan o estatuto de “verdades científicas” porque, moi a miúdo, todas as persoas (tamén os lingüistas) estamos ben predispostos a aceptar case calquera cousa que se nos conte verbo dun grupo humano cultural e xeograficamente moi arredado do noso e 2º) que se asenten como *mitos* no pensamento popular e na doutrina lingüística porque son “[...] too good to be false”.

En definitiva, na medida en que se elabora unha análise diferenciada e *ad hoc* para un mesmo fenómeno lingüístico en función do carácter central ou periférico da variedade lingüística que se esta a estudar con respecto ás grandes variedades estándar europeas; cómpre unha actitude crítica ante as potenciais lecturas segregacionistas que se puidesen desprender da primeira versión da *hipótese do relativismo lingüístico*. Ao noso entender, este espírito crítico é aínda moito máis necesario ante a chamada *versión forte* da *hipótese do relativismo lingüístico*.

Nesta segunda variante da *hipótese do relativismo lingüístico*, o profesor Benjamin Lee Whorf, ademais de transcender o ámbito estritamente léxico para internarse no dominio gramatical, supedita, de acordo coa interpretación de Sílvia Elia (1987: 56) e de Claire Kramsch (2000: 12-13), o nivel potencial de progreso científico e tecnolóxico dunha comunidade lingüística concreta á estrutura interna do seu idioma e, xa que logo, de xeito indirecto, á cosmovisión desa comunidade²⁹⁶.

Temos que ter presente, en primeiro lugar, que os traballos de Benjamin Lee Whorf sobre a relación entre lingua e cultura parten dunha comparación entre algunhas das grandes linguas europeas (en concreto, francés, inglés e alemán) con idiomas non indoeuropeos, en especial, con algunhas linguas autóctonas americanas (p.e.coa lingua hopi).

---

²⁹⁶ Xa mencionamos que Michael Stubbs (1997: 364), Andrew Dalby (2002: 266) e Stephen May (2001: 133) designaban a esta *versión forte ou radical* da *hipótese do relativismo lingüístico* co termo de *teoría determinística* ou *determinismo lingüístico*. Agora ben, Andrew Dalby (2002: 266, 273) opina que a visión de Whorf como defensor da *teoría determinística* non é correcta na medida en que se centraría non tanto nos seus textos orixinais como nas simplificacións ou lecturas incorrectas feitas por autores posteriores da obra de Whorf.

Tocante ao idioma hopi, a realidade desta variedade lingüística, de acordo coa visión que deste idioma nos achega Andrew Dalby (2002: 262-263), móstranos unha estruturación interna do seu sistema verbal en comparación co francés, inglés e alemán moi diferente e abondo pormenorizada e precisa.

O sistema verbal hopi distanciárase do sistema verbal chamado *Estándar Medio Europeo* (Elia 1987: 57) en que, como xa comentamos nesta introdución teórica, fronte a unha conceptualización do tempo como unha secuencia lineal de acontecementos codificado nun sistema gramatical de presente, pasado e futuro, os falantes desta lingua autóctona americana discriminan (Elia 1987: 57) entre realidade accesible por medio dos sentidos (máis ou menos, o noso presente e pasado) e realidade existente só na mente (aproximadamente, o noso futuro; isto é, o mundo das expectativas e do desexable). Deste xeito, de utilizarmos termos da lingüística actual (Elia 1987: 26), diríamos que a lingua hopi non opera coas categorías temporais de presente, pasado e futuro senón, en realidade, coa categoría de aspecto en tanto en canto distingue entre “o que se espera” e o “que comeza”.

Segundo a *versión forte* da *hipótese do relativismo lingüístico*, dado que o sistema verbal da lingua hopi non opera cunha segmentación do tempo en pasado, presente e futuro segundo os moldes occidentais newtonianos senón que traballa cunha oposición entre presente e pasado porque este pobo non está tan interesado na realidade perceptible polos sentidos (=obxectiva) como na realidade subxectiva ou do corazón; non sería imposible tirar a conclusión de que, como se dá a entender en Whorf (Elia 1987: 56), o sistema verbal da lingua hopi dificulta o progreso tecnolóxico e científico destas comunidades. Ao non discriminar lingüisticamente entre pasado, presente e futuro, o hopi tería moitas máis dificultades cás grandes variedades estándar europeas para ser vehículo de expresión da ciencia moderna pois esta opera e pensa sempre en termos de pasado, presente e futuro.

Evidentemente, malia que teñamos que asumir que a organización do sistema verbal hopi e das linguas occidentais europeas son moi diferentes entre si e a pesar de que teñamos que admitir que ambas as dúas estruturacións manteñen relacións cos seus respectivos contornos culturais; así e todo, non estamos obrigados a aceptar a idea de que un ou outro sistema verbal facilite ou, pola contra, dificulte o desenvolvemento de ningún tipo concreto de actividade humana. En realidade, calquera afirmación

formulada neses termos, ben en defensa da lingua hopi²⁹⁷, ben en apoio das linguas occidentais, implica sempre, como xa vimos, un xuízo de valor e, á derradeira, unha visión ideolóxica dos feitos lingüísticos.

A carga ideolóxica que adurmiña por baixo de ambos os dous razoamentos aboia claramente se pensamos que, como nos lembran Claire Kramsch (2000: 13), Francisco Moreno Fernández (1998: 200) e Juan Carlos Moreno Cabrera (2000: 43-44), toda variedade lingüística, dun ou doutro xeito e con independencia da súa estrutura interna así como do seu contexto cultural, posúe a capacidade potencial de expresar calquera cousa e que idiomas e culturas cun nivel de afastamento verbo das grandes variedades estándar europeas semellante ao da lingua hopi (p.e. o chinés) están a competir actualmente con éxito no mercado das novas tecnoloxías.

En consecuencia, dado que as implicacións segregacionistas da *versión feble* da *hipótese do relativismo lingüístico* tórnase moito máis explícitas na segunda etapa desta teoría, non sería imposible que (Elia 1987: 56, Kramsch 2000: 13), nunha lectura interesada da obra de Whorf, puidésemos argumentar no sentido de que algunhas comunidades e variedades lingüísticas, en función do contexto cultural en que operan, presentan unha capacidade cognitiva e lingüística “superior” (p.e. as linguas europeas occidentais) mentres que outras comunidades e variedades lingüísticas (p.e. a lingua e a comunidade hopi) amosan potencialidades lingüísticas e cognitivas “inferiores”. Evidentemente, até hai ben poucos anos, as cualificacións de signo positivo case sempre se atribuíron ás grandes variedades estándar europeas pois, polo xeral, canto máis arredada estivese unha determinada colectividade humana e o seu idioma respectivo dos modelos lingüísticos e culturais fornecidos por estas linguas europeas, tanto máis cerca estaría esa comunidade e ese idioma de que se lle asignase o cualificativo de lingua e cultura “primitiva”.

Con todo, como afirma Michel Stubbs (1997: 361), faltariamos á verdade se désemos as costas ao feito de que todas as implicacións racistas, máis ou menos implícitas e de maior ou menor alcance, da *hipótese do relativismo lingüístico* non estaban nas intencións orixinais dos defensores e creadores desta hipótese teórica. Xa

---

²⁹⁷ Visto que o sistema verbal da lingua hopi posúe, segundo Andrew Dalby (2002: 263) nove voces, nove aspectos e tres tempos (Dalby 2002: 263) e dado que as linguas europeas (Dalby 2002: 262-263), no mellor dos casos, tan só contarían con dúas voces, dous aspectos e tres tempos; en principio, de centrámonos, con exclusividade, nese aspecto, non sería un despropósito afirmar que o sistema verbal do idioma hopi é “superior” ao das linguas europeas occidentais. Pola contra, se atenderamos, unicamente, á segmentación do verbo occidental do tempo nunha secuencia de pasado, presente, futuro fronte á irrelevancia da oposición presente/pasado na lingua hopi; sería posible asegurar o contrario.

que logo, non deixa de ser un curioso paradoxo, abondo complicado de entender e explicar, que esta hipótese teórica, nacida cun impulso claramente anti-segregacionista, dese un xiro radical de 180 graos (máis explícito nas décadas de 1940 e 1950) para chegar a lecturas de corte racista segundo as cales o contexto cultural dunha comunidade determinaba o seu potencial cognitivo e lingüístico.

En realidade, non o esquezamos, a *hipótese do relativismo lingüístico* pretendía demostrar (Stubbs 1997: 361), por medio do estudo minucioso da estrutura interna das linguas autóctonas de América, que as variedades lingüísticas vernáculos americanas eran dunha complexidade estrutural equiparable ás grandes linguas europeas e que, por conseguinte, desde un punto de vista realmente científico e obxectivo, estes idiomas non podían ser etiquetados (como era costume facer en atención a rancia doutrina lingüística de inspiración darwiniana), de ningún xeito, como “primitivos”²⁹⁸.

Con esta intención, os lingüistas americanos Franz Boas, Leonard Bloomfield, Edward Sapir e Benjamin Lee Whorf iniciaran un traballo cuxa intención primeira era dar a coñecer a orixinalidade e complexidade estrutural das variedades lingüísticas propias de América en comparación coas grandes variedades estándar occidentais. O obxectivo último destes investigadores non era outro que pór de relevo a inconveniencia, desde un punto de vista científico, do termo “inferior” aplicado a calquera variedade lingüística e, neste sentido, as críticas á *versión forte ou radical da hipótese do relativismo lingüístico*²⁹⁹, buscaban, dalgún xeito, unha volta ás intencións primeiras da *hipótese do relativismo lingüístico*.

Tal e como ve a sociolingüística hoxe en día a relación entre lingua e cultura (Stubbs 1997: 364-365), na esteira das primeiras investigacións verbo dos vínculos entre estas dúas variables, o contexto cultural non podería impoñer extremas insuperables ao potencial cognitivo e expresivo dunha determinada comunidade

---

²⁹⁸ No parecer de Naomi S. Baron (1981: 16-17), os misioneiros europeos, formados lingüisticamente sobre o molde gramatical do latín e das grandes variedades estándar europeas (español, portugués, francés, inglés e alemán), estaban incapacitados, tanto metodoloxicamente como teoricamente, para tratar con todos aqueles aspectos das linguas amerindias que mostrasen discrepancias significativas verbo dos patróns lingüísticos europeos. Con todo, dado que estes lingüistas daban por sentado a superioridade cognitiva e intelectual da sociedade e das linguas occidentais, en troques de admitir que a súa formación lingüística só lles permitía tratar con aquelas linguas situadas na órbita da tradición lingüística grecolatina, declararon que os idiomas amerindios eran “imperfectos” ou “caóticos” (isto é, “carentes de regras”; no fondo, outra volta, primitivos).

²⁹⁹ Estas críticas aparecerían, de acordo con Clair Kramsch (1998: 11-14), desde 1940; segundo Andrew Dalby (2002: 267), desde finais da década de 1970 e, no parecer de Michael Stubbs (1997: 361-365), a partir da década de 1980.

lingüística porque entre cultura e lingua habería sempre un vínculo bidireccional de mutuo condicionamento ou mediación.

Deste xeito, segundo Michael Stubbs (1997: 365), a conexión entre lingua e cultura estableceríase sempre en termos:

- non de estrutura lingüística, senón de uso da lingua en discurso,
- non de gramática, senón de seleccións sistemáticas sobre a gramática,
- non de determinismo cognitivo, senón de orientacións codificadoras,
- non de potencial cognitivo, senón de hábitos de pensamento,
- non de causa, senón de mediación.

Neste sentido a sociolingüística moderna (Elia 1987: 58), no tocante á análise da relación entre lingua e cultura, limitábase a recuperar a idea que viña de vello de que os feitos lingüísticos e culturais estaban interconectados pois, como xa comentara un dos discípulos de Saussure, Antoine Meillet (Elia 1987: 58), a complexidade da frase latina non se comprendía sen ter presente a mentalidade pragmática dos romanos e sen ter en conta as novas necesidades que carrexaba consigo (por vez primeira na historia) un auténtico “Estado”.

Unha vez que temos demostrado que lingua e cultura interaccionan e que esa conexión non funciona en termos de determinación senón de condicionamento ou mediación en ambas as dúas direccións (cultura↔lingua), cremos que sería interesante dar un paso máis na análise de como se concreta e como se manifesta, na realidade dos feitos lingüísticos, ese vínculo.

Desde o punto de vista da sociolingüística (Elia 1987: 13, Kramsch 1998: 15-23), a interrelación mutua entre lingua e cultura sería esencial para unha correcta conceptualización do signo lingüístico.

Para esta disciplina, en tanto en canto o signo lingüístico non é un elemento perfectamente autocontido e illado da realidade extralingüística senón que está aberto a unha multiplicidade de relacións de índole denotativa, connotativa e icónica co seu obxecto extralingüístico de referencia, se quixeramos comprender as significacións ou matices de contido de carácter icónico ou simbólico que pode presentar un signo lingüístico temos que acudir ao contexto cultural de referencia.

Malia que, na práctica, en non poucos contextos de uso, sexa moi complicado delimitar fronteiras entre o significado semántico xenérico e o significado pragmático do signo lingüístico; así e todo, noutras ocasións semella máis doado aceptar que unha

mesma entidade material ou inmaterial pode recibir asociacións semánticas abondo diferentes segundo o contexto cultural en que esta opere.

Así, por exemplo, da mesma forma que os matices semánticos asociados ao termo *vaca* non son exactamente os mesmos para un hindú que para un occidental (Elia 1987: 13); do mesmo xeito, o termo *can* é diferente, en canto ás súas especificacións semánticas, para un inuit (animal de tracción), para algúns hindús (animal paria) e para un occidental (animal doméstico para a caza ou vixilancia).

En relación cos valores semánticos simbólicos que adquire un termo léxico en determinados contornos culturais, convén non esquecer que desde o punto de vista da sociolingüística a lingua non é, como xa comentamos, un simple “transmisor” dunha cultura concreta senón que cada idioma sería, ademais, de forma máis evidente baixo determinadas circunstancias e de acordo con certas condicións, unha especie de representante simbólico ou de “bandeira” dunha determinada colectividade e dunha determinada cultura de tal xeito que os falantes dun determinado idioma pensan na súa variedade lingüística como o “mellor” representante da súa cultura. Isto, no parecer de Stephen May (2001: 133-134), posibilitaría que nos explicásemos a “obstinación” con que algúns colectivos defenden os seus propios idiomas dado que, como comenta Nancy C. Dorian (1999: 32-33), os falantes desa variedade lingüística senten que, ao desaparecer o seu propio idioma, perden tamén a súa herdanza cultural e cosmovisión peculiar do mundo.

Para rematar con estas liñas centradas na análise da interconexión mutua entre cultura e lingua, sería interesante que dedicásemos, tamén, algunhas palabras ao binomio cultura-natureza.

Para o sociolingüista brasileiro Sílvio Elia (1987: 47-48) a natureza é “[...] tudo aquilo que foi dado ao homem pelo Criador e que por tanto não é realização da criatura: terras, mares, plantas, animais, o universo enfim” mentres que, pola contra, é cultura “[...] tudo que resulta da ação do homem sobre a natureza e sobre si mesmo pertence à cultura, no sentido amplo e antropológico do termo: habitação, meios de transporte, vestuário, culinária, magia, religião, ciência, letras e artes” (Elia 1987: 48). Xa que logo, nesta visión de Sílvio Elia así como doutros moitos estudosos, natureza e cultura serían unha dicotomía no sentido máis literal do termo.

Con todo, ao noso xuízo, a relación entre natureza e cultura, como tantas outras cousas, non se debería formular en termos de dicotomías estritas xa que, de concibirmos a parella cultura-natureza como unha oposición dialéctica radical en función da

presenza ou ausencia da man do home, a seguir, como matiza John Earl Joseph (1987: 8-9), veríámonos na obriga de colocar todas as actuacións, conscientes ou inconscientes, do home sobre as linguas nun estatuto teórico moi comprometido e, a seguir, rexeitalas en tanto que “artificiais” e “falseadoras da progresión natural” dos idiomas.

De acordo co enfoque teórico de Sílvio Elia que xustifica unha nítida separación entre natureza e cultura, sería factible pensar que, opción criticada por John Earl Joseph (1987: 10-11), os únicos actos lingüísticos “naturais” de cada suxeito serían aqueles usos orais dos cales o home non é consciente e que a participación (consciente ou inconsciente) do home na construción das linguas sería desbotable por “cultural”; isto é, por “artificial”³⁰⁰.

Así mesmo, tamén, en consonancia con este xeito de pensar, o proceso histórico de construción cultural consciente das variedades estándar quedaría nunha posición teórica moi comprometida pois, de feito, de asumirmos unha disociación radical entre natureza e cultura, estaríamos a aceptar (ideoloxicamente) que o proceso de creación dunha variedade estándar é un acontecemento “artificial” contrario ao desenvolvemento libre e natural das linguas e que a carencia dunha variedade estándar sería un estado esperable (e, mesmo, desexable) porque responde, en última instancia, a unha suposta “deriva natural” de certos idiomas³⁰¹.

Aínda que así pensaran, como destaca John Earl Joseph (1987: 9), a maioría dos gramáticos do século XIX, a bibliografía sociolingüística recente (Joseph 1987: 10-11, Kramsch 2000: 5) parte do principio de que non é factible, nin desexable, crear unha “fractura” aberta e insuperable entre as variables natureza/cultura visto que, na realidade, ambas as dúas se necesitan mutuamente e ambas as dúas se complementan.

---

³⁰⁰ Evidentemente, esta visión do par natureza-cultura ao xeito dunha dicotomía estrita con termos mutuamente excluíntes estaría no fondo non só da antinomía entre *linguas naturais* e *linguas artificiais* senón tamén do rexeitamento explícito ás denominadas *linguas artificiais* en tanto que estas últimas se ven como unha alteración “inxustificada” da progresión “natural” dos idiomas, ben cara á condición de linguas, ben cara ao estatuto de dialectos.

³⁰¹ Ao noso xuízo, como se pode comprobar nas obras xa mencionadas de Manuel Alvar, Manuel Rodrigues Lapa e Gregorio Salvador (en menor medida, tamén en Oscar Diaz Fouces), en tanto que se censura as intervencións conscientes encamiñadas á elaboración dunha variedade estándar para idiomas como o aragonés, asturiano, éuscaro, galego, leonés, etc., co argumento de que son proxectos de “laboratorio” que alteran a “orde natural” dos acontecementos históricos (isto é, producen “linguas artificiais” fronte ás “linguas naturais”), mais, pola contra, non se critican os grandes encontros internacionais de lingüistas españois, portugueses, ingleses, etc., para a elaboración de dicionarios, gramáticas e manuais de estilo destes idiomas (aínda que, nestes casos, non haxa dúbida de que hai, tamén, unha intervención consciente sobre esas variedades lingüísticas); daquela, esta argumentación sería parte desa *lingüística colonial* que razoa sempre en favor das grandes variedades estándar escritas europeas e sempre en contra das variedades lingüísticas vernáculas.

Consonte coa opinión de John Earl Joseph (1987: 10-11), no fondo da visión da relación natureza-cultura como unha parella dicotómica no sentido máis estrito do termo estivo sempre a concepción tradicional de occidente da cultura (desde moito antes do romanticismo) como un elemento “artificial” en tanto en canto necesita da participación da consciencia humana. Por súa vez, a apelación á consciencia humana como “estrema” nidia entre actos “naturais” e “artificiais” retrotráenos até o mito bíblico da expulsión do Paraíso así como á tendencia do pensamento xudeu-cristián a facer de menos os actos do home en tanto que causantes da súa propia caída en desgraza.

Agora ben, a falacia dunha dicotomía radical entre natureza e cultura desdebuxaríase se tivésenos en conta que a consciencia humana (e, por extensión, tamén a cultura) non deixa de ser parte integrante da natureza porque a cultura funciona como unha sorte de peneira a través da cal percibimos o universo. Así pois, natureza e cultura xorden, daquela, como as dúas caras dunha mesma realidade.

Como sinopse de todo o que até aquí dixemos verbo da interconexión entre cultura e lingua, cómpre salientar que, de acordo coa visión sociolingüística de conxunto que nos achega Claire Kramsch (2000: 8), as variables lingua e cultura deberían concibirse como dous sistemas mutuamente autónomos e, asemade, complementarios no sentido de que se condicionan mutuamente nunha relación de mediación e interdependencia bidireccional constante.

Neste sentido, aínda que sexa certo que unha cultura dada (p.e. unha sociedade moi avanzada tecnoloxicamente) pode ser potencialmente transmitida por unha lingua allea (p.e. unha lingua africana actualmente ágrafa)³⁰², cómpre admitir, asemade, que, pois unha determinada lingua e unha determinada cultura xorden nunha relación dialéctica bidireccional constante, cada colectividade de individuos sente que o seu propio idioma conforma o “mellor” modo de representar simbolicamente a súa cultura así como o “mellor” xeito de comunicar a súa propia cosmovisión do mundo.

Desde este punto de vista, a lingua non sería, única e exclusivamente, un conxunto de relacións opositivas senón, en realidade, un tipo de expresión e de codificación dunha mentalidade ou cultura colectiva que xorde da interacción con toda unha serie de factores históricos, ideolóxicos, morais, relixiosos, políticos e económicos de moi variada condición. Así pois, con palabras de Sílvia Elia (1987: 12), se os valores

---

³⁰² Do mesmo xeito, as grandes linguas europeas (p.e.o inglés), poderían chegar a contar cunha cantidade de termos para tratar co medio natural semellante ao posuído por algunhas linguas nativas americanas e, xa que logo, poderían chegar a amosar unha preocupación pola natureza moi semellante a aquela que se detecta, por exemplo, entre o pobo cherókee (Wright 2004: 220-221).

connotativos asociados aos termos lingüísticos dunha determinada lingua derivan dunha relación histórica ininterrompida entre unha determinada lingua e unha determinada cultura que funciona, por súa vez, como unha sorte de macro-contexto, non deixa de ser lóxico que os falantes de cada comunidade pensen que a “mellor” forma de expresar e de representar simbolicamente a súa cultura sexa a súa propia lingua e que, por extensión, interpreten que coa substitución do seu propio idioma por unha lingua que contemplan como “estranxeira”, estarían a perder, ademais da súa especificidade lingüística, a súa cultura e a súa cosmovisión do mundo (Dorian 1999: 32-33).

Precisamente, visto que cada idioma se ve como a “mellor” expresión e como a “mellor” representación simbólica daquela cultura en cuxo interior se forxou historicamente un determinado idioma, bótase de ver que os falantes de cada comunidade lingüística (Joseph 1987: 89-90) non percibirán ningún tipo de “lagoa” ou de “deficiencia” expresiva no seu idioma mentres a relación secular entre lingua e cultura se manteña relativamente estable e inalterada (isto é, mentres o nexa entre lingua e cultura funcione dentro do marco contextual e dentro dos límites en que unha e outra se constituíron ou, dito con outras palabras, até que ese idioma non entre en contacto con outra cultura).

Con palabras de John Earl Joseph (1987: 89), sería factible afirmar que calquera idioma é perfectamente útil para a expresión do conxunto de valores daquela cultura coa cal mantivo unha relación secular e, de xeito correlativo, calquera variedade lingüística sería inadecuada para a expresión daquelas outras culturas coas cales non mantivo uns vínculos históricos de interrelación bidireccional constante de tal forma que o grao de inconveniencia será tanto maior canto maior sexa o conxunto de diferenzas culturais entre unha e outra cultura. Deste xeito, cando dúas culturas diferentes entran en contacto –ou mellor dito, cando unha cultura, pola razón ou motivo que sexa (conquista, imperialismo, prestixio cultural, etc.), é quen de subordinar a outra–, en opinión de John Earl Joseph (1987: 89), tras un lapso de tempo máis ou menos breve durante o cal a elite cultural da, agora, cultura “inferior” logra assimilar, en profundidade, os valores e os símbolos culturais da cultura superposta, é posible que se inicie un proceso de profundos e intensos cambios na cultura autóctona coa finalidade última de transformar a esa cultura nunha nova cultura “superior” segundo o modelo que fornece a cultura superposta.

Precisamente, no momento en que unha minoría intelectual subordinada pretende expresar coas súas variedades lingüísticas propias os obxectos, valores e

conceptos culturais asimilados da cultura “superior” comeza a percibir no seu idioma e cultura vernáculos certas “lagoas” ou “insuficiencias” expresivas que, por lóxica, se aspira ao estatuto de lingua e cultura “superior”, deberán ser necesariamente cubertas.

Neste sentido, en contra da opinión implícita de Salikoko S. Mufwene (2002), cómpre deixar ben claro que a estratexia de adaptación dunha cultura e dunha lingua “inferior” ante unha cultura e unha lingua “superior” non pasa, necesariamente, pola adopción definitiva da cultura e da lingua “superior” porque, por moitas veces que isto pasara no pasado (p.e. co latín e coas denominadas linguas de substrato) e por moito que este proceso tivera moito que dicir na emerxencia de novas variedades lingüísticas (p.e. das linguas romances), non podemos esquecer que, tamén no pasado, algunhas elites culturais (p.e. as elites culturais latinas) decidiron adaptar a súa lingua e a súa cultura ás condicións cambiantes (isto é, a superposición da lingua e da cultura grega) e houbo culturas e linguas que souberon permanecer no tempo (p.e. o éuscaro).

3. 3. 3. 1. 2. A relación entre lingua e identidade

Unha vez analizada, con todas as limitacións que impón o marco concreto deste traballo, a conexión entre *lingua* e *cultura*, xulgamos que tamén sería interesante, para comprendermos mellor a cuestión da codificación ortográfica e gramatical do noso idioma, abordar, a seguir, o vínculo entre lingua e identidade.

No tocante á análise da interconexión entre lingua e identidade, gustaríanos, en primeiro lugar, antes de profundarmos nesta problemática, deixar constancia da circunstancia de que, como se recolle, de xeito explícito, na obra de estudosos como John Edwards (1985: 1) e de John Earl Joseph (2004: 1), as cuestións relativas á lingua e a identidade así como as interconexións posibles entre estas dúas variables poden ser, á vez, extremadamente complexas e extraordinariamente sinxelas.

Certamente, aínda que se alguén nos preguntase pola nosa identidade e pola nosa lingua case todos responderíamos rapidamente co noso nome de pía e coa frase de que falamos galego (ou calquera outra lingua); pola contra, se como lingüistas nos enfrontásemos ao labor de definir os conceptos de lingua e de identidade así como a relación entre estes dous termos, axiña xurdirían incertezas, imprecisións e complicacións.

De feito, visto que a definición do concepto de identidade así como a súa interconexión coa variable lingua supera, a un nivel teórico, con moito, o grao de

complexidade que se detecta noutros construtos teóricos máis ou menos afíns e aínda que nunha introdución teórica como esta non se pretende ir máis alá dunha visión do conxunto que nos axude a clarificar a nosa posición ante a problemática da codificación ortográfica e gramatical do noso idioma; non poucos lingüistas, conscientes da “silveira” en que caerían se decidisen entrar na análise destas dúas cuestións, sucumbiron á “tentación” de, con máis ou menos desculpas, abeirar esta problemática a un espazo moi marxinal dentro do seu estudo.

Confesamos que nós tamén tivemos a intención de camiñar por esta senda moito menos comprometida e espiñenta; porén, temos que recoñecer que, obrigados pola propia natureza da temática a tratar así como polas frecuentes mencións que aparecen no debate sobre a codificación ortográfica e gramatical do noso idioma ao concepto de identidade, vímonos na obriga de abordar, con máis ou menos fortuna, primeiro, a análise do concepto de identidade e, a seguir, a súa relación coa variable lingua.

En relación co parágrafo anterior e para facérmonos unha primeira idea de inmensa complexidade subxacente ao concepto de identidade cando este se trata desde un punto de vista teórico, abundaría con dicir que, no parecer de John Earl Joseph (2004: 15-24), formular a simple posibilidade dalgún tipo de conexión entre as variables lingua e identidade, por moi remota e mínima que esta fose, implica, desde un principio, situarse nunha perspectiva abondo distante do enfoque dos feitos lingüísticos que, desde hai máis de 2000 anos, foi a tónica xeral nos máis dos lingüistas.

Neste sentido, pois, como destacan John Earl Joseph (2004: 15-40) e Stephen May (2001: 7), non é habitual que os estudos de carácter lingüístico traballen coa opción teórica da existencia dalgún tipo de relación entre identidade e lingua; se callar, non estaría de máis que, para comezarmos con este apartado e antes de entrarmos na cerna do asunto, introducísemos unha serie de reflexións teóricas que nos permitisen xustificar a nosa visión de que os vínculos entre lingua e identidade responden á realidade dos feitos lingüísticos e de que esa relación ten unha certa repercusión sobre estes últimos.

Evidentemente, como se deducía da lectura de parágrafos anteriores, fundamentar a existencia dalgún tipo de nexos entre identidade e lingua esixe que abandonemos, previamente, a crenza de que as linguas son fenómenos exclusivamente lingüísticos en tanto que, se todo aquilo que non está presente nas “gramáticas ideais” dos estruturalistas e dos xenerativistas continúa a ser, no mellor dos casos, “broza” que cómpre “rozar” para conseguirmos a “esencia real das linguas” (= *estrutura*), sería

imposible que acudísemos ao comportamento lingüístico real dos falantes (isto é, ao que “realmente se di” e “ao que realmente se oe”) na procura de probas (ás veces, ben evidentes) da existencia dunha relación entre lingua e identidade (Joseph 2004: 13).

Precisamente, se a lingüística aceptase a premisa teórica de que as linguas non son unicamente realidades lingüísticas e de que, a maiores, cómpre estar moi atento ao comportamento lingüístico real dos falantes, esta disciplina académica, tal e como observan, primeiro, R. B. Le Page e Andrée Tabouret-Keller (1985: 7-8) e, máis tarde, John Earl Joseph (2004: 64), ademais de que sería factible atopar testemuños ben evidentes das conexións entre lingua e identidade, podería chegar a conclusións moi interesantes verbo do concepto de lingua.

A través da lectura das monografías dedicadas ao estudo da identidade decatámonos de que unha das primeiras razóns que explican a prudencia con que se conduciron os sociolingüistas á hora de falar do concepto de identidade foi o seu carácter multidimensional e multiforme pois, como se reitera en múltiples ocasións nos distintos traballos centrados na análise da identidade, en tanto que este concepto é susceptible de ser analizado desde moi diferentes puntos de vista e por múltiples disciplinas científicas (antropoloxía, psicoloxía, psiquiatría, lingüística, etc.), é aconsellable que sexamos moi comedidos nas nosas conclusións así como no tocante á progresión do noso estudo.

Para entrarmos en materia e como punto de partida para o noso percorrido persoal a través do arrevesado concepto de identidade, pensamos que serían útiles as caracterizacións de Stephen May (2001: 10, 308) e de John Earl Joseph (2004: 16) do concepto de identidade, ben como un modo material de ser e de situarse no mundo, ben como unha forma de concibir a relación entre persoas desde o punto de vista de cada individuo.

Somos plenamente conscientes de que estes dúas caracterizacións do concepto de identidade, por vagas, difusas e escuras, non deixan de ser moi mellorables e de utilidade máis ben restrinxida; mais, con todo, opinamos que son dignas de consideración como unha especie de quilómetro cero para as nosas posteriores reflexións persoais en tanto que aluden a un primeiro aspecto ao redor do cal, até onde nós sabemos, coinciden case todos aqueles que, no presente e no pasado, mostraron algún interese polo concepto de identidade.

Sexa a identidade, como afirma Stephen May (2001: 10), unha forma de comportamento político, cultural e social no mundo, ou sexa, como asegura John Earl

Joseph (2004: 16), unha forma individual de concibir a relación entre persoas; en ambas as dúas definicións, fóra de miudezas terminolóxicas ou conceptuais, albiscamos a idea de que todo individuo, dunha ou doutra forma, percibe que determinadas características individuais e propias son comúns a outros individuos (isto é, están presentes noutros individuos). En relación con isto, Mary Bucholtz e Kira Hall (2004: 370) lémbrennos que o significado literal do termo identidade sería “uniformidade” de tal xeito que a idea de que un individuo pode sentirse máis próximo a un grupo de individuos que a outro (pola razón que sexa) estaría, desde un primeiro momento, indisolublemente unida ao contido léxico deste vocábulo.

A partir de aquí (isto é, máis alá da percepción de que os individuos non se ven a si mesmos como elementos totalmente illados dos seus conxéneres), entendemos que, como se recolle na obra de Stephen May (2001: 9-51) e John Earl Joseph (2004: 76-91), xorden discrepancias (ás veces, non menores) entre as distintas épocas, correntes e autores que reflexionaron verbo deste concepto.

No tocante ás discrepancias xurdidas na interpretación e análise do concepto de identidade, no parecer de John Earl Joseph (2004: 162-163) e de Stephen May (2001: 27-28), unha das primeiras cuestións que chama a atención cando se fai un mínimo percorrido histórico ao longo das diferentes visións de que foi obxecto este concepto foi a tendencia xeneralizada entre os lingüistas (agás contadas excepcións) cara aos enfoques dicotómicos e, mesmo, mutuamente excluíntes.

En concreto, de acordo con Stephen May (2001: 28), os estudosos falan do concepto de identidade como se este fose unha realidade:

- premoderna ou moderna,
- primordial ou situacional,
- intrínseca ou instrumental,
- inclusiva ou exclusiva,
- obxectiva ou subxectiva,
- involuntaria ou voluntaria,
- individual ou colectiva,
- material ou simbólica,
- minoritaria ou maioritaria

Visto que entrar nos detalles de cada unha destas parellas opositivas íanos desviar considerablemente dos nosos obxectivos, interésanos ter presente, á hora de facer máis sinxelo e produtivo o noso traballo, que toda esta nómina de binomios de membros excluíntes entre si podería, segundo Stephen May (2001: 28), resumirse na dicotomía básica de identidade como unha realidade *primordial* ou como unha realidade *situacional*.

En esencia, se concibimos a identidade como unha realidade *primordial* estamos a entendela como un fenómeno “natural” e “obxectivo” (isto é, “pre-existente” ao propio individuo); pola contra, se pensamos na identidade como unha realidade *situacional* estamos a pensar na identidade como un fenómeno “ficticio” (é dicir, “inventado”). Como veremos nas liñas seguintes ningún destes dous enfoques dicotómicos está exento de problemas.

No tocante á visión *primordialista* ou *esencialista* do concepto de identidade, segundo a terminoloxía e imaxe que desta perspectiva proxecta John Earl Joseph (2004: 83), nun enfoque radicalizado desta postura sería factible afirmar que calquera persoa, desde o preciso instante do seu nacemento, se integra dun modo “natural” e perenne nun grupo humano determinado.

En opinión de Stephen May (2001: 19) e de Sue Wright (2000: 15-18, 2004: 33), o nacionalismo alemán (etnolingüístico) do século XVIII (en concreto, Herder, Humboldt e Fichte) conformaría o paradigma desta posición dado que os intelectuais alemáns deste período contemplaban a identidade (en calquera das súas múltiples dimensións) como un “algo” que se lle entregaba a cada individuo desde o momento do seu nacemento e que, desde ese momento, cada suxeito conservaba ao longo da súa vida como unha realidade inmutable e fixa até o día da súa morte. Loxicamente, se a identidade era unha entidade natural (dada polo nacemento), preexistente e obxectiva, o lingüista podería investigar e fixar esa identidade en atención á presenza ou ausencia dunha serie de trazos reais e obxectivos como ascendencia, cultura, lingua, “alma” e raíces comúns.

Aínda que, como precisa Stephen May (2001: 29-30), houbo enfoques máis matizados da perspectiva *primordialista* ou *esencialista* onde os trazos de lingua, ascendencia, “alma”, etc., actuaban como factores condicionantes mais non determinantes; así e todo, malia que esta segunda versión permitía tratar con aqueles casos onde un ou varios individuos contradicían, coa súas adscripcións identitarias (isto é, coas declaracións verbo da súa identidade), a identidade obxectiva que lles atribuíu o

lingüista en atención a trazos obxectivos (p.e. os seus devanceiros); unha e outra versión da perspectiva *primordialista*, en opinión de Stephen May (2001: 30), batían de fronte coa realidade de que un mesmo individuo podía incluírse a si mesmo en máis dun grupo identitario (é dicir, podía declarar máis dunha soa identidade).

A maiores, no tocante aos aspectos problemáticos esenciais da perspectiva *situacional/instrumentalista* (May 2001: 39-40)³⁰³, en tanto que ese enfoque da identidade pensaba que os individuos se integraban a si mesmos nun ou noutro grupo de individuos segundo as vantaxes ou desvantaxes (non só económicas) que isto lles puidese reportar, bótase de ver que esta conceptualización da identidade como unha especie de “supermercado” ou de “cafetería” onde cada individuo pode escoller unha ou outra identidade do mesmo xeito que un cliente escolle un ou outro produto (con total liberdade) non podía explicar que determinados individuos “teimen” en declarar unha determinada identidade a pesar de que, desde un punto de vista estritamente obxectivo, fose moito máis produtivo asumir outra identidade e de que, ás veces, non se acepte a identidade declarada.

Por suposto, ao igual que acontecía coa perspectiva *primordialista*, sabemos de enfoques menos extremos desta perspectiva onde, como se pode comprobar en Amado M. Padilla (1999: 115), se insiste na dimensión psicolóxica individual da identidade no sentido de que, se un individuo, por riba dos condicionantes que veñen de seu co contorno social, cultural, lingüístico e biolóxico, debece por ser considerado parte dun grupo humano concreto, ten opcións reais de ser aceptado e considerado como integrante desa identidade. Con todo, mesmo desde esta perspectiva menos radical da identidade como unha realidade *situacional*, resulta moi complicado entender como é posible que, determinados individuos, por moito que desexen ser parte dun grupo, non son aceptados (nin considerados) como membros de pleno dereito do colectivo ao cal declaran (non só con actos lingüísticos) pertencer.

Así pois, ante as dificultades consubstanciais a estas dúas posturas extremas e dicotómicas, os sociolingüistas e os antropólogos decantáronse, progresivamente³⁰⁴, cara a unha conceptualización da identidade que se situaba a medio camiño entre o enfoque *primordialista* e *situacional* de tal xeito que se pretendía reunir baixo un

---

³⁰³ A etiqueta *instrumentalista* aparece en Camille O'Reilly (2001: 3). Por súa vez, John Earl Joseph (2004: 76) fala de *Teoría da Identidade Social* para facer referencia ao enfoque *instrumentalista* e, así mesmo, como a seguir veremos, de *Teoría Comunicativa da Identidade* para designar á perspectiva *construtivista*.

³⁰⁴ En opinión de John Earl Joseph (2004: 83), de xeito máis evidente na década dos anos noventa.

mesmo paradigma teórico as achegas teóricas máis destacadas e produtivas dun e doutro punto de vista así como dos estudos máis recentes. En opinión de Stephen May (2001: 28), esta deriva nos estudos verbo do concepto de identidade cara a un enfoque progresivamente máis e máis ecléctico non deixa de ser, en certo sentido, unha consecuencia lóxica da necesidade de superar aqueles atrancos insalvables con que se encontraron os defensores dunha e doutra postura conforme comezaron a contrastar as súas teorías coa realidade dos feitos.

Precisamente, o enfoque *construtivista* ou *construtivismo* (ing. *constructionism*), tal e como o denomina John Earl Joseph (2004: 83), consonte coa imaxe que del nos dan o propio John Earl Joseph (2004), Stephen May (2001: 43-44) e Camille C. O'Reilly (2001: 3), xorde co propósito específico de conxugar a perspectiva *esencialista* co enfoque *instrumentalista* así como desde o convencemento de que unha e outra postura, no fondo, non son posturas mutuamente excluíntes senón, máis ben, dous puntos de vista complementarios tocante a un mesmo obxecto de estudo.

En realidade, como puntualizan Camille C. O'Reilly (2001: 3) e Karmela Liebkind (1999: 141), de optarmos polo enfoque ecléctico que propugna o enfoque *construtivista*, tan só estaríamos a continuar unha tradición que, de xeito inconsciente, xa estaba presente nos estudos daqueles partidarios dunha destas posturas anteriores cando, de xeito ocasional e para explicar un determinado aspecto, acudían os principios da orientación contraria. Ademais, estaríamos a reaccionar contra visións simplistas da identidade que, ao cabo, presentaban o individuo, ben como un “superhome” coa capacidade real de, tras avaliar como unha “calculadora” os beneficios e prexuízos dunha e doutra identidade, adscribirse a unha identidade concreta á marxe de calquera tipo de condicionamento (económico, político, social, relixioso, etc.), ben como unha sorte de “primate humano” que estaría indisolublemente unido a outros individuos por ancestrais e irrompíbles vínculos de sangue ou similares (familia, amizade, etc.).

Neste anovador enfoque conciliador, a identidade de cada individuo sería, en opinión de estudosos como Harald Haarmann (1999: 61), John Earl Joseph (2004: 3-16) e Karmela Liebkind (1999: 141), unha realidade composta, ao mesmo tempo, por dúas compoñentes complementarias: unha vertente exclusivamente persoal e unha dimensión social.

En esencia, na práctica, a primeira das dúas dimensións anteriores permitiría a cada individuo singularizarse como unha entidade autónoma verbo de calquera outro suxeito mentres que a segunda dimensión integraría todo o repertorio, máis ou menos

amplo segundo as circunstancias concretas de cada persoa, de identidades de grupo (isto é, de conxunto de modos de concibir a relación entre persoas) do cal se podería sentir parte o individuo (p.e. dunha familia, dun barrio, dunha aldea, etc.).

Por suposto, a dimensión social da identidade de cada individuo non existe nin se desenvolve *in vacuo* pois, segundo Stephen May (2001: 44-48), os individuos existen nun lugar e nun momento concreto de modo que tanto as identidades ás cales tería acceso o individuo como a adscrición a unha ou varias desas identidades de grupo son procesos que se ven condicionados por unha dinámica de interacción dialéctica constante cunha serie de límites derivados de axentes externos ao propio individuo (en esencia, as experiencias culturais e sociais así como relacións de poder que rodean o individuo)³⁰⁵ así como polo escrutinio derivado do contacto con outros individuos (Joseph 2004: 83).

Por conseguinte, de acordo co enfoque da perspectiva *construtivista*, a totalidade “real” da identidade de calquera individuo (Joseph 2004: 5) sería o resultado dun diálogo continuo entre unha dimensión estritamente individual (*eu* fronte aos *demaís*) e outra social (*eu* en relación cos *demaís*) de tal xeito que a identidade “profunda” do suxeito (Joseph 2004: 5) ficaría integrada, en primeiro lugar, pola globalidade de identidades de grupo que cada individuo puidese interpretar como súas dentro do marco de límites que impón o conxunto de experiencias culturais e sociais, as relacións de poder e o contacto con outros individuos e, en segundo lugar, por aquela parte da identidade que transcende á suma de todas esas identidades parciais de grupo e que, por conseguinte, sería estritamente individual.

Por outra banda, en correlación coa diferenciación precedente, de acordo coa visión de Andrée Tabouret-Keller (1997), cabería a opción de entender a identidade como, asemade: 1º) *categorización* porque, ao integrarse o individuo nun grupo (*nós*), isto implica, de xeito indirecto, a través da discriminación de *nós* fronte a *outros*, organización da sociedade humana en diferentes colectivos e 2º) *adscrición* en tanto que cada individuo se identifica (=se adscribe) cun grupo e renuncia a incluírse noutros colectivos.

---

³⁰⁵ Por suposto, se o individuo pertence a un grupo humano favorecido económica e socialmente terá acceso a un maior número de identidades de grupo que se pertence a un grupo humano máis desfavorecido. Ademais, as identidades de grupo non son “puras” dado que están marcadas, positivamente o negativamente, en función das vantaxes ou desvantaxes económicas que se lles atribúen (May 2001: 40).

Agora ben, con independencia de que aceptemos ou non a existencia destas compoñentes para o concepto de identidade, non deberíamos esquecer que, ao cabo, calquera liña de demarcación que establezamos entre unha e outra compoñente, tal e como afirma John Earl Joseph (2004: 6, 91), conforma unha segmentación convencional ou, se así o desexamos, unha organización metodolóxica porque, na realidade dos feitos, como nos lembra John Earl Joseph (2004: 37-38), todas estas dimensións están até tal punto interconectadas entre si que resulta moi difícil, por non dicir imposible, determinar onde remata unha e onde comeza a outra.

En consecuencia, en consonancia coas ideas de Harald Haarmann (1999: 61) e John Earl Joseph (2004: 37, 81), a identidade de cada persoa sería unha especie de auto-imaxe que cada individuo se constrúe de si mesmo por medio dunha mestura ponderada e funcional entre aquilo que é exclusivo da persoa e aquilo que cada suxeito sería en relación cos demais de tal xeito que, no fondo, cada identidade implicaría o que “eu son para min” e o que “eu son para outros”.

Na esteira do pensamento de John Earl Joseph (2004), Andrée Tabouret-Keller (1997: 316-321) opina que a identidade de cada individuo, nun momento dado, sería, en realidade, unha estrutura reticular heteroxénea conformada non só por todas as identidades parciais das cales se apropia o individuo senón tamén por todas aquelas identidades parciais que lle son asignadas a cada persoa por outros suxeitos. Certamente, a aceptación daquilo que “eu son para outros” (en definitiva, dos condicionantes externos ao individuo) como trazo pertinente para a construción dunha identidade calquera, en opinión de John Earl Joseph (2004: 76-91), marcaría a estrema entre o enfoque *instrumentalista* ou *Teoría da Identidade Social* e a perspectiva *construtivista* ou *Teoría Comunicativa da Identidade* (Joseph 2004: 80).

No tocante á *Teoría da Identidade Social* e en relación ao criterio da *auto-categorización* cuxa orixe se remonta ás teorías do psicólogo social Henri Tajfel (Joseph 2004: 76), aínda que cómpre recoñecer o paso de xigante que supuxo este modelo especulativo para os estudos sobre a identidade porque o individuo (e non o lingüista) pasaba a ser o centro gravitatorio do concepto de identidade e porque a identidade abandonaba a súa condición de entidade estática e perenne que se lle asignaba ao individuo desde o nacemento até a morte; así e todo, tamén é necesario admitir que, nunha reacción esaxerada a enfoques precedentes (outra volta, como se do movemento dun péndulo se tratase), os estudos sobre a identidade centráronse tanto na

dimensión psicolóxica do individuo que caeron no erro de prescindir de calquera elemento condicionante externo ao propio individuo (Joseph 2004: 83).

Deste xeito, con ánimo de corrixir algún dos excesos teóricos da *Teoría da Identidade Social*, a *Teoría Comunicativa da Identidade* (Joseph 2004: 80-91), considera que a capacidade do individuo para a *auto-categorización* (en esencia, a suficiencia do individuo para adscribirse a un grupo identitario concreto) actúa en interacción constante cunha serie de límites constituídos, en esencia, pola *recepción* e *interpretación* que outros individuos fan da nosa identidade, polas experiencias culturais e sociais de cada individuo e polas relacións de poder que circundan ao individuo.

Por conseguinte, para a *Teoría Comunicativa da Identidade*, ao pé das habilidades do individuo para adscribirse a un grupo humano ou a outro, é mester que tivésemos en conta tamén a nosa capacidade de, en cada momento e en cada lugar, “ler” e “interpretar”, a partir de matices difusos ou explícitos no comportamento (non só lingüístico) dos individuos, a identidade das persoas coas cales entramos en contacto de tal xeito que, para calquera de nós, en atención a esas “lecturas” e a esas “interpretacións”, determinadas adscripcións identitarias poderían chegar a resultar inaceptables.

Por poñermos un exemplo concreto do que acabamos de dicir, co enfoque da *Teoría Comunicativa da Identidade* poderíamos explicar porque un individuo (Liebkind 1999: 140), sen ascendencia grega, sen falar grego, sen practicar a relixión ortodoxa e sen gustarlle a comida grega, pode presentarse como grego-americano (e, ademais, ser aceptado como tal) e, pola contra, se eu quixera pasar, por mencionarmos un caso ben claro, por “chinés”, dificilmente alguén aceptaría semellante declaración identitaria como unha identidade real.

En definitiva, a *Teoría Comunicativa da Identidade* coincide coa *Teoría da Identidade Social* na focalización da identidade como unha “realidade socialmente construída e fluída”, e non como unha “realidade natural e estática”; porén, diferéncianse no tocante á aceptación de límites verbo do proceso de construción da identidade dado que fixa límites á capacidade de *auto-categorización* do individuo.

Certamente, para este anovador enfoque metodolóxico verbo do concepto de identidade, as teorías de R. B. Le Page e Andrée Tabouret-Keller (1985)³⁰⁶ con respecto á relación entre lingua e identidade son de grande utilidade dado que, para estes dous

---

³⁰⁶ En diante, a referencia a estes dous autores abreviarase, en ocasións, como Le Page e Tabouret-Keller (1985).

sociolingüistas, cada *acto lingüístico*, ademais dun acto comunicativo, é tamén un *acto de identidade* en tanto que cada individuo, en cada momento, seleccionaría no conxunto de variantes de que dispón no seu repertorio verbal aquela pronuncia concreta ou aquela forma léxica/gramatical puntual asociada simbolicamente cun grupo humano concreto en función da identidade (social e persoal) que estivese interesado en proxectar e en virtude da identidade (social e persoal) con que lle gustaría verse identificado.

Con todo, para aceptarmos a posibilidade de que os actos lingüísticos dos individuos puidesen ser *actos de identidade*, deberíamos ter presente que, en consonancia co traballo de Pierre Bourdieu (1985: 87-95) e de John Earl Joseph (2004: 4-5, 19-20, 106), as identidades de grupo, calquera que fose a súa modalidade (nacional, sexual, xeneracional, etc), non serían “realidades naturais” (isto é, dadas polo nacemento) senón “realidades construídas” por medio dun proceso que estes dous investigadores designan como *discurso performativo*.

Desde o enfoque destes dous investigadores, e desde un punto de vista rigorosamente obxectivo, poderíamos afirmar que calquera identidade de grupo, con anterioridade á propia enunciación da afirmación identitaria por un individuo, tan só tería existencia como un desexo de tal forma que cada afirmación identitaria, do tipo que fora e con independencia do seu foco de orixe, carrexaría consigo a aspiración de transformar en real a entidade material ou inmaterial nomeada.

No ronsel deste razoamento, de acordo coas opinións de John Earl Joseph (2004: 19-20), enténdese que o único elemento con existencia real en calquera manifestación identitaria de grupo sería a propia enunciación da frase identitaria e, por conseguinte, comezarían a existir as identidades de grupo cando, desde un determinado momento, houberse individuos que comezasen a producir afirmacións ou aseveracións con respecto á aceptación (non sempre conscientes) dunha determinada identidade.

A identidade de grupo (insistimos, calquera que fose a súa condición), así concibida, sería unha especie de signo lingüístico (Joseph 2004: 5) configurado por un *significante* (un conxunto de sons) e por un *significado* (un concepto) que, inicialmente, só tería existencia como un desexo. A seguir, ese *significado* (reitero, en principio, tan só, a aspiración de intentar “crear, producir” a “cousa” que se nomea) podería dotarse dun *significado máis real* se os individuos que producen e defenden ese discurso tivesen a suficiente motivación e abondo forza como para conseguir que fose compartido, baixo a forma de manifestacións identitarias (non só declaracións conscientes do tipo “Eu son galego”), por unha masa crítica de individuos. Por último, o

proceso de creación dunha identidade de grupo concreta fecharíase (Joseph 2004: 118-119) cando esa identidade chegase a conformar unha representación mental tan asentada e con tanta vitalidade como para que se chegara a contemplar (tanto a nivel popular como das elites culturais) como unha “realidade natural” visible e comprobable nunha serie de trazos obxectivos (culturais, políticos, relixiosos, etc)³⁰⁷.

Así e todo, convén que non esquezamos que, por moi “real” que puidese chegar a ser ese *significado*, nunca acadaría o grao de obxecto físico efectivo, xa que, en última instancia, calquera identidade de grupo sempre conservaría a súa condición de *concepto* ou *categoría* culturalmente creada.

Unha vez máis, lembremos que, segundo o punto de vista que aquí estamos a defender, afirmar que unha identidade de grupo é unha *categoría* ou *concepto* non implica, por necesidade, que sexa un construto teórico completamente arbitrario ou que, como matiza Camille C. O’Reilly (2001: 4), na construción das identidades sociais, “calquera cousa sexa posible”.

A este respecto, Stephen May (2001: 44-45) e Camille C. O’Reilly (2001: 4) comentan que as “marcas” de fronteiras identitarias non xorden como simple manipulación consciente dunha elite coa única finalidade de cumprir uns determinados obxectivos e de satisfacer uns intereses concretos visto que os trazos identitarios adquiren algún tipo de valor simbólico para as persoas implicadas e obedecen a un contexto concreto. Noutras palabras, se ben é certo que os trazos que caracterizan cada identidade non están totalmente libres dun proceso de certa manipulación consciente; á vez, tamén é indiscutible que eses mesmos riscos identitarios, por unha banda, teñen algún tipo de relación coas experiencias culturais, sociais e históricas previas dos individuos implicados (isto é, cun “fondo cultural” determinado) e, por outra banda, adquiren algún tipo de significación simbólica para a comunidade implicada.

Desde este punto de vista (Joseph 2004: 90), os mitos (p.e. a recreación mítica do noso pasado céltico ou suevo) non poden ser desprezados no tocante ao estudo das identidades de grupo, visto que, con ser verdade que responden a unha visión subxectiva da realidade, asemade, non se pode negar unha certa pertinencia dos mesmos para as identidades grupais pois contribúen ao proceso de construción das identidades e pasan por ser “verdades” dentro do sistema de crenzas daqueles individuos que rubrican,

---

³⁰⁷ Como aclara Camille O’Reilly (2001: 3), as identidades de grupo poden, a nivel popular, chegar a verse como realidades “naturais” e, xa que logo, incontestables.

consciente ou inconscientemente, o mito ou mitos que conforman esas mesmas identidades.

En resumo, desde a perspectiva da sociolingüística, a identidade, en calquera das súas manifestacións concretas (individual, nacional, racial, sexual, de clase social, etc.) non é un feito “natural” que nos veña dado polo nacemento senón que, en esencia, sería unha “ficción”, con todos os matices que acabamos de ver, derivada dun demorado e lento proceso de construción histórico-cultural³⁰⁸.

Así e todo, dado que a visión da identidade como “realidade construída”, na medida en que implica, ao cabo, negar a condición natural e obxectiva de elementos constitutivos da identidade de cada individuo que, de primeira vista, semellan (nomeadamente, no uso popular) incuestionables³⁰⁹; acaso, fose pertinente, neste momento, revisar a formulación do concepto tradicional de identidade racial e de identidade étnica así como algunha das súas incidencias no concepto global de identidade.

En primeiro lugar, a sociolingüística (Haarmann 1999: 61, Edwards 1985: 7-9, Le Page e Tabouret-Keller 1985: 222-234, Liebkind 1999: 141), afirma, de xeito explícito, que a compoñente ou dimensión biolóxica do individuo (en esencia, a aparencia externa e a herdanza xenética), é, como moito, tan só unha vertente máis na conformación da identidade do individuo, mais, de ningún xeito será, nin a súa compoñente esencial, nin a súa variable única.

Tradicionalmente, segundo Le Page e Tabouret-Keller (1985: 222), a raza ou identidade racial dos individuos estableceuse, na antropoloxía do século XIX, sobre dous grandes principios: 1º) a aparencia externa ou clasificación tipolóxica (isto é, polo fenotipo: cor da pel, beizos, pelo, nariz, etc.) e 2º) a herdanza xenética ou ascendencia familiar (é dicir, polo xenotipo).

É evidente que segmentar a poboación en grupos raciais implica aceptar o principio de que cada individuo ten unha serie de características biolóxicas que o unen inequivocamente ao resto de suxeitos do seu grupo racial e que, asemade, tamén o discriminan, sen sombra de dúbida, verbo do resto de persoas doutras razas. En poucas palabras, o racismo científico do século XIX pensaba na aparencia externa e ascendencia familiar como criterios científicos inapelables que permitían establecer grupos humanos perfectamente discretos e internamente homoxéneos.

---

³⁰⁸ Quizabes, daquela, fose máis conveniente o termo de *construto semi-artificial* (Safran 1999: 83).

³⁰⁹ Estou a pensar en trazos como, por exemplo, a cor da pel ou, mesmo, a lingua.

Malia que, hoxe en día, ningún lingüista serio argumentaría en defensa (ou en contra) dunha lingua sobre argumentos raciais segundo a formulación tradicional decimonónica; isto non quere dicir que este tipo de razoamentos non deixaran pegadas (May 2001: 33), máis ou menos profundas, no “pensamento popular” e, tamén, no pensamento lingüístico posterior ao século XIX.

Como poñen de manifesto Le Page e Tabouret-Keller (1985: 223-227), os coñecementos científicos posteriores ao século XIX demostraron que os tipos raciais dese século non eran, como se pretendía, rigorosas categorías científicas senón, en verdade, estereotipos ou clixes culturalmente creados a partir da heteroxénea realidade social humana.

Un dos exemplos máis ilustrativos de até que punto a nosa percepción da realidade social humana (isto é, o concepto de raza) está influída polas nosas tradicións culturais atopámola, segundo o relato de John Earl Joseph (2004: 171), na Alemaña do período nazi onde, cando os científicos alemáns pretenderon dotar de rigor científico á premisa teórica de que os alemáns e os xudeus eran dous pobos xeneticamente diferenciados, de resultas dos seus propios estudos, víronse na obriga de admitir que as diferenzas entre estes dous colectivos non eran de tipo racial senón cultural.

En relación coa influencia do contorno cultural sobre a percepción da realidade social humana, Le Page e Tabouret-Keller (1985: 224) afirman, sen dúbida ningunha, que a visión tradicional de cada raza como un grupo humano discreto e internamente homoxéneo de acordo a criterios de orde xenética constitúe unha “idealización”, culturalmente creada, da realidade humana. Certamente, neste sentido, as modernas técnicas de análise xenético evidenciaron que, se comparásemos individuos entre si máis aló dunha serie fechada de conspicuos trazos físicos (cor da pel, nariz, ollos, pelo, etc.), decatariámonos de que os tipos raciais da antropoloxía decimonónica presentan, no seu interior, unha variabilidade biolóxica moi ampla.

En definitiva, de acordo con Le Page e Tabouret-Keller (1985: 225), desde un punto de vista biolóxico, cada individuo é único no tocante ao seu xenotipo porque, ao cabo, cada trazo xenético transmítese de pais a fillos de xeito individual e, deste xeito, non é imposible que, por poñermos un exemplo ilustrativo, unha persoa combine pel escura con pelo crecho e ollos azuis. Neste sentido, as razas, os tipos raciais e as identidade raciais son, en opinión de Le Page e Tabouret-Keller (1985: 226), estereotipos ou clixés construídos culturalmente desde unha serie fechada de variables

destacadas de aparencia externa e desde unhas cantas “ideas preconcebidas” sobre as evidencias xenéticas ou familiares.

A maiores, non deberíamos esquecer que a compoñente biolóxica, no parecer da antropoloxía clásica do século XIX un criterio sempre obxectivo, ecuánime e inapelable, non sempre funcionou con respecto á determinación da identidade racial do individuo como un principio plenamente “científico” visto que sabemos de casos concretos de manipulación consciente da herdanza xenética e da ascendencia familiar.

Un episodio manifesto de tratamento subxectivo da dimensión biolóxica do individuo produciuse na República de África do Sur durante a etapa segregacionista. Como dá a coñecer Harald Haarmann (1999: 71), o goberno surafricano, durante o apartheid, segmentou a totalidade da poboación da República de Sudáfrica en tres tipos raciais: brancos, negros e mestizos. No primeiro grupo, o goberno surafricano introduciu os homes brancos de ascendencia africáner ou inglesa; no segundo, os negros africanos e o pobo khoisan (hotentotes e bosquimáns) e, no terceiro, os inmigrantes asiáticos procedentes das antigas colonias británicas de India e Paquistán xunto cos fillos nados de relacións entre asiáticos e europeos.

Segundo Harald Haarmann (1999: 71), ninguén dubidaría da manipulación consciente que implica esta fragmentación da poboación surafricana se soubese que a ciencia biolóxica moderna, mediante o estudo da estrutura do ADN, determinou que o pobo Khoisan está xeneticamente máis próximo á “raza branca” que á “raza negra” e que os fillos nados de emparellamentos entre asiáticos e europeos non son exactamente iguais, desde un punto de vista xenético, aos inmigrantes asiáticos procedentes de India e Paquistán.

Xa que logo, por causa de todas as connotacións pexorativas e discriminatorias que se derivaban do presunto concepto científico de raza ou de identidade racial, os antropólogos substituíron aos poucos o concepto de raza pola idea de etnia ou grupo étnico en tanto que este segundo construto permitía ir máis aló da simple dimensión biolóxica e incorporar á análise do estudo dos procesos de conformación de grupos humanos variables como a cultura, a relixión, a xeografía e a lingua.

Así e todo, ademais de que o concepto de etnia non estaba, por completo, libre das connotacións pexorativas inherentes á idea de raza, a noción de grupo étnico seguía sen ofrecer unha cobertura teórica adecuada á posibilidade de que a globalidade das características obxectivas dun individuo (biolóxicas, xeográficas, lingüísticas, culturais, relixiosas, etc.) sempre podía ficar subordinada á focalización interesada e subxectiva

do propio individuo porque, se isto non fose así, como se poderían explicar os casos da minoría arbresh (albanesa) en Italia³¹⁰ ou dos emigrantes de terceira e cuarta xeración en Estados Unidos entre os cales houbo unha clara xerarquización dos seus trazos obxectivos identitarios en función dos seus propios intereses³¹¹.

Así pois, en consonancia co modelo teórico sociolingüístico que aquí postulamos, o individuo, nin está atado ao seu grupo humano de nacemento por atávicos e irracionais lazos de sangue ou de calquera outro tipo (cultura, lingua, relixión, etc.) como postulaban os partidarios do concepto de raza e etnia, nin sería unha “fría calculadora” quen de escoller, en función de intereses económicos, a súa identidade. Máis ben, semella que todos os casos reais se sitúan nalgún punto intermedio entre un e outro extremo de tal xeito que case nos atreveríamos a afirmar que, na práctica, hai tantas posibilidades como exemplos diferentes analicemos.

Por exemplo, en Tailandia, segundo relata Nancy C. Dorian (1999: 27), algúns individuos da minoría lingüística ugong³¹², en contra do que marcaban as súas árbores xenealóxicas e ao contrario do que demostrou, con posterioridade, o traballo de campo dos investigadores³¹³, non só negaban ser parte da súa comunidade senón que tamén afirmaban ser incapaces de falar a lingua dos seus ascendentes. En opinión desta mesma investigadora, a renuncia explícita á identidade e á lingua autóctona obedecía ao desexo de conseguir todas aquelas vantaxes económicas e políticas que viñan asociadas á identidade dominante en Tailandia (os tai).

Mais, coa intención de que se vexa, con máis claridade, que cada identidade de grupo ou individual conforma, no fondo, un “cóctel” único e especial resultado da mestura dunha serie concreta de ingredientes nunha proporcionalidade única e

---

³¹⁰ Como informan Eda Derhemi (2002: 251), John Earl Joseph (2004: 164-165) e Sue Wright (2004: 240-241), a minoría lingüística de ascendencia e fala albanesa (=arbresh) presentes en Italia desde o século XVI; a partir de 1990, tras a chegada ao país transalpino de “novos” inmigrantes procedentes de Albania, por causa de que os italianos asocian a estes últimos con actividades delictivas (nomeadamente, co narcotráfico e coa prostitución), están a distanciarse tanto da variedade estándar do albanés (isto é, son máis receptivos a unha variedade estándar autónoma e propia para as falas albanesas de Italia) como da súa identidade albanesa orixinal (é dicir, insisten na súa condición de “italianos”). Por todo isto, este idioma tamén abala, actualmente, entre a consideración de lingua de seu ou de dialecto do albanés estándar.

³¹¹ Segundo John Edwards (1985: 8) e Karmela Liebkind (1999: 141), os inmigrantes de terceira e cuarta xeración nos Estados Unidos considéranse a si mesmos dentro do mesmo grupo étnico dos seus bisavós e tataravós malia que, en xustiza, non teñan moitas razóns obxectivas para isto. En verdade, estes inmigrantes, no tocante á lingua que falan, á cultura e sociedade en que viven e ao espazo xeográfico en que habitan, son radicalmente diferentes aos seus ascendentes.

³¹² Unha tribo asentada na parte occidental do país que fala unha lingua do mesmo nome pertencente á familia lingüística tibetano-birmana.

³¹³ A través de entrevistas con outros individuos pertencentes a estes mesmos colectivos demostrouse que os primeiros suxeitos entrevistados sabían falar a lingua ugong (Dorian 1999: 27-28).

específica; talvez, non estaría de máis que trouxeramos a colación o exemplo do pobo caiuga.

Segundo Nancy C. Dorian (1999: 28-29), os caiuga son unha tribo asentada en Oklahoma que, malia conservar a súa lingua orixinal e a pesar de preservar moitas das súas peculiaridades culturais, por causa da súa azarosa historia, perderon consciencia de ser un grupo humano diferenciado e pasaron a considerarse parte doutra tribo americana: os seneca. Esta perda de consciencia como pobo diferenciado, simbolizado no esquecemento e renuncia ao seu *etnónimo* ancestral³¹⁴, explícase, no parecer de Nancy C. Dorian (1999: 28-29), como unha consecuencia dos desprazamentos forzosos en que se viu inmerso este colectivo desde os seus territorios orixinarios (zona centro-norte do actual estado de Nova York) así como pola redución da súa poboación e polo contacto crecente coa tribo dos seneca.

É posible tal diversidade de opcións concretas porque, como xa dixemos con anterioridade, a identidade de cada individuo sería, en verdade, unha rede de identidades parciais sobre a cal, segundo a base contextual histórica, social, cultural, etc., en que se sitúe cada individuo nun momento concreto e nun lugar determinado, sería factible focalizar sobre unha ou outra compoñente (Fishman 1999: 155, Haarmann 1999: 61-62).

Así, por exemplo, nunha situación de confrontación entre un grupo social dominante e un colectivo dominado, un individuo pode interpretar a súa identidade orixinal como un concepto negociable na procura dunha pretendida integración no colectivo dominante correspondente de tal forma que podería xurdir un tipo de identidade que a investigadora Karmela Liebkind (1999) designa como *identidade bicultural*.

A *identidade bicultural* sería, na opinión de Karmela Liebkind (1999), unha estratexia identitaria que aspiraría a resolver, dun xeito eficaz, sinxelo e práctico, unha situación de conflito previo entre un colectivo dominante e un colectivo dominado pois o individuo, colocado na disxuntiva de escoller entre unha identidade social completamente allea e a identidade social propia, podería optar por construír unha identidade social intermedia que lle permitise, por unha banda, un certo grao de

---

³¹⁴ Nótese que a presenza/ausencia dun *etnónimo* diferenciado (como xa vimos cos casos, por exemplo, dos kven, dos tornedalianos e dos rusinos) ten moito que ver coa presenza/ausencia dunha identidade diferenciada até o extremo de que a aparición dun “novo” *etnónimo* semella pouco facible sen a emerxencia da consciencia dunha “nova” identidade asociada e, pola contra, a perda de consciencia de ser unha identidade diferenciada parece que se asocia co “esquecemento” do *etnónimo* propio.

integración na sociedade dominante e, por outra, conservar unha parte da súa herdanza cultural (isto é, manter un certo grao de compromiso co seu grupo humano orixinal). Isto, na práctica, a un nivel estritamente individual traería consigo unha coidadosa selección dos trazos identitarios que se deben modificar e dos riscos de identidade que se deben preservar e a un nivel colectivo implicaría unha transformación constante nunha ou noutra dirección do estado identitario orixinal.

Un exemplo ben claro de *identidade bicultural* atopariámolo, segundo Ofelia García (1999: 241), nos países latinoamericanos visto que, nese espazo xeográfico, froito dos avatares históricos vividos por todos estes pobos, a identidade social real destes individuos se localiza nalgún punto intermedio entre a identificación plena e absoluta coa lingua e coa cultura española como marca identitaria fronte á cultura angloamericana e a adscrición total ás linguas autóctonas americanas como sinal de identidade fronte a cultura e a lingua española³¹⁵. Evidentemente, segundo houberse unha decantación xeneralizada cara a un destes dous polos extremos do *continuum identitario* americano, xurdiría, ao cabo, unha nova identidade social que, no fondo, nunca sería exactamente idéntica a ningunha das dúas identidades orixinarias.

Con todo, a pesar de que recoñezamos a enorme utilidade do concepto de *identidade bicultural* cando traballamos con casos onde resulta relativamente fácil delimitar, de antemán, dous colectivos sociais independentes; así mesmo temos que recoñecer que a operatividade deste modelo teórico diminúe, de xeito considerable, cando nos enfrontamos coa problemática de identidades sociais moi difusas (isto é, con límites pouco claros) propias das sociedades ex-coloniais onde se produce unha moi estreita convivencia entre múltiples linguas e identidades.

Dito doutro xeito, o concepto de *identidade social bicultural* podería explicar a emerxencia dunha nova identidade social sempre e cando, como puntualizan Le Page e Tabouret-Keller (1985: 3-14) e Andrée Tabouret-Keller (1997: 322), aceptásemos, como efectiva e real, a segmentación da realidade social humana (en dous, ás veces máis, colectivos discretos) que foi elaborada polo investigador dun xeito apriorístico. Evidentemente, na maioría das sociedades occidentais (tamén, na sociedade galega), na medida en que, desde hai moito tempo, operan fortísimas forzas polarizadoras (institucións educativas, normas prescritivas, medios de comunicación de masas, etc.), non sería imposible que puidésemos compartimentar esas colectividades, dun xeito

---

³¹⁵ O primeiro polo identitario extremo sería visible na defensa da pureza do español nos usos escritos mentres que o segundo nas declaracións públicas a prol do achegamento ás linguas autóctonas americanas.

apriorístico e segundo a maior ou menor perspicacia do investigador, en dous ou máis colectivos discretos e que, a seguir, se aceptase que eses grupos humanos discretos teñen unha existencia real e efectiva.

Así, por exemplo, na sociedade quebequesa, aprioristicamente, poderíamos discriminar dous grupos sociais discretos (os anglo-canadenses e os franco-quebequeses) e, unha vez delimitados eses dous grupos en función do seu idioma (uns falan inglés e outros francés, respectivamente), tampouco resultaría abondo complicado que se aceptase esa segmentación para concluír que os individuos poden colocarse, como afirman Richard Y. Bouris e David E. Marshall (1999: 258), nalgún punto identitario intermedio entre os extremos opostos dunha identidade anglo-canadense e dunha identidade (franco-)quebequesa e que pode haber unha decantación masiva cara a un ou outro extremo do *contínuum identitario* en función das circunstancias sociais, políticas, económicas e culturais.

Agora, que acontecería con este modelo teórico se, nunha sociedade determinada, nos encontrásemos cun número considerable de individuos que non se pode situar nun punto concreto dunha única e mesma dimensión identitaria (isto é, dun único *contínuum lineal identitario*) porque, nin se definen a si mesmos, nin actúan sempre, con respecto a dous únicos puntos identitarios opostos. Noutras palabras, que sucedería coa hipótese da *identidade bicultural* se, como se recolle en R. B. Le Page e Andrée Tabouret-Keller (1985: 13-14), nos atopásemos con individuos que poden, saben e desexan comportarse, alternativa ou simultaneamente, como “máis ou menos españois”, como “máis ou menos ingleses”, como “máis ou menos crioulos”, como “máis ou menos americanos”, etc.

Ante a posibilidade real de que un mesmo individuo (ou grupo de individuos) se adscriba, alternativa ou simultaneamente, a varias identidades sociais, semella evidente que a capacidade analítica real do modelo teórico da *identidade bicultural* diminúe considerablemente xa que resulta moi complicado segmentar a realidade social humana en grupos relativamente discretos (sexan dous, tres, catro, etc.) e asignar a cada individuo a un deses colectivos previamente delimitado pois un mesmo individuo pode declarar máis dunha identidade.

Precisamente, co obxectivo de investigar ese tipo de realidades identitarias multidimensionais e sumamente complexas características de non poucas sociedades ex-coloniais e, así mesmo, coa finalidade de intentar comprender como emerxe, desde un contexto inicial de marcada heteroxeneidade identitaria e lingüística, o sentimento de

posuír unha nova e propia identidade social homoxénea e unha nova lingua propia; R. B. Le Page e Andrée Tabouret-Keller (1985: 158-249), desconformes coa capacidade analítica dos modelos teóricos precedentes³¹⁶, articularon, desde un punto de vista sociolingüístico, o seu propio paradigma especulativo.

En esencia, as hipóteses teóricas destes dous investigadores desexaban comprender e explicar os mecanismos a través dos cales emerxe unha nova identidade social homoxénea así como o sentimento de posuír unha lingua propia a partir da realidade humana dun discurso inicial, individual e colectivo, caracterizado por unha heteroxeneidade identitaria e lingüística moi acusada.

O modelo teórico ideado por R. B. Le Page e Andrée Tabouret-Keller (1985) é, para os nosos intereses, tanto máis interesante na medida en que como proposta teórica sociolingüística, ademais de xurdir como hipótese explicativa (Le Page e Tabouret-Keller 1985: 115) a todo un monte de datos lingüísticos reais recollidos ao longo de anos de estudo en comunidades multilingües pos-coloniais, non precisa de grupos sociais aprioristicamente delimitados (Le Page e Tabouret-Keller 1985: 114). Xa que logo, a hipótese dos *Actos de Identidade* desenvolvida por estes dous teóricos responde a ese proxecto global da sociolingüística de, con palabras de John Earl Joseph (2004: 15), arredarse da “visión platónica” das linguas e de achegarse “ao que realmente se di” e “ao que realmente se oe”.

Certamente, en canto Le Page e Tabouret-Keller (1985: 5) comezaron a traballar con todo o material lingüístico (gravacións de narracións orais e conversas así como enquisas lingüísticas) recollido nas súas investigacións nos territorios pos-coloniais do estado soberano de Belice (antes Honduras Británicas), da illa de Santa Lucía no Caribe oriental e dos descendentes de inmigrantes das Indias Occidentais no sueste de Londres, axiña, se decataron de que: 1ª) os usos lingüísticos vernáculos destas poboacións foron tradicionalmente desprezados fronte á variedade estándar imposta polo sistema educativo, 2ª) as comunidades e os individuos non actúan como sistemas internamente homoxéneos senón como polisistemas lingüístico-identitarios sumamente complexos e 3ª) estas comunidades estaban nun constante estado de fluxo (pos-colonial) desde un contexto previo de intensa fragmentación lingüística e identitaria cara a unha converxencia ao redor do sentimento de posuíren unha identidade e un idioma de seu.

---

³¹⁶ En esencia (Le Page e Tabouret-Keller 1985: 7-8), non só se mostran insatisfeitos co paradigma teórico do estruturalismo senón tamén co modelo sociolingüístico de investigadores como William Labov e Peter Trudgill pola súa tendencia á construción apriorística de colectivos discretos.

Ademais, en varias ocasións ao longo do seu estudo, R. B. Le Page e Andrée Tabouret-Keller (1985: 4-5, 15, 19, 158-206) deixaron constancia de que o seu modelo teórico sería aplicable non só, en sincronía, á análise de situacións semellantes de heteroxeneidade lingüística e identitaria derivadas dun pasado colonial (p.e. Caribe, Malaisia, Singapur e o conxunto do continente africano) senón tamén, en diacronía, ao estudo das diferentes identidades e idiomas que xurdiron no pasado (p.e. ao estudo da emerxencia dunha identidade e dunha lingua inglesa).

Neste sentido, cómpre salientar que, como xa vimos³¹⁷ e como se verá en diante, cada vez máis sociolingüistas están de acordo coas hipóteses teóricas de Le Page e Tabouret-Keller (1985: 4, 15, 19, 158-206) de que unha nova identidade e un novo idioma emerxe, tanto na actualidade como no pasado, dun xeito progresivo, desde unha conxuntura inicial de intenso contacto entre unha multiplicidade de identidades e variedades lingüísticas (isto é, a partir dun fondo lingüístico de marcada e intensa heteroxeneidade lingüística e identitaria e, por conseguinte, desde unha situación de *difusividade* ou *diverxencia* inicial).

Para xustificar a pertinencia da afirmación anterior con respecto ao pasado, Le Page e Tabouret-Keller (1985: 19) así como William Downes (1984: 30-31) acoden ao inglés medieval que, para estes tres lingüistas, en contra do parecer daqueles investigadores que se sitúan na esteira do pensamento da lingüística histórico-comparativa decimonónica, non sería o resultado lóxico dunha progresión evolutiva lineal do tipo xermánico occidental→anglo-frisión→anglosaxón→inglés medieval senón que, en verdade, sería a etapa final dun longo e demorado proceso de transformación lingüística que, desde unha situación primeira de intenso contacto lingüístico entre unha multiplicidade de variedades lingüísticas e identidades, contra o século XIV, callaría en algo moi semellante a unha lingua franca ou a un pidgin.

Correlativamente, de acordo con esta liña deste pensamento, Le Page e Tabouret-Keller (1985: 4, 15, 19) xunto con Walt Wolfram (2002: 776-781) (re-)conceptualizan o fenómeno da *obsolescencia* das variedades lingüísticas non tanto como un fenómeno derivado dunha suposta debilidade estrutural que dificultaría a capacidade de adaptación de determinadas variedades lingüísticas a un entorno social cambiante e que, así mesmo, avanzaría, por necesidade, por medio dun proceso lingüístico de redución e de simplificación progresiva do conxunto de alternativas léxicas e gramaticais de que tería

---

³¹⁷ A este respecto, lémbrese o xa dito sobre os procesos de *koineización*.

coñecemento o falante (tal e como se recolle no chamado modelo teórico dos *semi-falantes*) senón máis ben como un fenómeno relacionado co contacto lingüístico onde unha determinada variedade lingüística (fose esta dialecto ou lingua, en termos tradicionais) desdebuxaría progresivamente os seus límites relativamente discretos con respecto a outras variedades lingüísticas de tal xeito que, a un nivel microlingüístico (é dicir, individual), cada falante posuiría, no seu repertorio lingüístico, un número progresivamente maior de opcións léxicas e gramaticais e 2º) a un nivel macrolingüístico (isto é, colectivo), detectaríamos un volume crecente de coincidencias entre variedades lingüísticas (isto é, con extremas progresivamente cada vez máis *difusas* entre variedades lingüísticas).

Así pois, dado que, no parecer de R. B. Le Page e Andrée Tabouret-Keller (1985) e de Mari C. Jones e Ishtla Singh (2005), o fenómeno da *emerxencia/obsolescencia* das variedades lingüísticas e do *cambio lingüístico* están intimamente relacionados, poderíamos afirmar que unha variedade lingüística en recesión, desde un enfoque lingüístico, podería adquirir ante os lingüistas a aparencia dunha variedade lingüística comparativamente máis *difusa* ou *diverxente* de tal forma que, con palabras máis comúns entre os sociolingüistas, estaríamos ante unha estrutura lingüística marcada por unha intensa heteroxeneidade/variabilidade e con *cambio lingüístico en progreso*.

Agora ben, do mesmo xeito que o pasado pos-colonial do estado centroamericano de Belice derivou nunha situación inicial de marcada heteroxeneidade lingüística e identitaria (Le Page e Tabouret-Keller 1985: 62-67)³¹⁸, así mesmo, correlativamente os cambios sociais que se produciron neste territorio no período comprendido entre 1969 e 1981 (maior interacción diaria entre os descendentes dos primeiros colonizadores, maior sentimento de unión como resultado dunha hostilidade crecente fronte aos estados de Guatemala e México, etc.), comezou a emerxer (Le Page

---

³¹⁸ Belice, desde 1821 até 1945, estivo subordinada politicamente ás metrópoles coloniais de España e Inglaterra e, como consecuencia da mestura étnica de grupos autóctonos (maias) con poboacións foráneas (ingleses, españois, escravos africanos, etc.), tras a caída do imperio colonial británico, aboioi unha amalgama lingüística e identitaria, sumamente complexa, tanto a nivel social como individual, conformada pola interacción constante e fluída entre múltiples variedades lingüísticas e identidades. Así, no plano colectivo, segundo R. B. Le Page (1997: 28-29), observamos que, no estado de Belice, aínda hoxe, o grupo de cidadáns que se auto-define como “belicenses” convive con outros colectivos de individuos que se caracterizan a si mesmos como “españois”, “maias”, “crioulos” ou “caribeños”. A maiores, de descendermos ao plano estritamente individual, un único individuo, ao longo do seu periplo vital (Le Page e Tabouret-Keller 1985: 183) e, incluso, nun momento dado da súa vida –por exemplo, durante unha entrevista– (Le Page e Tabouret-Keller 1985: 13-15), pode definirse a si mesmo ou comportarse (non só lingüisticamente), alternativamente, unhas veces como “español” e, noutras ocasións, como “crioulo” ou como “inglés”.

e Tabouret-Keller 1985: 13), devagar, un sentimento de posuír unha identidade e unha lingua belicense autónoma e propia.

Neste segundo caso (isto é, para facermos referencia á emerxencia dunha nova variedade lingüística e dunha nova identidade), en termos de R. B. Le Page e Andrée Tabouret-Keller (1985), falaríamos de *focalización* ou *converxencia* en tanto en que, ademais de que se tende cara a un acordo crecente no tocante á concepción do grupo como unha identidade diferenciada (e, por conseguinte, cada vez é máis común o uso dun *etnónimo* diferenciador) así como con respecto a unhas determinadas normas lingüísticas de uso, cada vez hai unha preocupación maior pola pureza da lingua e pola necesidade de distanciamento lingüístico verbo doutras variedades lingüísticas afíns (isto é, de conformar un grupo lingüístico e identitario relativamente discriminado).

Verbo disto, sería pertinente ter presente que a totalidade de usos lingüísticos do individuo (desde unha única peculiaridade lingüística, como xa vimos que acontecía no caso de *Xibbólet*, até a globalidade das características fonéticas, unidades léxicas, estruturas sintácticas e, incluso, o propio nome de pía dun individuo) “marcan” e, á vez, “crean” os lazos de unión entre a identidade estritamente individual e as identidades de grupo de tal xeito que un individuo formaría parte dun grupo concreto en tanto en canto se comportase lingüisticamente, ou non, de xeito similar ao resto de individuos dese mesmo grupo.

En opinión de R. B. Le Page (1997: 29)³¹⁹:

[...] individuals create (the use of this word does not imply consciousness or “rationality”) their linguistic systems so as to resemble those of the group or groups they wish from time to time to be identified with, or so as to distinguish themselves from they wish to distance themselves from.

Ademais, como comenta Andrée Tabouret-Keller (1997: 323), os:

Groups or communities and the linguistic attributes of such groups have no existential locus other than in the minds of individuals, and such groups or communities inhere only in the way individuals behave towards each other.

---

³¹⁹ En Le Page e Tabouret-Keller (1985: 181), o texto orixinal dicía así: “[...] the individual creates for himself the patterns of his linguistic behaviour so as to resemble those of the group or groups with which from time to time he wishes to be identified, or so as to be unlike those from whom he wishes to be distinguished”.

Con todo, neste paradigma teórico, non só importa “o falar” senón tamén “o escoitar” no sentido de que a resposta recibida desde o interlocutor pode reforzar o comportamento lingüístico inicial ou, pola contra, pode “aguilloar” ao emisor para que este varíe a súa conduta lingüística primeira coa finalidade de que se modifiquen as proxeccións identitarias iniciais. Na medida en que a resposta daqueles con que se fala reforce o comportamento lingüístico inicial, este será progresivamente máis regular (é dicir, máis *focalizado*) mentres que, pola contra, se as respostas obrigan a variar ese comportamento inicial (non só lingüístico), este sería cada vez máis variable (isto é, máis *difuso*).

En definitiva, o modelo teórico dos *Actos de Identidade* é unha hipótese teórica que pretende explicar como, desde unha situación inicial de forte e marcada heteroxeneidade lingüística e identitaria (= *difusividade* ou *diverxencia*) –isto é, desde unha conxuntura primeira de sistemas lingüísticos e identitarios relativamente *difusos* ou *diverxentes*–, é posible que emerxa, devagar e aos poucos, en consonancia con toda unha serie de procesos sociais circundantes, a percepción de que se posúe unha identidade e unha lingua propia como resultado dun proceso de *focalización* ou de *converxencia* ao redor dunha serie de normas lingüísticas de uso e en torno a un conxunto de trazos identitarios que se ven como “símbolos” conspicuos desa nova lingua e desa nova identidade.

3. 3. 3. 1. 3. A relación entre lingua e nación

Aínda que como afirma Sue Wright (2000: 11) sexa sumamente complicado definir os conceptos de nación e de nacionalismo, en opinión de Stephen May (2001: 54), unha nación podería caracterizarse como aquel grupo de individuos que teñen en común a consciencia de formar unha comunidade histórico-cultural diferenciada de tal forma que os suxeitos integrados nesa nación non son alleos a un certo sentimento de compartir un territorio, unha memoria histórica e unha cultura común así como unha aspiración dunha certa autodeterminación política. Deste xeito, de acordo con Stephen May (2001), poderíamos dicir que o concepto de nación integraría, cando menos, cinco dimensións claves: psicolóxica (isto é, a consciencia de formar parte dun grupo diferenciado), territorial, histórica, cultural e política.

Por súa vez, e en íntima conexión coa definición anterior de nación, o nacionalismo podería entenderse, en esencia, como un movemento ideolóxico que

procuraría unha correspondencia biunívoca relativamente exacta entre as variables de nación e estado de tal forma que cada nación contase cun estado de seu ou que, como mínimo, cada nación contase cun certo nivel de soberanía política ou autogoberno.

Evidentemente, aínda que aquí optamos por unha determinada visión dos conceptos de nación e de nacionalismo, no tocante a estas dúas cuestións, de acordo con Stephen May (2001: 53) e Sue Wright (2000: 11), é necesario ter moi presente que non hai unha visión única verbo destas dúas variables senón unha multiplicidade de perspectivas que, de prescindirmos dos detalles, poderíamos agrupar ao redor de dúas grandes perspectivas: *primordialista* e *modernista*.

De acordo con Stephen May (2001: 57-58) e Sue Wright (2000: 15-19), os partidarios do enfoque *primordialista* ven as nacións modernas como entidades “obxectivas”, “naturais” e “perennes” cunha existencia real e efectiva previa á propia acción investigadora dos historiadores e/ou dos lingüistas. Deste xeito, segundo os partidarios desta primeira posición sería perfectamente factible: 1º) retrotraer as orixes das nacións contemporáneas á Idade Media e, incluso, en determinadas ocasións (por exemplo, no caso da nación hebrea), até os comezos da historia escrita e 2º) individualizar as nacións modernas de acordo a unha serie de trazos obxectivos contrastables na realidade (nomeadamente, unha lingua, unha historia, unha cultura, un espazo xeográfico e unha “etnia” ou “raza” diferentes).

Malia que esta posición tocante ao concepto de nación e de nacionalismo, tanto nas súas versións máis radicais como nas súas vertentes máis moderadas ou matizadas, hoxe en día, fóra do ámbito concreto das proclamas nacionalistas que procuran conscientemente a mobilización das masas, sexa unha postura máis ben marxinal; no pasado, nomeadamente entre os lingüistas alemáns decimonónicos, era moi común a opinión de que, como destacan Joshua A. Fishman (1973: 46) e Stephen May (2001: 58), cada lingua era expresión da “alma” e do “espírito” dunha nacionalidade diferente pois cada lingua diferente implicaba unha nación diferente, cada nación debía conservar a súa lingua e a súa cultura para sobrevivir como nación e cada nación singularizada por unha lingua debía aspirar a constituírse en estado independente.

Pola contra, os partidarios do enfoque *modernista*, dado que, por moi amplo que fose o conxunto de trazos obxectivos que manexamos para a individualización e para a caracterización das nacións, sempre habería unha serie de casos concretos de países que ficarían fóra desa definición de nación construída sobre un conxunto fechado de atributos previamente fixados como caracterizadores da entidade nación (ben como

variantes, ben como excepcións) e posto que as nacións actuais eran ben diferentes dos seus precedentes históricos, consideran que as nacións serían artefactos culturais derivados dun proceso histórico de construción cuxo obxectivo último sería contrarrestar a marxinação política, económica e social en que caeran determinados colectivos humanos tras os profundos cambios socioeconómicos derivados dos procesos de industrialización, urbanización e democratización de finais do século XVIII e principios do século XIX. Así pois, para os defensores desta teoría, as modernas nacións (en realidade, nacións-estado), aínda que se lles recoñeza unha certa conexión cun pasado máis ou menos remoto (polo xeral, non moito máis alá da Idade Media), serían fenómenos modernos, necesarios e inevitables consecuencia da Revolución Industrial que marcou o tránsito do século XVIII ao XIX³²⁰.

Fronte a estas dúas perspectivas (se queremos extremas), ambas as dúas con toda unha problemática conceptual asociada non pequena, Joshua Fishman (1973: 3-38), John Earl Joseph (2004: 92-131) e Stephen May (2001: 52-89) optan por un enfoque ecléctico que combina as achegas teóricas máis destacadas dunha e doutra postura de tal xeito que, tal e como acontecía no ámbito das identidades, dese este punto de vista sincrético que Stephen May (2001: 53) denominaba *etno-simbólico*, a nación, con verse como un artefacto cultural derivado dun lento e demorado proceso histórico de construción comandado por unha elite intelectual (Fishman 1973: 15-20), non sería, na súa totalidade, un “invento” *in vacuum* na medida en que as elites culturais encargadas de liderar ese proceso traballarían sempre en convivencia cunha serie de materiais pre-existentes (Fishman 1973: 16) e as nacións chegarían a ter unha “existencia real” en tanto que son obxecto de certas adhesións identitarias (non só manifestacións conscientes do tipo “Eu son galego”).

En realidade, no parecer destes estudosos (Fishman 1973: 3-38, Joseph 2004: 98-106, May 2001: 71), a ideoloxía nacionalista así como a idea de nación (ao igual que acontecía coas identidades) non aparecen desde a nada como se fosen produtos exclusivos da “fábrica intelectual” dunha minoría cultural senón que xorden de resultas dunha dialéctica bidireccional constante entre tradición (mitos, lendas, heroes, memoria colectiva, etc.) e modernidade de tal forma que a habilidade dunha elite intelectual para construír vínculos entre pasado e presente dunha colectividade concreta será vital para que na masa crítica receptora da proposta chegue a callar a idea dunha solución de

---

³²⁰ No parecer de Stephen May (2001: 63), Ernest Gellner e Benedict Anderson serían exemplos paradigmáticos desta postura.

continuidade histórica entre pasado e presente e, por conseguinte, para que se acepte tanto a visión proposta de nación como a propia existencia desa nación.

Desde este enfoque, a nación, ademais de ser unha forma de organización política que pretende satisfacer as necesidades das diferentes sociedades modernas tras a Revolución Industrial (isto é, ao pé dunha nación-estado), tamén conforma, a maiores, unha comunidade histórico-cultural sumamente complexa e multidimensional onde está presente o sentimento dun determinado colectivo de cidadáns (anterior á propia manifestación do nacionalismo como ideoloxía explícita) de manter algún tipo de ligazón máis alá da simple pertenza a unha mesma unidade política.

Se isto non fose así, é dicir, se a ideoloxía nacionalista e a idea de nación non se baseara nalgún tipo de material preexistente, se a nación non tivera un certa existencia real nas adhesións identitarias ao modelo de nación proposto (insisto, non só conscientes) e se, por conseguinte, se cada nación fose, unicamente, unha creación *in vacuum*; semella que a idea de nación estaría condenada ao fracaso en tanto en canto parece difícil que esa proposta derivada dunha determinada elite intelectual chegara a ser recollida e aceptada pola xeneralidade da poboación como se esta fose unha entidade real e efectiva.

Con palabras de John Earl Joseph (2004: 13, 106), e en consonancia coas nosas afirmacións verbo do concepto de identidade, sería factible afirmar que as nacións son construtos ou artefactos culturais (polo tanto, en ocasións, divisións arbitrarias que se lle impoñen a determinadas persoas) que caerían dentro dese xeito de razoar que aquí designamos como *discurso performativo* (Bourdieu 1985: 90, Joseph 2004: 106).

Se as nacións son *discurso performativo*, isto quere dicir que, nun principio, existen exclusivamente como un *significante* ou, dito doutro xeito, son, nun primeiro momento, en realidade, un desexo por realizar ou unha proposta aínda por cumprir. A seguir, moi en función da base obxectiva desde a cal se formule esa proposta, se esa suxestión chega a ser experimentada como unha realidade efectiva por toda esa masa crítica que se pretende convencer e se, por conseguinte, chega a ser aceptada como unha realidade “natural” que se dá por sentada, adquire un *significado*; isto é, dótase dunha aparencia de “entidade real e efectiva” aínda que, no fondo, nunca abandone a súa condición de categoría ou construto mental.

Por suposto, non todo *significante* consegue acadar a dimensión de realidade incontestable porque o labor das elites intelectuais (Fishman 1973: 17, 28) que comandan este labor pode verse obstaculizado por forzas externas a eles (outra elite en

competición, cambios socioeconómicos, etc.) e pola propia configuración da *intelligentsia* xa que, por unha razón ou outra (educación en exceso elitista, formación intelectual fóra do país, exilio, marxinación persoal, etc.), esa elite intelectual pode estar ideoloxicamente dividida ou situada moi lonxe da masa crítica que se pretende gañar para a causa.

Así pois, nesta nova visión do concepto de nación e do movemento ideolóxico do nacionalismo, en tanto en canto ambos os dous conceptos integran unha dimensión político-legal e unha vertente histórico-cultural, ao pé das nacións plenamente recoñecidas como tales (é dicir, xunto as nacións-estado cun proceso de construción nacional case fechado) cómpre que situemos esoutro tipo de nacións que Joshua Fishman (1973: 29-38) designa como nacións en “desenvolvemento”. Este segundo tipo de nacións, con carecer de plena autonomía política, posúen un sentimento de colectividade diferenciada de tal forma que, na terminoloxía de Stephen May (2001: 76), estas *proto-nacións* poderían estar integradas nun marco político superior (por súa vez, un estado multinacional).

En correlación coa diferenciación entre nacións sen estado (ou *proto-nacións*) e nacións-estado, cun afán metodolóxico e en consonancia coas opinións de Stephen May (2001: 78), sería interesante distinguir entre *nacionalismos políticos* e *nacionalismos culturais* cuxa diferenza esencial radicaría na relevancia que outorgan un e outro, nun determinado momento, á aspiración de acadar a categoría de entidade política independente. Así, mentres nos *nacionalismos políticos* a arela de ser estado independente conforma o motor esencial dos propios movementos ideolóxicos, nos *nacionalismos culturais* semella que, polo xeral, os obxectivos políticos (é dicir, a consecución dun aparello estatal propio) fican temporalmente subordinados ao desexo explícito de rexeneración da cultura, da historia e da lingua propias coa finalidade de axeitalas á modernidade e de acadar un certo apoio popular cara á súa causa.

Evidentemente, entre un e outro tipo de nacionalismo non existe unha fronteira nidia e inequívoca visto que un *nacionalismo cultural*, conseguidos os seus obxectivos iniciais, pode devir en *nacionalismo político* (p.e. Quebec) e todo *nacionalismo político*, ademais de ser, nunha etapa inicial, máis *cultural* ca *político* (Fishman 1973: 45-46), sempre pode retomar a vía do *nacionalismo cultural* cando, ante una ameza (real ou subxectiva) contra as peculiaridades culturais, lingüísticas, históricas, etc., máis

conspicuas da nación, (re-)emerxe a reivindicación explícita desas mesmas especificidades³²¹.

Certamente, á marxe de todas as críticas de que puidera ser obxecto esta compartimentación metodolóxica, non hai dúbida que esta hipótese de traballo resulta moi útil cando desexamos pór de relevo que non poucas das nacións sen estado occidentais actuais (p.e. Gales), do mesmo xeito que aconteceu no pasado coas grandes nacións-estado actuais europeas (p.e. Francia), conciben a reivindicación da cultura, da lingua e da historia propias non tanto como un fin en si mesmo senón máis ben como unha etapa previa cara á esixencia de maiores cotas de poder político. Visto así, a “obsesión” do nacionalismo cultural e das nacións sen estado actuais pola reivindicación do idioma, da cultura e da historia vernácula sería algo así como un primeiro “banzo” no proceso de construción nacional que posibilita o artellamento dunha certa base desde onde acometer o complicado e arriscado labor de reclamación de maiores cotas de autogoberno.

Tras esta mínima introdución sobre os conceptos de nación e nacionalismo, debemos avaliar, a seguir, até que punto e de que xeito se relacionan as variables nación/nacionalismo e lingua.

Non estaría de máis que comezásemos por dicir que a inmensa maioría dos especialistas interesados pola cuestión das relacións entre lingua e nación/nacionalismo recoñecen algún tipo de vínculo entre as variables nación e lingua e conceden á lingua un papel central á hora de individualizar unha nación fronte a outras nacións.

Evidentemente, como observa Joshua A. Fishman (1973: 44), a relación entre as variables lingua e nación non se debería formular tanto nos termos do mito “unha nación, un estado, unha lingua” segundo o cal en cada estado independente habería unha soa nación e unha soa lingua (é obvio que temos nacións sen lingua propia e que unha mesma lingua pode abranguer varias nacións) como no sentido de que no proceso de construción nacional, cando menos en Europa Occidental (Fishman 1973: 44), a presenza dun idioma autónomo e propio constitúe un factor clave en tanto que, ademais de permitir a comunicación entre os integrantes desa nación e de actuar como elemento de cohesión entre eses mesmos individuos, funciona como un dos elementos individualizadores máis destacados (se cadra, o primeiro) da singularidade dunha nación

---

³²¹ Lémbrase a este respecto todos os ataques directos de certos lingüistas españois a todos aqueles que defenden a existencia do asturiano, do aragonés, do catalán, do galego e do leonés como linguas de seu e non como dialectos do castelán ou portugués estándar.

determinada fronte ao resto de nacións (isto é, a presenza dun idioma autónomo constitúe un dos argumentos claves na reivindicación e lexitimación do estatuto de nación).

Dito doutro xeito, a inmensa maioría da bibliografía especializada que se ten achegado á cuestión da relación entre lingua e nacionalismo/nación coincide na idea de que non só existe algún tipo de relación entre estas tres variables senón que, ademais, a lingua ocupa un papel central na individualización dunha nación fronte a outras nacións; mais, a partir de aí, isto é, no tocante a como se explicita e como se concretiza o nexa entre lingua e nación/nacionalismo, xorden importantes diferenzas entre os diferentes autores e correntes teóricas.

Na formulacións máis comúns, o vínculo entre lingua e nación/nacionalismo enténdese dun xeito unidireccional e sen efecto retroalimentador posible de tal forma que as linguas, en tanto que se ven como realidades efectivas con existencia previa ao propio inicio do proceso de construción nacional, inciden no proceso de construción da idea da nación (mais nunca ao revés), ben como probas inequívocas de que existe unha nación diferenciada, ben como realidades manipuladas e engrandecidas co obxectivo de ser presentadas como “bandeiras” dunha nación diferente (Fishman 1973: 46-47)³²².

No entanto, as achegas teóricas máis recentes á análise da relación entre lingua e nación (Joseph 2004: 13, 124; Safran 1999: 84) insisten na liña teórica aberta por Joshua A. Fishman (1973: 47) onde o vínculo entre estas dúas variables se contempla como unha vía de dobre sentido de tal xeito que as linguas e as nacións xurdirían de xeito conxunto a través dun longo e dilatado proceso histórico de interacción dialéctica bidireccional constante durante o cal estas dúas compoñentes se inflúen mutuamente.

En opinión destes mesmos investigadores, Francia sería un dos exemplos prácticos máis evidentes da circularidade interactiva permanente que se crea entre as variables lingua e nación até o extremo de que sería factible afirmar que, en tanto en canto a construción da nación francesa e da lingua francesa foron dous procesos que camiñaron indisolublemente unidos desde, aproximadamente, 1539 até a actualidade³²³, a nación francesa non sería posible sen a lingua francesa e viceversa³²⁴.

---

³²² Segundo John Earl Joseph (2004: 124), esta postura encontraríase en Benedict Anderson.

³²³ Así opinan, entre outros, Richard Y. Bourhis (1982: 308-314), Joshua Fishman (1973: 78-79), Anne Judge (2000), Stephen May (2001: 156-164), Bernard Spolsky (2004: 63-75) e Sue Wright (2000: 35-40).

³²⁴ Paga a pena destacar, de acordo con Anne Judge (2000: 46) e Sue Wright (2000: 35-36), como feitos históricos que simbolizan a forte interconexión entre lingua e nacionalismo en Francia a declaración do francés como única lingua administrativa fronte ao latín en 1539 por Francisco I (*Ordonnance de Villers-Cotterêts*) e a creación da Academia Francesa en 1635 polo cardeal Richelieu.

No tocante ao caso francés, podemos dicir que, en consonancia co principio ideolóxico nacionalista de “un estado, unha nación, unha lingua”: 1º) a lingua francesa foi un elemento indispensable para a conformación do moderno estado francés en tanto en canto este idioma funcionou como “cemento” ou elemento de unificación das diferentes comunidades (alsaciana, vasca, bretoa, catalá, corsa, flamenca, occitana, etc.) que ficaron baixo o mandato do estado francés e 2º) a medida que se creaba a moderna nación-estado francesa, o idioma francés, devagar, tivo que transformarse, de xeito profundo, para adecuarse ás novas necesidades que se derivaban da conversión de Francia nun estado moderno. Algo moi similar aconteceu en Italia (Joseph 2004: 98-106) e en España (Penny 2000: 306-307) onde nación e lingua se interrelacionaron historicamente dun xeito tan intenso que cada unha destas dúas variables sería imposible por si soa (isto é, sen a participación da outra)³²⁵.

Verbo dos vínculos entre lingua e nación, no parecer de Joshua Fishman (1973: 44-73), as elites intelectuais con inclinacións nacionalistas³²⁶, necesitadas de trazos distintivos que lexitimasen e xustificasen a aspiración última de constituír unha nación diferenciada non dubidaron en acudir ás falas populares campesiñas (ou doutras comunidades similares illadas xeograficamente) porque esas variedades lingüísticas vernáculas populares, en tanto en canto se vían como menos contaminadas por influencias foráneas, semellan ofrecer unha base lingüística ideal para a construción dunha lingua relativamente discreta. Como comenta Joshua Fishman (1973: 53), a ideoloxía nacionalista entendeu que as variedades lingüísticas populares campesiñas eran algo así como o *Xibbolet* que lles permitiría diferenciar a un idioma concreto verbo dos seus “inimigos”.

Porén, semella obvio que ningunha destas variedades lingüísticas populares, tal e como se falaban entre campesiños e artesáns (isto e, en estado “natural”), sería quen de responder ao obxectivo básico de fomentar e estimular unha certa unidade de comportamento lingüístico e social entre todos aqueles individuos ou segmentos de poboación que se pretendía integrar nunha mesma nación na medida en que estes usos lingüísticos presentaban unha serie de “lagoas” que dificultaban, seriamente, a súa

---

³²⁵ Neste sentido, ademais de Ralph Penny (2000: 306-307), sociolingüistas como Juan Cobarrubias (1983: 59), Elvira Narvaja de Arnoux (2001: 187) e William G. Millán (1983: 123-124) insisten na figura do gramático Antonio de Nebrija como un dos primeiros e máis relevantes “construtores lingüísticos” da nación española.

³²⁶ No parecer de Joshua Fishman (1973: 26), non poucos dos movementos nacionalistas xurdidos a partir da segunda metade do século XVIII, tiveron que acudir ás “falas populares” porque, polo xeral, carecían do referente de centros de cultura propios e porque bateron de fronte coa realidade incontestable dunhas elites económicas e políticas autóctonas mergulladas lingüisticamente na lingua dominante.

actuación como “símbolo lingüístico” dunha unidade política real ou soñada e, a maiores, que asumisen as funcións comunicativas propias dunha lingua de cultura moderna.

Ante esta realidade incontestable, e co propósito de conseguir unha lingua de cultura adaptada ás necesidades dunha sociedade moderna a partir das variedades lingüísticas vernáculas campesiñas (ou, dito doutro xeito, co obxectivo de cumprir coa premisa básica do nacionalismo moderno de conxugar tradición e modernidade); a ideoloxía nacionalista acudirá á *planificación lingüística*³²⁷ (en esencia, o proceso de elaboración dunha variedade modelo e a expansión das súas funcións) como un instrumento ao servizo da consecución do estatuto de nación para a propia comunidade en tanto que a existencia dunha lingua autónoma semella ser un dos mellores argumentos para a reivindicación e lexitimación da categoría de nación.

Evidentemente, a pesar de que até este momento estivemos a falar dos nacionalismos xurdidos no período de tránsito cara á moderna civilización industrializada, os argumentos precedentes, como observa Sue Wright (2004: 48-49), serían tamén perfectamente aplicables ao proceso de interacción do cal xurdiron linguas (tamén nacións, claro está) como o español, o francés, inglés, etc., pois, con ser certo que estas linguas se construíron sobre a base das variedades lingüísticas das elites culturais, económicas e políticas das capitais estatais respectivas (Penny 2000: 295); así e todo, esas mesmas variedades lingüísticas coñeceron un longo e intenso proceso de transformación co obxectivo de que foran quen de asumir progresivamente a totalidade de novos dominios funcionais que viñan de seu coas novas esixencias de seren “linguas de estado” (Penny 2000: 295-312).

Deste xeito, todas as accións dos gramáticos, escritores, editores, etc., encamiñadas a acadar o estatuto de lingua para unha determinada variedade lingüística vernácula, ao pé da súa dimensión estritamente lingüística, presentarían tamén unha vertente política pois, na práctica, por unha banda, ao mesmo tempo que se estaba a crear culturalmente unha lingua, se estaba a contribuír ao proceso de construción dunha nación e, por outra banda, para acadar a categoría de nación era moi útil contar cunha lingua propia dado que esta era un argumento de peso á hora de xustificar e lexitimar o estatuto de nación (Fishman 1973: 16).

---

³²⁷ Máis adiante, definiremos o termo *planificación lingüística* así como todas as súas compoñentes.

Certamente, con todo, un lector coñecedor e interesado por todas estas cuestións, podería argumentar no sentido de que, se ben é certo que existe unha interrelación bidireccional constante entre as variables lingua e nación, tal vínculo é, no fondo, dunha importancia relativa (se queremos, en verdade, irrelevante) porque, con ser verdade que ese nexo acada unha “saliencia” notable ao longo do propio proceso de construción nacional e da propia variedade modelo, non entanto, a partir do momento en que unha nación e unha variedade estándar acadan a categoría de realidade “natural” e “incontestable”, todos eses nexos entre lingua e nación deixan de ser visibles para a maioría dos falantes usuarios desa variedade estándar e que integran esa nación.

Así e todo, aínda que aceptásemos que a inmensa maioría dos falantes (fóra das declaracións ocasionais dos lingüistas ou de persoas afíns como editores, profesores, intelectuais, etc., onde se reivindica a pureza dunha lingua como representación da esencia da patria ou onde se esixe conservar unha unidade lingüística e territorial previamente fixada como “símbolo vivo” da unidade nacional) non é consciente dos vínculos entre lingua e nación desde o momento en que unha nación se ve como unha realidade obxectiva (isto é, cando chega a ser unha nación-estado); de acordo con John Earl Joseph (2004: 117-118), isto non nos debería levar á conclusión de que estes nexos non teñen existencia real e de que defender tal relación sería algo así como unha ficción interesada creada por determinados investigadores para xustificar tanto o seu comportamento (supostamente “irracional”) como os seus argumentos ideolóxicos³²⁸.

Segundo John Earl Joseph (2004: 121), o feito de que os falantes das modernas nacións-estado non perciban e non sexan conscientes dos vínculos existentes entre as variables lingua e nación non implica, necesariamente, que estes non existan. Do mesmo xeito que determinados actos simbólicos da vida cotiá das persoas (bandeiras ás portas dos organismos oficiais, selos nos impresos oficiais, escudos en moedas e billetes, etc.), dan conta da pertenza a unha nación-estado concreta a pesar de que esta dimensión simbólica de adscrición a unha nación pase desapercibida para o denominado “home da rúa”, a ideoloxía nacionalista tamén está presente en actos lingüísticos tan comúns como no uso da “lingua correcta” ou na obsesión dos pais (polo xeral, de clase media) para que os seus fillos cumpran cunhas determinadas normas lingüísticas (en concreto, coas normas da variedade estándar).

---

³²⁸ Evidentemente, esta visión da defensa de determinados idiomas e nacionalismos como “irracional” está presente na obra de lingüistas como Manuel Alvar ou Gregorio Salvador.

Desde este punto de vista, se aceptamos que, nunha nación-estado calquera, as conexións entre lingua e nación aboian en actos habituais dos falantes como “Di x, non y”; isto permitiríanos reformular a suposta “inflación” de referencias explícitas aos vínculos entre lingua e nación (p.e. apelacións constantes á conservación da lingua e da súa pureza) que se produce nas nacións sen estado non como un feito atípico ou anormal atribuíble a un suposto carácter “irracional”, “primitivo” ou “emocional” das ideoloxías nacionalistas (nestes e noutros contextos) senón como unha realidade comprensible á luz das circunstancias concretas en que se desenvolve a relación lingua-nación neses contextos.

En síntese, pódese afirmar que os nacionalismos non estatais (polo xeral, culturais), ao igual que acontecera no ámbito das nacións-estado no pasado, na medida en que foron construídos por unhas contra-elites contra un discurso cultural e político hexemónico, sen a protección dun aparello estatal e nun contexto de cuestionamento constante da existencia da propia identidade nacional, semella que se viron na obriga de enfocar as peculiaridades culturais, históricas e lingüísticas da propia comunidade como unha especie de marcas xustificativas incontestables da condición de nación para a súa comunidade de tal forma que unha variedade de referencia propia (por extensión, unha lingua) se transformou nun trazo vital para a xustificación e lexitimación do estatuto de nación para esa mesma colectividade.

Nestes casos, os lingüistas, necesitados dunha variedade estándar autónoma e propia como argumento xustificativo esencial na reivindicación do estatuto de lingua para as súas variedades lingüísticas así como da condición de nación para a súa colectividade, focalizaron sobre as peculiaridades lingüísticas daquelas variedades lingüísticas que se vían como propias (ás veces, mínimas) fronte a aqueloutras falas xeográfica e lingüisticamente afíns co obxectivo de que, tras elevar, por medio dun proceso de *planificación lingüística*, esas peculiaridades lingüísticas á categoría de patrón de corrección lingüístico e unha vez conseguida unha variedade de referencia propia e autónoma, a variedade modelo resultante actuase como “bandeira” visible da condición de lingua para esas variedades lingüísticas así como, por extensión, da categoría de nación para a comunidade correspondente.

Así, por exemplo, en atención a Stephen Barbour (2000c: 10-11), se unha elite intelectual estivese interesada na conversión das falas que se ven como propias nunha lingua en por si, non sería imposible que esa *intelligentsia* insistise nas diferenzas lingüísticas do seu idioma verbo doutras variedades lingüísticas estruturalmente moi

afíns (por poucas que estas fosen) co obxectivo de que esas dúas, ou máis, variedades lingüísticas estruturalmente ben semellantes entre si e mesmo mutuamente intelixibles chegasen a verse como dúas linguas independentes.

Correlativamente, se unha determinada minoría intelectual desexara que varias colectividades máis ou menos diferenciadas entre si fosen parte dunha mesma nación cultural e/ou política, esta mesma elite focalizaría por medio do proceso de *planificación lingüística* nas semellanzas lingüísticas entre as diferentes falas destas comunidades coa finalidade de construír culturalmente unha única lingua de cultura que actuase como representante simbólico unificador dunha unidade nacional real ou esperada.

No tocante a estas dúas cuestións, pensamos que os máis dos lingüistas estarían de acordo coa nosa afirmación de que, se dúas colectividades se visen a si mesmas como dúas nacións culturais e/ou políticas distintas, as variedades lingüísticas respectivas, aínda que fosen, desde un punto de vista estritamente lingüístico, moi similares estruturalmente entre si e mesmo mutuamente intelixibles, poderían caer baixo a influencia de dúas variedades estándar diferentes e, xa que logo, comezar un lento e progresivo proceso de distanciamento estrutural que as podería transformar en idiomas mutuamente independentes. Pola contra, se dúas comunidades se contemplasen a si mesmas como partes dunha mesma nación cultural e/ou política, con independencia do grao de distanciamento estrutural e do nivel de intelixibilidade que inicialmente houbo entre as súas variedades lingüísticas (mesmo poderían ser mutuamente inintelixibles), poderían situar todas estas falas baixo a esfera de influencia dunha mesma variedade estándar e, por conseguinte, desenvolver un proceso gradual de achegamento estrutural entre variedades lingüísticas que podería rematar na emerxencia dunha única lingua.

Como exemplo ilustrativo que conxuga ambas as dúas posibilidades anteriores poderíamos citar o episodio histórico da desintegración política da antiga República Federal Socialista de Iugoslavia. Neste caso, como xa vimos con anterioridade máis polo miúdo, malia o labor consciente e continuado das antigas autoridades federais en prol dunha lingua “iugoslava” que reunise e unificase baixo a égida dunha mesma e única variedade estándar a todas as variedades vernáculas insertas nese espazo xeográfico e que, a maiores, funcionase como representación simbólica dunha única e unida nación iugoslava; todo este proxecto de unificación lingüística e política gobernado polo principio de “unha nación, unha lingua, un estado” (Spolsky 2004: 155)

fracasou definitivamente cando, tras a fragmentación política da vella nación iugoslava a partir de 1991 en seis estados independentes (Bosnia-Hercegovina, Croacia, Eslovenia, Macedonia, Montenegro e Serbia), houbo, correlativamente, unha ruptura da inicial unidade lingüística noutras tantas linguas diferenciadas (bosnia, croata, eslovena, macedonia, serbia e montenegrina).

Ademais, se os falantes de dúas ou máis variedades lingüísticas moi distanciadas lingüisticamente entre si até o extremo de que poderían ser mutuamente inintelixibles se sentisen partes dunha mesma e única nación, non sería imposible que, cando menos, todos eses falantes realizaran os seus actos lingüísticos baixo o patrón lingüístico dunha mesma e única variedade estándar.

O exemplo paradigmático desta posibilidade de reorganización da realidade lingüística en función da percepción de pertencer a unha mesma nación cultural e/ou política sería China pois, malia a ampla distancia estrutural e a pesar da inintelixibilidade mutua que se dá entre os seus cinco grupos dialectais (mandarín, wu, min, yue e hakka), todos os chineses están convencidos de que falan unha mesma lingua e de que constitúen unha mesma nación.

Segundo Stephen Barbour (2000b: 156), outro caso semellante (parcialmente apuntado en liñas precedentes) encontrariámolo en Alemaña dado que, con ser certo que, desde un enfoque estritamente lingüístico, estaría perfectamente xustificado que as variedades lingüísticas setentrionais (baixo alemán) e as variedades lingüísticas meridionais (alto alemán) se considerasen dúas linguas autónomas entre si, o sentimento dos falantes do noroeste e do sur de Alemaña de pertenceren a unha mesma e única nación explica que todas esas variedades lingüísticas sexan vistas, polos seus usuarios, como partes dunha mesma e única lingua (o alemán estándar).

En resumo, ao noso entender, non debería haber ningunha dúbida de que as nacións e linguas se constrúen a través dun proceso conxunto de dialéctica bidireccional constante de tal xeito que o sentimento de ser unha entidade nacional diferenciada actúa como estímulo inicial dun proceso de *planificación lingüística* encamiñado cara á consecución dunha variedade estándar autónoma e propia que, por súa vez, unha vez distanciada doutras variedades lingüísticas relativamente afíns e unha vez que esa parte (=variedade estándar), por ese fenómeno de sinécdoque do cal xa falamos en seccións precedentes, chega a ser identificada co todo (=lingua), será utilizada como “marcador” simbólico esencial (se cadra, o primeiro) da existencia dunha nación diferenciada.

Evidentemente, canto menor sexa o número de peculiaridades lingüísticas dun conxunto de variedades lingüísticas vernáculas supraordinadas por unha determinada variedade de referencia con respecto ao conxunto de variedades lingüísticas populares xeograficamente e lingüisticamente adxacentes subordinadas a outra variedade modelo, tanto máis relevantes serán esas especificidades lingüísticas para a minoría cultural que se encarga de desenvolver o proceso de construción dunha variedade estándar. Deste xeito, como se pode comprobar no caso das “novas linguas” da ex-Iugoslavia (nomeadamente, no montenegrino), se nos encontrásemos ante unha conxuntura de forte e intensa afinidade estrutural entre dous ou máis idiomas (isto é, cunha escasa distancia interlingüística entre variedades lingüísticas), a minoría intelectual responsable de levar a efecto o proceso de *planificación lingüística* tendería a insistir nas peculiaridades lingüísticas das súas variedades lingüísticas populares en tanto que esas especificidades lingüísticas emerxerían, ideoloxicamente, como mecanismos esenciais para o distanciamento lingüístico da variedade estándar proxectada fronte a outras variedades modelo.

No noso caso, daquela, se unha minoría intelectual estivese interesada na elaboración cultural dunha variedade estándar autónoma e propia para as nosas variedades lingüísticas vernáculas populares como representante simbólico máis destacado da existencia efectiva dunha nación galega, sería lóxico que esa mesma *intelligentsia* estivese moi atenta ás especificidades lingüísticas (fonolóxicas, morfosintácticas e léxicas) das nosas variedades lingüísticas populares en tanto que estas serían un elemento clave para o distanciamento lingüístico dunha variedade estándar que se pretendería equidistante do español estándar e do portugués estándar.

3. 3. 3. 2. *Os conceptos de lingua e dialecto desde o punto de vista da lingüística relativística*

3. 3. 3. 2. 1. Os precedentes da lingüística relativística: o concepto de dialecto heteroxéneo ou por subordinación e outras cuestións conexas

Antes de entrarmos no apartado dedicado, exclusivamente, ao estudo dos conceptos de *lingua* e *dialecto* desde a perspectiva que Žarko Muljačić (1991b: 247) etiqueta como *enfoque relativístico* onde, por súa vez, se integran a *lingüística*

relativística (Muljačić 1990d: 192) e o *modelo relativístico* (Muljačić 1991b: 252)³²⁹; gustaríanos dar entrada neste traballo á visión do dialectólogo colombiano José Joaquín Montes Giraldo (1980, 1986, 1995) tocante aos conceptos de *lingua* e *dialecto* na medida en que o propio Žarko Muljačić (1991b: 249-250, 1999: 14, 2004: 47) recoñece a obra e o maxisterio deste estudoso hispanoamericano como un dos tres piares teóricos esenciais do seu *enfoque relativístico*.

José Joaquín Montes Giraldo (1995: 45) define *lingua* do seguinte xeito:

Una lengua es cualquier sistema comunicativo verbal histórico usado por una determinada comunidad humana y caracterizado por su plenitud funcional y su autonomía normativa. Toda lengua histórica tiene también algún grado de polisistematicidad.

De xeito correlativo, este mesmo investigador (Montes 1995: 57) caracteriza un *dialecto* coas seguintes palabras:

Forma idiomática caracterizada por un conjunto de normas que la individualizan frente a otros idiomas e incluída en un conjunto idiomático mayor, ora porque es una derivación histórico-estructural de tal conjunto (aspecto meramente histórico), ora porque, además de compartir un núcleo estructural básico con el conjunto mayor, se subordina sincrónicamente a su norma modélica y a su dialecto literario, o bien, por último, porque sin ser parte historicamente de la estructura del sistema incluyente está subordinado a él para algunas funciones comunicativas y en la norma modélica de máximo prestigio.

A pouco que reflexionemos sobre as definicións de *lingua* e *dialecto* que nos ofrece este lingüista, decatariámonos de que este estudoso (Montes 1995: 43-45) contempla a *plenifuncionalidade*, *autonomía normativa* e *polisistematicidade*³³⁰ como as tres características definitorias do seu concepto de lingua.

---

³²⁹ As datas fan referencia, até onde temos coñecemento, á primeira mención a cada un deses termos.

³³⁰ A *plenifuncionalidade* refire a capacidade dun idioma para cumprir con todas as funcións comunicativas que, habitualmente, desempeña unha lingua en calquera sociedade. A *autonomía normativa* refire á ausencia de subordinación á norma modelo ou patrón ideal de corrección lingüístico doutra lingua e a *plurisistematicidade* fai referencia á idea de que toda lingua é un *polisistema*, isto é, un conxunto de sistemas parciais ou subsistemas en cuxo vértice superior, como entidade subordinante e nunca subordinada, se situaría unha norma modelo como patrón ideal de máximo prestixio (Montes 1995: 43-45).

Neste sentido, visto que unha variedade lingüística determinada acadaría a categoría de lingua sempre e cando, ademais de contar cunha serie de subsistemas parciais no seu interior que lle permitisen cumprir con todas as esixencias comunicativas que se lle formulan habitualmente a unha lingua de cultura, non estivese subordinada funcional e/ou normativamente a ningún outro idioma; semella que, en esencia, a idea de lingua deste dialectólogo coincide, como el mesmo reconece (Montes 1995: 57), co concepto de *lingua* de Eugenio Coseriu (1981).

Ambos os dous lingüistas, fóra de detalles miúdos, parecen estar de acordo coa visión das linguas como sistemas conformados internamente por un conxunto de subsistemas (isto é, como un sistema de sistemas) de carácter lingüístico-sistémico e funcional-idiomático de tal forma que, vistas na súa globalidade, calquera lingua tería que: 1º) ser quen de encher todas as funcións comunicativas máis importantes desempeñadas, polo xeral, por cada lingua en cada sociedade e 2º) posuír unha variedade modelo que, ademais de funcionar como vínculo entre todas as partes dese heteroxéneo conxunto idiomático desde a súa natureza de nexo idiomático superior, fose tamén unha entidade lingüística autónoma verbo doutras normas modélicas.

En correlación coa súa definición de *lingua* como un idioma autónomo e plenifuncional (Montes 1995: 66), este mesmo investigador (Montes 1995: 51) considera como *dialecto* a calquera variedade lingüística que, por unha ou outra razón, nun momento dado, estivese integrada nun conxunto idiomático máis amplo. Así pois, nun sentido laxo do termo, calquera variedade lingüística que formase parte dunha comunidade idiomática máis vasta (isto é, dunha lingua en termos tradicionais) podería ser caracterizado como *dialecto*.

Xa que logo, desde o enfoque deste dialectólogo, a presenza ou ausencia de subordinación funcional e/ou normativa a un conxunto idiomático superior sería o criterio básico que permitiría asignar unha determinada variedade lingüística á categoría de lingua ou dialecto. En consecuencia, segundo este xeito de razoar, un *dialecto* sería sempre algo así como unha especie de “lingua parcial” (Montes 1995: 57) pois, con ser útiles e eficaces en determinados espazos comunicativos (p.e. coa familia, cos amigos, etc.), os falantes destas variedades lingüísticas vense na obriga de acudir “[...] a outro idioma para algunhas funcións comunicativas (administración, literatura, educación superior, etc.) y, por consiguiente, subordinarse también a la norma modélica de máximo prestigio del idioma subordinante” (Montes 1995: 51).

Agora ben, aínda que a focalización sobre a subordinación normativa e/ou funcional a unha unidade idiomática superior fose un “paso de xigante” cara a unha reformulación máis cabal do concepto de dialecto; así e todo, como pon de relevo Žarko Muljačić (2004: 47), para os sociolingüistas interesados na problemática da (re-)emerxencia de certos idiomas, foi aínda moito máis relevante a posta en evidencia da natureza dual e relativa da condición de *dialecto*.

No marco teórico formulado por José Joaquín Montes Giraldo (1980, 1986, 1995), visto que (en contra do acontecido na lingüística pre-sociolingüística ou tradicional) se recoñece a posibilidade de que, en sincronía, determinadas variedades lingüísticas estean localizadas nalgún punto intermedio entre os polos extremos e opostos da “dependencia total” (un dialecto, en termos tradicionais) e da “independencia total” (unha lingua, en termos tradicionais), esas mesmas variedades lingüísticas poderían ser caracterizadas como linguas se nos fixásemos na existencia dunha certa consciencia idiomática ou no seu emprego en determinados ámbitos comunicativos (p.e. na literatura) e como dialectos se nos centrásemos na súa subordinación funcional e normativa a unha norma modélica de maior prestixio (isto é, a outra lingua).

Con palabras, agora, de Žarko Muljačić (2004: 47) poderíamos afirmar que, en contra do establecido pola lingüística tradicional ao ditado do principio aristotélico *Tertium non datur!*, José Joaquín Montes Giraldo dá un paso clave para unha (re-)conceptualización da noción de *dialecto* (e, por extensión, de *lingua*) cando pon de manifesto que determinadas variedades lingüísticas son, a un tempo, nun momento dado, dialectos e linguas. Deste xeito, se estivésemos atentos á realidade innegable de que determinadas variedades lingüísticas combinan características propias das linguas (p.e. a consciencia dos falantes de posuír un idioma de seu) con trazos definitorios da condición de dialecto (p.e. a subordinación funcional a un idioma superior), comprenderíamos que os investigadores terían a opción real de caracterizar a eses mesmos idiomas, ben como linguas (de centrárense na existencia dunha certa consciencia lingüística e/ou na súa presenza en ámbitos comunicativos como literatura, administración, institucións educativas, etc.), ben como dialecto (de fixárense na subordinación funcional e normativa a unha unidade idiomática superior).

Así pois, coa intención de abrir o abano de alternativas clasificatorias das variedades lingüísticas máis alá das posibilidades que ofrecía a tradicional parella

dicotómica lingua/dialecto, José Joaquín Montes Giraldo (1995: 52-53)³³¹ optou por compartimentar a categoría xenérica de dialecto en dous subtipos parcialmente diferenciados: 1º) os *dialectos homoxéneos* ou *histórico-estruturais* e 2º) os *dialectos heteroxéneos* ou *por subordinación*.

En esencia, mentres o primeiro grupo de dialectos corresponderíase con esas variedades lingüísticas plenamente subordinadas normativa e funcionalmente a un conxunto idiomático superior (isto é, cos dialectos histórico-estruturais da dialectoloxía tradicional pre-sociolingüística), o segundo grupo de dialectos correlacionaríase con aquelas variedades lingüísticas que funcionan, asemade, como idiomas dominantes e dominados pois, se ben gozan dalgúns dos trazos característicos das linguas (mesmo, algúns deles, posúen estatuto de cooficialidade), asemade, os seus falantes se ven na obriga (no rol de falantes, oíntes e/ou lectores) de acudir, *volentes nolentes* (Muljačić 1989b: 222, 1990b: 337, 1990d: 189), nunha parte non pequena dos seus actos lingüísticos habituais, con maior ou menor habelencia, a un conxunto idiomático de maior percorrido funcional. Neste segundo grupo, por citarmos casos mencionados en José Joaquín Montes Giraldo (1995: 51-54), entrarían variedades lingüísticas como o éuscaro, catalán, galego e non poucos dos idiomas autóctonos amerindios (p.e. o quechua e o guaraní).

Agora ben, a pesar de que sexa mester recoñecer as múltiples e destacadas virtudes do concepto de *dialecto heteroxéneo* ou *por subordinación*, en esencia, segundo Žarko Muljačić (1990a: 11, 1991a: 185), o recoñecemento do carácter dual dalgunhas variedades lingüísticas, este mesmo investigador (Muljačić 1991a: 183, 2004: 42, 48) aconsella prescindir en sociolingüística –en concreto, na disciplina que el denomina *standardoloxía* (Muljačić 1999: 12)– da etiqueta dialecto porque: 1º) estaba excesivamente cangada de connotacións pexorativas (Muljačić 1991a: 185), 2ª) obriga a producir, se queremos ser minuciosos na análise dos diferentes dialectos, toda unha nova terminoloxía que, en ocasións, pode formular problemas tocante ao seu uso práctico (Muljačić 2004: 47-48)³³² e 3ª) se o termo fose interpretado no seu sentido máis tradicional, podería resultar equívoco e, mesmo, ferir sensibilidades (Muljačić 2004: 42).

---

³³¹ No parecer de Žarko Muljačić (2004: 47), neste caso o dialectólogo colombiano segue o axioma teórico da dialéctica hegeliana de *Tertium datur!* ou, dito doutro xeito, o principio de que “tanto... como...” (Muljačić 1990b: 338, 1991a: 185, 1991b: 252, 1999: 16).

³³² Žarko Muljačić (1990c: 94) propuxo substituír os termos *dialecto homoxéneo* ou *histórico-estrutural* e *dialecto heteroxéneo* ou *por subordinación* de José Joaquín Montes Giraldo (1986, 1995, 1999) polas etiquetas *dialectos* e “*dialectos*” sen comiñas e con comiñas, repectivamente.

Con todo, cómpre recoñecer que, por moito que a nosa proposta de renovación terminolóxica estea avalada por toda unha nómina de lingüistas de recoñecida solvencia, en tanto en canto estamos a propor, no fondo, desprazar a un segundo plano a presenza e o uso da etiqueta de dialecto a pesar da súa innegable tradición histórica e vixencia actual; cremos que non estaría fóra de lugar que nos detivésemos un chisco máis na exposición das razóns que nos induciron á procura de novas etiquetas e de novos conceptos para tratar con todo ese conxunto de variedades lingüísticas que se encontran nalgún punto intermedio entre a “independencia total” e a “dependencia total”.

En realidade, para aceptarmos a revisión terminolóxica aquí proposta, non deberíamos esquecer a circunstancia de que (xa analizada, moi polo miúdo, no seu momento), por causa da reformulación renacentista do concepto de dialecto como unha entidade idiomático-social vinculada con grupos humanos periféricos (isto é, alleos aos grandes centros de poder político, económico, cultural e xeográfico) e, así mesmo, por esa tendencia secular dos estudos lingüísticos á vinculación do termo dialecto coas falas que José Joaquín Montes Giraldo (1980: 249) designa como “habla rural” (en definitiva, debido á asociación histórica da etiqueta dialecto coas variedades lingüísticas empregadas polos campesiños pobres); a carga de matices despectivos e pexorativos asociada a esta denominación chegou a ser de tal magnitude como para que os sociolingüistas interesados no estudo dos procesos de emerxencia e/ou (re-)emerxencia das variedades lingüísticas tradicionalmente marxinalizadas, malia os intensos e acertados esforzos de lingüistas como José Joaquín Montes Giraldo (1980, 1986, 1995) por transformar a noción dialecto nun concepto obxectivo que tan só fixera referencia ao carácter de “lingua parcial” dalgunhas variedades lingüísticas, nunca se chegaron a sentir moi cómodos con esta etiqueta³³³.

Xustamente, máis como consecuencia das connotacións pexorativas atribuídas á etiqueta dialecto na periferia dos ámbitos estritamente académicos (p.e. entre profesores, editores, políticos, etc.) que por causa das súas carencias metodolóxicas e/ou conceptuais, os lingüistas preocupados polos procesos de emerxencia ou (re-)emerxencia de variedades lingüísticas tradicionalmente marxinalizadas e, en xeral, os estudos de carácter sociolingüístico tenderon, por unha banda, cara á marxinalización

---

³³³ Verbo das connotacións pexorativas asociadas ao termo dialecto, J. K. Chambers e Peter Trudgill (1980: 19) escriben: “En el lenguaje cotidiano un dialecto es una forma de lengua subestándar, de nivel bajo y a menudo rústica que generalmente se asocia con el campesinado, la clase trabajadora y otros grupos considerados carentes de prestigio”.

progresiva desta etiqueta e, por outra, cara a unha decantación por termos, en degoro, máis obxectivos e neutros (nomeadamente, *variedade lingüística* e/ou *idioma*)³³⁴.

Bótase de ver que, con facermos nosa, desde as primeiras liñas deste traballo, esa tendencia xeneralizada na sociolingüística actual cara á substitución progresiva da etiqueta dialecto polos termos menos connotados de variedade lingüística e de idioma; isto non quere dicir que esquezamos o importante salto cualitativo que viña de seu coa reformulación do concepto de dialecto como unha “lingua parcial” (Montes 1980, 1986, 1995) así como coa consideración da posibilidade de que unha determinada variedade lingüística puidese ser, á vez, lingua e dialecto ou, con termos de José Joaquín Montes Giraldo (1995), un *dialecto heteroxéneo* ou *por subordinación*. De feito, de peneirarmos todas as implicacións pexorativas que se lle asocian á etiqueta dialecto e de cinguírmonos estritamente á conceptualización de dialecto de José Joaquín Montes Giraldo ao xeito de “lingua parcial”; non teríamos excesivos problemas en admitir que o noso idioma puidese ser caracterizado como un *dialecto heteroxéneo* ou *por subordinación* na medida en que é innegable que, por moito que nos desagrade esa situación, a lingua galega aínda non acadou a plena autonomía normativa e funcional verbo da lingua castelá.

Na esteira dos razoamentos precedentes, Žarko Muljačić (1995: 21-22, 1999: 14, 2004: 47), tras recoñecer o notable avance teórico que supuxo para a ciencia lingüística a consideración da posibilidade de que determinadas variedades lingüísticas, ao comportárense, asemade, en sincronía, como idiomas dominantes e dominados, presentaban unha natureza dual (é dicir, en termos tradicionais, eran á vez linguas e dialectos), preocupado tanto pola escasa atención que prestaba o concepto de *dialecto heteroxéneo* ou *por subordinación* de José Joaquín Montes Giraldo á dimensión dinámica e histórica deste tipo de variedades lingüísticas como polas fortes connotacións pexorativas asociadas ao uso tradicional da etiqueta dialecto (Muljačić 1991a: 185); desenvolveu, a partir de 1986 (Muljačić 1990a: 9, 1990c: 93, 1995: 21), un modelo teórico propio que, co complemento das achegas teóricas de sociolingüistas como J. Trumper, A. Mioni e J. E. Joseph, aspiraba a superar certas “lagoas” analíticas detectadas nas hipóteses teóricas do dialectólogo colombiano.

---

³³⁴ Aínda que xa tratamos esta cuestión ao comezo do noso traballo non estaría de máis lembrar que a recomendación do uso do termo variedade lingüística como unha etiqueta neutra entre lingua e dialecto aparece, ademais de nos investigadores xa mencionados, en William Downes (1984: 17), Suzanne Romaine (1994: 21), Viaplana (2002: 25) e, por último, en Henrique Monteagudo (1997: 11-12) onde, ademais, encontramos unha clara e precisa definición do concepto de variedade lingüística.

Con este obxectivo, Žarko Muljačić non só prescindiu da etiqueta dialecto senón que, a maiores, en consonancia coa análise en clave diacrónica das variedades lingüísticas executada por John Earl Joseph (1987), determinou pór en relación o concepto de *macrodiglosia* de J. Trumper e o termo de L(ingua) M(edia) de A. Mioni co eixe diacrónico de tal xeito que o *dialecto heteroxéneo* ou *por subordinación* de José Joaquín Montes Giraldo, ademais de reetiquetarse como L(ingua) M(edia), tomou a forma dunha fase transitoria no periplo histórico dunha determinada variedade lingüística cara á condición futura de lingua (= “independencia total”) ou de dialecto (= “dependencia total”) segundo as circunstancias económicas, políticas, sociais e culturais circundantes marcasen un camiñar prospectivo en positivo ou negativo.

Precisamente, apoiándose nestes catro estudosos³³⁵, Žarko Muljačić (1990b: 338, 1991a: 184, 1999: 14-15, 2004: 48) formulou a posibilidade teórica de que algunhas variedades lingüísticas conformasen un grupo “situacional” de idiomas interrelacionados entre si que este lingüista pasará a designar como *triades macrodiglósicas*. Por súa vez, as *triades macrodiglósicas* estarían constituídas por tres membros: unha L(ingua) A(lta), unha L(ingua) M(edia) e unha L(ingua) B(aixa)³³⁶.

En esencia, no contexto das *triades macrodiglósicas*: 1º) a variedade lingüística totalmente independente e non subordinada funcional e/ou normativamente a ningún outro idioma sería a L(ingua) A(lta), 2º) a variedade lingüística semi-independente que funciona, a un tempo, como idioma dominado e como idioma dominante sería a L(ingua) M(edia)³³⁷ e 3º) a variedade (ou variedades) lingüística totalmente dependente, isto é, completamente subordinada no ámbito normativo, estrutural e funcional a un idioma superior, sería a L(ingua) B(aixa).

Xa que logo, dado que, en determinados contextos sociolingüísticos “situacionais”, sería perfectamente posible que unha variedade lingüística se comporte, a un tempo, como idioma dominante verbo dunha LB e como idioma dominado con

---

³³⁵ Cómpre destacar que Žarko Muljačić (1991b: 247-248) tamén apela ao pensamento lingüístico de Ferdinand de Saussure.

³³⁶ En diante, en ocasións, LA, LM e LB, respectivamente.

³³⁷ Este idioma, por unha banda, estaría subordinado, estrutural e funcionalmente a unha LA (da cal sería, por súa vez, LB) e, por outra, dominaría a determinadas variedades lingüísticas populares (xa que logo, verbo destas, sería unha LA). Deste xeito, mentres unha LM se correspondería, a grandes trazos, cun *dialecto heteroxéneo por subordinación* (isto é, cunha variedade lingüística máis ou menos codificada que, ademais de subordinar a unha ou varias variedades lingüísticas vernáculos, asemade estaría subordinada normativa e funcionalmente a unha lingua plenamente autónoma), unha LB, pola contra, sería, no fondo, un *dialecto homoxéneo ou histórico-estrutural* (é dicir, unha variedade lingüística sen signos aparentes de codificación e plenamente subordinada funcional e normativamente a unha ou varias linguas superiores; isto é, un dialecto en termos tradicionais).

respecto a unha LA, o termo e concepto de LM tería a vantaxe de que: 1º) contempla o carácter dual e relativo de certas variedades lingüísticas no eixe sincrónico (isto é, a medio camiño entre a “independencia total” e a “dependencia total”), 2º) atende á dimensión diacrónica dos fenómenos lingüísticos en tanto que a condición de LM contéplase como unha fase transitoria cara ás categorías futuras de lingua ou de dialecto e 3º) non está cargado coas connotacións pexorativas do termo dialecto.

Un exemplo paradigmático deste tipo de *triades macrodiglósicas* sería, en Italia, de acordo con Žarko Muljačić (1989b: 222, 1990b: 338, 1991c: 157-158, 1999: 15, 2004: 48) a situación actual do veneciano:

LA	italiano estándar (var. loc.)
LM	veneciano ilustre (var. loc.)
LB	vernáculo veneciano

Segundo Francisco Fernández Rei (2001b: 307), o friulano estaría nunha situación semellante en canto que, no seu contexto situacional, o friulano funciona como LB, o veneciano como LM e o italiano estándar como LA.

3. 3. 3. 2. 2. Os conceptos básicos da lingüística relativística

John Earl Joseph (1987: 89-90) resume os principios esenciais do *enfoque relativístico* no seguinte parágrafo:

First, all dialects, whatever their structural make-up, have equal potential for undergoing elaboration in a time of linguistic/cultural lag. Second, elaboration is universal among standars: we know that every standard language was originaly a ‘primitive,’ unelaborated dialect that underwent more or less conscious alteration; thus the banishment-from-Eden view is incorrect. Third, once a particular lacuna is filled by elaboration, the dialect will more closely approximate the ideal state of full expressivity. Fourth, the ideal state of full expresivity is never obtained, since culture is continuously changing and language always lag behind. Firth, elaboration is a never-ending process, continuing even after the language has achieved standard status; [...].

Correlativamente, Žarko Muljačić (1995: 22) expresa o seu parecer do seguinte xeito:

Na miña opinión, toda ‘lingua por elaboración’ (alemán *Ausbausprache*) ‘conquista’ por así dicir, o seu propio espazo dialectal, creando deste xeito a respectiva lingua por distanciamento e non á inversa. O florentino, na miña opinión, ‘creou’ o italiano, por moito que os tradicionalistas porfien en repetir que o florentino foi un dialecto particularmente afortunado do italiano que se impuxo ós outros dialectos italianos como lingua modelo. Segundo eles, o italiano preexiste á constitución do italiano estándar; para a miña idea, a constitución do ‘florentino → italiano estándar’ creou o italiano a partir dun conxunto de pequenas linguas romances (os *vulgares* de Italia).

O *enfoque relativístico* xurdido do pensamento teórico de Žarko Muljačić (2004)³³⁸, así como a *lingüística relativística* (Muljačić 1990d: 192) e o *modelo relativístico* (Muljačić 1993, 2004) que se lle asocian, parte do principio teórico de que calquera variedade lingüística, con independencia da súa estrutura interna, podería, en termos do lingüista croata Žarko Muljačić (1991a: 184, 1999: 15-19), modificar *in melius* ou *in peius* o seu estatuto lingüístico segundo as circunstancias económicas, políticas, culturais e sociais actuasen a favor ou en contra da promoción dese idioma concreto.

Segundo este axioma teórico, do mesmo xeito que unha LB (isto é, un dialecto na terminoloxía tradicional), se os condicionantes económicos, políticos, culturais e sociais que rodean a esa variedade lingüística favorecesen a ese idioma, podería elevarse, co paso do tempo, á categoría de LA (é dicir, ao estatuto de lingua en termos tradicionais), previo paso por unha fase intermedia denominada L(ingua) M(edia); así mesmo, de xeito correlativo, unha LA, se os factores económicos, políticos, culturais e sociais xogasen en contra dese idioma, podería, tamén, a través dunha fase transitoria intermedia denominada LM, descender até a condición de LB (isto é, até o estatuto de dialecto segundo a terminoloxía máis común).

Noutras palabras, desde o punto de vista do *enfoque relativístico*, como xa anticipara Žarko Muljačić a mediados dos anos oitenta (Muljačić 1985: 51), calquera

---

³³⁸ Aínda que Žarko Muljačić (2004: 47) dá como período formativo do *enfoque relativístico* o espazo de anos comprendido entre 1981 e 1992, en realidade, desde 1981 até 1986, este estudoso tan só executa unha reformulación do modelo de H. Kloss baseado nos conceptos de *Lingua por Distancia (Abstand)* e *Lingua por Elaboración (Ausbau)* para, a partir de 1986 (Muljačić 1990a: 9, 1990c: 93, 1995: 21), desenvolver un modelo teórico propio.

variedade lingüística, por mínima que fose, nun momento determinado, a súa distancia estrutural verbo doutras variedades lingüísticas (p.e. o monegasco), por escaso que fose o seu prestixio (p.e. o andaluz) e por moi limitado que fose o número de falantes (p.e. o aranés), sempre contaría coa opción teórica de que, se se desen as circunstancias económicas, políticas, culturais e sociais adecuadas, tras un espazo de tempo máis ou menos amplo, elevarse até o estatuto de LA. Para Žarko Muljačić (1989a, 1995), a lingua corsa, con ser moitos os atrancos aínda por superar cara ao futuro, podería figurar como un caso paradigmático de variedade lingüística en progresión ascendente cara á categoría de LA.

Así mesmo, pola contra, calquera idioma, malia posuír, nun determinado momento unha distancia estrutural considerable verbo doutras variedades lingüísticas, un notable prestixio, un elevado número de falantes e unha antiquísima tradición gráfica e literaria; de mudar, en sentido negativo, as circunstancias económicas, políticas, culturais e sociais que sustentaron historicamente ese idioma, podería descender, tras un lapso de tempo máis ou menos amplo durante o cal se comportaría transitoriamente como unha LM (é dicir, como idioma asemade dominante e dominado), até a condición final de LB (é dicir, até o estatuto de dialecto no seu sentido máis tradicional). O caso prototípico desta progresión en sentido descendente sería a lingua occitana.

Daquela, tanto na progresión “ascendente” ou *in melius* dun idioma calquera (isto é, na ascensión dun idioma cara á condición definitiva de lingua) como na orientación “descendente” ou *in peius* dun idioma (é dicir, na degradación progresiva dun idioma cara ao estatuto de dialecto), as variedades lingüísticas pasarían por unha etapa intermedia de semi-independencia funcional e normativa denominada L(ingua) M(edia) que implicaría, en sincronía e durante un período de tempo máis ou menos amplo, ser un idioma, á vez, dominante e dominado e, en diacronía, unha progresión futurible cara á “independencia total” (isto é, cara á condición de LA con plena independencia funcional e normativa; unha lingua en termos tradicionais) ou cara á “dependencia total” (é dicir, cara ao estatuto de LB con plena subordinación funcional e normativa a un idioma superior; un dialecto en termos tradicionais) segundo as circunstancias sociais, políticas, económicas e culturais que rodeasen a cada variedade lingüística incidisen en sentido positivo ou negativo.

Evidentemente, a denominada LM, de situármonos agora dentro dos límites do marco teórico desenvolvido por Žarko Muljačić entre 1981 e 1986 a partir das achegas teóricas de Heinz Kloss (Muljačić 1991c: 158, 1995: 21), abranguería os pasos

intermedios entre a condición de lingua e dialecto que Žarko Muljačić, durante ese período, designara como *Lingua por Elaboración Aparentemente Lingüificada* (LEAL) e *Lingua por Distancia Aparentemente Dialectalizada* (LDAD)³³⁹.

Certamente, no primeiro dos dous casos anteriores, encontrariámonos cunha variedade lingüística nunha liña ascendente cara á categoría de lingua que, con mostrar aínda unha innegable dependencia funcional e normativa con respecto a un idioma “superior”, así e todo, é vista por unha parte dos seus falantes (dun xeito entusiástico e apoloxético) como unha lingua de pleno dereito. Pola contra, no segundo caso, estaríamos a tratar cunha variedade lingüística en liña descendente que, con conservar un certo nivel de distancia lingüística verbo doutras variedades lingüísticas (en ocasións, ben elevado), con todo, se contempla, dun xeito subxectivo (e polos seus propios falantes), como un dialecto doutra lingua.

De acordo co esquema elaborado por Benigno Fernández Salgado e Henrique Monteagudo Romero (1995: 105), o periplo histórico da lingua corsa e da lingua occitana, respectivamente, poderían figurar como exemplos paradigmáticos das dúas progresións teóricas precedentes:

A)	corso	B)	occitano
↑	d. LDLE	↓	a. LDLE
↑	c. LEAL	↓	b. LD
↑	b. LE	↓	c. LDAD (<i>patois</i>)
↑	a. D de LDLE (italiano)	↓	a. D de LDLE (francés)

Aplicado o esquema anterior á historia da lingua galega, Benigno Fernández Salgado e Henrique Monteagudo Romero (1995: 105) opinan do seguinte xeito:

Como dixemos, o galego-portugués foi durante a Baixa Idade Media (ss. XIII-XV) unha LDLE. Posteriormente, nos séculos XVI-XVIII, o galego padeceu un proceso de degradación similar ó do occitano ata converterse nunha LDAD, para finalmente, a partir do s. XIX, experimentar un proceso de promoción equiparable ó do corso, de maneira que na actualidade podemos consideralo unha LEAL.

³³⁹ Deste xeito traducen ao galego Benigno Fernández Salgado e Henrique Monteagudo Romero (1995: 105) os termos orixinais do lingüista croata.

Se, como semella deducirse do parágrafo anterior, a lingua galega só freou a dinámica histórica de degradación progresiva e constante cara a unha futurible condición de D de LDLE (=castelán) cando, contra a segunda metade do século XVIII, iniciou un proceso de *estandarización*³⁴⁰, pensamos que, de combinarmos as reflexións anteriores verbo da nosa lingua co pensamento de Žarko Muljačić (1990d: 189, 1991c: 158, 1995: 22, 1999: 12-15) tocante a ese fenómeno que este lingüista designa como *paradoxo elaboracional* (it. *paradosso elaborazionale*)³⁴¹, cremos que non caeríamos nun erro se afirmásemos que a emerxencia ou (re-)emerxencia dunha variedade lingüística cara á categoría de lingua plenamente recoñecida depende, en última instancia, non tanto da distancia lingüística desa variedade lingüística respecto a outras variedades lingüísticas como da súa compoñente elaboracional. Dito doutro xeito, a historia da nosa lingua (así como a historia doutros idiomas) demostra que a recuperación de linguas insertas nunha dinámica descendente cara á condición de dialecto (como lle acontece tamén ao occitano) unicamente sería factible se se iniciase un proceso de *estandarización*.

Neste sentido, o *enfoque relativístico* de Žarko Muljačić (1995: 22) postula que o concepto de *Lingua por Distancia* (al. *Abstand*) sería o punto feble do modelo teórico do sociolingüista alemán Heinz Kloss na medida en que, ao cabo, sempre estaríamos obrigados a fixar un grao (mínimo/máximo?) de distancia estrutural a partir do cal unha variedade lingüística acadaría a categoría de *Lingua por Distancia* e, ademais, sería moi difícil que nos explicásemos como é posible que determinadas variedades lingüísticas (p.e. os grandes grupos dialectais chineses), malia o seu elevado grao de distancia estrutural, nin sexan consideradas linguas, nin sexan quen, en contextos de prolongado e intenso contacto lingüístico cun idioma vinculado con grupos humanos socioeconomicamente moi poderosos (p.e. as falas chinesas en Inglaterra), de frear o proceso de absorción polo idioma dominante.

No denominado *modelo relativístico* pártese da premisa teórica de que cada *Lingua por Elaboración* (alemán *Ausbau*) “crea” ou “constrúe” a súa propia *Lingua por Distancia* (isto é, a súa propia paisaxe dialectal) e non ao revés tal e como se pensaba na lingüística máis tradicional. Así pois, para a *lingüística relativística*, cada lingua sería

³⁴⁰ Máis adiante, definiremos os conceptos de *estandarización* e de *variedade estándar*.

³⁴¹ O termo en italiano *paradosso elaborazionale* (Muljačić 1985: 43, 1990d: 189) fai referencia á realidade de que a compoñente elaboracional sería o primeiro que se recupera e, tamén, o primeiro que se perde durante o “ascenso” e “descenso” dunha variedade lingüística cara á categoría de lingua ou de dialecto, respectivamente.

un conxunto de subsistemas ou unha estrutura reticular de variedades lingüísticas (Muljačić 1991b: 248) que xorde da acción dun *campo de forza* concreto (1999: 12) cuxo núcleo ou “motor” sería sempre unha variedade estándar.

Cada variedade estándar dentro do seu respectivo *campo de forza*, durante todo o periplo comprendido pola súa progresión desde a condición inicial de simple koiné até o estadio final de variedade estándar plenamente desenvolvida³⁴², *sateliza* progresivamente (isto é, subordina funcional e normativamente), a un conxunto determinado de variedades lingüísticas vernáculos relativamente periféricas de tal forma que, convertida, por causa de toda esa conxunción de factores subxacentes de índole económica, política, cultural e social que pulan por esa variedade lingüística en concreto, esa variedade modelo (máis tarde, variedade estándar) nun foco de atracción lingüístico para todas as variedades lingüísticas a ela subordinadas e dotada da capacidade de funcionar como fala-directriz ou como idioma-guía de todo o conxunto de variedades lingüísticas non-estándar *satelizadas*, ao mesmo tempo que atrae estruturalmente a esas variedades lingüísticas vernáculos subordinadas, correlativamente, distancia estruturalmente a esas mesmas falas daquelas outras variedades lingüísticas xeograficamente contiguas e integradas no *campo de forza* doutra variedade estándar (isto é, *satelizadas* por outra variedade estándar).

Segundo Žarko Muljačić (2004: 50), este proceso de *atracción* lingüística que cada variedade estándar exerce sobre o conxunto de variedades lingüísticas por ela *satelizadas* así como o proceso de *repulsión* correlativo que se lle asocia (isto é, o proceso de arredamento estrutural verbo daquelas outras variedades lingüísticas xeograficamente e lingüisticamente adxacentes dominadas funcional e normativamente por outra variedade estándar diferente) conforma o dobre xogo de achegamento/distanciamento estrutural (=atracción/repulsión) por medio do cal cada variedade estándar (progresivamente e moi devagariño) “crea” e “constrúe” a súa propia, agora en termos de H. Kloss, *Lingua por Distancia*.

De conxugarmos a *teoría de normas* (Bartsch 1987: 248-269) coa terminoloxía utilizada polo profesor Henrique Monteagudo Romero (1997: 18-19)³⁴³ e se simplificásenos e idealizásenos un tanto a realidade dos feitos lingüísticos, poderíamos

---

³⁴² En opinión de Žarko Muljačić (1999: 12), dentro dunha categoría máis ampla denominada *Lingua Elaborada* habería tres subtipos diferenciados: 1º) *linguas incipientes* (ou *Koinés*), 2º) *linguas medio elaboradas* (ou *lingua estándar prenatal*) e 3º) *linguas totalmente elaboradas*.

³⁴³ Henrique Monteagudo Romero (1997) denomina á *teoría das normas* como *perspectiva normateórica*. Ambas as dúas, ao noso xuízo, estarían moi próximas á *lingüística de variedades* de U. Hoinkes (1995: 389) e á doutrina do *relativismo lingüístico* de John Earl Joseph (1987).

afirmar que, desde un enfoque *normateorético*, unha lingua sería unha especie de constelación (ou galaxia) de variedades lingüísticas onde, desde un estado inicial de *anomía* no cal todas as variedades lingüísticas funcionan como entidades *coordinadas* e *interdependentes* entre si (isto é, ningunha delas ten a capacidade de subordinar funcional e normativamente a ningunha outra variedade lingüística), por causa do propio proceso de *estandardización* e debido ao proceso de xerarquización de variedades lingüísticas que se lle asocia, a variedade estándar correspondente pasaría a ocupar a posición de variedade lingüística supraordinada e de modelo de corrección lingüístico (é dicir, de polo positivo) mentres que, pola contra, todas as variedades non-estándar (ou vernáculos) ficarían relegadas á condición de variedades lingüísticas subordinadas ao patrón de corrección lingüístico da variedade modelo (é dicir, de polo negativo).

Neste sentido, dado que, unha vez creada esta nova estrutura xerárquica lingüística á imaxe das estruturas xerárquicas que existen a nivel social, a variedade estándar adquire a capacidade de funcionar como patrón de corrección lingüístico externo ás variedades lingüísticas a ela subordinadas no seu correspondente *polisistema lingüístico*; a variedade estándar comportase sempre como unha variedade lingüística *autónoma* (= *endonormativa* e *independente*) e *supraordinada* na medida en que marca (e nunca lle son marcados) os patróns de corrección lingüística. Pola contra, as variedades lingüísticas subordinadas a unha determinada variedade estándar dentro dun *polisistema lingüístico* dado, configúranse como variedades lingüísticas *heterónomas* (= *exonormativas* e *dependentes*) en tanto en canto dependen normativamente da variedade estándar (isto é, os seus patróns de corrección lingüística son determinados pola variedade estándar correspondente). Así e todo, esas mesmas variedades lingüísticas heterónomas seguirán a funcionar, entre si, como variedades *sinónomas* (= *coordinadas* e *independentes*).

Con todo, ao ser a *autonomía*, a *sinonomía* e a *heteronomía* posibilidades de relación entre variedades lingüísticas que derivan máis de factores extralingüísticos (políticos, sociais, económicos e culturais) que lingüísticos (aínda que estes últimos tamén inciden, claro está): 1º) unha variedade lingüística inicialmente *heterónoma*, isto é, *exonormativa*, *dependente* e, xa que logo, subordinada a unha outra variedade estándar (p.e. o noruegués e o africáner verbo do dinamarqués e do holandés respectivamente), podería pasar a ser *autónoma* verbo da variedade (ou variedades) lingüística orixinalmente supraordinada (isto é, podería chegar a comportarse como

endonormativa, independente e supraordinada) e 2º) unha variedade estándar inicialmente *autónoma* (é dicir, *endonormativa e independente*) podería chegar a ser unha variedade *heterónoma* (isto é, *exonormativa e dependente*) se, como lle aconteceu ao occitano, pasase a depender dos patróns de corrección lingüística doutra variedade estándar (neste caso, do francés estándar).

Así, con palabras de Peter Trudgill (2002: 116), poderíamos resumir todo o inmediatamente anterior do seguinte xeito:

A reasonable definition of an Ausbau language is thus that it consists of an autonomous standard variety together with all the nonstandard varieties from the dialect continuum which are heteronomous with respect to it.

Because autonomy and heteronomy are political and cultural as well as linguistic characteristics, they are subject to change and conflict. Autonomy can be lost or acquired: languages can become dialects, and dialects can become languages.

Por conseguinte, desde o punto de vista da metáfora do *campo de forza* (Muljačić 1989a, 1989b, 1990c, 1990d, 1991b, 1995, 1999, 2004) e en contra do parecer da lingüística pre-sociolingüística (nomeadamente, da lingüística histórico-comparativa), as linguas non xorden como consecuencia da fragmentación dunha unidade lingüística inicial ou precedente en unidades comparativamente menores senón que, en realidade, emerxen como resultado dun proceso de converxencia ao redor dunha variedade estándar de tal xeito que cada variedade estándar “constrúe” ou “crea” o seu propio espazo dialectal. Xa que logo, se unha lingua non ten existencia real con anterioridade ao inicio do propio proceso de *estandarización* (Muljačić 1990c: 93-94, 1995: 22, 1999: 14), con palabras de Žarko Muljačić (1999: 14), podemos afirmar que: “Unha lingua *ausbau* con éxito pode ‘construír’ unha nova lingua *abstand* ó atraer partes doutra ou dalgũa lingua *ausbau*”.

Así pois, desde a perspectiva da metáfora do *campo de forza*, se unha variedade estándar integrase na súa “órbita” un idioma diferente (ou unha parte dese idioma; normalmente, da súa veciñanza xeográfica), tal variedade lingüística quedaría inserta nun proceso de *atracción* lingüística que podería rematar coa conversión dese idioma, sempre e cando se mantivesen, durante un certo tempo, as circunstancias sociais que orixinaron o proceso de *satelización* e que fixeron dese idioma (ou parte del) un

dialecto heteroxéneo por subordinación, nun auténtico *dialecto homoxéneo ou histórico-estrutural* (Muljačić 1990c: 94, 1999: 14). Daquela, na práctica, dado que este idioma pasaría a comportarse, de usarmos a terminoloxía de John Earl Joseph (1987: 170), como un “dialecto rexional”, é evidente que esoutro idioma, antes ou despois, sería parte do espazo dialectal da variedade estándar que se está a expandir territorialmente.

Xa que logo, na medida en que, segundo o enfoque de Žarko Muljačić (1989b: 223), a *fusión* é moito máis importante cá *fisión*, as linguas plenamente recoñecidas como tales (se queremos *Linguas por Distancia*) non existen con anterioridade ao inicio do seu propio proceso de *estandardización* en tanto en canto as linguas non xorden como resultado da fragmentación de unidades lingüísticas precedentes máis amplas senón como consecuencia dun longo proceso histórico de “construción” cultural.

Precisamente, ao longo deste proceso de “creación”, cada variedade estándar, instituída, por causas de carácter económico, político, cultural e social, en motor ou núcleo do seu respectivo *campo de forza*, actuaría como foco de atracción lingüística do conxunto de variedades lingüísticas por ela *satelizadas* de tal xeito que, por causa do achegamento estrutural progresivo desas variedades lingüísticas ao modelo lingüístico da variedade estándar (=atracción) así como por cousa do arredamento estrutural correlativo desas mesmas variedades lingüísticas verbo daqueloutras variedades lingüísticas pertencentes a outros *campos de forza* (=repulsión), xurdirían, paseniño e aos poucos, os diferentes espazos dialectais e, por conseguinte, as diferentes *Linguas por Distancia*.

Se nos detemos a reflexionar sobre a metáfora do *campo de forza*, decatámonos de que esta perspectiva non só rompe coa idea tradicional das linguas como “fillas” dunha “nai” característica da lingüística histórico-comparativa así como coa visión das linguas como consecuencia directa da fragmentación dunha unidade lingüística anterior máis ampla (isto é, coa metáfora da peza de xeo); a maiores, ao noso xuízo, tamén se distancia verbo dese enfoque (socio-)lingüístico que tende a ver as variedades estándar (e, por extensión, as linguas) como entidades construídas, en esencia, sobre unha variedade lingüística concreta (p.e. o italiano estándar sobre o florentino, o francés sobre o denominado franciano, o inglés sobre as falas de Londres, o español sobre as falas de Toledo, etc.) que, por razóns sociais, políticas, económicas e culturais,

demográficas, etc., resultou especialmente afortunada de tal forma que esa variedade lingüística acadaría a categoría de lingua³⁴⁴.

Daquela, se unha variedade estándar non é exactamente, por utilizarmos unha terminoloxía máis tradicional, un dialecto especialmente afortunado senón, en realidade, unha entidade cualitativamente diferente a todo o resto de variedades lingüísticas (Bartsch 1987: 258-267, Garvin 1983, Muljačić 1991b: 249), non sería un desatino a nosa afirmación de que á hora de establecermos vínculos de tipo xenealóxico entre unha determinada variedade estándar e unha variedade lingüística concreta deberíamos ser sumamente prudentes con este tipo de afirmacións no sentido de que, como xa vimos no seu momento, desde o enfoque da sociolingüística, as variedades estándar non son alleas a unha serie sucesiva de procesos de *nivelación dialectal rexional* ou de *supralocalización dialectal* previas dos cales emerxen *koinés rexionais* (se queremos a unha serie sucesiva de *koineizacións* en situacións de intenso contacto lingüístico das cales emerxen variedades lingüísticas de compromiso) e, xa que logo, desde un inicio, na xénese dunha variedade estándar calquera non intervéñen unha única variedade lingüística histórica orixinaria (Muljačić 1990d: 186)³⁴⁵

Ao noso xuízo, cando afirmamos, sen máis, que tal ou cal variedade estándar (p.e. o francés estándar) deriva da promoción de tal ou cal variedade lingüística (p.e. do franciano), estaríamos a operar coa *ideoloxía da estandarización* dado que estaríamos a dar por sentado que, desde un primeiro momento, no pasado das linguas de cultura actuais, houbo sempre unha variedade lingüística e un tipo de texto (p.e. os textos literarios) inequivocamente supraordinados a todo o resto de variedades e textos e, por extensión, que as variedades estándar son resultado da progresión lineal e unidireccional desde unha única variedade lingüística histórica. Para nós, sería moito máis conveniente pensar que todas as variedades estándar son consecuencia, desde un primeiro momento, da interacción dialéctica constante entre unha multiplicidade de variedades lingüísticas e de textos (literarios, xurídicos, relixiosos, científicos, expositivos, etc.) de tal forma que as variedades estándar acollerían unha serie de variedades lingüísticas e de tipos de texto tal que a multiplicidade de peculiaridades lingüísticas incluídas nas mesmas, tras a súa *supralocalización*, remitiría a momentos históricos, espazos xeográficos e ámbitos

---

³⁴⁴ John Earl Joseph (1982, 1987: 58) sería un exemplo, recente, desta postura.

³⁴⁵ Segundo xa vimos, para o castelán estandar, de acordo con Ralph Penny (2000: 87-88), a koiné de Burgos do século IX, a koiné de Toledo do século XI, a koiné de Sevilla do século XIII e a koiné de Madrid do século XVI.

sociais máis ou menos diversos entre si segundo o caso concreto que estivésemos a estudar.

Certamente, por causa desta orixe histórica multidimensional das variedades estándar que as transforma en variedades cualitativamente “diferentes” (ou, se queremos, “novas”) verbo das restantes variedades lingüísticas vernáculas, deberíamos ter moi en conta que calquera variedade modelo actual, canto máis nos remontásemos no pasado na procura do momento inicial da súa emerxencia e canto maior fose o número de usuarios, de tipos de textos e de ámbitos comunicativos que acollese na actualidade baixo a súa esfera funcional, tanto máis diferente sería con respecto a aqueloutra variedade lingüística histórica que se presentase como a súa base inicial (Muljačić 1990d: 186).

Deste xeito, se, como se afirma explicitamente na obra de Žarko Muljačić (1990c: 94, 1990d: 188-189, 2004: 43), non é certo que as linguas xurdan, desde un primeiro momento, como entidades lingüísticas feitas e dereitas, se tampouco é verdade que as linguas preexistan ao propio inicio do proceso de conformación da súa variedade estándar³⁴⁶ e se na identificación dunha determinada variedade lingüística vernácula como orixe dunha variedade estándar concreta (p.e. as falas de Londres do inglés estándar) non deixa de haber un certo aspecto de convencionalidade; semella evidente que, de aceptarmos este enfoque verbo das linguas, a análise da natureza das variedades estándar así como dos pasos sucesivos necesarios para a construción cultural dunha variedade modelo sería, en calquera investigación que optase por este punto de vista, un capítulo de obrigado cumprimento. Non podemos esquecer que, na nosa concepción dos feitos, ao fin e ao cabo, canto máis soubésemos destas dúas cuestións, tanto mellor comprenderíamos o tránsito desde un estado dialectal até a condición de lingua, desde variedade lingüística vernácula até variedade estándar ou, dito doutro xeito, tanto máis saberíamos verbo da conformación progresiva das linguas como artefactos culturais e políticos.

Xa que logo, nos capítulos seguintes, en tanto en canto pretendemos demostrar que, no fondo, as linguas son, en esencia, institucións culturais froito dun proceso histórico de “construción” ou de “elaboración” consciente atribuíble a determinadas elites dentro dunha comunidade de individuos, terémonos que introducir, sempre desde

---

³⁴⁶ A idea de que as linguas preexisten como entidades feitas e perfectas ao comezo do propio proceso de formación dunha variedade estándar chámalle Žarko Muljačić (1990d: 188) “pecado orixinal” (it. *peccato originale*).

a óptica dos nosos intereses, no estudo dos mecanismos que, agrupados, polo xeral, baixo a etiqueta de *planificación lingüística* (e, ás veces, de *standardización*)³⁴⁷, posibilitan e forman parte do proceso de “creación” dunha lingua de cultura.

En primeiro lugar, á hora de analizar a *planificación lingüística* temos que comezar por ter en moi conta que non é nada sinxelo definir este termo pois, como observan Grant D. McConnell (1997: 347-348) e Robert L. Cooper (1997: 42), non se trata unicamente de que non exista unha única definición para todos os investigadores senón de que esta cuestión pode abordarse desde o punto de vista da propia lingua, da sociedade e do contexto político.

Con todo, e aínda que, probablemente, na práctica, case haxa tantas definicións do concepto de *planificación lingüística* como investigadores estudaron esta cuestión, segundo Denise Daoust (1997: 438-439), por unha banda, e Robert B. Kaplan e Richard B. Baldauf, Jr. (1997: 3), pola outra, as achegas teóricas máis recentes tenden a converxer ao redor da idea de que a *planificación lingüística* conforma un “[...] ‘decision-making’ process seeking to solve ‘language problems’” (Daoust 1997: 439).

Malia que moitos daqueles que lean o parágrafo anterior non estean de acordo, por excesivamente simple, coa nosa definición do concepto de *planificación lingüística*; no entanto, cremos que case todos aceptaríamos a xa clásica presentación da *planificación lingüística* como un proceso que, de acordo co esquema elaborado X. Lamuela e H. Monteagudo (1996: 258) a partir do modelo previo do sociolingüista noruegués Einar Haugen, presentaría o seguinte aspecto:

---

³⁴⁷ Na obra de Bassey Edem Antia (1999: 6-7) podemos ver como a maioría de estudosos coinciden no uso preferente do termo de *planificación lingüística* fronte a outras etiquetas. Segundo esta investigadora (Edem 1999: 6) e Robert L. Cooper (1997: 41), a etiqueta de *planificación lingüística* sería unha creación do sociolingüista noruegués Einar Haugen en 1959. Pola súa banda, Xabier Falcón (2000: 412) atribúe a autoría do termo a Uriel Weinreich en 1957.

	FORMA	FUNCIÓN
Sociedade	Selección	Propagación ou implementación
Lingua	Codificación: a) Grafización b) Gramaticalización c) Lexicalización	Elaboración: a) Modernización terminolóxica b) Desenvolvemento estilístico

Como se pode comprobar no modelo precedente, o esquema desenvolvido por Einar Haugen implicaba unha oposición entre, por unha banda, actuacións sobre a lingua e sobre a estrutura (*planificación da estrutura*) e accións sobre a sociedade (*planificación social*) e, por outra banda, entre *forma* da lingua e *función* da lingua³⁴⁸.

En primeiro lugar, en atención ao esquema anterior, cómpre afirmar que a *planificación lingüística* constitúe un proceso cuxo obxectivo esencial non só sería a conformación e elaboración dunha variedade estándar senón, a maiores, a difusión, aceptación e uso efectivo desa mesma variedade modelo nunha determinada sociedade.

Por súa vez, poderíamos definir, segundo X. Lamuela e H. Monteagudo (1996), a variedade estándar como unha variedade completamente elaborada e explicitamente codificada que destaca entre todas as demais variedades lingüísticas grazas a que é aceptada e adoptada pola maioría dos usuarios, cando menos, para os usos elevados. A conformación dunha variedade estándar e, por extensión, a *planificación lingüística* ou *estandarización* implicarían toda unha serie de complicados procesos que pasamos a estudar, agora, desde a perspectiva dos nosos intereses académicos³⁴⁹.

³⁴⁸ X. Lamuela e H. Monteagudo (1996: 239) consideran máis apropiado para as linguas románicas utilizar os termos “*planificación de la estructura*” e “*planificación social*”. Por súa vez, estes dous tipos de actividades foron designadas por H. Kloss (Cobarrubias 1983: 49), cos termos de *planificación do corpus* e *planificación do estatus*, respectivamente.

³⁴⁹ Aínda que aquí, ao xeito de John Earl Joseph (1987: 109), esteamos a utilizar o termo *estandarización* nun sentido amplo como proceso amplo que conduce cara á creación dunha variedade

Mais, antes de entrarmos no fondo desta cuestión, convén que deixemos claro, desde un primeiro momento, que a *planificación lingüística* ou *estandarización*, en opinión de James Milroy e Lesley Milroy (1985: 22) non se pode concibir como un acontecemento máis ou menos puntual senón, en realidade, como un longo, dilatado e custoso proceso que se desenvolve en sucesivas etapas a partir dun punto de orixe moi vinculado á necesidade de uniformización lingüística que, nun momento dado (en consonancia con cambios producidos nas condicións económicas, políticas, culturais e sociais que esta a vivir unha determinada comunidade), experimenta unha elite cultural dentro dunha sociedade determinada. Correlativamente, este camiñar guiado polo desexo de elaborar unha variedade estándar plenamente autónoma, independente e funcionalmente eficiente, segundo estes dous mesmos estudosos (Milroy e Milroy 1985: 22), nunca acada o seu punto final absoluto en tanto que a única variedade plenamente *estandarizada* (isto é, sen ningún tipo de readaptación posible) sería aquela variedade lingüística que xa non supraordinase ningún tipo de comunidade nativa de falantes (é dicir, unha “lingua morta” como o latín literario).

Por outra banda, tampouco deberíamos deixar pasar a oportunidade de facer mención, nestes primeiros parágrafos, á circunstancia de que tanto a *estandarización* ou *planificación lingüística* como a variedade estándar que se deriva deste longo proceso, serían, no parecer de James Milroy e Lesley Milroy (1985: 23), algo así como un ideario e como unha idea na mente de tal forma que unha variedade estándar sería máis ben un conxunto abstracto de normas que rexe os usos lingüísticos reais e que non se cingue, exclusivamente, a esa realidade material que recollen gramáticas, dicionarios e textos de similar condición (libros de texto, manuais de estilo, prontuarios ortográficos, etc.).

Precisamente, estas dúas dimensións da variedade estándar (dinámica/diacrónica e inmaterial) poderían explicar o aparente paradoxo de que cando o conxunto abstracto de normas que configura unha variedade estándar (Joseph 1987: 161) chega, substanciado a través dunha praxe elaborativa específica, a un punto significativamente arredado do seu punto inicial³⁵⁰; esa mesma variedade estándar deixe de ser aos ollos dos seus usuarios un construto cultural forxado coa participación activa dunha minoría intelectual urbana para transformarse nunha realidade material, efectiva e, ademais,

---

estándar (isto é, como sinónimo de *planificación lingüística*); somos conscientes de que non poucos lingüistas empregan esta etiqueta como sinónimo desoutro proceso que aquí etiquetamos como *codificación* ou como equivalente do proceso que John Earl Joseph (1987: 109) designaba como *control*.

³⁵⁰ Así sucedería, por exemplo, coa lingua francesa actual (Joseph 1987: 127).

“perfecta” que fica recollida, na súa totalidade, en gramáticas, dicionarios e textos semellantes. Unha vez acadada esta condición, a variedade estándar adquire unha autoridade tan difícil de pór en cuestión que todos os usos sociais e/ou xeográficos “non-coincidentes” cos da variedade estándar pasan a ser caracterizados como “incorrectos” de acordo con esa *ideoloxía da estandarización* da cal xa falamos en múltiples ocasións.

Na visión de John Earl Joseph (1987: 160), a reconceptualización da variedade estándar como unha realidade material recollida, na súa totalidade, en gramáticas, dicionarios e textos de feitura semellante obedece, no fondo, á propia dinámica de progresión no proceso construtivo das variedades estándar no sentido de que semella ser unha característica xeral que canto máis avanzado estea o proceso de construción dunha variedade estándar (p.e.a variedade estándar do francés) tanto menos conscientes semellan ser os falantes dos debates, controversias e esforzos dedicados polas xeracións precedentes á construción desa mesma variedade modelo de tal xeito que, no mellor dos casos, todas esas polémicas e toda esa dedicación exclusiva lembraranse como anécdotas dunha progresión histórica “ben tranquila”.

Segundo a visión de John Earl Joseph (1987: 161-163), a reconceptualización da variedade estándar propia como unha entidade real, material e efectiva cuxa totalidade fica recollida (sen excepcións) nun dicionario, nunha gramática e nunha ortografía obedece, no fondo, á propia dinámica da progresión histórica das variedades modelo no sentido de que a percepción popular (evidentemente, tamén dunha inmensa maioría dos lingüistas) da variedade estándar como a versión máis “pura e perfecta” do propio idioma (isto é, como a “lingua pura e perfecta”) que se debería protexer e conservar fronte á corrupción, ignorancia e desleixo dos usos “desviados” (en realidade, fronte aos usos non-coincidentes) sería unha marca visible de que o proceso de *estandarización* ou *planificación lingüística* anda moi avanzado ou de que, por dicilo doutro xeito, está case concluído.

Como complemento á visión da *planificación lingüística* como un proceso continuo e sen fin, Robert B. Kaplan e Richard B. Baldauf, Jr. (1997: 4-6) así como Bernard Spolsky (2004: 6), poñen de relevo a necesidade de enfocar os diferentes procesos de *estandarización* como realidades insertas sempre nun contexto político, económico, cultural e social concreto.

Neste sentido, dado que as diferentes tarefas que integran o proceso de *estandarización* non se deberían entender como unha especie de “experimentos de

laboratorio” que executan os lingüistas de costas a un contexto social determinado e visto que, en opinión de Robert L. Cooper (1997: 51), a *estandarización* procura, no fondo, “fines no lingüísticos”; semella lóxico pensar que tanto a alteración de calquera das circunstancias políticas, económicas, culturais, sociais, etc., que rodean ao proceso de *estandarización* como calquera forma de mudanza no tocante aos obxectivos non lingüísticos buscados terán algún tipo de repercusión sobre o proceso de *planificación lingüística* e sobre os seus resultados finais.

Por último, dentro do capítulo de consideracións previas á análise do proceso de *estandarización*, cremos que sería moi oportuno deixar constancia da coincidencia, entre os estudosos da *planificación lingüística*, á hora de interpretar as dúas compoñentes da *estandarización* (isto é, a *planificación da estrutura* e a *planificación social*) ao xeito de dúas caras dunha mesma moeda en tanto en canto, lonxe de comportarse como entidades dicotómicas mutuamente excluíntes, a *planificación da estrutura* e *planificación social* son dúas realidades que, ademais de complementarse, se necesitan mutuamente.

Aínda que, en realidade, calquera proceso de *estandarización* acometido no presente ou pasado fale da necesidade de contemplar a *planificación da estrutura* e a *planificación social* como dúas realidades complementarias e mutuamente necesarias e non como entidades dicotómicas mutuamente excluíntes; gustaríanos facer unha breve referencia ao caso do irlandés e do hebreo como exemplos paradigmáticos de que estes dous procesos sempre camiñaron da man.

Así, por exemplo, cando o goberno irlandés e o exercito irlandés, tras acadar Irlanda a súa independencia en 1922, tiveron que facer uso da súa lingua en novos contextos comunicativos, a necesidade dunha ortografía máis regular foi o estímulo esencial para que se lle dera un pulo definitivo á *estandarización* deste idioma (Cooper 1997: 149) e, de xeito similar, cando o estado de Israel comezou a facer uso da súa lingua nas escolas, as esixencias derivadas destes novos usos conduciron á elaboración de toda unha nova terminoloxía científica e técnica para a lingua hebrea (Cooper 1997: 149). De xeito similar, cando, entre nós, como afirma o profesor Antón Santamarina (2003: 67), o “[...] galego estendeu a súa produción literaria e, principalmente, cando se lle abriron funcións novas e se converteu en materia de ensino regrado, a falta dunha codificación máis ou menos flexible non podía continuar” (Santamarina 2003: 67).

Mais, tal e como se encarga de matizar Robert L. Cooper (1997: 149), non se trata só de que “la función precede a la forma” ou, dito doutro xeito, de que a

planificación da estrutura esixa un proceso previo de *planificación social* (isto é, a expansión de uso social cara a novos ámbitos comunicativos) pois bótase de ver que todas as decisións tomadas e todas as accións iniciadas no ámbito da *planificación da estrutura*, en positivo ou en negativo, terán algún tipo de incidencia sobre a *planificación social*.

Verbo do proceso de retroalimentación constante que se xera entre a *planificación da estrutura* e a *planificación social*, os máis dos sociolingüistas estarían de acordo coa nosa apreciación de que as opcións reais de que un determinado idioma chegue a ocupar determinados ámbitos comunicativos (p.e. os usos xurídicos) son tanto máis reducidas conforme os recursos expresivos (non só léxicos) desa mesma variedade lingüística son máis limitados. Así pois, entre a *planificación social* e a *planificación da estrutura* hai unha relación de carácter circular no sentido de que a primeira estimula a aparición da segunda mais, asemade, a *planificación social* precisa dunha certa *planificación da estrutura* para contar con opcións reais de avance.

En realidade, en opinión de Juan Cobarrubias (1983: 42), a compartimentación da *planificación lingüística* en *planificación da estrutura* e *planificación social* debería contemplarse como unha segmentación de índole metodolóxica e non real no sentido de que, como matizan Robert L. Cooper (1997: 148-151) e Denise Daoust (1997: 448), por moito que esa fragmentación contribúa a unha comprensión máis cabal e profunda dos procesos de *planificación lingüística*, na práctica, esa fronteira metodolóxica tende a esvaerse.

Se isto non fose así, isto é, se a *planificación da estrutura* e a *planificación social* funcionasen como dous compartimentos estancos sen conexión ningunha entre si, sería moi difícil que nos explicásemos como o traballo desenvolvido sobre a terminoloxía de carácter científico contribuíu positivamente á promoción da lingua francesa entre a comunidade francófona de Quebec (Daoust 1997: 448).

En resumo, as *linguas históricas*, en terminoloxía de Eugenio Coseriu (1981), non xorden, desde un primeiro momento, como realidades lingüísticas feitas e dereitas senón que son consecuencia directa dun longo e dilatado proceso de *planificación lingüística* (isto é, de construción cultural) onde a propia elaboración dunha variedade estándar é tan só unha das caras da moeda en cuxo reverso nos encontramos cun proceso de xerarquización por medio do cal cada variedade estándar no seu correspondente *polisistema* (é dicir, no seu sistema de sistemas) pasa a ocupar devagariño unha posición supraordinada de tal xeito que toda a “constelación” de

variedades lingüísticas *satelizadas* por esa variedade estándar fican subordinadas, desde o punto de vista funcional e normativo, ao patrón de corrección idiomático desa variedade modelo.

3. 3. 3. 2. 3. A planificación lingüística

3. 3. 3. 2. 3. 1. Os antecedentes e consecuentes da planificación lingüística

No tocante ao proceso de *planificación lingüística*, antes de introducírmonos noutros pormenores da *estandarización*, sería vital que, desde o noso punto de vista, tratemos a cuestión das causas ou motivos que desencadean os procesos de *planificación lingüística* nos diferentes idiomas.

Segundo o sociolingüista croata Žarko Muljačić (1990c: 91, 1990d: 187), os sociolingüistas da xeración anterior a 1970 obviaron case por completo a problemática das causas e motivos que orixinaban os procesos de *estandarización* visto que, na práctica, reflexionaron case sempre sobre a *planificación lingüística* como se esta fose unha actividade esencialmente sincrónica que se desenvolvía, de cotío, no contexto de falantes monolingües que operaban á marxe de situacións de contacto conflitivo entre idiomas.

Así pois, de xeito consciente ou inconsciente, nesa primeira xeración de sociolingüistas en que figuran nomes tan ilustres como Charles A. Ferguson, Joshua A. Fishman e, tamén, Einar Haugen, ao prescindiren da análise do contacto non-pacífico entre variedades lingüísticas como orixe dos procesos de *estandarización* e, xa que logo, ao obviar unha parte esencial dos motivos de matriz política e social que orixinaban os procesos de *estandarización*, produciron unha visión un tanto idealizada da *planificación lingüística*.

Precisamente, a partir de 1970, ante as máis ou menos visibles “lagoas” teóricas que estaba a producir esa idealización da *planificación lingüística* como un fenómeno completamente de costas ás relacións de conflito entre idiomas, algúns estudosos desta primeira xeración xunto con sociolingüistas máis novos comezaron a desenvolver, como vía para a superación das dificultades detectadas durante o período que Žarko Muljačić (1990d: 187) designara como “época ‘idealística’”, un enfoque máis “realista” da *planificación lingüística* a través de modelos teóricos que daban entrada ao fenómeno da convivencia conflitiva entre idiomas.

En esencia, se temos presente a obra de Žarko Muljačić (1990a: 11-12, 1990c: 92, 2004: 48-51) e de John Earl Joseph (1985: 37, 1987: 43-57), decatámonos de que os sociolingüistas cada vez estiveron máis de acordo coa idea de que todos os idiomas, desde o latín en diante (non acontecería o mesmo co grego clásico), iniciaron os seus procesos de *estandarización* nun contexto sociopolítico marcado por unha situación de confrontación entre, como pouco, un idioma dominante ou “alto” e un idioma dominado ou “baixo”.

Xa que logo, se a *planificación lingüística* de todos os idiomas, desde o latín en diante, parte dunha contexto inicial de confrontación entre un idioma “alto” e un idioma “baixo”, bótase de ver que a *diglosia*³⁵¹, tal e como se afirma explicitamente na obra de John Earl Joseph (1985, 1987) e de Žarko Muljačić (1990a, 1990c, 1990d, 1999, 2004), constitúe, con palabras de Žarko Muljačić (1990a: 11), o auténtico “motor de arrinque” da *planificación da estrutura* e, por extensión, do conxunto de procesos de *estandarización* ou *planificación lingüística*.

A maiores, en consonancia coa consideración da *diglosia* como auténtico “motor de arrinque” da *planificación lingüística*, Žarko Muljačić (1990a, 1990c, 1990d, 2004) presenta o proceso de construción dunha variedade estándar como un “ciclo vital” cuxa etapa inicial, denominada por Žarko Muljačić (1990a: 11, 1990c: 92, 1990d: 187) *preludio*, sería condición previa e necesaria para calquera proceso de *estandarización* (Muljačić 1990a: 11-12, 1990c: 92, 1990d: 187). Dentro desta primeira etapa onde tería lugar o encontro inicial e a posterior confrontación entre un idioma “alto” e un idioma “baixo”; por súa vez, en consonancia cos traballos de Žarko Muljačić (1990c: 92, 1990d: 188) e de John Earl Joseph (1985: 41-44, 1987: 48-54)³⁵², poderíamos discriminar dúas fases consecutivas: a *superposición* e a *aculturación*³⁵³.

Basicamente, mentres que a *superposición* podería caracterizarse como aquela situación sociolingüística en que dous ou máis idiomas coinciden no interior dunha mesma comunidade lingüística cun prestixio desigual (Joseph 1987: 45)³⁵⁴, a

---

³⁵¹ Entendemos o termo *diglosia* no sentido amplo do sociolingüista americano Joshua Fishman como unha situación de contacto conflitivo entre dous idiomas onde un deles (p.e. latín clásico) opera como sistema lingüístico “alto” e o outro (p.e. calquera das linguas romances durante a Idade Media) como sistema lingüístico “baixo”.

³⁵² John Earl Joseph (1987: 43-57) denomina a esta etapa “The sociopolitical context of standardization”.

³⁵³ Žarko Muljačić (1990d: 188), pola súa banda, denomina a estas dúas etapas “Sovrapposizione” e “Acculturazione”.

³⁵⁴ Pode haber situacións de *tríades macrodiglosicas* ou mesmo contextos máis complicados onde estean implicados até catro idiomas. Segundo John Earl Joseph (1987: 139-153), o francés do século XVI estaba subordinado funcional e normativamente a tres “idiomas altos”: o latín, o grego e o italiano.

aculturación podería definirse como aquel proceso por medio do cal unha elite intelectual urbana pertencente á variedade lingüística de menor prestixio, unha vez dominado en profundidade o idioma superposto en todo *tipo de textos* (literatura popular, literatura “cultura”, prosa non literaria, etc.), adquire consciencia de que o menor prestixio atribuído ás súas variedades lingüísticas vernáculos non obedece a ningún tipo de causa lingüística ou eiva estrutural inherente senón a razóns de índole extralingüística (nomeadamente económicas, políticas, sociais e culturais).

Segundo John Earl Joseph (1987: 45-49) a *superposición* e posterior *aculturación*, como previas condicións sociolingüísticas *sine qua non* para calquera proceso de *estandarización*, terían que permanecer durante un período de tempo máis ou menos amplo para que a minoría intelectual dominada se decatase da necesidade de elevar o seu idioma vernáculo “baixo” (isto é, en termos tradicionais, un dialecto) até a categoría de idioma “alto” (é dicir, até a condición de lingua) e para que, con posterioridade, tomada esa determinación, comezase a dar os pasos necesarios cara a esa meta final.

Agora ben, desde o momento en que unha determinada *intelligentsia* dun idioma “baixo” determina elevar o seu vernáculo á condición de idioma “alto”, na práctica, visto que esa emerxencia esixe introducir o idioma propio en novos *tipos de texto* (literatura popular, literatura “cultura”, prosa non literaria, etc.) que, até entón, foran patrimonio exclusivo da lingua “alta” e, en consecuencia, dado que esa decisión carrega, inevitablemente, un choque coa realidade innegable de que o idioma propio presenta “lagoas” ou “deficiencias” expresivas que cómpre encher; esa ambiciosa empresa esixe que iniciemos un proceso de *planificación lingüística* cuxo obxectivo inmediato sería remediar as “carencias expresivas” detectadas e cuxa finalidade última sería dotar ao idioma subordinado de recursos expresivos abondo como para que se poida superar a subordinación funcional e normativa verbo dun idioma “superior”.

Desde esta perspectiva, por conseguinte, a *planificación lingüística*, vista como unha ferramenta práctica ao servizo da superación dunha situación inicial de *diglosia* a través da conversión dunha LB en LM e, por último, en LA –isto é, nunha variedade lingüística con plena independencia funcional e normativa (Muljačić 1991c: 158)³⁵⁵–, localízase, na visión de Žarko Muljačić (1990c: 92-93), como unha etapa intermedia do

---

³⁵⁵ En verdade, como nos di Žarko Muljačić (1991c: 158), trátase de reconducir unha situación de *macrodiglosia* cunha LB, LM e LA cara a unha situación final de (*micro*)*diglosia* onde a anterior LM, agora nova LA, subordina funcional e normativamente as súas propias variedades lingüísticas vernáculos.

“ciclo vital” entre unha fase inicial ou *preludio* e unha etapa final que, de acordo con John Earl Joseph (1987: 160), designamos como *epílogo*.

Unha variedade estándar entraría na parte final do seu “ciclo vital” ou *epílogo* (ás veces, chamada *posludio*) cando esa variedade modelo, imbuída previamente dunha auréola de realidade lingüística “sacrosanta” no sentido de que os seus usuarios (ou, cando menos, unha parte deles) contemplan esa variedade como unha entidade lingüística tan perfecta, tan intocable e cunha autoridade tal que ninguén podería pór en cuestión, na práctica, segundo John Earl Joseph (1987: 160-162), chegase a funcionar como un *superestándar* ou un *estándar absoluto* (Joseph 1987: 161) completamente “embalsamado” (isto é, totalmente estable) e totalmente desvinculado da súa comunidade respectiva de falantes. Deste xeito, minorizada a capacidade de retroalimentación constante entre variedade estándar e variedades lingüísticas vernáculas inherente á relación xerárquica “habitual” entre un e outro termo (isto é, perdida, por unha banda, a posibilidade de vernacularización da variedade estándar e, por outra, desaparecida a capacidade de atracción da variedade modelo sobre as variedades lingüísticas vernáculas), a variedade estándar perdería a capacidade de adaptación ás cambiantes realidades sociolingüísticas de cada momento histórico porque non podería incorporar recursos expresivos orixinais da “fala viva”.

En opinión de John Earl Joseph (1987: 172-174), se, desde un determinado momento, unha variedade estándar perdese, progresivamente, o contacto coa realidade lingüística viva así como coas novas necesidades comunicativas e expresivas dos falantes dos sucesivos períodos históricos (isto é, se deixase de ser unha entidade, á vez, *estable* e *flexible* para transformarse nunha realidade só *estable*), esa variedade estándar podería recuar progresivamente cara a ámbitos cada vez máis formais (p.e. cara aos usos litúrxicos ou cerimoniais) de tal xeito que, antes ou despois, tras perder a súa comunidade natural de falantes, se transformaría nunha lingua “sacra” cunha “existencia de museo” (é dicir, nunha “lingua clásica”) que, de utilizarmos termos de Joshua Fishman (1995: xi), John Earl Joseph (1987: 174) e de Walt Wolfram (2002: 766), cabería dicir que esta a experimentar un proceso de *desestandardización* ou de “morte cara arriba”.

Porén, malia que isto fose o que lle aconteceu, en síntese, ao latín desde a Idade Media, cómpre recoñecer que, na opinión de Žarko Muljačić (1990c), tal e como aconteceu en Grecia coa substitución do *khatarevousa* polo grego demótico (en realidade, por unha solución de compromiso entre *khatarevousa* e grego demótico) ou

como sucedeu coa variedade estándar do italiano a partir do século XIX (Wright 2004: 60-61), sería perfectamente factible que, por medio dunha “correzione di rota” (Muljačić 1990c: 93), a variedade estándar (re-)conectase, de novo, coa realidade lingüística viva³⁵⁶.

En resumo, de conxugarmos o modelo teórico de X. Lamuela e H. Monteagudo (1996: 258) coas achegas teóricas de John Earl Joseph (1985, 1987) e de Žarko Muljačić (1990a, 1990c, 1990d, 1993, 2004), teríamos a seguinte táboa:

Preludio		
1. Superposición		
2. Aculturación		
Planificación lingüística		
	FORMA	FUNCIÓN
Sociedade	Selección	Propagación ou implementación
Lingua	Codificación: a) Grafización b) Gramaticalización c) Lexicalización	Elaboración: a) Modernización terminolóxica b) Desenvolvemento estilístico
Posludio ou Epílogo		
Estándares moribundos		

Xa que logo, de acordo coa táboa anterior, o “ciclo vital” dunha variedade estándar calquera tería tres etapas consecutivas: 1ª) o *preludio* en que se produciría a confrontación entre un idioma dominante e un idioma dominado, 2ª) a *planificación lingüística* ou *standardización* que permitiría a un idioma dominado liberarse da súa

³⁵⁶ Desta última posibilidade son perfectamente conscientes Enrique Monteagudo e Francisco Fernández Rei (1982d) cando afirman: “[...] unha variante estandarizada, que se fai sempre a partir da fala viva e nunca ás costas dela; e se nalgún caso primou o mantemento dunha tradición arcaica sobre a fala viva, máis tarde acabouse por toma-la fala viva como punto de partida. Isto último é o que lle pasou ó italiano normativo, cando no XVI se considerou como modélico o toscano medieval escrito por Dante e Petrarca, pra logo no século XIX partir do toscano vivo do momento”. Tamén, verbo desta cuestión, reflexionaba Xesús Ferro Ruibal (1986b) do seguinte xeito: “As linguas, coma os ríos, non teñen marcha atrás máis que na imaxinación dos gramáticos no seu gabinete. As linguas fanse na rúa onde o poder dos gramáticos é moi reducido. As experiencias que coñezo de gramáticas que quiseron manipula-lo curso da lingua acabaron en chasco para o gramático. Nin Hitler con todo o seu poder conseguiu vira-lo rumbo do alemán”. Nesta mesma liña, anos máis tarde, este mesmo lingüista (Ferro 2001e) afirmaba que: “A historia das linguas demostra que sempre que unha norma se afastou do pobo, o pobo afastouse aínda máis da norma, cando non da lingua”.

subordinación funcional e normativa verbo dun idioma dominante³⁵⁷ e 3ª) o *posludio* ou *epílogo* durante a cal, de non producirse unha “corrección de rota”, un idioma podería perder o contacto coa realidade lingüística viva e, por conseguinte, ao entrar nunha dinámica de recesión progresiva do seu estatuto e da súa extensión social e funcional (=desestandardización), podería chegar a ser unha variedade estándar de uso exclusivamente cerimonial (isto é, experimentar unha “morte cara arriba”).

Evidentemente, se isto fose así, isto é, se o inicio da *estandardización* de calquera idioma, e, máis en concreto, se a *planificación da estrutura* de todas as variedades lingüísticas a partir do latín clásico, derivase sempre dun contexto diglósico inicial e se, por conseguinte, a *planificación lingüística* tivese como obxectivo último liberar a un idioma dominado da súa subordinación funcional e normativa a un idioma dominante³⁵⁸, non hai dúbida de que, de prescindirmos desta situación sociolingüística na análise dos procesos de *estandardización*, estaríamos a producir unha visión ben distorcida e fragmentaria dos mesmos.

Feitas todas as matizacións, e visto que, en esencia, segundo Robert B. Kaplan e Richard B. Baldauf, Jr. (1997: 29), poderíamos definir a *planificación da estrutura* como aquela parte do proceso global de *planificación lingüística* que abrangue todas as decisións lingüísticas pertinentes para a *codificación* e *elaboración* dunha lingua e a *planificación social* como aquela parte da *planificación lingüística* que inclúe todas as decisións necesarias para *seleccionar* unha variedade lingüística e para *implementar* esa variedade; semella máis ou menos claro que, con estarmos obrigados, polas características deste traballo, a focalizar sobre o ámbito da *planificación da estrutura*, isto non é óbice para que, cun afán metodolóxico, deamos algunhas breves indicacións verbo do resto de compoñentes da *planificación lingüística*.

Sen máis preámbulos, xa que logo, pasamos a estudar as diferentes partes da *planificación da estrutura* na orde que recollen a maioría de manuais e artigos que tratan esta cuestión e de acordo cos nosos intereses específicos.

3. 3. 3. 2. 3. 2. A selección

A *selección*, primeiro paso no proceso de *planificación lingüística* (Fishman 1973: 55), segundo os sociolingüistas X. Lamuela e H. Monteagudo (1996: 261) sería a

---

³⁵⁷ John Earl Joseph (1987: 54-57) denomina a esta etapa “*model rejection*”.

³⁵⁸ Así aconteceu, por mencionar algún dos exemplos que recolle John Earl Joseph (1987: 49-51), coas seguintes parellas: latín clásico *versus* grego clásico, linguas románicas *versus* latín clásico, inglés *versus* francés e, por último, ruso *versus* francés.

“[...] promoción de una variedad de la lengua a la categoría de patrón, de matriz que marca la pauta de corrección para el conjunto de los usuarios de la lengua”. De simplificarmos ao máximo e con palabras máis grosas, poderíamos dicir que a *selección* entendeuse, polo xeral, como a escolla dunha determinada variedade lingüística como base esencial dunha posterior *planificación lingüística*.

Malia que somos conscientes de que a *selección* sería un asunto máis da competencia da *planificación social* que da *planificación da estrutura*; opinamos que, neste traballo, non estarían de máis algunhas notas aclaratorias sobre este asunto en tanto en canto nos poderían axudar a contextualizar de xeito máis adecuado a intensidade (e, ás veces, virulencia) do debate sobre a codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua a xeito de consecuencia máis ou menos lóxica da complexa e intricadísima dinámica sociolingüística que se xera no proceso de ascensión dunha determinada variedade lingüística vernácula cara á categoría de variedade estándar.

En primeiro lugar, verbo desta cuestión, cómpre pór de relevo que, como comentan Robert B. Kaplan e Richard B. Baldauf, Jr. (1997: 31-36), o mesmo termo de *selección* implica, en por si, a opción dunha elección e, xa que logo, a posibilidade de que aparezan dúbidas e controversias no tocante á cal pode ser a alternativa máis conveniente nun momento dado e nun contexto determinado.

Dito doutro xeito, o propio termo de *selección* apunta, dun ou doutro xeito, cara á idea de que a promoción dunha variedade lingüística á categoría de patrón lingüístico non é sempre un camiño completamente libre de escollos e dificultades porque, cando menos, ás veces: 1º) é mester elixir entre máis de unha opción e 2º) a escolla de unha ou outra alternativa non é un labor que o lingüista poida executar na “asepsia dun laboratorio” en atención a criterios exclusivamente lingüísticos e á marxe de calquera tipo de condicionamento de índole extralingüística.

Xustamente, con respecto aos factores lingüísticos e sociais que poden incidir na promoción dunha variedade lingüística cara á condición de variedade estándar, John Earl Joseph (1987: 58), ao recoñecer, de xeito explícito, que os lingüistas non teñen capacidade para determinar, de antemán, o conxunto de factores que colocarían a unha determinada variedade lingüística vernácula nunha posición preeminente cara á condición final de variedade estándar (por extensión, de lingua); estaría a aceptar, na liña do pensamento de investigadores como Glanville Price (1976: 14-21), a idea de que, por moi meticulosos e por moi precisos que fosen os lingüistas á hora de fixar os atributos lingüísticos que colocarían a unha variedade lingüística concreta nunha

“posición de vantaxe” cara ao estatuto de lingua, sempre habería casos concretos que, dun ou doutro xeito, se escaparían a esa nómina de propiedades lingüísticas previamente establecida.

En realidade, na liña tanto de Robert B. Kaplan e Richard B. Baldauf, Jr. (1997: 31) como de Renate Bartsch (1987: 250-258), sería moi conveniente que non esquecésemos que cada proceso de *selección* funciona como un episodio, no fondo, singular e irrepetible que se desenvolve nun marco contextual concreto de interacción bidireccional constante entre unha serie específica e única de atributos lingüísticos e un conxunto determinado de condicionantes extralingüísticos (sociais, políticos, relixiosos, económicos, culturais, etc.).

Precisamente, no parecer de John Earl Joseph (1987: 58), conforme os lingüistas foron cada vez máis conscientes da multiplicidade de trazos lingüísticos e sociais que poden incidir (negativa ou positivamente) na promoción progresiva dunha variedade lingüística vernácula así como da pluralidade de formas que pode acadar a interconexión entre factores lingüísticos e sociais, renunciaron, devagariño, á idílica pretensión de prognosticar se unha variedade lingüística popular concreta contaba cos trazos lingüísticos pertinentes e necesarios para ascender á categoría de lingua e, a seguir, concentráronse no traballo de análise e de individualización daqueles condicionantes lingüísticos e extralingüísticos que, na historia das linguas hoxe recoñecidas como tales, contribuíron á promoción dunha variedade lingüística vernácula concreta á condición de variedade estándar.

Daquela, e en conexión cos parágrafos precedentes, con recoñecermos que todo proceso de *selección* conforma, por unha ou outra razón, un episodio único e irrepetible que escapa, nun ou noutro aspecto concreto, por unha ou outra razón, a calquera tipo de xeneralización; así e todo, non renunciaremos aquí a deixar constancia, a partir da información que se tira da observación de múltiples casos individuais, dunha serie de factores que, coa súa presenza, semellan incrementar as posibilidades de que unha variedade lingüística vernácula ascenda até a categoría de patrón lingüístico.

Verbo desta cuestión, nos últimos anos, parece haber un acordo case unánime entre os estudosos que se achegaron a toda esta problemática no tocante á afirmación de que os factores económicos, políticos, culturais, sociais, demográficos, etc., (isto é, extralingüísticos) priman sobre os condicionantes lingüísticos á hora de que unha determinada variedade lingüística conte con máis o menos opcións reais de acadar a categoría de variedade estándar. En opinión de John Earl Joseph (1987: 59), a estrutura

interna dunha variedade lingüística (isto é, os factores estritamente lingüísticos), con poder ser un factor coadxuvante, nunca sería un aspecto determinante na promoción dunha variedade lingüística vernácula á categoría de variedade estándar.

En xeral, semella existir cada vez un acordo máis xeneralizado ao redor da premisa teórica de que a elevación dunha determinada variedade lingüística vernácula á categoría de variedade estándar ten moito máis que ver con condicionantes extralingüísticos (p.e. coa creación dos modernos estados nacionais desde o Renacemento así como coa conseguinte centralización política derivada dese mesmo proceso político) que con factores de índole exclusivamente lingüística. Se estamos de acordo coa idea de que, desde un punto de vista estritamente lingüístico, ningunha variedade lingüística está inherentemente incapacitada para devir en lingua e de que todas as variedades lingüísticas teñen as mesmas capacidades potenciais de chegar a ser unha variedade modelo (isto é, de que non hai variedades lingüísticas superiores e inferiores, máis ou menos lóxicas, máis ou menos expresivas ou elocuentes, etc.), habería que concluír que os criterios extralingüísticos son determinantes á hora de que unha variedade lingüística concreta sexa seleccionada, ou non, como base dunha futura variedade estándar.

Aínda que dentro desta liña de investigación non houbo un acordo unánime no tocante aos factores extralingüísticos que operan como condicionamentos coadxuvantes positivos para a promoción dunha variedade lingüística vernácula á categoría de variedade estándar; os máis dos sociolingüistas actuais tenden a estar de acordo coa idea de que canto maior sexa o peso político, cultural, económico e social dunha determinada colectividade tantas máis opcións terá ese grupo humano para fixar o nivel de prestixio da súa variedade lingüística e, por conseguinte, tantas máis opcións terá esa variedade lingüística vernácula de ser escollida como base dunha futura variedade modelo.

En relación con esta última nosa afirmación, John Earl Joseph (1987: 58) e Renate Bartsch (1987: 251), concordan na observación de que, polo xeral, as comunidades con maior poder político, económico, cultural e social valoran as súas propias falas como as variedades lingüísticas máis axeitadas para unha futura variedade estándar porque, evidentemente, estas non só gozan dun prestixio superior no plano social senón tamén lingüístico en tanto que se ven como as variedades lingüísticas máis lóxicas, elocuentes e estruturalmente superiores. O exemplo paradigmático deste xeito de contemplar os feitos lingüísticos encontrámolo na lingua francesa cuxa variedade

estándar se constrúe historicamente, como xa vimos, sobre o denominado *bon usage*; isto é, sobre os usos escritos formais da corte parisiense.

Así e todo, malia que este sexa un principio válido no tocante ás grandes linguas europeas (por exemplo co español, francés, italiano e inglés)³⁵⁹; isto non nos debería levar á conclusión evidentemente errada de que, como precisa John Earl Joseph (1987: 58), as variedades lingüísticas vernáculas periféricas aos grandes centros de poder político e económico estean incapacitadas de seu para funcionar como peañas dunha futurible variedade estándar. En verdade, como analizaremos a seguir, é perfectamente posible que unha variedade lingüística vernácula, sen gozar do prestixio que se deriva do seu emprego por unha elite económica, política, cultural e social, puidese funcionar como peaña dunha variedade estándar aínda por construír.

Abondaría con lembrar a este respecto todo o que xa dixemos en apartados anteriores verbo de idiomas como o lituano, wolof e noruegués (na súa variedade *nynorsk*) para termos exemplos concretos de variedades estándar que se construíron sobre a peaña de variedades lingüísticas asociadas con colectivos arredados dos grandes centros de poder económico, político e cultural; é dicir, sobre grupos humanos de clase social baixa e de localización non-urbana (nomeadamente, campesiños).

Con todo, unha vez feita esta aclaración, temos que profundar na nosa análise para, na esteira do pensamento de Joshua Fishman (1973: 69), John Earl Joseph (1987: 58-59) e Robert L. Cooper (1997: 163-167), formular a posibilidade de que entre casos aparentemente tan distantes entre si como, por unha banda, o español, italiano, francés e inglés e, por outra banda, o lituano, wolof e noruegués, houbese, no fondo, puntos de contacto cuxa posta en evidencia nos axudaría a comprender mellor os procesos de *selección*.

---

³⁵⁹ Glanville Price (1976: 14-22) insiste constantemente na relevancia dos factores políticos (creación dos novos estados europeos a partir de 1500, centralización política e lugar de asentamento das cortes reais), económicos (concentración da actividade económica e aumento da poboación), educativos (variedades lingüísticas escollidas para a educación) e culturais (variedades lingüísticas propenderas na actividade literaria) para que as falas das aristocracias palatinas fosen seleccionadas como base das futuras variedades estándar do francés e do español, respectivamente. No tocante ao inglés, segundo José S. Gómez Soliño (1985a, 1985b), a relevancia do porto de Londres como centro de exportación de la e doutros produtos téxtiles, o conseguinte incremento de poboación nesta cidade derivado desa intensa actividade comercial, a centralización dos servizos xurídicos e administrativos do incipiente estado inglés en Londres e, por último, o asentamento da corte real nesta urbe, foron factores extralingüísticos determinantes para que as falas de Londres actuasen como base esencial da futura variedade estándar deste idioma. Por último, verbo do italiano, xa vimos que a relevancia política, económica e social adquirida pola burguesía florentina foi determinante para a escolla destas falas como peaña do futuro italiano estándar.

Vaia por diante que, para nós, de acordo co pensamento de Robert L. Cooper (1997: 163-167), todos estes procesos de *selección*, en aparencia tan diferentes entre si, coinciden no tocante á implicación activa nos mesmos dunha elite cultural e, asemade, son diferentes verbo da *ideoloxía lingüística* de fondo que guía ás elites encargadas do proceso de *selección* nun e noutro caso.

Así, mentres en linguas como o español, italiano, francés, inglés, etc., as minorías culturais encargadas do proceso de *selección*, consonte con esa tendencia herdada do período renacentista á (re-)organización da realidade a imaxe da estratificación xerárquica da sociedade, escolleron a fala dos individuos urbanos de clase social alta como base das futuras variedades estándar; pola contra, as (proto-)elites ou (contra-) elites xurdidas a partir da Revolución Francesa, insertas nun momento histórico de marcada efervescencia das ideoloxías nacionalistas (Fishman 1973: 69), tenderon a ver as variedades lingüísticas vernáculas asociadas cos grupos humanos arredados dos grandes centros urbanos de poder (en esencia, as variedades lingüísticas dos campesiños) como as únicas falas libres de interferencias espurias (isto é, como as falas máis “puras”) e, por conseguinte, como a base ideal para unha futura variedade estándar (Bartsch 1987: 251).

Acabamos de ver, pois, exemplos moi concretos de que a *selección* dunha variedade lingüística como base para unha variedade modelo, como así se recolle explicitamente a obra de Robert B. Kaplan e Richard B. Baldauf, Jr. (1997: 32) así como en Glanville Price (1976: 21), non se pode entender como un labor só técnico que o lingüista fose quen de levar a efecto *in vacuum* na soidade do seu “laboratorio” e de costas a calquera tipo de condicionante extralingüístico.

Bótase de ver nas liñas precedentes que o prestixio adquirido por unha variedade lingüística concreta cando opera como vehículo lingüístico habitual de grupos humanos política e economicamente poderosos constitúe un condicionante extralingüístico de tal relevancia que mesmo ten a capacidade de relegar a un segundo plano non só á estrutura interna das variedades lingüísticas senón tamén, no parecer de John Earl Joseph (1987: 59), á localización xeográfica e á tradición literaria que, con todo, en opinión de Renate Bartsch (1987: 251), convén sempre ter presentes.

Neste sentido, no tocante á maior ou menor pertinencia da localización xeográfica nos procesos de *selección*, cómpre advertir que as variedades lingüísticas faladas en Londres e en Florencia, malia a súa situación xeográfica relativamente periférica, por causa da relevancia económica, política, cultural e social destas dúas

ciudades desde a Idade Media, serán esenciais para as futuras variedades estándar do inglés e do italiano, respectivamente (Joseph 1987: 59).

Tocante ao prestixio que concede a unha variedade lingüística a actividade literaria dos grandes escritores, como xa vimos no seu momento cando falabamos da reformulación do concepto clásico de dialecto durante o Renacemento italiano, cómpre ter presente que, con ser evidente que o uso do florentino polas tres grandes “coroas” da literatura italiana (Dante, Petrarca e Boccaccio) outorgou a esta variedade lingüística un considerable renome; tamén é certo que, sen o poder político, cultural, económico e social acumulado pola burguesía florentina desde o século XIII até o XVI, sería moi difícil que ese idioma chegase a gozar dunha posición de clara vantaxe á hora de ser escollido como base dunha futura variedade estándar.

Por outra banda, cómpre lembrar que, por moito fose o prestixio acadado pola literatura en lingua castelá a partir do século XIII grazas ao labor de ilustres literatos como Juan Ruiz, don Juan Manuel, o Marqués de Santillana, Jorge Manrique e tantos outros, a relevancia acadada polas falas da aristocracia toledana e madrileña para a futura variedade estándar do español non se entende sen as circunstancias socioeconómicas subxacentes que favoreceron a estas variedades lingüísticas desde o século XI en diante (unificación política dos reinos de Castela e Aragón, fin da Reconquista, repoboación de Andalucía, crecemento da poboación castelá, descubrimento de América, despegue económico, etc.). Por outra banda, de lembrarmos os nosos comentarios verbo da lingua occitana, deberíamos ter relativamente claro que un glorioso pasado literario non é garantía dabondo de que unha variedade lingüística poida devir nunha variedade estándar plenamente desenvolvida quen de cumprir con todas as funcións comunicativas que se lle esixen a unha variedade modelo pois, se a colectividade usuaria desa variedade lingüística entrase nun período de crise económica, política, social e cultural máis ou menos dilatado no tempo, ese proceso de creación cultural dunha variedade estándar podería verse interrompido.

En resumo, a promoción dunha variedade lingüística concreta á categoría de variedade estándar non depende dun só factor senón, máis ben, dunha conxunción de condicionantes lingüísticos e extralingüísticos que adquire en cada caso unha configuración peculiar e única até tal extremo que case poderíamos dicir que cada episodio de *selección* é exclusivo e especial. Con todo, malia ser a emerxencia de cada variedade estándar froito dunha conxunción peculiar e única de factores lingüísticos e

sociais³⁶⁰, somos da opinión de que, entre todos os condicionantes lingüísticos e extralingüísticos, o poder político e económico posuído por unha determinada colectividade ocupa un papel destacado en tanto que sempre será unha minoría intelectual dentro dunha elite socioeconómica quen determinará, en función dos seus intereses ideolóxicos (ben organizar a realidade lingüística ao xeito da estratificación xerárquica da súa sociedade, ben un sentimento nacionalista), que variedade lingüística goza de maior prestixio e, por conseguinte, que variedade debería actuar como peña esencial dunha futura variedade estándar.

En verdade, as concomitancias entre casos como os da lingua norueguesa e os da lingua castelá van máis alá da participación activa dunha minoría cultural mediatizada pola súa propia *ideoloxía lingüística* en tanto que: 1º) conforme as (proto-)elites ou (contra-)elites xurdidas con posterioridade a Revolución Francesa acadaron o seu obxectivo primeiro de promover o seu idioma “baixo” á categoría de lingua “alta” e segundo estas mesmas (contra-)elites se transformaron en minorías culturais sen máis, a ideoloxía nacionalista inicial comezou a esluírse en favor da defensa dos intereses da súa propia clase social (isto é, transformáronse progresivamente tamén en “gardíans da orde lingüística” preocupados, principalmente, por conservar a “pureza do idioma”) e 2º) en momentos de “paixón nacionalista” tamén as elites das grandes linguas europeas (p.e. os ingleses durante a Guerra dos Cen Anos) ollaron para as falas dos seus estratos sociais inferiores con moito máis interese do que era habitual en épocas de escaso fervor patrio (no caso anterior, porque estas falas contrastaban cos usos “afrancesados” do inglés das clases elevadas).

Fóra xa da análise dos factores ou condicionantes que explican a promoción dunha variedade estándar, teríamos que regresar aos parágrafos iniciais para lembrar que todo proceso de *selección* implica, en maior ou menor medida, unha certa “*questione della lingua*” (isto é, unha relativa controversia) porque, dun ou doutro xeito, de modo ineludible, sempre cómpre elixir, de xeito consciente ou inconsciente, entre máis dunha forma lingüística (cando menos, entre máis dunha variante lingüística) e, a maiores, nalgunhas ocasións mesmo hai debates abertos no tocante á variedade lingüística que se debería situar como base da futura variedade estándar.

---

³⁶⁰ Aos factores positivos xa mencionados poderíamos engadir, segundo Robert B. Kaplan e Richard B. Baldauf (1997: 31-36), como condicionamentos extralingüísticos que apojarían a unha determinada variedade lingüística vernáculas fronte a outras falas: 1º) a “neutralidade” política, 2º) as connotacións positivas de índole relixiosa e 3º) o elevado número de falantes.

Verbo desta afirmación anterior resultan moi esclarecedoras estas palabras de K. Bochmann (1983: 194): “On peut observer que le choix du modèle de base est presque toujours accompagné de controverses plus ou moins profondes, plus ou moins acharnées, entre différents courants d’opinion”.

A través deste parágrafo da autoría de K. Bochmann constatamos que a escolla dunha variedade lingüística como peña dunha futura variedade modelo, tanto nos casos de *selección circunstancial* ou *emerxencia* como nos episodios de *selección deliberada* ou *adopción*³⁶¹, sempre carrega consigo unha certa “*questione della lingua*” cuxo nivel de intensidade, segundo o parecer de sociolingüistas como Robert B. Kaplan e Richard B. Baldauf, Jr. (1997: 33), John Earl Joseph (1987: 59-63) e Bernard Spolsky (2004: 2-3), será maior ou menor en virtude de dúas grandes variables: 1º) tipo de condicionantes extralingüísticos que inciden na controversia estritamente lingüística e 2º) o grao de proxección deses factores extralingüísticos sobre a disputa lingüística en sentido estrito.

Sexa como for, é dicir, con independencia de que aceptemos, ou non, a totalidade dos argumentos esbozados no parágrafo anterior, cremos que nos sería de moita axuda, cara a unha comprensión máis profunda dos procesos de *selección*, ter moi presente que a inmensa maioría dos sociolingüistas estaría de acordo coa nosa afirmación de que a incidencia dos factores socioculturais sobre as controversias estritamente lingüísticas tería que ser o marco contextual de fondo desde o cal se deberían contemplar todas as polémicas xurdidas ao longo dos procesos de *selección*.

Por conseguinte, de aceptarmos a premisa teórica de que por baixo dos debates estritamente lingüísticos verbo dos procesos de *selección* adurmiña sempre algún tipo de conflito social dunha ou doutra condición (cultural, económico, político, relixioso, etc.), sería lóxico afirmar que canto máis irada fose a confrontación social subxacente e canta máis relevancia lle outorgase a comunidade lingüística respectiva a esa

---

³⁶¹ X. Lamuela e H. Monteagudo (1996: 262) falan de *selección circunstancial* ou *emerxencia* cando a promoción dunha determinada variedade lingüística vernácula á categoría de variedade estándar aparece como consecuencia máis ou menos imprevista da acción conxunta dunha serie de factores accidentais e, pola contra, cando a promoción dunha variedade lingüística vernácula á categoría de modelo lingüístico é froito dunha decisión premeditada e plenamente consciente afirman que estamos ante unha *selección deliberada* ou *adopción*. Aínda que non nos sexa posible fixar unha liña de demarcación clara e inequívoca entre estes dous tipos de *selección* dado que en linguas como o alemán, español, francés e inglés, consideradas tradicionalmente prototipos de *selección circunstancial*, hai moito de traballo consciente a favor dunha determinada variedade lingüística –lémbrese a este respecto o labor das Academias do francés e do español, de Lutero para o alemán e de William Caxton para o inglés– (Joseph 1987: 61, Bartsch 1987: 256); a segmentación metodolóxica de dous tipos de *selección* interésanos en tanto en canto nos permite resaltar que na *selección deliberada* ou *adopción* os condicionantes extralingüísticos semellan ser máis evidentes e de maior intensidade.

confrontación social tanto máis virulento sería o debate lingüístico correlacionado porque, ao cabo, cando estamos a primar unha ou outra variedade lingüística vernácula como base dunha futura variedade estándar ou cando estamos a dar relevancia a unha ou outra lingua (p.e. inglés ou irlandés), no fondo, estamos a tomar decisións sobre cuestións que exceden, con moito, o estrito ámbito lingüístico (p.e. identidade nacional, relixiosa, etc.).

Se isto non fose así, é dicir, se as polémicas xurdidas nos procesos de *selección* fosen, exclusivamente, debates lingüísticos máis ou menos acalorados protagonizados por unha elite cultural de costas a calquera motivación de índole extralingüística (p.e. cuestións relixiosas), sería, tal e como destaca John Earl Joseph (1987: 62), moi complicado que nos explicásemos como foi posible que, ás veces, o chamado “home da rúa” chegase a estar tan implicado nesas “liortas” aparentemente só académicas como para caer nos comportamentos violentos.

Como paradigma das reaccións populares violentas relacionadas cos procesos de *selección* poderíamos citar o caso, moi coñecido e comentado na bibliografía especializada (Joseph 1987: 62, Wardhaugh 1992: 115, Trudgill 2002: 131), dos disturbios provocados nas rúas de Atenas pola oposición das autoridades eclesiásticas á publicación dos textos do Novo Testamento na súa tradución ao grego demótico e que rematarían con varios feridos e, mesmo, con oito mortos³⁶². Outro episodio moi similar, se cadra menos coñecido, mais non por iso menos convulso e violento, aconteceu en India cando, ao ser de dominio público a intención das autoridades de substituír o inglés polo hindi no papel de variedade estándar (máis ben, de lingua franca) para o norte do país, desencadeouse unha onda de altercados nas rúas que remataron con centos de mortos³⁶³.

Estas reaccións tan agresivas, tanto no primeiro como no segundo exemplo, serían moi difíciles de explicar, por desproporcionadas e, en aparencia, totalmente arbitrarias, de non ter presente que no proceso de *selección* dunha variedade matriz,

---

³⁶² Segundo Peter Trudgill (2002: 131), a defensa violenta en 1901 do grego *khatarevousa* fronte ao grego demótico explicase como un episodio de carácter identitario pois, en tanto que o grego *khatarevousa* se asociaba, na mente de moitos gregos, coa monarquía, coa igrexa ortodoxa e co pasado clásico, e, pola contra, o grego demótico vinculábase coa modernidade, coa occidentalización e cun certo *pan-eslavismo*; as traducións dos evanxeos ao grego demótico interpretáronse como un ataque directo a aspectos tan cruciais para a identidade grega como a igrexa ortodoxa e a tradición clásica. Ademais, cómpre lembrar que, de novo, houbo enfrontamentos violentos en Grecia cando, en 1903, tivo lugar a primeira representación da *Orestíada* de Esquilo en grego demótico (desta volta, cun único morto).

³⁶³ Ao contrario do que puidese parecer de primeira vista, este tipo de episodios violentos relacionados cos procesos de *selección*, como dá a saber Bernard Spolsky (2004: 1-2), non foron, en absoluto, feitos ocasionais.

xunto cos criterios de orde práctica e lingüística, tamén interactúan valores de índole simbólica, sociocultural e/ou político-ideolóxica de tal forma que, en determinadas circunstancias, se eses valores asociados fosen de vital relevancia para a comunidade lingüística correspondente, non sería imposible que se desatasen condutas en exceso vehementes.

En realidade, este tipo de episodios truculentos interésannos, unicamente, porque nos demostran que todas as variedades modelo emerxen nunha conxuntura, máis ou menos intensa e máis ou menos dilatada no tempo, de “*questione della lingua*” onde se constata a influencia (máis facilmente nos casos de *selección deliberada ou adopción*) de factores condicionantes de orde extralingüística. Precisamente, dado que estes activos de carácter social ou extralingüístico subxacentes ao debate estritamente lingüístico son forzas que estimulan os movementos e as declaracións dos “partisanos” en favor da súa variedade lingüística vernácula, deberían ser tidos en conta á hora de calquera análise dos procesos de *selección*.

Por outra banda, pensemos que, se as circunstancias sociais, políticas, económicas, culturais, demográficas, relixiosas, etc., circundantes ás diferentes variedades lingüísticas non fosen pertinentes nos procesos de *selección* non tería ningún sentido a afirmación de John Earl Joseph (1987: 59) de que mentres permanezan as “deficiencias” ou “carencias” extralingüísticas de fondo (sexan estas económicas, políticas, culturais, sociais, relixiosas, identitarias, etc.) que orixinaron o debate estritamente lingüístico asociado ao proceso de *selección*, a “*questione della lingua*” tenderá a seguir latexante. Desde este punto de vista, sería esperable que, canta máis forza, por causa da súa preponderancia política, económica, social, cultural, demográfica, etc., tivese un determinado grupo humano para impor a súa escolla nunha determinada “*questione della lingua*” (isto é, para impoñer a variedade lingüística ou lingua seleccionada), tanto máis breve e tanto máis feble sería o debate ao redor do proceso de *selección*.

En definitiva, os enfrontamentos e controversias que xorden (ou poden aparecer) ao longo do proceso de promoción dunha variedade lingüística concreta á categoría de variedade estándar serían, desde o punto de vista que aquí estamos a defender, unha consecuencia máis ou menos lóxica da propia dinámica dos procesos de *selección* na medida en que a necesidade de escoller entre dúas ou máis opcións (non só variedades lingüísticas) non se desenvolve nunca na “asepsia dun laboratorio” e en atención exclusiva a criterios lingüísticos senón en interacción constante con toda unha serie de

condicionantes lingüísticos e extralingüísticos (políticos, culturais, sociais, económicos, etc.).

Deste xeito, de aceptarmos a correlación entre o debate estritamente lingüístico e a controversia social, é esperable que o grao de asaño da polémica exclusivamente lingüística flutúe en función do nivel de enfrontamento social subxacente e do tipo de confrontación de fondo (relixiosa, política, económica, etc.) de tal xeito que mesmo o asaño máis exacerbado no debate lingüístico (isto é, as saídas de ton, os insultos, os exabruptos e incluso os enfrontamentos dialécticos), aínda que nunca sexa unha realidade desexable, habería que enfocalo sempre como unha consecuencia posible derivada do enfrontamento social de fondo subxacente ao debate estritamente lingüístico.

Evidentemente, pois ese era un enfoque metodolóxico útil en tanto que permitía evidenciar que nos procesos de *selección* non son estraños os debates e polémicas que transcenden o terreo estritamente lingüístico e que a minoría cultural encargada deste proceso sempre actúa mediatizada por unha *ideoloxía lingüística* determinada; bótase de ver que sempre estivemos a traballar desde a premisa (=“pecado orixinal”) de que unha variedade estándar é algo así como un dialecto especialmente afortunado e non unha entidade lingüisticamente cualitativamente diferente ao resto de variedades lingüísticas vernáculas que esta chega a subordinar normativa e funcionalmente.

En realidade, para sermos máis coherentes co noso enfoque do concepto de variedade estándar, sería mellor dicir que naqueles casos onde a minoría intelectual encargada do proceso de *selección* contaba co apoio dun forte aparello estatal (p.e. no caso das nacións-estado de longa tradición como Francia, España, Reino Unido e Portugal) non houbo realmente un auténtico proceso de *selección* no sentido de que houbo que escoller entre varias variedades lingüísticas en conflito senón que, máis ben, dado que xa se daba por sentado que as falas das aristocracias palatinas respectivas eran o “bon usage” (isto é, a “lingua correcta”), na práctica, con todas as matizacións que se desexe, de acordo con Ralph Penny (2000: 307), a *planificación lingüística* non estivo tan centrada na *selección* en sentido estrito como: 1º) na expansión xeográfica e social dun *status quo* lingüístico cara a todos aqueles falantes e dominios xeolingüísticos que se vían como parte da nación (isto é, un proxecto consciente de homoxeneización lingüística ao redor das falas das elites da capital estatal como parte do proceso global de construción nacional e de centralización política) e 2º) na

habilitación de recursos expresivos (non só léxicos) que posibilitase a adaptación ás realidades sociolingüísticas cambiantes.

Evidentemente, cando afirmamos que, nestes casos, non houbo realmente un proceso de *selección* non estamos a negar que, nun determinado momento, non puidese existir algún tipo de competencia entre diferentes variedades lingüísticas como base dunha futura variedade estándar³⁶⁴ senón que, neste tipo de casos, en tanto que se partía do presuposto de que as falas da elite económica, política e estatal respectiva eran a “lingua correcta” (verbo da cal toda diferenza lingüística ficaba relegada á condición de “erro”, de “desvío” ou de “corrupción”) e, por conseguinte, visto que a posible “*questione della lingua*” era unha problemática, cando menos, parcialmente resolta, rexistrouse, polo xeral, unha tendencia a rebaixar o ton da polémica así como a colocar as posibles controversias nun plano máis lingüístico que extralingüístico. Ao cabo, como comenta Sue Wright (2004: 44), a problemática non era tanto escoller entre diferentes variedades lingüísticas (e, moito menos, entre diferentes linguas) como resolver dificultades prácticas conforme se asumían novos ámbitos comunicativos e segundo aparecían novas necesidades expresivas.

Cómpre ter moi presente que a sociolingüística actual (e isto é esencial para nós) se inclina por un distanciamento progresivo desa visión monolítica dos procesos de *selección* herdada da lingüística histórico-comparativa decimonónica que tendía a ver as variedades estándar como consecuencia histórica da progresión lineal, unidimensional e homoxeneizada desde un único antecesor (se queremos, dialecto) lingüístico (isto é, desde unha única variedade lingüística histórica con máis ou menos modificacións posteriores).

Neste sentido, o proceso de *selección* na súa globalidade non se entende xa tanto como a promoción dunha única variedade lingüística á categoría de variedade modelo en detrimento de todas as características lingüísticas presentes no resto de variedades lingüísticas coexistentes con ela ao longo de todo o período de “construción” cultural da variedade estándar senón, máis ben, como un proceso de escolleita de trazos lingüísticos individuais que opera sobre todo un conxunto de variedades lingüísticas que abranguen

---

³⁶⁴ Así, por exemplo, como xa vimos (Penny 2000: 48-49, 114-115), aínda que no proceso de construción do español estándar desde o século IX até o século XVI chegasen a participar até catro koinés históricas diferentes (burgalesa, toledana, sevillana e madrileña) e a pesar de que no século XVI a koiné toledana (isto é, o castelán acuñado na Idade Media) aínda estivese a competir coa koiné de Madrid (é dicir, coa nova norma cortesá); finalmente, as falas de Madrid triunfaron nesta “*questione della lingua*” porque Madrid será capital do reino a partir de 1561. De xeito similar, de acordo con José S. Gómez Soliño (1985b: 95), en Londres, entre os séculos XIV e XV, conviviron até catro koinés diferentes (destas a máis coñecida será a chamada koiné da Chancelería real).

un lapso de tempo, xeográfico, estilístico e social non-discreto. Así pois, habería que concluír que, pois a *selección*, como xa vimos, non opera nunca (nin sequera nas súas fases iniciais) sobre unha única variedade lingüística vernácula visto que nunca actúa completamente de costas aos procesos de *nivelación dialectal rexional* ou de *supralocalización dialectal* (isto é, de *koineización* con todos os seus procesos internos asociados: *mestura*, *nivelación*, *simplificación* e *reubicación*), non sería moi apropiado que pensásemos nas variedades estándar (antigas e modernas) como resultado histórico da promoción dunha única variedade lingüística vernácula (isto é, dun único antecesor lingüístico).

Así e todo, a pesar de que toda variedade estándar sexa consecuencia dalgún tipo de mestura en maior ou menor medida, cómpre ter presente que naqueles casos onde, pola ausencia dun proceso histórico de construción nacional así como de centralización e de unificación política que se lle asocia, non emerxera, no seu momento, unha elite estatal, económica e política capaz de impor as súas falas como única “lingua correcta” ou, cando menos, como variedade lingüística preeminente (insistimos, en realidade, sempre estaríamos a tratar con *koinés*); semella que o proceso de *selección* tendeu a ser máis vivo tanto no plano social como lingüístico dado que non só se trataba de escoller entre varias opcións (variedades lingüísticas ou linguas) senón que, a maiores, as decisións tomadas podían afectar a cuestións tan cruciais e relevantes como a conceptualización da propia identidade nacional e cultural.

Así, por exemplo, baixo o debate aparentemente só lingüístico de se era máis apropiado construír a variedade estándar do córnico sobre os textos medievais deste idioma (nomeadamente, do século XV) ou sobre o córnico tardío (é dicir, sobre o córnico falado no século XVIII), latexaba a cuestión de se era lícito aceptar, ou non, no proxecto ideolóxico de (re-)construción dunha identidade, cultura e lingua córnica a inxerencia histórica da lingua e da cultura inglesa.

Con todo, con independencia de que a virulencia no debate tendese a ser maior naqueles casos onde o proceso de construción nacional comezou tras a Revolución Francesa polas causas antes apuntadas, cómpre pór de relevo que a idea tradicional das variedades estándar como dialectos particularmente afortunados semella acaer bastante ben a aqueles casos onde a elite intelectual encargada do proceso de *selección* fixou a súa ollada sobre un conxunto de usos lingüísticos xeográfica, social e estilisticamente relativamente focalizados, ben porque esas variedades lingüísticas se consideraban “puras” e “libres” de inxerencias alleas (p.e. as variedades lingüísticas populares

occidentais para o *nynorsk*), ben porque se partía do convencemento de que eran o “mellor xeito de falar” (p.e. as falas da corte parisiense).

Agora ben, naqueles casos onde a elite intelectual respectiva non partía do presuposto de que as súas propias variedades lingüísticas eran a única “lingua correcta” ou onde non se optou por unha variedade lingüística relativamente focalizada xeográfica, estilística e/ou socialmente (p.e. no caso do galés ou do galego); a idea da variedade estándar como resultado da promoción histórica dun único dialecto particularmente afortunado non semella adecuarse tan ben á realidade dos feitos lingüísticos.

Ao noso xuízo, neste tipo de casos, a minoría intelectual encargada da *planificación lingüística* non escolleu ningunha variedade lingüística vernácula en concreto (isto é, unha variedade lingüística relativamente localizada xeográfica, estilística e socialmente) porque, dun xeito máis ou menos consciente, se partía da idea previa de que era mester elaborar unha variedade estándar supralocal que puidera ser percibida polos seus potenciais destinatarios, asemade, como “de todos e de ninguén” de tal xeito que, ao ser sentida como unha variedade modelo relativamente “neutra” no tocante a súa localización xeográfica, estilística e/ou social, fose quen de xerar o maior volume posible de adhesións sociais³⁶⁵.

Evidentemente, neste tipo de casos, visualizamos moito mellor que as variedades estándar conforman entidades lingüísticas cualitativamente diferentes ás

---

³⁶⁵ A este respecto, lémbrese que, como nos comenta Robert. D. Greenberg (2004: 28), asinado o Acordo Literario de Viena de 1850, un dos focos de resistencia á proposta dunha variedade estándar unificada partiu dos lingüistas nacionalistas croatas do momento porque sentían que esa variedade modelo, a pesar de basearse no denominado “dialecto meridional” (en realidade, no dialecto neo-štokavian/ijekavian meridional) que era común a serbios, croatas, bosnios e montenegrinos, por causa de que non se tiveran en conta as variedades lingüísticas exclusivas de Croacia (isto é, os dialectos Kajkavian e Čakavian), era “demasiado serbia e pouco croata” e, xa que logo, propugnaban unha variedade estándar que tivera presente as súas falas en maior medida. Precisamente, desta vontade histórica das nosas minorías culturais de crear unha variedade estándar galega que fose, asemade, “de todos e de ninguén” semellan ser perfectamente conscientes, entre moitos outros investigadores, os lingüistas galegos Rosario Álvarez e Xosé Xove (2002: 18) cando escriben: “Unha das variedades faladas nun territorio pode adquirir maior prestixio por razóns sempre extralingüísticas e impoñerse como norma (*lingua normativa* ou *lingua estándar*); así ocorreu no portugués coa variedade falada entre Coímbra e Lisboa, centrada hoxe na variedade lisboeta. Pero a norma non ten por que coincidir cunha única variedade e pode presentar achegas de diversas procedencias, como ocorre no galego. A actual normativa, dentro dunha tendencia purista e rexeitadora de todo o alleo ó sistema, basea as súas escollas morfolóxicas e léxicas na conxugación de criterios de maior extensión xeográfica e peso demográfico e mais no respecto á tradición da lingua, particularmente á tradición escrita. O resultado é unha variedade supradialectal que non se identifica en concreto con ningunha das outras variedades da lingua e que serve de vehículo para a comunicación formal, é dicir, a producida no ensino, nos medios de comunicación escritos e orais, administración, actividades culturais... De feito, o termo ‘lingua’, ademais de como ‘lingua histórica’, úsase tamén habitualmente para esta variedade que por razóns políticas, sociais e culturais adquire independencia tanto funcional como psicolóxica para os falantes; dela dan conta as gramáticas, dicionarios e libros de texto”.

variedades lingüísticas vernáculas de tal forma que para idiomas como o galego, catalán, galés, etc., algúns lingüistas galegos (Sousa 2003), desde as achegas teóricas do profesor Gabriel Bibiloni (1997), falan de *estandarización componencial*, de *modelo estandarizador componencial* e, xa que logo, de *variedade componencial*.

Nós, pola nosa banda, sempre coa intención de analizar o caso galego á luz do acontecido noutras moitas linguas, con recoñecermos a pertinencia teórica desta visión teórica en tanto que se pon de relevo a realidade innegable de que certos procesos de *selección* (p.e. o caso galego) non se corresponden co esquema clásico do único antecesor lingüístico promovido á categoría de variedade estándar, somos da opinión de que sería máis interesante insistir na hipótese teórica de que todas as variedades estándar son sempre consecuencia dun dilatado proceso de construción cultural desde unhas orixes máis (p.e. o inglés e o galego) ou menos diversas (p.e. o francés e o *nynorsk*) e que, por conseguinte, a natureza componencial é inherente a todas as variedades estándar.

Así pois, desde este punto de vista, as peculiaridades do caso galego non estarían tanto na circunstancia de que a nosa variedade estándar sexa, asemade, “de todos e de ningún lugar en concreto, de todos e de ninguén, etc.,” pois todas as variedades estándar, en maior ou menor medida, responderían a este mesmo principio senón, máis ben, na circunstancia de que a nosa minoría intelectual atinou cando, desde moi cedo (Hermida 1992: 198-199), soubo ver a necesidade de que a nosa variedade estándar fose unha variedade modelo claramente supralocal en tanto que, se se partía do convencemento de que cantas máis persoas asumisen a nosa variedade estándar tanto máis “real” sería a “pretendida” nación galega, cumpría fuxir de (hiper-)localizacións xeográficas, estilísticas ou sociais que puidesen xerar algún tipo de rexeitamento.

Evidentemente, e aquí entramos na cerna do noso debate verbo dos procesos de *selección*, do mesmo xeito que aconteceu no pasado co noruegués ou do mesmo xeito que sucedeu a partir de 1991 na ex-Iugoslavia³⁶⁶, segundo a elite intelectual encargada do proceso de *selección* teña unha ou outra visión da súa propia identidade nacional e cultural (é dicir, segundo partamos dunha ou doutra *ideoloxía lingüística*), non hai dúbida de que isto ha condicionar o proceso de *selección* no sentido de que os límites,

---

³⁶⁶ No tocante ao caso da ex-Iugoslavia lémbrese que, por exemplo, en Montenegro, fronte ao grupo lingüístico pro-serbio que nega a existencia dunha lingua montenegrina e, por conseguinte, acepta as propostas gráficas dos denominados neo-vukovitas serbios, o grupo pro-montenegrino insiste nas peculiaridades lingüísticas exclusivamente montenegrinas (non só gráficas) como xeito de conseguir unha variedade estándar plenamente montenegrina que sirva como representación simbólica máis conspicua da existencia dunha lingua e dunha nación montenegrina.

tanto no eixo diacrónico como sincrónico (isto é, os lindes no plano espacial e social), verbo dos trazos lingüísticos que se poden escoller como parte da variedade modelo dependerían, en última instancia, da visión que se teña da propia identidade cultural, lingüística e nacional.

Deste xeito, ao noso xuízo e de centrármonos agora no noso caso, semella lóxico pensar que canto máis interesada estivese a nosa minoría intelectual na individualización da nosa comunidade lingüística fronte a casteláns e portugueses así como na homoxeneización interna das nosas falas coa finalidade de consolidar a percepción de posuímos unha identidade lingüística común a todos nós tanto máis atenta debería estar esa mesma elite cultural ao conxunto das nosas variedades lingüísticas vernáculas actuais. Mais, pola contra, canto menos relevo outorgase esa mesma minoría cultural a nosa individualización fronte a algunha das dúas identidades culturais e nacionais anteriores (isto é, fronte a casteláns e portugueses) tanto máis aberta estaría esa mesma elite á consideración de trazos lingüísticos comparativamente menos localizados no plano xeográfico e temporal.

Daquela, para nós, unha ou outra posición ante o noso proceso de *selección* (como, por outra banda, aconteceu, sucede e pasará sempre en todas as linguas), con ser unha problemática que ten que ver con escollas de carácter lingüístico, no fondo, dependerá máis de cuestións extralingüísticas que lingüísticas pois, ao cabo, desde o noso punto de vista, en atención a criterios exclusivamente lingüísticos, todas as opcións son perfectamente argumentables e defendibles.

3. 3. 3. 2. 3. 3. A codificación

A *codificación*, proceso definible, por unha banda, segundo Robert L. Cooper (1997: 173), como a enunciación expresa dunha norma e, por outra banda, de acordo con Joshua Fishman (1973: 61), como o primeiro e segundo paso nos procesos de *planificación da estrutura* e de *planificación lingüística*, respectivamente; non en poucas ocasións, aparece na bibliografía especializada como o aspecto clave na elevación dunha variedade lingüística dada á categoría de lingua pois, como se recolle no estudo de Robert B. Kaplan e Richard B. Baldauf, Jr. (1997: 40), as tres áreas en que se subdivide a *codificación* (a *grafización*, a *gramaticalización* e a *lexicalización*) dan lugar a outros tantos tipos de texto (unha ortografía, unha gramática e un dicionario) que, polo xeral, se ven como os tres piares simbólicos indispensables para que se lle recoñeza a condición de lingua a unha variedade lingüística concreta.

Por súa vez, dentro das tres etapas que debemos percorrer no proceso xeral de *codificación* dunha variedade lingüística determinada, a *grafización*, isto é, a creación ou selección dun sistema gráfico para un idioma concreto (Spolsky 2004: 28), figura, comunmente, como a primeira e máis importante das tarefas que debemos acometer á hora de elevar unha variedade lingüística ao estatuto de lingua de cultura plenamente recoñecida como tal.

En primeiro lugar, no tocante ao proceso de *grafización*, sería moi conveniente que comezásemos a nosa exposición coa reflexión de que a bibliografía especializada na análise da historia dos sistemas gráficos actuais (Gaur 1995: 19, Spolsky 2004: 28, Rogers 2005: 4) coincide na afirmación de que a escritura xorde, de xeito independente (é dicir, sen coñecemento previo dalgún outro tipo de escritura), nestes catro momentos históricos e nestes catro espazos xeográficos: 1º) en Exipto e Mesopotamia ao redor do ano 3500 a. C., 2º) no val do Río Indo contra o ano 2800 a. C., 3º) en China por volta do ano 2000 a. C. e 4º) un milenio máis tarde en Mesoamérica baixo a égida do pobo maia.

Dentro das achegas teóricas máis recentes á orixe da escritura, investigadores como, entre outros, Albertine Gaur (1995: 29) e Bernard Spolsky (2004: 28), afirman que os sistemas gráficos xorden (nestes diferentes puntos cronolóxicos e nestes distintos contextos xeográficos) como consecuencia directa dunha certa prosperidade económica que, tras orixinar a aparición dos primeiros excedentes agrícolas, núcleos urbanos e intercambios comerciais, obriga á procura de instrumentos que permitan almacenar aquela información de carácter comercial, administrativo e político que, froito dese novo contexto socioeconómico, interesaba conservar³⁶⁷.

Se isto foi así, isto é, se a orixe da escritura estivo moi relacionada coa necesidade de conservación e almacenamento de información que trouxo consigo o salto da humanidade cara a unha sociedade cada vez máis preocupada polas actividades comerciais e relixiosas, non deberíamos deixar pasar a oportunidade de destacar que a escritura, desde as súas orixes, foi unha actividade humana moi ligada con cuestións de tipo práctico, de utilidade social (p.e. cobrar impostos) e de índole relixiosa.

Por outra banda, neste exíguo percorrido pola historia da escritura que estamos a desenvolver, interesa que destaquemos tamén a realidade innegable de que, agás a

---

³⁶⁷ Cómpre pór de relevo que, como apunta Harald Haarmann (1991: 82), tan relevantes para as orixes da escritura como os usos de tipo práctico (p.e. os contratos de compra-venda) foron os usos sagrados da mesma pois, desde moi cedo (cando menos, desde o IV milenio a. C), os sacerdotes adoitaban gravar inscricións nas ofrendas que se presentaban ante os deuses. Xa que logo, para este investigador (Haarmann 1991: 82), a escritura xorde como un privilexio dunha caste sacerdotal superior cuxos membros nunca estiveron moi interesados na súa secularización.

escritura chinesa en tanto que único sistema gráfico primixenio que sobrevive até os nosos días³⁶⁸, todos os demais sistemas gráficos actuais son, ao cabo, sen excepción, como se comenta en Albertine Gaur (1995), Henry Rogers (2005: 5) e Bernard Spolsky (2004: 28), froito da adopción ou da adaptación, ben da primeira escritura chinesa, ben do sistema gráfico denominado comunmente protosemítico.

A maiores, tocante á historia dos diferentes sistemas gráficos, interésanos lembrar o convencemento que ten a bibliografía especializada actual (Gaur 1995: 25, Rogers 2005: 4-5, 119-120, 175-176) de que todas as prácticas gráficas actuais da Europa Occidental moderna, a través dos pasos intermedios do alfabeto latino e grego, poderían retrotraerse, en primeiro termo, até o abecedario fenicio e, a seguir, até un remoto alfabeto protosemítico do cal o pobo fenicio tomara, no seu momento, os seus 22 fonemas consonánticos.

En resumo, desde un punto de vista histórico, como poñen de relevo Ernst Pulgram (1976: 178) e Henry Rogers (2005: 5), na historia das prácticas gráficas, desde as orixes da escritura até o momento presente, e isto é fundamental para a nosa visión dos sistemas gráficos, case todo é un asunto de transformación gradual e case nada de invención³⁶⁹. De ser isto así, é dicir, se todos os sistemas gráficos de uso actual (tamén o chinés e os denominados códigos gráficos “inventados”), implican algún tipo de préstamo ou adaptación dun sistema gráfico precedente; isto, na práctica, significaría que, cando unha sociedade ágrafa (Pulgram 1976: 169), nun momento determinado da súa historia, decide, consciente ou inconscientemente, crear un sistema gráfico para transcribir a súa variedade lingüística vernácula sempre acudirá, pola vía da adopción e da adaptación, a un sistema gráfico precedente e, xa que logo, sempre existirá unha relación máis ou menos directa cun sistema gráfico precedente.

No tocante xa ao núcleo teórico deste apartado, ou dito doutro xeito, verbo das relacións entre a actividade gráfica e a lingua falada, en consonancia coas ideas do

---

³⁶⁸ En opinión de Henry Rogers (2005: 31), os aspectos diferenciadores entre o chamado chinés clásico (usado até o século XX) e o chinés estándar moderno son máis de índole caligráfica ou formal ca de tipo estrutural.

³⁶⁹ Por medio do volume monográfico editado por Peter T. Daniels e William Bright (1996) dedicado á análise dos sistemas gráficos do mundo, temos noticia de máis de vinte e un sistemas gráficos “inventados”. Como exemplos de sistemas gráficos “inventados” poderíamos mencionar os casos do silabario cherókee, do silabario cree e, por último, dos quince sistemas (oito alfabéticos e sete silábicos) creados en África Occidental. Así e todo, no parecer de Henry Rogers (2005: 4-5), non deberíamos esquecer que en casos como estes non podemos falar de “invención” en sentido estrito pois, se ben os sumerios, os maias e os chineses tiveron que crear os seus sistemas gráficos sen contar con ningún tipo de modelo previo e, feito aínda máis relevante, sen a propia noción de escritura; pola contra, estoutros segundos “inventores”, xa tiñan, cando menos, unha certa idea de como era a escritura e, ademais, non en poucas ocasións, partiron de modelos anteriores.

lingüista francés Jacques Anis (1988: 77), sería posible diferenciar, de prescindirmos dos detalles menores, tres grandes enfoques: 1º) o *fonocentrismo*, 2º) o *fonografismo* e 3º) o *autonomismo*.

O *fonocentrismo* (Anis 1988: 38-44), á marxe de matices terminolóxicos ou conceptuais, contempla, no fondo, a escritura como unha representación deformada da lingua falada.

Este enfoque da lingua escrita ao xeito de simple transcripción desvirtuada e secundaria da lingua falada contaría cunha longa tradición que se remonta, no parecer de Fred W. Householder (1971: 248) e Otto Ludwig (1983: 31), á derradeira, á tradición filosófica aristotélica e, por medio dos gramáticos latinos e medievais (Ludwig 1983: 31), chega até as figuras máis destacadas da lingüística contemporánea: Leonard Bloomfield (Baron 1981: 18, Haugen 1966a: 53, Householder 1971: 248, Ludwig 1983: 31), Robert A. Hall (Householder 1971: 248), Charles Hockett (Ludwig 1983: 31), Roman Jakobson (Anis 1988: 42), Ferdinand de Saussure (Anis 1988: 38-42, Baron 1981: 18, Householder 1971: 248, Ludwig 1983: 31) e Edward Sapir (Householder 1971: 248).

Pola súa banda, o *fonografismo*, cuxos autores máis representativos, segundo Jacques Anis (1988: 79-80), serían Nina Catach, V. G. Gak e Wladimir Horejsi, concibe a lingua escrita como unha representación estrutural da lingua falada que, ademais, contaría cunha serie de características específicas e peculiares responsables, por súa vez, dos desaxustes posibles entre lingua escrita e lingua falada.

Aínda que o *fonografismo* nunca chegara ao extremo de concibir a escritura como unha sorte de deformación da lingua falada en tanto en canto se lle recoñece á escritura un certo grao de autonomía; así e todo, no fondo, como se pode comprobar na obra de lingüistas como Grover Hudson (2000: 372) e de Jesús Tusón (1997: 11), ante a evidencia incuestionable de que todas as sociedades humanas teñen rexistros orais pero non todas teñen escritura, este paradigma teórico non logrou liberarse plenamente da idea de que as prácticas gráficas (xa que logo, os grafemas), dun ou doutro xeito, conformaban unha realidade secundaria e subordinada á lingua falada (isto é, aos fonemas) de tal xeito que, ao cabo, este paradigma teórico non conseguía romper, por completo, con certas visións problemáticas da escritura herdadas do pasado³⁷⁰.

---

³⁷⁰ Con estar dentro do *fonografismo*, cómpre advertir que Nina Catach logra liberarse plenamente desa concepción do grafema como unha realidade máis ou menos subordinada ao fonema.

Por último, o *modelo autonomista* concibe a lingua escrita, basicamente, como un sistema de seu (Anis 1996: 272, Rogers 2005: 6, Vachek 1982: 38) cuxas regras de organización interna, malia estar en interacción relativa constante coa lingua falada, non deixan de ser autónomas de tal xeito que, con palabras de Ernst Pulgram (1965: 149, 1976: 162), poderíamos asegurar que os sistemas gráficos e o rexistro oral serían dúas formas da lingua mutuamente independentes mais, á vez, coexistentes, complementarias e alternantes.

Este paradigma teórico, cuxos antecedentes máis remotos se poderían retrotraer aos anos iniciais do século XX e cuxas primeiras formulacións sistemáticas non aparecerían até a década de 1930³⁷¹, consolidouse de xeito máis ou menos definitivo, aproximadamente, a partir da década de 1960 con todo un conxunto de lingüistas³⁷² que confluíron ao redor da idea de que a lingua escrita, no fondo, sería un sistema verbal independente dos procesos orais e auditivos (Berry 1968: 739) e, xa que logo, dotado dunha serie de regras propias que non lle ditaba, necesariamente, a linguaxe oral³⁷³.

Dentro da variada casuística de argumentos que ofrece a bibliografía especializada en prol da idea de que a escritura e a lingua falada son dous sistemas mutuamente independentes e, asemade, complementarios, cómpre destacar as referencias constantes nos estudos sobre a escritura á cuestión da dirección da escritura, visto que, no parecer de lingüistas como Henry Rogers (2005: 6-7), esta sería un dos aspectos onde, dun xeito máis claro, se visualizaría a natureza autónoma dos sistemas gráficos verbo do rexistro oral e viceversa.

En opinión de Henry Rogers (2005: 6-7), se a lingua escrita e a lingua falada non fosen dous sistemas mutuamente independentes teríamos moitos problemas para comprender como é posible que certos cambios na dirección da escritura ou no tipo de sistema gráfico empregado por unha determinada colectividade, aínda que, ás veces, puidesen romper cunha tradición gráfica moi asentada de centos e mesmo de miles de anos de antigüidade, non chegaron a ter unha repercusión excesiva sobre os falantes das

---

³⁷¹ En opinión de J. Vachek (1982: 40-41), Henry Bradley e Antonín Frinta serían os estudosos que, coa súa obra, en 1904 e 1909, respectivamente, sentaron os precedentes do *modelo autonomista*. Segundo J. Vachek (1982: 41), a primeira formulación sistemática do *modelo autonomista* aparecería na década de 1930 co lingüista ucraniano Azenor Artymovych.

³⁷² Ao noso xuízo, aínda que algúns estudosos figuren, comunmente, entre os “pais” dos principios teóricos do *autonomismo*; así e todo, vistos desde o estado de coñecementos actuais, se se nos permite o atrevemento, poderían ser vistos como investigadores de transición entre os modelos teóricos precedentes e o *modelo autonomista* nas súas formulacións máis recentes. Estamos a pensar, nomeadamente, na obra de Ernst Pulgram (1986) e J. Berry (1968).

³⁷³ Verbo das regras da lingua escrita, Haas (1983: 18) formula o seguinte interrogante: “What then are the basic graphic units of a script? Only the constitutive rules of a script can tell us”.

linguas respectivas implicadas en tanto en canto, desde o punto de vista da súa actividade lingüística oral habitual, non foron mudanzas excesivamente relevantes.

Así, por exemplo, o escoramento que se está a producir na escritura chinesa actual desde un tipo de escritura en columnas de arriba cara a abaixo desde a esquina superior dereita da páxina (como se fixo sempre no pasado) cara a unha actividade gráfica en liñas desde a esquerda cara á dereita segundo o costume das linguas románicas occidentais e do inglés (Rogers 2005: 6); esta a ser, na práctica, se deixamos á marxe as discusións entre os lingüistas, un cambio que a xente do común está a asumir progresivamente sen grandes problemas porque cómpre recoñecer que, no fondo, a incidencia desta mudanza sobre a actividade lingüística oral cotiá das persoas non é especialmente significativa.

Agora ben, partir da premisa teórica de que a escritura é, en esencia, un código artificial e convencional independente e, á vez, complementario á lingua falada non significa que esteamos a pensar que, como matizan Rony Clark e Roz Ivanič (1997: 57), os lingüistas (ou persoas afíns) tivesen a capacidade real de crear sistemas gráficos *ex novo* e á marxe, por completo, das circunstancias políticas, culturais e sociais específicas e concretas que envolven a cada un dos posibles usuarios deses sistemas gráficos nun determinado momento.

Desde unha perspectiva sociolingüística, a escritura constitúe, no fondo, un *acto político* (Clark e Ivanič 1997: 58) pois, con ser verdade a afirmación de que cada sistema gráfico conforma un código autónomo e, asemade, complementario da lingua falada con regras de seu non ditadas necesariamente polo rexistro oral da lingua, a un tempo, tamén é certo que: 1º) cada sistema gráfico participa e interactúa cunha serie de valores sociais, culturais e políticos determinados e 2º) a interacción entre procesos lingüísticos e sociais constitúe un fenómeno determinante (cando menos, influínte) na creación, desenvolvemento e funcionamento real de calquera sistema gráfico (Le Page 1992: 135).

Vaia por diante que, aínda que este enfoque sociolingüístico da escritura como unha actividade esencial e fundamentalmente social (Rogers 2005: 7) puidese chamar un tanto a atención en todos aqueles que partisen dunha imaxe máis tradicional da actividade gráfica; é mester ter presente que, en realidade, tal perspectiva xorde, precisamente, como unha sorte de reacción contra esa visión dos códigos gráficos como un conxunto de unidades exclusivamente gráficas (isto é, lingüísticas) organizadas segundo o esquema “ideal” da correspondencia un-a-un entre fonema-grafema.

Dito doutro xeito, e como analizaremos ben polo miúdo nos parágrafos seguintes, a pretensión da sociolingüística de ofrecer un enfoque máis “real” da escritura como un fenómeno lingüístico e, asemade, social non xorde da nada senón que se alimenta do traballo previo de toda unha xeración de lingüistas que, desde presupostos teóricos de partida non coincidentes cos principios da sociolingüística, chegaron, devagar e aos poucos, ao convencemento de que non era moi “realista”:

1. Encarar a análise dos sistemas gráficos como se estes fosen unha especie de entidades “caídas do ceo” creadas polos lingüistas (ou por persoas similares a estes: editores, literatos, profesores, etc.) *in vacuum* (isto é, fóra de condicionamentos extralingüísticos) desde o acatamento previo do principio *fonémico* da correspondencia exacta un-a-un entre fonema e grafema³⁷⁴.
2. Presupoñer que un sistema gráfico (tal e como entendía a inmensa maioría de estudosos da corrente estruturalista)³⁷⁵ sería tanto máis adecuado para a transcripción gráfica dun idioma calquera canto máis cerca estivese do “ideal” da escritura fonográfica pura e, así pois, presumir que o “mellor” sistema gráfico para un idioma calquera sería sempre aquel que, construído sobre a exacta correlación “un fonema-un grafema”, contase con tantas unidades gráficas como fonemas.

Cómpre comezar a nosa reflexión sobre os sistemas gráficos pola constatación de que, se aceptamos a premisa teórica de que a escritura e o rexistro oral son dous sistemas independentes, complementarios e alternantes³⁷⁶, evidentemente, tamén sería posible formular a hipótese de que, en principio, de atendermos unicamente a criterios

---

³⁷⁴ Henry Rogers (2005: 13, 177, 296) opta polo termo *fonémico* (ing. *phonemic*) fronte a *fonético* (ing. *phonetic*) porque, segundo este investigador, se ben o sufixo *-ético* podería ser adecuado no caso de que, como acontece co Alfabeto Fonético Internacional, desexásemos deixar constancia dunha relación entre grafemas e un nivel *subfonémico* (isto é, entre grafemas e alofonos ou variantes contextualmente determinadas); pola contra, se quixeramos deixar constancia de que estamos a traballar cun nivel superior de abstracción e de que prima a correlación entre grafemas e fonemas, sería moito máis conveniente o sufixo *-émico*. Así pois, Henry Rogers (2005: 13-14), para aqueles casos de sistemas gráficos cuxas unidades gráficas están relacionadas, principalmente, con fonemas (isto é, con unidades contrastivas da linguaxe falada), emprega, no canto da etiqueta *sistemas gráficos fonéticos* que considera, como termo técnico, equivoca, a denominación de *sistemas gráficos fonémicos* en tanto que este segundo epígrafe deixaría moio máis claro que estamos interesados nas correlacións entre fonemas e grafemas e non entre grafemas e alofonos. Por súa vez, os *sistemas gráficos fonémicos, moráicos e silábicos* ficarían, todos eles, encadrados nunha categoría superior que este mesmo lingüista (Rogers 2005: 13-14) denomina *sistemas gráficos fonográficos*.

³⁷⁵ Nesta posición, segundo R. L. Venezky (1970: 256), encadraríanse a maioría de autores adscritos ao estruturalismo desde 1950 até 1970 (p.e. Kenneth L. Pike).

³⁷⁶ Entre a nómina de autores que máis insisten nesta liña de argumentación encontraríamos a estudosos como Ernst Pulgram (1965: 218), Henry Rogers (1995, 2005), H. J. Uldall (1966: 151) e J. Vachek (1966, 1982).

lingüísticos e de situármolos nun plano estritamente teórico, calquera sistema gráfico tería a capacidade potencial de asumir a transcrición gráfica de calquera idioma.

Evidentemente, se, nun plano estritamente teórico, isto non fose así (é dicir, se un código gráfico dado, de non posuír un número de grafemas similar ao número de fonemas do idioma que pretende transcribir, non puidese representar graficamente esa mesma variedade lingüística), isto, ao cabo, poderíanos levar a concluír que, por exemplo, aqueles códigos gráficos dotados cun número relativamente limitado de unidades gráficas unicamente poderían asumir a representación gráfica daqueles outros idiomas conformados por un número de fonemas moi semellante (isto é, relativamente reducido).

No entanto, como todos sabemos, a realidade demostra, ben ás claras, que isto non é realmente así pois sistemas gráficos: 1º) cun número relativamente reducido de unidades gráficas (p.e. o alfabeto latino con vinte e seis grafemas básicos) foron quen de pór por escrito, con máis ou menos precisión³⁷⁷, idiomas cun número de fonemas abondo superior (p.e. idiomas africanos) e 2º) sistemas gráficos dotados cun número elevadísimo de unidades gráficas (p.e. a escritura chinesa)³⁷⁸ foron quen de asumir a transcrición gráfica (con carácter experimental) de idiomas cun número de fonemas relativamente reducido (p.e. do inglés).

Así e todo, como advirte Henry Rogers (1995: 31), malia que nun plano estritamente teórico fose factible formular a substitución dun código gráfico concreto por outro sistema gráfico semellante ou, mesmo, radicalmente diferente, isto non significa que, cando intentásemos levar á práctica esa proposta desde a premisa teórica de que calquera código gráfico é, no fondo, unha convención gráfica independente do rexistro oral, os potenciais usuarios dese novo sistema gráfico proposto aceptarían, de hoxe para mañá, os cambios propostos ou que, cando menos, non manifestarían algún tipo de obxección ante o conxunto de mudanzas suxeridas.

---

³⁷⁷ Un dos exemplos máis claros sería o tlingit, unha lingua falada no sueste de Alaska e partes limítrofes de Canada por unhas, máis ou menos, 2000 persoas. Segundo Andrée F. Sjoberg (1966: 267), esta lingua conta con 53 fonemas que, ao ser transcritos polos vinte e seis grafemas do alfabeto latino tal e como se usan no inglés, derivaron nun sistema gráfico abondo caótico e complicado.

³⁷⁸ Aínda que, habitualmente, as unidades gráficas do chinés recibiron a denominación de *logogramas*, o termo *morfograma*, utilizado por Henry Rogers (2005: 14), semella máis acaído á realidade dos feitos lingüísticos na medida en que, no chinés e sistemas gráficos similares, en contra da impresión que se tira da etiqueta *logograma*, os grafemas están correlacionados máis con morfemas que con palabras. Un *morfograma* sería, daquela, un grafema que se corresponde, en primeiro termo, cun morfema e, correlativamente, os sistemas gráficos cuxos grafemas se correlacionan, nomeadamente, con morfemas (isto é, constituídos, esencialmente, por *morfografemas*) reciben a denominación de *sistemas morfográficos*.

Como intentaremos pór de manifesto en repetidas ocasións ao longo dos parágrafos seguintes, a imaxe dos códigos gráficos como convencións gráficas témola que analizar sempre dentro do marco contextual de que, como anticipabamos en liñas anteriores, os sistemas gráficos son, ante todo, desde o enfoque da sociolingüística, artefactos sociais ou, con palabras de Andrée F. Sjoberg (1966: 264), “[...] the product of socio-cultural factors [...]”.

É evidente que, se non fose así, por exemplo, serían totalmente inexplicable e ilóxico que as polémicas gráficas transcendesen o ámbito do debate estritamente académico (máis ou menos acendido) para alcanzar a categoría de apaixonadas polémicas públicas onde, ademais das saídas de ton, non se exclúe a posibilidade de manifestacións nas rúas ou incluso os enfrontamentos violentos en defensa dunha determinada postura.

En realidade, desde o punto de vista da sociolingüística (en concreto, desde o enfoque do *modelo autonomista*), cada un dos sistemas gráficos actualmente existentes é contemplado como a solución histórica máis correcta posible para o conxunto amplísimo, específico e único de factores condicionantes (lingüísticos e extralingüísticos) que inciden sobre a propia configuración e funcionamento de cada sistema gráfico.

No tocante a estes factores condicionantes, segundo lingüistas como J. Berry (1968: 747) e Andrée F. Sjoberg (1966: 264-273), cun espírito metodolóxico, poderíamos agrupalos ao redor de catro grandes variables: 1º) *lingüística*, 2ª) *pedagóxica*, 3ª) *psicolóxica* e 4ª) *sociocultural*. Con posterioridade, autores como Robert L. Cooper (1997: 153) e Bernard Spolsky (2004: 29), simplificaron esta casuística primeira en dous grandes grupos: 1º) os *argumentos psicolingüístico-técnicos* onde se agruparían as *variables lingüística, pedagóxica e psicolóxica* anterior e 2º) os *argumentos sociolingüísticos* (en esencia, equivalente á *variable sociocultural*).

Con independencia da denominación e do número de variables que puidesen incidir sobre a configuración e sobre o funcionamento dos diferentes sistemas gráficos, interesa salientar que, tal e como enfoca a sociolingüística a análise da escritura, os *argumentos psicolingüístico-técnicos*, con ser, evidentemente, dignos de consideración, ao cabo, non se ven como determinantes porque, ao contemplar cada sistema gráfico concreto como un obxecto cultural xurdido do anhelos de dar unha resposta relativamente satisfactoria á totalidade específica e única de factores condicionantes de natureza lingüística e extralingüística que se lle formulan a cada comunidade (no

pasado, no presente e cara ao futuro) desde o preciso instante en que toma a decisión de pór por escrito o seu idioma, non debería haber dúbida de que os *argumentos psicolingüístico-técnicos* fican subordinados, neste xeito de pensar, aos *argumentos sociolingüísticos*.

Neste sentido, a pesar de que sexa verdade que todos os sistemas gráficos (sen excepción) son relativamente mellorables en puntos concretos da súa configuración interna no tocante á transcripción gráfica do idioma que están a representar por escrito; no entanto, tamén é certo que tanto as súas vantaxes como as súas desvantaxes (nomeadamente, estas últimas) así como unha posible reforma dese mesmo sistema gráfico conforman unha problemática que cómpre abordar sempre, tanto se estamos a falar dun sistema relativamente consolidado (p.e. o sistema gráfico do francés ou do inglés) como dun sistema gráficos relativamente recente (p.e. o sistema gráfico do galego), en consonancia co marco referencial constituído pola conxunción dos moitos factores lingüísticos e sociais que inciden sobre a súa configuración histórica e sobre o seu funcionamento nun momento dado.

Ao entender da sociolingüística, é obvio que, de non actuarmos así, é dicir se non avaliásemos a conveniencia ou inconveniencia dun sistema gráfico verbo do idioma que transcribe en consonancia coa totalidade de factores lingüísticos e extralingüísticos que inciden na creación, funcionamento e posible reforma dese sistema gráfico, poderíamos chegar a conclusións parcialmente ou totalmente erróneas na medida en que estaríamos a partir dunha base empírica que só contempla unha parte da problemática global que afecta a todo o sistema gráfico; polo xeral, unicamente os *argumentos psicolingüístico-técnicos* (Rogers 2005: 195-197).

Chegados a este punto, e enfrontados xa coa tarefa da análise das variables que habitualmente se entenden como relevantes para o proceso de creación, desenvolvemento e reforma de “novos” e “antigos” sistemas gráficos, somos da opinión de que, dada a complexidade deste asunto, sería conveniente que avanzásemos paso a paso polo tratamento individualizado de cada unha destas cuestións de tal forma que, en tanto en canto esa foi unha das variables tradicionalmente máis estudadas nos traballos sobre a escritura, comezásemos o noso percorrido pola denominada *variable lingüística* e, a seguir, continuásemos con todo o resto de variables que poden incidir sobre a escritura.

Segundo Andrée F. Sjöberg (1966: 264), a *variable lingüística* fai referencia, fundamentalmente, a como o conxunto de estruturas fonolóxicas e gramaticais

(morfolóxicas e sintácticas) de cada idioma pode ser relevante, dun ou doutro xeito, para a escolla do conxunto de símbolos gráficos que transcribirán graficamente ese mesmo idioma. Por outras palabras, pódese dicir que a *variable lingüística* é un concepto que remite á idea do maior ou menor grao de idoneidade ou adecuación que se establece entre a estrutura interna dun idioma concreto e o sistema gráfico que asume a transcripción gráfica dese mesmo idioma.

Malia que non poucos sociolingüistas puidesen mostrar algunha que outra reticencia para coa nosa definición de *variable lingüística*, no entanto, cremos que moitos menos lingüistas estarían en desacordo coa nosa afirmación de que, tal e como se matiza na obra de Josef Vachek (1982: 47-52) e de Richard L. Venezky (1970: 263), non deberíamos caer no erro de pensar que un sistema gráfico sería tanto máis “perfecto” canto máis próximo estivese ao “ideal” de correspondencia un-a-un entre fonema-grafema e que, por conseguinte, todos os sistemas gráficos deberían acometer algún tipo de reforma (maior ou menor, segundo o caso) para eliminar as disonancias verbo da correlación un-a-un entre fonema-grafema e para acaroarse, tanto como fose posible, a unha escritura fonográfica pura³⁷⁹.

No noso parecer, de pensarmos que o sistema gráfico máis “perfecto” posible sería aquel que presentase unha correspondencia exacta un-a-un entre fonemas e grafemas, estaríamos a caer no erro de ignorar que: 1º) nos propios sistemas gráficos occidentais, por moi atentos que estean ás correlacións un-a-un entre fonema-grafema (p.e. o sistema gráfico do finés), en ocasións, os grafemas establecen correspondencias máis alá dos fonemas (p.e. co sistema morfolóxico da lingua falada) e 2º) sabemos da existencia de sistemas gráficos centrados máis nas correspondencias entre grafemas e morfemas que nas correlacións entre fonemas e grafemas e onde se relega a estas últimas a un segundo plano.

Agora ben, en tanto que a convicción de que un sistema gráfico sería tanto máis “perfecto”, “sinxelo” e “operativo” canto máis se achegase ao “ideal” de

---

³⁷⁹ Esta semella ser a posición de Xesús Ferro Ruibal (1986a) cando afirma: “Evidentemente a mellor ortografía, e ningún filólogo poderá enmendarme, é a fonolóxica: aquela na que a cada fonema corresponda un grafema e na que, polo tanto, case nunca habería faltas de ortografía. [...]. Unha ortografía que seguise ese criterio non sería ningunha chocallada estraçalaria, senón a avangarda das ortografías europeas, á altura da rumana ou italiana. Sería unha ortografía feita mirando ó presente sen complexos, non unha ortografía feita exclusivamente para os devanceiros que Deus ten. Non é casualidade que as reformas ortográficas se fagan sempre co obxectivo de poñer ó día a escrita facendo que represente mellor a moderna forma de falar, eliminando os elementos inertes de tipo etimolóxico. Por aí van as propostas de reforma da ortografía francesa, por poñermos un caso. Todas se fixeron así: incluso as que neste século fixo o portugués, que os lusistas galegos queren copiar na letra pero non na intención”.

correspondencia exacta un-a-un entre grafema-fonema constitúe, aínda hoxe, un principio teórico que goza dun moi amplo predicamento (mesmo entre os partidarios do denominado *modelo autonomista*); cómpre que expliquemos, polo miúdo, unha liña teórica que, de xeito paradoxal, con ter a súa orixe no desexo de xustificar e lexitimar cientificamente que as prácticas gráficas en idiomas como o francés e o inglés eran unha sorte de “caos” que cumpría, urxente e inescusablemente, reformar para acadar unha escritura comparativamente máis *fonémica* (isto é, máis próxima ao “ideal” de correlación exacta un-a-un entre fonema-grafema e, por extensión, máis “regular”, máis “simple”, máis “operativa” e máis “democrática”)³⁸⁰, pola contra, veu demostrar que a escritura destas e doutras linguas non era tan “caótica” como se pensaba aprioristicamente e que, por conseguinte, as reformas destes e doutros sistemas gráficos non eran tan necesarias nin tan urxentes como se supoñía inicialmente.

Certamente, cando desde o convencemento apriorístico de que aqueles sistemas gráficos que, como o francés e o inglés, presentaban un nivel comparativamente elevado (p.e. fronte ao finés e español) de disonancias na correspondencia un-a-un entre fonema-grafema eran “ortografías caóticas” cuxa reforma era ineludible e inadiable coa finalidade de pór algún tipo de couto a unha intolerable anarquía gráfica, comezaron os lingüistas a elaborar os primeiros estudos e investigacións que desexaban demostrar esa hipótese teórica de partida así como xustificar cientificamente a pertinencia dunha reforma gráfica encamiñada cara ao “ideal” dunha correspondencia exacta un-a-un entre fonema-grafema. Axiña, como relata Geoffrey Sampson (1985: 286, 298), eses mesmos lingüistas, conforme profundaban no estudo deses sistemas gráficos e segundo as investigacións demostraban que, por baixo do aparente “caos” superficial, eses sistemas gráficos presentaban un nivel de sistematicidade e de coherencia interna equiparable á de sistemas gráficos aparentemente moito menos anárquicos (p.e. o finés), adquiriron consciencia da necesidade de reformular non só as súas hipóteses teóricas de partida senón tamén a obriga e a oportunidade dunha reforma gráfica destes e doutros sistemas gráficos (p.e. do chinés).

Dito con palabras máis grosas, se ben os estudos iniciados sobre os códigos gráficos de linguas como o inglés e o francés pretendían demostrar, con rigor científico e metodolóxico, a escasa sistematicidade deses sistemas gráficos e, xa que logo, a necesidade perentoria dunha reforma gráfica que dotase a eses códigos dun nivel de

---

³⁸⁰ En opinión de Geoffrey Sampson (1997: 282-283), para o caso do inglés, este desexo sería máis intenso desde 1950 até 1980.

coherencia interna semellante ao posuído por outras grandes linguas europeas (p.e. polo español) coa esperanza de que eses cambios favorecesen o proceso de ensinanza-aprendizaxe da lecto-escritura ao acadarmos unha ortografía moito máis coherente, moito máis simple e, xa que logo, moito máis “democrática”; pola contra, esas mesmas investigacións académicas, aos poucos e en contra do agardado, propiciaron que os lingüistas fosen cada vez máis conscientes (se cadra, por primeira vez) de que: 1º) os sistemas gráficos deses idiomas non eran, en realidade, como se pensaba tradicionalmente, códigos “caóticos” e 2º) existían razóns “ocultas” que explicaban a operatividade e funcionalidade histórica de todos estes sistemas gráficos.

Se callar, para comprendermos as afirmacións anteriores, primeiro deberíamos entender como argumentaba, maioritariamente, a lingüística contra finais dos anos sesenta e principios dos setenta con respecto a aqueles sistemas gráficos que, como o francés e o inglés, presentaba un volume relativamente elevado de disonancias nas correspondencias un-a-un entre fonema-grafema.

Así, por exemplo, segundo a forma de razoar máis común entre os lingüistas até finais da década de 1960, en tanto que secuencias gráficas no inglés como *sane* e *sanity* eran, desde o punto de vista supostamente científico da correspondencia exacta un-a-un entre fonema-grafema, claramente inadecuadas e confusas porque estas dúas palabras, ao correspondérense con dúas pronuncias superficialmente diferenciadas³⁸¹, deberían contar con dous segmentos gráficos diferenciados e visto que este tipo de disociacións entre fonemas e grafemas³⁸² non era un fenómeno inusual en linguas como o inglés e o francés, algúns lingüistas e escritores³⁸³ chegaron á conclusión de que: 1º) a ortografía destas linguas era un “caos”, un “obstáculo” ou, mesmo, “unha desfeita sen solución” e 2º) para superar ese estado de anarquía, cumpría, con urxencia, unha reforma gráfica cara a un código moito máis *fonémico* e, por conseguinte, cara a un sistema gráfico

---

³⁸¹ Segundo Henry Rogers (1995: 33-34), as pronuncias correspondentes a estas dúas secuencias gráficas serían [sejn] e [sæn-iti], respectivamente. Para facer referencia a estes casos onde nos encontramos cunha soa forma gráfica e con diferentes pronuncias, Henry Rogers (2005: 16) utiliza o termo de *homografía heterofónica* (ing. *heterophonic homography*).

³⁸² É posible, tamén, en inglés, como comentan Grover Hudson (2000: 379) e J. Vachek (1982: 50), a situación contraria: un mesmo fonema en correspondencia con dous ou máis secuencias gráficas (p.e. *right*, *rite*, *wright*, *write*). Loxicamente, desde a perspectiva do principio *fonémico*, dado que nestas catro palabras hai un único fonema, nunha “boa” ortografía inglesa debería aparecer un só grafema. Para estes casos, un fonema e varias secuencias gráficas, Henry Rogers (2005: 16) utiliza o termo de *homofonía heterográfica* (ing. *heterographic homophony*). A maiores, segundo Grover Hudson (2000: 379), outros dous casos relevantes de disociacións entre fonema e grafema na lingua inglesa serían: 1º) un grafema sen fonema (p.e. *h* en *hour*) e 2º) un fonema sen grafema (p.e. /w/ en *one*).

³⁸³ Grover Hudson (2000: 379) menciona entre os casos de escritores que definiron a ortografía do inglés como un “caos” os nomes de George Bernard Shaw e Anthony Burgess.

moito máis sinxelo, sistemático, operativo e democrático. Loxicamente, en consonancia con esta forma de pensar, tamén existía un acordo case unánime entre os investigadores ao redor do convencemento de que sistemas gráficos como o finés (e, desde aí, en orde descendente, o español, o ruso e o italiano)³⁸⁴ eran paradigmas de “boas” ortografías en tanto en canto nestas linguas se detectaban contados casos de “violacións” do principio *fonémico* de correspondencia exacta un-a-un entre fonema-grafema.

Agora ben, malia que este enfoque tradicional dos sistemas gráficos chegou a ser maioritario entre os defensores da lingüística estruturalista desde 1950 até 1970 aproximadamente (Le Page 1992: 121-122, Venezky 1970: 256); axiña, desde a propia *lingüística teórica* ou *especulativa* (en concreto, desde a fonética xenerativa), contra finais dos anos sesenta, comezaron a xurdir voces que puxeron o acento sobre as carencias analíticas desta visión dos sistemas gráficos. Moitas das secuencias gráficas que se etiquetaran tradicionalmente como incoherentes ou extravagantes desde o punto de vista unidimensional da correspondencia regular un-a-un entre fonema-grafema –isto é, coa terminoloxía da fonética xenerativa, desde o enfoque da *ortografía superficial* (ing. *shallow orthography*)– adquirirían plena coherencia e sistematicidade interna cando se tiña presente a posibilidade de que os grafemas representasen graficamente *morfofonemas* ou mesmo morfemas; isto é, se os contemplabamos desde a perspectiva da *ortografía subxacente* (ing. *deep orthography*) da fonética xenerativa³⁸⁵.

Deste xeito, unha vez analizadas, desde un enfoque multidimensional dos códigos gráficos, este tipo de secuencias aparentemente “caóticas” da lingua inglesa (p.e. *sane-sanity* e *right, rite, wright, write*), lingüistas como Josef Vachek (1982: 48-

---

³⁸⁴ Entre os sistemas gráficos que menciona J. Vachek (1966: 156) como máis próximos ao ideal de correspondencia un-a-un entre fonema-grafema, ademais do finés, estarían, tamén en orde descendente, o serbio, o croata e, por último, o checo e o ruso. Ernst Pulgram (1976: 178), pola contra, fala do ruso, italiano e español (agora, por esa orde) como exemplos de idiomas con sistemas gráficos sen excesivas disonancias entre grafemas e morfemas. A natureza gradual no nivel de correspondencia entre grafemas e fonemas é recoñecida por outros moitos lingüistas, entre eles, por citarmos un nome máis, Geoffrey Sampson (1997: 281).

³⁸⁵ O termo *morfofonema* (Rogers 2005: 177) aplícase a parellas como *sane/sanity*; *south/southern*; *child/children*; *sign/signal* onde, no nivel da *ortografía subxacente*, teríamos unha única secuencia fonolóxica ou fonema (/sən/) e un único morfema ou raíz. Deste xeito, aínda que no nivel da *ortografía superficial* encontrásemos dous alomorfos e dúas pronuncias diferentes ([sejn], [sæn-iti]), un único grafema para escribir esas dúas palabras (con dúas pronuncias diferentes) estaría perfectamente xustificado en tanto que, con palabras de Henry Rogers (2005: 177, 181), ese único grafema faría referencia ao único *morfofonema* presente no nivel *morfofonémico* (e, xa que logo, o lector decatariase de que estamos ante unha mesma palabra con dúas pronuncias). Deste xeito, á marxe dos matices terminolóxicos e conceptuais que puideran ser criticables na visión do sistema gráfico inglés dos fonólogos xenerativistas (Sampson 1997: 290-292), interézanos aquí salientar que Noam Chomsky e os seus seguidores foron quen de evidenciar a lóxica interna subxacente á aparente anarquía superficial do sistema gráfico inglés (e, por extensión, do francés).

52) chegaron a conclusión de que a ciencia lingüística non nos obrigaba a caracterizar todas as posibilidades xenéricas de “un grafema/dous fonemas” (p.e. *sane-sanity*) e de “varias secuencias gráficas/un fonema” (p.e. *right, rite, wright, write*) como solucións gráficas incoherentes ou asistemáticas pois estas disonancias, se nos abrísemos á posibilidade de que puidesen responder ao desexo de transmitir algún tipo de información de tipo morfolóxico ao lector, emerxerían como secuencias perfectamente coherentes e xustificadas.

De acordo co enfoque aberto por lingüistas como Josef Vachek (1982: 48-52), se quixeramos facer visible (=graficamente) ante o lector que dúas pronunciacións diferenciadas a un nivel superficial (isto é, dous *alomorfos heterófonos*) poden corresponderse cun só fonema e cun só morfema/raíz na *ortografía subxacente* (=é dicir, cun *morfofonema* como en *sane/sanity*) e, así mesmo, de queremos visualizar ante o lector que un único fonema se pode correlacionar con varios morfemas diferenciados (isto é, con varios *morfemas homófonos* como no caso da secuencia de palabras *right, rite, wright* e *write*); centrados nese obxectivo e non na opción de querermos marcar cada fonema diferente cun grafema distinto, daquela, estaría perfectamente xustificado que, con palabras de Henry Rogers (2005: 13-14, 16-17, 177-181, 275), no primeiro caso, houbera *homografía (heterofónica)* porque unha mesma forma escrita informaría de que, por baixo das dúas pronunciacións superficiais diferentes (isto é, na *ortografía subxacente*), temos un só *morfofonema* e que, no segundo caso, houbera *homofonía (heterográfica)* porque as diferentes secuencias gráficas para un mesmo fonema orientarían verbo da existencia de diferentes morfemas ou palabras.

Desde esta perspectiva, os *homógrafos (heterofónicos)* –isto é, palabras escritas igual pero pronunciadas de xeito diferente (p.e. *sane-sanity*)– e os *homófonos (heterógrafos)* –é dicir, palabras escritas de modo diferente pero pronunciadas igual (p.e. *right, rite, wright* e *write*)– serían secuencias gráficas que, en opinión de Grover Hudson (2000: 379), Henry Rogers (1995: 33, 2005: 16), Geoffrey Sampson (1985: 296) e J. Vachek (1982: 48-49), estarían plenamente xustificadas porque, de situármolos no papel de lectores, facilitarían que nos decatásenos de que os *alomorfos heterófonos sane/sanity* se corresponden cun único *morfofonema* na *ortografía subxacente* e de que os *morfemas homófonos right/rite/wright/write* se correlacionan con morfemas diferentes (se queremos, con palabras diferentes). En definitiva, este tipo de secuencias gráficas, aparentemente, incoherentes por asistemáticas, estarían perfectamente xustificadas se as analizásenos desde unha perspectiva que tivese

presente a posibilidade de que os grafemas poden transmitir algún tipo de información morfolóxica.

Así pois, as investigacións sobre os sistemas gráficos de linguas como o inglés e o francés (Sampson 1985: 296), demostraron que moitas das secuencias gráficas caracterizadas tradicionalmente como incoherentes eran plenamente sistemáticas se as analizabamos desde a perspectiva da *ortografía subxacente* e que a ortografía deses (e doutros) idiomas non era un “caos”, un “atranco” ou unha “desfeita sen solución” que cumpría reformar sen demora.

Curiosamente, froito destes avances teóricos que daban unha nova visión dos sistemas gráficos que se arredaban do “ideal” de correspondencia un-a-un entre fonema-grafema, algúns lingüistas, tal e como se reconece de xeito explícito na obra de Grover Hudson (2000: 378-39), Henry Rogers (1995: 34) e Geoffrey Sampson (1985: 300), algúns lingüistas, nun outro deses movementos pendulares que ás veces se produce en lingüística, elevaron os sistemas gráficos do inglés e do francés á categoría de sistemas gráficos “superiores” ou de “ortografías case-perfectas”. En opinión deses investigadores, comparados os sistemas gráficos do inglés e do francés con outros códigos gráficos europeos, a ortografía do inglés e do francés tiñan a vantaxe de que permitía: 1º) superar a enorme diversidade dialectal destas linguas xa que, de optarmos por un sistema gráfico relativamente máis *fonémico*, veríámonos na obriga de incrementar notablemente o número de unidades gráficas necesarias así como as regras necesarias para a súa combinación e utilización, 2º) achegar información de tipo morfolóxico (daquela, facilitaban a lectura a un lector experimentado) e 3º) unha certa invariabilidade ao longo do tempo³⁸⁶.

Se abeiramos, polo momento, os excesos teóricos derivados da visión das denominadas *ortografías subxacentes* (p.e. o inglés) como sistemas gráficos moi “superiores” ás *ortografías superficiais* cuxos grafemas representan case exclusivamente fonemas (p.e. o finés), non hai dúbida de que o labor de investigación sobre os códigos gráficos de idiomas como o inglés e o francés, ademais de destapar todos os preconceptos teóricos en que se asentaban as visións tradicionais verbo da escritura, deixou máis ou menos claro que, en contra do sentir maioritario dos lingüistas da primeira metade do século XX (Vachek 1982: 39), un sistema gráfico calquera,

---

³⁸⁶ Precisamente, segundo Geoffrey Sampson (1997: 300), grazas o relativo afastamento das ortografías do inglés e do francés do principio *fonémico*, os sistemas gráficos destes dous idiomas non necesitan de reformas gráficas periódicas. Pola contra, as ortografías das linguas escandinavas, por causa do seu maior apego ao principio *fonémico*, precisan de reformas ortográficas relativamente periódicas.

desde un punto de vista estritamente lingüístico, non era, por definición, tanto máis perfecto canto máis se achegase ao principio de “un fonema, un grafema”. Xa que logo, o horizonte cara onde debería camiñar calquera ortografía non era, necesariamente, nin achegarse tanto como fora posible a esa meta nin, por suposto, como, en ocasións, se chegara a asegurar nunha visión un tanto radicalizada desta postura, substituír os sistemas gráficos en uso por transcricións fonéticas.

Así pois, de acordo con este, por dicilo dalgún xeito, segundo enfoque dos sistemas gráficos, tal e como se puntualiza na obra de Ernst Pulgram (1976: 179) e Werner Winter (1983: 230-231), para calquera sistema gráfico sería esperable e desexable un certo nivel de distanciamento verbo da exacta correspondencia un-a-un entre grafema-fonema. Isto, fronte a un sistema *fonémico* puro (isto é, un sistema gráfico rexido por unha exacta correlación un-a-un entre fonema-grafema), permitiría: 1º) superar un certo grao de diversidade lingüística entre variedades lingüísticas xeograficamente afíns (e, por conseguinte, ao reducir o número de unidades gráficas así como as regras de combinación necesarias para o seu uso, simplificar o sistema gráfico correspondente), 2º) minimizar a necesidade de reformas ortográficas periódicas e 3º) achegar algún tipo de información de índole morfolóxica ao lector experimentado de tal xeito que para el o proceso de lectura sería máis sinxelo e rápido.

Neste sentido, e agora xa dentro do ámbito específico da nosa polémica normativa, é mester recoñecer o mérito do traballo publicado, contra mediados da década de 1980, por Domingos Prieto Alonso (1985) verbo das relacións entre lingua oral e lingua escrita en tanto en canto nese estudo (Prieto 1985: 47-48) xa se mencionaba a necesidade de conxugar a análise das “superficiais e evidentes” correspondencias entre grafemas e fonemas co estudo das “subxacentes e ocultas” correlacións entre grafemas-morfemas coa finalidade de superar problemáticos enfoques pretéritos da actividade gráfica e co obxectivo de reflexionar, con maior rigor científico e metodolóxico, tocante á conveniencia/inconveniencia dun determinado sistema gráfico con respecto ao idioma concreto que está a transcribir graficamente.

Aínda que na esteira de Domingos Prieto Alonso (1985: 47) vexámonos na obriga de recoñecer que a fonética xenerativa deu un paso de xigante cara a unha mellor comprensión da correlación entre a lingua falada e a lingua escrita cando rompeu coa imaxe tradicional da ortografía do inglés e do francés (e doutros sistemas gráficos) como sistemas caóticos, sumamente complicados, de escasa eficiencia práctica e necesitados dunha reforma gráfica inmediata; á vez, non podemos negar que esa mesma

corrente caeu no erro da esaxeración cando chegou a afirmar que un sistema gráfico sería tanto máis perfecto, eficiente e sinxelo canto menor fose o peso da correlación entre grafemas e fonemas. Así, do mesmo xeito que o estruturalismo clásico esaxerara cando afirmou que un sistema gráfico era tanto máis perfecto canto máis se achegaba ao “ideal” da fonografía pura, agora algúns lingüistas da fonética xenerativa estaban a esaxerar cando aseguraban que un sistema gráfico era tanto máis eficiente canto menos *fonémico* fose e, correlativamente, canto maior fose a relevancia das correspondencias entre grafemas e *morfofonemas* (é dicir, canto máis *morfémico* fose).

Precisamente, desde este último punto de vista, como viamos con anterioridade, non faltou quen falou da ortografía do inglés e do francés como “ortografías case-perfectas” dado que, evidentemente, as disonancias nas correspondencias entre grafemas-fonemas fronte a un sistema gráfico máis *fonémico* (p.e. verbo do sistema gráfico do español) posibilitaban: 1º) superar un grao comparativamente máis elevado de diverxencia lingüística dialectal, 2º) minimizar a necesidade de reformas gráficas periódicas e 3º) facilitar a lectura para os lectores experimentados.

No entanto, do mesmo xeito que non podemos admitir que, desde un punto de vista estritamente lingüístico, obxectivo e científico, un sistema gráfico é tanto máis perfecto canto máis se aproxime ao “ideal” de “un fonema-un grafema”; así mesmo, tampouco podemos caer no erro de pensar que un sistema gráfico é tanto máis perfecto, simple e operativo canto máis se arreda dese “ideal” e canto máis se oriente cara á denominada *ortografía subxacente* (isto é, cantos máis grafemas representasen *morfofonemas*)³⁸⁷.

En primeiro lugar, cómpre ter moi claro que con independencia de que razoásemos nun ou noutro sentido (isto é, tanto se pensamos que un sistema gráfico é tanto máis perfecto canto máis “superficial” sexa como se opinamos que unha ortografía é tanto máis eficiente canto máis “subxacente” sexa), ao cabo, calquera sistema gráfico podería ser caracterizado como unha “boa” ou como unha “mala” ortografía porque, como veremos a seguir, non existen sistemas gráficos “puros” en tanto que, por moi *fonémico* ou por moi *morfémico* que fose un sistema gráfico dado (p.e. o finés e o

---

³⁸⁷ Para aqueles sistemas gráficos *fonémicos* onde, como no inglés, os grafemas poden representar un número comparativamente maior de *morfofonemas*, Henry Rogers (2005: 275) utiliza a etiqueta de *sistemas fonémicos subxacentes* (ing. *deep phonemic systems*). O ruso, o coreano e o gaélico escocés serían, tamén, exemplos deste tipo de sistemas gráficos (Rogers 2005: 275). Pola contra, fronte a este tipo de sistemas gráficos, as ortografías menos interesadas nas correlacións cos *morfofonemas* recibirían, neste mesmo investigador, a denominación de *sistemas gráficos fonémicos superficiais* (p.e. o finés e o español).

chinés, respectivamente), sempre, tanto un como o outro, transmitirían un certo grao de información morfolóxica e fonolóxica, respectivamente (Rogers 2005: 272)³⁸⁸.

Así pois, se todos os sistemas gráficos, sen excepción, combinan unha certa dose de información fonolóxica (mesmo, o chinés) cunha certa cantidade de información morfolóxica (incluso, o finés), desde un punto de vista estritamente lingüístico desvinculado de calquera outra consideración, non sería imposible que todos os sistemas gráficos puidesen ser caracterizados como máis/menos “inferiores”, “imperfectos” ou “caóticos” segundo nos centrásenos nas correspondencias entre fonemas-grafemas (o modelo “ideal” sería o finés), nas correspondencias entre grafemas-morfofonemas (o modelo “ideal” sería o inglés) ou nas correlacións entre grafemas e morfemas (o modelo “ideal” sería o chinés) e en función de que o sistema gráfico a analizar se arredase en maior ou menor medida do sistema gráfico que tomamos como referente comparativo (en esencia, finés, inglés e chinés).

Aínda que, como vimos de ver, todos os sistemas gráficos (insistimos, sen excepción) poderían ser etiquetados como “inferiores”, “caóticos” e “pouco eficientes” en función do sistema gráfico que se tomara como referente comparativo, na práctica, ao noso xuízo, déronse dous tipos de situacións esenciais: 1º) o estruturalismo tendeu a considerar como “inferiores” a todos aqueles sistemas gráficos que en menor (isto é, os *sistemas fonémicos subxacentes* como o inglés) ou maior medida (é dicir, os *sistemas gráficos morfolóxicos* como o chinés) se arredaban do polo da fonografía pura porque se vían, no primeiro caso, como sistemas gráficos “caóticos” e, no segundo caso, por causa do relativo elevado número de unidades gráficas e do maior esforzo que viña de seu coa súa memorización, como pouco “eficientes” e 2º) a fonética xenerativa e os seus seguidores (conscientes ou inconscientes), nunha reacción esaxerada á postura precedente, tenderon a ver os *sistemas gráficos fonémicos superficiais* (p.e. o finés) como pouco operativos porque estes, ademais de necesitar de máis reformas gráficas periódicas e de non ser tan útiles para un lector experimentado, precisaban dun número

---

³⁸⁸ Como observa Henry Rogers (2005: 177, 272), mesmo no caso da lingua finesa, cuxo sistema gráfico figura, na bibliografía especializada, case sempre, como exemplo case perfecto da correspondencia un-a-un entre fonema-grafema, encontramos determinados símbolos gráficos (grafemas e/ou símbolos como &, %, >, <) que rompen con esta correlación e que transmiten información de índole morfolóxica. A maiores, por exemplo, o español, a pesar do seu relativo elevado nivel de sistematicidade na correspondencia un-a-un entre fonema-grafema, tamén rompe, en ocasións, con esta correlación pois, ademais de utilizar o grafema *h* sen ningún fonema asociado, escribe o fonema /b/ co grafema *b* en *beber* e co grafema *v* en *vivir* de tal xeito que, en opinión de Henry Rogers (2005: 13), visto que neste tipo de secuencias gráficas cómpre saber ante que palabra estamos para escribir correctamente cada un dos vocábulos, estes dous últimos grafemas estarían a transmitir algún tipo de información morfolóxica.

maior de unidades gráficas no caso de que houbera que tratar cunha ampla diversidade dialectal.

Dado que a primeira cuestión xa foi tratada en parágrafos precedentes cando vimos que o sistema gráfico do inglés podía ser caracterizada como unha ortografía “caótica” ou “case-perfecta” segundo fose analizada polos estruturalistas clásicos ou polos partidarios da fonética xenerativa, sería interesante que, para decatarnos da natureza convencional de todo este tipo de caracterizacións, non deixáramos pasar a oportunidade de comentar como, tamén, o sistema gráfico do español, segundo se partise dun ou doutro punto de vista³⁸⁹, foi caracterizado como unha “boa” ou “mala” ortografía.

Así, por exemplo, no tocante á ortografía do español, tal e como comenta Geoffrey Sampson (1985: 300), aínda que non poucos lingüistas españois falaran, periodicamente, da necesidade dunha reforma do sistema gráfico deste idioma no sentido de procurar unha maior sistematicidade na correspondencia un-a-un entre fonema-grafema co obxectivo de afondar na simplificación do proceso de ensinanza-aprendizaxe da lecto-escritura; isto, así e todo, non foi óbice para que os lingüistas ingleses contemplasen esa ortografía como unha sorte de modelo a seguir con respecto a futuras reformas gráficas do seu código gráfico por causa de que, en comparación co seu propio sistema gráfico, son contados os exemplos de “violacións” do principio “un fonema-un grafema”.

Deste xeito, dado que o sistema gráfico do español era, por unha banda, para aqueles que vían a ortografía do inglés como un “caos”, un modelo a seguir cara a futuras reformas gráficas da súa lingua e, pola outra banda, para aqueles que operaban, ben co referente dunha correspondencia exacta un-a-un entre fonema-grafema, ben co modelo comparativo dos *sistemas gráficos fonémicos subxacentes* (p.e. do inglés), era unha ortografía “mellorable” cara a unha escritura máis *fonémica* (similar a do finés) ou cara a unha práctica gráfica máis *morfémica* (semellante a do inglés), respectivamente; non debería haber dúbida de que este tipo de caracterizacións tiñan, ao cabo, unha compoñente convencional porque era evidente que variaban segundo o punto de vista adoptado polo lingüista e de acordo co referente comparativo empregado.

---

³⁸⁹ Tamén entre nós, algúns lingüistas (Fernández 1995, Ferro 1984a, 1984b, 1986c, 1992; Maure 1991), malia o elevado nivel de correspondencia un-a-un entre fonema-grafema na nosa ortografía verbo doutros sistemas gráficos de Europa occidental (p.e. fronte ao sistema gráfico do inglés) falaron en prol dunha reforma gráfica que encamiñara a ortografía do galego cara a un sistema gráfico aínda máis *fonémico*.

En resumo, como puntualiza Henry Rogers (1995: 34), tal e como se ve a *variable lingüística* pola (socio-)lingüística actual, cómpre fuxir daquelas caracterizacións dos sistemas gráficos construídas en atención preferente (ou, mesmo, exclusiva) a un único criterio lingüístico (p.e. a exacta correspondencia un-a-un entre fonema-grafema) e/ou a un único referente comparativo (p.e. con respecto á ortografía do inglés) pois isto, evidentemente, pode dar lugar a visións, cando menos, parcialmente erróneas.

Así pois, en opinión dunha moi ampla nómina de estudosos³⁹⁰, desde un enfoque máis actual da escritura, deberíamos superar esa tendencia histórica da lingüística cara á análise dos sistemas gráficos desde enfoques unidimensionais (en esencia, en atención ao único criterio lingüístico da correspondencia exacta un-a-un entre fonema-grafema) cara a unha focalización moito máis aberta e conciliadora onde, ademais de ter presentes a *variable lingüística, pedagóxica, psicolóxica e sociocultural* en conxunto (isto é, a globalidade de *argumentos psicolingüístico-técnicos e sociolingüísticos*)³⁹¹, tamén tratemos coa dimensión histórica dos sistemas gráficos dado que estes, en non poucas ocasións, foron analizados como realidades situadas fóra do eixe temporal sen relación ningunha con sistemas gráficos precedentes e sen ningún tipo de transformación ao longo do seu periplo histórico.

De feito, por poñermos un exemplo aclaratorio desta última afirmación, nos estudos sobre a ortografía do inglés³⁹², é moi habitual que se insista, dun ou doutro xeito, no volume de disonancias nas correlacións entre fonemas e grafemas sen facer algún tipo de mención ás circunstancias sociolingüísticas que desencadearon un proceso histórico de escoramento desde un sistema gráfico inicial comparativamente máis *fonémico* (isto é, con máis peso da *ortografía superficial*) cara a un código gráfico

---

³⁹⁰ Entre outros, Peter T. Daniels (1996b), Esther Geva (1995), Grover Hudson (2000: 378-382), J. Marshall Unger e John DeFrancis (1995), Suzanne McCarthy (1995: 62), Henry Rogers (1995, 2005: 196) e Geoffrey Sampson (1985: 298).

³⁹¹ Neste sentido, se non podíamos estar de acordo con Xesús Ferro Ruibal (1986c) cando afirmaba que a mellor ortografía sería sempre unha ortografía *fonémica* porque “[...] as consideración sociopolíticas son elementos periféricos e perturbadores á hora de establecer unha ortografía”; pola contra, si que estamos plenamente de acordo con este mesmo lingüista (Ferro 1986a) cando asegura que: “A ortografía vixente, con tódolos defectos que lle poidamos poñer, ten cinco valores que a fan xa incomparable a tódalas outras posibles alternativas” porque, evidentemente, nesta segunda afirmación, estase a valorar a conveniencia/inconveniencia da ortografía galega moderna en función do contexto sociolingüístico en que se forxou historicamente e en que está a operar actualmente.

³⁹² Peter T. Daniels (1996a: 651-652) e Geoffrey Sampson (1997: 287) opinan que os casos de disonancia do sistema gráfico inglés verbo da estrita correspondencia orixinal un-a-un entre fonema-grafema son froito, nomeadamente, de dúas causas externas (socio-históricas): 1ª) a conquista normanda que introduciu convencións gráficas rivais que competían coas convencións nativas e 2ª) a introdución da imprenta en Inglaterra por Willian Caxton en 1476.

actual relativamente máis *morfofonémico* (isto é, máis atento á *ortografía subxacente*)³⁹³.

Precisamente, como exemplo dos problemas que se poden derivar dun enfoque unidimensional dos sistemas gráficos así como na procura de novos argumentos que xustifiquen a necesidade dunha análise multidimensional de todos os sistemas gráficos, sería mester que, a seguir, acometésemos unha breve revisión da tradicional visión dos *sistemas fonémicos silábicos* (p.e. do silabario cree) e dos *sistemas gráficos morfográficos* (p.e. do sistema gráfico do chinés) ao xeito de códigos gráficos menos eficientes porque, fronte aos alfabetos, como opina Jesús Tusón (1997: 43), o seu número de unidades gráficas comparativamente superior esixe un esforzo memorístico moito máis intenso ao longo de todo o proceso de ensinanza-aprendizaxe da lecto-escritura.

Vaia por diante que, pois os sistemas gráficos do chinés e da lingua cree aparecen, polo xeral, na bibliografía especializada, como paradigmas dos *sistemas morfográficos* e dos *sistemas silábicos*, respectivamente; utilizaremos o enfoque tradicional destes dous códigos gráficos como exemplos de toda a problemática que pode xerar unha visión unidimensional dos códigos gráficos.

No noso parecer, a “limitada eficiencia” e/ou carácter “defectivo/incompleto” que se lles atribúe aos silabarios e aos códigos morfográficos en autores como Ernst Pulgram (1976: 172) e Jesús Tusón (1997: 43), tería moito que ver: 1º) coa propensión á análise dos sistemas gráficos desde a restritiva perspectiva (=enfoque unidimensional) do principio *fonémico* da correspondencia regular un-a-un entre fonema-grafema e 2º) coa imaxe tradicional da historia da escritura como un proceso de evolución constante desde sistemas gráficos menos eficientes e máis complicados cara a sistemas gráficos cada vez máis sinxelos e cada vez máis operativos de tal xeito que, como se afirma, explicitamente, en Jesús Tusón (1997: 43), cos alfabetos a escritura acadaría a súa etapa de máxima eficiencia e simplicidade³⁹⁴.

Xa que logo, se os alfabetos son o último estadio evolutivo da escritura e se un sistema gráfico é tanto máis eficiente cantas menos unidades gráficas posúe e viceversa,

---

³⁹³ A etiqueta de sistema *morfofonémico* aparece en Grover Hudson (2000: 380) e Suzanne McCarthy (1995: 63). John Earl Joseph (1987: 66), pola súa banda, fala de *estado logográfico* (ing. *logographic state*).

³⁹⁴ En síntese, a historia da escritura respondería ao seguinte esquema evolutivo: pre-escritura → sistema morfográfico → silabario → alfabeto. Segundo este xeito de razoar (Pulgram 1976: 172, Tusón 1997: 43), dado que en cada unha destas etapas evolutivas consecutivas da historia da escritura se reducía, progresivamente, o número de unidades gráficas necesarias para transcribir graficamente un idioma, correlativamente, cada vez a escritura era máis sinxela e, daquela, máis operativa e máis eficiente.

non deixa de ser comprensible que, desde este punto de vista, case se chegara a dar por sentado que, cara ao futuro, os alfabetos substituirían aos sistemas gráficos silábicos e morfográficos dado que estes, polo seu exceso de unidades gráficas, eran algo así como “fósiles” dun pasado que cumpría superar³⁹⁵.

Con todo, do mesmo xeito que conforme se afondou no coñecemento científico da lingua escrita inglesa, cada vez foi máis complicado aceptar os enfoques precedentes deste sistema gráfico como, primeiro, un “caos” e, logo, como unha “ortografía case-perfecta”; así, de modo moi semellante, canto máis souberon os lingüistas sobre os silabarios e sobre os *sistemas gráficos morfográficos*, tanto máis difícil foi aceptar a visión tradicional destes dous códigos gráficos como sistemas escasamente operativos en tanto en canto, aos poucos, os investigadores foron cada vez máis conscientes de que tal perspectiva, ademais de que obedecía ao principio oculto de que a eficiencia dun código gráfico era inversamente proporcional ao número de unidades gráficas que este posuía e de que, por conseguinte, xurdía dun enfoque unidimensional da escritura, ao cabo, era unha manifestación máis dese eurocentrismo tan común na ciencia lingüística.

En relación con estas nosas últimas afirmacións, con ser innegable, e neste sentido son certas as afirmacións de Ernst Pulgram (1976: 172) e de Jesús Tusón (1997: 38-39), que un elevado número de unidades gráficas (como encontramos por exemplo no chinés)³⁹⁶ esixe un maior esforzo de memorización inicial durante a infancia³⁹⁷; así e todo, no parecer da crítica especializada dos últimos anos, sería un erro que este feito, tratado de xeito illado e esaxerado por causa da inclinación natural dos lingüistas

---

³⁹⁵ Ao noso xuízo, esta visión dos sistemas gráficos non foi allea, a maiores, o enfoque dos *sistemas gráficos fonémicos subxacentes* (p.e. do inglés) como “ortografías case-perfectas” visto que estes, en casos dunha marcada diverxencia dialectal, permitían reducir o número de unidades gráficas necesarias.

³⁹⁶ A este respecto deberíamos ter presente que Insup Taylor e David R. Olson (1995: 2), con recoñecer que son posibles até uns 50.000 grafemas diferentes nun dicionario amplo de chinés, tamén poñen de relevo que, dese total: 1º) abonda con coñecer, aproximadamente, 1500 para poder escribir en chinés e 2º) só arredor de 3500 grafemas son de uso habitual. Xa que logo, se os chineses, como observa Henry Rogers (2005: 44), ao igual que nós podemos utilizar o léxico da nosa lingua sen coñecer todas as palabras dun gran dicionario, poden escribir a súa lingua sen saber todos os grafemas, insistir nos, aproximadamente, 44.000 grafemas que non son de uso común (en realidade, son formas arcaicas, dialectais, de uso especializado, etc.) ou nos 50.000 grafemas que, como máximo, poden existir neste sistema gráfico (e non na cantidade de 1500 ou 3500 grafemas) non sería, evidentemente, unha cuestión irrelevante xa que semella responder a un desexo (consciente ou inconsciente) de esaxerar as potenciais dificultades da aprendizaxe do sistema gráfico chinés. Por outra banda, en contra das afirmacións de Jesús Tusón (1997: 43) e de Juan Carlos Moreno Cabrera (2000: 171), cómpre que non esquezamos que algúns silabarios contan con menos grafemas que o alfabeto latino. Por exemplo, segundo John W. Berry e Jo Anne Bennett (1995: 344), o silabario cree tería, unicamente, entre nove e doce grafemas.

³⁹⁷ De todos os modos, Geoffrey Sampson (1985: 234) afirma, explicitamente, que o esforzo esixido pola memorización inicial dos grafemas chineses non estaría moi lonxe das dificultades con que se enfrontan os nenos occidentais para chegar a dominar as complexas e múltiples regras de correspondencia entre grafemas e fonemas inherentes á aprendizaxe e ao uso efectivo dun alfabeto calquera.

occidentais a estar demasiado atentos ás rechamantes diferenzas visuais dos silabarios e dos sistemas morfográficos verbo dos alfabetos, impedira que nos decatásenos das vantaxes lingüísticas dos sistemas morfográficos e dos silabarios e que dera lugar a enfoques terxiversados deses sistemas gráficos.

No tocante a esta cuestión, a pesar de que os máis dos lingüistas actuais estivesen de acordo coa idea de Suzanne McCarthy (1995: 70) e de J. Marshall Unger e John DeFrancis (1995: 54) de que o sistema gráfico do chinés sería o xeito de escritura real máis próximo ao “ideal” da morfografía pura (isto é, ao “ideal” dunha estrita correspondencia un-a-un entre grafema-morfema)³⁹⁸; no entanto, moitos menos destes estudosos aceptarían, hoxe en día, a visión da lingua escrita chinesa como un sistema gráfico de “eficiencia moi limitada” e como unha especie de “ré mora” do pasado que cómpre superar.

Neste sentido, se, na liña do pensamento de Andrée F. Sjöberg (1966: 265) e desde un punto de vista práctico, definísemos “eficiencia” como “aquilo que funciona mellor”, non habería outra solución que admitir a realidade de que, no contexto da China actual, o sistema gráfico do chinés amosa un grao de operatividade e de funcionalidade equiparable ao de calquera outro sistema alfabético do mundo occidental pois, de non ser así, sería moi difícil entender como ese sistema gráfico, malia competir co alfabeto latino desde o século XIX nun mundo cada vez máis aberto e cada vez máis globalizado, logrou sobrevivir até a actualidade en, por utilizarmos palabras de Victor H. Mair (1996: 205), solución de complementariedade co alfabeto latino.

Moi probablemente, como se afirma na obra de Geoffrey Sampson (1985: 231), a visión dos *sistemas morfográficos* e dos silabarios como códigos “deficientes” e/ou “incompletos” teña moito que ver con ese oculto, aínda que moi intenso, eurocentrismo cultural (ou, se queremos, etnocentrismo cultural) que dominou o pensamento lingüístico ate ben entrado o século XX e que, no caso que agora nos ocupa, impediu que os investigadores occidentais caesen na conta das claves que, desde unha perspectiva estritamente lingüística (isto é, desde o punto de vista da *variable*

---

³⁹⁸ Segundo Geoffrey Sampson (1997: 215), se o sistema gráfico do chinés fose un sistema morfográfico “puro” cunha correlación exacta un-a-un entre grafema-morfema, a palabra chinesa “vermello”, en tanto en canto se corresponde cun só morfema (isto é, cunha soa palabra) con catro acepcións, tería que transcribirse, non, como acontece, con catro grafemas diferentes (un para cada acepción), senón cun único e mesmo grafema. Precisamente, verbo desta cuestión, J. Marshall Unger e John DeFrancis (1995: 50-51), comentan que os códigos criptográficos utilizados nas actividades de espionaxe estarían máis próximos á escritura morfográfica pura do que está o sistema gráfico do idioma chinés.

lingüística), explican a vixencia histórica e actual de certos sistemas gráficos (p.e. do chinés e dalgúns silabarios).

Dito doutro xeito, a tendencia histórica dos lingüistas occidentais ao estudo dos sistemas gráficos arredados do seu mundo cultural a partir do molde dos seus propios sistemas gráficos impediu que estes mesmos investigadores fosen conscientes, até hai ben pouco, das razóns exclusivamente lingüísticas que explican a eficiencia e funcionalidade dos sistemas morfográficos e silábicos tanto no pasado como no presente.

En primeiro lugar, no tocante aos argumentos lingüísticos que explican a supervivencia do sistema gráfico do idioma chinés é interesante salientar que, ao ser a lingua chinesa un idioma cunha grande cantidade de palabras homófonas, a escritura chinesa (Gaur 1995: 23, Rogers 1995: 39, 2005: 28-29; Sampson 1985: 242-245, Taylor e Olson 1995: 6), en tanto que conta cunha unidade gráfica distintiva para cada morfema, revélase moi útil para a transcrición gráfica deste idioma pois: 1º) facilita a lectura e 2º) minimiza o impacto das múltiples ambigüidades que se detectan no rexistro oral do chinés moderno³⁹⁹.

En segundo lugar, na opinión de Rumjahn Hoosain (1995: 131-132), Che Kan Leong (1995: 173) e Insup Taylor e Kwonsaeng Park (1995: 185), os grafemas chineses facilitan e aceleran o acceso ao significado das palabras en tanto que se constrúen, comunmente, sobre a asociación “un grafema-un significado”. Para comprendermos isto deberíamos ter moi presente que, como salienta Juan Carlos Moreno Cabrera (2000: 170-171) todos nós almacenamos na nosa memoria unha serie de símbolos (p.e. logotipos de marcas comerciais, sinais públicos, etc.) que, rapidamente e sen esforzo, asociamos cun determinado significado.

En terceiro lugar, e fóra xa dos argumentos estritamente lingüísticos, segundo as últimas achegas teóricas ao sistema gráfico chinés⁴⁰⁰ (e esta, probablemente, sexa a razón esencial que explica a conservación do sistema morfográfico chinés até o

---

³⁹⁹ Insup Taylor e David R. Olson (1995: 3) comentan que, na lingua chinesa, é posible que un mesmo e único son se corresponda con 150 morfemas diferentes e, por conseguinte, con outras tantas unidades gráficas diferenciadas de tal xeito que moitas das posibles ambigüidades que se detectan na lingua falada desaparecen na lingua escrita. Probablemente, como observa Geoffrey Sampson (1985: 244), se a lingua chinesa fose transcrita cun sistema alfabético, todo este tipo de ambigüidades propias da lingua falada pasarían á lingua escrita. De feito, en moitas ocasións, os chineses utilizan a lingua escrita como un xeito de desfacer ambigüidades xurdidas na conversación espontánea.

⁴⁰⁰ Así opinan, entre outros, Albertine Gaur (1995: 23), Rumjahn Hoosain (1995: 131), Grover Hudson (2000: 374-375), Keiko Koda (1995: 313), Geoffrey Sampson (1985: 245-246) e, por último, Insup Taylor e David R. Olson (1995: 3).

momento presente), a lingua escrita chinesa permite a todos os cidadáns da China actual (tal e como acontecera ao longo da historia) manter vivo o sentimento de pertencer a unha mesma e única cultura, lingua e nación de tradición milenaria porque, malia que os actuais cidadáns de China estean divididos en cinco grupos dialectais inintelixibles entre si no rexistro oral e malia que a pronuncia das palabras escritas nun pasado relativamente remoto puidese ser moi diferente á pronuncia actual, ese sistema gráfico capacita a todos os chineses para comunicárense por escrito entre si por riba das fortes diferenzas dialectais⁴⁰¹ e, a maiores, para ler e comprender, sen excesivos problemas, un texto escrito nun pasado máis ou menos remoto.

En esencia, superar a considerable diversificación dialectal da China actual así como ler textos escritos dun pasado relativamente remoto é factible porque, no sistema gráfico chinés, cada grafema representa, primariamente, un morfema⁴⁰² e, secundariamente, unha sílaba de tal forma que, na práctica, un mesmo grafema pode corresponderse con varias secuencias fónicas pertencentes a distintas variedades lingüísticas (é dicir, a idiomas diferentes) así como a diferentes momentos históricos.

Verbo das calidades positivas do sistema gráfico chinés desde un punto de vista estritamente lingüístico, nótese que os lingüistas puxeron o acento sobre dous aspectos esenciais: 1º) os gramáticos e os funcionarios chineses (Gaur 1995: 23), ao longo da historia, consideraron sempre ao seu sistema gráfico como a mellor forma posible de comunicación por escrito porque era, no contexto dunha nación cunha cultura milenaria, moi centralizada, con máis de mil millóns de habitantes, dunha extensión xeográfica similar a Europa e cunha marcadísima diversidade dialectal, o sistema gráfico menos ambiguo e, por conseguinte, máis eficiente e operativo e 2º) a poboación chinesa actual sente que, segundo Henry Rogers (2005: 47), substituír os grafemas chineses por un sistema alfabético sería como renunciar a 3500 anos de historia e de cultura chinesa propia e diferenciada.

En definitiva, o elevado índice de palabras homófonas, o rápido acceso ao significado das palabras, a capacidade de superación da inmensa diversidade dialectal da lingua falada así como a opción de ler textos escritos nun pasado relativamente

---

⁴⁰¹ Isto sería totalmente imposible nunha escritura alfabética dado que, por exemplo, un xornal escrito en Cantón non podería ser lido en Pequín e viceversa. Así pois, no caso de optaren os cidadáns de China por unha escritura alfabética, sería algo así como se un cidadán de Londres pretendese ler un xornal escrito en Berlín ou ao contrario.

⁴⁰² En sentido estrito, os grafemas correspóndense, en primeiro lugar, cos morfemas (Rogers 2005: 26), mais, neste traballo, tomarémonos a licenza de falar indistintamente de palabra e de morfema porque, como comenta Geoffrey Sampson (1985: 213), non existe, no cidadán da China actual, unha consciencia moi clara dos límites entre palabra e morfema.

remoto son catro razóns exclusivamente lingüísticas que nos axudan a comprender porque a escritura chinesa, malia convivir coa escritura alfabética desde principios do século XIX e a pesar de que esta última sexa “teoricamente” máis eficiente, simple e moderna, ademais de sobrevivir ao paso do tempo, non semella que vaia ser substituída polo alfabeto latino nos anos vindeiros.

Ademais, cómpre ter moi presente que, con ser verdade que o elevado número de unidades gráficas así como a complexidade formal dalgún dos seus grafemas poden ser vistos por un lingüista occidental como “aspectos a mellorar” da escritura chinesa; convén non esquecer que eses mesmos lingüistas tenderon a esaxerar estes supostos “puntos escuros” do sistema morfográfico chinés até o extremo de que, como veremos a seguir, engadido isto ao esquecemento (consciente ou inconsciente) dos aspectos lingüísticos e culturais do sistema morfográfico chinés que explicaban a súa operatividade e eficiencia pasada e presente, se chegou a producir unha imaxe abondo distorsionada da escritura chinesa e, por extensión, de todos os *sistemas gráficos morfográficos*.

Precisamente, para avaliarmos con máis corrección o sistema gráfico da lingua chinesa temos que partir do principio de que, en opinión da (socio-)lingüística actual (Rogers 2005: 20-49), a lingua escrita chinesa non constitúe, en contra do que era opinión común até hai ben poucos anos e ao contrario do que aínda podemos ler en traballos actuais sobre a mesma (Tusón 1997: 38-39), un sistema gráfico completamente morfográfico senón, máis ben, como se afirma explicitamente en Suzanne McCarthy (1995: 63), un *sistema morfosilábico* (ing. *morphosyllabic system*) no sentido de que a maioría de grafemas chineses representan, á vez, un morfema e unha sílaba⁴⁰³.

De acordo co parecer de J. Marshall Unger e John DeFrancis (1995: 51-52), convén ter moi presente a compoñente fónica asociada cos grafemas chineses no sentido de que este constituínte fónico actúa como un elemento de apoio no proceso de memorización dos múltiples grafemas chineses en tanto que achega ao lector pequenas pistas sobre a pronuncia das palabras⁴⁰⁴.

Desde este anovador punto de vista, en contra da visión tradicional da aprendizaxe da escritura chinesa como un labor sumamente complicado (Tusón 1997:

---

⁴⁰³ En opinión de Victor H. Mair (1996: 201), máis do 80% dos grafemas chineses correspóndese, asemade, cun morfema e cunha sílaba.

⁴⁰⁴ En opinión de Geoffrey Sampson (1985: 296) e Janet S. Shibamoto Smith (1996: 209), algo similar acontecería cos *morfografemas* chineses en Xapón (denominados en xaponés *kanji*) dado que moitas destas unidades gráficas (aproximadamente un 25% dun total de 2000) inclúen algún tipo de clave verbo da pronuncia da palabra de orixe chinesa transcrita.

38-39), a aprendizaxe e a memorización dos grafemas chineses, en opinión de J. Marshall Unger e John DeFrancis (1995: 51), non sería, por poñermos un exemplo que nos axudase a comprender como é o proceso de ensinanza-aprendizaxe da lecto-escritura en chinés, como se nos obrigasen a estudar os números de teléfonos dunha guía telefónica (isto pasaría se o sistema gráfico chinés fose plenamente morfográfico; isto é, se os grafemas chineses facilitasen tan pouca información sobre a pronuncia das palabras como os números de teléfonos transmiten sobre os seus propietarios). Evidentemente, se isto fose exactamente así, unicamente un moi escollido grupo de persoas sería quen de aprender e de utilizar ese sistema gráfico⁴⁰⁵.

Chegados a este punto, non estaría fóra de lugar que deixásemos moi claro que todas estas nosas disquisicións teóricas anteriores verbo da actividade gráfica ao longo do mundo non terían ningunha razón de ser nesta introdución teórica se non fose porque, unha vez demostrado con exemplos concretos (nomeadamente cos sistemas gráficos do inglés e do chinés) que mesmo os sistemas gráficos máis próximos aos extremos da escritura fonográfica pura (p.e. o finés) e da escritura morfográfica pura (p.e. o chinés) inclúen unha mínima porcentaxe de información morfográfica e fonolóxica respectivamente e unha vez comprobado que, por conseguinte, os sistemas gráficos situados entremedias destes dous polos (p.e. o español, o alemán e o inglés) combinan, tamén, en proporción variable, fonogramas con morfogramas (isto é, información de tipo fonolóxico con información de carácter morfolóxico); podemos adiantar a hipótese de traballo de que, desde un punto de vista estritamente lingüístico, todos os sistemas gráficos, por moi diferentes que puidesen parecer entre si a primeira vista (p.e. o sistema gráfico do finés fronte ao código gráfico do chinés): 1º) comparten o principio común de que: “[...] writing systems represent speech on the phonographic principle but vary to the extent that they also represent the morphology of the language” (McCarthy 1995: 71)⁴⁰⁶ e 2º) as diferenzas entre todos eles, ao contrario do que se daba a entender nos enfoques dicotómicos tradicionais da escritura, non serían tanto de fondo como de grao no tocante á cantidade de información fonolóxica e morfolóxica que se transmite ao lector.

---

⁴⁰⁵ En verdade, J. Marshall Unger e John DeFrancis (1995: 52) afirman, sen ambigüidades, que ninguén.

⁴⁰⁶ Desde este punto de vista, de aceptarmos que todos os sistemas gráficos obedecen a un principio básico común, non tería moito sentido que defendésemos enfoques dicotómicos da tipoloxía dos sistemas gráficos porque, de argumentarmos dese xeito, tal e como acontece na obra de Jesús Tusón (1997: 49), estaríamos en definitiva a pensar que entre os sistemas gráficos non-fonolóxicos (é dicir, *sistemas morfográficos*) e os *sistemas fonográficos* (*fonémicos*, *moraicos* e *silábicos*) non hai ningún outro vínculo de conexión fóra da transcripción da lingua falada.

Deste xeito, se é certo que, con palabras de J. Vachek (1982: 51)⁴⁰⁷, todos os sistemas gráficos “[...] embody a sort of compromise between correspondences based on different language levels” e se, a maiores, é verdade que, como asegura Henry Rogers (1995: 35), calquera tipo de lingua escrita mantén vínculos de conexión non só coa fonoloxía da lingua falada senón tamén coa morfoloxía, coa sintaxe e co léxico do rexistro oral; xa que logo, sería perfectamente posible que afirmásemos que (Rogers 1995: 36), desde o punto de vista da *variable lingüística* (é dicir, desde un perspectiva estritamente lingüística), non existen códigos gráficos. Con independencia de que as unidades gráficas se correspondan, preferentemente, con fonemas (*sistemas gráficos fonémicos superficiais*), con sílabas (*sistemas gráficos silábicos*), con moras (*sistemas gráficos morais*), con morfofonemas (*sistemas gráficos fonémicos subxacentes*) ou con morfemas (*sistemas gráficos morfográficos*), calquera tipo de escritura sería, ao fin e ao cabo, unha sorte de híbrido que encarna algún tipo de compromiso entre a lingua escrita e os diferentes niveis lingüísticos constitutivos da lingua falada (é dicir, coa fonoloxía, morfoloxía, sintaxe e léxico do rexistro oral).

Así pois, en consonancia con esta forma de pensar, a totalidade de sistemas gráficos poderían colocarse ao longo dun *continuum* gráfico que se estendería desde o polo da escritura fonográfica pura (isto é, desde a exacta correspondencia un-a-un entre fonema-grafema) até o extremo contrario da escritura morfográfica pura (é dicir, até a estrita correspondencia un-a-un entre morfema e grafema)⁴⁰⁸. Por súa vez, entre estes dous teóricos polos extremos, contra o espazo central dese *continuum* gráfico⁴⁰⁹, encontraríamos agrupados a xeneralidade de códigos gráficos actuais nunha secuencia que, en atención ao incremento de información morfolóxica que se transmite ao lector, se correspondería coa seguinte gradación: 1º) finés, 2º) español, 3º) alemán, 4º) francés, 5º) inglés, 6º) coreano, 7º) xaponés e 8º) chinés⁴¹⁰.

⁴⁰⁷ O texto orixinal di: “[...] embody a sort of compromise between correspondences based on different language levels.” (Vachek 1981: 50-51).

⁴⁰⁸ Ademais de J. Marshall Unger e John DeFrancis (1995: 54), tamén Henry Rogers (2005: 14) e Suzanne McCarthy (1995: 71) –esta última con certos matices de índole terminolóxica e organizativa verbo dos restantes investigadores– formulan a posibilidade de que todos os sistemas gráficos formen parte dun mesmo *continuum* gráfico cuxo principio común a todos eles sería a combinación, en proporción variable, de información fonolóxica e morfolóxica.

⁴⁰⁹ En realidade, segundo J. Marshall Unger e John DeFrancis (1995: 53-54), os sistemas gráficos concentraríanse nun espazo central dese *continuum* situado, por súa vez, a unha certa distancia das transcricións fonéticas e dos códigos criptográficos (p.e. os códigos de espionaxe militar) na medida que estes dous últimos sistemas serían as posibilidades efectivas e reais de achegamento máximo ao “ideal” da fonografía e da morfografía pura, respectivamente.

⁴¹⁰ Na secuencia orixinal de J. Marshall Unger e John DeFrancis (1995: 54) non se inclúen os sistemas gráficos do español e do alemán, mais, sobre as opinións de Henry Rogers (2005: 14), modifiquei o

De ser isto realmente así (isto é, se fora certa a hipótese de que todos os sistemas gráficos se agrupan contra o espazo central dun *continuum* gráfico cuxos límites extremos virían marcados pola fonografía e pola morfografía pura respectivamente), esta anovadora perspectiva da lingua escrita podería actuar como unha cobertura teórica moi interesante para o convencemento cada vez máis asentado entre os lingüistas de que cada sistema gráfico actual (con todas as súas virtudes e defectos, con todos os seus acertos e desacertos, coas súas luces e sombras, etc.), desde o finés até o chinés, pódese ver como unha resposta relativamente “óptima” á globalidade específica e única de condicionantes lingüísticos e extralingüísticos que historicamente tivo que ir afrontando cada código gráfico á hora de pór por escrito unha determinada variedade lingüística. Isto, no plano estritamente lingüístico, supón que cada sistema gráfico conforma unha solución de compromiso única e específica situada nalgún punto intermedio entre os dous polos extremos da fonografía e da morfografía pura no sentido de que cada sistema gráfico presenta unha proporcionalidade concreta no tocante á cantidade de información *fonémica* e *morfográfica* que transmite ao lector.

Consonte con esta perspectiva da escritura, como se pode ler na obra de Grover Hudson (2000: 374), as diferenzas actuais entre os diferentes sistemas gráficos non serían consecuencia, unicamente, da historia evolutiva de cada sistema gráfico senón que tamén terían que ver, en maior ou menor medida, coa sociedade en que estes interactúan e funcionan así como coas características lingüísticas do idioma que transcriben. Desde este punto de vista, cada sistema gráfico se decantaría por unha correlación preferencial cara a un determinado nivel lingüístico da lingua falada (p.e. cara ao nivel fonolóxico) non só por razóns históricas senón tamén pola necesidade de dar resposta a unha serie de necesidades específicas e únicas de tipo lingüístico e extralingüístico que cada sistema gráfico concreto tivo, ten e terá que afrontar á hora de pór por escrito unha determinada variedade lingüística. A maiores, por suposto, se variasen as circunstancias sociolingüísticas que circundan a un determinado sistema gráfico, isto podería repercutir na configuración do propio sistema gráfico no sentido de que un código gráfico podería escorar desde un sistema gráfico relativamente máis *fonémico* cara a un sistema gráfico comparativamente máis *morfémico* (p.e. o inglés) e viceversa.

---

esquema orixinal coa intención de que se vise con maior claridade a idea de que é factible colocar calquera sistema gráfico, en función da información morfolóxica que achegue, nalgún punto concreto dunha secuencia que atenda ao principio común de que todos os códigos gráficos, á derradeira, representan os fonemas e os morfemas da lingua falada mediante símbolos (Rogers 2005: 278).

En resumo, unha vez asentados nun enfoque da escritura que poderíamos etiquetar como (socio-)lingüístico, tería pleno sentido a afirmación de que a ciencia lingüística non nos obriga a aceptar, dun xeito acrítico e como se esa fose unha verdade científica incuestionable, a premisa de que, desde un punto de vista estritamente científico e obxectivo, un sistema gráfico sería tanto máis adecuado, eficiente e operativo á hora de transcribir graficamente un idioma calquera: 1º) canto máis próximo estivese á escritura fonográfica pura (p.e. o finés), 2º) canto máis próximo estivese á escritura morfográfica pura (p.e. o chinés) e 3º) cantos máis grafemas representasen *morfofonemas* (p.e. o inglés).

Así, e de volta, agora, ao caso da nosa polémica normativa, vémonos na obriga de matizar que, a pesar de que en liñas precedentes recoñecésemos o acerto de Domingos Prieto Alonso (1985) cando, en consonancia coa liña de investigación aberta pola fonética xenerativa, puxo o acento sobre a necesidade de ter presentes as correlacións entre grafemas-morfofonemas e grafemas-morfemas á hora de construírmos unha visión máis “real” dos códigos gráficos; isto, con todo, non implica que aceptemos a hipótese (máis ou menos explícita) de Domingos Prieto Alonso (1985: 47-48) e de J. Henrique P. Rodrigues (2001: 22-52) de que, desde unha perspectiva estritamente científica e obxectiva, unha ortografía comparativamente menos *fonémica* que a ortografía do español (isto é, comparativamente máis especada cara ao extremo da morfografía pura do que está actualmente o sistema gráfico do español) sería, no tocante á transcripción gráfica das nosas variedades lingüísticas, por definición, un sistema gráfico “superior” a calquera outro sistema gráfico posible⁴¹¹.

Dito por outras palabras, os traballos publicados sobre a escritura nos últimos anos apréndennos que non estamos obrigados a aceptar a afirmación de que un sistema gráfico, por estar tan lonxe da fonografía pura e por estar tan cerca da morfografía pura

---

⁴¹¹ Evidentemente, J. Henrique Peres Rodrigues (2001) estaría a pensar na adopción para a transcripción gráfica das falas vernáculas galegas da ortografía do portugués sen exceder os límites fixados polo *Prontuário ortográfico galego* da Associação Galega da Língua (1985) de tal forma que o sistema gráfico proposto coincidiría, a grandes trazos, co código gráfico que Domingos Prieto Alonso (1985: 48) designa como *ortografía etimológica*. Precisamente, a este respecto, en J. Henrique Peres Rodrigues (2001: 37), podemos ler, primeiro: “A escrita galego-portuguesa apresenta, frente à espanhola, as vantagens que possuem as escritas suprafonológicas (estatisticamente mais rentáveis no conjunto da produção escrita da sociedade actual), ainda que sem chegar aos extremos dos sistemas gráficos do inglês ou do chinês, que se mostram, neste aspecto concreto, bastante superiores”; e, en páxinas posteriores, este mesmo lingüista escribe (Peres 2001: 43): “Quando, finalmente, o processo de normalização se iniciava marginalizando definitivamente a proposta da AGAL, que era a que sem dúvida apresentava, em conjunto, as melhores vantagens [...]”.

como está o sistema gráfico do portugués⁴¹², é inherentemente superior desde un punto de vista estritamente lingüístico e que, por conseguinte, ese sistema gráfico sería máis funcional e máis operativo na transcripción gráfica das nosas variedades lingüísticas que calquera outro. De operarmos deste xeito, estaríamos a negar a evidencia teórica incontestable de que, por moi *fonémico* (p.e. o finés) ou por moi *morfográfico* (p.e. o chinés) que fose o sistema gráfico que asumise a representación gráfica do noso idioma, nun enfoque estritamente obxectivo da cuestión, sempre poderíamos encontrar vantaxes e desvantaxes e, xa que logo, de centrármonos nos aspectos negativos ou positivos da *variable lingüística*, calquera deles podería etiquetarse como un sistema gráfico “eficiente” ou “inoperante”.

En realidade, como intentaremos demostrar nos parágrafos seguintes, tal e como se enfoca esta cuestión na ciencia lingüística nos anos máis recentes, non ten moito sentido pensar que un sistema gráfico concreto, polo simple feito de situarse comparativamente máis cerca (p.e. a ortografía do español) ou comparativamente máis lonxe do polo da fonografía pura (p.e. a ortografía do portugués), sería unha ortografía máis axeitada para a transcripción gráfica da lingua galega porque, situados nun plano exclusivamente teórico, en calquera sistema gráfico que asumise a representación gráfica da nosa lingua, con independencia da súa posición no *continuum* gráfico do cal antes falabamos, poderíamos encontrar calidades positivas e negativas e, así pois, consideralo como eficiente ou como inoperante segundo atendésemos as vantaxes ou desvantaxes da súa posta en efecto para a transcripción gráfica dun idioma concreto⁴¹³.

Deste xeito, nas últimas achegas teóricas ao complexo mundo da escritura, deféndese que: 1º) desde unha perspectiva exclusivamente lingüística, unicamente podemos afirmar que todo sistema gráfico implica un tipo específico e único de compromiso histórico entre a lingua escrita e os diferentes niveis constitutivos da lingua falada (fonolóxico, morfolóxico e semántico), 2º) ese acordo (isto é, a proporcionalidade concreta na cantidade de información *fonémica* e *morfográfica* que cada sistema gráfico transmite) deriva dun proceso histórico de interacción dialéctica constante entre unha multiplicidade específica e única de factores lingüísticos (en

---

⁴¹² Con termos de J. Henrique Peres Rodrigues (2001: 41), por ser unha escritura relativamente máis *suprafonolóxica* que o sistema gráfico do castelán até os límites que fixa a ortografía do portugués.

⁴¹³ Neste sentido, como observa Suzanne McCarthy (1995: 72), conforme se incrementase a distancia lingüística e xeográfica entre as variedades lingüísticas que se pretende unificar baixo unha mesma lingua escrita e segundo aumentase o grao de centralización e xerarquización da sociedade implicada, tanto máis aconsellable sería que, desde un punto de vista estritamente lingüístico, o sistema gráfico correspondente se arredase, progresivamente, do polo da fonografía pura e se achegase ao extremo contrario da morfografía pura.

esencia, a estrutura do idioma que se transcribe) e extralingüísticos (nomeadamente, a sociedade onde xorde e opera así como función que cumpre) e 3º) a necesidade de combinar criterios lingüísticos e extralingüísticos á hora de construímos unha valoración máis acertada verbo da conveniencia/inconveniencia dun sistema gráfico concreto para a transcripción gráfica dun determinado idioma.

Dito doutra forma, o feito de que os lingüistas chegasen a decatarse de que a cantidade concreta de información morfolóxica que achega cada sistema gráfico ao lector non é allea á secular interacción dialéctica constante entre factores lingüísticos e extralingüísticos de moi diferente condición; non hai dúbida de que incidiu na consciencia crecente dos lingüistas da necesidade de ter presente os argumentos extralingüísticos cando se acomete a valoración global da funcionalidade dun sistema gráfico concreto pois é evidente que, o que é aconsellable e pertinente nun determinado contexto sociocultural (p.e. o alfabeto latino na conxuntura das linguas europeas occidentais), non, necesariamente, é igual de recomendable noutro espazo cultural, político e social diferente (p.e. en China).

Xa que logo, o enfoque da *variable lingüística* que se está a impoñer nos últimos anos entre os lingüistas coincide co enfoque máis clásico do *modelo autonomista* no tocante á conceptualización dos códigos gráficos como sistemas gráficos, alternantes e complementarios verbo da lingua falada; mais, a un tempo, distánciase daquelas visións primeiras do *modelo autonomista* con respecto: 1º) ao recoñecemento explícito da natureza “híbrida” de todos os códigos gráficos dado que se afirma que todos eles mesturan, en proporción variable, cando menos, símbolos fonográficos con símbolos morfolóxicos e 2º) á visión das diferenzas entre sistemas gráficos como resultado da interlocución constante dunha multiplicidade específica e única de factores lingüísticos e extralingüísticos ao longo dunha traxectoria histórica propia e exclusiva.

Por suposto, con todo isto non queremos dicir, de xeito ningún, que as características dun sistema gráfico determinado sexan totalmente irrelevantes á hora de transcribir graficamente un idioma concreto dado que aquí xa presentamos exemplos concretos da idoneidade de determinados sistemas gráficos con respecto a certas características específicas da estrutura interna dalgúns idiomas⁴¹⁴.

---

⁴¹⁴ Verbo desta cuestión, debería abondar con lembrar todos os argumentos lingüísticos que nos aconsellaban superar a imaxe tradicional do sistema gráfico inglés como unha ortografía “caótica” ou do sistema gráfico chinés como un código gráfico de “escasa eficiencia e operatividade”. Así e todo, a maiores, verbo da adecuación de certos sistemas gráficos con respecto a puntos concretos da estrutura interna de determinados idiomas, poderíamos facer referencia á circunstancia de que, desde un punto de

Máis ben, con afirmacións como as precedentes así como con todo este apartado dedicado á análise dos distintos tipos de escritura, desexamos deixar máis ou menos claro que, para a lingüística actual (en realidade, para a sociolingüística)⁴¹⁵, os criterios estritamente lingüísticos non abundan, por si sós, para determinar o grao de conveniencia/inconveniencia dun sistema gráfico verbo dun idioma concreto dado que, como xa asegurabamos en parágrafos precedentes, de manexarmos unicamente con criterios lingüísticos, en última instancia, non sería imposible que, segundo nos centrásenos nas virtudes ou nos defectos que encontramos en calquera sistema gráfico cando transcribe un idioma dado, todos os sistemas gráficos puideran ser caracterizados, a un tempo, como adecuados ou inadecuados.

Por poñermos un exemplo ilustrativo de todas as nosas reflexións precedentes, do mesmo xeito que, de cinguirnos a criterios exclusivamente lingüísticos, poderíamos pensar na conveniencia de substituír o sistema morfográfico chinés polo alfabeto latino porque isto reduciría, drasticamente, o número de unidades gráficas e, por conseguinte, o esforzo memorístico nas fases iniciais do proceso de ensinanza-aprendizaxe da lecto-escritura; así tamén, igualmente sobre a base exclusiva de criterios lingüísticos, sería perfectamente posible que, na liña do traballo de Domingos Prieto Alonso (1985) ou J. Henrique P. Rodrigues (2001), propugnásenos o troco do vixente código gráfico do galego por un tipo de escritura relativamente máis próxima ao extremo da morfografía pura (isto é, pola chamada *ortografía etimolóxica*) na medida en que é innegable o feito de que, entre outras vantaxes, canto máis se afastase a nosa ortografía do extremo da fonografía pura tanto máis se ampliaría o espectro lingüístico, xeográfico e temporal que podería abranguer esoutra nova ortografía.

Con todo, aínda que é incuestionable que un sistema gráfico relativamente máis próximo ao polo da morfografía pura permitiría unificar baixo unha mesma lingua escrita a variedades lingüísticas relativamente máis arredadas entre si desde un punto de

---

vista estritamente lingüístico: 1º) segundo Suzanne McCarthy (1995: 61), os silabarios serían o modo de transcripción gráfica máis adecuado para linguas que posúen unha estrutura silábica moi simple con escasos grupos consonánticos (p.e. para o idioma cree) e 2º) de acordo con Grover Hudson (2000: 375-376), o alfabeto árabe sería o tipo de escritura máis acaído para as diferentes modalidades da lingua árabe visto que, entre outras virtudes, ao ser posible transcribir graficamente unicamente as consoantes, o alfabeto árabe daría conta, no plano visual e gráfico, do papel funcional secundario que cumpren as vogais nesta lingua. Certamente, no tocante ao alfabeto árabe, Juan Carlos Moreno Cabrera (2000: 172-173) opina que, se ben este alfabeto é superior ao latino porque non distingue entre maiúsculas e minúsculas, pode prescindir da representación das vogais e evita o espiñento problema da separación gráfica das palabras, o alfabeto latino está máis espallado no mundo debido ao poder político, económico e cultural dos seus usuarios.

⁴¹⁵ Entre eles estarían, ademais de Romy Clark e Roz Ivanič (1997: 10-11, 58), tamén Robert L. Cooper (1997: 153-158), Bernard Spolsky (2004: 29) e Andrée F. Sjoberg (1966: 264).

vista xeográfico, lingüístico e temporal; á vez, tamén é innegable que, con exactamente os mesmos criterios, por moi esaxerado que isto nos puidese parecer e por moito que esta proposta nos puidese chamar a atención, sería factible defender a conveniencia da substitución da actual ortografía do galego por un sistema gráfico aínda moito máis acaroadado ao extremo da morfografía pura (p.e. por un código gráfico moi semellante ao do chinés). Con seguridade, entre outras cousas, isto posibilitaría que unificásemos baixo unha mesma lingua escrita a variedades lingüísticas xeográfica e estruturalmente tan afastadas entre si como, por exemplo, o galego e o inglés.

Evidentemente, semellante proposta (insisto, plenamente xustificable desde un punto de vista estritamente lingüístico) unicamente tería algún indicio de sentido se pensásemos na posibilidade de que (a día de hoxe, en verdade, unha fantasía) o sentimento de pertencermos a unha mesma cultura e a unha mesma nación europea chegase a ser, nun futuro máis ou menos arredado, tan intenso e tan forte (no plano económico, político, social e cultural) como para que se comezasen a dar pasos nese sentido ou como para que, cando menos, se suscitase algún debate ao redor da posibilidade teórica de semellante cambio⁴¹⁶.

Así pois, desde a perspectiva da sociolingüística, cando pretendemos analizar o grao de conveniencia/inconveniencia dun sistema gráfico concreto en relación ao idioma posto por escrito, os argumentos de natureza estritamente lingüística deberían ficar nun segundo plano con respecto aos razoamentos de índole extralingüística (en

---

⁴¹⁶ Por moi imposible, irreal e fantasiosa que nos puidese parecer semellante posibilidade, cómpre ter moi presente que, se deixásemos á marxe os moitos matices diferenciais, algo moi similar a este suposto debeu acontecer en Europa con anterioridade ao século IX. Por esa época, visto que unha palabra escrita en latín clásico podía ter pronuncias ben diverxentes segundo o punto concreto do continente europeo en que se lera ese vocábulo, ao cabo, a lingua escrita comportábase moito máis como a escritura do chinés actual que como a escritura das linguas romances modernas (isto é, a escritura estaba máis próxima ao extremo da morfografía pura que ao polo da fonografía pura). Evidentemente, se isto foi así, en consonancia coas circunstancias sociolingüísticas cambiantes posteriores (ao noso xuízo, conforme emerxían as diferentes nacións europeas modernas), as prácticas gráficas ulteriores europeas escoraron, progresivamente, cara a unha actividade gráfica relativamente máis *fonémica* en tanto que, moi probablemente, unha maior correspondencia entre grafema-morfema se revelou de grande utilidade á hora de individulizar graficamente unhas determinadas variedades lingüísticas fronte a outras variedades lingüísticas relativamente afíns desde o punto de vista xeográfico e lingüístico. Así pois, aínda que, como reconece, de xeito implícito J. Henrique P. Rodrigues (2001: 51-52), na liña do acontecido na Europa do século IX, polo camiño do escoramento cara ao extremo da morfografía pura (ou, se queremos, polo camiño do arredamento da fonografía pura), non fose imposible que galego, portugués e español chegasen a compartir un mesmo sistema gráfico, semella claro que as circunstancias políticas, económicas, sociais e culturais actuais non permiten, na práctica, semellante solución por moi xustificada que esta estivese desde un enfoque exclusivamente teórico e lingüístico. De feito, houbo quen, desde criterios exclusivamente técnicos (lingüísticos, pedagóxicos e psicolóxicos) e desde esa tendencia á sobrevaloración das grandes variedades estándar do mundo, chegou a afirmar que: “Non resulta descartable, en mi opinión, que se pudiera llegar algún día a la universalización del chino escrito como medio de comunicación interlingüística” (Salvador 1992: 36).

esencia, sociais, culturais, políticos e económicos) porque, no fondo, todo sistema gráfico é un *produto social* (Rogers 1995: 42, 2005: 278) e, por conseguinte, a lingua escrita é sempre unha cuestión lingüística e, asemade, política (Clark e Ivanić 1997: 58, Spolsky 2004: 35).

Mais, antes de introducirmos na análise dos factores sociolingüísticos que inciden na creación e desenvolvemento dos sistemas gráficos de vella e recente creación, sería interesante que deramos algunhas notas aclaratorias no tocante a algúns puntos controvertidos das xa parcialmente tratadas *variable pedagóxica* e *variable psicolóxica* porque estamos convencidos de que esta reflexión axudaría a iluminar algúns dos “puntos escuros” da nosa argumentación anterior.

Vaia por diante que, con sermos conscientes de que cumpre un tratamento individualizado de ambas as dúas cuestións; con todo, co obxectivo de non estender, en exceso, o espazo dedicado ao apartado da *grafización*, abordaremos, sempre que sexa posible, en función das súas moitas afinidades, a *variable pedagóxica* e *psicolóxica* dun modo conxunto.

En principio, a *variable pedagóxica* fai referencia á idea de que os sistemas gráficos deberían procurar aforrar esforzos no proceso de ensinanza-aprendizaxe da lecto-escritura mentres que a *variable psicolóxica* remite á convicción de que os sistemas gráficos deberían ter presentes todos e cada un dos procesos mentais implicados no proceso de ensinanza-aprendizaxe da lecto-escritura. Así e todo, na práctica, na inmensa maioría das ocasións, tórnase sumamente difícil determinar onde remata unha variable e onde comeza a outra, pois, no fondo, unha e outra gardan unha relación tan estreita e profunda entre si que resulta case imposible fixar uns límites nidos e claros.

De acordo coa forma habitual de enfocar a *variable pedagóxica* e a *variable psicolóxica* en lingüística (en verdade, case única) até ben entrada a década de 1970⁴¹⁷, un sistema alfabético gobernado por regras simples e sistemáticas de correspondencia un-a-un entre fonemas-grafemas (p.e. o finés) sería a opción máis adecuada para, a un nivel individual, dinamizar o proceso de ensinanza-aprendizaxe da lecto-escritura e para, a un nivel social, acadar un índice de alfabetización masivo. A maiores, en consonancia con este xeito de ver a *variable psicolóxica* e *pedagóxica*, case como pensaría un leigo na ciencia lingüística, argumentábase que canto máis se arredase un

---

⁴¹⁷ Semellante posición aínda se encontra, como xa comentamos, na década de 1990, en investigadores como Jesús Tusón (1997).

sistema gráfico deste principio básico (isto é, conforme aumentase o número de unidades gráficas que compoñen un sistema gráfico dado), a nivel individual, tanto máis se complicaría o proceso de ensinanza-aprendizaxe da lecto-escritura e, por conseguinte, nun plano colectivo, tanto máis se reducirían os índices de alfabetización na sociedade correspondente.

Así pois, dado que, segundo esta forma de razoar, conforme nos afastásemos do extremo da fonografía pura e segundo nos achegásemos ao polo da morfografía pura tantas máis dificultades habería para: 1º) a nivel individual, aprender/ensinar a ler e a escribir e 2º) a nivel social, acadar unha alfabetización masiva; por esta senda de argumentación, non poucos lingüistas chegaron a conclusión de que, na práctica, isto condenaba aos *sistemas morfográficos* (p.e. ao chinés) a ser cousa dun reducidísimo grupo de individuos que, por razóns profesionais ou de tipo relixioso (daquela, nomeadamente, funcionarios e sacerdotes), non tiñan outra solución que asumir o grande esforzo memorístico que, desde nenos, viña de seu coa aprendizaxe destes sistemas gráficos.

Aínda que a primeira vista esta forma de razoar semelle plenamente acertada pois case parece de sentido común pensar que canto menor sexa o número de unidades gráficas e canto maior sexa a sistematicidade na correspondencia entre fonemas e grafemas tanto máis sinxelo será a aprendizaxe-ensinanza da lecto-escritura; cómpre ter moi presente que, se as cousas fosen exactamente así, en países como China e Xapón, dado que os nenos chineses teñen que memorizar centos de grafemas para conseguir ler e escribir e visto que os nenos xaponeses, ademais de aprender os *morfografemas* de orixe chinés (*kanji*), teñen que memorizar outros dous silabarios a maiores (*hiragana* e *katakana*), os índices de alfabetización deberían ser considerablemente menores aos niveis de alfabetización dos países occidentais pois estes últimos empregan sistemas alfabéticos cun número de unidades gráficas moito máis reducido.

Porén, por moito que o sentido común semelle avalar este xeito de argumentar, abondaría con ter presentes dous detalles non menores para que comezásemos a pór en dúbida a veracidade do razoamento anterior: 1º) a lingüística, a día de hoxe, sabe, con total certeza, que é menos complicado aprender a ler e escribir cos silabarios que cos alfabetos (McCarthy 1995: 61) e 2º) o nivel de alfabetización dunha comunidade (Le Page 1992: 124, Rogers 1995: 41) non depende tanto da complexidade ou simplicidade do sistema gráfico utilizado como das prioridades da sociedade correspondente de tal forma que, no fondo, os índices de alfabetización terán moito máis que ver coa

cantidade de tempo e cos recursos destinados ao proceso de ensinanza-aprendizaxe da lecto-escritura que con calquera outro factor.

A maiores, é evidente que, no suposto caso de que a realidade dos sistemas gráficos fose tal e como se imaxina na obra dos lingüistas situados na órbita de Ernst Pulgram (1976), sería moi complicado que nos explicásemos como: 1º) China e os países europeos tiveron, até o século XIX, uns índices de alfabetización moi parellos (Sampson 1985: 233-234), 2º) Xapón, malia posuír, desde un punto de vista obxectivo, o sistema gráfico máis complexo do mundo (Rogers 2005: 56)⁴¹⁸, supera a países como Francia, Bélxica ou Estados Unidos no tocante aos índices de alfabetización (McCarthy 1995: 62, Sampson 1985: 234, 251), 3º) a principios do século XX, case todos os individuos da comunidade cree sabían ler e escribir (Berry e Bennett 1995: 341, Rogers 2005: 249) e 4º) en países africanos de ascendencia colonial non-británica e en nacións como Afganistán, Bután e Nepal, a pesar de usaren sistemas alfabéticos, menos do 5% da poboación sabe ler e escribir (Sampson 1985: 234).

Precisamente, coa pretensión de explicar estas e outras cuestións afíns e, quizabes, tamén, como unha especie de reacción a ese etnocentrismo/eurocentrismo esaxerado que, por unha banda, entendía os sistemas gráficos alfabéticos (nomeadamente, o alfabeto latino) como un recurso indispensable para acadar unha alfabetización masiva e unha sociedade máis democrática (Sjoberg 1966: 265) e, por outra, relegaba aos sistemas non-alfabéticos á categoría de “fósiles ou rémoras” do pasado cuxo futuro inevitable era a extinción (Pulgram 1976: 172, Tusón 1997: 42-43); xorde, entre finais dos anos sesenta e principios dos setenta⁴¹⁹, unha hipótese (exactamente contraria á anterior) segundo a cal a aprendizaxe-ensinanza da lecto-escritura era máis sinxela cos *sistemas morfográficos* que cos alfabetos.

O argumento, en esencia (Geva 1995: 277), defendía que os *sistemas morfográficos* (nomeadamente, os sistemas gráficos do chinés e do xaponés), por estaren dotados con unidades gráficas relativamente máis consistentes e significativas⁴²⁰

---

⁴¹⁸ O xaponés posúe o sistema gráfico comparativamente máis complicado do mundo porque este código mixto silábico-morfográfico combina os morfogramas chineses (*kanji*) con dous tipos de silabarios (*katakana* e *hiragana*) agrupados baixo a etiqueta de *kana*. Curiosamente, e en contra do que cabería esperar de acordo coa nosa visión occidental dos sistemas *morfográficos*, convén ter moi presente que, segundo Insup Taylor e Kwonsaeng Park (1995: 185), os gramemas chineses esténdense a case un cuarto da poboación mundial na medida en que son de uso habitual entre chineses, coreanos e xaponeses.

⁴¹⁹ Segundo informan Shin-Ying Lee, David H. Utall e Chuansheng Chen (1995: 247-248), esta teoría xorde en 1968 do traballo do lingüista K. Makita e continuará co estudo conxunto de P. Rozin, S. Poritsky e R. Sotsky en 1971.

⁴²⁰ A relación estrutural entre gramemas e morfemas nos *sistemas morfográficos* é moi sinxela (Rogers 2005: 26) dado que, en principio, cada gramema representa un só morfema e cada morfema está

e por aforraren ao neno a aprendizaxe de toda a complicadísima casuística de regras de correspondencia entre fonemas e grafemas que viña de seu cos alfabetos (Venezky 1970: 261-262), facilitaban a aprendizaxe-ensinanza da lecto-escritura e, por conseguinte, reducían o índice de disfuncións (isto é, de erros ortográficos) en comparación cos sistemas alfabéticos.

Aínda que esta hipótese teórica tivo o claro mérito de contrarrestar a visión deturpada dos *sistemas morfográficos* (tamén dos *sistemas fonémicos silábicos*) como unha sorte de “reliquias” do pasado que dificultaban notablemente a aprendizaxe da lectura e escritura e, xa que logo, a democratización e o avance das sociedades que empregaban estes sistemas gráficos; investigacións posteriores realizadas durante a década dos anos oitenta (Geva 1995: 278-279) demostraron que os diferentes tipos de sistemas gráficos (alfabéticos, silabarios e morfográficos) presentaban uns índices de disfuncións (isto é, de erros ortográficos) moi semellantes de tal xeito que se chegou á conclusión de que, con independencia do sistema gráfico co cal se aprendese a ler e escribir desde neno, sempre habería un sector da poboación que cometería un maior número de erros.

Así pois, nos últimos anos, estase a impoñer un enfoque ecléctico da cuestión (Geva 1995: 289) onde, coa pretensión de conciliar as dúas posturas antitéticas anteriores (en síntese, os alfabetos/sistemas morfográficos son “superiores”/“inferiores”), se considera que todos os sistemas gráficos posúen aspectos concretos que facilitan/dificultan a aprendizaxe-ensinanza das capacidades lecto-escritoras ou, dito doutro xeito, que calquera sistema gráfico contén algún tipo de pexa/vantaxe que complica/facilita o dominio da lectura e da escritura.

Verbo desta última cuestión, nas achegas teóricas máis recentes á problemática da escritura, enténdese que, desde un punto de vista psicolóxico (Rogers 1995: 35, Sampson 1985: 234-236, 303-304), hai dúas formas de ler e escribir: “polo oído” e “polo ollo”.

“Ler polo oído”, en esencia, faría referencia ás estratexias mentais que capacitan ao individuo para secuenciar cada palabra en grafemas e, con posterioridade, asignar a cada unha destas unidades gráficas segmentadas un fonema mediante unha serie de

---

representado por un só grafema. Ademais, no parecer de Geoffrey Sampson (1997: 235), as unidades gráficas do chinés, na medida en que se pode acceder ao significado das palabras sen a interposición dunha secuencia fónica, están dotadas dunha maior carga significativa e isto actúa como un mecanismo compensatorio fronte ao maior esforzo de memorización inicial que esixe aprender a ler e a escribir cos grafemas chineses.

reglas de conversión que non son sempre fixas. Pola contra, “ler polo ollo” sería un principio que remitiría ás habilidades mentais que permiten a un individuo recoñecer (e tratar) cada palabra como un todo unitario de tal xeito que se pasaría das secuencias gráficas aos correspondentes elementos léxicos almacenados na memoria sen “mediación fónica”.

A estratexia “fónica” (isto é, “ler polo oído”) sería unha destreza que estaría presente nos nenos desde o instante en que se inician na aprendizaxe da lectura e escritura e que reaparece nos adultos (en realidade, nos lectores experimentados) cando estes se atopan con palabras descoñecidas que se ven na obriga de soletrear; pola contra, a estratexia “morfémica” (isto é, “ler polo ollo”, tamén denominada “ver e dicir”) sería unha capacidade propia dos lectores experimentados.

Deste xeito, en opinión de Henry Rogers (1995: 35):

An ideal system would allow experienced readers to read morphemically, the most efficient way of them; yet, it would allow them to sound out unfamiliar words, as well as helping learners acquire reading and writing skills efficiently. Unfortunately, these goals are at odds with each other. In many cases, pursuit of one goal hinders achieving success in the other. With this in mind an optimal writing system is one which balances these conflicting ideals as well as possible.

A maiores, no parecer deste mesmo autor (Rogers 1995: 35) e de Geoffrey Sampson (1985: 303), un usuario relativamente hábil dun código gráfico determinado debería acadar, na súa madurez, un certo dominio destas dúas estratexias de tal xeito que, por unha banda, ante palabras máis ou menos descoñecidas (p.e. un apelido inusual), utilizaría a estratexia “fónica” para achegarse a unha pronuncia relativamente correcta por medio dalgún tipo de conversión fonema/grafema e, por outra banda, ante palabras cunha grafía irregular (p.e. beber/vivir), serviríase da destreza “morfémica” para, ademais de escribir correctamente a palabra, comprender o significado da palabra máis rápido e mellor.

Todo o anterior, na práctica (Sampson 1985: 306, Venezky 1970: 260), implica que os intereses dos individuos que debutan na aprendizaxe da lecto-escritura (polo xeral, nenos) así como os desexos dos escritores poderían non coincidir coas preocupacións dos lectores experimentados pois, mentres os primeiros poderían sentirse máis cómodos cun sistema gráfico relativamente máis achegado ao polo da fonografía

pura (p.e. co código gráfico do español), pola contra, os segundos poderían atopar moito máis acaído un sistema gráfico comparativamente máis acaroadado ao extremo da morfografía pura (p.e. o sistema gráfico do inglés ou, mesmo, do chinés).

Desde este enfoque da *variable psicolóxica e pedagóxica* estaría perfectamente xustificado que, na liña das propostas de, entre outros, António Pedro Gil Hernández (1982d), Domingos Prieto Alonso (1985) e J. Henrique P. Rodrigues (2001: 35-41), argumentásemos en favor da transcripción gráfica das nosas variedades lingüísticas vernáculas populares por medio da denominada *ortografía etimolóxica* na medida en que, ao incorporarmos parellas de grafemas á escrita do galego como *g* e *j* para representar graficamente un só fonema (neste caso, o fonema palatal fricativo xordo), isto facilitaría que un lector avezado, dado que estes tenden a percibir as palabras como un todo unitario e visto que estes non teñen o costume de ler letra por letra, lese con maior rapidez e fluidez. Certamente, posto en acción o principio de que “un morfema, un grafema” (e, xa que logo, “varios morfemas, varios grafemas”), os lectores experimentados, ao encontrárense ante, por exemplo, parellas como *ameixa/ameixa*, por unha banda, e *belga/Bélgica*, pola outra, decatárianse con maior rapidez e con máis facilidade de que no par *ameixa/ameixa* encontrámonos con dúas palabras (=morfemas) diferentes e que en pares como *belga/Bélgica* estamos ante unha soa raíz (=un só morfofonema).

Agora ben, aínda que aceptemos a pertinencia dos argumentos de António Pedro Gil Hernández (1982d), Domingos Prieto Alonso (1985) e J. Henrique P. Rodrigues (2001), cómpre non esquecer que, se, en troques de centrármolos no punto de vista do lector experimentado, puxeramos por diante os intereses de quen comeza a ler e de quen empeza a escribir (tamén dos escritores), non hai dúbida de que unha ortografía máis próxima ao polo da fonografía pura sería comparativamente máis conveniente para a transcripción gráfica das nosas variedades lingüísticas vernáculas pois, de achegármolos máis ao principio de correspondencia un-a-un entre fonema-grafema e, por conseguinte, ao reducirmos o inventario de unidades gráficas anterior de tres a un só grafema (e, por extensión, ao minimizar o número total de unidades gráficas do sistema gráfico correspondente), é esperable que, cando menos, nas súas fases iniciais, se simplificase o proceso de ensinanza-aprendizaxe da lecto-escritura⁴²¹.

---

⁴²¹ Verbo desta cuestión, opinaban do seguinte xeito Enrique Monteagudo e Francisco Fernández Rei (1982a) nos primeiros anos da década de 1980: “Calquera ortografía é arbitraria, pero debe buscar que se represente do modo máis económico o sistema fonolóxico dun idioma. Tendo en conta esa arbitrariedade,

En definitiva, como acabamos de demostrar (cando menos, iso pretendiamos), é verdade que, desde un enfoque realmente obxectivo e científico da *variable psicolóxica* e da *variable pedagóxica*, en contra das opinións máis tradicionais: 1º) un alfabeto conformado por un número relativamente menor de unidades gráficas e gobernado por unha regular correspondencia un-a-un entre fonema-grafema (p.e. o español) non sería, por definición, garantía dunha alfabetización masiva e dunha sociedade máis democrática, 2º) un índice elevado de alfabetización non sería imposible cun *sistema morfográfico* (p.e. co sistema gráfico do chinés)⁴²² e 3º) para un lector experimentado, podería ser máis interesante un sistema gráfico comparativamente máis *morfográfico* que *fonémico*.

Agora ben, e agora entramos na segunda parte da nosa argumentación tocante á *grafización*, do mesmo xeito que con respecto á *variable lingüística* argumentabamos no sentido de que á hora de avaliar a operatividade dun sistema gráfico como instrumento de representación gráfica dun determinado idioma non abundaba con ter presentes, tamén, as *variables psicolóxica* e *pedagóxica* senón que, a maiores, se necesitaban dos *argumentos sociolingüísticos* para facérmonos unha idea máis exacta da pertinencia dun determinado sistema gráfico; igualmente, como reconece Geoffrey Sampson (1985: 308), a valoración de se un determinado sistema gráfico debería estar máis atento ao lector experimentado ou, pola contra, ao lector menos avezado e ao escritor deberían ser unha cuestión que se tratase en atención á sociedade concreta en que funcionará ese sistema gráfico.

Precisamente, nesta liña de argumentación, Shin-Ying Lee, David D. Utall e Chuansheng Chen (1995: 262) afirman que as *variables lingüística, psicolóxica* e *pedagóxica* terían que ser estudadas dun modo conxunto en relación coa sociedade

---

un non pode opoñerse a unha reforma ortográfica do galego, sempre que veña a simplificar e non a enmarañar, en base a etimoloxismos e historicismos dos que se bota man ou non, segundo a comenencia do punto a tratar. ¿E simplifica-la ortografía do galego escribir gente, hoje e peixe, é dicir, tres letras (g, j, x) para un mesmo sonido e diante da mesma vocal? Que en portugués se escriba gente e peixe, queijo e queixo, non debe de extrañar a ninguén porque g (e j) e x representan sonidos diferentes, un sonoro e outro xordo, distinción que o galego hai séculos que perdeu, [...]. ¿E simplifica-la ortografía escribir vosa e casa, á portuguesa? No além-Minho hai un xordo e outro sonoro, de ahí esa diferente grafía, mais en galego só temos un s, o xordo. Pedagogicamente, ¿que vantaxes ten introducir dúas ou tres letras para representar un único son galego? ¿Non abonda xa cao dificultade que supón na escola a existencia dos v e dos b, e dos h mudos?”.

⁴²² Así e todo, cómpre recoñecer que os sistemas gráficos máis complexos (p.e. o sistema gráfico do xaponés) semellan ser máis aceptados nas sociedades máis xerarquizadas e centralizadas a identidade colectiva parece primar sobre a identidade individual. Pola contra, os sistemas gráficos comparativamente máis sinxelos (p.e. os silabarios) parecen ter máis éxito nas sociedades menos xerarquizadas e menos centralizadas onde existe un particular interese pola socialización da cultura propia (p.e. na sociedade cree).

concreta que envolve cada idioma e cada sistema gráfico de tal forma que, ao contrario do que se adoitaba facer na maioría de traballos sobre a escritura, a valoración da conveniencia/inconveniencia dun determinado sistema gráfico non se limitara á análise exclusiva dun único trazo lingüístico, psicológico ou pedagógico contemplado de xeito illado senón que se tomase en consideración tanto a globalidade de fenómenos lingüísticos, psicológicos e pedagógicos que inciden sobre ese sistema gráfico como a multiplicidade única e específica de condicionantes extralingüísticos que inflúen sobre a aprendizaxe-ensinanza da lectura e da escritura.

Entre os factores sociais que cómpre ter presentes cando analizamos o proceso de ensinanza/aprendizaxe da lecto-escritura poderíamos mencionar (Sampson 1985: 306-307), por exemplo: 1º) o modelo de sistema escolar, 2º) a idade de inicio do período escolar, 3º) a actitude e interese da sociedade respectiva pola escritura, 4º) a relevancia que está a acadar o lector nas sociedades modernas⁴²³.

Verbo disto, para facérmonos unha primeira idea da relevancia dos condicionantes sociais no tocante á *variable psicológica e pedagógica* abundaría con lembrar que, en opinión de Robert L. Cooper (1997: 154-155) e Richard L. Venezky (1970: 263), con independencia do grao de proximidade dun sistema gráfico dado ao extremo da fonografía pura ou da morfografía pura, un código gráfico calquera sempre se revelaría como relativamente máis complicado para os sectores economicamente máis desfavorecidos da sociedade que para os estratos sociais superiores visto que, moi probablemente, as dificultades no proceso de aprendizaxe da lecto-escritura así como os erros no momento de ler e escribir serán tanto máis habituais canto máis descendamos na pirámide social.

É evidente que, no fondo, até este momento non estivemos a facer outra cousa que non fose intentar xustificar teoricamente o principio sociolingüístico de que os factores condicionantes agrupados baixo o título de *argumentos psicolingüístico-técnicos* (isto é, a *variable lingüística, pedagógica e psicológica*) fican subordinados aos chamados *argumentos sociolingüísticos*⁴²⁴.

---

⁴²³ Verbo deste último aspecto, Geoffrey Sampson (1985: 308-309) destaca que os cambios sociais producidos desde a Idade Media até a actualidade (invención da imprenta, maior expectativa de vida, alfabetización xeneralizada, etc.) parece que outorgan unha relevancia crecente ao lector porque un texto, hoxe en día, pode ser lido nun millón de ocasións unha vez escrito e porque paga a pena investir máis tempo na aprendizaxe dun sistema gráfico relativamente máis morfológico pois, ao ser a esperanza de vida maior, este poderá utilizarse durante máis tempo.

⁴²⁴ Evidentemente, dentro do *modelo autonomista*, non sempre se opinou deste xeito, pois, para Richard L. Venezky (1970: 256), na década de 1970, os condicionamentos sociolingüísticos ocupaban un segundo plano fronte aos factores propiamente lingüísticos, psicológicos e pedagógicos.

Unha vez argumentada neste traballo a necesidade de subordinar os *argumentos psicolingüístico-técnicos* aos *sociolingüísticos* cando reflexionamos sobre a pertinencia dun sistema gráfico con respecto a un determinado idioma; consideramos necesario tratar, a partir deste instante, máis polo miúdo, algún dos diferentes factores sociais que inciden no proceso de creación e desenvolvemento dos diferentes códigos gráficos co obxectivo de que así comprendamos mellor o papel central que a sociolingüística lles outorga aos *argumentos sociolingüísticos* na configuración e operatividade dos diferentes sistemas gráficos.

Comecemos por dicir que, no tocante a esta última cuestión, é xa case un lugar común na bibliografía especializada no estudo da escritura a afirmación de que, se ben os factores sociolingüísticos inciden tanto na creación e reforma de sistemas gráficos máis ou menos consolidados como na elaboración e transformación de sistemas gráficos cunha historia relativamente máis recente⁴²⁵; así e todo, probablemente, a incidencia dos condicionantes extralingüísticos, tal e como se reconece explicitamente na obra de Andrée F. Sjöberg (1966) e Suzanne McCarthy (1995: 72), sexa moito máis intensa e moito máis visible nos segundos do que foi nos primeiros.

Se callar, para tratarmos esta, para nós, crucial cuestión, deberíamos comezar por lembrar que case todo na historia da escritura é adaptación e case nada é inventado e que a *grafización* (como parte da *codificación* e, xa que logo, como parte desa segunda etapa no “ciclo vital” de calquera variedade estándar denominada *planificación lingüística*) sucede sempre a unha etapa inicial denominada *preludio* onde tivera lugar o encontro entre un idioma dominante e un idioma dominado.

Ao noso xuízo, estas dúas circunstancias, lonxe de seren aspectos irrelevantes, actúan como unha sorte de “substrato” que podería explicar moitas das características dos diferentes sistemas gráficos actuais porque, se aceptásemos a visión de John Earl Joseph (1987) de que todos os procesos de *standardización* posteriores á elaboración do latín clásico xorden desde un contexto sociolingüístico previo de convivencia

---

⁴²⁵ Así e todo, como paradigmas da relevancia dos argumentos sociolingüísticos na transformación de sistemas gráficos, hoxe en día, practicamente consolidados (Joseph 1987: 67, Spolsky 2004: 29-30) poderíamos mencionar os casos da lingua turca e do chinés. No primeiro caso o desexo de Mustafá Kemal Atatürk, en consonancia cunha arela xeneralizada na sociedade turca do momento, de integración na cultura occidental europea provocou a substitución, en 1928, do alfabeto árabe polo abecedario latino. No segundo caso, a apertura crecente de China, desde o século XIX até a actualidade, cara á economía de mercado así como a súa conversión gradual nunha das grandes potencias económicas mundiais foi a causa de que non só se iniciara un proceso de simplificación dos grafemas tradicionais chineses e de que se creara un sistema alfabético de base latina chamado *hanyu pinyin* senón tamén de que un e outro estean a experimentar un proceso crecente de expansión na China actual, tanto máis forte canto máis se abre este país ao exterior.

desigual entre un idioma dominante e un idioma dominado, daquela, estaríamos a admitir que todo proceso de *grafización* sería consecuencia: 1º) dunha situación inicial de *superposición* onde se produce o encontro entre un idioma dominante e un idioma dominado e 2º) dunha decisión (consciente ou inconsciente) pola banda da elite cultural do idioma dominado de, unha vez acadado un control profundo do idioma dominante, iniciar un proceso de *planificación lingüística* co obxectivo de dotarse dunha variedade estándar autónoma e propia que permita superar o estado de subordinación funcional e normativa a unha lingua superposta (*aculturación*).

Deste xeito, na medida en que a elite cultural do idioma dominado (en realidade, ao principio, unha contra-elite ou proto-elite) non tivo outra opción real que chegar a dominar o idioma superposto como requisito previo indispensable para a súa habilitación como grupo dirixente local, resulta comprensible que esa mesma *intelligentsia* local se acollera á opción máis cómoda (se queremos, “alienada”) de tomar o código gráfico dominante como base para a elaboración dun futuro sistema gráfico autónomo e propio dado que, no fondo, tomada esa opción, esa elite comezaría a traballar cun material gráfico do cal posuía un coñecemento inicial ben intenso e profundo. Velaí, pois, a causa do aparente paradoxo de aceptar o emprego do sistema gráfico do idioma dominante para liberarse da subordinación funcional e normativa a ese mesmo idioma.

Por poñermos un exemplo clave para a feitura actual da maioría de sistemas gráficos da nosa contorna, a ese patrón de comportamento responden as elites culturais latinas cando asumiron o sistema gráfico do grego como base para a conformación dun futuro sistema gráfico autónomo propio. Obrigadas esas minorías intelectuais a traballar intensamente coa lingua helena durante séculos por causa do papel que esta lingua desempeñara como idioma culturalmente dominante entre, cando menos, os séculos VI a. C. e I a. C. por toda a ribeira do Mediterráneo⁴²⁶ resulta comprensible que esas elites intelectuais acudisen a ese sistema gráfico como punto de partida para a conformación dun sistema gráfico propio porque, ao cabo, era moito máis sinxelo comezar a construír un sistema gráfico propio desde un material gráfico previo do cal xa se posuía un amplo e profundo coñecemento que asumir o esforzo ímprobo de “crear” un sistema gráfico *ex novo*.

---

⁴²⁶ Estes séculos correspóndense, aproximadamente, co período de formación do sistema gráfico latino.

Aproximadamente dez séculos máis tarde, as elites intelectuais europeas repetiron este xeito de comportamento cando, en tanto en canto coñecían moi polo miúdo o sistema gráfico latino porque estiveran a traballar con el durante séculos por causa da condición de lingua dominante do latín clásico ao longo de toda a Idade Media, acudiron ao sistema gráfico dese idioma como base primeira e esencial para a conformación dos seus futuros sistemas gráficos románicos.

Á marxe destes dous exemplos, algo moi similar (senón idéntico) acontecerá cos moitos idiomas que, a partir da segunda metade do século XVIII, por causa do moderno colonialismo e da intensificación da actividade evanxelizadora dos misioneiros cristiáns, entraron en contacto, por vez primeira, coa cultura occidental. A partir dese instante, visto que os individuos desexosos de formar parte das elites dirixentes locais necesitaron, inescusablemente, da aprendizaxe da lingua da metrópole para poder exercer como tales grupos dirixentes, axiña xurdirán unhas pequenas elites intelectuais que, tras acadar un profundo dominio do idioma superposto (en xeral, o español en América Latina e, para o resto do mundo, o francés e, nomeadamente, o inglés), asumen o reto e o esforzo de elaborar códigos gráficos para os seus idiomas até entón ágrafos a partir do coñecido material gráfico das linguas dominantes.

Desde este enfoque previo de John Earl Joseph (1987), e co obxectivo dunha análise polo miúdo da incidencia dos *argumentos sociolingüísticos* sobre os sistemas gráficos de recente creación, podería ser interesante que considerásemos a segmentación metodolóxica de Andrée F. Sjoberg (1966: 260) entre sociedades: 1º) *preliterarias* (isto é, sen escritura), 2º) *pre-industriais* (é dicir, cun dominio da lectura e escritura restrinxido a una pequena elite urbana) e 3º) *industriais* (caracterizadas por unha alfabetización relativamente masiva).

Cremos que non andariamos moi descarreirados se afirmásemos que, na segunda metade do século XIX, cando se intensifica cualitativa e cuantitativamente o proceso de rexeneración do idioma galego que viña da segunda metade do século XVIII, Galiza era, no mellor dos escenarios posibles, unha sociedade *pre-industrial* onde a capacidade de ler e escribir era patrimonio case exclusivo dunha pequenísima elite cultural urbana que, por causa da súa alfabetización, escolarización e formación intelectual case exclusivamente en lingua castelá, tiña a ese idioma como a súa lingua “natural” de cultura.

Nese escenario sociolingüístico decimonónico de *aculturación* das nosas pequenas elites culturais urbanas na lingua castelá (Fernández e Monteagudo 1995: 108-

-109) e, por extensión, nese contexto de superposición funcional e normativa da variedade estándar do castelán ás variedades lingüísticas populares galegas; non nos debería estrañar que a nosa *intelligentsia*, cando decide romper cunha tradición alienante de case tres séculos de ausencia case total de escritura no noso idioma e, xa que logo, cando asumen o desafío e o esforzo de comezar a transcribir graficamente as súas propias variedades lingüísticas vernáculas, optara, consciente ou inconscientemente, entre todas as solucións teoricamente posibles, pola opción “máis a man” (se queremos, pola solución máis “sinxela”) de tomar a ortografía do castelán como punto de partida para a elaboración dun futuro sistema gráfico de noso pois, con seguridade, semellante alternativa permitía comezar a traballar cun material gráfico verbo do cal existía un profundo coñecemento.

Xa que logo, ao noso xuízo, de interpretarmos, sen máis, a escolla da ortografía do castelán como primeiro banzo cara á elaboración dun futuro sistema gráfico autónomo galego como unha entrega máis ou menos vergoñenta á ortografía do castelán, estaríamos a pasar por alto que, no contexto sociolingüístico da Galiza decimonónica (é dicir, na conxuntura dunha subordinación funcional e normativa absoluta das nosas variedades lingüísticas vernáculas á variedade estándar do castelán e dunha elite cultural galega mínima formada escolar e intelectualmente case exclusivamente en castelán), esa elección poida que non só fose a solución práctica máis accesible senón, talvez, a única realmente factible en tanto que houbo que comezar a escribir en galego, agás contadas excepcións, desde un coñecemento doutros sistemas gráficos (p.e. do portugués), no mellor dos casos, ben precario e limitado.

Neste sentido, e por moito que nos puidese enfastiar ese xeito de actuar das nosas elites culturais decimonónicas, cómpre ter moi presente que é comprensible que os nosos intelectuais (escritores, gramáticos, historiadores, etc.), desde as primeiras tentativas cara a elaboración dunha ortografía galega autónoma protagonizadas polo Padre Sarmiento e polo Padre Sobreira no século XVIII, se deixasen arrastrar polos hábitos gráficos adquiridos desde a súa infancia e, xa que logo, non decidisen romper, de xeito radical, coa ortografía do castelán visto que, polo xeral, por unha banda, a inercia de séculos de supeditación á ortografía do castelán outorgara un coñecemento moi profundo dese sistema gráfico e, por outra, non se coñecían outros sistemas gráficos tan polo miúdo como para que se puidera comezar a construír a partir deles un sistema ortográfico para a lingua galega.

Así pois, con recoñecermos abertamente que a ortografía galega ten a súa orixe na ortografía do castelán que era a lingua preferente dos produtores e receptores de textos escritos desde a segunda metade do século XVIII (Monteagudo 2003: 50); no entanto, cremos que, se desexamos interpretar correctamente as nosas primeiras tentativas cara á construción dun sistema gráfico autónomo, teríamos que enmarcar a análise deste proceso nun contexto sociolingüístico marcado por tres grandes condicionantes: 1º) a nosa elite cultural opera e razoa sempre ante a ortografía do castelán desde unha alfabetización, desde unha formación intelectual e escolar e desde unha conxuntura sociolingüística de subordinación plena á variedade estándar do español, 2º) a evolución fonética converxente de galego e castelán desde a Idade Media facilitaba, notablemente, o uso do sistema gráfico do castelán para a representación gráfica das nosas variedades lingüísticas vernáculas⁴²⁷ e 3º) desde o século XVIII, no parecer de Henrique Monteagudo Romero (2006: 306-308), a ortografía galega xorde con vocación de acadar un certo grao de distanciamento gráfico verbo da ortografía do castelán. Neste sentido, cómpre pór de relevo que algúns lingüistas galegos (p.e. o Padre Sarmiento), malia ter un coñecemento da ortografía do portugués con abondo calado, optaron por dígrafos como *ll* fronte a *lh* non por simple mimetismo da ortografía do castelán senón porque eran perfectamente conscientes de que esas unidades gráficas eran parte dunha tradición gráfica especificamente galega cuxas orixes se remontaban á época medieval (Monteagudo 2006: 306-308).

Así pois, desde estes tres condicionantes previos, en consonancia co parecer de Ernesto González Seoane (1992: 52), cómpre admitir que a nosa *intelligentsia*, aínda que actuase, desde a segunda metade do século XVIII en diante, baixo a pegada dun certo “seguidismo espontáneo” da ortografía do castelán; así e todo, nunca se sentiu cómoda co simple mimetismo da ortografía do castelán pois, como se pode comprobar na obra do Padre Sarmiento, desde un primeiro momento, houbo un vontade (máis ou menos explícita) de acadar un certo nivel de distanciamento gráfico verbo da ortografía da lingua castelá.

Precisamente, en opinión da bibliografía especializada, froito dese desexo secular de acadar un certo distanciamento con respecto á ortografía castelá deriva: 1º) a proliferación de guións e apóstrofos para marcar diferentes fenómenos fonotáticos (Fernández e Monteagudo 1995: 162), 2º) a tendencia cara á restrición do uso do

---

⁴²⁷ Son desta opinión Benigno Fernández Salgado e Henrique Monteagudo Romero (1995: 109), Ernesto González Seoane (1992: 51-57) e Ramón Mariño Paz (2003: 23-54).

grafema *y* nos ditongos decrecentes situados en posición final de palabra (González 1992: 65), 3º) a proposta así como a práctica gráfica dunha acentuación diferenciada para os catro graos de apertura no sistema vocálico galego en posición tónica (Mariño 2003: 31) e 4º) o ensaio de solucións gráficas propias para os fonemas específicos e característicos do idioma galego (nomeadamente, para a consoante fricativa palatal xorda e para a consoante nasal velar).

Daquela, a profunda pegada dunha alfabetización, dunha escolarización e dunha formación intelectual baixo a éxida case exclusiva da ortografía do castelán na nosa mínima elite intelectual decimonónica⁴²⁸ xunto co sometemento das nosas variedades lingüísticas populares galegas á variedade estándar do castelán poderían ser dúas variables sociolingüísticas claves á hora: 1º) de explicarnos o aparente paradoxo de que a nosa pequenísima minoría intelectual urbana, con ter en mente a creación dun sistema gráfico autónomo e propio que contribuíra decididamente á superación do estado de prostración funcional e normativa das nosas variedades lingüísticas vernáculas á variedade estándar do castelán, acudira, así e todo, ás convencións gráficas do idioma dominante (isto é, do castelán) como punto de partida para a elaboración dun sistema gráfico de noso e 2º) de pór en valor esa vontade e esa capacidade secular de acadar un certo afastamento gráfico da ortografía do castelán en tanto que, na práctica, as marxes de manobra reais non semellaban excesivamente amplas.

Precisamente, coa pretensión de pór en valor o nivel de distanciamento gráfico acadado pola nosa elite intelectual decimonónica con respecto á ortografía do castelán (por mínimo que este nos puidese parecer), sería interesante que lembrásemos, unha vez máis, a circunstancia de que ese labor histórico de conformación dun sistema gráfico autónomo e propio para a transcripción gráfica das nosas variedades lingüísticas vernáculas partiu desde unha tradición secular de hábitos gráficos forxados case exclusivamente no manexo da ortografía do castelán de tal xeito que resulta comprensible que se partise do sistema gráfico desa lingua para a construción dun sistema gráfico propio⁴²⁹ e que o horizonte de individualización gráfica do noso idioma

---

⁴²⁸ O peso da ortografía do castelán sobre os gramáticos e escritores do século XVIII e XIX detéctase, ben ás claras, no emprego dos grafemas *b*, *v* e *h* en correspondencia case exacta coas regras ortográficas que se derivaban da ortografía do castelán.

⁴²⁹ Neste sentido, como xa vimos, aínda que o mirandés, por causa da súa filiación histórico-xenética común co asturiano (e co leonés), podería ter optado por unha ortografía moi semellante á da variedade estándar do asturiano, esta lingua optou por un sistema gráfico baseado na ortografía do portugués estándar. En opinión dunha parte da crítica especializada (Ferreira 1999: 136, Gargallo 2001: 356), unha historia de secular subordinación funcional e normativa á lingua portuguesa así como os moitos anos de ensino en portugués son as dúas razóns esenciais que explican esa deriva cara á ortografía do portugués

non fose moito máis alá da imperiosa necesidade de artellar solucións gráficas propias para aqueles casos onde o sistema fonolóxico da lingua galega non coincidía co da lingua castelá e, por conseguinte, a ortografía do castelán se revelaba inoperante⁴³⁰.

Deste xeito, aínda que, na práctica, por volta de finais do século XIX, o noso nivel de distanciamento gráfico con respecto á ortografía do castelán non fose moito máis alá do emprego do grafema *x* para o fonema palatal fricativa xordo e do dígrafo *nh* para a nasal velar sonora en palabras como *unha*, *algunha*, *ningunha* (Fernández e Monteagudo 1995: 111-113); con todo, ese conxunto de prácticas gráficas, probablemente, ao seren xa maioritarias na segunda metade do século XIX (Fernández e Monteagudo 1995: 162, González Seoane 1992: 51, Mariño 2003: 45-54, Monteagudo 2006: 308-311), chegaron a ser de uso tan común entre toda unha ampla maioría de escritores e lingüistas posteriores que, paseniño e co paso dos anos, callaron en forma de tradición gráfica ininterrompida até os nosos días.

Conque, logo de que as prácticas gráficas experimentais iniciadas na segunda metade do século XVIII para un cultivo gráfico da lingua galega chegaron a cristalizar baixo a feitura dunha tradición gráfica continua e, con palabras de Xesús Ferro Ruibal (1992: 378), “relativamente autónoma”, non hai dúbida de que este debeu de ser un dos factores coadxuvantes máis decisivos no escaso predicamento que, no seu momento, acadaron certas propostas de reforma ortográfica cara a un sistema gráfico máis etimolóxico (p.e. o uso dos grafemas *g/j* para o fonema consonántico palatal fricativo xordo ou a eliminación do *h* intervocálico) por mor de que, moi probablemente, se sentiron como suxestións contrarias e alleas a unha tradición gráfica que, desde a segunda metade do século XIX (Monteagudo 2003: 78, 2006: 311), xa estaba relativamente consolidada grazas ao exemplo de escritores como Rosalía de Castro, Manuel Curros Enríquez e Valentín Lamas Carvajal.

Deste xeito, ao igual que recoñecemos a marcada influencia da ortografía do castelán sobre os nosos pasos iniciais para a elaboración dun sistema gráfico autónomo, tamén estamos convencidos de que esa circunstancia histórica non invalida de seu unha

---

estándar e non cara á ortografía do asturiano actual porque, tal e como se recolle en José Enrique Gargallo (2001: 356), non deberíamos esquecer que, en opinión de Manuela Barros Ferreira: “não seria muito prático que as crianças lessem e escrevessem em português *lh/nh* de manhã, e *ll/ñ* de tarde”.

⁴³⁰ Un caso moi similar ao galego, no contexto dos idiomas románicos, atopariámolo na lingua corsa. Segundo Jacques Fusina (1999: 369-370), os escritores en lingua corsa do século XIX, por causa da súa alfabetización, escolarización e formación intelectual en italiano, tomaron a ortografía desa lingua como base para a elaboración dunha ortografía de seu. A maiores, ao igual que aconteceu no caso galego, os corsos desenvolveron unha serie de propostas gráficas específicas que lles permitiron dar conta dos fonemas singulares do seu idioma.

futura ortografía construída a partir desas primeiras tentativas porque, por moi alienante que nos puidese parecer o xeito de actuar dos nosos escritores, editores, historiadores, gramáticos, etc., decimonónicos cómpre recoñecer que: 1º) ese comportamento é común á maioría de elites intelectuais (por non dicir a todas) nas etapas iniciais do proceso de elaboración dunha ortografía propia para un idioma previamente ágrafo dado que os lingüistas nunca traballan *in vacuum* senón, sempre, a partir dunha serie de hábitos gráficos adquiridos no uso da lingua dominante e 2º) como afirma Werner Winter (1983: 228-232), os “desvíos” verbo dese conxunto de convencións gráficos implicitamente aceptadas (en certo sentido, impostas), polo xeral, aparecen naqueles puntos onde as prácticas gráficos herdadas do pasado se revelan como inoperantes para transcribir as unidades fonoloxicamente distintivas dun determinado idioma.

A maiores, a bibliografía especializada na análise da escritura tamén nos ensina que, se unha determinada ortografía desenvolvida sobre estas dúas premisas chegase a callar na forma dunha tradición gráfica relativamente aceptada, eses hábitos gráficos poderían resultar determinantes para que propostas de reformas gráficos posteriores, por moi ben argumentadas que estas estivesen desde un enfoque científico e por moi convenientes que puidesen parecer desde un punto de vista estritamente lingüístico, non acadasen o éxito desexado en tanto que se poderían interpretar como elementos estraños ou contrarios a esa mesma tradición gráfica máis ou menos consolidada.

Unha vez máis, o sistema gráfico inglés e o sistema gráfico francés (Le Page 1992, Sampson 1985, Rogers 1995: 196) poderían ser exemplos claros de como o peso dunha tradición gráfica moi asentada e con séculos de historia (por suposto, coas súas virtudes e defectos) pode funcionar como auténtico “muro de contención” ante as propostas de reformas gráficos emanadas dos círculos dos lingüistas ou de persoas afíns (profesores, escritores, intelectuais, editores, etc.). Evidentemente, fóra deses fechados cenáculos, esas suxestións de reforma gráfica, ben sexa cara a unha ortografía máis *fonémica* (como no caso do inglés ou do francés), ben cara a unha ortografía máis *morfográfica*, ao cabo, tenden a ser vistas polo chamado “home da rúa” como suxestións un tanto estrañas que, con poder ser atractivas para unha ou para varias persoas, non poden evitar causar certa estrañeza e asombro.

De xeito similar, en China (Le Page 1992: 123, Rogers 2005: 47), o peso dunha tradición gráfica de máis de 3500 anos ten moito que ver coas reservas dos chineses ante a propagación do *hanyu pinyin* dado que unha inmensa maioría dos chineses sente

que substituír os morfografemas chineses por un alfabeto de base latina implica, no fondo, esquecer a súa milenaria identidade chinesa.

Tamén, entre os idiomas cunha tradición gráfica moito máis recente, temos exemplos da relevancia que poden adquirir uns hábitos gráficos relativamente consolidados á hora de aceptar ou rexeitar unha determinada proposta de reforma gráfica. Así, por exemplo, mentres as propostas para conseguir unha ortografía máis *fonémica* para o papiamento triunfaron na illa de Curaçao, pola contra, na illa de Aruba, esas mesmas suxestións fracasaron ante a forza dunha ortografía tradicional en uso que, construída a partir dos sistemas gráficos historicamente dominantes (isto é, do holandés e, nomeadamente, do español), tiña un carácter máis etimolóxico e menos fonémico; isto é, menos atenta ás correspondencias entre grafemas e fonemas (Kouwenberg e Murray 1994: 4-5).

Ao pé do acontecido co papiamento, a lingua navaxa sería outro caso interesante de idioma cunha tradición gráfica relativamente recente onde, no entanto, os hábitos gráficos adquiridos ao longo dun período de tempo relativamente curto (non máis de cincuenta anos) foron determinantes para que se rexeitasen propostas de reforma gráfica encamiñadas cara a unha simplificación da ortografía dese idioma malia que estas suxestións estivesen perfectamente xustificadas desde un enfoque estritamente científico.

Segundo nos contan Bernard Spolsky e Lorraine Boomer (1983: 248), aínda que a proposta de eliminar os signos diacríticos que marcaban o ton, a nasalización e a cantidade vocálica así como a eliminación de certos grafemas (p.e. χ) estivese perfectamente xustificada desde un enfoque exclusivamente lingüístico visto que estas eran marcas gráficas redundantes que complicaban o proceso de ensinanza-aprendizaxe da lecto-escritura do navaxo; cando en 1976, nun segundo encontro celebrado para a reforma ortográfica deste idioma, algúns lingüistas formularon semellante opción, a maioría dos presentes alí reunidos (en concreto, 150 persoas, os máis deles navaxos) rexeitou categoricamente esa posibilidade porque entenderon que iso significaba renunciar a unha tradición gráfica ininterrompida desde, aproximadamente, 1937 (Spolsky e Boomer 1983: 240) cuxa relevancia derivaba do carácter case sagrado que imprimían eses signos gráficos introducidos polos pastores protestantes así como da súa natureza simbólica en tanto que estes se vían como as marcas gráficas máis conspicuas dunha ortografía autenticamente navaxa (Spolsky 2004: 29).

A maiores, verbo da pertinencia da tradición gráfica cando está en xogo aceptar ou rexeitar unha proposta concreta de reforma ortográfica, teríamos que ter moi presentes estas palabras de Werner Winter (1983: 233): “What may seem to be a perfectly natural spelling device to the one may seem outrageous to the other, and this goes both ways, although the linguist may usually think he knows best”.

Neste sentido, cómpre ter ben presente que, pois os usuarios habituais dun determinado sistema gráfico e os lingüistas poden ter unha formación intelectual e cultural ás veces ben diferente, non nos debería estrañar que unha determinada proposta de reforma gráfica, aínda que esta fose perfectamente coherente desde un enfoque estritamente lingüístico e a pesar de que esta estivese completamente lexitimada para os especialistas na materia, podería resultar estraña e inoportuna para os usuarios habituais dese mesmo sistema gráfico en tanto que a xente do común, ademais de que, polo xeral, como observa Henry Rogers (2005: 196), nunca se mostre excesivamente cómoda con ningunha proposta de reforma ortográfica (aínda que esta sexa mínima), non en poucas ocasións avalía as suxestións de reforma gráfica desde unha perspectiva ben afastada dos lingüistas.

No tocante ao distanciamento que pode existir entre lingüistas e xente do común á hora de valorar a conveniencia/inconveniencia dun determinado sistema gráfico con respecto a un idioma determinado non estaría fóra de lugar que fixeramos unha mínima referencia á historia evolutiva do *Initial Teaching Alphabet* (i.t.a.) ideado por Sir James Pitman.

En esencia, o *Initial Teaching Alphabet* xurdiu como unha especie de sistema gráfico a medio camiño entre unha desexada ortografía “ideal” inglesa plenamente *fonémica* (isto é, sen “desvío” ningún na correspondencia exacta un-a-un entre grafemas-fonemas) e o sistema gráfico real do inglés moderno co propósito pedagóxico específico de que esta especie de *ortografía transicional* (ing. *transitional orthography*) permitira aos nenos interiorizar as regras de correspondencia entre grafemas e fonemas como paso previo cara ao dominio futuro da “complicada” e “caótica” ortografía do inglés actual.

Ao noso xuízo, malia que, en sentido estrito, o *Initial Teaching Alphabet* non naceuse cunha vontade manifesta de substituír á ortografía convencional do inglés moderno; así e todo, non deberíamos pasar por alto que este sistema gráfico, con ser innegable que tivo éxito á hora de facilitar o acceso dos nenos á ortografía convencional do inglés e con contar co apoio explícito daqueles (non só lingüistas) que estaban

convencidos da superioridade manifesta que lle outorgaba a maior sistematicidade na correspondencia un-a-un entre fonemas-grafemas, ademais de que nunca chegou a ter moita presenza social fóra das escolas, desde, aproximadamente, 1980 entrou nun proceso de redución de uso tan marcado que, hoxe en día, na práctica, case xa non se emprega nin sequera no ámbito escolar (Sampson 1985: 283-284).

Talvez, tanto na escasa presenza histórica do *Initial Teaching Alphabet* fóra do ámbito escolar como na súa marxinalidade social actual tivo moito que dicir a propia natureza da súa orixe pois, ao xurdir como un sistema gráfico orientado á aprendizaxe-ensinanza da lecto-escritura na escola cuxa presenza efectiva fóra dese ámbito foi case nula, nunca deixou de ter para o común da xente un certo halo de realidade estraña. A maiores, conforme os lingüistas foron máis conscientes das razóns “ocultas” da operatividade da ortografía do inglés moderno e segundo se convenceron de que a reforma desa ortografía non era tan indispensable e urxente como se pensara na década de 1970, por unha banda, comprenderon mellor as causas do escaso predicamento social das súas propostas de reforma, e, por outra, cada vez insistiron menos na necesidade de camiñar cara a un sistema gráfico máis *fonémico*.

Sexa como for, o relato do acontecido co *Initial Teaching Alphabet*, tal e como afirma Werner Winter (1983: 234), amosa, ben ás claras, que cando un lingüista pensa sobre a conveniencia/inconveniencia de reformar un sistema gráfico dado así como nos aspectos concretos dese sistema gráfico que cómpre reformar, se desexa, realmente, facer unha proposta útil e práctica encamiñada a obter unha mínima resposta social, non debería esquecer, por máis que estivese en desacordo con esas prácticas gráficas debido a súa formación ideolóxica e/ou lingüística, os hábitos gráficos daqueles a quen vai dirixida a proposta de reforma.

A maiores, ao noso parecer, cando os usuarios insisten en manter hábitos gráficos herdados do pasado fronte ás reformas propostas polos lingüistas; isto, ademais de ser evidencia de que a perspectiva dos lingüistas e dos usuarios non sempre coinciden, tamén podería ser índice de que os lingüistas cando parten de análises exclusivamene lingüísticas poden chegar a conclusións, como pouco, parcialmente erradas.

Mais, até este momento estivemos a falar dos sistemas gráficos, en xeral, e do noso código gráfico, en particular, como se, desde un primeiro momento, nós e os demais, contásemos con ortografías únicas, case perfectas e cun índice de variabilidade gráfica ínfimo (actual e pasado). No entanto, a pouco que nos esforcemos en lembrar un

pouco a historia da nosa ortografía, decatámonos de que, desde as súas orixes na segunda metade do século XVIII até o momento presente (evidentemente, cada vez cunha intensidade menor), a nosa foi unha ortografía, cando menos, “tenteante” (Fernández e Monteagudo 1995: 161, Mariño 2003: 26-38).

Con todo, malia que recoñezamos o carácter “vacilante” da nosa ortografía ao longo da súa historia, isto non significa que compartamos esa visión que en ocasións se pretende ofrecer da nosa histórica variabilidade gráfica como un episodio excepcional sen ningún tipo de comparanza co acontecido no periplo evolutivo doutros sistemas gráficos e tampouco implica que aceptemos a idea de que esa pretendida excepcionalidade da nosa inestabilidade gráfica nos últimos tempos fose consecuencia dunha suposta incapacidade de noso para chegarmos a un acordo verbo de cal debería ser a ortografía máis axeitada para o noso idioma.

Precisamente, desde o momento en que, froito da nosa teima por analizar os feitos acontecidos no debate normativo do noso idioma á luz dos últimos avances en sociolingüística así como en comparanza co sucedido dentro e fóra da nosa contorna cultural, comezamos a mergullarnos no estudo da escritura; deseguido, decatámonos de que, se ben hai aspectos singulares na nosa polémica normativa, pola contra, a variabilidade gráfica, en maior ou menor medida, é unha circunstancia común ao devir histórico de todos os sistemas gráficos xa que abonda con deitar un ollo sobre a bibliografía especializada para decatarse de que ningún sistema gráfico tivo, desde un primeiro momento, a súa feitura actual.

Xa que logo, segundo o noso punto de vista, toda esa conxuntura histórica nosa de indecisión gráfica non sería unha situación anómala e extraordinaria atribuíble a unha suposta incapacidade ou falta de madurez dos nosos intelectuais (lingüistas, escritores, editores, profesores, etc.) para elaborar un código gráfico único e relativamente estable quen de transcribir as nosas variedades lingüísticas vernáculas senón, máis ben, unha situación lóxica e comprensible nas dinámicas dos procesos de *grafización* onde é habitual que unha conxuntura de dúbidas e debates máis ou menos dilatada no tempo e máis ou menos intensa preceda á consecución definitiva dun sistema gráfico relativamente definitivo e converxente.

Como xa vimos no seu momento, de acordo con R. B. Le Page e Andrée Tabouret-Keller (1985), o comportamento lingüístico dunha comunidade ou individuo pode ser caracterizado como relativamente *focalizado* ou como relativamente *difuso* segundo a conduta lingüística fose comparativamente predicible, ou non, en termos de

variables sociais, psicológicas e/ou lingüísticas. Xa que logo, mentres naquelas comunidades caracterizables como relativamente *focalizadas* ou *converxentes* cabería esperar un elevado grao de cohesión entre os seus individuos tanto no tocante ao seu comportamento social como lingüístico; pola contra, naquelas comunidades definibles como relativamente *difusas* ou *diverxentes* sería esperable un nivel de cohesión entre os individuos comparativamente inferior e, daquela, un comportamento lingüístico e social moito menos cohesionado.

Anos máis tarde, R. B. Le Page (1992), na esteira da liña teórica aberta con *Acts of identity*, formula a hipótese de traballo de que a práctica gráfica real dunha determinada comunidade ou dun individuo concreto tamén se puidese definir como relativamente *focalizada-converxente* ou como relativamente *difusa-diverxente* segundo esa actividade gráfica real fose relativamente predicible (=focalizada, converxente) ou non (=difusa, diverxente); isto é, segundo estivésemos ante unha actividade gráfica, individual ou colectiva, pouco ou moi variable.

Neste mesmo estudo, R. B. Le Page (1992: 122) menciona os casos das prácticas gráficas en China e das actividades gráficas en certos territorios pos-coloniais (en concreto, nas illas Mauricio e no estado independente de Vanuatu) como paradigmas de usos gráficos moi *focalizados* e moi *difusos* respectivamente. Deste xeito, se ben as prácticas gráficas en China (cando menos, até principios do século XIX) presentan un elevadísimo nivel de codificación e un mínimo grao de variabilidade debido ao labor de codificación centenario desenvolvido polos funcionarios-gramáticos mandaríns (Le Page 1992: 122-123); pola contra, a actividade gráfica real nos territorios pos-coloniais de Illas Mauricio e de Vanuatu (tamén en zonas do continente africano; p.e. en Tanzania coa transcripción gráfica do suahili ou en Lesoto coa representación gráfica do sotho)⁴³¹, están moi distantes do patrón de comportamento anterior (isto é, lonxe do modelo dun único sistema gráfico cun elevado nivel de codificación e cun grao mínimo de variabilidade).

No parecer de R. B. Le Page (1992: 132), as dúas conxunturas extremas que representan a escritura chinesa (*focalización*) e as prácticas gráficas das Illas Mauricio e do estado de Vanuatu (*difusividade*) poderían visualizarse como etapas posibles no

---

⁴³¹ O sotho ou sesotho é unha lingua africana da familia lingüística bantú que, na actualidade, é lingua oficial en Sudáfrica e no estado de Lesoto. Esta lingua, segundo R. B. Le Page (1992: 133), contaría con, cando menos, tres ortografías diferentes. Pola súa banda, o suahili, segundo Sue Wright (2004: 77), ademais dunha ortografía construída sobre o alfabeto latino e introducida polos pastores protestantes, presenta unha ortografía elaborada sobre a escritura árabe.

proceso de conformación progresiva e gradual de calquera sistema gráfico no sentido de que, cando se comeza a transcribir graficamente unha determinada variedade lingüística vernácula, non é estraño que eses usos gráficos iniciais, durante un período de tempo máis ou menos longo, se presenten como unha conxuntura de *difusividade* gráfica máis ou menos intensa e que, posteriormente, a través duns usos gráficos cada vez máis *converxentes*, se chegue a unha práctica gráfica comparativamente menos *difusa*. Visto así, o proceso cara á unha práctica gráfica comparativamente máis *converxente-focalizada* e, correlativamente, menos *difusa-diverxente*, sería, como dá a entender R. B. Le Page (1992: 129), unha cuestión de tempo.

Ademais, verbo desta última cuestión, semella moi interesante que trouxeramos a colación, como punto de partida das nosas seguintes reflexións, a hipótese de traballo de R. B. Le Page (1992: 131) segundo a cal a situación actual de relativa *difusividade* gráfica en que aínda se debaten non poucas ortografías modernas ao longo do mundo non sería unha conxuntura moi diferente da situación vivida polas grandes linguas europeas nas súas primeiras etapas do seu periplo gráfico histórico (p.e. do inglés durante os séculos XIV e XV).

Evidentemente, de ser isto así, calquera sistema gráfico desde unha conxuntura inicial de relativa *difusividade* gráfica, como así parece que fixeron as grandes linguas europeas no pasado (Le Page 1992: 131)⁴³², tería a posibilidade de, se se desen as circunstancias sociais, políticas, culturais e económicas adecuadas, camiñar devagar cara a unha práctica gráfica progresivamente cada vez máis *focalizada* e comparativamente cada vez máis *converxente* de tal xeito que nos situariamos na senda dun acordo crecente no tocante ás normas de uso gráfico, dunha intolerancia crecente coa variabilidade gráfica e dun distanciamento progresivo con respecto a outros sistemas gráficos relativamente afíns.

Correlativamente, en opinión de R. B. Le Page (1992: 130), así como desde unha práctica gráfica relativamente *difusa* se pode camiñar cara a unha actividade gráfica relativamente *focalizada*, do mesmo xeito, desde uns usos gráficos moi *focalizados* (p.e.o chinés), se variasen as circunstancias sociais que deron lugar a esa conxuntura,

---

⁴³² Tocante á ortografía do español medieval escribe Ralph Penny (2000: 308): “La emergencia, en la primeras décadas del siglo XIII, de un corpus no desdeñable de literatura, escrita en el recién elaborado sistema ortográfico romance, revela una variación muy considerable, tanto entre un texto y otro, como dentro dun texto dado”. Segundo este mesmo lingüista (Penny 2000: 308-320), esa deriva “tenteante” da ortografía española manteríase, cando menos, até o século XVIII de tal xeito que, nesa centuria, unha das máximas preocupacións da Academia Española era limitar a variabilidade da lingua escrita.

sería posible que se entrase nunha deriva cara a unha práctica gráfica comparativamente máis *difusa*.

Para introducirmos exemplos concretos dunha e doutra destas dúas últimas posibilidades teóricas, segundo R. B. Le Page (1992: 129-131), do mesmo xeito que as prácticas gráficas no bislama de Vanuatu e nalgúns linguas africanas (p.e. no suahili) están a converxer cara a uns usos gráficos cada vez máis *focalizadas*, así tamén a escritura chinesa está a escorar, progresivamente, cara a unha práctica gráfica relativamente máis *difusa* (en esencia, por causa da complementariedade entre os morfogramas chineses e o alfabeto latino).

En opinión de R. B. Le Page (1992: 134-135), e esta, para nós, é a cuestión realmente relevante da hipótese teórica deste estudoso, con independencia de que partisemos dun estado inicial de relativa *difusividade* ou de relativa *focalización*; calquera modificación desde unha conxuntura inicial (isto é, un distanciamento progresivo dun destes dous extremos e un achegamento progresivo cara ao polo contrario; *difusividade* ↔ *focalización*); calquera das variacións posibles desde unha situación orixinal nunca se produciría, nin de costas ao comportamento lingüístico no rexistro oral (isto é, habería tamén unha inclinación cara á *focalización* ou cara á *difusividade* nos usos orais), nin completamente á marxe das transformacións experimentadas pola sociedade correspondente.

Así, de aceptarmos a posibilidade teórica formulada por R. B. Le Page (1992: 135) de que as prácticas gráficas reais dunha determinada comunidade mantivesen algún tipo de relación con acontecementos tanto de feitura non-lingüística (p.e. infraestruturas, migracións, índices de natalidade, recursos investidos en educación, etc.) como de carácter lingüístico (*focalización* ou *difusividade* no comportamento lingüístico, aceptación ou rexeitamento da variabilidade no comportamento lingüístico, etc.); poderíamos afirmar que: 1º) a inclinación da escritura chinesa cara a un uso gráfico comparativamente máis *difuso* tivo moito que ver, por unha banda, no plano social, coa apertura da sociedade tradicional chinesa á cultura occidental e á economía de mercado e, por outra banda, no ámbito do comportamento lingüístico, co espallamento crecente ao longo do país do chinés estándar moderno e 2º) a deriva de Vanuatu cara a unha práctica gráfica relativamente máis *focalizada* non se produciu á marxe da emerxencia da capital (Port Vila) como auténtico centro de poder político, administrativo e económico do país.

En China, a aparición e espaxamento, desde o século XIX até o momento presente (Cheung 1992: 214, Mair 1996: 204-205) dunha alternancia gráfica, nunha primeira etapa, entre grafemas tradicionais e simplificados, e, máis tarde, entre grafemas tradicionais, grafemas simplificados e *hanyu pinyin* (isto é, co sistema gráfico alfabético de base latina); son mostras evidentes da inclinación progresiva cara a unha práctica gráfica relativamente máis *difusa* que se correspondería, en opinión de R. B. Le Page (1992), no plano lingüístico, cunha conxuntura moi similar no rexistro oral onde un número crecente de chineses combinan as súas variedades lingüísticas vernáculos alleas ao mandarín co chinés estándar moderno ou *pǔtōnghuà* (isto é, coa chamada “lingua común) e, no plano social, cunha apertura da sociedade tradicional chinesa cara á cultura occidental e cara á economía de mercado.

No estado independente de Vanuatu, a deriva cara a un uso gráfico comparativamente máis *focalizado*, de acordo co pensamento de R. B. Le Page (1992: 131), sería un fenómeno correlacionado coa conversión de Port Vila en auténtico motor da vida administrativa, política, económica e demográfica desta nación así como coa conseguinte transformación da capital en centro receptor de poboación de todo o país de tal xeito que, correlativamente coa deriva cara a uns usos lingüísticos orais relativamente máis *focalizados* como resposta ás novas necesidades formuladas polo incipiente proceso de construción nacional, xurdiu unha inclinación crecente (máis ou menos xeneralizada) cara ao abandono progresivo daquelas opcións gráficas de carácter máis local e individual que, polo xeral, se construíran sobre a ortografía da lingua historicamente dominante que mellor se coñecía (inglés ou francés)⁴³³.

En realidade, coa mención a estes dous exemplos concretos tan afastados xeográfica e culturalmente de Galiza, un que vén de vello (China) e outro moito máis achegado a nós no tempo (Vanuatu), pretendiamos que se desbotase a idea de que a conxuntura de *difusividade* gráfica en que se viu inmersa o noso idioma desde o século XIX así como a necesidade urxente da converxencia cara a un uso gráfico relativamente máis *focalizado* serían, dun ou doutro xeito, situacións anormais ou atípicas con respecto ás etapas iniciais na actividade gráfica doutros idiomas..

En realidade, segundo a posición que aquí estamos a defender, se a *difusividade* gráfica fose unha circunstancia habitual nos pasos iniciais da actividade gráfica de

---

⁴³³ R. B. Le Page (1992: 131) pon de manifesto como as moi diverxentes prácticas gráficas iniciais neste estado (independente desde 1980) comezaran a confluír, a partir dos anos setenta do século XX, ao redor do conxunto de convencións gráficas propostas polo pastor B. Camden na súa tradución dos Evanxeos.

calquera idioma, daquela, non sería estraño que, desde unha situación inicial de relativa *difusividade* gráfica, se producise unha inclinación progresiva cara a usos gráficos cada vez máis *focalizados*⁴³⁴.

Con todo, á hora de contextualizar adecuadamente a nosa variabilidade gráfica, sería interesante ter en conta que, nin sequera no contexto das prácticas gráficas actuais dos grandes idiomas europeos, con ser estas resultado dun labor centenario de codificación ortográfica, encontrámonos con usos gráficos exentos, por completo, de variabilidade gráfica pois é evidente que, a resultas da multiplicidade de factores políticos, económicos e sociais que interactúan con estes grandes sistemas gráficos, a actividade gráfica nestes idiomas manifesta un certo nivel de variabilidade interna (feito, por outra banda, lóxico se pensamos na diversificación do comportamento lingüístico no rexistro oral).

Un exemplo moi claro de *difusividade* gráfica no interior dalgún dos grandes sistemas gráficos actuais sería o caso da lingua inglesa onde, en opinión de Henry Rogers (2005: 192-193), sería factible distinguir, cando menos, entre un *dialecto gráfico americano* e un *dialecto gráfico inglés*. En realidade, de termos presente as palabras de R. B. Le Page (1992: 133), o nivel de *difusividade* gráfica neste sistema gráfico concreto incrementárase considerablemente se transcendésemos o ámbito dos usos codificados e institucionalizados para descender cara ás prácticas reais da xente do común.

Por último, nos parágrafos seguintes, non queremos deixar pasar a oportunidade de facer mención ao vínculo que se establece na bibliografía especializada entre o fenómeno do nacionalismo (Fishman 1973: 68-69, Le Page 1992, Sjoberg 1966: 267 e Spolsky 2004: 32-33)⁴³⁵ e os procesos de, en termos de R. B. Le Page e Andrée Tabouret-Keller (1985), *focalización* e *difusividade* no comportamento gráfico dos individuos e das comunidades no sentido de que o escoramento cara a un sistema gráfico relativamente *focalizado* e, á vez, cada vez máis discreto verbo doutros sistemas

---

⁴³⁴ Neste sentido Bernard Spolsky (2004: 31-32) comenta que, na época da chegada da imprenta a Inglaterra, había, neste país, como pouco, dous tipos diferentes de ortografía: 1ª) unha ortografía nacional orixinada e usada na corte real e 2ª) unha ortografía privada de uso local e rexional. Anos máis tarde, segundo R. L. Cooper (1997: 175-176), contra finais do século XVII, grazas ao labor de fixación da ortografía inglesa executado polos editores durante anos desde as diferentes imprentas do país, o inglés xa posuía un único sistema gráfico bastante estable de tal modo que, en contra do que habitualmente se pensa, o dicionario de Samuel Johnson (publicado en 1755) sería, en verdade, unha continuación dunha serie de convencións ortográficas máis ou menos vixentes desde finais do século XVII.

⁴³⁵ En realidade, Andrée Sjoberg (1966: 267) fala de “necesidades nacionais”.

gráficos semella estar moi ligado aos procesos sociais que anhelan a emancipación lingüística, cultural, social e identitaria dunha determinada colectividade.

Neste sentido, como observa Joshua Fishman (1973: 68-69), unha determinada colectividade, nun determinado momento, pode experimentar a necesidade de reducir, de xeito progresivo, un determinado nivel de *difusividade* gráfica porque se entende que un comportamento gráfico comparativamente máis *focalizado*, ademais de facilitar a comunicación por escrito, sería máis conveniente para estimular un comportamento lingüístico e social cada vez menos *diverxente* (=difuso) e como mecanismo de defensa e contraataque contra os comentarios insidiosos de grupos lingüísticos rivais que, de seguro, insistirán na cuestión da carencia dun uso gráfico relativamente estable e único como “símbolo” da ausencia de cohesión social interna.

Agora ben, malia que, na perspectiva que aquí estamos a defender, unha incipiente ideoloxía nacionalista sexa un dos factores responsables (se cadra, o máis importante) para que nunha determinada colectividade (en verdade, nunha elite intelectual urbana) apareza unha sensación de desgusto ante unha conxuntura de *difusividade* gráfica e aínda que esa embrionaria ideoloxía nacionalista se vexa como unha das razóns esenciais que explica o sentimento de que se necesita un uso gráfico relativamente máis *focalizado* como “bandeira” ou “símbolo” dunha nación emerxente (isto é, dunha real ou pretendida identidade nacional diferenciada); na práctica, esa mesma minoría intelectual, visto que ese obxectivo final non se pode acadar de hoxe para mañá, deberá progresar por medio de pequenos pasos cara a ese punto final e, por conseguinte, ao longo dese difícil camiño, non sería imposible que aparezan diferenzas (e mesmo enfrontamentos) entre diferentes sectores en función da formación lingüística, intelectual e ideolóxica dos individuos que compoñen eses grupos.

No tocante á incidencia da formación específica (ideolóxica, intelectual, cultural, etc.) dunha determinada elite sobre o proceso de conformación dunha ortografía dada así como no seu resultado final cómpre ter en conta que, ás veces, aínda que permaneza un anhelo explícito de certo distanciamento gráfico con respecto a outros sistemas gráficos, o desexo consciente de relación (ou mesmo integración) nunha lingua de comunicación máis ampla podería chegar a ser tan intenso na totalidade ou parte desa mesma minoría intelectual como para que se propugne e acepte unha drástica redución

no grao de autonomía gráfica verbo do sistema gráfico daquela lingua que se formula como *lingua-obxectivo*⁴³⁶.

Así pois, en tanto en canto estes sistemas gráficos que pretenden facilitar a relación (e mesmo integración) nunha lingua de comunicación máis ampla funcionarían, na práctica, en non poucas ocasións, como niveis iniciais de aprendizaxe cara ao dominio posterior da lecto-escritura na *lingua-obxectivo*; sería factible afirmar que, segundo a terminoloxía de Richard L. Venezky (1970: 260), eses sistemas gráficos serían *ortografías transicionais* pois, en realidade, pretenden ser un paso intermedio cara ao control da lectura e da escritura nunha segunda ortografía.

Por este camiño, isto é como consecuencia da arela de integración nunha comunidade lingüística máis ampla, unha colectividade determinada pode chegar a substituír un *sistema gráfico silábico* en funcionamento por un *sistema gráfico fonémico* baseado no alfabeto latino porque este último é o código gráfico empregado pola *lingua-obxectivo*.

Precisamente, no tocante ao silabario cree, sería interesante constatar como, con ter acadado este sistema gráfico, a principios do século XX, un dos índices de alfabetización máis elevados do mundo dado que este era un sistema gráfico que lle acaía perfectamente á estrutura da lingua e da sociedade cree (Berry e Bennett 1995, McCarthy 1995, Rogers 2005)⁴³⁷, nas últimas décadas, este silabario está a ser substituído, progresivamente, polo alfabeto latino na súa versión inglesa por mor de que a mocidade cree interpreta que ese alfabeto facilita o acceso e a integración na poderosa comunidade canadense anglófona.

Con independencia doutras consideracións, non hai dúbida de que, se atendemos á bibliografía especializada (Berry e Bennett 1995: 345), a expansión da ortografía e da lingua inglesa non se están a producir á marxe dos profundos cambios socioeconómicos que se están a producir no modo de vida tradicional desta colectivo que, en menos dun

---

⁴³⁶ O termo en inglés sería *target-language* (Venezky 1970: 260).

⁴³⁷ Desde un punto de vista lingüístico, como xa comentamos, un silabario acaíalle perfectamente á estrutura desta lingua porque este tipo de sistemas gráficos son especialmente útiles para a transcripción gráfica daqueles idiomas que posúen estruturas silábicas simples. Por outra banda, desde unha perspectiva social, dado que os silabarios son moi fáciles de ensinar e de aprender (McCarthy 1995: 61, Rogers 2005: 253) e visto que, en consecuencia, os fillos podían ser alfabetizados na casa polos seus pais á vez que adquirían outras habilidades sociais como, por exemplo, a caza (McCarthy 1995: 66); o silabario cree semellaba adaptarse perfectamente a esta colectividade porque non lles obrigaba a asumir o sedentarismo nin as institucións inherentes a unha sociedade xerarquizada, vertical e occidental (p.e. a escola). Todos estes aspectos tomados no seu conxunto explican a circunstancia de que, con estar todo aparentemente en contra dunha alfabetización masiva (vida nómade, sen escola, sen profesores, etc.) e a pesar de que esteamos a falar dos comezos do século XX, a comunidade cree acadara, por volta daqueles anos, un dos índices de alfabetización máis elevados da historia da humanidade.

século, pasou de ser unha sociedade nómade, recolectora e cazadora a unha sociedade sedentaria, mercantil e regulamentada polas autoridades canadenses das reservas indias dos estados federais de Manitoba, Ontario e Quebec (tamén de Montana en Estados Unidos).

Por súa vez, nalgunhas linguas africanas subsaharianas (Sjoberg 1966: 266), as elites políticas locais rexeitaron explicitamente o uso dos símbolos gráficos tomados do Alfabeto Fonético Internacional que, desde 1930, introduciran os lingüistas para a transcripción gráfica dos fonemas exclusivos deses idiomas porque, a pesar de que estas unidades gráficas simplificaban notablemente o proceso de lecto-escritura destas linguas ao, entre outras razóns, prescindir do uso de dígrafos e trígrafos, estes políticos locais, pouco preocupados polos aspectos exclusivamente técnicos da cuestión (lingüísticos, psicolóxicos e pedagóxicos), sentiron que o uso desas “extravagantes” unidades gráficas arredaba tanto aos seus idiomas da escritura das linguas modernas occidentais (sobre todo, con respecto ao inglés e ao francés) que isto dificultaría notablemente a integración de todos estes colectivos na comunidade internacional.

Evidentemente, a sensación de “estrañeza” ante os símbolos gráficos tomados do Alfabeto Fonético Internacional non se entendería se non tivésenos en conta os hábitos gráficos das elites políticas locais que, formadas intelectual e escolarmente, ben en francés, ben en inglés, tendían a considerar como non moi “lóxica” e como “atípica” calquera solución gráfica non coincidente coa ortografía destas dúas linguas dominantes.

Deste xeito, tanto no caso da lingua cree como no das linguas africanas subsaharianas, o devezo de achego ou integración das elites locais nunha comunidade lingüística moita máis ampla así como economicamente moito máis poderosa foi o estímulo sociolingüístico (=práctico) que primou sobre calquera outra consideración.

Noutras ocasións, a xustificación da necesidade de aproximar/afastar a ortografía dun idioma vernáculo pola banda dunha determinada elite intelectual non responde tanto a criterios de tipo práctico como a argumentos de carácter esencialmente político.

Así, como se fose unha especie de correlato en sentido inverso do acontecido co silabario cree, o pobo inuit⁴³⁸, nomeadamente en Canada (agás en Labrador), conservou o silabario inuktitut creado a mediados do século XIX polos misioneiros anglicanos

---

⁴³⁸ Nos últimos anos a bibliografía especializada (Rogers 2005: 253) insiste na necesidade de substituír a etiqueta pexorativa esquimó (literalmente, “comedores de carne”) polo *etnónimo* inuit. Así pois, o pobo chamaríase inuit e a súa lingua inuktitut.

John Horden e E. A. Watkins a partir do silabario cree (Rogers 2005: 253) porque, segundo John Earl Joseph (1987: 86), esa colectividade entendeu que o seu silabario era unha das marcas esenciais de identidade que lles permitía ser “máis inuit”.

Deste xeito, tal e como nos conta Henry Rogers (2005: 253), aínda que o lingüista Raymond Gagné “invitara” ao pobo inuit a abandonar o seu silabario en favor dun sistema alfabético latino e a pesar de que o lingüista Andrée F. Sjöberg (1966: 266) prognosticara, xa a mediados dos anos sesenta, que, nos anos vindeiros, o silabario inuktitut sucumbiría ante a forza da ortografía inglesa por causa da crecente e intensa relación coa comunidade anglófona canadense; hoxe en día, este colectivo continúa a utilizar o seu silabario porque, no parecer de Henry Rogers (2005: 253), este pobo ve o seu silabario como a marca máis destacada da súa identidade diferenciada.

Certamente, se o desexo de manterse como comunidade lingüística e identitaria diferenciada foi a razón esencial do rexeitamento do pobo inuit ao sistema gráfico do inglés, non hai dúbida de que este sentimento tamén debeu ser determinante para que, por exemplo, o croata e o serbio se transcribisen con alfabetos diferentes (latino e cirílico, respectivamente) porque é evidente que, por moita que fose a similitude estrutural entre ambos os dous idiomas, os croatas e o serbios nunca se viron a si mesmos como dúas comunidades nacionais e identitarias exactamente iguais⁴³⁹.

No entanto, aínda que aquí fôsemos quen de fixar unha fronteira máis ou menos nidia entre criterios de tipo práctico e argumentos de tipo político (=ideoloxía nacionalista), é obvio que, na maioría de ocasións, é case imposible determinar onde rematan uns e onde comezan outros. Entre os exemplos ben evidentes da mestura entre criterios políticos e prácticos quizabes pague a pena destacar o caso dos sistemas gráficos das ex-repúblicas soviéticas de falas turca de Asia Central.

En concreto, de acordo coa información que nos facilitan Bernard Comrie (1996: 782-783) e Bernard Spolsky (2004: 30), as antigas repúblicas soviéticas de Uzbequistán, Cazaquistán, Kirguizistán, Turkmenistán e Acerbaixán usaron sucesivamente: 1º) o alfabeto árabe até finais da década de 1920, 2º) o alfabeto latino desde esas datas (ou primeiros anos da década seguinte) até finais de 1930 (ou até os primeiros anos da década seguinte), 3º) o alfabeto cirílico desde finais da década de 1930 (ou principios da

---

⁴³⁹ A maiores, lémbrese que non todos os bosnios, croatas, montenegrinos e serbios están de acordo no tocante á configuración ideal dos seus sistemas gráficos respectivos pois, en esencia, semella existir unha división entre partidarios e detractores de ortografías comparativamente máis “nacionalistas” (isto é, entre defensores e contrarios dunha maior individualización gráfica das súas falas respectivas por causa do seu maior/menor sentimento nacionalista).

década de 1940) até a caída do poder soviético e 4º) desde 1989 (isto é, desde o inicio da desintegración progresiva do poder soviético), estes territorios (agás Uzbequistán que xa retornou ao alfabeto latino) están a valorar a conveniencia/inconveniencia de recuperar o alfabeto latino.

Con independencia de que en que cada un destes cambios puidese ter máis peso os argumentos de carácter práctico ou de índole política, cómpre pór de relevo que estes catro trocos sucesivos de alfabeto (árabe→latino→cirílico→latino) nun período de tempo relativamente curto (menos dun século) non se comprenderían se non se puxeran en relación coa circunstancia de que, conforme estas nacións caeron, sucesivamente, na órbita de influencia do mundo árabe, occidental, soviético e, por último, outra volta, do mundo occidental, correlativamente, eses países foron asumindo os alfabetos propios da área cultural e política en que se integraban.

Para entrarmos na parte final deste apartado dedicado á *grafización*, sería interesante lembrar en primeiro lugar que, desde o punto de vista da sociolingüística, a tarefa de elaborar un sistema gráfico para a transcripción dunha variedade lingüística vernácula concreta así como as reformas sobre un sistema gráfico máis ou menos consolidado, tanto no presente como no pasado, se se pretende chegar a unha ortografía práctica que vaia alén dos fechados círculos de especialistas, debe, necesariamente, considerar tanto os *argumentos sociolingüísticos* como os *argumentos psicolingüístico-técnicos* (isto é, as *variable lingüística, psicolóxica, pedagóxica e sociocultural*, conxuntamente).

Desde un enfoque sociolingüístico, visto que toda actividade gráfica se produce nun contexto político, histórico, social e cultural determinado, a escritura constitúe sempre un *acto político* e, por conseguinte, calquera sistema gráfico sería, en esencia, un produto social que xorde da interacción dialéctica constante entre toda unha serie específica e única de factores condicionantes de natureza lingüística e extralingüística (é dicir, sociais).

Así pois, tanto se estamos a pensar en habilitar un sistema gráfico para un idioma total ou parcialmente ágrafo (p.e. para o mirandés) como se estamos a matinar na reforma dun sistema gráfico parcialmente consolidado (p.e. do inglés), á hora de afrontar calquera destas dúas tarefas, desde a perspectiva da sociolingüística, non sería moi conveniente que, á hora de valorar a conveniencia/inconveniencia dun determinado sistema gráfico para a transcripción gráfica dun determinado idioma, nos centrásenos até tal extremo nos criterios exclusivamente lingüísticos como para que chegásenos a

esquecer que calquera sistema gráfico é un artefacto social que: 1º) emerxe, sempre, desde un contexto diglósico de subordinación funcional e normativa a un idioma inicialmente “superior” e 2º) implica unha determinada e específica proporcionalidade no nivel de correspondencia entre grafemas e os distintos niveis constitutivos da lingua falada (fonemas, morfemas e ámbito léxico) co obxectivo último de acadar unha resposta gráfica relativamente adecuada á totalidade de condicionantes lingüísticos e sociais que rodean unha determinada realidade idiomática e, xa que logo, a ese sistema gráfico.

Consonte con esta visión sociolingüística dos sistemas gráficos segundo a cal a escritura, primeiro, non xorde *in vacuum* senón sempre desde uns hábitos gráficos precedentes e, segundo, nunca opera nin existe á marxe dunha realidade social, política e histórica concreta; non hai dúbida de que o sentimento dunha minoría intelectual urbana de que un determinado colectivo constitúe (ou pode chegar a ser) unha identidade nacional diferenciada (é dicir, a ideoloxía nacionalista) aparece como un dos “motores” esenciais que estimula e dirixe, desde unha práctica gráfica inicial relativamente *difusa*, un proceso de converxencia cara a unha actividade gráfica comparativamente máis *focalizada* coa esperanza de que, unha vez conseguido un sistema gráfico relativamente *focalizado* (isto é, moi predicible e cun nivel mínimo de diverxencia gráfica) e discreto, este actúe como guía para un comportamento lingüístico (nos rexistros orais) e social cada vez máis *converxente* e, por súa vez, esa conduta lingüística (oral e gráfica) e social máis *focalizada* (en esencia, abondo predicible, pouco diverxente e máis ou menos discreta) funcione como o “símbolo” ou “bandeira” máis visible e destacada dunha identidade nacional diferenciada.

Agora ben, cómpre ter moi presente que ese proceso de *focalización* gráfico encabezado por unha elite intelectual non se produce á marxe de cuestións tales como a imaxe que esa comunidade teña de si mesma, das súas tradicións históricas (isto é, da súa subordinación funcional e normativa inicial a un ou outro idioma) e dos condicionantes de índole estritamente lingüística (isto é, a propia estrutura interna da variedade lingüística que se pretende transcribir).

Neste sentido, no noso parecer, o nivel de autonomía dun sistema gráfico dado verbo doutro sistema gráfico concreto non sería unha cuestión allea á conceptualización da propia identidade nacional no sentido de que, segundo a minoría cultural (ou, cando menos, unha parte dela) que lidera o proceso de converxencia gráfica desde unha conxuntura inicial de relativa *difusividade* gráfica cara a un sistema gráfico

relativamente máis *focalizado* e máis *discreto* estivese máis ou menos interesada en salientar/desdeburar as relacións identitarias con respecto a unha outra comunidade, correlativamente habería un maior ou menor interese nas posibles marcas gráficas específicas/comúns verbo daqueloutro sistema gráfico que, por unha ou outra razón (política, económica, relixiosa, cultural, etc.), puidese funcionar como referente comparativo. Dito doutro xeito, para nós, en consonancia coas opinións de Bambi B. Schieffelin e Rachelle Charlier Doucet (1998: 303-305), canto máis distante se vexa unha determinada comunidade con respecto a unha outra colectividade concreta desde o punto de vista da súa identidade, tanto máis tenderá o sistema gráfico que transcribe ese idioma cara ao distanciamento gráfico verbo dese sistema gráfico e viceversa.

Deste xeito, se, pola razón que fose (cultural, política, económica, histórica ou social), unha minoría intelectual determinada non contemplase a súa comunidade como un grupo humano plenamente diferenciado senón, máis ben, como parte dun colectivo máis amplo (presente ou pasado) aínda que con certas características peculiares, non sería imposible que ese sentimento, máis ou menos consciente, tivese a súa substanciación lingüística na forma dun proceso de *focalización* das *difusas* prácticas gráficas iniciais cara a un sistema gráfico parcialmente autónomo/discreto e, asemade, parcialmente converxente co sistema gráfico da lingua que funcionaría, no fondo, como unha *lingua-obxectivo*.

Verbo disto, cómpre mencionar que o desexo de achegamento a outra comunidade (isto é, a unha *lingua-obxectivo*) pode esixir un certo arredamento da posibilidade teórica de construír un sistema gráfico relativamente máis próximo á pronuncia actual e real das variedades lingüísticas vernáculas que se ven como propias (isto é, relativamente máis *fonémico*) cara a un sistema gráfico comparativamente máis achegado ao extremo da morfografía pura (é dicir, relativamente máis *morfográfico*). Evidentemente, con ser esta unha opción teórica perfectamente posible, semellante escolla non tería moito sentido se non fose acompañada dun compromiso social máis ou menos xeneralizado co desexo de integración (parcial ou total) con esoutra comunidade. Se isto non fose así, é dicir, se as elites respectivas e a comunidade correspondente estivesen moito máis interesadas en presentárense a si mesmas como unha comunidade parcial ou totalmente diferenciada, sería moito máis conveniente un sistema gráfico máis *fonémico* en tanto que ese tipo de escritura máis centrada nas correspondencias entre grafemas e fonemas posibilitaría marcar graficamente as peculiaridades fonolóxicas das variedades lingüísticas transcritas e, por conseguinte, a

individualización gráfica das falas que se ven como “propias” fronte aquelas outras variedades lingüísticas que se contemplan como “alleas”⁴⁴⁰.

Certamente, en relación con estas nosas afirmacións últimas, cómpre que non esquezamos que, con ser verdade que canto máis próximo estivese un sistema gráfico calquera ao extremo da morfografía pura tanto maior sería o esforzo a realizar nas etapas iniciais da aprendizaxe da lecto-escritura (Spolsky 2004: 32) e, xa que logo, a pesar de que isto debería ser un factor a ter en conta, nomeadamente, dentro do ámbito educativo; asemade, tamén é innegable que un sistema gráfico desa condición permitiría: 1º) superar un maior grao de diversidade dialectal (abranguer un espazo xeográfico e lingüístico máis amplo; mesmo a inintelixibilidade mutua) e 2º) orientar ao falante cara a un pasado tanto máis remoto porque canto máis etimolóxico fose un código gráfico (é dicir, canto máis próximo estivese a súa feitura orixinal por ter experimentado un menor número de reformas ortográficas) tanto máis accesibles serían os textos escritos nun pasado relativamente afastado do presente.

Xa que logo, e postos agora no caso galego, non hai dúbida de que unha ortografía máis achegada ao portugués continental estándar, unha vez asumido por todos que isto esixirá investir máis tempo e máis recursos para aprenderlles a ler e a escribir aos nenos que se partísemos dun sistema gráfico comparativamente máis *fonémico* (isto é, máis acaroadado á pronuncia real e actual das variedades vernáculas galegas); tería como contrapartida positiva que os usuarios galegos dese sistema gráfico participarían dunha lingua escrita quen de abranguer unha distancia lingüística, xeográfica e temporal entre individuos comparativamente máis ampla.

Aínda que deixáramos á marxe a cuestión do compromiso social e institucional (non só da escola) necesario para con ese sistema gráfico se pretendésemos levar a

---

⁴⁴⁰ Por suposto, dentro dun mesmo colectivo, o desexo de individualización gráfica das propias falas (isto é, a defensa dun sistema gráfico máis *fonémico*) podería convivir co anhelos de integración nunha comunidade idiomática máis ampla (é dicir, co desexo dun sistema gráfico máis *morfémico*). Por poñermos un outro exemplo ilustrativo desta posibilidade, no crioulo de Haití (Schieffelin e Doucet 1998: 293-305), os denominados *pro-etimoloxistas* son partidarios dunha ortografía tan próxima á da lingua francesa como sexa posible porque, na súa opinión, esa ortografía evidencia as orixes francesas deste idioma, conforma unha “ponte ortográfica” (=ortografía *transicional*) cara á aprendizaxe da lecto-escritura en francés e, ao eliminar os grafemas inequivocamente ingleses permitidos na ortografía “anglófila” (nomeadamente, os grafemas *k*, *w* e *y*), actúa como un “muro de contención” ante a “anglización” do idioma (paso previo á fagocitación do idioma polo inglés); os chamados *pro-fonemicistas* defenden un sistema gráfico completamente independente do francés e baseado no principio de correspondencia un-a-un entre fonema e grafema co obxectivo de alfabetizar ás masas que non son francófonas e, por último, unha posición intermedia postula un sistema gráfico esencialmente *fonémico* aínda que con certas concesións ás convencións gráficas do francés alí onde un e outro sistema fonolóxico coinciden. Como pasou noutras moitas ocasións os debates provocaron, ás veces, reaccións ben apaixonadas (Schieffelin e Doucet 1998: 297).

efecto esa opción teórica⁴⁴¹; así e todo, non podemos obviar que, conforme arredásemos o sistema gráfico proposto da pronuncia real e actual das nosas variedades lingüísticas vernáculas, ao mesmo tempo que se nos permitiría unificar, baixo unha mesma escritura, a individuos e variedades lingüísticas cada vez máis distantes entre si desde o punto de vista lingüístico, xeográfico e temporal, á vez, a nosa ortografía, canto máis avanzase por ese camiño, tanto máis perdería no tocante ao seu potencial auto-identificador. Na nosa opinión, se as nosas variedades lingüísticas vernáculas contasen con solucións gráficas que puxeran de relevo as súas peculiaridades fonolóxicas como sería de esperar nun sistema gráfico máis orientado cara ao polo da fonografía pura (isto é, máis *fonémico*), certamente, o noso sistema gráfico presentaría un certo grao de equidistancia gráfica verbo do portugués e do castelán.

Dito doutro xeito, se ben é certo que canto máis achegásemos o sistema gráfico do galego ao extremo da morfografía pura tanta máis capacidade tería o código gráfico resultante para agrupar baixo unha mesma práctica gráfica a un conxunto de variedades lingüísticas vernáculas comparativamente tanto máis arredadas entre si desde un punto de vista lingüístico, temporal e espacial; correlativamente, ao noso xuízo, tamén é verdade que, canto máis nos afastásemos do extremo da fonografía pura cara ao linde contrario da morfografía pura, tanto máis perderíamos en potencial auto-identificador en tanto en canto é de supoñer que canto máis *morfémico* fose o sistema gráfico correspondente tantas menos posibilidades reais habería de que os fonemas exclusivos das nosas variedades lingüísticas vernáculas posúisen marcas gráficas individualizadoras.

Neste sentido, ao noso xuízo, en contra da opinión de Domingos Prieto Alonso (1985) e J. Henrique P. Rodrigues (2001), por unha banda, un paradigma teórico partidario dun sistema gráfico centrado nas correlacións entre grafemas e fonemas non sería, por necesidade, consecuencia dunha tradición lingüística pobre e caduca e, por outra banda, un sistema gráfico orientado cara ao extremo da fonografía pura non sería, por definición, un forma de escritura “inferior” porque, como xa intentamos demostrar nos parágrafos anteriores e como continuaremos a explicar a seguir, a conveniencia/inconveniencia dunha maior/menor decantación cara ao extremo da fonografía/morfografía pura debería ser avaliado, sempre, en atención á globalidade de

---

⁴⁴¹ Insistimos en que, na nosa visión dos feitos, isto non constituiría un obstáculo insalvable mais, evidentemente, no contexto sociolingüístico da Galiza actual, forzaría á institución escolar a un esforzo moito maior (máis horas e máis recursos para aprender a ler e a escribir en galego) e isto, evidentemente, baixo a ameaza constante da “fagocitación” do castelán.

circunstancias sociolingüísticas que circundan un idioma e o código gráfico que o transcribe.

Cómpre lembrar que, na perspectiva que aquí estamos a defender, pártese da premisa teórica de que a proporcionalidade concreta de información fonográfica e de información morfológica que ofrece un determinado sistema gráfico xorde en consonancia co conxunto único e específico de factores condicionantes lingüísticos e extralingüísticos que rodearon a cada código gráfico desde as súas orixes e, xa que logo, a valoración do escoramento cara ao polo da fonografía pura ou cara ao extremo da morfolografía pura debe levarse a efecto en atención á globalidade de factores condicionantes lingüísticos e extralingüísticos que inciden sobre ese sistema gráfico en concreto nun momento dado.

En definitiva, desde un enfoque sociolingüístico, cada sistema gráfico, con todas as súas virtudes e con todos os seus defectos, se concibe como un artefacto social que integra unha resposta histórica relativamente óptima a todo o conxunto específico e único de condicionantes sociolingüísticos e lingüísticos que, nun contexto histórico, social, político e cultural determinado, son pertinentes á hora de elaborar ese mesmo sistema gráfico. Así pois, como comenta Renate Bartsch (1987: 85), na creación ou reforma dun sistema gráfico calquera cómpre que os lingüistas non se circunscriban a criterios estritamente técnicos pois, non en poucas ocasións, aquilo que é perfectamente defendible desde un punto de vista estritamente lingüístico, psicolóxico ou pedagóxico, pola contra, non é conveniente nin factible desde un punto de vista político e/ou práctico.

Se cadra, para rematarmos con este espazo dedicado á *grafización*, a xeito de resumo de todas as nosas palabras, fose conveniente que trouxeramos a colación, a seguir, este texto da autoría do profesor Anxo Tarrío (1993):

Pode dicirse que no proceso de elaboración da ortografía, de calquera ortografía e de calquera lingua, puido haber máis ou menos imaxinación, máis ou menos atención á economía da escritura, máis ou menos axuste á realidade fonética da lingua, pero iso é un problema que cómpre resolver no curso mesmo do proceso e antes de ofrecerlle os resultados á sociedade para o seu uso. Porque unha vez posta en circulación unha ortografía, o fenómeno de identificación de determinados sons con determinados signos gráficos é imparabile, ata o punto de que chega a haber unha especie de convencemento de que as letras responden a unha necesidade natural de representación dos sons. [...]

Polo que digo, entenderase que podo comprender que as cousas puideron ser doutra maneira, que as convencións puideron ter outros resultados, pois por algo son convencións, e que puido haber unha achega a certos grafemas (moi poucos, por certo) da lingua portuguesa. Mesmo é de elemental cultura saber que as ortografías van variando no tempo, dun xeito case imperceptible, e que iso non é imposible que ocorra na ortografía do galego. Pero é tarde xa para propoñer cambios rotundos (que seguramente tería moito de aparta, ti, que me poño eu), produto de novos acordos, de novas (outras) convencións que tampouco habían satisfacer a todos pero que de seguro inducirían á confusión e á perplexidade á maioría dos galegos xa alfabetizados. Coido por iso que non é oportuno insistir en cambios radicais, se non queremos entrar noutro dos vicios que periodicamente azoutan a Galicia: intentar empezar outra vez dende cero. Toda unha eiva autocolonizadora”.

3. 3. 3. 2. 3. 4. A elaboración

A *elaboración* pode definirse, en esencia, segundo Juan Cobarrubias (1983: 4) como a ampliación do espazo funcional dunha variedade lingüística, feito que carrega de seu o desenvolvemento da diversidade lingüística, terminolóxica e estilística desa mesma variedade para que sexa quen de asumir novos tipos de texto; en esencia, os textos científicos e tecnolóxicos.

A *elaboración*, no parecer de Joshua Fishman (1973: 61), no papel de terceiro paso no proceso de *planificación lingüística*, sería de suma importancia desde a óptica da sociolingüística en tanto que permite dar conta do grao de desenvolvemento de cada idioma no tocante ao seu nivel de arrequeamento léxico-semántico e estilístico.

Para comezarmos a falar de *elaboración*, en primeiro lugar, cómpre lembrar que, como o resto de pasos da *planificación lingüística* que permite elevar unha variedade lingüística vernácula á condición de *lingua histórica* (Coseriu 1981), tamén esta compoñente da *estandardización* parte, sempre, dunha situación previa de subordinación funcional e normativa dun idioma “baixo” a un idioma “alto”.

Precisamente, neste marco contextual de confrontación desigual entre dous (ou máis) idiomas, unha minoría intelectual urbana, unha vez consciente tras a fase de *preludio* (*superposición* e *aculturación*) de que a subordinación funcional e normativa das súas variedades lingüísticas vernáculas a un idioma “alto” non obedece a causas lingüísticas senón extralingüísticas (políticas, económicas, culturais e sociais) e necesitada, por causa da súa ideoloxía nacionalista, dunha lingua de cultura que

funcione como representante simbólico da súa nación (Fishman 1973: 39-85, Joseph 1987: 45-83), toma a determinación de iniciar e encabezar un proceso de *planificación lingüística* cuxa finalidade última será liberar as súas variedades lingüísticas vernáculas dese estado de prostración funcional e normativo en que se encontran ao inicio do proceso de *elaboración* (por extensión, de *standardización*).

No fondo, como observa John Earl Joseph (1987: 153), por baixo do proceso de *elaboración*, latexa o convencemento de que cada paso que se dá no arrequeamento estilístico e terminolóxico dunha determinada variedade lingüística vernácula actúa decontino en detrimento do idioma que inicialmente subordina normativa e funcionalmente a esa variedade lingüística vernácula.

Neste sentido a *elaboración*, de acordo coa perspectiva do profesor Henrique Monteagudo Romero (1995), en contextos manifestamente diglósicos, tórnase un elemento esencial dentro da *planificación lingüística* en tanto en canto cada avance nos ámbitos funcional e textual xorde como un mecanismo de mellora da “[...] ‘representación’ social da lingua [...]” (Monteagudo 1995: 67) dado que axuda a corrixir os desequilibrios entre un idioma hexemónico e un idioma subordinado a través das potencialidades controlables do arrequeamento léxico-semántico e estilístico.

É evidente que a *elaboración*, no caso de idiomas que, coma o noso, están aínda insertos nunha conxuntura secular de sometemento normativo e funcional a unha lingua superposta (para nós, o castelán), revélase como unha das compoñentes esenciais dentro do proceso de *standardización* como queira que cada un dos avances logrados no arrequeamento léxico-semántico e estilístico do noso idioma compórtase ao xeito de chanzos firmes desa “escaleira” que nos permitiría, conforme ascendésemos por cada un dos seus banzos, arredarnos progresivamente dun estado dialectal inicial cara ao estatuto de lingua plenamente recoñecida ou de, en termos de Eugenio Coseriu (1981), cara á condición de *lingua histórica*.

No parecer de Žarko Muljačić (1983b: 71), desde o momento en que unha determinada variedade lingüística inicia un proceso de *elaboración*, nese preciso instante, esa variedade lingüística comeza a abandonar, paseniño, a categoría de *dialecto* e, asemade, principia o seu longo e proceloso camiño cara á categoría de *lingua*. Nótese como, no paradigma teórico de Žarko Muljačić (1984: 84) e de John Earl Joseph (1987: 55-56), tamén as variedades lingüísticas chamadas comunmente *crioulos* (p.e. o papiamento) poderían acadar, ou non, o estatuto de *lingua histórica* segundo culminasen, ou non, o seu propio proceso de *elaboración*.

Mais, no tocante ao proceso de *elaboración*, deseguido xorde a seguinte pregunta: cal é a razón que impulsa o desexo de ampliación do espazo funcional dun idioma ou, dito doutro xeito, cal é a causa que desencadea o proceso de *elaboración* dun idioma? Aínda que a resposta a este interrogante non sexa, en absoluto, sinxela, na monografía do sociolingüista John Earl Joseph (1987: 48-91) dedicada á análise da progresión histórica das variedades estándar atopamos dúas posibles respostas.

Malia que esta cuestión xa foi parcialmente contestada cando tratábamos a relación entre lingua e cultura e cando analizamos as condicións sociais previas necesarias para o inicio do proceso de *estandardización* e a risco de repetirnos, pensamos que é interesante recoller algunha das ideas que deixamos ciscadas verbo desta cuestión ao longo de toda esta introdución teórica coa intención de clarificar a nosa posición teórica no tocante ao proceso de *elaboración*.

Segundo tratamos no apartado dedicado á relación entre lingua e cultura, cada idioma funciona, entre outras posibilidades, como un sistema de referencia de todo valedoiro para a representación lingüística daquela cultura en cuxo interior se forxou en relación histórica de mediación e interdependencia bidireccional constante de tal xeito que, ao entender da sociolingüística actual, unicamente xurdirían problemas no caso de que esa relación secular se rompese ao entrar en contacto, por unha ou outra razón (polo xeral, un proceso de colonización), cunha outra cultura (polo xeral, máis desenvolvida tecnolóxica e cientificamente) e, por conseguinte, alterada a situación inicial, o idioma e a cultura vernáculos, pasado un certo tempo, poderían ficar atrás visto que poderían non ser quen de dar conta de determinados obxectos, valores e símbolos importados da cultura foránea.

Desde este punto de vista, se unha variedade lingüística determinada pretendese ser o vehículo lingüístico dunha cultura coa cal non se forxou nunha relación de dialéctica bidireccional constante (p.e. se o idioma inglés da cultura chinesa); é de supoñer que as probables disonancias que puidesen xurdir ao longo do proceso de acomodación entre as variables lingua e cultura aumentarían, ou, en troques, diminuirían, na medida en que o conxunto de diverxencias entre cultura vernáculo e foránea fosen maiores ou menores.

De acordo coa formulación teórica de John Earl Joseph (1987: 89-91), como xa avanzabamos cando tratamos a relación entre as variables lingua e cultura, a percepción pola banda dos falantes de que as variedades lingüísticas vernáculos propias presentan algún tipo de “insuficiencia” ou “lagoa” no seu interior xorde, case sempre, nun

contexto sociolingüístico de carácter diglósico onde o idioma e a cultura autóctona funcionarían como entidades subordinadas a unha lingua e a unha cultura superpostas que gozan, por súa vez, do estatuto de entidades “superiores” por razóns de orde extralingüística (en esencia políticos, económicos, culturais e sociais).

Agora ben, desde este contexto sociolingüístico diglósico inicial, é perfectamente posible que unha minoría cultural dentro da elite económica e política pertencente ao idioma e á cultura subordinada, tras dominar a cultura e a lingua dominante, desenvolva a percepción, ao principio baixo a forma de xuízos de valor en negativo cara á capacidade expresiva das súas propias falas vernáculos (Joseph 1987: 91), de que o seu idioma vernáculo conforma un instrumento comunicativo parcialmente inadecuado para tratar con determinadas realidades importadas e de que, por conseguinte, son necesarias unha serie de axustes co obxectivo de dotar ao idioma propio cun abano de solucións expresivas tal que lle permita tratar con todas as experiencias humanas ou, dito doutro xeito, que lle conceda a capacidade expresiva plena (Joseph 1987: 108)⁴⁴².

Certamente, todo este proceso de *elaboración* cara ao ideal da plena expresividade, segundo John Earl Joseph (1987: 55-56, 91, 175), de xeito moi similar a como acontecía co proceso de *grafización*, dado que, na práctica, é liderado e levado a efecto por unha minoría intelectual urbana aculturada nunha lingua e nunha cultura dominante, se conduce sempre, queiramos ou non, baixo a influencia directa do idioma superposto de tal xeito que, ao longo da historia dos procesos de *elaboración*, houbo unha tendencia moi xeneralizada cara á utilización do idioma dominante como modelo esencial a seguir para o arrequeamento léxico e expresivo do idioma subordinado. Neste sentido, a historia dos procesos de *elaboración* mostra que os idiomas superpostos non só funcionaron como modelos que guiaban o propio proceso de *elaboración* do idioma dominado senón que, ademais, non en poucas ocasións, o idioma dominante actuou como un “ideal” que se pretendía conseguir ou alcanzar.

En opinión de John Earl Joseph (1987: 51), así aconteceu con todos os procesos de *elaboración* desenvolvidos a partir da tradición grecolatina na medida en que, mesmo no caso de procesos de *elaboración* desenvolvidos por persoas sen formación nas linguas clásicas, é posible rastrexar en todos eles o substrato do modelo fornecido

---

⁴⁴² Téñase presente que, como observa John Earl Joseph (1987: 90), a consciencia de insuficiencia expresiva no idioma vernáculo non implica sempre un movemento para cubrir as carencias expresivas detectadas.

polo grego e, nomeadamente, polo latín clásico (moi a miúdo a través das grandes linguas europeas: inglés, castelán, francés, portugués, etc.).

Evidentemente, semellante sometemento ao modelo de *elaboración* fornecido pola lingua dominante non está totalmente exento de perigos, pois, en ocasións, como nos mostra o acontecido con algunhas das chamadas linguas crioulas (Joseph 1987: 55-57), se a variedade lingüística dominada non fose abondo prudente e se se achegase en demasía ao modelo da lingua dominante, non sería imposible que o idioma dominado se chegase a ver como unha sorte de dialecto da lingua dominante.

Pola contra, dado que o idioma dominante sería o obstáculo fundamental para que o idioma vernáculo acadase, nun futuro máis ou menos próximo, o estatuto de lingua de cultura plenamente recoñecida e visto que un e outro están obrigados a competir polos denominados ámbitos de uso formais, outro dos perigos potenciais durante o proceso de *elaboración* sería que aparecese un rexeitamento ideolóxico cara ao idioma dominante tan exacerbado que o proceso de *elaboración* se demorase por causa de que a estigmatización ideolóxica do idioma dominante impedira acudir a ese idioma como fonte de información verbo dos procesos habituais seguidos no pasado para, por exemplo, o arrequeamento léxico-semántico e estilístico dun idioma vernáculo (Joseph 1987: 55).

Así e todo, e ao contrario do que puidese parecer de primeira vista, a *elaboración* do idioma vernáculo de acordo co modelo da lingua dominante non é, en por si, unha realidade negativa se temos en conta que, como xa dixemos en múltiples ocasións ao longo desta introdución teórica, calquera das grandes linguas actuais (p.e. o francés) e pasadas (p.e. o latín estándar) foi, no seu día, un variedade lingüística vernácula aínda por elaborar e que o seu proceso de *elaboración* se desenvolveu, ademais, baixo a éxida dunha ou varias linguas superpostas (p.e. o inglés do século XI subordinado ao latín clásico e o francés).

Dito por outras palabras, o feito de que unha variedade lingüística vernácula se elabore a partir do modelo dun idioma dominante non significa, por necesidade, que esa variedade lingüística non poida chegar a ser, co paso do tempo e se se desen as circunstancias sociais adecuadas, unha lingua de seu con plenifuncionalidade.

Así, por exemplo, os primeiros textos escritos en latín datados no século III a. C., amósannos un instrumento comunicativo útil para tratar coas realidades materiais concretas da vida común e da natureza, mais, asemade, tamén nos mostran un idioma cunha capacidade expresiva moi limitada cando se enfronta co mundo do pensamento

abstracto (isto é, do pensamento filosófico). Xa que logo, visto que a lingua latina, ao redor do século III a. C., era un idioma centrado no mundo do “real” e do “físico” e que, en certo sentido, funcionaba de costas ao ámbito do pensamento filosófico e abstracto, os latinos non percibiron ningún tipo de insuficiencia expresiva nas súas variedades vernáculas até o momento en que, a través de persoas bilingües en latín e grego, nos tempos vindeiros, entraron en contacto co pensamento filosófico grego (Joseph 1987: 91-92).

Así, unha vez que as elites cultas latinas adquiriron consciencia das “carencias” ou “lagoas” expresivas das súas variedades lingüísticas vernáculas no tocante á expresión do universo filosófico helénico e, feito aínda máis importante, unha vez que, dotados cun certo nivel de emancipación intelectual, desexaron participar dese universo filosófico, a minoría cultural latina utilizou o idioma grego (isto é, a lingua superposta) como un recurso esencial para o arrequeamento léxico das súas variedades lingüísticas vernáculas de tal xeito que así foron quen de superar esa incómoda e transitoria conxuntura sociolingüística de penuria terminolóxica.

Aproximadamente dous mil anos máis tarde, se prescindísemos dos detalles diferenciadores, encontrariámonos cunha situación moi similar onde, desta volta, o latín clásico e as diferentes linguas románicas funcionarían como lingua dominante e como idiomas dominados, respectivamente. De acordo con John Earl Joseph (1987: 50, 91), conforme as elites cultas renacentistas (lingüistas, escritores, editores, etc.) comezaron a ampliar a esfera funcional das linguas romances en detrimento do latín clásico por medio da asunción progresiva de ámbitos funcionais que até ese momento estiveran reservados exclusivamente a ese idioma, esas mesmas minorías cultas, segundo detectaban insuficiencias expresivas nos seus idiomas vernáculos para tratar con esas novas realidades, non dubidaron en acudir ao latín clásico (en menor medida, ao grego clásico) como fonte esencial para o arrequeamento léxico-semántico e estilístico desas aínda embrionarias linguas de cultura.

O francés, ao igual que o resto de linguas románicas europeas modernas (nomeadamente, o español, o italiano e o portugués), responden a este esquema xeral que vimos de debuxar pois todos estes idiomas, segundo ampliaron a súa esfera funcional (inicialmente, cara aos documentos legais e administrativos; máis tarde, cara aos tratados de filosofía e física onde permanecía o latín clásico), a vez, desenvolveron

un intenso esforzo cultural de *elaboración* do idioma vernáculo sobre o patrón esencial do latín clásico (Joseph 1987: 132-159)⁴⁴³.

Por último, para fecharmos ese conxunto de exemplos esclarecedores, poderíamos facer mención a outro episodio (Joseph 1987: 49) moi semellante aos anteriores mais, quizabes, máis interesante para os nosos intereses en tanto en canto nos situaría nun espazo cronolóxico moito máis próximo ao momento de inicio do proceso de arrequeamento léxico-semántico e estilístico das nosas variedades lingüísticas vernáculas.

Nos séculos XVIII e XIX, a pesar das accións militares de Napoleón contra Rusia, a aristocracia rusa, por causa do inmenso prestixio que acadara o francés en toda Europa ao longo deses dous séculos, adoptou de forma masiva esta lingua como idioma habitual (mesmo sería posible falar dun certo bilingüismo nese estrato social) e, por esta razón, o francés funcionou como modelo primeiro para o arrequeamento léxico-semántico e estilístico tanto do ruso como dalgunha outra lingua eslava moderna.

Así e todo, en opinión de István Fodor (1984: 477-478), a grande diferenza entre os procesos de *elaboración* máis ou menos completados contra finais do século XIX (p.e. o francés) e aqueloutros que se iniciaron ou que finalizaron con posterioridade a este punto cronolóxico radicaría na maior urxencia e apuro en que se desenvolveron estes últimos por causa da intensa presión exercida, ademais de pola modernización dos medios de comunicación (radio, televisión, prensa, etc.), pola educación escolar cada vez máis xeneralizada e polos avances tecnolóxicos. Así, mentres as grandes linguas europeas actuais (inglés, francés, español, portugués, etc.), ao disporen de varios séculos para dialogar e reflexionar sobre os interrogantes e problemas que xurdían ao longo do proceso de *elaboración* (por extensión, no conxunto da súa *planificación lingüística*), tenderon, polo xeral, cara a un ton máis relaxado e tranquilo; pola contra, aqueles idiomas que iniciaron a súa *elaboración* comparativamente moito máis tarde (nomeadamente, a partir da segunda metade do século XVIII; p.e. o galego), por causa das présas con que, ás veces (en ocasións, provocadas pola recente adquisición do estatuto de lingua oficial; p.e. o noruegués), tiveron que acometer ese labor, non faltan momentos en que se caeu nun discurso público aparentemente moito máis crispado.

En resumo, visto que, desde o punto de vista do *enfoque relativístico*, poderíamos dicir que “[...] no lacun exists in a particular language unless and until its

---

⁴⁴³ Segundo John Earl Joseph (1987: 150) o italiano e o grego clásico tamén actuaron, temporalmente, como linguas superpostas ao francés.

community of speakers perceives one” (Joseph 1987: 90), daquela, a *elaboración* móstrase como un elemento clave dentro da *planificación lingüística* porque, ao cabo, nomeadamente no contexto de idiomas sometidos a unha conxuntura histórica e presente de diglosia social complexa, cada paso que se dea no arrequentamento léxico-semántico e estilístico dunha variedade lingüística determinada conforma un novo chanzo firme por medio do cal se avanza no progresivo arredamento dun estado dialectal inicial cara ao estatuto de lingua plenamente recoñecida.

Para a visión da sociolingüística sobre os procesos de *elaboración*, son esenciais as propostas metodolóxicas de H. Kloss así como as posteriores adaptacións desta teoría elaboradas por Žarko Muljačić na medida en que, a través do cadro con nove cuadrículas ideado polo politólogo alemán e matizado polo sociolingüista croata, dotariámonos, cando menos, da capacidade teórica de determinar o *grao* ou *índice de elaboración* dunha determinada variedade lingüística. Así, segundo as formulacións teóricas destes dous investigadores, dado que un dialecto apenas acadaría o nivel 1 do retículo e, pola contra, unha variedade lingüística plenamente recoñecida como lingua (p.e. o francés) estaría no nivel 9, por conseguinte, canto maior fose o *grao* ou *índice de elaboración* dun determinado idioma tanto máis sinxelo sería o recoñecemento da categoría de lingua para unha determinada variedade lingüística.

O retículo de H. Kloss coas adaptacións posteriores de Žarko Muljačić presentaría o seguinte aspecto⁴⁴⁴:

---

⁴⁴⁴ Citamos o retículo de H. Kloss, coas conseguíntes modificacións de Žarko Muljačić (1982: 167), a partir da aplicación da obra destes dous estudosos á lingua galega desenvolvida polo profesor Francisco Fernández Rei (1996: 31). Somos plenamente conscientes de que existen diferenzas verbo do retículo orixinal ideado por H. Kloss; mais, con todo, optamos por esta versión adaptada á lingua galega polo seu elevado valor metodolóxico así como polo seu marcado carácter didáctico. En Antón Santamarina (1995: 73), pola contra, encontramos unha adaptación ao caso galego moito máis fiel ao modelo orixinal ideado por H. Kloss.

(1)	O	7	8	9
	D	4	5	6
	E	1	2	3
		N	H	T

(2)

A partir do modelo elaborado para a nosa lingua por Francisco Fernández Rei (1996), e en consonancia coas achegas de John Earl Joseph (1987: 76-81) ao traballo de H. Kloss, poderíamos distinguir tres áreas claves para o proceso de *elaboración* dunha lingua: 1ª) a literatura, 2ª) os medios de comunicación e 3ª) os textos científico-tecnolóxicos.

Fronte á visión de Žarko Muljačić (1982: 167-168), construída sobre a obra de H. Kloss, onde se outorga á prosa de ficción un papel claramente menor pois se entende que unha variedade lingüística non acada realmente o estatuto de lingua até o momento en que conta cunha prosa non-literaria (isto é, científica) relativamente estable e ampla; John Earl Joseph (1987: 76-79), pola contra, con recoñecer que a literatura ten un impacto menor sobre a codificación ortográfica e gramatical da lingua do que ten a prosa científica, insiste na relevancia da literatura como posesión simbólica en tanto que, moi probablemente, se unha minoría intelectual non contase co apoio dun corpus literario máis ou menos amplo, probablemente non se sentiría abondo orgullosa do seu idioma vernáculo como para acometer a tarefa de comezar a escribir prosa non-literaria.

Para rematar co apartado dedicado ao proceso de *elaboración*, diremos que o profesor Antón Santamarina (1995: 73), ademais de considerar cubertas as cuadrículas 3 e 6 do retículo de H. Kloss que o sociolingüista Harald Haarmann deixara baleiras para a nosa lingua, sitúa o grao de *elaboración* do noso idioma na cuadrícula 7. Tan só un

ano máis tarde, Francisco Fernández Rei (1996: 37) afirma que as publicacións en galego máis recentes permitirían levar o *grao de elaboración* do noso idioma até a cuadrícula 9 de tal xeito que a lingua galega tería acadado un grao de *elaboración* semellante, por exemplo, ao da lingua castelá. Con seguridade, de ser isto exactamente así, isto é, de ter acadado o idioma galego o *grao de elaboración* equivalente á cuadrícula número 9 (é dicir, o ámbito dos escritos de investigación orixinais de carácter técnico-científico), daquela, o idioma galego xa non sería, con termos de Žarko Muljačić (1999: 12) unha *lingua medio elaborada* senón, desde a década de 1990, unha *lingua totalmente elaborada*.

3. 3. 3. 2. 3. 5. A implementación

O concepto de *aceptación* ou *implementación* alude ao grao de difusión, aceptación e uso efectivo dunha variedade estándar. A difusión, aceptación e uso efectivo dunha variedade modelo será maior ou menor segundo o nivel de compromiso da comunidade lingüística respectiva cos valores e principios que subxacen a esa mesma variedade estándar. Tamén é pertinente lembrar neste parágrafo introductorio no tocante á cuestión da *implementación* que o uso efectivo dunha variedade estándar non é, ao entender de John Earl Joseph (1987: 14) unha cuestión menor senón un asunto, cando menos, tan importante como a propia codificación ortográfica e gramatical no sentido de que: 1º) a *implementación* complementa e mesmo pode chegar a matizar as propostas iniciais de codificación ortográfica e gramatical e 2º) unha *implementación* moi limitada pode chegar a pór en perigo a propia supervivencia dunha variedade modelo proposta.

Cómpre dicir, en primeiro lugar, no tocante á problemática da *implementación*, que non atenderemos neste apartado aos vehículos esenciais de transmisión da variedade estándar cara a unha determinada comunidade concreta (en esencia, os medios de comunicación de masas e as institucións educativas) senón, en realidade, a aqueles aspectos da configuración interna das propias variedades modelo que poden contribuír, ou non, ao proceso de *implementación*.

Ao noso xuízo, para tratarmos correctamente esta cuestión, deberíamos comezar pola afirmación de que, desde o punto de vista da chamada *teoría das normas* (Bartsch 1987) ou *normateorético* (Monteagudo 1997: 18), todas as variedades lingüísticas teñen a súa propia *norma* (Aléong 1983: 261, Bartsch 1987: 155, 269; Bédard e Maurais 1983: 436, Lara 1976: 126) de tal xeito que calquera variedade lingüística sería unha entidade correcta e completa en si mesma se pensamos que, ao igual que acontece cunha

variedade estándar, calquera enunciado producido por un falante nunha determinada variedade lingüística podería ser avaliado como correcto ou incorrecto en función das *normas* desa mesma variedade lingüística.

Agora ben, para comprendernos correctamente a afirmación anterior, cremos que sería moi apropiado, en primeiro lugar, traer a colación as ideas de Stanley Aléong (1983), Renate Bartsch (1987) e Luís Fernando Lara (1976, 1983) sobre o concepto de *norma* en tanto en canto estes tres investigadores, sobre a base das teorías de lingüistas anteriores como Bohuslav Havránek, Klaus Heger e E. Itkonen, ofrecen un enfoque da *norma* que, ao noso xuízo, se revela sumamente operativo.

Luís Fernando Lara (1976: 110) definía o concepto de norma do seguinte xeito:

[...] un modelo, una regla ou un conjunto de reglas con cierto grado de obligatoriedad, impuesto por la comunidad lingüística sobre los hablantes de una lengua, que actúa sobre las modalidades de actualización de su sistema lingüístico, seleccionando de entre la ilimitada variedad de posibles realizaciones en el uso, aquellas que considere aceptables.

Así pois, Luís Fernando Lara, ao igual que Stanley Aléong (1983: 262), parte da convicción de que existe unha *norma* social “inconsciente y no codificada” (Lara 1976: 126) que permite a calquera falante, sen instrución previa (isto é, sen formación escolar), usar e entender a(s) súa(s) propia(a) variedade(s) lingüística(s) de tal xeito que, dun xeito intuitivo, calquera falante sería quen non só de producir enunciados lingüísticos relativamente “gramaticais” senón tamén de asignar (consciente ou inconscientemente) a etiqueta de “agramaticais” a unha serie determinada de enunciados lingüísticos. Por suposto, os termos “gramatical” e “agramatical” non se deben interpretar na súa acepción máis habitual e tradicional senón, máis ben, como precisan James Milroy e Lesley Milroy (1985: 48, 70-71), no sentido de que os falantes perciben, ou non, un determinado enunciado lingüístico, desde un punto de vista puramente comunicativo, como efectivo e claro.

Xa que logo, como destaca Stanley Aléong (1983: 262), esta *norma* social “inconsciente e non codificada” sería unha sorte de coñecemento implícito das “regras” da variedade lingüística vernácula propia que permitiría a calquera falante, mesmo aqueles falantes de linguas que nunca se escribiron ou que se escribiron serodiamente, producir unha serie de enunciados lingüísticos que, por súa vez, o resto de falantes desa

mesma variedade lingüística non-estándar tenderían a interpretar como “posibles” ou como “non-posibles” porque é evidente que, ao cabo, todo comportamento lingüístico segue unhas regras e coa análise dos usos reais poderíamos atopar as súas normas implícitas (Aléong 1983: 262).

Precisamente, na esteira da obra de Luís Fernando Lara (1976, 1983) e de Stanley Aléong (1983), James Milroy e Lesley Milroy (1985: 70-72), por unha banda, e John Earl Joseph (1987: 17), pola outra, son da opinión de que os falantes nativos de calquera variedade lingüística posúen un coñecemento implícito das convencións básicas do seu idioma vernáculo que lles capacita para, antes de acudir á escola onde aprenderán a ler e a escribir unha variedade estándar determinada, usar e comprender a súa propia variedade lingüística vernácula e para percibir, dun xeito intuitivo, se unha construción lingüística concreta é “posible” ou “imposible” na súa variedade lingüística vernácula.

Desde este punto de vista non resultaría moi acertado pensar que os falantes dunha variedade lingüística concreta comezan a aprender as regras esenciais do seu idioma vernáculo a partir do momento en que ingresan no sistema escolar pois, como se afirma explicitamente en James Milroy e Lesley Milroy (1985: 71), “todo aquilo” que os falantes saben ao redor da idade de cinco anos é moito máis que “todo aquilo” que aprenden con posterioridade.

Dito doutro xeito, cando os falantes dunha determinada variedade lingüística vernácula acoden á escola, non hai dúbida de que o groso das regras básicas que lles permite usar e comprender o seu idioma vernáculo xa foi plenamente interiorizado ao longo da etapa vital da súa infancia (nomeadamente, na relación cos pais) de tal xeito que, na súa etapa académica posterior, os falantes unicamente desenvolven, en maior ou menor medida de acordo coas súas capacidades persoais, as súas habilidades lecto-escritoras.

No parecer de Jean-Claude Corbeil (1983: 289), cando os falantes toman contacto coa escola se produce unha “auténtica revolución” no sentido de que os nenos se enfrontan, por vez primeira, con todo ese conxunto de regras que derivan dun longo e dilatado proceso histórico de construción artificial a partir dunha (ou varias) *norma* social, inherente e inmanente.

De acordo coa terminoloxía que empregan Stanley Aléong (1983), Renate Bartsch (1987) e Luís Fernando Lara (1976), poderíamos etiquetar a ese conxunto de regras interiorizadas na *aprendizaxe primaria* —é dicir, na casa en interacción diaria cos

país (Corbeil 1983: 288)– como *norma implícita e consuetudinaria* e a esas regras vinculadas a *aprendizaxe secundaria* –isto é, coa escola e coa vida adulta (Corbeil 1983: 289)– como *norma explícita e codificada*.

As diferenzas entre unha e outra poderíamolas sintetizar no seguinte cadro:

NORMA IMPLÍCITA E CONSUETUDINARIA	NORMA EXPLÍCITA E CODIFICADA
<ul style="list-style-type: none"> • O que é. • Inmanente. • Inherente. • Modelo de corrección precientífico. 	<ul style="list-style-type: none"> • O que debe ser. • Construción social e histórica. • Modelo de corrección científico.

Bótase de ver que a inmensa maioría de lingüistas que se achegaron ao problema da codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua estarían de acordo coa nosa afirmación de que a construción dunha *norma explícita e codificada* sempre carrega de seu un certo nivel de estrañamento ou distanciamento verbo da *norma implícita e consuetudinaria* que se toma como punto de partida⁴⁴⁵. Mais, a partir de aí, logo xurdirían diferenzas no tocante ao grao ideal de distanciamento entre a *norma implícita* e a *norma codificada* pois, mentres uns aceptarían e mesmo defenderían unha fractura

⁴⁴⁵ A este respecto, Antón Santamarina (1981: 10) opinaba do seguinte xeito: “Este galego ‘populista’ (entre aspas) depurado nas fontes propias é, evidentemente, un galego que forzosamente mantén unha distancia escasa do galego falado; é dicir, resulta un galego noso, co que un falante se identifica facilmente porque procuramos que sexa o máis próximo posible ó uso e cunha ortografía o máis simple posible. Canto máis o código escrito se aparte do uso e canto máis arbitraria sexa a ortografía, máis inzada de prescripcións e de prohibicións terá que esta-la súa gramática; e isto evidentemente esixirá un maior esforzo de aprendizaxe aparte de crearlle ó que teña o galego como lingua natural a conciencia de que aquela non é a súa lingua e que el non sabe falar galego”. Nesta mesma liña, Enrique Monteagudo e Francisco Fernández Rei (1982d) escribían un ano máis tarde: “Sempre hai diferenza(s) entre lingua escrita e falada, entre o nivel ‘culto’ e o popular; pro non podemos, de entrada, aumentar esa diferenza; crearmos unha diglosia dentro do mesmo galego: unha lingua popular e unha lingua ‘culto’ especie de ‘latín’ para uso da nosa ‘intelligentsia’ nos seus libros, nas súas conferencias, no recén estrenado Parlamento, e pouco máis”.

aberta e manifesta entre a primeira e a segunda, outros, pola contra, pensarían nunha sorte de solución de continuidade entre a *norma implícita* e a *norma explícita* como a conxuntura sociolingüística máis conveniente e desexable para o noso idioma. Con termos de Peter Auer, Frans Hinskens e Paul Kerswill (2005: 26) diríamos que estes últimos desexan nunha situación de *diaglosia* onde se dea unha relación fluída entre *norma explícita* e *norma implícita*.

Verbo desta cuestión, temos que partir da idea de que a ciencia lingüística, aínda que non chegue a tomar partido claramente por ningunha das dúas posturas anteriores, así e todo, ten plena consciencia de que unha conxuntura de fractura aberta ente *norma consuetudinaria* e *norma codificada* non sería algo así como o estadio final inherente a calquera proceso de construción dunha *norma explícita* a partir dunha *norma implícita* senón, en realidade, un produto final máis ou menos buscado que respondería, ao cabo, a un determinado contexto sociolingüístico, a unha determinada *ideoloxía lingüística* e, nomeadamente, a uns intereses moi marcados. Por outra palabras, a ciencia lingüística non nos obriga a escoller ningunha das dúas opcións precedentes; porén, si que afirma con claridade que o proceso de elaboración dunha *norma explícita e codificada* non ten que ir encamiñado, inevitablemente, cara a unha fractura aberta e marcada entre *norma implícita* e *norma consuetudinaria* xa que unha e outra conforman, en verdade, realidades mutuamente complementarias.

A este respecto, non esquezamos que, na *teoría das normas* de Renate Bartsch (1987: 87-90), a *norma implícita* e a *norma explícita* non se enfocan como entidades dicotómicas mutuamente excluíntes senón como realidades complementarias entre si no sentido de que as *normas explícitas e codificadas* se conciben como unha especie de *regras secundarias* que pretenden compensar determinadas “deficiencias” das *normas implícitas*. Estas últimas, como *regras primarias* (isto é, como actos de corrección que executan os máis vellos sobre os máis novos así como sobre os neófitos), se ben son quen de corrixir comportamentos lingüísticos inadecuados (desde o punto de vista comunicativo) en variedades lingüísticas en “estado natural” (nomeadamente, en pequenas comunidades lingüísticas ágrafas), no entanto, terían serias dificultades á hora de cumprir con este mesmo cometido no contexto sociolingüístico das modernas sociedades de carácter supralocal.

De feito, ao fío da doutrina de Renate Bartsch (1987), as achegas teóricas máis recentes ao concepto de *norma* coinciden na visión da relación entre *norma consuetudinaria* e *norma codificada* (Lara 1976, 1983; Aléong 1983) non como un

vínculo de carácter dicotómico e mutuamente excluínte senón como unha relación de tipo gradual e complementario de tal xeito que se camiñaría desde *normas* “mas o menos inconscientes” até *normas* “máis o menos codificadas” (Lara 1976: 125).

En realidade, como pretendemos demostrar nos parágrafos seguintes, as coincidencias entre os investigadores que andan a matinar, nas últimas décadas, na cuestión da *norma* van máis alá da simple visión da *norma implícita* e da *norma explícita* como realidades complementarias e graduais dado que os máis deles veñen a coincidir, dun ou doutro xeito, ao redor da idea de que, de desexarmos unha *implementación* real e efectiva da variedade estándar, non sería moi conveniente que distanciásemos, en exceso, a *norma codificada* verbo da *norma consuetudinaria*⁴⁴⁶.

Mais, para comprendermos adecuadamente a recomendación anterior, quizabes sería interesante que recuperásemos a *teoría das normas* de Renate Bartsch (1987: 135-233) en tanto en canto as súas argumentacións sobre os diferentes tipos de *dominio* vinculados coas *normas* (*dominio de existencia*, *dominio de aceptación*, *dominio de adopción*, *dominio de validez* e *dominio de xustificación*) ofrecerían puntos de vista interesantes sobre como a configuración interna dunha determinada variedade estándar podería actuar en favor ou en contra da *implementación* desa mesma variedade estándar.

En breve, de acordo coa caracterización elaborada por Renate Bartsch (1987: 135-233): 1º) se nun grupo de individuos *existe* unha *norma* de xeito “natural” porque cada un dos individuos dese grupo interiorizou esa *norma* na súa *aprendizaxe primaria* sen ningún tipo de presión externa, falaríamos de *dominio de existencia* dunha *norma*; 2º) se un grupo de individuos *acepta* unha *norma* na medida en que os actos de corrección en nome desa *norma* son aprobados ou desexados, falaríamos de *dominio de aceptación* dunha *norma*; 3º) se un grupo de individuos *adopta* unha *norma* no sentido de que esta existe e se acepta como práctica real (isto é, sen presión externa), falaríamos de *dominio de adopción* dunha *norma*; 4º) se un grupo de individuos *apela* a unha *norma* como argumento para xustificar un determinado comportamento lingüístico ou para criticar outro comportamento lingüístico concreto, falaríamos de *dominio de validez* dunha *norma* e 5º) un grupo de individuos encontra algunha razón para usar unha *norma* con respecto a un obxectivo superior (p.e. construír unha identidade nacional) para esa comunidade, falaríamos de *dominio de xustificación* dunha *norma*.

---

⁴⁴⁶ Nesta posición teórica, ademais de todos os estudosos xa mencionados, encontrariámonos con outros lingüistas como J. Berry (1968: 737-741) e, tamén, segundo Henrique Monteagudo Romero (1994: 144), con todos os investigadores do Círculo Lingüístico de Praga.

De acordo coa percepción de sociolingüistas como Renate Bartsch (1987: 144-146) e John Earl Joseph (1987: 162), de existir, nunha determinada nación ou estado, un conxunto de individuos que puidese figurar como *dominio de existencia* e *dominio de validez* “natural” das *normas explícitas e codificadas* da variedade estándar, ese grupo de individuos estaría integrado, sen dúbida, por falantes da elite socioeconómica e cultural respectiva (isto é, por falantes de clase social alta e media) visto que nese estrato social encontrariámonos coa inmensa maioría de individuos que interiorizaron as *normas explícitas e codificadas* da variedade estándar na súa *aprendizaxe primaria* e que analizan o groso do comportamento lingüístico propio e alleo en función das *normas codificadas e explícitas* da súa variedade estándar.

De todos os xeitos, aínda que aceptásemos a posibilidade de que a elite socioeconómica e cultural dun país puidese pasar por ser o *dominio de existencia* e o *dominio de validez* “natural” de cada unha das variedades estándar; cómpre puntualizar que, en realidade, esa variedade lingüística, nun principio, non sería a “lingua materna” de ninguén e que mesmo os individuos que adquiriron a variedade estándar na súa *aprendizaxe primaria* poderían ser corrixidos (Bartsch 1987: 262), no tocante ao uso correcto da variedade modelo, en etapas posteriores da súa formación intelectual (non só académica) por individuos como profesores de ensino secundario e universitario, profesores de escolas de teatro, etc.

Así pois, se unicamente a elite socioeconómica e cultural dunha nación ou estado (cos matices vistos), podería figurar como *dominio de existencia* e/ou como *dominio de validez* “natural” dunha variedade estándar calquera; daquela, para os restantes sectores sociais, como se recolle en Jean-Claude Corbeil (1983: 289-291), o acceso á variedade estándar non se produciría sen a participación da *aprendizaxe secundaria* e, por conseguinte, sen o esforzo consciente do individuo ao longo da súa formación lingüística escolar e posterior (nomeadamente, no mundo laboral).

Verbo desta última cuestión, para comprendermos a relevancia que cobra *aprendizaxe secundaria* na *implementación* da variedade estándar, non podemos obviar que os falantes dos sectores socioeconómicos máis desfavorecidos, con contar coas súas propias variedades lingüísticas e, por conseguinte, con ser *dominio de existencia* das súas propias *normas implícitas e consuetudinarias*, antes ou despois (*volentes nolentes*), vense involucrados nunha dinámica de expansión das *normas explícitas e codificadas* da variedade estándar porque as elites socioeconómicas e culturais, como xa vimos con anterioridade, en opinión de Renate Bartsch (1987: 138-139) non renuncian a súa

pretensión última de estender a súa variedade estándar á totalidade de individuos que consideran parte da súa propia comunidade lingüística (en definitiva como parte do seu estado ou nación).

Este desexo de ampliar o *dominio de existencia* e o *dominio de validez* das *normas explícitas e codificadas* da variedade estándar até todos os individuos que se consideran parte dunha comunidade lingüística determinada (p.e. da comunidade lingüística alemá), no parecer de Renate Bartsch (1987: 167), non se entende sen ter en conta as ideoloxías nacionalistas no sentido de que se opera co principio de que, se todos os falantes obedecen (ou, cando menos, aceptan) unhas mesmas *normas*, haberá menos problemas para que eses mesmos falantes acepten que son parte dunha mesma e única nación.

En síntese, para Renate Bartsch (1987: 138-139), o razoamento que goberna e guía o desexo de ampliar o *dominio de existencia* e o *dominio de validez* das *normas explícitas* sería unha ideoloxía de carácter nacionalista que se podería sintetizar coa seguinte fórmula: “vostede é parte da comunidade lingüística X e, daquela, non só está obrigado a aceptar as *normas codificadas* da variedade estándar do seu idioma senón que, a maiores, ten a obriga de adecuar a súa practica lingüística cotiá a esas mesmas *normas codificadas*”.

Agora ben, se, desde este punto de vista, *implementar* a variedade estándar implica gañar para o *dominio de existencia*, *aceptación*, *adopción* e *validez* das *normas explícitas* desa variedade estándar a individuos que, inicialmente, tiñan as súas propias *normas implícitas e consuetudinarias*; sería necesario que analizásemos agora o conxunto de factores que poderían xogar a favor ou en contra da ganancia de falantes para unha determinada variedade estándar.

Talvez, até onde nós temos coñecemento, un dos camiños teóricos máis produtivos á hora de investigarmos sobre os factores que poden contribuír ou, pola contra, obstaculizar a *implementación* dunha variedade estándar sexa a diferenciación que, dentro dos seu *modelo de redes sociais*, James Milroy (1992: 206-220) estableceu entre *estatus* (ou *poder*) e *solidariedade* para a análise da variación lingüística.

Visto que, ao abordarmos o *modelo de redes sociais*, xa tratamos con certa profundidade, a hipótese teórica de que: 1º) as *redes sociais fortes*, en tanto que un tipo de organización social que se deriva da necesidade de resolución de conflitos da vida real entre os individuos de estatus socioeconómico baixo, contribúe á fidelidade dos individuos dese estatus socioeconómico, ben coas súas normas lingüísticas vernáculas

(en comunidades monolingües), ben co seu idioma vernáculo (en comunidades multilingües) e 2º) a debilitación xeneralizada das *redes sociais fortes* nas modernas sociedades industrializadas provoca a apertura crecente das variedades lingüísticas vernáculos cara aos códigos lingüísticos lexitimados e asociados cos grupos sociais de poder (tamén cara aos idiomas lexitimados socialmente); sería interesante que integrásemos, en diante, ese conxunto de reflexións teóricas no marco da tensión constante que James Milroy (1992), tanto a nivel individual como macrolingüístico, detecta entre as variables *estatus (poder)* e *solidariedade*.

Segundo James Milroy (1992: 206-220), o modelo bidimensional *estatus* contra *solidariedade* traballa coa hipótese de partida de que as presións institucionais orixinadas desde as elites socioeconómicas e culturais (*prestixio aberto*) para que os individuos de clase social inferior adopten e usen as formas lingüísticas dos códigos lexitimados polos grupos de poder (en esencia, as variedades estándar) non actúan en solitario senón que entran en conflito con presións desde abaixo (*prestixio oculto*) para que o falante non se distancie lingüisticamente verbo do seu grupo de iguais (familiares, amigos, veciños máis achegados, etc.) en tanto en canto ese arredamento lingüístico podería interpretarse como unha especie de ruptura simbólica con familiares, amigos íntimos e veciños máis achegados (*acto de identidade*) e, por conseguinte, o individuo correría o risco de perder o apoio da rede de solidariedade que lle apoia na resolución de conflitos reais da vida cotiá.

Neste sentido, con ser verdade que, como afirma Renate Bartsch (1987: 103, 235-239), o desexo de acadar unha posición social e laboral máis destacada (*estatus*) actúa como un poderoso factor coadxuvante na extensión progresiva de calquera variedade estándar visto que, se aprendemos a gobernarnos lingüisticamente segundo as normas lingüísticas ditadas polos grupos de poder político e económico, haberá máis facilidades de acceso aos ámbitos socioeconómicos e aos traballos tradicionalmente reservados ás elites socioeconómicas; así e todo, tamén é certo que os individuos poden experimentar unha certa presión pola banda do seu grupo de iguais (familiares, amigos íntimos, veciños, etc.) para que non se afasten lingüisticamente das súas variedades lingüísticas vernáculos baixo a “ameaza” (máis sentida que real) de que poden perder o apoio da súa rede de solidariedade. Así, canto máis abaixo estea un individuo na escala social, tanto máis forte será a presión do seu correspondente “grupo pobre de iguais” para que conserve as súas *normas comunitarias, vernáculos, locais* ou *non-estándar*.

Así pois, para explicarnos como é posible que, no contexto da nosa moderna sociedade occidental (é dicir, malia os séculos de presión institucional exercida polos modernos medios de comunicación de masas e pola institución escolar en prol das variedades estándar), aínda hoxe, en idiomas como o inglés, encontremos espazos lingüísticos que se escapan ao dominio pleno da variedade de referencia correspondente; deberíamos de botar man da variable *solidariedade* xa que a necesidade de axuda para a resolución de conflitos da vida diaria semella que constitúe unha razón de peso suficiente como para que os falantes adecúen o seu comportamento lingüístico á práctica lingüística daquel “grupo de iguais” (familiares, amigos íntimos, veciños, etc.) verbo do cal esperan conseguir algún tipo de cooperación real ou imaxinada.

En definitiva, aínda que o desexo de acadar unha posición social e laboral máis elevada xogue a favor da *implementación* da variedade estándar (*estatus*); no entanto, este efecto uniformizador vese parcialmente contrarrestado polas presións intragrupoais para conservar as variedades lingüísticas vernáculas de tal xeito que, na práctica, esas *normas comunitarias, vernáculas, locais* ou *non-estándar* (isto é, intragrupoais) localizadas territorialmente compórtanse como auténticos “diques de contención” que frean o avance das variedades modelo cara aos sectores socioeconómicos máis desfavorecidos e con menor formación escolar porque estes sectores da poboación (sexan estes rurais ou urbanos; p.e. comunidades de inmigrantes nas grandes cidades), como afirma Juan Andrés Villena-Ponsoda (2005: 326), son comparativamente máis leais aos “marcadores lingüísticos” das súas variedades lingüísticas.

En consecuencia, se as *normas explícitas e codificadas* da variedade estándar son unicamente *dominio de existencia* “natural” da elite socioeconómica e cultural dun país e se, por conseguinte, fóra desa minoría que accede ao groso das variedades estándar por medio da súa *aprendizaxe primaria* (é dicir, a través da súa relación cos pais), o resto de falantes entra en contacto coa variedade estándar, por vez primeira, na súa *aprendizaxe secundaria* (en esencia, na escola e na vida laboral adulta); non nos debería estrañar que Renate Bartsch (1987: 120-123) caracterice ás *normas* da variedade estándar como *normas de parcialidade* visto que salta á vista que, cando se trata de acceder ao mercado laboral e cando se intenta facer uso dos recursos ofertados polo sistema burocrático e económico, os falantes de clase social alta e media gozan dunha posición de vantaxe verbo dos falantes de extracción social inferior pois estes últimos, agás excepcións, é de esperar que presenten un dominio comparativamente moito menor da variedade estándar.

Unha reacción impulsiva ante esta innegable dimensión discriminatoria das *normas explícitas e prescritivas* da variedade estándar pasaría por ese tipo de proclamas “revolucionarias” que avogan pola eliminación total das *normas explícitas e codificadas*; mais, como recolle a propia Renate Bartsch (1987: 122-123), de tomarmos semellante decisión (e aínda que abeirásenos todos os problemas prácticos que virían de seu con semellante “revolución”), situariámonos nunha posición teórica ben comprometida porque estaríamos a obviar o feito innegable de que as *normas explícitas e codificadas* son sempre necesarias porque, no seu papel de *normas de coordinación* (esta sería a súa función orixinal e primaria), permiten solucionar os problemas de comunicación que xorden en calquera idioma cun alcance supralocal.

Deste xeito, se as *normas explícitas* da variedade estándar son, asemade, *normas de parcialidade* (isto é, normas dunha elite socioeconómica e cultural) e *normas de coordinación* (é dicir, necesarias para a comunicación supralocal); se callar, a única solución práctica posible, de pretendernos unha *implementación* relativamente ampla da variedade estándar, en opinión de Renate Bartsch (1987: 123), pasaría por: 1º) investigar para simplificar, na medida do posible, as *normas explícitas e codificadas* coa intención de facer máis sinxela a súa aprendizaxe, 2º) facer un esforzo no ensino para aprender aos nenos as *normas explícitas e codificadas* da variedade estándar e 3º) ser flexibles no tocante ás esixencias sobre o grao de cumprimento das *normas explícitas e codificadas* da variedade estándar de tal xeito que a obriga dunha observancia relativamente estrita das mesmas ficase restrinxida ao ámbito da comunicación escolar e escrita así como ás situacións de marcado carácter formal.

Para Renate Bartsch (1987: 92, 272-278), de non simplificarmos as *normas explícitas e codificadas* da variedade estándar e de non permitirmos un certo grao de vernacularización das mesmas mediante a incorporación nas variedades modelo de formas lingüísticas orixinadas nas variedades lingüísticas vernáculos subordinadas correspondentes (en definitiva, de non permitirmos unha certa retroalimentación ou osmose entre a variedade estándar e variedades lingüísticas vernáculos populares que esta subordina), correríamos o risco de que a variedade estándar se transformase nunha especie de colección de simples *prescripcións* que os falantes, en troques de ser asumida como práctica lingüística habitual pola “xente educada”, unicamente empregarían en situacións comunicativas moi restrinxidas (p.e. nos ámbitos formais e na comunicación escrita) por medo a algún tipo de punición.

Agora ben, malia que, se pretendésemos a máxima *implementación* posible dunha variedade estándar, a solución “ideal” pasaría pola simplificación das *normas explícitas e codificadas* da variedade estándar de tal xeito que estas se situasen nunha sorte de solución de continuidade coa(s) *norma(s) implícita(s)* ou *consuetudinaria(s)* correspondente(s); isto, evidentemente, non exclúe a posibilidade de que, en circunstancias sociais, políticas, económicas, relixiosas, etc., moi concretas, unha variedade estándar moi afastada da práctica lingüística habitual da “xente educada” non só fose unha opción real senón, mesmo, a solución máis conveniente.

Así, por exemplo, no contexto sociolingüístico dos países árabes actuais, sempre e cando esa moi incipiente secularización do mundo musulmán non avanzase tanto como para que as variedades lingüísticas coloquiais utilizadas pola “xente educada” das diferentes nacións árabes comezasen un proceso de desprazamento progresivo da lingua do Corán “cara arriba” (Bartsch 1987: 274), un *estándar clásico* (é dicir, un Árabe Literario ou Árabe Estándar Moderno) ben afastado dos usos coloquiais (isto é, do Árabe Coloquial) semella que conforma, polo de agora, a solución práctica máis útil e operativa nese contexto concreto porque, ademais de que permite superar as dificultades de comunicación entre falantes que fan uso de variedades lingüísticas vernáculas, ás veces, mutuamente inintelixibles (Rosenhouse e Goral 2004: 842), marca unha identidade (relixiosa) común.

Así e todo, malia que a fractura aberta entre *norma implícita* e *norma explícita* puidera ser unha resposta lingüística útil e necesaria no caso de realidades sociopolíticas, relixiosas e culturais moi específicas e concretas; isto non significa, de xeito automático, que todas as linguas teñan a obriga de adoptar semellante opción xa que, á luz da bibliografía consultada (Bartsch 1987: 258-278, Rosenhouse e Goral 2004), decatámonos de que: 1º) esta non é unha situación sociolingüística tan común como, ás veces, se dá a entender, e 2º) non poucas nacións e linguas que estiveron nunha situación semellante (p.e. Grecia e a lingua grega), ao mudar as circunstancias sociais, políticas, culturais e relixiosas que deran lugar a esa fractura aberta entre *norma explícita* e *norma implícita*, paseniño, camiñaron cara a un achegamento entre variedade estándar e a práctica lingüística común da “xente educada” (p.e. no caso de Grecia, como xa vimos, en esencia, cara a un punto intermedio entre grego demótico e grego *khatarevousa*).

Precisamente, verbo desta cuestión, Renate Bartsch (1987: 258-278) entende que, salvo en conxunturas sociolingüísticas moi particulares como a que nos

encontramos nos países árabes onde, entre outras razóns, a influencia da relixión musulmá xustifica (*dominio de xustificación*) a configuración interna da variedade estándar como un *punto* (isto é, como un *estándar prescriptivo* constituído, exclusivamente, por un compendio de *normas explícitas e codificadas*) e non como unha *gama* de variedades lingüísticas (isto é, como un *estándar empírico* conformado por un repertorio fluído de variedades lingüísticas aceptadas socialmente como modelo lingüístico a seguir)⁴⁴⁷; distanciar a variedade estándar do uso común da clase media non sempre sería o horizonte ideal a conseguir porque, no caso de que non houbera unha capacidade de control total sobre a globalidade dos medios institucionais e non-institucionais sobre os cales recaería case, por completo, a responsabilidade da *implementación* da variedade estándar (nomeadamente, sobre a escola e sobre os medios de comunicación), todo isto podería repercutir moi negativamente sobre a difusión social da variedade estándar.

No tocante a esta última afirmación, convén non esquecer que, se obviásemos o feito de que, desde un enfoque sociolingüístico, estaría perfectamente xustificado que aceptásemos os usos lingüísticos habituais da “xente educada” como parte da variedade estándar dado que os falantes dos estratos socioeconómicos máis desfavorecidos tenden a acomodar as súas prácticas lingüísticas ao xeito de falar da clase media (Bartsch 1987: 258, Fishman 1995: xi)⁴⁴⁸ e se, por conseguinte, decidísemos construír unha variedade estándar á marxe, por completo, desa realidade lingüística; deberíamos ter moi claro que semellante decisión repercutiría sobre a *implementación* da variedade estándar en tanto que, privada a variedade de referencia da posibilidade da extensión do seu uso pola vía das relacións cotiás entre individuos de clase baixa e de clase media-baixa/media (p.e. diálogos entre obreiros e líderes sindicais, entre campesiños e

---

⁴⁴⁷ Con todo, aínda que esta sexa a presentación máis común da situación lingüística actual do mundo árabe ao xeito dunha coexistencia marcadamente diglósica entre un Árabe Literario ou Árabe Estándar Moderno (= a deriva moderna do Árabe Literario Clásico) e un Árabe Coloquial (en realidade, un extenso conxunto de variedades lingüísticas algunhas delas mutuamente inintelixibles que se estenden ao longo dun amplísimo espazo xeográfico e social); Judith Rosenhouse e Mira Goral (2004: 843) consideran que, en realidade, no século XX, unha achega máis realista á situación sociolingüística do mundo árabe pasaría por presentar o Árabe Estándar Moderno/Árabe Literario e o Árabe Coloquial como os dous polos extremos dun *continuum* lingüístico cuxo espazo intermedio estaría ocupado por un “idioma medio”. Deste xeito, en opinión destas dúas lingüistas, entre o Árabe Estándar Moderno e o Árabe Coloquial atoparíamos todo un conxunto de variedades lingüísticas interpostas que abarcarían unha heteroxeneidade lingüística moi acusada no plano xeográfico e social ou, dito doutro xeito, cunha multiplicidade de xeolectos, estilos e rexistros localizados a medio camiño entre eses dous extremos anteriores.

⁴⁴⁸ Debemos lembrar que os usos lingüísticos da clase social media, por unha banda, poden ser considerados como modelo lingüístico a seguir polos falantes de extracción social inferior (*estándar empírico*) e, por outra, poden orientarse cara ao modelo normativo ideal recollido en gramáticas, dicionarios, manuais de estilo e obras similares polos lingüistas (*estándar prescriptivo*).

provedores/compradores/tratantes, pais e profesores, etc.), na práctica, fóra das canles institucionais (escola e medios de comunicación), a variedade estándar carecería doutras rutas para a súa *implementación* cara ao conxunto da sociedade.

En realidade, de excluirmos os usos lingüísticos habituais da clase media da variedade estándar, Joshua A. Fishman (1995: xi) asegura que a incompreensión da variedade estándar, a non-aceptación da variedade modelo e mesmo a *estandarización limitada* (ou, en casos máis extremos, a *desestandarización*) serían consecuencias posibles dun xeito de proceder que, a pouco que meditemos sobre o asunto, semella que poderían colocar á variedade modelo correspondente nesa etapa final do “ciclo vital” das variedades estándar que, no seu momento, designamos como “morte cara arriba”.

Así e todo, aquí non estamos a afirmar que sen ser o vehículo de comunicación habitual da clase media e unicamente co apoio institucional non fose posible *implementar* unha variedade estándar ao conxunto de toda unha nación ou estado pois, como demostra o caso xa tratado da lingua hebrea (Bartsch 1987: 246-247), unha variedade estándar, mesmo desde unha conxuntura inicial de ausencia total de falantes espontáneos, podería chegar a ser un idioma vivo e común a toda unha colectividade sempre e cando a maioría de falantes que forman parte desa sociedade coincidisen na necesidade de asumir esa variedade de referencia como marca simbólica máis conspicua da posesión dunha identidade diferenciada (relixiosa e política, neste caso) e como solución práctica máis axeitada para superar unha conxuntura previa de marcada diversidade lingüística.

Como xa comentamos, no episodio concreto de Israel, a modernización e difusión da variedade estándar da lingua hebrea a través do intelixente e intenso labor desenvolvido desde o mundo do ensino tivo éxito porque, ademais de que este idioma se aparecese como unha opción práctica de futuro moi conveniente para unha nación que aínda carecía dunha lingua común, existía un compromiso previo en toda a sociedade xudía ao redor do convencemento de que era indispensable *implementar* a variedade modelo do idioma hebreo como marca preferente e máis destacada dunha embrionaria identidade e nación hebrea.

Mais, no tocante ao caso galego, postos na disxuntiva de escoller, ben unha fractura aberta entre *norma consuetudinaria* e *norma explícita*, ben unha solución de continuidade entre estas dúas realidades, deberíamos ter moi presente que “Non é o noso caso como o do pobo de Israel que afrontou colectivamente o esforzo, non xa de restaurar unha lingua deteriorada, senón mesmo de resucitala” (Santamarina 1978) e

que, no mundo musulmán, o sentimento de ser parte dunha “mesma nación musulmá” (isto é, unha identidade relixiosa compartida) xustifica a adopción dun *estándar clásico* moi arredado dos usos lingüísticos habituais dos falantes.

En resumo, é esencial, para a cuestión da *implementación* da variedade estándar: 1º) o concepto de *norma consuetudinaria e implícita* como modelo lingüístico de corrección precientífico, inmanente e inherente a toda variedade lingüística, 2º) a relación xenética entre a *norma consuetudinaria* e *norma codificada* e 3º) a conveniencia de non arredar, en demasía, a *norma codificada e explícita* da variedade estándar verbo da *norma consuetudinaria e implícita* das variedades lingüísticas vernáculas correspondentes se pretendemos unha socialización efectiva da variedade estándar.

Gustaríanos rematar con estas palabras do lingüista galego Xesús Ferro Ruibal (1984a: 187)⁴⁴⁹ onde, hai xa varios anos, ficou clara a necesidade dunhas solución de continuidade entre *norma implícita* e *norma explícita*:

As linguas apréndense por imitación. Por iso en condicións normais primeiro é a gramática descritiva (como fala a xente) e despois ven a gramática escolar e normativa (como debe falar a xente). O ideal é que haxa a mínima distancia entre ámbalas gramáticas para evitar conflitos sociolingüísticos. O uso é a espiña dorsal de toda boa gramática. Non se pode normativizar unha lingua contra o pobo que a fala. No punto de vista do gramático debe estar o falante.

3. 4. CONCLUSIÓN TEÓRICA

A sociolingüística e a moderna estandardoloxía, desde comezos dos anos 50 do século XX, puxeron en tea de xuízo a tradicional caracterización dicotómica das variedades lingüísticas en *linguas* e *dialectos* en función da primacía outorgada na lingüística histórico-comparativa e estruturalista aos argumentos lingüísticos.

Fronte ao enfoque tradicional da lingüística histórico-comparativa e estruturalista que non podía dar conta dos fenómenos de (re-)emerxencia de determinadas variedades lingüísticas cara á categoría de lingua; a sociolingüística e a

---

⁴⁴⁹ Tan só dous anos antes, Enrique Monteagudo e Francisco Fernández Rei (1982d) escribían: “O galego estandarizado non podemos facelo ás costas dos seus falantes, do pobo miúdo e anónimo que o creou e salvou, a pesar de tódalas pexas. E este galego vivo – e non o morto e petrificado, por moi vivo que ás veces poida estar do Douro pra abaixo– é o que queremos ver elevado e dignificado, porque é o noso idioma de tódolos días [...]”.

moderna estandardoloxía forneceron á lingüística científica dun novo marco metodolóxico onde os argumentos extralingüísticos chegaron a primar sobre os trazos estritamente lingüísticos á hora de determinar se unha determinada variedade lingüística podería ser caracterizada, ou non, como lingua.

En síntese, a lingüística histórico-comparativa decimonónica por causa da concepción do fenómeno do *cambio lingüístico* como un acontecemento lento e gradual no plano fonético e, asemade, brusco e abrupto no ámbito léxico, da presentación das relacións xenéticas entre linguas ao xeito de “árbores xenealóxicas” onde había “linguas nais”, “linguas fillas”, “linguas irmás”, etc., e da reformulación da *metáfora organicista* en sentido literal segundo a cal as linguas eran entidades completamente idénticas aos organismos vivos que “nacían”, “maduraban”, “envellecían” e, por último, “morrían”; conceptualizou as linguas como entidades holísticas plenamente desvinculadas dos falantes que emerxían, desde un principio, como entidades perfectamente discretas tanto no plano temporal como espacial e que, ademais de ser compartidas por todos os membros da comunidade lingüística respectiva con idéntico nivel de habelencia, contaban cunha esencia lingüística (=estrutura lingüística) que cumpría conservar e defender da corrupción derivada do paso do tempo e do uso dos falantes por medio da actividade prescritiva (en esencia, di *X* non *Y*).

Pola súa banda, a lingüística estruturalista e a lingüística xenerativista coa súa metáfora das *linguas como máquinas* e das linguas como unha especie de gramática universal compartida por todo o xénero humano, respectivamente, contribuíron a reforzar a idea das linguas como unha simple *estrutura* completamente desvinculada dos falantes e esencialmente estática (isto é, como un conxunto de oposicións funcionais pertinentes) de tal xeito que, se peneirabamos os usos lingüísticos reais dos falantes da súa heteroxeneidade (isto é, de cribarmos a *fala*) e se nos situabamos nun momento dado do eixe diacrónico, ficabamos ante a esencia da *lingua*.

Así pois, os lingüistas herdeiros desta tradición lingüística que se remontaba, en última instancia, á tradición filosófica platónica non dubidaron en asignar unha determinada variedade lingüística á categoría de lingua ou dialecto en atención, nomeadamente, a cinco criterios: 1º) lingüístico-estrutural, 2º) histórico-xenético, 3º) intelixibilidade/inintelixibilidade mutua, 4º) existencia/ausencia dunha unidade política diferenciada e 5º) presenza/carencia dunha tradición gráfica e literaria.

En resumo, como vimos no seu momento: 1º) se dúas variedades lingüísticas eran estruturalmente ben semellantes/diferentes entre si eran (dialectos d)unha mesma

lingua/(dialectos de) linguas distintas, 2º) se dúas variedades lingüísticas tiñan unha mesma/diferente orixe lingüístico-histórica eran (dialectos d)unha mesma lingua/(dialectos de) linguas diferentes, 3º) se dous idiomas, sen aprendizaxe previa, eran mutuamente intelixibles/inintelixibles eran (dialectos d)unha mesma lingua/(dialectos de) linguas diferentes, 4º) fronteiras políticas e lingüísticas coincidían de tal forma que cada nación posuía unha única lingua (o resto eran dialectos) e 5º) se unha variedade lingüística posuía/carecía (d)unha tradición gráfica e literaria relativamente consolidada era lingua/dialecto.

No entanto, como analizamos ben polo miúdo, sabemos de: 1º) variedades lingüísticas cun mínimo grao de distancia estrutural verbo doutros idiomas que, así e todo, son considerados linguas polos seus falantes (p.e. o monegasco) e viceversa (p.e. os chamados dialectos de Italia), 2º) variedades lingüísticas cunha orixe lingüístico-histórica común (p.e. asturiano, leonés e mirandés) que son consideradas linguas diferentes e ao contrario (p.e. o fronteirizo como dialecto do español estándar), 3º) variedades lingüísticas mutuamente intelixibles sen aprendizaxe previa (p.e. serbio, croata, bosnio, macedonio e montenegrino) e que, hoxe en día, son vistas como linguas de seu e ao revés (p.e. grupos dialectais de China), 4º) moitas nacións con moitas linguas no seu interior (p.e. Italia) e 5º) variedades lingüísticas consideradas linguas a pesar da carencia absoluta de tradición gráfica e literaria escrita (p.e. moitas linguas africanas). Evidentemente, a aplicación de todos estes criterios en conxunto tampouco solucionaría definitivamente esta cuestión en tanto que non poucas variedades lingüísticas (p.e. aquelas mergulladas nun *continuum lingüístico*) poderían ser linguas ou dialectos segundo aplicásemos un ou outro criterio (p.e. o galego).

Precisamente, coa intención de superar os problemas con que se encontrou a tradición lingüística anterior aos anos sesenta do século pasado para adscribir determinadas variedades lingüísticas ás categorías de lingua e dialecto, a sociolingüística outorgou cada vez máis relevancia aos criterios extralingüísticos até o punto de que a presenza/ausencia dunha consciencia idiomática propia e autónoma (isto é, a percepción dunha determinada comunidade lingüística de que posúe, ou non, unha lingua de seu que individualiza cun *glotónimo* ou *glosónimo* específico; p.e. galego e non latín de Galiza) funcionará como criterio sociolingüístico esencial á hora de atribuír un determinado idioma á categoría de lingua ou dialecto.

Xa que logo, por este camiño, nas últimas achegas a cuestión do concepto de lingua, as linguas entendéronse non tanto como *estruturas* senón máis ben como unha

simbiose entre *estructura* e *arquitectura*; isto é, como construtos teóricos ou fenómenos culturais que se conforman e individualizan paseniño verbo doutras linguas a partir do momento en que as comunidades lingüísticas respectivas comezan a verse a si mesmas como entidades nacionais parcial ou totalmente diferenciadas e, por conseguinte, desde o instante en que unha elite cultural dentro desas mesmas comunidades inicia un proceso de *estandarización* encamiñado á conformación dunha variedade estándar que, tras *satelizar* a outras variedades lingüísticas e unha vez “creado” o seu propio espazo dialectal, chegue a ser recoñecida, polos falantes propios e alleos, como unha *lingua histórica* ou, se queremos, como unha lingua de seu.

Neste sentido, do mesmo xeito que, no pasado (p.e. o inglés, o francés, o portugués, etc.), as grandes linguas europeas actuais, por volta do século XV, comezaron un lento proceso de *estandarización* que, correlativamente cos cambios sociopolíticos e ideolóxicos operados nesas colectividades (en esencia, emerxencia dos embrionarios estados modernos europeos e proceso de centralización política asociado), permitiu elevar esas variedades lingüísticas á categoría de linguas e ao igual que, na actualidade, non poucas variedades lingüísticas (tanto crioulos –p.e. o tok pisin– como non-crioulos –p.e. o rusino, asturiano, romanche suízo, etc.–) están a desenvolver un proceso de *planificación lingüística* que, desde un sentimento de contar cun idioma e cunha identidade propias, pode rematar coa elevación deses idiomas até o estatuto de lingua de pleno dereito; igualmente, ao noso xuízo, non se pode ignorar que a colectividade galega (de xeito máis evidente, unha minoría intelectual dentro dela) pensa, desde a segunda metade do século XVIII, no seu idioma como unha lingua diferente verbo doutras variedades lingüísticas máis ou menos afíns (en concreto, con respecto ao castelán e portugués estándar).

Deste xeito, en atención a este enfoque das linguas que presta moita atención á percepción que teñen os falantes de falar, ou non, unha lingua de seu e ao feito de que posúan, ou non, un *glotónimo* ou *glosónimo* específico para ese idioma (p.e. galego), os lingüistas non deberían estar tan preocupados pola cuestión das orixes lingüístico-históricas dun determinado idioma (nin polos límites discretos temporais de emerxencia dun idioma), da semellanza/distancia interlingüística e da intelixibilidade/inintelixibilidade entre idiomas como polo asunto de que a emerxencia dunha determinada lingua non se produce de costas á existencia previa dunha certa consciencia idiomática diferenciada (para o caso galego, desde, aproximadamente, a

segunda metade do século XVIII) así como aos condicionantes extralingüísticos (políticos, económicos, sociais, culturais, etc.) en que ten lugar esa emersión.

Precisamente, en consonancia con ese enfoque que aquí etiquetamos como *lingüística relativística* segundo o cal as linguas non emerxen, desde un primeiro momento, como entidades estruturais totalmente feitas e perfectamente discretas con respecto a outros idiomas senón que se conforman a si mesmas moi devagariño a través dun longo e custoso proceso de *planificación lingüística* así como en atención aos esforzos por crear unha variedade estándar propia e autónoma para o noso idioma desde hai, aproximadamente, máis de cen anos (Taschenberger 1990: 135) e á “limitación funcional” actual da nosa lingua verbo da variedade estándar do castelán (Montes 1986: 37-38); non hai dúbida de que o idioma galego podería caracterizarse como unha L(ingua) M(edia) ou LM que, de xeito moi semellante a como acontece hoxe en día, por exemplo, ao catalán, ao éuscaro e a non poucas linguas indíxenas americanas, na medida en que logre liberarse da súa subordinación funcional secular á lingua castelá e sempre e cando consiga rematar satisfactoriamente o proceso de constitución dunha variedade estándar autónoma e propia, podería chegar a funcionar como unha L(ingua) A(lta) ou LA (isto é, como unha *lingua histórica* en termos de Coseriu).

Xa que logo, para nós, aínda que, desde un punto de vista estritamente lingüístico, o idioma galego manteña unha estreita afinidade estrutural coa lingua portuguesa e, por conseguinte, malia que, se atendésemos, con exclusividade, á estrutura interna de ambos os dous idiomas, estivese perfectamente xustificado que falásemos dun diasistema galego-portugués (e, mesmo, dun diasistema galego-afro-luso-brasileiro ou dun sistema galego-luso-afro-brasileiro-timorense); desde un enfoque sociolingüístico, ao tomarmos moi en consideración tanto a consciencia dos falantes de galego de sermos unha comunidade lingüística diferenciada como o feito de termos un *glotónimo* ou *glosónimo* específico, o galego sería unha lingua de seu diferente do castelán e do portugués. A maiores, en atención aos máis de cen anos de cultivo autónomo da nosa lingua e desde o convencemento de que esa sería a solución máis acaída para un proxecto futuro de reincorporación ao espazo lingüístico galegófono do número crecente de individuos castelanófonos e, por conseguinte, para a rearticulación lingüística da sociedade galega, opinamos que se debería continuar co proceso histórico de conformación dunha variedade estándar autónoma e propia para o noso idioma en solución de continuidade coas falas vernáculas do galego popular.

No entanto, somos plenamente conscientes de que afirmar que o idioma galego é, na actualidade, desde un punto de vista sociolingüístico, unha lingua de seu verbo do portugués non implica que isto fora sempre así ou que vaia ser sempre dese xeito. Por outra banda, a maiores, propugnar, para o noso idioma, unha variedade estándar autónoma e propia ou unha variedade estándar baseada total ou parcialmente no portugués padrón de Lisboa non implica, necesariamente, que esta conxuntura non puidese variar nun futuro máis ou menos próximo porque, como xa escribiu Xesús Ferro Ruibal (1984a: 278) no seu día:

Ninguén pode excluír que no futuro se chegue incluso a unha unificación ortográfica galego-portuguesa, porque o futuro non está nas nosas mans. Pero calquera sabe que esta unificación só pode ser resultado dunha aproximación continua e colectiva dos dous pobos (e non só dalgúns individuos).

4. O DEBATE NORMATIVO

4.1. PRESENTACIÓN DAS CORRENTES PRINCIPAIS EN CONFLITO: A ORIENTACIÓN AUTONOMISTA, A ORIENTACIÓN REINTEGRACIONISTA E A ORIENTACIÓN LUSOFONÓFILA

O debate sobre a codificación ortográfica e gramatical da lingua galega constitúe, como afirmabamos nas páxinas iniciais deste noso traballo e como, por outra banda, é ben sabido por calquera persoa que se interesara un mínimo por esta cuestión, un dos temas máis comprometidos e enleados de cantos se pode encarar no ámbito da lingüística galega actual. Cremos, de feito, que non pecaríamos de apoucados se afirmásemos que, ante a complexidade interna desta temática e ante a inmensidade da bibliografía (tanto activa como pasiva) que abrangue a polémica sobre a codificación ortográfica e gramatical do noso idioma no período que se estende, aproximadamente, desde 1980 até o ano 1998; cómpre adoptar un xorne ben mesurado que prescinda de afirmacións categóricas en tanto en canto estas poderían dar a entender ao lector que a nosa é unha visión que se pretende definitiva e concluínte para este período histórico cando, en realidade, nunca desexamos ir máis aló dunha panorámica de conxunto aberta a cantas precisións, matizacións e revisións se consideren oportunas.

Lonxe de intentar acalmar con esta actitude as críticas que puidese xerar unha forma de conducirse moito máis decidida, estamos convencidos de que unha redacción que prescinda de estridencias e de afirmacións taxativas non é tanto unha escolla persoal como unha obriga que nos vén dada pola propia natureza do obxecto de estudo así como polo súa amplitude. De feito, desde a recolleita inicial das primeiras fontes bibliográficas para a elaboración deste noso traballo, fomos plenamente conscientes de que cumpría evitar no tratamento destas cuestións as afirmacións categóricas porque, por moi ampla que puidese ser a bibliografía que manexamos, por moi perspicaces e obxectivos que puideramos ser na interpretación dos datos tirados das fontes bibliográficas e por moito que utilizásemos a letra impresa como aval das nosas afirmacións, sempre habería detalles que, ben porque escaparon a nosa tensión investigadora, ben porque nunca pasaron á historia escrita e ficaron na mente dos seus protagonistas, ben porque son susceptibles doutras interpretacións, poderían contradicir unha parte ou a globalidade das nosas afirmacións verbo do debate codificadorio da nosa lingua.

Como veremos ben polo miúdo nesta segunda parte do noso estudo e sen entrar, polo de agora, en máis pormenores, no tocante ao debate sobre o proceso de codificación ortográfica e gramatical do noso idioma no período cronolóxico que se estende, aproximadamente, desde 1980 até o ano 1998, a maioría de especialistas na materia, entre eles, por poñermos un exemplo, o profesor Johannes Kabatek (1992a: 65), veñen diferenciando dúas grandes tendencias codificadorias denominadas comunmente: *orientación autonomista* e *orientación reintegracionista*.

Agora ben, malia que esta parella terminolóxica así coma a visión dos feitos que subxace a mesma goce dunha aceptación máis ou menos xeneralizada tanto dentro coma fóra dos círculos académicos preocupados por toda esta problemática; opinamos que, ao abeiro de toda a información recollida na elaboración deste traballo, poderíamos ensaiar estouta proposta de organización interna para o debate codificadorio da nosa lingua na cal, ao pé das dúas correntes codificadorias tradicionalmente recoñecidas, propoñemos situar unha terceira orientación que, en consonancia coa terminoloxía empregada polos seus propios defensores, designaremos como *orientación lusofonófila*.

Xa que logo, desde o noso punto de vista, no periplo cronolóxico que abrangue, aproximadamente, desde 1980 até o ano 1998, poderíamos diferenciar tres grandes correntes no debate sobre a codificación ortográfica e gramatical do idioma galego: a *orientación autonomista*, a *orientación reintegracionista* e a *orientación lusofonófila*. Por súa vez, cada unha destas correntes, como máis adiante teremos ocasión de pór en claro, contará coas súas propias propostas normativas así como cos seus propios principios reitores.

Así pois, é obvio que esta proposta persoal de organización interna da nosa polémica codificatoria en tres grandes correntes, e non en dúas como até agora era habitual, en tanto en canto, no fondo, non é máis que unha outra segmentación metodolóxica do obxecto de estudo, unicamente terá xustificación e sentido na medida en que como investigadores: 1º) soubésemos recoñecer en cada unha das tres correntes en competencia, cando menos, un principio individualizador que nos permitise estremar metodoloxicamente cada unha das tres orientacións en debate e 2º) fôsemos quen de explicitar ese principio individualizador así como as consecuencias teóricas que del se tiran.

Neste sentido, se desexamos alicerzar as nosas reflexións analíticas sobre a base dos datos obxectivos e contrastables, este estudo debe abordar, primeiro, a identificación dos fundamentos teóricos que sustentan cada unha das tres correntes en

debate e, unha vez concluído este labor, a seguir, debe iniciar a investigación das diferentes propostas normativas que destes principios teóricos se derivan.

No entanto, aínda que neste traballo nos atrevamos a presentar unha suxestión persoal para a organización interna das correntes en debate e a pesar de que, a maiores, deamos conta dalgunha outra proposta (individual o colectiva) que non coincide, exactamente, co tradicional binomio opositivo *corrente autonomista* contra *corrente reintegracionista*; acudimos, inicialmente, a esta convención metodolóxica como unha especie de punto de partida que, como “lugar común” de todos coñecido por causa da súa longa e ampla tradición nos estudos de lingüística galega, permite unha primeira posta en orde do inmenso material bibliográfico relativo a esta cuestión e, desde aí, avanzar cara ao obxectivo final de dar unha visión persoal e coherente de todo o acontecido ao longo deste período.

Verbo disto, do mesmo xeito que a distinción entre *corrente autonomista* e *corrente reintegracionista* constitúe, hoxe en día, case un “clixé” nos traballos que estudan os últimos vinte anos da historia da nosa variedade estándar durante o século XX; non hai dúbida de que outro dos “lugares comúns” nas análises preocupadas por este etapa cronolóxica sería a percepción de que a polémica entre os partidarios dunha e doutra postura: 1º) non se conduciu, sempre, co espírito de cordialidade e respecto que sería desexable e pertinente pois, non en poucas ocasións, como teremos oportunidade de demostrar a seguir, o debate dexenerou en descualificacións persoais e, mesmo, en situacións de aberta hostilidade e agresividade verbal e 2º) foi, no fondo, como afirman, entre moitos outros, Alberte Ansele (Mascato e Carballa 1989), Francisco Fernández Rei (1990b), Xesús Ferro Ruibal (1986c) e Uxío Novoneyra (Mascato e Carballa 1989) un debate daniño e estéril para o noso idioma en tanto en canto, no complicado contexto da ameaza fagocitadora do castelán así como das necesidades que viñan de seu co acceso do idioma galego a ámbitos oficiais, obrigounos a malgastar moitos dos esforzos necesarios para a modernización e fixación do noso modelo normativo nunha “literatura polémica” cuxa finalidade esencial era a defensa da opción propia e o ataque da postura contraria⁴⁵⁰.

No tocante a esta última cuestión, e se se nos permite o simil militar, a controversia verbo da codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua durante este espazo cronolóxico de, máis ou menos, vinte anos, vista co acougo dunha certa

---

⁴⁵⁰ O termo “literatura polémica” aplicado ao debate sobre a codificación ortográfica e gramatical do galego aparece en Henrique Monteagudo Romero (1995: 222).

distancia temporal, é inevitable que, ás veces, se nos apareza no maxín como unha guerra fratricida entre dous bandos dun mesmo exercito mentres, fóra dos muros da fortaleza asediada, as hostes inimigas agardan, pacientemente, o esgotamento do defensor para levar a efecto o asalto definitivo.

Mais, á vez que recoñecemos os innegables efectos perniciosos que tivo a polémica sobre a codificación ortográfica e gramatical para a recuperación social do noso idioma, tamén é mester lembrar que, á luz de toda a información que fomos debullando na nosa introdución teórica sobre os procesos de *selección* e de *codificación*, non sería moi correcto enfocar a disparidade de pareceres ao redor da codificación ortográfica e gramatical do noso idioma así como a radicalización de posturas verbo desta cuestión (mesmo, as saídas de ton, os exabruptos e as manifestacións nas rúas) como circunstancias, por completo, “excepcionais” e “anormais” sen parangón en ningún outro proceso de codificación ortográfica e gramatical pois, xa no seu momento, aprendemos que: 1º) as máis das linguas (por non dicir, todas), antes ou despois, en maior ou menor medida e dun ou doutro xeito, necesitaron de debates e controversias sen as cales non tería sido factible un modelo normativo propio e autónomo para cada un deses idiomas e 2º) as cuestións relacionadas coa codificación ortográfica e gramatical de calquera idioma (por extensión, con toda a *planificación lingüística*) carrexan, ao cabo, sempre unha dimensión social (política, relixiosa, económica, identitaria, etc.) que explica a posible radicalización de debates, en aparencia, só lingüísticos.

É evidente que, para nós, de termos en conta as dúas premisas teóricas anteriores como unha especie de circunstancias “atenuantes” para a suposta “anormalidade” ou “excepcionalidade” do noso debate sobre a codificación ortográfica e gramatical do noso idioma, con independencia de cal puidera chegar a ser a intensidade no enfrontamento entre as diferentes orientacións en controversia, calquera manifestación de agresividade ou hostilidade verbal pasaría a ser unha circunstancia “comprensible” ou “normal” no sentido de que, se nos procesos de codificación ortográfica e gramatical, ademais de con cuestións estritamente lingüísticas, estamos a tratar con realidades de carácter social (ás veces, tan relevantes como a identidade nacional), serán estas connotacións sociais ocultas, en función da súa propia natureza así como da relevancia que se lle outorgue por uns e por outros, quen explique as posibles saídas de ton.

Con evidentes intereses espurios⁴⁵¹, non faltou quen presentou a situación que viviu o idioma galego durante esta etapa cronolóxica como unha conxuntura totalmente atípica e anormal que non encontraba comparación posible no pasado ou no presente doutros procesos de *planificación da estrutura* e que, ademais, tamén utilizou o enfrontamento entre os partidarios da *orientación autonomista* e da *orientación reintegracionista* como: 1º) unha proba dunha suposta incapacidade da nosa elite intelectual para xerar un acordo no tocante á resposta máis acaída para a codificación ortográfica e gramatical do noso idioma e 2º) como un argumento a favor da conveniencia dunha fuxida masiva de falantes galegófonos cara á variedade estándar do castelán.

Para nós, ese enfoque das nosas desavinzas na polémica sobre a codificación ortográfica e gramatical do noso idioma como un fenómeno, por completo, “excepcional” e “anormal” e non, como pensamos que sería máis adecuado, como unha fase transitoria pola cal, desde un punto de vista estritamente científico, non só pasaron outros idiomas no pasado⁴⁵² senón que, a maiores, podería pasar calquera lingua sempre e cando se vise sometida a unha conxuntura sociolingüística similar á experimentada historicamente polo idioma galego; respondería, no fondo, a esa orientación do pensamento lingüístico que aquí designamos como *lingüística colonial* porque, ao cabo, baixo a codia de argumentos supostamente científicos, obxectivos e asépticos, non hai outro desexo que a defensa dos usos lingüísticos dominantes, isto é, das grandes variedades estándar escritas. Por suposto, a esta mesma *lingüística colonial* obedecería o argumento, corolario do anterior, de que, á vista da división interna da nosa elite intelectual entre dúas ou máis faccións con cadansúa “normativa” propia, sería comprensible (e, mesmo, desexable) unha fuxida masiva de falantes galegófonos cara a

---

⁴⁵¹ Así fala, por exemplo, o profesor Antón Santamarina (1981: 12) verbo daqueles que utilizan a nosa polémica normativa como un argumento en favor do uso da lingua castelá e en contra do emprego da lingua galega: “O que si ven co moi bos ollos os políticos centralistas é que entre os galegos haxa división porque canta máis haxa menor será o problema galego”.

⁴⁵² Precisamente, tocante a esta cuestión, no parágrafo final dunha entrevista do xornalista Xavier Navaza (1988) ao filólogo Ramón Lorenzo para o xornal *EL Correo Gallego*, podemos ler: “[...] Ramón Lorenzo asegura que as discusións lingüísticas existiron sempre en todo o mundo: ‘o que pasa é que os galegos levamos, tamén nisto, un retraso de séculos’. E de contado engade que ‘o que xa estraña é esta virulencia, pero non esquezamos nunca que iso tamén pasou noutras partes e noutros tempos’”. Nesta mesma liña expresábase Ramón Piñeiro (Mascato e Carballa 1989) cando aseguraba que: “O tema da normativización das linguas xera polémicas, incluso apaixonadas, pasou co catalán, co basco, co portugués que non se pon daccordo co brasileiro... é peculiar de todo os problemas de normativización”. Por último, o semanario *A Nosa Terra* (Mascato e Carballa 1989) expresaba o seu parecer verbo desta cuestión en acoplarse a unha ortografía uniforme e a unha combinación prudente de cultismos e xiros populares. As linguas non oficializadas até o século XX están aínda a lograr esta uniformidade”.

unha variedade estándar máis asentada (p.e. cara á variedade estándar do castelán) pois esas variedades modelo non só nos liberarían das molestias de ter que construír un modelo normativo propio senón que ademais nos permitirían gozar de todas as vantaxes que trae consigo unha variedade de referencia de proxección internacional, con centos de millóns de falantes e sen problemas de fixación do seu código normativo.

Con todo se até agora insistimos na necesidade de repensar a suposta “excepcionalidade” e “anormalidade” da existencia de varias orientacións no debate sobre a codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua como unha sorte de fase transitoria comprensible en atención ao acontecido na conformación das variedades modelo doutros idiomas; do mesmo xeito, tampouco tería moito sentido caer nunha desas relecturas idealizadora e un tanto chauvinista da realidade do noso debate normativo que nos impedisese ver que: 1º) o conflito normativo tivo moito que ver, como afirman explicitamente Xabier Cordal Fustes (1999: 216) e Xesús Ferro Ruibal (1984a: 186) coas debilidades históricas da nosa elite cultural nacional e 2º) o conflito entre partidarios dunha e outra tendencia, a disparidade de propostas normativas e as reformas periódicas que experimentaron algunha destas propostas normativas prexudicaron, notablemente, o proceso de recuperación social do noso idioma, nomeadamente, no ámbito do ensino (Bochmann 1986: 20, Ferro 1986a, Santamarina 1995: 70). Neste sentido, como nos comenta Xabier Cordal Fustes (1999: 222), é necesario recoñecer que o debate normativo, en non poucas ocasións, redundou nunha imaxe moi negativa para o noso idioma visto que, incluso, algún dos nosos estudantes viuse na obriga, por causa da chamada liberdade de cátedra, de ter que aprender, ao longo do ensino non-universitario, até tres modelos normativos diferentes (Kabatek 1992a: 66).

En definitiva, no período que se estende, aproximadamente, desde 1980 até o ano 2000, atopámonos, como iremos debullando nos seguintes apartados, con tres grandes orientacións para a codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua: a *corrente autonomista*, a *corrente reintegracionista* e a *corrente lusofonófila*.

Por súa vez, ao longo deste período, conforme pasaban os anos, fíxose cada vez máis evidente que, en contra da opinión dos máis dos lingüistas contra finais da década de 1970, estas tres correntes codificadoras defendían filosofías ideolóxico-lingüísticas de fondo tan distantes entre si que, ao seren, ao cabo, opcións mutuamente excluíntes, entre elas era imposible chegar a ningún tipo de acordo (é dicir, a un modelo normativo de concordia) e que, por conseguinte, unicamente o conxunto da sociedade galega, ao decantarse por unha ou por outra orientación segundo encamiñara dun ou doutro xeito a

súa propia identidade nacional, sería quen de actuar como unha especie de “casco azul” con capacidade real para resolver definitivamente o conflito.

Evidentemente, para comprendermos e para aceptarmos a relación que aquí estableceremos entre as diverxentes tendencias na *planificación da estrutura* e a cuestión da conformación da nosa identidade como nación, teremos que analizar, a seguir, en primeiro lugar, os principios teóricos que sustentan cada unha das distintas correntes codificadorias e, en segundo lugar, as diferentes propostas normativas que xurdiron da man dos defensores destas tres correntes.

No entanto, antes de entrarmos nas miudezas do noso debate normativo, consideramos pertinente presentar, ao xeito de resumo cronográfico, os feitos máis relevantes acontecidos ao longo deste período de anos (en realidade, polas razóns que en diante veremos, desde 1976) tocante a estas tres orientacións en controversia:

1. En 1977, a Universidade de Santiago de Compostela publica en edición non venal un resumo dos seminarios celebrados nesta universidade desde decembro de 1976 até xuño de 1977 baixo o título de *Bases prá unificación das normas lingüísticas do galego* (USC 1977). A proposta normativa contida neste resumo dos seminarios, ademais de que pase por ser un dos textos fundacionais da *orientación autonomista* en tanto que se situaba na fidelidade á tradición ortográfica galega contemporánea orixinalmente fundada na adaptación da ortografía do castelán, constituíu un acontecemento único e senlleiro na historia do noso debate normativo visto que este código normativo derivaba dun acordo previo e ponderado entre as tres grandes tendencias existentes naquel momento no tocante á codificación ortográfica e gramatical do noso idioma (en síntese, entre o Instituto da Lingua Galega, a Real Academia Galega e unha, por aquel entón, embrionaria *orientación reintegracionista*).
2. En 1979, a Asociación Sócio-Pedagóxica Galega presenta en edición ciclostilada nas *III Xornadas do Ensino de Galicia* celebradas en Ourense as *Orientacións para a escrita do noso idioma* (AS-PG 1979). Este texto, dado que se constrúe sobre a tradición ortográfica galega contemporánea (por extensión, sobre a ortografía do castelán) aínda que con achegamentos moi puntuais á ortografía do portugués padrón no tocante á acentuación por causas de orde política, podería ser caracterizado como o texto inaugural da corrente codificatoria tradicionalmente denominada como *reintegracionismo de mínimos ortográficos* (para nós, *orientación autonomista predominantemente endonormativa* na súa

versión feble). Por outra banda, nese mesmo ano, Xosé-Martiño Montero Santalla publica as *Directrices para a reintegración lingüística galego-portuguesa* (Montero 1979) cuxa relevancia radica tanto na súa dimensión de texto case fundacional do chamado tradicionalmente *reintegracionismo de máximos ortográficos* (para nós, *orientación reintegracionista predominantemente exonormativa* por causa da admisión do uso potestativo do til de nasalidade) como no seu recoñecemento manifesto de que a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista* eran, desde ese mesmo ano en diante, dúas correntes mutuamente excluíntes entre as cales non había ningunha opción real de acordo. A fundamentación deste texto normativo na aceptación da ortografía do portugués padrón até os límites permitidos polo *criterio histórico-etimolóxico* ou pola *ortografía histórica galega* (isto é, sen exceder as extremas da globalidade de usos gráficos contidos nos nosos textos medievais e, por conseguinte, sen chegar á identidade gráfica plena co portugués padrón) así como no rexeitamento categórico á ortografía do castelán serán, a partir deste momento, os dous principios individualizadores básicos do conxunto da *orientación reintegracionista* fronte á *orientación autonomista*.

3. En 1980, a Asociación Sócio-Pedagóxica Galega publica unha segunda (AS-PG 1980a) e unha terceira versión (AS-PG 1980b) das *Orientacións para a escrita do noso idioma* que, alén de presentar mínimas diferenzas entre si (velaí a razón de que poidan ser vistas como unha única segunda edición), ao ser, en esencia, unha reedición ampliada e corrixida do texto presentado en 1979, responden ao propósito esencial de afianzar a *orientación autonomista predominantemente endonormativa* (neste caso, na súa *versión feble*) por medio dunha proposta normativa máis elaborada e completa. Ese mesmo ano a Universidade de Santiago de Compostela publica unha segunda edición das *Bases prá unificación das normas lingüísticas do galego* (USC 1980) onde a vontade inequívoca de profundar na filiación *autonomista* do texto inicial (agora, xa que logo, como veremos en diante, inequivocamente dentro da *orientación autonomista plenamente endonormativa*) fala, de xeito implícito, da deriva irreconciliable en que estaban mergulladas a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista* desde 1979. Así mesmo, a publicación pola Xunta de Galicia (1980, 1980a) dunha primeira versión das *Normas ortográficas do idioma galego* onde, na práctica, aparecen xustapostos, nunha mesma proposta

normativa, dous modelos normativos mutuamente excluíntes (en verdade, un pertencente á *orientación autonomista*, outro adscribible á *orientación reintegracionista* e outras opcións intermedias) e, seis meses máis tarde, a aparición dunha segunda versión das *Normas ortográficas do idioma galego* (Xunta de Galicia 1980b) claramente mergulladas, desta volta, na *orientación autonomista plenamente endonormativa* pois, agora, se segue case literalmente as *Bases prá unificación das normas lingüísticas do galego* (USC 1977) volven ser, ao noso xuízo, manifestacións evidentes da incompatibilidade absoluta que, desde 1979, existía entre a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista*.

4. En 1982, a Real Academia Galega e o Instituto da Lingua Galega (1982) publican as *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* que, ademais de ser a proposta normativa máis elaborada, completa e representativa da *orientación autonomista plenamente endonormativa* segundo a liña iniciada nas *Bases prá unificación das normas lingüísticas do galego* (USC 1977, 1980), serán, por medio do decreto 173/1982, normas oficiais desde o 17 de novembro de 1982. Ese mesmo ano a, desta volta, Asociación Sócio-Pedagógica Galega publica, tras un “cisma” no seu interior entre partidarios e detractores deste “xiro copernicano” e, por conseguinte, sen o apoio de todos os integrantes da AS-PG, unha cuarta (ou terceira) edición das *Orientacións para a escrita do noso idioma* (AS-PG 1982) que marcan un claro escoramento desta asociación desde a *orientación autonomista predominantemente endonormativa* na súa *versión feble* (é dicir, desde o límite da aceptación da ortografía do castelán con achegamentos puntuais á ortografía do portugués padrón no tocante á acentuación) cara á *orientación reintegracionista semi-endonormativa* (isto é, até a extrema da aceptación da ortografía do portugués padrón sen chegar a asumir o til de nasalidade). Ao noso xuízo, desde, aproximadamente, a publicación destes dous códigos normativos até principios da década de 1990, entraremos no período de maior intensidade e virulencia no noso debate normativo.
5. En 1983, a Associação Galega da Língua publica o *Estudo crítico das normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* (AGAL 1983) que conforma a proposta máis elaborada, completa e representativa da *orientación reintegracionista* (neste caso, na súa versión *semi-endonormativa* polo

rexeitamento do uso do til de nasalidade). Ese mesmo ano, José-Martinho Montero Santalha (1983) dá ao prelo o *Método práctico de lingua galego-portuguesa* onde este lingüista rebaixa un tanto as súas pretensións iniciais de achegamento ao portugués estándar (no fondo, recolócase na *orientación reintegracionista semi-endonormativa* ao prescindir do uso do til de nasalidade) por causa dos intereses pedagóxicos que marcan a axenda da *orientación reintegracionista* ao longo desta década.

6. En 1984, as Irmandades da Fala (1984) publican o *Prontuário ortográfico da língua galego-portuguesa* que será o código normativo da *orientación reintegracionista* (neste caso, *predominantemente exonormativa*) máis achegado ao portugués padrón pois, aínda que non se chega a asumir a identidade gráfica plena con ese idioma, na práctica, as diferenzas esenciais verbo do sistema gráfico do portugués non irán moito máis alá da restrición do uso do til de nasalidade a aqueles casos onde este se considera etimolóxico (p.e. na secuencia *irmãos*).
7. En 1985, créase a *Comissão para a integração da língua da Galiza no Acordo Ortográfico Luso-Brasileiro* que marcará, segundo os seus propios defensores, o punto de inicio da *orientación lusofonófila* como corrente individualizada dentro do noso debate normativo. Os partidarios desta nova corrente (orixinalmente na *orientación reintegracionista*) asinarán en 1986 o *Acordo Ortográfico de Rio* e, a seguir, en 1990 o *Acordo Ortográfico de Lisboa* de tal xeito que, desde 1985, xorden colectivos en Galiza que defenden, propugnan e practican a identidade gráfica plena do idioma galego co portugués padrón.
8. En 1986, dáse a coñecer o *Manifesto por un acordo necesario* (Seminario 1986) que xorde co obxectivo decidido de aglutinar a todos os sectores críticos coas *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* da Real Academia Galega e Instituto da Lingua Galega (1982) ao redor de sete suxestións normativas que, en principio, ficaban dentro dos límites da *orientación autonomista predominantemente endonormativa* na súa *versión forte* (isto é, en esencia, dentro dos límites da aceptación da ortografía do castelán combinada co uso do guión entre o verbo e o pronome átono enclítico). Así e todo, malia esa vontade inequívoca de concordia pola senda dun certo incremento no nivel de achegamento gráfico ao portugués padrón (visible na admisión do guión entre o verbo e o pronome átono enclítico), a pesar de contar co apoio de certos

colectivos e asociacións galegas ben relevantes (p.e. a Asociación Socio-Pedagóxica Galega e a Mesa para a Normalización Lingüística) e pese a que a proposta normativa contida na *Nova Gramática para a aprendizaxe da lingua* (Costa e outros 1988) ensaiara un desenvolvemento do seu ideario pola vía dun notable achegamento ao portugués estándar no ámbito da morfoloxía e do léxico coa intención de que os partidarios da *orientación reintegracionista* (é dicir, da chamada *ortografía histórica galega*) se sentisen atraídos por esta tentativa de acordo, tan só tres anos máis tarde este proxecto de unidade aparecía na prensa galega (Mascato e Carballa 1989) como unha iniciativa totalmente esgotada e fracasada. Para nós, a propia inconcreción teórica interna do documento así como a incompatibilidade manifesta dos grupos que se pretendía aglutinar baixo unha mesma proposta normativa (en síntese, entre quen aceptaba e quen rexeitaba a ortografía galega contemporánea non había acordo posible) foron razóns claves para o “sorprendente”, estrepitoso e rápido fracaso deste proxecto de unidade.

9. En 1989, a Associação Galega da Língua, ademais de publicar unha segunda edición corrixida e acrecentada do *Estudo crítico das normas ortográficas e morfológicas do idioma galego* (AGAL 1989), rexeitaba por medio da súa Comissom Lingüística a proposta de incluír nos seus códigos normativos o til de nasalidade e, así mesmo, a posibilidade de substituír o dígrafo *mh* polo grafema *m* en secuencias como *umha*. Con todo, dado que a Associação Galega da Língua permitiu estas dúas opcións a título individual e visto que esta vía será asumida polos máis dos partidarios da *orientación reintegracionista* ao longo da década seguinte, esta corrente codificatoria entrará nunha deriva de retorno ás súas posicións orixinarias (Montero 1979) que se atenuaran un tanto durante a década de 1980 (Montero 1983, AGAL 1983) na procura dunha resposta social minimamente positiva para coas súas propostas fundamentalmente no ámbito do ensino (isto é, retórnase á *orientación reintegracionista predominantemente exonormativa*).
10. En maio de 1995, a Real Academia Galega e Instituto da Lingua Galega (1995) publican unha décimo terceira edición revisada das *Normas Ortográficas e morfológicas do idioma galego* con mínimas variacións verbo do texto publicado en 1982. Correlativamente, nomeadamente ao longo da segunda metade da década de 1990, semella que os partidarios da *orientación*

autonomista predominantemente endonormativa (máis na súa versión feble) escoran progresivamente cara á *orientación autonomista plenamente endonormativa* pois asumen devagariño a proposta de acentuación para o idioma galego contida nas *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* da Real Academia Galega e Instituto da Lingua Galega (1982, 1995).

11. En decembro do ano 2003, a Real Academia Galega e Instituto da Lingua Galega (2003) publican unha décimo oitava edición das *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* en cuxa presentación se apela á busca da concordia normativa como causa da introdución neste código normativo de certos aspectos asumibles doutras propostas normativas. En síntese, como en diante veremos, os cambios introducidos neste texto camiñan na liña de facilitar a incorporación dos partidarios da *orientación autonomista predominantemente endonormativa* (non só na súa versión feble) á *orientación autonomista plenamente endonormativa*.
12. Tras a publicación da decimo oitava edición das *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* da Real Academia Galega e Instituto da Lingua Galega (2003) o difuso panorama normativo inicial do idioma galego gravita ao redor do uso das propostas normativas máis representativas, completas e elaboradas de cada unha das tres grandes correntes codificadoras en debate. Así e todo, mentres todos os defensores da *orientación autonomista* coinciden todos eles no emprego exclusivo das *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* da Real Academia Galega e Instituto da Lingua Galega (2003); pola contra, os partidarios da *orientación lusofonófila* abalan entre a utilización do *Acordo Ortográfico de Rio* de 1986 ou do *Acordo Ortográfico de Lisboa* de 1990 e, por último, os seguidores da *orientación reintegracionista* móvense nun *contínuum* gráfico que se estende desde o conxunto de prácticas gráficas recollidas no *Estudo crítico das normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* da Asociación Galega da Língua (1983, 1989), pasando pola aceptación do til de nasalidade naqueles casos en que este se considera etimolóxico (p.e. en secuencias como *irmão*) até, unido á opción precedente, o uso do grafema *m* no canto do dígrafo *mh* en secuencias como *umha* (actualmente, os máis dos partidarios da *orientación reintegracionista* estarían dentro dalgunha destas dúas ultimas posibilidades).

4. 2. A ORIENTACIÓN AUTONOMISTA

4. 2. 1. Os fundamentos teóricos da orientación autonomista

Como dicíamos en parágrafos precedentes, o profesor Johannes Kabatek (1992a: 65) diferenciaba na súa análise sobre o debate normativo do idioma galego dúas grandes tendencias para a codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua: a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista*.

En primeiro lugar, cómpre comentar que, fronte a outras etiquetas máis ou menos acertadas que se utilizaron para designar a primeira destas dúas correntes codificadorias en conflito, optamos neste traballo pola denominación *orientación autonomista* ou *autonomismo* porque, ao redor destes termos, confluían unha serie de factores que, tomados en conxunto, ao noso xuízo, convertían a estas etiquetas nas opcións terminolóxicas máis axeitadas para os nosos intereses.

Para nós, foi clave para a escolla destes dous termos fronte a outras etiquetas posibles que ambas as dúas denominacións: 1º) facían alusión, desde o propio termo, á idea de que esta corrente procuraba, en esencia, a autonomía lingüística do idioma galego verbo das linguas portuguesa e castelá, 2º) contaban coa vantaxe de ser etiquetas empregadas por lingüistas que, como Johannes Kabatek (1992a: 65, 1994: 174) ou Sabine Taschenberger (1990: 139), conxugaban un profundo coñecemento da realidade sociolingüística galega coa posibilidade de contemplar o noso debate normativo, como eles mesmos recoñecen (Kabatek 1992a: 78), “desde fóra” e cun certo desapaixonamento, 3º) estaban máis ou menos libres de connotacións pexorativas na medida en que eran etiquetas aceptadas e usadas polos máis destacados representantes desta orientación⁴⁵³, 4º) gozaban dunha notable tradición no ámbito da lingüística galega⁴⁵⁴ e 5º) remitían, en opinión de Sabine Taschenberger (1990: 130), dalgún xeito, ao proceso de descentralización do Estado español así como á consecución dun certo nivel de poder político e de autogoberno para o noso país.

Feita esta aclaración inicial sobre as razóns que nos levaron a escoller as etiquetas da *orientación autonomista* ou *autonomismo* fronte a outros termos que

---

⁴⁵³ Así acontece, por exemplo, nos traballos máis recentes de Francisco Fernández Rei (1988: 106, 1995: 191), Benigno Fernández Salgado e Henrique Monteagudo Romero (1995: 156) ou Henrique Monteagudo Romero (1995: 214, 2003: 43).

⁴⁵⁴ Xa, en 1966, Ricardo Carballo Calero (1966: 32), no prólogo á súa primeira edición da *Gramática elemental del gallego común*, dicía verbo do galego que: “El gallego, considerado ya como lengua autónoma desprendida del tronco gallego-portugués [...]” e, dez anos máis tarde, en 1976, Xosé-Martiño Montero Santalla (1976: 4) falaba da existencia dunha “ORTOGRAFÍA GALEGA AUTÓNOMA (OGA)”.

poderían ser igualmente válidos (*galeguista, rexeneracionista, galego identificado, independentismo*, etc.)⁴⁵⁵, é mester que comecemos as nosas reflexións verbo desta corrente pola análise dos principios individualizadores desta orientación fronte ás restantes tendencias do noso conflito normativo.

Sabine Taschenberger (1990: 138) considera que a *orientación autonomista* ou *autonomismo* presenta como principio nucleador e vertebrador de si mesma o construto teórico que esta mesma lingüista denomina *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* (al. *Theorie von der soziolinguistischen Individuation*). Segundo esta investigadora (Taschenberger 1990: 138), a *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* non se esgotaría no plano da norma gráfica (é dicir, no ámbito da ortografía) e morfolóxica senón que abranguería, así mesmo, cuestións relativas ao ámbito da norma fónica (ortofonía) e da norma léxica e sintáctica.

Até onde nós sabemos, de acordo coa información que se tira dos textos de Sabine Albretch (1992a: 119-120), de Francisco Fernández Rei (1988: 104-105, 1996: 36) e da propia Sabine Taschenberger (1990: 138), as orixes conceptuais conscientes da *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* remóntanse ao ano 1986 cando o lingüista galego Antón Santamarina, nun relatorio lido no *XVIII Congreso de Lingüística e Filoloxía Románica* celebrado en Tréveris, aplica as teorías de J. B. Marcellesi á lingua galega e, por conseguinte, ademais de utilizar, por vez primeira, o termo de *individualización* (velaí, a razón de situarmos nese ano concreto as orixes conscientes da *Tese o Teoría da Individualización Sociolingüística*), defende o carácter autónomo da nosa lingua verbo do español e do portugués desde un punto de vista sociolingüístico. Precisamente, no artigo posterior que recolle este relatorio (Santamarina 1989: 293)⁴⁵⁶ podemos ler:

Fundamentalmente hai dúas posturas con respecto á normativa do galego: a dos que consideran que é unha lingua á parte, baseándose en criterios lingüísticos e na opinión compartida pola inmensa maioría dos falantes de que o galego é un idioma en por si, e

---

⁴⁵⁵ Máis adiante retomaremos a cuestión das distintas denominacións para cada unha das correntes en conflito.

⁴⁵⁶ De centrármonos, exclusivamente, na obra deste lingüista, somos perfectamente conscientes de que os precedentes da *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* poderían retrotraerse, sen grandes dúbidas, ao mes de maio de 1981 cando o profesor Antón Santamarina (1981: 10) no relatorio lido no *I Congreso de Escritores en Lingua Galega* pronuncia as seguintes palabras: “[...]: uns consideramos que o galego é de seu unha lingua independente das linguas limítrofes, incluída a súa parente próxima, a portuguesa; e outros consideran que o galego é unha modalidade, un dialecto, dunha lingua de extensión máis ampla, o portugués”.

defenden a súa individualización (*Selbstabgrenzung*) (Marcellesi 1985, 19); e a dos que consideran o galego unha variante da lingua portuguesa e son polo tanto partidarios da súa satelización (*Unterordnung*) (Marcellesi, l.c.) na órbita do portugués (de igual modo que ata agora levaba o camiño de converterse nun satélite do castelán debido á súa indefensión natural)⁷.

Anos máis tarde, este mesmo investigador volve escribir (Santamarina 1995: 71):

Os partidarios de codificar un galego identificado basean os seus argumentos de independencia en que hai xa diverxencias lingüísticas tan notables entre o galego e o portugués que reduci-lo galego a variedade do portugués só se podería facer a un custo de desnaturalización moi notable. Sería moi custosa a súa aprendizaxe aínda que admitamos sen probalo que funciona o que Kloss chama ‘bilingüismo inherente’ (Kloss 1974: 36), é dicir comprensión sen previa aprendizaxe. Pero ademais baséanse na actitude compartida pola inmensa maioría dos galegos de que falan un idioma diferente.

En páxinas posteriores deste mesmo traballo (Santamarina 1995: 73) completa a súa opinión no tocante ao debate sobre a codificación ortográfica e gramatical do noso idioma con estoutras palabras:

Pero hai aínda outro argumento máis (á parte da consideración de ‘abstand’ ou ‘ausbau’) para individualizar un ‘lecto’ independente (*Einzelsprache*): a vontade popular (*folk sentiment*) ou, usando unha expresión que Haarmann toma de Weinreich: ‘A determinación polos falantes mesmos do carácter distintivo da súa lingua’ (Kloss/Haarmann 1984: 25).

Quero insistir algo máis no concepto de ‘vontade popular’ porque é esencial para entender casos como o noso. Ninguén nega que se nos atemos estritamente ó punto de vista lingüístico a afinidade entre galego e o portugués é tan grande que sería perfectamente posible reducilos a unha norma única. Hai, como dixen antes, centos de exemplos de variedades lingüísticas que están máis lonxe do seu estándar do que están o galego e o portugués.

Como se observa nos textos precedentes e como perciben, “desde fóra” e *sine ira et studio*, Sabine Albrecht (1992a: 119-122, 1992b: 225), Johannes Kabatek (1992: 79) e Sabine Taschenberger (1990: 140), a *Tese ou Teoría da Individualización*

Sociolingüística, cuxa paternidade conceptual consciente, segundo o que acabamos de ver, habería que atribuír ao lingüista galego Antón Santamarina e cuxa autoría terminolóxica sería responsabilidade *ex aequo* do profesor Antón Santamarina (1989: 293) e de Sabine Taschenberger (1990: 138), considera que o idioma galego é unha lingua románica de seu diferente da lingua castelá e da lingua portuguesa en atención a tres criterios de tipo sociolingüístico: 1º) a consciencia idiomática plurisecular da comunidade lingüística galega de posuímos un idioma propio distinto da lingua castelá e da lingua portuguesa e 2º) os esforzos desde o Rexurdimento por elaborar unha variedade estándar autónoma e propia para o noso idioma así como a reivindicación explícita e efectiva do seu uso e 3º) a relevancia que acadan as especificidades estritamente lingüísticas do noso idioma desde un punto de vista sociolingüístico (isto é, para o conxunto da sociedade galega e non só para lingüistas e persoas afíns)⁴⁵⁷.

Verbo desta última cuestión, en Antón Santamarina (1978, 1981: 1-7) e Francisco Fernández Rei (1980), podemos comprobar como para a *orientación autonomista* as especificidades lingüísticas no plano fonolóxico, morfolóxico, sintáctico e léxico do idioma galego fronte ao portugués, con seren estas considerables⁴⁵⁸, non son relevantes tanto por si mesmas como pola importancia que adquiren desde un punto de vista sociolingüístico en tanto que son interpretadas, máis pola xente do común que polos lingüistas (Santamarina 1978), como marcas explícitas e inequívocas da nosa individualidade lingüística fronte ao portugués e castelán.

Desde o convencemento pleno de que o idioma galego é unha lingua en por si, os defensores da *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* reivindicán, en consecuencia, unha variedade estándar autónoma e propia para a lingua galega non subordinada directa ou indirectamente á variedade estándar da lingua portuguesa por: 1º) fidelidade á tradición espontánea de cultivo autónomo da nosa lingua desde o século XIX, manifestación, por súa vez, dunha consciencia idiomática autónoma e colectiva fronte ao castelán e portugués e 2º) criterios de tipo práctico visto que non só se desexa a singularización identitaria da comunidade lingüística galega fronte ás comunidades

---

⁴⁵⁷ Verbo desta cuestión, o latinista Xesús Ferro Ruibal (1999) escribe no xornal *O Correo Galego*: “A estas alturas do proceso normalizador xa me importa moi pouco que esas diferencias lles resulten insuficientes a algúns lingüistas antigalegos para lle concederen á nosa fala a categoría de lingua. Concedémoslla nós e chega. Para nós esas diferencias son suficientes para sabermos que somos galegos”.

⁴⁵⁸ En Antón Santamarina (1978, 1981: 6), afirmase, de xeito explícito, que a distancia lingüística entre galego e portugués e moi superior ao arredamento lingüístico que existe nas parellas catalán/valenciano e español estándar/andaluz. Pola súa banda, Enrique Monteagudo e Francisco Fernández Rei (1982d), ademais de coincidir coa opinión anterior do profesor Antón Santamarina, consideran que a distancia lingüística actual entre galego e portugués sería semellante, máis ben, á existente entre catalán e occitano.

lingüísticas castelanófonas e lusófonas senón que tamén se aspira a rearticulación da comunidade lingüística galega mediante a incorporación ou reincorporación ao espazo lingüístico galegófono do número crecente de individuos castelanófonos.

Non hai dúbida de que, tal e como foi presentada en liñas precedentes a *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística*, calquera investigador que apelase á consciencia idiomática plurisecular dos galegos de termos un idioma propio, ao cultivo autónomo do noso idioma desde o Rexurdimento (por extensión, á nosa tradición literaria desde o Padre Sarmiento, Rosalía, Curros e Pondal) ou, simplemente, a calquera dos esforzos realizados no pasado por utilizar e/ou mellorar o noso idioma como argumentos que xustificasen e lexitimasen a consideración do galego como lingua de seu así como á necesidade dunha variedade modelo de noso, aínda que non utilizase ningún dos termos relacionados coas teorías de J. B. Marcellesi ou de H. Kloss (*individualización*, *Lingua por Elaboración*, *Lingua por Distancia*, etc.), podería ser considerado, cando menos, como parte máis ou menos inconsciente deste construto teórico.

En realidade, como se dá a entender nos parágrafos seguintes, semella que o lingüista galego Antón Santamarina e os lingüistas galegos situados na súa órbita especulativa encontraron nas teorías de sociolingüistas como H. Kloss e J. B. Marcellesi (así como doutros lingüistas estranxeiros como, por exemplo, Žarko Muljačić) un reforzo teórico e terminolóxico moi ben acaído para ese convencemento previo máis ou menos intuitivo dos nosos intelectuais (máis evidente desde a segunda metade da década de 1960) de que a consciencia lingüística secular dos galegos de posuírmos un idioma propio era o argumento clave para a nosa singularización lingüística fronte ao portugués estándar e o castelán estándar.

Feita esta precisión, cremos que, no contexto do debate sobre a codificación ortográfica e gramatical do noso idioma, á marxe do caso xa comentado de Antón Santamarina (1978, 1981, 1989, 1995), hai outros autores que, ao noso xuízo, deberían ser obxecto dunha especial atención na análise da *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* en tanto que se significaron, claramente, na defensa da autonomía sociolingüística do galego fronte ao castelán e portugués sobre o razoamento de que o galego era unha lingua de seu porque así o determinaran os nosos falantes (=consciencia idiomática plurisecular autónoma) e porque así o decidiran os nosos escritores e os nosos lingüistas (tradición secular de cultivo autónomo).

Aínda que, até onde nos sabemos, nunca chegara a utilizar, explicitamente, o termo de *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística*, un dos lingüistas que, por unha banda, máis atención prestou aos principios clave deste construto teórico como piares da defensa da autonomía do galego verbo do castelán e do portugués e que, por outra banda, máis se achegou ao xeito de razoar de Antón Santamarina foi, ao noso xuízo, o profesor Francisco Fernández Rei.

Precisamente, nos comezos da década dos anos oitenta este lingüista galego (Fernández 1980) escribía:

Se lingüisticamente non é doado respondermos dun xeito obxectivo, se algo é lingua ou dialecto, socialmente si. Cando entre dous grupos de falas hai evidentes diferencias –como é o caso do galego e do portugués– un criterio operativo válido é ver cal é a conciencia que da súa fala ten a comunidade lingüística que a sustenta, no noso caso, a da xente que conservou o galego como medio de expresión. Desde este punto de vista, todos os esforzos literarios, todos os esforzos por normalizarmos e empregármolo noso idioma a todos os niveis, son boa proba de que a comunidade galega sente o galego como lingua de seu.

Dous anos máis tarde, nun texto de autoría conxunta con Henrique Monteagudo Romero (Monteagudo e Fernández 1982a), estes dous lingüistas opinaban do seguinte xeito:

Fronte a esta opinión –a de considerar que hoxe galego e portugués son unha mesma lingua– nós defendemos, como outros lingüistas, que galego e portugués son hoxe dúas linguas distintas, recoñecendo por suposto o seu parentesco histórico e a orixe común.

Con criterios puramente lingüísticos é practicamente imposible marcar fronteiras entre linguas cunha xenealoxía afín; só se obtén un límite claro e evidente cando se trata de linguas nidiamente diferentes. [...]

Se non nos serve o criterio lingüístico, a resposta logo ten que ser extralingüística. Cando entre dous grupos de falas existen diferencias –o que é innegable no caso do galego e portugués modernos– un criterio válido pode ser ver qué conciencia ten da súa fala a comunidade que a usa, neste caso a conciencia da comunidade galega. Desde este punto de vista, tódolos esforzos literarios desde hai douscentos anos, tódolos esforzos por normalizarmos e empregármolo idioma a tódolos niveis, son boa proba de que a

sociedade galega sinte o galego como lingua de seu, independente da castelá e da portuguesa.

Con posterioridade, nun texto redactado, desta volta, en solitario, por Francisco Fernández Rei (1988: 100-101) podemos ler:

Desde unha perspectiva estritamente lingüística, como antes dixen, ó N e ó S do Miño fábase o mesmo *dialecto* latino (ou a mesma *lingua* latina) porque non existen diferencias sustanciais entre os falares galegos e os falares interamnenses e trasmontanos portugueses; pero no plano da lingua común, que no caso do galego aínda está a elaborarse, si que existe unha lingua galega e unha lingua portuguesa, con diferencias fonéticas, morfosintácticas e léxicas, diferencias que mesmo poden non impedi-la intercomprensión.

Nas páxinas finais deste mesmo traballo Francisco Fernández Rei (1988: 104-107), tras facer súas unhas palabras do político nacionalista Francisco Rodríguez onde este investigador afirmaba, inequivocamente, a autonomía lingüística do galego fronte ao portugués desde un punto de vista sociolingüístico e político, móstrase abertamente a favor dunha variedade estándar autónoma para a lingua galega.

Ao ano seguinte, en declaracións ao semanario *A Nosa Terra* (Mascato e Carballa), Francisco Fernández Rei, non dubidaba á hora de asegurar que:

Antes de falar de normativa de consenso conviña deixar claro que na Galiza hai, na actualidade, dúas conceicións básicas ben diferentes sobre o que é ou debería ser o noso idioma. A dos que consideran que o galego é hoxe lingua de seu, estreitamente emparentada co portugués, pero lingua de seu, e a dos que non consideran que o galego e portugués sexan hoxe dúas linguas diferentes, senón dúas variantes dunha chamada lingua galego-portuguesa, como se aínda estiveramos na Idade Média.

Tan só un ano máis tarde, este mesmo estudoso (Fernández 1990a: 17-18) volve argumentar na mesma dirección:

Na actualidade, desde o punto de vista estrictamente lingüístico, ás dúas marxes do Miño fábase o mesmo idioma, pois os dialectos miñotos e trasmontanos son unha continuación dos falares galegos, cos que comparten trazos comúns que os diferencian

dos do centro e sur de Portugal; pero no plano da lingua común, e desde unha perspectiva sociolingüística, hai no actual no occidente peninsular dúas linguas modernas, con diferencias fonéticas, morfosintácticas e léxicas que poden non impedi-la intercomprensión ó existir un bilingüismo inherente entre o galego e o portugués, semellante ó existente entre catalán e occitano, o danés e o noruegués, o eslovaco e o checo, o feroés e o islandés³.

Ese mesmo ano, Francisco Fernández Rei (1990b) escribe:

[...] para o *autonomismo* lingüístico existiu unha fase común medieval (o «galego-portugués») que deu lugar a dúas linguas románicas afíns: a galega e a portuguesa moderna. Entre elas hai intercomprensión e bilingüismo inherente semellante ó que se rexistra entre catalán e ilicitano, entre danés e noruegués ou entre eslovaco e checo, pero sociolingüística e socioliterariamente galego e portugués son dúas linguas diferentes.

En 1996, Francisco Fernández Rei (1996: 39) opina, de novo, na mesma dirección:

Tendo en conta a consciencia da grande maioría da poboación galega de contar cun idioma de seu, diferente do castelán pero moi afín ao portugués, o que en condicións normais permite a intercomprensión; tendo en conta os esforzos por crear un estándar galego propio e por reivindicar-lo seu uso, xa desde o comezos do Rexurdimento do pasado século; e tendo en conta a situación sociolingüística en que vive actualmente o galego, coido que é máis correcto falar de dúas linguas modernas na Iberorromania occidental (a galega e a portuguesa) con cadanseu estándar.

Por último, xa no ano 2000, Francisco Fernández Rei (2000: 210) volve insistir na consciencia lingüística como argumento clave da nosa singularización lingüística:

4. Que exista hoxe unha lingua elaborada galega e outra portuguesa non quere dicir que, en condicións normais, non se dea mutua intercomprensión. Desde o punto de vista da distancia estrutural poderíase falar dunha soa lingua, aínda que a conciencia xeral dos falantes e dos escritores que están a elaborala desde o Rexurdimento é que se trata de dúas linguas diferentes, afíns pero diferentes.

Nas páxinas anteriores e seguintes deste mesmo artigo Francisco Fernández Rei (2000: 209-213) non dubida en declararse partidario dunha variedade estándar autónoma e propia para a lingua galega.

Fóra xa das nosas fronteiras, Sabine Albretch (1992b: 224-225) podería pasar por un exemplo case paradigmático da defensa da autonomía do galego ao ditado das argumentacións propias da *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* pois na súa obra, en concreto no seu artigo publicado na revista *Grial*, atopamos, se cadra, unha das mellores sínteses deste construto teórico:

De todo o anteriormente dito pódese concluír unha ampla definición da ‘lingua ponte’: é unha lingua en sentido sociolingüístico, que no decurso do proceso socio-cultural de emancipación da comunidade lingüística respectiva pode facilitar a comunicación intercultural. O galego une en si mesmo os criterios de ser unha lingua, en sentido sociolingüístico (así como tamén lingüístico):

- a) Particularidades lingüísticas determinadas de estrutura que puidesen parecer irrelevantes respecto ó punto de vista estritamente lingüístico.
- b) Consciencia lingüística operatoria dentro dunha comunidade étnica, histórico-social e cultural (‘individuación lingüística’).
- c) Comezo dun proceso de normalización lingüística.
- d) Recoñecemento legal do estado de lingua pola Constitución (e mais polo Estatuto de Autonomía).

Verbo dos lingüistas non-galegos que poderíamos inserir na *Teoría ou Tese da Individualización Sociolingüística*, abondaría con lembrar que o mesmo ano do relatorio presentado polo lingüista Antón Santamarina en Tréveris (1986), Klaus Bochmann (1986) e Ursula Esser (1986), ambos os dous en artigos publicados na revista *Grial*, sobre o criterio de que posuímos unha tradición literaria propia e ininterrompida desde o século XIX até a actualidade, caracterizan o idioma galego como lingua “en vía de emancipación” (Bochmann 1986: 23) e como “[...] lingua en elaboración” (Esser 1986: 334), respectivamente.

Agora ben, con independencia de que aceptemos, ou non, a data de 1986 e a autoría de Antón Santamarina como puntos de arranque temporal e conceptual, respectivamente, da *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística*, cómpre que deixemos claro que, na liña que antes apuntabamos, en tanto que o construto teórico da *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* (con todas as matizacións terminolóxicas e conceptuais que se desexe) non xurdiu da nada senón que viña a reforzar terminolóxica e teoricamente toda unha tradición argumentativa anterior especificamente galega; no noso parecer (aínda que, se cadra, cun certo distanciamento discursivo fronte aos autores mencionados con anterioridade), o lingüista galego Xesús Ferro Ruibal podería ser outro dos investigadores a mencionar entre os “artífices” da *Teoría ou Tese da Individualización Sociolingüística*.

Precisamente, dous anos antes da publicación dos artigos de Klaus Bochmann e Ursula Esser na revista *Grial*, o latinista Xesús Ferro Ruibal (1984a: 227-231) acudía ao concepto de *galego común* da primeira edición da *Gramática elemental del gallego común* de Ricardo Carballo Calero (1966) como xustificación teórica da visión do idioma galego como lingua de seu e, a maiores, como argumento en favor da pertinencia dunha variedade estándar autónoma para a nosa lingua⁴⁵⁹. Así, en Xesús Ferro Ruibal (1984a: 228-229) podíamos ler:

E hoxe por hoxe a proposta do portugués padrão como paraugas que cobra tamén o galego, é unha proposta de substitución dunha norma que xa temos máis ou menos constituída (e non nos podemos enganar nisto) por outra norma xa constituída de hai tempo e que ningún literato galego adoptou ata agora. E por algo será.

A constitución dun galego común, convencional e de ningures, é algo que está en marcha epontaneamente xa dende o século pasado. A cantidade e a calidade dos escritores ‘occidentais’ (sinaladamente Rosalía e Pondal), así como a importancia demográfica das provincias da Cruña e Pontevedra, tenden, xa hai moito, a irradiar

---

⁴⁵⁹ Xesús Ferro Ruibal (1984a: 229) definía o *galego común* como: “[...] esa lingua convencional, ese mínimo común denominador que os galegos recoñecemos como ‘lingua correcta mínima’ é algo que está en marcha”. Cremos que non deformariamos os feitos reais se, á luz da definición deste lingüista galego, relacionásemos o concepto de *galego común* co *estándar empírico* de Renate Bartsch (1987: 258-278). Téñase presente, á hora de aceptar a relación que aquí establecemos entre o concepto de *galego común* de Ricardo Carballo Calero e a *Teoría ou Tese da Individualización Sociolingüística*, estouttras palabras de Johannes Kabatek (1994: 163) verbo da *Gramática elemental del gallego común* de Ricardo Carballo Calero: “É, pois, na súa intención, moito máis do que unha gramática, é unha proposta para unha lingua común galega: [...]”.

fenómenos lingüísticos occidentais. No mindoniense Leiras (e non só nel) hai unha cantidade considerable de solución rosalianas. [...]

A constitución dun galego común, esa lingua convencional, ese mínimo común denominador que os galegos recoñecemos como ‘lingua correcta mínima’ é algo que está en marcha. E está en marcha dende o século pasado sen contar co portugués.

Nunha sorte de resumo do traballo anterior, Xesús Ferro Ruibal (1984b: 53) reafirmase nas súas opinións primeiras cando asegura que:

O Rexurdimento galego que se inicia no XVIII coas cavilacións inéditas do P. Sarmiento colle ó galego sen un patrón normativo. A longa guadanización dos séculos ágrafos fixo que os galegos perdesen a memoria da existencia dunha literatura galega medieval. Só o P. Sarmiento andaba coa mosca trala orella, por le-lo famoso testemuño do Marqués de Santillana. É posible que Rosalía, Curros e Pondal morresen sen saber que houbera unha literatura galega medieval. Polo tanto eles tiveron que crear unha ortografía e un galego común a partir da súa persoal experiencia lingüística e a partir do seu propio sentido común.

Anos máis tarde, Xesús Ferro Ruibal (1992: 379) retoma o concepto de *galego común* e afirma:

O galego común é unha convención que se formula espontaneamente e que espontaneamente se vai impoñendo. Cando chegamos á Xeración Nós, xa atopamos escritores que, mirando como escriben, un non sabería dicir de onde son: Castelao, Risco e Otero Pedrayo; un galego que, sendo de todos, non é de ningún lugar concreto de Galicia: os rianxeiros Castelao e Manuel Antonio, por exemplo, non usan o seseo.

E dicir, en Galicia buscou e atopouse un galego común.

Xa que logo, lidos os textos anteriores, non nos debería chamar a atención que en Xesús Ferro Ruibal (1984a: 243-247), sen chegar a empregar ningún dos termos directamente vinculados coa *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística*, encontremos outra das sínteses máis precisas deste construto teórico⁴⁶⁰:

---

⁴⁶⁰ As potencialidades teóricas do concepto de *galego común* non se esgotan nas formulacións de Xesús Ferro Ruibal (1984a, 1984b, 1992) senón que se retoman, ao longo da década dos anos noventa, entre

¿Como logo se constitúe unha lingua ou un dialecto?: cando unha colectividade empeza a sentirse unha comunidade e a sentirse reflexada nunha determinada suma de peculiaridades; cando todos coidan irrelevante a diferenza entre geada e non gheada, pero importante a diferenza entre faba/haba; cando se considera irrelevante a diferenza moito/moito, pero importante leite/leche; e así sucesivamente; e cando a xente sente que as fabas e mailo leite (e así sucesivamente) representan a súa maneira de se expresar. Daquela é cando se empeza a ter conciencia de falar unha lingua distinta. Os escritores son os que dan forma a este sentimento difuso ó acomodaren os seus escritos a ese senso lingüístico que manifesta a comunidade. Nese momento, cando un elevado número de peculiaridades lingüísticas empezan a sentirse como representativas dun determinado grupo social (os galegos, os cataláns, os italianos e tal) é cando se constitúe a convención social que chamamos lingua. Convención, porque se inclúen un determinado número de fenómenos e se exclúen outros. Social, porque o resultado desa convención, en grande parte creada polo letra escrita, é aceptada por unha comunidade como a súa principal seña de identidade. [...]

Se a resposta á dubida lingua/dialecto en rigor non pode ser lingüística, ten que ser extralingüística. Quizais o único camiño certo sexa analizar que conciencia ten a comunidade da súa fala. Eu penso que neste caso a resposta é clara. Todo o traballo cultural realizado dende o Rexurdimento e toda a reforma sociocultural en marcha para normaliza-lo idioma, son unha proba evidente de que a sociedade galega sente o galego como a lingua de Galicia, próxima pero distinta da portuguesa e da castelá.

De acordo con todo o visto até este momento, cremos que non nos equivocariamos se afirmásemos que a *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* aparece (con todos os matices que xa vimos), no debate sobre a codificación ortográfica e gramatical do noso idioma, como un construto teórico máis ou menos consciente e máis ou menos fechado no debate sobre a codificación ortográfica e gramatical do noso idioma contra a segunda metade da década dos anos 80

---

outros, por lingüistas como Francisco Fernández Rei (1990: 30, 1995: 178-179), Benigno Fernández Salgado e Henrique Monteagudo Romero (1995) e Antón Santamarina (1995: 62-65). Así, por exemplo, en Francisco Fernández Rei (1995: 178-179) lemos: “Polo que respecta á lingua galega, hoxe existe xa un galego común utilizado pola maior parte dos usuarios, aínda que con discrepancias puntuais. Este galego común representa en boa medida os falares do galego central, especialmente na fonética, pero contén algunhas solucións morfolóxicas do galego occidental e algunha do oriental: trátase dun ‘supradialecto’ que ‘resume’ o diasistema do territorio lingüístico do galego actual”.

(Bochmann 1986, Esser 1986, Fernández 1988, Ferro 1984a, 1984b; Santamarina 1989).

Con posterioridade, ao longo na década dos anos 90, cando o pensamento do politólogo alemán H. Kloss e as reformulacións do mesmo pola banda do sociolingüista croata Žarko Muljačić comezan a ser coñecidas e a ser de uso común entre os lingüistas galegos, a *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* non só recibe un novo pulo senón que, así mesmo, adquire unha consistencia teórica e metodolóxica descoñecida até entón visto que as novas achegas teóricas permiten encher certas lagoas conceptuais de épocas precedentes⁴⁶¹.

Mais, antes de introducirmos no uso que fixeron os defensores da *orientación autonomista* das teorías de H. Kloss así como das reformulacións ulteriores do seu pensamento por Žarko Muljačić, ao noso xuízo, sería moi interesante que trouxeramos a colación estas palabras do lingüista Constantino García González (1982: 23) pronunciadas no *Coloquio sobre Tradición, actualidade e futuro do galego* celebrado en Tréveris do 13 ao 15 de novembro de 1980:

No ano de 1966 foi creada na Facultade de Filosofía e Letras da Universidade o Departamento de Filoloxía Románica. Nel comenzáronse a realizar traballos especializados en filoloxía e lingüística galegas, e a redactarse estes en galego, polo que xurdiu o problema do modelo lingüístico empregado na súa redacción. Intentouse que estes traballos tivesen unha uniformidade de lingua, prescindindo das peculiaridades lingüísticas dos seus membros; por iso estes se plantexaron a posibilidade dunha lingua

---

⁴⁶¹ É evidente que, se atendemos á xustificación da autonomía da lingua galega sobre a existencia dunha consciencia plurisecular de termos un idioma propio e/ou sobre a existencia dunha secular tradición literaria, as manifestacións primeiras da *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* poderían retrotraerse: 1º) en atención aos comentarios de Johannes Kabatek (1994: 163-164), até 1966, ano en que, primeiro, sae á rúa a primeira edición da *Gramática elemental del gallego común* de Ricardo Carballo Calero (1966) e, segundo, o lingüista Constantino García González toma posesión da primeira cátedra de Filoloxía Románica da Universidade de Santiago, 2º) segundo Klaus Bochmann (1992: 372), Xesús Ferro Ruibal (1984a: 190-194, 1992: 378-380) e Constantino García (1982: 23), ben até 1971, ano en que o ILG (Instituto da Lingua Galega) publica o *Gallego I* (ILG 1971) elaborado a partir de toda unha serie de materiais lingüísticos de recolleita previa, ben até 1973 cando Ramón Piñeiro, na súa carta aberta a Manuel Rodrigues Lapa incluída na revista *Grial*, caracteriza o noso idioma como “[...] lingua de cultura escrita [...]” (Piñeiro 1973: 392) e 3º) en consonancia coas afirmacións dunha nutridísima nómina de investigadores (Bochmann 1992: 372, Esser 1986: 337, Fernández 2000: 210, Ferro 1984a: 227-231, 242-248, 1984b: 53; Kabatek 1992: 72, Monteagudo 1997: 24, 1998; Santamarina 1995: 62-70), non sería moi arriscado afirmar que as primeiras manifestacións inconscientes da *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* se remontan aos mesmos comezos da tradición literaria do galego (isto é, contra finais do século XVIII con Martín Sarmiento) en tanto que, como nos lembra Klaus Bochmann (1992: 372), sen unha consciencia lingüística minimamente operativa entre os falantes da nosa lingua de termos un idioma propio sería moi difícil que, desde os nosos primeiros textos escritos, houbese entre nós un desexo de arredar ao noso idioma do seu estado dialectal inicial.

culta, unificada que puidese servir de base a tódolos traballos do Departamento e que ó mesmo tempo puidese ser usada como lingua de ensino en tódolos niveis deste.

Aínda que existían, certamente, gramáticas e algúns pequenos métodos pró ensino primario, os membros do Departamento tiveron como meta facer un método de aprendizaxe do idioma que fora práctico e que servise de modelo lingüístico único, tanto pró ensino coma prá redacción de traballos de investigación.

Despois de estar traballando bastante tempo na recolleita de materiais lingüísticos por todo o territorio galego e ter preparados materiais dialectais prá súa publicación, pensamos que era chegado o momento non só de facermos unha normativa práctica que servise como lingua culta pra estes traballos e lingua axeitada pró ensino, senón tamén de crearmos unha institución universitaria supradepartamental que tivese como misión non só a realización de traballos de investigación sincrónica da realidade lingüística do galego, de traballos puramente dialectais, de formación do persoal investigador, senón tamén que tivese como fin primordial a promoción e cultivo da lingua galega en tódolos niveis da vida galega.

En maio de 1971 preséntase ó público a edición de Galego 1 e créase oficialmente o Instituto da Lingua Galega.

Contra o final deste mesmo relatorio, Constantino García (1982: 32) afirma:

Como xa se indicou noutros momentos deste informe, a práctica inexistencia de estudos lingüísticos e filolóxicos sobre o galego era tal, que nos vemos na necesidade de acometer unha serie de empresas e realizar unha serie de traballos, de maneira que nuns poucos anos o galego poida recorrer-lo camiño de investigación que noutras linguas comenzou hai cerca de dous séculos. Na liña xa iniciada de recolleita do galego vivo, acometemos como un dos proxectos mais ambiciosos desde a nosa creación, a realización do *Atlas Lingüístico Galego*. Cómpre sinalar aquí que o Instituto proclamou sempre o máis fondo respecto pola lingua falada polo pobo, recoñecendo neste, como único depositario, o patrón e norma a seguir, e que os nosos estudos sincrónicos se basan na lingua falada; por outra parte, no que se refire á xeografía lingüística apenas contamos con máis material có publicado no ALPI, o que é evidentemente insuficiente.

Anos despois, Francisco Fernández Rei (1991: 15) redacta o seguinte texto:

Os antecedentes do ILG arrincan de 1966, ano en que Constantino García González tomou posesión da primeira cátedra de Filoloxía Románica da Universidade de Santiago e posteriormente pasou a dirixir na desaparecida Facultade de Filoloxía e Letras o Departamento de Filoloxía Románica, no que se iniciaron diversas investigacións sobre a lingua galega, especialmente a recolleita de material lingüístico en todo o territorio de fala galega, partindo practicamente de cero.

Pensamos que, nos textos, precedentes pódese ver, ben ás claras, como o construto teórico da *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* camiñou, nomeadamente desde a creación do Instituto da Lingua Galega en 1971 (ILG)⁴⁶², sempre moi unido a unha metodoloxía de traballo que Klaus Bochmann (1992: 371-372) etiquetou como *autoxestión lingüística* na medida en que, visto que os defensores desta teoría sempre partiron da convencemento de que o distanciamento da lingua galega fronte á lingua castelá só se podía construír a partir dos trazos máis específicos da fonética, da morfoloxía e da sintaxe da nosa realidade lingüística e dado que o coñecemento que posuía a lingüística galega desa realidade lingüística era, contra mediados dos anos 60, en opinión de Constantino García González (1982: 30), de Francisco Fernández Rei (1991: 15) e de Antón Santamarina (Monteagudo 1996: 30), case cero; cumpría, antes de facermos calquera tipo de proposta normativa para a nosa lingua (ortográfica, morfolóxica ou léxica), acometer un estudo sistemático, rigoroso e científico da multidimensionalidade da nosa lingua (non só do seu ámbito oral). Con palabras de Xesús Ferro Ruibal (1984a: 262), unicamente “[...] afondando na nosa realidade, atopamos abonda diferenza”.

Cremos que as intencións reais dos “construtores” da *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* fican abondo claras nestas palabras de Enrique Monteagudo e Francisco Fernández Rei (1982b):

---

⁴⁶² É obrigado recoñecer que a data de 1971 en que se crea o ILG non constitúe o punto de arranque exacto do principio de *autoxestión lingüística*, pois, como comenta Johannes Kabatek (1994: 163), na primeira edición da *Gramática elemental del gallego común* de Ricardo Carballo Calero (1966) xa había “[...] un intento de poñer ó día todo o que se sabía sobre a lingua e, ademais, de unificar unha lingua onde había usos diverxentes”. Por outra banda, Francisco Fernández Rei (1991: 15) considera que os antecedentes do labor iniciado polo ILG retrotráense ao ano 1966 cando, tras a toma de posesión de Constantino García González da cátedra de Filoloxía Románica na Universidade de Santiago de Compostela, comezan “[...] diversas investigacións sobre a lingua galega, especialmente a recolleita de material lingüístico en todo o territorio de fala galega, partindo practicamente de cero”.

O que é un problema lingüístico é o camiño normativizador que siga o galego pra poder ser usado como lingua plena e normal. Pra nós, prós que consideramos que o galego é hoxe lingua de seu e non dialecto nin do castelán nin do portugués, este camiño normativizador ten partir do coñecemento mais completo posible do galego real vivo hoxe, eliminando naturalmente dentro do posible todo que nun estudio serio o faga parecer como espúreo. Pra este labor, a lingua portuguesa (e os dialectos portugueses) preséntasenos como un instrumento inestimable, mais nunca como un fin; un medio que require estudio, sin perder de vista as demais linguas románicas nin, por suposto, a propia historia.

Como se pode ver en Xesús Ferro Ruibal (1984a: 262, 275-280), así como en toda a nómina de investigadores citados e mencionados con anterioridade, a posta en práctica da metodoloxía de traballo que se designa como *autoxestión lingüística*, tal e como, por outra banda, xa marcaba o lema da nosa Real Academia Galega (*Colligit, expurgat, innovat*), esixía, nunha primeira etapa, afrontar unha análise pormenorizada, sistemática e obxectiva das estruturas básicas do galego falado no ámbito fonolóxico, morfosintáctico e léxico de todo o territorio galego, continuar co estudo do galego escrito e rematar coa procura da coherencia interna entre as diferentes variedades lingüísticas da propia lingua así como a congruencia con outras linguas afíns.

Con posterioridade, unha vez que a lingüística galega, grazas ao amplísimo material lingüístico (fonético, morfolóxico, sintáctico e léxico) que se recollera desde 1966 para a redacción de memorias de licenciatura, de teses de doutoramento e para o *Atlas Lingüístico Galego (ALGa)* así como para a elaboración dalgúns traballos lexicográficos, contaba cun nivel de coñecemento das estruturas básicas da súa realidade lingüística moi parello ao existente verbo doutras linguas europeas, os lingüistas podían afrontar, con certas garantías de éxito, a segunda etapa na metodoloxía da *autoxestión lingüística*; isto é, a elaboración de modelos normativos propios e autónomos onde se visualizase un certo distanciamento fronte a outros modelos normativos relativamente afíns (é dicir fronte ao portugués e castelán).

Así e todo, ao pé de todo o dito verbo de que o distanciamento (socio)lingüístico necesario para o *nacemento-recoñecemento* da lingua galega (= *individualización sociolingüística*) esixía, de seguirmos a metodoloxía de traballo da *autoxestión lingüística*, antes de elaborar unha proposta normativa propia e autónoma que actuase como diacrítico simbólico do noso idioma con respecto á variedade estándar do castelán

e do portugués, un estudo polo miúdo da nosa realidade lingüística a través do cal puidésemos detectar, na nosa riqueza lingüística, peculiaridades lingüísticas potencialmente individualizadoras (Monteagudo e Fernández 1982b, 1982c, 1982 d); cómpre engadir, agora, que os lingüistas consagrados ao esforzo de elaborar un modelo normativo propio e autónomo para o noso idioma segundo as tres fases recollidas no lema da Real Academia Galega (*Colligit, expurgat, innovat*) nunca deixaron de recoñecer o carácter provisional e experimental das súas primeiras propostas normativas en tanto en canto, na propia redacción deses textos, xa se facía referencia á súa natureza provisional.

Precisamente, Domingo García-Sabell, daquela Presidente da Real Academia Galega, escribía no *Limiar ás Bases prá unificación das normas lingüísticas do galego* da Universidade de Santiago de Compostela (USC 1977)⁴⁶³ este parágrafo:

Como no seu día fixeran a Academia e mailo Instituto, tamén neste caso se procede con plena consciencia do valor fundamentalmente experimental das normas propostas. De ahí a súa atinada flexibilidade, como cómpre tratándose dunhas normas que non son propostas e non impostas. Por todo iso e polo que teñen de camiño ben fundado prá unificación normativa da nosa lingua, son merecentes da mellor acollida por parte de tódalas persoas e entidades interesadas no logro desa unificación. Confiamos en que a unificación definitiva, que terá que se basar na consagración polo uso, e na oficialización pola Xunta de Galicia, non tardará en chegar.

Fora xa da relación da *Tese o Teoría da Individualización Sociolingüística* coa metodoloxía de traballo da *autoxestión lingüística*, cremos que, a continuación, é interesante analizar o impulso que recibiu este construto teórico cos conceptos de *Lingua por Distancia* (al. *Abstand*) e *Lingua por Elaboración* (al. *Ausbau*) derivados da obra de H. Kloss e das reformulacións posteriores de Žarko Muljačić.

En síntese, e segundo a adaptación do pensamento de H. Kloss desenvolvido polos nosos lingüistas ao longo da década de 1990 (Fernández 1990a, 1995; Fernández e Monteagudo 1995, Ferro 1992, Monteagudo 1995, 1997; Santamarina 1995), unha *Lingua por Distancia* sería unha variedade lingüística que se diferencia claramente doutras linguas pola súa distancia estrutural (p.e. o vasco verbo do galego) e unha *Lingua por Elaboración* sería unha variedade lingüística que non está moi distante

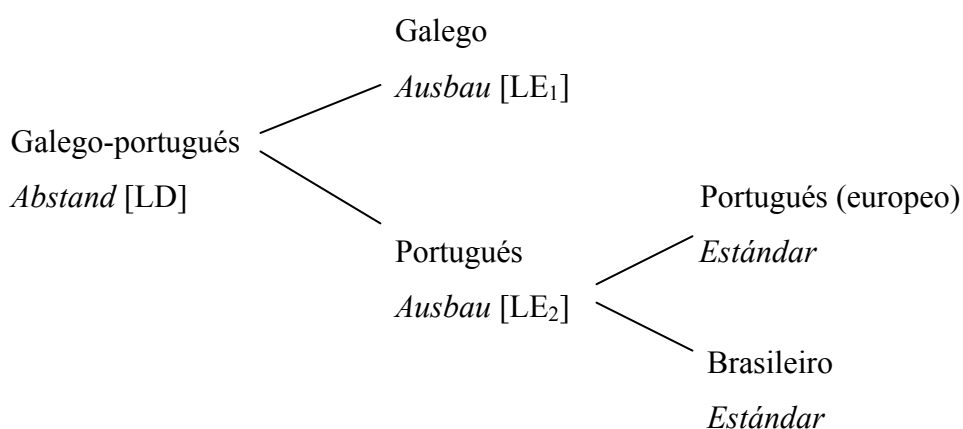
---

⁴⁶³ En diante, Bases do 77.

lingüísticamente doutras variedades lingüísticas (p.e. o monegasco verbo do francés e do italiano estándar) mais que o conxunto da comunidade dos seus falantes considera unha lingua de seu e, por conseguinte, a través dun proceso de *planificación lingüística* (é dicir, *planificación da estrutura* e *planificación social*) consegue ascender á condición de lingua de seu.

Certamente, a maioría de lingüistas galegos que, ao longo da década de 1990, se pronunciaron sobre o noso idioma desde a base teórica do pensamento de H. Kloss (Fernández 1990a: 18, 1995: 192-193; Fernández e Monteagudo 1995: 100-102, Monteagudo 1995: 211, Santamarina 1995: 71-72) coinciden na idea de que, na actualidade, na Iberorromania occidental, conviven dúas *Linguas por Elaboración* (*Ausbau*) modernas, a galega e a portuguesa, que se foron consolidando como tales *Linguas por Elaboración* nos períodos cronolóxicos que se estenden desde o século XIX até a actualidade e desde o século XVI ao XIX, respectivamente. Por súa vez, estas dúas *Linguas por Elaboración* modernas proceden dunha mesma e única *Lingua por Distancia* (*Abstand*) medieval que, polo xeral, se designa coa etiqueta de lingua galego-portuguesa.

A maiores, a *Lingua por Elaboración* portuguesa sería unha *Lingua policéntrica* (Fernández e Monteagudo 1995: 102, Monteagudo 1997: 20) con dous centros lingüísticos (o brasileiro e o europeo) aos cales lles corresponderían outras tantas variedades estándar parcialmente diversificadas entre si. Xa que logo, a evolución histórica, desde a época medieval até a actualidade, poderíamola sintetizar do seguinte xeito (Fernández e Monteagudo 1995: 102):

Como se pode comprobar en todos os autores mencionados até este momento, a defensa do galego como *Lingua por Elaboración* (*Ausbau*) moderna e independente da

Lingua por Elaboración portuguesa actual aséntase, en esencia, sobre dous criterios de carácter extralingüístico, para sermos máis concretos de índole sociolingüística: 1º) a consciencia plurisecular da comunidade lingüística galega de posuírmos un idioma propio diferente da lingua portuguesa e da lingua castelá e 2º) os esforzos desde o Rexurdimento por elaborar unha variedade estándar autónoma e propia así como na reivindicación explícita e efectiva do seu uso desde ese momento.

Así mesmo, desde esta visión do idioma galego como *Lingua por Elaboración*, reivindícase unha variedade estándar autónoma e propia para a lingua galega non subordinada, directa ou indirectamente, á variedade estándar da lingua portuguesa en atención á: 1º) fidelidade á tradición espontánea de cultivo autónomo do noso idioma desde o século XIX, manifestación, en última instancia, como xa vimos, dunha consciencia idiomática de noso fronte ao castelán e ao portugués (Ferro 1984a: 228-229) e 2º) un principio de tipo práctico que ansía a singularización da comunidade lingüística galega fronte ás comunidades castelanófona e lusófona (Bochmann 1992: 371, Fernández 1995: 195, Santamarina 1995: 74) ademais da rearticulación da nosa comunidade lingüística por medio da incorporación ao ámbito lingüístico galegófono dos individuos, en número crecente, castelanófonos (Monteagudo 1995: 215, 1997: 29).

No entanto, aínda que a conceptualización do idioma galego como *Lingua por Elaboración* ou como *Lingua Elaborada* chegase a ser amplamente maioritaria entre os lingüistas galegos e foráneos partícipes da *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* durante toda a década de 1990, estes mesmos lingüistas, segundo avanzaba o novo milenio e conforme foron coñecedores das críticas do sociolingüista croata Žarko Muljačić ao concepto de *Lingua por Distancia* de H. Kloss así como da súa *lingüística relativística* e de todos os avances teóricos a ela asociados (de todos os cales demos cumprida información na nosa introdución teórica), están a substituír, progresivamente, a caracterización para o noso idioma de *Lingua por Elaboración* ou *Lingua Elaborada* pola etiqueta de LM; isto é, de L(ingua) M(edia).

Certamente, por moito que a etiqueta de *Lingua por Elaboración* fose do noso agrado en tanto que implica unha referencia inequívoca á loita secular da comunidade lingüística galega por recuperar o estatuto de lingua para o noso idioma e, nese sentido, con ser o termo de *Lingua por Elaboración* unha denominación ben acaída á realidade sociolingüística galega actual e, xa que logo, perfectamente útil hoxe en día; cómpre recoñecer que a etiqueta de L(ingua) M(edia) con que lingüistas como Francisco Fernández Rei (2001b) e Žarko Muljačić (2004) designan a situación actual da nosa

lingua, ademais de contar coa virtude de conxugar a dimensión diacrónica e sincrónica, posúe a vantaxe incuestionable de que nos permite dar conta da realidade innegable de que, hoxe por hoxe, a lingua galega aínda non conseguiu superar, por completo, a secular conxuntura de subordinación funcional á variedade estándar da lingua castelá. Bótase de ver que non poucos dos nosos falantes (ben como simples falantes, ben na súa dimensión de oíntes ou lectores) executan *nolentes volentes* unha parte (ás veces, considerable e substancial) dos seus actos lingüísticos nun castelán máis ou menos correcto (ou, se callar, sería mellor dicir máis ou menos incorrecto).

Desde este punto de vista, pensamos que ninguén se debería escandalizar se, de situármonos dentro dos límites teóricos fixados pola *lingüística relativística* e do seu *modelo relativístico* tal e como se presentaron na introdución teórica e de focalizarmos exclusivamente sobre a incuestionable subordinación funcional actual do noso idioma á variedade estándar do castelán, caracterizásemos ao idioma galego como unha L(ingua) B(aixa). Correlativamente, se, pola contra, outra volta, á marxe de calquera outra consideración, centrásemos a nosa atención sobre o proceso de *planificación lingüística* desenvolvido polo noso idioma desde o século XIX con vistas á conformación dunha variedade estándar autónoma e propia quen de supraordinar ás nosas variedades lingüísticas vernáculas populares, o idioma galego, agora fronte ao galego popular, podería ser definido como unha L(ingua) A(lta).

Así pois, como, por outra banda, acontece (por citar só algúns casos moi ben coñecidos por todos nós) no contexto do estado español co catalán e co éuscaro, visto que o idioma galego é, á vez, unha L(ingua) B(aixa) con respecto á variedade estándar do castelán e unha L(ingua) A(lta) en relación ás nosas variedades lingüísticas vernáculas populares; quizabes, desde unha perspectiva sociolingüística, fose posible caracterizar ao noso idioma (Muljačić 2004: 51-52) como unha L(ingua) M(edia).

Verbo da consideración do galego como L(ingua) M(edia), encontramos en Francisco Fernández Rei (2001b: 307) a seguinte afirmación:

Dun xeito semellante ó catalán, tamén no caso galego actual podemos falar dunha situación macrodiglósica (ou ben de dobre diglosia superposta de Fasold), especialmente na Galicia administrativa onde as variedades orais galegas (con seseo, gheada, dialectalismos morfolóxicos e interferencias léxicas do castelán) son a lingua baixa fronte ó galego estándar, que é lingua alta e con prestixio, sobre todo canto menos galega sexa a súa fonética e a súa entoación e canto máis léxico ‘académico’ presente. Á

súa vez, o galego estándar é lingua baixa verbo do español, que na variedade de Galicia pode estar inzado de galeguismos de moi diverso tipo.

Agora ben, con independencia de que se acepte, ou non, a caracterización do idioma galego como unha L(ingua) M(edia), é importante non esquecer que, a teor do visto na introdución teórica tocante á reformulación do pensamento de H. Kloss por Žarko Muljačić desde mediados da década de 1980, o concepto de L(ingua) M(edia) semella ser moi interesante para tratar coa conxuntura sociolingüística en que está inmersa a lingua galega actualmente porque, ao insistir esta etiqueta na condición de transitoriedade en que se debaten determinadas realidades idiomáticas, esta denominación permite pór de relevo que, co paso do tempo e en virtude das circunstancias sociais, políticas e económicas concretas que circunden ao noso idioma, o estatuto actual do noso idioma podería mudar *in melius* (isto é, en liña ascendente) ou *in peius* (isto é, en liña descendente). Así, se a lingua galega (en realidade, se os galegos) conseguise rematar de xeito satisfactorio o proceso de conformación dunha variedade estándar e se o noso idioma se lograra liberar, plenamente, da súa subordinación funcional actual á lingua castelá, sería factible que o noso idioma ascendese á categoría de L(ingua) A(lta). Pola contra, e postos no peor dos escenarios posibles, se a variedade estándar do idioma galego perdese toda capacidade de supraordinación das nosas variedades lingüísticas vernáculas populares e se esta posición pasara a estar ocupada, exclusivamente, pola variedade estándar do castelán, o idioma galego descendería, inexorablemente, á condición de, cando menos, L(ingua) B(aixa).

Evidentemente, ao xuízo dos lingüistas defensores da *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* (Monteagudo e Fernández 1982b, 1982d), esta dobre evolución posible de índole prospectiva sería quen outorgaría a súa auténtica relevancia ao debate sobre a codificación ortográfica e gramatical do noso idioma. Con independencia de cal sexa a nosa elección persoal, ninguén pode negar que, sen chegar a ser factor determinante, a escolla dun ou doutro modelo normativo para o noso idioma constitúe un factor coadxuvante esencial pois, ben en positivo, ben en negativo, e sempre en interacción cos factores condicionante sociais, políticos, culturais e económicos que nos rodean, isto incidirá na ansiada liña ascendente da lingua galega.

Non podemos abandonar o ámbito da *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* sen facer mención á perspectiva que Francisco Fernández Rei (1990a:

18, 1990b, 1995: 191) denomina *socioliteraria*. É evidente que, para os máis dos lingüistas encadrables neste construto teórico, outro dos aspectos que apoia a visión do galego como lingua de seu fronte ao portugués sería tanto a consciencia secular dos nosos escritores, desde o Padre Sarmiento até Ferrín (Cordal 1999: 220, Fernández 1980, 2000: 210, Monteagudo 1997: 24, Santamarina 1978)⁴⁶⁴, de que posuímos unha lingua propia e, por conseguinte, o seu desexo de construír, con palabras de Francisco Fernández Rei (2000: 210), un “[...] arquetipo da lingua literaria válida para tódolos galegos e para tódolos usos da lingua, que non sexa a variedade de ningún lugar pero que calquera galego, dun xeito ou doutro, se vexa reflectido nesa lingua de cultura, vehículo tamén dunha literatura nacional emancipada”⁴⁶⁵.

En opinión dos lingüistas partidarios da *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* os escritores galegos nunca se viron a si mesmos como parte da tradición literaria dos autores clásicos portugueses senón que se consideraron sempre unha literatura independente e autónoma. Na esteira desta focalización da nosa historia literaria Ramón Piñeiro (1973: 398) escribiu na súa nomeada carta en contestación a Manuel Rodrigues Lapa estas palabras que, en certo sentido, anticipan o posterior concepto de *Lingua Elaborada*:

O noso amigo sabe moi ben que ningunha lingua está incapacitada de seu para se converter en lingua literaria. Depende de que sexa ou non cultivada literariamente e, sobre todo, de que conte con cultivadores de talento creador e sensibilidade artística. E o galego, desde hai cen anos, contou e conta con cultivadores de talento e sensibilidade, e a súa obra fai que o galego sexa unha lingua literaria. Non son os filólogos nin os lingüistas os que decretan cando unha lingua é literaria. Son os poetas, os narradores, os dramaturgos, os ensaistas os que, cultivándoa, fana literaria. Así, Rosalía, Pondal, Curros, Cabanillas, Manuel Antonio, Pimentel, entre outros poetas, e Castelao, Risco, Otero Pedrayo, Cuevillas, Dieste, Cunqueiro, Fole, Blanco Amor, García-Sabell, Rof

---

⁴⁶⁴ Tocante a esta cuestión así opinaba o lingüista Antón Santamarina (1978): “Este galego ilustre lusizado [...], que non chegaron a convencer ós mellores dos nosos escritores (ahí están os Foles, Cunqueiros, y Blancoamores pra demostralo, aínda que non deixara de entrarlles tamén na periferia do sistema certa dose de contaminación)”.

⁴⁶⁵ De xeito moi similar opinaban María Pilar García Negro e Xosé María Dobarro Paz (1980b) cando afirmaban: “A mesma noción en se de ‘língua de cultura’ é falsa, pois como recoñece o mesmo Rodrigues Lapa: ‘Há mais de cem anos que se escreve Galego na Galiza, e isto lhe basta para acreditar que ele serve para todos os empregos duma língua de civilização’ (2). Se isto é así, se xa está demostrado dabondo a ‘aptitude’ do noso idioma para tarefas científicas e literárias, compre seguir camiñando polo mesmo vieiro, isto é, normalizalo en todos os ámbitos, darlle carta de naturalidade ao uso do noso idioma en todas as situacións e en todas as funcións”.

Carballo, Celestino F. de la Vega entre outros narradores e ensaistas, fixeron do galego unha lingua literaria.

Xa dentro do noso marco cronolóxico Xesús Ferro Ruibal (1984a: 225) afirma que:

O portugués non é o nivel literario do galego. Chega con botarlle un vistazo á traducción portuguesa de «Memorias dun neno labrego» para ver que aquilo é outra cousa. A propia existencia da traducción portuguesa xa o indica claramente. Tampouco a estilística da lingua galega é sempre igual á da portuguesa.

Dentro da chamada *perspectiva socioliteraria* tamén cabería incluír, como outro dos trazos que segundo os partidarios da *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* singularizaría sociolingüisticamente ao galego verbo do portugués, a nosa fraseoloxía porque, en opinión de Xesús Ferro Ruibal (1984a: 224-227), das locucións, frases proverbiais e modismos que conforman os nosos ditos populares e que, por conseguinte, son unha parte relevante da lingua, “[...] só unha pequenísima parte parece ser común a Galicia e Portugal” (Ferro 1984: 225).

Tratada xa, nas súas liñas esenciais, a defensa da autonomía do idioma galego fronte á lingua portuguesa e á lingua castelá sobre o construto teórico da *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística*, pensamos que, se quixeramos dar un paso máis no tocante á reflexión sobre os principios teóricos esenciais que sustentaron a *orientación autonomista*, teríamonos que introducir na análise doutra hipótese teórica que (sempre coa prudencia que esixe acuñar unha etiqueta nova) poderíamos denominar como *Tese ou Teoría da Individualización Filolóxica* ou, por usarmos un termo xa utilizado con anterioridade (e, xa que logo, moito menos problemático), como *criterio da perspectiva histórica* (Castro 1991: 34).

Con independencia de que aceptemos, ou non, o termo que aquí propomos para designar este construto teórico, interesa pór de relevo que, en esencia, esta hipótese especulativa mantén que, pois dunha análise pormenorizada dos textos medievais (literarios e documentais) escritos ao norte e ao sur do río Miño desde, aproximadamente, o século XIII até o século XVI poderíamos tirar a conclusión de que as orixes da actual configuración do idioma galego e do idioma portugués como linguas mutuamente independentes se remontan, dun ou doutro xeito, á segunda metade do

século XIII (como moito a principios do século XIV); esta configuración lingüística autónoma do idioma galego desde a época medieval sería un argumento determinante para a defensa e para a xustificación teórica da visión da lingua galega actual como un idioma autónomo e independente verbo do portugués así como para a reivindicación dunha variedade estándar autónoma para a nosa lingua. Dito con palabras máis grosas, a *Tese ou Teoría da Individualización Filolóxica* defende que as diferenzas lingüísticas que se observan entre os textos escritos alén e aquén do Miño desde a segunda metade do século XIII (como moito, desde o século XIV) son paso previo á configuración actual do galego e portugués como linguas mutuamente independentes.

Até onde nós sabemos, o convencemento de que o estudo minucioso dos textos medievais escritos desde o século XIII ao século XVI a unha e outra beira do río Miño (daquela, desde un punto de vista filolóxico ou histórico-lingüístico) revela a existencia dunha traxectoria lingüístico-histórica diferenciada para a lingua galega desde a segunda metade do século XIII arrinca do sobranceiro filólogo galego Ramón Lorenzo (1975, 1979, 1981, 1985, 2004) e terá continuación, con máis ou menos matices, nunha serie de traballos de lingüistas posteriores.

Á marxe dos detalles, este investigador entende que, de acordo coa información lingüística que se deriva da análise escrupulosa dos textos literarios e documentais medievais, pódese afirmar explicitamente que: 1º) o idioma galego e o idioma portugués emerxen, a partir do latín, como linguas escritas mutuamente independentes na segunda metade do século XIII e 2º) o proceso de incremento gradual, constante e progresivo da escasa distancia lingüística que, no século XIII, existía entre galego e portugués, por causa das moi diferentes circunstancias históricas e socio-políticas que rodearon a unha e outra lingua desde o século XIII en diante, será de tal envergadura que, acumuladas tantas e tan marcadas diferenzas lingüísticas no plano fonético, morfolóxico e léxico entre galego e portugués no período que se estende desde o século XIV até finais do século XVIII (nomeadamente desde o século XVI debido ao sometemento total do noso idioma á cultura e á lingua de Castela), isto será un factor determinante para que, na segunda metade do século XVIII e principios do XIX, o galego (re-)emerxa como unha lingua de cultura independente e autónoma verbo do portugués.

Así pois, se o galego e o portugués son dúas linguas mutuamente independentes desde o século XIII e se a deriva lingüístico-histórica posterior destas dúas variedades lingüísticas veu arredar aínda máis estes dous idiomas até o extremo de que o idioma galego (re-)emerxa como lingua independente e de que abonde cun simple cotexo de

dous textos escritos en galego e portugués actual para decatarnos da súa natureza como linguas mutuamente independentes; o lingüista Ramón Lorenzo (1981: 13) asegura que: “A normalización do galego agora ten que se facer dentro da mesma lingua, se é que queremos conservala, non desde os postulados doutra lingua, por moi parente que sexa da nosa”.

Así e todo, consciente da “[...] relativa unidade das Cantigas trovadorescas.” (Lorenzo 1981: 10) e, así mesmo, consciente de que esa relativa identidade lingüística na poesía trovadoresca se podería utilizar como evidencia textual en contra da súa visión da lingua galega e portuguesa como idiomas de seu desde o século XIII; o filólogo Ramón Lorenzo (1981: 10-11), sen chegar a cuestionar, en ningún momento, esa realidade filolóxica irrefutable, non renuncia, asemade, a un enfoque anovador das Cantigas trovadorescas cuxa énfase no carácter relativamente excepcional dos Cancioneiros medievais con respecto ao conxunto de textos escritos na Idade Media (literarios e documentais) obedece, evidentemente, ao desexo de que nos decatemos da necesidade de completar a imaxe que da lingua medieval fornecen as Cantigas trovadorescas coa perspectiva que se deriva da análise doutras fontes textuais históricas.

Para Ramón Lorenzo (1981: 10-11), as especificidades das Cantigas trovadorescas no contexto global dos textos escritos medievais sería consecuencia: 1º) do labor de uniformización executado polo Conde D. Pedro de Barcelos no século XIV sobre os Cancioneiros que, ademais dunha escolma da literatura trovadoresca anterior, desenvolveu un labor de homoxeneización das grafías empregadas por autores galegos e portugueses cara a un sistema gráfico menos vacilante e de clara fasquía portuguesa e 2º) de que os trovadores medievais usaron unha “[...] lingua unitaria, o mesmo que fixeran antes os trovadores provenzais” (Lorenzo 1981: 10).

Así pois, se un coñecemento máis profundo da poesía trovadoresca lévanos cara á conclusión de que a súa relativa unidade é froito da “peculiar constitución” histórica dos Cancioneiros medievais e non dunha “[...] suposta comunidade lingüística ‘galego-portuguesa’[...]” subxacente (Lorenzo 1981: 10) ou, dito doutro xeito, se da análise exhaustiva das Cantigas trovadorescas deducimos que o elevado grao de cohesión lingüística que se detecta na poesía trovadoresca non se corresponde, necesariamente, cun nivel similar de uniformidade lingüística entre as falas do norte e do sur do río Miño ao longo de toda a Idade Media; salta á vista que cómpre, se desexamos aproximarnos máis á situación lingüística a unha e outra beira do río Miño durante a

etapa medieval, complementar o estudo da poesía trobadoresca con outras fontes textuais.

Precisamente, en opinión de Ramón Lorenzo (1981: 10-13), para comprendermos dun xeito máis cabal a realidade lingüística galega e portuguesa na Idade Media, sería moi conveniente cotexar o exame da poesía trobadoresca cunha análise das *Cantigas de Santa María* e dos documentos notariais na medida en que por medio da comparanza destas tres fontes textuais entre si comprobaríamos que a tendencia cara á variedade (isto é, cara ao polimorfismo) así como determinadas solucións gráficas (p.e. a ausencia de *nh* e *lh*), morfolóxicas e sintácticas son propias, específicas e características dos textos galegos⁴⁶⁶. Xa que logo, para Ramón Lorenzo (1975, 1981, 1985, 2004), as *Cantigas de Santa María* e os documentos notariais son fontes históricas concluíntes da existencia dunha lingua galega de seu desde o século XIII.

En 1985, o filólogo Ramón Lorenzo (1985: 81), na súa edición da *Crónica Troiana*, elabora un texto que resumiría os puntos esenciais da súa teoría verbo da xestación histórica da lingua galega:

Penso que está abondo demostrado que desde o comezo da literatura medieval hai unha dirección galega e unha dirección portuguesa, cunha serie de pequenas diferencias na fonética, na morfosintaxe e no léxico. Partindo dunha unidade primitiva no N., por evolución común, desde o séc. XII a separación política fixo que os dous trancos seguisen modelos diferentes. Na época de xestación dos dous idiomas non sempre se chega a unha única solución, pois constantemente vemos nos primeiros escritos varias posibilidades, pero como houbo axiña unha independencia entre as dúas zonas, as dúas linguas en moitos casos adoptaron finalmente unha solución diferente. Isto non sucede

---

⁴⁶⁶ Certamente, os estudos filolóxicos de Ramón Lorenzo (1981) sobre as *Cantigas de Santa María* de Afonso X foron utilizados polos defensores da *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* para xustificar a existencia dunha tradición gráfica especificamente galega desde a época medieval. Así, Enrique Montegudo e Francisco Fernández Rei (1982a) afirman que: “De tódolos xeitos, conviría non esquecer que *lh*, *nh* foron tomados do provenzal, polos portugueses, que empezaron a usalos por imposición real; e que o dígrafo latino *ll*, así como *ñ* (abreviatura do latín *nn*) representa a tradición ortográfica do galego, e se non, (re)léase para comprobalo as *Cantigas de Santa María*, por citarmos unha obra netamente galega, escrita ó N. do Miño, na que –segundo Ramón Lorenzo– sempre se usan grafías *-ll-* e *-nn-* (consello, quinnon) –e nunca *lh*, *nh–*, aínda que pra *nn* hai as variantes *-ny-*, *-nny-*, *-y-*, *-n-*, *-ñ-* (1). Tamén é certo que nalgunha outra obra galega hai casos esporádicos das citadas grafías provenzais *lh*, *nh*”. Pola súa banda, Xesús Ferro Ruibal (1984a: 233-235), agora desde a base dos estudos de Rudolf Rübencamp e Lindley Cintra sobre os documentos medievais galegos e portugueses, coincide con Enrique Montegudo e Francisco Fernández Rei tocante á existencia dunha tradición gráfica propiamente galega desde a época medieval cuxas características esenciais segundo este lingüista serían: 1º) uso moi esporádico dos dígrafos *lh* e *nh* e 2º) uso do dígrafo *ll* e do grafema *ñ*.

na época moderna, está xa na época medieval e moitas veces asistimos á configuración destas diferencias lendo os textos escritos do XIII ó XV.

En definitiva, a *Tese ou Teoría da Individualización Filolóxica*, tal e como se recolle en Ramón Lorenzo (1975, 1981, 1985, 2004) entende que, de conxugarmos a imaxe que ofrece a poesía trobadoresca da nosa realidade lingüística medieval coa panorámica que da mesma se obtería coa análise pormenorizada das *Cantigas de Santa María* e dos documentos notariais, poderíamos concluír que, cando menos, o arredamento lingüístico entre o idioma galego e portugués comeza na segunda metade do século XIII (como moito, no século XIV). A maiores, visto que cando aparecen as primeiras gramáticas da lingua portuguesa no século XVI existe xa plena consciencia da total independencia entre galego e portugués (Lorenzo 2004: 31) e dado que os primeiros gramáticos portugueses xa din que “[...] ‘antigamente’ a lingua era ‘case’ a mesma, pero non falan de unidade total, porque nunca a houbo⁷” (Lorenzo 1981: 9); Ramón Lorenzo (1981: 13) considera que a *planificación da estrutura* da nosa lingua, en consonancia co acontecido desde o século XIX, tería que elaborarse, con exclusividade, desde o interior do noso propio idioma.

Cremos que non caeríamos na esaxeración ou na deturpación da mensaxe real deste filólogo galego se, á vista de que a lingua galega se ve como un idioma plenamente independente da lingua portuguesa desde a segunda metade do século XIII, aplicásemos o adxectivo de “forte” á perspectiva da *Tese ou Teoría da Individualización Filolóxica* que aparece en Ramón Lorenzo.

Pola súa banda, aínda que sen chegar a afirmar explicitamente que galego e portugués son linguas totalmente independentes entre si desde a segunda metade do século XIII, Xesús Ferro Ruibal (1984a: 231-237) e Ursula Esser (1986: 338), nunha liña de argumentación moi similar á de Ramón Lorenzo, ven o galego e o portugués como dous idiomas diferentes desde unha época moi temperá xa que, de xeito categórico, negan a existencia desa etapa común entre as dúas linguas denominada comunmente galego-portuguesa ou “galego-portugués” (Ruibal 1984a: 231). Neste sentido, posto que non se afirma, explicitamente, a individualidade da lingua galega verbo do portugués desde o século XIII mais si que se nega, categoricamente, a existencia desa etapa común entre galego e portugués durante a Idade Media (en realidade, desde o século XII até o século XVI) chamada, polo xeral, galego-portuguesa,

poderíamos falar dunha visión máis temperada da versión “forte” da *Tese ou Teoría da Individualización Filolóxica*.

Sexa como for, non hai dúbida, así e todo, de que o argumento filolóxico é para Ursula Esser (1986) e Xesús Ferro Ruibal (1984a) un argumento central na defensa e xustificación dunha variedade estándar autónoma e independente para o noso idioma.

En apoio da nosa opción metodolóxica leamos, primeiro, este parágrafo redactado por Ursula Esser (1986: 338):

As investigacións sobre a historia da lingua dan unha imaxe do desenvolvemento das linguas da Península Ibérica e separan netamente as linguas galega e portuguesa. A partir da análise dos documentos escritos na Idade Media, especialmente a recentemente aparecida *Crónica Troiana* editada por Ramón Lorenzo, pódese ver unha primeira evolución diferente da lingua, e hoxe pódense considerar como argumentos contra a chamada ‘reintegración’.

Agora, vexamos estoutras liñas da autoría de Xesús Ferro Ruibal (1984a: 235-236):

As diferencias detéctanse xa no século XIII, nos primeiros documentos escritos. Inicialmente son só tendencias. Pero irán aumentando moito a partir do século XIV.

Confirma isto a conciencia lingüística que os gramáticos portugueses do XVI manifestan. Escoitade estas palabras de Duarte Nunes de Leão: [...]

Quere dicir, que xa no XVI os lingüistas portugueses teñen a conciencia de que galego e portugués foran (non eran) unha mesma lingua. [...]

Sorpréndeme oír que despois de catrocentos anos máis de separación algúns galegos encontran que hoxe galego e portugués son a mesma lingua.

Fóra xa deste vertente “forte” da *Tese ou Teoría da Individualización Filolóxica* que na orientación máis “radical” de Ramón Lorenzo (1975, 1981, 1985, 2004) pensa na lingua galega e portuguesa como dous idiomas totalmente independentes desde o século XIII e na versión máis atenuada de Ursula Esser (1986) e Xesús Ferro Ruibal (1984a)⁴⁶⁷

---

⁴⁶⁷ Xesús Ferro Ruibal (1984a: 231) designa a etapa medieval galego-portuguesa como o “mito galego-portugués”.

negaba a existencia dunha etapa medieval galego-portuguesa; temos que recoñecer que os máis dos investigadores que acudiron, a seguir, aos textos escritos medievais como xustificación dunha postura persoal en defensa dunha variedade estándar autónoma e propia para o idioma galego tenderon a unha certa moderación verbo da mensaxe do filólogo Ramón Lorenzo.

En síntese, pódese afirmar que todos eles coinciden na visión de que, de acordo coa perspectiva da realidade lingüística medieval a unha e outra beira do Miño que se extrae da análise do conxunto de textos escritos medievais (literarios e documentais), poderíamos pensar que houbo unha etapa común medieval entre a lingua galega e portuguesa desde o século XIII ao XVI denominada galego-portugués ou lingua galego-portuguesa dentro da cal, cando menos desde o século XIV, teríamos unha deriva galega e outra portuguesa que, contra o século XVI (Monteagudo 2006: 304-305), callarían en dúas linguas totalmente independentes entre si.

Así, por exemplo, Francisco Fernández Rei e Henrique Monteagudo, Gonzalo Navaza Blanco e M.ª Camiño Noia Campos, nesta ocasión como integrantes do Colectivo Seitura (1985: 18), opinaban do seguinte xeito:

Na Idade Media hai enorme semellanza entre galego e portugués, como xa se dixo, ata o punto de que podemos falar dunha única lingua: a galego-portuguesa. Pero cómpre termos en conta, en primeiro lugar, que a lingua literaria común da época medieval é unha lingua convencional, que non sempre reflexa fielmente a realidade da fala; en segundo lugar, a partir do século XIV xa se empezan a advertir diferencias entre os textos escritos ó norte e ó sur do Miño, diferencias que co paso do tempo irán facéndose máis acusadas ata dar orixe ás dúas linguas de hoxe.

En termos moi similares se expresa o lingüista portugués I. Castro (1991: 35) quen, tras admitir a forte unidade lingüística entre galego e portugués ao longo de toda a Idade Media, deseguido, afirma:

Estas diferenzas manifestam-se nas obras em prosa escritas do séc. XIV em diante. A linguagem das narrativas historiográficas e hagiográficas produzidas na Galiza (a tradução galega da *Primeira Crónica Geral de Espanha* e da *Crónica de Castela*, de fins do séc. XIII-começos do XIV; o *Tratado de Alveitaria*, os *Milagres de Santiago*, a *Crónica Troiana*, a *Geral História*, da segunda metade do séc. XIV; a *Crónica de Santa*

Maria de Iria, do séc. XV) começa a poder distinguir-se da literatura entretanto produzida em Portugal, tanto quanto á estrutura gramatical, como quanto á grafía.

Un ano máis tarde a lingüista Clarinda de Azevedo Maia (1992: 364-367), nun relatorio presentado no *I Congreso Internacional da Cultura Galega*, afirmaba, con rotundidade, que, no período cronolóxico comprendido entre os séculos XIII e XVI, á luz dos textos por ela analizados, resultaría “[...] impossível separar linguisticamente a Galiza do Norte de Portugal” (Maia 1992: 364); mais, en liñas posteriores, reconece que, desde o século XIII, tras a ruptura política entre Galiza e Portugal, existiu unha deriva galega e outra portuguesa pois o portugués, devagar e aos poucos, foise ““meridionalizando””e ““desgaleguizando”” (Maia 1992: 364) e, por conseguinte, co tempo, cristalizará en lingua en por si diferente do idioma galego⁴⁶⁸.

Na esteira destes lingüistas, o lingüista Francisco Fernández Rei (2000: 208) opina que:

A historia do galego e do portugués como lingua literaria máis ou menos única rematou, para ben ou para mal, no século XIV, porque na primeira metade do séc. XV a lingua literaria da corte de Avís elabórase afastándose do galego antigo –o que moitos chaman galego-portugués–, porque para os escritores do tempo do infante D. Pedro de Avís o modelo literario é o latín, [...].

Un ano máis tarde o propio Francisco Fernández Rei (2001a: 539) reflexionaba do seguinte xeito:

Como romanista non me cabe dúbida ningunha que galego e portugués foron ata os séculos XV-XVI o mesmo idioma, chámese galego antigo (ou medieval), galego-portugués ou con calquera outra denominación. A estrutura dos dous falares actuais segue a ser moi semellante, a distancia lingüística non é grande especialmente entre falares xeograficamente veciños (e, ás veces é ben pequena, como ocorre, por e. entre o galego do Couto Mixto ourensán e o portugués popular do veciño Barroso trasmontano.

---

⁴⁶⁸ Nun traballo máis recente a profesora Clarinda de Azevedo Maia (2002: 21-25) mostra como os lingüistas portugueses, nomeadamente desde 1990, semellan decantarse pola consideración do galego como lingua de seu desde un punto de vista sociolingüístico.

Por último, no ano 2006, o sociolingüista Henrique Monteagudo Romero (2006: 303-306), ademais de concordar con esa versión da *Tese ou Teoría da Individualización Filolóxica* que, en virtude do enfoque do noso polimorfismo e das nosas formas lingüísticas específicas (gráficas, fonolóxicas e léxicas) nos textos medievais non tanto como testemuños dunha lingua galega independente desde o século XIII senón ao xeito de probas dunha deriva galega propia dentro dunha mesma e común lingua galego-portuguesa que até o século XVI non cristalizaría en lingua en por si, poderíamos etiquetar como “feble”; pon a súa énfase na circunstancia de que, en contra da opinión de moitos dos que acudiron á realidade lingüística do galego durante o período medieval como xustificación da súa posición persoal no debate sobre a codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua⁴⁶⁹:

[...] as diferenzas entre o galego e o portugués non se deben exclusivamente a unha deriva unilateral do primeiro en senso converxente cara ao castelán e diverxente verbo do ‘tronco común’, que estaría mellor representado polo portugués centro-meridional. Dito doutra maneira, os puntos en que o galego e o portugués derivaron en senso diverxente non sempre foi o primeiro o que se afastou do ‘tronco común’ [...]. Mesmo cando o fixo, non sempre o fixo en dirección cara ao castelán. Nalgúns puntos o galego simplemente culminou innovacións orixinais que estaban en xermolo da etapa medieval, e que conducen a resultados igualmente distantes do portugués e do castelán [...].

Sen negar o alcance da deriva converxente imposta polo castelán sobre o galego, non se pode ignorar que nalgúns puntos foi o portugués o que evoluiu en coincidencia co castelán afastándose do galego, en canto este mantiña as formas máis antigas comúns. [...]

En suma: non todo o que separa o galego do portugués se debe ao influxo do castelán no primeiro, e, falando en xeral, o portugués non é máis fiel continuador da lingua medieval ca o galego.

---

⁴⁶⁹ Nunha liña moi similar xa falaban anos atrás Enrique Montegudo e Francisco Fernández Rei (1982a) cando afirmaron que: “Galego e portugués presentan evidentes diferencias lingüísticas, a tódolos niveis, que cómpre non esquecer á hora de falar de normativas. Cientificamente, é inadmisíbel considerar que todas esas diferencias son unicamente resultado do influxo castelán durante, alomenos, cinco séculos; como é acientífico partir do presuposto de que galego e portugués serían a mesma lingua de non haber ese influxo do castelán, co que implica ese presuposto: a renuncia de máis de cinco séculos de evolución plenamente galega, a prol da imposición de rasgos portugueses, resultado da evolución –independente de nós– que tivo durante ese mesmo espazo temporal a lingua veciña. Efectivamente, en todos eses séculos de progresivo afastamento, o galego sufriu a influencia castelá (coma o portugués, aínda que este en menor medida), mais non se pode negar que o noso idioma evolucionou polo seu propio pé [...]”.

En resumo, dado que un número importante de lingüistas actuais, ao interpretaren as formas lingüísticas específicas das *Cantigas de Santa María*, dos documentos notariais e das cantigas de M. Códax do pergamiño *Vindel* non tanto como índices textuais inequívocos dunha lingua galega independente desde a segunda metade do século XIII senón, máis ben, como testemuños filolóxicos dunha orientación específica galega dentro dunha lingua medieval galego-portuguesa, aceptan que houbo unha etapa medieval común entre galego e portugués desde o século XIII ao XVI denominada lingua galego-portuguesa e retrasan a emerxencia efectiva da lingua galega ao século XVI, todos eses investigadores poderían ser vistos como unha versión “feble” da *Tese ou Teoría da Individualización Filolóxica*.

Con todo, con aceptaren estes lingüistas a existencia dunha traxectoria lingüística común entre galego e portugués de, cando menos, tres séculos, isto non lles impide insistir na apreciación de que o devir lingüístico-histórico do galego, aínda que estivésemos a falar dunha deriva parcialmente diversificada dentro dunha común lingua medieval galego-portuguesa desde o século XIII até o XVI e non dunha lingua independente desde o século XIII en diante, conforma unha realidade lingüístico-histórica que, como xa recoñecían Enrique Monteagudo e Francisco Fernández Rei (1982a) a comezos dos anos oitenta, non se debería perder de vista á hora de falarmos da codificación ortográfica e gramática do noso idioma.

Certamente, a *Tese ou Teoría da Individualización Filolóxica*, en calquera das súas versións (desde Ramón Lorenzo até as modalidades máis recentes), goza do incuestionable mérito de romper con esa visión da progresión histórica da lingua galega herdada da lingüística histórico-comparativa decimonónica segundo a cal o latín do noroeste peninsular, tras dar lugar a unha lingua medieval galego-portuguesa, se ben ao sur do río Miño se transformou na lingua portuguesa, ao norte desa mesma fronteira, por causa do seu sometemento secular á lingua castelá, ficou degradado (no caso de que se fixera algún tipo de mención a estas falas), á simple condición de “dialecto asilvestrado”.

Deste xeito, malia que partamos do recoñecemento explícito do grande avance teórico que veu de seu co cuestionamento da imaxe simplista que ofrecía a lingüística histórico-comparativa decimonónica do devir histórico do noso idioma desde as súas orixes até o momento actual; no entanto, somos da opinión de que a *Tese ou Teoría da Individualización Filolóxica* non foi quen de romper, por completo, co xeito de facer lingüística herdado do pasado decimonónico en tanto en canto aínda se percibe unha

certa tendencia (máis evidente na versión “forte” que na “feble”) cara á (re-)interpretación dos límites discretos fixados sobre un *contínuum lingüístico histórico* determinado como extremas temporais reais e efectivas que, por súa vez, marcarían lindes reais, ben entre períodos cronolóxicos dunha mesma lingua, ben entre unha lingua anterior que “morre” e unha lingua posterior que “nace”.

Desde a nosa modesta perspectiva, ese certo nivel de idealización da realidade lingüística que aínda se detecta na *Tese ou Teoría da Individualización Filolóxica* obedece, en última instancia, a esa inclinación, herdada, por súa vez, da lingüística histórico-comparativa do século XIX, á marxinação, total ou parcial, dos condicionantes extralingüísticos (económicos, políticos, culturais, etc.) á hora de analizar a dimensión diacrónica das diferentes variedades lingüísticas.

Como vimos no apartado dedicado ao estudo do concepto de lingua na lingüística histórico-comparativa decimonónica, temos que partir do principio teórico de que, desde o punto de vista da denominada sociolingüística histórica, calquera liña discreta que segmente cronoloxicamente un *contínuum lingüístico histórico* concreto (p.e. entre o latín e o galego moderno) conforma, ao fin e ao cabo, unha convención terminolóxica e metodolóxica que, por moitas que fosen as fontes textuais cotexadas e/ou por moi acaída que resultase aos nosos intereses, nunca nos debería conducir á percepción distorsionada de que os estados temporais discretos delimitados por esas convencións terminolóxicas son entidades temporais reais e efectivas. De feito, aínda que como ficcións teóricas puidesen responder, en maior ou menor medida, á realidade dos feitos lingüísticos en tanto que todos os idiomas alternan períodos en que predomina o binomio uniformidade/estatismo con épocas en que prima a parella diversidade/transformación, non por iso eses estados lingüísticos discretos deixan de ser construtos teórico-metodolóxicos onde se atende máis aos elementos lingüísticos constantes entre dous puntos temporais discretos que os elementos lingüísticos cambiantes e, por conseguinte, derivan dunha focalización do periplo histórico dos feitos lingüísticos parcialmente interesada.

Ademais, lembremos que, ao contrario do que pensaba a lingüística histórico-comparativa decimonónica, a sociolingüística histórica opina que a simple acumulación de cambios lingüísticos entre dous puntos temporais discretos (con independencia do tempo que medíase entre eles) non é, en por si, abondo para que se produza o tránsito dunha lingua anterior a outra lingua posterior diferenciada (ou, dito doutro xeito, para que “morra” unha lingua e “naza” outra lingua).

Como xa vimos no apartado dedicado a lingüística histórico-comparativa do século XIX, a experiencia demostranos que unha variedade lingüística determinada pode experimentar unha profunda, intensa e marcada transformación lingüística por causa da acumulación de cambios lingüísticos entre dous puntos temporais discretos ben arredados (p.e. máis de 1000 anos) ou entre dous puntos temporais discretos comparativamente máis achegados (p.e. douscentos anos) do seu *continuum lingüístico histórico* sen que, por iso, apareza unha ruptura da unidade lingüística orixinal. Así, por exemplo, a lingua inglesa, malia os profundos e intensos cambios lingüísticos que experimentou desde o século X até a actualidade ou durante o lapso de tempo relativamente breve que media entre 1500 e 1700 (isto é, no *Great Vowel Shift*), nunca deixou de ser considerada, nin polos seus falantes nin polos lingüistas, como unha mesma e única lingua.

Dito isto, recordemos, a seguir, que, desde a perspectiva da sociolingüística histórica, son as circunstancias extralingüísticas (históricas, políticas, económicas e culturais) que rodean ás diferentes variedades lingüísticas en cada instante da súa transformación lingüística histórica aquelas que determinan, realmente, a obsolescencia ou non dun idioma así como a emerxencia ou non dunha nova lingua. Como tivemos ocasión de comprobar cando analizamos o caso do inglés canadense desde 1940 até 1960, nin sequera un notable agrupamento de cambios lingüísticos durante un período de tempo extraordinariamente breve (p.e. vinte anos) acompañado dunha fragmentación relativa da unidade lingüística orixinal no plano xeográfico, implica, necesariamente, a “morte” dunha lingua anterior (neste caso, sería o inglés) e o “nacemento” dunha nova lingua (neste caso, o “canadense”) se non o determinan así os condicionantes extralingüísticos.

Agora ben, dado que a lingüística histórico-comparativa estaba imposibilitada teoricamente para tratar coas circunstancias extralingüísticas que incidían sobre o devir histórico das variedades lingüísticas, é en certo sentido lóxico que tendera a recategorizar determinados agrupamentos de cambios lingüísticos en períodos de tempo relativamente breves como auténticas “fronteiras” temporais discretas que marcaban, de xeito inequívoco, o tránsito dunha lingua anterior a unha nova lingua posterior cando, en realidade, eran as circunstancias extralingüísticas que rodeaban a eses cambios lingüísticos durante ese período de tempo relativamente breve quen determinaba, ou non, a emerxencia dunha nova lingua. Por aventurarmos unha hipótese a partir do que, no seu momento, mencionamos verbo da lingüística histórico-comparativa

decimonónica, non é imposible conxectar que, se non se tivese fracturado a unidade político-administrativa que integraba o Imperio Romano e se, por conseguinte, os cambios lingüísticos que xurdisen en Roma se estendesen a todos os recantos do Imperio Romano ao xeito de modelos lingüísticos, evidentemente, non se tería fragmentado a unidade lingüística orixinal.

En definitiva, a sociolingüística histórica apréndenos que a emerxencia dunha nova lingua así como a obsolescencia dunha lingua anterior son dous fenómenos sumamente complexos e intimamente interrelacionados entre si en tanto en canto ambos procesos, desde un punto de vista estritamente lingüístico se manifestan como un período máis ou menos longo de predominio do binomio diversidade/transformación, tras o cal, segundo determinen as circunstancias extralingüísticas concretas que operan ao redor da progresión histórica de cada variedade lingüística, poderá emerxer, ou non, unha nova lingua. Neste sentido, no tocante á emerxencia dunha nova variedade lingüística, é moi importante que as circunstancias extralingüísticas (económicas, políticas, culturais, sociais, demográficas, etc.) que rodean a un idioma concreto favorezan a emerxencia, dentro da comunidade lingüística correspondente, da consciencia de que se posúe unha lingua propia de tal xeito que, no interior desa colectividade, unha pequenísima elite intelectual inicie un proceso de construción cultural dunha variedade modelo co obxectivo esencial de que esta se erixa nunha sorte de sinal de identidade colectiva que se ve (ou, cando menos, así se espera que sexa no futuro), pola banda desa minoría cultural, como ben diferenciada.

De aceptarmos esta visión da sociolingüística histórica, cómpre pór de relevo que, con independencia de que fosen moitos ou poucos os cambios lingüísticos que se fosen amoreando ao longo da transformación lingüística da lingua galega desde o século V até a actualidade, a emerxencia da lingua galega non se entendería sen unha serie de circunstancias históricas moi concretas que, contra finais do século XVIII e principios do XIX, propiciaron que, en opinión de Henrique Monteagudo Romero (2006: 306-307), un conxunto de lingüistas (nomeadamente, Martín Sarmiento), desde unha serie de “[...] preconceptos lingüísticos e identitarios.” (Monteagudo 2006: 307), acudiran aos “[...] falares populares [...]” (Monteagudo 2006: 307) e á “[...] ortografía propia [...]” (Monteagudo 2006: 307) do galego medieval ao xeito de alicerces dunha futura variedade modelo que marcasse unha identidade lingüística autónoma fronte ás linguas veciñas (castelá e portuguesa) da cal eles xa estaban plenamente convencidos.

Desde este punto de vista, e en estrita coherencia cos principios teóricos que estivemos a presentar ao longo deste traballo así como con toda a prudencia que esixe non ser un especialista na materia, cremos que non sería un desatino a afirmación de que, con recoñecermos a existencia dunha, en termos de Žarko Muljačić (2004: 52), “[...] koine galiziana [...]” desde o século XIII ao XVI cuxa marca gráfica máis sobranceira sería a ausencia (ou, mellor sería dicir, a excepcionalidade) dos dígrafos *lh* e *nh* nos textos galegos e, por conseguinte, aínda que recoñezamos a opción de falarmos dun *galego arcaico*, *galego antigo* ou *galego medieval*, isto non nos debería facer perder de vista que, do mesmo xeito que para o galego moderno consideramos a consciencia lingüística de posuírmos un idioma propio un argumento sociolingüístico determinante para xustificarmos a autonomía do galego fronte ao portugués, ese mesmo criterio (isto é, a ausencia/presenza dunha consciencia lingüística autónoma) tamén debería ser un criterio operativo á hora de reflexionarmos sobre o devir histórico do galego.

Ao noso xuízo, cando Žarko Muljačić (2004: 51-52) define a koiné galega medieval como unha L(ingua) B(aixa) ou como unha L(ingua) M(edia)⁴⁷⁰ en función da súa capacidade para satelizar a un conxunto de variedades lingüísticas localizadas ao norte e sur do río Miño e cando ve a nosa lingua como unha L(ingua) B(aixa) a partir do século XVI por causa da degradación do noso idioma “[...] in una serie de lingue basse ‘impotenti’,” debido á expansión, por unha banda, da lingua castelá no noso territorio e, por outra, da L(ingua) M(edia) de Lisboa cara ao norte; está a traballar na dirección de aplicar os coñecementos obtidos na análise do presente ao estudo do noso pasado histórico lingüístico.

Certamente, o enfoque teórico de Žarko Muljačić (2004) insiste na idea de que non existe unha evolución histórica lineal entre o latín e as diferentes linguas romances (francés, español, italiano, portugués, etc.) e de que, por conseguinte, desde este punto de vista, o idioma galego non se debería entender como unha especie de “fillo” directo do latín que emerxe como un idioma xa completamente feito e perfecto na segunda metade do século XIII. Entre outras razóns, de termos en conta que a análise da actualidade das linguas apréndenos que a posesión dunha “ortografía propia” non abonda, en por si, para que unha determinada variedade lingüística goce do recoñecemento pleno de lingua, a existencia dunha “ortografía medieval propia” non

---

⁴⁷⁰ Žarko Muljačić (2004: 52) opina que a aparición tardía de textos escritos non permite concretar máis.

sería garantía abondo de que ao idioma galego se lle puidese aplicar a consideración inequívoca de lingua.

Cómpre, ademais, ter presente que a historia doutras linguas románicas tamén nos ensina que a elaboración dunha “ortografía propia” diferente á ortografía do latín e distinta á ortografía doutras linguas romances non abonda para obter o pleno recoñecemento de lingua visto que, como se viu na introdución teórica, acceder á semellante condición acompáñase dun proceso de *fusión* de variedades lingüísticas ao redor dunha variedade modelo que actúa como foco de atracción lingüístico de tal xeito que, grazas a *atracción* estrutural das variedades lingüística *satelizadas* por esa variedade modelo así como por medio do conseguente distanciamento estrutural verbo das variedades lingüísticas veciñas subordinadas por outra variedade de referencia (=repulsión), xorde unha paisaxe dialectal diferenciada (unha *Lingua por Distancia*, en termos de H. Kloss).

Así pois, nótese que, se son as circunstancias históricas, políticas, económicas, culturais e sociais que rodean ás diferentes variedades lingüísticas aquelas que determinan, en última instancia, a capacidade ou impotencia dunha variedade lingüística concreta para funcionar como foco de atracción lingüístico con respecto a unha serie máis ou menos ampla de variedades lingüísticas e se, por conseguinte, a obsolescencia ou emerxencia dun idioma depende, ao cabo, de factores extralingüísticos; é posible concluír que calquera liña discreta que tracemos no *continuum lingüístico histórico* dunha variedade lingüística ou mesmo no *continuum lingüístico histórico* que media entre unha variedade lingüística anterior a unha variedade lingüística posterior non deixa de ter, ao cabo, unha maior ou menor compoñente convencional.

Á marxe da maior ou menor estrañeza que puidese espertar esta nosa afirmación anterior, cómpre ter moi presente que na lingüística galega actual non faltan estudosos que se inclinan cara ao recoñecemento dun certo grao de convencionalidade na fixación das orixes históricas dos diferentes idiomas pois, como escribe Francisco Fernández Rei (2000: 211):

¿A partir de que momento dúas variantes lingüísticas, historicamente ligadas a unha mesma «lingua» poden considerarse dúas «linguas» diferentes e non dialectos da mesma «lingua»? O lingüista portugués Raposo (1987:587) considera que a lingüística non pode resolver satisfactoriamente esta cuestión, porque para a lingüística non hai

«línguas», só existen «sistemas organizados (e extremadamente complexos) de formas, regras e representacións fonéticas, fonolóxicas, morfolóxicas e sintácticas».

Verbo desta última cuestión, de pretendemos pór en evidencia o carácter convencional que está presente, en maior ou menor medida, na maioría de traballos que pretenden determinar as orixes da lingua galega poderíamos acudir ao artigo xa citado de Mª Xosé Queizán (1997) onde comprobamos como, de termos interese en pór de relevo os vínculos xenéticos do galego moderno co latín e de centrámonos nos elementos lingüísticos constantes entre dous puntos temporais discretos sería perfectamente posible, desde un punto de vista estritamente teórico, retrotraermos as orixes do galego ao século XII, ao século VIII ao, mesmo, ao século V pois:

Neste territorio da Gallaecia romana, máis extenso, claro está, que a Galiza actual, foise orixinando o galego desde a caída do Imperio Romano, a principios do S. V. A través de documentos en latín bárbaro, xa no S. VIII, como tamén explica Nunes, enxérgase o romance na súa formación. Pero non o imos encontrar escrito ata o S. XII, coincidindo, por outra parte, con outras linguas neolatinas.

Evidentemente, con independencia de cantos períodos cronolóxicos discriminemos entre os séculos V e XVI (fosen tres: do século V ao VIII, do VIII ao XII e do XII ao XVI; ou tan só dos: do século V ao XII e do XII ao XVI) e á marxe de como lle chamemos a cada un dos períodos cronolóxicos que delimitemos; ao noso modesto xuízo, non hai dúbida de que calquera desas posibilidades teóricas sería perfectamente xustificable desde unha perspectiva estritamente teórica porque, no fondo, con independencia de cales fosen os puntos temporais discretos que se utilizasen como extremas temporais, sempre estaríamos a traballar cun construto histórico-metodolóxico construído sobre a realidade incontestable de que as fontes textuais permiten detectar unha serie de elementos lingüísticos constantes ao longo do período cronolóxico que, previamente, delimitamos. Agora ben, visto que canto máis se distancien temporalmente os puntos temporais discretos que delimitan un período cronolóxico concreto, tanto menor será o número de trazos lingüísticos constantes que detectaremos (e que, por conseguinte, poderíamos ter en conta) e tanto maior será o número de lingüísticos cambiantes que nos vemos obrigados a obviar; evidentemente, o

construto histórico-metodolóxico resultante terá cada vez un grao maior de abstracción teórica de tal forma que abarcará unha área xeográfica progresivamente máis ampla

Cremos que non forzamos a realidade do texto se afirmamos que esa tendencia a elaborar construtos histórico-metodolóxicos sobre os elementos constantes entre dous puntos temporais discretos (coa conseguinte inclinación a obviar os trazos lingüísticos cambiantes) subxace, claramente, ao seguinte parágrafo de Mª Xosé Queizán (1997):

En realidade, as diferencias do idioma actual, do galego usado en Portugal, coa lingua medieval non son demasiadas. Ademais das anteriores, os estudos afirman que houbo poucas alteracións fonéticas desde o século XVI. Citan a palatalización do *-s* final (que tamén encontramos en falas dialectais de Galiza) ou o *r* velar actual. Pódese afirmar que, coas lóxicas e normais evolucións propias de toda lingua viva, o que chaman portugués actual segue sendo a lingua orixinada na Gallaecia romana a partir do latín vulgar: o galego.”

Con ser evidente que Mª Xosé Queizán (1997) pretende con este artigo contrarrestar os argumentos daqueles que falan do galego como dialecto do castelán ou do portugués modernos co argumento de que a nosa lingua foi, en realidade, a “nai” de todo o portugués falado, na actualidade, ao longo do mundo (en Portugal, Brasil e no resto de colonias portuguesas), cómpre ter moi claro que conforme incrementamos a distancia temporal que media entre os dous puntos temporais discretos que estreman un determinado construto histórico-metodolóxico de carácter temporal, na medida en que nos vemos obrigados a prescindir dun número maior de trazos lingüísticos cambiantes e en tanto que nos veríamos na obriga de restrinxir progresivamente o número de elementos constantes que podemos ter presentes, no só estaríamos a incrementar o grao de abstracción teórica subxacente a esa ficción teórica senón que, a maiores, tamén estaríamos a ampliar a área xeográfica que podemos abarcar con semellante construto teórico-metodolóxico.

Neste sentido, se ben, de estarmos interesados en estudar os elementos lingüísticos constantes no galego desde o século V até a actualidade, podería ser máis conveniente falar de *galego arcaico* (do século V ao XII) e de *galego medieval* (do século XII ao XVI) que de *portugués protohistórico* e *portugués histórico* (ou de *galego-portugués*), respectivamente, cómpre ter presente que, desde un punto de vista estritamente teórico calquera das opcións anteriores é perfectamente xustificable pois,

mentres as dúas primeiras se centran nos trazos lingüísticos comúns entre o galego actual e o galego do século XVI, XII, VIII e V, respectivamente (nótese que cada vez menos); pola contra, as dúas seguintes realizan o mesmo labor mais, agora, desde o referente do portugués actual e, polo tanto, son, desde un punto de vista teórico, tamén acertadas.

Neste sentido, se recoñecemos que os factores lingüísticos non son determinantes fronte as causas políticas (Queizán 1997: 27) e se admitimos que o portugués nace como lingua de seu ao redor do século XVI (Queizán 1997: 26) porque nese século se comeza a configurar a nación portuguesa e porque, en consecuencia, aparecen as primeiras gramáticas deste idioma; é mester razoar do mesmo xeito con respecto á configuración do galego como lingua de seu. Dito doutro xeito, podemos falar de *galego arcaico/portugués arcaico/portugués protohistórico*; *galego medieval/portugués medieval/galego-portugués* segundo estudemos o *continuum lingüístico histórico* do latín do noroeste peninsular desde uns ou outros intereses mais iso non significa, necesariamente, que tales etiquetas se correspondan con linguas reais e efectivas dado que isto virá determinado, en última instancia, pola aparición, ou non, dunha consciencia idiomática autónoma.

Fóra xa da *Tese ou Teoría da Individualización Filolóxica* outro dos argumentos utilizados para xustificar a independencia do galego fronte á lingua portuguesa foi o criterio estrutural (en concreto, as técnicas dialectométricas).

Na década de 1970, David Feldman (1974: 48) foi o grande defensor da autonomía do galego con respecto ao portugués sobre criterios “científicos” e “obxectivos” pois, tal e como se pode ler no seu traballo: “Pero hoy, por lo menos, podemos poner manos a la obra convencidos de que, al hablar de *lengua gallega*, estamos en lo científicamente cierto”.

Moi probablemente, como analizamos, moi polo miúdo, no capítulo dedicado á lingüística estruturalista, por causa de toda a problemática que se xera coa posta en práctica dos criterios estruturalistas á hora de identificar linguas autónomas, até onde nós sabemos, as achegas teóricas de David Feldman (1974) non atoparon un eco considerable na lingüística galega posterior porque os teóricos máis destacados da concepción do galego como lingua de seu, desde finais da década de 1970 (Santamarina 1978) e desde a primeira metade da década de 1980 (Fernández 1980, Ferro 1984a, 1984b; Monteagudo e Fernández 1982a, 1982b, 1982c, 1982d; Santamarina 1981), xa estaban plenamente convencidos de que o galego era lingua, non pola súa distancia

lingüística verbo do portugués (con ser esta relevante) senón pola posesión da consciencia de sermos unha lingua de noso.

Lembremos, a este respecto, este parágrafo do lingüista galego Francisco Fernández Rei (1980):

Lingüisticamente non hai maneira de responder á pregunta de se o galego é un ‘dialecto’ ou unha ‘lingua’ porque, como xa dixen antes, eses conceptos obedecen a criterios extralingüísticos.

En definitiva, aínda que, cun afán metodolóxico, nesta sucinta presentación dos argumentos teóricos que cimentan a *orientación autonomista* distinguimos entre: 1º) defensores da *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística*, 2º) partidarios da *Tese ou Teoría da Individualización Filolóxica* e 3º) defensores das técnicas dialectométricas ou de criterios estritamente “científicos” e “obxectivos”; é mester recoñecer que, na práctica, todos os lingüistas mencionados con anterioridade, á hora de defender a autonomía do galego fronte ao portugués, non se limitaron a un único criterio senón que, dun ou doutro xeito, en maior ou menor medida, reforzaron o seu enfoque con argumentos tirados das restantes hipóteses teóricas. Así e todo, con ser o eclecticismo a tónica dominante entre os defensores da autonomía lingüística do galego, quizabes, Xesús Ferro Ruibal (1984a, 1984b) e Ursula Esser (1986) –nomeadamente, o primeiro destes dous– destacaron nesta corrente en tanto que fixeron mención explícita aos criterios sociolingüísticos, lingüísticos e filolóxicos como garantes da independencia do galego fronte ao portugués.

Para finalizarmos con este apartado, sería conveniente que non deixáramos pasar a oportunidade de facer referencia ao feito de que, na actualidade, entre os defensores da *orientación autonomista*, a *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* semella cobrar cada día máis forza a “idea forza” de que o idioma galego como lingua de seu independente do portugués constitúe un elemento clave, con palabras de Antón Santamarina (1981: 7), para a “función de afirmación” de Galicia.

A este respecto, escribe o profesor Henrique Monteagudo Romero (1999b):

Pero chegou a hora de entrar nos argumentos máis interesantes que se manexaron. O máis reiterado, con varios matices, ten carácter *instrumental*, expresado agora na linguaxe hexemónica da economía. Acerca deste, hai que observar que se a lingua fose

un puro instrumento de comunicación, os argumentos acerca da conveniencia de adoptarmos o portugués como idioma de cultura serían, en abstracto, irrefutables. Pero a isto poden opórse dúas consideracións: as linguas non son simples instrumentos de comunicación senón que *tamén* son elementos conformadores de identidade. Historicamente, a reivindicación do idioma galego fundouse no segundo aspecto e non no primeiro, e por boas razóns.

4. 2. 2. Propostas para a orientación autonomista

Vimos no apartado anterior que todos os partidarios da *orientación autonomista*, coinciden, dun ou doutro xeito, na idea de que o idioma galego é unha lingua de seu independente da lingua portuguesa e da lingua castelá e de que, por conseguinte, unha contribución positiva a unha liña ascendente de recuperación do noso idioma cara ao estatuto de lingua plenamente recoñecida pasa, necesariamente (entre outras necesidades) pola elaboración, defensa e reivindicación constante dunha variedade estándar autónoma e propia para o noso idioma.

Con todo, se ben o consenso foi case unánime no tocante a eses dous principios teóricos, non sucedeu o mesmo coa súa posta en práctica xa que, unha vez que houbo que descender do “ceo dos sabios” ao “inferno dos humanos”, a substanciación efectiva destas dúas premisas teóricas non se materializou, como cabería esperar e como sería desexable, nunha soa e única proposta normativa senón en varios códigos normativos máis ou menos diverxentes entre si que respondían, todos eles, sen excepción, ao desexo non oculto de levar a efecto os fundamentos teóricos da *orientación autonomista*.

Agora ben, se a proliferación de códigos normativos non deixa de ser unha circunstancia que, en por si, dificulta considerablemente a análise da *orientación autonomista*, abonda cunha primeira ollada a toda esta problemática para percibir que a conxuntura xeral aínda se complica moito máis coas disonancias que se detectan entre os investigadores á hora de fixar a nómina definitiva de códigos normativos que integra esta corrente. Xa que logo, ante a multiplicación de propostas normativas e ante a carencia dun acordo xeneralizado no tocante ao conxunto de códigos que integran a *orientación autonomista*, cremos que, de novo, se impón a obriga dunha actitude de suma cautela e prudencia que, ademais de fuxir de afirmacións categóricas, renuncie a

unha visión concluínte desta problemática e aspire unicamente ao obxectivo alcanzable de deitar un pouco de rigor metodolóxico nunha cuestión tan enleada coma esta.

Aínda que, como dicíamos no parágrafo precedente, non existe un acordo unánime entre os investigadores no tocante aos códigos normativos que forman parte da *orientación autonomista*; pola contra, un nutrido grupo de estudosos (Fernández 1990b, Ferro 1984a: 286-296, 1984b: 55; Kabatek 1992: 75, Monteagudo 1993: 130, 2003: 71, 2006: 322; Santamarina 1995: 78) afirma explicitamente que a proposta normativa máis elaborada, completa e representativa da *orientación autonomista* son, sen dúbida ningunha, as *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* da Real Academia Galega e Instituto da Lingua Galega do ano 1982 (en diante, NOMIG 82).

As NOMIG 82 foron elaboradas por unha Comisión mixta integrada por membros da Real Academia Galega e do Instituto da Lingua Galega (RAG/ILG) e publicadas en outubro de 1982. Previamente, as NOMIG 82 foron aprobadas en sesión conxunta ILG/RAG o 3 de xullo de 1982 e, con posterioridade a súa aprobación e a súa publicación, por medio do decreto 173/1982 da Xunta de Galicia, son normas oficiais desde o 17 de novembro de 1982⁴⁷¹.

Na opinión de Johannes Kabatek (1994: 167-168) as NOMIG 82 recollen unha tradición de *planificación da estrutura* que se abriña coas *Normas ortográficas do idioma galego* (1970) e coas *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* (1971)⁴⁷², ambas as dúas da Real Academia Galega, ás cales se podería engadir, como paso intermedio, de acordo con Francisco Fernández Rei (1995: 187, 2000: 206, 2001a: 538) e con Henrique Monteagudo Romero (1993: 128), as Bases do 77.

Anos máis tarde, Henrique Monteagudo Romero (2003: 71-72) afirma que as NOMIG 82 constitúen a culminación dos intentos de construción dunha variedade modelo autónoma e propia para a lingua galega que se estiveran a producir desde os primeiros anos do Rexurdimento.

Os principios que rexen as NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 7-8), se respectamos a súa orde orixinal e se, ademais, seguimos a Sabine Taschenberger (1990: 139) e Sabine Albrecht (1992b: 229-230), poderían sintetizarse da seguinte forma:

---

⁴⁷¹ As NOMIG 82 coñeceron unha décimo terceira edición revisada en maio do ano 1995 e unha décimo oitava edición revisada en decembro do ano 2003. En diante, en caso de que se necesite citalas expresamente, designarémolas coas etiquetas NOMIG 95 e NOMIG O3, respectivamente.

⁴⁷² En diante, por abreviar, en ocasións, referirémonos a estes dous textos como Normas da Academia 70 e Normas da Academia 71, respectivamente.

1. **Criterio da regularidade:** a lingua normativa debe estar ao servizo dun pobo real e concreto e, por conseguinte, o galego normativo debe achegarse, na maior medida posible, á lingua falada polo pobo galego,
2. **Criterio da diasistematicidade:** o galego normativo ten que ser un medio de comunicación válido e común para a comunidade lingüística galega de tal xeito que, co obxectivo de que os seus falantes se identifiquen con el, debe ser supradialectal,
3. **Criterio da historicidade:** o galego normativo debe seguir as tradicións idiomáticas consagradas polo uso falado e literario máis recente de tal xeito que determinadas formas tradicionais deben ser preferidas fronte ás formas máis innovadoras,
4. **Criterio da funcionalidade interlingual:** a selección normativa será harmónica con outras linguas, nomeadamente, a sintonía co latín en xeral e co portugués en particular e, así mesmo, cómpre respectar o criterio da coherencia interna.

Así pois, as NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 7-8) constrúense sobre os seguintes principios: 1º) continuidade verbo da lingua falada pola comunidade así como con respecto á tradición cultural e literaria máis recente de tal xeito que se escollen formas lingüísticas consagradas polo uso oral ou literario fronte a formas máis innovadoras, 2º) selección normativa en función da extensión xeográfica e demográfica das formas lingüísticas, 3º) atención escrupulosa á estrutura e características lingüísticas do idioma galego, 4º) depuración de elementos incrustados na fala viva por presión do castelán e 5º) harmonía coas linguas romances en xeral e coa lingua portuguesa en particular de tal xeito que a lingua galega non adopte solucións unilaterais no ámbito da adaptación de cultismos e da terminoloxía científica e técnica.

En definitiva, as NOMIG 82 (RAL-ILG 1982: 8), ao procurar “Unha lingua común asentada na fala, pero depurada de castelanismos, supradialectal, enraizada na tradición, coherente e harmónica coas demais linguas de cultura”, deben:

1. Rexeitar o diferencialismo radical e as falsas analoxías que se lle atribúen.
2. Recusar as formas arcaicas e mortas.
3. Situar o galego no centro de calquera escolla normativa aínda que se teña presente, a maiores, as achegas do portugués peninsular e brasileiro.

Nun artigo publicado no xornal *La Voz de Galicia*, o lingüista Francisco Fernández Rei (2001c) afirmaba con respecto ás NOMIG 82⁴⁷³:

As *Normas de 1982*, que no esencial son unha ampliación das *Bases de 1977*, combinan diversos criterios. Hai solucións con grande uso no galego oral e tradición na nosa lingua literaria moderna (*cans*, *moito*, *cando*, *cantades*, *ti* suxeito e algún paradigma inexistente a nivel oral como *irmán/irmá*). Hai formas galegas (moi) minoritarias na fala (plural *animais*, formas verbais *ía*, *sexa*, *andei...* dobretes *isto/esto*, con secundarización do maioritario *esto*), escollidas, fundamentalmente, para harmonizar co portugués. E hai formas do galego medieval (*ata*, e non *até* que si tiña tradición literaria; sufixo *-bel* secundarizado verbo do popular *-ble*).

Na codificación léxica, tívose en conta o portugués para o léxico culto, e mesmo para certo léxico popular como as formas «portuguesas» *igrexas*, *testemuño* (e non as «galegas» de vello *eirexas* e *testemoio*). Outras veces creáronse voces con procedementos propios do galego (*romanés* e *beirarrúa*; port. *romeno*, *passeio*).

Pola súa banda, verbo das NOMIG 82, o profesor Henrique Monteagudo Romero (2003: 71-72) reflexionaba do seguinte xeito:

[...] supoñen a codificación, mediante a sistematización, depuración e actualización, cun criterio reformista, moderadamente purista e diferencialista, da variedade culta/literaria que se viñera decantando desde o Rexurdimento ata a posguerra. Por tanto, as NOMIG-82 son indubidablemente, continuadoras das tentativas de normativización que se viñeran sucedendo desde a década dos setenta. Os seus puntos de partida son a lingua falada actual e, en menor medida, a lingua da tradición literaria contemporánea. O principal criterio orientador foi a procura da intrasistematicidade e autonomía, co obxectivo de fixar unha modalidade normativa coherente e ao tempo transdialectal, dando maior peso aos dialectos máis importantes (en especial, o galego central) asegurando a continuidade verbo da tradición literaria, prestando atención á lingua falada actual, e sen perder de vista as consideracións prácticas que impón o xeneralizado bilingüismo e bialfabetismo galego-castelán.

---

⁴⁷³ En esencia, as afirmacións que se recollen neste artigo xornalístico son unha síntese do exposto noutros dous traballos de Francisco Fernández Rei (2001a: 538-539, 2003: 95) de maior extensión.

Tocante á cuestión puramente gráfica, Johannes Kabatek (1992: 75) opinaba que as NOMIG 82 coincidían, no esencial, coas normas ortográficas do español en tanto en canto utilizaban: 1º) os grafemas *b* e *v* así como *z* e *c* para o fonema bilabial oclusivo sonoro e para o fonema interdental fricativo xordo, respectivamente e 2ª) o grafema *h* sen un valor fonolóxico asociado.

É evidente que, desde a literalidade das palabras do sociolingüista alemán non sería imposible tirar a impresión de que, nas NOMIG 82, por utilizarmos o termo de Henrique Monteagudo Romero (2003: 92), existe un “[...] certo déficit de *diferencialismo* [...]” con respecto á ortografía do castelán ou que, como se afirma neste mesmo traballo (Monteagudo 2003: 91): “as *Normas* achegaban, obxectiva aínda que inopinadamente, o galego escrito ao castelán nun grao que a moitos semellou excesivo”.

Con independencia de que puidésemos estar de acordo coa percepción de que as NOMIG 82 presentan un “certo déficit de diferencialismo” con respecto á ortografía do castelán en tanto que as normas ortográficas que se derivan desta proposta normativa non mostran grandes diferenzas verbo da ortografía do castelán; así e todo, desde o noso punto de vista, cómpre que teñamos moi presentes dúas circunstancias “atenuantes” que nos axudarían, cando menos, a contextualizar correctamente a realidade lingüística innegable de que as NOMIG 82 propoñen un sistema gráfico para a transcripción gráfica do idioma galego moi achegado á ortografía da lingua castelá.

Para matizarmos, adecuadamente, a afirmación anterior convén prestar moita atención á circunstancia de que: 1º) non todos os lingüistas estarían de acordo coa nosa visión das NOMIG 82 como unha proposta normativa en exceso achegada á ortografía do castelán no ámbito da codificación gráfica e 2º) de ser real ese escaso nivel de distanciamento gráfico verbo da ortografía do castelán, non hai dúbida de que esa sería unha circunstancia perfectamente explicable á luz da información que debullamos na introdución teórica verbo dos procesos de *grafización* así como en atención á “escasa” capacidade de manobra real que lles restaba os artífices das NOMIG 82 desde o momento en que asumiron tanto a tradición gráfica decimonónica como a conceptualización do galego como lingua de seu verbo do portugués e do castelán.

Desde esta perspectiva, se as NOMIG 82 “[...] culmina o proceso de racionalización e simplificación da ortografía e a morfoloxía galegas” (Monteagudo 2003: 90) que se estivera a desenvolver desde a segunda metade do século XVIII; isto, na práctica, implicaba que, como nos comenta Xesús Ferro Ruibal (1992: 378), esta proposta normativa debía construír un sistema gráfico autónomo e propio para o idioma

galego desde a base do material gráfico que lle fornecía a nosa tradición gráfica “relativamente autónoma” que xa estaba relativamente consolidada desde a segunda metade do século XIX e que, por súa vez, tiña no uso exclusivo do grafema *x* para a consoante palatal fricativa xorda e na utilización do dígrafo *nh* para a consoante nasal velar os seus dous identificadores gráficos máis característicos e destacados fronte á ortografía do castelán.

Así pois, cómpre deixar claro que, por moi limitado que se nos puidese antollar o nivel de distanciamento gráfico das NOMIG 82 con respecto á ortografía do castelán, se fixeramos o esforzo de contrastar as nosas impresións cos coñecementos adquiridos na introdución teórica verbo dos procesos de *grafización*, comprobaríamos que esa impresión non sería, de ningún xeito, incompatible coa afirmación de que, así e todo, non deixaríamos de estar, no fondo, ante unha opción perfectamente comprensible pois, do mesmo xeito que os gramáticos, escritores e xentes aíns (editores, historiadores, mestres, etc.) de Galiza do século XIX optaron pola solución práctica común á inmensa maioría dos procesos de *grafización* (se cadra, sería mellor dicir que a todos) de construír un sistema gráfico desde a ortografía en que estaban *aculturados* sen renunciar as posibles modificacións puntuais que fosen pertinentes alí onde o sistema gráfico do idioma dominante se tornaba inoperante para transcribir os fonemas específicos das variedades lingüísticas vernáculas, así tamén os responsables das NOMIG 82 non elaboraron o seu sistema gráfico *in vacuo* senón desde unha tradición gráfica que, no esencial, estaba case consolidada desde mediados do século XIX.

Así pois, se a tradición gráfica decimonónica era, con palabras de Xesús Ferro Ruibal (1992: 378), unha “ortografía relativamente autónoma” elaborada a partir da ortografía do castelán e se as NOMIG 82 parten, por súa vez, desa tradición ortografía case consolidada é até certo punto lóxico e comprensible “este déficit de diferencialismo” porque, en definitiva, a análise dos procesos de *grafización* acometida na introdución teórica xa nos aprendera que case todos os sistemas gráficos (por non dicir todos) se elaboran a partir dunha ortografía anterior á cal se lle engaden unha serie de modificacións puntuais necesarias para transcribir as variedades lingüísticas vernáculas.

Agora ben, malia que, desde un punto de vista obxectivo que teña en conta a súa formación histórica, sexa comprensible ese “certo déficit de diferencialismo”; con todo, abunda con ler unhas cantas páxinas das NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 9-24) para decatarse de que este código normativo non se limitou a unha simple transmisión ou

posta ao día desa tradición gráfica decimonónica “relativamente autónoma” pois bótase de ver que existe unha certa vontade de ruptura con certos moldes gráficos herdados do pasado cando eses hábitos gráficos puidesen entrar en conflito cos principios expresados na introdución das NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 7) de que “a lingua común debe se-lo máis galega posible, establecida sen sometementos nin dependencias, con atención escrupulosa á estrutura e características lingüísticas do galego”.

Precisamente, na esteira deste principio, en contra do uso secular dos grafemas de *b*, *v* e *h* segundo as pautas gráficas da lingua castelá que impuxera a nosa tradición gráfica, as NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 11-12) decantáronse por un criterio estritamente etimolóxico á hora de sistematizar o emprego destes tres grafemas⁴⁷⁴ de tal xeito que algunhas palabras galegas pasaron a ter unha forma gráfica específica diferente á ortografía en lingua castelá: *avó*, *avoa*, *avogado*, *irmán*, *orfo*, *ombro* ...

Con independencia de que sexamos conscientes de que, por moito que aplicásemos dun xeito exhaustivo este criterio etimolóxico e, por conseguinte, por moito que este criterio etimolóxico repercutise na ortografía dun conxunto de palabras moito máis amplo do que se menciona nas NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 11-12), isto non nos permitiría diferenciarnos da ortografía do castelán moito máis alá dun dez por cento de casos (Monteagudo 2006: 326); interésanos pór de relevo que o potencial simbólico deste grupo de palabras para actuar como marca gráfica fronte á ortografía do castelán, malia a súa escasa relevancia desde un enfoque estritamente cuantitativo, se callar, poida que non fose tan insignificante como, polo xeral, parece que supoñen non poucos lingüistas.

Precisamente, para argumentarmos en prol do posible potencial auto-identificador que se deriva da sistematización do uso dos grafemas *b*, *v* e *h* baixo o goberno do criterio etimolóxico, gustaríanos comezar por citar unhas palabras de Xesús Ferro Ruibal (1984a: 293) onde, ao noso xuízo, ademais de ser evidente que esta e outras “novidades” introducidas polas NOMIG 82, nin foron tratadas como unha cuestión menor, nin pasaron totalmente desapercibidas para determinados lingüistas, en tanto que se percibiron como concesións innecesarias á ortografía do portugués padrón, indirectamente, tamén se enxerga a relevancia simbólica que estas e outras

---

⁴⁷⁴ Nas NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 12) podemos ler no tocante ao uso dos grafemas *b* e *v*: “[...], restituíndose unha grafía etimolóxica: *b* cando a palabra latina tiña B ou -P- e *v* cando tiña V”. Sobre a utilización do grafema *h* as NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 12) escriben: “Mantense o *h* en *haber*, *home*, *horta*, *herba*, *harmonía* e en cantas palabras o tivesen etimoloxicamente, coa excepción dalgúns casos de non reposición como *España* ou *Xoan*. [...] Esta fidelidade á etimoloxía mantense tanto co *h* inicial coma co medial”.

singularidades gráficas (p.e. o *-ns-* anteconsonántico) puideron acadar, no seu momento, no contexto duns hábitos gráficos moi marcados pola tradición gráfica decimonónica:

[...], e explica que aparezan admitidas formas como facer o curso, ao, amábel, harmonía, avó, avogado, novidade. Cédese á etimoloxía, porque nestes casos cadra coas pretensións lusistas.

Desde o noso punto de vista, presentar estas secuencias gráficas como unha “cesión á etimoloxía”⁴⁷⁵ implica unha chamada de atención máis ou menos oculta sobre a natureza “rupturista” que se percibe na sistematización do uso dos grafemas *b*, *v* e *h* segundo un criterio etimolóxico na medida en que a introdución da etimoloxía como principio reitor dunha parte da ortografía do galego, desde a visión de Xesús Ferro Ruibal (1984a, 1984b, 1992) da historia da nosa tradición gráfica como unha progresión constante cara a unha “ortografía fonolóxica” (1992: 378), distanciaba (innecesariamente?) ás NOMIG 82 da “ortografía única” que se estivera a construír desde finais do século XVIII nunha liña, claramente, “innovadora, simplificadora, fonoloxizante” (Ferro 1992: 378) e non “cara á etimoloxía” (Ferro 1992: 379)⁴⁷⁶.

Á marxe da crítica expresa deste autor a outras posturas ante a codificación gráfica e gramatical da nosa lingua e fóra da cuestión de que esteamos de acordo, ou non, con estas consideracións concretas do investigador Xesús Ferro Ruibal tocante ás NOMIG 82⁴⁷⁷, convén destacar que a focalización manifesta deste estudoso das secuencias gráficas mencionadas como unha “cesión á etimoloxía” cremos que nos pode dar unha idea (pensamos que sen deturpar a mensaxe orixinal deste investigador) da

---

⁴⁷⁵ Na páxina seguinte, o propio Xesús Ferro Ruibal (1984a: 294) escribe: “Puido neste caso máis a presión lusista que logrou recuperar haches e uves etimolóxicos en palabras como harmonía, avó e avogado”.

⁴⁷⁶ En 1992, Xesús Ferro Ruibal (1992: 379) escribe tocante a esta cuestión: “Non lles oculto que non me agrada a elitización que sufriu a ortografía do galego nos últimos dez anos; que me parece un grave erro viralo rumbo cara á etimoloxía; que o aspecto ‘culterano’ que lle dá ó galego, aínda que satisfaga a foráneos e a filólogos, coido que supón para os galegos unha manipulación considerable da lingua, un retroceso a formas xa perdidas no medioevo e unha dificultade adicional para a normalización”.

⁴⁷⁷ Xa vimos cumpridamente que, para nós, desde un punto de vista estritamente científico, non hai ortografías “mellores” nin “peores” para a transcripción gráfica dunha variedade lingüística concreta senón que a conveniencia/inconveniencia dun sistema gráfico concreto á hora de escribir un idioma debería avaliarse sempre en atención á tradición gráfica dese idioma así como en función do contexto sociolingüístico en que operarán ortografía e idioma. Desde este punto de vista, dado que, ao noso xuízo, nin un sistema gráfico máis *fonémico*, como semella que defende Xesús Ferro Ruibal (1984a, 1984b, 1986b, 1992), nin un sistema gráfico máis achegado ao extremo da morfografía pura (Peres 2001); serían, por definición, a ortografía óptima para o galego, estas e outras solucións prácticas habería que avalialas sempre en atención á tradición gráfica do noso idioma así como en relación co contexto sociolingüístico en que han de actuar a nosa lingua e o noso sistema gráfico.

capacidade potencial que teñen estas secuencias gráficas diferenciadas xurdidas dunha aplicación estrita de criterios etimolóxicos para, cando menos, atraer a atención daqueles individuos (lingüistas ou non) que se enfrontan coas mesmas desde o referente dos hábitos gráficos herdados da nosa tradición escrita decimonónica e tamén, claro está, desde a ortografía do castelán⁴⁷⁸.

Fóra xa da cuestión da sistematización do uso do *b*, *v* e *h* de acordo cun criterio etimolóxico, cremos que paga a pena deterse un momento na capacidade do grafema *x* para funcionar como, segundo Henrique Monteagudo Romero (2003: 92), “[...] o identificador gráfico por excelencia do galego escrito”.

Non poucos, e ademais desde diferentes puntos de vista, son os lingüistas e non lingüistas que coincidiron na capacidade do grafema *x* para actuar como “marca simbólica” do galego escrito fronte ao resto de sistemas gráficos. Así, por exemplo, tocante a este grafema, a profesora Maria Pilar Garcia Negro (1978g), a finais da década de 1970, opinaba así no diario *A Nosa Terra*:

2.— O galego é unha lingua colonizada e esto conleva, entre outras moitas cousas, que os seus falantes, ou a inmensa maioría, son analfabetos nela. E, aínda así, a nivel popular, rexístrase unha identificación da letra *X* co fonema /ʃ/ (pénsese na lectura de palabras como «anexo» que con moita frecuencia se realizan como o *x* de «xente», «xemer» ou «xantar».

3. — Defender, dado o anterior, a volta á escritura etimolóxica (segundo a cal escribiríamos «hoje», «jeito», «gente», etc.) parécenos hoxe por hoxe un paso atrás e non un avance; tampouco a longo prazo ou a medio prazo non nos parece rentable. Algún ensaio deste tipo xa houbo (pénsese en título como «Majina ou a filla espúrea» de M. Valladares ou «Conceición singela do ceo» de Correa Calderón) e non prosperaron, anque

---

⁴⁷⁸ Nótese, a maiores, como a sistematización do uso dos grafemas *b* e *v* segundo un estrito criterio etimolóxico permitiría ás NOMIG 82, neste punto concreto, acadar un grao de arredamento gráfico con respecto á ortografía do castelán superior a aquel que se obtería de seguirmos os criterios gráficos fixados noutras propostas normativas que se sitúan a si mesmas dentro da chamada tradicionalmente *normativa reintegracionista de mínimos ortográficos* (para nós, *orientación autonomista predominantemente endonormativa* na súa *versión forte*). Así, por exemplo, se coas NOMIG 82, grafariamos *abelá*, *marabilla*, *trobador* e *voda*; pola contra, de acordo cos criterios gráficos fixados na *Nova Gramática para a aprendizaxe da lingua* (1988) de Xoán Xosé Costa Casas, M^a dos Anxos González Refoxo, César Carlos Morán Fraga e Xoán Carlos Rábade Castiñeira (en diante, para abreviar, Normas da APLL ou N/APLL) teríamos que escribir *avelá*, *maravilla*, *trovador* e *voda* (Costa e outros 1988: 43) e, daquela, nesas palabras, coincidiríamos coa ortografía do castelán. A maiores, nótese que, de xeito correlativo, no tocante ao uso dos grafemas *b*, *v* e *h*, a posta en efecto do criterio etimolóxico permitiría, así mesmo, en casos moi concretos, unha certa distancia gráfica con respecto á ortografía do portugués padrón tal e como recoñecía, implicitamente, Xosé-Martiño Montero Santalla (1976: 9) con estas palabras: “O emprego actual do *b* e do *v* segue a ortografía castellana, ordinariamente etimolóxica. A ortografía portuguesa, discrepa ás veces da etimoloxía para seguir a fonética viva de Portugal”.

os tempos eran outros, naturalmente. En suma, unha definitiva ortografía do noso idioma vai depender, ese é o noso criterio de circunstancias externas (que non alleas) a el, e o ensino oficial e xeral da lingua vai aportar novos datos a esta cuestión”.

Aínda que o autor que citamos a seguir non sexa lingüista e, por conseguinte (como el mesmo reconece de xeito máis ou menos explícito)⁴⁷⁹, a pesar de que sexa necesario analizar as súas opinións verbo do grafema *x* con suma prudencia; cremos que sería conveniente traer aquí a colación as opinións do avogado ourensán Nemésio Barxa Álvarez (1986) tocante a esta letra porque, nas palabras deste xurista, encontramos, desde posicións moi distantes das NOMIG 82, unha das máis convencidas defensas deste grafema sobre os argumentos da súa capacidade defensiva fronte á ortografía do castelán e do seu arraigamento na nosa tradición ortográfica.

Precisamente, sobre esta cuestión escribe Nemésio Barxa Álvarez (1986: 274):

Nom penso, portanto, que sexa dialectalizante o emprego de X, como se di em algumas passagens, senom un meio defensivo que tivo inegável efectividade no seu cometido; [...]

Assi a calquer galego-falante escrevemos-lhe Ginzo ou Jenaro e lerá-o co som forte, gutural, do castelhano; mas se o vê escrito con X lerá-o co seu som. Certamente é xa um costume, mas ao meu xuízo, nem é deturpante nem dialectalizante; alcançou carta de natureza no nosso idioma.

Na esteira do xurista ourensán, o lingüista Carlos Durán (1980), no xornal *A Nosa Terra*, tamén desde principios de partida radicalmente encontrados coas posicións das NOMIG 82, realiza un recoñecemento implícito da capacidade individualizadora do grafema *x* do noso sistema gráfico fronte á ortografía do castelán e do portugués cando asegura que:

E isto leva ao administrador autónomo a outra das súas manias. Para non deixar totalmente deserdado o idioma periférico hai que lle conceder algun privilexio, espécie de foro real para contentar os nativos, sobre todo algo que salte á vista desde cada páxina, que se vexa inequivocamente como texto escrito ‘en vernáculo’. E velai a

---

⁴⁷⁹ O propio Nemésio Barxa Álvarez (1986: 273) escribe: “Quereria patentear que nom som lingüista, polo que os plantexamentos do presente traballo partem de principios populares e inclusive conveniencias de carácter político”.

incógnita: a sua querida ‘equis’, verdadeira peculiaridade rexional xa e ben entendida, letra galega por antonomasia, emprestada do xeneroso castelán... porque xa non lle serve de nada (excepto quizais para México, Oaxaca, Texas, que outrora tiveron as ortografías Méjico, Huajaca, Tejas...).

Así o administrador redondeará a súa mestria do idioma autónomo enchendo follas e máis follas con xis: *xeral, *xeito, por geral, jeito; e non se lle presentará a dúbida entre o cast. garaje e o gal. garage, entre o cast. mensaje e gal. message, pois botará man do fai-todo e porá *garaxe, *mensaxe, e, por suposto, atribuíralle xénero masculino como en castelán. Do mesmo xeito escribirá *proxecto en lugar de projecto ou *conxuxe en vez de cónjuge; e consciente ou inconscientemente terá avanzado no seu propósito: ocultar a etimoloxía, eliminar a historia da lingua para mellor engolila.

A utilísima panacea do **x**, os ubíquos ll, ñ, e o resto de feixe ortográfico castelán permítenlle non só traducir sen esforzo ao vernáculo, senón encobrir a súa historia; pero teñen aínda outra función máis insidiosa: intentar por todos os medios demostrar que ao norte do Miño hai nada menos que unha lingua distinta da que falan aco abaixo.

Por último, Celso Álvarez Cáccamo e Mário J. Herrero Valeiro (1996: 154) escriben sobre o grafema *x*: “De facto, dado tamén o diferente peso simbólico dos traços diferenciais (abundancia do *x* e uso de *ñ* nas normas ILG e MÍN, [...]); texto no cal, pensamos, tamén poderíamos albiscar unha recoñeción implícita da capacidade do grafema *x* para actuar como identificador gráfico do galego escrito con respecto a outros sistemas gráficos.

En resumo, á marxe de que vexamos, ou non, un “certo déficit de diferencialismo” no sistema gráfico que se deriva das NOMIG 82 na transcripción gráfica da lingua galega; cremos que semellante percepción sempre debería camiñar da man da consideración de dúas circunstancias “atenuantes”: 1º) calquera sistema gráfico implica a unha minoría intelectual *aculturada* nun sistema gráfico anterior así como unha serie de modificacións puntuais co obxectivo de permitir que o sistema gráfico orixinal sexa quen de asumir a transcripción gráfica das variedades lingüísticas vernáculas propias e 2º) a valoración do nivel de “diferencialismo” dun sistema gráfico dado con respecto a outros sistemas gráficos relativamente afíns non se debería producir á marxe dos presupostos teóricos esenciais que sustentan ese mesmo sistema gráfico así como sen

unha reflexión demorada sobre o sistema gráfico correspondente como un conxunto sistemático.

Verbo desta última cuestión, se os redactores das NOMIG 82 parten do recoñecemento explícito de que o galego é unha lingua de seu independente da lingua castelá e da lingua portuguesa⁴⁸⁰; así pois, o axuizamento crítico do seu nivel de distanciamento gráfico con respecto a estes dous códigos gráficos non se debería efectuar de costas ao argumento obvio de que os responsables desta proposta normativa pretenden distanciar graficamente o noso idioma non só en relación á ortografía do castelán senón tamén con respecto ao sistema gráfico do portugués padrón⁴⁸¹.

Neste sentido, visto que a pretensión esencial e admitida explicitamente dos redactores das NOMIG 82 foi elaborar un sistema gráfico que posibilitase a individualización gráfica do noso idioma tanto fronte á ortografía da lingua castelá como da lingua portuguesa; somos da opinión de que, se valorásemos o sistema gráfico proposto no seu conxunto e non nos limitásemos a avaliar, de xeito illado, cada un dos seus grafemas, non sería unha esaxeración a afirmación de que a globalidade de solucións gráficas propostas e adoptadas polas NOMIG 82 cumpren moi axeitadamente con esa función identificadora ou de afirmación verbo do castelán e do portugués que, xa a principios da década de 1980, o profesor Antón Santamarina (1981) prognosticaba que debía cumprir a variedade estándar do noso idioma.

---

⁴⁸⁰ A consideración explícita do galego como lingua de seu diferente do portugués aparece neste pequeno parágrafo das NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 8): “O punto de partida e de chegada de calquera escolla normativa ha de ser sempre o galego, que non debe sacrificar as súas características propias e relevantes en beneficio da dunha lingua irmá, pero diferente”.

⁴⁸¹ Tomada no seu conxunto, a tradición gráfica decimonónica sobre a cal se asentaban as NOMIG 82 xa era percibida, por algúns lingüistas, contra finais da década de 1970, como unha ortografía non pouco distanciada tanto da ortografía do castelán como do sistema gráfico do portugués. A este respecto, gustáranos traer a colación unhas palabras de Xosé-Martiño Montero Santalha (1979: 9) onde, desde o noso punto de vista, por baixo da valoración positiva da súa proposta ortográfica persoal, enxérgase unha percepción da tradición gráfica especificamente galega (xa vimos que denominada por este lingüista OGA ou Ortografía Galega Autónoma) como un sistema gráfico, cando menos, equidistante da ortografía do portugués e do español: “A ortografía aquí proposta comporta tamén unha maior coincidencia, dentro dos límites do posíbel, cos sistemas gráficos das outras linguas románicas, dos que a OGA aparece excesivamente distanciada.” Nas mesmas *Directrices para a reintegración lingüística galego-portuguesa* Xosé-Martiño Montero Santalha (1979: 4) —en diante, MONT 79— razoa do seguinte xeito: “[...] de modo que esa operación de independencia lingüística obrigaria aos galegos a un esforzo irrazoábel por marcar as diferenzas fronte aos lusos-brasileiros, esforzo que inevitabelmente habería de caer —como xa agora se pode observar— na desgaleguización e mesmo na artificiosidade; e, aínda así, o resultado non podería deixar de ser en definitiva demasiado próximo ao portugués como para merecer a consideración imparcial de lingua diferente”.

Por outra banda, non deberíamos esquecer que a aceptación de solucións gráficas “inequivocamente portuguesas”⁴⁸² é certo que nos arredaría, notablemente, do espazo gráfico do “español padrão” (Álvarez e Herrero 1996: 154), mais, á vez, tamén é verdade que nos achegaría, abondo, ao espazo gráfico do “português padrão” (Álvarez e Herrero 1996: 154) e, por conseguinte, desde a perspectiva daqueles que pensan no galego como lingua de seu, bótase de ver que non semellan propostas gráficas axeitadas.

No tocante ás cuestións puramente gráficas, e se se me permite a valoración estritamente persoal, desde o punto de vista daqueles que defenden a autonomía lingüística do galego verbo do castelán e do portugués, as NOMIG 82 seméllannos un punto de equilibrio ben logrado entre tradición gráfica e modernidade e entre condicionamentos estritamente lingüísticos e extralingüísticos de tal forma que, con ser unha proposta normativa que opta por un sistema gráfico marcadamente *fonémico* (isto é, relativamente atento ás correspondencias un-a-un entre fonema-grafema), con todo, as contadas “violacións” na exacta correspondencia un-a-un entre fonema e grafema son ben útiles para, nomeadamente, superar a nosa diversidade dialectal (p.e. entre falas seseantes e non-seseantes) e, daquela, reducir o noso inventario de grafemas⁴⁸³.

Fóra xa da cuestión estritamente ortográfica, cremos que é interesante deternos, agora, nas diferentes redaccións que coñeceu o cuarto principio das *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* no ano 1982 e no ano 2003. En 1982, as NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 7-8) dicían:

As escollas normativas deben ser harmónicas coas das outras linguas, especialmente coas romances en xeral e coa portuguesa en particular, evitando que o galego adopte solucións insolidarias e unilaterais naqueles aspectos comúns a todas elas, tales como a adaptación de cultismos e de terminoloxía científica e técnica. Este principio de harmonía ha de rexer tamén para o galego que se estableza como normativo: as escollas deben decidirse de acordo cun criterio de coherencia interna, a fin de que o galego común non resulte arbitrario e incongruente.

---

⁴⁸² Entre as solucións gráficas “inequivocamente portuguesas” cabería citar o uso dos dígrafos *nh* e *lh* para a representación gráfica das consoantes nasal palatal sonora e lateral palatal sonora, respectivamente; os grafemas *g, j* para a consoante palatal fricativa xorda, e por último a utilización do *ss, ç* e o til de nasalidade.

⁴⁸³ Algo moi similar defendía Xosé-Martiño Montero Santalla (1978d) cando no semanario *A Nosa Terra*, ao tratar sobre ao nivel axeitado de achegamento da ortografía á fala viva, escribía: “Levando máis lonxe este proceder, as áreas galegas de seseo, para ser coerentes coas súa fala terían que renunciar á letra *Z* e ao emprego de *C* ante *E* ou *I*, xa que nestas zonas estas letras non corresponden a ningún son distinto do representado pola letra *S*. Este último exemplo xa nos fai entrever un pouquiño os límites deste criterio: a ortografía non pode representar exactamente a fala. Aínda que ha de procurar acercarse no posíbel á fonética viva, terá necesariamente que atender tamén a outros factores”.

Pola contra, no ano 2003, as NOMIG 03 (RAG-ILG 2003: 12) redactaron este mesmo principio do seguinte xeito:

As escollas normativas deben ser harmónicas coas das outras linguas, especialmente coas romances en xeral e coa portuguesa en particular, evitando que o galego adopte solucións insolidarias e unilaterais naqueles aspectos comúns a todas elas. Para o arrequeamento do léxico culto, nomeadamente no referido aos ámbitos científico e técnico, o portugués será considerado recurso fundamental, sempre que esta adopción non for contraria ás características estruturais do galego. As escollas deben decidirse de acordo cun criterio de coherencia interna, a fin de que o galego común non resulte arbitrario e incongruente.

Se comparamos os dous textos, bótase de ver que a apelación explícita á lingua portuguesa como recurso fundamental para o arrequeamento do léxico culto galego nos ámbitos científico e técnico é unha das novidades que recolle as NOMIG 03 fronte á redacción orixinal desta introdución nas NOMIG 82 e, así pois, desde a propia literalidade dos textos, non semella fóra de lugar a aseveración de que a Real Academia Galega e o Instituto da Lingua Galega, como autores das *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*, no período cronolóxico que se estende desde 1982 até o ano 2003, asumiron, de xeito consciente: 1º) a conveniencia de “fechar” a lingua galega ao español como fonte esencial de renovación do noso léxico culto e 2º) a necesidade de “abrir” o noso idioma ao portugués como vía potencial de arrequeamento para a nosa terminoloxía científica e técnica coa finalidade última de distanciar lingüisticamente o noso idioma da lingua castelá⁴⁸⁴.

---

⁴⁸⁴ Verbo desta cuestión sería interesante comentar como, deste xeito, as NOMIG 03 rompían, definitivamente, con esa inclinación orixinal dunha parte da *corrente autonomista*, como se pode comprobar no *Galego cero* de Xosé Mª Álvarez Cáccamo (1979: 20), cara á depuración e cara ao arrequeamento da terminoloxía científica do noso idioma pola vía da aproximación ao castelán e non, como cabería esperar e como sería desexable, pola senda do achegamento ao léxico científico e técnico do idioma portugués. No entanto, cómpre deixar constancia de que os teóricos máis significados da *corrente autonomista*, xa con anterioridade á publicación das NOMIG 82, eran plenamente conscientes da necesidade da lingua portuguesa como vía de purificación do noso idioma no caso de que non se conservara unha forma autóctona galega e como camiño para o arrequeamento do léxico científico e técnico da nosa lingua pois, como opinaba Antón Santamarina (1981: 9): “2º Hai veces que a forma galega lexítima convive co castelanismo; en caso de resistir aínda a forma galega, por moi restrinxido que sexa o territorio que ten, rescatámola, coincida ou non coa forma portuguesa. Aínda que na maior parte do país se diga sola e unicamente nunha zona pequena perviva soa, esta é a forma galega que estimamos que debe prevalecer. [...] 3º É verdade que hai ocasións en que a forma lexítima galega desapareceu de todo. Neste caso recurrimos ó dicionario portugués; pero non sin certas cautelas porque case non hai palabra que non teña problemas. [...]. 4º Outra cousa son os neoloxismos, que presentan serias dificultades en

A propia *orientación reintegracionista*, reconece, de xeito implícito, esta apertura da *orientación autonomista* cara á purificación do noso léxico científico e técnico pola vía do portugués cando, por boca de Carlos Garrido (Vixande 2001), en referencia a esta cuestión, admite que: “Desde o ILG hai algunhas voces, como a de Fernández Rei, que se teñen pronunciado por converxer máis co portugués...”.

Sexa como for, bótase de ver que, ademais de que as NOMIG 82 nunca chegaran a negar a vía do portugués como recurso para o arrequeamento do léxico científico e técnico da nosa lingua, houbo sempre nelas un desexo explícito de construír “[...] un galego fiel a si mesmo e limpo de canto espurio hai incrustado na fala viva pola presión do castelán” (RAG-ILG 1982: 7).

Verbo desta cuestión, Enrique Monteagudo e Francisco Fernández Rei (1982a) non dubidaban en asegurar que:

Neste momento, pódese decir que o galego está viciado de castelanismos léxicos, que ás veces erradicaron as formas galegas –que debemos recuperar (é o caso de Dios, que practicamente eliminou da fala viva a forma galega Deus); as máis das veces a loita

---

tódalas linguas e nos que o recurso ó prestamo e, na maioría dos casos, inevitable. Con todo compre distinguir entre o léxico que pertence a campos moi especializados da ciencia e da técnica ou da cultura que é usado por un número moi reducido de falantes; e o léxico de obxectos de uso cotidiano e que pertencen ó vocabulario máis elemental de calquera falante. No primeiro caso as solucións son practicamente comúns ás adoptadas polas outras linguas de cultura, coas naturais adaptacións á fonética galega; a solución adoptada polo portugués tense en conta en primeiro lugar. No segundo caso, o problema é moito máis difícil de resolver; evidentemente só cando as condicións se tornen máis favorables pró galego pode ter resultado positivo a substitución de pila por pilla, de bombilla por lámpada eléctrica e muelle por mola”. Nunha liña moi semellante, Enrique Monteagudo e Francisco Fernández Rei (1982c), no mesmo ano de publicación das NOMIG 82, afirmaban que: “Finalmente, no léxico, o portugués énos dunha grande axuda e sería suicida non telo en conta, sempre e cando non sexa pra aportuguesar indiscriminadamente: unha cousa é promocionar *achar*, *ficar*, poñamos por caso, que se rexistran nalgunha fala galega, e outra é o uso constante, dando a impresión de que encontrar, atopar non son galegas, [...]. Prós neoloxismos está claro que non podemos perder nunca de vista o portugués, aínda que coidando moito de non fuxir dun castelanismo «noso» par caír nun «castelhanismo» portugués, por moi admisible que sexa ese «castelhanismo» do Miño pra abaixo”. En realidade, todas estas opinións en favor do portugués como vía para o arrequeamento do léxico da nosa lingua incribíanse nunha liña anterior iniciada coas Bases do 77 onde xa non se lle tiña medo ao dicionario de portugués como instrumento da purificación da nosa lingua pois como reconece Lao Rismn (1979): “Defeito, respeito. As Bases... recomendan a consulta de dicionários portugueses para saber os semicultismos que vocalizan o primeiro elemento do grupo -ct- e nestes aparecen, entre outras, estas dúas palabras que A. Cáccamo rexeita”. Por último, xa no século XXI, Francisco Fernández Rei (2000: 212) para que nos decatásemos da relevancia que concede a *orientación autonomista* ao portugués como mecanismo esencial de arrequeamento da nosa terminoloxía científica e técnica e como complemento a unha investigación polo miúdo do noso léxico tradicional: “[...] E nisto personalmente creo que o ILG debería explotar máis a vía de aproximación ó portugués no léxico culto e especialmente na terminoloxía técnica; pero no léxico tradicional coido que aínda cómpre recoller, depurar e incorporar á lingua común moito do noso vocabulario popular, coa semántica que os galegos lle deron ó longo de xeracións, na procura de que o galego sexa máis auténtico e máis enxebre, e deste xeito defendermos da galopante castelanización do vocabulario”.

entre a forma galega e castelá aínda dura (é o caso de onte-ayer, avoa-abuela, vasoira-escoba, etc.)”.

Na prensa dese mesmo ano e, outra volta, da autoría destes dous investigadores (Monteagudo e Fernández 1982a) podemos ler o seguinte parágrafo:

Respecto do léxico é unha auténtica falacia a afirmación que demagoxicamente se fai de que os antirreintegracionistas pretenden elevar á norma castelanismos tan aberrantes huevo, Dios ou muela. Isto é tan falso como se un dixese que tódolos reintegracionistas «gostan da omeleta con presunto» e do «chá en chávena», e hesitan entre viaxar en carro ou en comboio.

Como xa mencionamos con anterioridade as NOMIG 82 coñeceron unha décimo terceira edición revisada, actualizada e ampliada que foi aprobada polo Consello Científico do Instituto da Lingua Galega o día 11 de novembro de 1994, e pola Real Academia Galega en sesión extraordinaria do día 25 de febreiro de 1995. Por conseguinte, antes de entrarmos na análise doutras propostas normativas teoricamente adscribíbles á *orientación autonomista* sería interesante que fixeramos unha breve reflexión tocante ás pequenas modificacións puntuais introducidas nas NOMIG 95 en comparación coas NOMIG 82. A noso xuízo, algunhas das máis rechamantes serían:

1. No tocante ao alfabeto, nas NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 9) o nome da derradeira letra do alfabeto escribíase *ceta* e nas NOMIG 95 (RAG-ILG 1995: 13) pasa a escribirse *zeta*. Ademais, mentres que nas NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 9) os dígrafos *ch* e *ll* aparecían na lista de letras do alfabeto, nas NOMIG 95 (RAG-ILG 1995: 14) figuran na listaxe de dígrafos xunto con *gu*, *nh*, *qu* e *rr*.
2. Verbo da acentuación, nas NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 17) afirmábase que as palabras graves levan acento gráfico cando rematan nos grupos consonánticos *ps* e *x*. Nas NOMIG 95 (RAG-ILG 1995: 24) indícase que se acentúan todas as palabras graves rematadas en grupos consonánticos diferentes de *ns* (sexan cales sexan). A maiores, nas NOMIG 95: a) aclárase (RAG-ILG 1995: 24) que se acentúan as palabras graves rematadas en ditongo decrecente na última sílaba (p.e. *amábeis*), b) engádese (RAG-ILG 1995: 26) un apartado dedicado á acentuación dos estranxeirismos onde se afirma que os latinismos e palabras estranxeiras poden seguir as regras xerais de acentuación ou ben manter a grafía

orixinal sempre e cando “[...] se escriban destacadas para subliña-lo seu carácter de estranxeirismos”, c) ampliase (RAG-ILG 1995: 27-28) a listaxe de palabras que se diferencian polo til diacrítico con dez pares de palabras (p.e. *bóla* –esfera– fronte a *bola* –peza do pan–) e d) prescríbese (RAG-ILG 1995: 29-30) a acentuación gráfica dos interrogativos indirectos en calquera contexto e non só naqueles casos onde houberse anfiboloxía (RAG-ILG 1982: 20).

3. Con respecto ao uso do guión, no tocante á escritura das palabras compostas as NOMIG 95 (RAG-ILG 1995: 31-32) son máis claras do que eran as NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 20). Nas NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 20) prescribíase o uso do guión tras os prefixos *ad*, *inter* e *super* + *r* e *sub*, *ab* e *ob* + *l*, *r* cando se quixese indicar que a súa consoante final non se pronunciaba agrupada coa inicial da palabra base (p.e. *ab-rogar* e non *abrogar*) e nas NOMIG 95 (RAG-ILG 1995: 34) cómpre escribírmolos prefixos *ad*, *inter*, *sub*, *ab* e *ob* sempre directamente unidos ao resto da palabra de que forman parte (p.e. *abrogar*). As NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 22) esixían a fragmentación do prefixo-palabra en contra da regra xeral da partición silábica (p.e. *bis-/avó* e non *bi-/savó*) e as NOMIG 95 (RAG-ILG 1995: 34) permiten esta segunda opción (p.e. *bi-/savó*).
4. No tocante aos grupos consonánticos, sufixos e terminacións, polo xeral, nas NOMIG 95 encontramos unha deriva cara á oficialización de formas que, naquela altura, xa eran de uso común en vocabularios, gramáticas, dicionarios, etc. Así, por exemplo: a) fronte ás NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 33) que permitían escribir *siquiatra/psiquiatra* ou *neumonía/pneumonía* con preferencia das formas sen *p*, as NOMIG 95 (RAG-ILG 1995: 52) prescriben só as formas con *p* (*psiquiatra* e *pneumonía*), b) as NOMIG 95 (RAG-ILG 1995: 41-42) eliminan formas como *frota* e *prantar* (agora só *flota* e *plantar*) que se admitían nas NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 25), c) as NOMIG 95 (RAG-ILG 1995: 42, 103) prescinden do par *dobre/doble* (RAG-ILG 1982: 25) que se reduce a forma única *dobre*, d) as NOMIG 95 (RAG-ILG 1995: 44, 45, 56, 59, 62) prescriben as formas *respectar*, *delicto*, *inxustiza*, *cute*, *currículo* fronte ás solucións *respetar*, *delito*, *inxusticia* e *cutis* das NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 29, 28, 35, 39).
5. No tocante á formación do plural e do feminino: a) as NOMIG 95 (RAG-ILG 1995: 76) engaden un parágrafo dedicado á análise do plural dos cultismos e estranxeirismos e un novo apartado con algunhas aclaracións sobre o plural das

palabras rematadas en *-s* e *-x* (p.e. *luns* e *fax*), b) as NOMIG 95 (RAG-ILG 1995: 81) agregan un apartado na formación do feminino onde se explica que as palabras rematadas en *-ín* fan o plural en *-ina* (agás *ruín* que é invariable); as rematadas en *-ún* en *-úa* (agás *euscaldún/euscalduna*); as rematadas en vogal ou ditongo tónico engaden *-a* (p.e. *avó-avoa*), fóra dalgunhas invariables (p.e. *chimpancé*) e de pares como *grou/grúa*, *xudeu/xudía* e *sandeu/sandía*; as rematadas en *-és* fan o plural en *-esa* (p.e. *noruegués-norueguesa*) agás formas invariables como *cortés* e c) as NOMIG 95 (RAG-ILG 1995: 82) engaden unha listaxe de palabras que presentan terminacións femininas especiais (p.e. *heroe/heroína*, *tsar/tsarina*, *galo/galiña*, etc.).

6. Verbo do artigo, as NOMIG 95 (RAG-ILG 1995: 88) engaden un parágrafo onde se comenta a obrigatoriedade da contracción do artigo coa preposición cando o artigo determinado forma parte dun topónimo (p.e. *fun á Coruña* e non *fun a A Coruña*). Sobre o pronome nas NOMIG 95 (RAG-ILG 1995: 91) engádese un parágrafo dedicado ao emprego da forma *el* como neutro en construcións do tipo de *el é certo que chegaron ricos de Australia*.
7. No tocante aos demostrativos, as NOMIG 95 (RAG-ILG 1995: 97) agregan un parágrafo onde se informa de que, ao pé das formas contractas (p.e. *estoutro(s)*), admítense as formas plenas (p.e. *este(s) outro(s)*) e de que se rexeita a contracción dos neutros *isto*, *iso* e *aquilo* co indefinido *outro*.
8. No ámbito dos cuantificadores e identificadores, as NOMIG 95 (RAG-ILG 1995: 100) achegan máis información sobre as contraccións destes coas preposicións do que facían as NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 65). Así, por exemplo, indícase que cando estes comezan por *un(s)*, *unha(s)* ou por *o(s)*, *a(s)* contraen igual que o fan os artigos (p.e. *estou de acordo cos máis*).
9. Nos numerais, as NOMIG 95 (RAG-ILG 1995: 101) recollen o cardinal *cero* que non aparecía nas NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 65) e *quiñentos* (RAG-ILG 1995: 101), ausente nas NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 65), aparece ao pé de *cincocentos/cincocentas*. Por último, as NOMIG 95 (RAG-ILG 1995: 103) recollen un apartado dedicado aos multiplicativos (p.e. *dobre*, *duplo*, *triple*, etc.) descoñecido nas NOMIG 82.
10. Con respecto ao verbo, ademais de que hai cambios nas NOMIG 95 (RAG-ILG 1995: 105-172) no tocante ás denominacións dos tempos verbais verbo das NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 67-122) –p.e. *copretérito* por *pretérito*

imperfecto—, os cambios máis rechamantes poderían ser: a) as formas rematadas en *-ra* (p.e. *cantara*) adquiren nas NOMIG 95 (RAG-ILG 1995: 111) o dobre valor de antepretérito e de pretérito de subxuntivo, b) modifícase o modelo de conxugación de verbos como *consumir*, *muxir* que antes se conxugaban como *partir* (RAL-ILG 1982: 88) e agora seguirán o modelo de *fixir* (RAG-ILG 1995: 130), c) escóllese a conxugación regular (RAG-ILG 1995: 138) para os verbos *bendicir* e *maldicir*, d) o imperativo do verbo *ser* será *sé*, con acento gráfico (RAG-ILG 1995: 162), fronte a *se*, sen acento, das NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 114) e e) as NOMIG 95 (RAG-ILG 1995: 171) unicamente admiten *vido* como participio do verbo *vir* fronte ao par *vindo/vido* aceptado nas NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 121).

11. No tocante aos adverbios e locucións adverbiais, as NOMIG 95 (RAG-ILG 1995: 176-178) recollen algunhas formas (p.e. *nada*, *dabondo*, *alomenos*, *gratis*, *ó dereito*, *ó fin*, *xaora* e *poida que*) que non aparecían nas NOMIG 82 no apartado dos adverbios e locucións adverbiais. A maiores, as NOMIG 95, con respecto ás NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 122-123), eliminan as formas *dediante*, *eis* e *a desmán* e corrixen as formas *enfrente*, *a reo*, *de sotaque* e *a treu* das NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 123, 125, 127) por *en fronte*, *arreo*, *de socate* e *a treu* (RAG-ILG 1995: 173, 174, 176), respectivamente.
12. Con respecto ás preposicións e locucións prepositivas, as NOMIG 95 eliminan as formas *dediante de*, *embaixo de*, *quitado*, *sinte* e *acerca de* que incluían as NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 130-131). Pola contra, en comparación coas NOMIG 82, as NOMIG 95 (RAG-ILG 1995: 179) engaden *con respecto a*, *de par de*, *a causa de*, *a par de* e *a prol de*. Por último, *frente a* (RAG-ILG 1982: 130) pasa a *fronte a* (RAG-ILG 1995: 179) e *enfrente de* (RAG-ILG 1982: 130) a *en fronte de* (RAG-ILG 1995: 179).
13. Verbo das conxuncións e locucións conxuntivas, *desque* (RAG-ILG 1982: 134) corríxese como *des que* (RAG-ILG 1995: 186) e engádense ás conxuncións e locucións temporais *asemade*, *tan pronto*, *ó que* e *tan presto* (RAG-ILG 1995: 185-186); ás causais *como queira que* (RAG-ILG 1995: 185); ás condicionais

excepto que/se (RAG-ILG 1995: 185), *agás que/se* (RAG-ILG 1995: 185); ás consecutivas *de aí que e entónces* (RAG-ILG 1995: 185)⁴⁸⁵.

Vistas en conxunto estas pequenas modificacións puntuais salta á vista que todas elas, como se indica nunha nota inicial a esta decimo terceira edición revisada publicada en maio de 1995, responden ao desexo de validación das NOMIG 82 como un texto normativo perfectamente útil na súa globalidade tanto no tocante aos principios xenéricos que o inspiran como verbo da súa solidez científica. Con todo, por causa dos trece anos pasados desde a publicación das NOMIG 82 e debido aos estudos cada vez máis profundos e documentados sobre a historia e realidade actual do noso idioma desenvolvidos pola Real Academia Galega e o Instituto da Lingua Galega desde entón, estas mínimas modificacións puntuais semellaban necesarias para reforzar algúns dos argumentos contidos nas NOMIG 82 así como para encher certas lagoas daquel texto normativo orixinal.

Analizadas nas súas liñas esenciais as *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* (1982, 1995, 2003) da Real Academia Galega e do Instituto da Lingua Galega temos que introducirmos na análise doutras propostas normativas que apareceron no noso país contra finais da década dos anos setenta e ao longo de toda a década dos anos oitenta e verbo das cales, como xa dixemos en liñas anteriores e como analizaremos, polo miúdo, nos parágrafos seguintes, un dos aspectos máis destacados é que non existe un acordo absoluto entre os especialistas á hora de situar estas diferentes propostas normativas nunha ou noutra das dúas grandes correntes en conflito; isto é, dentro da *orientación autonomista* ou dentro da *corrente reintegracionista*.

Conscientes do profundo calado desta cuestión non pretendemos achegar neste estudo unha solución definitiva a esta problemática pois, en realidade, tan só desexamos presentar unha visión de conxunto do acontecido ao longo destes anos así como unha serie de pautas ou directrices metodolóxicas que nos poderían axudar a reorganizar numérica e conceptualmente a nómina de propostas normativas que poderían integrarse nunha ou noutra corrente codificatoria.

En 1979, durante as *III Xornadas do Ensino de Galicia* celebradas na cidade de Ourense ao longo dos días 29, 30 e 31 de agosto na, daquela, Universidade Laboral, a

---

⁴⁸⁵ Cómpre ter presente que nas NOMIG 82 as locucións *excepto que* e *agás que* (RAG-ILG 1982: 136) posuían só valor adversativo. Así mesmo, *entónces*, nas NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 124), recóllese só como adverbio de tempo.

Asociación Sócio-Pedagóxica Galega (AS-PG) distribuía entre os docentes congregados naquelas xornadas unha edición ciclostilada (con correccións manuscritas sobre o folleto orixinal mecanografado) de 20 páxinas dun texto titulado *Orientacións para a escrita do noso idioma* (AS-PG 1979) –en adiante, para abreviarmos, Normas da AS-PG 79 ou, simplemente, AS-PG 79)⁴⁸⁶–.

Uns meses máis tarde (en concreto, no ano 1980) aparece unha segunda versión das *Orientacións para a escrita do noso idioma* da Asociación Sócio-Pedagóxica Galega (AS-PG 1980a) que, por súa vez, será, basicamente, unha reedición ampliada e corrixida, ao cargo de Edicións Xistral, do texto que se presentara nas *III Xornadas do Ensino de Galicia* (1979) de Ourense.

En realidade, malia que, como acabamos de mencionar, Edicións Xistral fora a única empresa editorial encargada da edición do texto que se publica en 1980 e, por conseguinte, aínda que, desde este punto de vista, sexa perfectamente lícito falar dunha única segunda edición; así e todo, cómpre pór de manifesto que, esta segunda versión do texto sairá á rúa, en realidade, baixo a forma de dúas edicións minimamente diferenciadas entre si⁴⁸⁷ e, neste sentido, por conseguinte, non cabe dúbida de que tamén sería posible pensar nunha segunda e nunha terceira edición distintas entre si das *Orientacións para a escrita do noso idioma* do ano 1980.

Con independencia de que vexamos os dous textos publicados en 1980 das *Orientacións para a escrita do noso idioma* como unha soa edición ou como dúas edicións diferentes, pensamos que, de todos os xeitos, é obrigado deixar constancia da realidade innegable de que, malia coincidir ambos os dous textos na empresa editorial (Edicións Xistral), no entanto, un deles foi impreso en Barallobre (A Coruña) na imprenta Adral (AS-PG 1980a) –en diante, Normas da AS-PG 80/1 ou AS-PG 80/1– mentres que o outro produciuse en Mariñamansa (Ourense) nas Gráficas Rodi (AS-PG 1980b) –en diante, Normas da AS-PG 80/2 ou, simplemente, AS-PG 80/2⁴⁸⁸–.

---

⁴⁸⁶ Como se deduce da *Introdución* ás Normas da AS-PG 79 (AS-PG 1979: 1) e como afirma a profesora Maria Pilar Garcia Negro (1989b), neste folleto recollíanse os criterios ortográficos e morfolóxicos que se empregaran en sete cursos de galego organizados pola AS-PG para profesores de ensino primario e secundario durante os meses de xaneiro e febreiro do ano de 1979.

⁴⁸⁷ Máis adiante analizaremos, polo miúdo, as diferenzas esenciais que mostran non só este dous textos entre si senón tamén este dous textos en relación coas Normas da AS-PG 79.

⁴⁸⁸ Semella, segundo coa información facilitada polo profesor Santiago Estebán Radío, que a edición de Barallobre (A Coruña) foi anterior, en case un ano, á edición de Mariñamansa (Ourense). Hai indicios nos dous textos, como a seguir veremos, que parecen confirmar as afirmacións de Santiago Esteban Radío e, por iso, decidimos designar o texto impreso en Barallobre (A Coruña) como Normas da AS-PG 80/1 e o texto producido en Mariñamansa (Ourense) como Normas da AS-PG 80/2. En ocasións, por cuestións de

Para complicarmos máis a cuestión, aínda temos constancia dunha outra edición das Normas da AS-PG 79 (terceira ou cuarta, de acordo coa opción concreta que escolléramos no caso anterior)⁴⁸⁹ que sairán, desta volta, á rúa baixo o título de *Orientacións para a escrita do noso idioma*. As *Orientacións para a escrita do noso idioma* (AS-PG 1980c), esta vez promovidas pola Asociación Sócio-Pedagógica Galega, editadas por Galiza Editora e impresas en Artes Gráficas Venus (A Coruña), publicáronse en 1982 mais descoñecemos por que causa, se por erro ou por outro motivo, figuran con data de 1980 (en diante, Normas da AS-PG 82 ou, tan só, AS-PG 82)⁴⁹⁰.

É curioso comprobar, ademais, como as Normas da AS-PG 82 presentan o mesmo ISBN (84-85271-20-3) e o mesmo DL (C.451-1980) que as Normas da AS-PG 80/1 e que as Normas da AS-PG 80/2 de tal forma que, ao fin e ao cabo, o ISBN e o DL coincide en todas e cada unha das edicións das *Orientacións para a escrita do noso idioma* que apareceron a partir de 1979.

No tocante aos textos editados pola AS-PG no ano 1980 o lingüista Francisco Fernández Rei (1995: 193) opina que “[...] hai unha implícita consideración do galego como lingua de seu, con certa aproximación ó portugués nalgúns aspectos gráficos e mesmo morfolóxicos”. Anos despois, Francisco Fernández Rei (2001a: 537) afirma que, malia todas as escollas gráficas e morfolóxicas que implican un certo achegamento ao portugués padrón: “Así e todo, o modelo idiomático da AS-PG era o dun galego autónomo verbo do portugués”.

Entre as escollas gráficas e morfolóxicas comúns ás Normas da AS-PG 79, ás Normas da AS-PG 80/1 e ás Normas da AS-PG 80/2 que marcan un certo achegamento ao portugués padrón encontramos:

1. Ausencia de til nas palabras acabadas en *i*, *u* seguidas, ou non, de *n*, *s* ou *ns* como: *ali*, *aqui*, *cámbio*, etc. (AS-PG 1979: 5, AS-PG 1980a: 12, AS-PG 1980b: 13).

---

operatividade, incluiremos estes tres códigos normativos primeiros baixo a etiqueta única de Normas da AS-PG.

⁴⁸⁹ Así, por exemplo, o lingüista Francisco Fernández Rei (1995: 187, 2001a: 537, 2003: 93) presenta as Normas da AS-PG 82 como unha terceira edición pois semella que non ten en conta a existencia das Normas da AS-PG 79.

⁴⁹⁰ José-Luis Fontenla (1986: 57) reconece, de xeito explícito, que a data real de publicación das Normas da AS-PG 82 foi 1982. No tocante a esta cuestión escribe este autor: “A publicación das *Orientações para a escrita do nosso idioma* e da Unidade Didáctica *Explicações sobre alguns pontos das orientações para a escrita do nosso idioma* da ASPG de 1982 provoca uma cisão na ASPG que se vai continuar; [...]”.

2. Considéranse esdrúxulas as palabras rematadas en *i, u* máis *o, a* como: *língua, história*, etc. (AS-PG 1979: 6, AS-PG 1980a: 12, AS-PG 1980b: 14).
3. A P₄ do pto. perfecto leva til diacrítico para diferenciala da mesma persoa do presente de indicativo: *cantámos, collémos*, etc. fronte a *cantamos, collemos*, etc. (AS-PG 1979: 7, AS-PG 1980a: 14, AS-PG 1980b: 16).
4. Suprímese o *h* no caso de que vaia precedido dun prefixo: *desumano, exalar*, etc. (AS-PG 1979: 10, AS-PG 1980a: 15, AS-PG 1980b: 17).
5. Rexeita formas do tipo *tódolos* e *come-lo caldo* (AS-PG 1979: 9, AS-PG 1980a: 14, AS-PG 1980b: 16).
6. Rexeita as contraccións *ó* e *ós* (AS-PG 1979: 8, AS-PG 1980a: 21, AS-PG 1980b: 25).
7. Rexeita o paradigma dos demostrativos *esto, eso, aquilo* (AS-PG 1979: 15, AS-PG 1980a: 25, AS-PG 1980b: 32).
8. Propugnan forma verbais como *dicer, escreber*, etc. (AS-PG 1979: 18, AS-PG 1980a: 33, AS-PG 1980b: 37).

Encontramos, a maiores, outras solucións gráficas e morfolóxicas de achegamento ao portugués padrón que son exclusivas das Normas da AS-PG 80/1 e das Normas da AS-PG 80/2:

1. Suprime o *c* no grupo *ct, cc* cando vai precedido de *i, u*: *vítima, dición, fición*, etc. (AS-PG 1980a: 16, AS-PG 1980b: 18)⁴⁹¹.
2. Vocalización do primeiro elemento do grupo culto *ct* en formas como *leitor, reitor, perfeito*, etc. (AS-PG 1980a: 16, AS-PG 1980b: 18).

---

⁴⁹¹ As Bases do 77 xa permitían, como segunda opción, a eliminación do *c* nos grupos *ct* e *cc* cando estes estivesen precedidos por *i, u* (USC 1977: 16). Así mesmo, as Bases do 77 propugnaban que: 1º) as palabras graves (p.e. *posíbel*) formasen, como única opción, o plural en *-is* de xeito semellante a como se facía coas palabras agudas rematadas en *-l*: *posíbel, posíbeis, probabel, probábeis; túnel, túneis*; mais, as palabras rematadas en *-il* átono (p.e. *útil*) farían o plural como as palabras rematadas en *-el* (*útil, úteis; difícil, difíceis* (USC 1977: 30), 2º) se usaran, como primeira opción, o sufixo *-aría* (USC 1977: 28) e o demostrativo *isto* (USC 1977: 34) e 3º) se utilizasen, como segunda opción, o sufixo *-bel* (USC 1977: 23) e as formas verbais *escreber, receber* e *dicer* (USC 1977: 41). Por outra banda, lémbrese que, ademais de que as Bases do 77 (USC 1977: 23, 28, 34) xa permitiran o uso dos sufixos *-bel, -aría* e o demostrativo *isto*; as NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 39, 45, 62) tamén admitirán estas formas como segunda ou primeira opción. Por último, convén lembrar que as Normas da Academia 71 (RAG 1971: 12-13, 29, 16, 17), ademais de admitir, por omisión, a eliminación do *h* en posición interior de palabra; de xeito explícito, non só aceptaban a terminación *-bel* (como opción primeira) senón tamén (agora como única opción), xunto coas NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 54, 55), as formas *todos os* e *ao/aos*.

3. Rexeitamento dos sufixos *-ería: librería, romaría, etc.* (AS-PG 1980a: 17, AS-PG 1980b: 19); *-ble: agradábel, invencíbel, etc.* (AS-PG 1980a: 18, AS-PG 1980b: 20); *-emento: movemento, sentimento, etc.* (AS-PG 1980a: 19, AS-PG 1980b: 21).
4. Rexeita as formas *nosoutros* e *vosoutros* por consideralas dialectais (AS-PG 1980a: 24, AS-PG 1980b: 28).

Diciamos en parágrafos anteriores que as Normas da AS-PG 80/1 e as Normas da AS-PG 80/2 eran, basicamente, unha reedición corrixida e ampliada das Normas da AS-PG 79 porque, en verdade, á marxe dun parágrafo abondo equívoco verbo do uso da perífrase aspectual de contido reiterativo *ter* + participio presente nas Normas da AS-PG 79⁴⁹², os textos editados en 1980 son case idénticos ao texto de 1979 agás cando desenvolven máis polo miúdo algún aspecto concreto que se tratara de xeito moi esquemático nas Normas da AS-PG 79 ou cando inclúen determinados temas que non se abordaban na primeira edición do texto.

Así pois, ao pe dos catro puntos mencionados no parágrafo inmediatamente anterior, as restantes novidades que achegarían as Normas da AS-PG 80/1 xunto coas Normas da AS-PG 80/2 con respecto ás Normas da AS-PG 79 non irían moito máis aló: 1º) dunha pequena reflexión sobre o chamado *Decreto do Bilingüismo* en nota ao pé de páxina (AS-PG 1980a: 7, AS-PG 1980b: 9), 2º) dun tratamento máis pormenorizado da acentuación diacrítica (AS-PG 1980a: 13-14, AS-PG 1980b: 15) e 3º) da análise de cuestións como a colocación do pronome átono (AS-PG 1980a: 25-27, AS-PG 1980b: 29-31), o infinitivo conxugado (AS-PG 1980a: 32, AS-PG 1980b: 36) e algunhas cuestións de léxico (AS-PG 1980a: 39-40, AS-PG 1980b: 45-46) que non se trataran nas Normas da AS-PG 79.

Se as diferenzas que presentan as Normas da AS-PG 79 con respecto ás dúas edicións posteriores de 1980 non son excesivamente relevantes, moito menores serían as diverxencias que se detectarían entre estes dous últimos textos se os comparásemos entre si visto dado que, de abeirarmos a circunstancia xa mencionada de que os dous textos se imprimiran en localidades e en imprentas diferentes, as únicas outras modificacións dignas de mención nas Normas da AS-PG 80/2 con relación ás Normas

---

⁴⁹² Nas Normas da AS-PG 79 (AS-PG 1979: 17) pódese ler: “-No noso idioma non é frecuente o uso dos tempos compostos. En caso de que por necesidade de claridade expresiva necesitamos recorrer a eles, formáremolos co auxiliar ter e non con haber: nunca ‘había dito’ senón ‘dixera’ ou ‘tiña dito’ este cun carácter reiterativo”.

da AS-PG 80/2 serían: 1º) as ilustracións interiores e 2º) o cambio de numeración das páxinas e o texto que se engade ou se modifica nas Normas da AS-PG 80/2⁴⁹³. Precisamente, a presenza de ilustracións interiores, así como o texto modificado ou engadido son indicios que semellan avalar a hipótese de que as Normas da AS-PG 80/2 se publicaron con posterioridade ás Normas da AS-PG 80/1 na medida en que modificar ou engadir texto así como contar con debuxos interiores esixiría un maior tempo de preparación⁴⁹⁴.

De acordo con todo o que dixemos até este momento verbo das Normas da AS-PG 79, das Normas da AS-PG 80/1 e das Normas da AS-PG 80/2 poderíamos destacar dous feitos esenciais: 1º) estas tres normas conforman un todo fortemente cohesionado no cal as Normas da AS-PG 79 aparecerían, en esencia, como unha sorte de bosquexo dos dous textos posteriores en tanto en canto as diferenzas do primeiro dos textos con respecto aos dous seguintes (mesmo naqueles puntos onde se detecta un maior achegamento ao portugués) non serían tanto de contido como froito da corrección⁴⁹⁵ ou ampliación do texto inicial e 2º) estas tres propostas normativas non estarían moi lonxe dos códigos normativos clave da *orientación autonomista* se pensamos que, dos doce puntos que presentabamos como marcas de achegamento ao portugués, unicamente formas como *ali*, *língua*, *andámos* e *reitor* (isto é, só catro puntos) non serían posibles, dun ou doutro xeito (isto é, como posibilidade única ou como segunda opción), no conxunto de códigos normativos constituído polas NOMIG 82, as Normas da Academia 70, as Normas da Academia 71 e as Bases do 77⁴⁹⁶.

---

⁴⁹³ En realidade, na comparativa que nos fixemos, unicamente se engade texto na páxina catorce das Normas da AS-PG 80/2 (AS-PG 1980b: 14) para analizar a cuestión dos ditongos crecentes e decrecentes en galego e, por outra banda, as modificacións de texto, como podemos comprobar se comparamos, por exemplo, as páxinas quince e vinte e un das Normas da AS-PG 80/1 (AS-PG 1980a: 15, 21) coas páxinas dezasete e vinte e cinco das Normas da AS-PG 80/2 (AS-PG 1980b: 17, 25) entre si, son, fundamentalmente, cuestións moi menores relativas á presentación do texto.

⁴⁹⁴ De acordo coa profesora universitaria Maria Pilar Garcia Negro (1989b) a edición das Normas da AS-PG 80/1 constaría de cinco mil exemplares mentres que a edición das Normas da AS-PG 80/2 (distribuídas nas *IV Xornadas do Ensino de Galicia* celebradas no Liceo “La Paz” da Coruña do 25 ao 29 de agosto de 1980) contarían só con dous mil exemplares.

⁴⁹⁵ É interesante destacar, neste sentido, como nas Normas da AS-PG 79 (AS-PG 1979: 10), ao tratar o uso do grafema *h*, escribese por erro “sufixo” onde debería figurar o termo “prefixo”. Evidentemente, nas Normas da AS-PG 80/1 (AS-PG 1980a: 15) e nas Normas da AS-PG 80/2 (AS-PG 1980b: 17) esta falta xa aparece corrixida.

⁴⁹⁶ A nómina de diferenzas podería reducirse aínda máis se pensamos que as Bases do 77 (USC 1977: 16) din: “A conservación do grupo é normativa prás voces cultas, pro hai algúns semicultismos que presentan vocalizado o primeiro elemento do grupo: *doutor*, *doutrina*, *doutoramento*, *suxeito*... e poucas máis; os casos particulares poden atoparse nun dicionario portugués, por corresponder estas vocalizacións a unha etapa lingüística común”. Segundo estas liñas poderíamos escribir *reitor* e *leitor* de acordo coa lingua portuguesa e, por conseguinte, o número de diferenzas esenciais verbo do conxunto constituído polas NOMIG 82 e os seus códigos normativos precedentes (as Normas da Academia 70, as Normas da

Con respecto a esta última cuestión, cómpre pór de manifesto, en primeiro lugar, que as Normas da AS-PG 79 (AS-PG 1979: 1-2), as Normas da AS-PG 80/1 (AS-PG 1980a: 5) e as Normas da AS-PG 80/2 (AS-PG 1980b: 7) afirman, de xeito explícito, que a súa proposta normativa constrúese, nomeadamente, sobre a base das Normas da Academia 71 con algunhas modificacións que serán especialmente relevantes nas cuestións relativas á acentuación.

Así, por exemplo, nas Normas da AS-PG 80/1 (AS-PG 1980a: 5) podemos ler:

Temos que aclarar agora que con este critérior ortográficos, a AS-PG non pretende abrir nengunha nova vía nin propugnar novidade de sustancia para a ortografía do noso idioma. O único que se fixo foi seguir no fundamental as ‘Normas’ publicadas pola Académia no ano 1971 que, apesar de todo, continúan sendo as máis usadas (o que demostra que eran válidas como sistema convencional de fixación do idioma), introducindo só leves modificacións neste ou naquel punto”.

Agora ben, malia que non se recoñeza abertamente, de acordo co que dixemos en liñas anteriores tocante aos puntos concretos onde os códigos normativos elaborados pola AS-PG se achegaban ao portugués padrón, non resultaría imposible enxergar, tras estas tres propostas normativas, a influencia máis ou menos directa das Bases do 77.

Precisamente, fóra dos puntos concretos xa citados onde os códigos normativos elaborados pola AS-PG coincidían coas Bases do 77, podería ser moi esclarecedor á hora de aceptar este influxo: 1º) comparar o tratamento do léxico nas Bases do 77 (USC 1977: 54-55) cos apartados nas Normas da AS-PG 80/1 (AS-PG 1980a: 39-40) e nas Normas da AS-PG 80/2 (AS-PG 1980b: 45-46) dedicados á análise das estacións do ano, dos meses do ano e dos días da semana e 2º) o recoñecemento explícito que algúns estudosos moi vinculados historicamente coa AS-PG fixeron das Bases do 77 como texto clave e esencial para a codificación ortográfica do noso idioma.

Así, nun texto, xa mencionado, da autoría de Maria Pilar Garcia Negro (1978g) podemos ler⁴⁹⁷:

Academia 71 e as Bases do 77) limitárase, ao cabo, a formas como *ali*, *língua* e *andámos* (isto é, en definitiva, á acentuación gráfica).

⁴⁹⁷ Neste texto semella que a profesora Mª Pilar Garcia Negro (1978g) confunde as *Normas ortográficas do idioma galego* da Real Academia Galega (1970) coas *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* da Real Academia Galega (1971).

Hoxendía, cóntase xa cun corpo considerable de traballos rigurosos sobor do galego; a Academia Gallega publicou en 1970 unha primeiras Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego; o ano pasado, saíron unhas Bases prá unificación das normas lingüísticas do galego e, punto arriba, punto abaixo, pódese decir que as cuestións que aínda plantean problemas son xa moi poucas. Na escritura da nosa lingua non hai o caos nin a anarquía que algúns aínda empregan como coartada pra non o utilizar, pensando se cadra que a postura política diante da nación e o idioma que lle pertence son realidades separables.

Xa que logo, sen desbotar o influxo das Normas da Academia 70 e das Normas da Academia 71 sobre as Normas da AS-PG 79 así como sobre as Normas da AS-PG 80/1 e sobre as Normas da AS-PG 80/2, cremos que tamén sería interesante ter presente, na esteira da perspectiva que abre Xesús Ferro Ruibal (1984a: 282) cos seus comentarios tocante ás Normas da AS-PG 82, unha posible influencia (recoñecida, explicitamente, a título individual, por lingüistas moi vinculados coa AS-PG) das Bases do 77⁴⁹⁸.

De feito, se, como resumo de todo o que xa dixemos, temos presente que: 1º) as Normas da AS-PG 80/1 e as Normas da AS-PG 80/2 coinciden coas Bases do 77 en que propugnan formas verbais como *receber, dicer, escreber* (USC 1977: 41, AS-PG 1980a: 33, AS-PG 1980b: 37), suprimen o *c* nos grupos *ct, cc* ante *i, u* en palabras como *vítima, fición* (USC 1977: 16, AS-PG 1980a: 16, AS-PG 1980b: 18), permiten formas como *leitor, reitor* (USC 1977: 16, AS-PG 1980a: 16, AS-PG 1980b: 18) e coinciden en plurais como *fáceis, móbeis e posíbeis* (USC 1977: 30, AS-PG 1980a: 23, AS-PG 1980b: 27) e 2º) as Normas da Academia 71 (RAG 1971: 28) propugnan plurais como *áxiles, fáciles*; case nos atreveríamos a afirmar, que as Normas da AS-PG 79, as Normas da AS-PG 80/1 e as Normas da AS-PG 80/2 achéganse máis ás Bases do 77 do que se aproximan ás Normas da Academia 70 e ás Normas da Academia 71.

Certamente, de termos en conta todos eses aspectos xa tratados onde os códigos normativos elaborados pola AS-PG se aproximarían, dunha ou doutra forma, a algunha das tres propostas normativas esenciais da *orientación autonomista*, concordamos, plenamente, coas afirmacións do profesores Henrique Monteagudo Romero (2003: 93-96) e Antón Santamarina (1995: 78) de que sería factible reducir as Normas da AS-PG

---

⁴⁹⁸ En Xesús Ferro Ruibal (1984a: 282) pódese ler en referencia ás Normas da AS-PG 82: “[...], ou parafraseando ás Bases buscando a homologación portuguesa (ASPG: Orientacións para a escrita do noso idioma)”.

79, as Normas da AS-PG 80/1 e as Normas da AS-PG 80/2 ás NOMIG 82 visto que, como intentamos demostrar nos parágrafos precedentes, agás nas cuestións relativas á acentuación, non semellan existir grandes diferenzas entre este conxunto de códigos normativos.

Desde esta perspectiva, o propio profesor Antón Santamarina (1995: 78) asegura que exclusivamente “[...] prexuízos extralingüísticos [...]” imposibilitarían que os partidarios dos tres códigos normativos mencionados da AS-PG asumisen as NOMIG 82 porque, como xa vimos que aseguraba o lingüista Francisco Fernández Rei (1995: 193), malia o achegamento dos códigos normativos elaborados pola AS-PG ao portugués padrón en puntos concretos, hai neles unha implícita consideración do galego como lingua de seu⁴⁹⁹.

No entanto, a pesar de que un cualificado e nutrido grupo de investigadores, entre os cales se encontrarían nomes como Francisco Fernández Rei (1995), Henrique Monteagudo Romero (2003) e Antón Santamarina (1995), coincidan na adscrición das Normas da AS-PG 79, das Normas da AS-PG 80/1 e das Normas da AS-PG 80/2 á *corrente autonomista*, non podemos esquecer que, pola contra, outro significado conxunto de lingüistas como Xesús Ferro Ruibal (1984a: 282), Johannes Kabatek (1994: 174) e Domingos Prieto Alonso (1991: 56), non dubidan en relacionar estas propostas normativas co chamado, habitualmente, como *reintegracionismo de mínimos ortográficos*⁵⁰⁰ e outros, como Benigno Fernández Salgado e Henrique Monteagudo Romero (1995: 149), caracterizaron a estas tres propostas normativas como exemplos dunha *normativa de transición* entre a *corrente autonomista* e a *corrente reintegracionista*.

Sexa como for, visto que, ao noso xuízo, a literalidade dos textos dá pé a todas estas e, incluso, a outras posibles interpretacións, opinamos que, de desexarmos asignar estas tres propostas normativas a unha ou outra corrente codificatoria, sería moi útil que trouxeramos a colación a visión teórica de toda unha serie de estudosos que se sitúan nas “antípodas” conceptuais da *orientación autonomista* na medida en que,

---

⁴⁹⁹ Cómpre advertir que estudosos como Francisco Fernández Rei (1995), Henrique Monteagudo Romero (1995) e Antón Santamarina (1995), así como outros moitos, non toman en consideración as Normas da AS-PG 79; mais, visto que estas son, en esencia, unha sorte de réplica abreviada dos textos publicados en 1980, pensamos que sería posible estender os seus comentarios ao primeiro destes tres textos.

⁵⁰⁰ Abonda, polo momento, con que digamos que a lingüista Sabine Taschenberger (1990: 137) diferencia dentro da *orientación reintegracionista* dous grandes subgrupos: a) *reintegracionismo de mínimos ortográficos* e b) *reintegracionismo de máximos ortográficos*. Estas serán as etiquetas que, neste traballo, empregaremos inicialmente (ás veces abreviadas en *reintegracionismo de mínimos* e *reintegracionismo de máximos*).

evidentemente, semella moi difícil supor que estas achegas teóricas están “contaminadas” por unha vontade ilexítima de presentar á *orientación autonomista* como unha opción maioritaria.

O lingüista Mário J. Herrero Valeiro (1993: 200) diferenza dentro da *orientación autonomista*, que el designa como *diferencialista*, unha corrente de *máximos do diferencialismo* e unha orientación de *mínimos do diferencialismo*, ambas as dúas con respecto ao portugués estándar. Segundo este investigador dentro da primeira corrente (isto é, dentro dos *máximos do diferencialismo*) estarían todas as propostas normativas emanadas da Real Academia Galega e/ou do Instituto da Lingua Galega e dentro da segunda corrente (é dicir, dentro dos *mínimos do diferencialismo*), aínda que non se faga unha mención explícita a ningún dos tres primeiros códigos normativos producidos pola AS-PG, en atención á análise deste investigador da *orientación autonomista*, pensamos que poderíamos incluír as Normas da AS-PG 79, as Normas das AS-PG 80/1 e as Normas das AS-PG 80/2.

Pola súa banda, José Manuel Outeiro G. (1999: 353-354), máis na liña de análise de Henrique Monteagudo Romero (2003: 96) que de Mário J. Herrero Valeiro, visto que, por unha banda, os tres primeiros códigos normativos da AS-PG aceptan o uso da ortografía do castelán e, por outra, entre os seus defensores e artífices non faltan proclamas retóricas máis ou menos explícitas en prol da necesidade dun relativo achegamento gráfico, morfolóxico e léxico ao portugués padrón, opina que estes tres códigos normativos unicamente se poderían considerar parte da *orientación reintegracionista* desde un punto de vista ideolóxico mais non desde unha perspectiva estritamente lingüística pois, con palabras Henrique Monteagudo Romero (2003: 96), constitúen un “[...] reintegracionismo máis ben sociolóxico, teórico e retórico ca propiamente lingüístico”⁵⁰¹.

Precisamente, nesta mesma liña teórica de fondo que tende a situar fóra da *orientación reintegracionista* aos tres primeiros códigos normativos da AS-PG, Celso

---

⁵⁰¹ Este reintegracionismo máis sociolóxico que puramente lingüístico continuará a existir mesmo tras a publicación das NOMIG O3. Así, en Xosé Ramón Freixeiro Mato (2004) podemos ler: “Pódese, pois, utilizar a norma oficial e, ao mesmo tempo, defender o reintegracionismo lingüístico? A resposta virá dada en función do que se entender por reintegracionismo. Partamos do principio, non difícil de asumir, de que o galego comunmente falado na actualidade está moi interferido polo español e de que tal modelo non se pode consagrar como irrevérsibel, pois, segundo este parecer, iso ía supor a dialectalización progresiva do galego a respecto daquel e a súa futura desaparición como lingua autónoma. Semella lóxica e necesaria, pois, unha intervención cirúrxica sobre ese galego falado para o ir reintegrando no seu propio sistema, de onde nalgúns aspectos foi arrincado pola presión secular da que foi a única lingua durante séculos. Deste esta perspectiva parece moi defendíbel a reintegración lingüística, entendendo por tal feito reconducirmos o galego cara á súa plena autenticidade, librándoo das interferencias foráneas”.

Álvarez Cáccamo e Mário J. Herrero Valeiro (1996: 154), unha vez segmentado o “[...] espaço gráfico ‘não-português’)” nuns “«máximos do diferencialismo do ‘galego’ a respeito do español»” e nuns, supostos por nós, “mínimos do diferencialismo do ‘galego’ con respecto ao español”, sitúan dentro dos *máximos do diferencialismo* verbo do español –en Mário J. Herrero Valeiro (1993: 200) quedaban dentro dos *mínimos do diferencialismo* ou dentro do *reintegracionismo moderado*– ao conxunto de modelos normativos que se etiquetan como (Álvarez e Herrero 1996: 151):

MÍN 1 é a norma chamada de ‘mínimos’ utilizada, por exemplo, na publicación *A Nosa Terra*; MÍN 2 á a norma empregue pola Mesa pola Normalización Lingüística, e MÍN 3 é a usada isoladamente por algúns autores (nomeadamente creadores literarios).

Os modelos normativos designados coas etiquetas MÍN 1, MÍN 2 e MÍN 3 (a pesar de que, outra volta, non se afirme explicitamente) semellan ser, de acordo cos datos que se achegan ao longo do texto, as Normas da AS-PG 79, as Normas da AS-PG 80/1 e as Normas da AS-PG 80/2, respectivamente; de tal xeito que, de non errar nas nosas atribucións, estes tres códigos normativos quedarían adscritos, na opción teórica defendida por estes dous estudosos, ao ámbito da *orientación autonomista*. Ademais, é lóxico supoñer que, dentro dos nosos hipotéticos *mínimos do diferencialismo* con respecto ao español –en Mário J. Herrero Valeiro (1993: 200) como parte dos *máximos do diferencialismo*– ficarían as NOMIG 82.

En resumo, para todos os autores mencionados con anterioridade, ao igual que para Carmen Vidal Bouzón (1991/1994: 94-95) e António Pedro Gil Hernández (1987/1988: 115-118), se as Normas da AS-PG 79, as Normas da AS-PG 80/1 e as Normas da AS-PG 80/2: 1º) reducen, na práctica, as “[...] súas marcas simbólicas diferencialistas [...]” (Álvarez e Herrero 1996: 153) a formas como *dia* e *glória*, 2º) aceptan “[...] traços simbolicamente relevantes” (Álvarez e Herrero 1996: 148) da ortografía do castelán como “(abundância do *x* e o uso de *ñ* [...]” e 3º) rexeitan o uso do grafema *ç* e do dígrafo *ss* (en definitiva, se estes tres primeiros códigos normativos producidos pola AS-PG aceptan e usan o sistema gráfico do español); non hai dúbida de que os mesmos deberían colocarse dentro da *orientación autonomista* e fóra da *orientación reintegracionista*.

Outro aspecto relevante que nos axudaría a encadrar os tres primeiros códigos ortográficos producidos AS-PG dentro da *orientación autonomista* sería a circunstancia

de que algún dos seus redactores máis destacados⁵⁰² sempre se declarara abertamente partidario da autonomía lingüística do galego verbo do castelán e do portugués padrón. Así, por exemplo, o político Francisco Rodríguez (1976: 46), como réplica ao filólogo portugués Manuel Rodrigues Lapa (1973), non dubida ao asegurar que:

Se non hai que discutir que, dende unha perspeutiva lingüística, galego e portugués son a mesma língoa, é un consolo pouco convincente dende unha perspeutiva sociolóxica e política. Hai que remarcar sempre que unha língoa é fundamentalmente útil no contesto do pobo que a fala, como obra súa que é, e como instrumento indispensable e inmellorable ao seu servicio.

Por súa vez, os lingüistas Maria Pilar Garcia Negro e Xosé M. Dobarro Paz (1980b), verbo do estatuto lingüístico do noso idioma, afirman que⁵⁰³:

1. Xeneticamente, galego e portugués son a mesma lingua. Desde a formación do primitivo romance galego-portugués e ao longo de toda a Edade Media, a lingua falada ‘aquem e alem do Minho’ era a mesma. Xustamente hai bifurcación lingüística cando a nosa nación comeza a ser vítima da política colonial española, que empeza a surtir os seus efectos lenta pero eficazmente; mentras Portugal, anque con altibaixos, continua a ser reino independente e, consecuentamente, a súa lingua normal.
2. Hoxendía, e tendo en conta o anterior, o portugués actual é unha moi valiosa axuda á hora de dotar ao noso idioma do vocabulário técnico e científico que pola súa historia non desenvolveu e, mesmo, á hora de procurar solucións ortográficas e morfolóxicas.
3. Agora ben, poñer no portugués a táboa de salvación do galego é falso, porque supón esquencer que o galego, como tal idioma de Galicia, vai seguir a mesma traxectoria desta. Crear unha ‘língua cultural’ homologada coas outras línguas europeas oficiais, se non se consegue facer o noso idioma necesario en todos os contextos sociais de Galicia, poder ter moito de boas intencións, mais non solucionaria os problemas presentes que ten a lingua nen aseguraría a súa existencia futura.

---

⁵⁰² Téñase moi presente a este respecto que José Luís Fontenla (1986: 56) cita, explicitamente, dentro da nómina de participantes na redacción das Normas da AS-PG 79, das Normas da AS-PG 80/1 e das Normas da AS-PG 80/2 a políticos como Francisco Rodríguez Sánchez e Mª Pilar Garcia Negro.

⁵⁰³ A visión do galego como lingua de seu tamén se pode ver en Maria Pilar Garcia Negro (1979b, 1978b, 1978e). Precisamente, neste último texto (Garcia 1978e) podemos ler: “E a diferenza entre un dixenllo (a el, a ela) e máis un dixénllelo (a eles, a elas). Esta distinción non é xeral a todo o galego nen común a todos os escritores, e máis é unha das ‘señas de identidade’ do noso idioma que non deberíamos renunciar a reproducir”.

Así pois, de termos presente todos este aspectos en conxunto, nomeadamente: 1º) a implícita consideración do galego como lingua de seu nos tres primeiros códigos normativos publicados pola AS-PG até 1980 (aspecto que destacan os investigadores vinculados á *orientación autonomista*) e 2º) a aceptación do sistema ortográfico do castelán (e, por conseguinte, o rexeitamento dos “grafemas símbolo” do sistema gráfico portugués) para a construción do sistema gráfico destes tres primeiros códigos normativos da AS-PG (compoñente subliñada polos teóricos partícipes da *orientación reintegracionista* nas súas versións máis radicais); cremos que contamos con datos abondo que nos permitirían situar, cunha finalidade esencialmente metodolóxica, as Normas da AS-PG 79, as Normas da AS-PG 80/1 e as Normas da AS-PG 80/2 dentro da *corrente autonomista* e fóra da *corrente reintegracionista*.

No entanto, con independencia de que aceptemos, ou non, a nosa proposta de clasificación para estes tres primeiros códigos normativos emanados da AS-PG, serían conveniente que, á hora de adscribir estas tres propostas normativas a unha ou outra orientación codificatoria, semellante adscripción non se producise, totalmente, á marxe dunha análise previa das causas que puideron dar orixe á redacción das tres edicións consecutivas das *Orientacións para a escrita do noso idioma*.

En primeiro lugar, ao noso xuízo, de pretendemos unha achega minimamente atinada e lúcida a unha problemática tan enleada coma a anterior, cremos que teríamos que razoar sempre desde a realidade innegable de que, como pretendíamos demostrar nos parágrafos precedentes, o nivel de distanciamento das tres primeiras edicións das Normas da AS-PG verbo dos códigos normativos orixe das NOMIG 82 (isto é, con relación ás Bases do 77 e, así mesmo, con respecto ás Normas da Academia 70 e ás Normas da Academia 71) sería tan reducido que mesmo cabería a afirmación de que estas tres propostas normativas son, con palabras de Henrique Monteagudo Romero (2006: 329), “[...] case un plaxio das Bases do 77 [...]”⁵⁰⁴.

Na nosa hipótese de traballo, o escaso nivel de distanciamento dos códigos normativos elaborados pola AS-PG durante o binomio 1979/1980 non sería unha realidade que se articulase de costas á impresión compartida por certos lingüistas vinculados á AS-PG de que, como se pode deducir do texto citado con anterioridade de

---

⁵⁰⁴ Sobre esta mesma cuestión afirmaba o seguinte o profesor Antón Santamarina nunha entrevista con Henrique Monteagudo Romero (1996: 32): “Aquilo non acabou coa dualidade de Normas, había a Norma da Academia e as *Bases*. (Mesmo apareceu unha norma da A.S.P.G. que plaxiaba totalmente o noso libro das *Bases* pero propondo unha terceira, ou cuarta norma alternativa)”.

Maria Pilar Garcia Negro (1978g), a cuestión da codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua, nas súas liñas esenciais e á marxe de matices secundarios, a pouco máis dun ano da distribución das Normas da AS-PG 79, estaba practicamente resolta grazas ás escollos normativas que se derivaban do conxunto de códigos normativos integrado polas Normas da Academia 70, Normas da Academia 71 e polas Bases do 77⁵⁰⁵ (en esencia, ao noso xuízo, por este último, como xa vimos).

Tocante a esta cuestión, sería interesante que trouxeramos a colación unha outra colaboración da profesora Pilar Garcia Negro (1978d) onde, tan só un mes máis tarde verbo do artigo xa citado e, outra volta, na mesma sección do xornal *A Nosa Terra* titulada *O idioma*, aseguraba:

A cuestión dos acentos gráficos, coma outras moitas, foi unha que tiveron que abordar os primeiros intentos de normativización da nosa lingua: No caso que imos comentar, as *Normas* da Academia Gallega decían: [...]. No curso que a nosa comunicante cita e máis nas *Bases prá unificación das normas lingüísticas do galego* prescínlese do acento gráfico nos exemplos anteriores, ou seña, cando a palabra remata en ditongo decrecente, caso moi frecuente no noso idioma, por seren estes ditongos morfemas verbais moi rentables.

¿Ulo o porqué do cambeo? As *Normas* da Academia, datadas en 1971, decían sucintamente: ‘As regras de acentuación son as mesmas que en castelán’. Sete anos máis tarde, considérase que houbo unha modificación da historia externa da lingua importante dabondo como para xustificar a introducción dunha ortografía independente da española e máis achegada ao portugués, a outra póla do antigo tronco lingüístico. Así escribimos falarei, fuxiu, papai, xogou, xemeu... dunha banda, achega a nosa ortografía á portuguesa, doutra, aforra unha chea de acentos gráficos: todas estas verbas no noso idioma non poden ser máis ca agudas.

Agás este caso, as regras de acentuación en galego son coincidentes coas do español.
[...]

---

⁵⁰⁵ Ademais, téñase presente que, en 1979, cando a profesora Maria Pilar Garcia Negro (1979h) trata unha serie de cuestións gráficas ausentes nas Bases do 77 como o uso dos grafemas *b* e *v*, propugnará unha sistematización do uso destas dúas letras baixo o goberno do criterio etimolóxico e, xa que logo, anticipará, neste punto, as directrices asumidas polas NOMIG 82. Verbo desta cuestión esta investigador nesta sección do xornal *A Nosa Terra* titulada *O idioma* escribe: “Outra cousa, a nosa lingua non diferencia entre -b- e -v- máis que a efectos gráficos, xa que ambas as dúas letras responden ao mesmo sonido. Daquela, escribiremos POBO, RIBEIRA, CABALO, HABER... e con -v- as que o tiñan no étimo: VERÁN, PRIMAVERA, INVERNO, VILA...”.

Finalmente, suscribimos a acentuación grave da persoas 4.ª e 5.ª do imperfecto (tiñamos, tiñades, faciamos, faciades; xantabamos, xantabades; viñamos, viñades) e non precisamente por diferencialismo, senón por ser esta unha característica ben enxebre do noso idioma, viva na fala popular e fiel á etimoloxía.

Estoutras palabras da profesora Maria Pilar Garcia Negro, xunto ao tributo e recoñecemento reiterado das Normas da Academia 70, Normas da Academia 71 e das Bases do 77 como códigos normativos base dunha ortografía galega, semellan confirmar a percepción de que, en datas moi próximas á primeira edición das Normas da AS-PG⁵⁰⁶, as decisións a tomar no ámbito da codificación ortográfica e gramatical do noso idioma pola banda dos lingüistas vinculados á AS-PG (cando menos, dos máis influentes) non semellaban guiarse tanto, como afirmará anos despois, a propia Maria Pilar Garcia Negro (1989b), pola “[...] necesidade clara de superar a aquela altura ‘Normas’ da Académia (1970) e práctica ortográfica do ‘Instituto da Língua Galega’ (ILG), por próximas ou servís ao respecto do español, innecesariamente cativas e lonxanas da aproximación ao tronco común” como por un desexo de aprofundar na liña codificatoria que abrisan, iniciaran e, case concluíran (segundo pensaban eles mesmos), a principios da década de 1970, as Normas da Academia 70, as Normas da Academia 71 e as Bases do 77.

A nosa hipótese de traballo aínda cobraría máis forza se considerásemos estoutras liñas escritas pola profesora Maria Pilar Garcia Negro (1979i) e onde, publicadas tamén na sección *O idioma* do xornal *A Nosa Terra* tan só uns meses antes de que se distribuíran as Normas da AS-PG 79 nas *III Xornadas do Ensino de Galicia*, podemos ler:

---

⁵⁰⁶ Nótese que a diferenza de tempo entre a publicación desta colaboración xornalística e a distribución das Normas da AS-PG 79 é inferior a un ano. A maiores, no tránsito de 1978 a 1979 (García 1979b), esta investigadora escribe: “Mais o estado actual do galego escrito permítenos afirmar que realmente as diverxencias son poucas e que en ningún caso, como ten escrito X. M. Montero Santalla, poden ser pretexto ou escusa pra deixar de escribir o noso idioma”. De xeito paralelo, por volta destes anos, como se pode comprobar en Maria Pilar Garcia Negro (1978b, 1979f, 1979g), os lingüistas vinculados coa AS-PG semellaban mostrarse abondo prudentes coa corrente “diferencialista” (García 1978a) que, no século XIX, por afastar a nosa lingua “[...] o máis posible do español” (García 1978a), creara “falsas solucións” (García 1978a) e que, naquel momento, estaba a producir, por unha banda, “empobrecemento do propio galego” (García 1978a) e, por outra, a “introducción de solucións non galegas, por defecto ou por esceso” (García 1978a). De acordo con esta forma de pensar, para o noso vocabulario técnico e científico, temos “[...] un idioma como o portugués, do que botar man no que nos for preciso e sempre que non atentemos contra a propia lingua” (García 1978f).

Durante as pasadas semanas viñemos dando unhas ‘receitas’ para a escrita correcta do noso idioma. Xa se decatárian de que non foron un percorrido esaustivo pola ortografía do mesmo; senón un pequeno repaso ás regras principais. Quixemos probar cómo a escrita correcta do noso idioma non é un problema hoxe é, ademais, qué sentido ten fixar unha ou unhas normas para unha lingua.

Outra volta, no mesmo mes de febreiro de 1979 e en idéntica sección do xornal *A Nosa Terra*, Maria Pilar Garcia Negro (1979j) opina no seguinte sentido:

Hoxe imos rematar esta serie de normas ortográficas do noso idioma que vimos dando estas semanas. Aínda quedan fora varios puntos que non se trataron, mais de importancia secundaria. O fundamental coidamos que ficou esposto e a súa sinxeleza é unha proba evidente da falta de sentido que ten hoxe o pretesto tecnicista como freo ao uso da nosa lingua.

De termos en conta esta nosa hipótese de traballo poderíamos comprender estas liñas escritas na introdución as Normas da AS-PG 79 (1979: 3):

O problema da escrita do galego non é tal problema, desde o momento en que se dispón dun ‘recetario’ de convención válidas, por claridade, por economía, para a ortografía do mesmo, discutíbeis como todas e provisórias como as de todas as linguas non oficiais, pero aptas para reproducir a nosa lingua por escrito, que é do que se trata, en definitiva

Por todo isto, insistimos, a cuestión técnica non debe funcionar nunca como escusa para levar o galego ao ensino ou a outra actividade calquera. Todas as incorreccións (hiperenxebrismos, españolismos, etc.) que podemos achar en escritos no noso idioma, de marcado signo diferencialista a maior parte das veces, obedecen a un desexo inconsciente ou consciente de afastar a nosa lingua do español que sempre se sente como ameaza presente ou próxima. Desaparecerán conforme a nosa lingua se normalice, quer dicir, conforme recupere usos e ocupe ámbitos hoxe do español.

De considerarmos todas estas citas en conxunto, pensamos que non estaría fóra de lugar a afirmación de que as tres primeiras edicións consecutivas das Normas da AS-PG, non derivarían tanto dunha vontade decidida, explícita e inequívoca de arredamento dos códigos normativos orixe das NOMIG 82 (isto é, das Normas da Academia 70, das Normas da Academia 71 e das Bases do 77) por considerárense estas

demasiado “servís” do sistema gráfico español como do convencemento de que, con palabras de Maria Pilar Garcia Negro (1979i), en tanto en canto a *normativización* do noso idioma era unha cuestión case fechada contra 1978 grazas ás Normas da Academia 70, ás Normas da Academia 71 e ás Bases do 77; abondaría con acometer, unicamente, unha serie de axustes puntuais sobre esa normativa xa existente que, ademais de producir o efecto positivo de arredarnos do sistema gráfico do español e de achegarnos á ortografía do portugués padrón (Garcia 1978d, 1978g), nos permitisen non só dotarnos dese código normativo máis ou menos definitivo que esixe todo proceso de *normalización* senón tamén, resolta de vez esa problemática, concentrar os nosos esforzos sobre a recuperación plena dos usos sociais do idioma; isto é, sobre a *planificación social*⁵⁰⁷.

Xa coas Normas da AS-PG 79 e coas Normas da AS-PG 80/1 na rúa e tras recoñecerse, explicitamente, como seguidora destes dous códigos normativos (Garcia 1979d), nunha nova sección do xornal *A Nosa Terra* dedicada á lingua que substitúe á anterior titulada *O idioma* (desta volta, co nome de *Curso de lingua*)⁵⁰⁸; M^a. Pilar Garcia Negro e Xosé M. Dobarro Paz (1980c) redactan este texto que semella confirmar a idea de que, arredor de 1980 (cando menos), algún dos lingüistas máis destacados vinculados coa AS-PG seguía a aceptar a tradición gráfica que viña da década dos setenta como unha base ortográfica útil:

---

⁵⁰⁷ En marzo de 1978, Xosé-Martiño Montero Santalla (1978c) escribe na sección *O idioma* do semanario *A Nosa Terra*: “(E, de paso, quixéramos advertir que na actualidade existe acordo xeral na grande maioría do temas que afectan á nosa lingua escrita, en contra dunha divulgada impresión de enfrentamento entre dúas tendencias. Desde logo, as poucas discrepancias que aínda perduran non poden constituir xa unha disculpa seria para que ninguén deixe de estudar, escribir e falar a nosa lingua co pretexto de que non está unificada”. Curiosamente, tan só uns meses despois deste artigo (en concreto, o 10 de setembro), Xosé-Martiño Montero Santalla (1978b) publica un artigo no xornal *La Voz de Galicia* onde non só se declara un convencido partidario da *orientación reintegracionista* senón que, a maiores, se posiciona abertamente en contra da *orientación autonomista*. Por outra banda, nese mesmo ano, o profesor Ricardo Carballo Calero (1978: 103) escribe: “Se prescindimos das aberracións podemos afirmar que non existe a anarquía de que algúns falan. Iso puido ser noutro. Hoxe, entre as persoas responsabeis, as diferencias son pequenas. Porque variantes léxicas ou sintácticas do tipo *en troques de-no canto de*, ou *abeiróuse a-abeiróuse de* non poden interpretarse como manifestación de anarquía. No orde ortográfico e morfolóxico, pouco afasta actualmente aos cultivadores do galego. Somentemente están fora de concerto os que non se toman a molestia de informarse verbo do instrumento que pretenden manexar”. Con esta visión de non poucos defensores da *orientación reintegracionista* de que a cuestión da codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua estaba, contra 1978, fechada, tamén coincidían algún dos máis significados teóricos da *orientación autonomista* como Rosario Álvarez e Francisco Fernández Rei (1977b).

⁵⁰⁸ A sección titulada *O idioma* comeza o dous de decembro de 1977 da man de Xosé-Martiño Montero Santalla que continuará nese labor até o nove de marzo de 1978 momento en que Mª Pilar Garcia Negro (cunha paréntese na semana seguinte que vai desde o dezasete até o vinte e tres de marzo de 1978 en que Xosé-Martiño Montero Santalla retoma esta sección) asumirá definitivamente este traballo até o dous de agosto de 1979. Por súa vez, a sección titulada *Curso de lingua* como obra conxunta de Xosé M. Dobarro Paz e Maria Pilar Garcia Negro, iníciase o cinco de outubro de 1979 e remata o trinta e un de xullo do ano seguinte (1980).

Non imos repetir as nosas opinións sobre o galego e o portugués que pensamos que, ademais de no número 101, quedaron, entendemos, que se ben non descartamos que nunha planificación futura feita por nós e pra nós poidese chegar a variar a actual ortografía do noso idioma, hoxe por hoxe parécenos necesario inistir no máis importante; a necesidade de facer do noso idioma lingua normal e única do noso país. O outro seméllanos algo así como poñer o carro diante dos bois.

En definitiva, esa percepción máis ou menos xeneralizada entre os lingüistas relacionados coa AS-PG de que existía, contra finais da década dos anos 70, con palabras de Xosé-Martiño Montero Santalla (1978c)⁵⁰⁹, un “[...] acordo xeral [...]” en materia ortográfica verbo do cal unicamente se necesitaban unha serie de emendas puntuais para conseguirmos un código normativo relativamente definitivo; explicaría, ao noso xuízo, non só a propia redacción e publicación das tres primeiras edicións sucesivas das *Orientacións para a escrita do idioma* senón tamén, por servírnos agora da terminoloxía do profesor Henrique Monteagudo Romero (2006: 325), o seu “[...] déficit de diferencialismo [...]” en tanto en canto estes tres códigos normativos, lonxe de pretender “[...] abrir nengunha nova vía nen propugnar novidades de sustancia para a ortografía do noso idioma.” (AS-PG 79: 1), actuaban desde a convición de que “[...] as cuestións que aínda plantean problemas son xa moi poucas” (García 1978g).

Así e todo, malia que aquí (evidentemente, coa información de que nós temos coñecemento) ensaiamos unha hipótese explicativa para a aparición das tres primeiras propostas normativas da AS-PG⁵¹⁰, é evidente que aínda nos restaría por aclarar como: 1º) malia ser, polas razóns que xa demos, tan escaso o seu nivel de diferenciación con respecto aos textos normativos claves da *orientación autonomista* (insisto, de cinguírnos aos códigos normativos, non moito máis alá de catro puntos de diverxencia), 2º) con partir todos estes lingüistas, explícita ou implicitamente, consciente ou inconscientemente, da consideración do galego como lingua de seu e 3º) malia existir unha vocación declarada e xeneralizada de, con palabras de María Pilar García Negro

---

⁵⁰⁹ Vaia por diante que, como a seguir veremos, contra final do verán de 1978, até onde nós sabemos, en lingüistas como Xosé-Martiño Montero Santalla, semella producirse un cambio de actitude cara á ortografía do castelán pois, se ben nos artigos publicados durante ese mesmo ano nos meses anteriores a setembro (1978a, 1978c, 1978d), aceptaba, de xeito máis ou menos implícito, o sistema gráfico desa lingua; pola contra, nos textos escritos a partir dese mes (Montero 1978b), sitúase radicalmente en contra da ortografía desa lingua.

⁵¹⁰ De seguro, moi mellorable por todos aqueles que viviron todos estes acontecementos como protagonistas.

(1989b), procura dun “[...] consenso normativo [...]”; así e todo, non fose posible que, durante a década dos anos oitenta e noventa, se unificasen criterios cos partidarios das NOMIG 82 cando se botaba de ver que era moito máis o que unía a uns e a outros do que os distanciaba.

Se non era sinxelo dar unha resposta minimamente cabal ao interrogante anterior, moito máis complicado é, ao noso parecer, responder a esta segunda pregunta porque é obvio que, en diante, entramos, de pleno, nese terreo da cuestión que poderíamos etiquetar como “historia oculta” do debate sobre a codificación ortográfica e gramatical do noso idioma na medida en que, até onde nós sabemos, non contamos con información bibliográfica abondo como para, nin sequera, atrevemos a aventurar algunha hipótese máis ou menos plausible do acontecido durante aqueles anos.

Semella que non poucas das decisións persoais e colectivas que guiaron o comportamento dos lingüistas neste e noutros puntos concretos do debate sobre a codificación ortográfica e gramatical non se materializaron (como, evidentemente, sería do noso agrado), nun texto escrito e, por conseguinte, visto que, nese sentido, pertencen ao plano das decisións estritamente persoais (isto é, sen unha corda de transmisión á sociedade e por iso o termo de “historia oculta”); todo o máis, cremos, poderíamos apuntar, neste traballo, á luz do que xa dixemos na nosa introdución teórica, algunhas hipóteses teóricas que intenten deitar algunha luz verbo dunha cuestión tan enleada coma esta.

Como analizabamos, detidamente, no apartado da introdución teórica dedicado á análise dos procesos de codificación ortográfica e gramatical (isto é, á *grafización*); a escritura é sempre, no fondo, un *acto político* de tal xeito que, a pesar de que, en aparencia, o acto de escribir semelle só un fenómeno lingüístico, en tanto que todos os sistemas gráficos son *produtos sociais*, non hai dúbida de que nos códigos gráficos os criterios estritamente lingüísticos se mesturan con *argumentos sociolingüísticos* até o extremo de que estes segundos priman sobre os primeiros.

Na esteira das achegas máis recentes da disciplina sociolingüística ao estudo da escritura afirmabamos tamén na nosa introdución teórica que non é verdade que, como se pensaba até hai ben pouco tempo na disciplina lingüística, un sistema gráfico sexa tanto máis perfecto canto máis se achega á lingua falada do idioma que pretende transcribir graficamente e, por conseguinte, tanto máis imperfecto canto máis se arreda dese “ideal” porque todos os sistemas gráficos, mesmo aqueles máis afastados da principio fonémico da correspondencia exacta un-a-un entre fonema e grafema (p.e. o

chinés), presentan elementos positivos se se analizan en profundidade e se se avalían en función do contexto sociocultural en que operan. Correlativamente, tampouco é certo que, como se pensou durante un certo tempo en lingüística como reacción á visión precedente, un sistema gráfico é tanto máis perfecto canto máis se achegue ao polo da morfografía pura porque bótase de ver que isto nos obrigaría a caracterizar como “imperfectos” a códigos gráficos que son plenamente operativos no seu contexto cultural (p.e. o finés).

A maiores, a través da nosa introdución teórica, tamén sabemos que, aínda que un sistema gráfico poida semellar “ideal” para a transcripción gráfica dun idioma concreto desde unha perspectiva estritamente lingüística e exclusivamente científica (p.e. o *Initial Teaching Alphabet* para o inglés), isto non implica que, necesariamente, ese mesmo código gráfico sexa a solución máis correcta para a transcripción gráfica dun determinado idioma desde unha perspectiva sociolingüística porque a bibliografía especializada xa nos aprendeu que o máis conveniente desde unha perspectiva estritamente lingüística (polo xeral, en atención a un único criterio lingüístico) non é sempre o máis adecuado desde un enfoque sociolingüístico.

Así, por facermos referencia a un caso xa citado, malia que a estrutura fonolóxica dalgunhas linguas africanas subsaharianas aconsellaba o uso de símbolos gráficos tirados do Alfabeto Fonético Internacional porque se reducía así o inventario de grafemas e, xa que logo, se favorecía o proceso de ensinanza-aprendizaxe da lecto-escritura, esa práctica gráfica introducida polos lingüistas con criterios estritamente científicos foi rexeitada polas elites locais respectivas porque, *aculturados* os seus líderes políticos nas linguas europeas occidentais, esta minoría intelectual interpretou que eses grafemas outorgaban unha fasquía tan “estraña” aos seus idiomas que isto dificultaría a inserción laboral dos seus usuarios na moderna sociedade mundial globalizada.

En esencia, con estes e outros moitos exemplos e razoamentos que presentabamos na introdución teórica, pretendíamos demostrar que todo sistema gráfico é unha solución relativamente ideal para o contexto sociocultural en que opera na medida en que, ao longo do proceso histórico do cal se deriva, vai articulando unha serie de solucións prácticas máis ou menos rendibles e operativas para o ámbito lingüístico, económico, cultural e político concreto en que se desenvolve.

Verbo desta última apreciación, dicíamos na introdución teórica que na formación histórica da inmensa maioría dos distintos sistemas gráficos (por non dicir de

todos) non é unha circunstancia estraña que se parta dunha situación inicial de relativa *difusividade* gráfica e que, aos poucos e de xeito progresivo, e de dárense as circunstancias sociais pertinentes, se camiñe cara a un uso gráfico relativamente cada vez máis *focalizado*.

A experiencia demostra que este foi o periplo histórico “natural” dos máis dos sistemas gráficos das linguas europeas occidentais (p.e. do inglés, do portugués, do español, etc.) en tanto en canto, desde unha situación de partida de relativa *difusividade* gráfica camiñaron, devagariño, cara a unha práctica gráfica relativamente cada vez máis *focalizada*; mais, cos coñecementos adquiridos na introdución teórica, tamén, podemos afirmar que non é imposible que, unha vez conseguida unha práctica gráfica relativamente *focalizada*, de cambiaren as circunstancias sociais iniciais que propiciaron esa situación, se iniciara, outra volta, unha deriva cara a un uso gráfico cada vez máis *difuso* (p.e. o chinés).

Para nós, ambas as dúas posibilidades dependen, ao cabo, das circunstancias políticas, económicas, culturais e sociais que rodean a cada sistema gráfico pois, como estudabamos no capítulo dedicado á *grafización*, o escoramento desde unha práctica gráfica relativamente *difusa* cara a un uso gráfico cada vez máis *focalizado* e cada vez máis discreto verbo de sistemas gráficos adxacentes é moi posible que, entre outras razóns, xurda en estreito vínculo cun sentimento nacionalista; isto é, con aqueles movementos sociais que arelan unha emancipación lingüística, cultural e identitaria para unha determinada comunidade.

Na perspectiva que presentabamos na nosa introdución teórica entendiamos que unha determinada comunidade, nun momento dado, pode experimentar a necesidade de superar, de xeito progresivo, unha conxuntura de marcada *difusividade* gráfica e de camiñar cara a unha práctica gráfica relativamente máis *focalizada* na medida en que unha situación de acentuada *difusividade* gráfica, ademais de dificultar, notablemente, a comunicación escrita e á parte de ser potencialmente moi perigosa pois non contribúe ao proxecto nacionalista de construír un comportamento lingüístico cada vez menos diverxente, préstase a ser utilizada como “arma de ataque” pola banda de grupos lingüísticos rivais que, con seguridade, insistirán na carencia de unidade interna que reflicte un uso gráfico relativamente *difuso*.

Agora ben, malia que, nun determinado momento, é factible que apareza nunha determinada colectividade (en verdade, nunha (proto-)elite marcada por unha incipiente ideoloxía nacionalista) un sentimento de fastío ante unha conxuntura de marcada

difusividade gráfica e que, por conseguinte, tamén é posible que cada vez sexa máis forte o anhelos dun uso gráfico relativamente *focalizado* que funcione ao xeito de “símbolo” ou “bandeira” dunha real ou pretendida unidade nacional; na práctica, semellante pretensión queda supeditada ao paso do tempo na medida en que só este permitirá, ou non, acadar e conseguir as metas que se formulan ao inicio do proceso.

No tocante ao cumprimento das expectativas iniciais, temos que ter moi presente que, con ser o sentimento de conformar unha comunidade nacional máis ou menos diferenciada un dos factores estimulantes esenciais da aparición do desexo de superar unha conxuntura de *difusividade*, cómpre que non esquezamos que, á vez, a minoría intelectual urbana (lingüistas, escritores, editores, etc.) responsable de dirixir este proceso non sempre parte dun mesmo fondo ideolóxico e de formación intelectual e, por conseguinte, isto terá repercusións sobre o desenvolvemento do proceso no sentido de que son esperables diverxencias iniciais máis ou menos profundas e máis ou menos dilatadas no tempo.

En 1979, a profesora Maria Pilar Garcia Negro (1979i) escribía:

[...], facer do galego idioma noso sen limitacións nen restricións de ningún tipo.... Ou sexa, normalizar a nosa lingua: eis a meta e o proceso ao mesmo tempo. E neste proceso vanse decantando toda unha serie de formas que, finalmente, a oficialización da lingua ha consagrar definitivamente. [...]

Evidentemente, unhas regras ortográficas serven para algo se o idioma ao que se aplican ten vida, se é falado e escrito, se é, en definitiva, un instrumento necesario e útil a unha comunidade. Non sendo así, convétnense nunha codificación erudita e de ‘entendidos’, sen transcendencia ningunha ao corpo social propietario desa lingua. [...]

Coidamos que, hoxe por hoxe, é obxetivamente reaccionario desprazar ou reducir o problema da nosa lingua a unha cuestión de norma ou de ortografía, cando a falta de norma única non é máis que o efecto da historia que padeceu a nosa nación e, ao tempo, a nosa lingua: a falla de medios, en definitiva, para xerarmos a nosa propia cultura. Melloramos o uso do noso idioma, máis tendo presente decote que nós non estamos a pretender un ‘cultivo’ do galego, senón un uso do galego xeral e colectivo. Un idioma para unha nación. E ao que aspiramos.

Un ano máis tarde, Maria Pilar Garcia Negro e Xosé M. Dobarro Paz (1980b) opinaban do seguinte xeito:

Finalmente, queremos poñer o acento máis unha vez no que cremos que é alternativa real á situación actual do noso idioma: a súa normalización total, no camiño da súa oficialización, que ha conseguir un Goberno Galego Popular. Eis a meta e eis o proceso.

Pensamos que abundaría con cotexar a información que se tira da lectura destes dous últimos textos cos datos que se foron expoñendo nas citas e parágrafos precedentes verbo das motivacións que deron lugar aos tres primeiros códigos normativos da AS-PG para aceptarmos a idea de que a proposta dunha ortografía autónoma e propia para a lingua galega que se presenta nestes tres textos normativos non se entende como unha empresa “culturalista” fechada en si mesma e desligada da realidade social galega (Garcia 1978c, 1979a, 1979i; Garcia e Dobarro 1980a) senón que se ve como parte esencial dun proxecto global encamiñado cara á construción dunha identidade nacional galega diferenciada na medida en que rematar satisfactoriamente a codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua así como conseguir a recuperación dos usos sociais do noso idioma dotaríanos dun idioma autónomo e propio que funcionaría como a marca máis conspicua da nosa identidade nacional diferenciada.

Se isto fose así, é dicir, se os axustes ortográficos e morfolóxicos executados sobre a base normativa que integraban as Normas da Academia do 70, as Normas da Academia do 71 e as Bases do 77 coa intención de crear un código gráfico máis ou menos definitivo non fosen unha meta en por si senón unha etapa máis dentro dun longo proceso que, tras a recuperación plena dos usos sociais do idioma galego (*normalización*), cobizaría a construción dunha identidade nacional diferenciada; non parece imposible que ese forte e intenso sentimento nacionalista que acompaña aos códigos normativos da AS-PG desde as súas orixes (con independencia de cales fosen os desexos conscientes) xogase en contra dun posible “consenso normativo”. Deste xeito, nos anos posteriores a 1980, unha vez que a Unión do Povo Galego e o xornal *A Nosa Terra* (Garcia 1989b) adoptaron, en 1979, as Normas da AS-PG 79 e unha vez que as NOMIG 82 foron oficializadas mentres un partido de dereitas estatal (Alianza Popular) ocupaba o goberno da Xunta de Galicia, a reducidísima nómina de propostas normativas específicas dos tres primeiros códigos normativos da AS-PG cangáronse progresivamente de connotacións simbólicas (=políticas) tan intensas que se chegaron a

transformar nunha sorte de “bandeiras lingüísticas” indispensables dunha disensión (non só gráfica) militante (isto é, dunha especie de “contra-normas”) coas NOMIG 82 cuxo emprego tiña moito que ver co desexo de marcar a filiación ideolóxica inequivocamente nacionalista dos seus usuarios así como co anhelos de manifestarse tanto en contra da “normativa oficial” (isto é, das NOMIG 82) como a favor da, como Maria Pilar Garcia Negro (1989b)⁵¹¹:

[...] conveniència de re-integrar (que non fundir) o galego no seu sistema; limpando preconceitos colonizados e adoptando todas aquelas eleccións léxicas, morfolóxicas e prosódicas que, sendo xenuíno galego recoñecíbel e identificábel como tal, o achegasen sen artificio á súa casa lingüística verdadeira.

A maiores, polas causas extralingüísticas que acabamos de enunciar, unha certa exacerbación daquel sentimento nacionalista orixinal⁵¹², que, en principio, procuraba acadar “[...] unha lingua ‘total’ nunha patria liberada.” (Garcia 1979a) a partir dos códigos normativos da *orientación autonomista* que precederon ás NOMIG 82 na década dos anos setenta; podería figurar como unha das causas esenciais que explicase a decantación cara a unha visión das NOMIG 82 como un código “servil” da ortografía do

---

⁵¹¹ Se callar, puidese resultar excesivo a relación que aquí establecemos entre os tres códigos normativos da AS-PG e as colaboracións da profesora Maria Pilar Garcia Negro na sección *O idioma* do semanario *A Nosa Terra* durante o binomio 1978/1979; mais, como se pode comprobar en Maria Pilar Garcia Negro (1978b, 1978d, 1978e, 1979b, 1979c, 1979d, 1979e, 1979g, 1979j, 1979k), se pensamos que as solucións máis innovadoras das Normas da AS-PG 79, das Normas da AS-PG 80/1 e das Normas da AS-PG 80/2 (p.e. o til en palabras como *língua* e ausencia de til en *habia*, eliminación do *h* medial, etc.) aparecen recollidas nestas colaboracións xornalísticas non semellan esaxeradas ou fóra de lugar as nosas reflexións.

⁵¹² Quizabes, para comprendermos a relevancia que adquiriron as cuestións políticas no debate sobre a codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua, non estaría de máis que nos fixeramos eco aquí dunhas palabras do lingüista Francisco Rodríguez Sánchez (Teima 1977) onde, ante o rogo do semanario *Teima* para que se posicionara verbo da necesidade dun estatuto de cooficialidade para a lingua galega, este político négase categoricamente a colaborar cunha revista que considera posicionada totalmente en contra do ideario do seu partido político: “«Non quero colaborar –dixo, pola súa banda, o señor Rodríguez– cunha revista tan anti-UPG (Unión do Povo Galego) como esa.» «Denunciareivos en público –engadiu– sempre que poida, porque teño datos obxectivos para facelo». E cólgo sen responder á pregunta que, na súa calidade de lingüística, se lle plantexara”. Téñase en conta que, como correctores lingüísticos deste semanario, figuran dous dos lingüistas máis relevantes da *orientación autonomista*: Francisco Fernández Rei e Rosario Álvarez Blanco. No semanario *A Nosa Terra* (1982), as opinións vertidas por este mesmo político verbo da nosa polémica normativa en representación da Unión do Povo Galego no *II Encontro nacional sobre a situación lingüística: A normativa* organizado pola AS-PG e celebrado en Santiago de Compostela na Escola de Maxisterio o día 29 de maio de 1982 resumíanse do seguinte xeito: “Francisco Rodríguez falou en nome da UPG, rubricando o exposto polo representante da AN-PG, para seguidamente afirmar que o problema lingüístico hai que ollalo desde unha perspectiva de soberanía nacional, elaborando unha normativa lingüística saída desta perspectiva. Para cumprir con estas premisas, a normativa debe ter en conta ao tronco común do galego, o lusobrasileiro pero esta normativa hai que facela non de modo chauvinista, senón desde un punto de vista social, xa que a salvación do galego correspóndelle ao povo”.

español e, por conseguinte, dunha revitalización dun sentimento de “diferencialismo” lingüístico fronte a unha “normativa oficial” que se chegou a sentir, contra finais da década de 1980 así como ao longo da década dos noventa, como abondo “[...] próximas ou servís ao respecto do español, innecesariamente cativas e lonxanas da aproximación ao tronco común” (García 1989b).

Xa que logo, a liña aberta pola AS-PG en 1979, malia ser en atención a unha análise estrita das solucións normativas contidas nos seus tres primeiros códigos normativos unha visión da codificación ortográfica e gramatical do noso idioma ben mimética da deriva marcada previamente pola *orientación autonomista* coas Bases do 77, nos anos posteriores á publicación das NOMIG 82, ademais de constituírse nunha especie de auténtica “contra-norma” cuxo uso (non só gráfico) tiña moito que ver co desexo de marca da filiación inequivocamente nacionalista daqueles que utilizaban esas contadas diferenzas normativas, deu lugar ao longo da década de 1980 e de 1990 (nomeadamente, na súa primeira metade) a unha serie de prácticas lingüísticas individuais pola banda dos sectores da AS-PG máis comprometidos coa Unión do Povo Galego (isto é, de Pilar García Negro e de Francisco Rodríguez Sánchez) relativamente distanciadas das súas propostas iniciais así como a un discurso público comparativamente máis combativo e crítico cos códigos normativos emanados do Instituto da Lingua Galega e da Real Academia Galega do que fora habitual nos, aproximadamente, dous primeiros anos da década de 1980.

Ao noso xuízo, o proceso de adaptación ao novo marco institucional derivado da Constitución Española de 1978 e do Estatuto de Autonomía de 1980 en que se mergullara todo o conxunto do nacionalismo galego (desde o centro até a esquerda marxista máis radical) despois das inapelables derrotas electorais que sufrira nas dúas primeiras eleccións xerais ao Parlamento de Madrid de 1977 e de 1979 fronte aos partidos estatais (daquela, Unión de Centro Democrático, Alianza Popular e Partido Socialista Obrero Español) repercutiu, en maior ou menor medida, tanto sobre a propia progresión ideolóxica do nacionalismo galego como sobre o noso debate normativo.

En concreto, tras as primeiras eleccións xerais de 1977 e de 1979, a corrente nacionalista de esquerdas de ascendencia marxista, radical e anti-sistema que encarnaba a Unión do Povo Galego (UPG) iniciou unha dinámica de moi lenta adaptación ao novo marco institucional derivado da Constitución Española de 1978 cuxa consecuencia máis

visible será a incuestionable liña de ascenso electoral protagonizada por este partido político desde 1989 até o ano 2001⁵¹³.

Para nós, dentro desta dinámica de demorada adaptación⁵¹⁴ ao marco institucional poderíamos distinguir dous grandes períodos: 1º) entre 1979 e 1985, a UPG, malia manter os seus principios ideolóxicos iniciais como forza anti-sistema, marxista e radical que rexeitaba categoricamente a Constitución Española e o Estatuto de Autonomía de Galiza, forzado pola posibilidade de caer na marxinalidade máis absoluta, desenvolve unha estratexia política baseada no agrupamento de colectivos nacionalistas ben afíns baixo unhas mesmas siglas co obxectivo de obter un certo apoio electoral que permitise a súa supervivencia como forza política con presenza efectiva na sociedade galega e 2º) a partir de 1985-1987 entra nunha liña de moderación progresiva da súa mensaxe ideolóxica cara un nacionalismo moito máis pragmático e táctico de tal forma que abandonará paseniño as súas tácticas anti-sistema contra todas as institucións emanadas da transición democrática (Pactos da Moncloa, Xunta Preautonómica, Estatuto de Autonomía, etc.) ou lexitimadas por esta.

Durante o primeiro período, a pesar de que a UPG⁵¹⁵, conseguise incrementar inicialmente o seu número de votos por medio da súa estratexia de unificar colectivos nacionalistas ben próximos ideoloxicamente baixo unhas mesmas siglas⁵¹⁶ e a pesar de que, en consonancia con esa liña das alianzas electorais, se dera un paso decisivo na procura de vías de futuro cara a unha maior presenza electoral e social coa creación do Bloque Nacionalista Galego en 1982 onde se integraron a propia UPG, a Asamblea Nacional-Popular Galega e o Partido Socialista Galego, o mantemento dos esquemas

---

⁵¹³ Nos comicios autonómicos de 1989 o Bloque Nacionalista Galego (BNG) conseguía cinco deputados e superaba en número de sufraxios ao Partido Socialista Galego-Esquerda Galega (PSG-EG) –o seu competidor “natural” até ese momento no espazo do nacionalismo galego de esquerdas– que, por súa vez, recuaba en número de votos e escanos con respecto a 1985 (de tres a dous). Nos comicios autonómicos do ano 2001 o BNG perdeu un deputado con respecto aos dezoito deputados que acadara nos comicios autonómicos de outubro de 1997 onde, por súa vez, esta forza política acadara o seu teito electoral até a actualidade.

⁵¹⁴ En síntese, lenta porque a orientación máis moderada, pragmática e posibilista do nacionalismo galego de esquerdas encarnada, sucesivamente, polo Partido Obreiro Galego (POG), por Esquerda Galega (EG) e, finalmente, polo Partido Socialista Galego-Esquerda Galega (PSG-EG) sempre aceptou a Constitución Española e o Estatuto de Autonomía e, por conseguinte, protagonizaron unha vía de acomodación comparativamente máis rápida a ese novo marco institucional (Beramendi 1997: 72-73).

⁵¹⁵ Integrada desde 1977 nunha coalición electoral denominada Bloque Nacional-Popular Galego (BN-PG) que, por súa vez, xurdira como unha alianza electoral previa entre a Unión do Povo Galego e a Asamblea Nacional-Popular Galega.

⁵¹⁶ Para os primeiros comicios autonómicos de 1981 o BN-PG acode en coalición co Partido Socialista Galego (PSG) e obtén tres deputados autonómicos. Deste xeito, esta coalición electoral superou electoralmente a esoutra póla moderada do nacionalismo galego de esquerdas representada, naquel entón, por Esquerda Galega (EG).

ideolóxicos iniciais non só provocou a expulsión do Parlamento de Galiza dos tres deputados conseguidos nas eleccións autonómicas de 1981 por negarse a acatar o Estatuto de Autonomía senón que, ademais, por causa do seu comportamento inmovilista e da súa caída nunha sorte de “gueto ideolóxico e sociolóxico”, nos segundos comicios autonómicos de 1985 o BNG experimentase un serio retroceso electoral en número de votos e escaños (pasa de tres deputados a un). Pola contra, neses mesmas eleccións, a corrente nacionalista de esquerdas pragmática, moderada e posibilista (comedida no sentido de que, desde a fundación de Esquerda Galega en 1981, aceptaba explicitamente o novo marco constitucional e autonómico) agrupada, daquela, ao redor do Partido Socialista Galego-Esquerda Galega (PSG-EG) superará en escaños (tres fronte a un) e votos ao BNG⁵¹⁷.

A partir de 1985-1987⁵¹⁸, a UPG principia unha segunda etapa no seu proceso de adaptación ao novo marco institucional onde, conscientes de que cumpría rectificar no tocante ás súas posicións anti-sistema que ameazaban con transformar á UPG nunha forza política residual, se acometeron progresivas transformacións no seu discurso e na súa política na dirección dun claro pragmatismo político co resultado final do abandono das súas estratexias anti-sistema e do seu radical enfrontamento con todas as institucións xurdidas da transición democrática (Pactos da Moncloa, a Xunta Preautonómica, Estatuto de Autonomía, etc.) ou lexitimadas por esta (p.e. o Instituto da Lingua Galega e a Real Academia Galega en tanto que se chegaran a ver como “coloniais” e “españolas”).

Deste xeito, o Bloque Nacionalista Galego, unha vez abandonada a súa táctica de radicalismo anti-sistema contra todas as institucións derivadas da transición democrática, tras moderar progresivamente a súa mensaxe ideolóxica cara a un nacionalismo moito máis pragmático, táctico e de centro e unha vez integrados desde 1989 até 1994 máis e máis colectivos de ideoloxía nacionalista (non só de esquerdas)⁵¹⁹;

---

⁵¹⁷ Nas eleccións xerais de 1986 o PSG-EG superará, outra volta, ao BNG en número de votos (45.738 fronte a 27.076).

⁵¹⁸ En decembro de 1985, o BNG na súa *II Asemblea Nacional* toma a determinación de que o seu único representante no Parlamento de Galiza acate a Constitución Española e o Estatuto de Autonomía. En 1987, na *III Asemblea Nacional* o BNG rexeita á posibilidade de acudir ás eleccións europeas dese mesmo ano en coalición con Herri Batasuna (HB) e, daquela, o Partido Comunista de Liberación Nacional (PCLN), nacido un anos antes como escisión da UPG tras o acatamento da Constitución Española, abandona o BNG.

⁵¹⁹ Deste xeito, baixo as siglas de BNG, chegarán a convivir desde o marxismo-leninismo de Inzar (integrado en 1993) até o liberalismo democrático do Partido Nacionalista Galego-Partido Galeguista (integrado en 1989) pasando por diferentes variedades de marxismo (a Unión do Povo Galego, Esquerda Nacionalista –integrada en 1992– e o Colectivo Socialista) e a socialdemocracia de Unidade Galega

logrará, primeiro, en 1989, superar electoralmente ao Partido Socialista Galego-Esquerda Galega, segundo, nos comicios autonómicos de 1993, desterrar ao PSG-EG do Parlamento de Galiza⁵²⁰ e, por último, unha vez absorbida Unidade Galega, acadar a categoría de forza hexemónica e única do nacionalismo galego. Este proceso de adaptación aos novos tempos e de ascenso electoral continuo permitirá que en marzo de 1996 o nacionalismo galego retorne ao Parlamento de Madrid tras sesenta anos de ausencia con dous escanos e que nas eleccións autonómicas de 1997 o BNG supere en número de votos e de deputados ao PsdeG-PSOE (Partido dos Socialistas de Galicia-Partido Socialista Obrero Español) para ser, deste xeito, a segunda forza política de Galiza.

Bótase de ver que os anos de maior enfrontamento da AS-PG cos códigos normativos producidos polo Instituto da Lingua Galega e pola Real Academia Galega correspóndense, aproximadamente, co período en que a UPG e o BNG están mergullados nesa especie de “gueto” social (isto é; máis ou menos, desde 1981 até 1989)⁵²¹. A partir de 1985-1987 (se queremos, desde 1985-1989), conforme a UPG e o BNG se distancian máis e máis do seu fondo ideolóxico primeiro, segundo centran devagar o seu discurso ideolóxico e a medida que atenúan progresivamente as súas prácticas iniciais anti-sistema contra todas as institucións lexitimadas pola Constitución Española co obxectivo de ser forza de goberno, correlativamente, tanto máis moderan os seus ataques contra as NOMIG 82 e contra as NOMIG 95 porque, ao cabo, aceptada a Constitución Española e o Estatuto de Autonomía, non semellaba moi coherente seguir a falar destas propostas normativas como unha “[...] normativa da alternativa españolizante” (UPG 1984: 11).

(integrada en 1994). Dentro do panorama político español o único caso semellante podería ser Izquierda Unida (Beramendi 1987: 74).

⁵²⁰ Nesas eleccións o Partido Socialista Galego-Esquerda Galega participara baixo as siglas de Unidade Galega e coaligado cun partido de esquerdas estatal (isto é, con Esquerda Unida; EU). O feito de coaligarse cun partido de esquerdas estatal e, por conseguinte, a primacía outorgada ao binomio esquerdas/dereitas en Galiza fronte ao par nacionalismo/non-nacionalismo restou votos a Unidade Galega.

⁵²¹ En febreiro de 1984, na revista *Terra e Tempo* (UPG 1984: 11), podemos ler: “A ponencia cultural foino en función de dous temas principalmente: por unha parte o debate do tema da normativa e a posición a tomar polo Partido. A discusión xirou arredor da conveniencia de que figurase expresamente a nosa definición como reintegracionistas, ou que se fixese de forma tácita, cousa que resultou ser a posición maioritaria. No fondo de este debate estaba todo o conflito no seo dos organismos de base do nacionalismo en relación co tema da normativa e mesmo as prácticas non uniformes no Partido. Con todo, si era unánime a afirmación da nosa pertencencia lingüística ao tronco galaico-portugués e o rechazo da normativa de alternativa españolizante que a Xunta, en concreto, tenta impor. Como normas de uso público, mantéñense as aprobadas pola ASPG en 1980”.

Así e todo, mentres non callou no plano lingüístico esa nova actitude política cara ás institucións lexitimadas polo Estatuto de Autonomía, a revitalización do sentimento de necesidade de “diferencialismo” lingüístico fronte á ortografía do español non camiñou tanto pola senda do “pseudogaleguismos” (García 1978b), como acontecera no século XIX, senón polo camiño dun maior achegamento ao portugués de tal xeito que determinadas prácticas lingüísticas individuais ligadas orixinalmente cos códigos normativos da AS-PG, nos anos posteriores a 1980 (moito máis evidente desde 1982)⁵²², se arredaron progresivamente, cada vez máis, das propostas normativas que figuraban, explicitamente, nos tres primeiros códigos normativos da AS-PG para decantarse, tamén en progresión crecente, por solucións normativas (sobre todo, léxicas) contidas nas Normas da APLL e, en última instancia, no *Estudo crítico das normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* da Associação Galega da Língua (1983).

Así, por poñermos algún exemplo, tocante ao grupo culto *ct*, Maria Pilar Garcia Negro (1979g) escribe no último ano da década de 1970⁵²³:

Do mesmo xeito escribiremos ABSTRACTO, ACTUAR, CHARACTER, TÉCNICA, etc. En xeral, seguiremos como norma a conservación do grupo consonántico na escrita, con independencia de que na fala teñamos a tendencia a relaxar a pronuncia; escribiremos, pois, CONCEPTO, RECEPTOR, CAPSULA, OBSERVAR, ABSIDE, INMEDIATO, XIMNASIA, ALUMNO, DIAGNÓSTICO, etc.

Nese mesmo ano Maria Pilar Garcia Negro (Garcia 1979k) móstrase contraria ao uso do relativo *cuio*, por considerala castelanismo, así como de *cuxo* porque, verbo deste último, “[...] hoxe resulta un chisco artificioso restaurar a forma que sería lexítima, ‘cuxo’, que mesmo é homófona dalgo totalmente dispar: a cria de vaca. Débese, pois, tentar sustituílo por outras formas de relativo, coa preposición ‘de’ que marcarán tamén a posesión: ‘os libros dos que o autor é X están aí’”.

Anos máis tarde, pola contra, encontramos na súa práctica lingüística formas como *prática*, *vitoria* (Garcia 1989a: 215-216); *utilizaron-se* (Garcia 1989a: 216), *preconceito* (Garcia 1989b), *respeito* (Garcia 1989b), *rosto* (Garcia 1989a: 216), *cuxo*

---

⁵²² Precisamente, en 1982, a lingüista Maria Pilar Garcia Negro, como representante da AN-PG segundo se recolle no semanario *A Nosa Terra* (1982), afirmaba no *II Encontro nacional sobre a situación lingüística: A normativa*: “a escrita é para a fala, e non a fala para a escrita, polo que nós hoxe seguimos na defensa das normas primitivas da AS-PG, sendo conscientes de que este proceso non se rematará mentras non teñamos un poder galego”.

⁵²³ Nese mesmo ano (Garcia 1979e) utiliza a forma “práctica” e non *prática*.

(García 1991: 49), *européu* (1989a: 218) que marcan, inequivocamente, un arredamento lingüístico das Normas da AS-PG 79, Normas da AS-PG 80/1 e Normas da AS-PG 80/2 e, por conseguinte, un achegamento máis intenso ao portugués padrón do que se propugnaba contra finais de 1970.

En resumo, tocante ás Normas da AS-PG 79, Normas da AS-PG 80/1 e Normas da AS-PG 80/2, optamos por incluílas dentro da *orientación autonomista* por causa: 1º) da súa aceptación da ortografía do español, 2º) do seu rexeitamento explícito da ortografía do portugués e 3º) da súa concepción implícita (ás veces, a título individual, explícita) do galego como lingua de seu verbo do portugués.

Por seguirmos con esta orde cronolóxica, a seguinte proposta normativa que deberíamos analizar son as *Normas ortográficas do idioma galego* (Xunta de Galicia 1980) publicadas pola Comisión de Lingüística da Consellería de Educación e Cultura da Xunta de Galicia no mes de maio de 1980. Posteriormente, as *Normas ortográficas do idioma galego* (Xunta de Galicia 1980a) publicáronse no número 10 do Boletín Oficial da Xunta de Galicia do mes de xuño de 1980 en Santiago de Compostela. Seis meses máis tarde, na segunda quincena do mes de decembro dese mesmo ano, a Subcomisión de Programación de Textos da Comisión Mixta Ministerio de Educación-Xunta de Galicia (1980b) no número 15 do Boletín Oficial da Xunta de Galicia presenta unha segunda versión das *Normas ortográficas do idioma galego* tan achegadas ás Bases do 77 que son caracterizadas por Xesús Ferro Ruibal (1984a: 280) como “[...] unha repetición das Bases”⁵²⁴.

Segundo Ricardo Carvalho Calero (1985b: 225), a Comisión de Lingüística da Consellería de Educación e Cultura da Xunta de Galicia fica constituída o 20 de outubro de 1979 por: Ricardo Carballo Calero (Presidente), Ramón Martínez López (Vicepresidente), Xosé Luis Rodríguez Fernández (Secretario) e, como vocais, Xosé Fernando Filgueira Valverde, Isidoro Millán González-Pardo, Antón Santamarina Fernández, Xosé Luís Pensado Tomé e Manuel Vidán Torreira.

Tocante aos motivos que puideron xerar este “enguedello” (Ferro 1984a: 281) normativo das “«dúas normas»” (Ferro 1984a: 280) da Xunta de Galicia nun espazo de tempo de menos dun ano; Xesús Ferro Ruibal (1984a: 280-281) escribe o seguinte⁵²⁵:

---

⁵²⁴ En diante, designaremos ás dúas primeiras como Normas da Comisión 80 ou Comisión 80 e ás segundas como Normas da Subcomisión 80 ou Subcomisión 80, respectivamente.

⁵²⁵ Por medio dunha entrevista persoal co profesor Xesús Ferro Ruibal sabemos que a documentación inédita á cal se fai referencia neste texto son dúas cartas escritas por Isidoro Millán González-Pardo, con data de marzo e maio de 1980, dirixidas contra o presidente da Comisión onde se mostra abertamente en

Pero aquí houbo unha sorpresa da que teño documentación inédita. Segundo os meus informes, finalizado o traballo sen que os lusistas desen convencido á Comisión da oportunidade das súas propostas, Filgueira Valverde, coñecido diplomático e coñecido non lusista, suxeriu unha posibilidade de contentar incluso á minoría lusista: que as Normas da Xunta permitisen na letra miúda a opción lusista para libros eruditos, mantendo como normativo para todos, especialmente para a escola, o contido fundamental das Bases [...]. Así se acordou. Pero, para sorpresa dos propios membros da Comisión, cando se publican as ‘Normas da Xunta’ coa firma de Carballo Calero e José L. Rodríguez o que ía estar como letra miúda a pe de páxina como posibilidade erudita aparece en pe de igualdade coa normativa acordada e, de por parte, o propio texto das Normas aparece redactado coa ortografía non preceptiva, co que aquel folleto máis que unha luz é un enorme enguedello. Cónstame que houbo tensión despois entre os membros da Comisión e que se acusou ós redactores de fraude.

Pola contra, no *Estudo crítico das Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* da Associação Galega da Língua (1983: 138-139) podemos ler con respecto a este episodio:

[...] b) as Normas ortográficas do Idioma Galego, da Comisión Lingüística presidida polo Prof. Carvalho Calero, forôn firmadas por um importante membro da ILG (para que?: a «Comisión de Programación e Textos», que el dirigia, aginha sacou as contra-normas) e por outros «persoeiros» nom reintegracionistas (pouco despois participantes mais ou menos activos no desmantelamento das mesmas), mais acabárom em normas dos «mínimos» reintegracionistas [...].

Pola súa banda, desde o punto de vista do profesor Antón Pedro Gil Hernández (1987: 246-259), as Normas da Subcomisión 80 son froito, en realidade (ao igual que

---

contra da redacción final das Normas da Comisión 80. Sobre esta mesma cuestión afirma Antón Santamarina (Monteagudo 1996: 32-33): “Finalmente, igual que todos os directores xerais e que todos os conselleiros que ían pasar pola Dirección Xeral de Política Lingüística ou pola Consellería de Educación houbo un intento de acabar co problema normativo. Alejandrino Fernández Barreiro constituíu o seu propio seminario, ó que asistimos Xosé Luís Rodríguez, Carballo Calero, Isidoro Millán e eu mesmo. Había que implantar o galego no ensino e non se podía andar con historias: a recuperación do idioma (especialmente o seu ensino) require un sistema gráfico único. Chegouse a un acordo mínimo. Daqueles seminarios saíran unhas conclusións que foron traducidas despois nun documento que era distinto do que se acordara, polo tanto aquel documento quedou abortado. Foi unha ocasión perdida. Hai cartas de Isidoro Millán envelenadas contra o presidente da Comisión porque terxiversou no texto que saíu como Norma o que se tiña acordado previamente. Finalmente adoptáronse as *Bases* para a autorización da publicación de libros de texto e quedou aquilo de maneira provisional durante un certo tempo”.

outras propostas normativas da década dos anos oitenta) do que este investigador define como *criterio instrumental-subsidiario*, isto é, consecuencia dun desexo consciente do poder político español de que a nosa ortografía fose:

[...] *centrifugada* da sua historia, *bloqueada* no territorio espanhol conhecido administrativamente por ‘Galicia’ e *degradada* a transliterar, sobre o *Alfabeto ‘Fonético’ Nacional* do castelhano mas sem critérios precisos nem congruentes, as falas desigualmente interferidas pola lingua oficial do Estado espanhol; é o que me progugem mostrar quando o ‘saber’ academico e o poder politico, a normativizarem o galego enquanto lingua espanhola, mitifican o estado atual das falas galegas e a irreversibilidade na evolução do idioma.

Moito máis explícita será Adela Figueroa Panisse (1988/1989: 113) que, tocante ás motivacións políticas subxacentes a este “enguedello”, escribe:

Vejamos. Aliança Popular, com maioria absoluta, em 1982 alterou o que se vinha considerando como um ponto de abertura ao diálogo, as normas elaboradas pela Comissão que presidiu Carvalho Calero a instancia do Conselheiro então da UCD Alexandrino Fernández Barreiro. Essas normas que eram de obrigado cumprimento mantinham para a nossa língua na Galiza as duas possibilidades: ser escrita à galega (isto é, segundo a tradição histórica e ligando a nossa realização às outra duas, também com normas diferentes na escrita: o português e brasileiro; e também à castelhana (isto é, aplicando a ortografia do castelhano ao galego, barbaridade que se veio mantendo até pola Académia despois da guerra incivil). Aliança Popular, sem dúvida mal assessorada, introduziu a discórdia por Decreto em 1982, que só foi posto em vigor em abril de 1983, consagrando que a nossa língua devia ser escrita unica e exclusivamente com a ortografia castelhana, renunciando ao galego histórico, que confluía com o português e o brasileiro. Essa barbaridade fez-se por Decreto porque num debate realmente democratico não seria possível fazê-lo. Ainda assim foi muito contestada esta decisão política não só na Galiza mas também em toda a lusofonia.

Evidentemente, as visións destes dous últimos investigadores son incompatibles co relato de Xesús Ferro Ruibal (1984a) e de Antón Santamarina (Monteagudo 1996: 32-33); mais se temos en mente que a narración do profesor Ricardo Carvalho Calero

(1985b) verbo deste episodio⁵²⁶ non semella contradicir nada do dito por Xesús Ferro Ruibal e por Antón Santamarina, habería que concluír que a crónica destes últimos se corresponde co fundamental do acontecido naquela altura.

Á marxe desta cuestión, que, cremos, coa información bibliográfica de que nós dispomos neste momento, irresoluble; cómpre situar, a seguir, as Normas da Comisión 80, ben na *orientación autonomista*, ben na *orientación reintegracionista*.

Malia que, na actualidade, sexa xa case un “lugar común” na bibliografía lingüística especializada considerar as Normas da Comisión 80 como parte da *orientación reintegracionista de mínimos ou moderada* (Fernández 2001a: 537, 2003: 93; Ferro 1984a: 280-281, Gil 1987: 254-256, Costa e outros 1988: 359) ou, mesmo, dentro da *orientación reintegracionista* sen máis (AGAL 1985: 16, Fontenla 1986: 56, Kabatek 1994: 173, Outeiro 1999: 354)⁵²⁷; pensamos que, como pretendemos demostrar nos parágrafos seguintes, desde a literalidade do texto, non é esa a única opción metodolóxica posible xa que, ao estarmos, en realidade, ante a codificación de dous sistemas gráficos en paralelo (Monteagudo 1993: 129, 2006: 322, Garcia 1989b, Rábade 1980: 87-95) non sería imposible que, de darmos primacía a determinados aspectos do texto, incluísemos as Normas da Comisión 80 dentro da *orientación autonomista*.

Se comparamos as Normas da Comisión 80 coas Normas da Subcomisión 80 observamos que as primeiras: 1º) obrigan a eliminar o til en palabras como *ali*, *dormin*, *bambu* e *algun*, 2º) forzan a unir o verbo e o pronome enclítico con guión (p.e. *collo-o*, *colleu-(n)o*, etc.)⁵²⁸ e 3º) permiten, como primeira opción, a utilización dos sufixos

---

⁵²⁶ En Ricardo Carvalho Calero (1985: 224) pódese ler: “Houvo, pois, feqüentes transaçõs, mas nada se acordou por maioria –que teria de ser de dous votos contra um– senóm por geral consenso. Quando nalgum ponto non se logrou a unanimidade, o que nunca ocorreu em questõs fundamentais, esse ponto non se incluiu non texto, com o que se entende de ser opcional a soluçom”.

⁵²⁷ En realidade, Johannes Kabatek (1994: 173) non especifica se está a falar das Normas da Comisión 80 ou das Normas da Subcomisión 80; mais, visto que as citas que achega no seu estudo foron tomadas, exclusivamente, do primeiro texto, cremos que as súas opinións poderían estenderse, preferentemente, ás Normas da Comisión 80.

⁵²⁸ Agás nas secuencias *no-lo*, *vo-lo*, *lle-lo*, *no-la*, *vo-los*, etc., onde sería potestativo (Xunta de Galicia 1980a: 29). Verbo do uso do guión para marcar a unión do pronome enclítico co verbo, Xosé Henrique Costas González (1988), Xesús Ferro Ruibal (1984a: 219-220), Enrique Monteagudo e Francisco Fernández Rei (1982a) e, por último, Antón Santamarina (1981: 5) desde a perspectiva da *orientación autonomista*, motráronse, abertamente, en contra deste recurso gráfico tomado do portugués en tanto que: 1º) non se coñece no galego medieval nin no portugués até o século XIX e 2º) non só é superfluo para nós pois non elimina ningún tipo de anfiboloxía como acontece no portugués en casos como *comial/comi-a* (galego, *comía/comina*) senón que, mesmo, entra en conflito directo coa fonética e coa morfoloxía do noso idioma. Pola contra, desde a *orientación reintegracionista*, Antonio Pedro Gil Hernández (1982g) dá como razóns en favor do uso do guión: 1º) reduce o número de acentos gráficos e 2º) achega a ortografía do galego á ortografía doutras linguas románicas (nomeadamente, á catalá, á francesa e á portuguesa). Así e todo, os argumentos de António Pedro Gil Hernández (1982g) en prol do uso do guión recoñecen, implicitamente, a pertinencia das razóns da *orientación autonomista* sobre o emprego do guión cando

-aria, -zón, -son e -bel (p.e.romaria/romería; emigrazón/emigración; prisión/prisión; amábel, amable). Ademais, como segunda opción, as Normas da Comisión 80 permiten o uso:

1. Do acento grave (´) e do acento circunflexo (^) de tal xeito que o acento grave “[...] marca, nas contraccións, vogal non tónica e, no caso de *e*, *o* aberta; o acento circunflexo indica sempre vogal fechada.” (Xunta de Galicia 1980a: 27).
2. Do til en formas como *léria*, *António*, *cámbio*, *língua*, *égua*, etc., e, por conseguinte, de optarmos por esta posibilidade, non se utilizaría til en *queria*, *rios*, *conceitua*, etc.
3. Do til diacrítico para as formas de P₄ do Pretérito Perfecto (p.e. *cantámos* fronte a *cantamos*).
4. Da diérese no caso de *qu* máis vogal *e* ou *i* para indicar que o *u* se articula (p.e.*consequente*).
5. Do plural en *-eis* para as palabras rematadas en *-il* átono (p.e.*áxil*, *áxeis*).

Evidentemente, visto que todas estas solucións gráficas de claro achegamento ao portugués estándar continental (tanto as obrigatorias como aquelas que son potestativas) desaparecen nas Normas da Subcomisión 80, se atendésemos con preferencia a este criterio, sería totalmente coherente, inserir as Normas da Comisión 80, na *orientación reintegracionista* (como parte, ou non, do *reintegracionismo moderado*).

De optarmos por esta posibilidade tamén teríamos que insistir na circunstancia de que nas Normas da Comisión 80:

1. Queda aberta a posibilidade xeral dunha “[...] ortografía, pois, máis histórica, ou mais económica, ou máis solidaria de outras formas do románico-hispánico ao que o galego pertence, non só como práctica usual no futuro, senón como anticipo, a título experimental, en círculos cultos, segundo, por outra parte, xa se ven, notoriamente, ensaiando.” (Xunta de Galicia 1980a: 27).
2. Permítese, como segunda opción, de xeito explícito, o uso dos grafemas *g* máis *e*, *i*; *j* e *ç* (Xunta de Galicia 1980a: 27).

---

afirma: “Nom podemos aduzir a tradizom gráfica medieval, aínda que con relativa frecuencia o H cumpría a mesma función que o trazo, isto é, separava verbo e pronome (venceulhos)”.

Así e todo, malia a presenza de todos estes datos que permitirían a inclusión das Normas da Comisión 80 na *orientación reintegracionista*; pensamos que sería máis adecuado, en coherencia coa liña metodolóxica que estamos a seguir neste traballo, considerar as Normas da Comisión 80 como parte da *orientación autonomista*.

Para xustificarnos esta nosa liña teórica e metodolóxica contamos con dous argumentos de peso. En primeiro lugar, investigadores como Carmen Vidal Bouzón (1991/1994: 94-97)⁵²⁹, desde posicións “radicalmente opostas” á *orientación autonomista*, non dubidaron en situar as Normas da Comisión 80 fóra da *orientación reintegracionista* e dentro das *normas de mínimos ou de concórdia* que, por súa vez, sitúa na *orientación autonomista*.

En segundo lugar, como comenta Carme Vidal Bouzón (1991/1994), as Normas da Comisión 80 semellan estar máis próximas da *orientación autonomista* que da *orientación reintegracionista* porque: 1º) existe unha clara consideración do galego como lingua de seu, 2º) dáselle preferencia, polo xeral, ás solucións gráficas máis próximas á *orientación autonomista* (p.e. uso exclusivo do grafema *x* para a representación gráfica do consoante palatal fricativa xorda) e 3º) non aparecen, na propia redacción do texto, os grafemas “símbolo” da *orientación reintegracionista* como, por exemplo, os dígrafos *nh*, *lh*, *ss* e *ç*.

Así pois, de acordo coa nosa caracterización das tres primeiras propostas normativas da AS-PG e das Normas da Comisión 80 como parte da *orientación autonomista* e en consonancia co pensamento da Comissom Lingüística da AGAL (1985: 16) e de José-Martinho Montero Santalha (1983: 7); somos da opinión que sería moi útil, desde un punto de vista metodolóxico, situar a fronteira entre *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista* na aceptación/rexeitamento da ortografía do español ou, se queremos, por falarmos con máis concreción, na aceptación do uso: 1º) do grafema *-n* para a representación gráfica da nasalidade final, 2º) do grafema *x*, exclusivamente, para a consoante palatal fricativa xorda, 3º) sistemático de *b* e *v* segundo un criterio etimolóxico, 4º) do grafema *ñ* para a nasal palatal sonora e do dígrafo *ll* para a lateral palatal sonora, 6º) do dígrafo *nh* para a nasal velar sonora, 7º) do grafema *s*, exclusivamente, para a consoante alveolar fricativa xorda, 8º) único do acento agudo e 9º) exclusivo de *z* (+ *a*, *o*, *u*) e *c* (+ *e*, *i*) así como do grafema *ç* exclusivamente para palabras tomadas doutros idiomas.

---

⁵²⁹ Carme Vidal Bouzón (1991/1994: 94) e António Pedro Gil Hernández (1985: 151) coinciden na caracterización das Normas da Comisión 80 como *normas de mínimos ou de concórdia*.

Así e todo, malia que ficase máis ou menos claro que optamos neste traballo por incluír as Normas da Comisión 80 na *orientación autonomista*, cremos que o parágrafo que figura a seguir (Xunta de Galicia 1980a: 28) podería clarificar un tanto máis a nosa postura:

2.2.2.2. Palabras graves como *quería, confíen, río, vacíos, conceitúa, preceitúen, atribúo*, etc., levan acento gráfico, o que supón non acentuar *cambio, lingua* e similares. Non obstante, admítese tamén a acentuación de *léria, António, cámbio, língua, égua* (como se fai con *códea, xémeo, mámoa...*), e conseguintemente, a non acentuación de *queria, rios, conceitua...*, por seren palabras graves normais. Unha destas prácticas esixe obrigatoriamente a outra.

Abonda con ler, atentamente, o texto anterior para decatarse de que as Normas da Comisión 80 son consecuencia, en realidade, da codificación de dous sistemas gráficos en paralelo, un próximo ao sistema gráfico do español e outro achegado ao sistema gráfico do portugués (na práctica, mesmo excluíntes entre si) de tal xeito que, ao cabo, ao noso xuízo, situar este código normativo na *orientación autonomista* ou na *orientación reintegracionista* (con todos os matices que se desexe) responde, no fondo, a unha escolla metodolóxica que depende tanto do propio texto como do punto de vista que adopte o investigador. Noutras palabras, en función daqueles aspectos que primemos e destaquemos do texto, calquera das dúas opcións anteriores (e, mesmo, outras; por exemplo falar de *normativa de concórdia/concordia* ou de *mínimos*) sería perfectamente xustificable desde un punto de vista teórico pois, en verdade, desde a estrita análise da literalidade do texto, ambas as dúas escollas metodolóxicas son factíbles.

Xoán Carlos Rábade Castiñeira (1980: 87-95) e José Luís Fontenla (1986: 56) opinan que esta ausencia de coherencia interna sería consecuencia directa da carencia dun compromiso mínimo co idioma galego pola banda do poder político daquel momento (en concreto, a Unión de Centro Democrático) en tanto en canto ese poder político, ben como resultado do desexo de obter algún tipo de rendibilidade política (Rábade 1980: 87-95), ben por causa dun ataque directo contra o noso idioma (Fontenla 1986: 56), non estaría interesado na existencia e consolidación definitiva dun código gráfico relativamente estable, unívoco e fixo.

Pola nosa banda, sempre desde a prudencia que esixe este tipo de afirmacións e sen negar a influencia que sempre pode exercer o poder político en sentido negativo ou positivo (isto é, as causas extralingüísticas); opinamos que, na liña do pensamento dos profesores Maria Pilar Garcia Negro (1989b) e Henrique Monteagudo Romero (1993: 129), esta xustaposición, en paralelo, de dous modelos normativos nunha mesma proposta normativa sería un testemuño evidente de que (como se verá con máis vagar en diante), contra o binomio de anos 1979/1980, a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista* comezaban a callar (se non o fixeran xa) en dous discursos ideolóxico-lingüísticos tan diferentes entre si que, na práctica, era imposible levar a efecto a posibilidade teórica dunha proposta normativa que fose unha simbiose ou síntese desas dúas correntes codificadorias.

Fóra xa desta cuestión e no tocante ás Normas da Subcomisión 80, abondaría con dicir que, visto que esta proposta normativa prescinde daquelas solucións gráficas e morfolóxicas que achegaban as Normas da Comisión 80 ao portugués estándar, non debería haber excesivos problemas en aceptar a aseveración de que este código normativo é case unha repetición das Bases do 77⁵³⁰. Así e todo, malia que, en consonancia co que acabamos de dicir, poidamos adscribir sen grandes dúbidas as Normas da Subcomisión 80 á *orientación autonomista*, é mester ter moi en conta que se detectan puntos concretos de diverxencia entre estes dous códigos normativos.

Así, de cinguírnos a aqueles aspectos que se mencionan explicitamente nas Normas da Subcomisión 80, as Bases do 77, ademais de nas notas ao pé de páxina, discrepan das Normas da Subcomisión 80: 1º) na preferencia polo sufixo *-aría* fronte a *-ería* (USC 1977: 28), 2º) no plural en *-eis* fronte a *-iles* para as palabras rematadas en *-il* átono (USC 1977: 30) e 3º) admiten a posibilidade de *para o* (USC 1977: 51). Xa que logo, de cinguírmonos a estas escollas normativas concretas, sería posible afirmar que as Normas da Subcomisión 80 estarían aínda máis lonxe do portugués estándar continental do que estarían as Bases do 77 porque, evidentemente, estas últimas respondían ao desexo de integración da, daquela, incipiente *orientación reintegracionista*.

De continuarmos coa orde cronolóxica que estamos a seguir, a seguinte proposta normativa que deberíamos analizar sería a *Nova Gramática para a aprendizaxe da*

---

⁵³⁰ De feito, nas Normas da Subcomisión 80 (Xunta de Galicia 1980b: 23) podemos ler: “Os casos non previstos nestas normas resólvense polas Normas da Academia e polas bases prá unificación lingüística do galego”.

língua (Costa e outros 1988) de Xoán Xosé Costa Casas, M^a dos Anxos González Refoxo, César Carlos Morán Fraga e Xoán Carlos Rábade Castiñeira.

Na introdución ás Normas da APLL (Costa e outros 1988: 5-6) podemos ler:

Os criterios normativos que adoptamos son os considerados por parte da Asemblea da Asociación de Profesores de Língua e Literatura (APLL), que toman como referencia as Normas de 80 da Comisión de Lingüística da Xunta Pre-Autonómica, concretizadas e matizadas nalgún punto polo ‘Manifesto por un acordo necesario’, de amplo apoio entre o profesorado.

Naquelas particularidades en que as Normas de 80 ou o propio Manifesto non estaban suficientemente explicitadas seguimos tomando como referencia os acordos de dita Asemblea, que basicamente son os que expomos as seguir.

Máis adiante, os autores das Normas da APLL (Costa e outros 1988: 359) aseguran que:

- normativa de mínimos ortográficos (elaborada pola Comisión de Lingüística da Xunta Pre-Autonómica), que segue o uso das letras basicamente comun ao español e que adoptamos neste texto.
- normativa de máximos ortográficos (elaborada pola Comissom Lingüística da Associaçom Galega da Língua), que segue o uso das letras basicamente común á tradición galego-portuguesa antiga e ao portugués moderno.

Por último, contra o final das Normas da APLL (Costa e outros 1988: 361), volvemos ler:

A normativa reintegracionista de mínimos ortográficos que, como indicábamos, é a que se segue neste libro, apresentamo-la, a partir de aquí, en columna e de maneira esquemática, contrapondo-a á normativa isolacionista (oficial) naqueles puntos en que non coinciden. En último termo, a columna esquerda non só representa, na case totalidade dos casos, a normativa reintegracionista de mínimos, senón tamén a de máximos, xa que, en oposición, á normativa isolacionista (oficial), salvo nos puntos anteriormente indicados, as dúas normativas reintegracionistas (de máximos e de mínimos) coinciden.

De acordo con estes tres textos anteriores podemos afirmar que: 1º) os autores das Normas da APLL elaboraron a súa proposta normativa a partir dos criterios normativos que emanan das Normas da Comisión 80 e do chamado *Manifesto por un acordo necesario* (1986) do Seminario de Língua e Literatura do Instituto de Bacharelato “Salvador de Madariaga” (A Coruña)⁵³¹, completadas, naqueles puntos onde estas propostas normativas non eran abondo explícitas, non só, como se recoñece abertamente, polos acordos adoptados nas reunións previas da Asemblea da Asociación de Profesores de Língua e Literatura (APLL) á publicación das propias Normas da APLL senón tamén, como se admite de xeito máis ou menos indirecto, cunha serie de solucións normativas tiradas das propostas da Comissom Lingüística da Associação Galega da Língua (AGAL)⁵³² e 2º) os autores adscriben a súa proposta normativa á “normativa de mínimos ortográficos” e, por conseguinte, auto-exclúense desa corrente que eles denominan “normativa oficial” (Costa e outros 1988: 359).

Abonda con repasar as páxinas finais desta proposta normativa (Costa e outros 1988: 361-372) para decatarse do feito de que este código normativo presenta un grao de achegamento ao portugués estándar continental abondo superior do que se detecta noutras propostas normativas tradicionalmente consideradas como parte do chamado *reintegracionismo de mínimos ortográficos*.

Por exemplo, no ámbito gráfico, as Normas da APLL (Costa e outros 1988: 361-367) aproxímanse ao portugués continental estándar nos seguintes puntos⁵³³:

1. Agá como nome do grafema *h* (USC 1977: 7), ce agá como nome do dígrafo *ch* (Montero 1979: 10) e ele duplo como nome do dígrafo *ll* (AGAL 1983: 49).
2. Uso dos grafemas *b* e *v* de acordo co étimo latino e coa ortografía do español agás en casos como *governo* (AS-PG 1982: 15), *povo* (Montero 1979: 12),

⁵³¹ En diante, Seminario 1986.

⁵³² É obvio que os autores das Normas da APLL (Costa e outros 1988: 359) estarían a pensar nos textos normativos elaborados pola Comissom Lingüística da AGAL con anterioridade á publicación das Normas da APLL. Deste xeito, estaríamos a falar da primeira edición do *Estudo crítico das Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* (1983) así como do *Prontuário ortográfico galego* (1985). O primeiro dos dous textos tivo unha nova edición corrixida e aumentada no ano 1989. En diante, se cómpre pormenorizar, referirémonos a estes tres textos como AGAL 83, AGAL 85 e AGAL 89, respectivamente.

⁵³³ Entre parénteses figura o código normativo que recolle, por vez primeira, cada unha das escollas normativas. Malia que aínda non analizamos as *Directrices para a reintegración lingüística galego-portuguesa* (1979) de Xosé-Martiño Montero Santalla (en diante, en ocasións, para abreviar, MONT 79), este texto xunto coas Normas da AS-PG 82, AGAL 83 e AGAL 85 aparecen entre parénteses cando sexa pertinente. Ocasionalmente, cando se considera necesario, non só facemos referencia a un código normativo. Se non aparecese ningún código normativo entre parénteses teríamos que entender que as Normas da APLL (até onde nós sabemos) sería o primeiro código normativo que ofrece tal opción normativa.

carvallo/carballo (AS-PG 1982: 15), *erva/herba* (AGAL 1983: 52), *abutre* (AS-PG 1982: 15), *avelá* (AGAL 1985: 152), *boda* (AGAL 1985: 161), *trovador* (AGAL 1985: 253), etc.

3. O grafema *h* elimínase sempre non interior de palabra como xa se permitía (por omisión) nas Normas da Academia 71 (RAG 1971: 12-13).
4. Uso de til en palabras como *série, ténue, lírio*, etc. por considerárense formas esdrúxulas (AS-PG 1979: 6); ausencia de til en *ali, aqui, tabu*, etc. (AS-PG 1979: 5), en *habia, collias*, etc., por seren palabras graves (AS-PG 1979: 6) e en *ainda, raiz, sair* por formar sílaba o *i, u* con consoante implosiva distinta de *s* (Montero 1979: 20).
5. As palabras *dé* e *má(s)* levan til diacrítico (AS-PG 1980a: 13),
6. Utilízase o guión para marcar a ligazón entre o verbo e o pronome enclítico como en *traio-vos, collo-o*, etc., (Montero 1979: 18, Xunta de Galicia 1980a: 29).
7. Elimínanse os signos de interrogación e exclamación iniciais (Montero 1979: 23).
8. Formas *ao* e *aos* (RAG 1971: 16) e, como opcións, *de un* (Montero 1979: 14), *con un* (Montero 1979: 26), *de algún* (Montero 1979: 16), *en algún* (Montero 1979: 16).
9. Eliminación da primeira consoante nos grupos cultos *ct* e *cc* cando están precedidos de *i, u* como en *conducción, conduta* (USC 1977: 16).
10. Vocalización da primeira consoante no grupo *ct* e *cc* en palabras como *leitor, reitor, perfeito*, etc. (AS-PG 1980a: 16) e no grupo *pt* en formas como *aceitar, conceito, preceito* (AS-PG 1982: 20).
11. Redución sobre o segundo elemento nos grupos *mn, nm* e *nn* como en *aluno, imenso, perene* (AS-PG 1982: 20).
12. Uso das terminacións *-aría* (USC 1977: 28), *-zón/-ción* (Xunta de Galicia 1980a: 30), *-són/-sión* (Xunta de Galicia 1980a: 30), *-tón/-tión* (p.e. *questón*), *-xón/-xión* (p.e. *conexón*), *-imento* (AS-PG 1979: 17), *-bel* (RAG 1971: 29), *-eu* (AGAL 1983: 75), *-eo/-eio* (AGAL 1983: 75), *-ea/-eia* (AGAL 1983: 75).

Por outra banda, no ámbito morfolóxico, podemos citar as seguintes escollas normativas como puntos de achegamento das Normas da APLL ao portugués estándar (Costa e outros 1988: 367-371):

1. Formas de plural *cais, tais, saís, sois* e *vis* para os monosílabos *cal, tal, sal, sol* e *vil* (Montero 1979: 28-33, AS-PG 1982: 32) así como *millares* para *mil* (AS-PG 1982: 32).
2. Pronomes persoais *ti/tu* e *você* (Montero 1979: 29-30, AS-PG 1982: 33).
3. Eliminación da segunda forma do artigo.
4. Pronome relativo *cujo, cuja, cujos* e *cujas* (Montero 1979: 31, AS-PG 1982: 36).
5. Formas pronominais do tipo *calquer* (AS-PG 1980a: 30) e *caisquer* (Montero 1979: 32, AS-PG 1982: 37),
6. No verbo: a) formas esdrúxulas en *amábamos, amábades; amáramos, amárades; amariámos, amariádes* e *amásemos, amásedes* (Montero 1979: 34, AS-PG 1982: 39-40), b) desinencia para a segunda persoa do singular de Pretérito Perfecto *–che* (Montero 1979: 34, AS-PG 1982: 39), c) morfema final *–de* ou *–i* para a segunda persoa do imperativo como en *andade/andai* (Montero 1979: 35)⁵³⁴, d) formas como *pedes* no verbo *pedir* (AS-PG 1982: 46), *paro* no verbo *parir* (AGAL 1983: 111)⁵³⁵ e *prouven* no verbo *pracer* (AGAL 1983: 112) xunto con (ás veces como escolla opcional primeira) *doo/doio* no verbo *doer* (AS-PG 1982: 44), *praz/prace* no verbo *pracer* (Montero 1979: 11, AS-PG 1982: 51), *creio/creo* no verbo *crer* (AS-PG 1982: 43), *dé* no verbo *dar* (AS-PG 1982: 43), *estexa* no verbo *estar* (AS-PG 1982: 44), *vamos/imos* no verbo *ir* (AS-PG 1982: 45), *ouzo* no verbo *oír* (USC 1977: 44, AS-PG 1982: 46), *poda* no verbo *poder* (AS-PG 1982: 47), e) os verbos *arrepender* (Montero 1979: 35), *conceber* (Montero 1979: 35), *dicer* (USC 1977: 41), *elexer* (Montero 1979: 35), *escreber* (USC 1977: 41), *perceber* (Montero 1979: 35), *receber* (USC 1977: 41), *remeter* (AGAL 1983: 105), *requerer* (Montero 1979: 35), *sofrer* (Montero 1979: 35) e *viver* (Montero 1979: 35) considéranse da segunda conxugación e, por último, e) o verbo *cair* (USC 1977: 41) e os verbos rematados en *–traír* (AGAL 1983: 105) como, por exemplo, *atraír*; en *–erxir* (AGAL 1983: 105) como *emerxir*; en *–elir* (AGAL 1983: 102) como *compelir* e *–olir* como *demolir* son todos da terceira conxugación.

⁵³⁴ Neste casos as Normas da AS-PG 82 (AS-PG 82: 80) só admiten as formas con *–de* como *falade*.

⁵³⁵ Tamén se menciona que os verbos *fundir, lucir* e *ruir* non teñen alternancia vocálica (AGAL 83: 102).

Por último, dentro do ámbito léxico, como elementos de achegamento ao portugués estándar continental poderíamos citar:

1. Formas con vocalismo átono diferenciado: *aperfeizoar* (AGAL 1983: 66), *apresentar* (AGAL 1983: 81), *direito* (Montero 1979: 10, AGAL 1983: 81), *engazo* (AGAL 1983: 81), *inteiro* (AGAL 1983: 132), *isento* (AGAL 1983: 67), *moiño* (AGAL 1983: 131), *pior* (AGAL 1983: 84), *rabaño* (AGAL 1983: 81), *viciño* (Montero 1979: 10, AGAL 1983: 132), *vindima* (AGAL 1983: 132).
2. Fenómenos que afectan á consoante *r* (nomeadamente, metátese): *arrastar* (AGAL 1983: 82), *disfarzar* (AGAL 1983: 82), *madrasta* (AGAL 1983: 84), *melro* (AGAL 1983: 82), *padrasto* (AGAL 1983: 82), *pergunta* (AGAL 1983: 82), *próprio* (AGAL 1983: 82), *rasto* (AGAL 1983: 82), *rexisto* (AGAL 1983: 82), *rosto* (AGAL 1983: 82), *trebas* (AGAL 1983: 82).
3. Formas como *apoxeu* (AGAL 1983: 75), *ateu* (AGAL 1983: 75), *européu* (AGAL 1983: 75), *hebreu* (AGAL 1983: 75); *alleio* (AGAL 1983: 75), *cheio* (AGAL 1983: 75), *receio* (AGAL 1983: 75); *ideia* (AGAL 1983: 76) e, por último, *chaminé* (AGAL 1983: 76), *libré* (AGAL 1983: 76), *maré* (AGAL 1983: 76), *polé* (AGAL 1983: 76), *ralé* (AGAL 1983: 76), *re* (AGAL 1983: 76) e outras.

Evidentemente, de revisarmos as escollas normativas anteriores, podemos ver que, fóra de formas como *questón* e *conexón*, o resto de solucións gráficas ou morfolóxicas propostas aparecen xa en propostas normativas anteriores. Así xa figuraban:

1. Nas Normas da Academia 71: a) a eliminación do grafema *h* en interior de palabra, b) a contracción *ao* e *aos* e 3º) o sufixo *-bel*.
2. Nas Bases do 77: a) agá como nome do grafema *-h*, b) a eliminación do *c* no grupo culto *ct* e *cc*, c) o sufixo *-aria*, d) formas verbais como *ouzo*, *dicer*, *escreber*, *receber* e *cair*.
3. Nas Normas das AS-PG 79: a) til en *ténue* e ausencia de til en *aqui* e b) sufixo *-imento*.
4. En MON 79: a) grafías como *povo*, b) o nome do dígrafo *ce* agá, c) formas como *de un*, *tais*, *ti*, *vocé*, *cujo*, *caisquer*, *amábamos*, *amache*, *cantai* e d)

verbos como *arrepender*, *conceber*, *elexer* e *perceber*, *sofrer* e *viver* da segunda conxugación.

5. Nas Normas da AS-PG 80/1: a) til diacrítico en *dé* e *má(s)*, b) vocalización do grupo culto en formas como *reitor* e 3º) pronome indefinido *calquer*.
6. Nas Normas da Comisión 80 os sufixos *-zón* e *-són*,
7. Nas Normas da AS-PG 82: a) grafías como *governo* e *carvallo*, b) plurais como *millares*, c) formas verbais como *pedes*, *doo*, *creio*, *estexa*, *dé*, *vamos*, *poda*.
8. En AGAL 83: a) grafías como *erva*, b) forma verbais como *atrair*, *emerxir*, *compelir* e c) palabras como *apresentar*, *isento*, *próprio*, *maré*, *cheminé*, *hebreu*.
9. En AGAL 85 grafías como *boda* e *trovador*.

De acordo con toda esta información anterior poderíamos ensaiar algunhas conclusións xerais verbo das Normas da APLL: 1º) o nivel de achegamento ao portugués estándar continental é abondo superior ao doutros códigos normativos anteriores tradicionalmente considerados como parte do *reintegracionismo de mínimos ortográficos*, 2º) a influencia das Normas da Comisión 80 non semella ser de tanta importancia como se dá a entender na introdución a esta gramática, 3º) o influxo dos códigos normativos que aquí designamos como MONT 79, AS-PG 82 e AGAL 83 (nomeadamente, no ámbito da morfoloxía e, aínda máis, do léxico), parece ir moito máis alá do papel claramente tanxencial que lle atribuíramos se nos limitásemos a unha lectura superficial do texto (nomeadamente, da súa introdución) e 4º) constrúense, basicamente, mediante un método acumulativo visto que, como se pode comprobar nas relacións anteriores, non se elaboran desde un único código normativo senón que, consciente ou inconscientemente, toman, de cada unha das distintas propostas normativas que foron aparecendo desde 1970, aquelas escollas normativas que, ao xuízo dos seus autores, permitisen crear un distanciamento verbo da “normativa isolacionista-oficial” (Costa e outros 1988: 359) porque esta última: “[...] favorece a tendencia á separación do portugués nas escollas españolizadas, as de maior uso no ámbito galego por sistema, as hiperdialectalizantes ou simplemente vulgarizantes que se achan nas falas actuais do galego)” (Costa e outros 1988: 359).

É obvio que, de acordo cos parágrafos precedentes, hai datos obxectivos que nos permitirían encadrar as Normas da APLL no ámbito da *orientación reintegracionista* (cando menos, no espazo do chamado *reintegracionismo de mínimos ortográficos*);

mais, a pesar de todas esas escollas normativas que marcan un claro achegamento ao portugués estándar continental e a pesar de que os propios autores das Normas da APLL definan o seu código normativo como *normativa de mínimos ortográficos* (Costa e outros 1988: 359) dentro da *orientación reintegracionista*, pensamos que sería factible, en coherencia cos principios metodolóxicos que estamos a defender neste traballo, situar esta proposta normativa dentro do ámbito da *orientación autonomista*.

Como argumento esencial da nosa proposta metodolóxica acudimos á circunstancia de que as Normas da APLL acepten a ortografía do español tanto na propia redacción do código normativo como na súa proposta normativa de tal forma que, ao cabo, neste código normativo, a presenza efectiva dos grafemas “símbolo” da *orientación reintegracionista* (p.e. *nh*, *lh*, *ss* duplo, *ç*, etc.), que aquí sempre consideramos unha fronteira metodolóxica útil á hora de trazarmos unha liña discreta entre *orientación autonomista* e *orientación reintegracionista*, fica reducida ao espazo necesario para dar cumprida información desa corrente codificatoria (Costa e outros 1988: 44, 360-361). Dito por outras palabras, as Normas da APLL semellan dar a impresión de que contemplan os grafemas “símbolo” da *orientación reintegracionista* non tanto como unha opción gráfica esixible (ou, mesmo, preferente) senón, máis ben, como unha outra posibilidade da cal é mester informar e que se debería ter en conta.

Por outra banda, de xeito moi similar a como acontecía coas Normas da Comisión 80, visto que as Normas da APLL (Costa e outros 1988: 339-372), por unha banda, propugnaban unha serie de escollas dobres⁵³⁶ e, por outra, acollían unha serie de solucións normativas xa presentes nas Normas da Academia 71, nas Bases do 77 e nas NOMIG 82; desde ese punto de vista (isto é, de termos en conta o conxunto de códigos normativos da *orientación autonomista*), non hai dúbida de que o grao de arredamento desta proposta normativa verbo da *orientación autonomista*, con ser superior a doutros códigos normativos tradicionalmente incluídos no chamado *reintegracionismo de mínimos ortográficos*, reduciríase de xeito notable.

Mais, para rematarmos coa análise das Normas da APLL e antes de entrarmos na valoración do seguinte código normativo, cómpre deixar ben claro que, con recoñecermos que este código normativo supera en nivel de achegamento ao portugués padrón no ámbito morfolóxico e léxico a calquera outra proposta normativa da

---

⁵³⁶ Nomeadamente naqueles casos onde as Normas da Academia 71, as Bases do 77 ou as NOMIG 82, en conxunto, non permitían unha determinada escolla normativa (p.e. coas terminacións *-zón*, *-són*, *-tón* e *-xón*).

orientación autonomista e que, nese sentido, de centrármonos neses dous aspectos (isto é, na morfoloxía e no léxico), sería xustificable que incluísemos as Normas da APLL na *orientación reintegracionista*; así e todo, ao noso xuízo, desde a base da aceptación/rexeitamento da ortografía do castelán como fronteira metodolóxica entre a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista*, optamos por situar as Normas da APLL dentro da *orientación autonomista* e fóra da *orientación reintegracionista*. Con todo, recoñecemos a pretensión das Normas da APLL de explorar unha vía de integración entre a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista* non tanto pola vía do achegamento gráfico como pola senda da aproximación morfolóxica e léxica ao portugués.

Para nós, este achegamento ao portugués padrón pola vía da morfoloxía e do léxico responde ao desexo de agrupar baixo unha mesma proposta normativa a todo ese heteroxéneo colectivo (desde os partidarios das Normas da AS-PG 79 até os defensores dunha práctica gráfica ben próxima ao portugués padrón) daqueles que, por aquel entón, se auto-definían como contrarios ás NOMIG 82 (coas súas palabras, opostos á “normativa oficial”). Evidentemente, como máis adiante veremos máis polo miúdo, dado que o rexeitamento/aceptación da ortografía do portugués padrón xa se revelara como unha fronteira insalvable para todos aqueles contrarios ás NOMIG 82, a única saída práctica posible pasaba por unha proposta normativa que, con aceptar a ortografía galega contemporánea, asemade, se aproximase ao portugués padrón por medio da morfoloxía e do léxico aínda que con certas escollas dobres (p.e. *-zón/-ción*; *-són/-sión*; *-tón/-tión*; *-xón/-xión*).

Para rematar con este apartado deberíamos iniciar a análise da denominada *Guía elemental para a escrita do galego. Normativa dos mínimos* [1998] da Confederación Intersindical Galega-Normalización Lingüística (en diante, Normas da CIG).

Na introdución a este código normativo pódese ler (CIG 1998: 5):

A prioridade, por tanto, que aparece reflectida (en asuntos de lingua) é o da normalización lingüística do galego, quer dicir, a súa extensión no uso social e asemade a súa mellor utilización, porque é ben sabido que prestixiar unha lingua pasa por falá-la en todos os contextos, mais tamén por utilizá-la coa maior corrección.

Máis adiante escriben os seus autores (CIG 1998: 5-6):

Esta *Guia elemental para a escrita do galego* que elaboramos no Servizo de Normalización Lingüística da CIG suxeita-se, pois, á normativa dos mínimos, mála a dificultade evidente que ten fixar un xeito estándar de grafar unha lingua e mesmo unha proposta de norma como a devandita. Nós servímo-nos basicamente, tomando-as como referencia, de dúas publicacións: as Orientacións para a escrita do noso idioma editadas pola AS-PG (Asociación Sócio-Pedagóxica Galega) en 1980, e mais a Nova gramática para a aprendizaxe da lingua coordinada pola APLL (Asociación de Profesores de Língua e Literatura) e editada por Via Láctea en 1988. O resultado é o seguinte que pretende homoxeneizar ese pequeno caos lingüístico que percebe calquera persoa que mire atentamente as publicacións que dá a luz a nosa central sindical.

Entre os puntos máis destacados desta proposta normativa cabería destacar:

1. Eliminación do grafema *h* no interior de palabra como en *proibir*, *coerente*, *veículo* (CIG 1998: 7).
2. Sistematización do uso dos grafemas *b* e *v* de acordo cun criterio etimolóxico agás en palabras como *governo*, *governamental* e *povo* (CIG 1998: 8).
3. Redución do *c* nos grupos *ct* e *cc* precedidos de *i* e *u* en palabras como *conduta*, *produción*, *ditadura* (CIG 1998: 9), vocalización do primeiro elemento dos grupos *ct* e *cc* en palabras como *leitor*, *reitor*, *perfeito* (CIG 1998: 9), vocalización do primeiro elemento do grupo *pt* en palabras como *aceitar*, *receita*, *conceito* (CIG 1998: 9) e, por último, redución sobre o segundo elemento nos grupos *mn*, *nm* e *nn* en formas como *aluno*, *coluna*, *innovar* (CIG 1998: 8).
4. Acentuación segundo as regras enunciadas nas Normas da APLL (CIG 1998: 11-13).
5. Eliminación do signo de interrogación e exclamación inicial (CIG 1998: 14).
6. Formación do plural de acordo coas regras enunciadas nas Normas da APLL como en *fáceis* para *fácil* e *sois* para *sol* (CIG 1998: 16-17).
7. Rexeitamento das terminacións *-ería*, *-ble*, *-emento* (CIG 1998: 18-23).
8. Rexeitamento da segunda forma do artigo (CIG 1998: 26).
9. Recusación das formas contractas *ó* e *ós* (CIG 1998: 25).
10. Eliminación do paradigma de demostrativos *esto*, *eso*, *aquelo* (CIG 1998: 27).

11. Segundo o modelo das Normas da APLL son verbos da segunda conxugación: *requerer, conceber, perceber, receber, arrepender, dicer, elexer, escrever, sofrer e viver* (CIG 1998: 29).
12. Segundo o modelo das Normas da APLL son verbos da terceira conxugación: *cair*, rematados en *-trair* como *atrair*), *-erxir* como *diverxir*), *-elir* como *compelir* (CIG 1998: 29).
13. O pronome átono únese ao verbo mediante guión como en *falar-me* (CIG 1998: 32-33).

Así pois, fronte ás Normas da APLL, poderíamos citar como puntos de diverxencia máis destacados a ausencia nas Normas da CIG dunha referencia explícita:

1. A casos de diverxencia ortográfica no uso de *b* e *v* con respecto á *orientación autonomista* como *carvallo, erva, boda* ou *trovador*.
2. Ás formas non contractas como *de un, con un, de algún e en algún*.
3. Ás terminacións *-zón, -tón, -xón, -eio e -eia*.
4. Aos pronomes persoais *ti* e *você* así como ao relativo *cuxo* e os indefinidos *calquer* e *caisquer*.
5. A formas verbais como *amásemos, andai, pedes, paro, prouven, doio, praz, creio, estexa e vamos*.
6. A formas léxicas como *aperfeizoar, isento, engazo, inteiro, apresentar, vindima, madrastra, rexisto, rosto, hebreu* e outras.

De acordo cos parágrafos precedentes, as Normas da CIG serían, en esencia, unha sorte de síntese das Normas da APLL que, así e todo, ao omitir calquera tipo de referencia a toda unha serie de escollas morfolóxicas e léxicas que as Normas da APLL recolleran de MONT 79, das Normas da AS-PG 82 e da AGAL 83 (en última instancia, xa que logo, do portugués estándar), estarían comparativamente máis próximas aos tres primeiros códigos normativos da AS-PG (en definitiva, da *orientación autonomista*) ca ás propias Normas da APLL.

Así pois, de estarmos dispostos a asumir os perigos que carrega consigo calquera simplificación, no tocante ao seu grao de achegamento ao portugués estándar continental, poderíamos colocar as Normas da CIG nalgún punto intermedio entre os extremos que configurarían, por unha banda, os tres primeiros códigos normativos da AS-PG e, pola outra, as Normas da APLL.

Deste xeito, malia que as Normas da CIG se definan a si mesmas (xa no seu título) como *normativa de mínimos* e a pesar de que aparezan neste código normativo trazos evidentes de achegamento ao portugués estándar; somos da opinión de que, ao non utilizar os grafemas “símbolo” da *orientación reintegracionista* (p.e. *nh* e *lh*, *ç*, etc.) e ao presentar un nivel de arredamento das NOMIG 82 comparativamente menor do que se detecta nas Normas da APLL, as Normas da CIG poderían inserirse, sen excesivos problemas, na *orientación autonomista*⁵³⁷.

Por outra banda, no tocante ás súas motivacións, semella claro que esta proposta normativa será un novo intento pola banda dos contrarios ás NOMIG 82 e NOMIG 95 de unificar as diverxentes prácticas gráficas vinculadas co nacionalismo galego en xeral (CIG 1998: 4-6) baixo unha única proposta normativa que permitise superar a “[...] liorta normativa [...]” (CIG 1998: 5) entre todos aqueles que se declaran comprometidos coa lingua galega (asociacións, colectivos, entidades, etc.) así como superar o “[...] caos lingüístico [...]” (CIG 1998: 6) en que estaban mergulladas as publicacións relacionadas con esta central sindical.

En resumo, como conclusión deste apartado, diremos que fronte á perspectiva habitual dos estudos sobre o proceso de codificación ortográfica e gramatical do noso idioma onde as Normas da AS-PG 79, as Normas da AS-PG 80/1, as Normas da AS-PG 80/2 e as Normas da Comisión 80 se consideraban parte da *orientación reintegracionista* (en concreto, dentro do chamado *reintegracionismo de mínimos ortográficos*); optamos neste traballo por incluír eses catro códigos normativos, xunto coas Normas da APLL e as Normas da CIG (lembremos que se definían a si mesmas como *normativa de mínimos ortográficos* e *normativa dos mínimos*, respectivamente), dentro do espazo da *orientación autonomista*.

En apoio da nosa tese, por último, gustaríanos citar este parágrafo escrito por José Manuel Outeiro Garcia (1999: 354):

Partindo desta base, deberemos considerar normas reintegracionistas somente aquelas que empreguem a ortografia comum galego-luso-brasileira, e de nengum modo as que

---

⁵³⁷ Téñase presente que en puntos concretos as Normas da CIG estarían máis próximas ás NOMIG 82 do que estarían as propias Bases do 77. Así, por exemplo, mentres as Bases do 77 (USC 1977: 7, 18, 44) permitían a denominación agá para o grafema *h*, unha futura ortografía cos grafemas *g + e*, *i* e *j* para a consoante palatal fricativa xorda e formas verbais como *ouzo*, *ouza*; todas esas opcións normativas non aparecen nas Normas da CIG. Nótese, a maiores, como a consideración, de xeito illado (p.e. a referencia aos grafemas *g + e*, *i* e *j*), dalgún dos trazos anteriores permitiría colocar ás Bases do 77, mesmo, por diante das Normas da APLL no tocante ao seu grao de achegamento ao portugués estándar.

adaptam a ortografía española para a escrita do Galego. Por outra parte, aínda que os chamados *mínimos* fôron apelidados num principio como *reintegracionistas*, na realidade servirom mais como achegamento ao isolacionismo que ao reintegracionismo, como mostra o facto de a AS-PG, unha das organizacións promotoras dos mesmos, ter adoptado há tempo a normativa ILG-RAG, enquanto que muitas das persoas e organizacións que os seguen parecen conceituá-los como norma alheia a ambas as escolas, presentado-a inclusive como a ‘normativa de concórdia’, malgrado a súa semellanza na práctica coa actualmente imposta.

Agora ben, unha vez que ampliamos neste traballo a nómina de propostas normativas da *orientación autonomista* co conxunto de códigos normativos que tradicionalmente se consideraron como parte do chamado *reintegracionismo de mínimos ortográficos*, somos perfectamente conscientes de que esta proposta de traballo construída sobre a fronteira metodolóxica da aceptación e uso da ortografía do español quedaría parcialmente incompleta (ou mesmo daría pé a certas confusións) se non introducísemos ningún tipo de segmentación interna que nos permitise dar conta da realidade innegable de que os códigos gráficos tradicionalmente insertos no *reintegracionismo de mínimos ortográficos*, a pesar de coincidir coas NOMIG 82 e cos seus códigos base (Normas da Academia 70, Normas da Academia 71 e Bases do 77) na admisión da ortografía do español, presentan un grao de achegamento ao portugués padrón comparativamente superior.

Xa que logo, é evidente que, no enfoque teórico e metodolóxico que neste traballo estamos a defender, o grao de achegamento ao portugués estándar que se rexistra no conxunto de códigos normativos producidos polo par RAG/ILG funcionaría como unha sorte de liña metodolóxica discreta que nos permitiría segmentar, internamente, a *orientación autonomista* en dúas pólas parcialmente diverxentes entre si de tal xeito que, na práctica, mentres que nunha das dúas subdivisións internas creadas grazas a esta fronteira metodolóxica ficarían os códigos normativos verbo dos cales nunca houbo dúbida ningunha tocante á súa adscrición á *orientación autonomista*, na outra destas dúas subdivisións internas se situarían as propostas normativas tradicionalmente consideradas como parte do *reintegracionismo de mínimos ortográficos*; isto é, aqueles códigos normativos que, malia aceptar a ortografía do castelán, presentan solucións normativas tomadas do portugués estándar e, ademais,

estas escollas normativas non aparecen recollidas nalgunha das diferentes propostas normativas producidas pola parella RAG/ILG.

Con todo, non hai dúbida de que unha vez dividida a *orientación autonomista* en dúas ramas segundo as premisas teóricas que se describen no parágrafo anterior, ficaría aberta aínda a cuestión das etiquetas identificativas para cada unha desas dúas subdivisións internas.

Precisamente, no tocante a esta problemática, unha posible solución de urxencia viría da man do profesor Henrique Monteagudo Romero (2004) pois, tras segmentar a *orientación reintegracionista* nun *autonomismo lusófilo*, nun *reintegracionismo clásico* e nun *reintegracionismo lusógrafo*, coloca ás Normas das AS-PG 80⁵³⁸ baixo o epígrafe de *autonomismo lusófilo* na medida en que este código normativo, ao seu xuízo, apunta cara á constitución dunha norma galega autónoma mais, a un tempo, tamén se achega ao portugués en maior grao do que se aproximan as NOMIG 82.

Evidentemente, aínda que, para nós, ao situarmos a liña de demarcación discreta entre a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista* na aceptación/rexeitamento do sistema gráfico do español, o denominado *autonomismo lusófilo* (e, por conseguinte, as Normas da AS-PG 79, as Normas da AS-PG 80/1 e as Normas da AS-PG 80/2) formarían parte da *orientación autonomista* e non da *orientación reintegracionista*; así e todo, poderíamos utilizar esa etiqueta para identificar aquela subdivisión interna da *orientación autonomista* caracterizada pola superación do nivel de achegamento ao portugués continental estándar que marcaban as NOMIG 82 e o conxunto de textos normativos con ela relacionados (ben como antecedentes, ben como consecuentes).

Deste xeito, de aplicarmos as últimas propostas terminolóxicas e metodolóxicas de Henrique Monteagudo Romero ao noso traballo, dentro do chamado *autonomismo lusófilo* cabería incluír non só os tres primeiros códigos normativos da AS-PG senón tamén, en atención ao incremento relativo no nivel de achegamento ao portugués estándar continental en comparación con eses tres códigos normativos producidos pola AS-PG, as restantes propostas normativas habitualmente inseridas no chamado *reintegracionismo de mínimos ortográficos*.

---

⁵³⁸ Lémbrese que Henrique Monteagudo Romero prescinde da nosa diferenciación entre Normas da AS-PG 79, Normas das AS-PG 80/1 e Normas da AS-PG 80/2. Supoñemos, daquela, que coa súa etiqueta AS-PG 1980 está a facer referencia aos códigos normativos que aquí designamos como Normas da AS-PG 80/1 e Normas da AS-PG 80/2.

Así pois, de operarmos deste xeito, dentro do *autonomismo lusófilo* (ademais, claro está, das Normas da AS-PG 79, das Normas da AS-PG 80/1 e das Normas da AS-PG 80/2) poderíamos incluír: 1º) as Normas da Comisión 80, 2º) as Normas da APLL e 3º) as Normas da CIG.

Até este momento, o cadro-resumo dos códigos normativos (ordenados cronoloxicamente) que integrarían a *orientación autonomista* tería o seguinte aspecto:

ORIENTACIÓN AUTONOMISTA	
<p>Normas da Subcomisión 80 NOMIG 82, NOMIG 95, NOMIG 03</p>	
<hr/> <p>AUTONOMISMO LUSÓFILO</p> <hr/>	
<p>Normas da AS-PG 79 Normas da AS-PG 80/1 Normas da AS-PG 80/2 (Normas da Comisión 80)⁵³⁹ Normas da APLL Normas da CIG</p>	

Agora ben, con recoñecermos a plena operatividade do concepto así como da denominación de *autonomismo lusófilo* dentro do marco metodolóxico desenvolvido polo profesor Henrique Monteagudo Romero e con sermos plenamente conscientes do paso adiante que viría de seu coa utilización desta etiqueta na análise do debate sobre a codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua en tanto en canto contribuiría a unha descrición moito máis pormenorizada da *orientación autonomista* do que se adoita

⁵³⁹ Creemos que, no seu momento, demos argumentos abondo que xustificaban a paréntese que rodean ás Normas da Comisión 80 pois, para nós, a inclusión deste código normativo na *orientación autonomista* ou na *orientación reintegracionista* é, no fondo, unha cuestión que depende máis do investigador que da propia literalidade do texto en tanto que non se exclúe, de xeito explícito e categórico, o uso da ortografía do portugués padrón.

facér; así e todo, de observarmos cun mínimo de atención o cadro-resumo precedente, non resultaría excesivamente difícil decatarse de que, malia os avances teóricos notables que se derivarían da nosa apropiación desta etiqueta para identificarmos unha das nosas dúas subdivisións internas na *orientación autonomista*, o círculo analítico aberto con esta proposta non se fecharía até que non contásemos cunha outra etiqueta identificativa para os códigos normativos á marxe do *autonomismo lusófilo*. Deste xeito, unha vez identificada cada unha das subdivisións internas dentro da *orientación autonomista* con cadanseu epígrafe propio, sería, daquela, moito máis sinxelo evidenciar o noso enfoque da *orientación autonomista* como unha corrente codificatoria única segmentada, por súa vez, en dúas pólas ou ramas parcialmente diferentes entre si por causa do seu grao de aveciñamento ao portugués estándar.

Evidentemente, unha solución de urxencia que nos permitiría saír máis ou menos airosos deste transo pasaría por habilitar unha etiqueta *ad hoc* do tipo de *orientación autonomista clásica/autonomismo clásico* ou *orientación autonomista propiamente dita/autonomismo propiamente dito* para designar aos códigos normativos producidos polo binomio ILG/RAG de tal forma que, deste xeito, confrontada esta nova etiqueta co termo de *autonomismo lusófilo*, xa contariamos cos recursos terminolóxicos abondo que nos permitirían dar conta do noso enfoque da *orientación autonomista* como unha única corrente que, desde un punto de vista metodolóxico, sería conveniente segmentar en dúas pólas parcialmente diferentes entre si.

O cadro-resumo (por orde cronolóxica) derivado da consideración deste novo termo ficaría do seguinte xeito:

AUTONOMISMO CLÁSICO	AUTONOMISMO LUSÓFILO
<p>Normas da Subcomisión 80</p> <p>NOMIG 82</p> <p>NOMIG 95</p> <p>NOMIG 03</p>	<p>Normas da AS-PG 79</p> <p>Normas da AS-PG 80/1</p> <p>Normas da AS-PG 80/2</p> <p>(Normas da Comisión 80)</p> <p>Normas da APLL</p> <p>Normas da CIG</p>

Pola nosa banda, fundamentalmente porque o termo *autonomismo lusófilo* podería levar a confusións coa corrente que nós designamos como *orientación lusofonófila* por causa da evidente similitude que se daría entre ambos os dous termos, optamos por ensaiar unha proposta de caracterización da *orientación autonomista* que, malia coincidir no tocante á distribución dos códigos normativos coa clasificación precedente, tería como elemento definitorio esencial a introdución de dúas novas etiquetas que identificarían cada unha das dúas pólas en que ficaría compartimentada a *orientación autonomista*.

Así, con sermos plenamente conscientes do arriscado da nosa proposta en tanto que, ademais de ser unha aposta estritamente persoal sen (até onde nós sabemos) ningún tipo de antecedente na bibliografía especializada, arriscámonos a propor a substitución dos termos anteriores (xa, en por si, problemáticos pois, ao cabo, son suxestións, cando menos, pouco comúns) polas etiquetas de *orientación autonomista plenamente endonormativa* ou *autonomismo plenamente endonormativo* para os códigos normativos derivados, directa ou indirectamente, da parella ILG/RAG e *orientación autonomista predominantemente endonormativa* ou *autonomismo predominantemente endonormativo* para o resto de modelos normativos xa que, malia aceptar a ortografía galega contemporánea, mostran, así e todo, un nivel de achegamento ao portugués estándar superior a aquel que se detecta no conxunto de modelos normativos emanados do binomio IL/RAG⁵⁴⁰.

Sexa como for, e con independencia de que se aceptase, ou non, a nosa proposta terminolóxica, a teor de todo o que aquí dixemos tocante a estas dúas correntes codificadorias ao longo de todo este traballo, cremos que todos estaríamos máis de acordo coa opción de que a aceptación ou rexeitamento do til en secuencias como *história, língua* (isto é, en palabras graves rematadas en ditongo crecente) podería funcionar como unha fronteira metodolóxica pertinente entre o que neste traballo designamos como *autonomismo plenamente endonormativo* e o *autonomismo predominantemente endonormativo* dado que, para os defensores do *autonomismo plenamente endonormativo* (Ferro 1984a: 304, Santamarina 1981: 6), tal escolla gráfica

---

⁵⁴⁰ Para máis información sobre os conceptos de *endonormatividade* e *exonormatividade* e cuestións conexas, consúltese Ulrich Ammon (1989: 86-94).

unicamente se xustifica en atención ao código gráfico do portugués padrón e nunca en función da estrutura lingüística do noso idioma⁵⁴¹.

Por outra banda, cómpre, así mesmo, pór de manifesto que a aceptación ou rexeitamento do uso do guión para marcar a unión entre o pronome átono enclítico e o verbo, visto que esta, segundo os defensores do *autonomismo plenamente endonormativo* (Costas 1988, Ferro 1984a: 219-220, Monteagudo e Fernández 1982a, Santamarina 1981: 5), foi outra escolla gráfica tomada do portugués padrón moderno e inxustificada desde un enfoque *endonormativo*, permitiría que establecésemos, por súa vez, dous sub-grupos dentro do *autonomismo predominantemente endonormativo*: un máis próximo ás NOMIG 82 onde se integrarían as Normas da AS-PG 79, as Normas da AS-PG 80/1 e as Normas da AS-PG 80/2 que non propugnan o uso do guión e outro máis afastado das NOMIG 82 onde se situarían as Normas da Comisión 80, as Normas da APLL e as Normas da CIG que si defenden o emprego do guión⁵⁴².

De tomarmos a terminoloxía proposta polo profesor Henrique Monteagudo Romero (2003: 99) e de adaptármola para a nosa clasificación, poderíamos designar o primeiro subgrupo como *versión feble* e o segundo grupo como *versión forte* do *autonomismo predominantemente endonormativo*.

Así pois, o cadro-resumo dos códigos normativos inseridos na *orientación autonomista* quedaría da seguinte forma:

---

⁵⁴¹ As razóns para non acentuar formas como *récu*a, *sáb*ia, etc., como si acontece no portugués, aparecen recollidas nas NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 17). Verbo desta mesma cuestión nas Bases do 77 (USC 1977: 9) afirmábase que: “(3) Existía tamén en galego a posibilidade de considerar esdrúxulas a efectos ortográficos palabras como *Galicia*, *ler*ia, *rec*ua, *Antonio*, *xu*icios, etc. Sopesouse tamén esta posibilidade. Desde un punto de vista da economía de acentos non ofrece ventaxas porque, se ben permite aforra-los acentos en *hab*ía, *hab*ías, etc., esixe gastalos nas palabras mencionadas: *Gal*icia, *l*éria, etc. Tacticamente, acentuar *Galicia* achegárianos á ortografía portuguesa, o cal, sentimentalmente, é unha aspiración de todos. Na práctica, adopta-las regras de acentuación portuguesa ía redundar no aumento das complicacións pedagóxicas do ensino en galego”.

⁵⁴² No tocante a este aspecto, as Bases do 77 (USC 1977: 13) afirmaban que: “A propósito do guión tamén se pensou na posibilidade de usalo para marca-la enclise dos pronomes: *sábe-se*, *dá-mo*, etc. A tendencia do galego á enclise dos pronomes (que faría posibles grafías chocantes como *trouxémos-che-lle-lo*) e o feito de que en contextos moi escasos revistiría este guión valor diacrítico, aconsellou prescindir do seu uso”. Moito máis explícitas son, neste caso, as NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 21): “A introducción do guión no galego para este uso débese a un calco da grafía portuguesa; pero neste idioma obedece a razóns que non son aplicables ó galego: o portugués necesita o guión para separa-lo pronome en casos de tmese nos futuros (*fazé-lo-ei*, *tê-lo-ia*, *queixar-me-ei*, etc.); tamén o necesita para evitar igualdade gráfica en casos como *comi-a* (gal. ‘comina’) e *comia* (gal. ‘comía’). Este uso xeneralizouse ós demais casos para facilita-la aprendizaxe. No galego non existe isto, pois os futuros son sempre sintéticos, por iso a tmese non é posible (*fareino*, *queixareime*), e os perfectos da segunda e terceira conxugacións rematan en consoante (de aí *comina*, *termina*, etc., fronte a *comía*, *temía*)”.

ORIENTACIÓN AUTONOMISTA		
PLENAMENTE ENDONORMATIVA	PREDOMINANTEMENTE ENDONORMATIVA	
Normas da Subcomisión 80 NOMIG 82 NOMIG 95 NOMIG 03	VERSIÓN FEBLE	VERSIÓN FORTE
	Normas da AS-PG 79 Normas da AS-PG 80/1 Normas da AS-PG 80/2	Normas da CIG Normas da APLL (Normas da Comisión 80)

Visto que máis adiante, á luz dos novos coñecementos obtidos coa análise minuciosa dos presupostos teóricos e das propostas normativas da *orientación reintegracionista* e da *orientación lusofonófila*, retomaremos o esquema anterior así como a explicación dos seus detalles máis destacados, pensamos que, polo de agora, abondaría con dicir que cando unha lingua conta con máis dunha variedade estándar (isto é, atópase nunha situación de *polinomia externa* ou *artificial*), poderíamos avaliar o seu nivel de *endonormatividade/exonormatividade* de cada destas variedades estándar en función do seguinte esquema (Lamuela e Monteagudo 1996: 266)⁵⁴³:

---

⁵⁴³ Para os conceptos de *polinomia externa* ou *artificial* véxase Klaus Bochmann (1992: 374) e Sabine Albrecht (1992: 225).

MODELO ⁵⁴⁴	CÓDIGO	
Interior	Interior	Endonormatividade plena
Interior	Interior (pr.)	Endonormatividade predominante
Exterior (p)	Exterior (p)	Semi-endonormatividade
Exterior (pr.)	Exterior (pr.)	Exonormatividade predominante
Exterior	Exterior	Exonormatividade plena

No tocante á explicación do esquema precedente, para situarmos as NOMIG 82 (e, por suposto, as NOMIG 95 e as NOMIG 03) dentro da casiña da *endonormatividade plena* e, xa que logo, para poder falarmos de *orientación autonomista plenamente*

---

⁵⁴⁴ No esquema o termo *modelo* fai referencia á fonte (ou fontes) aceptadas como fornecedoras de normas prescritivas, normalmente o comportamento das elites en certos contextos así como os escritores e, en certos casos, os lingüistas; a etiqueta *código* (lingüístico) implica o subsistema de regras prescritivas, explícitas e lingüísticas sancionadas oficialmente polos órganos soberanos do país respectivo e recollidas en grámaticas, dicionarios ou textos similares; o termo *interior* fai mención ao feito de que proveñen do interior do país; *exterior* a que procede do exterior do país e *(p)* indica parcialmente exterior ou interior. A etiqueta *(pr.)* é de creación propia e indica predominantemente interior ou exterior. Evidentemente, modifiquei algúns puntos do esquema orixinal na procura dunha maior operatividade para a aplicación ao caso galego.

endonormativa, abondaría con lembrar a introdución ás NOMIG 82 (1982: 7) onde se afirma explicitamente que:

1. A lingua normativa ten que estar ó servizo da cultura dun pobo real e concreto, e por tanto ha de ser necesariamente continuadora da lingua falada pola comunidade e ha de achegarse canto sexa posible a ela, a fin de enraizar sobre bases seguras e vivas. [...], a lingua común debe se-lo máis galega posible, establecida sen sometementos nin dependencias, con atención escrupulosa á estrutura e características lingüísticas do galego.

Nesta mesma páxina das NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 7) podemos ler

3. O galego común debe segui-las boas tradicións da antiga lingua galega que sexan compatibles coa maneira de ser moderna da lingua, de xeito que as formas tradicionais sexan preferidas ás máis innovadoras e evolucionadas. Debe recoñecer tamén a súa propia literatura e cultura máis recentes, emparentando así con tódolos escritores anteriores e aceptando solucións consagradas polo uso.

A partir destas liñas cremos que se podería afirmar que as NOMIG 82 (así como as NOMIG 95 e as NOMIG O3) son perfectamente encaixables na casinha da *endonormatividade plena* na medida en que, ao aceptarse como fontes xeradoras de normas prescritivas á totalidade da colectividade lingüística galega así como a nosa tradición literaria moderna, as NOMIG 82 se constrúen sobre os *modelos interiores* que conforman: 1º) os escritores galegos modernos, 2º) o conxunto da colectividade lingüística galega e 3º) a tradición lingüística galega.

Agora ben, en tanto en canto neste noso parágrafo inmediatamente anterior recoñecemos unha certa dose de paráfrase que excede, en certa medida, a información extraíble dunha interpretación máis apegada á literalidade do texto; quizabes non estaría de máis que, desde a premisa teórica de que non é imposible estender a inmensa maioría de afirmacións xenéricas sobre a *orientación autonomista* ás NOMIG 82 na medida en que este código normativo se recoñece, comunmente, como a súa proposta normativa máis representativa e elaborada, co obxectivo de visualizar de xeito moito máis claro a relevancia dos escritores galegos modernos así como do conxunto da colectividade galega e da nosa tradición lingüística como fontes fornecedoras de normas prescritivas

(isto é, como modelos interiores) para as NOMIG 82 trouxemos agora a colación a defensa consciente e explícita da *orientación autonomista* desenvolvida por unha serie de lingüistas desde finais da década de 1970.

En 1977, os lingüistas Rosario Álvarez e Francisco Fernández Rei (1977a) opinaban deste xeito no semanario *Teima*:

Se algún deses quixera face-lo esforzo de enterarse do que é e mais do que non é galego, aconsellariámoslle que acudira ós nosos escritores, ós de onte e máis os de hoxe, sen esquecer nunca que temos unha grande literatura denantes do Rexurdimento; e sobre todo, que escoite falar á xente que mantivo viva a lingua durante tantos séculos. Haberá quen diga que a lingua dos nosos escritores non é sempre tan boa como sería de desexar; que os falantes de toda a vida están moi castelanizados, e, polo tanto, que deles non se pode aprender bo galego, como non sexa indo ós lugares das montañas de tal o cal sitio, o máis lonxe posible de ún.

Coidamos que a forza de ler bo e mal galego un aprende a xebrar ben o po da palla; [...].

Por outra banda, se algo cremos evidente, é o feito de que a castelanización lingüística dos auténticos falantes galegos é puramente léxica, xa que a estrutura fonolóxica, morfosintáctica e semántica, no esencial, aínda se mantén inalterada.

Outra volta, neste mesmo semanario, Rosario Álvarez e Francisco Fernández Rei (1977c) consideraban que os modelos lingüísticos do idioma galego había que procuralos en:

O bo galego apréndese escoitando con atención o que fala o pobo, que mantivo viva a lingua durante tantos séculos, a pesar de todos os atrancos. [...].

Queda, ó cabo, a obra dos nosos escritores. A nosa é unha lingua con tradición literaria. Non todos escriben un galego tan bo como quixeramos, pro insistimos en que hai algúns dos que se pode aprender moi bo galego. [...]

A quen queira profundizar máis, lembrámoslle a nosa literatura medieval, do que se pode aprender unha manchea de cousas. As obras desa etapa representaban a vía galega auténtica, [...].

Tampouco debemos esquecer a literatura escrita na lingua irmá portuguesa.

E como complemento, ó lado dos dicionarios galegos –os máis coñecidos os de Franco Grande e Carré– recomendámo-lo manexo dun dicionario de portugués, [...]. En todos estes casos e noutros máis, a norma galega non varía respecto da lingua irmá portuguesa.

Tocante a esta problemática, Antón Santamarina (1981: 7) opina que:

Non podo resistir acabar este apartado sin citar unhas palabras que Saco, que levaba meditado moito sobre o galego, escribiu no prólogo da súa gramática hai máis de cen anos: ‘Tal vez se me tachará de ser en él (libro) sobradamente servil a causa del respeto que muestro a los modos de decir y de alterar la estructura de las palabras usadas por la gente del campo; pero a esto responderé: primero, que una lengua que apenas puede llamarse escrita, no puede tenerse por pura, sino tal como la hablan las únicas personas que no se han dejado contagiar del castellano, esto es, los rústicos; segundo, que el examen atento y comparativo de esas alteraciones, al parecer opuestas a la corrección gramatical, me han hecho conocer que tienen su fundamento en la naturaleza e índole particular de la lengua misma’.

Pola súa banda, o lingüista Xesús Ferro Ruibal (1984a: 229) consideraba que:

Ora, a lingua galega, abandonada ata hai pouco, e aínda en parte hoxe, polas clases medias e altas galegas nos seus específicos ambientes profesionais, a principios do século pasado só tiña o nivel coloquial. Por iso presentaba importantes carencias no nivel común e no literario. Pero dende aquela, e maiormente nos últimos anos, tal realidade social empeza a cambiar. E iso refléxao vagarosa pero vigorosa constitución deses niveis do galego. É evidente que se quen leva a cabo ese cambio histórico en Galicia son as clases medias e altas galegas e non as portuguesas, vai resultar un nivel común e literario que leve a marca ‘grafolóxica’ deses gremios sociais. Non cabía esperar outra cousa. Por iso, e non por outra razón o galego que agroma nos modernos medios de comunicación, no papeleo democrático e nos libros de física, filosofía, lingüística, matemáticas, latín, ciencias, tecnoloxía, etc., responde a unha norma autónoma galega. Somos as clases medias e altas (que vivimos en España e non en Portugal) as que incorporámo-lo galego ó noso traballo. Non nos suplen as

portuguesas. Por iso resultan niveis autónomos. E non se poden modificar estes efectos sen modifica-las causas.

Anos máis tarde, este mesmo lingüista (Ferro 2001e) falaba do seguinte xeito:

O galego non é un produto de laboratorio nin é cousa exclusiva dos nacionalistas. Nunca o foi. É unha lingua, e non xerga dun gremio, por se-la fala viva de todos, estudiados e sen estudos, da esquerda, centro ou dereita, urbanos, rurais ou mariñeiros. Que non sexamos moitos os que nos preocupemos pola lingua non nos fai amos do idioma. O amo da lingua é o pobo todo. Velái por que o uso foi sempre o elemento decisivo en toda planificación lingüística.

Tras a lectura destes textos cremos que non esaxeramos se afirmamos que as NOMIG 82 se constrúen sobre os *modelos interiores* que constitúen:

1. Os escritores galegos (Álvarez e Fernández 1977a, 1977c; Ferro 1984a: 228, Santamarina 1981, 1995: 54-58).
2. A totalidade da colectividade lingüística galega, tamén as súas elites (Ferro 1984a: 229, 2001e; Santamarina 1981: 7-8, 1995: 58).
3. A tradición lingüística galega (Santamarina 1981: 5-7)⁵⁴⁵.

Por outra banda, tanto no conxunto de textos xa citados como na serie de artigos xa mencionados de Enrique Monteagudo e Francisco Fernández Rei (1982a, 1982b, 1982c, 1982d) para o xornal *La Voz de Galicia*, podemos ver que o *código* das NOMIG 82 (e, por conseguinte, tamén das NOMIG 95 e das NOMIG 03) é *interior* porque se parte sempre da convición inequívoca de que “[...] este camiño normativizador ten que partir do coñecemento máis completo posible do galego real, vivo hoxe, eliminando naturalmente dentro do posible todo o que nun estudio serio o faga aparecer como espúreo” (Fernández e Monteagudo 1982b).

Así e todo, malia que o código gráfico das NOMIG 82 sexa case na súa totalidade *interior*, Johannes Kabatek (1992: 75) dá como puntos concretos de proximidade do código gráfico das NOMIG 82 ao sistema gráfico do español:

1. O uso dos grafemas *b* e *v* para a transcrición gráfica do fonema consonántico bilabial oclusivo sonoro.

---

⁵⁴⁵ O profesor Antón Santamarina (1981: 5) menciona tamén a Sarmiento como lingüista fundamental para o proceso de conformación histórica da nosa tradición gráfica secular.

2. O uso dos grafemas *z* ante *a, o, u* e *c* ante *e, i* para escribir o fonema consonántico interdental fricativo xordo.
3. O tratamento dos grupos cultos⁵⁴⁶.

De acordo con Xesús Ferro Ruibal (2001a) outro dos puntos onde o *código* das NOMIG 82 se podería etiquetar como *exterior* (agora, cara ao portugués) sería no acomodo do paradigma de demostrativos neutro *esto, eso* e *aquelo* que, segundo recoñecen as propias NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 62), “[...] ocupa maior extensión dentro do ámbito da fala galega e o máis documentado nos textos galegos medievais” como formas aceptadas mais secundarias fronte ao paradigma de demostrativos con hipercaracterización na forma neutra (*isto, iso* e *aquilo*) porque se trata “[...] de fuxir do que se considera castelán ou pouco diferencial” (ILG-RAG 1982: 63); isto é, por causa dun criterio diferencialista verbo do castelán.

Por súa vez, no tocante ás NOMIG 03, de acordo cos artigos publicados no xornal *La Voz de Galicia* por este mesmo lingüista (Ferro 2001b, 2001c, 2001d, 2001f), poderíamos considerar que este código normativo tórnase *exterior* (outra volta, cara ao portugués) cando: 1º) supprime a referencia explícita ao galego como lingua de seu verbo do portugués (RAG-ILG 2003: 12) que estaba presente nas NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 8) e cando, a maiores, introduce unha mención explícita ao portugués como lingua esencial para o arriquecemento do noso léxico científico e técnico (RAG-ILG 2003: 12) que, pola contra, non estaba presente nas NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 7-8), 2º) admite o relativo *cuxo, cuxa, cuxos* e *cuxas* (RAG-ILG 2003: 99) que non se aceptaba nas NOMIG 82 (RAG-ILG 1982: 63), 3º) coloca os topónimos *Galicia* e *Galiza* en pé de igualdade (RAG-ILG 2003: 56) e 4º) introduce formas como *puberdade* (RAG-ILG 2003: 68), *conflicto* (RAG-ILG 2003: 45), *dicionario* (RAG-ILG 2003: 45), *amodo* (RAG-ILG 2003: 177), *devagar* (RAG-ILG 2003: 177), *talvez* (RAG-ILG 2003: 178) e cando transforma a segunda forma do artigo en potestativa agás tras da preposición *por* e do adverbio interrogativo *u* (RAG-ILG 2003: 83).

En definitiva, pensamos que, aínda con termos en conta as puntualizacións que vimos de realizar verbo da posible existencia de puntos moi concretos de *exonormatividade* no *código* das NOMIG 82, das NOMIG 95 e das NOMIG 03 (mais non nos seus *modelos*), os máis dos investigadores aceptarían a inclusión das NOMIG

---

⁵⁴⁶ Johannes kabatek (1992: 75) non achega máis datos con respecto ao tratamento dos grupos cultos porén é lóxico supoñer que está a pensar no grupo culto *ct* en palabras como *rector, lector* e *respecto*.

82 na casiña da *endonormatividade plena* e, por conseguinte, poderíamos falar de *orientación autonomista plenamente endonormativa*.

É evidente que, de inserirmos as NOMIG 82 na casiña da *endonormatividade plena* e, por conseguinte, de considerarmos ese código normativo como parte da *orientación autonomista plenamente endonormativa*, cremos que non habería excesivos problemas en aceptar esa mesma caracterización para as Normas das Subcomisión 80 (Xunta de Galicia 1980b: 23) na medida en que, ademais de eliminar aquelas escollas normativas que achegaban as Normas da Comisión 80 ao portugués estándar, recoñece, explicitamente, a paternidade normativa das Normas da Academia 71 e das Bases do 77.

Pola súa banda, para incluírmos as Normas da AS-PG 79, as Normas da AS-PG 80/1 e as Normas da AS-PG 80/2 na casiña da *endonormatividade predominante*, isto é, para caracterizarmos estes tres códigos normativos como *orientación autonomista predominantemente endonormativa* ou como *autonomismo predominantemente endonormativo*; teríamos que lograr xustificar axeitadamente a nosa hipótese de traballo segundo a cal estas tres propostas normativas xorden dunha combinación de *modelos interiores* (isto é, de lingüistas e escritores galegos) cun *código predominantemente endonormativo* (é dicir, comparativamente máis *exonormativo* que as NOMIG 82).

Aínda que, con moitas probabilidades, calquera dos textos asinados por Maria Pilar Garcia Negro e Xosé M. Dobarro Paz desde finais de 1979 até mediados de 1980 para o *Curso de Lingua* do semanario *A Nosa Terra* podería funcionar como exemplo xustificativo da importancia que concederon os lingüistas da AS-PG á tradición literaria galega como fonte de normas prescritivas para os seus propios códigos normativos, gustaríanos citar catro textos tirados desta mesma sección onde se nos fala da lingua usada por catro das figuras máis senlleiras da nosa tradición literaria.

Verbo da lingua usada por Rosalía de Castro, Xosé Maria Dobarro Paz e Maria Pilar Garcia Negro (1979d) afirman:

A semana pasada falabamos a propósito de X. M. Pintos dun feito cultural de enorme transcendencia como foi a recuperación do uso escrito da nosa lingua. Este feito aínda cobra máis importancia se atendemos ao momento histórico en que se produce, cando a ameaza da asimilación é máis patente, por mor da nova situación política do Estado Español. [...]

Comentemos agora algunhas peculiaridades de índole lingüística. Fíxemonos nas dúas variantes do imperativo que aparecen: *dádeme/daime*, a primeira propia do lugar de orixe desta cantiga popular e a segunda, en cambio, propia da fala de onde naceu a autora. Hoxe, a efectos da escrita, escolleremos a primeira forma, por ser a máis común. [...]

Anque, é probabelmente unha redución do español aunque e suplantou polo xeral na fala a forma galega orixinaria aínda que.

Sobre os usos lingüísticos de Eduardo Pondal, Xosé Maria Dobarro Paz e Maria Pilar Garcia Negro (1979a) escriben:

E, xa para rematar, fíxemonos nalgúns particularidades da lingua que utiliza Pondal. No primeiro poema aparecen escravos e brandos cun *r* que vemos tamén no grupo consonántico doutras palabras: *nobre*, *branco*, *cravo*, *vo*, *cumprir*, *empregar*, *fraco*, *fruta*, *obrigar*, *pracer*, *praia*, *igreja*, *prazo*, *praza*, *regra* e algunhas outras voces máis. O normal, porén, nas palabras cultas é a conservación do grupo; temos, pois, exemplo, (non ‘exempros’, tal como aparece no segundo poema), *aflixida* (non ‘afrixida’), *exclusivo*, *claro*, *publicar*, etc. [...]

Non nos debe extrañar o ‘gallegos’ (en lugar de galegos) que aparece no segundo poema. A recuperación do noso nome auténtico (galegos e non en español) forma parte tamén do proceso de recuperación da nosa identidade a todos os niveis, e do noso dereito a rexernos nós mesmos. Pensemos tamén no título da primeira obra de Rosalía: ‘*Cantares gallegos*’. E, sen máis, a pegada da colonización española levada ao noso propio nome. [...]

E, xa finalmente, sinalemos a escrita correcta do verbo *pedir* na sexta persoa: *peden* (e non ‘*piden*’). Ocorre noutros verbos da terceira conxugación. Por exemplo: *acudo*, *acodes*, *acode*, *acudimos*, *acudides*, *acoden*. Esta alternancia *u/o* no presente dáse tamén en verbos como *cobrir*, *fuxir*, *lucir*, *subir*, *sacudir*, *sumir*... e os seus compostos”.

Tocante á práctica lingüística de Manuel Curros Enríquez, Xosé Maria Dobarro Paz e Maria Pilar Garcia Negro (1979b) opinan que:

‘FROLECEN’, o mesmo que FRORECEN, é unha variante de FLORECEN. As tres formas aparecen na nosa literatura, téndose tal vez abusado das dúas primeiras por diferencialismo.

Sobre a lingua de Manuel Curros Enríquez, Maria Pilar Garcia Negro e Xosé M. Dobarro Paz (1979c) tamén explican a acentuación de formas como *língua*, *cámbio*, etc., pois:

En MINGOA, Curros reproduce a pronúncia popular dese aparente diptongo –ua que, desde logo, temos a tendencia a abrir en dúas vocais en hiato, rasgo que autoriza a considerarmos estas palabras esdrúxulas e, xa que logo, a acentualas; LÍNGUA, CÁMBIO, CONCIÊNCIA, etc.

Por último, con respecto aos usos lingüísticos de Afonso Daniel Rodríguez Castelao, Xosé Maria Dobarro Paz e Maria Pilar Garcia Negro (1980a) entenden que:

A lingua de Castelao e, sen dúbida, unha das mellores da nosa literatura de todos os tempos; xa que sen perder a espontaneidade da fala popular está case que limpa de españolismos, populismos e hiperenxebrismos, tan habituais no galego escrito contemporáneo.

Agora ben, fronte á decantación clara e nidia, pola tradición literaria galega contemporánea como fonte fornecedora de normas prescritivas (é dicir, fronte a escolla duns *modelos* plenamente *interiores*); temos que ter moi presente no tocante ao *código* destas tres propostas normativas que, con ser case sempre plenamente *endonormativo* en tanto en canto se constrúe sobre a base recoñecida das Normas da Academia 71 e sobre a peña normativa oculta das Bases do 77, é doado detectar certas escollas normativas concretas (nomeadamente, o til en formas como *vário*) que, desde o punto de vista dos autores vinculados co binomio RAG-ILG, son de moi difícil xustificación desde a propia lingua galega.

Así pois, dado que, no fondo, as tres primeiras propostas normativas da AS-PG derivarían dunha combinación dun código predominantemente *endonormativo* (só

exonormativo en cuestións relativas a acentuación)⁵⁴⁷ cuns modelos interiores, ao noso xuízo, estaría xustificoado que incluísemos aos tres primeiros códigos producidos pola AS-PG na denominada *orientación autonomista predominantemente endonormativa* ou *autonomismo predominantemente endonormativo*.

Verbo das Normas da CIG, lémbrese que, no seu momento, afirmamos que esta proposta normativa, con ser, en esencia, unha sorte de sinopse das Normas da APLL, no entanto, ao omitir calquera referencia explícita a un conxunto de escollas normativas morfolóxicas e léxicas que as Normas da APLL tomaran de MONT 79, AS-PG 82 e AGAL 83 (en definitiva, do portugués estándar), estarían, no noso parecer, comparativamente máis próximas aos tres primeiros códigos normativos das AS-PG ca ás Normas da APLL.

En realidade, visto que as Normas da CIG abalan entre unha tendencia á reprodución case literal das normas prescritivas das Normas da APLL en determinados aspectos (por exemplo, no caso das regras de acentuación) e unha inclinación cara á redución do nivel de achegamento ao portugués estándar que acadaran as Normas da APLL no ámbito da morfoloxía verbal e pronominal así como no léxico; pensamos que non habería moitos problemas en situar as Normas da CIG nun punto a medio camiño entre os tres primeiros códigos da AS-PG e as Normas da APLL no tocante ao seu achegamento ao portugués estándar continental.

En definitiva, se as Normas da CIG, malia o incremento no nivel de *exonormatividade* no seu código en tanto en canto non hai dúbida de que, con respecto aos códigos producidos pola AS-PG até 1980, se incrementa o número de solucións normativas coincidentes co portugués estándar continental (nomeadamente, co uso do guión para unir o pronome enclítico ao verbo); así e todo, por causa da ausencia dunha negación explícita da tradición literaria galega moderna, dos lingüistas galegos e dos usos lingüísticos da xente culta do país como fontes fornecedoras de normas prescritivas (isto é, pola ausencia dunha negación explícita dos *modelos interiores*) e por causa da presenza dun código *predominantemente interior* (isto é, á marxe da ortografía do portugués), sería conveniente inserir as Normas da CIG na casiña da *endonormatividade predominante*, isto é, na *orientación autonomista predominantemente endonormativa* ou *autonomismo predominantemente endonormativo*.

---

⁵⁴⁷ Nótese que, así e todo, como se pode comprobar nos textos arriba citados, desde o punto de vista dos autores dos tres primeiros códigos normativos da AS-PG, a acentuación en formas como *cámbio*, *míngua*, etc., sería plenamente *endonormativa*.

Certamente, en coherencia con esta caracterización das Normas da CIG como parte da *orientación autonomista predominantemente endonormativa* pola ausencia dunha negación explícita dos nosos modelos interiores como fontes fornecedoras de normas prescritivas así como pola presenza dun *código predominantemente interior*; no tocante ás Normas da APLL, aínda que sexa necesario recoñecer, como aquí documentamos ben polo miúdo, que este código normativo incrementa notablemente o volume de escollas normativas (gráficas, morfolóxicas e léxicas) tomadas do portugués estándar continental (e, xa que logo, o grao de *exonormatividade* cara ao portugués), por causa, nomeadamente, da súa aceptación da ortografía do castelán, tamén sería posible integrar as Normas da APLL na casa da *endonormatividade predominante* e, por conseguinte, no ámbito da *orientación autonomista predominantemente endonormativa* ou *autonomismo predominantemente endonormativo*⁵⁴⁸.

Caso aparte, serían as Normas da Comisión 80 (de aí a súa presentación entre parénteses) porque, se ben en atención a calquera dos argumentos precedentes que xustificaron teoricamente a inclusión dos tres primeiros códigos normativos da AS-PG, das Normas da CIG e das Normas da APLL na *orientación autonomista predominantemente endonormativa* poderíamos considerar ás Normas da Comisión 80 como parte desa mesma subdivisión interna; temos que recoñecer que, aínda que a nosa opción metodolóxica nos pareza a máis axeitada⁵⁴⁹, en atención á “porta aberta” que deixa este código normativo á posibilidade futura ou presente (en círculos eruditos) de adopción do sistema gráfico do portugués, sería posible situar a este código normativo, como xa dixemos no seu momento, fóra da *orientación autonomista* e dentro da *orientación reintegracionista*.

Gustaríanos, por último, para rematarmos con este apartado, matizar que, no cadro-resumo referente aos modelos normativos que integraban a *orientación autonomista*, o paso da *versión feble* á *versión forte* do *autonomismo predominantemente endonormativo* implica un incremento no nivel de *exonormatividade* cara ao portugués e, por súa vez, dentro das diferentes casas, a disposición dos modelos normativos responde a unha gradación ascendente no nivel de *exonormatividade* cara ao portugués.

---

⁵⁴⁸ Máis adiante, no capítulo dedicado as etapas do debate normativo, retomaremos a cuestión das Normas da CIG e das Normas da APLL.

⁵⁴⁹ En reforzo de todos os argumentos que presentamos, no seu momento, como xustificación teórica da inserción das Normas da Comisión 80 na *orientación autonomista* sería conveniente que tivéssemos en conta tamén estas palabras: “A codificación que nos ofrecemos basea-se en todos os esforzos anteriores, e mesmo na realidade empírica do desenrolo da escrita.” (Xunta de Galicia 1980a: 27).

4. 3. A ORIENTACIÓN REINTEGRACIONISTA

4. 3. 1. Os fundamentos teóricos da orientación reintegracionista

De acordo coa lingüista Sabine Taschenberger (1990: 137) a *orientación reintegracionista* constrúese, en esencia, sobre o principio teórico que esta estudosa designa como *Tese o Teoría da Reintegración*.

A *Tese ou Teoría da Reintegración*, segundo esta mesma investigadora (Taschenberger 1990: 137) e Sabine Albrecht (1992a: 81), cando menos nas súas manifestacións máis modernas, tería no artigo *A recuperação literária do galego* publicado polo filólogo portugués Manuel Rodrigues Lapa (1973) no número 41 da revista *Grial* correspondente aos meses de xullo, agosto e setembro de 1973.

O carácter de texto “fundacional” que este texto ten para a *orientación reintegracionista* (insisto, cando menos, para as súas formas máis modernas)⁵⁵⁰ non só é recoñecido por Sabine Taschenberger (1990) senón por unha amplísima nómina de investigadores que abrangue desde lingüistas máis ou menos “neutrais” como Johannes Kabatek (1992: 68-69) até estudosos profundamente comprometidos coa *orientación autonomista* como Xesús Ferro Ruibal (1984a: 208) e mesmo radicalmente opostos a esa corrente codificatoria como Mário J. Herrero Valeiro (1993: 186).

No texto escrito por Manuel Rodrigues Lapa (1973: 285-286) afirmase que:

Há pois que restaurar o galego e obrigá-lo a ser o que já foi: um instrumento artístico, que as devastações do tempo, a maldade e a incúria dos homens foram deteriorando e desfigurando, até ficar no estado em que o vemos. Totalmente identificado, nos séculos XII e XIII como o português, separou-se deste por razões conhecidas, mas nem por isso deixou de ser radicalmente a mesma língua. Que fazer para o converter de novo em idioma literário? Insistir, como até aqui, em fazer provisão da enorme e desordenada riqueza que lhe oferecem os falares locais para o restauro da sua forma culta? Já vimos o que isso tem de inoperante e até mesmo de ridículo. Nada máis resta senão admitir, que sendo o português literário actual a forma que teria o galego se o não tivessem desviado do caminho próprio, este aceite uma língua que lhe é brindada em salva de prata. É com este material da velha casa comum, e sem pôr de lado o castelhano para o que for provisoriamente necessário, que se deve forjar progressiva mas aceleradamente

---

⁵⁵⁰ Mesmo naqueles escritos onde se retrotrae as orixes da *orientación reintegracionista*, ben á época medieval (AGAL 1985: 20), ben ao século XIX (Herrero 1993: 185-186), recoñecen, con todo, a importancia do texto escrito por Manuel Rodrigues Lapa (1973) para as manifestacións máis modernas desta corrente codificatoria.

a lingua de cultura indispensábel à Galiza. Nela poderá entón o galego exprimir, sem vergonha de ninguém, toda a complexidade do homem e da vida moderna; e desaparecerá talvez para sempre o complexo de inferioridade que tem marcado pungentemente o seu carácter e sensibilidade.

Desde o noso punto de vista, de lermos con atención o texto “fundacional” de Manuel Rodrigues Lapa, decatariámonos de que Manuel Rodrigues Lapa, así como afirma de xeito categórico que galego e portugués non son idiomas diferentes senón unha mesma e única lingua; pola contra, non se mostra tan explícito e rotundo tocante á afirmación de que as variedades lingüísticas populares galegas tivesen que asumir, na súa totalidade e sen ningún tipo de matiz ou precisión, o “portugués literario” como variedade estándar supraordinada na medida en que, se ben nun primeiro nivel de lectura esa semella a única opción que se ofrece, non é imposible albiscar, tras unha lectura ben pausada e tras unha reflexión moi en profundidade, unha pequena fenda aberta (ben pequecha, abofé) a unha a unha “língua literaria comum” ou a unha “*koiné*” con certas peculiaridades galegas.

Verbo desta última reflexión gustárame que se tivese presente estoutro parágrafo tomado deste texto “fundacional” (Lapa 1973: 283):

Iglesia Alvariño, no prólogo da sua tradução, justifica o processo: ‘non hai outro galego á que acudir, pra facer unha lingua literaria, que o que falan as xentes, dos nosos campos e ribeiras. Nos casos en que a lingua oficial barréu a forma orixinaria, tiven que decidirme entre a histórica, morta, ou a viva, de Castela, e preferin a derradeira nos mais dos casos’. É mais ou menos o que todos ou quase todos os escritores galegos têm feito, I. Alvariño talvez mais que nenhum; mas, por este processo, não se pode chegar à construção duma língua literária comum, que é hoje, mercê de circunstâncias diversas, a tarefa urgentíssima do galego. Essa *koiné* tem de surgir acima dos particularismos locais e terá de se apoiar, obviamente, não no castelhano mas sim no português, muito ao contrário do que pensava e fazia Iglesia Alvariño, que aliás conhecia perfeitamente os elos que uniam desde outrora os dois idiomas falados e escritos além e aquém-Minho.

Sexa como for, é dicir, á marxe de que existise, ou non, unha certa indefinición teórica na *Tese ou Teoría da Reintegración* desde o texto “fundacional” de Manuel Rodrigues Lapa, non hai dúbida de que, conforme nos introducimos na análise desta

corrente codificatoria, antes ou despois, logo xorde unha certa perplexidade ante a ausencia dunha definición única e inequívoca da *Tese ou Teoría da Reintegración*.

Precisamente, se revisássemos algunha das diferentes caracterizacións que, desta orientación codificatoria, apareceron desde 1980, encontrariámonos con que, por exemplo, para Johannes Kabatek (1992: 65), este principio teórico implica un proxecto consciente de integración ou achegamento ao campo lingüístico do portugués mentres que, para Sabine Taschenberger (1990: 137), comporta un desexo de aproximación ao portugués literario.

A maiores, por citarmos algún dos investigadores máis destacados da lingüística galega actual, tocante á *Tese ou Teoría da Reintegración*: 1º) Benigno Fernández Salgado e Henrique Monteagudo Romero (1995: 148) caracterízana como “[...], partidaria da aproximación máis ou menos rápida e profunda do (proto-)estándar galego ó portugués, [...]”, 2º) Antón Santamarina (1995: 74) defínea como un postura que defende “[...] que o galego é unha variedade do portugués e polo tanto a súa codificación debe orientarse cara a unha converxencia do galego co portugués” e 3º) Francisco Fernández Rei (1995: 191) preséntaa como unha corrente “[...] que considera que o galego e o portugués son hoxe a mesma lingua” e, xa que logo, que “[...] o galego é simple variedade do portugués” (Fernández 1995: 193).

Bótase de ver que unha das primeiras cousas que chama a atención cando lemos estas e outras moitas definicións da *Tese ou Teoría da Reintegración* así como da *orientación reintegracionista* no seu conxunto é o elevado nivel de inconcreción teórica en que se moven todas elas. Mais, en realidade, ao noso xuízo, como intentaremos demostrar nos parágrafos seguinte, a responsabilidade desa insuficiencia de concreción teórica na definición do concepto da *Tese ou Teoría da Reintegración* non se debería atribuír tanto os lingüistas responsables das mesmas como a propia indefinición teórica da idea *reintegración*.

Neste sentido, abondaría con comparar o texto xa citado de Maria Pilar Garcia Negro (1989b)⁵⁵¹ co artigo “fundacional” de Manuel Rodrigues Lapa (1973) para decatarse de que a *Tese ou Teoría da Reintegración* constitúe, na práctica, un edificio especulativo dunha inconcreción teórica tal que baixo a etiqueta de *orientación reintegracionista*, como se esta denominación fose unha auténtica “gabeta de xastre”

---

⁵⁵¹ Para máis seguridade reproduzo de novo o texto de Maria Pilar Garcia Negro (1989b): “a conveniencia de re-integrar (que non fundir) o galego no seu sistema; limpando preconceitos colonizados e adoptando todas aquelas eleccións léxicas, morfolóxicas e prosódicas que, sendo xenuino galego recoñecíbel e identificábel como tal, o achegasen sen artificio á súa casa lingüística verdadeira”.

onde tiña acollida case todo, tiveron abeiro un abano de propostas normativas tan arredadas entre si como aquelas que propugnaban un mínimo achegamento ao portugués estándar no ámbito ortografía e da morfoloxía (en realidade, na acentuación) até aquelas outras que defenderon a adopción, sen ningún tipo de desavinxa (na liña das opinións de Manuel Rodrigues Lapa), do *Acordo Ortográfico de Rio* (1986) e/ou do *Acordo Ortográfico de Lisboa* (1990)⁵⁵².

A este respecto, Xesús Ferro Ruibal (1984a: 208) e Johannes Kabatek (1992: 66) opinan que as diferentes posibilidades acollidas tradicionalmente baixo a etiqueta de *reintegracionismo* son tan dispares entre si no tocante aos modos de desenvolvemento dese proceso así como con respecto ao nivel desexado de avexiñamento ao portugués estándar que, incluso, poderíamos dicir que, ao cabo, a única coincidencia entre todas estas propostas sería a proposta consciente de necesidade de achegamento ao portugués estándar.

Así, verbo desta cuestión, reflexionaba do seguinte xeito Xesús Ferro Ruibal (1984a: 208):

E falo de *heterografías* en plural, porque (de momento polo menos) non hai un lusismo (28), senón varios graos de aproximación ó portugués, atopándose os seus partidarios, segundo a diversa velocidade de cadaquén, a máis ou menos distancia de Lisboa: [...]. O *lusismo* é unha proposta de viaxe, de aproximación ao portugués (de reintegración, din) e de aí ven a pluralidade de lusismos.

---

⁵⁵² Certamente, no tocante á configuración da *orientación reintegracionista* como unha auténtica “gabeta de xastre” onde collen propostas normativas prácticas moi distantes entre si (mesmo mutuamente excluíntes) sería interesante que trouxeramos a colación este texto publicado no semanario *A Nosa Terra* (1982) onde, tras informar sobre as posturas que defenderon no xa citado *II Encontro Nacional sobre a situación lingüística: A normativa* verbo da codificación ortográfica e gramatical do noso idioma a AS-PG (representada no *Encontro* por António Pedro Gil Hernández e Santiago Estebán Radio), a AGAL (representada por Xan Guisán), a Assembleia Nacional-Popular Galega (representada por Maria Pilar García Negro), Esquerda Galega (representada por Xan Verdín), o Partido Socialista Galego (representado por Mario López Rico) e a Unión do Povo Galego (representado por Francisco Rodríguez), conclúese que: “O sábado vintenoventa tivo lugar en Compostela o II Encontro Sobre a Situación Lingüística, como continuación dunha anterior xuntanza onde xa se discutira, sen chegar a un acordo, a normativa a seguir na escrita do galego. Tampouco nesta ocasión se puido concretar nada, quedando só patente a intención de todos os presentes de que o galego se reintegre no seu tronco común (luso-brasileiro) pero discrepando nos pasos a seguir”. Así mesmo, moi clarificadoras sobre esta cuestión poderían resultar estas palabras do profesor universitario José Luis Rodríguez onde, como resposta ás preguntas do xornalista Xan Carballa (1984) co gallo do *I Congreso Internacional da Língua Galego-Portuguesa na Galiza* celebrado en Ourense do día 20 ao 24 de setembro de 1984, ademais de situar implicitamente os tres primeiros códigos normativos da AS-PG na *orientación reintegracionista*, se afirma que: “[...] na miña opinión o que non é anti-reintegracionista é reintegracionista ou pode sê-lo, [...]”. Nunha liña moi similar, tres anos máis tarde, Francisco Salinas Portugal, de novo ante as preguntas do xornalista Xan Carballa (1987) co adaxo, agora, da celebración do *II Congreso Internacional da Língua Galego-Portuguesa*, non dubidaba da pertenza dos tres primeiros códigos normativos da AS-PG á *orientación reintegracionista*.

Na esteira de Xesús Ferro Ruibal, Mário J. Herrero Valeiro (1992/1993: 144) opinaba do seguinte xeito: “O concepto ‘reintegracionista’ serve para designar diversas liñas teóricas e prácticas tão divergentes que, decerto, parece já não servir para nada”; e, a seguir, comentaba que “[...] não existe um discurso reintegracionista, senão vários, ideologicamente muito divergente” (Herrero 1992/1993: 144).

Precisamente, tocante ás dificultades que se derivan desta “silveira” de opcións razoa do seguinte xeito Henrique Monteagudo Romero (1999a):

[...] non é que a norma oficial sexa mellor ou peor, senón que é contestada, e non por un grupo coherente que propón unha alternativa clara, senón por unha maraña de opcións que van dos mínimos ós máximos reintegracionistas, pasando por infinidade de posibles combinacións.

Así pois, por unha banda, a *Tese ou Teoría da Reintegración* parte do convencemento de que o galego e o portugués son, hoxe en día, como acontecía no pasado, partes dunha mesma lingua e non dúas linguas diferentes e, por conseguinte, defende a necesidade dunha aproximación ao portugués estándar continental; mais, visto que, na práctica, ao longo da súa axitada historia, os defensores da *orientación reintegracionista* non foron quen de concretizar teoricamente ao redor dunha definición única e inequívoca da *Tese ou Teoría da Reintegración* así como verbo dos graos e dos modos de achegamento ao “portugués literario”, deste xeito, chegaron a figurar baixo a etiqueta de *reintegracionismo* un conxunto de solucións prácticas ás veces tan distanciadas e diverxentes entre si que mesmo poderían chegar a ser mutuamente excluíntes.

Neste sentido, mentres a negación da autonomía do galego fronte ao portugués (ou, dito doutro xeito, mentres a consideración do galego e do portugués como unha única e mesma lingua) tivo o seu fundamento, nomeadamente, sobre argumentos de carácter lingüístico (divisibles, por súa vez, en: a) de natureza lingüístico-científica e b) de índole pragmática); pola contra, a necesidade dun achegamento ao portugués estándar continental xustificouse, sobre todo, sobre unha argumentación de tipo sociolingüístico.

Dentro do primeiro subgrupo de argumentos de natureza lingüística (isto é, dentro dos razoamentos de índole lingüístico-científica), poderíamos inserir toda esa argumentación que, tal e como se entendía na *orientación reintegracionista*, partía da

certeza de que, unicamente con criterios estritamente lingüísticos, era factible demostrar, dun xeito “científico” e “inequívoco”, que galego e portugués eran e son unha mesma e única lingua⁵⁵³. Por súa vez, dentro dos argumentos de carácter lingüístico-científico poderíamos crear, con espírito analítico, unha nova subdivisión interna: 1º) de natureza filolóxica e b) de tipo estrutural.

Os razoamentos de índole filolóxica defenden, en esencia, que, hoxe en día, galego e portugués non son linguas diferentes porque a unidade lingüística idiomática galego-portuguesa que se estivo a forxar desde o século V d. C. até as primeiras manifestacións escritas no século XII, a pesar da forte agresión secular do castelán contra o noso idioma que o desviou do seu camiño natural até o extremo de que “A este idioma desgrazadamente poluído dá-se o nome de ‘castrapo’” (Lapa 1982: 235), conseguiu sobrevivir ao longo da historia (en forma de esencia) até o momento presente.

A apelación ao criterio filolóxico para argumentar en prol da unidade idiomática do galego e do portugués podémola encontrar, ademais de nos textos citados na introdución teórica, na figura da profesora Maria do Carmo Henríquez Salido (1987: 233) que, contra finais da década dos anos oitenta, opina que:

O galego é um dialecto românico, procedente do Latim, que na sua origem e formaçom recebe o nome de galego-português (¹⁶). Este romance ocidental da Península Ibérica no século XII falva-se e escrevia-se em dous territórios separados do ponto de vista político, mas nom do ponto de vista lingüístico. Esta língua era veículo de expressom de um género poético com tendência niveladora, cultivado, ouvido e imitado em toda a Península. Há, pois, uma língua histórica com duas normas, porque nom há nada que nom exista no Galego que nom exista no Português.

A utilización dos argumentos filolóxicos como un dos alicerces básicos da *orientación reintegracionista* explica a profusión con que esta corrente codificatoria acode á cita dos grandes mestres da gramática histórica (p.e. Meyer-Lübke, Menéndez Pidal, Joan Coromines, etc.) e da nosa tradición galeguista (p.e. Murguía, Castelao, etc.) como forma de xustificar e de argumentar en prol das súas propostas normativas.

Precisamente, no mesmo artigo citado con anterioridade de Maria do Carmo Henríquez Salido (1987: 233) encontramos estoutro parágrafo onde se apela á

---

⁵⁵³ Lémbranse as opinións da profesora Maria do Carmo Henríquez Salido no *II Congreso Internacional da Lingua galego-portuguesa na Galiza* celebrado en Ourense desde o día 23 ao 27 de setembro do ano 1987 (Carballa 1987) tocante á unidade lingüística incuestionable, desde un punto de vista científico, do galego e portugués.

autoridade dalgún dos máis reputados especialistas da romanística de ascendencia decimonónica así como os nosos grandes ideólogos da nosa tradición galeguista en apoio das súas teorías tocante á lingua galega:

Os que sustemos que Galego e Portuguêz som normas cientificamente reconhecidas de um mesmo sistema lingüístico que engloba as comunidades lingüísticas luso-galego-brasileiro-africanas (⁹). Dito com palavras de E. Coseriu (¹⁰): há uma mesma língua histórica que apresenta diferenças no espaço geográfico, entre os estratos sócio-culturais e entre os tipos, situacionalmente condicionados, de modalidades expressivas (diferenças diatópicas, diastráticas e diafásicas). Defender no momento actual esta tese nom implica mais que continuar as teorías dos mais importantes romancistas como Meyer-Lübke, Menéndez Pidal, Joan Coromines, Manuel Rodrigues Lapa, L. F. Lindley Cintra, Celso Ferreira da Cunha, Ricardo Carvalho Calero, etc. e as ideias e os ideais do mais principais vultos do nacionalismo galego como Manuel Murguia, A. Vilar Ponte, J. Viqueira, V. Risco e A. D. Rodríguez Castelao.

Na liña desta investigadora José-Martinho Montero Santalha (1982a) escribe no xornal *A Nosa Terra*:

A concepção reintegracionista é ademais a defendida, de modo natural e obvio, polos grandes filólogos de todas as latitudes: nom só os da área luso-brasileira, como Leite de Vasconcelos, J.J. Nunes, Rodrigues Lapa, Chaves de Melo ou Lindley-Cintra (dos que um espírito susceptível poderia suspeitar que querem ‘varrer para a casa’), senom tamén os demais filólogos que estudaron a nosa situación lingüística (entre os que se incluem todos os grandes mestres da romanística, como Meyer-Lübke ou Menéndez Pidal). Entre os que recentemente se manifestaron no mesmo sentido na filologia peninsular baste lembrar dous filólogos de tal categoria como o catalán Coromines e o basco Michelena, que som ao mesmo tempo figuras abertamente simpatizantes da nosa identidade lingüística.

Ese mesmo ano, este mesmo lingüista (Montero 1982b: 47) apunta o seguinte⁵⁵⁴:

Nos grandes filólogos da romanística, a unidade lingüística galego-portuguesa é umha afirmação tam espontánea e natural que só pode interpretar-se como resposta a umha realidade óbvia.

Para nom fazer interminável a lista, cito unicamente os que mais se teñem ocupado do galego. Entre os já defuntos: Meyer-Lübke, Leite de Vasconcelos, José-Joaquim Nunes, Menéndez Pidal. Entre os actuais, teñem-se pronunciado em favor do reintegracionismo lingüístico galego-portugués E. Alarcos Llorach, Joan Corominas², Lindley Cintra, Koldo Michelena, Rodrigues Lapa², Luciana Stegagno Picchio, entre outros.

Dous anos máis tarde o propio José-Martinho Montero Santalha (1984: 208-209) escribe:

“Da longa lista de escritores que falarom expressamente da unidade lingüística gado galego com o luso-brasileiro, podemos lembrar, por ordem cronológica: o padre Feijó, Manuel Murguía (primeiro presidente da Academia Galega), Eduardo Pondal (grande poeta, autor da letra do Hino Galego), Viqueira, Vicente Risco, Antom Vilar Ponte, e Castelao (⁴). [...]

Nos grandes filólogos da Romanística, a unidade lingüística galego-portuguesa é uma afirmação tam espontánea e natural que só pode interpretar-se como resposta a uma realidade óbvia. Por exemplo, os manuais de Filologia Românica incluem a Galiza dentro da área lingüística do português, o mesmo que o Brasil. Para nom fazer longa uma possível lista de filólogos defensores da postura reintegracionista, citarei unicamente, entre os já defuntos, a Menéndez Pidal e, entre os actuais, a João Corominas, Rodrigues Lapa e o nosso Carvalho Calero (⁵): [...].

A apelación á tradición galeguista e á romanística tamén está presente na obra de Maurício Castro López (1998: 9-10) onde podemos ler:

---

⁵⁵⁴ Este mesmo ano, José-Martinho Montero Santalha (1982c) escribe un outro artigo onde, outra volta, acode á tradición literaria galega como xustificación das súas propostas. Contra finais da década de 1990, José-Martinho Montero Santalha (1997) retoma a nosa tradición literaria e a obra dos grandes mestres da lingüística románica como garantes da súa postura.

Quanto à identificação genética do galego, cumpre recordar que tanto os lingüistas, como a tradición galeguista que parte do século XVIII, som praticamente unánimes ao afirmarem a unidade lingüística galego-portuguesa. [...]

Este breve texto de Vicente Risco resume a idea, desenvolvida por outras personalidades do noso nacionalismo histórico: o Padre Feijoo, Antón de la Iglesia, M. Murguía, Xoán Vicente Biqueira, Vilar Ponte, Castelao, Carvalho Calero, ...

Outro tipo de argumentos de carácter lingüístico-científico empregados na xustificación teórica da unidade lingüística entre o galego e o portugués foron os razoamentos de tipo estrutural. Segundo esta argumentación o galego e o portugués non serían linguas diferentes senón unha mesma lingua porque comparten un conxunto de atributos lingüísticos esenciais e básicos de configuración interna. Como exemplo paradigmático do xeito de argumentar esta postura, xunto aos textos citados na introdución teórica, gustáranos ceder a palabra agora a Adela Figueroa Panisse (1985: 122):

Com efeito, qualquer pessoa minimamente informada, ainda nom sendo experta em lingüística conhece ou sabe que a língua galega e portuguesa som uma só lingua e que hoje galego e português nom som senom variantes, como o brasileiro, dum mesmo sistema lingüístico. Isto que nom estava acreditado documentalmente até a apariçom dos cancioneiros galego-portugueses foi intuído mesmo por escritores galegos da Ilustraçom no século XVIII e do Renascimento no século XIX, provocado polo Romantismo, e posteriormente com o estudo de documentos medievais de aquém e além-Minho. Hoje por hoje, ninguma pessoa minimamente culta põe em questom estas afirmações.

Ninguém duvida que a Galiza e o galego devem incorporar-se ao mundo cultural e lingüístico que lhe é próprio: o galaico-luso-brasileiro-africano de expressom portuguesa.

Já a nível estritamente lingüístico ninguém pode pôr en dúvida que existe uma unidade estrutural entre galego e português que permanece desde a origem até a actualidade, apesar da influência castelhanizante no galego e a evoluçom do português, e que essa unidade estrutural, tanto no sentido diacrónico ou histórico quanto sincrónico ou actual ha-de ser reforçada com uma ortografia respeitosa para com a história do noso idioma nacional, para com a etimologia e para com o critério de autoridades e documentos que

nos levam a uma convergência das três variantes do sistema: português, brasileiro e galego; cada uma com a sua identidade peculiar, mas com possibilidades de obtermos entre todos uma língua padronizada comum.

Dentro dos argumentos de tipo estrutural em defesa da unidade lingüística entre galego e português igualmente poderíamos incluir as técnicas ou métodos dialectométricos que foram utilizadas pela *orientación reintegracionista* para a defesa da sua posição teórica com o argumento de que, se o volume de divergências lingüísticas entre galego e português era sensivelmente inferior ao grau de distanciamento lingüístico que se fixava convencionalmente entre línguas, por conseguinte, haveria que concluir que, desde um ponto de vista objectivo e científico, o galego e o português eram uma mesma e única língua.

Assim, em José-Martinho Montero Santalha (1984: 210), que chegará a ser, como já vimos na introdução teórica (Montero 1982b: 51, 1986: 44-45), o grande valedor das técnicas dialectométricas, podemos ler:

Baseando-se na análise das línguas bem definidas, admite-se convencionalmente que a linha de demarcação entre línguas distintas anda pelo 25% de diferenças: até esta cifra trata-se de variantes de uma mesma língua; mais acima daí, são já línguas diferentes ⁽⁶⁾. [...]

Como se vê, a soma de ambos totais (4,18+1,46=5,64) não alcança a cifra do 6% de diferenças fonéticas. [...]. Porém todas elas são muito menos importantes, de modo que, por muito que se queira estirar, o nível de diferenças entre galego e luso-brasileiro ficará sempre muito longe do 25% que se estabelece como linha divisória entre duas línguas distintas.

Em conclusão: os métodos científicos de cálculo estatístico vêm confirmar com a fria linguagem dos números a opinião espontânea dos maiores pensadores galegos e dos grandes filólogos da Romanística acerca da substancial unidade de galego e português.

Fóra já dos argumentos de índole lingüístico-científica, poderíamos abordar agora, dentro do espaço reservado aos raciocínios de carácter pragmático, o critério da

chamada, con palabras de G. Chaves de Melo (1992: 89), “interinteligência espontânea”.

De acordo con este principio teórico o idioma galego e o idioma portugués non serían linguas diferentes senón unha mesma e única lingua porque entre os seus falantes, sen aprendizaxe previa, é posible a comprensión mutua. Con palabras deste lingüista (Melo 1992: 89):

Tem-se apelado para o concepto de diassistema para incorporar o idioma da Galiza no complexo luso-brasileiro. É claro que é legítimo o recurso, mas ousar dizer que nem isso será necessário para defender a reintegração.

Como é sabido, o termo foi cunhado por Weinrich, no artigo «Is a Structural Dialectology possible?» (Word, nº 14, 1954, p. 388-440), para nele incorporar falas semelhantes, sim, mas que não poderiam compor um sistema homogêneo e nítido. O teste seria a interinteligência espontânea (ou «intuitiva», como preferem alguns). Opto por «espontânea», para excluir os que estejam trabalhados por idéias preconcebidas.

Máis adiante este mesmo estudoso (Melo 1992: 93) afirma rotundamente que galego e portugués (do mesmo xeito que o portugués de Brasil e de Lisboa) son unha mesma lingua porque:

Não há negar que falam a mesma língua duas pessoas que, sem preparação anterior, se compreendem e podem conversar livremente. Se no diálogo surge um, dois ou mais termos desconhecidos, desde que um dos falantes pode explicá-lo ao parceiro, temos o mesmo sistema, ou esquema, ou código. A metalinguagem, no caso, é decisiva.

Ora, galegos e luso-falantes se comunicam sem problemas: a presença desta ou daquela palavra estrutural diferente, bem como desta ou daquela dissonante forma verbal do perfeito, tal presença não impede nem dificulta a interinteligência, ou a interpretação do texto escrito.

En primeiro lugar non podemos deixar á marxe a circunstancia relevante de que a bibliografía activa da propia *orientación reintegracionista* recoñeza, de xeito explícito, que o criterio da intelixibilidade mutua non é, desde o punto de vista científico, un argumento determinante e definitivo. Así, con respecto a este argumento lingüístico,

José Ângelo Cristovão Angueira (1987/1988: 140-141), tras acudir a obra dos sociolingüistas Sílvio Elia e Peter Trudgill como apoio teórico, afirma que o pensamento destes estudosos é perfectamente extrapolable ao caso do idioma galego e portugués en tanto en canto “A decisión entre una língua galega ao norte da fronteira, e una língua portuguesa ao sul é, de principio, una decisión política” (Cristovão 1987/1988: 141) e non unha cuestión que dependa de criterios lingüísticos como a intelixibilidade mutua.

A maiores, malia que deixamos á marxe o recoñecemento categórico da natureza relativa do criterio da intelixibilidade mutua pola banda da propia bibliografía reintegracionista, abondaría con lembrar que, como intentamos demostrar na nosa introdución teórica, a proba da intelixibilidade mutua e da semellanza estrutural son, probablemente, as dúas probas “científicas” máis controvertidas e problemáticas de cantas se teñan utilizado ao trazar unha liña divisoria entre lingua e dialecto porque (Monteagudo 1997: 13-14):

1. A intelixibilidade mutua fica determinada pola proximidade léxica e fonética, mais estas compoñentes lingüísticas son máis variables que a gramatical, que sempre se considerou máis constante e básica.
2. A motivación (vontade dos falantes de comunicárense) e as expectativas (previsións sobre as posibilidades de entendérense) condicionan, sensiblemente, o nivel de comprensión mutua.

Como xa vimos, mentres que os argumentos lingüísticos pretendían demostrar de modo “científico” e “inequívoco” que galego e portugués eran (e, por suposto, son) unha unidade idiomática indivisible; pola contra, os razoamentos de carácter sociolingüístico aspiraban a xustificar teoricamente a necesidade dunha aproximación ao portugués estándar continental como medio de protección contra a progresiva dialectalización do idioma galego e, por conseguinte, como forma de garantir a súa supervivencia futura.

Certamente, na liña que abría, para a *orientación reintegracionista*, o texto “fundacional” de Manuel Rodrigues Lapa (1973), non faltaron investigadores que, nunha formulación ben “radical” do argumento sociolingüístico, chegaron a afirmar que o idioma galego era unha lingua minoritaria que, no mellor dos casos, con cinco millóns de falantes, no contexto actual dos modernos medios de comunicación de masas, non lograría sobrevivir á agresión constante do español (así como a dialectalización

consequente) de non integrarse na ampla comunidade lingüística luso-brasileira de máis de 150 millóns de falantes.

Así, por exemplo, entre os lingüistas que acudiron a este razoamento, José Candido (1987: 27) opinaba que:

A Galiza, terra mater do Portugués, tem, neste processo, uma opção histórica, uma decisão fatal. Ou se incorpora no mundo da lusofonia, assumindo a legitimidade da raiz da língua, integrando-se (com a vantagem do bilingüismo) na comunidade de 150 milhões de falantes, ou repudia a maternidade da língua portuguesa, fica reduzida, temporariamente, à comunidade de 5 milhões teóricos dum falar inibido pelo castelhano poderoso que paulatina e inexoravelmente, agora servido pelos poderosos meios de massas, irá aglutinar e absover o falar galego.

Así e todo, cómpre recoñecer que esta postura, con non ser pouco habitual, foi unha opción máis individual que colectiva posto que conviviu co recoñecemento abondo xeneralizado entre os lingüistas da *orientación reintegracionista* de que: “O galego nom é uma língua minoritária, mas sim aminorada.” (Henríquez 1987: 234) e que, por conseguinte, era mester (Henríquez 1987: 234):

A «língua-padrom» que se propuxer para a escrita e para a fala tem que ser válida para o território conhecido hoje com o nome de Galiza, mas deve concordar, no fundamental, com os padrões lingüísticos utilizados noutros territórios geográficos como Brasil, Moçambique, Portugal ou Angola.

Neste mesmo sentido, Maria das Dores Arribe Dopico, António Gil Hernández e Joám Carlos Rabade Castinheira (1984: 167) afirman que:

Partindo destes princípios o resultado será, sem dúvida, umha normativa de escrita correcta bem diferente às Normas ILG-RAG, substancialmente comum coa luso-brasileira (o que permite a intercomunicação escrita sem esforço suplementar) e fiel ao verdadeiro galego. Deste modo recuperamos o que realmente é património do povo galego projectando-o ao futuro: Umha língua que entronca co nosso pasado histórico e que serve, portencialmente para nos comunicarnos com mais de 150 milhões de pessoas no mundo.

Unha posición moi similar presenta José-Martinho Montero Santalha (1997: 175-176) no seguinte parágrafo:

E mais aínda: estamos convencidos de que a pretensión de facer da lingua da Galiza un idioma independente do portugués, ademais de carecer de justificación no terreno filolóxico, está intensificando o proceso de abandono e substitución da lingua nativa por parte dos galegos. Se os falantes galegos vissem que a súa lingua, ademais de profundamente súa era un idioma de grande extensión e de rico desenvolvemento, é evidente que sentirían por ela unha maior simpatía. Polo contrario, cando vém que se lles propoñe como súa unha lingua de ámbito reducido e de vida precaria, o instinto máis ou menos subconsciente díxelles que tal lingua non ten posibilidade de pervivencia, e abandonan-na.

Nos últimos anos (nomeadamente, contra finais da década de 1980), apareceron dentro da *orientación reintegracionista* novos traballos que pretenderon dar un novo pulo a *Tese ou Teoría da Reintegración*. En opinión do investigador Mário J. Herrero Valeiro (1993: 193), estes novos enfoques dados á *orientación reintegracionista* conformarían interesantes e relevantes pasos cara ao avance teórico dunha perspectiva sobre a codificación gráfica e gramatical do noso idioma que, “por causa da represión” (Herrero 1993: 193), durante moito tempo estivo máis centrada nas “loitas ortográficas” (Herrero 1993: 193) que no desenvolvemento dos seus propios principios teóricos⁵⁵⁵.

Dentro destas últimas achegas teóricas á *Tese ou Teoría da Reintegración* cumpriría que comezamos por analizar o traballo que asinaron conxuntamente Antón Pedro Gil Hernández e Henrique Manuel Rabunhal Corgo (1989), continuado, con posterioridade, cos artigos, xa en solitario, de Antón Pedro Gil Hernández (1990, 1992).

Así e todo, malia deixar constancia da nova vía analítica aberta por este dous lingüistas en 1989, non podemos deixar de facer mención, así mesmo, a un texto anterior da autoría de Maria das Dores Arribe Dopico, Antón Pedro Gil Hernández e Joám Carlos Rábade Castinheira (1984: 68) onde Antón Pedro Gil Hernández, como responsable da primeira parte deste relatorio nos *I Encontros Labaca*, cinco anos antes, xa anticipará o concepto que, máis tarde, Antón Pedro Gil Hernández e Henrique

---

⁵⁵⁵ O texto orixinal en francés (Herrero 1993: 193) di: “Voilà, à notre avis, le fondement théorique le plus solide du réintégrationnisme de máximos (qui, pendant des années, s’est égaré dans des luttes orthographiques, des justifications philologiques et des plaintes pour case de répression)”.

Manuel Rabunhal Corgo (1989: 361) etiquetarán como “*diglossia por deslocação*” ou *diglosia “deslocada ou transferida”* (Gil e Rabunhal 1989: 367).

Certamente, en 1984 (Arribe, Gil e Rábade 1984: 68), António Pedro Gil Hernández xa opinaba deste xeito:

Di-se por vezes que o cumprimento das nossas propostas suporia a deturpaçom do galego, como se fôssemos um seu cancer. Tememos que esses ditos pequem excessivamente de demagogia nom isenta de ignorância; ninguém informado (imaginamos) pode opinar com seriedade que tentemos: [...]

b) Provocar mais outra diglossia coa «ortografía lusitana». Poderíamos nega-lo, mas nos feitos calquer modo de escrever a língua (falada) é diglósico a respeito das variantes orais (dialectos) correlativas. Contodo, a escrita reintegracionista, procurando uniformizar o galego e aproximá-lo do luso-brasileiro, corresponde-se ajeitadamente coas diferentes falas do galego.

Con independencia de que poidamos estar de acordo, como se anticipaba na introdución teórica, coa idea de que calquera *norma explícita* ou *codificada* implica sempre un certo grao de estrañamento (maior ou menor) verbo da *norma implícita* ou *consuetudinaria* que se toma como referencia (e, por extensión, calquera variedade modelo tocante ás variedades lingüísticas populares subordinadas a ela); así e todo, isto non sería óbice para que na pretensión do parágrafo anterior de xustificar unha posible situación diglósica derivada da subordinación das nosas variedades lingüísticas vernáculos ao portugués estándar co argumento de que toda variedade estándar mantén un certo distanciamento tocante ás variedades lingüísticas vernáculos que subordina, non puidésemos albiscar nestas palabras un claro antecedente do concepto de “*diglossia por deslocação*” (Gil e Rabunhal 1989: 361).

En síntese, segundo podemos ler en António Pedro Gil Hernández e Henrique Manuel Rabunhal Corgo (1989) e, ao ano seguinte, en António Pedro Gil Hernández (1990), poderíamos dicir que, para estes dous lingüistas, o territorio lingüístico galego estaría a vivir, na actualidade, nunha conxuntura que eles caracterizan como de diglosia “[...] *deslocada ou transferida* [...]” (Gil e Rabunhal 1989: 367) en tanto en canto, desde unha conxuntura histórica anterior ao século XIV onde existía unha “[...] *correlação diglossica verdadeira e natural na Galiza* [...]” (Gil 1990: 25) establecida “[...] *adequadamente entre as falas galegas e o portugués padrão*” (Gil 1990: 25), pasaríamos

a unha conxuntura actual onde o español, “[...] por interposición da Comunidade Linguística Castelhana” (Gil e Rabunhal 1989: 367), lograría situarse como “[...] variedade *S* (superior) ou simplemente *S* [...]” (Gil e Rabunhal 1989: 367) e, pola contra, as “[...] variedades *I* (inferiores) ou simplemente *I*” (Gil e Rabunhal 1989: 367) serían as “[...] falas galegas (variedades *I*)” (Gil e Rabunhal 1989: 375).

Xa que logo, “Enquanto a escrita que hoje se alcunha de *portuguesa* é do ponto de vista histórico a genuinamente galega” (Gil 1990: 24), hoxe en día, “No território espanhol da Galiza a correlação entre a escrita e as falas do (galego-)português está destrorcida; dir-se-ia que alterada quase morbosamente” (Gil 1990: 24) como consecuencia final dun proceso histórico que, iniciado no século XIV e continuado até o XVIII (Gil 1990: 25), remataría por alterar a “[...] correlação naturalmente diglossica” que existía en orixe pois “Nos inícios da Comunidade Lingüística Galaicoportuguesa os usos orais correspondem-se normalmente com os escritos” (Gil 1990: 25).

Desde esta situación actual, e de acordo cos precedentes históricos, dous serían os posibles camiños a seguir cara ao futuro (Gil 1990: 26):

a. O primeiro culminará o *processo substitutorio*, já avançado demais, de modo que os usos do idioma galego desaparecerão ou, pelo menos, se tornarão simbólicos da maneira mais aparential. Se a gente galega seguir definitivamente esta opção, será muito difícil assinalar prazos e modalidades do processo; sempre ficarão usos residuais que, magnificados, podem proclamar-se como uma *miragem de normalização lingüística e cultural*⁹).

b. Outro caminho consiste em corrigir o correlacionamento diglossico no sentido apropriado segundo os usos escritos e orais de (galego-)português se normalizen progressivamente. De uma situação «diglossica» distorcida e morbosamente alterada passar-se-á à situação diglossica normal.

De optarmos pola segunda opción, isto é, de substituírmos a “[...] situación «diglossica» distorcida e morbosamente alterada [...]” (Gil 1990: 26) actual (isto é, a “*diglossia por deslocação*” ou “*deslocada ou transferida*”) por unha “[...] situación diglossica normal.” (Gil 1990: 26, 1992: 236) onde o portugués estándar continental funcionara (como xa acontecera, en opinión destes investigadores, até o século XIV) como variedade estándar supraordinante das variedades lingüísticas populares galegas;

entrariamos nunha nova conxuntura sociolingüística que Mário J. Herrero Valeiro (1993: 194) etiqueta como “diglossie replacée” (isto é, como *diglosia recolocada*).

Non hai dúbida de que, en consonancia coas nosas reflexións sobre a relación xenética entre *norma implícita* e *norma explícita*, cando menos, sorprende a afirmación de Antón Gil Hernández (1992: 236) de que “A Galiza tem de se tornar diglósica para ser normal”.

Agora ben, con estarmos en desacordo absoluto coa afirmación anterior no sentido de que, para nós, é evidente que unha “«situação diglósica»” (Gil 1992: 234) non sería o “ideal a conseguir”, a nosa sorpresa, na medida en que non deixamos de recoñecer a súa coherencia interna con respecto ás súas propias premisas teóricas, non se deriva tanto da pretensión de enfocar a diglosia como unha “Normalidade a conseguir na Galiza” (Gil 1992: 236) como de que unha fractura aberta entre *norma consuetudinaria* e *norma codificada* se vexa non como unha circunstancia relativamente excepcional derivada dunhas circunstancias históricas, políticas, culturais, etc., moi concretas senón como unha especie de consecuencia “inherente” a todo proceso de *planificación lingüística*. Evidentemente, postos na posición teórica e ideolóxica de que os procesos de *planificación lingüística* conducen (ou deberían levar sempre) inherentemente ao resultado final dunha *norma implícita* e dunha *norma explícita* como realidades dicotómicas mutuamente excluíntes, resulta comprensible que ese xeito de relación se presente como patrón de normalidade que marca a fronteira entre “Sociedades normais e sociedades «a-normais»” (Gil 1992: 233-234) e que, a maiores, se entenda como circunstancia a promover polo saber lingüístico e polo poder político.

Ao noso xuízo, unha “«situação diglósica»” como un “ideal a conseguir” para Galiza, sería perfectamente xustificable desde o saber lingüístico actual, se, tras recoñecer que a ciencia lingüística moderna ve a *norma consuetudinaria* e a *norma codificada* como entidades complementarias e non dicotómicas que non convén arredar en exceso e tras admitir que a lingüística actual contempla unha posible fractura entre estes dous tipos de normas como froito dunhas circunstancias sociolingüísticas moi concretas e como resultado da acción dunha elite e dunha ideoloxía concretas, aceptásemos, a maiores, que iso unicamente se conseguiría “[...] a costa de certos sacrificios” (Montero 1976: 12) que necesitarían dun maior esforzo institucional (nomeadamente, do ensino e dos medios de comunicación) e dun forte compromiso da

sociedade galega para con esa variedade estándar⁵⁵⁶. Evidentemente, se eses dous elementos anteriores fosen abondo poderosos como para contrarrestar o maior esforzo que viría de seu coa *implementación* dunha variedade estándar de tal condición; postos nese suposto, esa variedade modelo, desde un punto de vista estritamente lingüístico, tería o efecto positivo innegable de ligar as nosas variedades lingüísticas populares, ao longo do espazo e do tempo (Gil 1992: 234), co resto de variedades lingüísticas populares da “Comunidade (aínda) lusófona” (Gil 1992: 236) do presente e do pasado.

Dito doutro xeito, de reformularmos deste xeito, o argumento lingüístico xustificativo da “«situación diglósica»” como normalidade a conseguir teríamos que insistir na capacidade da “norma gráfica” (Gil 1992: 237, Prieto 1985, Peres 2001) que se deriva do portugués padróon ao xeito de código gráfico que permitiría comparativamente: 1º) superar unha maior diversidade dialectal, 2º) achegar máis información morfolóxica (p.e. *ameixa/ameija*) e 3º) minimizar a necesidade de reformas gráficas periódicas ao longo do tempo.

Evidentemente, na esteira do que xa anticipabamos na nosa introdución teórica, arredarse da posibilidade dun sistema gráfico máis próximo á pronuncia actual e real das variedades lingüísticas vernáculas propias (isto é, afastarse da posibilidade teórica dun sistema gráfico relativamente máis fonémico) e decantarse, daquela, desde o punto de vista das realizacións actuais orais desas variedades lingüísticas vernáculas propias, por un sistema gráfico relativamente máis morfémico e máis etimolóxico, malia obrigar a un esforzo inicial maior á hora de desenvolver as capacidades lecto-escritoras en tanto en canto habería un volume maior de disonancias na correspondencia un-a-un entre grafemas e fonemas, sería unha solución de compromiso perfectamente acaída á pretensión de integración nunha comunidade lingüística máis ampla na medida en que, canto maior fose o distanciamento do código gráfico verbo das realizacións orais actuais das variedades lingüísticas vernáculas correspondentes, isto permitiría: 1º) superar unha maior diversidade dialectal e 2º) orientar ao lector cara a un pasado máis remoto pois é evidente que canto máis etimolóxico é un sistema gráfico tanto máis sinxelo resulta ler textos escritos no pasado.

En resumo, como se afirma en António Pedro Gil Hernández e Henrique Manuel Rabunhal Corgo (1989) e en António Pedro Gil Hernández (1990, 1992), a *Tese ou Teoría da Reintegración* pretendería, nesta ocasión, substituír a subordinación

---

⁵⁵⁶ Tamén Carlos Durán (1978) coincidía na idea de que era necesario asumir certos “sacrificios” para achegarnos á ortografía do portugués.

“a-normal” das variedades lingüísticas populares galegas á variedade estándar do español por unha subordinación “normal” á variedade estándar do portugués estándar europeo como paso previo indispensable para a recuperación plena dos usos sociais da nosa lingua así como para a total superación do estado de submisión ao español.

Fóra xa das reflexións teóricas de Henrique Manuel Rabunhal Corgo e António Pedro Gil Hernández, abordaremos, agora, nas liñas seguintes, o pensamento teórico de Oscar Diaz Fouces como outro dos estudosos que pretendeu abrir novos camiños teóricos para a *Tese ou Teoría da Reintegración*.

Oscar Diaz Fouces (1995a: 7) parte da diferenciación entre *Lingua por Distancia* (*Abstand*) e *Lingua por Elaboración* (*Ausbau*) do politólogo alemán Heinz Kloss que complementa (Diaz 1995a: 14-16, 1994: 376) coas achegas teóricas e coa terminoloxía de Xavier Lamuela e Josep Mugardes de tal xeito que dentro do proceso de *elaboración* distingue (Diaz 1995a: 14) entre: 1º) “elaboração evolutiva (*Ausbau*)” e 2º) “elaboração involutiva (*Abbau*)”. Dentro desta última, por súa vez, discrimina outros dous subtipos: 1º) “elaboração reversiva” e 2º) “elaboração heterónoma”.

A “elaboração evolutiva (*Ausbau*)” (Diaz 1995a: 14) abrangería os procesos que están ao “[...] serviço da promoção de variedades lingüísticas ao *status* de língua nova” mentres que a “elaboração involutiva (*Abbau*)” implicaría os procesos que aspiran a “[...] levar adiante um processo de regresso para voltar *línguas* ao *status* de dialectos”.

Por súa vez, a “elaboração reversiva” ou “irredentismo lingüístico” (Diaz 1995a: 14) renuncia o desexo de “crear” unha lingua nova e pretendería “[...] voltar umha variedade elaborada ou com traços de elaboração ao nível (co)dialectal dentro do diassistema originário”. O obxectivo último da “elaboração reversiva” sería a constitución dun “[...] novo (para)estándard dentro de um (dia)sistema policéntrico (cf. novamente Stewart 1962), e nom de «regredir» à condição dialectal en sentido estrito”. Pola contra, a “elaboração heterónoma” faría mención a aqueles procesos que pretenderían devolver a unha lingua, cun certo nivel de *elaboración*, a un estado dialectal mais dentro “[...] de um diassistema distinto do originário”.

En realidade, en ambos os dous últimos casos, trataríase de retroceder no proceso de *elaboración*; mais, se no primeiro caso a volta cara atrás desde unha “[...] codificação prévia [...]” (Diaz 1995a: 15), non trataría de “crear” unha lingua independente senón tan só un “[...] novo (para)estándard [...]” (Diaz 1995a: 14); pola contra, no segundo caso, malia ser o horizonte formal a “[...] secessom (ou

independência) [...]” (Díaz 1995a: 15) lingüística (isto é, a construción dunha nova lingua), ao final do proceso, en realidade, nos encontrariamos cun dialecto no sentido máis tradicional do termo.

Segundo Oscar Díaz Fouces (1995a: 16-17), a *orientación reintegracionista* (nomeadamente, AGAL) renunciaría á posibilidade de “creación” dunha lingua diferente e aspiraría a construción dun “[...] estándar alternativo –complementar– dentro do sistema policéntrico lusófono)” mentres que a *orientación autonomista*, con pretender formalmente a creación dunha lingua propia, ao final, dado que acepta as solucións normativas que se derivan da presión secular do castelán, unicamente lograría construír un dialecto do español.

Para Oscar Díaz Fouces (1995a: 16-17, 1995b) na medida en que se recoñece, abertamente, pola banda dos teóricos máis destacados da *orientación autonomista*, que, desde un punto de vista estritamente lingüístico, galego e portugués foron e son unha mesma e única lingua non habería ningún tipo de xustificación teórica para o desexo de “creación” dun idioma autónomo, sobre todo se pensamos que, en opinión deste mesmo autor (Díaz 1995a: 16, 1995b: 251): 1º) a constatación de que existe un certo nivel de *elaboración* (isto é, a definición do idioma galego como *Lingua Elaborada*) non é argumento abondo para argumentar en prol do desexo de *elaboración* porque, de actuarmos dese xeito, estaríamos a caer no erro evidente dos argumentos de carácter circular e 2º) a renuncia ao “[...] teito homogenético português [...]” (Díaz 1995a: 16) e, por conseguinte, á “[...] cobertura que ofrece” (Díaz 1995a: 16), no contexto de “[...] pressom do código superordenado em território galego (o Espanhol)”, provocarán a conversión final do galego nun dialecto do español.

En realidade, como se pode ver no parágrafo que transcribimos literalmente a seguir, o argumento último que xustifica a ruptura cunha tradición de cultivo autónomo da nosa lingua cara a unha converxencia co portugués padrón sería contar coa protección dun mercado potencial que conta con millóns de falantes e de consumidores (Díaz 1995a: 15):

O único tipo de valor a que se poderá apelar neste caso terá un referente externo, em correspondência com o novo teito desejado: deverá justificar-se o processo nas hipotéticas vantagens da auto-inserção numha órbita (actualmente) alheia. Parece inevitável, neste caso, un discurso enfatizador dos aspectos pragmáticos (ampliar o mercado potencial de utentes/consumidores, por exemplo; eventualmente sublinhar os

beneficios teóricos da condición exoglósica). En xeral, os factores determinantes terán que ver como potencial sócio-económico da comunidade lingüística que é referente da (re)integración.

En definitiva, de acordo con Oscar Díaz Fouces (1994, 1995a, 1995b, 2001), no contexto da actual presión do castelán, estaría plenamente xustificado que (re)conducísamos o actual proceso de elaboración cara a unha (re)convergencia co diastema homoxenético lusófono de tal xeito que, unha vez restituído ou (re)integrado o idioma galego no seu diastema orixinario como un outro (co)dialecto máis (xunto co portugués continental, portugués do Brasil e portugués de África) e tras dotarse dun (para)estándard propio, o teito homoxenético portugués actuase como un “paraugas protector” que impediría que o idioma galego retrocedese até a condición de dialecto en sentido estrito.

Así e todo, malia que, en opinión deste investigador, a opción defendida pola *orientación reintegracionista* (nomeadamente, pola AGAL), sexa a postura máis conveniente no contexto sociolingüístico actual dunha fortísima presión do español sobre o idioma galego; con todo, este mesmo autor non deixa de recoñecer o “[...] actual (des)equilibrio de forzas” (Díaz 1995a: 17) en favor da *orientación autonomista* que atribúe non tanto ás posibles virtudes intrínsecas desta orientación (que, ao cabo, ficarían invalidadas pola súa renuncia á cobertura do padrón portugués) como ás adhesións simbólicas que suscita na xeneralidade da poboación a pretensión de elevar á categoría de lingua a unha serie de variedades lingüísticas populares por todas as connotacións de progresión, avance e evolución que se lle asocian a ese proceso (Díaz 1995a: 15). Precisamente, para contrarrestar este sentimento, se callar, a *orientación reintegracionista*, segundo Oscar Díaz Fouces (1995a: 15), tería reflexionar devagar sobre a cuestión dunha “[...] hipotética reconstrución nacional [...]”.

No tocante a esta última cuestión, en Mário J. Herrero Valeiro (1995: 179-183), podemos ver como a defensa e a reivindicación explícita dunha inicial identidade lingüística galego-portuguesa, visible aínda no mantemento do uso da lingua portuguesa en grande parte da poboación galega (Herrero 1995: 179), obedecería ao desexo consciente de contrarrestar o proxecto ideolóxico estatal español de desintegración da primixenia identidade grupal (non-estatal) galego-portuguesa que, na actualidade, no contexto dun colonialismo interno, estarían a encabezar non só as elites dominantes da

nación española en Galiza senón tamén as nosas elites dominadas e asimiladas pola nación española (transformadas, xa que logo, en elites rexionais ou autonómicas).

Neste espazo sociolingüístico, a defensa da primitiva unidade lingüística galego-portuguesa (e, por extensión, a *Teoría o Tese da Reintegración*) procura, conscientemente, contrapesar os efectos negativos do proxecto de construción e emerxencia dunha nova identidade nacional e lingüística (galega) pois, aínda que, en aparencia, a elevación das variedades lingüísticas populares galegas á categoría de *Lingua Elaborada* pretenda ser un contributo decisivo á emerxencia dunha nova nación en tanto que unha lingua nacional actuaría como o representante simbólico máis conspicuo dunha nova nación; en realidade, por baixo do proceso de “mestizaxe lingüística” encamiñado á construción dunha nova lingua, latexa un desexo de (des)integración da nosa primixenia identidade lingüística galego-portuguesa e, por conseguinte, adurmiña o devezo de participar no proxecto de construción dunha “nova” identidade estatalingüística: a española.

Á marxe xa destas reflexións, dado que a visión da *Tese ou Teoría da Reintegración* que nos achega Oscar Diaz Fouces (1994, 1995a, 1995b, 2001) pretende, en esencia, reconducir o histórico proceso de *elaboración* autónoma do idioma galego cara a unha converxencia ou (re)integración no teito homoxenético portugués co obxectivo final de dotarnos, dentro do (dia)sistema policéntrico lusófono, dun novo (para)estándar que nos protexera da fagocitación do castelán; cremos que, se contemplamos as afirmacións deste autor desde o punto de vista da *teoría das normas* ou *normateorético* tería sentido a afirmación de que Oscar Diaz Fouces (1995a: 16) pensa nunha futura variedade estándar para o idioma galego como unha variedade lingüística *sinónoma* ao pé da variedade estándar do portugués europeo e do portugués brasileiro.

Deste xeito, o diasistema lusófono (luso-galego-africano-brasileiro-timorense) concibiríase, en esencia, como unha *lingua policéntrica* ou *pluricéntrica* que contaría, cando menos, con tres centros parcialmente *endonormativos* que se corresponderían, por súa vez, con outras tantas variedades estándar parcialmente diversificadas. Por outra banda, cremos que non deturparíamos os feitos reais se, en consonancia coas propias palabras de Oscar Diaz Fouces (1995a: 16) e de José Henrique Peres Rodrigues (2001:

19), fixeramos partícipe á totalidade da Asociación Galega da Língua (AGAL) da postura deste autor⁵⁵⁷.

Se isto é así, é dicir, se se pensa na lingua (galego-)portuguesa como unha *lingua policéntrica* ou *pluricéntrica* con, cando menos, tres centros parcialmente *endonormativos* (Portugal, Brasil e Galiza)⁵⁵⁸; non hai dúbida de que a *Tese ou Teoría da Reintegración* (e, por extensión, a orientación reintegracionista) estaría a traballar na construción dunha *variedade nacional* da lingua (galego-)portuguesa que permitise acadar algún tipo de equilibrio entre unidade lingüística co resto de comunidades lingüísticas lusófonas e diversidade nacional.

Así pois, dada a aceptación explícita da *pluricentralidade* para a lingua (galego)-(portuguesa) con tres centros parcialmente *endonormativos*, habería que concluír que a *Tese ou Teoría da Reintegración* non só aspira a construción dunha variedade estándar para as variedades vernáculas galegas senón que, a maiores, desexa unha variedade modelo que, por unha banda, unifique co resto de comunidades lingüística lusófonas e, por outra banda, marque unha certa fronteira verbo desas mesmas comunidades lingüísticas.

4. 3. 2. Propostas para a orientación reintegracionista

Como vimos de ver no apartado anterior, a *Tese ou Teoría da Reintegración* conforma un edificio teórico caracterizado por un elevado nivel de inconcreción e vaguidade teórica tan elevado que, na práctica, en consonancia con xenéricas afirmacións do tipo de que a *orientación reintegracionista* procuraba un achegamento ou aproximación ao portugués literario (ou cousas semellantes), se comportaba como unha auténtica “gabeta de xastre” que permitía aplicar a etiqueta de *reintegracionismo* a todo un feixe de propostas normativas tan arredadas entre si que mesmo poderían chegar a ser mutuamente excluíntes e nas cales, de prescindirmos do elemento xenérico a todas elas da presenza dunha serie de solucións normativas tomadas do portugués estándar continental e non permitidas nos códigos normativos emanados do binomio IIG/RAG, pouco ou nada terían en común.

---

⁵⁵⁷ En Oscar Diaz Fouces (1995: 16) podemos ler: “[...], e que resulta mais matizada nas da *Associação Galega da Língua* (AGAL) (que trabalha para converter o galego num estándar alternativo –complementar– dentro do sistema policêntrico lusófono)”.

⁵⁵⁸ Con termos de Ulrich Ammon (1989: 91), estaríamos a falar de tres *semi-centros* (ing. *semi-centre*).

Así, por exemplo, como intentamos demostrar no seu momento, aínda que os tres primeiros códigos normativos da AS-PG estivesen, no fondo e na forma, moito máis cerca das NOMIG 82 do que poderían estar de AGAL 83; así e todo, non poucos dos lingüistas e dos estudos que se achegaron á análise dos procesos de codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua optan por considerar estes tres códigos normativos como parte do chamado *reintegracionismo de mínimos ortográfico* de tal xeito que, desde o noso punto de vista, así concibida, tanto a etiqueta como o concepto de *orientación reintegracionista* e de *reintegracionismo* (e, por extensión, de *Tese o Teoría da Reintegración*), por excesivamente ampla e ambigua, carece de operatividade suficiente.

De feito, como xa adiantamos tamén con anterioridade, a *Tese ou Teoría da Reintegración*, nalguna das súas formulacións máis comúns⁵⁵⁹, podería chegar a ser un concepto tan amplo e tan impreciso que mesmo podería acoller no seu interior propostas normativas que se excluírían mutuamente pois é evidente que, se defendésemos que o galego é lingua de seu e propugnásemos, por conseguinte, un mínimo e puntual achegamento ao portugués estándar en cuestións de índole gráfica e morfolóxica (p.e. na acentuación gráfica), dificilmente poderíamos aceptar, na súa totalidade, o portugués estándar continental como variedade estándar supraordinante para as nosas variedades lingüísticas populares e, pola contra, se entendésemos que o portugués é a versión moderna do idioma galego de non ter mediado a interposición secular do castelán, dificilmente aceptaríamos renunciar ao portugués estándar como a nosa variedade estándar lexitima.

Ao noso xuízo⁵⁶⁰, esta indefinición terminolóxica en que se moveu a *orientación reintegracionista* ao longo de, cando menos, toda a década de 1980 non se entende sen a pretensión asociada de presentar a *orientación reintegracionista* como un movemento cunha resposta social de base moi ampla. Evidentemente, se como afirmaba José Luis

---

⁵⁵⁹ Ao pé de todos os exemplos xa citados, se callar, sería interesante que, como reforzo do que xa dixemos, nos fíxeramos eco destas palabras de Maria das Dores Arribe Dopico (1989: 449): “Em primeiro lugar, devemos dizer que, se entendemos o Reintegracionismo num sentido amplo, sem feiticismos, som reintegracionistas aqueles indivíduos ou grupos seguidores do que se conhece como ‘os mínimos’, embora seja de forma mui atenuada”.

⁵⁶⁰ De xeito implícito, José Manuel Outeiro G. (1999: 354) reforza a nosa visión da indefinición teórica da *orientación reintegracionista* como unha opción buscada cando asegura que: “Considerando, segundo dixemos, normas reintegracionistas exclusivamente aquelas que empregam a ortografía comum galego-luso-brasileira, observa-se na Galiza, já desde o nascimento das primeiras organizações reintegracionistas, a começos da década de 80, a existência de duas propostas diferentes. Mui pouca tem sido, porém, a atenção prestada a esta diferença, com certeza devido à necessidade de uniom dos reintegracionistas face à comum adversidade”.

Rodríguez todo aquel que non é *anti-reintegracionista* é *reintegracionista* (Carballa 1984) ou se como apuntaba Francisco Salinas Portugal (Carballa 1987) os tres primeiros códigos normativos da AS-PG eran parte da *orientación reintegracionista*, daquela, a *orientación reintegracionista* abrangúa un amplísimo espectro social e, correlativamente, implicitamente (ás veces, de xeito ben explícito)⁵⁶¹, a *orientación autonomista* ficaba reducida a unha corrente case residual fóra dos chamados ámbitos oficiais.

Precisamente, por este camiño de indefinición teórica e desexosos de facer da *orientación reintegracionista* unha corrente de moi amplo espectro social que abranguese, ao cabo, todo aquilo que ficase á marxe dos códigos normativos producidos pola parella RAG/ILG poderíamos chegar a falar, na esteira de Ricardo Carvalho Calero (1985a: 134), de “Os máximos, os médios e os mínimos usos reintegracionistas [...]”. A pesar de que Ricardo Carvalho Calero (1985a) non faga mención explícita a estes modelos normativos, sería posible asociar con AGAL 83, con AS-PG 82 e cos tres primeiros códigos normativos da AS-PG, respectivamente.

Cómpre, pois, neste novo apartado, continuar polo camiño da concreción do concepto teórico da *Tese ou Teoría da Reintegración* (así como da *orientación reintegracionista*) de tal xeito que, sobre a base de todo o que xa dixemos verbo do *reintegracionismo de mínimos ortográficos* no capítulo dedicado á *orientación autonomista*, avancemos cara a unha visión máis restrinxida da *orientación*

---

⁵⁶¹ Nunha carta enviada ao semanario *A Nosa Terra* polos promotores e primeiros asinantes do *Manifesto por un acordo necesario* (Martínez e outros 1987) en contestación aos artigos publicados por Xesús Ferro Ruibal (1986a, 1986b, 1986c) no xornal *La Voz de Galicia* podemos ler: “Fóra do marco oficial da Administración ou das suas prebendas, a Normativa oficial non é seguida pola maior parte dos sectores sociais. [...]. En resumo, o que chama ‘fortuna histórica’, cun eufemismo digno de figurar en calquer antoloxía, esconde na realidade a decisión unilateral dunha tendencia minoritaria que conta, por apropiación, cos resortes do poder”. En ocasións, a presentación da *orientación autonomista* como unha corrente minoritaria foi aínda ben máis explícita (Montero 1982a): “Pero na cultura galega a situación é mui diferente. Por exemplo, no profesorado mais qualificado e nas novas fornadas de filólogos som maioritarios os reintegracionistas. E a proposta do reintegracionismo provoca geral movimento de simpatia tanto em grande parte dos escritores como na povoação comum; e isto, apesar da deformação a que as ideias reintegracionistas se vem submetidas com frequência por parte do sector oposto. Embora na actual conjuntura controlem muitos mecanismos no poder cultural galego, os independentistas constituem um grupo reduzido e bastante fechado em si mesmo”. Por último, en Valentim Rodrigues Fajim (1999) lemos: “Uma linha de pensamento, o isolacionismo, postulava que o galego se remetia à *Galicia* (até perdía o nome) autonómica. Outra, o reintegracionismo, negava-se a aceitar que a natureza, as filiações e o desenvolvimento da nossa língua fosse imposta desde fora. A primeira, contando como o apoio imprescindível dos agentes regionais do espanholismo, conseguia em 1983 impor os seus critérios. Desde então, uma política de factos consumados logrou dar a sensação que o isolacionismo era o demandado realmente pelo público. Isto apesar de que a imensa maioria das organizações que se importavam com o idioma –partidos políticos, sindicatos, associações de estudantes, grupos de defesa da língua, este mesmo jornal... lhe davam as costas à Norma oficial e quem não o fazia era apenas por pragmatismo, por sobrevivência, não por convencimento”.

reintegracionista que, cando menos, nos axude a comprender un pouco mellor esta perspectiva sobre a codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua.

De acordo co noso desexo de concretarmos a definición da *orientación reintegracionista* chegaremos a unha categorización da mesma moi próxima daquela que, a mediados da década de 1980, ofrecían Maria das Dores Arribe Dopico, António Pedro Gil Hernández e Joám Carlos Rabade Castinheira (1984: 166):

Em caso de existirem várias formas nas falas, escolherám-se aquelas que coincidam coas normativas luso-brasileiras, sempre que nom sejam formas mui minoritárias, salvo que estejam apoiadas na nossa tradição lingüística.

No caso da ortografia preferirám-se as «soluçons» tradicionais a respeito dos usos de b e v, g, j e x, ç, h (inicial), qu, -ss- (medial), ze, zi, e nom as «soluçons» espanholas, modificadas no século XVIII e princípios do XIX, como dixemos; optará-se, nos casos duvidosos ou nos nom resoltos na época medieval (nh, lh, -m final; circunflexo, traço), pola harmonia fundamental coa norma luso-brasileira.

Como xa vimos, na caracterización que Sabine Taschenberger (1990: 137) elabora da *orientación reintegracionista* –paradigma, por outra banda, do que foi e do que é habitual nos estudos de sociolingüística galega⁵⁶²– dentro desta corrente codificatoria discriminanse, por súa vez, dous subgrupos ou divisións internas: 1º) *reintegracionismo de mínimos ortográficos* e b) *reintegracionismo de máximos ortográficos*.

Para Sabine Taschenberger (1990: 137), o *reintegracionismo de mínimos* caracterízase pola aceptación e uso da ortografía do castelán acompañado de achegamentos puntuais e concretos ao portugués estándar tanto no ámbito gráfico como no morfolóxico e léxico. Pola contra, o *reintegracionismo de máximos*, na visión de Sabine Taschenberger (1990: 137), presentaría como elemento definitorio o rexeitamento categórico do sistema gráfico do español así como a aceptación e uso do sistema gráfico do portugués moderno e/ou do galego-portugués medieval.

Nós, pola nosa banda, cremos que cómpre, co obxectivo de coñecermos mellor o debate sobre a codificación ortográfica da nosa lingua, precisar o concepto de

---

⁵⁶² Moi recentemente, I. M. Roca (2004: 208) discriminaba dentro da *orientación reintegracionista* tres correntes internas: 1ª) unha corrente de *mínimos* (AS-PG), 2ª) outra de *máximos-mínimos* (AGAL) e 3ª) de *máximos-máximos* (Irmandades da Fala e Associação Sociopedagógica Galaico-Portuguesa). Nótese as similitudes desta división interna coa anterior da autoría de Ricardo Carvalho Calero (1985a).

orientación reintegracionista no sentido de que os teóricos máis destacados desta corrente codificatoria (aínda que, claro está, nunca houbo unanimidade absoluta neste sentido) non entenderon a súa postura codificatoria como unha proposta de aplicación, sen máis, do sistema gráfico do portugués moderno e/ou do galego-portugués medieval á transcripción gráfica das nosas variedades lingüísticas vernáculas. Máis ben, entenderon a *orientación reintegracionista* como unha defensa da posibilidade de construímos un sistema gráfico para as nosas variedades lingüísticas vernáculas que, con partir da ortografía do portugués moderno, nunha chegaría a aceptar a identidade gráfica plena con ese sistema gráfico en tanto que se apelaría a un “[...] criterio histórico-etimolóxico.” (Durán 1979: 244) como principio teórico reitor que permitiría temperar as propostas gráficas que emanan da ortografía do portugués moderno para que esta fose quen de recoller e acomodarse ás especificidades da realidade (socio-)lingüística galega.

Neste sentido, ao noso xuízo, como pretendemos demostrar nas liñas que seguen, a fronteira metodolóxica que permitiría acoutar o terreo da *orientación reintegracionista* fronte ao resto de correntes codificadoras que participan no debate sobre a codificación ortográfica e gramatical do noso idioma pasaría pola aceptación/rexeitamento do *criterio histórico-metodolóxico* como principio teórico pertinente para a construción dun sistema gráfico para as variedades lingüísticas populares galegas visto que, na práctica, cribar o sistema gráfico do portugués moderno coa peneira do *criterio histórico-metodolóxico* co obxectivo de adaptalo á realidade (socio-)lingüística galega, significa producir un sistema gráfico galego parcialmente diferente ao sistema gráfico do portugués moderno (así pois, non hai identidade gráfica total co portugués moderno) cuxas peculiaridades gráficas responderían á pretensión de marcar e manter certas especificidades lingüísticas (nomeadamente fonéticas) do noso idioma.

Así e todo, é mester non esquecer que a *orientación reintegracionista* sempre se moveu, como xa dixemos, desde o seu texto “fundacional”, en maior ou menor medida, nunha actitude ambivalente con respecto á aceptación, ou non, da totalidade do sistema gráfico do portugués moderno para a transcripción gráfica das nosas variedades lingüísticas vernáculas pois, con defender a pertinencia dun sistema gráfico con certas diferenzas verbo da ortografía do portugués padrón: 1º) nunca se impediu que os seus defensores e partidarios, a título individual, fixeran uso da totalidade da ortografía do

portugués moderno⁵⁶³ e 2º) por moito que coutásemos, grazas o *criterio histórico-metodolóxico* e por medio da obra daqueles lingüistas que semellan presentar unha postura máis coherente, o alcance teórico da *Tese ou Teoría da Reintegración*, no entanto, a etiqueta de *orientación reintegracionista* continuaría a acoller un conxunto de propostas normativas ben distantes entre si.

En 1976, Xosé-Martiño Montero Santalla (1976), desde o principio teórico de que galego e portugués non eran dúas linguas diferentes senón unha mesma e única lingua designada por el como “galego-portugués” (Montero 1976: 2-3), terzaba na polémica entre Manuel Rodrigues Lapa (1973) e Ramón Piñeiro (1973) para expor o seu convencemento de que era factible artellar unha “[...] via meia [...]” (Montero 1976: 2) entre as posturas destes dous intelectuais que permitise “[...] facer confluír tanto a intención fundamental de Rodrigues Lapa (isto é: procurar unha integración literaria de todo o ámbito lingüístico galego-portugués), como a de Ramón Piñeiro (isto é: non renunciar ao que é realmente galego en cuestión de lingua)”.

Así pois, de acordo con esta declaración inicial de intencións de Xosé-Martiño Montero Santalla, é de esperar que no resto do traballo se fixera unha proposta concreta de “unificación ortográfica galego-portuguesa” (Montero 1976: 8) que, ao xeito de “punto intermedio” ou “vía meia” (Montero 1976: 2) entre a opción de mantermos a “ortografía separatista” (Montero 1976: 4) –isto é, a OGA ou Ortografía Galega Autónoma– ou adoptarmos a totalidade da “normativa portuguesa” (Montero 1976: 10), permitira: 1º) achegarnos á ortografía portuguesa moderna en todos aqueles puntos onde fose posible e 2º) conservar todo aquilo que fose especificamente galego grazas a unha serie de peculiaridades gráficas que nos capacitarían para dar conta das nosas peculiaridades lingüísticas⁵⁶⁴.

---

⁵⁶³ Máis adiante, cando diferenciemos entre *orientación reintegracionista* e *orientación lusofonófila*, teremos oportunidade de precisar todas estas nosas afirmacións.

⁵⁶⁴ Unha postura aínda máis precavida no tocante ao grao de achegamento ao portugués semella ser a postura de Xosé-Martiño Montero Santalla (1978a) nunha carta dirixida á sección de *Cartas ao Director* do xornal *A Nosa Terra* no mes de xullo de 1978 onde, en contra da argumentación dun lector que criticara a liña lingüística seguida por este semanario galego por causa do seu tímido achegamento ao portugués padrón, escribe: “No número 24 vexo tamén unha carta dun leitor en Vigo, que anuncia a súa intención de non apoiar en diante o semanario por causa do idioma empregado, que ele quixera mais cercano ao portugués. Non me parece esa unha actitude aceptábel. En «Encrucillada» houbo entre os suscriptores baixas de natureza semellante, pero en sentido contrario: porque non querían apoiar, segundo eles, «o colonialismo lingüístico portugués». En ambos casos, tal insolidaridade coas poucas publicacións en galego existentes resulta inaceitábel para calquera galeguista sincero. Xa coñecesdes as miñas ideas sobre o noso futuro lingüístico: cóntome entre os que defenden unha gradual e progresiva reintegración do noso idioma co portugués, mormente no aspecto ortográfico. (Por certo, unha reintegración que vaia bastante alén do que facemos en «Nova Galiza», que é simplemente o que permiten ou aconsellan as circunstancias presentes). Pero a iso só poderá chegarse mediante un acordo xeral da cultura galega que

Agora ben, de analizarmos polo miúdo este traballo inicial de Xosé-Martiño Montero Santalla na súa totalidade⁵⁶⁵, decatariámonos de que esa declaración de intencións inicial non se corresponde, exactamente, coas implicacións teóricas que se poderían tirar da lectura da globalidade do texto en tanto en canto, ao formular a “unificación ortográfica galego-portuguesa” como un longo camiño a executar en diferentes fases onde mesmo habería que asumir “[...] certos “sacrificios” (p.e. o uso da secuencia gráfica *-ão* para representar a nasalidade final en secuencias como *irmão*) co obxectivo último de conseguir unha ortografía “[...] fundamentalmente unificada” (Montero 1976: 13), daquela, non se desbotaría a posibilidade de que, nese longo camiño en fases cara “[...] ao último paso no proceso de integración lingüística galego-portuguesa” (Montero 1976: 13), tivésemos, mesmo, que renunciar a algunha das peculiaridades do idioma galego en “[...] aras da unidade ortográfica do idioma” (Montero 1976: 9) porque, ao cabo, “a unidade ortográfica da lingua é un ben de valor superior, que é preciso procurar mesmo a costa de certos sacrificios” (Montero 1976: 12).

De todos os xeitos, con independencia de que a declaración de intencións iniciais non atope un desenvolvemento fiel no texto posterior na medida en que este non desbota a posibilidade de renunciarmos a especificidades lingüísticas galegas na procura do valor superior da unificación ortográfica galego-portuguesa; interésanos destacar a circunstancia de que a *orientación reintegracionista*, nas súas formulacións primeiras (Durán 1976, Coromines 1976, Montero 1976), nunca se amosou, explicitamente, partidaria dunha identidade gráfica total co portugués moderno visto que se propugnaba:

---

somente poderá surxir despois dun debate amplo e responsábel, no que se discutan honradamente as diversas alternativas. A lingua empregada en *A Nosa Terra* non me parece peor que a das outras publicacións galegas; tamén nela se advirte o esforzo por conseguir un idioma digno”. Así e todo, lémbrese que, nunha sorte de síntese do que será MONT 79 publicada no xornal *La Voz de Galicia* o día dez de setembro de 1978 baixo o título *Esbozo dunha ortografía galego-portuguesa*, Xosé-Martiño Montero Santalla (1978b), maniféstase, pouco máis dun mes despois, como un aberto partidario da *orientación reintegracionista* coas seguintes palabras: “Persoalmente somos convencidos defensores da reintegración lingüística galego-portuguesa”. Ao noso xuízo, como anticipabamos en notas anteriores, o conxunto de textos publicados por Xosé-Martiño Montero Santalla nos xornais *A Nosa Terra* e *La Voz de Galicia* ao longo dos meses de febreiro (1978d), marzo (1978c), xullo (1978a) e setembro (1978b) de 1978 serían mostra evidente do cambio de actitude que se está a operar neste autor con respecto á ortografía do galego desde principios de 1978 até finais do verán dese mesmo ano ou, cando menos, serían, outra volta, testemuño claro da ambigüidade teórica en que se moverá este autor desde 1976 así como, por extensión, o conxunto da *orientación reintegracionista* desde as súas orixes. Lembremos, tocante a esta última afirmación que, en 1977, tan só un ano despois das súas opinións na revista *Grial*, Xosé-Martiño Montero Santalla publica un artigo no semanario *Teima* onde gaba a orientación lingüística claramente *autonomista* marcada polos lingüistas Rosario Álvarez Blanco e Francisco Fernández Rei para esta publicación.

⁵⁶⁵ Nomeadamente, nas súas últimas páxinas (Montero 1976: 8-13).

1º) unha certa distancia gráfica verbo do portugués moderno que nos permitira conservar algunhas das peculiaridades lingüísticas das variedades lingüísticas vernáculas galegas e 2º) un achegamento ao portugués padrón por medio dun proceso gradual que, por medio de fases sucesivas (Montero 1976: 9-13), partiría dos “problemas meramente gráficos” (en esencia, o uso dos dígrafos *lh* e *nh*, o emprego do guión para separar o pronome átono enclítico e a acentuación gráfica segundo o molde do portugués), continuaría cos “problemas de natureza gráfico-fonética” e, por último, remataría coa “[...] elaboración dunha gramática unificada e dun diccionario de lingua galego-portuguesa”.

Como se deduce dos parágrafos anteriores, na liña do traballo de Xosé-Martiño Montero Santalla (1976), o artigo de Carlos Durán (1976) publicado no número 53 da revista *Grial* “recunca” na idea de Xosé-Martiño Montero Santalla de que é necesario achegar a variedade estándar do idioma galego ao portugués padrón tanto como sexa posible co obxectivo de garantir a supervivencia do galego nun contexto de constante ameaza da lingua castelá (Durán 1976: 361); mais, no entanto:

Cómpre, nembargantes, facelo de xeito que non se allee ou aliene unha forte tradición ‘galeguista’, que fai ao galego ser galego, e non portugués propiamente. Despois de todo os galeguistas percuran o auténtico galego en oposición ao castelán pra manter un xeito de ser xenuino e propio (Durán 1976: 363).

Á marxe da reiteración e aceptación das teses de Xosé-Martiño Montero Santalla (este, en por si, elemento moi destacable), interesa salientar, neste traballo, a referencia explícita de Carlos Durán (1976: 363) á esixencia de “[...] reincorporar ao galego o ‘g’ e o ‘j’ que se eliminaron no século derradeiro da nosa ortografía ([...]) substituídos polo x” porque, desde o noso punto de vista, nesa referencia consciente de Carlos Durán á necesidade de recuperar para a nosa ortografía solucións gráficas do pasado gráfico medieval (tamén se mencionan os dígrafos *lh* e *nh* así como a secuencia *-ão*) podemos enxergar, fronte aos textos de Xosé-Martiño Montero Santalla e Joan Coromines (1976), unha aposta máis decidida pola deriva, confirmada nos anos posteriores a 1976, cara á peneira do sistema gráfico do portugués moderno por medio do *criterio histórico-etimolóxico* (Durán 1979: 244) coa finalidade de outorgar operatividade práctica ao portugués padrón no ámbito (socio-)lingüístico galego.

No tocante a esta última aseveración, cómpre ter presente que nos artigos de Xosé-Martiño Montero Santalla (1976) e de Joam Coromines (1976) non se fala tanto de (re)integración como de “[...] proceso de integración lingüística galego-portuguesa” (Montero 1976: 13).

Precisamente, neste sentido, dous anos máis tarde, en 1978, xurdiron voces como a de Manuel Miragaia (1978) –tamén, entre elas, como xa vimos, o propio Xosé-Martiño Montero Santalla (1978a)–, que insistiron, na pertinencia de “[...] respectar as características fundamentais do galego é á vez de achegalo o máis posíbel ao portugués” e que, na procura dese camiño, como afirma explicitamente Xose-Maria Monterroso Devesa (1978b), tería moito que dicir a “[...] recuperación da ortografía histórica galega, naquela medida en que a mellor lingua falada o permita”.

Deste xeito, parece que nos anos inmediatamente posteriores a 1976 comeza unha deriva progresiva cara á insistencia no *criterio histórico-etimolóxico* (Durán 1979: 244) ou na *ortografía histórica galega* (Monterroso 1978b) como vía pertinente de arredamento da chamada “[...] escrita foneticista” (Montero 1978d, Monterroso 1978a, Durán 1979) cara a un achegamento do sistema gráfico do idioma galego ao portugués moderno porque, se ben “o portugués escrito hoxendía non é senón galego escrito antigo evolucionado e, paralelamente, velaí o pintoresco do caso, o galego de hoxe, empregado nestas liñas, escribímolos a partires do sistema gráfico español” (Monterroso 1978a), asemade, “porque, tamén compre aclaralo, apenas ninguén pensa botar man de moitas barrocas solucións do portugués escrito actual, senón daquelas que a razón aconselle, e por eso digo algunhas é fala real” (Monterroso 1978a)⁵⁶⁶.

Nunha liña moi similar aos textos anteriores afirma Carlos Durán (1979: 244):

Ou sexa, que non podemos facer unha escrita fonética e temos que seguir máis ben un criterio histórico-etimolóxico. E aquí é onde ven a ortografía portuguesa (mellor dito, parte dela), no que conserva da orixinal comunidade lingüística galego-portuguesa, non asoballada polo castelán. Por iso non se trata de falarmos portugués, de dicir ‘xa’ por ‘té’ ou ‘xover’ por ‘chover’. Trátase de recuperar o que é noso, o patrimonio que a nefasta asociación con Castela nos roubou. O cal significa basear a ortografía na que

---

⁵⁶⁶ Máis adiante, a disxuntiva non sera tanto entre *ortografía foneticista* e *ortografía histórica galega* como entre “Grafía castelhana ou grafía histórica para a lingua galega.” (Carvalho 1987: 45). Nótese, a maiores, como a base de fondo é sempre o sistema gráfico do portugués moderno porque, de non ser así, non tería sentido defender o uso do guión para unir os pronomes átonos enclíticos ao verbo pois este recurso gráfico, como xa vimos, introduciuse no portugués no século XIX.

tiña o galego cando era a lingua normal e normalizada, a única lingua (se descontamos como tal o latín eclesiástico) da Galicia.

Nesta senda de matizar do sistema gráfico do portugués moderno pola vía do *criterio histórico-etimolóxico* ou da *ortografía histórica galega* cuxa aplicación práctica, co obxectivo de adaptarse á realidade (socio-)lingüística galega, implicaba un certo distanciamento gráfico verbo do portugués estándar moderno; Xosé-Martiño Montero Santalla (1979) publica, no último ano da década de 1970, as *Directrices para a reintegración lingüística galego-portuguesa* que, ao noso xuízo, constituirán, cando menos, até a publicación primeiro das Normas da AS-PG 82 e, máis tarde, de AGAL 83, o texto clave da *orientación reintegracionista*.

Así pois, na visión da *orientación reintegracionista* que Xosé-Martiño Montero Santalla (1979: 8-9) amosa en MONT 79 (cremos que, por outra banda, paradigmática do que podería ser o enfoque máis común dentro desta corrente codificatoria)⁵⁶⁷, o sistema ortográfico proposto para o idioma galego debería coincidir substancialmente co sistema gráfico do portugués moderno aínda que, asemade, coa finalidade de adaptarse ás especificidades lingüísticas do noso idioma (nomeadamente, fonéticas), debería contar cunha serie de “[...] pequenas diverxencias ortográficas, esixidas pola nosa fonética e xustificadas na historia do idioma” (Montero 1976: 9).

Para a propia *orientación reintegracionista* (AGAL 83: 55, Montero 1978b, 1979: 9, 1982b: 51-52, 1986: 46) a diferenza gráfica esencial entre o padrón gráfico do portugués moderno con respecto ao sistema gráfico que se propón para Galiza gravitaría ao redor da representación “[...] dun determinado tipo de nasalidade final de palabra” (Montero 1979: 9) de tal xeito que, por exemplo, “o vocábulo luso-brasileiro *não* escribiera-se na Galiza *nom*, que responde à grafía medieval tanto de galegos como de portugueses” (Montero 1982b: 52)⁵⁶⁸.

En consecuencia, un dos primeiros aspectos a subliñar nas *Directrices para a reintegración lingüística galego-portuguesa* de Xosé-Martiño Montero Santalla (1979) sería a confirmación neste código normativo da deriva iniciada en anos anteriores cara á

---

⁵⁶⁷ Téñase moi presente que, como xa mencionamos con anterioridade, o día 10 de setembro de 1978, Xosé-Martiño Montero Santalla (1978b), publicara, no xornal *La Voz de Galicia*, un artigo onde, nunhas “Observacións previas” e nunhas “Directrices ortográficas” divididas en dezoito puntos, aparecerán condensadas non só os argumentos básicos de MONT 79 senón, ao noso xuízo, tamén, os razoamentos claves da *orientación reintegracionista* para os anos vindeiros.

⁵⁶⁸ O texto xa fora redactado, aínda que con grafía diferente, en 1978 (Montero 1978b). Outro caso de *ortografía histórica* para Xosé-Martiño Montero Santalla (1979: 12-13) sería, por exemplo, o uso de ç en posición inicial de palabra en vocábulos como *çapato* e *çumo*.

aceptación e, asemade, matización do sistema gráfico do portugués moderno pola vía do chamado *criterio histórico-etimolóxico* ou da *ortografía histórica galega* de tal forma que, ao procurar transformar o código gráfico do portugués padrón nun sistema gráfico operativo no contexto das peculiaridades da realidade (socio-)lingüística galega, xurdirían unha serie mínima e reducida de particularidades gráficas que outorgarían a nosa ortografía un certo arrecendo de sistema gráfico relativamente arcaico (Montero 1979: 9).

Se callar, outro dos aspectos máis relevantes e interesantes deste texto publicado contra finais da década de 1970 será o recoñecemento categórico e tallante de que a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista* son dous enfoques para a codificación ortográfica e gramatical do noso idioma con concepcións ideolóxico-lingüísticas de fondo tan arredadas entre si que, na práctica, é imposible calquera tipo de acordo ou de vía intermedia entre dúas posturas, no fondo, mutuamente excluíntes. Verbo desta cuestión, Xosé-Martiño Montero Santalla (1979: 3) razoaba do seguinte xeito⁵⁶⁹:

Polo menos, en teoría, dous son fundamentalmente os camiños que se ofrecen ao idioma da Galiza, no que respeita ao seu desenvolvemento interno: ou ben reintegrar-se

---

⁵⁶⁹ Tan só un ano antes, Xosé-Martiño Montero Santalla (1978b) escribe un texto moi similar a este onde, no entanto, aínda que se faga mención á existencia de dúas orientacións para a codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua, pola contra, non se nega, de xeito explícito, a posibilidade dunha vía intermedia entre ambas as dúas correntes: “Dous son fundamentalmente os camiños que se ofrecen hoxe ao noso idioma, no respecto ao desenvolvemento interno: ou ben reintegrarse no ámbito lingüístico orixinario (formado principalmente por Portugal e Brasil), ou ben constituírse en lingua independente do portugués. Quer dicir que no momento actual está posto ante os galegos –e en primeiro termo ante as institucións que teñen especial responsabilidade no idioma, como a Academia e o ILG – o desafío de tomar, con plena consciencia e coa maior urxencia, a opción que vai determinar o noso futuro idiomático”. Detéctase, daquela, dentro da ambigüidade en que sempre se move este lingüista, desde setembro de 1978 até 1979, unha certa radicalización verbo das posicións iniciais e, para nós, as diferentes actitudes que se deducen da comparanza do texto de 1978 co de 1979 unicamente son comprensibles á luz da hipótese de que os teóricos máis destacados da *orientación reintegracionista* son cada vez máis conscientes das esixencias teóricas e prácticas da premisa de que galego e portugués non son linguas diferentes. Esta actitude terá continuación na década de 1980 cando José-Marinho Montero Santalha (1982b: 43) se reafirma na imposibilidade dun punto de encontro entre a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista* nestoutro parágrafo: “A polémica entre as dúas tendencias reintegracionista e anti-reintegracionista para a normativa da nosa lingua, continua. O problema tem dúas dimensións, unha filolóxica, a outra, política. Pero a polémica de seguro continuará, por moitas razóns. Porque son diferentes as actitudes de cada unha fronte a Galiza. Porque non pode existir unha terceira opción intermédia. Ou se é ou non se é. Em todo caso sería deseñable que no debate todos escoitasen a todos”. Catro anos máis tarde, José-Martiño Montero Santalha (1986: 36) insiste na imposibilidade dun acordo entre a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista* e, deste xeito, podemos ler: “Uma terceira opção, distinta destas duas ou intermédia, não pode, ao meu ver, existir. Poderão existir, sim, e de facto existem, matizes dentro de cada uma das duas tendências; e estes matizes podem mesmo coincidir com pormenores da tendência oposta. Mas por muito ‘matizada’ ou ‘moderada’ que qualquer destas opiniões for, não poderá escapar, creio, da disjuntiva fundamental; necessariamente deverá dar-se uma das duas alternativas seguintes; ou galego é português som a mesma língua (sem prejuízo de peculiaridades próprias de cada uma das duas áreas), ou som línguas independentes”.

de cheio no ámbito lingüístico orixinario (o lusobrasileiro)¹, ou ben constituir-se en lingua independente do portugués.

Un terceiro camiño distinto deses dous ou intermedio non pode existir. Necesariamente, deberá dar-se unha destas dúas alternativas: ou galego e portugués son a mesma lingua (sen perxuízo de peculiaridades propias de cada área), ou son linguas independentes; non existe un punto intermedio. Poderá dar-se, si, con carácter pasaxeiro, unha situación indefinida e indecisa entre ambas alternativas; e esa cremos que é efectivamente a dispoñibilidade que o momento presente mantén. Pero resulta óbvio que tal indeterminación é esencialmente transitória e non pode aspirar á categoría de solución permanente.

Outro dos aspectos a salientar das *Directrices para a reintegración lingüística galego-portuguesa* de Xosé-Martiño Montero Santalla (1979)⁵⁷⁰ sería a presenza neste texto –común, como acabamos de ver, co artigo de Carlos Durán (1979: 244)– da aseveración de que a *orientación reintegracionista*, ao ser unha proposta para a *planificación lingüística* do noso idioma centrada no plano gráfico, tería unha incidencia moi limitada sobre o ámbito morfolóxico e unha repercusión practicamente inapreciable sobre o resto de ámbitos do noso idioma (fonética, sintaxe e léxico). En Xosé-Martiño Montero Santalla (1979: 4), esta postura, que por reiterada e constante ao longo de toda a historia da *orientación reintegracionista* chegará a constituír unha sorte de auténtico “lugar común” no ideario desta corrente codificatoria, aparece sintetizada do seguinte xeito:

A reintegración lingüística galego-portuguesa que defendemos implicaría modificacións na actual normativa lingüística galega (aliás aínda indeterminada en numerosos puntos): ante todo esixiría unha reforma da ortografía, e, en medida menor, afectaría tamén á normativa morfolóxica. Polo contrario, non tería consecuencias notábeis nen na fonética nen na sintaxe nen no léxico.

---

⁵⁷⁰ Este é outro dos aspectos que Xosé-Martiño Montero Santalla xa anticipara un ano antes. Neste ano escribe Xosé-Martiño Montero Santalla (1978b): “Unha reintegración lingüística galego-portuguesa afectará ante todo á ortografía, e, en menor medida, tamén á normativa morfolóxica. Os problemas neste campo, porén, son afortunadamente menos, e menos difíceis. Bastará con disciplinar a nosa estrutura gramatical prestando atención á normativa luso-brasileira, sen necesidade de renunciar ás peculiaridades morfolóxicas galegas, que son poucas”.

Anos máis tarde (Montero 1982b: 48), reitera, case literalmente, a mesma idea:

Essa reintegración lingüística postula determinadas medidas de carácter normativo. Concretamente, afecta ante todo á ortografía, pois a ortografía que se vem usando em galego nos últimos anos está tomada do castelhano; em medida menor afecta tamén á normativa de carácter morfológico. Polo contrario, non tem consecuencias apreciaveis nem no terreno fonético nem na sintaxe nem no léxico.

Note-se que a reintegración non afecta á fonética: isto é, non afecta substancialmente à lingua falada, mas à lingua escrita. Non se trata, pois, de ‘falar português’, como a miúdo se di, entendendo por esta expresssion o uso da pronúncia portuguesa (e menos, da pronúncia lisboeta): os galegos non vamos falar de forma diferente a como falamos hoje. O que busca o reintegracionismo é establecer para a lingua escrita unha norma que, sem deixar de ser galega (melhor dito: sendo autenticamente galega, porque é a nossa escrita histórica, non castelhanizada), seja substancialmente idéntica coa dos luso-brasileiros.

En 1986, José-Martinho Montero Santalha (1986: 41-42) insiste no “lugar común” da *orientación reintegracionista* ao xeito de proposta principalmente ortográfica con escasa ou case nula afectación sobre outros ámbitos do idioma coa repetición literal dos dous parágrafos precedentes.

Así pois, a *orientación reintegracionista*, nas súas formulacións máis comúns, como pon de relevo Antón Santamarina (1995: 81), apoiarase no carácter convencional de todo sistema gráfico para argumentar en prol dunha pronuncia “galega” do sistema gráfico do portugués padrón.

Por continuarmos coa análise dos aspectos máis destacados deste texto aparecido en 1979, cremos que sería pertinente tratar, a seguir, a imaxe que ten a propia *orientación reintegracionista* da súa proposta como unha operación de tal envergadura que esixiría (Montero 1979: 5): 1º) un compromiso decidido de aceptación e de apoio a esta empresa polo conxunto de toda a cultura galega (ou, cando menos, dun sector maioritario dela) e 2º) un avance progresivo do proceso a través de fases sucesivas de tal xeito que se progresaría desde aqueles aspectos máis sinxelos (isto é, puramente gráficos; p.e. o uso dos dígrafos *nh* e *lh* para a representación gráfica da nasal palatal sonora e da lateral palatal sonora, respectivamente) cara a aqueles pasos máis complicados (p.e. uso do dígrafo *ss* en posición intervocálica).

No seu artigo de 1976 (Montero 1976: 12-13) para a revista *Grial* falábase, como xa mencionamos, de tres fases sucesivas para (re)integrar o noso sistema gráfico no portugués moderno de tal forma que, tras abordar, primeiro, os “problemas meramente gráficos” e, a seguir, os “problemas de natureza gráfico-fonética” para conseguirmos unha ortografía “[...] fundamentalmente unificada”, chegaríamos ao momento de “[...] traballar en común para a elaboración dunha gramática unificada e dun diccionario da lingua galego-portuguesa”⁵⁷¹.

Posteriormente, en Xosé-Martiño Montero Santalla (1979: 5-14), o número de etapas necesarias para acadar un nivel axeitado de (re)integración no ámbito gráfico fican reducidas a dúas. Na primeira fase acometeríanse unha serie de “[...] medidas que non comportan problemas para os falantes galegos” como, en esencia (ademais de todas aquelas que xa se permitían segundo Xosé-Martiño Montero Santalla nas Normas da Academia do 71 e das Bases do 77), a introdución: 1º) da acentuación gráfica de acordo coas regras da ortografía do portugués padrón, 2º) do uso do *-m* final en vocábulos como *cantam*, *terám*, *latim*, etc., 3º) da utilización dos dígrafos *lh*, *nh* para as consoantes lateral e nasal palatal sonora, respectivamente, así como do dígrafo *mh* para a consoante nasal velar en interior de palabra, 4º) do emprego dos grafemas *b* e *v* de acordo coa ortografía do portugués así como dos grafemas *g*, *j* e *x* segundo criterios etimolóxicos e 5º) de certas cuestións morfolóxicas que non implicarían dificultades alén da memorización das correspondentes regras normativas⁵⁷². Para unha segunda etapa ficarían, exclusivamente, tres cuestións relativas á introdución do uso dos grafemas *ç*, *c* e *z*, dos dígrafos *qu* e *ss* duplo, que, tras un período de convivencia coa “[...] actual

⁵⁷¹ En 1978, Xosé-Martiño Montero Santalla (1978b) volve falar de tres fases no proceso de achegamento á ortografía de portugueses e brasileiros que coinciden, fóra matizacións, coas etapas que xa discriminara en 1976. Segundo este artigo (Montero 1978b), na primeira fase asumiríase: 1º) a contracción *ao*, *aos*, 2º) a eliminación da representación da segunda forma do artigo, 3º) a supresión do *h* en interior de palabra, 4º) o tratamento dos grupos cultos segundo a ortografía portuguesa, 5º) o grafema *x* para a palatal fricativa xorda e en palabras como *éxito*, 6º) o dígrafo *lh* para a lateral palatal sonora, 7º) o grafema *m* para representar a nasal final, 8º) o dígrafo *mh* para a nasal velar en interior de palabra (p.e. *umha*), 9º) o dígrafo *nh* para a nasal palatal sonora, 10º) o guión para unir o pronome átono enclítico ao verbo; na segunda fase aceptariase: 1º) o sistema de acentuación da ortografía portuguesa, 2º) uso dos grafemas *b* e *v* segundo marca a ortografía portuguesa, 3º) adaptación dos casos de paráoxe e epéntese da lingua falada ás pautas da ortografía portuguesa, 4º) uso dos grafemas *g*, *j* e *x* segundo criterios etimolóxicos, 5º) adaptación dos casos de vacilación no vocalismo átono á norma da ortografía portuguesa (p.e. *vizinho*); na terceira fase introduciríase: 1º) emprego dos grafemas *c*, *ç* e *z* segundo a ortografía do portugués, 2º) uso do grafema *q* de acordo co sistema gráfico luso-brasileiro e 3º) utilización do dígrafo *ss* en función da ortografía do portugués. Isto é, en total, dezaioito pasos en tres fases consecutivas: 1ª fase (sen excesivas dificultades para os galegos e, por conseguinte, de aplicación inmediata), desde o paso un até o dez; 2ª fase (con maiores dificultades para os galegos e, daquela, necesitadas dun período previo de adaptación), desde o paso 11 até o 15 e 3ª fase (as máis complicadas para o galegos e, xa que logo, existen un período de transición), desde o paso 16 até o 18.

⁵⁷² Nótese que esta primeira fase aparecía dividida un ano antes (Montero 1978b) en dúas etapas.

praxe ortográfica galega” (Montero 1979: 6), pasarían a ser os únicos usos gráficos admitidos en función das normas (agás contadas excepcións) do portugués padrón moderno.

Xa que logo, visto que, tan só un ano antes, Xosé-Martiño Montero Santalla (1978b) pensaba que se necesitaban tres etapas para chegar a ortografía do galego á ortografía de portugueses e brasileiros; cremos que non esaxerariamos se afirmásemos que, desde este punto de vista, MON 79 implica: 1º) unha aposta máis decidida pola ortografía do portugués e 2º) unha certa radicalización no discurso deste lingüista en tanto que, evidentemente, reducir o proceso de adaptación de tres a dúas fases carrega de seu un ritmo moito máis acelerado no tocante ao achegamento á ortografía do portugués estándar.

En definitiva, as *Directrices para a reintegración lingüística galego-portuguesa* de Xosé-Martiño Montero Santalla (1979) visualizan, ao noso xuízo, unha consolidación máis ou menos definitiva da deriva iniciada en anos precedentes pola *orientación reintegracionista* cara á matización do sistema gráfico do portugués padrón pola vía da *ortografía histórica* ou do *criterio histórico-etimolóxico* coa finalidade de transformar a ortografía do portugués moderno nun sistema gráfico operativo no contexto (socio-)lingüístico galego.

Mais, antes de rematarmos coa análise das *Directrices para a reintegración lingüística galego-portuguesa* de Xosé-Martiño Montero Santalla (1979) deberíamos incluír algunhas reflexións teóricas tiradas da literalidade do texto que nos axudarían a avaliar o grao de *endonormatividade/exonormatividade* deste código normativo.

En principio, en función de todo o que xa dixemos verbo deste código normativo así como en consonancia con outras consideracións que debullaremos nas liñas seguintes; cremos que poderíamos situar MONT 79 dentro da casiña da *semi-endonormatividade* na medida en que tanto o seu *código* como os seus *modelos* poderían caracterizarse como *parcialmente exteriores*.

Para aceptarmos a inclusión de MONT 79 na casiña da *semi-endonormatividade* convén ter moi presente que o *código*, dado que se constrúe, esencialmente, sobre o padrón do portugués moderno “tal e como foi establecido no Acordo Ortográfico luso-brasileiro de 1945” (Montero 1979: 8) do cal se afastaría, tanto no ámbito gráfico como no plano morfolóxico, en contadas ocasións coa finalidade de adecuarse á realidade (socio-)lingüística galega, podería definirse, cando menos, como *parcialmente exterior* e que os *modelos*, visto que, ao pé de escritores e lingüistas de noso como Sarmiento,

Rosalía de Castro, López Ferreiro, Xabier Rodríguez Baixeras, Isaac Alonso Estravis, António Pedro Gil Hernández, etc. (Montero 1979: 5-9), tamén se menciona a lingüistas foráneos (en concreto, Manuel Rodrigues Lapa e Joan Coromines) como fontes fornecedoras de *normas codificadas*, poderían considerarse, así mesmo, como *parcialmente exteriores*.

Agora ben, dado que incluír MONT 79 dentro da casiña da *semi-endonormatividade* significa colocar a este código normativo, como se verá en diante, a carón de propostas normativas como as Normas da AS-PG 82 e AGAL 83; cómpre advertir que, ao aceptar o uso do grafema ç fóra do sufixo *-çom* en palabras como *cabeça*, *cabeçote*, etc. (Montero 1979: 9), a utilización do dígrafo *ss* intervocálico (Montero 1979: 14), o uso potestativo do til de nasalidade en formas como *irmã* ou *irmão* (Montero 1979: 19), en determinados puntos, MONT 79 estaría comparativamente máis cerca (cando menos, no ámbito gráfico) do portugués padrón do que estarían as Normas da AS-PG 82 ou AGAL 83.

Así pois, en consonancia coa nosa conceptualización da *orientación reintegracionista* como unha corrente codificatoria caracterizada pola aceptación e uso do sistema gráfico do portugués moderno a través da peneira do chamado *criterio histórico-etimolóxico* ou da *ortografía histórica galega*, sería factible aventurar unha nova reorganización da nómina de códigos normativos que formarían parte da *orientación reintegracionista*.

Segundo a caracterización da *orientación reintegracionista* de lingüistas como Johannes Kabatek (1994: 174) ou Sabine Taschenberger (1990: 137), común, por outra banda, cunha nutrida cantidade de estudosos, a organización interna dos códigos normativos parte desta corrente codificatoria podería responder, máis ou menos, a estes esquemas. Dentro do *reintegracionismo de mínimos ortográficos* encontraríamos os seguintes modelos normativos:

REINTEGRACIONISMO DE MÍNIMOS ORTOGRÁFICOS

Normas da AS-PG 79
Normas da AS-PG 80/1
Normas da AS-PG 80/2
Normas da CIG
Normas da APLL
Normas da Comisión 80⁵⁷³

Dentro do *reintegracionismo de máximos ortográficos* atoparíamos os seguintes códigos normativos (ordenados, en primeiro lugar, por orde cronolóxica, e, en segundo lugar, por orde alfabética):

1. *Directrices para a reintegración lingüística galego-portuguesa* de Xosé-Martiño Montero Santalla (1979) –MONT 79–.
2. *Orientacións para a escrita do noso idioma* da Asociación Sócio-Pedagógica Galega (1982) –Normas da AS-PG 82 ou AS-PG 82–.
3. *Estudo crítico das Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* da Asociación Galega da Língua (1983) –AGAL 83–.
4. *Método práctico da lingua galego-portuguesa* de José-Martinho Montero Santalha (1983) –MONT 83–.
5. *Prontuário ortográfico da língua galego-portuguesa* das Irmandades da Fala (1984) –PRONT 84–.
6. *Acordo Ortográfico de Rio* do ano 1986 –AOR 86– ratificado pola *Comissão para a integração da língua da Galiza no Acordo ortográfico luso-brasileiro* e *Acordo Ortográfico de Lisboa* do ano 1990 –AOL 90– ratificado pola *Comissão para a integração da Galiza no Acordo da ortografia unificada*.
7. *Manual de iniciação à língua galega* de Maurício Castro Lôpez (1998) –MANUAL 98⁵⁷⁴–.

⁵⁷³ Nótese que agora as Normas da Comisión 80 non aparecen entre parénteses porque habitualmente se consideraron parte do *reintegracionismo de mínimos ortográficos*.

Poderíamos visualizar os códigos normativos parte do *reintegracionismo de máximos ortográficos* no seguinte cadro-resumo:

REINTEGRACIONISMO DE MÁXIMOS ORTOGRÁFICOS
MONT 79 Normas da AS-PG 82 AGAL 83, AGAL 85, AGAL 88 e AGAL 89 MONT 83 PRONT 84 AOR 86 (COM 85) AOL 90 (COM 88) ⁵⁷⁵ MANUAL 98

Deste xeito, o virtual cadro-resumo da perspectiva máis común dos códigos normativos que integrarían a *orientación reintegracionista* presentaría o seguinte aspecto:

---

⁵⁷⁴ Entre guións figuran as etiquetas (as máis delas xa presentadas) que designarán a cada un destes modelos normativos. A maiores, lémbrese que a Comissom Lingüística da Associaçom Galega da Língua (AGAL), ademais de AGAL 83, publicou, como textos da súa autoría, un *Prontuário ortográfico galego* (1985), un texto titulado *Guia práctico de verbos galegos conjugados* (1988) e, por último, unha segunda edición corrixida e aumentada do *Estudo crítico das Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* (1989). Estes textos, de ser pertinente semellante precisión, serán designados en diante como AGAL 85, AGAL 88 e AGAL 89, respectivamente.

⁵⁷⁵ As etiquetas que acompañan entre parénteses ao *Acordo Ortográfico de Rio* de 1986 e ao *Acordo Ortográfico de Lisboa* de 1990 fan referencia aos colectivos que, no seu día, asinaron eses dous *Acordos Ortográficos* da lingua portuguesa en Galiza. Téñase presente, tamén, que as Irmandades da Fala renunciaron en 1985 ao seu propio código normativo a favor do *Acordo Ortográfico luso-brasileiro* de 1945.

REINTEGRACIONISMO DE MÍNIMOS ORTOGRÁFICOS	REINTEGRACIONISMO DE MÁXIMOS ORTOGRÁFICOS
<p>Normas da AS-PG 79</p> <p>Normas da AS-PG 80/1</p> <p>Normas da AS-PG 80/2</p> <p>Normas da APLL</p> <p>Normas da CIG</p> <p>Normas da Comisión 80</p>	<p>MONT 79</p> <p>Normas da AS-PG 82</p> <p>AGAL 83 (AGAL 85, AGAL 88 e AGAL 89)⁵⁷⁶</p> <p>MONT 83</p> <p>PRONT 84</p> <p>AOR 86 (COM 85)</p> <p>AOL 90 (COM 88)</p> <p>MANUAL 98</p>

No entanto, fronte a esta organización interna da *orientación reintegracionista* que se podería etiquetar como tradicional, entendemos que sería máis operativo, desde un punto de vista metodolóxico, excluír o denominado *reintegracionismo de mínimos ortográficos* da *orientación reintegracionista* e incluílo, polas razóns xa presentadas, dentro da *orientación autonomista*. Lémbrese, verbo da exclusión do *reintegracionismo de mínimos ortográficos* da *orientación reintegracionista* e tocante a súa inclusión na *orientación autonomista* que aceptan e usan o sistema gráfico do español e, por conseguinte, hoxe en día, unha considerable cantidade de lingüistas, tanto da *orientación autonomista* como da *orientación reintegracionista*, tenden a situar ao *reintegracionismo de mínimos ortográficos* fóra da *orientación reintegracionista* e dentro da *orientación autonomista*.

Así pois, de acordo coas pautas metodolóxicas deste traballo, a *orientación reintegracionista* ficaría restrinxida, para nós, a aqueles códigos normativos que, desde a aceptación e uso do sistema gráfico do portugués padrón moderno e desde o

⁵⁷⁶ A paréntese que rodea a AGAL 85, AGAL 88 e AGAL 89 fai referencia ao carácter continuador destes modelos normativos verbo de AGAL 83 e, xa que logo, a partir deste momento, de non ser necesario concretar máis, ficarán incluídos todos eles baixo a etiqueta AGAL 83 (en diante, ás veces, AGAL 1). Cómpre advertir, a maiores, que este mesma natureza continuadora das directrices normativas da AGAL 83 tamén se detecta no *Curso práctico de galego* de José Manuel Barbosa (1999) e no *Manual de galego científico* de Carlos Garrido e Carles Riera (2000) de tal forma que a etiqueta AGAL 83 ou AGAL 1, agás necesidades dunha maior precisión, así mesmo, poderá abranguer estoutros dous textos.

rexeitamento da ortografía do español; así e todo, matizan ese sistema gráfico pola vía do denominado *criterio histórico-etimolóxico* coa finalidade de construír unha *ortografía histórica galega* que sexa quen de temperar ese código normativo nun sistema gráfico operativo no contexto do ámbito (socio-)lingüístico galego⁵⁷⁷.

Por conseguinte, situados neste enfoque restrinxido da *orientación reintegracionista*, cabería discriminar dentro desta corrente codificatoria, desde as etiquetas e desde as visións de Leodegário A. de Azevedo Filho (1987/1988: 108-109) e de António Pedro Gil Hernández (1987/1988: 118), un *reintegracionismo moderado* e un *reintegracionismo radical*.

Para Leodegário A. de Azevedo Filho (1987/1988: 108-109), os máis conspicuos representantes dunha e outra tendencia serían a Associação Galega da Língua (AGAL) e o filólogo portugués Manuel Rodrigues Lapa, respectivamente.

Das propias palabras do filólogo brasileiro (Azevedo 1987/1988: 108-109) deducimos que a fronteira metodolóxica entre *reintegracionismo radical* e *reintegracionismo moderado* deberíamos situala na aceptación, ou non, da identidade gráfica total co portugués padrón (ou, dito doutro xeito, na aceptación e defensa consciente, ou non, dunha ortografía única para todo o (dia-)sistema lingüístico lusófono).

Esta posibilidade de organización interna da *orientación reintegracionista* tomaría a seguinte forma nun cadro-resumo:

---

⁵⁷⁷ A relevancia que outorgaba a *orientación reintegracionista* ao *criterio histórico-etimolóxico* pouco antes da publicación de AGAL 83 é ben evidente na serie de artigos publicados no semanario *A Nosa Terra* desde novembro de 1981 até marzo de 1982 polo lingüista António Pedro Gil Hernández (1981a, 1981b, 1981c, 1981d, 1982a, 1982b, 1982c, 1982d, 1982e, 1982f, 1982g, 1982h, 1982i, 1982j) baixo o título xenérico de *Apontamentos sobre a ortografía do galego*.

REINTEGRACIONISMO	
MODERADO	RADICAL
MONT 79 Normas da AS-PG 82 AGAL 83 MONT 83 PRONT 84 MANUAL 98	AOR 86 (COM 85) AOL 90 (COM 86)

A maiores, temos coñecemento destoutras propostas de organización interna para a *orientación reintegracionista*:

1. Mário J. Herrero Valeiro (1993: 184-200) propón diferenciar, en principio, entre *reintegracionismo moderado* (tamén chamado *de mínimos*) e *reintegracionismo enérxico* (tamén denominado *de máximos* ou *lusismo*) segundo se aceptase, ou non, a ortografía do castelán. Neste mesmo artigo, máis adiante, formula a posibilidade (Herrero 1993: 200) de restrinxir a *orientación reintegracionista* a aqueles códigos normativos que rexeitan a ortografía do castelán, que, a seguir, segmenta en *reintegracionismo de máximos* (AOR 86 e AOR 90) e *reintegracionismo de mínimos* (AGAL 83, AGAL 85, AGAL 88 e AGAL 89).
2. Luís M. Mazas Lôpez (1992/1993: 123) considera que existen dúas alternativas posibles dentro da *orientación reintegracionista*: a) de *mínimos ortográficos* (Normas da Comisión 80) e b) de *máximos ortográficos* (AGAL 83, AGAL 85, AGAL 88 e AGAL 89). Fóra da *orientación reintegracionista* sitúa AOL 90. En Mauricio Castro Lôpez (1998:56) encontramos unha segmentación semellante pois este investigador discrimina, aínda que sempre dentro da *orientación reintegracionista*, uns

mínimos reintegracionistas (AS-PG), uns *máximos reintegracionistas* (AGAL) e unhas *Normas do Acordo* (AOL 86 e AOL 90).

3. En Johannes Kabatek (1994: 174) dentro da *orientación reintegracionista* diferénciase entre: a) *reintegracionista mínima* (Normas da Comisión 80, AS-PG 79, AS-PG 80/1 e AS-PG 80/2) e b) *reintegracionista* (Proposta de Manuel Rodrigues Lapa 1973, MONT 79⁵⁷⁸, Normas da AS-PG 82, AGAL 83). AOR 86 e AOL 90 forman parte da corrente codificatoria que el define como *portugués*.
4. Antón Santamarina (1995: 79) discrimina entre unha postura máis radical (Manuel Rodrigues Lapa e COM 85) e unha postura máis tímida (MONT 79 e AGAL 85).
5. Celso Álvarez Cáccamo e Mário J. Herrero Valeiro (1996: 150-154) dentro do espazo gráfico do “[...] ‘não-espanhol’)” (Álvarez e Herrero 1996: 154) distinguen unha corrente que definen como “«mínimos do diferencialismo do ‘galego’ a respecto do português»” (Álvarez e Herrero 1996: 154) e fronte a esta corrente AOR 86 e AOL 90.

Aínda que, con seguridade, existan outras propostas de organización interna para a *orientación reintegracionista*, pensamos que esta mínima relación permite xustificar a nosa afirmación de que a maioría de propostas de clasificación oscilan entre situar dentro (Kabatek 1994, Taschenberger 1990) ou fóra (Álvarez e Herrero 1996, Fernández 1995, Outeiro 1999, Santamarina 1995, Vidal 1994), da *orientación reintegracionista* a aqueles modelos normativos que aceptan e usan o sistema gráfico do español e, así mesmo, flutúan entre considerar dentro (Álvarez e Herrero 1996, Castro 1998, Santamarina 1995) ou fóra (Mazas 1992/1993, Kabatek 1994) da *orientación reintegracionista* ao portugués padrón (AOR 86 e AOL 90).

Así pois, no camiño que estamos a seguir neste traballo de intentar precisar cada unha das correntes en conflito do debate sobre a codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua, cremos que, en atención a todos os argumentos que demos con anterioridade en relación á pertinencia da restrición da *orientación reintegracionista* a aqueles códigos normativos que aceptan, usan e propugnan o sistema gráfico do portugués padrón mais sen chegar a defender, con palabras, agora, de J. Henrique P.

---

⁵⁷⁸ A data que figura en Johannes Kabatek (1994: 174), cremos que por erro, é 1977.

Rodrigues (2001: 25), a “[...] ‘harmonização completa’ [...]”, cabería considerar como parte da *orientación reintegracionista*, unicamente, a aqueles modelos normativos que, no anterior cadro-resumo, ficaban na casiña do *reintegracionismo moderado*.

Xa que logo, é evidente que, se, ao noso xuízo, por unha banda, o denominado *reintegracionismo de mínimos ortográficos*, por causa da aceptación da ortografía do español, e se, por outra, os partidarios de AOR 86 e AOL 90, debido a defensa da unidade gráfica plena co portugués moderno, ficasen ambas as dúas posturas fóra da *orientación reintegracionista*; non tería moito sentido distinguir entre *reintegracionismo de mínimos ortográficos* (fóra da *orientación reintegracionista*) e *reintegracionismo de máximos ortográficos* ou entre *reintegracionismo moderado* e *reintegracionismo radical* (fóra da *orientación reintegracionista*) e, por conseguinte, o cadro-resumo que recollese os modelos normativos desta corrente codificatoria ficaría do seguinte xeito:

ORIENTACIÓN REINTEGRACIONISTA
MONT 79
Normas da AS-PG 82
AGAL 83
MONT 83
PRONT 84
MANUAL 98

Deixando á marxe MONT 79, que, cremos, xa foi analizado abondo cando tratábamos de xustificar o noso enfoque da *orientación reintegracionista*, e, por seguirmos unha orde cronolóxica, continuaremos, agora, a nosa análise coas Normas da AS-PG 82.

Abonda con ler as páxinas primeiras das Normas da AS-PG 82 para decatarse de que este texto normativo caería, claramente, dentro da *orientación reintegracionista* porque propugna o uso: 1º) dos grafemas *x*, *g* e *j* para o fonema palatal fricativo xordo segundo as regras que dita a “[...] escrita etimolóxica do noso idioma” (AS-PG 1982:

12), 2º) dos grafemas *b* e *v* para o fonema bilabial oclusivo sonoro de acordo coas regras da “[...] da tradición da escrita galega” (AS-PG 1982: 15), 3º) da secuencia gráfica *qu* (aínda que se pronuncie o *u*) en palabras como *esquadra*, *quadro*, *iníquo*, etc. (AS-PG 1982: 17), 4º) do grafema *m* para representar a nasalidade final (AS-PG 1982: 17), 5º) dos dígrafos *lh* e *nh* para grafar as consoantes lateral palatal sonora e nasal palatal sonora, respectivamente (AS-PG 1982: 18), 5º) do dígrafo *mh* para representar a consoante nasal velar (AS-PG 1982: 18), 6º) (potestativo?) do acento grave (‘) como til diacrítico (AS-PG 1982: 24)⁵⁷⁹ e 7º) do grafema *z + e, i* segundo as normas da “[...] nosa tradición escrita” (AS-PG 1982: 16) e do grafema *ç* no sufixo *-çom* (plural *-çóns*) en palabras como *naçóm*, *orientaçóns*, *detençóm*, etc. (AS-PG 1982: 16).

Xa que logo, desde un punto de vista estritamente gráfico, as Normas da AS-PG 82, agás o uso do *ss* duplo intervocálico, asumen todos os trazos gráficos que, con anterioridade, cando tratábamos de establecemos unha fronteira metodolóxica entre a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista*, presentabamos como definitorios da pertenza á *corrente reintegracionista*.

Outro dos aspectos que, ao noso xuízo, xustificaría a inclusión das Normas da AS-PG 82 na *orientación reintegracionista* sería a presenza na introdución a esta cuarta edición das *Orientaçóns para a escrita do noso idioma* dunha serie de parágrafos que, por ausentes ou pola súa redacción parcialmente diferente nas tres edicións anteriores deste mesmo texto normativo, falarían, durante o período cronolóxico que se estende desde 1979 até 1982, dun cambio de sensibilidade na AS-PG (en realidade, como se verá en diante, nunha parte dela) no tocante ao camiño máis correcto a seguir á hora de codificar ortográfica e gramaticalmente o noso idioma na medida en que a crítica aberta ao uso da ortografía española unicamente tería sentido de abandonarmos as posicións do chamado *reintegracionismo de mínimos ortográficos* para abrazar as posturas do denominado, tradicionalmente, *reintegracionismo de máximos ortográficos*.

Verbo desta cuestión, nas Normas da AS-PG 82, podemos ler en primeiro lugar (AS-PG 1982: 6):

Co fin de difundir os criterios lingüísticos seguidos en todas esas actividades, así como nas suas publicacións, a AS-PG editou no ano 1980 um breve prontuário de orientaçóms para a escrita do noso idioma. Aquelas normas, aínda que sinalavam já umha direcçóm

⁵⁷⁹ As Normas da AS-PG 82 permiten, así mesmo, de xeito potestativo, o uso do acento circunflexo (^) para marcar as vogais fechadas cando for mester (AS-PG 1982: 24).

para o futuro, non pretendiam abrir nengumha nova via nem propugnar novidades de substancia para a ortografía do noso idioma: no fundamental seguían as «Normas» publicadas pola Academia Galega no ano 1971, introducindo só leves modificacións neste ou naquel punto (por exemplo, no sistema de acentuación gráfica).

Pero a historia non se detém: no lapso de tempo transcorrido desde entón, o problema da normativa do noso idioma foi tomando matices algo diferentes. E esta é a causa pola que se publica hoje esta nova edición das orientacións, revisada e ampliada.

No noso parecer, estes dous parágrafos (a novidade no primeiro destes dous parágrafos citados é só parcial) darían conta, ben ás claras, dun cambio de actitude na AS-PG (insisto, en realidade, nunha parte dela) verbo das posicións que se mantiñan ao redor de 1979/1980. Precisamente, como consecuencia directa desta nova perspectiva, aparecería unha nova edición, revisada e ampliada, dos tres códigos normativos producidos pola AS-PG durante o binomio 1979/1980.

Como lemos máis adiante esa nova sensibilidade ante a codificación ortográfica e gramatical do noso idioma implica (AS-PG 1982: 8):

Creemos, pois, chegado o momento de iniciar decididamente a recuperación da nosa ortografía, genuína, abandonando a ortografía española que actúa dentro da nosa lingua como un cavalo de Troia. Somente deste xeito creemos posíbel por freio á progresiva dialectalización española que o galego vem sofrendo nos últimos anos. Nom deixa de resultar significativo que a normativa españolista seja patrocinada polos sectores políticos galegos que menos preocupación mostran polo futuro da nosa lingua. Ao mesmo tempo a normativa recuperada facilitará o intercambio cultural da nosa área lingüística natural, a galego-luso-brasileira, intercambio hoje obstaculizado por unha fronteira gráfica artificial.

Somos conscientes de que este proceso de recuperación da nosa ortografía nom se pode realizar da noite para a manhá. Por iso na normativa ortográfica aquí proposta prescindimos provisoriamente dalgumas medidas mais dificultosas ou menos importantes (como o uso do acento circunflexo, ou de «ç») apesar de serem usadas já agora na Galiza.

Se deixamos á marxe a ortografía do texto (en por si, dentro, claramente, da *orientación reintegracionista*) así como a decantación decidida pola *orientación*

reintegracionista que se deriva da definición do sistema gráfico do español como un “cabalo de Troia” que destrúe devagar o noso idioma; cómpre pór de relevo, a maiores, a presenza neste pequeno texto (ausentes, tamén, nas tres edicións precedentes) doutras tres constantes caracterizadoras da *orientación reintegracionista*: 1ª) a vinculación da corrente codificatoria que acepta a ortografía do español con opcións políticas escasamente comprometidas co futuro do noso idioma, 2ª) a visión da *ortografía histórica galega* como unha vía de apertura da nosa comunidade lingüística ao mundo cultural luso-brasileiro e 3ª) a necesidade de materializar o proxecto de achegamento á ortografía do portugués moderno como un proceso en fases sucesivas.

En resumo, fronte aos tres primeiros códigos normativos da AS-PG (en definitiva, fronte á *orientación autonomista*), seis serían as escollas normativas asumidas polas Normas da AS-PG 82 que, cun enfoque metodolóxico, poderían figurar como auténticas “fronteiras simbólicas” para situar a este código normativo na *orientación reintegracionista*: 1º) uso (potestativo?) do acento grave (´) e circunflexo (^), 2º) emprego restrinxido do grafema *ç* no sufixo *-çom* en palabras galegas, 3º) uso dos dígrafos *nh*, *lh* e *mh* para a nasal palatal sonora, lateral palatal sonora e nasal velar medial, respectivamente, 4º) uso do guión para unir o pronome átono enclítico ao verbo así como para unir os pronomes átonos entre si (AS-PG 1982: 21), 5º) emprego do grafema *z* no plural das palabras rematadas *z* do tipo *luzes*, *pazes*, *lápizes*, etc. e 6º) uso do grafema *v* na terminación *-vel* en palabras como *amável*, *crível*, etc.

Fóra xa das Normas da AS-PG 82, e de continuarmos por orde cronolóxica, debemos estudar, a seguir, o código normativo que a inmensa maioría da crítica especializada (Fernández 1995: 193, Outeiro 1999: 355, Peres 2001: 19, Santamarina 1995: 79) considera como a proposta normativa máis elaborada e máis representativa da *orientación reintegracionista*. Estamos a falar, por suposto, do *Estudo crítico das Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* (1983) elaboradas pola Comissom Lingüística da Asociación Galega da Língua (AGAL), que coñeceron unha segunda edición, corrixida e aumentada, en 1989.

Abonda con ler as primeiras páxinas de AGAL 83 para percibir que este código normativo entra dentro, plenamente, da *orientación reintegracionista* dado que se afirma, explicitamente, que “«retomar a ortografía tradicional»” (AGAL 1983: 45) e “«recorrer à harmonia coa ortografía luso-brasileira»” esixe utilizar (AGAL 1983: 45-59): 1º) os grafemas *j* e *g* ante *e*, *i* en palabras como *hoje*, *jantar*, *gigante*, etc. e o grafema *x* en palabras como *deixar*, *trouxo*, etc., 2º) os grafemas *b* e *v* segundo a

tradición dominante na Idade Media que coincide, case sempre, co portugués moderno, 3º) o grafema *ç* en palabras como *cabeça*, *condiçom*, *naçom*, etc., o grafema *z* ante *e*, *i* en palabras como *vezes*, *luzir*, *dizer*, etc., 4º) o *ss* duplo intervocálico en palabras como *isso*, *andasse*, *vivesse*, etc., 5º) os dígrafos *lh* e *nh* para a lateral palatal sonora e nasal palatal sonora, respectivamente, así como o dígrafo *mh* para a nasal velar en interior de palabra, 6º) o grafema *m* para a nasalidade final, 7º) a secuencia gráfica *qu* en palabras como *quadragésimo*, *quaresma*, *frequente*, etc. e 8º) de xeito sistemático o acento agudo (´), grave (`) e circunflexo (^).

De acordo coa relación anterior, é evidente que, no ámbito gráfico, tres serían as escollas normativas que, por súa vez, funcionarían como novas “fronteiras simbólicas” que, por unha banda, distanciarían a AGAL 83 das Normas da AS-PG 82 e, por outra, visualizarían un achegamento relativamente maior de AGAL 83 ao portugués padrón: 1º) a aceptación do uso do *ss* duplo intervocálico e 2º) a utilización do grafema *ç* fóra do sufixo *-çom* en casos como *cabeça*, *peça*, etc. e 3º) o uso sistemático do acento circunflexo (^) para marcar a fechazón das vogais *e* e *o* tónicas en palabras como *três*, *côncavo* e *côdea*, etc. (AGAL 1983: 59).

Nunha visión de conxunto, malia que, evidentemente, non se utilice esta terminoloxía en AGAL 83, con palabras dalgún dos seus partidarios declarados, por exemplo, Oscar Diaz Fouces (1995: 14, 2001: 9) e J. Henrique Peres Rodrigues (2001: 19), poderíamos afirmar que nesta proposta normativa a lingua (galego)-(portuguesa) se concibe como un (dia)sistema policéntrico (cando menos, galego-luso-brasileiro) conformado por non menos de tres centros parcialmente endonormativos que, por súa vez, se corresponderían con outras tres tantas variedades (para)estándar parcialmente diversificadas. Cremos que non erramos se dicimos que, como xa adiantamos en apartados anteriores, a Associação Galega da Língua concibe a lingua (galego)-(portuguesa) como unha *lingua policéntrica* ou *pluricéntrica* dotada de non menos de tres centros endonormativos quen de producir tres variedades (para)estándar cunha certa diversificación lingüística entre si.

Con palabras de José Henrique Peres Rodrigues (2001: 19), AGAL 83 (así como o resto de códigos normativos producidos por AGAL) pretendería:

A proposta normativa que representa a norma de AGAL consiste numa elaboração, desde a própria realidade lingüística do galego, de um padrão que, sem renunciar aos aspectos genuínos da fala do País, recupera a sua ligação com o sistema lingüístico no

qual se acha inserido. A sua proposta baseia-se numa visión ampla de que é uma língua, como realidade composta por diversas variedades na qual há espaço para mais de uma norma sempre que seja convergente e respeitosa com as características «estruturais» do sistema. Esta formulación resultou, de início, mui atractiva e bem sucedida, porque não só supunha a verificación de que o galego, grafado adequadamente, como ordenava a sua história, não era já mais do que uma forma de português (ou, melhor ainda, de galego-português), mas evitava, como dixemos, qualquer sensación de entreguismo a respeito de Portugal.

Con todo, a pesar da pretensión inicial de achegarse ao código normativo do portugués padrón, en xeral, como se verá nas liñas seguintes, de tomarmos o propio portugués moderno como modelo comparativo, semella que a proposta normativa de AGAL 83 se distancia menos do portugués moderno no ámbito gráfico do que se arreda deste mesmo código normativo no espazo da morfoloxía (sobre todo, nominal e verbal), xa que, na práctica, AGAL 83, ao asumir un conxunto non pequeno de formas normativas duplas (polo xeral, unha delas, de prescindirmos das diverxencias gráficas, coincidente coas propostas das NOMIG 82) no capítulo dedicado á flexión verbal e pronominal, presentaría un nivel de arredamento fronte á *orientación autonomista* relativamente menor no plano morfolóxico que na compoñente gráfica.

En síntese, sería factible concretar as diferenzas gráficas de AGAL 83 fronte ao portugués padrón en dous riscos gráficos esenciais: 1º) utilización do dígrafo *mh* para marcar a nasalidade velar en interior de palabra en *umha*, *algumha*, etc. e 2º) no rexeitamento do uso do til de nasalidade⁵⁸⁰.

---

⁵⁸⁰ A ausencia do til de nasalidade na normativa de AGAL 83 (1983: 58-62) obriga a usar as variantes finais *-çom*, *-som*, *-tom* e *-xom* (AGAL 1989: 265-266) para as palabras galegas derivadas de secuencias latinas *-CIONEM*, *-TIONEM*, *-SIONEM* e *-XIONEM* (p.e. *naçom*, *colisom*, *questom* e *flexom*) de tal xeito que, por descoñecidas no portugués padrón e por presentes en todos os códigos normativos da *orientación reintegracionista*, estes sufixos chegarán a constituírse en auténticos “símbolos gráficos” desta corrente codificatoria. Lémbrese que, con respecto a este sufixos, agás, pola ausencia dunha referencia explícita á secuencia final *-tom*, as Normas da AS-PG 82 (AS-PG 1982: 59) e PRONT 84 (Irmandades da Fala 1984: 114), coinciden coas escollas de AGAL. A maiores, deberíamos ter presente que, en 1989 (no apartado dedicado ás relacións conflitivas entre a *orientación reintegracionista* e a *orientación lusofonófila* daremos cumprida información deste suceso), tras recibir a Comissom Lingüística de AGAL (en diante, COM/AGAL) un *Manifesto* onde se lle propuña a adopción do uso do til de nasalidade e a substitución do dígrafo *mh* por *m*, a COM/AGAL (1989b: 365-370) decide admitir, opcionalmente (a título individual), o uso do til de nasalidade nas “[...] palabras terminadas em –ão procedentes da terminação latina –ANUM (*irmão*), em –ã procedentes de –ANAM (*irmã*), em –ãos procedentes de –ANOS (*irmãos*), em –ães procedentes de –ANES (*capitães*) e em –ões procedentes de –ONES (*corações*)”; isto é, aquelas solucións que se rexistran en textos medievais e que, por conseguinte, se consideraban casos de nasalidade etimolóxica. Xa que logo, para diferenciarmos dentro da AGAL entre detractores e partidarios do uso do til de nasalidade (así pois, por cuestións de carácter metodolóxico), pasaremos a designar a aqueles que usan e que son partidarios do til de nasalidade dentro

Pola contra, cando atendemos ao ámbito da morfoloxía (nomeadamente, á morfoloxía pronominal e verbal), aínda que nos centremos nas diverxencias máis salientables, comprobamos que o número de diferenzas con respecto ao portugués moderno sería relativamente superior pois:

1. No tocante á morfoloxía nominal, acéptase a posibilidade da terminación *-am* (aínda que *-ao* sería, así e todo, a variante primeira) para as palabras patrimoniais procedentes do sufixo latino *-anum* (AS-PG 1982: 31, AGAL 1983: 77) e, por conseguinte, serían factibles formas duplas como *irmám/irmao*, *mam/mao*, etc. (cos seus correspondentes plurais dobres en *-ans* e *-aos*)⁵⁸¹.
2. Con respecto ao artigo, permítense formas dobres nas contraccións entre artigo e preposición (*co/com a*; *dum/de um*; *cum/com um*) e propúgnase, como forma única, a forma contracta *polo* para *por + o* (AS-PG 1982: 29, AGAL 1989: 211-212)⁵⁸².
3. Verbo da morfoloxía pronominal: a) acéptanse as formas pronominais *ti/tu* (AS-PG 1982: 33, AGAL 1983: 88) e *el/ele* (AS-PG 1982: 33, AGAL 1989: 220), b) admítase o uso do alomorfo *no* para o pronome acusativo de P₃ tras forma verbal acabada en ditongo (AGAL 1983: 88-89), c) recóllese a alternancia de pronomes átonos *te/che* (AS-PG 1982: 33, AGAL 1989: 220) así como a contracción *cho* (AS-PG 1982: 33, AGAL 1989: 221) e *lhe-lo* (AS-PG 1982: 33, AGAL 1989: 221)⁵⁸³.
4. En relación á morfoloxía verbal paga a pena destacar a aceptación das variantes: a) *-des* e *-is* como desinencia verbal de P₅ no Presente de Indicativo en formas

---

de AGAL coa etiqueta de AGAL 2; mentres que, pola contra, os detractores e os contrarios ao emprego do til de nasalidade ficaran baixo a etiqueta de AGAL 83 ou AGAL 1. Por último, cómpre mencionar que unha síntese, ben polo miúdo, de todas as diferenzas gráficas de AGAL 83 fronte ao portugués moderno pódese consultar no *Prontuário ortográfico galego* da Associação Galega da Língua (AGAL 1985: 127-133).

⁵⁸¹ En AGAL 89 (1989: 215) coméntase que os masculinos rematados en *-am* forman o seu feminino en *-á* (p.e. *irmam/irmá*, cos seus plurais correspondentes *irmans/irmas*). Tamén sabemos por AGAL 89 (1989: 218) que os nomes rematados en *-am*, *-om* (p.e. *cam*, *camion*) forman o plural en *-ns* (*cans*, *camions*) e, de xeito optativo, en *-is* (*cais*, *camiois*), máis próximos os plurais luso-brasileiros *cães*, *camiões*. Os plurais en *-ns*, por descoñecidos no portugués padrón, conforman outro punto de diverxencia significado de AGAL coa morfoloxía do portugués moderno. Cómpre comentar, a maiores, que incluímos nesta relación, referencias a AGAL 89 e a AS-PG 82 co obxectivo de elaborar unha análise máis minuciosa de ambos os dous códigos normativos fronte ao portugués padrón.

⁵⁸² Téñase presente que en AS-PG 82 óptase, preferentemente, pola variante final *-am* fronte a *-ao* (AS-PG 1982: 31) e que, así mesmo, non se permiten formas non aglutinadas do tipo *com o* (AS-PG 1982: 30).

⁵⁸³ En AGAL 89 (1989: 221) acéptase como segunda opción fronte a forma contracta *lho* que se dá como preferente. Evidentemente, en todos estes casos, de non existir diferenzas significativas, fixemos referencia só á forma correspondente ao masculino singular.

como *andades/andais* (AS-PG 1982: 39-40, AGAL 1989: 230), b) *-che* e *-ste* como desinencias verbais para a P₂ do Perfecto en formas como *andaste/andache* (AS-PG 1982: 39-49, AGAL 1989: 230)⁵⁸⁴, c) *-im* para a P₁ do Pretérito Perfecto dos verbos da segunda e terceira conjugación como en *vivim*, *partim*, etc (AS-PG 1982: 39, AGAL 1989: 230) e d) formas do tipo *figem/fizem* e *fijo/fizo* nos perfectos irregulares (AS-PG 1982: 45, AGAL 1989: 242)⁵⁸⁵.

Precisamente, en atención a este conxunto de diferenzas gráficas e morfolóxicas, cabería situar AGAL 83 e AGAL 89 (e, insisto, por extensión, todos os códigos normativos producidos pola Associação Galega da Língua), no tocante ao seu nivel de *endonormatividade/exonormatividade*, na casiña da *semi-endonormatividade* visto que semella máis ou menos claro que nos encontramos ante un *código parcialmente exterior* en tanto en canto, con ser notable a coincidencia gráfica e morfolóxica desta proposta normativa co portugués padrón (= *exonormatividade*), asemade, tamén presenta unha serie de especificidades gráficas e morfolóxicas (= *endonormatividade*) que, unicamente, se explican, como se afirma en José Henrique Peres Rodrigues (2001: 19) “[...] desde a própria realidade lingüística do galego, de um padrão que, sem renunciar aos aspectos genuínos da fala do País, recupera a sua ligação com o sistema lingüístico no qual se acha inserido”.

Por outra banda, outros aspectos destes dous códigos normativos que nos axudarían a colocar, desde un enfoque metodolóxico, AGAL 83 e AGAL 89 na casiña da *semi-endonormatividade* sería a negación (cando menos, parcial) da validez dos *modelos* interiores, concretamente, dos escritores modernos pois en AGAL 83 (1983: 35) podemos ler⁵⁸⁶:

Neste principio 3.º incluíse o reconhecimento à cultura e literatura galega mais recentes. A opción é problemática: A maioría dos novos autores están duvidosamente emparentados (no sentido de familiarizados) coa cultura e a lingua antiga e así mesmo som duvidosamente continuadores desta. Os autores modernos, em número notável,

⁵⁸⁴ En verdade, as desinencias *-is* e *-ste*, en AS-PG 82 (1982: 40), son segundas opcións fronte a *-des* e *-che*, respectivamente.

⁵⁸⁵ En AS-PG 82 (1982: 45) *fixen* e *fixo* son as únicas formas que se admiten.

⁵⁸⁶ Así mesmo, en Maria das Dores Arribe Dopico, António Pedro Gil Hernández e João Carlos Rábade Castinheira (1984: 162) asegúrase que: “Nom se pode admitir como critério de autoridade o galego dos escritores modernos ja que na sua maioria incidem em usos incorrectos do idioma pola influência do espanhol, ao que estão submetidos por razões diversas, das que nom é a menos importante a sua formação humanística”.

desconhecem esta realidade; partem, por exemplo, a nivel ortográfico, nom da tradiçom antiga, senom do galego actual, e dependem do espanhol, em muitos casos, seja por via de imitaçom ou por via de diferencialismo, que é outra maneira de dependência.

Tamén dubidan da competencia á hora de emitir *normas prescriptivas* dunha parte dos lingüistas galegos porque (AGAL 1983: 20)⁵⁸⁷:

A autoridade emite a norma. A respeito disto, nom é doado reconhecer a autoridade normativa das *Normas* ILG (RAG) como «prescriçom» legal: a) A RAG nom é «da língua» nem está integrada maioritariamente por lingüistas e escritores literários, quer dizer, *nom* é autoridade *competente*. b) O ILG é só centro universitário de investigaçom e especializaçom, como dim os Estatutos (provisórios) da Universidade Compostelana; portanto, *nem* é autoridade *competente nem legítima*.

Así mesmo, negan a pertinencia dos usos lingüísticos da xente culta do país así como defenden a necesidade de atender a *modelos* lingüísticos foráneos (AGAL 1983: 28) porque:

O drama do idioma de Galiza estriba em que, na Terra, as classes dominantes da cultura nom se expressam em galego ou, simplemente, están a esnaquizar a cultura galega. Por isso, ignorar os estados da língua anteriores e colocar em último lugar o critério da harmonia cos outros galegos (portugês e brasileiro), usados *normalmente* polas respectivas classes dominantes da cultura, parecen-nos erros cuja seqüela máis evidente som as *Normas*, tam dependentes do espanhol como deturpadoras do verdadeiro galego.

A maiores, na páxina seguinte, ao reflexionar sobre o primeiro dos principios das NOMIG 82 (AGAL 1983: 29), dubídase, de xeito máis ou menos implícito, verbo da validez, en por si, dos usos lingüísticos populares por causa da súa intensa subordinación histórica á lingua castelá:

---

⁵⁸⁷ Tamén, en Maria das Dores Arribe Dopico, António Pedro Gil Hernández e Joám Carlos Rábade Castinheira (1984: 137) pódese ler: “Com efeito, a RAG nom é de direito nem de feito, academia da língua homologável, por exemplo, coa espanhola. Polo contrario, tem como objectivos, segundo os Estatutos vigentes (art.1.º), «cultivar las Bellas Letras en general y principalmente aquellos estudios que pueden contribuir al conocimiento de la Historia, Antigüedades, Literatura y Lengua de Galicia». O ILG, pola sua parte, é instituto universitário; isto é, a teor dos Estatutos provisórios da Universidade (art. 8.º), «Centro de Investigación y de Especialización que agrupará al personal de uno o varios Departamentos Universitarios, así como al personal necesario para el cumplimiento de sus fines». Estes, logicamente, temhem de cingir-se à investigaçom e especializaçom (universitária), nom à normativizaçom e menos ainda a actividades de «governo»”.

Estariamos de acordo com este princípio, se se admitisse como ponto de partida:

- a) Que a língua falada, muito máis do que a escrita, nom é homogénea; hai falas e falas, hai níveis de uso em cada umha delas, de jeito que as variantes da língua falada podem ser mui notáveis.
- b) Que, em particular, os usos falados do galego se acham submetidos poderosamente à pressom, prestigiada ante os mesmos falantes galegos, dos usos do espanhol, escrito e mesmo falado.
- c) Que, como conseqüência dos pontos anteriores, cumpre apoiar-se ajeitadamente, para estabelecer a língua formalizada, nas «normas» da lingüística espacial, a teor do que especificarmos na crítica ao 2.º princípio.

Por último, en Gladstone Chaves de Melo (1992: 91), partidario declarado da *orientación reintegracionista* (Melo 1985, 1986, 1992), encontramos estes tres parágrafos que nos falan da prudencia con que a *orientación reintegracionista* avalía a obra dos escritores galegos como fontes fornecedoras de *normas prescritivas* (isto é, como *modelos*)⁵⁸⁸:

Basta ler a grande Rosalia de Castro, para lá encontrar *sin, aunque, siquiera, cuyo, nin, casi, hasta* (quase sempre con /r/ epentético: *hastra*), além de formas vocabulares como *sangre* ou *apóstoles*.

Mas Rosalia é pioneira e desbravadora; optou pelo galego, mas poetou também em castelhano. Aliás, devia ser, habitualmente, hispano-falante.

---

⁵⁸⁸ En Gladstone Chaves de Melo (1986: 100-102), ademais de que se insista constantemente na visión da progresión das linguas como un fenómeno de corrupción lingüística e moral, podermos ler con respecto á lingua escrita dos escritores brasileiros: “Se é certo que aínda há escritores cuidadosos e ciosos da boa linguagem, também é tristemente certo que há hoje em dia, mormente na nova geração, um descaso completo pela língua literária, uma lamentável ignorância do que seja escrever bem. Talvez por isso mesmo tenha sido aceita com tanta facilidade, em certos meios, a ideia de «língua brasileira». [...] O ambiente espiritual do nosso tempo, caracteriza-se pelo horror ao esforço, pelo imediatismo, pela falta de sólida e madura preparação para a vida. A grande vitória é a improvisação, e a grande virtude, a audácia. Uma perigosa filosofia de êxito fácil, conjugada com a filosofia do conforto, insinuou-se profundamente entre a nossa mocidade, alterando a concepção geral da vida, pela subestima dos valores éticos e privadamente humanos. Daí aquele horror ao esforço, a fuga à reflexão, a ausência de formação longa e fecunda. Daí uma atitude de falsa independência, desrespeitadora dos valores éticos e das autoridades naturais ou constituídas. [...]. Escrever bem exige observação atenta, leitura meticulosa, estudo, reflexão, planejamento, e, depois, retoque, polimento. Tudo isso briga com o espírito da época”.

Na continuación, o galego puro foi emergindo, embora penosamente, estou certo de que por falta de norma gramatical. É de lembrar, a propósito, que a disciplinação gramatical apareceu em Portugal antes da publicação de *Os Lusíadas*, com a tentativa de Fernão de Oliveira, 1536. A esta, logo outras se seguiram: João de Barros, Magalhães de Gândavo, Duarte Nunes de Leão.

Um Armando Cotarelo ainda apresenta muitos castelhanismos e, principalmente, arcaísmos. Mas a língua já está mais castiça, ou menos promíscua.

Noutras ocasións, autores que se definen a si mesmos como reintegracionistas (aínda que, en realidade, dentro da orientación lusofonófila), non dubidan en colocar os literatos portugueses a mesma altura dos escritores galegos como parte dunha mesma literatura. Así, o pedagogo José Paz Rodríguez (1988) considera que:

Um ‘Acordo’ assim também será positivo para a nossa literatura, que será introduzida no ensino de diferentes países lusófonos e também em todas as universidades do mundo. É igual que nos podemos conhecer a Pessoa, Teixeira de Pascoaes, Eça, Aquilino Ribeiro, Torga, Castelo Branco, Saramago, Camões, Agostinho Neto, Amílcar Cabral, Manuel Bandeira, Drummond de Andrade, Machado Assis, Guimarães Rosa, Jorge Amado, Graciliano Ramos, etc.; no Brasil, Portugal, Angola, Cabo Verde, Moçambique, S. Tomé ou Guiné Bissau estes países poderao conhecer a Rosália de Castro, Celso Emilio Ferreiro, Pondal, Castelão, Pedraio, Carbalho, Fole, Risco, Viqueira e mais novos Carlos Casares, Alcalá, Bernardino Gralha, etc.

Por outra banda, xunto ao cuestionamento máis ou menos implícito dos nosos *modelos interiores* (lingüistas, escritores e usos lingüísticos da xente do país) tamén aparece na *orientación reintegracionista* unha tendencia evidente cara á aceptación dos *modelos exteriores* (nomeadamente, dos lingüistas portugueses) como centros emisores de *normas prescritivas*. Lémbrese a este respecto, ademais de toda a nómina de lingüistas portugueses e brasileiros que se cita habitualmente en apoio das teses da *orientación reintegracionista*, a apelación constante á autoridade do profesor Manuel Rodrigues Lapa como “galego” da Anadia en tanto que nacido nos límites da “[...] velha Galiza’, que chegava até o rio Mondego, alguns quilómetros máis o Sul” (Montero 1989). Idéntica opinión ofrece Isaac Alonso Estraviz (1997).

Precisamente, verbo desta insistencia na autoridade de lingüistas como Manuel Rodrigues Lapa e Joan Coromines opinaba do seguinte xeito o profesor Antón Santamarina (1978) contra finais da década de 1970:

Subíronselle-los fumes ós lusistas cando terciaron na polémica dous grandes autoridades da romanística: Lapa e Corominas. Lamentablemente, desde a Anadia e desde Barcelona vese moi enfocado [sic] o problema do galego. [...]. Prós fanáticos de Corominas (e eu sono noutros aspectos) –e pró Corominas mesmo– hai que lembralas palabras que escribiu o sabio catalán na revista Vida nova (Montpellier, 1958, nº 15) referidas ó valenciano en defensa da dualidade lingüística: «Non sería o pobo catalán o que sairía gañando se quixeramos abolir tódolos casos de dualidade lingüística: cantas máis prohibicións haxa máis gramática terá que aprende-lo home común pra poder escribir en catalán, e non convén que nunha lingua ameizada como a nosa, este peso aumente máis do que cómpre» (apud M. Sanchis Guarner, *La llengua dels valencians*, Valencia, L'Estel, 1972, p. 63).

Fóra desta cuestión, cremos que, por outra banda, todos os argumentos que demos en favor da inserción dos códigos normativos da Associação Galega da Língua (AGAL 83, AGAL 85, AGAL 88 e AGAL 89) na casiña da *semi-endonormatividade* serían útiles para que, aínda que na introdución da última das propostas normativas producidas pola AS-PG non se faga ningún tipo de mención (explícita ou implícita) á cuestión dos *modelos* lingüísticos e, por conseguinte, a pesar de que non contemos con outros razoamentos xustificativos alén do seu *código*, inserísemos as Normas da AS-PG 82 na caixa da *semi-endonormatividade*.

O mesmo ano da publicación de AGAL 83 sae á rúa o *Método práctico de lingua galego-portuguesa* (1983) de José-Martinho Montero Santalla que, á risco de nos trabucar, poderíamos definir como unha versión resumida e peneirada de reflexións teóricas de MONT 79 escrito, nomeadamente, coa finalidade práctica e pedagóxica de funcionar como un “Curso de reintegracionismo” (MONT 83: 9).

Deste xeito, en MONT 83 (1983: 8), encontrámonos coa seguinte afirmación:

O presente manual tem ante todo umha finalidade prática: tenciona ensinar a normativa reintegrada do galego, tanto no aspecto que podemos chamar passivo (leitura de textos, assi galegos como luso-brasileiros) cando no activo (escritura).

As breves justificacións de carácter teórico que precedem a cada punto han de considerar-se, pois, supeditadas a essa finalidade práctica: som simplemente unha introdución ou ambientación ao tema, reducida esquematicamente aos datos mais significativos. [...]

Pola mesma razón, non se inclúen aquí razoamentos de índole mais doutrinal: un manual práctico non podía converter-se nunha exposición de motivos.

Certamente, tanto en MONT 79 como en MONT 83 atopámonos con toda unha serie de escollas gráficas que nos permitirían asignar estes dous códigos normativos á *orientación reintegracionista*: 1º) uso dos dígrafos *lh* (Montero 1979: 14, 1983: 11), *nh* (Montero 1979: 14, 1983: 15) e *mh* (Montero 1979: 14, 1983: 25) para a lateral palatal sonora, nasal palatal sonora e nasal velar en posición medial, respectivamente, 2º) emprego dos grafemas *g*, *j* e *x* segundo a norma do portugués moderno que coincide, basicamente, coas regras da “[...] ortografía histórica do galego [...]” (Montero 1979: 13, 1983: 45, 87), 3º) emprego dos grafemas *b* e *v* de acordo coas regras da ortografía luso-brasileira (Montero 1979: 12, 1983: 61), 4º) uso do grafema *ç* e *z* ante *e*, *i* de acordo cos normas da ortografía luso-brasileira (Montero 1979: 12-13, 1983: 99, 105), 5º) aceptación do dígrafo *ss* intervocálico en atención ás normas da ortografía luso-brasileira (Montero 1979: 14, 1983: 111), 6º) emprego do grafema *m* para representar a nasalidade final (Montero 1979: 13, 1983: 19), 7º) secuencia gráfica *qu* en palabras como *quatro*, *qual*, *quanto*, etc. (Montero 1983: 125) e 8º) uso sistemático do acento agudo, grave e circunflexo segundo as normas da ortografía luso-brasileira (Montero 1979: 18, 1983: 39, 77-79, 83-84).

A maiores, do mesmo xeito que acontecía con MONT 79, en MONT 83 aparecen unha serie de escollas gráficas que, fronte a AS-PG 82, incrementan o acaroamento deste código normativo ao portugués padrón.

Fronte a AS-PG 82, o uso do grafema *ç* fóra do sufixo *-çom* en palabras como *cabeça*, *começo*, *cabeçudo*, etc (Montero 1983: 105) así como a utilización do dígrafo *ss* en vocábulos como *nosso*, *essa*, *assi*, *cantasses*, etc. (Montero 1983: 111) colocan a MONT 83 nunha posición máis achegada ao portugués padrón do que estaba a AS-PG 82. Pola contra, con respecto a AGAL 2 e MONT 79, MONT 83 rexeita, explicitamente, o uso potestativo do til de nasalidade (Montero 1983: 136) de tal xeito

que este código normativo (ao noso xuízo, por causa do seu carácter didáctico) móstrase máis comedido no tocante ao seu grao de aproximación ao portugués padrón⁵⁸⁹.

Dentro da intensísima actividade que se produciu na primeira parte da década de 1980 no tocante á publicación de códigos normativos, é mester que falemos agora do *Prontuário ortográfico da língua galego-portuguesa* das Irmandades da Fala (1984).

No PRONT 84 (Irmandades da Fala 1984: 8) afirmase:

Nom é a primeira vez na historia da Galiza que se opta por uma normativa próxima à espanhola para o galego, fugindo da que, por tradição histórica lhe corresponde; mas sempre, também é certo, houve uma resposta por parte de sectores que percebiam que esse caminho levava à conversom do galego num dialecto do espanhol, rompia a unidade estrutural da língua galega, tanto na sua dimensom diacrónica ou histórica quanto sincrónica ou actual e afastava o idioma nacional da Galiza do sistema lingüístico que lhe é próprio: o galego-luso-brasileiro.

Máis adiante (Irmandades da Fala 1984: 9), as Irmandades da Fala defínense como partidarios da *orientación reintegracionista* cando aseguran que:

Entidades como a ASPG –hoje ASPGP–, AGAL, IF, Amizade Galiza-Portugal, Associação Pedagógica Jornadas do Ensino, etc. assim quanto docentes, intelectuais e escritores opõem-se à normativa espanholizadora do ILG/AP, oferecendo a normativa reintegracionista para o noso idioma nacional, congruente com a tradição escrita do galego, a etimologia e a unidade estrutural que a nossa língua mantém como a portuguesa e brasileira, ramas de uma mesma e só arvore ou sistema.

Por último, contra o final do texto, esta frase que sitúa, inequivocamente, a PRONT 84 (Irmandades da Fala 1984: 112) dentro da *orientación reintegracionista*: “Rejeitamos, pois, para sempre, a ortografia espanhola que nada tem a ver com a língua galega”.

---

⁵⁸⁹ En MONT 79 (1979: 41) os sufixos *-çôm*, *-sôm* e *-xôm* aparecen con acento circunflexo mentres que en MONT 83 (1983: 119) perden ese acento (*-çom*, *-som* e *-xom*), feito que, cremos, implica unha maior distancia fronte ao portugués padrón e sitúa a Jose-Martinho Montero Santalla, ao redor de 1983, moi na órbita da liña normativa marcada por AGAL. Lémbrese que, a maiores, en MONT 83 (1983: 133) rexéitase, de xeito explícito, a utilización do acento circunflexo sobre *a* en palabras como *câmara*, *ânimo*, *âmbar*, etc porque “[...] na pronúncia da Galiza nom hai *a* tónico fechado, e por isto nom usamos o acento circunflexo sobre a vogal *a*” (Montero 1983: 133).

Aínda que as Irmandades da Fala non dubiden en colocar o seu propio código normativo dentro da *orientación reintegracionista*, como reconece Carlos Durão (1986a: 80), PRONT 84, con respecto aos códigos normativo producidos por AGAL, incrementa, notablemente, o achegamento gráfico ao portugués padrón porque se admite o uso: 1º) do til de nasalidade en vocábulos como *irmão*, *chão*, *irmãos*, *maçã*, *manhã*, etc. (Irmandades da Fala 1984: 23, 24, 114), 2º) do acento circunflexo para o *a* fechado en casos como *cânhamo*, etc. (Irmandades da Fala 1984: 114) e 3º) das formas *uma*, *alguma*, *nenguma*, etc. (Irmandades da Fala 1984: 116)⁵⁹⁰.

En realidade, por conseguinte, a única diferenza ortográfica significativa do padrón gráfico proposto polo PRONT 84 (Irmandades da Fala 1984: 23, 24, 114) con respecto ao código gráfico do portugués moderno radicaría na restrición da utilización do til de nasalidade a aquelas palabras galegas derivadas das secuencias latinas finais –ANUM, –ANAM, –ANOS, –ANAS, –ANES e –ONES (isto é, naqueles casos onde se considera etimolóxico) porque, como se afirma en PRONT 84 (Irmandades da Fala 1984: 23), ao tratarmos con secuencias como *irmão*, *irmã*, *folgazões* e *pantalões*, neses casos, encontrariámonos con solucións patrimoniais xa documentadas en textos medievais.

Pola contra, nos vocábulos derivados das secuencias latinas –ANEM (p.e. *pam* fronte ao portugués padrón *pão*) e –ONEM (p.e. *ladrom* fronte ao portugués padrón *ladrão*) non se aceptaría o uso do til de nasalidade de tal xeito que, ao cabo, as variantes finais –om (p.e. *milhom*) e –am (p.e. *pam*) ficarían como auténticos “límites simbólicos” da *orientación reintegracionista* fronte ao padrón do portugués estándar que, de seren superados, xa nos situarían alén das fronteiras desta corrente codificatoria.

Xa que logo, dado que PRONT 84 restrinxo o uso do til de nasalidade ás palabras derivadas das secuencias latinas anteriormente mencionadas⁵⁹¹ (porque, neses casos, o til de nasalidade se considera etimolóxico), neste código normativo (Irmandades da Fala 1984: 114), ao conservar os sufixos –çom, –som e –xom para as palabras galegas derivadas das secuencias latinas finais –CIONEM, –TIONEM, –SIONEM e –XIONEM (p.e. *cançom*, *divisom*, *reflexom*, etc.) dentro do contexto dunha imaxe de forte proximidade visual ao portugués padrón, estes sufixos anteriormente mencionados

⁵⁹⁰ Nótese que, así e todo, a distancia entre AGAL e PRONT 84 sería menor se tivéssemos presente que desde o ditame de COM/AGAL (1989b: 368-370) o uso do til de nasalidade en formas como *irmão*, *irmã*, *irmãos*, *capitães* e *corações* estaría permitido como opción persoal (isto é, en AGAL 2).

⁵⁹¹ Daquela, como se ve en PRONT 84 (Irmandades da Fala 1984: 111-112), os substantivos e adxectivos rematados en –om (p.e. *limom*) fan o plural en –ões (p.e. *limões*) e os substantivos e adxectivos rematados en –am (p.e. *cam*, *capitã*) en –ães (*cães*, *capitães*).

chegarán a funcionar como unha sorte de “restos simbólicos gráficos visuais” que continuarían a adscribir a este código normativo á *orientación reintegracionista*⁵⁹².

No tocante ao seu propio código gráfico opinan deste xeito as Irmandades da Fala (1984: 11-12):

A ortografía do galego-português baseia-se na que evoluiu no seu berço original, conservando a configuración histórico-etimolóxica do romance occidental, e representa a superación das diferentes variedades da fala num só padrón ortográfico supra-dialectal, reconciliando a economía gráfica com a fidelidade à etimologia e ao génio histórico da língua. É uma escrita diacrónica, que reflecte a continuidade nacional dos povos que a têm como própria.

Dous anos máis tarde, un dos membros da Equipa Lingüística das Irmandades da Fala, en concreto, Carlos Durão (1986a: 84) escribe⁵⁹³:

Concebemos a língua comum como uma federação de falas. Noutras palavras, a língua internacional portuguesa, língua de cultura e civilização, está constituída pola livre unión das diversas realizações idiomáticas nacionais. Na Galiza, debido a agressão secular que sofre o idioma próprio, este é, além de veículo de cultura, o máximo sinal de identidade e alicerce principal de nacionalidade. E o espinhaço desse idioma é a sua ortografia, que lhe dá soberania própria e consistência e unidade com o resto do sistema lingüístico común.

De acordo con estes dous últimos parágrafos citados así como en atención a todas as nosas reflexións precedentes sobre PRONT 84, cómpre non pasar por alto o detalle (ao noso xuízo, ben relevante) de que, con ser certo que as Irmandades da Fala se colocan a si mesmas dentro da *orientación reintegracionista* ao pé de colectivos como, por exemplo, a AGAL, este colectivo defende un único padrón gráfico para toda a comunidade lingüística (galego)-(portuguesa) cuxo nivel de distanciamento gráfico

---

⁵⁹² Lémbrase, verbo da importancia que conceden os redactores de PRONT 84 á imaxe visual da lingua, este parágrafo de PRONT 84 (Irmandades da Fala 1984: 10): “Hoje, pois, fazia-se absolutamente necessário oferecer a todos os interessados polo idioma galego, o seu presente e o seu futuro, um Prontuário que mostrasse, já à simples vista, a unidade estrutural do sistema galaico-luso-brasileiro-africano de expressom portuguesa.

⁵⁹³ Segundo figura na propia *Unidade didáctica. Pequeno Prontuario ortográfico da língua galego-portuguesa das Irmandades de Fala*, a Equipa Lingüística das Irmandades da Fala (1984) responsable deste traballo estaría constituída por Carlos Durã, José Luís Fontenla Rodríguez e José Martinho Montero Santalla.

entre as denominadas norma galega, portuguesa e brasileira sexa tan limitado que nunca nos fixera perder consciencia de que somos parte dun mesmo sistema galego-luso-brasileiro-africano. Pola contra, a Associação Galega da Língua non desbota a opción dunha lingua (galego)-(portuguesa) conformada ao xeito de lingua *policéntrica* con, cando menos, tres *centros semi-endonormativos* quen de producir, por súa vez, cadansúa variedade (para)estándar parcialmente diversificada.

Por outras palabras, así como a Associação Galega da Língua semella que segue a conceder ás “falas galegas” un certo nivel de capacidade *endonormativa* que lles permita producir unha variedade estándar parcialmente diversificada; no entanto, as Irmandades da Fala restrinxen, drasticamente, a capacidade endonormativa das “falas galegas” co obxectivo de que non perigue a consciencia de sermos unha mesma lingua (galego)-(portuguesa)⁵⁹⁴ e o futuro dese sistema lingüístico (galego-luso-brasileiro-africano) ameazado, no noso caso, pola presión do castelán. Dito por outras palabras, mentres AGAL pensa na lingua (galego)-(portuguesa) como unha *lingua policéntrica* ou *pluricéntrica* con, cando menos, tres *centros semi-endonormativos* e tres variedades (para)estándar parcialmente diversificadas; pola contra, as Irmandades da Fala semellan desexar unha lingua (galego)-(portuguesa) ao xeito de *lingua estándar monocéntrica* cun único *centro normativo* (Lisboa) e, por conseguinte, parecen apetecer a identidade gráfica plena coa *variedade estándar monocéntrica* encarnada polo portugués padrón da metrópole.

De acordo con esta liña de pensamento e visto que a presenza dos sufixos *-çom*, *-som* e *-xom* en PRONT 84 (en realidade, as secuencias finais *-am*, *-om*) constitúe a única diferenza gráfica relevante fronte ao portugués moderno, non parece imposible supoñer que as Irmandades da Fala non se encontrarían moi cómodas cun nivel de arredamento do portugués estándar no ámbito morfolóxico similar a aquel que se rexistra en AGAL 83.

Evidentemente, malia que para confirmarmos este suposto de partida non poidamos acudir directamente a PRONT 84 en canto este código normativo, ao ser un prontuario ortográfico, aborda as cuestións morfolóxicas de xeito moi tanxencial e, por conseguinte, non ofrece datos abondo como para confirmar, inequivocamente, a devandita hipótese de traballo; no entanto, ben a través das notas aclaratorias sobre

---

⁵⁹⁴ Aínda que tanto as Irmandades da Fala como os colectivos vinculados con AGAL falen habitualmente de lingua galego-portuguesa ou de lingua galega sen máis non é imposible que se elimine, en certas ocasións, o primeiro dos dous termos unidos polo guión e velaí a razón das parénteses.

determinadas escollas gráficas, ben por medio da nómina de exemplos que explican o conxunto de opcións gráficas⁵⁹⁵, encontramos neste código normativo indicios que nos permiten afirmar que PRONT 84, verbo do portugués padrón, se sitúa, no ámbito morfolóxico, nun nivel de distanciamento relativamente menor do que presentan os varios códigos normativos producidos pola AGAL.

En apoio do noso suposto de traballo, é moi interesante traer a colación o artigo xa citado de José Luís Fontenla (1986) onde, grazas ao resumo que este membro da Equipa Lingüística das Irmandades da Fala inclúe neste artigo dos *Acordos das Irmandades da Fala de 17 de Agosto de 1985*, confirmamos, con absoluta certeza, que esa entidade, desde agosto de 1985, supera o nivel de aproximación da AGAL ao portugués padrón no plano morfolóxico en tanto que acepta o uso (Fontenla 1986: 68): 1º) do pronome átono mesoclítico (p.e. *cantar-te-ei*) e 2º) da forma pronominal átona enclítica *o* tras ditongo (p.e. *deixou-o*)⁵⁹⁶.

Precisamente, en consonancia con esta liña de propiciar un maior acaroamento ao portugués padrón no plano morfolóxico, o lingüista Carlos Durão (1986a)⁵⁹⁷, presenta unha proposta para a integración do idioma galego nun futuro acordo ortográfico para a lingua portuguesa onde, con recoñecer a necesidade de conservación dunha serie mínima de solucións normativas morfolóxicas específicas para Galiza (Durão 1986a: 85-86), á vez, non dubida en asegurar que “[...] as correspondentes formas maioritarias do portugués padrão sejam também aceitadas em pé de igualdade na Galiza [...]” (Durão 1986a: 85).

Así pois, no tocante ao plano morfolóxico, aínda que pola natureza de prontuario ortográfico de PRONT 84 non contemos con datos abondo que nos capaciten para fixar inequivocamente o grao de achegamento deste código normativo ao portugués padrón; así e todo, desde os indicios que mostra este texto normativo, poderíamos afirmar que PRONT 84 se sitúa, con respecto ao portugués padrón, nalgún punto intermedio entre AGAL e os *Acordos das Irmandades da Fala de 17 de Agosto de 1985*.

---

⁵⁹⁵ Paga a pena, neste sentido, mencionar as explicacións sobre o til de nasalidade (Irmandades da Fala 1984: 23, 114-115) e os exemplos sobre o uso do guión (Irmandades da Fala 1984: 113) onde se recolle a posibilidade de alternar entre as formas pronominais átonas *to/cho*.

⁵⁹⁶ A maiores, tamén se acepta a terminación *-ão* para as palabras galegas derivadas da terminación latina *-ANEM* (p.e. *pão*) e *-ONEM* (p.e. *ladrão*).

⁵⁹⁷ Cómpre precisar que Carlos Durão, tamén membro da Equipa Lingüística das Irmandades da Fala, publica o seu artigo tan só uns meses despois de que as Irmandades da Fala no *IV Encontro Internacional da Lingua Galaico-Portuguesa* celebrado en Pontevedra durante os días 6 e 7 de decembro de 1985 decidiran abandonar o seu propio código normativo en prol do Acordo Ortográfico Luso-Brasileiro de 1945 (Durão 1986a: 84, Montero 1986: 43).

Dado que entre os límites que marcaría a AGAL (límite inferior, se queremos), por unha banda, e os *Acordos das Irmandades da Fala de 17 de Agosto de 1985* (límite superior, se así o desexamos), pola outra, teríamos que colocar o grao de aveciñamento de PRONT 84 ao portugués padrón no plano morfolóxico, non debería haber moitas dúbidas no tocante á conclusión de que este código normativo materializaría o grao máis elevado de achegamento ao portugués padrón (tamén no ámbito gráfico) de cantos códigos normativos levamos analizados até o momento. En definitiva, cremos que este código normativo debería ser colocado na casiña da *exonormatividade predominante*.

Así pois, pensamos que poderíamos distinguir dúas correntes ou pólas esenciais dentro da *orientación reintegracionista*: unha *orientación reintegracionista semi-endonormativa* ou *reintegracionismo semi-endonormativo* e unha *orientación reintegracionista predominantemente exonormativa* ou *reintegracionismo predominantemente exonormativo*. A fronteira metodolóxica entre unha e outra subdivisión interna da *orientación reintegracionista* viría dada, desde o noso punto de vista, pola fronteira metodolóxica do rexeitamento/aceptación do til de nasalidade para as palabras galegas derivadas das secuencias latinas –ANUM (p.e. *irmão*), –ANAM (p.e. *irmã*), –ANOS (p.e. *irmãos*), –ANAS (p.e. *irmãs*), –ANES (p.e. *capitães*) e –ONES (p.e. *limões*)⁵⁹⁸; isto é, para aqueles casos en que se considera etimolóxico.

---

⁵⁹⁸ A nosa opción metodolóxica, agás no tocante á terminoloxía, coincidiría, en esencia, coa visión de J. Henrique Peres Rodrigues (2001: 27) onde se distinguen “[...] duas normas reintegracionistas: uma norma que poderíamos denominar «reintegracionista avançada» e outra que poderíamos denominar «reintegracionista clássica». A fronteira simbólica entre as duas estaría marcada polo uso do til na formação dos plurais (*nações*) frente à forma mais tradicional em «-ns» (*naçons*)”. No entanto, de aceptarmos a existencia dunha división interna na *orientación reintegracionista* do tipo daquela que estamos a falar cuxa fronteira viría dada polo rexeitamento/aceptación do til de nasalidade, cómpre advertir que as súas orixes, en contra da opinión de J. Henrique Peres Rodrigues (2001: 26), deberían remontarse, ao noso xuízo, máis ala do ditame de COM/AGAL (1989b), ben (cando menos) até a publicación do PRONT 84, ben até MONT 79 pois estes dous códigos normativos xa permitían, de xeito potestativo, o uso do til de nasalidade e, por conseguinte, secuencias como *irmão*, *irmã*, etc. Evidentemente, desde este punto de vista, non tería moito sentido falar de *reintegracionismo clásico* e *reintegracionismo avanzado* dado que, ao cabo, tan clásica foi, sempre, unha postura como a outra. En realidade, semella que a *orientación reintegracionista* (polo menos, unha parte) experimentou unha especie de progresión circular pois, tras temperar as súas propostas iniciais (MONT 79) durante a década dos anos oitenta na procura dunha resposta social o máis ampla posible nomeadamente no ámbito do ensino (MONT 83, AGAL 1), contra finais desa mesma década, tras non acadar o predicamento social esperado, tornou progresivamente cara ás súas posicións de partida (AGAL 2, AOR 86, AOL 90). Lémbrese, así mesmo, para decatármonos de que o til de nasalidade sempre foi unha opción contemplada pola *orientación reintegracionista* desde as súas orixes, estoutras palabras escritas por Joan Coromines (1976: 280): “É este o punto en que sería máis difícil chegar á identidade completa com o português. Eu inclinárame a dar algún consello restrictivo de unificación neste único ponto. Temo que se se recomenda escrever *coração*, *razão*, *questão*, e mesmo *lã*, *campã*, *regiões*, *carbões*, pódese chocar con unha resistencia invencível. Tal vez sexa contraproducente a intransixencia aí. Con todo, guárdome de dar consellos resoltos e detallados neste ponto: só unha assemblea de estudiosos e literatos galegos, depois dun estudio frío, ponderado, prudente, poderá dar con unha solución viável”.

En 1998, Maurício Castro Lôpez publica o *Manual de iniciación à língua galega* onde o propio autor, ao afirmar que “Neste manual apostamos polo padrom galego da A.Ga.L.” (Castro Lôpez 1998: 56), sitúa este modelo normativo, inequivocamente, na *orientación reintegracionista*. En páxinas posteriores, o propio Maurício Castro Lôpez (1998: 66) afirma sobre este código normativo:

Se a adopção da escrita espanholizante pode facilitar o aprendizado –razom pedagógica amiúde aduzida polos seus defensores–, nom deixa de supor umha clara satelizaçom do galego ao tomar-se o espanhol como modelo prévio de referência. No lado oposto, a escolha reintegracionista implica a recuperaçom da escrita histórica galega, como património do nosso povo ao que nom devemos renunciar, e como referente que nos situa à vista do mundo no âmbito do tronco lingüístico que o nosso pais criou, mil anos atrás, e que hoje se estende polos cinco continentes, com tudo o que esta realidade oferece ao futuro galego.

A maiores, xa que o texto recolle as características gráficas definitorias da *orientación reintegracionista* como o uso: 1º) dos dígrafos *nh*, *lh* e *mh* para a nasal palatal sonora, lateral palatal sonora e nasal velar en interior de palabra, respectivamente (Castro Lôpez 1998: 15, 17), 2º) do grafema *m* para a representación gráfica da nasal final (Castro Lôpez 1998: 16), 3º) sistemático do acento agudo, grave e circunflexo (Castro Lôpez 1998: 25), 4º) do grafema *g + e, i* en palabras como *religiom*, *figem*, *relógio*, etc., grafema *j + a, o, u* en formas como *jardim*, *laranja*, *janela*, etc., grafema *x* en secuencias como *mexilhom*, *coxim*, *perexil*, etc. (Castro Lôpez 1998: 36-37), 5º) dos sufixos *-çom*, *-som*, *-xom* e *-tom* (Castro Lôpez 1998: 38), 6º) da secuencia *qu* en palabras como *quadrado*, *qual*, *qualidade*, etc. (Castro Lôpez 1998: 58), 7º) dos grafemas *b* e *v* segundo o padrón gráfico de AGAL (Castro Lôpez 1998: 59-60), 8º) grafema *ç* en vocábulos como *cobiça*, *moço*, *berço*, etc. (Castro Lôpez 1998: 69) e 9º) do dígrafo *ss* duplo en palabras como *esse*, *vossa*, *nossos*, etc. (Castro Lôpez 1998: 83), parece evidente que podemos adscribir este código normativo á *orientación reintegracionista*.

Colocados, agora, de menor a maior achegamento ao portugués padrón, todos os códigos normativos da *orientación reintegracionista* nun cadro-resumo este tería o seguinte aspecto:

ORIENTACIÓN REINTEGRACIONISTA	
SEMI-ENDONORMATIVA	PREDOMINANTEMENTE EXONORMATIVA
Normas da AS-PG 82 MONT 83 AGAL 83 (AGAL 1) MANUAL 98	(MONT 79) ⁵⁹⁹ AGAL 2 PRONT 84

4. 4. O PROBLEMA DAS ETIQUETAS PARA CADA CORRENTE CODIFICATORIA E DO NÚMERO DE CORRENTES CODIFICATORIAS

Até este momento estivemos a supoñer que toda a crítica especializada no debate sobre o proceso de codificación ortográfica e gramatical do noso idioma coincide nas etiquetas para cada unha das correntes en debate así como verbo do número de orientacións en conflito. Mais, coma xa se apuntaba en apartados precedentes, abonda cunha primeira ollada sobre o conxunto da bibliografía escrita sobre esta cuestión para decatarse de que existe unha disparidade de criterios evidente verbo das denominacións para as orientacións en debate así como no tocante á denominación máis acaída para cada unha delas e de que, por conseguinte, non hai coincidencia absoluta ao redor de que a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista* sexan as dúas únicas correntes en debate nin sequera con respecto a que esas sexan as dúas etiquetas máis apropiadas para designar a unha e outra corrente.

Plenamente conscientes de que, na amplísima bibliografía activa que aborda esta cuestión, pode existir algún texto descoñecido para nós que puidese incrementar o conxunto de etiquetas que aquí presentaremos para cada unha das correntes en debate e,

---

⁵⁹⁹ Visto que MONT 79 (1979: 19) presenta o uso do til de nasalidade como potestativo e non como obrigatorio, a paréntese fai referencia á posibilidade de que se inclúa a MONT 79 na *orientación reintegracionista semi-endonormativa*.

así mesmo, sen esquecer que algún texto do cal non temos coñecemento podería contradicir algunha das nosas reflexións tocante á cuestión das denominacións; malia todo isto, e coa información de que dispomos, aventurámonos a dar a seguinte relación de denominacións alternativas para a *orientación autonomista* e para a *orientación reintegracionista* así como a introducir algunhas reflexións xenéricas tocante a estas múltiples etiquetas.

Até onde nós sabemos, a *orientación autonomista* recibiu tamén as denominacións de: 1º) *antilusista* (Gil 1987: 245), 2º) *anti-reintegracionista* (Montero 1982b: 43), 3º) *castellanista* (Durán 1978, Brea 1990: 167), 4º) *desintegracionismo* (Montero 1983: 7, AGAL 1983: 37, AS-PG 1982b), 5º) *diferencialismo* (Herrero 1993: 182), 6º) *elaboracionista* (Valeiro 1997: 25), 7º) *elaboracionismo isolacionista* (Herrero 1998), 8º) *españolista* (Figueroa 1986: 151), 9º) *galego identificado* (Fernández 1995: 191, Santamarina 1995: 71), 10º) *galeguista* (Durán 1978, Castro 1991), 11º) *hispanófila* (Herrero 1992/1993: 143), 12º) *independentista* (Montero 1978b, 1982a), 13º) *isolacionismo* (Montero 1983: 7), 14º) *oficial* ou *oficialista* (Gil 1985: 139, Costa e outros 1988: 361), 15º) *rexeneracionista* (Fernández 1995: 191) e 16º) *secesionista* (Díaz 1995a: 16).

Pola súa banda (insisto, até onde nós sabemos), a *orientación reintegracionista* recibiu estoutras denominacións: 1º) *clásica* (Montero 1982a), 2º) *etimoloxista* (Monterroso 1979), 3º) *galego satelizado* (Fernández 1995: 191, Santamarina 1995: 74), 4º) *integracionista*, 5º) *historicista* (Monterroso 1978a), 6º) *lusista/lusitanismo* (Cabana 1978, Durán 1978, Esteban 1980: 50, Brea 1990: 167, Gil 1987: 245), 7º) *lusizante* (Santamarina 1978), 8º) *neodiferencialismo* (Monteagudo e Fernández 1982d), 9º) *recuperacionista* (AGAL 1983: 41, Arribe, Gil e Rábade 1984: 166) e 10º) *unitarista* (Gil 1985: 140).

De todo este conxunto de etiquetas poderíamos iniciar o capítulo de consideracións xenéricas coa reflexión de que, como observa José-Martinho Montero Santalha (1982a), hai un conxunto de etiquetas que, con independencia de quen as producise e con independencia de quen as utilice, semellan gozar dunha aceptación relativamente ampla entre os partidarios da parte interesada correspondente. Outras, pola contra, semella que non están completamente libres de connotacións pexorativas de tal xeito que non deixan de espertar un certo rexeitamento (maior ou menor segundo o caso concreto do que esteamos a falar) cando, producidas ou, simplemente, utilizadas por unha orientación determinada, pretenden designar á corrente contraria.

Neste sentido, mentres as denominacións de *orientación autonomista* e *orientación reintegracionista* gozan da aceptación relativamente xeneralizada dos defensores respectivos de cada unha destas dúas correntes⁶⁰⁰ até o punto de que son as etiquetas que se están a impor nos estudos que se autoproclaman “neutrais”; outras, pola contra, e agora estamos a pensar en etiquetas como *antilusista*, *anti-reintegracionista*, *castellanista*, *desintegracionismo*, *diferencialismo*, *elaboracionismo*, *españolismo*, *isolacionismo*, *oficialista* e *secesionista*, por unha banda, e *lusista/lusizante*, pola outra, non son do agrado dos partidarios da *orientación autonomista* e da *orientación reintegracionista*, respectivamente. É evidente que as connotacións pexorativas que se lle asocian a determinadas etiquetas restrinxen notablemente o seu uso e, así mesmo, é obvio que, ao ser denominacións aceptadas pola parte interesada, isto contribúe ao feito de que as etiquetas de *orientación autonomista* e *orientación reintegracionista* sexan unhas das máis utilizadas.

Verbo da frecuencia con que se empregan unha e outra etiqueta, cremos que cómpre, en primeiro lugar, facer unha referencia especial a etiqueta de *orientación lusista* ou *lusismo* pois, aínda que coñecemos casos de estudosos que, contra finais dos anos 70 (Durán 1978, Esteban 1980) e con posterioridade (Brea 1990: 167, Gil 1987: 245), empregaron esta etiqueta malia todas as connotacións pexorativas que se lle atribuíron, tamén é certo que, xa desde finais dos anos setenta, a *orientación reintegracionista* deu mostras claras de que nunca se sentira excesivamente cómoda coa etiqueta de *lusismo* ou de *orientación lusista*.

Certamente, un dos textos onde mellor se percibe o desagrado con que os defensores da *orientación reintegracionista* contemplaban as dúas etiquetas anteriores foi publicado por Rosendo Carrodegas (1982) no semanario *A Nosa Terra*, do cal, a xeito de exemplo ilustrativo, poderíamos tirar este fragmento:

Tendes razom. Os ‘lusistas’, como algúns nos chamades carinhosamente, sem dúbida –somos gente iníqua. Nom só somos a principal desgraça da Galiza nos últimos tempos, juntamente cos incéndios forestais. Somente a vossa generosidade podía esquecer que os mesmos incéndios forestais som provocados por nós, mediante a combinaçom explosiva de ‘artifícios ortográficos’ e ‘fregas de óleo’ léxico, coa subreptícia intençom

---

⁶⁰⁰ Precisamente, verbo da etiqueta *reintegracionismo*, escribe Maria do Carmo Henríquez Salido (1985: 239): “O termo reintegracionismo é o mais utilizado para definir este movimento. Já o usou V. Risco no ano 1921 na Revista «Nós» e assim aparece nos estudos de Rodrigues Lapa, Carvalho Calero, J. M. Montero Santalha, R. López-Suevos e nós próprios temos publicado alguns curtos trabalhos sobre este assunto, assim «Reintegracionismo versus desintegracionismo»”.

de fazer da Galiza um território homogéneo com Portugal nom só na escrita senom tamén na paisage: queremos converter a nossa Terra numha imagen das planícies semi-desérticas do Algarve portugués (e só tememos que assi poda parecer-se tamén ás estepárias mesetas castelhanas, meigas fora!).

Precisamente, desde finais da década de 1970, encontramos lingüistas que, ademais de falarnos de toda a problemática asociada ao uso desta etiqueta por causa dos matices despectivos que, tradicionalmente, se lle atribuíron, traballaron na procura de denominacións alternativas que caracterizasen á *orientación reintegracionista* dun xeito obxectivo e libre das pexas ofensivas que se albiscaban nas etiquetas de *lusismo* e de *lusista* (Arribe, Gil e Rábade 1984: 64, Figueroa 1986: 151, 1987: 17; Monterroso 1978a, 1978b, 1979; Montero 1982a).

Así, dado que sabemos de casos de autores contrarios á *orientación reintegracionista* que non dubidaron en mostrar os aspectos máis “escuros” do *lusitanismo* e do *lusismo* (Cabana 1978, 1982) e, xa que logo, temos constancia do emprego desta etiqueta pola banda daqueles que Benigno Fernández Salgado e Henrique Monteagudo Romero (1995: 149) designan como “opoñentes” á *orientación lusista*; é lóxico pensar que todas estes matices despectivos asociados á etiqueta *orientación lusista* e á denominación *lusismo* así como o seu emprego pola banda dos seus “opoñentes” cun ton un tanto á marxe do espírito estritamente académico tiveron moito que dicir no abandono progresivo deste epígrafe.

Así e todo, insistimos, en Angelo José Brea Hernández (1990: 67) e António Pedro Gil Hernández (1987: 245), precisamente naqueles estudosos que asumen as consecuencias últimas da integración gráfica total do idioma galego no portugués moderno, encontramos dous magníficos exemplos de como as etiquetas *lusismo* e *lusista* continuaron a ter vixencia e operatividade no marco da investigación lingüística galega, cando menos, ao longo da década dos anos noventa do século pasado.

Por outra banda, en relación co anterior, é mester pór de relevo que, malia que neste estudo afirmásemos explicitamente que a etiqueta de *orientación reintegracionista* foi unha designación maioritariamente aceptada polos defensores dunha e doutra corrente; así e todo, houbo quen, como Antón Santamarina (1981), Xesús Ferro Ruibal (1984a: 208) e Enrique Monteagudo e Francisco Fernández Rei (1982b), desde a *orientación autonomista*, contemplaron a denominación *reintegracionismo* como un “[...] eufemismo posterior e non moi afortunado porque ten moitas sílabas” (Ferro

1984a: 208). Aínda que non se afirme de xeito explícito, cremos que das palabras de Xesús Ferro Ruibal podemos deducir que a denominación *reintegracionismo*, a pesar de que esta fose a etiqueta coa cal “[...] eles se autodenominaron inicialmente e como os coñece aquela parte da sociedade que se interesou por este tema” (Ferro 1984: 208), non só pretende substituír a etiqueta *lusismo* e *lusista* senón tamén ocultar as consecuencias últimas da posta en efecto do principios teóricos básicos desa corrente.

Verbo dos comentarios de Xesús Ferro Ruibal (1984a: 208) sobre a etiqueta *lusista* e *lusismo*, se callar, non estaría fóra de lembrar que, con ser certo que hai autores que, desde moi cedo (Durán 1978), utilizaron a denominación *lusista* e *lusismo* para designar esa corrente denominada habitualmente *orientación reintegracionista*, tamén é verdade que, pois houbo autores ligados á *orientación autonomista* que case raiaron na caricatura desta orientación (Cabana 1978, 1982), resulta comprensible que unha considerable nómina de estudosos desta corrente, desde finais da década de 1970, fuxiran das etiquetas *lusismo* e *lusista* (p.e. Montero 1978a, 1978b, Monterroso 1978a, 1979) cara a outras denominacións alternativas co obxectivo de fuxir das connotacións pexorativas asociadas con esta etiqueta.

Paga a pena comentar, tamén, a circunstancia de que determinadas denominacións como:

1. *Historicista*, *etimoloxista* e *clásica* son etiquetas que, ante as connotacións pexorativas asociadas á etiqueta *lusista* e *lusismo*, semellan responder, por unha banda, á pretensión de caracterizar a propia visión sobre a codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua dun xeito neutro e, por outra, á relevancia que, por volta de finais dos anos setenta e principios dos anos oitenta, concedía a *orientación reintegracionista* ao denominado *criterio histórico-etimolóxico*.
2. *Elaboracionismo*, *galego identificado*, *galego satelizado* e *rexeneracionismo* son denominacións de recente aparición na sociolingüística galega dos últimos anos que dan conta, indirectamente, da importancia que cobraron nos últimos anos as análises de índole sociolingüística.
3. *Antilusista*, *anti-reintegracionista*, *castellanista*, *desintegracionismo*, *diferencialismo*, *españolista*, *isolacionismo*, *oficialista* e *secesionista* son etiquetas cun uso, na práctica, limitado aos partidarios da *orientación reintegracionista*, quizabes, porque non responden tanto a un intento de

caracterización neutra da orientación contraria como a unha pretensión deslexitimadora⁶⁰¹.

Por outra banda, abonda con ler o traballo de Patrich Seriot (1997) ao cal xa fixemos referencia na nosa introdución teórica para decatármonos de que a cuestión da denominación das linguas (p.e. dialecto finés-finés carelio-carelio) non constitúe un asunto, en absoluto, irrelevante.

En síntese, de acordo con ese estudo, podemos afirmar que as denominacións das linguas case nunca son “neutrais” dado que, moi a miúdo, carrexan unha forte carga simbólica no sentido de que, ademais de que poidan ter connotacións marcadamente pexorativas (p.e. falar de “chapurreado” ou de “castrapo”) ou positivas (p.e. falar de *lingua occitana* e non de “patois”) nun determinado contexto social, colocan cada idioma nunha determinada posición sociolingüística con respecto ás restantes linguas.

Neste sentido, cómpre ter moi presente que, como xa comentamos ben polo miúdo na nosa introdución teórica cando analizabamos casos como o do rusino/ruteno-ucraíno, dialecto kven-finés kven-lingua kven, dialecto tornedaliano-finés-tornedaliano-lingua tornedaliana, etc., nos procesos históricos de emerxencia dunha identidade e dunha lingua diferenciada non é estraño que aparezan varias denominacións para unha mesma realidade lingüística que, non en poucas ocasións, dan conta da *ideoloxía lingüística* subxacente dos seus produtores (p.e. *dialecto aragonés* contra *aragonés* ou *lingua aragonesa*) e que emerxa un *glotónimo* ou *glosónimo* específico para á designación da lingua e da identidade en proceso de revitalización (p.e. *rusino/ruteno* contra *ucraíno*).

Con seguridade, a saliencia dun *etnónimo* e dun *glotónimo/glosónimo* específicos para unha determinada identidade e variedade lingüística en proceso de emerxencia conforma un paso adiante decisivo no camiño de emersión desa mesma identidade e lingua en tanto que presupón unha certa consciencia de autonomía idiomática e, a maiores, ante propios e alleos, actúa como marca ben conspicua de que a comunidade lingüística respectiva xa se ve a si mesma como posuidora dunha lingua de seu.

---

⁶⁰¹ Como último testemuño das connotacións pexorativas asociadas a determinadas etiquetas así como do carácter “neutral” que se lle atribúe a outras denominacións, gustaríanos presentar estoutro texto da autoría de José-Martinho Montero Santalha (1982a): “(Aplico a cada tendéncia a denominación que parece aceptábel para a parte interesada, evitando intencionadamente as designacións coas que com freqüencia a outra parte a denomina, por resultarem, non raro ofensivas; por exemplo, a de ‘lusismo’ para a tendéncia reintegracionista, ou de ‘castelhanismo’ e ‘isolacionismo’ para a tendéncia independentista”.

Certamente, así como non pode pensar igual quen fala, por exemplo, de *lingua tornedaliana*, de *finés tornedaliano* e de *dialecto tornedaliano* ou de *lingua asturiana* e de *dialecto asturiano*, do mesmo xeito semella que non opinará igual quen fala de *lingua galega* (ou simplemente de *galego*), de *galego-portugués* e de *Português da Galiza*. Así, mentres a etiqueta de *lingua galega* remite, inequivocamente, ao convencemento de que o conxunto das falas galegas conforman unha lingua de seu diferente do castelán estándar e do portugués estándar; pola contra, as dúas restantes denominacións conducen, indubidablemente, á convicción de que as falas galegas non son unha lingua autónoma verbo desoutro amplísimo conxunto de variedades lingüísticas que, polo xeral, se agrupan baixo a etiqueta de portugués (estándar). Alén disto, mentres que a etiqueta de *lingua galego-portuguesa* ou de *galego-portugués* orienta cara á imaxe de que as falas galegas posúen un certo grao de autonomía lingüística semellante a aquel que atribuíriamos ao asturiano, ao mirandés e ao leonés cando nos atopamos con etiquetas como *asturiano-leonés* ou *asturleonés*, a denominación de *Português da Galiza* remite a un ínfimo grao de autonomía lingüística para as nosas falas similar a aquel que lle asignariamos ás variedades lingüísticas de Quebec cando nos atopamos con denominacións como *francés de Quebec*.

Fóra xa desta cuestión, consideramos pertinente mencionar a existencia dunha serie de autores que, cando menos, como Xesús Ferro Ruibal (1984a, 1984b), Klaus Bochmann (1986), Sabine Taschenberger (1990), Mª Rosa da Rocha Valente (1990) e Johannes Kabatek (1994) enxergan tres tendencias no debate sobre a codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua. Entre este conxunto de estudosos, se callar, deberíamos destacar a obra de Xesús Ferro Ruibal, Klaus Bochmann (1986) e Sabine Taschenberger (1990), que presentan como elemento común a consideración dunha corrente que esta última estudosa (Taschenberger 1990: 136) denomina como *diferencialismo popular*⁶⁰².

---

⁶⁰² Xesús Ferro Ruibal (1984a: 187, 1984b: 43) fala de *populismo* mentres que Klaus Bochmann (1986: 23) e Johannes Kabatek (1992: 65) de *tendencia diferencialista*. Nesta liña, en 1978, o profesor Antón Santamarina (1978) xa facía referencia á circunstancia de que o desexo de marcar distancias fronte ao castelán desencadeara tres tipos de posturas diferencialistas: 1^a) *vulgarista* (dá entrada nos textos literarios a variantes esporádicas ou moi localistas do tipo *esquirtor*, *difrente*, *esperencia*, etc.), 2^a) *arcaizante* (encheu os nosos escritos de ren, prol, acaescer, etc.) e 3^a) *lusizante*. Ás veces, segundo Antón Santamarina (1978), determinados autores mesturan estas tres facetas da *postura diferencialista* nun mesmo texto.

Xesús Ferro Ruibal (1984b: 43) define esta corrente do seguinte xeito:

A opción populista ten como criterio único o falante. É correcto o que digan os falantes. E, se os falantes, como mecanismo de defensa fronte a outra lingua parecida, inzan a fala de innecesarios hiperenxebrismos, tamén estes son correctos. No caso galego, coa obsesión de afirma-la personalidade do galego fronte ó castelán, o populismo promocionou canto axudase a facelo incomprendible para os non galegos. Así esta opción lévanos a usar sen criterio palabras como *conexo*, *Dios*, *cuchilo* e similares. Pero o populismo non é a solución, por moito que o uso seña a espiña dorsal de toda boa gramática. A lingua “standard” precisa coherencia e polo tanto hai que limpar de barbarismos a lingua; hai que escoller entre tódalas variantes existentes e, no caso dunha lingua antes oprimida, non se pode dar sen máis, por boa a deriva (non espontánea) da lingua. O falante non pode ser o único punto de mira.

Segundo Sabine Taschenberger (1990: 136) o *diferencialismo popular*, ou as posturas *vulgarista* e *arcaizante* como lles chama Antón Santamarina (1978), foi unha corrente protagonizada non tanto por lingüistas como por “partisanos” ou “patriotas” do noso idioma que, malia o seu desexo consciente de autodefensa e dignificación da lingua galega fronte ao castelán, por causa dos seus moi escasos coñecementos científicos que lles impedían buscar solucións lingüísticas alén da fala das clases populares que historicamente conservaran a lingua galega, non poucas veces caeron no vulgarismo, no arcaísmo, no hiperenxebrismo, etc., de tal xeito que o resultado final, desde un punto de vista científico e desde a necesidade dunha dignificación do idioma, non sempre foi moi positivo.

De todos os xeitos, sexa como fose, cómpre deixar ben claro que, xa en 1992, Johannes Kabatek (1992: 65-66) falaba da necesidade de prescindir desta corrente na medida en que sempre fora, historicamente, unha orientación minoritaria (isto é, máis ou menos individual), ocasional e extrema así como porque, hoxe en día, carece de seguidores (agás curiosas excepcións) e, a maiores, vese como moi anticuada.

Agora ben, se o *diferencialismo popular* foi unha corrente máis de “patriotas” que de lingüistas non aconteceu o mesmo coa orientación que Xesús Ferro Ruibal (1984a: 195, 1984b: 45) designa como “utopía foneticista” en tanto en canto esta corrente non só contou, como se pode ver en Xesús Ferro Ruibal (1984a: 195-207, 1984b: 46), cunha certa tradición na historia da lingüística galega senón que, aínda hoxe, á marxe do propio Xesús Ferro Ruibal (1984a, 1984b, 1986c, 1992, 2001e), goza

do apoio máis ou menos comprometido de lingüistas como Francisco Fernández Rei (1995) e Xulián Maure (1991).

Tal e como o define Xesús Ferro Ruibal (1984b: 45):

O foneticismo é un movemento lingüístico internacional que pretende unha reforma da ortografía utilizando este criterio: un só signo para cada sonido e só un sonido para cada signo. Criterio de onde se deduce a supresión das poligrafías (representar un mesmo fonema con varios fonogramas: /k/ representado por c, k, qu; /b/ por b e v), a supresión das polifonías (un mesmo fonograma para representar varios fonemas: a letra c representando /k/, /0/, /s/), a supresión das homografías (caso do “read” inglés que equivale a /rid/ e mais a /red/, leo e lin), e a supresión das heterografías (escribir de xeito distinto o mesmo morfema, en contextos nos que o pronunciamos do mesmo xeito: coñeces, coñezo).

Os beneficios dunha “[...] ortografía fonética ou, mellor, fonemática [...]” (Ferro 1984b: 45) serían, en esencia, segundo Xesús Ferro Ruibal (1984b: 45):

[...] non son posibles as faltas de ortografía e na que todo o que sabe falar, sabe escribir. Unha ortografía verdadeiramente revolucionaria que liquida os convencionalismos etimoloxistas de escribir ver pero caber, a ver pero haber, queixo pero queijo, e similares, por clasistas, xa que para aprender a manexar estas diferencias hai que ter uns estudos lingüísticos non elementais, e, obxectivamente, a sociedade non dá todas esas oportunidades. Polo tanto, a función tácita da ortografía dominada polas herencias etimoloxicas é a de impedir que as clases baixas teñan fácil acceso á cultura dominante. Os foneticistas califican de ‘ortografía burguesa’ á ortografía que esixe saber moitas regras e un chisco de latín para escribir con corrección e para, polo tanto, poder superalas probas ‘culturais’ de acceso a un posto de traballo.

En resumo, para Xesús Ferro Ruibal (1986a):

Para empezar eu son da idea de que as consideracións sociopolíticas son elementos periféricos e perturbadores á hora de establecer unha ortografía, como o serían para describi-lo sistema verbal, a táboa de multiplicar ou o sistema periódico. Evidentemente, a mellor ortografía, e ningún filólogo poderá enmendarme, é a fonolóxica: aquela na que a cada fonema corresponda un grafema e na que, polo tanto, case nunca habería faltas de ortografía. Esta podería empezar por suprimir tódolos

haches (como o fixo practicamente o italiano) e tódolos uves (como fixo o euskera) e as marcas do acento (como o latín ou o inglés); e podería continuar pola redución de tódolos grupos consonánticos chamados ‘cultos’ e que aquí case ninguén pronuncia. A primeira consecuencia sería que chegase con saber fala-lo galego para sabelo escribir e non sería preciso, como agora; saber algo de latín e tamén algo de portugués. [...].

Unha ortografía que seguise ese criterio non sería ningunha chocallada estrafalaria, senón a avangarda das ortografías europeas, á altura da rumana e da italiana. Sería unha ortografía feita mirando ó presente sen complexos, [...]. [...] Por aí van as propostas de reforma da ortografía francesa, por poñermos un caso. Todas se fixeron así: incluso as que neste século fixo o portugués, que, os lusistas galegos queren copiar na letra pero non na intención. [...]

Esta é a miña opción fonoloxista, que non se marca obxectivos supraortográficos, como é o caso das que pretenden introducimos nunha especie de OTAN ortográfica, tería, seino ben, que facer concesións á escritura histórica. Pero non é menos científica que calquera das outras propostas que arman tanto boreo.

Desde a premisa de que non ten ningún sentido reiterar toda a nosa argumentación verbo dos “puntos escuros” da escritura fonográfica pura (isto é, da estrita correspondencia un-a-un entre fonemas e grafemas) e aínda que somos conscientes de que o propio Xesús Ferro Ruibal (1984a: 205-207, 1984b: 46) xa apuntaba parte da problemática que subxace á posta en efecto do principio fonémico de “un fonema, un grafema”; no entanto, cremos que non estaría fóra de lugar lembrar parte da nosa teorización sobre os sistemas gráficos na medida en que ese exercicio de memoria podería axudarnos a comprender como, con ser un código gráfico baseado nunha estrita correspondencia un-a-un entre grafema e fonema, en aparencia, o sistema gráfico “ideal” para a pretensión de acadar unha socialización masiva da escritura e lectura en lingua galega pois é esperable que nun sistema gráfico de tal condición fose comparativamente máis sinxelo aprender a ler e a escribir, así e todo, a intención de reformar a nosa ortografía na liña dunha escritura máis *fonémica* nunca chegou a prevalecer entre os nosos lingüistas.

Verbo desta cuestión, en primeiro lugar, temos que ter moi presente que os estudosos que parten, como acontece no caso anterior, consciente ou inconscientemente, da premisa teórica de que un código gráfico sería tanto máis perfecto e operativo (tanto

desde o punto de vista lingüístico como desde un enfoque psicolóxico, pedagóxico e sociocultural) canto máis se achegase ao “ideal” da escritura fonográfica pura (isto é, á estrita correlación un-a-un entre fonema e grafema) están a manexar unha concepción propia da corrente estruturalista que, con posterioridade aos anos setenta do século pasado, se demostrou que non era demasiado acertada nin “realista” porque: 1º) obedecía a unha visión moi superficial dos sistemas gráficos onde non se tiña presente que todos os sistemas gráficos, en maior ou menor medida, presentan algún tipo de disociación nas correspondencias un-a-un entre fonemas e grafemas (mesmo o finés) e que este tipo de disonancias, polo xeral, non son arbitrarias pois responden á necesidade de achegar algún tipo de información morfolóxica até o lector e 2º) desde o “ideal” da escritura fonográfica pura non sería imposible caracterizar a unha nómina considerable de códigos gráficos (por non dicir a todos) como sistemas “caóticos”, “pouco eficientes” ou, cando menos, de “ortografías mellorables”/“malas ortografías” (todo dependería, ao cabo, do referente comparativo) porque, á derradeira, todos eles son máis ou menos morfémicos.

En verdade, de analizarmos calquera sistema gráfico desde o punto de vista do criterio fonémico (isto é, desde unha estrita correlación un-a-un entre fonema e grafema) non só os sistemas máis arredados da nosa área cultural como a escritura chinesa ou os silabarios senón, incluso, sistemas gráficos máis próximos a nós como o inglés ou o francés aparecerían como códigos relativamente “caóticos” en tanto en canto, en todos eses sistemas gráficos, verbo de sistemas gráficos máis próximos ao “ideal” fonémico (p.e. con respecto ao galego), aparecería un maior ou menor número de disociacións na correspondencia exacta entre fonemas e grafemas.

Agora ben, cómpre recoñecer que é moi difícil caracterizar como sistemas “caóticos”: 1º) á escritura chinesa porque, ademais de contar cunha historia milenaria, é plenamente operativa no contexto sociolingüístico da diversa e complexa China actual, 2º) aos sistemas gráficos do inglés e do francés porque permiten superar a amplísima diversidade dialectal dos territorios anglófonos e francófonos e, a maiores, non se revelan como sistemas gráficos inoperantes nos procesos de ensinanza-aprendizaxe da lecto-escritura e 3º) aos silabarios visto que, por exemplo, co silabario cree, a comezos do século XX, se acadou un dos índices de alfabetización máis elevados do mundo.

Por outra banda, de levarmos até as súas últimas consecuencias o principio *fonémico*, comprobaríamos que mesmo o sistema gráfico do finés podería ser caracterizado como un código gráfico parcialmente “caótico” se pensamos que, como

vimos na introdución teórica, incluso neste sistema gráfico encontramos casos de disociación na correspondencia exacta un-a-un entre fonemas e grafemas e que unha transcripción fonética respondería moito mellor ao “ideal” da escritura fonográfica pura.

Así pois, se, como dixemos na introdución teórica, todos os sistemas gráficos, sen excepción, se sitúan nun *continuum* gráfico que vai desde o polo extremo da fonografía pura ate o polo extremo contrario da morfografía pura e se, por conseguinte, todos os sistemas gráficos se colocan nalgún punto intermedio deste *continuum* gráfico, non debería haber ningunha dúbida de que, como reconece implicitamente o propio Xesús Ferro Ruibal (1984b: 46), o convencemento de que un sistema gráfico necesita ser reformado para achegarse máis ao “ideal” de “un fonema, un grafema” será sempre unha cuestión relativa porque, á derradeira, poderá variar segundo o sistema gráfico que actúe como referente comparativo⁶⁰³.

Por poñermos exemplos concretos, por moi imperfecto que nos puidese parecer o noso sistema gráfico porque nos encontramos con casos de dous grafemas que se corresponden cun só fonema (p.e. *b* e *v* para o fonema bilabial oclusivo sonoro), de un único grafema que se correlaciona con dous fonemas (p.e. o grafema *c* para o fonema interdental fricativo xordo e para o fonema velar oclusivo xordo e o grafema *x* para a palatal fricativa xorda ou para o grupo culto /ks/) e un grafema sen fonema asociado (p.e. *h*); así e todo, o noso sistema gráfico representaría case o “ideal” a conseguir para aqueles que, desde os “caóticos” sistemas gráficos do inglés ou do francés, soñan con acadar unha ortografía comparativamente máis *fonémica*.

Agora ben, a ciencia lingüística dos últimos anos non só nos aprende que a caracterización dun sistema gráfico como “mellorable” pode variar segundo o termo de referencia senón tamén que un sistema gráfico tradicionalmente caracterizado como “caótico”, “pouco eficiente” ou “mellorable” polos lingüistas pode, á marxe de comparacións con outros sistemas gráficos, transformar radicalmente esa imaxe primeira se transcendésemos a análise habitual dos sistemas gráficos desde o punto de vista exclusivo da correspondencia entre grafemas e fonemas.

Neste sentido, como vimos na introdución teórica, se o sistema gráfico do inglés se estuda desde o enfoque das correspondencias entre grafemas e morfemas, decatariámonos de que as disociacións entre grafemas e fonemas non son arbitrarias

---

⁶⁰³ A este respecto, escribe Xesús Ferro Ruibal (1984b: 46): “Con todo no caso do castelán estamos en presenza dunha ortografía que non é das máis etimoloxistas e que franceses e ingleses lles parece un soño comparadas ás deles”.

senón que responden á necesidade de transmitir algún tipo de información morfolóxica cara ao lector.

Así pois, tal e como intentamos pór de relevo no apartado da introdución teórica dedicado á *grafización*, nas últimas achegas teóricas á problemática da escritura, cada sistema gráfico téndese a ver como unha resposta e solución histórica relativamente “adeuada” á totalidade específica e única de condicionantes lingüísticos e extralingüísticos que debeu, debe e deberá afrontar ese código gráfico concreto á hora de pór por escrito un determinado idioma. A maiores, desde un punto de vista estritamente lingüístico, o anterior tradúcese nunha proporcionalidade concreta tocante á cantidade de información fonémica e morfémica que transmite cada código gráfico co obxectivo de responder ás necesidades de cada sistema gráfico no seu contexto sociolingüístico correspondente.

Xa que logo, se a configuración final de cada sistema gráfico non só debe ser analizada en atención á correspondencia entre grafemas e todos os niveis constitutivos dese idioma senón tamén en atención ao ámbito histórico e sociocultural en que este se forxou, opera e funcionará no futuro, a imaxe da inmensa maioría de sistemas gráficos variará radicalmente. Así, por exemplo, desde este punto de vista sociolingüístico, verbo da escritura chinesa, percibimos que o elevado número de unidades gráficas (en aparencia, daquela, un sistema moi mellorable para aprender a ler e escribir): 1º) permite a comunicación gráfica entre falantes de diferentes linguas (isto é, posibilita superar a inintelixibilidade mutua entre falantes), 2º) actúan como un forte vínculo de unión entre os cidadáns de China e como símbolo ben conspicuo da súa cultura milenaria e 3º) resultan máis sinxelas de aprender e de utilizar polos nenos do que pensaban os lingüistas occidentais e, ademais (como lle acontece, tamén, a ortografía do inglés), son abondo atractivas para o lector experimentado.

Así pois, como vimos na introdución teórica, todo sistema gráfico (mesmo o finés onde nos atopamos co código gráfico máis achegado ao “ideal” de “un grafema, un fonema”) necesita, desde un punto de vista estritamente lingüístico, dun certo distanciamento da estrita correlación un-a-un entre fonema e grafema porque isto simplifica o inventario de unidades gráficas, minimiza a necesidade de reformas gráficas periódicas, permite superar un certo grao de diversidade dialectal no interior dun idioma e achega un certo grao de información morfolóxica.

De acordo con isto, se optamos, en galego, por un sistema gráfico cunha correspondencia exacta un-a-un entre fonema e grafema encontrariámonos con que non,

necesariamente, reduciríamos o inventario de unidades gráficas (estaríamos obrigados a dar conta graficamente do noso sistema fonolóxico seseante e do noso sistema fonolóxico con gheada)⁶⁰⁴, necesitaríamos dun maior número de reformas periódicas do noso sistema gráfico e perderíamos a posibilidade de que secuencias gráficas diferenciadas como *a ver* e *haber* achegasen información morfolóxica ao lector experimentado (isto é, eliminaríamos a opción de visualizar graficamente que estamos ante palabras diferentes).

Por outra banda, se, á marxe de calquera outra consideración, o noso único obxectivo fose simplificar ao máximo o proceso de ensinanza-aprendizaxe da lecto-escritura coa finalidade de socializar masivamente a capacidade de ler e escribir en lingua galega; se callar, e postos a defender posicións lingüísticas extremas, non deberíamos propugnar unha reforma da nosa ortografía cara a unha maior correspondencia un-a-un entre fonema e grafema senón que deberíamos defender a adopción dun silabario porque a ciencia lingüística sabe que os silabarios facilitan tanto o proceso de ensinanza-aprendizaxe da lecto-escritura como unha alfabetización masiva.

Mais, de seguro, calquera lingüista que escoitase semellante afirmación, por moi xustificada e razoada que esta estivese desde un punto de vista estritamente científico, non dubidaría en asegurar que unha proposta desa condición non é máis que unha “arrouxada sen sentidiño ningún” porque, de xeito máis ou menos consciente, todo lingüista sabe que un sistema gráfico dado, con todas as súas virtudes e defectos, é sempre froito dun proceso de construción histórica en consonancia cun contexto cultural e social concreto que condiciona a súa fasquía final de tal xeito que, cando está máis ou menos consolidado, os anos de tradición e experimentación gráfica precedentes que conduciron a esa estabilidade relativa dificultan, notablemente, calquera intento de reforma gráfica por moi pequena ou insignificante que esta puidese parecer.

Porén, e sobre o suposto de que para o sistema gráfico do idioma galego fose posible unha reforma radical do tipo daquela que tivo lugar no turco onde o alfabeto latino desprazou ao alfabeto árabe, isto non implica que, unha vez que chegamos a un sistema gráfico cunha correspondencia exacta un-a-un entre fonema e grafema, rematásemos, de vez, coa posibilidade de que non se seguisen a cometer erros gráficos (p.e. na puntuación dos textos) e, probablemente, como vimos na introdución teórica, os erros gráficos continuarían a concentrarse nas camadas máis desfavorecidas da nosa

---

⁶⁰⁴ Evidentemente, tamén cumprirían, por exemplo, grafemas diferentes para o fonema palatal fricativo xordo e para o grupo culto /ks/.

sociedade porque, ao cabo, a capacidade de escribir correctamente un idioma non depende tanto da tipoloxía do sistema gráfico como da cantidade de recursos que dedique esa sociedade ao proceso de ensinanza e aprendizaxe da lecto-escritura así como co compromiso desa mesma sociedade co proceso educativo dos seus nenos.

En definitiva, por moi adecuado que nos puidese parecer a estrita correspondencia un-a-un entre fonema e grafema á hora de alfabetizar a nosa sociedade en lingua galega, a ciencia lingüística apréndenos que os factores estritamente lingüísticos fican sempre condicionados a condicionantes extralingüísticos até o punto de que, se unha sociedade se compromete, pola razón que sexa, cun determinado sistema gráfico por moi complicado que este puidese semellar desde un punto de vista estritamente técnico (p.e. o sistema gráfico do xaponés) así como co seu idioma, de seguro que se acadaría unha alfabetización ben masiva con ese mesmo código gráfico.

De todos os xeitos, con independencia de que poidamos estar máis ou menos de acordo con este tipo de propostas de reforma gráfica sobre o principio fonémico de “un fonema, un grafema”, cómpre recoñecer que, polo xeral, a “utopía foneticista” non tivo demasiado predicamento entre os lingüistas e que, en todo caso, sempre recibiu unha maior atención por parte de lingüistas vinculados coa *orientación autonomista* que coa *orientación reintegracionista* porque, evidentemente, o principio *fonémico* de correspondencia un-a-un entre fonema e grafema sempre será moito máis interesante para quen está a pensar en achegar a ortografía ás variedades lingüísticas vernáculas que para aquel que desexa marcar distancias verbo da fala popular.

Paga a pena, antes de rematarmos con este apartado, comentar o caso de Leodegário A. de Azevedo Filho (1987/1988: 106-109) que chega a discriminar até cinco correntes dentro do debate tocante á codificación ortográfica e gramatical do noso idioma: 1º) *independentista* (Instituto da Lingua Galega e Real Academia Galega), 2º) *dialectal* (escritores de comezos do século XIX e seguidores destes), 3º) *interdialectal*, 4º) *supradialectal* ou *reintegracionismo moderado* (AS-PG e AGAL) e 5º) *reintegracionismo radical* (Manuel Rodrigues Lapa).

4. 5. ANÁLISE DOS PRINCIPIOS COMÚNS ENTRE A ORIENTACIÓN AUTONOMISTA E A ORIENTACIÓN REINTEGRACIONISTA

A pesar de seren a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista*, en principio, dúas correntes profundamente enfrontadas entre si, podemos encontrar entre

ambas as dúas tendencias unha serie de puntos de contacto que nos falan dunha certa e relativa relación.

Un primeiro principio común a ambas as dúas tendencias é a consciencia que teñen de si mesmas ambas as dúas posturas de ser a opción máis adecuada para levar a efecto o proceso de rearticulación da comunidade lingüística galega que permitise, ao cabo, transcender a actual conxuntura de submisión ao idioma español.

En principio, fose na *orientación reintegracionista*, fose na *orientación autonomista*, de encontrarnos con enfoques que partisen da premisa teórica de que, no contexto das modernas sociedades contemporáneas, un proceso de recuperación dos usos sociais do noso idioma sempre precisa do concurso dun certo nivel de codificación gráfica e gramatical e de que a decantación por unha ou por outra corrente codificatoria, con ser unha decisión moi relevante, nunca será un factor decisivo en tanto que as medidas adoptadas no plano da *planificación da estrutura* (correctas ou incorrectas) fican sempre subordinadas á presenza ou ausencia dunha política lingüística encamiñada realmente ao obxectivo prioritario da promoción social do idioma galego; estaríamos sempre ante posturas que cabería designar como moderadas xa que, ao cabo, existiría unha consciencia clara de que, por moito ou pouco que puidese incidir un determinado código normativo na *planificación social* do idioma galego, ningún modelo normativo garantiría, en por si, o éxito no longo e difícil proceso da recuperación dos usos sociais do idioma.

Dentro desta visión comedida poderíamos colocar, por exemplo, a José-Martinho Montero Santalha (1976, 1982b, 1986), que, desde a *orientación reintegracionista*, non dubida en recoñecer que optar por algún dos modelos normativos propostos por esta corrente codificatoria, con ter evidentes efectos positivos cara á recuperación do uso social do galego en tanto que estes permitirían peneirar o noso idioma de “[...] castelhanismos introduzidos na fala popular nos últimos tempos [...]” (Montero 1982b: 45) e, por conseguinte, romper co “[...] secular proceso de colonización lingüística” (Montero 1982b: 45) e co “[...] noso isolamento lingüístico dos luso-brasileiros [...]” (Montero 1982b: 45) de tal forma que así evitariamos que a nosa lingua “[...] degenerase no futuro en mero dialecto do español” (Montero 1982b: 45); non sería garantía de éxito final no proceso de recuperación dos usos sociais da lingua galega porque, ao cabo, as decisións tomadas no ámbito da *planificación da estrutura* serán eficaces, ou non, segundo fosen acompañadas, ou non, das solucións e das determinacións políticas adecuadas (Montero 1982b: 45).

Por outras palabras, na visión dalgún dos máis destacados teóricos da *orientación reintegracionista* como José-Martinho Montero Santalha (1976, 1982b, 1986), a *planificación da estrutura* vese como un instrumento vital e indispensable para a *planificación social* do idioma en tanto en canto a ausencia dun nivel mínimo de codificación ortográfica e gramatical para o noso idioma, no contexto da nosa sociedade moderna, provocaría unha fuxida masiva de usuarios da nosa lingua cara ao castelán. Mais, á vez, tamén hai unha consciencia clara de que o escoramento por unha ou outra orientación codificatoria así como a escolla dun ou doutro código normativo non pode garantir, á marxe de calquera outra consideración, o fracaso ou o éxito na empresa da recuperación plena dos usos sociais do noso idioma porque, en última instancia, esa decisión (por moi correcta que esta fose) sempre operaría na conxuntura dunha interconexión entre complexas e múltiples forzas sociais, políticas, culturais e económicos que, todas xuntas, serán determinantes.

Precisamente, en 1976, Xosé-Martiño Montero Santalla (1976: 6) exemplificaba esta posición moderada co seguinte parágrafo:

Obxectárasenos: cunha ortografía portuguesa as garantías de supervivencia da fala nativa da Galiza non serían maiores. Talvez; mas polo menos debe ficar claro que a boa intención da nosa ortografía actual vai descamiñada; é errado –alén de inútil– opor solucións ortográficas a unha problemática de natureza socio-política.

Así, desde esta mesma postura temperada, José-Martinho Montero Santalha redacta, anos máis tarde, o seguinte texto (Montero 1982b: 45)⁶⁰⁵:

Todos estamos de acordo em que sem normalização social o idioma nom se salvará é que, portanto, calquer normativização acabará sendo inútil: non cabe dúbida de que normativizcom por si só nom pode libertar o nosso idioma de todas as travas que hoje o atam, que som de natureza política e exigem portanto soluçons políticas. Todo isto é certo e até evidente. Pero sería errado deduzir dai que normativização nom tem

---

⁶⁰⁵ En 1986, José-Martinho Montero Santalha (1986: 38) repite, integramente (agás pequenas modificacións de carácter gráfico), este mesmo parágrafo: “Todos estamos de acordo em que sem normalização social, o idioma nom se se salvará e que, portanto, qualquer normativização por si só nom pode libertar o nosso idioma de todas as travas que hoje o atam, que som de natureza política e exigem portanto soluções políticas. Tudo isto é certo e até evidente. Mas seria errado deduzir daí que a normativização nom tem importância. Devemos afirmar justamente o contrário: sem uma normativização prévia, resultará difficilíssima e quiça impossível uma autêntica normalização social do uso do idioma”.

importancia. Devemos afirmar justamente o contrario: sem unha normativización previa, resultará dificultísima e quizá imposible unha auténtica normalización social do uso do noso idioma.

Bernardo Penabade (2000), máis recentemente, tamén podería incluírse dentro desta tendencia relativamente moderada:

Neste momento histórico deberíamos ter en conta que normalizar un idioma consiste en recuperar e ampliar os seus usos, ao tempo que se procura maior calidade no código. O prioritario é que se use máis e mellor o galego. Neste punto os reintegracionistas non acreditamos ingenuamente en que a reforma da normativa vaia resolver todos os problemas, mas temos a certeza de que a súa modificación con criterios histórico-etimolóxicos contribuirá notablemente a dinamizar o uso social.

Agora ben, ao pé desta posición na *orientación reintegracionista* que, no tocante ao enfoque da relación entre a *planificación da estrutura* e a *planificación social* do noso idioma, denominabamos como moderada convive outra postura que non dubida en asegurar, de xeito explícito, que, no contexto actual de constante ameaza do castelán á lingua galega, os códigos normativos propostos pola *orientación reintegracionista* serían a única vía que permitirían acadar o horizonte final da recuperación plena dos usos sociais da lingua galega.

Na esteira dun pensamento máis exclusivista do tipo que nos encontraríamos, por exemplo, en autores da *orientación reintegracionista* como Santiago Esteban Radio (1980), ademais de asegurarse que os códigos normativos da súa corrente (en concreto, as Normas da Comisión 80, as Normas da AS-PG 80/1 e as Normas da AS-PG 80/2) son necesarios e indispensables para acadar a socialización global do idioma na medida en que, con palabras de Santiago Esteban Radio (1980: 46-52), o labor “[...] descontaminante [...]” executado pola “[...] normativización lusista [...]” para eliminar “[...] toda a contaminación lingüística española introducida no galego” permitiría: 1º) achegar o idioma galego ao portugués, 2º) superar o conflito lingüístico e 3º) acadar a restauración plena dos usos sociais da lingua galega. Despois disto, afirmase en Santiago Esteban Radio (1980) que a *orientación autonomista*, por medio da ocultación do conflito lingüístico baixo o eufemismo de bilingüismo e do estatuto de cooficialidade

entre lingua galega e lingua española, procura a substitución do idioma galego polo castelán.

Verbo desta cuestión, escribe Santiago Esteban Radio (1980: 47):

A situación lingüística galega está agora na situación b) conflito lingüístico con existencia de diglosia. Para que non pasemos a situación c) asimilación total ao español cómpre rachar co dominio político-económico que xenera todo o demais. Mentres non se consegue este obxectivo será preciso facer que o pobo galego tome conciencia lingüística, que valore debidamente o noso idioma o que contribue a que adquira ou reforce a súa identidade nacional. Para isto até a normativa que se faga ten influxo porque se a facemos con criterio de recuperación e reintegración, ao galego autóctono, limpo de todo tipo de contaminación lingüística, estamos no camiño da autoafirmación. Se, pola contra, aceptamos unha normativa que recolla como propia toda a contaminación lingüística española introducida no galego, legalizamos esa contaminación e estamos poñendo unha axuda máis no camiño da asimilación e polo tanto colaborando na perda da nosa conciencia lingüística e nacional.

E, así mesmo (Esteban 1980: 51):

Esta é a línea do proceso. Esta é a línea ideolóxica. Que ninguén pretenda enganar. Toda postura que parta dunha normativa españolista, lexitimadora da contaminación lingüística, que chame ao conflito lingüístico polo eufemismo de bilingüismo, que propicie e defenda a cooficialidade do español e do galego, está sentando as bases para que o proceso de asimilación sexa máis efectivo. E deberíamos saber que a asimilación é un proceso lento pero gradual que remata na substitución. Polo tanto, admitir esta postura que non é científica senón ideolóxica e querer que o proceso de asimilación do galego poida chegar ao obxectivo definitivo: que o español sustitua ao galego.

En resumo, nun enfoque que se podería considerar paradigma do que opina unha parte non pequena da *orientación reintegracionista* (por non dicir, unha grande maioría), segundo Santiago Esteban Radio (1980: 50), as diferenzas entre a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista* no tocante á relación entre “normativización” e “normalización” responderían ao seguinte esquema:

1. *Normativización españolista* → *bilingüismo* → *cooficialidade* →
→ *asimilación* → *substitución*.
2. *Normativización lusista* → *descontaminante* → *conflicto lingüístico* →
→ *oficialización* → *normalización* → *restauración*.

Certamente, polo camiño aberto por Santiago Esteban Radio (1980), Maria das Dores Arribe Dopico (1989: 448) chega a afirmar que “O Reintegracionismo é o único camiño para a sobrevivencia do galego” ou que, nos parámetros vixentes gobernados por poderosos medios de comunicación de masas e no contexto da actual ameaza constante do castelán, a única opción real de supervivencia do noso idioma cara ao futuro é a adopción dos modelos normativos da *orientación reintegracionista*, pois, en opinión de Celso Álvarez Cáccamo e Mário J. Herrero Valeiro (1996: 147-149), estes reforzarían a identidade lingüística autóctona fronte ao castelán por medio da compoñente simbólica asociada a grafemas representativamente non-casteláns (p.e. *nh* e *lh*). Pola contra, os modelos normativos asociados á *orientación autonomista*, por causa da súa semellanza excesiva á variedade estándar do español, non serían quen de protexer o idioma galego fronte ao avance imparable do castelán (Álvarez e Herrero 1996: 147).

En Carlos Duram (1984: 200) atopámonos cunha posición moi similar á anterior:

Digamo-lo claramente: Galiza tem direito á sua língua plenamente reintegrada. O ideal duma Galiza soberana dever ser a normalização total do galego restaurado e o seu ensino na escola como língua nacional. [...] Será o único jeito de evitar a diglòssia, a aculturação, a colonização lingüística, o bilingüismo desigual, a involução lingüística, a dialectalização e a absorção final polo espanhol.

Outro exemplo desta posición relativamente máis exclusivista verbo da posibilidade de que os modelos normativos da *orientación autonomista* fosen solucións acaídas nun proceso de recuperación dos usos sociais das lingua galega, sería a autora Adela Figueroa Panisse (1988/1989: 112) onde recollemos a seguinte aseveración:

Pelo tanto, uma política lingüística hoje, pensada por e para a Galiza deve ultrapassar qualquer chauvinismo provincialista ou nacionalismo radical infantil para projetar-se universalmente na lusofonia.

En páxinas posteriores deste mesmo artigo, Adela Figueroa Panisse (1988/1989: 115) asegura que:

Primeiro haverá que chegar a uma lusografía, uma ortografía comum a galego, portugués e brasileiro, como a que representa o acordo ortográfico e depois fazer lusofonia, isto é, *language planning*, política lingüística.

No camiño aberto por Santiago Esteban Radio (1980), Angelo José Brea Hernández (1990), afirma que a *orientación reintegracionista* é partidaria dun *monolingüismo*⁶⁰⁶ (Brea 1990: 66) en galego e ataca á *orientación autonomista* declarándoa protectora da convivencia diglósica (Brea 1990: 64) entre galego e castelán como paso previo cara a un monolingüismo na segunda lingua.

Así, Angelo José Brea Hernández (1990: 67) asegura que:

A situación na Galiza é atípica: existen os medios necesarios para a normalización da lingüística (una televisión ‘galega’ e a posibilidade de captar a televisión portuguesa, una serie de xornais e revistas de información e divulgación portuguesa que por obscuras razóns non chegan ao seu destino, un goberno autónomo que conta con recurso monetarios que moitas veces non sabe investir, e una poboación falante en oitenta por cem da Lingua A)⁽¹³⁾, mas non existe a vontade política necesaria para obter esa normalización. A razón dessa falta de vontade é simple. As dúas tendencias enfrentadas: os lusistas pretenden chegar a una situación en primeiro termo como a do esquema VII. Os castelhanistas non poden ou non saben transcender de un discurso como o do esquema V. Esta situación pode levarnos definitivamente á desaparición e á morte da lingua propia, –o portugués–, na Galiza.

Por último, nunha liña ben semellante, en Mauricio Castro López (1998: 55), podemos ler:

Descendo a analizar o caso galego, pode-se establecer un paralelo entre o que acontece no que se costuma chamar Normalización do estatus e o que denominamos Normalización do corpus, dous aspectos inseparábeis na Normalización lingüística. No

---

⁶⁰⁶ En realidade, Angelo José Brea Hernández (1990: 66) fala de *pseudomonolingüismo unilateral* visto que os falantes galegos, ao estarmos integrados politicamente no estado español, sempre necesitaríamos do concurso da lingua española.

primeiro dos planos, há unha disputa entre os defensores de um suposto bilingüismo harmónico e quem defende um monolingüismo social em galego. No segundo plano, o mesmo poder político que promociona o *bilingüismo harmónico* defende a independência do galego face ao portuguê, exercendo assim de *separatistas lingüísticos*.

Pola contra, a *orientación autonomista*, aínda que estime que os seus modelos normativos, como acontecía coa visión de José-Martinho Montero Santalha (1976, 1982b, 1986) desde a *orientación reintegracionista*, poderían favorecer a socialización masiva da lingua galega en tanto en canto establecen unha solución de continuidade coas variedades lingüísticas vernáculas galegas, tamén recoñece, polo xeral, como observa Sabine Taschenberger (1990: 141), que a elección dun código normativo determinado poderá condicionar mais non determinar na súa totalidade o proceso de recuperación da lingua galega, dado que esta dependerá en último termo da existencia, ou non, dunha adecuada política lingüística que teña como obxectivo real e prioritario a promoción efectiva do uso social do galego.

Un caso típico desta posición dentro da *orientación autonomista* sería Francisco Fernández Rei (1988: 107) que presenta o seu parecer do seguinte xeito:

Para quen estea sensibilizado pola normalización da lingua, é algo evidente que o principal problema non é hoxe a estandarización, xa que o galego común é unha realidade, a pesar de discrepancias puntuais de tipo gráfico e morfolóxico especialmente. Nos dez últimos anos a lingua galega deu un importantísimo salto cualitativo ó ser utilizada en ámbitos nos que sempre estivo proscrita. Desde xuño de 1983 dispónse dunha Lei de Normalización Lingüística aprobada polo Parlamento Autónomo, que nuns casos é ‘papel mollado’ e noutros só timidamente se está a aplicar. Fai falta unha política lingüística (hoxe inexistente) por parte do Goberno Autonómico que permita que o galego –lingua propia de Galicia– sexa plenamente normal para os seus usuarios. Parece necesaria e urxente unha vontade política seria de recuperación do galego, co fin de evitar que o principal sinal de identidade deste Fisterre da Romanía sexa fagocitado polo español, porque todo glotocidio, como moi ben di o sociolingüista Žarko Muljačić, ‘est un acte de lése-humanité’.

Desde unha posición moi semellante, Francisco Fernández Rei (1990b) reitera as ideas esenciais do texto anterior nestoutro parágrafo:

A dignificación dunha lingua secularmente prostrada e infravalorada no seu medio natural, así como a plena normalización social, soamente pode facerse realidade despois dun longo proceso no que é preciso, entre outros factores, a existencia dunha inequívoca vontade política por parte das diferentes institucións de levaren a cabo a total restauración do uso desde idioma, acompañada esa vontade dunha política lingüística definida e moitos medios económicos e humanos que poidan facela efectiva.

A dignificación do uso do galego pode dicirse que, en liñas xerais, é algo xa acadado, gracias fundamentalmente ó seu emprego ininterrompido polos nacionalistas que sempre consideraron irrenunciábel a súa oficialización; pero a normalización desta vella lingua románica aínda é unha fermosa utopía.

A inexistencia dunha política lingüística por parte dos diferentes gobernos autonómicos, o moi escaso presuposto destinado á normalización lingüística, o uso ritual e litúrxico que do latín galaico fai boa parte da clase política e intelectual coa conseguinte perda de credibilidade normalizadora, xunto cos esporádicos «machadazos» lanzados polo Goberno do Estado cada vez que o Parlamento ou Xunta ousaron facer algún xesto positivo que superase a constitucional subordinación do galego ó español (lémbrese a anticonstitucionalidade de os galegos teren o deber de coñecer o seu propio idioma), todo isto axuda a explica-la actual situación, de claro estancamento, con evidentes síntomas de retroceso. E neste contexto de incerto futuro, no que o lema oficial parece que vai seguir sendo o *laissez-faire*, *laissez-passer* dos anos pasados, aproveitando a polémica sobre a normativa, a Xunta de Galicia dá o primeiro aviso de como entende a normalización lingüística co decreto de exención de lingua galega, pero non de lingua inglesa nin francesa. En vez de levar a cabo unha política de integración cultural e lingüística, a Xunta empeza co desmantelamento do galego no ensino.

En definitiva, non sempre a *orientación reintegracionista* defendeu a necesidade de adopción dos seus modelos normativos como paso previo a unha recuperación real dos usos sociais da lingua galega. Semella que en etapas iniciais da súa propia evolución ou a través de individualidades máis ou menos significadas ao longo de todo o seu periplo evolutivo (p.e. José-Martinho Montero Santalha, Bernardo Penabade) mantivo posicións máis próximas á *orientación autonomista*: a elección dun código normativo concreto podería favorecer, ou non, o proceso de avance social do galego

mais ningún deles, por si só, sería quen de garantir un resultado positivo final no proceso de recuperación da lingua galega no plano social.

Deste xeito, a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista*, malia que coincidan na presentación de si mesmas como as tendencias máis adecuadas para acadar unha recuperación plena dos usos sociais da lingua galega, diferéncianse no carácter exclusivista da segunda fronte á primeira (cremos que demos suficientes exemplos xustificativos da nosa afirmación) xa que é abondo común que a *orientación reintegracionista* considere condición necesaria e imprescindible para superar o actual estado de subordinación funcional ao castelán a adopción dalgún dos modelos normativos integrados na súa propia corrente.

Un segundo principio común a ambas as dúas correntes en debate verbo da codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua sería a reivindicación da lexitimidade científica e moral da propia opción fronte á postura contraria ate o extremo de que, en ocasións (ao noso xuízo, con moita maior frecuencia na *orientación reintegracionista*), esta actitude deriva en posicións excluíntes con respecto á orientación contraria⁶⁰⁷.

En realidade, acontece que, como é lóxico en calquera situación de polémica dunha ou doutra condición, a defensa da lexitimidade da opción propia non implica unicamente a “limpa” exposición dos principios reitores da propia postura senón que, polo xeral (se cadra, sería mellor dicir case sempre), carrega consigo unha non pequena actividade de contraargumentación contra a orientación oposta que, ao cabo, tamén funciona como un mecanismo de defensa contra os ataques (reais ou posibles) da corrente opoñente.

Deste xeito, na práctica, atopámonos con que cada argumento expositivo clave de cada unha das dúas orientacións ten o seu correlato en sentido contrario na orientación diverxente e este, por súa vez, motiva un novo contraargumento na orientación produtora do primeiro razoamento teórico de tal xeito que, non en poucas ocasións,

---

⁶⁰⁷ Polo xeral, como se pode comprobar nas seguintes palabras de Antón Santamarina (1996: 554), os defensores da *orientación autonomista* movéronse ao redor da afirmación de que a súa postura, desde un punto de vista estritamente científico, non era máis válida ca outras: “Con isto por diante está claro que a realidade fabricada polo ILG non ten por que ser mellor cá fabricada polos partidarios doutra tendencia, pero tampouco ten que ser peor. Desde logo é evidente que non se pode defende-la supremacía dunha sobre a outra con criterios lingüísticos (ou exclusivamente lingüísticos). Non entender isto levou a dicir moitas parvadas a uns e a outros sobre cuestións ortográficas”.

atopamos unha espiral de razoamentos encadeados onde, ás veces, resulta extremadamente difícil encontrar cal sería o punto de inicio e cal sería o punto final⁶⁰⁸.

Xa que logo, visto que no apartado correspondente xa abordamos os argumentos teóricos xustificativos tanto da *orientación autonomista* como da *orientación reintegracionista*, analizaremos, a seguir, os esenciais contraargumentos xerados por cada unha destas dúas correntes. Comezaremos pola *orientación reintegracionista* e continuaremos pola *orientación autonomista*.

A *orientación reintegracionista* ataca á *orientación autonomista* acusándoa de procurar, consciente ou inconscientemente, a anulación da identidade lingüística galega coa argumentación que sustenta a *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* así como coa propia defensa desta hipótese teórica e coa construción de modelos normativos a partir das variedades lingüísticas vernáculas galegas que, ao seu parecer, están tan castelanizadas que non permiten a elaboración dunha variedade estándar con capacidades semellantes ás restantes linguas románicas.

Para un número considerable de autores partidarios da *orientación reintegracionista* a *orientación autonomista*, de xeito máis claro e explícito desde a aparición da *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística*, aínda que, en realidade, xa con anterioridade por medio de conceptos e termos como *galego popular*, *lingua de seu*, *galego enxebre*, etc. (Gil 1990/191: 373), traballa o ditado e contribúe ao “[...] projeto nacional espanhol [...]” (Gil 1990/191: 376) de defensa da lingua do estado (isto é, do español) por medio dun macroproxecto ideolóxico de aculturación e destrución da identidade lingüística galega.

Esta derrama da lingüística galega ao servizo do “[...] projeto nacional espanhol [...]” tería a súa primeira fase nun proceso de control e anormalización das falas galegas mediante a sanción oficial en Galiza (polas nosas autoridades autonómicas) dun modelo

---

⁶⁰⁸ Entre os múltiples casos que se poderían citar, un bo exemplo dos razoamentos cruzados en que se enlearon, desde ben cedo, os teóricos máis destacados da *orientación reintegracionista* e da *orientación autonomista* serían as respostas de António Pedro Gil Hernández (1980a, 1980b) aos razoamentos de Constantino García (Corral 1980) en defensa do Instituto da Lingua Galega e da *orientación autonomista* así como aos argumentos de Francisco Fernández Rei (1980) en apoio da consciencia lingüística como criterio básico na adscrición dunha variedade lingüística concreta a categoría de lingua. Outro magnífico exemplo desta dialéctica cruzada entre lingüistas dunha e doutra corrente serían os artigos xa citados de Enrique Monteagudo e Francisco Fernández Rei (1982a, 1982b, 1982c, 1982d) no xornal *La Voz de Galicia* onde, segundo António Pedro Gil Hernández (1982a, 1982b), nos encontramos cunha réplica, desde as premisas teóricas da *orientación autonomista*, a unha serie de artigos previos publicados por este lingüista (Gil 1981a, 1981b, 1981c, 1981d, 1982c, 1982d, 1982e, 1982f, 1982g) no semanario *A Nosa Terra*. Por súa vez, como xa sabemos, nos artigos deste último investigador, baixo o título xenérico de *Apointamentos sobre a ortografía do galego*, desenvólviase, ademais dunha encendida defensa do *criterio histórico-etimolóxico*, unha pormenorizada presentación dos argumentos claves da *orientación reintegracionista*.

normativo, as NOMIG 82, fechado en exceso ao mundo lingüístico lusófono e aberto abondo ao ámbito lingüístico castelanófono.

Desde esta perspectiva a *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* iría asociada a unha política consciente –“[...] concenção glotopolítica [...]” dirá António Pedro Gil Hernández (1990/1991: 372)– concibida ao xeito de (Herrero 1992/1993: 140):

[...] uma estratégia avançada de assimilação linguística –ou seja, cultural– estabelecida não tanto para eliminar os usos do galego como para tê-los perfeitamente controlado *patoisizados subconscientemente*, para que estes usos nunca possam devir tão massivamente conscientes que ajudarem a um questionamento aberto e com possibilidades de factibilidade do ‘projeto nacional espanhol’.

A posición dunha parte non pequena da *orientación reintegracionista* con respecto ás “intencións ocultas reais” da *orientación autonomista* poderían resumirse con este texto de António Pedro Gil Hernández (1990/1991: 372):

“Nesta comunicación apenas reparamos na conceção glotopolítica do idioma galego, privilegiada desde algúns órganos tanto administrativos, quanto académicos do Estado espanhol cujos sustentadores vên de longe (1971) declarando-se nominal e factualmente ‘isolacionistas’¹², mesmo antes que pretensiosamente recorrerem à tipologia e caracterización das linguas, formuladas pelos Profs. H. Kloss e Ž. Muljačić, nas quais hoje baseiam o suposto de o [seu] ‘galego identificado’ (F. F. Rei 1991) ser ‘lingua per elaborazione’ (H. M. Romeno 1990).

Xa en 1986, António Pedro Gil Hernández (1986a) acusaba á *orientación autonomista* de ser parte dun “[...] discurso regionalista” en tanto en canto o seu discurso lingüístico non só acepta a subordinación lingüística da “[...] lingua regional, o galego, á nacional, o castelano” (Gil 1986a: 90) senón que tamén o “[...] discurso filolóxico [...]” (Gil 1986a: 90) elaborado por aqueles que este autor designa como “[...] Notáveis na Galiza [...]” (Gil 1986a: 88) non deixaría de formar parte dun conxunto de argumentos que (Gil 1986a: 96):

[...] parecen derivar-se:

1. a. A *Naçom* (España) é a *totalidade, válida por si soa e avaliadora*.
2. b. A *regiom* («Galicia») é a *parte, válida enquanto nom se afaste da Naçom*.
3. c. A *Naçom* (España) *tem objectivos e tarefas gerais e de conjunto: Acha-se superordinada ás regions*.
4. d. A *regiom* («Galicia») *governa-se com «autonomia» nas actividades interiores e privativas. Esta subordinada à Naçom*.

Agora ben, segundo António Pedro Gil Hernández (1986a: 89-126), este pensamento lingüístico pretende ocultar “[...] o jogo conceptual subjacente [...]” (Gil 1986a: 97), isto é, a aceptación da subordinación política da lingua galega e de Galiza (concebidas, así, como dialecto e como rexión ou parte, respectivamente) ao castelán e á España (entendidas, xa que logo, como lingua nacional e como nación superior ou todo, respectivamente), mediante dous “*Procedimentos retorizadores*” (Gil 1986a: 100): a “*Metonimizaçom*” (Gil 1986: 108-114) e a “*Metaforizaçom*” (Gil 1986a: 114-119).

En esencia, o primeiro deles definiríase como, con palabras do propio autor (Gil 1986a: 108):

[..] o procedimento mercê ao qual expressons integradas amplamente por vocábulos abstractos e, em todo caso, generalizadoras representan realidades concretas e particulares (49).

O discurso sobre a língua e a cultura *galegas*, teria de ser, em principio, figurativo já que versa sobre acontecimentos irrepetíveis, por *históricos*, que están a levar adiante pessoas concretas pertencentes a umha Comunidade Lingüística particular. Emquanto discurso histórico, teria de aparecer, «no nivel de superficie como um discurso temporalizado» (50); mas nos textos da Filologia oficial na Galiza reconverte-se e apresenta-se quase exclusivamente como discurso nom-figurativo (abstracto) e metafísico.

Pola súa banda, no parecer de António Pedro Gil Hernández (1986a:114-120), a “*Metaforizaçom*” aparece cando a *orientación autonomista* silencia a pretensión real de

favorecer a fagocitación do galego polo castelán por medio de toda unha serie de “palabras-metáfora” (Gil 1986a: 115) do tipo *deriva*, *adstrato*, *irmá*, *permeable*, etc. Deste xeito, por exemplo, mentres a “palavra-metáfora” *profundizar* destaca o “acrecentamento das diferenzas entre galego e portugués, explicado razoavelmente” (Gil 1986a: 120), en realidade, ese termo responde ao “estabelecimento de políticas lingüísticas dispares na Galiza e en Portugal de que som responsáveis as Notabilidades respectivas” (Gil 1986a: 120).

En definitiva, para António Pedro Gil Hernández (1987/1988: 117):

Na realidade, o *diferencialismo gráfico* é o que se acha já o servizo do proxecto nacional español, eficientemente uniformador da «patria común e indivisible de todos los españoles», tamén e sobretodo na dimensión lingüística. Non é outro o motivo nem o obxecto do *separatismo oficializado* do galego escrito a respecto do portugués padrón. [...]

O diferencialismo gráfico pode obedecer a cuestións presentadas como «de estratexia» ou/e de «de tácticas». Porem, ese procederes amostan de facto unha actitude de vencidos prematuros, política e cientificamente.

Mais, debemos ter moi presente que a relación, máis ou menos oculta, que establece a *orientación reintegracionista* entre a *orientación autonomista* e a defensa do “proxecto nacional español”, aparece, cando menos, uns anos antes de que a *Tese de Individualización Sociolingüística* cobrara forza nos ámbitos académicos, pois, desde comezos da década de 1980, houbo ataques deslexitimizadores contra esta corrente codificatoria onde se pretendía vincular á *orientación autonomista* (ou mellor sería dicir, o sistema gráfico proposto por esta corrente) coa órbita do partido político español de dereitas chamado, por aquel entón, Alianza Popular (AP).

Afirmacións deste tipo encontramos no relatorio presentado por Maria das Dores Arribe Dopico, António Pedro Gil Hernández e Joám Carlos Rábade Castinheira (1984: 65, 98, 167) en defensa da *orientación reintegracionista* nos *I Encontros Labaca* así como, entre outros, en Carlos Durán (1982) e José Luís Fontenla Rodríguez (1985).

En Carlos Durán (1982: 47), a *orientación autonomista* preséntase como defensora da “‘unidade superior’ de Reino” mentres que en José Luís Fontenla Rodríguez (1985: 158) podemos ler afirmacións que visualizan a pretendida vinculación da *orientación autonomista* con Alianza Popular:

Deve ficar pois bem claro que a normativa nom foi elaborada conjuntamente com os representantes da Real Academia Galega e que o Decreto consagra única e exclusivamente a normativa caduca e ultrapassada, castelhanista do ILG, de mãos de Aliança Popular, cujo Vicepresidente J. L. Barreiro nom tivo inconveniente, sem dúvida por desconhecimento, em calificar de «acto de governo» a promulgaçom dessa normativa castelhanizadora do galego. [...]

Esta actuaçom anti-democrática de AP, a iniciativa de Filgueira Valverde, rejeitou a normativa reintegracionista implícita na anterior normativo do Governo Galego da UCD e se puxo em contradiçom com a ciência romanística, que considera ao galego uma variante do mesmo sistema lingüístico: o galaico-luso-brasileiro, ou se se quer um co-dialecto do português. Esta actuaçom do Governo Galego de AP, nom fixo senom criar mais problemas, jurídica e lingüisticamente falando, relativamente ao conflito lingüístico na Galiza.

Nunha liña moi semellante, José Posada (1988) escribe:

Nunca se dispuxerom ao diálogo nem à concórdia nem a um debate, nem sequer apresentaram bases científicas sólidas, nem ainda publicaram um atlas lingüístico que justificasse as suas opçons normativas, porém, apolandoese em ‘Alianza Popular’ impuxerom por Decreto, sem um debate no Parlamento galego, as suas opçons.

Con todo, como se pode comprobar en António Pedro Gil Hernández (1987/1988: 117-118), a acusación de contribución co “projeto nacional espanhol” non inclúe só á *orientación autonomista*, pois, tamén abrangue ao denominado *reintegracionismo de mínimos ortográficos* así como á corrente ideolóxica que este autor denomina como “[...] discurso ambiguo do «possibilismo nacionalista»” (Gil 1987/1988: 117) xa que, desde o punto de vista do sector máis radical da *orientación reintegracionista*, ao aceptaren a ortografía do castelán participarían, de igual modo, aínda que sen unha intencionalidade política consciente (de aí o seu matiz diferenciador fronte á *orientación autonomista*), no proceso de destrución da identidade lingüística real (é dicir, galego-portuguesa) da comunidade galega.

Verbo desta cuestión, António Pedro Gil Hernández (1987/1988: 115) opina que:

Deixamos de lado a movimentação anti-reintegracionista por ser basicamente entreguista do galego ao castelhana oficial, assimilista portanto e, segundo cabia esperar, amparada polas institucións españolas na Galiza: não garante minimamente a sobrevivencia digna do galego, afora como dialecto «lirico» ou «satirizador» do castelhana.

O tema a discutirmos é decerto as propostas gráficas da movimentação reintegracionista. Neste suposto cumpre dizer que o reintegracionismo moderado (assim apelidado polo Professor) obedece às exigencias do discurso possibilista, cuja formulação «ortográfica» extrema abrangue às tres primeiras «propostas» na classificação do Prof. Leodegário de Azevedo Filho.

Máis adiante, afirma, a maiores, que (Gil 1987/1988: 117-118):

Difícilmente cabe admitir que exista nalgum momento um nacionalismo galego que procure afastar linguística e culturalmente dos países lusófonos a Galiza, como também é difícil aceitar que o nacionalismo galego não reivindique os territórios que outrora e hoje se consideram galegoutentes. [...]

Ainda que o apontado não acontecesse, o certo é que o galego reintegrado moderadamente não rivaliza suficientemente com o galego oficial «desintegrado» e nalguma medida contribui com este a tornar elitista a intercomunicação com a Comunidade Lusófona [...].

Por outra banda, sen referencia xa a unha intencionalidade política consciente, a *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* é atacada, así mesmo, desde a obra de Oscar Diaz Fouces (1995b: 251). De acordo con este lingüista, como xa vimos parcialmente, a vontade manifesta e explícita de elaborar unha variedade estándar autónoma para o idioma galego que presenta a *orientación autonomista* non está abondo xustificada teoricamente desde a propio *autonomismo* en tanto en canto, desde o momento en que se acepta que o galego e o portugués poderían considerarse, desde un punto de vista estritamente lingüístico, unha única e mesma lingua, por unha banda, non semella lóxica unha orientación na *planificación da estrutura* que procure unha

variedade estándar autónoma e propia para o idioma galego e, por outra, parece máis coherente a busca da recuperación da primitiva unidade lingüística.

Desde o enfoque deste lingüista (Díaz 1995b: 251), a pretensión dunha variedade estándar autónoma e propia para a lingua galega unicamente podería estar lexitimada desde un punto de vista extralingüístico (pragmático) e, polo de agora, a *orientación autonomista* non chegou a desenvolver unha xustificación teórica axeitada nese sentido. Ao cabo, o único razoamento sólido que ofrecería esta corrente codificatoria na defensa da necesidade dunha variedade estándar autónoma para o noso idioma sería o axioma de que o galego é “«língua por elaboración»” (Díaz 1995b: 251), argumento que, de seu, “[...] non é motivo suficiente para justificar essa mesma elaboración (mesmo aínda por aqueles que a patrocinan), se non se quer caer no absurdo” (Díaz 1995b: 251).

Certamente, nas súas argumentacións, Oscar Díaz Fouces (1995a, 1995b), semella pasar por alto a particularidade non menor de que a *orientación autonomista* sustenta a defensa dunha variedade estándar autónoma para a lingua galega sobre o concepto de *norma implícita ou consuetudinaria* como modelo de corrección precientífico, inmanente e inherente a toda variedade lingüística e sobre a conveniencia de non arredar en exceso a *norma implícita ou consuetudinaria* da *norma explícita ou codificada* se pretendemos unha socialización efectiva da variedade modelo.

No tocante a esta última cuestión, sería interesante que, ademais de lembrar os textos xa citados de Antón Santamarina (1981: 10) así como de Enrique Monteagudo e Francisco Fernández Rei (1982d) tocante á necesidade de manter unha solución de continuidade entre *norma implícita* e *norma explícita* á hora de procurar a socialización efectiva dunha variedade modelo para o noso idioma, trouxeramos a colación estoutro texto tirado do artigo publicado por Antón Santamarina (1978) no xornal *La Voz de Galicia*:

Aquí é utópico pensar que a xente vai reaccionar da mesma maneira e poñerse a purifica-lo idioma lavándoo nas fontes portuguesas (renunciando mesmo ás súas propias fontes). Aquí intentar fixa-la lingua de costas pró pobo que a fala, leva ó que levou ata agora: a que entre os catro que escribimos galego sigamos léndonos uns os outros.

Con todo, e aínda que, en verdade, este último razoamento sexa só unha pequena parte da sólida argumentación xa presentada no seu momento en prol da pertinencia dunha variedade estándar autónoma para o noso idioma relativamente achegada ás

variedades lingüísticas populares galegas, Oscar Diaz Fouces (1995a: 16-17) critica e considera pouco xustificada a orientación práctica da elaboración histórica do noso idioma porque, segundo este autor, non se ofrecen suficientes razóns teóricas que dean conta da oportunidade de achegarnos ao teito heteroxenético do español cando, no contexto de constante ameaza do castelán, sería moito máis comprensible que camiñásemos cara a unha converxencia co teito homoxenético lusófono que actuaría como “paraugas” fronte á fagocitación do castelán e, xa que logo, contra á dialectalización do idioma galego.

Con palabras de Oscar Diaz Fouces (1995a: 16-17) diríamos que:

As propostas chamadas *isolacionistas*, em câmbio, prescindem da dependência do teito homogenético português (som formalmente secessionistas), mas também da *cobertura* que oferece, deixando a incipiente «língua em elaboração» exposta à pressom do código superordenado em território galego (o Espanhol). A elaboração involutiva, neste caso, traduziu-se na aceitação como normativas das formas codificadas que resultaram de aquela pressom, de jeito que os resultados, de facto, foram (estão a ser) or próprios de umha praxe de elaboração heterónoma.

Alén disto, a *orientación reintegracionista* entende que, ao pé da *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística*, a construción de modelos normativos do tipo das NOMIG 82 desde a base esencial das variedades lingüísticas vernáculas galegas conforma outros dos mecanismos conscientes da *orientación autonomista* postos ao servizo da destrución da identidade lingüística galega. Para a *orientación reintegracionista* as variedades lingüísticas populares galegas están castelanizadas até tal extremo (en especial o dominio morfolóxico e léxico) que, malia que se levase a efecto sobre elas un inxente labor da peneira e purificación, como máximo poderíamos chegar a constituír un “[...] castrapo supraestrutural [...]]” (Durán 1984: 199), un “[...] castrapo literário [...]]” (Durán 1982: 48), un “[...] galego-castrapo [...]]” (Henríquez 1984) ou un “[...] galego macarrónico [sic]” (Figueroa 1988/1989: 114) cuxa función consciente e última sería buscar a anormalidade e minorización da lingua galega fronte ás outras grandes linguas de cultura europeas construídas segundo António Pedro Gil Hernández (1992: 236) ““na oficina da Corte”” sobre o principio da primacía da lingua escrita.

Evidentemente, para a *orientación autonomista* semellante acusación carece de calquera tipo de fundamento porque, tal e como aconteceu no seu momento con todas as grandes e pequenas linguas de cultura actuais dentro e fóra de Europa, fica á marxe de calquera dúbida que calquera idioma, por moi desprestixiado, vituperado ou marxinado que estivese, podería desenvolver un proceso histórico de elevación da súa propia *norma* (ou *normas*) *social* que rematase coa conformación dunha *norma explícita e codificada* como vehículo esencial para a superación dun estado de subordinación funcional e normativa a unha lingua inicialmente dominante.

Por outras palabras, de acordo con todo o que xa dixemos na nosa introdución teórica con respecto aos estados diglósicos como motores iniciais dos procesos de *planificación lingüística*, deberíamos ter xa moi claro que, en contra da opinión da *orientación reintegracionista*, o feito de que un idioma estea sumido nun estado diglósico non impide que esa mesma variedade lingüística, por moi subordinada que estivese funcional e normativamente a unha lingua dominante, se se desen as circunstancias socio-políticas adecuadas, non puidese devir en lingua.

A este respecto, abundaría con lembrar que, no seu día, as grandes linguas románicas actuais (francés, español, portugués e italiano) eran idiomas subordinados lingüística e funcionalmente ao latín estándar até o extremo que se vían como linguas incapaces de asumir determinados ámbitos de uso (p.e. a prosa científica); porén, isto non foi un impedimento para que estes idiomas, nun proceso histórico que abrangueu varios séculos e grazas ao apoio consciente e decidido dunha elite intelectual convencida da necesidade de contaren cunha “lingua nacional”, non xeraran, devagar, unha variedade estándar que permitira abranguer espazos de uso tradicionalmente reservados á variedade estándar latina e, por conseguinte, superar progresivamente o estado de subordinación funcional e lingüístico a ese idioma.

A maiores, non estaría de máis recordar que, desde a hipótese teórica defendida por estudosos como Salikoko S. Mufwene (2001: 192-207) de que a análise do proceso de emerxencia de novas variedades estándar a partir desas realidades lingüísticas multidimensionais designadas tradicionalmente co termo de crioulos axúdanos a comprender moito mellor o proceso de emerxencia das grandes variedades estándar modernas (inglés, francés, español, portugués, etc.); non sería imposible afirmar que o proceso de emerxencia da variedade estándar da lingua galega desde a segunda metade do século XVIII a partir da realidade lingüística das nosas variedades lingüísticas populares relativamente “contaminadas” pola lingua castelá, responde, por moito que

esa circunstancia nos puidese desgustar, a un patrón xeral de comportamento non só no pasado remoto (século XVI) ou recente (XIX) senón tamén na actualidade.

Os crioulos demostran que, por moi menosprezada e por moi “contaminada” que estivese unha realidade lingüística determinada (como así aconteceu historicamente cos chamados crioulos), de dárense as circunstancias sociais, políticas e económicas pertinentes, non sería imposible que unha reducidísima elite intelectual (marcada por unha ideoloxía nacionalista) tomase a determinación de iniciar, a partir do “magma” lingüístico que eles interpretan (ideoloxicamente) como parcial ou totalmente diferenciado, un proceso de conformación dunha variedade estándar propia e autónoma co obxectivo de que esta actúe como o representante simbólico máis conspicuo dunha realidade nacional que esa mesma elite intelectual tamén ve (e, sobre todo, pretende que se vexa) como parcial ou plenamente diferenciada.

Fóra xa desta cuestión, outro dos principios da *orientación autonomista* axuizado de xeito negativo pola *orientación reintegracionista* sería a defensa, pola banda da *orientación autonomista*, do uso da ortografía galega contemporánea sobre as variables lingüística, pedagóxica e sociocultural xa que, no parecer da *orientación reintegracionista*, esa xustificación teórica sería, en realidade, a codia visible dun proxecto ideolóxico relativamente oculto que, en última instancia, pretendería contribuír ao “proyecto nacional espanhol” do cal xa falamos con anterioridade ou, cando menos, derivaría, de acordo con autores como Maurício Castro Lôpez (1998: 66) e Carmen Vidal Bouzón (1991/1994), da subordinación implícita dos modelos normativos da *orientación autonomista* á lingua castelá.

Aínda que xa ao longo desta segunda parte do noso traballo estivemos a expor as razóns da *orientación autonomista* para optar pola ortografía do castelán fronte á ortografía do portugués, abonda con ler os traballos de Antón Santamarina (1978, 1981) para decatarse de que os razoamentos desta corrente en favor da ortografía do castelán poderían sintetizarse do seguinte xeito: 1º) o sistema fonolóxico do galego moderno achégase máis ao sistema fonolóxico do castelán que ao sistema fonolóxico do portugués actual e, por conseguinte, a ortografía do castelán semella máis acaída ao noso idioma que o sistema gráfico do portugués actual, 2º) convén aproveitar as potencialidades adquiridas na aprendizaxe da lecto-escritura en galego para a aprendizaxe da lecto-escritura en castelán (e viceversa) e 3º) aínda que, desde un punto de vista estritamente científico e obxectivo, a ortografía do portugués actual puidera ser perfectamente útil na transcrición gráfica do noso idioma; así e todo, no contexto

sociolingüístico actual dunha relación cultural, política, económica e social moito máis intensa co mundo hispanófono que lusófono, semella que, nin sería moi conveniente, nin sería moi viable, o emprego real do sistema gráfico do portugués moderno.

Na esteira da visión precedente, nunha entrevista para o xornal *El Correo Gallego* (Navaza 1988) declaraba o filólogo Ramón Lorenzo:

O que interesa é unha normativa que sexa pedagóxica e a normativa actual, a do Instituto e maila Academia, é a máis sinxela. Unha normativa non vai contra a realidade, non vai cara atrás. Tódalas linguas van cara adiante, tódalas linguas avanza, de maneira que unha normativa ten que estar en relación coa lingua da realidade e non en relación co pasado. Non se pode inventar unha normativa dicindo que hai que volver ó que acontecía nos séculos XI e XII ou XIII... Porque non é así. Porque tódalas linguas van cara á economía dos cambios lingüísticos, eliminando todo aquilo que é innecesario. Unha normativa non debe, nunca, complica-la situación.

Nesta altura levamos xa tratados aqueles argumentos da *orientación autonomista* que a *orientación reintegracionista* avalía en sentido negativo, mais, de pretendermos fechar o círculo analítico deberíamos analizar a seguir a outra dimensión do segundo principio común á reivindicación da lexitimidade propia: a crítica que a *orientación autonomista* constrúe sobre os principios nucleadores da orientación contraria. Neste sentido, cómpre recoñecer que a *orientación autonomista* non se limita, do mesmo xeito que acontecía coa *orientación reintegracionista*, a unha simple argumentación teórica dos seus principios axiomáticos senón que, a maiores, desenvolve todo un labor de contraargumentación verbo da *orientación reintegracionista* que, no fondo, como aquí intentamos demostrar, por baixo das aparencias, en puntos moi concretos, achega as dúas posturas.

A *orientación autonomista*, segundo lingüistas como Francisco Fernández Rei (1990b, 1995: 191-195), Antón Santamarina (1978, 1981, 1989: 293, 1995: 74-78) e Sabine Taschenberger (1990: 137) entende que a *orientación reintegracionista*, por causa do seu afán desnortado de individualización e defensa da lingua galega fronte ao castelán, cae, na práctica, na *Satelización Sociolingüística* ou no “[...] sucursalismo lingüístico [...]” como lle chama Xesús Ferro Ruibal (1984a: 262) na medida en que, en contra do sería desexable, non se está a defender a subordinación funcional e normativa das nosas variedades lingüísticas populares a unha variedade estándar autónoma e

propia conformada a partir delas senón que se xustifica a conversión das variedades lingüísticas vernáculas galegas, con palabras de Žarko Muljačić (1999: 14), en *satélites* na *órbita* do padrón portugués⁶⁰⁹.

En realidade, de utilizarmos a terminoloxía de Žarko Muljačić (1999), estaríamos a falar da defensa consciente dun proceso de *(tran)satelización* pois, para a *orientación autonomista*, a *orientación reintegracionista*, dado que argumenta en prol da substitución da subordinación funcional e normativa das nosas variedades lingüísticas vernáculas á variedade estándar do español por unha subordinación funcional e normativa ao padrón portugués e, por conseguinte, visto que se está a defender que as nosas variedades lingüísticas vernáculas populares pasen a estar dentro do *campo de forza* do portugués padrón e fóra do *campo de forza* da variedade estándar do español, en virtude do principio de *atracción/repulsión* que se deriva do funcionamento de toda variedade estándar como *foco de atracción* lingüístico, as variedades lingüísticas vernáculas galegas, non só se arredarían estruturalmente da variedade estándar do español senón que, á vez (como está a acontecer coas variedades lingüísticas populares do norte de Portugal) tamén, aos poucos e devagar, se achegarían estruturalmente ao portugués padrón.

Nun plano máis concreto, nas formulacións máis comúns da *orientación reintegracionista* (veremos, en diante, pronunciamentos máis extremos), a *Satelización Sociolingüística* albiscaríase na aceptación dun sometemento en grao variable á esfera lingüística do portugués padrón que se derivaría da adecuación parcial (ás veces, case total) da nosa ortografía e da nosa morfoloxía a esa variedade estándar de tal xeito que, en principio, fose posible manter unha pronuncia galega sen demasiadas arbitrariedades gráficas. Deste xeito, a *Satelización Sociolingüística*, visto que forzaría á renuncia a un maior ou menor número de peculiaridades lingüísticas galegas en función de variantes descoñecidas no noso espazo lingüístico (Ferro 1984b: 47), non funcionaría á marxe, ao entender da *orientación autonomista*, dunha dialéctica hexemónica do portugués sobre o noso idioma. Esa relación hexemónica que a *orientación autonomista* percibe nos argumentos xustificativos da *orientación reintegracionista* levan a Xesús Ferro Ruibal (1984a: 253) a afirmar que esa corrente codificatoria non está “[...] claramente purificada da lóxica imperialista que estes pequenos detalles revelan a un oído atento”.

---

⁶⁰⁹ En Mauricio Castro López (1998: 66) podemos comprobar como a *orientación reintegracionista* acusa á *orientación autonomista* de procurar a *satelización* consciente do galego no castelán por medio do uso da ortografía do castelán.

Ao entender da *orientación autonomista* (Ferro 1984a: 231-266, Santamarina 1981: 1-7, 10; 1995: 76) esta propensión da *orientación reintegracionista* cara a unha certa “lóxica imperialista” estaría presente, en maior ou menor intensidade segundo autores e textos, na xustificación da unidade idiomática galego-portuguesa sobre a semellanza estrutural entre estes dous idiomas e na lexitimación da necesidade de achegamento gráfico ao portugués padrón nun suposto illamento do noso idioma con “apenas tres millóns de falantes” no contexto actual das grandes linguas de cultura (inglés, español, portugués, etc.) e dos medios de comunicación de masas. No primeiro caso, Xesús Ferro Ruibal (1984a: 231) fala do “[...] mito do galego-portugués” e Antón Santamarina (1981: 1) do “[...] complexo científico”, mentres que, en relación coa cuestión do número de falantes, Xesús Ferro Ruibal (1984a: 248), acode ao termo do “[...] mito das linguas multimillonarias” e Antón Santamarina (1981: 1) ao epígrafe de “o complexo de David”.

Precisamente, sobre a cuestión do número de falantes, razoa deste xeito Antón Santamarina (1981: 11):

De repente parece que lles vén a algúns o complexo de que son pequeniños e libéranse del presumindo do grande que é o seu fillo, e nel sublímanse o noso enanismo e descansa a esperanza da nosa supervivencia. [...]

Os argumentos son simplistas porque atende só ó cadro clínico e non ás causas; confunde a etoloxía coa etioloxía. Porque unha lingua non é absorbida por outra por ter poucos falantes. Sin saírmos de Europa: o número de linguas demograficamente menos importantes cá galega é enorme; e cada vez son máis as que ascenden a rango literario.

Nunha liña semellante, Antón Santamarina (1978) xa afirmara anos antes:

A leria dos millóns de potenciais lectores portugueses e brasileiros prós libros como agarradeira pra salva-lo galego pertence ao reino do engaños. Á inversa tamén. E ademais: considerar que unha diverxencia das respectivas normativas poida ser obstáculo pra que un lector portugués teña acceso a un libro galego, e viceversa, é tratar de xustificar cunha mentira algo que na realidade non se dá. Mesmo pra un castelán é accesible o portugués sin previo estudio pra canto mais pra un galego.

Non hai dúbida de que, con independencia de que puideramos estar en total desacordo coas propostas terminolóxicas e argumentativas de Antón Santamarina e Xesús Ferro Ruibal verbo da *orientación reintegracionista*, non podemos deixar de recoñecer a evidencia de que os comentarios e observacións destes dous estudosos nos colocan sobre a pista de que a xustificación da necesidade dun achegamento ao portugués padrón en atención ao pretendido reducido número de falantes do noso idioma e en virtude da similitude estrutural da nosa lingua co portugués constitúen, cando menos, unha proposta teórica cun certo perigo. De feito, non falta quen, por moi boas que puidesen ser as nosas intencións de partida, cunha argumentación moi semellante, como se pode comprobar en Gregorio Salvador (1987), chega a criticar a “deslealdade lingüística” daqueles sociolingüistas galegos (tamén vascos, leoneses, asturianos, aragoneses e cataláns) que –malia ter, todos eles, segundo este autor, como lingua materna o castelán– se consagran ao labor de construción dunha variedade estándar autónoma para a lingua galega (tamén para a lingua vasca, leonesa, aragonesa, asturiana e catalá). Deste xeito, en opinión deste lingüista, non só atentan contra unha pretendida tradición secular dos propios escritores galegos (p.e. Valle-Inclán) entregada ao arrequeamento da variedade estándar do español con achegas singulares procedentes das nosas variedades lingüísticas vernáculas senón que tamén contribúen á fractura dunha unidade lingüística e política previamente delimitada (o español) que se considera como lexitima para todos os cidadáns do estado español en tanto en canto foi, segundo este estudoso, libremente asumida por todos ao longo da historia.

Precisamente, en Gregorio Salvador (1987: 20-21) podemos ler:

En cuanto al artificioso gallego de laboratorio que están fabricando los jóvenes galleguistas compostelanos, castellano-hablantes generalmente por tradición familiar, que están dispuestos a sustituir su lengua materna española por esa jerga que se construyen, y que llaman de paso traidor a Valle-Inclán porque prefirió, como el mismo afirmó en una ocasión, escribir en la lengua materna de veinte naciones que en la de cuatro provincias, ese esperanto gallego, como digo, me encocora todavía más. [...]

Yo les puedo asegurar, desde mi conciencia lingüística de antiguo gallegohablante, que hay mucho más gallego aldeano, mucho más gallego real, en cualquier texto de Valle-Inclán escrito en castellano que en estos criptogramas galaicos que ahora se estilan.

En diante, Gregorio Salvador (1987: 57) non dubida en afirmar que:

Y el gallego, para un filólogo románico, non es otra cosa que un dialecto arcaico del portugués (o galaico-portugués) fuertemente castellanizado. Como ustedes saben, los galleguistas ahora se separan lingüísticamente en tres tendencias: los que quieren normalizar el gallego tal como es, con su asimilada castellanización de siglos, los que quieren galleguizarlo artificialmente, supliendo todo lo que es castellanismo o simple coincidencia histórica con el castellano, y los que reconocen su vinculación portuguesa y consideran que la normalización ya existe, puesto que el portugués está ahí como modelo.

Por último, Gregorio Salvador (1987: 98) incide na súa caracterización inicial da lingua galega cando asegura que:

Por lo que respecta al gallego hay que recordar que no es otra cosa que un dialecto arcaico y más o menos castellanizado del portugués y que precisamente su normalización actual, como lengua oficial decretada por el Estatuto, enfrenta a los llamados aislacionistas, partidarios de respetar en ella su estado actual, de basarla en sus actuales variedades dialectales, de regalleuizar, a lo sumo, desde ellas la castellanización generalizada, con los llamados reintegracionistas, que reivindican la vinculación portuguesa y que piensan que el gallego normalizado no puede ser otra cosa que el portugués escrito y que, además, identificarse con tal lengua, de la que el gallego es simple variedad, equivale a convertirse en usuarios de la séptima lengua del mundo por número de hablantes, lo que en su natural situación de bilingüismo con el español les otorga a los gallegos e privilegio de un universalismo lingüístico difícilmente comparable.

Certamente, os máis dos lingüistas que se consideran a si mesmos, dunha ou doutra forma, parte da *orientación reintegracionista*, rexeitarían, de pleno, as opinións de Gregorio Salvador (1987) verbo do noso idioma porque, como xa vimos polo miúdo na nosa introdución teórica, nelas non semella moi difícil albiscar, baixo a codia dunha aparente análise científica, obxectiva e neutral do conxunto da realidade lingüística do estado español, un ataque decidido contra o noso idioma (tamén contra o resto de linguas do estado español). Co argumento pretendidamente obxectivo, neutral e paternalista de que na ciencia lingüística (Salvador 1987: 19-23, 35-43, 57, 93, 98-102,

104) non se encontran argumentos que xustifiquen a “teima” de galegos (tampouco dos vascos, cataláns, aragoneses, leoneses e asturianos) por elaborarmos unha *lingua artificial* (para nós, unha variedade estándar autónoma e propia) porque o “estado natural e ideal” do noso idioma, de non mediar a acción ideoloxicamente interesada dos lingüistas da Universidade de Santiago, sería un idioma profundamente diversificado lingüisticamente (isto é, en termos máis comúns, dividido en moitos dialectos) e ruralizante, non hai dúbida de que se pretende que todos nós asumamos o castelán estándar en tanto que lingua vehicular e moderna que posibilita a comunicación por riba da nosa exasperante fragmentación dialectal e do atraso do noso idioma. Certamente, segundo a visión que estivemos a defender ao longo da nosa introdución teórica, por baixo destas opinións, non sería imposible detectar a pegada desa *ideoloxía lingüística* que denominamos como *lingüística colonial* ou *imperialismo lingüístico* pois, ao cabo, para nós, a intención última de toda esta argumentación non sería outra que a defensa dunha unidade lingüística e territorial (o español) que se considera ameazada pola emerxencia de novas linguas e de novas identidades nacionais⁶¹⁰.

Así e todo, malia todas as implicacións teóricas subxacentes ás afirmacións de Gregorio Salvador (1987) sobre a condición dialectal do noso idioma verbo do portugués estándar, António Pedro Gil Hernández (1987: 246) non dubida en acudir ás reflexións teóricas de Gregorio Salvador e R. Menéndez Pidal como autoridades académicas (non-galegas) que confirman obxectiva e cientificamente (daquela, sen sombra de dúbida) a condición dialectal do noso idioma verbo do portugués estándar.

Fóra doutras consideracións e con independencia de que o parecer de António Pedro Gil Hernández puidese responder a unha opinión persoal illada dentro da *orientación reintegracionista*⁶¹¹, ao noso xuízo, acudir aos argumentos pretendidamente obxectivos e científicos de autores como Manuel Alvar, Gregorio Salvador ou R. Menéndez Pidal para argumentar en prol da concepción do galego como dialecto do portugués así como asumir toda a visión teórica subxacente a ese enfoque do noso idioma (tamén do vasco, aragonés, leonés, catalán, etc.) serían indicios, como se pode enxergar nas reflexións de Antón Santamarina (1981: 12, 1995: 76), de que a

---

⁶¹⁰ En Antón Santamarina (1981: 7) podemos ler: “as mesmas aspiracións ca min pró meu pobo e aspiro a que esta fala se convirta o menos diferente posible do que é, no idioma da escola, da administración e dos medios de comunicación, en definitiva, aspiro a que sexa o único idioma nacional deste país”. De ler en estas palabras, non resulta incomprensible que Gregorio Salvador (1987) sentise ameazada a unidade lingüística do español.

⁶¹¹ De todos os xeitos, como xa vimos na introdución teórica, sabemos doutros lingüistas que acudiron ás ideas lingüísticas de filólogos como Menéndez Pidal ou Manuel Alvar para xustificar a categoría de dialecto do galego verbo do portugués (Alonso 1996:140, Fontenla 2002: 7, Vilhar 1995: 154).

orientación reintegracionista non desenvolve as súas argumentacións totalmente á marxe desa *ideoloxía lingüística* que na nosa introdución teórica etiquetabamos como *lingüística colonial* ou *imperialismo lingüístico*. Se con criterios pretendidamente científicos e obxectivos (escaso número de falantes, similitude estrutural co portugués, carácter ruralizante do noso idioma, etc.) negamos unha e outra vez a capacidade potencial das nosas variedades lingüísticas vernáculas para deviren en linguas de cultura plenamente recoñecidas como tales; á derradeira, estaríamos a participar (de forma máis ou menos consciente) desa estratexia que oculta as argumentacións ideolóxicas sempre en favor das grandes variedades estándar escritas (=“unha nación, unha lingua, un estado”) baixo a aparencia dun saber científico, obxectivo e neutral revestido, a maiores, dun ton paternalista, condescendente e conciliador.

Desta coincidencia de pareceres entre o centralismo español e a *orientación reintegracionista* xa foron plenamente conscientes Enrique Monteagudo e Francisco Fernández Rei (1982b) cando afirmaron⁶¹²:

Antes decíase, desde o castelán, que comparásemo-las vantaxes deste idioma universal coas desvantaxes do galego: o castelán era a lingua unificada, codificada, que permitía a comunicación con disque 300 millóns de falantes, mentres que o galego era a selva multiforme de falas esnaquizadas (isto mesmo é o que veu a decir hai uns meses nun congreso nas Canarias unha persoa aparentemente tan culta como o señor Fernández de la Mora), vulgares e rudas, usadas polas capas baixas e ignorantes da sociedade galega. Pero os galego-falantes éramos afortunados, porque pra tratarmos cousas «serias» podíamos dispoñer dunha norma culta e dunha lingua sen problemas, a castelá, que a escola se encargaba de impoñernos.

O que ninguén esperaba hai uns anos, e mesmo os defensores interesados das citadas teorías, é que lles saíran uns alumnos avantaxados no bando dos defensores do galego. Referímonos ós que veñen sendo chamados lusistas [...].

Verbo desta última cuestión, gustaría de traer a colación outros dous parágrafos tirados da obra de Gregorio Salvador que nos falan da súa proximidade deste estudoso a

---

⁶¹² En resposta a estas palabras de Enrique Monteagudo e Francisco Fernández Rei, António Pedro Gil Hernández (1982a) aseguraba: “Com efeito, nom se pode concordar seriamente com alguém que, depois de identificar lusismo (Castelao era lusista!) e reintegracionismo (o nacionalismo foi sempre reintegracionista lingüístico e arredista administrativo e político), os compara nun totum revolutum co ‘españolismo’ de D. Gonzalo Fernández de la Mora”.

esa *ideología lingüística* que, no seu momento, designamos como *lingüística colonial*.
Escribe este lingüista (Salvador 1987: 19-20):

Una lengua para todo el mundo, esa patria, que dijimos, sin fronteras. !Que duda cabe que toda idea de progreso y libertad a escala mundial tiene que situar en su horizonte la aspiración de unidad lingüística! Pero uno, más pragmático que utópico, piensa que es preferible cuidar la unidad de las grandes lenguas vivas y poner en ellas la esperanza de ese futuro de mejor entendimiento y comunicación. No acierto a prever, por siglos adelante que eche a volar la imaginación, la humanidad con una sola lengua, pero si atisbo la posibilidad de que llegara a quedarse con sólo media docena, cuando me pongo utópico y soñador.

En esa media docena cabría el español, supongo. Si no nos empeñamos en deshacerlo. Por eso me ponen de malhumor los esperantos y los nuevos sayagueses.

Pero ¿Que otros esperantos son esos?, se estarán ustedes preguntando ya. Pues bien, me refiero con ese nombre de «los otros esperantos» a esas lenguas artificiales que se están creando en algunas regiones, con ánimo sobre todo de enseñárselas a personas que sólo han hablado español toda la vida o que se disponen a hablarlo cuando de niños se trata. Los llamo esperantos por lo que tienen de artificiales de invenciones de laboratorio, de mezcla de variedades lingüísticas existentes o recreadas. El esperanto se basa en la generosa idea de debelar fronteras lingüísticas, de abrir el ancho mundo a la libertad de la plena comunicación: una hermosa utopía, como acabamos de decir. Estos otros engendros por el contrario, lo que pretenden es, mezquinamente, encerrar a los posibles hablantes en unas menguadas fronteras lingüísticas, cuanto más cerradas mejor.

Me refiero, por supuesto, al batúa o al artificioso gallego que están inventando en la Universidad de Santiago.

En páginas posteriores podemos ler (Salvador 1987: 27):

La historia última de las grandes lenguas de cultura, su expansión, su cohesión, su fuerza de intercambio ha estado movida y alentada por las ideas que triunfaron con la Revolución francesa. El famoso Abbé Grégoire fue su paladín y lucho por ellas briosamente, convincentemente en la Asamblea: libertad, igualdad y fraternidad no serían otra cosa que meras palabras mientras no existiera una escuela en cada localidad

para enseñar la lengua francesa, la lengua que uniría a todos en la cultura y que podría hacer realidad la triple consigna. Pero las ideas de Grégoire no sólo fueron decisivas para el francés sino también para el español. [...] Sin el Abbe Grégoire no se hablaría, seguramente, español en América con su actual extensión. Y es casi la única fuerza que tiene la llamada América Latina. Si en 1810 no hubieran imperado esas ideas, sino las que ahora se proclaman, América sería un mosaico lingüístico inimaginable, y su aislamiento y miseria se habrían multiplicado.

En definitiva, a *orientación autonomista*, entende que a *orientación reintegracionista*, vista no seu conxunto, non está plenamente exenta de tentacións imperialistas⁶¹³ pois, con máis ou menos claridade, acepta a subordinación das variedades lingüísticas populares galegas (*satelización*) ao portugués padrón. Ao noso xuízo, esas inclinacións imperialistas tornaríanse moito máis evidentes en autores como António Pedro Gil Hernández (1987) que, ávidos de xustificar a súa caracterización da lingua galega como un dialecto do portugués, non dubidan en acudir a obra de estudosos como Gregorio Salvador ou R. Menéndez Pidal que, de utilizarmos as palabras do profesor Antón Santamarina (1995: 76), poderían figurar como claros exemplos desa corrente lingüística que este investigador designa como “[...] centralismo español [...]”.

Sexa como for, para a *orientación autonomista*, calquera manifestación, por mínima que esta fose (p.e. a acentuación gráfica), desa tendencia cara á *Satelización Sociolingüística* carecería de calquera tipo de xustificación pois, como afirma, entre outros moitos, Klaus Bochmann (1992: 372), procurar un certo distanciamento lingüístico do noso idioma fronte ao castelán para fuxirmos da fagocitación desa lingua non nos obriga a achegarnos ao portugués padrón pois ese mesmo distanciamento lingüístico podería acadarse por medio do profundamento e da investigación na nosa propia realidade lingüística. De feito, como xa adiantabamos en páxinas precedentes, unha vez efectuado o labor de campo de investigación e coñecemento da nosa realidade lingüística polo Instituto da Lingua Galega, contra finais da década de 1970, contabamos con abondo material lingüístico tirado das nosas variedades lingüísticas

---

⁶¹³ Son desta mesma opinión, tamén, o escritor Alfredo Conde (1993) e o filólogo Giuseppe Tavani que afirma nunha entrevista concedida a María do Carmo Coteló (1988) para o xornal *La Voz de Galicia*: “El gallego no es la misma lengua que el portugués. Los lusistas defienden una operación de imperialismo lingüístico que, a mi modo de ver, no tiene mucho sentido porque se trataría de una colonización de la lengua. El gallego es diferente del portugués como cualquier idioma lo es de otro. Cada comunidad construye su lengua a la medida de las exigencias de las relaciones sociales y de sus manifestaciones literarias. El gallego tiene un vacío de unos siglos (el Renacimiento, el Barroco) en el que sólo tuvo un uso cotidiano. Pero ese hueco es un hecho normal en las comunidades que han conocido una interrupción en su autonomía”.

vernáculos como para afrontar con certas garantías o proceso de construción dunha variedade estándar (Bochmann 1992: 372) equidistante tanto do español estándar como do portugués padrón.

Xa que logo, se as dúas correntes codificadorias se acusan mutuamente de pretender *satelizar* o noso idioma, ben con respecto ao español estándar en opinión da *orientación reintegracionista*, ben con respecto ao portugués padrón no parecer da *orientación autonomista*; semella que, dalgún xeito, ambas as dúas correntes codificadorias teñen unha certa consciencia, directa ou indirecta, do carácter do idioma galego como “lingua ponte” (Albrecht 1992b: 224, Bochmann 1984: 23, 1992: 374) dado que é innegable que o conxunto de variedades lingüísticas vernáculos galegas agrupadas baixo o termo de idioma galego se sitúa, desde o punto de vista da súa estrutura interna, nunha posición intermedia entre o portugués padrón e o español estándar. Xustamente, esa condición de idioma estruturalmente a medio camiño entre o español estándar e o portugués padrón podería explicar esa recíproca acusación dado que semella obvio que, por causa da súa similitude estrutural coas dúas variedades estándar mencionadas, calquera decisión tomada no ámbito da *planificación da estrutura* (tamén, claro está, da *planificación social*), mesmo por omisión, podería inclinar a balanza da lingua galega, ora camiño da súa autoafirmación, ora na liña da súa dialectalización no castelán ou no portugués padrón.

Analizado, na súa globalidade, o concepto de *Satelización Sociolingüística* abordaremos, a seguir, outras eivas que a *orientación autonomista* ve na *orientación reintegracionista*.

Desde a perspectiva da *orientación autonomista* a posta en práctica da *Tese ou Teoría da Reintegración*, nas condicións sociolingüísticas actuais, traería consigo unha nova situación de diglosia debido á circunstancia de que a distancia fonética, morfolóxica e léxica hoxe en día existente entre as variedades lingüísticas vernáculos galegas e o portugués padrón é tan ampla que impediría unha transición natural dos falantes desde os usos non formalizados do galego cara ao nivel da variedade estándar. Esta nova diglosia entre portugués padrón e as nosas variedades lingüísticas populares que substituiría á vella diglosia entre español estándar e as nosas variedades lingüísticas vernáculos, en opinión da *orientación autonomista*, acrecentaría o arredamento secular das elites intelectuais e lingüísticas galegófonas verbo da comunidade lingüística galega que utiliza, de xeito espontáneo, o seu propio idioma.

Aínda que desde finais da década de 1970 e principios da década de 1980 (Santamarina 1978, 1981) xa houbo autores que apuntaron cara á idea dos problemas que xurdirían de achegármonos ou de adoptarmos o portugués padrón como a nosa variedade estándar, un dos autores que máis se significou na denuncia da diglosia promovida pola *orientación reintegracionista* foi Xesús Ferro Ruibal (1984a: 226-227, 1984b: 51).

Na obra deste lingüista podemos ler (Ferro 1984a: 226):

Un dos aspectos máis sorprendentes da teoría lusista é que patrocinan, sen mentalo expresamente, aquilo contra o que o galeguismo ven loitando desde sempre: a diglosia. [...]

Deste xeito o portugués padrão funcionaría como nivel «estándar» e literario das variedades galega, portuguesa, brasileira, angolana e tal. O galego quedaría «dignamente subsumido» nese conxunto.

Ora ¿en que cambiaría a situación sicolóxica do galego falante? O que el fala, só serviría para andar pola casa e para chama-las vacas. Porque para ir a escola, para ir á igrexa, para facer un testamento, tería que utilizar un código abondo distinto do que el fala.

A dignidade da fala sería unha dignidade empretada. A fala seguiría sendo radicalmente indigna. «Mutatis Mutandis» a min isto non me parece distinto do que sempre dixeron os castelanizadores: gardade o galego para a cocíña, pero usade o castelán fóra da casa. [...]

Recordemos que os castelanizadores nos daban no mellor dos casos esta saída para o galego: que o galego aporte ó castelán as súas graciosas peculiaridades e que desapareza nel. Ben mirado, é o que agora nos din os lusistas substituíndo «castelán» por «portugués».

Aínda que concordemos coa idea de Xesús Ferro Ruibal de que os teóricos da *orientación reintegracionista*, nas súas formulacións iniciais, nunca recoñeceron abertamente a posibilidade de estar a promover unha nova diglosia para a lingua galega e aínda que, a maiores, saibamos de escritos desta corrente onde se combatía explicitamente semellante acusación da *orientación autonomista*; así e todo, como

demostramos en páxinas anteriores cando analizabamos o concepto de *diglosia recolocada*, non podemos esquecer que, a partir de 1984 (desde 1989, de xeito inequívoco), houbo lingüistas que, desde a *orientación reintegracionista*, non só xustificaron a necesidade dunha fractura aberta entre a *norma explícita* e a *norma consuetudinaria* para a supervivencia do idioma galego no contexto da constante ameaza de fagocitación do español senón que mesmo chegaron a concibir esa situación como un ideal a conseguir tal e como acontecía, segundo eses autores, na lingua árabe e na lingua grega.

Xa á marxe desta problemática, outro dos contraargumentos da *orientación autonomista* esgrimidos contra os razoamentos da *orientación reintegracionista* sería a apreciación de que esta segunda corrente obvia e mesmo despreza (Fernández 1980, Ferro 1984a: 247, 1984b: 50) a evidencia incontestable de que a inmensa maioría dos galegófonos posúe na actualidade unha forte “Conciencia lingüística operatoria dentro dunha comunidade étnica, histórico-social e cultural (‘individuación sociolingüística’⁸)” (Albrecht 1992b: 225) fronte ao español e o portugués. Esta forte consciencia idiomática autónoma tradúcese, ao entender de Johannes Kabatek (1992: 79), nunha moi escasa identificación dos galegos co espazo cultural e lingüístico lusófono.

Unha idea da valoración negativa que a *orientación autonomista* constrúe da *orientación reintegracionista* por causa desta cuestión pódese tirar deste texto (en parte xa citado con anterioridade) da autoría de Xesús Ferro Ruibal (1984a: 247):

Se a resposta á dúbida lingua/dialecto en rigor non pode ser lingüística, ten que ser extralingüística. Quizais o único camiño certo sexa analizar que conciencia ten a comunidade da súa fala. Eu penso que neste caso a resposta é clara. Todo o traballo cultural realizado dende o Rexurdimento e toda a reforma sociocultural en marcha para normaliza-lo idioma, son unha proba evidente de que a sociedade galega sente o galego como lingua de Galicia, próxima pero distinta da portuguesa e máis da castelá.

Despois do dito espero que as palabras do, por outras cosas admirado, profesor R. Lapa citadas atrás (69), aparezan como o que son, unha opinión voluntarista («quero que o portugués sexa o nivel común e literario do galego») máis que como unha descrición científica da nosa realidade lingüística.

O curioso é que o voluntarismo do profesor de Anadía non é excepcional. Anda metido por tódolos libros de lingüística e ten moio que ver coa idea de que un no fondo ten dos falantes.

Lembremos, a maiores, a este respecto, estoutro texto (desta volta, citado na súa totalidade) de Francisco Fernández Rei (1980) onde este lingüista opinaba que:

Se lingüisticamente non é doado respondermos, dun xeito obxectivo, se algo é lingua ou dialecto, socialmente si. Cando entre dous grupos de falas hai evidentes diferencias –como é o caso do galego e do portugués– un criterio operativo válido e ver cal é a consciencia que da súa fala ten a comunidade que a sustenta, no noso caso, a da xente que conservou o galego como medio de expresión. Desde este punto de vista, todos os esforzos literarios, todos os esforzos por normalizarmos e empregármolo noso idioma a todos os niveis, son boa proba de que a comunidade galega sente o galego como lingua de seu.

Ao fío das opinións de Xesús Ferro Ruibal e Francisco Fernández Rei, non podemos deixar de comentar que, con ser certo que, en determinadas ocasións, a *orientación reintegracionista* recoñeceu, sen ambigüidades, a existencia dunha consciencia idiomática propia fronte ao portugués padrón (Cristovão 1987/1988: 144, Gil 1980b, 1982a, 1982b); no entanto, mesmo nestes casos, o recoñecemento desa consciencia lingüística de noso non se librou de certas matizacións que, dun ou doutro xeito, pretendían negar a validez da mesma como criterio operativo en tanto en canto esa consciencia de sermos unha lingua non se consideraba froito dun proceso evolutivo normalizado senón consecuencia da interposición secular da comunidade lingüística española na nosa historia.

Así, por exemplo: 1º) para José Ângelo Cristovão Angueira (1987/1988: 144), esa consciencia lingüística autónoma sería froito da secular intromisión do “proxecto nacional español” nas relacións naturais e históricas entre as comunidades lingüísticas lusófona e galegófona e 2º) para António Pedro Gil Hernández (1980b, 1982a, 1982b), con coincidir a grandes liñas co autor anterior, non se debería perder de vista a circunstancia de que a nosa consciencia lingüística non se constrúe á marxe da nosa alfabetización maioritaria en castelán así como da nosa integración no estado español.

Con independencia dos argumentos que achegan uns e outros en defensa da súa propia postura, no noso parecer, polo xeral, non se mostrou suficiente atención á

circunstancia de que, entre nós, malia a agresión constante do español, sobreviviu historicamente até a actualidade non só un *etnónimo* diferenciado para a nosa comunidade lingüística (“galegos” ou “gallegos”) senón tamén un *glotónimo/glosónimo* para o noso idioma (“galego” ou “gallego”; cando menos, entre as nosas elites intelectuais desde o século XVIII) que fala da consideración implícita que ten a nosa comunidade lingüística do seu idioma como unha realidade lingüística diferente verbo do español e do portugués.

Desde o noso punto de vista, a existencia non só dun *etnónimo* para designar a nosa comunidade lingüística senón tamén dunha etiqueta específica para denominar o noso idioma, serían evidencias incontestables da existencia dunha consciencia de posuírmolos: 1º) unha identidade nacional diferenciada e 2º) un idioma propio diferente do portugués e do español. Neste sentido, dado que os galegos semella que sempre estiveron máis cómodos con expresións do tipo “galego” para o seu idioma que con etiquetas como “portugués da Galiza”, “portugués do noroeste hispánico”, na liña das opinións de Otto Winkelmann (1994: 9-10), non estaría fóra de lugar afirmar que posuír unha etiqueta específica para o propio idioma sería testemuño claro da existencia non só dunha identidade nacional diferenciada senón tamén dunha consciencia lingüística autónoma e propia. A este respecto, lémbrese que, como adiantabamos na nosa introdución teórica e no espazo dedicado ao estudo das etiquetas no noso debate normativo, cando unha determinada colectividade iniciaba un proceso de recuperación dunha identidade e dun idioma propios, ese proceso de revitalización comezaba pola habilitación dun *etnónimo* e dun *glotónimo* específicos e propios mutuamente relacionados (p.e. *galego*).

Fóra xa desta problemática, outros dos puntos claves onde a *orientación autonomista* contraargumenta fronte á *orientación reintegracionista* sería na primacía que esta segunda corrente codificatoria outorga á lingua escrita sobre a lingua falada pois, ao entender da *orientación autonomista*, en contra do que se afirma, por exemplo, en Maria das Dores Arribe Dopico, António Pedro Gil Hernández e Joám Carlos Rábade Castinheira (1984: 60-62), en AGAL 83 (1983: 27) e en António Pedro Gil Hernández (1981a, 1981b, 1981c, 1982i), a ciencia lingüística non nos obriga a concibir o rexistro oral como un sistema lingüístico subordinado e supeditado ás regras da lingua escrita.

Verbo da primacía da lingua escrita sobre a lingua oral argumentaba António Pedro Gil Hernández (1981c) do seguinte xeito:

Hai dúas maneiras de comunicar-se (sobretudo): A fala, através das ondas sonoras; a escritura, através das ondas ‘ondas visuais’. Esta diferenza de medio provoca a reorganización de todo o acto comunicativo. A fala exige a presenza, mediata (p.e. o teléfono) ou inmediata (conversa ordinaria), dos falantes: a escritura permite deslocalar o acto comunicativo. O escritor pode estar moi longe, no espazo e no tempo, do lector. Como consecuencia, o que se di é menos cuidado; o que se escribe está mellor construído.

Quedémonos hoxe con isto: a) imediatez e espontaneidade da fala, cualidades que a diferencian da escrita; b) o medio da fala esvaece, o da escrita persiste.

Certo é, portanto, o dito latino: ‘O oral voa; o escrito permanece’. Aínda máis, o escrito sempre amostrou certa ambigüidade na consideración da xente: É divino pola permanencia; humano, polo autor e entorno.

Neste mesmo artigo publicado no semanario *A Nosa Terra*, Antón Pedro Gil Hernández (1981c) asegura, tamén, que:

Unha cousa é indubtable: O uso da escrita consideráase máis importante que o da fala. [...]

O escrito ten un prestíxio, ante a sociedade enteira, que non ten a fala. Exíxese máis corrección nos textos escritos; estes, mormente algún destes (os literarios e non só) apresetan-se como modelos para a fala, serven efectivamente de modelos e en moitos casos impoñen-se como modelos da fala, de ‘bon dicer’.

Pola contra, desde a *orientación autonomista*, tal e como se comproba en Sabine Albrecht (1992b: 226-227), ponse de relevo que a ciencia lingüística dos anos máis recentes xa abandonou a visión da lingua falada como un sistema lingüístico parcial ou totalmente subordinado á lingua escrita e progresivamente, como tivemos ocasión de describir ao longo do apartado dedicado á *grafización* na nosa introdución teórica, se inclina por un enfoque da lingua falada e da lingua escrita como sistemas mutuamente autónomos máis, asemade, interrelacionados, complementarios e alternantes.

Desde esta anovadora perspectiva da cal se fai eco Sabine Albrecht (1992b: 227) para o idioma galego, en concreto, desde ese paradigma teórico que ve a lingua escrita e a lingua falada como dúas realidades complementarias, non ten sentido manter as vellas concepcións herdadas dos esquemas teóricos de Saussure e da tradición lingüística precedente segundo as cales a lingua escrita sería unha sorte de simple transposición gráfica da lingua falada que, con todo, de xeito aparentemente paradoxal⁶¹⁴, chegaría a verse como realidade hexemónica verbo da lingua falada até o extremo de que, na práctica, o rexistro oral funcionará como realidade lingüística de segunda orde fronte á escritura.

Pola contra, afirmar que a lingua oral e a lingua escrita son dous sistemas mutuamente autónomos con regras de seu mais, asemade, coexistentes, alternantes e complementarios implica que, no fondo, o rexistro oral non está subordinado, total ou parcialmente, á lingua escrita pois, en contra do que opinaba a lingüística anterior ao inicio do século XX, a lingua oral e a lingua escrita son ambas as dúas funcionais e pertinentes nos seus respectivos dominios.

Así pois, visto que, como pon de relevo algún dos teóricos partidarios da *orientación autonomista* (Albrecht 1992: 226-227), a ciencia lingüística, desde comezos do século XX, apréndenos que a lingua escrita non é un sistema supraordinado á lingua falada e defende, en consecuencia, unha concepción do mesmo como sistema lingüístico autónomo e, á vez, interrelacionado, coexistente e alternante co rexistro oral, é evidente que non estaríamos obrigados a aceptar, como se fosen verdades científicas incontestables, non só a suposta primacía da lingua escrita sobre a lingua falada senón tamén todos aqueles principios teóricos que a *orientación reintegracionista* tira dese primeiro axioma pois, no fondo, de aceptarmos esa visión dos feitos lingüísticos, malia ser unha opción perfectamente xustificable, estaríamos a ollar máis cara ao pasado da ciencia lingüística que cara ao presente e futuro da mesma⁶¹⁵.

---

⁶¹⁴ Para comprendermos este aparente paradoxo, cómpre ter en mente todo o que xa dixemos verbo da metodoloxía de traballo e de investigación da lingüística estruturalista e da lingüística histórico-comparativa decimonónica que, por súa vez, nos retrotraerían, en última instancia, até a tradición lingüística grecolatina.

⁶¹⁵ Precisamente, verbo desta cuestión, os dous textos de António Pedro Gil Hernández (1981c) citados con anterioridade así como a referencia explícita de AGAL 83 (1983: 27) ao maxisterio de Saussure como proba inequívoca de que a ciencia lingüística defende a consideración da lingua falada como unha entidade lingüística subordinada á lingua escrita, ao noso xuízo, poderían figurar como testemuños claros da influencia que exerceu o pensamento lingüístico anterior ao século XX sobre os argumentos centrais da *orientación reintegracionista*.

Noutra orde de cousas, a *orientación autonomista* opina que, con ser nun plano estritamente teórico a *Tese ou Teoría da Reintegración* unha postura perfectamente xustificable, con respecto aos criterios prácticos de *conveniencia* e *factibilidade* (Coseriu 1987: 135), nas condicións sociais, culturais, políticas e económicas vixentes na Galiza actual, a posta en práctica da *Tese ou Teoría da Reintegración* non sería desexable nin factible se temos en mente un presente e un previsible futuro de bilingüismo galego-castelán así como a nosa autonomía política fronte a Portugal (Bochmann 1986, Coseriu 1987, Kabatek 1992, Monteagudo 1997, Santamarina 1995, Taschenberger 1990).

Nunha das exposicións máis lúcidas sobre os criterios de *conveniencia* e *factibilidade* de que temos coñecemento o lingüista Eugenio Coseriu (1987: 134) afirma que:

Pero, en realidade, la lingüística, como tal, sólo puede probar que «todos tienen razón», o sea, que cada uno de los grupos tiene sus razones y que los problemas que en este caso se plantean no pueden resolverse con argumentos lingüísticos. Se trata, como se ha dicho, de praxis político-cultural, de problemas práctico-políticos que, como todos los problemas de esta índole, tienen sus aspectos tácticos y su ética específica, independientemente de la solución por la que se abogue.

Na páxina seguinte, Eugenio Coseriu (1987: 135) completa o razoamento anterior coas seguintes palabras:

Pero, sobre todo, tratándose de un problema práctico con respecto a un hecho de utilidad pública, hay que plantearlo con vistas a lo conveniente, ponderando las ventajas y las desventajas de cada solución. Y, tratándose de un problema político, es preciso adoptar, junto al criterio de la conveniencia, el criterio de la factibilidad (Talleyrand, que sabía algo de esto, definía la política como «ciencia de lo posible»); porque una solución podría ser conveniente, o más conveniente que otra, pero no ser factible. Y aquí me perdonarán los gallegos «lusitanistas» si me permito señalarles que, en lo práctico y lo político, la solución lusitanista, a pesar de las razones históricas y, en parte, precisamente debido a esas razones históricas, es menos conveniente que la solución «castellanista».

Desde unha posición moi similar Henrique Monteagudo Romero (1997: 16) entende que:

Daquela, dado que o aspecto lingüístico-científico é relativamente doado de establecer, ¿en que terreos teremos que situar o debate? Para a miña idea, eses terreos debe ser o da desexabilidade e o da factibilidade das alternativas en xogo, contempladas respectivamente desde a óptica dos intereses do pobo galego e desde as posibilidades reais de mudar a situación sociolingüística actual (ata onde poidamos establecer uns e prever outras). Para o autor deste relatorio, abundaría con que se demostrase que existen razóns suficientes que fixesen a opción de subordinar o galego ó estándar portugués (ou como din os que defenden esa opción, ‘reintegrar’ o galego no portugués) preferible a calquera outra alternativa; e que ademais me mostrasen en que maneira isto é factible.

Precisamente, sobre os criterios de *conveniencia* e *factibilidade*, Antón Santamarina (1978), despois de recoñecer xa a finais da década dos anos setenta que a *Tese ou Teoría da Reintegración*, nun plano estritamente científico-teórico, era unha opción perfectamente comprensible e xustificable até o extremo de que el mesmo, como lingüista, se sentiu “tentado” por ela; no entanto, no plano práctico, a *Tese ou Teoría da Reintegración* semella moi pouco viable pois, en opinión deste investigador (Santamarina 1978), a ausencia entre nós dun compromiso inequívoco co proceso de recuperación da nosa lingua semellante a aquel que, no seu día, posibilitara a revitalización da lingua hebrea e a carencia entre os galegos dun sentimento nacionalista de intensidade similar ao do pobo vasco serían factores que xogarían moi en contra da socialización efectiva dos códigos normativos propostos pola *orientación reintegracionista*.

No tocante á patrística exhibida pola *orientación reintegracionista*, isto é, verbo da constante apelación ás afirmacións presentes na nosa tradición galeguista tocante á identidade lingüística galego-portuguesa como xeito de xustificación ideolóxica do seu propio discurso, a *orientación autonomista* (Monteagudo 1997: 23-24, Santamarina 1995: 75), considera que as valoracións hiperbólicas da *orientación reintegracionista* segundo as cales semella que toda a nosa tradición galeguista estivo unanimemente de acordo con respecto á identidade lingüística galego-portuguesa manifestan, cando menos, unha certa veneración acrítica dos textos producidos por ese pasado galeguista. Segundo estes dous lingüistas non se ten en conta que as opinións sobre a lingua galega

dunha parte considerable da nosa tradición galeguista son obra de individuos cunha formación lingüística non demasiado extensa e que as referencias explícitas aos vínculos lingüístico-históricos entre galego e portugués non obedecían tanto a un convencemento real de que estes dous idiomas fosen unha mesma lingua como a necesidade imperiosa de reafirmación do noso idioma fronte á ameaza do castelán.

Precisamente, de termos presentes estes dous factores contextuais, quizabes valorásemos as opinións desta tradición galeguista non tanto como fontes de autoridade inequívocas para unha resolución definitiva do noso debate sobre o proceso de codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua senón, máis ben, como mananciais de información tocante ás “ideas lingüísticas” da época e dos seus autores e como tentativas de prestixiar o noso idioma por medio de alusións inequívocas aos nexos estruturais, culturais e históricos cunha lingua irmá, o portugués, que gozaba, desde vello, dun incuestionable prestixio académico e social.

Certamente, para Henrique Monteagudo Romero (1997: 23-24), ademais de que cómpre abandonar interpretacións tendenciosas (e mesmo manipulacións conscientes) dalgún dos representantes máis conspicuos da nosa tradición galeguista desenvolvidas a partir de textos tirados do seus contextos, unha das probas que outorgaría máis credibilidade á afirmación precedente sería a propia práctica lingüística da nosa tradición galeguista. Esta, agás excepcións, ao estar máis orientada cara ao cultivo autónomo do noso idioma que cara a unha converxencia (maior ou menor) co portugués, sería un magnífico testemuño de que, por moi acendidas proclamas que fixeran os nosos literatos en prol dunha suposta unidade lingüística galego-portuguesa, ese tipo de declaracións públicas tiñan por obxecto, esencialmente, revestir ao noso idioma dunha auréola de grandeza da cal, naquel momento histórico, o galego, evidentemente, carecía.

Nesta liña, Henrique Monteagudo Romero (1997: 24) asegura que:

Esta liña de interpretación, plausible en si mesma, vén reforzada polo contraste entre o discurso e a práctica lingüística. É que foron os escritores e escritoras da tradición galeguista os e as que crearon os modelos para o galego autónomo, noutras palabras, os que orientaron o cultivo do galego cara á autonomía. Con tódolos matices que se queira, quen traballa hoxe na liña de desenvolvemento dunha variedade estándar do galego autónoma, é directo continuador dunha tradición que vai desde antes de Rosalía de Castro ata despois de Otero Pedrayo, pasando por tódalas voces maiores da nosa literatura.

É necesario, antes de entrarmos noutras cuestións, facernos eco doutro dos contraargumentos que a *orientación autonomista* dirixe contra a acusación da *orientación reintegracionista* de que o sistema gráfico por eles proposto sexa, por dicilo con palabras grosas, a “ortografía de Alianza Popular”.

Para Xesús Ferro Ruibal (1984a: 257, 1984b: 56, 1986b) hai dous tons posibles para contrarrestar esa acusación. Así, entre bromas e veras (Ferro 1984: 257), poderíamos dicir que (Ferro 1986a):

[...] pola mesma falsa regra de tres teríamos que afirmar que o Portugal dos caraveis ten unha ortografía salazarista (xa que foi Salazar quen refrendou co seu poder político o acordo dos científicos) e a Esquerda Galega tería salazaristas infiltrados.

Pola contra, unha crítica máis en serio (Ferro 1984a: 257, 1984b: 56), esixiría pór de relevo o desexo oculto da *orientación reintegracionista* de presentarse a si mesma: 1º) indirectamente, como unha “[...] alternativa de esquerdas” e 2º) subliminalmente, como a única ortografía “[...] moralmente correcta”⁶¹⁶.

Sexa como for, para Xesús Ferro Ruibal (1984a: 257), semellante pretensión carece de calquera asomo de lóxica ou coherencia se temos en conta que, en tanto en canto a ortografía proposta pola *orientación reintegracionista* se arreda máis do ideal de correspondencia un-a-un entre fonema e grafema do que se distancia o sistema gráfico da *orientación autonomista* e, por conseguinte, na medida que isto, comparativamente, complicaría o proceso de ensinanza-aprendizaxe da lecto-escritura precisamente entre os sectores menos favorecidos da sociedade, daquela, no fondo, en contra do que se afirma defender, o sistema gráfico proposto pola *orientación reintegracionista* sería unha “[...] ortografía elitista”.

Na nosa opinión, os argumentos que ofrece a *orientación autonomista* en contra da identificación do sistema gráfico vinculado a esta corrente coa causa política dos

---

⁶¹⁶ Pola súa banda, tocante a esta cuestión, así opina X. L. Franco Grande (1988): “Cómpre desterrar dunha vez esa idea paifoca, e realmente antipatriótica, que tanto pesa na mente dalgúns, de que por seren as normas vixentes impostas por grupos políticos de dereita, non son de recibo, ou están só dunha maneira vergoñenta. Anque pareza mentira, esta idea está vixente nalgunhas mentes, aínda por moito abraio que produza comprobalo. Por moi simple que pareza, hai que empezar a comprender que as normas son de todos, que non foron feitas pola dereita nin pola esquerda, que en calquera caso son un ben común, que forman parte do noso patrimonio cultural e que aínda aqueles que, en parte, podemos rexeitalas, non nos queda outra alternativa que usalas. Por patriotismo. Porque sabemos que o contrario é contribuír a unha nova confusión e facer un mal servicio ó país.

partidos estatais españois de “dereitas” así como, por extensión, en contra da consideración da defensa e do uso deste sistema gráfico baseado na ortografía do castelán como un instrumento ao servizo do denominado “projeto nacional espanhol”; formarían parte dunha estratexia moito máis ampla que procuraría a re-lexitimación ideolóxica da *orientación autonomista* fronte aos ataques deslexitimadores da *orientación reintegracionista* por medio da presentación desta corrente codificatoria como unha proposta ideolóxico-lingüística, cando menos, tan interesada pola construción dunha identidade nacional diferenciada para Galiza como di estar a *orientación reintegracionista*.

Precisamente, con esta preocupación, escribía, xa en 1981, o profesor Antón Santamarina (1981: 12):

Non vou acabar agora cunha declaración soberba, como a deles, demostrando que nós somos máis nacionalistas ca eles. Non poido negar que eles sexan nacionalistas, pero evidentemente non nos poden acusar a nós de non selo porque se non o foramos a cuestión da lingua deixaría de ser unha preocupación para nós, pra algúns a preocupación máis grande da súa vida. Quero de todas maneiras indicarlles que esta división e esta guerra montárona eles nun momento bastante inoportuno e que por ben do galego é malo mistura-lo problema do ó e do ao co problema do nacionalismo.

Na esteira deste lingüista, Francisco Fernández Rei (1995: 195) asegura que:

O nacionalismo, que foi quen dignificou o galego usándoo, ás veces con moitas incorreccións, e que foi quen logrou forzar importantes avances cualitativos, ten que manter totalmente altas as espadas e seguir procurando a plena restauración do *dialecto* latino que agromou no Finis Terrae, porque a vitalidade da lingua nacional de Galicia é fráxil abondo, a pesar do triunfalismo oficial.

Loitarmos para que no século XXI o galego na nosa propia terra sexa a regra —e nunca máis a excepción— é unha causa ben nobre. É contribuírmos a ser nós mesmos, despois dunha secular colonización cultural e alienación lingüística.

Como último exemplo deste interese pola re-lexitimación ideolóxica da *orientación autonomista*, gustárame citar estoutras palabras de Henrique Monteagudo Romero (1997: 29):

O idioma galego continúa a ser un elemento básico da nosa identidade como pobo diferenciado. Isto non se pode perder xamais de vista, e estimo que isto nos obriga a manter un diferencialismo máis ca moderado verbo do castelán, ó tempo que impón certas cautelas no por outra banda imprescindible achegamento ó portugués. Endebén, quen se identifique co lema ‘Galiza Portugal, unidade nacional’ é lóxico que ó mesmo tempo pense que o noso estándar debe ser o que se forxou na capital do Texo.

Verbo destes tres textos que vimos de citar, quizabes fose moi conveniente que lembrásemos agora a forte e intensa relación que na nosa introdución teórica recoñecemos entre nacionalismo e *planificación lingüística* pois, no fondo, alí viñamos a defender (co apoio, cremos, dunha sólida bibliografía) a idea de que en contextos lingüísticos dunha forte similitude estrutural entre variedades lingüísticas contiguas (isto é, no caso de atopármonos nun *continuum lingüístico*) e onde fose perfectamente posible a intelixibilidade mutua entre esas variedades lingüísticas adxacentes non era atípico que un grupo de lingüistas, como parte dunha elite intelectual interesada na aceptación, como efectiva e real, dunha nova identidade nacional diferenciada (en verdade, inicialmente “creada” ideoloxicamente a partir de certos trazos obxectivos), comeza a traballarse no sentido de diferenciar o seu propio idioma verbo do conxunto de variedades lingüísticas xeograficamente adxacentes que non se consideran (pola razón que fose) parte do propio idioma.

Evidentemente, este labor en prol do distanciamento lingüístico das variedades lingüísticas vernáculos propias pasa por un proceso de *planificación lingüística* de tal xeito que, elaborada unha variedade estándar co obxectivo de que esta funcione como *campo de forza* quen de atraer estruturalmente ao conxunto de variedades lingüísticas por ela supraordinadas (=atracción) e, correlativamente, capaz de distanciar lingüisticamente a estas mesmas variedades lingüísticas daquelas variedades lingüísticas xeograficamente contiguas subordinadas a outra variedade estándar (=repulsión), esta constelación de variedades lingüísticas xerarquizada encabezada pola variedade modelo correspondente como patrón de corrección lingüístico, sexa aceptada (normalmente, cara ao final do proceso de *standardización*) polos seus falantes (e por falantes doutros idiomas) como unha lingua de seu como parte dunha estratexia ideolóxica que procura unha lingua propia e autónoma como o representante máis destacado dunha identidade nacional diferenciada.

Cremos que non deturpamos nada das intencións orixinais dos autores arriba citados se afirmamos que, con palabras de Sue Wright (2000: 57, 2004: 48-52), estes lingüistas (e, por extensión, toda a *orientación autonomista*) entenden a *planificación lingüística* máis como unha estratexia de *diferenciación* que como unha manobra de *integración* pois, en contra do que opina o sector maioritario da *orientación reintegracionista*⁶¹⁷, dadas as evidentes e incontestables similitudes estruturais entre galego e portugués, executar unha *planificación lingüística* cara á *diverxencia* e non cara á *converxencia* (non só verbo do español senón tamén con respecto ao portugués padrón) conforma unha táctica necesaria e indispensable se, como aconteceu con moitos outros proxectos nacionalistas articulados desde o século XIX até a actualidade (eslovacos, noruegueses, serbios, croatas, etc.), pretendemos contar cunha lingua de noso como representante máis destacado dunha identidade nacional diferenciada.

De feito, para facernos unha idea da intensa relación que se establece entre a *orientación autonomista* e a ideoloxía nacionalista, poderíamos afirmar que a primeira sen a segunda dificilmente sería posible (por non dicir, imposible) xa que, de acudirmos outra volta ás ideas de Sue Wright (2004: 48-52) a xeito de conclusión de todo o que dixemos na nosa introdución teórica verbo das relacións entre lingua e nacionalismo, calquera proceso de *estandarización* desexoso de conseguir un certa distancia lingüística e estrutural verbo doutros idiomas estrutural e xeograficamente afíns camiña indisolublemente unido a unha ideoloxía nacionalista en tanto en canto ese desexo non só nace dunha idea ou sentimento de identidade nacional diferenciada senón que tamén pretende o recoñecemento, por propios e alleos, desa identidade nacional diferenciada.

Cremos que, de non ser esta a forma de pensar dos lingüistas máis significados da *orientación autonomista*, dificilmente saírían á luz pública textos como este asinado polo profesor Antón Santamarina (1995: 73):

Hai, como dixeran antes, centos de exemplos de variedades lingüísticas que están máis lonxe do seu estándar do que están galego e portugués. Pero a historia de Galicia e a historia externa do galego son moi dispares da de Portugal e do portugués; entre outras razóns porque Portugal é un país independente desde hai case nove séculos e non sufriu máis ca de lonxe a presión alienadora doutra lingua hexemónica (máis ben foi a lingua

---

⁶¹⁷Na obra de Sue Wright (2000: 57), a *integración* defínese como un acordo negociado entre dous grupos polo cal ambos os dous conxuntos de individuos asumen algún tipo de cambio (así e todo, polo xeral, agárdase que o grupo minoritario se acomode ao maioritario). Cremos que Oscar Diaz Fouces (1995a) podería figurar como exemplo paradigmático desta posición.

portuguesa para outras linguas o que o castelá é para a nosa). Moi distinto sería se Galicia fose (ou se convertese en) parte de Portugal e o portugués fose a lingua oficial do estado galego-portugués, fóra do teito castelán nós e eles, daquela sería difícil de concibir unha variedade literaria galega diferente da portuguesa; pero mentres as aspiracións dos galeguistas sexan a independencia (ou variantes dela, pero sempre con vistas á emancipación de España) e non a anexión a Portugal, o valor simbólico dunha lingua galega independente, como asento dunha solidariedade étnica, pre-nacional ou nacional, é insustituíble. Así o viron as elites nacionalistas dos últimos cen anos.

Este é a grandes liñas o punto de vista dos que consideran que o galego é unha rama á parte do galego-portugués e defenden un estándar separado.

Mais, por se houbese algunha dúbida, gustárame citar estoutro parágrafo deste mesmo lingüista (Santamarina 1995: 88):

Aténdome só a feitos obxectivos teño con todo que dicir que non vexo moi viable a solución reintegracionista mentres Galicia non sexa asumida pola maioría dos galegos como unha parte de Portugal, cultural e politicamente; e tamén mentres en Portugal non se considere Galicia como unha parte irredenta da súa nación. Dito noutras palabras, mentres ó dicir ‘nós’ un galego non inclúa tamén os portugueses e un portugués non inclúa os galegos.

E, para rematar, estas palabras de Enrique Monteagudo e Francisco Fernández Rei (1982d) cunha invitación á unidade de todos os nacionalistas para superaren o debate normativo en favor do avance social do idioma galego⁶¹⁸:

En fin, facemos votos pola unidade e saúde do galego, e dos nacionalistas galegos. Esperemos que canto antes remate esta guerrilla lingüística maniquea a base de tanta palabrería fútil, de tanta literatura insulsa e aburridamente machacona sobre o tema da normativa fumeira e distracción da que ben se aproveitan os que se opoñen a que o galego chegue a ser lingua normal prós seus propios falantes —e que dunha vez pulen os estudos científicos do noso idioma-nacional.

---

⁶¹⁸ Por suposto, este tipo de declaracións están presentes, así mesmo, entre os defensores da orientación reintegracionista. Por exemplo, María das Dores Arribe Dopico, António Pedro Gil Hernández e Joám Carlos Rábade Castinheira (1984: 73) aseguran que: “Os reintegracionistas, en xeral, sustentamos salvo matices, que a Galiza é naçom, diferenciada do punto de vista geográfico e antropológico, caracterizada por umha cultura de seu e umha língua que a incluem, por direito próprio, na área luso-africano-brasileira”.

Até este instante levamos traballados unha serie de puntos en común entre a *orientación reintegracionista* e a *orientación autonomista*, mais, aínda nos restan algúns outros espazos de contacto entre unha e outra corrente codificatoria. Nesta ocasión estámonos a referir á aparición en ambas as dúas correntes codificadorias do que poderíamos denominar, con palabras de Henrique Monteagudo Romero (1995: 222), como “literatura polémica”.

Poderíamos situar baixo esta etiqueta a todos aqueles discursos que, tras abandonar unha postura estritamente académica e científica que non fose máis alá dunha análise crítica dos que se ven como puntos fracos da orientación contraria (en realidade, o un exame crítico autenticamente obxectivo esixiría partir dos principios teóricos da corrente codificatoria antagonista), optan por unha visión simplificadora, subxectiva ou parcial da opinión contraria.

Aínda que sexa necesario recoñecer que na *orientación autonomista* descubrimos, tamén, casos desta “literatura polémica” (cf. Ferro 1984a: 268, Santamarina 1981: 10, 1995: 86), cómpre admitir que, como se recolle tanto na bibliografía activa afín á *orientación autonomista* (Monteagudo 1995: 222) como na bibliografía próxima á *orientación reintegracionista* (Herrero 1993: 193), está última foi moito máis proclive á “loita ortográfica” do que foi a *orientación autonomista*.

Dentro da *orientación autonomista*, un dos autores que adoptou un ton máis vehemente contra a *orientación reintegracionista* foi, sen dúbida, o filólogo Ramón Lorenzo que, por exemplo, nunha entrevista publicada no xornal *El Correo Gallego* (Navaza 1988) afirmaba:

Claro, porque as cousas cambiaron moito: hai anos, moitos dos que hoxe son heterodoxos e din que hai que falar portugués e cousas así, non existían; ou, se existían, era falando castelán. A maioría deles, daquela, falaban castelán comigo, renegaban do galego. Ata ían en contra o galego e, se tiñan poder político, como algún deles, tomaban represarias contra a xente que falaba galego.

Nesta mesma entrevista, Ramón Lorenzo (Navaza 1988) asegura tamén que:

Digo que algún dos xerifaltes actuais do lusismo, dos que din que hai que falar e escribir en portugués... fíxolle a vida imposible a Xesús Alonso Montero cando estaba en Lugo.

E algún destes mesmos xerifaltes supendía ós seus alumnos por falar galego na clase. Esas historias habería que contalas.

Así e todo, a pesar destas saídas de ton que tamén coñeceu a *orientación autonomista*, neste contexto de forte polémica entre a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista*, ao noso xuízo (sempre, desde a premisa básica de que comportamentos individuais nunca deberían servir para desprestixiar a todo un colectivo)⁶¹⁹, non hai dúbida de que a propensión cara á polémica foi relativamente máis forte na *orientación reintegracionista* que na *orientación autonomista* dado que, no mellor dos casos, na *orientación reintegracionista* non foron estrañas presentacións da realidade lingüística onde se pode detectar unha certa ocultación de información ao lector.

Así, por exemplo, en MONT 83 (Montero 1983: 15), encontramos unha análise dos dígrafos *nh* e *lh* que calquera especialista na materia dificilmente aceptaría como unha presentación obxectiva e científica da realidade lingüística dado que non hai que ter profundos coñecementos da historia do noso idioma para decatarse de que existe unha clara ocultación de información⁶²⁰:

O caso de *nh/ñ* é paralelo ao de *lh/ll*, pois en realidade a letra española *ñ* é originariamente unha abreviatura de *nn*.

Tampouco existía em latim o fonema hoje representado graficamente por *nh/ñ*.

Em espanhol adoptou-se a grafia *nn* (abreviada normalmente *ñ*), porque o NN latino dera nesa lingua o fonema *ñ*.

---

⁶¹⁹ Ben é verdade que, por un e outro bando, ao pé destes ataques, houbo recoñecementos públicos do traballo feito en prol da recuperación do idioma galego pola banda da corrente contraria. Así, por exemplo, afirmaban Enrique Monteagudo e Francisco Fernández Rei (1982d): “Entre os reintegracionistas, hai xente que merece todo o noso respecto e admiración, pola súa actitude de loita incansable en defensa do galego, pola súa coherencia e polo seu xogo limpo; a estes –compañeiros de loita na normalización e dignificación do noso idioma– habería que lles pedir que recapacitasen na súa teima en ben da nosa lingua, por coidarmos que actitudes pretensamente heterodoxas son sumamente daniñas pró galego hoxe, por entorpeceren, dalgún xeito, o camiño da normalización”.

⁶²⁰ Malia que estes parágrafos sexan parte dun texto que se autodefine como método práctico de aprendizaxe da normativa reintegrada e, daquela, aínda que, desde ese punto de vista, estea plenamente xustificada unha certa simplificación da realidade lingüística con obxectivos didácticos; no entanto, cremos que non se desculpa a ocultación de información ao lector pois, se non queremos terxiversar os feitos reais, semella que se debería facerse algún tipo de mención á compoñente provenzal dos dígrafos *nh* e *lh* así como á circunstancia de que o dígrafo *ll* e o grafema *ñ* formaron parte da nosa tradición gráfica desde a época medieval.

Pero no noso idioma o resultado foi outro: o NN latino de *n*, de maneira que non había razón para adoptar *nn* ou *ñ* como grafía daquel som, pois tal som tiña en galego-portugués orixe diferente.

Comparem-se os resultados castelano e galego-portugués das seguintes palabras latinas: ANNUM *año ano*, CANNAM *caña cana*, CAPANNAM *cabaña cabana*.

Em galego-portugués este fonema procede coa frecuencia do grupo latino NI; por exemplo: SENIOREM *senhor*, SOMNIUM *sonho*.

Polas mesmas razóns que vimos a respecto de *lh*, adoptou-se a grafía *nh* para representá-lo.

No entanto, se a ocultación de información ao lector podería ser escusable e mesmo comprensible no “fragor da loita ortográfica”, non semella de ningún xeito desculpables os exabruptos (por non dicir insultos) que algúns dos defensores da *orientación reintegracionista* dirixiron contra os defensores da *orientación autonomista* do tipo de “prebendados oficialistas” (Gil 1986b: 309), “pseudo-investigadores” (Figuerola 1986: 151), “maus tradutores” (Fontenla 1986: 61), “estômagos agradecidos” (Henríquez 1995: 307) ou frases como “Baste dizer, como exemplo da súa actitude displicente a respecto da nosa lingua, que ao *q* chaman-lhe o cu, dispensando...” (Duram 1986b: 281) onde se abeira, cando menos, o mal gusto.

Na esteira destas saídas de ton, nun artigo publicado na prensa diaria por José Posada (1988) pódese ler:

E podemos escoller entre ser reintegracionistas ou parvos. E parvos nom só no sentido peyorativo, mas no seu sentido etimolóxico, de ‘parvus’, latín ‘pequeno’ ou pobre. Podemos ser pequenos, tribo atlántica, perdida no noroeste ibérico, anexionada a Castela, ou ser galegos diferenciais, persoas coa dignidade de seu, reintegrando-nos e recuperando o noso idioma, pois, como dicía, Pessoa o idioma é a nosa pátria.

Cómpre advertir, a maiores, que este tipo de actitudes non responden a comportamentos estritamente individuais pois en AGAL 83 (1983: 47) encontrámonos con este parágrafo:

Resulta irrisório que à letra Q se lle dê o nome de *cu*. Considerando que os nomes das letras son masculinos en galego, dar-lhe o nome de o *cu* a unha letra é polo menos chocante. Se, comparativamente, os redactores das Normas tivessem de pôr un nome a esa letra en espanhol que fosse (*el*) *culo*, teriam algum reparo e nom só de carácter eufemístico. Nom é bom que se admita para o galego o que nom se admitiria para o espanhol.

Por outra lado, pense-se que sem dúvida será molesto, cando nom bochornoso, para os professores e professoras de galego que ensinem o *cu* aos alunos ou que lhes digan cando e como se usa o *cu*, cousa que eles normalmente sabem antes de chegar à escola...

No parecer de lingüistas como Antón Santamarina (1995: 89) toda esa “literatura polémica” só podería ter un obxectivo: desacreditar a autoridade académica das persoas que defenden a *orientación autonomista* como paso previo para a negación total da lexitimidade e pertinencia da súa proposta.

Agora ben, á marxe doutras consideracións, é mester pór de manifesto que, nesta ocasión, non nos encontramos con ataques unicamente dirixidos contra individuos concretos mais ou menos representativos da *orientación autonomista* senón que unha parte non mínima desa “literatura polémica” vai dirixida contra unha institución que, por riba de visións persoais que nunca se deberían producir á marxe dun profundo exercicio de responsabilidade e de modestia, debería contar cos afectos de todos os lingüistas e galegos en xeral: a Real Academia Galega (RAG). Tampouco se libra dos ataques da *orientación reintegracionista* o Instituto da Lingua Galega (ILG), malia que, desde a súa creación e ao longo dun período histórico moi problemático, fose case a única institución (neste caso pública) que, desde o prestixio que outorgaba o seu vínculo coa Universidade de Santiago de Compostela, manteivo vivo o “facho” da investigación lingüística.

O argumento, tal e como xa vimos que afirmaban Maria das Dores Arribe Dopico, António Pedro Gil Hernández e Joám Carlos Rábade Castinheira (1984: 137), podería resumirse do seguinte xeito: o ILG e a RAG non son institucións competentes para elaborar a norma básica para unha futura unidade ortográfica e morfolóxica do noso idioma porque a RAG non é de dereito (de acordo cos seus estatutos) nin de feito (por causa da súa case nula actividade histórica en prol da defensa e investigación da lingua galega) unha Academia da Lingua equiparable a, por exemplo, a Real Academia

Española e porque o ILG é tan só un instituto universitario que, segundo se determina nos seus propios estatutos, ten unicamente un carácter consultivo.

Evidentemente, os defensores da *orientación autonomista* non están, en absoluto, de acordo cos ataques da *orientación reintegracionista* dirixidos contra a RAG e contra o ILG pois, no parecer de Xesús Ferro Ruibal, no tocante á primeira institución (Ferro 1984a: 297-298), se lle negamos a *auctoritas* á RAG, onde procuraríamos outra *auctoritas* posible?, e, con respecto ao ILG (Ferro 1984a: 276): “ningunha Institución galega pode presentar maior autoridade científica na descrición do galego e poucas poden presentar tan intensa e eficaz promoción da súa normalización”⁶²¹.

Pola nosa banda, e aínda que puideramos estar de acordo coa crítica velada dalgúns estudosos da *orientación autonomista* á RAG pola súa escasa operatividade histórica (Monteagudo 1995: 222) ou pola súa cerrazón ante as dinámicas emanadas do conxunto da sociedade galega en prol da resolución definitiva do chamado “«conflicto normativo»” (Regueira 2001), pensamos que este tipo de argumentacións non se poderían desvencellar dun profundo exercicio de reflexión e de modestia que nos permitise pór en relación o comportamento histórico da RAG co acontecido, ao longo dos anos, noutras institucións máis ou menos similares á nosa.

Verbo desta cuestión, abonda con deitalrle un ollo ao estudo de John Earl Joseph (1987: 111-113) para decatarse de que os académicos na maioría dos países son elixidos polas súas capacidades literarias e non pola súa formación lingüística ou pedagóxica de tal xeito que, en case todas as Academias, os filólogos, gramáticos, lexicógrafos, pedagogos, etc. constitúen unha excepción fronte os escritores de sona avalados por unha recoñecida traxectoria literaria. Daquela, de acordo coa súa formación intelectual, non nos debería sorprendere que a maioría de pronunciamentos lingüísticos dos académicos en xeral (non só da nosa Academia) respondan a unha filosofía de fondo que, como viamos na introdución teórica, en esencia, ademais de retrotraerse até o mito bíblico de Adán e Eva, tende a contemplar as manifestacións actuais das diferentes linguas como unha sorte de versión degradada e corrupta da pristina pureza dun pasado glorioso (“Idade de Ouro) e, por conseguinte, cos seus xuízos lingüísticos, aspiran a frear a corrupción constante da lingua e recuperar, na medida do posible, ese “inmaculado pasado” segundo os moldes fixados pola tradición literaria escrita.

---

⁶²¹ Dous anos máis tarde, Xesús Ferro Ruibal (1986c) asegura que: “É lamentable esa especie de guerra santa que algúns desataron contra o Instituto da Lingua Galega, pedra, non única, pero si angular da nosa normalización. ¿Vai ser Galicia máis grande con este saturnismo de devorármolos nosos propios fillos?”.

Se isto é así, non nos debería estrañar a nosa afirmación de que a escaseza de lingüistas entre os académicos que constitúen a configuración histórica da RAG (actualmente moi diferente tras a incorporación de lingüistas de recoñecido prestixio) así como as posibles actitudes conservadoras (por acción ou omisión) no tocante aos seus pronunciamentos lingüísticos ao longo dos seus cen anos de historia non serían realidades que se distanciasesen en exceso do que é o patrón xeral de comportamento na inmensa maioría de Academias desde a fundación da *Accademia della Crusca* en Florencia en 1582⁶²². Polo xeral, as Academias nunca contemplaron con moi bos ollos as propostas de cambios normativos (nomeadamente, se esas propostas de cambio non se orixinaban na propia institución académica).

Precisamente, co obxectivo de romper con esa tradición de estudo lingüístico que marcaban as Academias excesivamente conservador e pouco atento ás realidades lingüísticas vivas, non poucos países (p.e. Israel) optaron por crear Gabinetes ou Institutos de Planificación Lingüística que, polo xeral, cun maior peso de lingüistas de profesión, encabezaron o labor de estudo rigoroso das súas respectivas linguas desde unha perspectiva menos conservadora, menos elitista e moito máis interesada pola fala viva.

Outra volta aquí, aínda que en aparencia puidese parecer o contrario, Galiza volve a estar en consonancia co que aconteceu en moitos países desde principios do século XX dado que o Instituto da Lingua Galega, desde a súa fundación e con lingüistas de sólida formación, encomendouse ao labor de investigar a realidade lingüística de Galiza do momento coa finalidade de contar con información lingüística abondo como para afrontar, con certas garantías de éxito, a posterior *planificación lingüística* do noso idioma.

Fóra desta contextualización anterior da RAG e do ILG, así e todo, cómpre recoñecer que a nosa “literatura polémica” aparece, a primeira vista, como unha circunstancia relativamente excepcional se comparamos co que acontece noutros idiomas da nosa contorna pois, efectivamente, de buscarmos situacións semellantes á nosa en linguas cunha longa tradición de *planificación lingüística* (p.e. no inglés), decatariámonos que neste tipo de linguas (tamén no español, francés, portugués, etc.),

---

⁶²² Neste sentido, non deixa de ser esclarecedor que os escritores e académicos Xosé L. Franco Grande (2001) e Luz Pozo Garza (2001) se posicionaran, publicamente, no ano 2001, en contra do documento redactado polo ILG e polas áreas de Filoloxía Galega e Portuguesa das tres Universidades de Galicia onde se lle presentaba á RAG unha proposta de revisión das NOMIG 82/NOMIG 95 (isto é, da normativa vixente naquela altura).

hoxe en día, atopámonos, polo xeral, con ese fenómeno que James Milroy e Lesley Milroy (1985: 37) denominan como *literatura de queixa* (ing. *complaint tradition*): textos que, ora atacan o uso incorrecto de aspectos concretos do plano fonolóxico, gramatical ou léxico dun idioma, ora denuncian certos abusos ou excesos lingüísticos que poderían inducir a interpretacións erróneas no receptor da mensaxe.

No entanto, aínda que admitamos a relativa excepcionalidade da nosa situación se atendemos exclusivamente ao presente das grandes linguas (p.e. do español, portugués, inglés, etc.), asemade, é mester que non deixemos pasar a ocasión de lembrar que esa circunstancia de suposta anormalidade, por moi asañado que fose o noso debate normativo, desaparecería se abrísemos o noso horizonte comparativo cara ao pasado das grandes linguas así como cara ao presente doutras moitas linguas dentro e fóra do marco europeo.

Neste sentido, abondaría con deitar un ollo sobre o apartado dedicado á *selección* na nosa introdución teórica para lembrar que no pasado do proceso de *estandardización* das grandes linguas houbo grandes controversias lingüísticas e mesmo episodios de enfrontamentos violentos (p.e. no grego) e que, no momento presente, sabemos de linguas que están a vivir controversias moi similares á nosa (p.e. o aranés) onde conviven tendencias diferenciadas no tocante á codificación gráfica e gramatical do idioma.

En realidade, como intentamos demostrar en reiteradas ocasións ao longo da nosa introdución teórica e apartados precedentes desa segunda parte do noso traballo, ambas as dúas posibilidades, son, no fondo, simplemente cuestión de tempo dado que, aínda que todos os idiomas (mesmo o latín estándar) viviron controversias máis ou menos virulentas e máis ou menos xeneralizadas verbo do camiño correcto a seguir no proceso de *estandardización*, estas polémicas tenderon a decrecer co decorrer dos anos até que chegou un momento (antes ou despois) en que deixaron de ser unha preocupación social e, como moito, ficaron como motivo de discusión e análise de estudos lingüísticos.

4. 6. AS ETAPAS DO DEBATE NORMATIVO

De acordo co lingüista Johannes Kabatek (1994) no debate sobre a codificación ortográfica e gramatical do noso idioma poderíamos discriminar as seguintes etapas ou fases: a) anterior a 1936, b) desde 1933 até 1966, c) desde 1966 até 1982 e d) desde 1982 até a actualidade.

Visto que, evidentemente, a análise polo miúdo das dúas primeiras etapas desta periodización do noso debate normativo así como da terceira fase nos seus primeiros anos até case finais da década de 1970 fican fóra dos límites cronolóxicos deste traballo; cremos que abundaría cuns moi breves apuntamentos sobre todo ese lapso de tempo para facernos unha idea dos cambios esenciais que se produciron contra finais da década de 1970 e principios da década seguinte na polémica sobre a codificación ortográfica e gramatical do noso idioma.

En esencia, pretendemos, que se vexa que as etapas consecutivas no debate sobre a codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua conduciron devagar, por unha banda, cara a un achegamento final entre todos aqueles que presentaban diferenzas máis de detalle que de fondo e, por outra banda, cara a unha radicalización da nosa polémica normativa. En síntese, con partirmos dunha situación inicial onde predominaba un ánimo de diálogo e de tolerancia con todo aquel que disentía verbo das opinións propias porque importaba máis “usar a lingua galega” que como se “escribise esa lingua”, aos poucos, froito dun proceso de toma de consciencia de todas as esixencias teórico-prácticas que se derivaban das premisas teóricas de cada postura, derivamos cara a unha conxuntura final abondo diferente onde non só nos encontraremos con posturas mutuamente irreconciliables e mesmo excluíntes entre si senón tamén cun discurso intolerante co contrario.

Con todo, como intentaremos demostrar ao longo dos apartados seguintes, malia que sexa inevitable recoñecer que chegamos a unha situación final onde a afirmación da postura propia equivalía á negación radical da opción contraria e viceversa, este feito incontestable non se debería enfocar, ao noso xuízo, como unha mostra inequívoca dunha suposta incapacidade nosa para chegarmos a un acordo senón, máis ben, como unha deriva relativamente lóxica consecuencia da necesidade de coherencia interna que uns e outros foron experimentando conforme pasaban os anos e segundo uns e outros foron cada vez máis conscientes da esixencias que se desprendían dos seus propios principios teóricos.

Por outras palabras, e á marxe do xorne máis ou menos dialogante de cada un, non deixa de ser lóxico que, se defendemos que o galego e o portugués son unha mesma e única lingua, conforme adquirimos consciencia das esixencias prácticas que se derivan dese principio teórico básico, por unha banda, cada vez esteamos máis abertos a aceptar o padrón portugués como variedade estándar de noso e, por outra, cada vez teñamos máis dificultades en aceptar unha variedade estándar autónoma e propia para o idioma galego. Correlativamente, por esa mesma necesidade de coherencia interna, se defendemos que galego e portugués son dúas linguas diferentes, non semella lóxico que aceptemos o padrón portugués como a nosa variedade estándar e si, pola contra, que procuremos, defendamos e usemos unha variedade estándar autónoma e propia para o noso idioma.

4. 6. 1. A primeira e segunda fase do debate normativo. Desde 1906 até 1966

A primeira das etapas que discrimina Johannes Kabatek (1994: 157-158) abrangería, aproximadamente, desde os primeiros textos escritos en galego até a Guerra Civil (1936-1939) e tería como característica definitoria esencial a ausencia dunha “[...] verdadeira normativa aceptada pola comunidade” (Kabatek 1994: 158). A grandes trazos esta etapa inicial de Johannes Kabatek coincidiría, por súa vez, coa franxa de anos que Benigno Fernández Salgado e Henrique Monteagudo Romero (1993: 208-212, 1995: 127-40) ven como dous períodos cronolóxicos diferenciados: 1º) *galego popular* (desde os primeiros escritos até 1880) e 2º) *galego enxebrista* ou *diferencialista* (desde 1880 até 1936).

A segunda das etapas que considera Johannes Kabatek (1994: 158-163) estenderíase desde o final da Guerra Civil (1939) até 1966, data clave para este estudioso por dúas razóns: 1º) publícase a *Gramática elemental del gallego común* de Ricardo Carballo Calero e 2º) chega á cátedra de Filoloxía Románica da Universidade de Santiago o profesor Constantino García González.

Á marxe destes dous acontecementos históricos que marcan o final deste período cronolóxico, estes son anos marcados pola loita contra o franquismo e polo silencio obrigado do galeguismo. A maiores, no plano da codificación gráfica, sobrancean algúns intentos illados como o da revista *Grial* encamiñados a conseguir un criterios ortográficos mínimos de uso interno.

Noutra orde de cousas, esta segunda etapa de Johannes Kabatek coincide co período de anos que Benigno Fernández Salgado e Henrique Monteagudo Romero (1993: 212-213, 1995: 140-148) agrupan baixo a etiqueta de *galego proto-estándar* e que estes dous mesmos autores estenden até 1970.

Aínda que Henrique Monteagudo Romero (1993) agrupe as tres etapas de Benigno Fernández Salgado e Henrique Monteagudo Romero (*galego popular*, *galego enxebrista* e *galego proto-estándar*) e as dúas etapas de Johannes Kabatek (desde os primeiros escritos en galego até 1936/1939 e desde 1939 até 1966) nunha única fase cronolóxica cuxo punto inicial e final viría marcado pola fundación da Real Academia Galega (1906) e pola publicación das *Bases prá unificación das normas lingüísticas do galego* (1977), respectivamente, e, por conseguinte, malia que, en verdade, sexan tres as posibilidades de periodización deste espazo cronolóxico; desde o noso punto de vista interesa pór de relevo a coincidencia en todos estes estudos ao redor da impresión de que, de prescindirmos dos detalles, no fondo, o debate normativo, desde o século XIX até mediados da década de 1970, polo xeral, moveuse dentro dun asentado clima de diálogo e tolerancia.

Para os lingüistas que analizaron este treito de tempo a razón deste sosego no debate normativo habería que buscala, sobre todo, na circunstancia de que, ao longo de todos estes anos, a preocupación esencial non foi tanto se o galego debía, ou non, achegarse ao portugués padrón como que se o galego necesitaba, ou non, dun código normativo propio para garantir unha futura proxección vital da lingua galega.

4. 6. 2. A terceira fase do debate normativo. Desde 1966 a 1982

A terceira das etapas que distingue Johannes Kabatek (1994: 163-174), iniciada como xa vimos coa publicación da *Gramática elemental del gallego común* e coa chegada á Universidade de Santiago de Constantino García González, rematará en 1982 coa publicación das NOMIG 82. Este período que Johannes Kabatek (1994: 163) designa como das “MIL E UNHA NORMAS” aparece: 1º) en Benigno Fernández Salgado e Henrique Monteagudo Romero (1993: 213, 1995: 148-150) baixo a etiqueta de *galego estándar* e 2º) en Henrique Monteagudo Romero (1993: 128) como unha segunda etapa denominada “the bases of codification” cuxos límites cronolóxicos virían

dados pola publicación das *Bases prá unificación das normas lingüísticas do galego* (1977) e das NOMIG 82, respectivamente.

Se callar, a etiqueta de “As mil e unha normas” con que Johannes Kabatek designa a este período podería parecer un tanto esaxerada, mais, antes de entrarmos a avaliar o grao de conveniencia ou inconveniencia da mesma, deberíamos ter moi presente a circunstancia de que, aínda que nos limitásemos a considerar o espazo cronolóxico que media entre a publicación das Bases do 77 e das NOMIG 82 (isto é, o período de anos que considera o lingüista alemán), así e todo, encontrariámonos, en cinco anos, cando menos, coa cantidade non desprezable de sete códigos normativos saídos do prelo: 1º) Normas da AS-PG 79, 2º) MONT 79, 3º) Normas da AS-PG 80/1, 4º) Normas da AS-PG 80/2, 5º) Normas da Comisión 80, 6º) Normas da Subcomisión 80 e 7º) Normas da AS-PG 82⁶²³.

A este respecto, a maiores, gustaríanos chamar a atención sobre dous feitos, ao noso xuízo, moi significativos: 1º) no período de tan só dous anos (é dicir, desde 1979 até 1980) saíron á rúa, polo menos, seis códigos normativos parcial ou totalmente diferentes entre si (MONT 79, Normas da AS-PG 79, Normas da AS-PG 80/1, Normas da AS-PG 80/2, Normas da Comisión 80 e Normas da Subcomisión 80) e 2º) de abrirmos a nosa relación até o ano en que se publican MONT 83 e AGAL 83 (isto é, até 1983), o número de códigos normativos a considerar incrementárase até o número de nove (doce, se incluímos os textos mencionados en nota a pé de páxina).

Ao noso xuízo, de incluírmos na nosa relación as propias NOMIG 82, en atención ao que aconteceu historicamente noutros idiomas, tanto se estamos a falar de, cando menos: 1º) seis códigos normativos nun bienio (1979-1980), 2º) oito códigos normativos nun quinquenio (1977-1982) ou 3º) dez códigos normativos nun sexenio (1977-1983), ningunha destas tres cantidades semella un número menor. Neste sentido, como etiqueta que pretende chamar a atención sobre a febril actividade normativa que se viviu entre nós contra finais da década de 1970 e principios dos anos oitenta, cremos que a expresión hiperbólica de “AS MIL E UNHA NORMAS” de Johannes Kabatek estaría plenamente xustificada. Precisamente, na esteira da “hipérbole” intencionalmente buscada de Johannes Kabatek, non poucos dos lingüistas que

---

⁶²³ O número podería ser aínda maior se tivéssemos en conta que en 1980 se publica a segunda edición das Bases do 77 (USC 1980), unha novena edición do método de lingua *O Galego Hoxe* ao xeito de revisión en clave *reintegracionista* do primeiro texto publicado en 1978 (Agrupación Cultural O Facho 1980) e as *Normas ortográficas do idioma galego. Texto íntegro. Guía e comentarios* de Xoán Carlos Rábade Castiñeira (1980).

analizaron este período coinciden ao redor do convencemento de que, por utilizarmos palabras de Francisco Fernández Rei (1995: 187), estes anos se caracterizan “por unha proliferación de normas e contranormas do galego”.

En primeiro lugar, esta multiplicación inusitada de códigos normativos (de seis a doce) nun período de tempo relativamente moi breve (de dous a seis anos), debería facernos meditar sobre a circunstancia de que, como percibe Henrique Monteagudo Romero (1993: 128), estes serán anos esenciais para comprendermos e para explicarmos moito do que aconteceu con posterioridade ao bienio 1982/1983.

Cómpre salientar, ao primeiro, que, durante esta etapa (como moito, desde 1977 até 1983) o debate sobre a codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua abandonará o ton elegante, mesurado e comprensivo que predominara na fase anterior (é dicir até, aproximadamente, 1977) para escorarse, progresivamente, cara a un estilo cada vez máis alporizado onde, como xa tivemos ocasión de comprobar, teñen cabida mesmo os insultos e os exabruptos para coa orientación contraria.

Así e todo, con independencia de que neste período se producise un cambio de actitude cara a posicións cada vez menos conciliadoras con respecto á orientación contraria, non podemos perder de vista o feito de que esta deriva, por moi forte que chegasen a ser os enfrontamentos entre unha e outra corrente e por moi envurullado que chegase a estar a nosa polémica normativa con argumentos e contra-argumentos nunha espiral ás veces sen fin, todo isto non deixaría de ser un fenómeno en certo sentido comprensible. En conivencia coas opinións de toda aquela nómina de autores de quen xa demos cumprida información na nosa introdución teórica así como en consonancia coas palabras de Klaus Bochmann (1986) e Otto Winkelman (1994: 12) en referencia explícita ao noso idioma, é necesario insistir sobre a realidade de que ao longo de todo o noso proceso de *estandardización* era moi comprensible que xurdisen diferentes correntes de opinión cuxo grao de asaño na controversia debería relacionarse coa tensión que provocaba a (inminente) oficialización da lingua galega e co fondo ideolóxico-lingüístico dos defensores e detractores de cada unha das posturas en debate.

En efecto, a década de 1970, en especial os seus anos finais co recoñecemento do galego como lingua oficial pola Constitución Española (1978) e polo Estatuto de Autonomía (1980), conforma unha época crucial para o debate verbo da codificación ortográfica e gramatical do noso idioma galego na medida en que: 1º) as novas capacidades e potencialidades que se lle abrían ao idioma galego ao final da década de 1970 provocan a necesidade imperiosa de contar cunhas normas que configuren un

modelo uniformizado de lingua e 2º) as escollas feitas na codificación ortográfica e gramatical do noso idioma, unha vez que a lingua galega accedera ao ensino⁶²⁴, á administración, aos medios de comunicación, etc., transcendían, por vez primeira, o espazo dos círculos eruditos (lingüistas, escritores, intelectuais, etc.) para, evidentemente, implicar a un sector moito máis amplo da sociedade galega.

Con palabras máis grosas, poderíamos afirmar que estas dúas circunstancias teñen moito que dicir no asañoamento da nosa polémica normativa a partir de 1977 porque, no fondo, en moi poucos anos (desde 1975 até 1980) a cuestión da codificación ortográfica e gramatical do idioma galego, abandonou a condición de debate protagonizado por unha elite intelectual e para esa mesma elite intelectual (duns poucos e para outros poucos) para transformarse nunha confrontación no interior dunha elite cultural para toda a sociedade galega (duns poucos para moitos).

Precisamente, con relación a esta nosa afirmación, escribía Xesús Ferro Ruibal (1986a):

Coa readmisión da nosa lingua en ambientes dos que a expulsaran hai moitos séculos, moitas cousas cambiaron tamén. As cousas xa non son como hai vinte anos. Algúns heroicos nacionalistas aínda non se decataron de que hoxe a ortografía do galego afecta a moita xente. Daquela cadaquén escribíamos como nos cadraba, porque a ortografía afecta a catro gatos. Hoxe non. Para ben ou para mal hoxe hai unha Lei moi detallada, unhas institucións, un máis afinado coñecemento do galego, centos de miles de afectados e unha imprantación tal que non permite experimentos. Hoxe hai que contar con todo ese apartado.

Aínda que había interesantes precedentes que representaban os primeiros pasos serios na codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua con criterios científicos como a primeira edición da *Gramática elemental de gallego común* (1966) de Ricardo Carballo Calero, as Normas da Academia 70 e as Normas da Academia 71; no entanto, en 1975 coa ditadura do xeneral Franco, as potencialidades que se albiscaban no futuro

---

⁶²⁴ Para que nos fagamos unha idea da relevancia do ensino nos debates normativos, sería interesante citar estas palabras de John Earl Joseph (2006: 49): “George Orwell famously wrote in *Nineteen Eighty-Four*: ‘Who controls the past controls the future: who controls the present controls the past’ (Orwell 1989 [1949]: 37). To which may be added: Who controls the schools controls the past, through teaching of history; structures the present, through the powerful hierarchisation of individuals and communities entailed by language choice and the enforcement of language standards; and shapes the future, by shaping, or even by failing to shape, those who will inhabit it”.

da lingua galega semellaban aconsellar a procura dun consenso máis amplo e global sobre o modelo normativo a seguir no futuro par o noso idioma.

Non estaría fóra de lugar lembrar que, por volta de mediados da década de 1970, as dúas institucións máis preocupadas pola *standardización* do noso idioma, o ILG e a RAG, mantiñan, tal e como recoñecía o profesor Constantino García González (1982: 25)⁶²⁵, unha certa desavinza no tocante a unha serie de escollas normativas moi concretas. Así, mentres o achegamento o galego oral marcaba a proposta do ILG daqueles anos e, xa que logo, nos volumes *Gallego 1* (1971), *Gallego 2* (1972) e *Gallego 3* (1974), propugnábase: 1º) o uso da contracción *ó(s)*, 2º) a representación do alomorfo do artigo en sintagmas como *colle-lo millo*, 3º) plurais do tipo *animales*, 4º) o sufixo *-ble* e 5º) o termo *Galicia*; pola contra, a RAG, con maior atención a nosa tradición literaria, defendía as escollas: 1º) contracción *ao(s)*, 2º) sintagmas como *todas as nenas*, 3º) plurais do tipo *animais*, 4º) sufixo *-bel* e 5º) a forma *Galiza* como secundaria fronte a *Galicia*.

Precisamente, en opinión de non poucos lingüistas (Fernández 1995: 186-187, 2001: 535, 2003: 90; Ferro 1984a:190-194, 1984b: 54; García 1982: 26, Monteagudo 1995: 219-220, 2003: 67-69), conscientes os membros do ILG dos problemas que se poderían derivar desta mínima desavinza normativa entre, segundo Henrique Monteagudo Romero (2003: 67-68), a RAG/Cátedra de Lingua e Literatura Galega da Universidade de Santiago (e algúns escritores veteranos), por unha banda, e eles mesmos, pola outra, á hora de introducir o galego en novos ámbitos de uso (ensino, administración, editoriais, medios de comunicación, etc.); o ILG, segundo relatan Constantino García (1982: 26-27) e Antón Santamarina (Galocha e Celeiro 1978, Monteagudo 1996), decide asumir o reto que lle formula un grupo destacado de intelectuais da cultura galega para que actuase de anfitrión na celebración dunha serie de seminarios filolóxicos encamiñados a superar as discrepancias normativas entre a RAG e o ILG así como a conseguir unha normativa única (e transitoriamente definitiva) para o noso idioma⁶²⁶.

Con este obxectivo, o ILG convoca a uns seminarios que se celebrarán desde decembro de 1976 até xuño de 1977 a todos cantos ensinantes, filólogos, escritores,

---

⁶²⁵ En realidade, como se pode comprobar no documentado estudo do sociolingüista Serafín Alonso Pintos (2002: 117-120), o desacordo era, cando menos, algo maior.

⁶²⁶ Segundo Antón Santamarina (Monteagudo 1996: 32), a iniciativa orixinal destes seminarios partiu de Xulián Maure que, como director de Edicións Xerais, estaba moi interesado nunha normativa ortográfica unificada para os libros de texto que, naquela altura, estaba a preparar esta editorial.

xornalistas, cegos, etc., naquel momento, tiñan algo que dicir con respecto á codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua.

O xornalista Manuel Rivas (1977), na revista *Teima*, escribe verbo do proceso de desenvolvemento destes seminarios:

Un dato importante a subliñar é que as decisións non foron adoptadas a man alzada na maioría dos casos senón por convencemento dos opoñentes. Unha ou dúas persoas encargábanse de busca-los datos, de elaborar e defender unha solución ante todos. Houbo temas nos que foron necesarias varias sesións en días distintos. Outras veces a unanimidade foi imposíbel. En todo caso, nas distintas posturas reflexábase non somentes as concepcións lingüísticas senón tamén posturas globáis ante Galicia como nación. «O cabo podías face-lo retrato político dos que pasaron por alí».

Quizaves as diferentes análises da realidade galega foron as que motivaron nestes anos outras tantas posicións e intentos de normativización lingüística. Pódese dicir que a totalidade destas posturas, máis ou menos definidas, máis ou menos implantadas entre os lingüistas, e certamente pouco diverxentes, tiveron abogado defensor nas xuntanzas. En síntese, os intentos de normativización do galego podemos resumilos así: *normas do Seminario de Estudos Galegos, normas da Real Academia Galega, normas dos lusistas, normas do Instituto da Lingua Galega*, as mesmas normas de TEIMA e a nova normativa galega que xorde despois desta xuntanzas.

Constantino García González (1982: 27), tamén no tocante ao decorrer destas xuntanzas, asegura que⁶²⁷:

Nos seminarios estaban representadas tódalas tendencias ortográficas existentes no momento, e cada problema foi tratado desde a base, sin aceptar a priori ningunha solución por moi avalada que estivese na tradición escrita xa existente. Pró estudio de cada un destes temas tivo unha importancia decisiva o material lingüístico acumulado polo ILG durante os seus anos de traballo.

Sobre a nómina de asistentes aos seminarios, en Manuel Rivas (1977: 41), podemos ler:

---

⁶²⁷ Este desexo do ILG de construír unha variedade modelo para a lingua galega desde unha participación plural da sociedade galega, como se pode comprobar en Constantino García (1971: 131-136, 1982: 24-26), xa estaba presente no método de elaboración do *Gallego 1*, *Gallego 2* e *Gallego 3*.

A primeira xuntanza de traballo foi o primeiro sábado despois de Reis. Logo, cada quince días, pro axiña decidiron xuntarse tódalas semanas pra dinamiza-las cousas. Os que levaron o peso do traballo e asistiron a practicamente tódalas conversas foron: Constantino García, Antón Santamarina, Camilo Flores, Xosé L. Rodríguez, X. L. Couceiro, M. González González, Charo Álvarez, Francisco Fernández Rei, Xosé-Martiño Montero Santalla, Torres Queiruga, Paco Martín, X. L. Méndez Ferrín, Bernardino Graña, Xulián Maure, Xoan Babarro, X. Alonso Montero, Arturo Reguera, X. Mª Lema Suárez, e Felipe Martínez Marzoa.

Participaron tamén nalgunhas sesións: Carballo Calero, Paco del Riego, Ramón Piñeiro, Carlos Casares, Rábade Paredes, Valentín Arias, Ramón Lorenzo, Xosé Chao Rego, Xosé Fortes Bouzán, Manuel Espiña, Mª Camino Noia, Salvador García Bodaño, Alfredo Conde, Ramón Fraga, Carlos García Martínez, Guillermo Rojo, Harguindey Banet, Manuel Vidán, Ricardo Palmás, Ríos Panisse e Baltar.

Cómpre destacar que, na relación de participantes nestes seminarios citada por Manuel Rivas (1977), encontramos lingüistas (Constantino García González, Antón Santamarina, Rosario Álvarez Blanco, Manuel González González, Francisco Fernández Rei e Xesús Alonso Montero), editores (Xulián Maure Rivas), escritores (p.e. Xosé Luís Méndez Ferrín e Bernardino Graña), teólogos (p.e. Andrés Torres Queiruga) e tres dos máis significados defensores da *orientación reintegracionista* naquel entón: Ricardo Carballo Calero, Xosé-Martiño Montero Santalla e José Luís Rodríguez.

Nunha sorte de valoración xeral destes seminarios Manuel Rivas (1977: 41-42) entende que:

Algunha xente vai pensar que este foi un intento máis de intelectuáis pra normativizar un galego culto. Os participantes salientan moito que quixeron estar o máis perto posíbel da realidade lingüística actual. O material recolleito polo I.L.G. foi una aportación inestimábel: son tres cuartos de millón de voces (pra todo tipo de problemas: fonéticos, morfolóxicos, sintácticos, léxicos) recolleitas entre santos de 1974 e santos de 1975, e logo en maio e xuño de 1975. Esta fala viva recolléuse nunha rede de 167 puntos, nun ámbito territorial que ía hastra o Navia, en Asturias, Ponferrada, en León, e o Padornelo, en Zamora. «Non estamos nas nubes –dixo un dos participantes–, temos unha mostra ben grande da realidade da nosa fala. Algún xa empezará a criticar sen saber de qué vai a cousa».

Case vinte anos máis tarde, un dos lingüistas partícipes naqueles seminarios, Francisco Fernández Rei (1995: 186) insiste na condición de episodio excepcional que, pola súa apertura a todas as tendencias en litixio así como polo seu interese na realidade lingüística viva, Manuel Rivas xa atribuíra, alá por 1977, aos seminarios promovidos polo ILG fronte a ensaios previos na historia da codificación ortográfica e gramatical do noso idioma:

As reunións das *Bases*, convocadas polo ILG, con participación ideolóxica e lingüística ben plural¹², foron, na miña opinión, a grande ocasión perdida, porque a elas, entre outros, asistiron tódolos profesores e investigadores que daquela na Facultade de Filoloxía da Universidade de Santiago se dedicaban ó galego e ó portugués (¡¡todos sen exclusión ningunha!!). Ademais, os asistentes a eses seminarios, en especial os redactores dos relatorios, dispuxeron, de todo o material que membros do ILG acabaran de recoller en todo o territorio lingüístico galego para o *ALGa* (*Atlas lingüístico galego*), para o *ALEP* (*Atlas lingüístico de España y Portugal*) e para o *ALE* (*Atlas Linguarum Europae*), material que anos máis tarde pasou tamén a formar parte do *ALM* (*Atlas Linguistique Roman*).

Ao rematar estes seminarios promovidos polo ILG desde decembro de 1976 até xuño de 1977, baixo a responsabilidade da Editorial Anaya como empresa editora, sae á rúa a primeira edición (non venal) das *Bases prá unificación das normas lingüísticas do galego* (USC 1977) que, a maiores, se reparten como agasallo a todos cantos ensinantes tivesen algún tipo de interese por elas. Tres anos máis tarde, en 1980, unha vez esgotada esta primeira edición e ante a demanda da sociedade galega, sairá á rúa unha segunda edición das Bases do 77 (USC 1980) a cargo do Secretariado de publicacións da Universidade de Santiago de Compostela⁶²⁸.

De acordo coas citas anteriores, cremos que non deturpamos os feitos reais se afirmásemos que as Bases do 77, con respecto a outros intentos previos de codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua, conformaban un moi interesante precedente cara a unha futura proposta normativa con vocación clara de permanencia por dúas razóns:

1. Por vez primeira, segundo Xesús Ferro Ruibal (1984a: 276) e Manuel Rivas (1977: 42), fálase do idioma galego cun coñecemento científico profundo da

---

⁶²⁸ Johannes Kabatek (1992: 73) dá como data da primeira edición 1980 cando esta é, en verdade, o ano da segunda edición.

realidade lingüística do momento dado que o convocador dos seminarios, o ILG, fornece a todos os participantes nos seminarios dunha abundante bibliografía ao respecto.

2. Sintetizan estas Bases do 77 as tres grandes correntes codificadorias que existían, naquel momento, verbo da codificación ortográfica e gramatical do noso idioma: 1ª) ILG (=máis “populista”), 2ª) RAG/Cátedra de Lingua e Literatura Galega (=máis “cultista”) e 3ª) a, daquela, incipiente *orientación reintegracionista*⁶²⁹.

Xa que logo, de acordo coas premisas fixadas nos parágrafos precedentes, non nos debería chamar a atención que Francisco Fernández Rei (1995: 186) cualifique a esta proposta normativa, no seu día coñecida como as “normas do ILG” (García 1982: 27), como “bases de concordia” en tanto en canto eran a primeira materialización visible do que Antón Santamarina (1978, 1981: 8) e Xesús Ferro Ruibal (1984a: 193,

---

⁶²⁹ Segundo Manuel Rivas (1977: 42-43), estes seminarios lograrían un acordo entre as cinco posturas existentes naquel momento ante a codificación ortográfica e gramatical da lingua galega: o Seminario de Estudos Galegos, a Real Academia Galega, os lusistas, o Instituto da Lingua Galega e a revista *Teima*. O Seminario de Estudos Galegos (Rivas 1977: 42) defendía que o galego e o portugués eran, actualmente, dúas linguas autónomas aínda que o galego debería acudir ao portugués nos “[...] valdeiros que hai que encher no noso idioma”. A Real Academia Galega (Rivas 1977: 42) aceptaba a ortografía do castelán aínda que “[...] se introducen as modificacións necesarias pra representa-los sóidos consonánticos que ten exclusivamente o galego”. Os lusistas (Rivas 1977: 42-43) defenden “[...] unha unión cada vez máis íntima do galego co portugués, mesmo cedendo en rasgos de seu. Un dos argumentos utilizados polos lusistas é que o galego acadaría así unha universalidade, pertenceríamos ó mundo luso-brasileiro con máis de 125 millóns de falantes. Outro argumento é que, partindo do primitivo tronco común, hoxe, propiamente falando, lingua de cultura non hai máis có portugués”. O Instituto da Lingua Galega (Rivas 1977: 43) “[...] quixo, hastra agora, reflexar un galego sinxelo, sen vulgarismos, e elevado sen ser produto de laboratorio. ‘A tradición literaria –ten dito Constantino García– e máila lingua falada en rúas e camiños foron tidas en conta depuradas e conxuntadas... Fuximos, polo tanto, de canto podería da-la impresión de artificiosidade ó falante espontáneo, pro tamén do que non ten unha utilización xeral a nivel de lingua falada”. Por último, a revista *Teima* (Rivas 1977: 43): “As normas que vai utilizar TEIMA fanse partindo do feito, en canto a normativa e investigación, polo I.L.G. hastra agora. Dáselle entidade ó galego por si mesmo, respetando todo o que nos diferencia das dúas linguas veciñas, rexeitando tódolos castelanismos, e percurando na tradición galego-portuguesa ou nas zonas máis resistentes do galego as nosas verdadeiras e auténticas formas. Esta postura foi, a grandes trazos, a que triunfou nas xuntanzas”. A maiores, sobre o código normativo seguido pola revista *Teima* en Rosario Álvarez e Francisco Fernández Rei (1977d: 34) podemos ler: “Coidamos que non está moi ó tanto da postura do Instituto, que non lle convence, cando non se decatou de que nós non seguimos as súas liñas, senón unhas elaboradas por nós, co consello de C. Casares, basándonos nas ideas das posturas devanditas e na experiencia de máis dun longo ano de encuestas pateando canto currunchos hai por Galicia adiante, por toda, tamén pola exterior”. Así mesmo, nesa mesma sección de *Cartas ao Director* da revista *Teima*, Rosario Álvarez e Francisco Fernández Rei (1977d: 34) escriben no tocante ao desenvolvemento dos seminarios previos ás Bases do 77 e sobre a súa postura ante o código normativo que saía destas xuntanzas: “Claro que todos queremos-lo que vostede propón. E esa é a idea dos organizadores das xuntanzas. Nelas están representados escritores, mestres, periodistas, lingüistas... Polo de agora, a cousa marcha e é de esperar que teñamos axiña o que todos aneiamos. Claro que alí están todos, pro hai cousas que non son posíbeis. O porqué da elección hai que preguntarllelo ós organizadores, non só ó I.L.G e TEIMA, que emprega todas esas formas que vostede propón, na súa carta, acollerá sen discusións o que saia de alí, por ben da lingua que estamos a defender”.

1984b: 54-55) designaran como “*terceira vía*”⁶³⁰; isto é, era a primeira proposta normativa real que conseguía encontrar un camiño intermedio entre: 1º) o “populismo” (se cadra, un tanto simplista) que propugnaba o ILG nos seus inicios, 2º) a tendencia máis “cultista” da RAG/Catedra de Lingua Galega da Universidade de Santiago encabezada por Ricardo Carballo Calero⁶³¹ e 3º) a nacente *orientación reintegracionista*.

Así e todo, malia que as Bases do 77 fosen consecuencia dunha metodoloxía de traballo case descoñecida entre nós até aquel momento na medida en que se procuraba o convencemento dos opoñentes sobre a base dunha sólida e voluminosa información lingüística verbo do asunto a tratar e a pesar de que as Bases do 77 fosen a materialización visible dun episodio estraño de consenso entre as tres correntes coficatorias do momento (en síntese, ILG, RAG e *orientación reintegracionista*) que non se volverá a repetir na historia da *estandardización* do noso idioma; axiña (en realidade, desde o ano seguinte), esta proposta normativa comezou a ser posta en tea de xuízo non só por un sector do nacionalismo político senón tamén por algún dos seus redactores iniciais afíns, agora, ás ideas defendidas por unha incipiente *orientación reintegracionista*.

En 1978, Antón Santamarina (Galocha e Celeiro 1978) afirmaba no semanario *A Nosa Terra*:

[...] un señor vencellado a unha editorial que edita libros pra as escolas resulta que se atopou con que uns escribían «ó» e outros «ao» e propúxolle ó Instituto facer unhas reunións onde se xuntaran máis ou menos todos os criterios e das que saíra alí, dunha maneira prusiana, un acordo que nos unira a todos e que fora do gusto de todos. O Instituto promocionou este tipo de xuntanzas. E fruto destas discusións foi un libriño cunhas normas que a moitos non lles gustaron porque non quixeron vir alí dar a súa opinión, outros estiveron alí e agora non as queren aceptar, así que estamos como antes.

---

⁶³⁰ En verdade, Xesús Ferro Ruibal (1984a, 1984b) toma este termo do profesor Antón Santamarina (1981: 8).

⁶³¹ Para comprendermos a decisiva influencia de Ricardo Carballo Calero nas escollas normativas da RAG desde 1970 en diante, teríamos que ter moi presentes estas ilustrativas palabras do filólogo Ramón Lorenzo (Navaza 1988): “Por certo, as normas da Academia fixoas Ricardo Carballo Calero. [...]: despois de inventa-la normativa da Real Academia e de enfrontala contra o Instituto da Lingua, creou unha segunda normativa que foi chamada ‘dos mínimos’... A partir deste momento, non contento con iso, deixou colgadas a moitas persoas que xa estaban a aplicar esta segunda normativa e inventou unha terceira, que é a do reintegracionismo total... ¡Home, iso xa non é ser serio!”.

Á marxe dunha serie de escollas normativas dobres que, habitualmente, se citan como exemplos ilustrativos da vontade de concordia normativa que dominaba nas Bases do 77 (contraccións *ao/ó*, sufixos *-bell/-ble* e sintagmas como *facer o curso/face-lo curso*); gustaríame deixar constancia da presenza neste texto normativo (USC 1977: 18) dunha nota a pé de páxina cuxo recoñecemento explícito da posibilidade de acudirmos ao sistema gráfico do portugués padrón como guía para futuras reformas gráficas que mellorasen a operatividade da ortografía actual habería que entender como unha outra concesión á *orientación reintegracionista* co ánimo de fechar, de vez, o conflito normativo⁶³²:

Convirá facer, non obstante, a redución de *x* (=ks) en *s* en voces nas que poida aparece-la mesma letra con dous valores diferentes; non *exixir*, *exaxerar*, senón *esixir*, *esaxerar*. De calquera maneira, tanto esta medida caseira como o perigo de confusión, de mostrarse como tal, poderíase evitar nunha futura e desexable ortografía na que o son palatal (o do *x* tradicional) se vira representado por *j* ou *g + e, i*, conforme á etimoloxía e ás ramas portuguesa e brasileira do noso grupo lingüístico. O que non resulta lóxico é a mera simplificación deste grupo culto por unha cuestión ortográfica.

O propio Xosé-Martiño Montero Santalla admite, implicitamente, a man tendida das Bases do 77 á *orientación reintegracionista* cando, nun dos artigos redactados para a sección *O idioma* do semanario *A Nosa Terra* (Montero 1978d), fai referencia, precisamente, ao texto das Bases do 77 citado enriba como mostra de que este código

---

⁶³² Na segunda edición das Bases do 77 (USC 1980: 18), este mesmo texto aparece redactado do seguinte xeito: “Convirá facer, non obstante, a redución de *x* (=cs) en *s* en voces nas que poida aparece-la mesma letra con dous valores diferentes; non *exixir*, *exaxerar*, senón *esixir*, *esaxerar*. De calqueira maneira, tanto este mal menor coma o perigo de confusión, de mostrarse como tal, poderíase evitar nunha ortografía na que o son palatal (o do *x* tradicional) se vira representado por *j* ou *g* conforme á grafía das ramas portuguesa e brasileira do noso grupo lingüístico”. No noso parecer, as diferenzas na redacción deste texto entre a primeira e segunda edición das Bases do 77 (en esencia, á omisión das palabras *desexable*, *futura* e *etimoloxía* e, por último e moito máis relevante, a supresión da parte final do texto orixinal) son indicios claros de que este código normativo, por volta de 1980, recúa no tocante ao grao de achegamento ao portugués padrón. Ao noso xuízo, unha vez que á marxe dos colectivos máis claramente vinculados coa *orientación autonomista* (nomeadamente, fóra do ILG e da revista *Teima*) non se levaron a efecto as Bases do 77, non tiña moito sentido manter, na súa redacción inicial, aqueles parágrafos que marcaban, de xeito máis claro, un desexo de futuro achegamento gráfico ao portugués padrón cando, evidentemente, esa non era a pretensión última deses colectivos. Sexa como for, cómpre pór de relevo que as Bases do 77 na súa segunda edición, desde unha posible e puntual localización fóra da *orientación autonomista plenamente endonormativa* de atendermos a aspectos moi concretos da súa redacción (p.e. esa referencia explícita a unha posible representación gráfica do fonema palatal fricativo xordo por medio dos grafemas *x*, *g* e *j*) pasaron a recolocarse, inequivocamente, na *orientación autonomista plenamente endonormativa*.

normativo recoñecía a necesidade de ter presente a ortografía do portugués padrón á hora de construírmos unha ortografía galega:

E é que, como escribía Carballo Calero recentemente, os galegos «non estamos sós» no mundo lingüístico, como están por exemplo os bascos, que poden establecer unha ortografía atendendo sómente a eles mesmos. Nós, en troca, «non estamos sós, e temos que partir desa base, que é o real»; «a orientación, pois, da normalización da nosa lingua non se pode marcar como se non existisen outras formas do romance extremo-occidental» (Carballo Calero). É dicir, que non parece razoábel establecemos unha ortografía pola nosa conta, sen prestar atención aos luso-brasileiros. [...]

E por isto mesmo, as «Bases prá unificación das normas lingüísticas do galego» publicadas recentemente chegan a augurar unha «futura e desexable ortografía na que o son palatal (o do *X* tradicional) se vira representado por *j* ou *g + e, i*, conforme á etimoloxía e ás ramas portuguesa e brasileira do noso grupo lingüístico.

Por outra banda, á marxe destes textos que, para nós, poderían pasar por indicios relativamente claros da vontade de concordia que propiciou as Bases do 77, cómpre non esquecer, en apoio da nosa hipótese teórica de traballo, que, no ano posterior á publicación das Bases do 77⁶³³, Xosé-Martiño Montero Santalla e Ricardo Carballo Calero (na década seguinte dous dos teóricos máis destacados da *orientación reintegracionista*) aínda se manifestaron publicamente de acordo coa impresión xeneralizada de que a cuestión da codificación ortográfica e gramatical do noso idioma, por volta daqueles anos (isto é, ao redor do bienio 1977/1978), grazas ao conxunto de escollas normativas presentes nos códigos normativos elaborados pola RAG (Normas da Academia 70 e Normas da Academia 71) e pola USC (Bases do 77; nomeadamente, nestas últimas), estaba practicamente fechada de tal xeito que, con palabras (xa citadas) de Xosé-Martiño Montero Santalla (1978c): “[...] as poucas discrepancias que aínda perduran non poden constituír xa unha desculpa seria para que ninguén deixe de estudar, escribir e falar na nosa lingua co pretexto de que non está unificada”.

Para xustificar esta nosa hipótese de que algún dos que chegará a figurar entre os máis conspicuos defensores da *orientación reintegracionista* durante a década dos anos

---

⁶³³ Esta actitude mantense en Xosé-Martiño Montero Santalla (1978b), como xa vimos, cando menos, até o 10 de setembro de 1978, data en que publica, no xornal *La Voz de Galicia*, o artigo titulado *Esbozo dunha ortografía galego-portuguesa* onde xa aparecen recollidos os argumentos esenciais do que será MONT 79.

oitenta, nos meses inmediatamente posteriores á publicación das Bases do 77, participou (cos matices que a seguir veremos) tanto da impresión xeneralizada de que a polémica normativa (agás en cuestións menores) era un asunto máis do pasado que do presente como desa corrente de opinión que, no momento, daba por válida, implícita ou explicitamente (ILG), as Bases do 77 como modelo normativo a seguir; ao pé dos textos xa citados de Ricardo Carballo Calero (1978) e de Xosé-Martiño Montero Santalla (1978c, 1978d), non estaría de máis que completáramos a nosa nómina de exemplos con estoutro parágrafo tirado das colaboracións xornalísticas de Xosé-Martiño Montero Santalla (1978c) onde, outra volta, para nós, se albisca a aceptación das Bases do 77 como modelo normativo a seguir e a percepción de que a codificación ortográfica e gramatical do noso idioma xa estaba case rematada: “Un dos puntos no que está o acordo xeral é o que se refere ao sufixos *-án* e *-ano*. Intentamos aquí expor sucintamente esta cuestión, seguindo as «Bases pra unificación da normas lingüísticas do galego» (pp. 25-26)”.

Mesmo, en ocasións, por estas datas, Xosé-Martiño Montero Santalla (1978d) asina textos onde semella estar moi próximo aos formulamentos lingüísticos que o propio ILG defenderá tras a publicación das Bases do 77 en tanto en canto non ten problemas en proclamar as virtudes daqueles códigos gráficos que saiban conxugar a atención á representación exacta da fonética viva con outros factores (en concreto, a dimensión etimolóxica, a extensión xeográfica e a historia da lingua):

Este último exemplo xa nos fai entrever un pouco os límites deste criterio: a ortografía non pode representar exactamente a fala. Aínda que ha de procurar acercarse no posíbel á fonética viva, terá necesariamente que atender tamén a outros factores.

Evidentemente, podería retrucárenos que, en concreto, Xosé-Martiño Montero Santalla, desde os seus primeiros artigos (Montero 1976), xa se posicionara inequivocamente, como un defensor convencido da *orientación reintegracionista* na medida en que, naqueles escritos, chegaba ao extremo de formular a posibilidade de que, en aras dunha futura unidade gráfica galego-portuguesa, a nosa ortografía asumise o “sacrificio” de prescindir da representación gráfica de certas peculiaridades lingüísticas de noso e, desde esa realidade innegable, por conseguinte, tamén se nos podería obxectar que as nosas reflexións carecen de calquera tipo de xustificación.

Agora ben, con recoñecermos esa verdade incontestable da cal nós memos demos cumprida conta, cremos que, así e todo, a valoración da conveniencia ou inconveniencia das nosas argumentacións precedentes non se debería desenvolver á marxe da certeza (ao noso parecer, tamén innegable) de que non poucos dos teóricos máis destacados da *orientación reintegracionista*, desde os seus primeiros escritos (e, por extensión, a *orientación reintegracionista*, en xeral), se moveron nunha sorte de dobre personalidade lingüística que lles permitía, entre outras cousas, por exemplo, cambios radicais de opinión en períodos de tempo extraordinariamente breves. Así, por exemplo, como xa vimos, Xosé-Martiño Montero Santalla, no espazo cronolóxico que media entre o vinte e sete de xullo de 1978 (Montero 1978a) e o 10 de setembro de 1978 (Montero 1978b), pasa de aceptar implicitamente a ortografía do castelán a un rexeitamento categórico de tal sistema gráfico.

No fondo, pensamos que, de analizarmos polo miúdo os textos publicados na prensa por Xosé-Martiño Montero Santalla ao longo do ano 1978, obteríamos algunhas pistas para intentar comprender a aparente contradición dun discurso teórico que, malia aceptar as Bases do 77 como modelo normativo a seguir (1978d) e a pesar de participar da impresión xeneralizada de que a nosa polémica normativa por volta do bienio 1977/1978 era unha cuestión case fechada (1978a, 1978c); asemade, moi na liña do feito no pasado (Montero 1976), manteñen aberta a polémica normativa en tanto en canto presenta propostas normativas claramente adscritas á *orientación reintegracionista* (Montero 1978b).

Ao noso xuízo, en consonancia parcial co punto de vista de Xesús Ferro Ruibal (1984a: 279, 303-305), por volta do bienio 1977/1978, os teóricos máis destacados da, daquela, incipiente *orientación reintegracionista* aínda non eran plenamente conscientes da globalidade de esixencias teóricas e prácticas que se derivaban dos principios rectores da súa propia opción teórica de tal xeito que isto, na práctica, non lles impedía moverse nun discurso vacilante onde unha aposta decidida por propostas normativas normativas abertamente reintegracionistas (isto é, construídas sobre o *criterio histórico-etimolóxico*) non excluía categoricamente: 1º) a práctica de incluír unha serie de solucións normativas de signo reintegracionista en códigos normativos inequivocamente insertos na *orientación autonomista* (isto é, usuarios da ortografía galega contemporánea) en espera de que as condicións sociais, políticas e económicas permitisen avanzar no proceso de (re-)integración e 2º) aceptar a autoridade lingüística de códigos normativos da *orientación autonomista* (p.e. das Bases do 77).

Neste sentido, desde o noso punto de vista, non se trata tanto de que os teóricos da *orientación reintegracionista* camiñasen desde unha inicial vontade de concordia cara a unha posterior vontade de discordia ou de que, con palabras de Xesús Ferro Ruibal (1984a: 279), “o ILG era a vontade de concordia e os lusistas (amigos tamén) a vontade de discordia” senón, máis ben, de que, mentres non houbo entre os partidarios e teóricos da *orientación reintegracionista* unha consciencia plena das obrigas teóricas e prácticas que viñan de seu coa premisa inicial de que galego e portugués non eran linguas diferentes, isto permitíalles, asemade: 1º) facer propostas normativas decididamente seguidoras do *criterio histórico-etimolóxico* (e, por conseguinte, en total coherencia con esas propostas, contrarias ao uso da ortografía do castelán) e 2º) aceptar o sistema gráfico do castelán na medida en que, por moito que se pretendese “mellorar” as propostas normativas producidas pola *orientación autonomista* (nomeadamente, as Bases do 77) cunha serie de solucións normativas relativamente reintegracionistas, eses códigos normativos, ao cabo, non deixaban de recoller a tradición gráfica galega contemporánea construída a partir do sistema gráfico do español.

Por suposto, desde o noso punto de vista, todo o que acabamos de dicir non exclúe a posibilidade de que, como semella defender Xesús Ferro Ruibal (1984a: 304), os teóricos da *orientación reintegracionista* sempre acudisen ás xuntanzas en prol dun acordo normativo coa intención de “[...] ver que lle poden arrincar ós non lusistas” ou de que eses mesmos lingüistas camiñasen desde unha vontade inicial de concordia cara a unha posterior desexo de discordia pois, en última instancia, desde o instante en que os teóricos máis sobranceiros da *orientación reintegracionista* comezaron a actuar e a pensar en estrita coherencia cos seus principios rectores (isto é, coa premisa teórica de que galego e portugués non son linguas diferentes), desde ese momento as posibilidades dun encontro normativo entre os partidarios da *orientación autonomista* e da *orientación reintegracionista* diminuíron notablemente (mellor sería dicir que desapareceron).

En síntese, no período que abrangue desde 1977/1978 até o ano 1982, ou, para sermos máis exactos, durante o binomio 1979/1980, encontrámonos cunha serie de sucesos que, aínda que se poidan ver como consecuencia directa dun proceso de búsqueda de congruencia co principio esencial de que galego e portugués non son linguas diferentes, é evidente que tamén se poden contemplar como síntomas dun cambio de actitude na *orientación reintegracionista* desde unha previa e hexemónica vontade de concordia que posibilitara a redacción e a publicación das Bases do 77 cara a

un posterior espírito de discordia que desembocará no episodio coñecido, na bibliografía reintegracionista, como o “golpe do 3 de Julho” (Fontenla 1986: 57).

Os feitos máis relevantes denotadores desa progresión guiada por criterios de coherencia interna cara a unha vontade maioritaria de discordia serían, na nosa opinión:

1. No ano 1979 dous teóricos claves da *orientación reintegracionista* que participaran nos seminarios previos á publicación das Bases do 77, en concreto, Xosé-Martiño Montero Santalla⁶³⁴ e Ricardo Carballo Calero, decláranse, por medio dos textos que asinan e publican ese mesmo ano, como inequívocos e convencidos partidarios da orientación reintegracionista. Ese ano, o profesor Ricardo Carballo Calero (1979) publica a 7ª edición da súa *Gramática elemental del gallego común* e, nesa mesma data, Xosé-Martiño Montero Santalla (1979) publica as *Directrices para a reintegración lingüística galego-portuguesa*.
2. No ano 1980 saen a rúa as Normas da Comisión 80. Como vimos polo miúdo no seu momento, estas normas constitúen unha manifestación evidente de que a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista* son, arredor de 1979/1980, xa dúas correntes codificadoras moi dificilmente reconciliables pois, na práctica, esta proposta normativa non é quen de ir máis alá dunha codificación de dous sistemas gráficos en paralelo (unha próxima á ortografía galega contemporánea e outra próxima á ortografía do portugués) até o extremo de que mesmo poderían ser mutuamente excluíntes.
3. Cómpre lembrar, a maiores, que Xosé-Martiño Montero Santalla (MONT 79: 3), en 1979, recoñece, abertamente, que a *orientación reintegracionista* e a *orientación autonomista* son dúas correntes mutuamente excluíntes que imposibilitan calquera tipo de vía intermedia ou acordo entre ambas as dúas.

Desde o noso punto de vista, estes tres feitos tomados en conxunto, serían proba evidente de que, ao redor de 1979/1980, na *orientación reintegracionista* comezan a

---

⁶³⁴ En realidade, e insistimos neste detalle, o 10 de setembro de 1978, Xosé-Martiño Montero Santalla (1978b) xe se mostra, publicamente, como un lingüista partidario da *orientación reintegracionista* e contrario á *orientación autonomista*.

callar, cristalizar e primar os principios rectores (deseñados xa en anos anteriores) da súa propia postura e de que, de resultas da cristalización relativamente definitiva das súas premisas teóricas, ou o que é o mesmo como consecuencia do inicio do proceso de busca de coherencia sobre o principio teórico de que galego e portugués non son linguas diferentes, por unha banda, comeza ser moi difícil continuar coa práctica de anos anteriores consistente en achegar solucións concretas máis ou menos reintegracionistas a modelos normativos en esencia da *orientación autonomista* e, por outra banda, comeza a ser necesario, na procura desa congruencia interna da cal antes falabamos, producir modelos normativos propios que actúen como contrapeso ás propostas normativas da *orientación autonomista*.

De non ser isto así, é dicir, se por volta de 1979/1980 a *orientación reintegracionista* non fose máis consciente das esixencias que se derivaban da premisa teórica de que galego e portugués non son linguas diferentes, cremos que teríamos moitas dificultades para encontrar algunha razón para que, por exemplo, Xosé-Martiño Montero Santalla, tras confesarlle a Xesús Ferro Ruibal (1984a: 278), durante os seminarios previos ás Bases do 77, que “[...] defendía a súa opción lusista que esperaba que vencesse, pero que, se perdía, el someteríase, porque era máis importante a normalización cá normativización”, tan dous anos despois, publicara un texto onde, ademais de recoñecer abertamente a imposibilidade de chegar a un punto de encontro entre a *orientación reintegracionista* e a *orientación autonomista*, rompe, definitivamente, coa vontade de concordia que amosaban aquelas súas palabras primeiras.

Outro dos acontecementos vividos durante o período que se estende desde 1979 até 1982 que nos axudaría a confirmar a visión deses anos como unha etapa crucial para o decorrer da nosa polémica normativa sería a progresión oculta da AS-PG, ao longo destes tres anos, cara a un ruptura interna entre dúas correntes de opinión que, se ben se visualizará como tal división interior ao redor de 1981/1982 cando un sector desta asociación rexeite a proposta de asumir os grafemas “símbolo” da ortografía do portugués padrón emanada desde outro sector desta asociación, así e todo, adquirirá dimensións de auténtico cisma cando, a partir de 1984/1985, estas dúas correntes de opinión comezan a dar mostras públicas de comportarse como dúas opcións mutuamente excluíntes.

Outra volta, desde o noso punto de vista, como intentaremos demostrar nos parágrafos seguintes, a bifurcación interna que experimentou a AS-PG entre dous

grupos de opinión cada vez máis distantes entre si até que, nun momento determinado, chegaron a comportarse como opcións mutuamente incompatibles podería visualizarse como unha outra das secuelas relativamente lóxicas derivadas dun proceso por medio do cal os teóricos máis destacados da *orientación reintegracionista* estaban a adquirir consciencia progresiva de que, se se desexaba actuar cun mínimo de coherencia interna, non era adecuado, pois se estaba a defender que galego e portugués non eran linguas diferentes, aceptar e usar a ortografía galega contemporánea en tanto que esta se construíra sobre o sistema gráfico do castelán

Até onde nós sabemos, a AS-PG, no período que se estende desde 1978 (data da súa fundación) até 1982, conforme xorde nun sector da AS-PG unha maior necesidade de ser coherentes co principio teórico de que galego e portugués non son linguas diferentes, vaise acrecentado devagar a tensión con aqueloutro grupo que, malia as declaracións máis ou menos retóricas en prol dun certo achegamento ao portugués padrón, non sentía esa obriga coa mesma forza. Así, por volta de 1981/1982, ese enfrontamento oculto entre estes dous sectores comeza a dar, en público, os primeiros síntomas de camiñar cara a unha división interna (se callar, xa o era) entre dous bandos ben diferenciados. Deste xeito, mentres un dos sectores permanece fiel ás directrices normativas que defendera a AS-PG desde as súas orixes (isto é, continúa a usar e defender unha ortografía galega propia baseada na ortografía do castelán e, por conseguinte; insiste en utilizar as Normas da AS-PG 79, as Normas da AS-PG 80/1 e as Normas da AS-PG 80/2); pola contra, outro grupo comeza a distanciarse progresivamente das posicións iniciais da AS-PG e chegará a rexeitar, de xeito categórico, o uso da ortografía do castelán.

Precisamente, en José Luís Fontenla (1982) atopamos outro dos textos que nos axudarían a confirmar a nosa hipótese de traballo tocante á tensión interna que se viviu no interior da AS-PG desde 1981:

Entidades como a AGAL têm publicado notas de nunzias sobre estes temas na imprensa, com certa regularidade; outras como a ASPG, tenhem dificuldades par dar os passos para o uso de umha escrita coerente como a etimologia e evoluçom histórica do galego.

En definitiva, ao redor de 1981/1982, dentro da AS-PG, aparece unha división interna entre un sector que mantén as súas posicións iniciais (é dicir, que fica dentro dos

límites do denominado reintegracionismo teórico ou sociolóxico) e un outro grupo que se situará, de pleno, fóra do marco da *orientación autonomista* e dentro da *orientación reintegracionista* ao rexeitar a ortografía do castelán e asumir parte (segundo os límites marcados polo *criterio histórico-etimolóxico*) do sistema gráfico do portugués padrón.

De acordo con José-Luís Fontenla (1986: 57), o día 23 de xaneiro de 1982 celébrase unha primeira reunión a instancia da AS-PG encamiñada á elaboración dun modelo normativo que estivese moito máis próximo ás directrices lingüísticas marcadas pola *orientación reintegracionista*. De acordo con este mesmo articulista (Fontenla 1986: 66), a esta primeira reunión acoden personalidades como: Ramón López Suevos, Francisco Rodríguez Sánchez, María Pilar García Negro, Xosé-Martiño Montero Santalla, António Pedro Gil Hernández, Manuel Ferreira, José Luís Fontenla e Santiago Esteban Radio.

Nesa primeira reunión, unha parte dos alí reunidos, rexeita a posibilidade de introducir nunha futura normativa para o noso idioma: 1º) os grafemas *g* e *j* segundo o uso medieval, 2º) o acento circunflexo, 3º) o grafema *ç* e 4º) o dígrafo *ss*. Así, sen tomar ningunha decisión ao respecto, conclúe esta primeira xuntanza.

Aproximadamente, cinco meses máis tarde, en concreto o 8 de maio dese mesmo ano, de novo como resultado dunha convocatoria previa da AS-PG, ten lugar unha segunda reunión onde, coa ausencia daquelas personalidades que José-Luís Fontenla (1986: 57) alcuma como “políticos”, tómase a transcendente decisión de introducir nun futuro modelo normativo para a AS-PG non só algunha das marcas gráficas máis destacadas da ortografía do portugués padrón (p.e. os dígrafos *nh* e *lh*, grafemas *g* e *j* de acordo co uso medieval, etc.) senón, mesmo, como opcións a pé de páxina, o uso: 1º) dos plurais *ôis* e *ôes*, 2º) do acento circunflexo e 3º) do dígrafo *ss*.

A maiores, e sempre de acordo co relato de José Luís Fontenla (1986: 57), dado que entre os participantes nesta segunda reunión se produce un desacordo entre os partidarios da secuencia gráfica *uma* e os defensores da forma *umha*, xorden estoutros dous sub-grupos: 1º) un sector situado na órbita da *orientación reintegracionista semi-endonormativa* (isto é, na liña de AGAL 1) e 2º) un bando colocado no ámbito da *orientación reintegracionista predominantemente exonormativa* (é dicir, na esfera de AGAL 2 ou de PRONT 84).

Sexa como for, o feito realmente interesante do devandito relato sería que, ao redor de 1982, dentro da AS-PG, cabería discriminar tres grupos parcialmente diverxentes entre si: 1º) partidarios da *orientación autonomista predominantemente*

endonormativa, 2º) partidarios da *orientación reintegracionista semi-endonormativa* e 3º) partidarios da *orientación reintegracionista predominantemente exonormativa*. Evidentemente, as opcións 2 e 3 (defensoras do uso dunha parte da ortografía do portugués padrón) serían excluíntes con respecto á opción 1 (partidaria do emprego da ortografía galega contemporánea) de tal forma que, por volta de 1981/1982, o interior da AS-PG estaba a funcionar como unha sorte de “micro-mundo” onde se estaban a encontrar as principais tendencias que, dun ou doutro xeito, por unha ou outra razón, disentían coas NOMIG 82: 1º) *orientación autonomista predominantemente endonormativa*, 2º) *orientación reintegracionista semi-endonormativa* e 3º) *orientación reintegracionista predominantemente exonormativa*.

Así pois, as *Orientacións para a escrita do noso idioma* (publicadas, agora, pola Asociación Sócio-Pedagógica Galega) saíran á rúa en 1982 sen contar co apoio global de todos os membros AS-PG; tal e como acontecerá, así mesmo, cunha serie de folletos que se publicarán, ese mesmo ano, baixo os seguintes títulos: 1º) *Explicacións sobre algúns puntos das Orientacións para a escrita do noso idioma* (AS-PG 1982a)⁶³⁵, 2º) *Observacións sobre as normas ortográficas e morfológicas do Instituto da Lingua Galega – Real Academia Galega* (AS-PG 1982b), 3º) *Para ler textos escritos en galego* (AS-PG 1982c).

En esencia, pódese afirmar que o primeiro destes tres documentos (AS-PG 1982a) sería unha síntese mínima, dividida en nove puntos, da ortografía que propugnaban as Normas da AS-PG 82, acompañada, a maiores, dunha pequena presentación (tamén dividida en nove partes) dos argumentos xustificativos de cada unha destas escollas gráficas así como do seu uso (p.e. uso da grafía *lh*, da grafía *nh*, do guión cos pronomes átonos enclíticos, etc.); o segundo (AS-PG 1982b), ademais de resumir as razóns esenciais polas cales a AS-PG decide rexeitar as NOMIG 82, anticipa algunha das liñas directrices de AGAL 83 e, por último, o terceiro destes tres folletos (AS-PG 1982c) presenta as diferenzas esenciais entre as Normas da AS-PG 82 e o padrón portugués (moí na liña do que se fixera en MONT 79).

Verbo do segundo destes tres folletos anteriormente mencionados, abonda con comparar algunhas páxinas de AGAL 83 (1983: 15-16, 136-137) con este documento (AS-PG 1982b) para decatarse de que, cando se fala de *desintegracionismo*, de

---

⁶³⁵ Aínda que este folleto sae a rúa sen o ano de publicación, segundo José-Luís Fontenla (1986: 57), a súa data de publicación sería, tamén, 1982. Un ano máis tarde, ambos os dous coa ortografía das Normas da AS-PG 82, a AS-PG publica: 1º) un calendario baixo o título de *Hino galego* (AS-PG 1983a) e 2º) un folleto informativo sobre as *VII Jornadas do Ensino de Galiza* (1983b).

españolización e das obxeccións ao procedemento empregado na elaboración das NOMIG 82 estanse a adiantar algunha das liñas mestras de AGAL 83.

Paga a pena, cremos, deternos brevemente no terceiro destes tres documentos pois, dado que se admite o uso do *ss* duplo, do grafema *ç* fóra do sufixo *-çóm* e o emprego sistemático do acento grave (´) e do circunflexo (^) e visto que estas escollas normativas non se contemplaban nas Normas da AS-PG 82 (1982: 11, 16, 23-24) aínda que si en MONT 83 (Montero 1983: 111, 105, 77, 88) e en AGAL 83 (1983: 45, 59), non debería haber dúbida de que, coa publicación deste folleto, a AS-PG daría un paso máis no seu achegamento ao portugués padrón para colocarse case ao par de MONT 83 e AGAL 83⁶³⁶. Así mesmo, bótase de ver que, se nas propias publicacións destinadas a difundir a proposta normativa das Normas da AS-PG 82, non se facía un seguimento estrito das mesmas, cando menos, por aquela altura, os partidarios deste último código normativo da AS-PG non eran un grupo internamente cohesionado.

Ademais, se tivéssemos presente este terceiro folleto, a situación aínda se complicaría máis para o conxunto da AS-PG pois, de combinarmos a información que nos facilitaba José Luís Fontenla (1986) cos coñecementos obtidos con este último documento, poderíamos discriminar, ao redor de 1982, até catro orientacións normativas no interior da AS-PG: 1º) partidarios das Normas da AS-PG 79, das Normas da AS-PG 80/1 e das Normas da AS-PG 80/2 (isto é, defensores da *orientación autonomista predominantemente endonormativa*), 2º) partidarios das Normas da AS-PG 82 (é dicir, defensores da *orientación reintegracionista semi-endonormativa*), 3º) partidarios das Normas da AS-PG 82/2 (isto é, partidarios da *orientación reintegracionista semi-endonormativa* na liña de AGAL 83 ou AGAL 1) e 3º) partidarios das Normas da AS-PG 82/3 (é dicir, defensores da *orientación reintegracionista predominantemente exonormativa* na liña de AGAL 2 ou PRONT 84).

Agora ben, aínda que o relato de José-Luís Fontenla deixe moi ben claro que as Normas da AS-PG 82 así como os textos posteriores publicados co nome desta asociación baixo as directrices normativas marcadas por ese código gráfico chegaron á rúa sen o apoio de todos aqueles que, daquela, formaban parte da AS-PG, de completarmos a crónica dos feitos de José-Luís Fontenla cunha análise da revista *O*

---

⁶³⁶ En caso de necesitarmos ser máis precisos, os partidarios: 1º) da proposta normativa contida nas *Orientacións para a escrita do noso idioma* (AS-PG 1982) serán designados coa etiqueta de Normas da AS-PG 82/1, 2º) das suxestións incluídas no folleto titulado *Para ler textos escritos en galego* (AS-PG 1982c) serán denominados como Normas da AS-PG 82/2 e 3º) do uso da escolla *uma* fronte a *umha* serán nomeados como Normas da AS-PG 82/3.

Ensino en tanto que publicación periódica realizada e promovida pola AS-PG desde 1980, non sería imposible retrotraer as orixes desta ruptura aos meses de setembro e outubro de 1981 cando, nun editorial publicado no número tres desta revista (*O Ensino* 1981: 4), podemos ler:

O ENSINO quiere aclarar o feito de que o editorial deste número non siga a normativa que se vinha empregando até agora e que supón claras innovacións respecto da ortografía anterior. Este feito responde á nosa intención de ir cara a uma normativa da lingua galega etimológica, reintegracionista e polo tanto máis científica.

Até agora é evidente que vimos escribindo o galego con ortografía española. Sen embargo, se estamos en contra da contaminación lingüística que produce o español na nosa lingua e en contra da conseguinte dialectalización, non é coherente que escribamos o galego como o vinhamos facendo. [...]

A nosa ortografía ten que ter como base a etimoloxía e tamén a área lingüística-cultural galego-portuguesa-brasileira á que pertencemos.

Evidentemente, con este editorial na man, podemos deducir que contra finais do verán de 1981 xa existía no interior da AS-PG un grupo que se mostraba plenamente convencido da necesidade, por cuestións de coherencia interna, dunha ruptura radical coa normativa gráfica que estivera a defender, propugnar e usar esta mesma asociación desde o momento da súa fundación.

Así mesmo, sen perdermos nunca de vista o feito de que a AS-PG creara a revista *O Ensino* como voceiro dos seus principios lingüísticos e pedagóxicos cara ao público interesado nestas cuestións, de cotexarmos a información que se tira deste editorial cos coñecementos que se derivan do relato de José-Luís Fontenla verbo do acontecido un ano máis tarde nas reunións previas á publicación das Normas da AS-PG 82, non sería imposible afirmar que, por aquel entón, en contra da aparencia de unanimidade absoluta que se deriva da lectura deste texto no tocante á produción e acatamento das directrices gráficas esixidas por este editorial, existía un sector na AS-PG que non asumiu a globalidade de cambios gráficos que viñan de seu con este editorial porque, se así fose (isto é, se a totalidade de compoñentes da AS-PG asumira previamente a globalidade deste editorial), non sería moi lóxico que alguén chegase a abandonar as reunións preparatorias ás Normas da AS-PG 82 cando, por exemplo, o uso dos grafemas *g* e *j*,

xunto co grafema *x*, para a transcripción gráfica do fonema palatal fricativo xordo xa se asumira con anterioridade.

Con respecto aos membros da AS-PG que abandonaron as reunións previas ás Normas da AS-PG 82, aínda que José-Luís Fontenla non fose moi explícito verbo desta cuestión visto que se limita a agrupalos baixo o epígrafe dos “políticos”, non semella fóra de lugar supoñer que dentro deste grupo estarían, cando menos, nomes tan implicados na polémica normativa como Maria Pilar Garcia Negro e Francisco Rodríguez Sánchez⁶³⁷.

Como outros testemuños de que personalidades como Maria Pilar García Negro poderían figurar dentro da nómina dos “políticos” que decidiron non acudir á esa segunda reunión preliminar ás Normas da AS-PG 82 debemos mencionar que: 1º) malia que nos números tres e catro da revista *O Ensino* esta lingüista aínda figurase no Consello de Redacción da revista, no número cinco do ano 1982 (isto é, con posterioridade ao editorial de 1981), desaparece da nómina de lingüistas colaboradoras coa revista *O Ensino*⁶³⁸ e 2º) en 1989, fala destes acontecementos nos seguintes termos (Garcia 1989b): “Do golpe de estado executado na AS-PG, sen a máis mínima lexitimidade estatutaria, nem assemblearia, nacerán unhas Orientaçons...”. Evidentemente, o feito de que os alcumados como “políticos” abandonaran esta segunda reunión previa será vital para o posterior predicamento público das Normas da AS-PG 82 e, así mesmo, para a propio futuro da AS-PG como colectivo.

No tocante á progresión da AS-PG como colectivo, se revisamos a revista *O Ensino* promovida pola AS-PG desde este número tres (1981) até o número vinte e oito (último número desta revista publicado en 1988), decatámonos de que, froito dese posicionamento explícito dun sector da AS-PG en contra da ortografía do castelán e en prol das Normas da AS-PG 82, lonxe de fecharse, definitivamente, o debate interno no interior da AS-PG co triunfo definitivo das Normas da AS-PG 82, desde 1981 até 1985, esta asociación continuará a vivir nunha situación de conflito latente e oculto entre os dous grupos que xa se significaran, publicamente, en 1981 en favor ou en contra dunha

---

⁶³⁷ Precisamente, no *II Encontro nacional sobre a situación lingüística: A Normativa* (A Nosa Terra 1982) celebrado en Santiago o 29 de maio de 1982, mentres en representación da AS-PG António Pedro Gil Hernández e Santiago Esteban Radio defenden o uso da ortografía do portugués padrón, pola contra, Maria Pilar García Negro e Francisco Rodríguez Sánchez como representantes da AN-PG e da UPG, respectivamente, posicionáronse claramente en favor das “primitivas” Normas da AS-PG (isto é, a prol dos tres primeiros códigos normativos da AS-PG e, xa que logo, do uso da ortografía galega contemporánea).

⁶³⁸ Precisamente, neste mesmo número, aparecen entre os colaboradores do Consello de Redacción nomes como António Pedro Gil Hernández e José-Martinho Montero Santalla.

ortografía galega autónoma construída sobre a base do sistema gráfico do castelán (ou, se queremos, a favor e en contra do uso das Normas da AS-PG 82).

Como proba da existencia dunha disputa oculta no seo da AS-PG durante estes anos, cremos que sería moi interesante que citásemos, a seguir, un outro editorial aparecido no número sete da revista *O Ensino* (1985: 3) do ano 1985 onde se afirmaba:

Que os inimigos da escola galega, ademais de ter poder, aprenderon moito no labor de intoxicación ideolóxica e manipulación de conceptos, fica fóra de toda dúbida. A sutileza de manobra que nos tocou padecer é dificilmente superábel: usaron o irmanamento lingüístico con Portugal como cortina de fume cara a introducir o españolismo visceral, militante e organizado dentro da nosa Asociación e revista. A bandeira do lusismo serviu para xustificar (?) actuacións do xeito:

1º) Defender no Congreso de Movimentos de Renovación Pedagóxica celebrado en Barcelona, o proxecto de escola Pública reflexado na L.O.D.E. cando a A.S.-P.G. naceu da polémica Escola Pública/Escola Estatal como converxencia dos sectores que defendían a segunda postura.

2º) Dar-se de baixa na U.T.E.G.-I.N.T.G, por considerá-lo un sindicato colaboracionista (?) coa Xunta e cos inimigos da escola galega e pasar-se ao sindicato máis belixerantemente anti-galego e reaccionario que hoxe existe.

Máis adiante, no parágrafo seguinte (*O Ensino* 1985: 3), escriben os autores do editorial:

A A.S.-P.G. foi e é reintegracionista non senso de considerar galego e portugués como dúas variantes da mesma lingua única, pero adoptamos unha postura séria e realista respecto á normativa: a definida nas Orientacións do ano 80 con total tolerancia para os escritores individuais que vaian máis alá, portugués incluído. Mais, por riba de normativas, a A.S.-P.G. é intransixentemente galega e loita por normalizar a nosa escola.

No noso parecer, se temos presente que, desde o número 3 de 1981 (data, por súa vez, do primeiro editorial mencionado con anterioridade) até o número 6 de 1983, a revista *O Ensino* se publica segundo as directrices gráficas que emanan das Normas da AS-PG 82 e que, a maiores, durante 1984, esta revista non sae á rúa; un segundo

editorial neses termos, con este ton e con este posicionamento tan claro e explícito en favor dos tres primeiros códigos normativos da AS-PG (é dicir, das Normas da AS-PG 79, Normas da AS-PG 80/1 e das Normas da AS-PG 80/2), unicamente tería algún sentido se, previamente, unha parte da AS-PG non aceptara as Normas da AS-PG 82 e se houbo un certo nivel de enfrontamento oculto, por baixo do aparente acordo unánime, entre partidarios e detractores das Normas da AS-PG 82.

Por outra banda, os feitos acontecidos na revista *O Ensino* nos anos posteriores a este segundo editorial (isto é, ao número 7 de 1985) permiten formular a hipótese de que esa discrepancia interna se mantivo viva nos anos posteriores a 1985 porque, aínda que neste editorial (orientación que continúa nun número oito publicado xa en 1986) se apostase, de xeito explícito e inequívoco, por un regreso ás posicións lingüísticas que defendera a AS-PG desde os seus inicios até o número 3 de 1981; con todo, esta posicionamento non consegue evitar que, nos números seguintes da revista *O Ensino*⁶³⁹, se retome o emprego das Normas da AS-PG 82 e se produza unha mudanza radical no tocante ao formato interno da revista, á composición do Consello de Redacción⁶⁴⁰ e ás asociacións que promoven a revista⁶⁴¹.

---

⁶³⁹ Curiosamente, se revisamos a numeración da revista *O Ensino* desde o seu orixinal número sete en diante (ano 1985), detectamos que, tras o número oito de 1986 onde tamén se seguían as Normas da AS-PG 80, o número seguinte da revista, no canto de saír á rúa como número nove como sería esperable, aparece, non sabemos se por erro ou por que outra razón, de novo, co número sete (o orixinal era de 1985 e seguía as Normas da AS-PG 80) e, a seguir, desde este novo número sete, continúa toda unha nova serie numerativa (isto é, un novo número oito, nove, etc., todos eles de acordo coas Normas da AS-PG 82).

⁶⁴⁰ Entre os nomes que figuran, agora, no Consello de Redacción do novo número sete publicado en 1986 encontramos a: Isaac Alonso Estravis, Adela Figueroa Panisse, Antón Pedro Gil Hernández, José-Martinho Montero Santalla e José Paz Rodríguez. No orixinal número sete, o Consello de Redacción da revista *O Ensino* (1985), pola contra, estaba formado por Alberte Ansede Estravis, Rosa Bralo Ron, Xoán Carlos Chillón Iglesias, Fernando Cuñarro Pintos, Santiago Estebán Radio, Manuel Guillermo Fernández Blanco, Carme Fernández García, Eduardo Gutierrez Fernández, Xosé César Mosqueira Lourenzo, Merche Outeiro Rodríguez, Cruz Pena Penabaz, Lois Pérez Castrillo, Xulio Rodríguez López, Sabela Rodríguez Xardón, Ramón Varela Díaz. Nótase a ausencia, neste número, dunha serie de personalidades próximas á *orientación reintegracionista* que, no entanto, si tiñan cabida no número seis desta revista de 1983 (este, baixo as Normas da AS-PG 82) e no, xa mencionado, novo número sete de 1986 (de novo, baixo as Normas da AS-PG 82): Adela Figueroa Panisse, Antón Pedro Gil Hernández, Felipe-Seném López Gómez, José-Martinho Montero Santalha, José Paz Rodríguez e Jurjo Torres Santomé. Dado que estes nomes non figuran no Consello de Redacción da revista *O Ensino* cando esta acepta, de xeito explícito, as Normas da AS-PG 79, as Normas da AS-PG 80/1 e as Normas da AS-PG 80/2, aínda que si aparecen nese Consello de Redacción cando esta revista emprega as Normas da AS-PG 82, é lóxico pensar que todos estes autores, con ser parte da AS-PG, forman parte dese colectivo que, de xeito categórico, rexeitan o uso da ortografía galega contemporánea.

⁶⁴¹ As novas asociacións que promoven a revista a partir do seu novo número sete de 1986 son, ademais da Asociación Sócio-Pedagógica Galaico-Portuguesa: 1ª) Asociación Pedagógica Jornadas do Ensino de Galiza, 2ª) Irmandades da Fala e 3ª) Asociación de Amizade de Galiza-Portugal. Por outra banda, a partir deste mesmo número, a revista pasa a editarse en Braga (Portugal), país onde terá, así mesmo, o seu novo Depósito Legal.

Así pois, a revista *O Ensino* (insisto, nacida coa vocación de actuar como voceiro da AS-PG no tocante ás cuestións normativas e pedagóxicas): 1º) nunha primeira etapa (desde o número 0 de 1980 até o número 2 de 1981) segue os tres primeiros códigos normativos da AS-PG, 2º) nunha segunda fase (desde o número 3 de 1981 até o número 6 de 1985) emprega as Normas da AS-PG 82, 3º) nunha terceira etapa (desde o número 7 de 1985 até o número 8 de 1986) retoma o uso dos tres primeiros códigos normativos da AS-PG e 4º) nunha cuarta etapa final (desde o número 7, da nova numeración, de 1986 até o número 28 de 1988) recupera as Normas da AS-PG 82⁶⁴².

Xa que logo, o desacordo iniciado no interior da AS-PG en 1981 entre un sector que acepta, implicitamente, o uso da ortografía galega contemporánea (nominalmente dentro da *orientación reintegracionista*, na práctica, dentro da *orientación autonomista*) e unha facción que rexeita, de pleno, ese sistema gráfico chegará, por volta de 1984/1985, ao seu punto de máxima tensión en tanto en canto, a partir destas datas, como se deduce da análise da revista *O Ensino*, a convivencia real entre os que defenden unha ortografía galega contemporánea baseada no sistema gráfico do castelán e os que rexeitan esa opción revélase, con independencia de cales fosen as súas intencións ou declaracións públicas, realmente, imposible.

Nótese, a este respecto, que a nómina de integrantes do Consello de Redacción da revista *O Ensino* nos orixinais números sete (1985) e oito (1986) non inclúe aqueles nomes que, con anterioridade ou con posterioridade, se significaran en apoio da *orientación reintegracionista* de tal xeito que, na práctica, por volta de 1984/1985, a presenza dos defensores das Normas da AS-PG 79, das Normas da AS-PG 80/1, Normas das AS-PG 80/2 no Consello de Redacción desta revista, implicaba a exclusión dos partidarios das Normas da AS-PG 82 e viceversa. Dito doutro xeito, se ben até 1985 a convivencia formal (mais non real) entre partidarios e detractores da ortografía do castelán foi posible, a partir desas datas, fica ben claro que a presenza duns implica a exclusión dos outros e viceversa.

A maiores, ao noso xuízo, a entrada en escena na nosa polémica normativa da xa mencionada Associação Sócio-Pedagógica Galaico-Portuguesa (AS-PGP) a partir de 1984 sería outro dos detalles relevantes que nos fala dunha exacerbação progresiva na discordia interna que se vivía no seo da AS-PG desde 1981 en tanto en canto a creación desta asociación pode verse como manifestación visible de que unha parte dos

---

⁶⁴² Ademais, cómpre deixar constancia de que, no ano 1981, aparecen dos números 1 da revista; un baixo a cabeceira de *Temas de O Ensino* e outro baixo a cabeceira de, simplemente, *O Ensino*.

integrantes da AS-PG comezaba a experimentar a necesidade dunhas novas siglas e dunha nova asociación que, sen renunciar a posibilidade de presentarse como unha sorte de continuación natural da AS-PG (de aí a súa denominación practicamente idéntica) e, por conseguinte, coa pretensión de aproveitar o prestixio da súa historia e traballo; á vez, marcábase unha fronteira nida verbo daqueles outros membros da AS-PG que non se situaban, radicalmente en contra da ortografía do castelán.

Verbo dos membros da antiga AS-PG que asumirían os novos presupostos teóricos que esixiría un suposto ingreso na nova AS-PGP, se tomásemos a iniciativa de compararmos os datos que conteñen os parágrafos precedentes co conxunto de individualidades que colaboran na *Direcção da Colecção* do número seis (1986) da revista *Temas de O Ensino* cremos que non nos trabucariamos se incluísemos como partidarios da nova AS-PGP, cando menos, os seguintes nomes: 1º) Adela Figueroa Panisse, 2º) António Pedro Gil Hernández, 3º) Felipe-Seném López Gómez, 4º) José-Martinho Montero Santalla, 5º) José Paz Rodríguez e 6º) Jurjo Torres Santomé.

Este sector da AS-PG que, nos anos que median desde 1981 até 1984/1985, chegará a posicionarse tan explicitamente en contra do uso da ortografía do castelán que precisa dunha nova etiqueta e asociación que marque distanciamento fronte a aqueles outros membros da AS-PG que aceptaban ese sistema gráfico, pasará a formar parte, en 1984, do grupo de colectivos que, como a Associação Pedagógica Jornadas do Ensino da Galiza, a Associação de amizade Galiza-Portugal e as Irmandades da Fala, promoven, a xa mencionada revista *Temas de O Ensino*, onde se publicará o *Prontuário ortográfico da língua galego-portuguesa* das Irmandades da Fala (1984) e a *Unidade didáctica. Pequeno prontuário ortográfico da língua galego-portuguesa* da Equipa Lingüística das Irmandades da Fala (1984); ambos os dous textos atribuíbles, no fondo, ás Irmandades da Fala.

Evidentemente, o feito de que as Normas da AS-PG 82 (claramente, como vimos no seu momento, na órbita da *orientación reintegracionista*) chegasen á rúa sen o sostén do beneplácito previo de todos os membros da AS-PG, non contasen co apoio do sector “político” da AS-PG vinculado ao nacionalismo galego (cando menos, Maria Pilar Garcia Negro e Francisco Rodríguez Sanchez) e, por conseguinte, carecesen do soporte de toda a masa social asociada con esta orientación ideolóxica, non fosen elaboradas e apoiadas por un grupo internamente moi cohesionado (xa vimos que algúns dos seus defensores eran partidarios dun maior achegamento ao portugués padrón) e fosen abandonadas ao ano seguinte en favor de códigos normativos máis próximos ao

portugués padrón; todo isto foron factores determinantes que tiveron moito que dicir no, como afirma Maria Pilar Garcia Negro (1989b), escaso predicamento social que acadaron as Normas da AS-PG 82 desde a súa publicación.

De todos os xeitos, malia que, nos meses inmediatamente posteriores a súa publicación, o número de usuarios das Normas da AS-PG 82 puidese superar os índices que os condicionantes anteriores semellan indicar, sabemos que ese conxunto de usuarios foi diminuindo progresivamente até o extremo de que, aproximadamente unha década máis tarde, Celso Álvarez Cáccamo e Mário J. Herrero Valeiro (1996: 153) non dubidan en falar desde último texto normativo producido pola AS-PG como unha proposta codificatoria xa desaparecida.

Para comprendermos as razóns que impediron ao sector “político” da AS-PG asumir o cambio de orientación que carrexaban as Normas da AS-PG 82 verbo dos tres textos normativos anteriores (Normas da AS-PG 79, Normas da AS-PG 80/1 e Normas da AS-PG 80/2) producidos por esta mesma asociación sería conveniente que non esqueceramos dous feitos esenciais: 1º) este sector “político” (en concreto, Maria Pilar Garcia Negro e Francisco Rodríguez) partía da consideración implícita (ás veces, como xa demostramos, tamén explícita) de que o galego e o portugués eran dúas linguas diferentes e 2º) entenden, como vimos no seu momento, a súa participación na produción das Normas da AS-PG 79, Normas da AS-PG 80/1 e Normas da AS-PG 80/2 non tanto como un acto de ruptura consciente coa tradición codificatoria precedente senón, máis ben, como un exercicio de responsabilidade do nacionalismo político para coa nación galega.

Verbo desta última cuestión, temos que ter moi presente que os lingüistas da AS-PG explicitamente vinculados co nacionalismo político entendían que se debía asumir o reto e a tarefa da codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua co ánimo de completar a actividade normativa da década anterior de tal forma que, tras encher aquelas pequenas “lagoas” que deixaban sen cubrir os códigos normativos dos anos 70 (as Normas da Academia 70, as Normas da Academia 71 e as Bases do 77) e tras finalizar de xeito máis ou menos definitivo o proceso de *estandardización* do noso idioma, puidésemos afrontar e centrarnos, con certas garantías de éxito, na recuperación social do idioma visto que se partía do presuposto teórico de que sen o reartellamento previo dos usos sociais do idioma galego sería case imposible chegar a construír unha identidade nacional galega diferenciada.

Dadas estas dúas premisas, isto é, se temos presente a consideración do idioma galego como lingua de seu así como o enfoque da actividade normativa producida nos anos setenta como un modelo globalmente válido verbo do cal abundaba cunha serie de pequenas readaptacións para acadarmos un modelo normativo case definitivo desde onde traballar, en primeiro lugar, pola recuperación dos usos sociais do idioma e, en segundo lugar, pola construción dunha identidade nacional galega diferenciada; non resulta totalmente incomprensible que ese sector “político” da AS-PG non aceptase unha innovadora liña normativa que esixía, no fondo, pór en cuestión: 1º) a propia consideración do galego como lingua de seu e 2º) a propia tradición desta asociación onde, desde un principio, a *planificación da estrutura* se entendeu como unha actividade dotada de sentido en tanto en canto estivese guiada por un desexo de mellora da tradición normativa iniciada nos anos setenta como paso previo cara á recuperación dos usos sociais do idioma.

En realidade, no noso parecer, o desacordo que se produce en 1981/1982 no interior da AS-PG entre aqueles que José-Luís Fontenla alcuma como “políticos” e o resto de participantes naquela primeira reunión previa ás Normas da AS-PG 82, sería a manifestación visible dunha desavinza moito máis profunda que remitiría, á derradeira, a dúas conceptualizacións moi diferentes entre si do que é ou do que debería ser a propia *orientación reintegracionista*.

Desde o noso punto de vista, unha vez que, por volta de 1979/1980, unha parte dos defensores máis destacados da *orientación reintegracionista* (p.e. Xosé-Martiño Montero Santalla) adquiren consciencia plena das esixencias teóricas e prácticas que se derivan da visión do galego e do portugués como unha mesma lingua, comezan a sentir a obriga de romper coa dinámica de anos anteriores consistente en achegar solucións normativas relativamente reintegracionistas a códigos normativos que aceptan á ortografía galega contemporánea e toman a determinación de elaborar códigos normativos propios que prescindan do sistema gráfico do español (isto é, inequivocamente dentro da *orientación reintegracionista*); semella lóxico pensar que, por pura coherencia interna, eses partidarios convencidos da *orientación reintegracionista*, antes ou despois (no caso da AS-PG, contra 1981/1982), sentirán a necesidade imperiosa de que as asociacións nas cales están integrados adopten as súas posicións.

Agora ben, no momento en que esta forma de pensar e de operar trata de impoñerse en asociacións como a AS-PG onde conviven diferentes sectores de opinión,

é até certo punto comprensible que xurda algún tipo de conflito entre aqueles que rexeitan, de pleno, o uso da ortografía do español e aqueloutros que, malia as súas declaracións formais en prol dun relativo achegamento dos nosos modelos normativos ao portugués padrón, no fondo⁶⁴³, propugnaban un sistema gráfico para o idioma galego baseado no sistema gráfico do español e, ademais, unicamente pensaron no portugués padrón como un recurso do cal “[...] botar man no que nos for preciso e sempre que non atentemos contra a propia lingua” (Garcia 1978f).

Por outras palabras, poderíamos dicir que o editorial publicado no número 3 da revista *O Ensino* en 1981, as xuntanzas preparatorias para as Normas da AS-PG 82 así como a propia publicación deste código normativo, o segundo editorial publicado no número 7 da revista *O Ensino* en 1985 e o regreso da revista *O Ensino* á liña normativa seguida desde o número 3 de 1981 até o número 6 de 1986 así como os profundos cambios experimentados pola revista a partir dese ano até 1988; serían, ao noso xuízo, testemuños públicos, máis ou menos evidentes, do debate previo e oculto xurdido no interior da AS-PG entre un sector que se mantén nas posición primixenias e un grupo que inicia, con anterioridade a setembro de 1981, un camiño cara a unha maior congruencia gráfica coa premisa teórica de que galego e portugués son unha mesma e única lingua.

Bótase de ver que esta nova senda iniciada por unha sección da AS-PG, conduciría, antes ou despois (con seguridade, desde 1981), a unha ruptura no interior desta asociación dado que isto impedía aceptar como modelos normativos válidos a aqueles códigos normativos que partisen da implícita consideración do galego como lingua de seu así como da base da ortografía do castelán. Os anos de 1984/1985 (por súa vez, correspondentes á creación da AS-PGP e ao editorial de 1985, respectivamente) non facían máis que confirmar que, desde 1981, os partidarios e detractores das Normas da AS-PG 82 xa eran mutuamente incompatibles. Por extensión, todos estes sucesos tamén confirman que, cando menos desde 1982, dentro de todos aqueles que se ven a si mesmos como parte da *orientación reintegracionista* xa nos atopamos con sectores irreconciliables e mutuamente excluíntes (en síntese, partidarios da ortografía galega contemporánea contra defensores da ortografía do portugués padrón).

---

⁶⁴³ Lémbrense, a este respecto, todas as citas e argumentos cos que, no seu momento, xustificamos a nosa adscrición dos tres primeiros códigos normativos producidos pola AS-PG á *orientación autonomista* así como todo o que dixemos, nos parágrafos precedentes, verbo do conflito interno na AS-PG.

En resumo, para nós, o binomio 1979/1980 marca un primeiro punto de inflexión no debate sobre a codificación ortográfica e gramatical do noso idioma no sentido que, por volta destes anos, a *orientación reintegracionista* comeza a adquirir relativa consciencia das implicacións teóricas e prácticas da conceptualización da lingua galega e da lingua portuguesa non como dúas linguas diferentes senón como unha mesma lingua de tal forma que, ao xeito dunha primeira etapa no proceso de busca de congruencia interna coa premisa teórica anterior, a *orientación reintegracionista* inicia un distanciamento da práctica de anos anteriores baseada na estratexia de achegar solucións normativas máis ou menos reintegracionistas a modelos normativos, en esencia, autonomistas (isto é, usuarios da ortografía do castelán) e céntrase no labor de producir códigos normativos propios alternativos a aqueloutros da *orientación autonomista* (é dicir, baseados no sistema gráfico do portugués padrón).

De xeito correlativo, esa deriva dunha parte *orientación reintegracionista* cara a unha teoría e cara a unha praxe normativa cada vez máis acorde co principio teórico de que galego e portugués eran unha mesma lingua é inevitable que, antes ou despois, rematara nun enfrontamento relativamente público (p.e. editoriais na revista O Ensino) con aqueloutros que, malia as súas declaracións retóricas en prol dun achegamento ao portugués padrón, na práctica, estaban a usar e a defender o uso do sistema gráfico do castelán. Ao noso xuízo, desde o momento en que se fixo público que non había posibilidade de encontro entre defensores e detractores da ortografía galega contemporánea no interior da AS-PG (por extensión, no interior da nominal *orientación reintegracionista*), entrariamos nunha etapa de “loita de poder” entre dúas orientacións mutualmente excluíntes cuxa solución de futuro pasaba polo triunfo dunha das dúas correntes en conflito e pola marxinación da outra.

Así, en ocasións, este clima de tensión crecente entre a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista* derivou en episodios de enfrontamento aberto e claro non só entre aqueles que se poderían considerar como antagonistas naturais (isto é, os defensores da *orientación autonomista* contra os partidarios da *orientación reintegracionista*) senón tamén entre aqueles que se vían a si mesmos non como adversarios senón como parte dunha mesma opción (isto é, entre os partidarios da *orientación autonomista predominantemente endonormativa* e os partidarios da *orientación reintegracionista*).

Neste sentido, aquí demos moitos datos que nos permite afirmar que a propia escisión que se produciu no interior da AS-PG á altura de 1981/1982 foi un dos sucesos

máis visibles do enfrontamento soterrado que, desde ese momento en diante, se producirá entre unha *orientación reintegracionista* máis sociolóxica, teórica e retórica que autenticamente lingüística (é dicir, os partidarios do uso da ortografía do castelán aínda que sen aceptar as NOMIG 82 na súa globalidade)⁶⁴⁴ e unha *orientación reintegracionista* realmente lingüística (isto é, os detractores do uso da ortografía do castelán).

Por súa vez, sen dúbida ningunha, o episodio coñecido, na bibliografía reintegracionista, como “O golpe de 3 de Julho.” (Fontenla 1986: 57) podería figurar como un dos momentos de maior tensión (se cadra, sen máis, como o máis tenso) que se viviron na relación entre a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista* desde 1979 até o momento presente.

Para comprendermos a etiqueta de José-Luís Fontenla de “O golpe de 3 de Julho” temos que lembrar que en 1980 unha Comisión mixta de membros do ILG/RAG iniciara unha serie de sesións de traballo conxuntas que, continuadas até 1982, desembocarán, en 1982, na publicación das NOMIG 82⁶⁴⁵. Como é de todos sabido, a estas sesións de traballo previas á publicación das NOMIG 82 non asistiron aqueles lingüistas que se destacaran previamente na defensa da *orientación reintegracionista*.

Verbo da ausencia da *orientación reintegracionista* nas reunións previas ás NOMIG 82, argumentaba así Carlos Casares (Mascato e Carballa 1989):

Eu formei parte da Comisión que elaborou a normativa actual representando á Académia. Lembro que cando nos xuntamos a ponencia conxunta do ILG e da Académia algúns representantes do que entón se chamaba o lusismo tomaron contacto connigo para ofrecerse a participar con carácter dialogante e construtivo naquela

---

⁶⁴⁴ En 1986, nas *Conclusiones do Encontro: estado actual da normalización lingüística (análise da política oficial e alternativas)* celebrado en Santiago de Compostela durante os días 18, 19 e 20 de abril e editado pola Mesa para a Normalización Lingüística (1986: 15), figuraba a AS-PG como colectivo que asinaba o *Manifiesto por un acordo necesario* que se presentara no *Encontro: estado actual da normalización lingüística (análise da política oficial e alternativas)* que fora convocado pola propia AS-PG, pola Asociación de Escritores en Lingua Galega, pola Federación de Asociacións Culturais Galegas e apoiado pola AGAL de tal forma que este colectivo se ratificaba na súa posición inicial de recusación parcial aos códigos normativos producidos polo par ILG/RAG. Previamente, no ano 1985 (*La Voz de Galicia* 1985), a AS-PG, nas *II Xornadas de Lingua Galega no Ensino* celebradas no, daquela, Instituto Politécnico de Conxo de Santiago de Compostela, xa fixera fincapé no seu rexeitamento parcial ás NOMIG 82, posición da cal participaron tamén individualidades como María Pilar García Negro, María do Carmo Henriques Salido, Francisco Rodríguez Sánchez e Manuel Portas Fernández.

⁶⁴⁵ Segundo Antón Santamarina (Monteagudo 1996: 33), ante o dilema dos tradutores do Misal galego que non sabían que código normativo adoptar, Andrés Torres Queiruga tivo a iniciativa de constituír unha comisión mixta entre a Real Academia Galega e o Instituto da Lingua Galega para chegaren ambas as dúas institucións a un acordo en materia de normativa. Pola súa banda, Antón Gil Hernández (1987: 256) afirma que as reunións previas ás NOMIG 82 comezaron en 1981.

Comisión. Plantexei esta encomenda na Comisión, discutiuse longamente e chegouse á conclusión de que, a pesar da boa intención da proposta, non era posíbel encaixala porque eran propostas persoais e non de representantes de ningunha institución. Polo tanto non resolvía nengun problema porque o daquela chamado lusismo non estaba en ningunha institución semellante ao ILG ou á Academia. Quero dicir que houbo desde o principio unha vontade dialogante, pero por razóns de método non se puideron establecer.

Con independencia do relato que uns e outros puidesen facer da ausencia de partidarios da *orientación reintegracionista* nas sesións preparatorias ás NOMIG 82⁶⁴⁶, cremos que nos afastaríamos abondo do que se podería caracterizar como unha visión obxectiva do que sucedeu durante aqueles anos se prescindísemos das evidencias que presentamos nos parágrafos precedentes de que, a partir de 1979, tanto a *orientación autonomista* como a *orientación reintegracionista* comezaron a ser cada vez máis conscientes (cando menos, algún dos lingüistas máis destacados dunha e doutra corrente) de que, se se actuaba en coherencia estrita cos principios rectores de cada unha das dúas correntes, unha e outra opción comportábanse como posturas mutuamente excluíntes de tal xeito que, por moi boas que puidesen ser as intencións, non semellaba moi realista pensar nun acordo con quen estaba a defender unha opción que, ao cabo, era radicalmente incompatible coa propia.

A este respecto, ademais, téñase moi presente que, con anterioridade a 1982, todos aqueles colectivos e lingüistas que desexaban que “[...] o galego se reintegre no seu tronco comun (luso-brasileiro)” (*A Nosa Terra* 1982) xa fracasaran nos seus intentos de encontrar un acordo para “a normativa a seguir na escrita do galego” (*A Nosa Terra* 1982) desenvolvidos nun *I e II Encontro nacional sobre a situación lingüística: A Normativa* (en esencia, a AS-PG, AGAL, Asamblea Nacional-Popular Galega, Esquerda Galega, Partido Socialista Galego e Unión do Povo Galego).

No entanto, non poucos dos relatos que abordan os acontecementos previos a publicación das NOMIG 82 tratan toda esta secuencia de feitos como un episodio desligado da propia deriva da *orientación autonomista* e da *orientación reintegracionista* desde 1977 (isto é, nos anos previos a 1982). Deste xeito, ao

---

⁶⁴⁶ Verbo desta cuestión, para explicarnos, por exemplo, a ausencia de Ricardo Carballo Calero das sesións previas ás NOMIG 82, temos que ter presente que este lingüista xa abandonara, segundo informan Xesús Ferro Ruibal (1984a: 278) e Manuel Rivas (1977), de xeito voluntario, os seminarios previos ás Bases do 77 nas súas primeiras xuntanzas.

analizaren todos estes acontecementos sen ter en conta a consciencia que cada corrente tiña xa da postura contraria como unha opción plenamente antagónica e incompatible así como sen ter presente a historia de intentos de acordo previos (p.e. as Bases do 77), este relatos non dubidan en presentar toda a secuencia de acontecementos que anteceden á publicación das NOMIG 82 así como a propia publicación deste modelo normativo como unha manifestación máis dunha suposta vontade minimamente democrática da *orientación autonomista* para coa *orientación reintegracionista*.

Precisamente, as obxeccións ao proceso de elaboración e de aprobación das NOMIG 82 poderían sintetizarse do seguinte xeito (AS-PG 1982b):

–As normas elaboráronse e aprobaron-se secretamente, sen que a opinión pública e os interesados pudesen ter coñecemento dos puntos tratados nelas e das medidas tomadas.

–Por outra banda (e esta sería sen dúbida a causa do sigilo), excluíu-se intencionadamente de todo o proceso a tendencia reintegracionista, ben definida e estruturada legalmente daquela, e foron rejeitados mesmo os seus ofrecementos de diálogo e de eventual colaboración. Inclusive foron excluídos os académicos simpatizantes con esta tendencia.

Nunha liña moi semellante podemos ler en AGAL 83 (1983: 15):

Como é sabido, entre os membros da RAG, algúns defenden abertamente o reintegracionismo, mais todos estes foron (intencionadamente?) excluídos da Comisión elaboradora das Normas. Demostrou-se así ou ben un despiste supino ou ben un talante anti-democrático evidente. O certo é que a tendencia excluída existe tamén fora do seio da RAG, defendida por lingüistas e filólogos membros (ou non) da *Associação Galega da Língua* (AGAL) e da *Associação Sócio-Pedagógica Galega* (AS-PG). Naquela altura, estas asociacións estaban legalmente constituídas; e, a pesar de se ofrecerem a entrar en diálogo coa Comisión citada, non foron tidas en conta. Nem sequer se lles respondeu.

Engadiremos que os membros da RAG, designados para elaborar a ponencia, mantiñan unha postura próxima ou coincidente cos postulados do ILG. Non foi moi difícil, pois, chegar a un acordo «natural».

A ponencia foi aprovada o 3 de Julho de 1982, às cinco da tarde, em sessão conjunta da RAG e do ILG (nom prevista polos Estatutos vigentes), convocada sigilosamente, acaso para evitar reaccións previsíbeis. Estivo integrada por vinte (20) persoas, pertencentes às duas institucións. Lembremos que os numerarios da RAG som, oficialmente, trinta e um (31).

Para que nos decatemos dese talante escasamente dialogante así como as intencións ocultas e do proceder arteiro que os partidarios da *orientación reintegracionista* atribúen aos defensores da *orientación autonomista* durante toda a secuencia de sucesos que antecede e que segue á publicación das NOMIG 82 son moi reveladoras estas palabras de Antón Pedro Gil Hernández (1987: 256):

Durante un tempo indeterminado entre 1981 e 1982, uma Comissão Mista, constituída por membros da R.A.G. e do I.L.G., elaborou as *Normas Ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*, cujo texto, não coincidente com o publicado em Outubro de 1982, se aprovou o 3 de Julho numa reunião conjunta antiestatutaria de individuos das duas dispare intuições. O 17 de Novembro a «Xunta» ou Governo da Comunidade Autonómica, integrado por militantes de Alianza Popular, assume-se como oficiais a instancia deo Sr. Filgueira Valverde, daquela então Conselheiro de Cultura Adjunto à Presidencia. O 20 de Abril de 1983 são promulgadas no *Diario Oficial de Galicia* (Decreto 173/1982) antes de o Parlamento autonómico discutir a Lei de Normalização Linguística, aprovada o 15 de Junho e publicada o 14 de Julho desse ano.

Tamén sen ter en conta o marco contextual do que antes falabamos, José Luís Fontenla (1986: 57) achega unha visión dos sucesos anteriores á publicación das NOMIG 82 moi próxima á anterior que, por outra banda, dan unha idea ben clara de que, non en poucas ocasións, a nosa polémica normativa foi máis alá do estrito ámbito académico⁶⁴⁷:

---

⁶⁴⁷ En Maria do Carmo Henríquez Salido (1995: 311) recóllese tamén este suceso do seguinte xeito: “Membros da AGAL e da Asociación Sócio-Pedagógica Galega (ASPG) estivemos na Corunha ante a sede da Real Academia Galega (RAG), o día 3 de Julho de 1982, às cinco da tarde, para protestar polo facto de excluir intencionadamente da elaboración das Normas todos os académicos que defendiam abertamente o reintegracionismo e polo facto de convocar sigilosamente unha sesión conjunta da RAG e do ILG (nom prevista nos Estatutos vigentes)”. Precisamente, tocante á presenza do debate normativo fóra dos ámbitos académicos, así opinaba Xosé Chao Rego (1985): “Razón pola que me parece un infantilismo con pouca xustificación o feito de leva-la loita, sacándoa do contexto académico, às mesmas rúas e estradas, con pintadas e correccións nos indicadores públicos (às veces correccións gramaticalmente incorrectas). Porque o paisano que hai anos viu que lle corruxían os topónimos en

Esta normativa do ILG-RAG é introduzida sigilosamente o 3 de Julho de 1982 na Real Academia Galega atentando gravemente contra a unidade estrutural da lingua galego-portuguesa castelhanizando-a completamente.

Uma manifestação reintegracionista promove, às portas da própria Academia, acções de protesto, entregando esse mesmo dia escritos ao secretário da entidade D. Juan Naya, com toda correção, no próprio salão de sessões em que se encontravam já alguns académicos. Critica-se que se queira introduzir sigilosamente a alternativa castelhanista, incluso contra a tradição reintegracionista anterior da Academia e que com a normativa espanhola para o galego se provoque a sua castelhanização, afastando-o do seu sistema próprio (luso-brasileiro-africano de expressão portuguesa), inserindo-o no sistema espanhol. Além de entidades como a Associação Galega da Língua, Associação de Amizade Galiza-Portugal e membros da gestora das Irmandades da Fala, estão representantes de partidos e sindicatos nacionalistas e o deputado Sr. Lopes Garrido com cartazes em que se critica a desnaturalização da lingua galega (¹⁸).

Outro dos acontecimentos que nos fala da importancia dos anos 1979/1980 foi a creación o 17 de maio de 1980 da Associação Galega da Língua que se legarizará o 20 de outubro dese mesmo ano e contará entre os seus membros fundadores con lingüistas como, entre outros: Ricardo Carballo Calero, José Luís Rodríguez e Xosé-Martiño Montero Santalla. A AGAL (1981) terá⁶⁴⁸:

[...] por obxectivo fundamental conseguir umha substancial reintegraçom idiomática e cultural do galego (nomeadamente nas suas manifestaçons escritas), na área lingüística e cultural que lle é própria: a galego-luso-africano-brasileira.

Desde o momento da súa fundación a AGAL (cando menos, ao longo de toda a década de 1980) será a organización máis activa e destacada na defensa e difusión do ideario da *orientación reintegracionista*.

En definitiva, o binomio 1979-1980 marca, ao noso xuízo, un primeiro punto de inflexión na nosa polémica normativa en tanto en canto, froito da deriva que iniciara a

---

castelán e que agora, que xa están en galego, tamén llos corrixen, vai quedar sorprendido, a non ser que lle dean un folleto explicativo e introduzan a guerra dos gramáticos en cada fogar”.

⁶⁴⁸ En José Luís Fontenla (1986: 66), este texto non aparece recollido coa súa ortografía do orixinal: “«tem por obxectivo fundamental conseguir uma substancial reintegração idiomática e cultural do galego (nomeadamente nas suas manifestações escritas) na área cultural e lingüística que lhe é própria: a galega-luso-brasileira-africana»”.

orientación reintegracionista, por volta deses anos, cara a un comportamento práctico cada vez máis acorde coa premisa teórica de que galego e portugués son unha mesma lingua, a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista* entran nunha dinámica de tensión crecente que desembocará no episodio denominado na bibliografía reintegracionista como “O golpe do 3 de Julho”, momento desde o cal estas dúas correntes xa se comportarán en público como posturas mutuamente excluíntes.

Precisamente, na propia bibliografía reintegracionista encontramos textos que confirman implicitamente a nosa hipótese de que a aparición en público da *orientación autonomista* e da *orientación reintegracionista* como correntes mutuamente excluíntes a partir de 1982 sería o punto final dun proceso cuxas orixes primeiras se remontarían, no noso parecer, aos anos 1979/1980.

Verbo da necesidade de retrotraer as orixes iniciais do enfrontamento público entre a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista* aos anos previos a 1982, sería moi conveniente ler estas palabras de José-Martinho Montero Santalha (1982a):

Nos últimos anos veu-se agravando progressivamente a polarización entre as dúas tendencias antagónicas. E os que defendemos o reintegracionismo non podemos ocultar a nosa decepción, e até unha certa amargura, perante a actitude do outro sector: parece-nos que começan a comportar-se de modo excluín-te, do jeito típico de todos os dogmatismos; como se os reintegracionistas fôssemos inimigos –cando non os inimigos– do galego. Parecem estar convencidos de que só a eles lhes está reservado a misión de salvar a lingua da Galiza das ameazas que sobre ela pesam, e que todos reconhecemos como graves. Dói-nos verificar, cada día de modo mais claro, que as institucións, editores e publicacións controladas polo sector independentista fan mui escasas concesións à outra tendencia: os defensores do reintegracionismo son sistematicamente excluídos e silenciados. Nen, se valora, os seus conhecimentos científicos –dos que para maior sarcasmo, non anda mui sobrada a cultura galega–, nem sequer se respeita a longa e abnegada entrega dalguns deles ao serviço da lingua.

A maiores, en Maria do Carmo Henríquez Salido (1995: 301) encontramos un texto onde, por baixo dunha denuncia aberta da persecución sufrida pola *orientación reintegracionista*, cremos que se pode ver (de xeito implícito, claro está) a relevancia do ano 1982 como data de inicio da presenza pública da *orientación reintegracionista* e da *orientación autonomista* como dúas correntes mutuamente excluíntes:

Nos primeiros anos da transición democrática, 1977-1982, contodo, aínda era posíbel que reintegracionistas publicassem as súas ideas en medios de comunicación privados, aínda era posíbel sustentar un debate na Televisión Galega en que se analizasem as dúas filosofías sobre as normas de corrección idiomática, aínda era posíbel publicar libros que utilizasem as *Normas ortográficas* elaboradas pola Comisión Lingüística nomeada pola Xunta de Galicia en 1979, aínda era posíbel recibir subsidios de unha Deputación para organizar o «I Congreso internacional da lingua Galego-Portuguesa na Galicia» (1984).

Lembremos, por último, que esta acusación da *orientación reintegracionista* cara á *orientación autonomista* de executar unha auténtica “caza de bruxas” contra os seus partidarios xa era un feito abondo habitual desde principios dos anos oitenta. Así, por exemplo, a profesora María do Carmo Henríquez Salido (1981) afirmaba no semanario *A Nosa Terra*:

Apresentamos unha serie de feitos de carácter obxectivo sóbora das oposicións a Cátedras e Agregacións de Lingua e Literatura Galega de Institutos de B.U.P.

Nos nem formamos parte dos tribunais nen tampouco formamos parte dos opositores, non obstante coñecemos e sabemos un conxunto de fenómenos que puideron ser vistos por todas as persoas que estivemos algún día pola Facultade de Filoloxía. [...]

En fin, pouco máis deron de si estas primeiras oposicións e segundo rumores, as próximas, se é que se celebran, tamén terán como membros dos tribunais ás mesmas persoas, do que se desprende que os postos de traballo teñen de ser, en primeiro lugar para xente do I.L.G. ou Xunta de Galicia, e despois para eses ‘lusistas’ que sen necesidade de ‘traducir’ os seus temas son capaces de levar as prazas tan merecidamente.

En 1984, esta mesma lingüista (Henríquez 1984), tamén para este medio xornalístico, asegura que:

Ja ficou sinalado que o reintegracionismo supom a defensa de que os galegos falaremos galego e escriberemos galego, e de que o galego forma parte da comunidade lingüística galego-luso-brasileira. Esta afirmación tam simple, non obstante, é duramente

perseguida pola ‘Xunta’, de tal forma que podemos asegurar, sem lugar a dúvidas, que se existe algun movemento realmente perseguido polas ‘autoridades’ deste País, é a causa reintegracionista.

4. 6. 3. A cuarta fase do debate normativo. Desde 1982 até o ano 2000

De acordo con Johannes Kabatek (1994: 174) a publicación das NOMIG 82 abriría unha cuarta etapa na nosa polémica normativa que se estendería até, cando menos, os últimos meses do ano 2000. Esta cuarta etapa, que coincide a grandes trazos coa terceira das fases que enxerga o profesor Henrique Monteagudo Romero (1993: 130-132), abre un período de anos singularizado polos feitos de que:

1. Por vez primeira, desde o 17 de novembro de 1982, a lingua galega conta cun modelo normativo que goza do apoio das institucións oficiais.
2. A *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista* aparecen publicamente non só como dúas correntes codificadorias mutuamente excluíntes con mínimas (ou nulas) opcións reais dunha futura vía de concordia entre elas senón, a maiores, como dúas tendencias enleadas nunha corrente de crecente tensión entre elas.

Por outra banda, tras a publicación das NOMIG 82, como se pode comprobar na nosa análise verbo da práctica lingüística de lingüistas como Maria Pilar García Negro a partir de 1982 ou como semella indicar a propia publicación de códigos normativos comparativamente máis distanciados das NOMIG 82 do que estaban os tres primeiros códigos normativos da AS-PG (Normas da APLL e Normas da CIG), o denominado tradicionalmente como *reintegracionismo de mínimos ortográficos* semella que entrou, con respecto aos seus formulamentos iniciais, nunha deriva (de xeito máis marcado, durante a década de 1980) dun certo distanciamento verbo da liña normativa que encabezaban as NOMIG 82 (isto é, con respecto a ese conxunto de prácticas non só gráficas que, polo xeral, o *reintegracionismo de mínimos ortográficos* designaba como “normativa oficial”) en tanto en canto se lle atribuían aos organismos partidarios e produtores deste código normativo (é dicir, ao ILG e á RAG) un comportamento escasamente democrático porque: 1º) reprimían a todos aqueles que se saían “[...] do

estreito carreiro marcado pola normativa imposta.” (García 1989b) e 2º) negaban, sistematicamente, calquera posibilidade de abrir un proceso de “diálogo democrático” entre todas aquelas asociacións ou organismos preocupados pola nosa polémica normativa (en esencia, AS-PG, AGAL, ILG e RAG) co obxectivo de acadarmos unha resolución definitiva do noso conflito normativo (García 1989b,).

No noso parecer, malia que esta tendencia máis ou menos xeneralizada da *orientación autonomista predominantemente endonormativa* cara a un certo incremento no nivel de distanciamento verbo das NOMIG 82 puidese resultar, a primeira vista, un comportamento un tanto difícil de comprender visto que, como xa indicamos no seu momento, ao coincidiren ambas as dúas posturas, contra finais dos anos setenta, na consideración do galego como lingua de seu así como en case a totalidade das súas propostas normativas, non existían razóns lingüísticas de peso que xustificasen semellante xeito de actuar; así e todo, pensamos que, se avaliásemos este afastamento progresivo verbo das NOMIG 82 á luz do marco contextual do estado de estigmatización e de enquistamento en que aínda estaba sumido o discurso nacionalista subxacente ao *autonomismo predominantemente endonormativo* por volta da década de 1980, non sería imposible formular a hipótese de que ese fondo ideolóxico (daquela, se cadra, un tanto sectario) funcionase como unha especie de “caldo de cultivo” da visión das NOMIG 82 como unha proposta normativa non asumible na súa globalidade e da cal, ademais, cumpría distanciarse⁶⁴⁹.

Bótase de ver que, se os lingüistas máis relevantes da *orientación autonomista predominantemente endonormativa* centraban a súa atención máis na circunstancia conxuntural de que as NOMIG 82 chegaran a ser oficiais mentres ocupaba o poder autonómico un partido estatal de dereitas (Alianza Popular) que sobre a realidade innegable de que: 1º) estas normas, como expresión máis elaborada e última dunha tradición secular de cultivo autónomo da nosa lingua, participaban tamén dese proxecto

---

⁶⁴⁹ Ao pé de todo o que dixemos tocante a esta cuestión no seu momento, sería interesante citar estoutras palabras do lingüista Antón Santamarina (Monteagudo 1996: 34) onde se confirman, outra volta, as nosas afirmacións iniciais: “En xeral a xente do Instituto, aínda que cun compromiso galeguista fóra de toda dúbida, non tivo unha militancia de partido moi relevante, e realmente as Normas da A.S.P.G eran a norma de *A Nosa Terra* e a norma máis ou menos oficiosa do Bloque Nacionalista Galego. Pilar García Negro e Xosé Mª Dobarro, naquela época, esforzábanse en manter un marcado distanciamento político con respecto a nosoutros. Eu supoño que era unha cuestión máis de diferencias pretendidamente políticas ca de diferencias xenuinamente lingüísticas, porque o modelo de lingua que defendíamos era máis ou menos o mesmo, é dicir, un galego identificado, un galego de Galicia; uns poñen trazos e acentos aquí e outros poñémolos acolá, iso non diferencía decisivamente un modelo normativo de outro. O feito de non podermos ter chegado a un acordo non se explica por razóns de tipo lingüístico, está claro, era por razóns de tipo aparentemente político. Polo demais sobre a débeda das chamadas normas da ASPG-80 coas *Bases* xa dixen algo antes”.

galeguista (=nacionalista) iniciado no século XIX que aspiraba a contar cunha variedade estándar autónoma e propia para o noso idioma como símbolo máis destacado dunha identidade nacional diferenciada e 2º) era moito máis o que unía que o que diferenciaba (na práctica, tan só a acentuación); daquela, podería ser comprensible que houbera reticencias verbo das NOMIG 82 e que, a maiores, houbera un desexo de marcar distancia fronte a este código normativo.

Xa que logo, de aceptarmos este punto de vista, comezaríamos a encontrar razóns para que o *reintegracionismo de mínimos ortográficos*, unha vez publicadas as NOMIG 82 e unha vez posicionado en contra desa proposta normativa non tanto por razóns lingüísticas como políticas, iniciara, nos anos inmediatamente posteriores á publicación das NOMIG 82, unha deriva individual e/ou colectiva de distanciamento con respecto ás NOMIG 82 e, de resultas, tamén verbo das súas propostas normativas primeiras (nomeadamente, con respecto ás Normas da AS-PG 79, ás Normas da AS-PG 80/1 e ás Normas da AS-PG 80/2) pois, ao categorizar as NOMIG 82 como unha proposta normativa excesivamente servil do español (García 1989b), cumpría incorporar unha serie de solucións normativas (prosódicas, morfolóxicas e léxicas) que actuasen como unha especie de “símbolos” dunha normativa autenticamente galega non colonizada polo código normativo do español (García 1989b).

No entanto, para a *orientación reintegracionista predominantemente endonormativa* dado que: 1º) ese distanciamento lingüístico das NOMIG 82 non era desexable levalo a efecto pola liña ensaiada durante os séculos XIX e XX do “pseudogaleguismo” (isto é, do denominado tradicionalmente *diferencialismo popular*) xa que esta opción xa se revelara inadecuada (García 1979e, 1979f), 2º) o galego formaba parte do tronco lingüístico común galego-portugués e, xa que logo, era lícito utilizar o portugués padrón como modelo de corrección (García 1989b) e 3º) non se aceptaba o uso da ortografía do portugués padrón malia as declaracións formais en favor dunha aproximación ao portugués padrón⁶⁵⁰; non nos debería extrañar que ese distanciamento verbo do modelo lingüístico das NOMIG 82 (así como, insisto, con respecto aos tres primeiros códigos normativos da AS-PG) se procurase máis pola vía da morfoloxía e do léxico que da ortografía por medio da introdución de toda unha serie de escollos normativas morfolóxicas e léxicas tomadas da *orientación reintegracionista* (isto é, no fondo, do portugués padrón).

---

⁶⁵⁰ Lémbrese a este respecto a escisión que viviu a AS-PG en 1982 cando se intentou introducir o sistema gráfico do portugués padrón.

A grandes trazos, e a risco de nos trabucar, poderíamos dicir que a práctica individual e colectiva do denominado tradicionalmente *reintegracionismo de mínimos ortográficos* entrou, nos anos inmediatamente posteriores a 1982, nunha dinámica de distanciamento con respecto ás NOMIG 82 pola vía dun certo acaroamento á *orientación reintegracionista* (isto é, ao portugués padrón) que, con todo, foi comparativamente moito máis evidente no ámbito da morfoloxía e do léxico (nomeadamente, neste último) que da ortografía onde se continuaba a empregar a ortografía galega contemporánea. Neste sentido, se ben é méster recoñecer que os códigos normativos que apareceron nos anos oitenta e noventa dentro da *orientación autonomista predominantemente endonormativa* (as Normas da APLL e as Normas da CIG) estaban, no plano gráfico, comparativamente máis arredados das NOMIG 82 do que estiveran os tres primeiros códigos normativos da AS-PG e se ben é necesario admitir que a AS-PG, na segunda metade da década de 1980 (e nos primeiros anos da década de 1990), semellaba máis interesada pola *versión forte* do *autonomismo predominantemente endonormativo* que pola súa *versión feble*⁶⁵¹, no ámbito da morfoloxía e do léxico, o achegamento á *orientación reintegracionista* foi relativamente superior. Cómpre lembrar que as Normas da CIG e as Normas da APLL (moito máis estas últimas) introduciron toda unha serie de escollas normativas morfolóxicas e léxicas tomadas de AGAL 83, das Normas da AS-PG 82 e de MONT 79 e que, ademais, algúns lingüistas que aínda se declarabaron publicamente partidarios dos tres primeiros códigos normativos da AS-PG (p.e. Maria Pilar Garcia Negro e Francisco Rodríguez Sánchez), incluíron na súa práctica lingüística unha serie de formas morfolóxicas e léxicas (insisto, nomeadamente, destas últimas) descoñecidas até ese momento na *orientación autonomista predominantemente endonormativa* e procedentes da *orientación reintegracionista*.

Certamente, na *orientación autonomista predominantemente endonormativa*, semella que, nos anos posteriores a 1982, houbo unha decantación xeneralizada desde a súa *versión feble* cara a unha *versión forte* pois, ademais de asumirse o guión como elemento de unión entre o pronome átono enclítico e o verbo como unha práctica moi xeneralizada, non era estraño: 1º) a ruptura do criterio etimolóxico na sistematización gráfica dos grafemas *b* e *v* (p.e. en palabras como *povo*, *governo*, *governamental*, etc.),

---

⁶⁵¹ En 1986, a AS-PG, segundo conta a Mesa para a Normalización Lingüística (1986), subscibe o *Manifesto por un acordo necesario* e, por conseguinte, ao asumir o uso do guión como elemento de unión entre o pronome átono e o verbo tal e como se defendía nese documento, esta asociación situárase transitoriamente no ámbito da *versión forte* do *autonomismo predominantemente endonormativo*.

2º) a adscrición dunha serie de verbos á segunda ou á terceira conxugación (p.e. *escreber*, *receber*, etc.) segundo o modelo portugués e 3º) o uso do sufixo *–zón*.

Evidentemente, estes catro trazos non foron escollidos de xeito aleatorio senón que teñen a súa razón de ser no feito de que estas eran as catro solucións normativas que, sen estaren presentes nos tres primeiros códigos normativos da AS-PG e sen chegaren a superar o límite de asumir o código gráfico do portugués padrón, máis se utilizaran como marcas simbólicas do desexo de distanciamento verbo das NOMIG 82. A maiores, cómpre dicir que, nin o cómputo total de trazos usados (*un*, *dous*, *tres* ou *todos*), nin, no caso de que non se empregasen todos, o feito de utilizar un ou outro (p.e. *escreber* ou *–zón*), semellaba ser unha cuestión irrelevante ou casual. Neste sentido, mentres asumir, unicamente, o guión como elemento de unión entre o pronome átono enclítico e o verbo (até onde nós sabemos, esta foi a posición da AS-PG na segunda metade da década de 1980) como marca de distanciamento verbo das NOMIG 82 implicaría unha posición ben moderada neste escoramento cara á *orientación reintegracionista*; pola contra, cantos máis trazos se asumisen dos tres riscos restantes e canto máis arriba estivese ese risco na numeración anterior, tanto maior sería o desexo de marcar distancias con respecto ás NOMIG 82⁶⁵².

De todos os xeitos, cómpre advertir que, a partir de 1982, non é atípico que nos encontremos con prácticas gráficas individuais moi difíciles de clasificar como unha *versión frouxa* ou como unha *versión forte* do *reintegracionismo de mínimos ortográficos* na medida en que, lonxe de adoptar na súa totalidade unha das propostas normativas que situamos como parte da *orientación autonomista predominantemente endonormativa* (Normas da AS-PG 79, Normas da AS-PG 80/1, Normas da AS-PG 80/2, Normas da APLL e Normas da CIG), se decantaron por propostas normativas máis ou menos personalizadas resultantes da combinación de solucións normativas tiradas de varias propostas normativas (tamén da *orientación reintegracionista*)⁶⁵³.

En definitiva, en primeiro lugar, nesta cuarta etapa da nosa polémica normativa a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista* xa se nos aparecen, por unha banda, como as dúas posturas esenciais verbo da codificación ortográfica e gramatical do noso idioma e, por outra, como dúas posicións abondo conscientes das implicacións

---

⁶⁵² Por suposto, caberían porturas aínda máis radicais onde, por exemplo, se utilizara o sufixo *–vel* (fronte a *–bel*) pois esta era unha solución descoñecida en todos os códigos normativos da *orientación autonomista predominantemente endonormativa*.

⁶⁵³ Algún dos textos publicados por Maria Pilar Garcia Negro ou por Francisco Rodríguez durante a década dos anos oitenta e noventa poderían ser un magnífico exemplo da afirmación precedente.

teóricas e prácticas dos seus propios principios rectores e, por conseguinte, como dúas correntes codificadoras con escasas (por non dicir nulas) opcións reais de concordia normativa.

A maiores, nos anos posteriores a publicación das NOMIG 82, a *orientación autonomista predominantemente endonormativa* (evidentemente, en graos diferentes), optou por superar os límites de achegamento ao portugués padrón que marcaban as súas propostas normativas iniciais (Normas da AS-PG 79, Normas da AS-PG 80/1 e Normas da AS-PG 80/2) no tanto no plano gráfico como no ámbito morfolóxico e léxico co obxectivo de distanciarse lingüisticamente das NOMIG 82. Este desexo de distanciamento normativo, ao noso xuízo, deberíámolo pór en relación con ese proceso de marxinação política e sociolóxica en que se viu mergullado o nacionalismo de esquerdas antisistema (nomeadamente, a UPG) até case finais da década de 1980.

Por último, xunto a estas dúas características esenciais, cómpre pór de relevo que, se o binomio 1979/1980 marcaba un primeiro punto de inflexión na nosa polémica normativa na medida en que os primeiros pasos na procura dunha maior coherencia coa premisa básica de que galego e portugués non eran linguas diferentes forzaba á *orientación reintegracionista* ao abandono da práctica de anos anteriores de intentar introducir en modelos normativos marcadamente autonomistas unha serie de escollas normativas reintegracionistas e, por conseguinte, á elaboración de códigos normativos propios; a data de 1985 marcará un segundo punto de inflexión nesa procura de coherencia interna en tanto en canto, ante as noticias dun futuro acordo ortográfico para a lingua portuguesa, xorden, por primeira vez, en Galiza colectivos que propugnan asumir, explicitamente e sen ambigüidades, o portugués padrón (na súa totalidade e sen ningún tipo de disensión) como modelo normativo supraordinado ás nosas variedades lingüísticas populares.

En efecto, malia que a seguir trataremos esta cuestión polo miúdo, abonda con dicir, polo de agora, que, en 1985, temos noticia de que en Galiza xorden determinados colectivos (moi minoritarios, iso si) que deciden levar até as súas últimas consecuencias a premisa teórica de que galego e portugués son unha mesma lingua e, en consecuencia, estas asociacións, por medio de comisións representativas, deciden participar primeiro no *Acordo Ortográfico de Rio (Bases analíticas da ortografía simplificada da lingua portuguesa)* de 1986 e, máis tarde, acoden, tamén, a Lisboa onde ratifican o chamado *Acordo Ortográfico de Lisboa (Projeto de ortografía unificada)* de 1990.

4. 7. A CORRENTE LUSOFONÓFILA OU LUSOFONÍA

4. 7. 1. A progresión colectiva cara á orientación lusofonófila ou lusofonía

Antes de entrarmos de pleno no estudo da *orientación lusofonófila* sería moi interesante que, pois, como axiña veremos, unha parte dos implicados no noso debate ortográfico defenden a identidade gráfica plena do noso idioma co portugués padrón, fixeramos unha breve referencia á cuestión dos debates ortográficos que se xeraron entre Brasil e Portugal ao longo do século XX no tocante á ortografía desta lingua. Ao contrario do que non en poucas ocasións se afirma, como nos comentan João Malaca Casteleiro e Pedro Dinis Correia (2008: 3), na lingua portuguesa atopámonos cunha “[...] especie de ‘guerra ortográfica’” que se estende, cando menos, desde 1911 até a actualidade.

Certamente, sobre a *questione della lingua* portuguesa, escribe Manuel dos Santos Alves (1994: I):

A questão da Ortografia é velha e continua a gerar a maior dificuldade e confusão para quem aprende a língua, facto que originou sempre uma luta constante pela uniformidade, sobretudo na escrita. Na verdade, não se coaduna com a língua, a diversidade da pronúncia e da grafia.

Se consultamos os traballos de Manuel dos Santos Alves (1994), por unha banda, e de João Malaca Casteleiro e Pedro Dinis Correia (2008), pola outra, decatámonos de que, con ser evidente que houbo tentativas de reforma da ortografía portuguesa desde a publicación da *Ortografia da Lingua Portuguesa* de Duarte Nunes de Lião en 1576 até principios do século XX, a primeira grande tentativa de reforma da ortografía portuguesa sairá á rúa o 16 de marzo de 1911. Entre as personalidades máis relevantes que formaron parte da comisión encargada de elaborar esta primeira grande reforma ortográfica do portugués atopamos nomes tan ilustres da filoloxía portuguesa como Carolina Michaëlis de Vansconcelos, Gonçalves Viana, Cândido de Figueirido, Adolfo Coelho e Leite de Vasconcelos.

Con posterioridade a esta grande primeira reforma da ortografía da lingua portuguesa, segundo Manuel dos Santos Alves (1994): 1º) en 1915, por proposta de Silva Ramos, a Academia Brasileira de Letras adopta a ortografía da Reforma

Portuguesa de 1911, 2º) en 1927, Brasil retorna á ortografía simplificada de 1907, 3º) en 1923, Júlio Dantas, presidente da Academia de Ciências de Lisboa, viaxa a Brasil coa intención de propor un acordo ortográfico entre as academias lisboeta e brasileira, 4º) o 30 de abril de 1931, proposto pola Academia Brasileira de Letras, os presidentes da Academia de Ciências de Lisboa e da Academia Brasileira de Letras así como os embaixadores de Portugal e Brasil asinan o primeiro grande acordo ortográfico entre Brasil e Portugal, 5º) en 1934, a *Nova Constituição Brasileira*, suspende o acordo ortográfico de 1931 e o texto da propia constitución será redactado segundo a ortografía de 1891, 6º) en 1938, o Goberno Brasileiro retoma oficialmente o acordo ortográfico de 1931, 7º) en 1940, a Academia de Ciências de Lisboa edita o *Vocabulário Ortográfico da Língua Portuguesa* baseado nas reformas de 1911 e de 1931, 8º) en 1943, a Academia Brasileira de Letras publica o *Pequeno Vocabulário Ortográfico da Língua Portuguesa* e os gobernos de Portugal (por medio de António Oliveira Salazar) e de Brasil (representado por Neves Fontoura, embaixador de Brasil en Portugal) asinan o 29 de decembro en Lisboa un novo acordo ortográfico entre Brasil e Portugal, 9º) en 1945, tras comprobar que aínda existían diferenzas ortográficas entre o vocabulario portugués de 1940 e o brasileiro de 1943 que procuraban a identidade gráfica plena, ten lugar en Lisboa un novo encontro entre representantes brasileiros e portugueses que permite asinar o 10 de agosto dese mesmo ano unha *Convenção Ortográfica Luso-Brasileira* entre a Academia de Ciências de Lisboa e a Academia Brasileira de Letras, 10º) en 1948, Brasil rexeita o acordo ortográfico de 1945 e retoma o acordo ortográfico de 1943, 11º) en 1971, o Goberno de Brasil sanciona unha lei que simplifica o uso dos diacríticos no seu país de tal xeito que a ortografía brasileira e portuguesa reducen considerablemente as súas diverxencias, 12º) en 1973, o Goberno portugués publica o decreto-lei 32/73 que permite achegar aínda máis a ortografía brasileira e portuguesa, 13º) en 1975, a Academia de Ciências de Lisboa e a Academia Brasileira de Letras elaboran un novo proxecto de acordo ortográfico que non será levado a efecto en Portugal por problemas de carácter político, 14º) neste contexto e co desexo de reducir ao mínimo as diferenzas gráficas existentes entre Brasil e Portugal, desde o 6 ao 12 de maio de 1986, celébrase en Rio de Xaneiro un encontro para a unificación ortográfica da lingua portuguesa onde participan, por vez primeira, ademais de Brasil e Portugal, os países africanos de lingua portuguesa (PALOP) e unha delegación de observadores de Galiza, 14º) o 12 de outubro de 1990 en Lisboa, tras o rexeitamento de Portugal ao

acordo ortográfico de 1986, asíñase o último grande acordo ortográfico da lingua portuguesa.

En esencia, segundo João Malaca Casteleiro e Pedro Dinis Correia (2008: 3), as tentativas máis importantes para chegar a unha ortografía común para todos os países de fala portuguesa serán os encontros de 1931, 1943, 1945, 1971/1973, 1986 e 1990. Por súa vez, se consultamos o estudo de Manuel dos Santos Alves (1994: LI) sería mester destacar entre toda esa nómina de acordos ortográficos os dos anos 1945, 1986 e 1990.

En resumo, como se pode comprobar en Manuel dos Santos Alves (1994: LI), as razóns do fracaso do acordo ortográfico de 1945 e de 1986 cómpre procuralas no desexo destes documentos de conseguir unha unidade ortográfica plena (isto é, que abranguese ao cento por cento do vocabulario portugués) entre Brasil e Portugal. Isto provocou, en primeiro lugar, que os brasileiros rexeitaran o acordo ortográfico de 1945 porque a unidade gráfica total do 100% do vocabulario que esixía ese acordo carrexaba consigo a obriga de restaurar as chamadas consoantes mudas ou non articuladas que xa desapareceran en Brasil (p.e. *acção*, *afectivo*, *directão*, etc.). Por súa vez, os portugueses rexeitaron o acordo ortográfico de 1986 porque a unidade gráfica de máis do 99% do vocabulario que demandaba ese acordo forzaba a unha simplificación tan drástica do seu sistema acentual que isto, como se recolle en Manuel dos Santos Alves (1994: XIV-XXIV), foi visto por unha parte considerable da súa opinión pública como unha rendición deshonrosa ante Brasil.

Coa experiencia do fracaso dos acordos ortográficos de 1945 e de 1986 porque, como afirman explicitamente João Malaca Casteleiro e Pedro Dinis Correia (2008: 6) e como se recolle na *Nota explicativa do acordo ortográfico da língua portuguesa (1990)* reproducida en Manuel dos Santos Alves (1994: LI-LIII), se esixía unha unidade gráfica plena entre Brasil e Portugal cando xa había diferenzas entre estes dous países que eran absolutamente irreconciliables, o acordo ortográfico de 1990, desde unha posición máis realista, demandaba unha unificación ortográfica do vocabulario portugués do, de acordo con João Malaca Casteleiro e Pedro Dinis Correia (2008: 6), 98% do léxico total. Con esta notable unidade ortográfica do vocabulario portugués (aínda que menor do que se conseguira en 1945 e en 1986) aspirábase a frear as derivas diverxentes no portugués actual entre Brasil, Portugal e os PALOP.

Segundo os seus propios defensores (Fontenla 1992/1993: 22) a *orientación lusofonófila* ou *lusofonía* aparecería como corrente individualizada na nosa polémica

normativa no “[...] Encontro da Unificação Ortográfica da Língua, do Rio de Janeiro, em maio de 1986”.

Precisamente, de acordo con José Luís Fontenla (1988/1989: 14-15, 1989a: 301-304, 1989b: 70-71, 1990a: 18-19, 1990b, 1990c: 33-35, 1992/1993: 22, 1994: 133), a *orientación lusofonófila* ou *lusofonía* conformaría un proxecto global da defensa da unidade estrutural da lingua portuguesa que, malia ter como obxectivo fundamental a demanda, defensa e uso de “[...] uma só ortografia para uma só língua em todo o espaço galaicolusofono” (Fontenla 1989a: 300), non se limitaría, unicamente, a “[...] conseguirmos entre todos uma ortografia única para o nosso diasistema lingüístico” (Fontenla 1990b: 45) senón que, así mesmo, reivindica unha unha ortofonía e ortoloxía mínimas (cando menos, nos medios de comunicación e no ensino) para todo o diasistema lingüístico lusófono (Fontenla 1988/1989: 17, 1990a: 18, 1990b: 47-53)⁶⁵⁴ co obxectivo de que estes tres factores combinados permitan frear a deriva actual de desintegración da lingua portuguesa no mundo (Fontenla 1989b: 70-71, 1990b: 51-53).

Agora ben, en contra do que puidese parece a primeira vista, a *orientación lusofonófila* ou *lusofonía* vai máis alá de cuestións estritamente lingüísticas visto que non é só un proxecto global que visa unha “«unificação ortografica absoluta»” (Fontenla 1988/1989: 17) así como unha ortofonía e ortoloxía mínimas para todo o diasistema lusófono como mecanismos esenciais de loita contra a disgregación que está a experimentar a lingua portuguesa na actualidade senón que, a maiores, implica a consideración de factores políticos, sociais, culturais e ideolóxicos que afecten a lingua portuguesa (Fontenla 1992/1993: 23) porque, ao fin e ao cabo, “Galiza-Portugal, cultural e lingüisticamente, antropológica e etnográfica, um MESMO POVO, ETNIA, LÍNGUA E CULTURA não podem continuar muito mais tempo de costas viradas ou aceitar um rio como hifen de separação” (Fontenla 1992/1993: 25).

As vantaxes para o idioma galego de aceptarmos a unidade gráfica plena serían, segundo o pedagogo José Paz Rodriguez (1988): 1º) permitiría acceder a todos os medios de comunicación de masas en portugués (prensa, radio, televisión, etc.), 2º) incrementaría as tiraxes das editoras ao contar co mercado luso, brasileiro e africano, 3º) aumentaría o mercado potencial do noso cinema, 4º) os alumnos galegos estudarían unha lingua útil para os cinco continentes e 5º) protexeríanos contra o avance do castelán e do inglés.

---

⁶⁵⁴ Isto, por exemplo, implica rexeitar a gheada por ser un fenómeno fonético consecuencia do influxo secular do español (Fontenla 1990b: 47).

En opinión de José Luis Fontenla (1990c: 33-35), as dúas institucións máis relevantes na defensa da integración plena de Galiza na comunidade lingüística lusófona e no seu espazo cultural correspondente serían as Irmandades da Fala de Galiza e Portugal e a Fundação Europeia Viqueira-Instituto Internacional da Lusofonia. Outras asociacións vinculadas á *orientación lusofonófila* serían a Associação Sócio-Pedagógica Galaico-Portuguesa (AS-PGP), a Associação Pedagógica Jornadas do Ensino de Galiza e a Associação de Amizade Galiza-Portugal⁶⁵⁵.

De acordo con José Luís Fontenla (1990c: 33-35), o conxunto de accións culturais e lingüísticas levadas a efecto pola globalidade destas asociacións serían o punto final dun ciclo histórico de recuperación da nosa verdadeira identidade lingüística e cultural cuxas orixes máis remotas non se poderían retrotraer máis alá da obra lingüística de Manuel Rodrigues Lapa e de Ricardo Carballo Calero. Así, se ben é certo que, en certo sentido, as propostas gráficas destes dous autores son unha consecuencia e unha continuación do labor secular de recuperación da nosa identidade lingüística e cultural iniciado pola nosa intelectualidade decimonónica (“*primeiro ressurgimento*”) e continuado pola nosa elite intelectual do século XX (“*segundo ressurgimento*”); no entanto, cómpre non esquecer, asemade, que as propostas gráficas de Ricardo Carballo Calero e de Manuel Rodrigues Lapa (“*terceiro rexurdimento*”), ao defender unha ortografía galega “liberada” da presenza do sistema gráfico do castelán así como construída sobre a nosa ortografía histórica (isto é, en atención aos textos medievais), significarían unha ruptura radical coa nosa tradición gráfica artellada sobre o sistema gráfico do castelán e, por conseguinte, marcarían o punto de partida do que José Luís Fontenla (1990c: 333) etiqueta como “[...] verdadeiro Ressurgimento [...]”.

No entanto, aínda que iniciado ese “[...] verdadeiro Ressurgimento [...]” contra mediados da década de 1970⁶⁵⁶ baixo a forma primeira do *reintegracionismo* (Fontenla 1990c: 34-35), non será até 1986, precisamente no momento en que se decide traspasar o límite da *ortografía histórica* (isto é, do *criterio histórico-etimolóxico*) para asumir a “[...] reintegração plena da variante da lingua conocida como «galego» ou «galegoportuguês» na norma padrão do nosso diassistema” (Fontenla 1990c: 35), cando

---

⁶⁵⁵ Como veremos en diante, ás veces, as denominacións destas asociacións poden variar no tocante á ortografía con que se escriben.

⁶⁵⁶ En realidade, segundo o propio José Luís Fontenla (1990c: 33), as orixes inmediatas do *reintegracionismo* estarían no ano da creación de AGAL e nos anos inmediatamente posteriores (é dicir, primeiros anos da década de 1980). Repárese en que, de xeito implícito, o pensamento de José-Luís Fontenla confirma a nosa hipótese dos anos 1979/1980 como primeiro punto de inflexión na nosa polémica normativa.

entrariamos nesa última etapa daquel proceso comezado por volta de 1973 denominado *orientación lusofonófila* ou *lusofonía*.

De acordo con José Luís Fontenla (1990b: 47-53) os galegos deberiamos ser os máis interesados en defender e reivindicar unha ortografía única para todo o diasistema lingüístico lusófono ou, por outras palabras, teriamos que ser os máis comprometidos co “[...] discurso da unidade face ao de desagregación e até derivas «naturais» da Lingua.” (Fontenla 1990a: 16-19, 1990b: 51) porque, entre nós, esa ortografía única, ademais de frear o proceso de arredamento lingüístico progresivo das nosas variedades lingüísticas populares verbo das outras variedades lingüísticas do diasistema lusófono (isto é, ademais de deter o proceso de fragmentación actual da lingua portuguesa), a maiores, permitiría que loitásemos contra a dialectalización do noso idioma polo castelán.

Precisamente, a reivindicación explícita e consciente dunha ortografía única así como dunha ortofonía mínima para todo o diasistema lingüístico lusófono como arma de loita contra a disgregación da lingua portuguesa no mundo, forza á *orientación lusofonófila* a posicionarse radicalmente en contra de calquera tipo de manifestación de “[...] separatismo lingüístico [...]” (Fontenla 1988/1989: 14-15, 1990a: 19, 1990b: 47), posición desde onde se lamenta, en primeiro lugar, a existencia dunha: 1º) “[...] norma portuguesa, usada em Portugal e Africa lusofona, e a norma brasileira, usada no Brasil e de facto em organismos internacionais ou espaços em que penetra a ação da Republica Federativa do Brasil” (Fontenla 1990a: 17) e 2º) dunha norma “«cativa» galega,” (Fontenla 1990a: 18) promovida polo ILG desde bases dialectolóxicas moi dubidasas.

A maiores, segundo José-Luís Fontenla (1990b: 47), do mesmo xeito que se mostra unha clara oposición á existencia dunha norma portuguesa, dunha norma brasileira e desa “cativa” norma galega porque funcionan como axentes erosionadores da unidade estrutural da lingua portuguesa ao longo do mundo, tamén se critica a “deriva” actual da lingua portuguesa nos países africanos (Angola, Cabo Verde, Guinea-Bissau, Mozambique, San Tomé e Príncipe) xa que, nese contexto sociolingüístico, a carencia de recursos educativos e didácticos, por unha banda, e a formación escolar e intelectual das elites africanas actuais nas súas propias comunidades (isto é, lonxe da metrópole continental), por outra banda, están a favorecer o afastamento lingüístico dos PALOP verbo do portugués padrón continental e, por conseguinte, tamén se está a traballar en contra do discurso da unidade lingüística e en favor dunha deriva de fragmentación lingüística.

É obvio que, de acordo con parágrafos precedentes, poderíamos afirmar que a *orientación lusofonófila* ou *lusofonía* rexeita categoricamente a opción dunha lingua portuguesa actual ou futura substanciada ao xeito de *lingua policéntrica* ou *pluricéntrica* con, cando menos, tres centros (*semi-centros*) parcialmente *endonormativos* (=semi-*endonormativos*) con capacidade para produciren unha variedade estándar parcialmente diversificada (variedade estándar galega, portuguesa e brasileira) visto que o estado lingüístico ideal a conseguir para a *orientación lusofonófila* en todo o dominio lingüístico lusófono sería unha única “[...] norma padrão culta, gráfica –escrita– e portanto ortográfica e oral –falada– e portanto ortológica ou ortofónica,” (Fontenla 1990b: 47)⁶⁵⁷.

Desde este punto de vista, dado que a *orientación lusofonófila* considera indispensable unha unificación gráfica total para todo o diasistema lusófono como mecanismo de combate contra a desintegración actual que está a experimentar a lingua portuguesa no mundo, por conseguinte, esta corrente codificatoria censura (Fontenla 1988/1989: 11-15, 1990a: 15-19, 1990b: 48-52) a mudanza de criterio en profundidade que se observa desde as *Bases Analíticas da Ortografía Simplificada da Língua Portuguesa* ou *Acordo Ortográfico de Rio* de 1986 (AOR 86) saídas do *Encontro da Unificação Ortográfica da Língua Portuguesa* celebrado na Academia Brasileira das Letras en Río de Xaneiro do 6 ao 12 de maio de 1986 cara: 1º) ao *Anteprojecto de Bases da Ortografía Unificada da Língua Portuguesa* elaboradas pola Academia das Ciências de Lisboa en 1988 e 2º) á *Introdução ao anteprojeto de Bases da Ortografía Unificada da Língua Portuguesa* elaborado pola Comissão Nacional da Língua Portuguesa (CNALP) en 1989. Para este lingüista, en síntese, estas dúas segundas propostas normativas (de xeito máis claro, esta última), ao lexitimaren as dúas formas diferentes de escribir portugués que había daquela no mundo (unha para Portugal e outra para Brasil), retrocedían no camiño necesario da unificación ortográfica plena e, xa que logo, estaban a abrir unha senda moi perigosa.

Por este mesmo camiño, aínda que se lle recoñeza ao *Projecto da Ortografía Unificada da Língua Portuguesa* ou *Acordo Ortográfico de Lisboa* de 1990 (AOL 90) saído do *Encontro da Unificação Ortográfica* celebrado na Academia das Ciências de

---

⁶⁵⁷ Así e todo, cómpre advertir que, cando menos en teoría, José-Luís Fontenla (1990b: 54) acepta a posibilidade dunha lingua portuguesa como *lingua policéntrica* mais entendida esta non no sentido que lle dá a AGAL a este termo senón, máis ben, co significado de unha lingua conformada por unha única norma padrón (daquela, con unha única variedade estándar) non construída e gobernada exclusivamente polos portugueses e polas súas falas pois sería pertinente a participación de todas as comunidades lusófonas sen excepción.

Lisboa do 8 ao 12 de outubro de 1990 un certo avance cara á unidade gráfica plena con respecto aos pasos atrás que representaban as dúas últimas propostas gráficas mencionadas anteriormente; así e todo, a *orientación lusofonófila* en Galiza (Fontenla 1992/1993: 22-23, 1994: 130) semella estar máis cómoda co espírito de AOR 86 que coa filosofía de fondo subxacente a AOL 90 porque: 1º) AOL 90 nace dun desexo de satisfacer a Portugal (Fontenla 1992/1993: 22) e 2º) AOR 86 estaba máis próximo á unidade gráfica plena do que está AOL 90 (Fontenla 1994: 130).

Para a *orientación lusofonófila* (Fontenla 1988/1989: 15, 1990a: 15-19, 1994: 133), os “[...] «espanhois lusofonos» que somos os Galegos” (Fontenla 1990a: 16) deberíámonos achegar á liña de actuación en *planificación lingüística* dos países hispanófonos e francófonos xa que:

Os espanhois unificam ao cem por cento, sem via administrativa, *inter* Academias e sem passar por Parlamentos ou Governos, embora a unidade estrutural da língua castelhana seja muito inferior à da língua galegolusobrasileira, conscientes de que falam todos diferente até no Estado espanhol –castelhanos, andaluzes, canarios, etc.– escrevem todos igual e fazem até que escrevam como eles os de America Latina: argentinos, bolivianos, colombianos, costarriquenhos, cubanos, chilenos, equatorianos, mexicanos, paraguaiois, portorriquenhos, uruguaiois, venezuelanos, etc. para alem de guineenses e filipinos; 19 países hispanofonos mantém uma mesma ortografia; 26 países francofonos fazem outro tanto e 7 países lusofonos não se põem de acordo numa ortografia realmente uma; que triste sina tem a nossa língua, [...].

En realidade, os modelos a seguir para levar a efecto unha adecuada *planificación lingüística* en Galiza poderían ser, segundo José-Luís Fontenla (1990b: 54, 1992/1993: 28), Holanda e Bélxica para a lingua neerlandesa e os gobernos de Francia e Quebec para a lingua francesa.

Agora ben, malia que a *orientación lusofonófila* parta da conveniencia e da necesidade dunha única ortografía así como dunha ortofonía e ortoloxía mínimas para todo o “[...] Diassistema Lingüístico Común Galaicoluso-brasileiro e africano de expresión portuguesa” (Fontenla 1989a: 301); isto, así e todo, non significa que non se respecten, segundo afirma José-Luís Fontenla (1989a: 301):

[...] os sotaques e inclusivamente modismos e peculiaridades das diferentes realizacións do Diassistema Lingüístico Común Galaicoluso-brasileiro e africano de expresión

portuguesa; mas a escrita será uma só, única. Com neologismos, galicismos, anglicismos, etc., aceites na lingua común, hão de conviver africanismos, brasileirismos, galeguismos e nesse fim hão-de trabalhar todos os países em causa.

A *orientación lusofonófila* ou *lusofonía*, desde a súa aparición como corrente individualizada na nosa polémica normativa, desenvolveu unha serie de actividades públicas entre as cales destaca a “[...] adesão de observadores da Galiza” (Fontenla 1994: 133) ao *Projecto da Ortografia Unificada da Língua Portuguesa* ou *Acordo Ortográfico de Lisboa* de 1990 (AOL 90).

Certamente, esta adhesión dunha delegación de observadores de Galiza ao AOL 90 é un dos momentos relevantes e finais de todo un longo proceso que xa dera os seus primeiros pasos en 1985 cando as Irmandades da Fala da Galiza e Portugal abandonan o seu propio modelo normativo (PRONT 84) para adoptar, na súa praxe ortográfica diaria, o *Acordo Ortográfico luso-brasileiro* de 1945.

De acordo coa COM 85 (1986a: 56), Carlos Durão (1986a: 84, 1986b: 13) e José Luís Fontenla (1986), as Irmandades da Fala de Galiza e Portugal serán o primeiro colectivo ou asociación en Galiza que determinan asumir, segundo as decisións adoptadas nos *Acordos das Irmandades da Fala de 17 de Agosto de 1985*, o portugués padrón na súa globalidade como modelo normativo a seguir.

Por outra banda, nese mesmo ano (é dicir, en 1985), no *IV Encontro Internacional da Língua Galaico-portuguesa* celebrado en Pontevedra durante os días 6 e 7 de decembro baixo a presidencia de Fernando Alves Cristovão, Presidente do ICALP (Instituto da Cultura e Língua Portuguesa), e de Ricardo Carballo Calero, tómase a determinación (Comissão 1986a: 53-76) de crear unha *Comissão para a integração da língua da Galiza no Acordo Ortográfico Luso-Brasileiro* (COM 85).

Formarán parte da COM 85 os seguintes colectivos: Irmandades da Fala de Galiza e Portugal, Associação de Amizade Galiza-Portugal, Associação Sócio-Pedagógica Galaico-Portuguesa e Associação Pedagógica Jornadas do Ensino da Galiza e Portugal (Comissão 1986a: 59).

Como personalidades que integran esta comisión (Comissão 1986a: 54-55) encontrámonos con: Ernesto Guerra da Cal (Presidente da COM 85), António Pedro Gil Hernández (Secretario da COM 85 e Director da Sección de Sociolingüística das Irmandades da Fala), Valentín Paz Andrade (Vice-presidente da COM 85), José Luís Fontenla (Vice-secretario da COM 85 e Presidente das Irmandades da Fala de Galiza e

Portugal), Genaro Mariñas del Valle (Vice-presidente segundo da COM 85), Isaac Alonso Estraviz (Vice-secretario segundo da COM 85 e Director da Sección de Lingüística das Irmandades da Fala), J. J. Santamaria Conde (Director da Sección de Linguaxe Técnico-Científica e Comercial das Irmandades da Fala), Adela Figueroa (Directora da Sección de Ciencias das Irmandades da Fala), José Paz Rodrigues (Presidente da Associação Sócio-Pedagógica Galaico-Portuguesa), Carlos Durão (Presidente dos Escritores em Língua Galego-Portuguesa), Tibério Feliz Murias (Presidente da Associação Pedagógica Jornadas do Ensino da Galiza e Portugal), José-Martinho Montero Santalha (Presidente da Sección de Textos Litúrgicos Unificados das Irmandades da Fala) e Xavier Vilhar Trilho (Profesor da Universidade de Santiago de Compostela).

Tamén durante o *IV Encontro Internacional da Língua Galaico-Portuguesa* (Comissão 1986a: 63) decídese completar a propia COM 85 con outras dúas “[...] Subcomissões para intervir em aspectos relativos à unificação de vocabulário comercial e litúrgico” (Comissão 1986a: 59) denominadas: 1ª) “Sub-Comissão de Galego-Português Comercial,” e 2ª) “Sub-comissão de Textos Litúrgicos Unificados” (Comissão 1986a: 59-60). Preside a primeira sub-comisión o profesor J. J. Santamaria Conde e forman parte desta sub-comisión: Xavier Vilhar Trilho, Carlos Durão e José Luís Fontenla. Preside a segunda sub-comisión José-Martinho Montero Santalha que se completa coas personalidades de Isaac Alonso Estraviz e António Pedro Gil Hernández.

Segundo os propios membros da COM 85 (Fontenla 1992/1993: 23) “A Galiza devia intervir na negociación do Acordo Ortográfico por ter sido Terra Mãe e Berço da Língua”.

Como unha das primeiras e máis importantes decisión adoptadas pola COM 85 (1986a: 62) encontramos a determinación de substituír a etiqueta de lingua galega por outras denominacións alternativas como: 1ª) *Língua galego-portuguesa*, 2ª) *Português continental europeu do NO ibérico*, e/ou 3ª) *Dialecto galego-português europeu*, 4ª) *Língua portuguesa na Galiza*. Xunto a estas denominacións a *orientación lusofonófila* utiliza, de xeito ocasional, etiquetas como: 1ª) *lingua portuguesa* (Fontenla 1989b: 63), 2ª) *portugalego* (Gil 1988/1989: 121) e 3ª) *lingua portuguesa (da Galiza)/português da Galiza* (Fontenla 1990b: 46, Montero 1991/1994: 142).

Con independencia de que non haxa unanimidade absoluta verbo da etiqueta para o idioma galego, semella ben claro que a *orientación lusofonófila* rexeita categoricamente a etiqueta de lingua galega porque entenden que (Fontenla 1989b: 67)

as variedades lingüísticas populares galegas son un *dialecto* (ou *co-dialecto*) “[...] do portugués desde o punto de vista social, en quanto forma menos prestixiosa que a oficial da vizinha republica” e, por conseguinte, consideran que a designación de lingua para o conxunto de variedades lingüísticas populares galegas sería, como pouco, inadecuada porque dá pé á idea errónea de que galego e portugués son linguas diferentes.

Como segunda decisión relevante a COM 85 (1986a: 65-67) inicia, a partir de febreiro de 1986, unha serie de contactos con institucións lisboetas (p.e. co Instituto de Cultura e Língua Portuguesa e coa Academia das Ciéncias de Lisboa) encamiñados a garantir a presenza da COM 85 nas xuntanzas que terán lugar, ao longo do mes de maio, en Brasil (Río de Xaneiro) cara á consecución dun novo acordo ortográfico para a lingua portuguesa.

A COM 85 (1986a: 68) acode ao AOR 86 dotada dunha perspectiva propia ou “galega” recollida, en esencia, nos traballos de Isaac Alonso Estraviz (1986a), Leodegário A. de Azevedo Filho (1986), Carlos Durão (1986a, 1986b) e Elvira Souto (1985) así como co propósito de adoptar a norma padrón que se derive das reunións preparatorias a AOR 86 “sempre e quando Galiza intervenha através da Comissão nesse processo, com Brasileiros e Portugueses” (Comissão 1986a: 68).

Ao noso xuízo, non hai dúbida de que os partidarios da *orientación lusofonófila* actuaron, desde 1985 (se queremos desde 1986), guiados por criterios de congruencia interna dado que, se partimos da premisa teórica de que galego e portugués son unha mesma e única lingua e se aceptamos que unha mesma e única lingua esixe unha mesma e única ortografía, semella que é perfectamente congruente con esa forma de pensar que, cando se formula a posibilidade real de que a denominada “Galiza lusófona” participe, por vez primeira, na preparación dun novo acordo ortográfico que unifique, definitivamente, a escrita de todo o diasistema lusófono, non só se tome a iniciativa de dar os pasos necesarios para garantir a presenza dos “lusófonos galegos” no futuro acordo ortográfico senón que, a maiores, na medida en que a propia participación galega no proceso de elaboración lexitimaría a proposta resultante como “galega”, se acuda a esas reunións coa vontade explícita e inequívoca de acatar o acordo gráfico saínte.

Así pois, malia que inicialmente ficaba sen determinar o estatuto que posuiría a COM 85 (1986a: 66) no *Encontro de Unificação Ortográfica da Língua Portuguesa*, finalmente, a COM 85 (1987) participa nese encontro ortográfico como unha Organización Non Governamental representada por José-Luís Fontenla, Adela Figueroa

e Isaac Alonso Estravis en calidade de “[...] observadores da Galiza [...]” (Delegacións 1987) e coa capacidade de tomar decisións e de colaborar en nome da COM 85.

Previamente, con anterioridade ás reunións en Río de Xaneiro, a COM 85 redacta unha *Adesão da Comissão da Galiza* (Comissão 1987a) onde se pode ler:

Aderimos ao Acordo Ortográfico adoptado no Río de Janeiro na Conferência sobre Uniformización da Língua Portuguesa e como entidades privadas non gobernamentais decidimos que pola nosa parte hãode efectivar-se quantas accións sejam necesarias para propormos aos nosos Gobernos e instarmos xunto deles que transformen este instrumento común na lei ortográfica nacional da Galiza, o que presume polo menos a tramitación democrática polos legislativos do Acordo unánimemente adoptado nesta Conferencia do Río de Janeiro.

Máis adiante, neste mesmo texto, a COM 85 (1987a) opina do seguinte xeito:

Além disso, as entidades que compoñen a Comissão da Galiza assumem desde já, como entidades culturais, lingüístico-pedagógicas e científicas, a norma padrão definida nessa Conferencia para as actividades sociais e publicacións, á vez que hãode promover seu uso na Galiza con outras entidades académicas, culturais e científicas, oficiais ou privadas, assim como a intervención en futuras reformas ortográficas da lingua común.

Con este talante, a pesar de que a COM 85 non logrou introducir no AOR 86 ningunha das súas propostas orixinais (Tempra 1986b)⁶⁵⁸, nun *Comunicado da Delegación da Galiza no Encontro da Unificación Ortográfica da Língua Portuguesa*, a COM 85 (1987b) declara que:

“A Delegación da Galiza, interveniente no ‘Encontro Internacional sobre a Unificación Ortográfica da Língua Portuguesa’ de Río de Janeiro quer manifestar publicamente a súa adhesión ao Acordo Ortográfico conseguido por quanto garante a Unidade estrutural da lingua común tanto numa dimensión diacrónica como sincrónica en beneficio do noso sistema lingüístico.”.

---

⁶⁵⁸ Do conxunto de artigos publicados no xornal *El Correo Gallego* por Avelino Abuín de Tempra (1986a, 1986b, 1986c, 1986d) así como da réplica ao primeiro destes catro artigos dirixida ao xornal homónimo por J. J. Santamaría Conde (1986) dedúcese que non houbo ningún trazo especificamente galego que fose introducido en AOR 86. Á marxe destes cinco artigos e doutras dúas referencias na prensa a todo o proceso relacionado con AOR 86 (*La Voz de Galicia* 1986a, *La Voz de Galicia* 1986b), até onde nós sabemos, non houbo outras mencións explícitas á adhesión da COM 85 ao AOR 86.

Así pois, desde o 24 de abril de 1986, data da sinatura da *Adesão da Comissão da Galiza* (ou, se queremos, con maior exactitude, desde o 10 de maio de 1986, día da rúbrica do *Comunicado da Delegação da Galiza no Encontro de Unificação Ortográfica da Língua Portuguesa*)⁶⁵⁹, os seguintes colectivos (Comissão 1986b) levan a efecto o AOR 86: Associação Sócio-Pedagógica Galaico-Portuguesa, Irmandades da Fala da Galiza e Portugal, Escritores em Língua Galego-Portuguesa, Associação de Amizade da Galiza e Portugal, Jornadas do Ensino da Galiza e Portugal, Colegio de Economistas da Galiza e a revista *Nós*.

Este conxunto de Organizaci3ns Non Governamentais (ONG) de Galiza asumiron, desde 1986 (xunto con outras no Xap3n), o AOR 86 (Fontenla 1990b: 48); mais, pola contra, fóra de Galiza, o AOR 86 fracasou porque, en esencia, expirado o prazo límite para a entrada en vigor dese acordo (1 de xaneiro de 1988), Portugal, debido á forte oposici3n de certos sectores políticos e académicos a este acordo, nunca chegaría a p3r en práctica o AOR 86. En síntese, os detractores de AOR 86 en Portugal argumentaban que ese acordo ortográfico facía excesivas concesións a Brasil en detrimento da lingua portuguesa na metrópole.

Ante o fracaso do AOR 86 en Portugal onde non foi posto en vigor e ante as expectativas dun novo acordo ortográfico para a lingua portuguesa de que se ten coñecemento en 1988, por medio da revista *Temas de O Ensino* (Comissão 1988/1989: 75), sabemos da constituici3n dunha *Comissão para a Integraç3n da Língua da Galiza no Acordo de Ortografia Unificada* (COM 88).

A COM 88 aceptará o 30 de xaneiro de 1989 como norma padr3n para todo o diasistema lingüístico lus3fono o *Anteprojecto de Bases da Ortografia Unificada da Língua Portuguesa* que foran propostas pola Academia das Ci3ncias de Lisboa un ano antes (Comissão 1994a).

A COM 88 acode ao *Encontro da Unificaç3n Ortográfica* celebrado na Academia das Ci3ncias de Lisboa do 8 ao 12 de outubro de 1990 de onde sairá o AOL 90, outra volta, baixo a forma de Organizaci3n Non Governamental (ONG) representada, nesta ocasi3n, por José-Luís Fontenla e Ant3nio Pedro Gil Hernández, de novo, en calidade de observadores galegos.

---

⁶⁵⁹ O primeiro destes dous documentos foi asinado por Ernesto Guerra da Cal, Ant3nio Pedro Gil Hernández, Valentín Paz Andrade, José Luís Fontenla, Gernaro Mariñas del Valle, Issac Alonso Estraviz, Carlos Dur3o, Tib3rio Feliz, Adela Figueroa, José-Martinho Montero Santalha, José Paz, J. J. Santamaria Conde e Xavier Vilhar Trilho. O segundo dos dous documentos conta coa rúbrica de José-Luís Fontenla, Isaac Alonso Estraviz e Adela Figueroa como representantes da COM 85.

Previamente, co obxectivo de ser entregada ao inicio das reunións previas ao AOL 90, a COM 88 (1994a: 137), por medio dos seus dous representantes, redacta e asina (con data do 8 de outubro de 1990) un *Comunicado da Delegación da Galiza na Apreciación do Projecto do Acordo 1990* onde se afirma o seguinte:

Examinado o texto presentado como Projeto de Ortografia Unificada (1990), como apenas pequenas alteracións de redacción, no intuito de termos uma ortografia comum, a Comissão da Galiza, aceita o texto proposto como norma válida para a unificación ortográfica da nossa língua, nas suas variantes galega, portuguesa e brasileira, realizações de um mesmo diassistema, quer na sua redacção atual, que na reformulação, se proceder, que se faça na reunião que de 8 a 12 de outubro; será realizada na Academia das Ciências, com intervenção de todo os países lusófonos, a Galiza inclusivamente, para estabelecer uma ortografia unificada da língua comum.

Con posterioridade ás reunións previas ao AOL 90, malia que esta delegación de observadores de Galiza unicamente pode introducir nese acordo ortográfico as palabras esdrúxulas *brétema* e *lóstrego*⁶⁶⁰, segundo Tiago Vidal Figueroa (1992: 117), desde entón, galeguismos no portugués; José-Luís Fontenla e António Pedro Gil Hernández redactan e asinan, con data de 12 de outubro de 1990, un *Comunicado da Delegação da Galiza* en representación da COM 88 (1994b) onde se le:

A Delegação da Galiza, interviniente ao Encontro de Lisboa, continuidade do realizado em 1986 no Brasil para a Unificação Ortográfica da nossa língua, quer manifestar publicamente o seu apoio e adesão ao Texto das Bases da Ortografia Unificada conseguido, tanto por garantir a unidade estrutural da língua, considera ela seja num sentido diacrónico ou sincrónico, quanto por respeitar o génio da língua nossa, [...].

---

⁶⁶⁰ Verbo desta cuestión, escribe Eulália Moreno (1992) no semanario portugués *Minho*: “A controversia em torno do Acordo Ortográfico, que entrará em vigor em 1 de Janeiro de 1994, também trouxe a Galiza à ribalta nacional. Pela primeira vez, foi oficialmente convidada a estar presente no Encontro da Unificação Ortográfica, que decorreu na Academia de Ciências de Lisboa, com toda a liberdade de intervenção, chegando, mesmo, a introduzir duas palavras galegas (ou galaico-portuguesas) que passarão a figurar no vocabulário comum: *breteme* (*nevoeiro*) e *lostrego* (*relâmpago*)”. Tamén, tocante a esta problemática, visto que, segundo Tiago Vidal Figueroa (1992: 117), *brétema* ten case sempre vogal media-baixa e *lóstrego* tanto media-alta como media-baixa, este mesmo lingüista, tras preguntarse: “¿En que pronuncia se basearon os redactores do Acordo para introduciren ambas con acento circunflexo?”, chega á conclusión de que *brêtema* e *lôstrego*, ambas as dúas con acento circunflexo, estarían mal acentuadas en portugués.

Así pois, se ben o período que vai desde 1977 até 1982 (en realidade, como vimos, os acontecementos máis relevantes teñen lugar no binomio 1979/1980) marcaba un primeiro punto de inflexión na progresión do debate codificadorio do noso idioma en tanto en canto a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista*, tras a publicación das NOMIG 82, móstranse como dúas correntes codificadorias plenamente conscientes das implicacións teóricas e prácticas das súas propias premisas teóricas e, polo tanto, como dúas correntes mutuamente excluíntes; a maiores, coa entrada en escena da *orientación lusofonófila* ou *lusofonía* en 1985/1986 asistiremos a un novo salto cualitativo (=segundo punto de inflexión) no debate ortográfico do idioma galego.

Ao noso xuízo, a irrupción da *orientación lusofonófila* ou *lusofonía* na nosa polémica normativa a partir de 1985/1986 non deixa de ser un fenómeno perfectamente comprensible se se analiza como consecuencia directa dun exercicio progresivo de congruencia interna co propio principio teórico (xa enunciado pola *orientación reintegracionista*) de que galego e portugués son unha mesma e única lingua. Evidentemente, se partimos do principio teórico de que galego e portugués son unha mesma e única lingua, está plenamente xustificado que, ante a posibilidade de que se prepare un acordo ortográfico para unificar a escrita do portugués en todos os países lusófonos, xurdan en Galiza colectivos e asociacións que asuman a presuposto teórico de que unha mesma lingua esixe unha mesma ortografía (como pasa noutras linguas) e, en consecuencia, primeiro participen neses acordos e, segundo, asuman eses acordos como a súa praxe ortográfica.

Deste xeito, malia que sexa de obrigado recoñecemento que a *orientación lusofonófila* ou *lusofonía* tivo a súa matriz teórica na *orientación reintegracionista* (en diante, veremos novos datos que confirman esta hipótese) e aínda que sexamos conscientes de que, en certo sentido, a *orientación lusofonófila* fose retornar á vía aberta por Manuel Rodrigues Lapa anos atrás, somos da opinión de que o cambio que se produciu no binomio 1985/1986 foi de tal entidade e calado como para que sexa lícito considerar a esta última corrente codificatoria como unha orientación singularizada ao pé da *orientación autonomista* e da *orientación reintegracionista*.

Así, mentres a *corrente autonomista* e a *corrente reintegracionista* se singularizaban, unha verbo da outra, por aqueles edificios teóricos que designabamos como *Tese da Individualización Sociolingüística* e *Tese da Reintegración*, respectivamente; por súa vez, a *orientación lusofonófila* ou *lusofonía*, segundo o termo

cuñado polos seus propios defensores (Durão 1986a: 82), ficaría individualizada con respecto ás outras dúas correntes anteriores pola denominada *Tese Unificacionista*.

De prescindirmos dos detalles, como estivemos a ver en todo este apartado dedicado á *orientación lusofonófila*, a *Tese Unificacionista*, en congruencia co principio teórico de que galego e portugués son unha mesma e única lingua, céntrase, como liña teórico-lingüística individualizada, na esixencia dunha mesma e única ortografía para todo o diasistema lingüístico lusófono así como na reivindicación dun padrón ortofónico e ortolóxico mínimo común para todas as variedades lingüísticas que formarían parte dese espazo lingüístico común.

Xa que logo, desde esta principio teórico de partida, os partidarios da *orientación lusofonófila* ou *lusofonía* adhírense (insisto, sen fisuras de ningún tipo), aceptan e propugnan como práctica ortográfica real para Galiza (en tanto que parte da lusofonía continental xunto con Portugal), nun primeiro momento, ao AOR 86 e, máis tarde, ante o fracaso dese acordo ortográfico na lusofonía, ao AOL 90. Non hai dúbida, pois, de que os partidarios da *orientación lusofonófila* rexeitan, categoricamente e sen ambigüidades (e aquí está, para nós, o matiz realmente relevante), calquera tipo de diverxencia gráfica co padrón ortográfico fixado por AOR 86 e por AOL 90 así como a consideración da lingua portuguesa como *lingua policéntrica* ou *pluricéntrica* (isto é, defenden a visión do portugués como unha *lingua estándar monocéntrica* e reivindicán unha *variedade estándar monocéntrica* para este idioma).

A maiores, cómpre dicir que, por utilizarmos palabras de Xosé Ramón Freixeiro Mato (1995), con esta “fuxida cara adiante”, os teóricos da *orientación lusofonófila* semella que pretenden elevar ao máximo nivel as potencialidades de reafirmación da identidade lingüística galega fronte ao idioma castelán utilizando a globalidade de opcións gráficas “símbolo” que lle ofrece o ámbito gráfico portugués.

De acordo con esta visión dos feitos, é posible afirmar que a *orientación lusofonófila* ou *lusofonía* concibe e acode a determinados grafemas do código ortográfico portugués (p.e. ao til de nasalidade) como unha sorte de “fronteiras gráficas simbólicas” quen de loitar e deter o proceso de fagocitación do galego polo castelán.

Neste sentido, ao noso entender, a *orientación lusofonófila* constituiría unha especie de deriva lóxica e coherente da propia progresión histórica do noso debate codificadorio desde 1980 até o ano 2000 na medida en que, conforme cada unha das correntes codificadorias en polémica foron cada vez máis conscientes das esixencias teóricas e prácticas que se derivaban dos seus propios principios teóricos,

paralelamente, cada unha desas mesmas orientacións avanzou por ese camiño de procura constante de maior congruencia teórica interna cos seus propios principios teóricos esenciais.

De ser isto así, a *orientación lusofonófila* ou *lusofonía* non se debería entender, como tradicionalmente é costume, tanto (ou, polo menos, non só) como unha versión abondo radicalizada da *orientación reintegracionista*, senón, máis ben, como unha consecuencia máis ou menos comprensible da propia progresión do noso debate codificadorio na medida en que non deixa de ser lóxico que, por simple coherencia interna, antes ou despois, os lingüistas convencidos da identidade lingüística galego-portuguesa chegasen a reclamar e defender unha mesma e única ortografía para todas as falas que se ven como parte do diasistema lingüístico lusófono.

En definitiva, segundo informa José Luís Fontenla Rodrigues (2001: 2), como presidente das Irmandades da Fala de Galiza e Portugal, a *orientación lusofonófila* defendería, ademais da súa ruptura radical coa *orientación reintegracionista* en tanto que non está plenamente peneirada das inxerencias da ortografía do español, para o diasistema lingüístico lusófono: 1º) a adhesión gráfica plena, ben ao AOR 86, ben ao AOL 90 e 2º) o seguimento da Gramática do Portugués Contemporáneo de Lindley Cintra e Celso Cunha así como do Dicionário da Academia das Ciências de Lisboa onde se fixa unha ortofonía mínima.

Así pois, por moito que nos puidese chamar a atención, a *orientación lusofonófila* é plenamente coherente consigo mesma cando:

1. Cuestiona (en realidade, rexeita) a denominada *ortografía histórico-etimolóxica* así como o *criterio histórico-etimolóxico* polo que ambos os dous teñen de atentado contra a unidade ortográfica alcanzada con AOR 86 e AOL 90. Así, por exemplo, a *orientación lusofonófila* rexeita o uso do grafema *m* para representar a nasalidade final en vocábulos como *nom* dado que isto implica arredarse (innecesariamente) da ortografía do portugués padrón actual,
2. Critica que existan dúas formas de escribir portugués porque: a) provocan problemas de índole práctica á hora de adherirnos a unha ou outra variedade estándar (brasileira ou portuguesa), b) implican un certo fracaso do espazo lingüístico e cultural lusófono na medida en que, fronte a hispanófonos e francófonos, non seríamos quen de alcanzar a unidade gráfica absoluta e c) fornecen de argumentos de ataque á *orientación autonomista*.

Precisamente, por ese exercicio de congruencia interna extrema que nos atopamos constantemente na *orientación lusofonófila*, esta corrente mesmo chega a desatender (ou mellor sería dicir que se ve forzado a desoír) aquelas voces que, desde dentro do propio espazo lingüístico lusófono, reclaman unha certa tolerancia para coa diversidade ortográfica actual que encontramos na escrita do portugués. Pouco importa, por conseguinte, que autores como I. Castro, I. Duarte e I. Leiria (1987: XVIII) escriban que: “É, de facto, necesario conceder algun espazo à diversidade, se não se quixer forçar demasiado o tecido unitário da língua”.

4. 7. 2. A progresión individual cara á orientación lusofonófila ou lusofonía

Se ben a creación da COM 85 e da COM 88 así como a adhesión dos colectivos integrados nestas dúas comisións ao AOR 86 e ao AOL 90, respectivamente, poderían figurar como paradigmas da existencia segura dunha progresión colectiva desde a *orientación reintegracionista* cara á *orientación lusofonófila* ou *lusofonía*; así mesmo, cómpre que teñamos en conta que, en consonancia con este camiñar colectivo, desde 1975 en diante, houbo lingüistas que, desde posicións ben tolerantes para coa tradición secular de cultivo autónomo da nosa lingua, camiñaron progresivamente (con ritmo máis ou menos acelerado) cara a posturas cada vez menos transixentes para coa opción dunha variedade estándar autónoma e propia para o noso idioma de tal xeito que se chegará a rexeitar tallantemente a posibilidade dunha ortografía para o idioma galego que non coincidise totalmente co padrón ortográfico portugués.

Xosé-Martiño Montero Santalla, no noso parecer, podería presentarse como un dos paradigmas da progresión de certos lingüistas desde posicións relativamente próximas á *orientación autonomista* até o extremo contrario da *orientación lusofonófila* en tanto en canto, desde posturas iniciais abertas ao recoñecemento dos valores positivos que puidese albergar a *orientación autonomista*, e tras pasar por un fase de decidida defensa da *orientación reintegracionista* e de enfrontamento declarado coa *orientación autonomista*, chegará, finalmente, a rexeitar calquera proposta normativa que implique algún tipo de diverxencia gráfica coa ortografía do portugués padrón; isto é, situarase na defensa inequívoca e explícita da *orientación lusofonófila*.

En 1976, Xosé-Martiño Montero Santalla (1976: 2), con todos os matices que vimos no seu momento, aínda declaraba que era factible procurar algún tipo de “via

intermedia” entre os camiños que aconsellaban seguir, por unha banda, Ramón Piñeiro e, pola outra, Manuel Rodrigues Lapa de tal xeito que, sen renunciar a aqueles fenómenos lingüísticos que son especificamente galegos, á vez, puidésemos achegarnos á ortografía do portugués padrón.

Precisamente, nese mesmo artigo, Xosé-Martiño Montero Santalla (1976: 5) recoñecía que a aceptación da ortografía do castelán pola *orientación autonomista* derivaba do talante positivista e pragmático desta corrente codificatoria pois se procuraba que, no contexto sociolingüístico da década de 1970 e nas circunstancias de penuria que rodeaban á lingua naquela época, non se producise unha deserción masiva de individuos galegófonos da escrita na súa propia lingua e un transvasamento xeral dos mesmos cara á escritura en lingua castelá.

Xa que logo, e á marxe das consideracións que fixemos no seu momento tocante a este texto, cómpre recoñecer que houbo en Xosé-Martiño Montero Santalla, de inicio, un talante conciliador para coa *orientación autonomista*. Mais, para que non haxa dúbidas, aquí temos as palabras exactas deste lingüista (Montero 1976: 5):

A ninguén se lle oculta, no presente estado de cousas, o fondo de boa intención que subxaz nesa opción ortográfica: para non afastar o povo –único señor da fala– da posibilidade de escribir a súa lingua propia, mais do que xa o afastan outros condicionamentos de índole non lingüística, a ortografía galega amóldase no posíbel á castellana, e pretende así –nas ‘circunstancias socio-culturais do momento’⁷– salvar o sálvabel.

Un ano máis tarde, no semanario *Teima*, Xosé-Martiño Montero Santalla (1977), opinaba do seguinte xeito verbo do traballo de corrección lingüístico desenvolvido por Francisco Fernández Rei e Rosario Álvarez Blanco nesta publicación así como tocante á liña normativa que estes mesmos lingüistas seguiron nesta revista:

Entre os numerosos méritos de «Teima» hemos de conta-la preocupación polo idioma. Os seus responsables tiveron a boa idea de incluír no equipo de redactores unha parella de filólogos, encargados da supervisión lingüística dos textos. E a verdade é que, cando van publicados unha dúcia de números, debemos dicir con satisfacción que os amigos Charo Álvarez e Francisco F. Rei están conseguindo que «Teima» saia á rúa cunha lingua coidada e cientificamente coherente.

Se formos expresar unha valoración crítica dos criterios lingüísticos seguidos, o balance final presentaría moitos máis puntos positivos ca negativos: a fidelidade á fala actual (que polas circunstancias socio-políticas tende, como se sabe, a converterse en dialecto do castellano) áchase razoábelmente moderada pola atención á autenticidade histórica do idioma.

Nesta postura conciliadora, onde xa vimos que semella aceptarse, implicitamente, o uso da ortografía galega contemporánea, parece que se move Xosé-Martiño Montero Santalla até finais do verán de 1978 (Montero 1978a, 1978c, 1978d), mais, como xa vimos, o 10 de setembro dese mesmo ano (Montero 1978b), este mesmo autor publica no xornal *La Voz de Galicia* un artigo onde se posiciona, explicitamente, en contra da nosa ortografía contemporánea.

Inaugúrase así unha nova vía que se concretizará no ano seguinte cando, en 1979 (Montero 1979: 3), este lingüista nega, rotundamente, calquera posibilidade dunha “vía intermedia” entre a *orientación reintegracionista* e a *orientación autonomista* e, a maiores, afirma que o Acordo Ortográfico de Lisboa de 1945, aínda que houbera que manter unha serie mínima de diverxencias gráficas que nunca chegarían a afectar a esencial unidade da lingua galego-portuguesa (Montero 1979: 8-9), sería unha base ortográfica perfectamente aplicable para a transcripción gráfica do noso idioma.

Así e todo, a partir de 1979 e, cando menos, até 1983, Xosé-Martiño Montero Santalla, aínda que se mostre como un convencido defensor da *orientación reintegracionista* (Montero 1982a, 1982b, 1982c), segue a mostrar un mínimo talante apazugador e conciliador que lle permite convidar (Montero 1982b: 53) a todos os interesados na cuestión da codificación ortográfica e gramatical da lingua galega a unha recolleita de información sobre as dúas correntes en debate co obxectivo de que, tras coñecer, en profundidade, unha e outra corrente, puidesen decantarse por unha ou outra posición con coñecemento de causa.

No entanto este xorne apazugador semella esvaerse en 1984 (Montero 1984: 211) cando reprocha á *orientación autonomista* os seus procedementos pouco democráticos ao intentar silenciar os argumentos científicos en favor da *orientación reintegracionista* con medidas de carácter coercitivo. Por este camiño, Xosé-Martiño Montero Santalla, tras entrar na COM 85 en 1985 e, por conseguinte, unha vez asumida conscientemente a *orientación lusofonófila*, inicia unha deriva que lle levará en 1991 (Montero 1991/1994:

147) a mostrarse categoricamente en contra de “[...] qualquer ideia de desmembração ou isolamento do território galego a respeito do restante âmbito linguístico português”.

En resumo, a progresión particular deste lingüista vai desde unha posición inicial que reconece certos valores positivos na *orientación autonomista* a unha postura última que rexeita, de pleno, calquera opción de diverxencia gráfica coa ortografía fixada polo padrón portugués (AOR 86, AOL 90), previo paso por unha fase intermedia onde, a pesar dun posicionamento inequívoco en favor da *orientación reintegracionista*, semella manter un certo talante conciliador para coa *orientación autonomista*.

Na liña da evolución persoal de Xosé-Martiño Montero Santalla, Isaac Alonso Estravis, contra finais da década de 1970 (Alonso 1978: 480-481), malia declararse abertamente partidario de abeirarse á ortografía do portugués padrón tanto como fose posible; á vez, por unha banda, aceptaba a posibilidade dun diálogo cos lingüistas máis destacados do ILG (p.e. con Ramón Lorenzo) e da RAG como punto de partida dun proceso de elaboración dunha futura normativa para a lingua galega e, por outra, a maiores: 1º) reconecía ás Bases do 77 ou/e ás Normas da Academia 71 como propostas normativas válidas transitorias para as empresas editoriais mentres non se elaborase unha nova normativa galega e 2º) rexeitaba a opción dunha integración plena na ortografía do portugués padrón.

Así, nesta carta aberta dirixida a Xosé-Martiño Montero Santalla e publicada na revista *Grial* (Alonso 1978: 480), podemos ler:

Despois de todo isto vou descer, caro amigo, ao contiudo do teu artigo, deixando claro de antemao que son partidario de una aproximación, o máis posíbel, á ortografía portuguesa, conservando todo aquilo que é propio do galego; quero dicir, que non admito unha integración plena e total, pois, mesmo que xémeos, fica sempre algunha pinta pola que se distinguen en parte un irmao do outro.

En liñas seguintes desta mesma carta, Isaac Alonso Estravis (1978: 481) asegura que:

Tocante aos pasos que asinalas, inda que estou de acordo neles, coido que o primeiro de todos debía ser un traballo conxunto da Academia e do Instituto da Lingua Galega da Universidade, entrando na mesma as persoas mais representativas do Instituto. R. Lorenzo, por exemplo, fai tempo que debía estar nela. Como persoa apartidaria política e culturalmente, creio que debían desaparecer da nosa Terra os grupúsculos que estragan un mellor aproveitamento das enerxias existentes. En segundo lugar, pediría ás

editoriais que esixisen ese mínimo das Normas da Academia ou das Bases do Instituto ou unha combinación de ambas, nas suas publicacións, tendo bons correctores de probas, pois ás veces nen a iso se chega.

Curiosamente, tan só catro anos máis tarde (isto é, en 1982), Isaac Alonso Estraviz (1985) asina un artigo publicado na revista *Temas de O Ensino* en 1985 onde o filólogo Ramón Lorenzo (así como o resto de membros do ILG) se nos aparece como o “grande inimigo lingüístico” da causa defendida pola *orientación reintegracionista* en tanto que se lle acusa de ser un “furibundo antilusista” (Alonso 1985: 92) e de “[...] aceptar castelhanismos a mão-cheia para consumir –consciente ou inconscientemente– a morte do galego-português na Galiza”.

Cómpre pór de relevo, a maiores, que neste mesmo artigo Isaac Alonso Estraviz procede á reedición da carta anteriormente mencionada dirixida a Xosé-Martiño Montero Santalla en 1978 (Alonso 1978); mais esta reedición é só parcial dado que, feito que non nos debería pasar inadvertido, se omite o apartado cuarto e, por conseguinte, elimínase do texto calquera referencia a unha posibilidade de diálogo co ILG e con Ramón Lorenzo así como calquera alusión ás Normas da Academia 71 e ás Bases do 77 como propostas normativas temporalmente válidas.

Por último, en relación a este artigo, é mester pór o acento sobre o ataque dirixido á *Tese da Individualización Sociolingüística* baixo o argumento de que, en congruencia estrita co principio teórico de que son os razoamentos extralingüísticos os que nos permiten falar dunha lingua galega, poderíamos chegar a falar non só de varias linguas dentro do espazo lingüístico galego-portugués senón mesmo de varias linguas dentro de Galiza (Alonso 1985: 95)⁶⁶¹.

Precisamente, na data de publicación deste artigo (1985), Isaac Alonso Estraviz pasa a formar parte, ao igual que Xosé-Martiño Montero Santalla, da COM 85, e, desde ese momento, como se pode comprobar nos traballos posteriores a esa data (Alonso 1986a, 1986b, 1988/1989, 1992, 1996), asume, con decisión⁶⁶², a *orientación lusofonófila* ou *lusofonía* de tal xeito que non se exclúen frases subidas de ton contra a

---

⁶⁶¹ Abonda con ler estas liñas de Enrique Monteagudo e Francisco Fernández Rei (1982d): “[...] as diferencias lingüísticas entre o catalán de Valencia e o barcelo[n]í son moito menores cás do galego que fala un mariñeiro de Muros e un labrego da Fonsagrada ou da Terra Cha. E habendo estas diferencias entre esas falas galegas, a ninguén se lle vai pasar pola cabeza o reclamar unha lingua muradana, outra fonsagradina e outra chairega.”, para decatarse de que a *orientación autonomista* nunca tivo semellante intención.

⁶⁶² Con todo, lémbrese que, como aconteceu, por outra banda, con outros lingüistas da COM 85, Isaac Alonso Estraviz formaba parte, por estas datas, tamén da Comissom Lingüística da AGAL.

orientación autonomista do tipo (Alonso 1992: 49-50): “Ora, por razóns extralingüísticas, escolheu-se para o galego uma ortografía que não vale nem sequer para andar por casa e que resulta um engendro monstruoso dentro da România”.

En conclusión, bótase de ver que a transformación do pensamento lingüístico de Isaac Alonso Estravis seguiu unha liña moi similar ao conxunto de cambios experimentados na forma de pensar de Xosé-Martiño Montero Santalla visto que, desde un xeito de razoar inicial que comparativamente cabería etiquetar como moito máis obxectivo, científico e conciliador, en non moito tempo, pasamos a un modo de gobernarse en lingüística moito máis subxectivo do cal se derivan opinións que non semellan tanto resultado dun método científico e empírico como froito de impresións persoais que non, necesariamente, teñen por que ser compartidas polo resto de lingüistas. Así, por exemplo, afirma Isaac Alonso Estravis (1992: 50):

A introdução da segunda forma na escrita o único que acarretou foram complicações e confusões e um abuso generalizado da mesma. Hoje constata-se que alunos inclusive de COU empregam essa variante quando não devem e o mesmo acontece nos meios de comunicação.

Na esteira de Xosé-Martiño Montero Santalla e Isaac Alonso Estravis, Domingos Prieto Alonso partía, inicialmente, segundo podemos comprobar nunha carta aberta que este lingüista (Prieto 1977) publicou na revista *Grial* en resposta a unha misiva anterior de Ramón Piñeiro, dunha “[...] posición ‘individualista’ respecto da ortografía do Galego” (Prieto 1977: 143) que, así e todo, non lle impedía aceptar os criterios ortográficos que lle propuxera Ramón Piñeiro naquela carta primeira porque:

Teño, como Osté di na súa derradeira carta, problemas de ‘conciencia’ pra aceptar a ortografía vixente. Máis que razóns científicas –sobor de todo n’un principio– tratábase e trátase de razóns sentimentás. Tiven a sorte de nacer n’unha aldea pequena e no seio d’unha de tantas familias sinxelas que sempre foron fiés à súa lingua e podiulle asegurar qu’os ‘quilates científicos’ contan pouco pra min ó lado d’aquela fidelidá primeira à lingua materna. [...]. Comprendo a necesidá d’unha unificación do Galego, sobor de todo do Galego escrito ca súa ortografía coherente, pero non podio comprender qu’esta unificación se faga arbitrariamente, ou seia sin ter en conta da realidá lingüística qu’é, nin máis nin menos, a lingua falada po-lo pobo, nin das regras correspondentes máis elementás.

No entanto, en 1985, Domingos Prieto Alonso (1985) aparece, agora, como un defensor convencido da *orientación reintegracionista* que non dubida en defender o *criterio histórico-etimolóxico* así como a *ortografía etimolóxica* porque esta, ao ser unha ortografía máis próxima ao polo da morfografía pura (isto é, máis atenta ás correspondencias entre grafemas e morfemas que ás correlacións entre grafemas e fonemas), sería, en opinión deste autor (Prieto 1985: 50, 1991: 58), tanto desde un punto de vista estritamente lingüístico como desde un enfoque extralingüístico, un sistema gráfico superior á ortografía propugnada e defendida pola *orientación autonomista* por causa de que, esta última, ao achegarse en exceso ao polo da fonografía pura, non pasaría de ser, no fondo, unha “ortografía dialectalizante” e moi dependente da ortografía do español.

Con todo, malia que en 1985 Domingos Prieto Alonso xa se mostrara como un defensor convencido da *orientación reintegracionista*, isto non lle impide manter un xorne moderado responsable de parágrafos como (Prieto 1985: 50):

Quixera agora adir, para rematar este curto ensaio, umhas palavras sobre a intemção que me moveu a escrevê-lo. Esta nom é de nengum modo a de atacar, fundir ou ridiculizar o isolacionismo nas suas diferentes variantes. Mal poderia fazê-lo sem atacar, fundir ou ridiculizar umha posiçom que eu mesmo defendim até hai pouco e na que crim sinceramente. Nom, tenho muito respeito aos isolacionistas (refiro-me as de boa fé), e sei por experiência que nom é facil dar o passo ao reintegracionismo (ou como queira chamar-se-lhe): o ambiente é desfavorável, a confusom é grande e o trabalho, no começo, nom é miúdo.

Outro caso interesante para vermos a progresión de certos autores cara a posicións cada vez máis próximas á *orientación lusofonófila* sería Carlos Durán que, en 1976, na revista *Grial*, falaba de iniciar un “[...] experimento ortográfico co oxeto de explorar as posibilidades de achegamento co portugués dos países luso-falantes” (Durán 1976: 363); mais, desde o convencemento de que ese aveciñamento “Cómpre, nembargantes, facelo de xeito que non se allee ou aliene unha forte tradición ‘galeguista’, que fai o galego ser galego, e non portugués propiamente” (Durán 1976: 363).

En 1979, Carlos Durán (1979: 243), malia a recoñecer, entre outras cousas, que “hoxe galego e portugués son dúas linguas distintas” e que “as grafías ‘ll’ e ‘ñ’ atópanse a cotío nos nosos manuscritos medievais ao lado de ‘lh’ e ‘nh’; e supoñamos aínda que estas últimas viñeron de fóra (se da Provenza ou de Portugal non está claro;”; así e todo, dá un paso adiante na defensa dun achegamento do idioma galego ao portugués padrón porque, ao declararse partidario (Duran 1979: 244), claramente, dunha ortografía galega construída sobre un *criterio histórico-etimolóxico*, colócase dentro da *orientación reintegracionista*. Neste momento, en esencia, defenderá e propugnará un código normativo para as nosas variedades lingüísticas vernáculas que acepte a “[...] ortografía portuguesa (mellor dito parte dela), no que conserva da orixinal comunidade lingüística galego-portuguesa, non asoballada polo castelán” (Durán 1979: 244).

Un ano máis tarde, a pesar de que este lingüista (Durán 1980), agora, rexeite o uso de grafemas como *x*, *ll* e *ñ* por consideralos parte do “[...] feixe ortográfico castelán [...]”⁶⁶³ de tal xeito que se arreda das súas teses iniciais, aínda permanece dentro do marco teórico da *orientación reintegracionista* pois non chega a defender unha unidade gráfica total e plena da nosa ortografía co portugués padrón.

Agora ben, se os artigos publicados en 1982 (Durán 1982) e 1984 (Duram 1984) aínda situaban a este autor dentro da *orientación reintegracionista*; en 1986 (Durão 1986a, 1986b), abandona esta posición e, desde ese momento en diante (Durão 1988/1989), adhírese, de xeito inequívoco, á *orientación lusofonófila* co convencemento absoluto de que “A uma mesma língua corresponde uma mesma ortografia” (Durão 1986a: 79).

Deste xeito, Carlos Durán representa, xunto con Xosé-Martiño Montero Santalla e Isaac Alonso Estravis, outro deses exemplos paradigmáticos do xiro drástico protagonizado por certos lingüistas que na primeira metade da década de 1970⁶⁶⁴ e nos primeiros anos da segunda metade desta mesma década parten de posicións moi próximas á *orientación autonomista*, nos últimos anos da década de 1970 e primeiros anos da década de 1980 asumen a *orientación reintegracionista* e a partir de 1985 aceptan a *orientación lusofonófila*.

---

⁶⁶³ No tocante a estes grafemas escribe Carlós Durán (1980): “A utilísima panacea do *x*, os ubíquos *ll*, *ñ*, e o resto do feixe ortográfico do castelán permítenlle non só traducir sen esforzo ao vernáculo, senón encobrir a súa historia, pero teñen aínda outra función máis insidiosa: intentar por todos os medios demostrar que ao norte do Miño hai nada menos que unha lingua distinta do que falan aco abaixo”.

⁶⁶⁴ A actitude dialogante inicial de Carlos Durán para coa *orientación autonomista* pódese ver, tamén, nas referencias de Ramón Piñeiro (1973: 389) a este lingüista.

Verbo deste lingüista cómpre destacar dous últimos aspectos interesantes: 1º) a propia evolución da grafía do seu apelido simboliza e sintetiza o periplo persoal deste lingüista desde a *orientación autonomista* (Carlos Durán) cara á *orientación reintegracionista* (Carlos Durám) para recamar na *orientación lusofonófila* (Carlos Durão) e 2º) non é imposible que, durante un tempo ou indefinidamente, se adapte o sistema gráfico utilizado ao medio ou publicación en que se actúa (p.e. Durám en publicacións ligadas con AGAL; Durão nas revistas *Nós* ou *Temas de O Ensino*).

Por suposto, tamén sabemos de cambios contrarios pois, por exemplo, o lingüista Xosé Ramón Pena, desde unha posición inicial moi interesada no portugués como fonte de purificación para o idioma galego (Pena 1978) e desde unha postura (Pena 1985) ben combativa con algunha das institucións máis representativas da orientación autonomista (en concreto, co ILG), anos máis tarde, móstrase abertamente contrario coa suxestión defendida polo escritor Suso de Toro (1999) de achegar a ortografía do galego ao portugués padrón (Pena 1999).

4. 7. 3. As relacións conflitivas entre a orientación lusofonófila e a orientación reintegracionista

A *orientación lusofonófila* ou *lusofonía* parte, como xa comentamos en múltiples ocasións, da premisa teórica de que unha mesma lingua esixe unha mesma e única ortografía de tal xeito que os partidarios desta corrente asumiron, na súa globalidade, primeiro, o AOR 86 e, a seguir, o AOL 90.

Aínda que esta progresión individual e colectiva cara á aceptación da globalidade do portugués padrón non en poucas ocasións foi obviada ou, no caso de que se lle prestara algunha atención nos traballos que abordan a problemática do noso debate normativo, foi tratada, polo xeral, como un episodio de radicalización do xeito de operar e de pensar característico da *orientación reintegracionista*; nós, optamos por un enfoque parcialmente diferente ao habitual no sentido de que nos inclinamos por unha visión da *orientación lusofonófila* non tanto (ou, cando menos, non só) como un discurso radicalizado derivado da *orientación reintegracionista* senón, máis ben, como unha corrente codificatoria de seu que xorde como consecuencia dun proceso de procura dunha práctica gráfica e teórica moito máis coherente coa premisa teórica esencial de que galego e portugués son unha mesma e única lingua.

Neste sentido, se a toma de consciencia progresiva das esixencias teóricas e prácticas que viñan de seu co principio de que galego e portugués eran unha mesma e única lingua, desde o noso punto de vista, primeiro propiciara un conflito cos partidarios da *orientación autonomista* (isto é, cos defensores das NOMIG 82), máis tarde cos defensores do que aquí designamos como *orientación autonomista predominantemente endonormativa* (isto é, co denominado tradicionalmente *reintegracionismo de mínimos ortográficos*), era en certo sentido esperable que, antes ou despois, unha vez que a *orientación lusofonófila* aparece como corrente individualizada no panorama da nosa polémica normativa a partir de 1985 coa constitución da COM 85, aparecese un clima de certa tensión dialéctica entre a *orientación lusofonófila* e a *orientación reintegracionista*.

Para comprendermos este ambiente de certo enfrontamento entre as dúas correntes codificadoras que aceptaban e propugnaban o uso da ortografía do portugués padrón, temos que ter moi presente que, aínda que ambas as dúas orientacións codificadoras coincidían na idea de que todas as falas do diasistema lusófono conformaban unha mesma lingua, a expansión “natural” da *orientación lusofonófila* pasaba por convencer da necesidade de asumir a totalidade da ortografía do portugués padrón a aqueles que xa aceptaban unha identidade parcial con esa lingua e, por conseguinte, pasaba por restar apoios á *orientación reintegracionista* para incorporar eses mesmos efectivos á *orientación lusofonófila*.

En esencia, segundo unha forma de pensar que pretende actuar, tanto a nivel teórico como a nivel práctico, en congruencia absoluta coa premisa de que galego e portugués son unha mesma lingua, a *orientación lusofonófila* argumentou do seguinte xeito contra a *orientación reintegracionista*: se partimos do principio teórico de que o galego e portugués son, desde un punto de vista estritamente lingüístico (isto é, en atención a súa unidade estrutural), unha mesma e única lingua, por coherencia con esta premisa teórica, teríamos que asumir a totalidade da ortografía do portugués padrón visto que, de non actuarmos deste xeito, isto é, de rexeitarmos determinados aspectos da ortografía do portugués padrón (perfectamente xustificables desde un enfoque exclusivamente lingüístico) co argumento de que, no contexto da Galiza actual, esas propostas normativas concretas restarían apoio social ao noso modelo normativo (=argumento sociolingüístico), é obvio que estaríamos, á derradeira, a validar a pertinencia da *Tese da Individualización Sociolingüística* e, por extensión, a conveniencia da *orientación autonomista* no seu conxunto.

Certamente, para a *orientación lusofonófila* cada vez que a *orientación reintegracionista* acudía a argumentos de índole sociolingüística para rexeitar a aceptación da identidade gráfica total co portugués padrón (isto é, para non asumir AOR 86 e AOL 90); en última instancia, estaba a amparar os formulamentos teóricos da *orientación autonomista*. Segundo a *orientación lusofonófila*, ao rexeitar determinados puntos do sistema gráfico do portugués padrón co argumento de que, no contexto sociolingüístico galego, cumpría procurar unha resposta social mínima que posibilitase a consolidación, progreso e propagación dos modelos normativos propostos pola *orientación reintegracionista*, non hai dúbida de que, se se profundizase nunha rigorosa análise teórica, estaríamos a dar por válida a *Tese da Individualización Sociolingüística* e, por extensión, todo o feixe de argumentos sociolingüísticos con que a *orientación autonomista* xustificaba que galego e portugués non son unha mesma lingua desde un punto de vista sociolingüístico así como a pertinencia e conveniencia dunha variedade estándar de noso.

Agora ben, a *orientación lusofonófila* non só ataca á *orientación reintegracionista* por esta, ao seu xuízo, profunda contradición interna senón que tamén denuncia: 1º) o emprego de certas formas gráficas castelanizadas dado que determinadas escollos normativas se xustifican de acordo ao uso dos Séculos Escuros (Durão 1986a: 88), 2º) a carencia de tradición histórica dos modelos normativos propostos pola *orientación reintegracionista* así como a ausencia manifesta de apoio social a estes códigos normativos (Vilhar 1994: 153) e 3º) a influencia visible da *orientación autonomista* sobre a *orientación reintegracionista* na defensa “desesperada” pola banda desta segunda corrente de certas diferenzas co portugués padrón (Valente 1990: 38).

A *corrente lusofonófila* opina que a *orientación reintegracionista* unicamente tería sentido, lexitimidade e xustificación en tanto que formulada como unha etapa transitoria cara a unha etapa final onde se aceptaría plenamente a ortografía do portugués padrón moderno e, por conseguinte, esta corrente codificatoria só tería razón de ser na medida en que se formulase como unha sorte de proxecto pedagóxico que facilitase o achegamento do conxunto da poboación galega á ortografía do portugués padrón moderno (Ouro 1992/1993: 117, Valente 1990: 38, Vilhar 1994: 154).

Agora ben, ao entender da *orientación lusofonófila*, a *orientación reintegracionista* trabucábase de pleno cando, ante a oportunidade descoñecida até ese momento que ofrecían AOR 86 e AOL 90 de actuar en plena coherencia coa premisa teórica básica de que galego e portugués non eran linguas diferentes mediante a

participación na elaboración dun novo acordo ortográfico para a lingua portuguesa así como coa posterior aceptación do padrón gráfico que se derivase dese proceso, persistía nas súas propostas normativas iniciais parcialmente diverxentes coa ortografía do portugués padrón e, por conseguinte, ao contrario do comportamento que cabería esperar se se actuase cun certo nivel de coherencia, esta corrente codificatoria (re-)formulábase (conscientemente) como un estadio definitivo ou punto final no proceso de (re-)integración cara á lingua galego-portuguesa.

Xa que logo, para a *orientación lusofonófila*, a *orientación reintegracionista*, desde o momento en que abandona conscientemente a súa condición de “ponte” ou de *ortografía transicional* cara á aceptación da totalidade da ortografía do portugués padrón para re-colocarse a si mesma como punto final no proceso de (re-)integración, transformárase en doutrina errada pois, segundo Xavier Vilhar Trilho (1994: 154), no fondo, se estaría a deixar vencer polo prexuízo de que, nas condicións sociolingüísticas que está a vivir Galiza na actualidade, non sería factible ou conveniente asumir a totalidade da ortografía do portugués padrón.

Precisamente, ese papel de fase transitoria superada cara a unha unidade gráfica plena co portugués padrón que a *orientación lusofonófila* outorgaba á *orientación reintegracionista* están no fondo de afirmacións como: “Morreu o reintegracionismo, viva a Lusofonia” (Fontenla 1990c: 35).

Nunha liña semellante, once anos máis tarde, José Luís Fontenla (2001: 1-2), como presidente das Irmandades da Fala da Galiza e Portugal e en resposta ao convite do Movimento Defesa da Língua para participar na elaboración dun manifesto conxunto que clarifique a posición da *orientación reintegracionista* ante a reforma ortográfica das NOMIG 82/NOMIG 95, non dubida en afirmar que: “As Irmandades da Fala da Galiza e Portugal, [...], nada têm a ver com o chamado reintegracionismo na Galiza, que acabou com o Acordo Ortográfico de 1986” e, a maiores, que:

3. Assim as coisas, as Irmandades da Fala, como outras associações lusófonas não aceitam o portunhol do Decretão de 1982 do Governo Alvor e do Conselheiro Adjunto à Presidência para Cultura (sic) Filgueira, que impõe a ortografia e morfologia do castelhano à língua portuguesa da Galiza (Huber, Diez, Meyer-Lübke, Lapa, Cintra, Cunha, etc), de costas viradas ao Parlamento. Também não aceita a reforma do portunhol de 1995 feita pela Dir. Geral de Política Linguística do Conselheiro de

Educación na altura. Da mesma maneira non acepta o *portunhol* da AGAL, con trazos de ortografía e morfoloxía, e non só, que nada ten a ver con a lingua portuguesa.

As Irmandades da Fala por lei defenden a lusofonía in toto, incluíndo a Galiza entre os povos ditos lusófonos, por ter sido a terra máe e berço da lingua común portuguesa, lingua da lusofonía, galega en orixe (Sarmiento, Feijó, Coseriu, etc) e portuguesa en extensión, ao levá-la os portugueses, nas descubertas, por dous terços do mundo.

4. Non temos interese no debate da norma ILG-RAG do Decretado de 1982, reforma de 1995; nin no intento de 2001 de ASPG-ILG-Departamentos das universidades españolas na Galiza de Vigo, Santiago e Coruña, por nada teren a ver con a lingua portuguesa da Galiza, nin con o pobo lusófono galego. Agora máis do que nunca non somos reintegracionistas, porque o reintegracionismo acabou con o Acordo Ortográfico da Lingua Portuguesa de 1986 e o de 1990.

O propio José Luís Fontenla (2002: 2-4), ao ano seguinte, designa á proposta normativa da AGAL como *portunhol 2* pois este estudoso entende que, ao igual que acontecía co *portunhol 1* (isto é, coas NOMIG 82), o modelo normativo da AGAL, dado que se constrúe sobre a base da ortografía, da fonoloxía, da morfoloxía, do léxico e da sintaxe da lingua española sobre a cal se engadirían unha serie de trazos lingüísticos inequivocamente portugueses, respondería tamén: 1º) ao desexo de construír unha *Lingua por Elaboración* a medio camiño entre español e portugués por medio de “[...] procesos de lingua de laboratorio (por elaboración, *ausbau*)” (Fontenla 2002: 4) e 2º) ao proxecto político de elevar á lingua española á categoría de lingua dominante e de lingua de cultura única en Galiza. Certamente, nesta argumentación de José Luís Fontela atopámonos con esa diferenciación que xa viamos na introdución teórica entre *linguas artificiais* (p.e. o galego, vasco, catalán) e *linguas naturais* (p.e. o portugués, español, inglés, etc.) que, ademais de coincidir co pensamento ideolóxico de lingüistas como Gregorio Salvador, sempre actúa en detrimento das variedades lingüísticas vernáculos e en favor das grandes variedades estándar escritas do mundo.

Deste xeito, a diferenza esencial entre a *orientación reintegracionista* e a *orientación lusofonófila* céntrase na recusación explícita pola banda da primeira das dúas correntes codificadoras da aceptación da globalidade da ortografía do portugués padró; rexeitamento que se fai explícito (até onde nós sabemos), por exemplo, en 1989, cando a Comissom Lingüística de AGAL (en diante COM/AGAL) recibe un

Manifesto apoiado por trinta e nove sinaturas de membros de pleno dereito da AGAL onde se lle propón a esta Comissom Lingüística que considere a conveniencia/inconveniencia da inclusión do til de nasalidade e da substitución do dígrafo *mh* por *m* na proposta normativa da AGAL así como que, a seguir, dea a coñecer o seu ditame tocante a esta mesma proposta (Comissom 1989b: 365-368).

Verbo desta cuestión, a COM/AGAL (1989b: 370) razoa deste xeito:

Em conclusom, a Comissom Lingüística da AGAL reconece como razons mui poderosas para a inclusom do til, o seu carácter emblemático e o facto de constituir a sua ausência um ponto de divergência gráfica importante a respeito das outras normas do nosso sistema. No espírito que a todos nos une, a reintegraçom lingüística galego-portuguesa, para mitigar tal deficiência, cumpre considerar a inclusom do til na norma galega de AGAL, mas sempre sem perder de vista a dimensom de conveniência e aplicaçom sócio-lingüística considerada no ponto final. Daí que se decida por unanimidade admitir como possibilidade a inclusom do til naqueles casos em que a tradiçom e correspondência com as falas o permitem (isto é, em casos como *irmão*, *irmãos*, *irmã*, *capitães*, *corações*, *põe*), ao lado dos usos gráficos que até à actualidade nom consideravam os usos do til, sendo conscientes de que tal inclusom pode levantar reservas especificadas no ponto 4 e que alguns problemas ortográficos e de leitura derivados dessa inclusom nesses casos.

Tambem se decide por unanimidade nom incluir o uso do til noutros casos como *cantarão*, *capitão*, *nação*, *afã*, ou *mãe*, nem sequer como possibilidade alternante como os casos apontados acima. Os motivos som de índole filológica; non som fiéis à tradiçom escrita, nom se correspondem uns casos com as falas ou dificilmente outros, e nom entram uns numha possível distribuiçom complementar e outros apresentam sérios problemas a este respeito. E também som de tipo pragmático derivados dos anteriores (de domínio ortográfico, de hesitaçons de leitura, de estabelecimento da pronúncia padrom) e de aplicaçom sócio-lingüística.

Con anterioridade, con respecto á proposta incluída neste mesmo *Manifesto*, en COM/AGAL (1989b: 369), podiamos ler:

Em resumo, do ponto de vista filológico, só é defendível a inclusom do til de nasalidade em casos em que se representaria a grafia tradicional (*irmão*, *irmã*, *irmãos*, *capitães*, *corações*) e nom nos restantes. Casos como *afã* ou *capitão* nom som fiéis à tradiçom e

podem presentar problemas à hora de escolha de umha pronúncia padróm, ao entrarem em conflito com as tradicionais. Casos como *nação* nom se podem apoiar na tradição escrita, nem nas falas, nem entram dentro de umha possível distribuiçom complementar gráfico-fónica; só se sustentam na adopçom mimética dos usos gráficos das outras normas do nosso idioma comum. Algo semellante se poderia dizer da proposta do manifesto de suprimir o *h* em *umha*, *algumha* e *nengumha*.

4. Consideramos, por outro lado, que se trataria de fugir para adiante sem que isto resolva nengum problema. Cumpre ter em conta que para que umha norma seja de vangarda deve ter umha resposta social por mínima que seja; isto é, consolidar-se para poder avançar, o contrário seria arriscar-nos a dar passos no vazio. Nom se pode alcançar um objectivo final sem ter em conta que se trata de um processo evolutivo. Entre a norma da AGAL e a portuguesa padrom nom cremos que haja lugar a passos intermédios, aliás o estándar português nom está fora dos nossos objectivos.

Se lésemos con atención a resolución anterior decatariámonos de que, con ser evidente que este ditame permitiría, a título individual, os membros de AGAL colocarse nun nivel de achegamento gráfico ao portugués padrón moi próximo a aquel que xa experimentara a *orientación reintegracionista* con PRONT 84⁶⁶⁵ e que aquí designamos coa etiqueta AGAL 2, asemade, tamén é certo que: 1º) a *orientación reintegracionista* rexeita neste ditame, de xeito explícito, a identidade gráfica plena co portugués padrón e 2º) este distanciamento parcial verbo da ortografía do portugués padrón xustifícase co argumento sociolingüístico de que determinadas escollas normativas, con ser perfectamente xustificables e aceptables desde un punto de vista estritamente lingüístico, non son convenientes se pensamos na súa aplicación no contexto da realidade sociolingüística galega actual .

---

⁶⁶⁵ Como xa vimos no seu momento, de aceptar individualmente o uso do til de nasalidade para aqueles casos onde se consideraba etimolóxico, na práctica, a única diferenza significativa entre o código normativo proposto por AGAL e PRONT 84 sería a aceptación/rexeitamento do dígrafo *mh*. De todos os xeitos, de optaren os membros da AGAL polo uso do til de nasalidade, pasarían, xa que logo, ao noso xuízo, da casiña da *semi-endonormatividade* á casiña da *exonormatividade predominante*. A situación na casiña da *exonormatividade predominante* sería aínda moito máis clara para aqueles membros da AGAL que, na liña da proposta do *Manifesto* dirixido á Comissom Lingüística da AGAL, asumiran, conscientemente, o rexeitamento ao emprego do dígrafo *mh* para a representación gráfica da nasal velar en posición medial. Precisamente, para os partidarios desta terceira opción individual na AGAL (é dicir, para os usuarios do til de nasalidade e, a maiores, contrarios ao uso do dígrafo *mh* en posición medial), propuxemos, aquí, a etiqueta AGAL 3. Segundo J. Henrique P. Rodrigues (2001: 22), esta deriva de maior achegamento á ortografía do portugués padrón caracterizada polo uso individual do til de nasalidade (AGAL 2) e, a maiores, polo rexeitamento ao dígrafo *mh* (AGAL 3) será a posición maioritaria na AGAL a partir de 1990.

Así pois, se ben existen sólidas razóns filolóxicas que xustifican a inclusión de escollas normativas como *irmão, irmã, irmãos, capitães e corações* na proposta normativa da AGAL como formas de obrigado cumprimento; no entanto, a realidade sociolingüística galega aconsella manter estas solucións normativas na categoría de opcións persoais pois, de elevarmos estas escollas normativas á categoría de formas de obrigado cumprimento, isto, certamente, podería restar apoio social ao modelo normativo que propón a AGAL.

Lémbrese que, de acordo con estas nosas últimas reflexións verbo da Associação Galega da Língua, cabería distinguir dentro desta asociación entre aqueles que rexeitan o uso do til de nasalidade (AGAL 1), aqueles que aceptan o uso do til de nasalidade (AGAL 2) e, por último, aqueles que rexeitan o uso do dígrafo *mh* en posición medial (AGAL 3).

Paralelamente, en 1986 (Comissom 1986: 457-461), 1989 (Comissom 1989a: 260-261) e 1992 (Comissom 1992: 419) a revista *Agália* dá a coñecer que a Comissom Lingüística de AGAL refuga a posta en vigor en Galiza do AOR 86 e do AOR 90 en función da situación sociolingüística do noso país que imposibilita unha resposta social minimamente positiva ao padrón portugués.

Así, por exemplo, en 1986 (Comissom 1986: 458), escribe a Comissom Lingüística de AGAL con respecto ao AOR 86:

Tendo em conta a situação do galego (diferentes propostas normativizadoras nom assumidas por todos e de pouco mais de umha década de existência), parece quando menos bastante precipitado adoptar tal Acordo, quando durante séculos, ao contrário de Portugal, Brasil e as ex-colónias portuguesas, Galiza viveu nos âmbitos institucionais de costas à cultura e língua comuns. É necessário, sem dúvida, um processo mais pausado. As divergências que mantemos, para além de pertencerem ao sistema, nom som insalváveis, já que o que procuramos é a possibilidade de comunicação sem grandes problemas ou interferências entre galegos, portugueses, brasileiros e povos africanos de língua oficial portuguesa.

Máis tarde, en 1992, a COM/AGAL (1992: 411) redacta o seguinte comunicado:

1. A AGAL apoia qualquer feito que suponha umha maior coesom das diversas variantes do mundo lingüístico galego-luso-brasileiro-africano. Neste sentido felicitamo-nos polo que neste sentido poda supor o acontecimento referido. Lembramos,

assi mesmo, que a AGAL no seu día analisou a primeira redacción do projecto, o que foi reproducido na revista *Agália* (8:457-460, 1986), e enviou o parecer que lle fora solicitado pola Comisión Nacional da Língua Portuguesa sobre o Anteprojecto de Acordo Ortográfico em 29 de Julho de 1989, sendo da mesma maneira publicado na nossa revista [18:260-261, 1989].

2. Por outro lado, a prudência que aconselha a particular situación lingüística da nossa comunidade na Galiza, leva-nos a adiar as repercussons do Acordo na nossa praxe ortográfica até o momento em que este for unanimemente efectivizado.

Así e todo, aínda que no conxunto de textos citados con anterioridade fique claro que a *orientación reintegracionista* sempre se mostrou contraria á posta en vigor dos acordos ortográficos da lingua portuguesa en Galiza; con todo, bótase de ver que a *orientación reintegracionista*, en xeral, así como a AGAL, en concreto, sempre mantiveron unha postura un tanto ambigua no tocante á aceptación ou rexeitamento dunha unidade gráfica plena co portugués padrón en tanto en canto, se ben as asociacións pertencentes á *orientación reintegracionista*, como colectivos, sempre se mostraron en contra da efectivación dos acordos ortográficos da lingua portuguesa en Galiza, ao mesmo tempo: 1º) cara ao futuro, nunca rexeitaron, categoricamente, a posibilidade dunha adhesión a eses acordos ortográficos e 2º) no momento presente, non negaron a opción de que os membros das diferentes asociacións pertencentes á *orientación reintegracionista*, a título individual, fixesen uso destes acordos ortográficos.

Por outra banda, esta actitude ambivalente da *orientación reintegracionista* para cos acordos ortográficos da lingua portuguesa explica as afirmacións (COM/AGAL 1986, 1989a, 1992) de que as diferenzas ortográficas entre a proposta normativa de AGAL e a ortografía do portugués padrón non son insalvables cara a un futuro máis ou menos próximo.

Con todo, a pesar de que, como vimos de ver, a *orientación reintegracionista* mostrara unha actitude ambigua tocante á admisión/rexeitamento da unidade gráfica plena co portugués padrón acompañada, desde finais dos anos oitenta⁶⁶⁶, dunha dinámica dun certo achegamento ao portugués padrón onde mesmo non se excluía, como opción individual, o emprego dos acordos ortográficos da lingua portuguesa;

---

⁶⁶⁶ Así, por exemplo, mentres AGAL 89 admite as formas *também* e *depois*, AGAL 83 aínda non aceptaba estas dúas escollas normativas.

todo isto non impediu que a tensión crecente entre estas dúas correntes codificadorias acadase tal grao de asañoamento que, nun determinado momento, chegase a transcender á prensa do momento baixo a forma dunha ruptura aberta (cando menos, entre a AGAL e as Irmandades da Fala da Galiza e Portugal) con motivo da presentación pública das *Actas do III Congreso Internacional da Lingua Galego-Portuguesa* por Mario Do Carmo Henriques Salido (naquela altura presidenta da AGAL) con data do 24 de marzo de 1993.

Así, o xornal *El Correo Gallego* (1993) do 24 de marzo de 1993 facíase eco da acusación de “terrorismo intelectual” dirixida contra María do Carmo Henriques Salido polas Irmandades da Fala “por eliminar das Actas do III Congreso Internacional da Língua as comunicacións de escritores e profesores pertencentes ás Irmandades da Fala e da Associação de Amizade Galiza-Portugal” Tamén, neste mesmo xornal (*El Correo Gallego* 1993), asegurábase que:

As Irmandades, mediante un comunicado remitido ós medios de comunicación, sulíña entre os textos eliminados das actas os escritos por Iolanda Aldrei, Ángel Brea, Miguel Cupeiro, Angelo Cristovao e José Luís Fontenla.

Para a asociación, a acción de Henriques Salido supón un acto ‘falto de ética profesional, de manipulación e discriminación, terrorismo intelectual e fascizante que só é comparábel ao atos de apartheid lingüístico do Goberno galego que lidera o conservador Fraga Iribarne, quando exercer represao lingüística denegando ajudas e subsidios ao que legalmente vem obrigado por lei’.

Anos máis tarde, en referencia a este mesmo acontecemento, José Luís Fontenla (2002: 2) fala deste xeito:

A AGAL chegou a prohibir, en congresos, comunicacións escritas en Português por Galegos (ASS. AMIZADE GALIZA-PORTUGAL) e textos na sua revista (Gil Hernandez, Aldrei, Brea) que deviam ir na norma portunhol 2 que defendem ainda hoje, no século XXI, no ano 2002! A língua Portuguesa era banida pela AGAL e não podia ser usada por autores Galegos! Apenas por Portuguesas e Brasileiros. Racismo?, Fascismo? Chi lo sá.

Tamén temos coñecemento dunha carta de Isaac Alonso Estravis (1994) dirixida á revista *Agália* onde, en resposta a unha misiva previa de António Pedro Gil Hernández publicada nesta mesma revista, este lingüista afirmaba que:

Agradeço a AGAL que publique na sua revista mesmo os trabalhos daqueles que a atacam constantemente, o que é certamente não aconteceria à inversa. E mesmo que tenha que ser eu o corrector das provas que me ataca e mesmo insulto. Dito isto, passo a aclarar algumas cousas: [...]

6. Tenho demonstrado sobejamente en toda a vida a minha galeguidade, muito antes de que G. H. andasse nestas lides. Pois «só ignorantes, imbéceis e obscuros ...» poderão pô-lo em causa. E igualmente a minha atitude democrática na AGAL, Irmandades, etc. Desde logo nom fum eu quem deitou abaixo a decisão unánime de uma assembleia para carregar-se a revista *O Ensino*, nem quem luta para que a AGAL lhe aconteça o mesmo. Nem sequer passará pola minha cabeça fazer a seguinte declaração «Por esse lado, saiba que não o farei por que os galegos de AMIZADE, nem menos ainda os portugueses, como o amigo Araújo, se retirem» (e. 2). (?!). E pouco tempo depois convocar assembleia para tentar expulsá-lo.

Dentro deste marco dun certo clima de enfrontamento entre a *orientación reintegracionista* e a *orientación lusofonófila* deberíamos inserir as críticas da primeira das dúas correntes contra a segunda no sentido de que, segundo J. Henrique P. Rodrigues (2001: 23), a *orientación lusofonófila* non está exenta dun certo grao de lusocentrismo visto que Galiza non tivo a oportunidade real de participar no AOR 86 e no AOL 90 como “[...] parte interessada ao mesmo nível que os outros países” e, por conseguinte, “[...] tal solución é facilmente olhada como uma renúncia ou como uma condição de subordinação” en tanto que responde á negación absoluta da posibilidade de que a lingua galego-portuguesa se poida artellar como unha *lingua policéntrica* o *pluricéntrica* con capacidade para elaborar, cando menos, tres variedades estándar parcialmente diversificadas (a galega, a portuguesa e a brasileira) derivadas, por súa vez, doutros tantos *semi-centros semi-endonormativos* (Galiza, Portugal e Brasil).

No tocante á conveniencia de contemplarmos a *orientación reintegracionista* e a *orientación lusofonófila* como dúas correntes mutuamente autónomas, gustárianos traer a colación estas palabras de COM/AGAL (1986: 457):

Como sabemos, do punto de vista ortográfico, face a umha tendência que hohe goza do favor oficial e que considera o galego língua independente e diferente do português, os que propugnam a identidade idiomática acham-se divididos em três vertentes:

1. Os que, sobretudo no uso das letras, empregam umha grafia segundo a norma espanhola.
2. Os que defendem e utilizam umha grafia practicamente coincidente com a luso-brasileira, mas mantendo certas diferenças, sem parecer urgente a identidade gráfica total.
3. Os que assumem para a grafia do galego a propugnada polo último Acordo Ortográfico sem nengum tipo de divergências.

En definitiva, en función de todas as diferenzas non menores que existen entre a *orientación reintegracionista* e a *orientación lusofonófila* desde 1985 en diante así como en atención ao recoñecemento implícito que se acha na propia *orientación reintegracionista* de si mesma como unha corrente individualizada verbo da *orientación lusofonófila*, cremos que poderíamos sintetizar a organización das correntes partícipes no noso debate normativo así como das propostas normativas emanadas destas tres diferentes orientacións codificadorias cos seguintes cadros-resumo:

ORIENTACIÓN AUTONOMISTA		
PLENAMENTE ENDONORMATIVA	PREDOMINANTEMENTE ENDONORMATIVA	
	VERSIÓN FEBLE	VERSIÓN FORTE
Normas da Subcomisión 80 NOMIG 82 NOMIG 95 NOMIG 03	Normas da AS-PG 79 Normas da AS-PG 80/1 Normas da AS-PG 80/2	Normas da CIG Normas da APLL (Normas da Comisión 80)
O GALEGO É LINGUA DE SEU		

ORIENTACIÓN REINTEGRACIONISTA	
SEMI-ENDONORMATIVA	PREDOMINANTEMENTE EXONORMATIVA
AS-PG 82 MONT 83 AGAL 1 MANUAL 98	(MONT 79) AGAL 2 AGAL 3 PRONT 84
O GALEGO É (CO-)DIALECTO DA LINGUA (GALEGO)-(PORTUGUESA) A LINGUA (GALEGO)-(PORTUGUESA) É UNHA LINGUA POLICÉNTRICA	

ORIENTACIÓN LUSOFONÓFILA
AOR 86 (COM 85) AOL 90 (COM 88)
O GALEGO É UN DIALECTO DA LINGUA (GALEGO)-PORTUGUESA O PORTUGUÉS É UNHA LINGUA ESTÁNDAR MONOCÉNTRICA

4. 8. A REPRESENTATIVIDADE SOCIAL DE CADA UNHA DAS ORIENTACIÓNS CODIFICATORIAS

No noso parecer, desde principios da década de 1980, a *orientación autonomista*, tal e como aquí a caracterizamos, superou en presenza pública no conxunto da sociedade galega tanto á *orientación reintegracionista* como, a partir de 1985, á *orientación lusofonófila*.

A *orientación autonomista plenamente endonormativa* presenta, desde 1980, un forte arraigamento nos círculos académicos da Universidade de Santiago de Compostela onde conta co apoio e amparo explícito dos Departamentos de Filoloxía Románica, de Filoloxía Hispánica e de Filoloxía Galega. Así e todo, con ser o amparo destes Departamentos da Universidade de Santiago de suma relevancia para a *orientación autonomista*, non hai dúbida de que o grande e máximo valedor desta corrente codificatoria dentro desta Universidade foi, desde a súa creación en 1971, o Instituto da Lingua Galega quen sempre destacou tanto polo seu labor de investigación na realidade (socio-)lingüística do presente e do pasado de Galiza como polo seu apoio incondicional á consideración da galego como lingua de seu e, por conseguinte, pola reivindicación e polo uso dunha variedade estándar autónoma e propia para o noso idioma.

Con todo, malia que o ILG, desde a súa fundación, fose a institución académica máis sobranceira no labor necesario de acadar un coñecemento axeitado da realidade (socio-)lingüística galega presente e pasada, esta institución dependente da Universidade de Santiago sempre foi obxecto da crítica constante e feroz dunha parte da *orientación reintegracionista* que non dubidou en afirmar que este instituto universitario, por unha banda, non tiña outro obxectivo que non fose a dialectalización da lingua galega como paso previo cara á fagocitación do noso idioma polo castelán e, por outra, era unha institución ateigada de individuos cunha cobiza desmesurada polos cartos e polo poder.

Tocante a esta última cuestión das supostas ansias de poder e cartos do ILG, o lingüista Antón Santamarina falaba do seguinte xeito no semanario *A Nosa Terra* poucos anos despois da fundación do ILG (Galocha e Celeiro 1978):

En realidade, hai unha subvención anual, é a única, da fundación Barrié, a todas luces insignificante porque son me parece trescentas mil pesetas ao ano ou unha cousa así. E, por exemplo, imaxínate a cantidade de traballo, de material e de horas que gasta en facer «standars» lingüísticos, que se investigaron cento sesenta e pico puntos de toda Galicia, desplazarte aos sitios, pagar estancia alí e estar tres días polo menos en cada sitio, pagarlle á xente que entrevista... e eso costa unha chea de miles de pesetas. O resto, ese gasto de material e esas cousas pois subvenciónanse máis ou menos con esto, pero despois non hai outras axudas de naide e os que traballamos aquí coma investigadores somos ou profesores adxuntos, ou becarios, ou contratados por algo, ou seña que a actividade que facemos máis ou menos na Faculdade poi canalizámola por este sentido.

Tamén, no semanario *A Nosa Terra* (Corral 1980), Constantino García argumentaba do seguinte modo:

Nós nos temos case nengunha axuda económica. O Instituto vive do esforzo persoal de toda a xente que estamos na Universidade traballando e que colaboramos gratuitamente. Non ten máis presuposto económico que as 600.000 pesetas que concede a Fundación Barrié de La Maza. ¿Por qué hai dous mil millóns de pesetas para ensinar catalán e non para ensinar galego?...

Noutras ocasións o ILG foi acusado de prepotencia e dun talante pouco democrático pois, en opinión de Xosé Ramón Pena (1985):

Ben é certo que neste sentido o I.L.G e demais normativizadores oficiais actuaron –e actúan– cunha prepotencia que nos nosos tempos somente se ve nalgún subsecretario sociolista. Ben é verdade, igualmente, que as actuacións e rogativas dalgún lusista desesperarían ao mesmísimo Eça de Queirós, pero vaia en axuda destes últimos que a prepotencia dos primeiros é directamente culpábel de que un problema resolvíbel nunha xuntanza de café se teña desprazado ás aulas. E digo ben de café, porque non é unha xuntanza de filólogos, eses seres extraños e ruíns capaces de transformar un idioma vivo nunha lingua indoeuropea que se perdeu no Séc. III a.X.C”.

A subxectividade que presidía todo ese tipo de acusacións contra o ILG (se se me permite, outra volta, a defensa explícita desta institución académica) ponse de manifesto nestas poucas liñas da autoría de Francisco Fernández Rei (1991: 45):

A Universidade non pode cesar no potenciamento da lingua propia de Galicia; e para iso ten unha boa panca –por suposto que unha delas, non a única existente– no Instituto da Lingua Galega, que coas súas luces e coas súas sombras, cos seus acertos e o seus erros, coas enormes doses de voluntarismo dos seus membros que –agás no caso dos bolseiros– nunca percibiron unha remuneración polo traballo desenvolvido, a maiores das obrigas do seu labor académico diario, nestes case vinte anos en que foi dirixido por Constantino García axudou á dignificación do uso da lingua galega no ámbito universitario e a súa promoción no ensino non universitario, ademais de contribuír grandemente ó coñecemento da propia lingua e o seu recoñecemento científico no campo da romanística.

Así e todo, malia o intenso e feroz ataque da *orientación reintegracionista* e da *orientación lusofonófila* ao ILG (tamén contra a RAG) en tanto que institución máis activa ao longo dos anos oitenta en prol da defensa da idea do galego como lingua de seu; as NOMIG 82, na década dos anos noventa, ampliaron, progresivamente, o seu espazo de aplicación efectiva cara a ese sector da nosa intelixencia que, con mostrarse relativamente crítico coas institucións responsables da elaboración das NOMIG 82, ao fin e ao cabo, coincidía coa RAG e co ILG na visión do galego como lingua de seu (isto

é, nomeadamente, cara ao conxunto de publicacións e intelectuais vinculados coa AS-PG e coa Mesa para a Normalización Lingüística).

No tocante ao ámbito educativo, con seren as NOMIG 82 normas oficiais e, daquela, de obrigado cumprimento no ámbito do ensino e da administración, esta proposta normativa encontrou, ao longo dos anos oitenta, un destacado foco de resistencia no ámbito do ensino medio como se deduce do feito de que o xa mencionado *Manifesto por un acordo necesario* redactado o 14 de marzo de 1986 por profesores licenciados de Lingua Galega e Literatura Galega do Seminario de Língua e Literatura Galega do Instituto de Bacharelato “Salvador de Madariaga” (Seminario 1986), tras ser remitido a diferentes centros de Ensino Medio así como a Colexios Universitarios do noso país, fora asinado por un grupo de profesores de Lingua e Literatura galega que, naquela altura, estaban a realizar o seu labor profesional no contexto da educación secundaria ou universitaria de Galiza.

O Seminario de Lingua e Literatura Galega do Instituto de Bacharelato “Salvador de Madariaga” estaba integrado, naquel momento, por I. Pérez Pascual, A. Reboleiro González, Servando Santos Paz, Luciano Rodríguez Gómez, Manuel Castelao Mexuto, Tareixa Roca e Mercedes Doallo Bempica.

Entres os dezaioito primeiros asinantes deste *Manifesto por un acordo necesario* encontramos, ao pé dos nomes xa mencionados, outras personalidades como: Carlos Paulo Martínez Pereiro, Xosé Ramón Freixeiro Mato, Elisardo López Varela, Manuel Ferreiro Fernández, Joám Carlos Rábade Castinheira, Pilar Pallares García e Xose Mª Dobarro Paz

No *Manifesto por un acordo necesario* (Seminario 1986: I) podemos ler:

A lingua da Galiza é o galego. De admitirmos isto –que pola nosa parte está fóra de toda dúbida– resulta evidente que o noso idioma debe tamén estar lonxe de todo exclusivismo e manipulación. Sen embargo, a situación é hoxe tal (dadas as maneiras impositivas e unilaterais dos que detentan o poder que a normativización –e mui en especial a ortográfica– se ten convertido nun atranco (cando non unha escusa) á hora de abordar o vital obxectivo da normalización.

En parágrafos posteriores escriben os autores do *Manifesto por un acordo necesario* (Seminario 1986: II):

1. As actuais Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego son o resultado das directrices do I.L.G e da R.A.G. Sen tentarmos descalifica-las na súa totalidade e recoñecendo-lles o seu esforzo sistematizador, fican obsoletas, e si entón descalificadas, tendo en conta os procedimentos directos e indirectos que se seguiron para conseguir a súa implantación. A imposición máis ou menos subtil nunca debe ser –cremos– a maneira de afrontar un problema semellante. Proba, para nós, do anterior é que esta normativa non se dá consolidado nen na sociedade nen no profesorado; neste sentido, é ben significativo o feito de que, por exemplo, as publicacións directa ou indirectamente dependentes da Administración a impoñan, e que aquelas outras non dependentes apresenten unha maior pluralidade e tolerancia.

Por último, neste mesmo *Manifesto por un acordo necesario* (Seminario 1986: III) afirmase que:

A) Frente á imposición, propugnamos o diálogo e, dado que todos temos responsabilidade neste tema, procurar un acordo dentro da liberdade e da pluralidade.

B) Frente ao deterioro do idioma a expensas do castelán, propomos unha estandarización que reintegre o galego no ámbito lingüístico que lle é propio, tendo en conta as posturas existentes hoxe.

Así, e para evitar que ninguén manipule o galego como unha arma de poder e conseguirmos un ámbito de liberdade en que se pretende convencer e non vencer, propomos unha ortografía non baseada no modelo español, tomando como referencia o acordo ortográfico de 1980 e facendo fíncapé no seguinte:

1. Rexeitar:

- a representación gráfica da asimilación na ‘segunda forma do artigo’
- as contraccións do tipo ‘ó’, ‘có’, ‘cá’...
- a realización en ‘-ble’ do sufixo latino –BILEM.

2. Defender:

- unha acentuación non tirada do castelán

- a separación mediante trazo dos pronomes en posición enclítica
- reestruturación dos paradigmas verbais
- revisión de grupos cultos.”

Se lemos, polo miúdo, os parágrafos precedentes decatámonos de que, do mesmo xeito que unha lectura pausada do primeiro parágrafo permitiría situar, inequivocamente, ao *Manifesto por un acordo necesario* dentro da *orientación autonomista* (en concreto, dentro da *orientación autonomista predominantemente endonormativa*) visto que se afirma, de xeito explícito e sen ambigüidades, que o galego é lingua de seu; asemade, o segundo dos tres textos anteriores, dános unha idea do *Manifesto por un acordo necesario* como un “foco de resistencia” ás NOMIG 82 en tanto que ese código normativo ficaba caracterizado como unha proposta normativa “obsoleta” e derivada dun proceso de “imposición sutil”⁶⁶⁷.

Evidentemente, como xa vimos no seu momento, o *Manifesto por un acordo necesario* é o testemuño máis claro de que, durante a segunda metade da década de 1980, produciuse un transvasamento dunha parte non pequena da *orientación autonomista predominantemente endonormativa* (en concreto, da AS-PG) desde a súa *versión feble* cara a súa *versión forte* pois é evidente que, ao rubricar este documento e, xa que logo, ao aceptar o guión como elemento de unión entre o pronome átono enclítico e o verbo, se estaba a incrementar o grao de avexinamento ao portugués padrón.

Aínda que, na liña dun conxunto de artigos aparecidos na prensa (Freixeiro 1995, Garcia 1989, Martínez Pereiro e outros 1987) non deixemos de recoñecer o fondo de boa intención que puido ter o *Manifesto por un acordo necesario* como instrumento ao servizo da superación do conflito que se estaba a vivir na segunda metade da década de 1980 tocante á vía máis idónea para a codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua; así e todo, non coincidimos coa percepción deses investigadores de que este documento fracasou nas súas expectativas iniciais, ben pola desidia de quen realmente tiña a capacidade de superar este debate (Freixeiro 1995, Garcia 1989), ben pola

---

⁶⁶⁷ Como xa vimos, cómpre destacar que, fronte aos tres primeiros códigos normativos da AS-PG, o emprego do trazo na unión do pronome átono enclítico ao verbo sería a escolla normativa máis destacable desde documento na medida en que situaría aos colectivos que chegaron a asinar este documento (AS-PG, Asociación de Escritores en Lingua Galega e Federación de Asociacións Culturais Galegas) na *versión forte* da *orientación autonomista predominantemente endonormativa*.

oposición radical das institucións académicas oficiais (isto é, o ILG e a RAG) ao mesmo (Martínez Pereiro e outros 1987).

Nós, pola nosa banda, na esteira dos artigos publicados por Xesús Ferro Ruibal (1986a, 1986b, 1986c) no mesmo ano da aparición deste documento, pensamos que as razóns do fracaso desta nova proposta de diálogo cómpre buscalas, fundamentalmente, en dous aspectos: 1º) a pesar de aparecer como proposta de “concórdia” para o conflito normativo, xérase á marxe de dúas institucións académicas vitais para o proceso de codificación ortográfica e gramatical do noso idioma (a RAG e o ILG) e 2º) nas súas propias contradicións internas.

Agora ben, á marxe de que esteamos en desacordo coa visión das NOMIG 82 como unha proposta normativa “obsoleta” e froito dunha “imposición sutil”, cremos que, en primeiro lugar, para comprendermos o fracaso desta proposta, sería moi interesante que tivésenos en mente que, de adherírmonos, a título persoal ou como colectivo, á proposta dunha ortografía galega de consenso construída sobre a base das Normas da Comisión 80 e sobre a peaña dos sete puntos enriba citados co obxectivo de reintegrar ao idioma galego “[...] no ámbito lingüístico que lle é propio, tendo en conta as posturas existentes hoxe” (Seminario 1986: III) e de superar o conflito normativo; este acto, na práctica, implicaría que cada individuo e cada colectivo que rubricase este documento: 1º) estaría a aceptar, de xeito implícito, todo o abano de modelos normativos comprendidos entre os límites extremos de PRONT 84, por unha banda, e dunha lectura “autonomista” das Normas da Comisión 80, pola outra (isto é, entre a case aceptación plena da ortografía do portugués padrón e a *orientación autonomista predominantemente endonormativa* na súa *versión forte*) e 2º) estaría a partir do presuposto de que un encontro entre aqueles que se situaban nun destes dous polos que xa se recoñeceran (Montero 1979) e xa se mostraran (cisma na AS-PG) mutuamente excluíntes (Normas da AS-PG 79 e PRONT 84) así como nalgún punto de todo o abano de solucións posibles intermedias (en esencia, MONT 79, AS-PG 82, MONT 83, AGAL 83) era factible se se traballaba con firme vontade de diálogo e con tempo abondo.

Precisamente, dado que este documento posibilitaba adscribirse a múltiples modelos normativos así como a prácticas gráficas mesmo excluíntes entre si (é dicir, aceptar/rexeitar a ortografía do castelan/portugués padrón); nesta ambigüidade

teórica⁶⁶⁸, cremos, temos unha proba ben evidente de que a heterodoxia gráfica en que militou unha parte do colectivo de ensinantes de Lingua e Literatura Galega do Ensino Secundario ao longo dos anos oitenta non se correspondía, en contra da idea de que moitas veces se parte, cunha práctica gráfica única e uniforme senón, por necesidade, cuns hábitos gráficos abondo heteroxéneos e diversos entre si pois, evidentemente, de non ser isto así, sería esperable que, de pretendemos acadar un amplo apoio social, procurásemos unha oposición ás NOMIG 82 construída sobre unha proposta normativa comparativamente moito menos ambigua e moito menos aberta (cando menos, tan coherente como aquela que pretendíamos “superar”).

Bótase de ver que, se dentro do arco de heteroxeneidade e de diversidade gráfica que posibilitaba este texto non se excluía a convivencia en “paralelo” de modelos normativos dos cales algúns lingüistas interesados por este tipo de cuestións xa eran plenamente conscientes da súa incompatibilidade mutua; isto implica que, no fondo, por volta de 1986, o colectivo de ensinantes que rubricou este documento non era plenamente consciente das esixencias teóricas e prácticas que se derivaban da consideración do galego como lingua de seu.

Ao noso xuízo, o feito de que un conxunto de profesores redactaran e asinaran, nos termos que arriba figuran, o *Manifesto por un acordo necesario* non deixa de ser un testemuño de que, contra mediados da década de 1980, entre o profesorado de ensinanzas medias aínda non existía unha consciencia moi clara das consecuencias a tirar desta premisa teórica básica pois, de ser así, habería moito máis tento no tocante ao abano de diversidade gráfica que se toleraría, na propia redacción do texto e, por último, unha postura máis realista verbo das posturas normativas que eran susceptibles de entendemento.

Neste sentido, e para que nos fagamos unha idea das contradicións internas que se deducen da lectura do *Manifesto para un acordo necesario*, abondaría con pór o acento sobre o feito de que, se se afirma que se desexa unha “[...] unha ortografía non baseada no modelo español” (Seminario 1986: III), non semella moi coherente con esta afirmación inicial que na propia redacción do texto se faga uso dos “grafemas símbolo”

---

⁶⁶⁸ Con respecto ao *Manifesto por un acordo necesario* escribe Oscar Diaz Fouces (2001: 19): “O manifesto defende, em síntese, a necessidade de rejeitar as representações gráficas espanholizadas do Decreto 173/1982 e de iniciar um período de distensão para debater as necessidades reais da codificação da língua, longe das imposições vividas nos últimos anos”. A interpretación en clave inequivocamente reintegracionista do *Manifesto por un acordo necesario* (Díaz 2001, Rábade 1986a) xunto coas visións deste documento como parte do denominado tradicionalmente *reintegracionismo de mínimos ortográficos* (Freixeiro 1995, García 1989) dan boa conta de que este era un documento ben vacilante e, por conseguinte, susceptible de múltiples lecturas e interpretacións.

da ortografía do español. Certamente, este tipo de incoherencias internas son só viables en tanto en canto hai unha indefinición teórica que, para nós, sería consecuencia: 1º) dunha ausencia de consciencia plena das esixencias teóricas e prácticas que se derivan da afirmación de que o galego é lingua de seu e 2º) da necesidade de reunir ao abeiro dun mesmo documento unha serie de colectivos que, no fondo, naquel momento, xa non eran compatibles entre si (p.e. AS-PG e a AGAL).

Aínda que, inicialmente, o *Manifesto por un acordo necesario* fora redactado e asinado como un documento pensado para a súa aplicación exclusiva no ámbito do ensino (Rábade 1986a: 235, Seminario 1986: II), o deseño deste xeito de discrepar coas NOMIG 82 que contaba co apoio inicial de “[...] máis de 200 firmas de profesores de galego licenciados [...]” (Mesa para a Normalización Lingüística 1986: 11) transcendeu o estrito espazo educativo cando, segundo se dá a coñecer nas *Conclusiones do Encontro: estado actual da normalización lingüística (análise da política oficial e alternativas)* editadas pola Mesa para a Normalización Lingüística (1986: 15), o conxunto de colectivos convocadores deste *Encontro: estado actual da normalización lingüística (análise da política oficial e alternativas)* celebrado en Santiago de Compostela durante os días 18, 19 e 20 de abril de 1986 (isto é, a Asociación de Escritores en Lingua Galega, Asociación Sócio-Pedagóxica Galega e Federación de Asociacións Culturais Galegas) xunto coa Associação Galega da Língua en condición de entidade mantedora asumiron a totalidade das *Conclusiones do Encontro* e, xa que logo, con elas, todas as contradicións internas asociadas ao *Manifesto por un acordo necesario*.

Segundo a bibliografía que dá noticia deste *Encontro* (García 1989, Martínez Pereiro e outros 1987), cincocentas serían as persoas que asistiron a este *Encontro* e, por conseguinte, quíntas serían as persoas que aceptaron as *Conclusiones deste Encontro*.

Precisamente, para pór en práctica a globalidade das *Conclusiones do Encontro* (entre elas, por suposto, o *Manifesto por un acordo necesario*), a Asociación de Escritores en Lingua Galega, a Asociación Sócio-Pedagóxica Galega, a Federación de Asociacións Culturais Galegas, o Colectivo de Profesores Promotores do Manifesto e a Associação Galega da Língua (Mesa para a Normalización Lingüística 1986: 15) deciden crear, con data do 20 de abril de 1986, a Mesa para a Normalización Lingüística de tal xeito que (cando menos, no plano das intencións), desde este momento e até a publicación das NOMIG 03, esta asociación así como o conxunto de colectivos que a integraban ficarán vinculados ao modelo de disensión coas NOMIG 82 que marcaba o

documento redactado polo Seminario de Lingua e Literatura Galega do Instituto de Bacharelato “Salvador de Madariaga”. Así pois, a Mesa para a Normalización Lingüística, ao nacer co propósito de espallar o *Manifesto por un acordo necesario* e, por conseguinte, ao propugnar o uso do guión para unir o pronome átono enclítico co verbo, ficaba, por unha banda, inserta na denominada *versión forte* da *orientación reintegracionista predominantemente endonormativa* e, por outra, pexada polas contradicións internas subxacentes ao *Manifesto por un acordo necesario*.

Cómpre lembrar que, aínda que entre os colectivos que apoian as *Conclusiones do Encontro* estivese a Asociación Galega da Língua, este mesmo colectivo en 1986 (COM/AGAL 1986) asina un documento onde se rexeita, radicalmente, o uso da ortografía do castelán para a escrita da nosa lingua. Bótase de ver, pois, que, a pesar de que Manuel Rivas (1988) escribira no xornal *Diario de Galicia*: “Ata o de agora AGAL era para min unha sigla máis cunha posición moi definida na aburrida liorta da normativa lingüística”, a AGAL, nesta segunda metade da década de 1980, non estivo exenta de comportamentos, cando menos, contraditorios e vacilantes.

No tocante á participación da Asociación de Escritores en Lingua Galega (AELG) neste “foco de resistencia” ás NOMIG 82, por boca do seu presidente Uxío Novoneyra (Beceiro 1989, Mascato e Carballa 1989), sabemos que esta asociación, por volta de 1989, desexaba unha revisión da nosa normativa para acadar unha unión entre as diferentes opcións idiomáticas existentes no país e, ademais, que (Beceiro 1989):

[...] se faga con urxencia esta revisión, con presenza de todas as opcións que hoxe existen no noso país, habida conta de que a Real Academia Galega non é unha Academia da Lingua e non acolle no seu seo a moitas das persoas ou entidades con importante incidencia cultural en Galicia.

Por outra banda, dentro do espazo da prensa escrita, o único xornal integramente en lingua galega, *O Correo Galego* (na actualidade, *Galicia Hoxe*), segue, desde a súa fundación o 6 de xaneiro de 1994 as NOMIG 82 mentres que o único semanario en galego, *A Nosa Terra*, desde a súa última etapa en 1977 até a publicación das NOMIG 03 (*A Nosa Terra* 2001), traballaba, nomeadamente, coas Normas da AS-PG 79, coas Normas da AS-PG 80/1 e coas Normas da AS-PG 80/2 aínda que, ben a miúdo, aceptaba colaboracións redactadas en atención a outros códigos gráficos (mesmo en

portugués padrón)⁶⁶⁹. Igualmente, saen á rúa de acordo coas directrices normativas das NOMIG 82 a revista mensual *Tempos novos* así como as revistas trimestrais *Grial*, *A Trabe de Ouro* e *Encrucillada*.

Precisamente, con respecto as actitudes do semanario *A Nosa Terra* con respecto ás NOMIG 82, o escritor X. L. Méndez Ferrín (Mascato e Carballa 1989) criticaba con moita dureza a este semanario galego por non seguir as NOMIG 82 pois esa era, en opinión deste escritor, unha actitude pouco patriótica que, ao cabo, outorgaba argumentos ao “inimigo” en contra do noso idioma.

Por último, cando o galego está presente na radio, na televisión ou nas empresas editoriais (Edicións A Nosa Terra, Edicións do Castro, Edicións do Cumio, Editorial Galaxia e Edicións Xerais de Galicia), é maioritario o seguimento das NOMIG 82. Con todo, até a publicación das NOMIG 03, Edicións Laiovento incluía unha lenda no interior dos volumes publicados por esta editorial onde se facía mención ao respecto á “opción gráfica” empregada polos autores dos textos editados até que non se chegase a unha “normativa de consenso para a lingua galega”. Por outra banda, aínda que Edicións Baía, ao longo dos anos noventa do século pasado publicou libros de texto onde se seguía o *Manifesto por un acordo necesario* (Seminario 1986), desde o ano 2000, semella que realiza as súas publicacións segundo o modelo normativo das NOMIG 95⁶⁷⁰.

Por outra banda, se no ámbito do ensino medio encontrabamos un dos núcleos máis significados na disensión parcial coas NOMIG 82, os partidos políticos de corte nacionalista (non só, como xa vimos, o nacionalismo de esquerdas antisistema do tipo da Unión do Povo Galego) constituirán outro dos centros destacados na desavinza parcial coas NOMIG 82 ao longo da década de 1980.

En 1986, verbo desta cuestión, o escritor X. L. Méndez Ferrín escribía o seguinte no xornal *La Voz de Galicia* (1986):

---

⁶⁶⁹ Tocante ás prácticas lingüísticas do semanario *A Nosa Terra* opinaba deste xeito Mauricio Castro López (1995): “É importante puntualizar que a corrección que fago é dentro das coordenadas da norma de mínimos pola que ANT opta 2, pondo en evidencia en primeiro lugar a ‘cissom’ que a respeito desta normativa protagoniza o vosso semanario, ao decidir eliminar o traço de unión entre o verbo e o pronome enclítico (ex. *Faleiche por Falei-che). A qué se debe esta decisión?”. As palabras de Mauricio Castro López dan conta, ben ás claras, de que o semanario *A Nosa Terra* moveuse, preferentemente, na órbita da *orientación autonomista predominantemente endonormativa* na súa *versión feble* ao non aceptar o uso do guión como marca de unión entre o pronome átono enclítico e o verbo.

⁶⁷⁰ Os libros de texto publicados por María Luísa Andrade Pérez e outros (1990a, 1990b, 1990c) serían magníficos exemplos desta afirmación. Pola súa banda, o manual de texto publicado no ano 2002 por Isabel Arcay Veira e Begoña Martín Acero (2002) sería un claro testemuño de adecuación ao modelo normativo derivado das NOMIG 82/NOMIG 95.

Cando nós ensinabamos o idioma a grande número de persoas, na década de 1960, sospirabamos por unha normativa, e mesmo puxemos en práctica un congreso de profesores de galego que tomou acordos mínimos. O galego retrocede, Galicia morre. Todo parecía indicar que era necesario regular o idioma se aspirabamos a ensinalo nas escolas, introduciilo nos medios de comunicación, facer de el unha lingua empregada correntemente nos órganos da administración. Ningunha tarefa máis patriótica que esa diciamos.

O ILG veu cumprir tal misión. Elaborou as normas, soubo impoñerllas a unha Academia inoperante, decretounas o goberno autonómico. Pasaron a ser as normas da administración pública, as normas con que se ensina obrigatoriamente o galego. Isto é un paso adiante e só un louco pode aspirar a desfacelo.

¿Que queremos? ¿Botar abaixo este logro, modesto pero importantísimo? ¿Anaquizar a actual situación como queren Beiras, e Mariñas e Camilo Nogueira, facéndose eco irresponsábel do bizantinismo? ¿Permitir que calquera profesor de galego con ‘ideas propias’ poda escribir o seu sílabus e desconcertar aos meniños do Instituto que na aula de acarón son desconcertados a súa vez por outro mestre con ideas propias autor do seu catón particular?

Bótase de ver que o artigo anterior do escritor X. L. Méndez Ferrín dá conta da discrepancia coas NOMIG 82 en que se situaban os partidos políticos que, por volta de 1986, integraban o abano do nacionalismo galego; isto é, o Bloque Nacionalista Galego, o Partido Socialista Galego-Esquerda Galega e, por último, Coalición Galega.

Catro anos máis tarde, o Grupo Parlamentar do Bloque Nacionalista Galego (1990) presenta , con data de 8 de febreiro de 1990 e coa sinatura de Xosé Manuel Beiras Torrado e Maria Pilar Garcia Negro, ante o Parlamento de Galiza unha *Proposición non de Lei* onde se solicita:

En tanto non se discuta e elabore por todas as partes implicadas unha normativa de concórdia que supere a división actual, o Goberno Galego eliminará calquer medida represiva que prexulgue a produción en galego e distribuirá equitativamente os fondos destinados á promoción e libros e outros textos en galego, con independencia da súa filiación ortográfica. Sendo o idioma galego patrimonio de todos os galegos, o Goberno Galego, en calidade de garante máximo deste dereito democrático, velará polo

cumprimento estrito da cobertura administrativa e financeira a todo o emitido en galego, e con distribución de fondos que se fará en nome de criterios xustos e obxectivos: compra por igual de todos os libros, distribución de todas as publicacións, subsídios concedidos a todas as entidades implicadas na produción cultural galega.

Uns meses máis tarde, en concreto o 4 de abril dese mesmo ano, o Partido Socialista Galego-Esquerda Galega (1990: 231) presenta outra *Proposición non de Lei* ante o Parlamento de Galiza onde se insta a Real Academia Galega a:

[...] estudar a revisión da normativa oficial, tendendo a súa máis ampla aceptación e atendendo á evolución do uso social do idioma galego, consideranto os estudos que lle presenten as institucións e asociacións interesadas na consecución dunha normativa unificada para a lingua galega, e o seu propio criterio.

Ademais, nesta mesma *Proposición non de Lei* o Partido Socialista Galego-Esquerda Galega (PSG-EG 1990: 231):

2.- Insta ao Goberno Galego e ás institucións autonómicas e oficiais a que, mantendo o necesario uso dunha normativa oficial do idioma galego, non consideren o requisito da súa utilización nos casos específicos das axudas á creación literaria e das subvencións directas ou indirectas a outras iniciativas culturais e editoriais.

3.- Require ao Goberno Galego para que, en evitación de prexuízos que lle poidan causar ao proceso de normalización da lingua os conflitos na comunidade educativa e os problemas pedagóxicos derivados da utilización na docencia de distintas normas lingüísticas, vele por que os profesores que utilicen a lingua galega e a ensinen se atean a normativa, mais baseando esta política na apelación á responsabilidade dos ensinantes, e non en medidas de coacción ou represión.

Tocante á *Proposición non de Lei* presentada polo Grupo Parlamentar do Bloque Nacionalista Galego, por medio do xornal *La Voz de Galicia* (1990) sabemos que o Departamento de Filoloxía Galega da Universidade de Santiago de Compostela pronunciouse totalmente en contra desta iniciativa parlamentaria porque: “«a existencia dunha única normativa lingüística é imprescindible para avanzar no proceso de normalización lingüística»”; e ademais, a aprobación desta iniciativa parlamentaria:

«suporía invalidar, de feito, a actual normativa lingüística oficial e fomenta-la proliferación de normativas promovidas por grupos ou individuos particulares, que terían que se aceptadas todas elas, sen exclusión ningunha, polos poderes públicos».

Verbo das intencións reais do Bloque Nacionalista Galego coa súa *Proposición non de Lei*, e en resposta a unha carta previa de X. L. Méndez Ferrín publicada o 26 de febreiro de 1990 no xornal *El Faro de Vigo*, a lingüista Maria Pilar Garcia Negro(1990b) opinaba do seguinte xeito⁶⁷¹:

O primeiro que deben saber as lectoras e os lectores de El Faro de Vigo é o que a nosa Proposición non de Lei demanda: un reparto equitativo dos diñeiros públicos galegos destinados á subvención da produción escrita en galego, que se traduxa en compra de todas as publicacións en galego, axuda por igual a todas as asociacións ou entidades que fan difusión activa do idioma e respecto á liberdade de creación literaria. Isto é: a que o diñeiro que todas as galegas e galegos pagamos revirta por igual sobre todo o que se produce en galego. [...]

O BNG non postula nen o caos nen a anarquía, senón, moi polo contrario, que se deixe respirar a todo o mundo, que non se utilicen diñeiros públicos para beneficios privados e que estableza a unidade de criterios normativos sobre a concórdia e non sobre a imposición. Mais é certo que, agora e aquí, non estamos a falar de normativas: estamos a falar de pesetas, de diñeiro que os poderes públicos galegos manexan indiscriminadamente, excluindo o que non reforza a súa política e colocando arreo sobre o galego o letreiro de ‘Reservado o dereito de admisión’.

Pola súa banda, no xornal *La Voz de Galicia* do 18 de abril de 1990, Xosé Manuel Beiras Torrado (1990) resumía, deste xeito, a vontade real que inspiraba a iniciativa parlamentaria do Bloque Nacionalista Galego:

---

⁶⁷¹ Ademais de que en resposta ao Departamento de Filoloxia Galega da Universidade de Santiago, Maria Pilar Garcia Negro (1990a) insistira nos seguintes argumentos, nunha entrevista concedida ao semanario *A Nosa Terra* (1990) esta mesma investigadora aseguraba que: “Practicar a imposición e a intransixencia, cunha normativa que non foi consensuada, cando o galego está desasistido, é restar extensión ao uso. Esta falta de diálogo, non entre grupellos, senón entre tres ou catro opcións, como moito, que había e que se terían que sentar na mesa, nunca foi recoñecida e nunca se aprestaron, despois de múltiples chamadas, a un diálogo que sería imprescindible para poder falar –e con boa vontade podíase facer nun prazo non superior a un ano- para acadar así unha concórdia normativa.

O BNG presenta unha sensatísima e mesuradísima iniciativa parlamentar pra que a normativa oficial transitoriamente vixente hoxe non merme a creatividade literaria dos escritores galegos, non discrimine a distribución de fondos públicos legalmente destinados a promover o arriquecemento da cultura literaria galega, non conculque o pluralismo constitucional na seara da creación do idioma, non se empregue como arma represiva precisamente contra quen a tradición científico-cultural do nacionalismo galego dende os Precusores, ou sexa, a tese de que o galego forma parte do tronco lingüístico galego-portugués, cousa que polo demais aínda non se atreveu a negar no plano teórico ningún filólogo «normativizado», por moi hipócrita ou tartufo que il sexa –e hainos a esgalla– anque na práctica teimen tan obsesiva com inútelmente en substituir ese paradigma por un fetiche galego-español.

Na esteira de Maria Pilar Garcia Negro e Xosé Manuel Beiras Torrado, Francisco Rodríguez Sánchez (1990) –agora, como réplica a un artigo publicado de Manuel Rivas (1990) no xornal *La Voz de Galicia* no cal este escritor se manifestara en contra de calquera dinámica de disensión normativa coas NOMIG 82⁶⁷², opina deste xeito no xornal *La Voz de Galicia* do 24 de marzo de 1990⁶⁷³:

---

⁶⁷² Neste artigo, Manuel Rivas (1990) afirmaba que: “Nin sequera se dá a circunstancia de que a actual normativa sexa mala nin que eu sexa sabio, pero podo asegurarlle a Rodríguez que se outra houbese eu cumpríriaa con gusto e humilde disciplina. ¿Por que? Porque creo que os problemas do galego son outros e moi graves, e doenme coma cen dagas e atravesando a gorxa da estirpe. O problema é que son escasos, escasísimos, os profesores, funcionarios e periodistas, que usan o galego no exercicio da súa función e sería mágoa que agora, xusto agora, desputen entre eles”.

⁶⁷³ Lémbrese que, en 1982, segundo a crónica do semanario *A Nosa Terra* (1982) sobre *II Encontro nacional sobre a situación lingüística: A normativa*, Francisco Rodríguez Sánchez opinaba, en nome da Unión do Povo Galego, do seguinte xeito verbo da nosa polémica normativa: “[...] o problema lingüístico hai que ollalo desde unha perspectiva de soberanía nacional, elaborando unha normativa lingüística saída desta perspectiva. Para cumprir con estas premisas, a normativa debe ter en conta o tronco común do galego, o lusobrasileiro pero esta normativa hai que facela non de modo chauvinista, senón desde o punto de vista social, xa que a salvación do galego correspóndelle ao povo. Así propón como puntos básicos qué a alternativa poida ser asimilada polo povo reintegrándose pero sen perder a identidade do país, tendo en conta os sentimentos nacionais e as conquistas sociais. Asimesmo referiuse a que non se podía facer unha alternativa que non ia ser aplicada pola base social, ‘iso é botar o carro antes dos bois’. Referíndose a que mentres esta base social aínda non tivese asumida a normativa da AS-PG, como non a ten, non se pode cambiar por outra. Logo manifestou que hai que desproblematizar a ortografía e facer un achegamento práctico ao portugués, utilizando os seus dicionários e os seus libros para rematar afirmando que as meteduras de pata do reintegracionismo poden ser irreversibles xa que ‘non podemos xogar coa conciencia dun povo’”. Nese mesmo *Encontro*, outra volta segundo o relato do semanario *A Nosa Terra* (1982), Maria Pilar Garcia Negro afirmaba, en representación da Asamblea Nacional-Popular Galega (AN-PG), que este partido político procuraba: “- Descontaminación da influencia sometida polo dominio español. – Unha ortografía clara, económica e que poida usarse e que poida ser identificada pola xente como galega. – Unha ortografía que foi usada polo povo, xa que as impostas polo poder moi poucas triunfaron. Tampouco nos podemos agarrar ao galego medieval, adoptando a forma que máis nos conveña que é acercándonos ao tronco lusobrasileiro co que ninguén nos pode negar a identidade, pero o que tampouco podemos perder é a especificidade que hoxe ten o galego. Xa por último afirmou que ‘a escrita é para a fala e non a fala para a escrita, polo que nós hoxe seguimos na defensa das normas primitivas da AS-PG, sendo conscientes de que ese proceso non se rematará mentras non teñamos un poder galego’”.

Ao BNG o único que lle interesa é que os fondos públicos non se manipulen, que a liberdade de expresión e criación se potencie, que a cultura galega sexa plural e variada, que da diverxencia normativa naza un acordo, partindo da consideración de todas as posicións existentes.

Con respecto á actitude do Bloque Nacionalista Galego na década de 1990 cara ás NOMIG 82, nun artigo publicado en 1997 no xornal *La Voz de Galicia* da autoría de Xesús Alonso Montero (1997) podíamos ler o seguinte:

Hoxe por hoxe, o Bloque –que parece que xa non postula o lusismo–, ofrece, en importantes publicacións súas e nos escritos de significativos dirixentes seus, un alarde –digno da mellor causa– de polimorfismo e heterografías.

Tres anos máis tarde da publicación deste artigo de Xesús Alonso Montero, nunha rolda de prensa celebrada no Parlamento Galego con data de 13 de xaneiro do ano 2000 recollida nos xornais *El Correo Gallego* (2000), *El Mundo* (2000) e *La Voz de Galicia* (2000) así como nunha entrevista para o semanario *A Nosa Terra* (Eiré 2000), a deputada do Bloque Nacionalista Galego Maria Pilar Garcia Negro afirmaba que o seu partido político, segundo o “[...] criterio aprobado pola Asemblea Nacional do 98” (*La Voz de Galicia* 2000), utilizaría nos comunicados oficiais e nas institucións que goberna “[...] a normativa oficial, ó que está obrigada polas leis” (*El Correo Gallego* 2000) e na súa documentación interna “[...] a normativa da Asociación Sócio-Pedagóxica Galega, con algunhas actualizacións”⁶⁷⁴. Por outra banda, ante as preguntas dos xornalistas nesta mesma rolda de prensa (*El Mundo* 2000), a deputada Maria Pilar Garcia Negro admitiu que “se o BNG chega ó poder autonómico, traballará a prol dunha normativa máis próxima ó portugués”.

Precisamente este tipo de actitudes ambivalentes dan pé para que, outra volta, o escritor X. L. Méndez Ferrín (2000) critique esta ausencia de compromiso do Bloque

---

⁶⁷⁴ Segundo as referencias contidas no xornal *El Mundo* (2000) a esta rolda de prensa, Maria Pilar Garcia Negro estaría a pensar, exclusivamente, nos tres primeiros códigos normativos producidos pola AS-PG. Tocante a estas “actualizacións”, no xornal *La Voz de Galicia* (Blanco 2000), podemos ler: “Frente a la normativa oficial aprobada por la Xunta, el documento mencionado opta por la norma de mínimos que practican, con mayor o menor elasticidad, los integrantes de la dirección de la formación. Algunhas características son, por ejemplo, la incorporación de vocablos terminados en «íbel» *visíbel* frente al término normativizado *visible* – o la incorporación de la *z* –*servizos* o *Galiza* frente a *servicios* y *Galicia*–”.

Nacionalista Galego coas NOMIG 82 que, para este escritor, eran de obrigado cumprimento visto que derivaban dun auténtico espírito de consenso.

De todos os xeitos, aínda que o Bloque Nacionalista Galego actuase, ao longo da década dos anos oitenta e noventa, como un “foco de resistencia” fronte ás NOMIG 82 cómpre que non esquezamos o feito de que, ao igual que aconteceu cos outros núcleos de disensión de que falamos nos parágrafos precedentes, este partido político nacionalista (e, por extensión, unha inmensa maioría do nacionalismo político), malia as súas declaracións formais en prol dunha proposta normativa oficial máis achegada ao portugués padrón e a pesar dunha práctica gráfica historicamente diverxente coas NOMIG 82 (moito menos a nivel colectivo do que a nivel individual), até onde nós temos coñecemento, sempre se mantivo dentro dos límites da *orientación autonomista predominantemente endonormativa* na súa *versión feble* xa que, ademais de declararse en varias ocasións usuario e partidario dos tres primeiros códigos normativos da AS-PG, nunca renunciou a unha ortografía galega autónoma baseada no sistema gráfico do castelán e moi próxima ás NOMIG 82⁶⁷⁵.

Sexa como for, cómpre ter moi presente que o nacionalismo político, tal e como se recoñece nos propios textos da *orientación reintegracionista* (Mazas 1997) e da *orientación lusofonófila* (Vilhar 1994: 156), contra finais da década de 1990 (se cadra, xa con anterioridade), semella que se decantou, de xeito maioritario, cara ao abandono do seu reintegracionismo retórico inicial en prol dunha práctica gráfica, individual e colectiva, moito máis acorada ás NOMIG 82/NOMIG 95 visto que, fóra excepcións, na práctica, os usos gráficos do nacionalismo galego entraron nunha dinámica crecente de auto-contención cara a un uso case exclusivo das solucións normativas sancionadas por eses dous códigos gráficos aínda que, iso si, eses hábitos gráficos peneiráronse daquelas escollas gráficas que se vían como, en exceso, contaminadas polo español (p.e. a contracción *ó*, o sufixo *-ble*, a segunda forma do artigo, o demostrativo *esto*, etc.).

Precisamente, segundo Celso Álvarez Cáccamo e Mário J. Herrero Valeiro (1996: 154), Mauricio Castro López (1999a) e Xavier Vilhar Trilho (1994: 156), outros

---

⁶⁷⁵ A este respecto, reproducimos, outra volta, este parágrafo xa citado con anterioridade (UPG 1984: 11): “A ponencia cultural foino en función de dous temas principalmente: por unha parte o debate do tema da normativa e a posición a tomar polo Partido. A discusión xirou arredor da conveniencia de que figurase explicitamente a nosa definición como reintegracionistas, ou que se fixese de forma tácita, cousa que resultou ser a posición maioritaria. No fondo de este debate estaba todo o conflito no seo dos organismos de base do nacionalismo en relación co tema da normativa e mesmo as prácticas non uniformes no noso Partido. Con todo, si era unánime a afirmación da nosa pertencencia lingüística ao tronco galaico-portugués e o rechazo da normativa da alternativa españolizante que a Xunta, en concreto, tenta impor. Como normas de uso público mantéñense as aprobadas pola ASPG no ano 80”.

dous dos colectivos claves para o *autonomismo predominantemente endonormativo*, a AS-PG (=versión feble) e a MNL (=versión forte), a pesar de que en 1989, por medio dos seus presidentes respectivos naquela altura –Alberte Ansede e Xosé Manuel Sarille– (Mascato e Carballa 1989), aínda se declaran partidarios dunha normativa de concordia ou de consenso e contrarios ás NOMIG 82, comandaron, ao longo da década de 1990 (nomeadamente, na segunda metade), unha deriva clara de avexiñamento ás NOMIG 82/NOMIG 95 común, por outra banda, a todo o “[...] nacionalismo maioritario galego [...]” (Castro López 1999a). De acordo coa visión de Mauricio Castro López (1999a), no caso concreto da MNL, esta política de achegamento ás NOMIG 82/NOMIG 95 implica unha dinámica de arredamento progresivo verbo das asociacións vinculadas coa *orientación reintegracionista* (sobre todo, con respecto a AGAL)⁶⁷⁶.

Paralelamente, e dentro, así mesmo, do espazo político do nacionalismo político, a Confederación Intersindical Galega (CIG) constitúe outro dos colectivos que non aceptou a totalidade das NOMIG 82 até o punto de que, como viamos no seu momento, co obxectivo de “[...] homoxeneizar ese pequeno caos lingüístico que percebe calquera persoa que mire atentamente as publicacións que dá a luz a nosa central sindical” (CIG 1998: 6), publicaron unha proposta normativa para uso propio que situaba a esta organización sindical, claramente, na *versión forte* da *orientación autonomista predominantemente endonormativa*.

Fóra xa da órbita da *orientación autonomista* e dentro da *orientación reintegracionista*, a Associação Galega da Língua (AGAL), desde a súa creación en 1980 (e, nomeadamente, ao longo desa década), desenvolveu unha intensa actividade en favor da difusión do pensamento desta asociación así como a prol do espallamento da súa proposta normativa⁶⁷⁷. Precisamente, no tocante ao obxectivo de acadar unha maior

---

⁶⁷⁶ Aínda que Mauricio Castro López (1999a) afirme que o comportamento da MNL, por volta de 1999, rompía cos compromisos adquiridos por este colectivo co *Proxecto Alén-Miño* en 1994, cómpre deixar claro que no documento aprobado na *IV Asemblea Nacional da Mesa para a Normalización Lingüística* tan só se afirmaba que (Mesa para a Normalización Lingüística 1994: 2-3): “A Mesa segue a ter as mesmas (as que figuran no seu programa), e, neste senso convén recalcar que para nada varia o vello posicionamento. Segue-se propugnando e traballando e prol dun acordo ou consenso normativo. Segue-se a considerar como gravamento negativo a falla dun acordo ortográfico e segue-se postulando a necesidade de que as partes enfrontadas busquen unha solución e rematen cun problema excesivamente longo e negativo para a normalización do galego. A Mesa quere abrir un debate distinto e aspira-se á unanimidade e ao pleno acordo do mundo cultural galego en torno a ese proxecto de aproximación. A Mesa na súa actividade sempre tivo vocación de unanime ao considerar, de partida, que ao galego é cousa de todos e que a súa normalización debe abranger á totalidade da ‘intilixencia’ do país, o mesmo que a todos os cidadáns. Nesta nova andaina non vemos motivos para que se dea ningún divórcio, posto que non se pode interpretar nin valorar este proxecto desde vellos parámetros ortográficos ou culturais”.

⁶⁷⁷ Verbo da expansión social do ideario da *orientación reintegracionista*, Maria das Dores Arribe Dopico (1989: 451) entende que: “Sem negarmos, pois, que o Reintegracionismo avanza, apesar de tantos

predicamento do seu ideario e da súa proposta normativa, a Asociación Galega da Língua, como grupo emblemático da *orientación reintegracionista* no noso país, dótase dunha editorial propia (AGAL) así como dunha revista (*Agália*) –na rúa desde a primavera de 1985– para a difusión do ideario e propostas normativas deste colectivo.

A proposta normativa da AGAL aparecerá en 1983 baixo o título de *Estudo crítico das Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* (1983) como unha obra que, segundo Johannes Kabatek (1992: 70), baixo a pluma do profesor J. L. Rodríguez, pretende unha profunda e ampla revisión das NOMIG 82 desde o punto de vista dos principios teóricos esenciais da *orientación reintegracionista*.

En AGAL 83 destacamos a construción dun modelo normativo sobre tres principios básicos:

- (a) a harmonía co portugués,
- (b) a preeminencia da lingua escrita sobre a lingua falada,
- (c) a necesidade de marcar unha distancia considerable entre a *norma consuetudinaria* e a *norma codificada*.

De todos os xeitos, a harmonía co portugués semella ser o principio que subordina ao resto de criterios que determinan o conxunto da proposta normativa da AGAL (Rábade 1986b: 494) xa que, no caso de que dúas posibles escollas normativas (p.e. *semeear* e *sementar*) estivesen ambas as dúas documentadas na Idade Media, deberíamos optar por aquela forma que coincidira co portugués estándar moderno.

O labor de carácter máis académico desenvolvido pola AGAL semella que comparte protagonismo, desde finais da década de 1980 e, nomeadamente, ao longo de toda a década dos anos noventa, cos chamados *Grupos Reintegracionistas de Base* que se centran non tanto no labor erudito e académico como na socialización do ideario da *orientación reintegracionista*; isto é, na divulgación dos principios da *orientación reintegracionista* entre a “xente do común” (é dicir, entre aqueles que non son lingüistas) coa finalidade de que, coñecidos polo conxunto da sociedade galega (nomeadamente, pola súa mocidade) os principios esenciais da *orientación reintegracionista*, o “home da rúa” tivese información abondo para poder escoller, con plena liberdade, entre unha e outra opción do noso debate normativo.

---

atrancos, temos que reconecer que fica reducido aos sectores sociais mais cultos da Galiza e aínda non chega aos sectores populares. Isto pode comprovar-se facilmente através de publicacións e actividades que citamos”.

Entre estes *Grupos Reintegracionistas de Base* encontramos colectivos como: Assembleia Reintegracionista Bonaval (Santiago de Compostela), Assembleia Reintegracionista NH (Pontevedra), Associação Cultural Alto Minho (Lugo), Associação Cultural Reintegracionista Aquém Douro (Tui), Associação Reintegracionista de Ordes (ARO), Associação Reintegracionista Artábria (Ferrol), Clube Reintegracionista do Salnés (CRÊS) radicado en Pontevedra, Associação Reintegracionista V Irmandade (Vigo), Gente da Barreira (Ourense), Grupo Reintegracionista Autónomo Meendinho (Ourense), Movimento Defesa da Língua (MDL), O Farangulho (Viveiro), Sociedade Cultural Marcial Valadares (A Estrada).

Entre este nutrido conxunto de *Grupos Reintegracionistas de Base* consagrados ao labor de difusión, formación e posta en vigor do ideario da *orientación reintegracionista* cómpre destacar, en primeiro lugar, ao Movimento Defesa da Língua (MDL).

En 1995, aparecía o Movimento Defesa da Língua (MDL) como unha plataforma que, desde unha práctica gráfica preferente equiparable con AGAL 3, pretendía aglutinar ás diferentes asociacións vinculadas coa *orientación reintegracionista* ao redor dunha única organización social de base (aberta, horizontal e independente) co obxectivo de que, sen excluír ningunha das diferentes propostas normativas adscribíbles á *orientación reintegracionista* (isto é, AGAL 1, AGAL 2 e AGAL 3 ou mesmo algunha outra opción aínda máis achegada ao padrón ortográfico do portugués estándar), esta corrente codificatoria gozara de unión suficiente como para ser quen, primeiro, de espallar correctamente o seu ideario e, segundo, eliminar os perigos do sectarismo en que se estaba a consumir a *orientación reintegracionista* (p.e. partidarios *versus* detractores do til de nasalidade) nos últimos tempos así como o conseguente risco de debilitación que viña de seu con este enfrontamento interno (Mazas 1997).

Até onde nós temos coñecemento, unha das accións públicas máis relevantes do Movimento Defesa da Língua desde a súa fundación foi o chamamento público para que os diferentes colectivos que se consideraban parte da *orientación reintegracionista* se reunisen en Santiago de Compostela o 15 de decembro do ano 2001 co obxectivo de redactar e asinar o *Manifesto unitario do reintegracionismo na Galiza* (tamén chamado *Manifesto 15D*) onde se pode ler (Fernández 2001a: 551-552):

Denunciamos o silenciamento de que continuamos a ser objeto. Independentemente de qualquer reforma que a RAG fizer da sua norma, o minimamente exigível, de acordo

com os direitos democráticos e com a igualdade entre as pessoas, será que se reconheça a nossa existência, o qual não sucede hoje, porquanto nem sequer podemos escrever em galego-português em igualdade de condições. Enquanto a visão galego-portuguesa da língua não seja considerada como um interlocutor válida na planificação do idioma, qualquer reforma normativa deixará sem resolver o problema lingüístico.

Asinarán o denominado *Manifesto 15D* os seguintes colectivos: Agir, Assembleia Nacional Antimilitarista (ANÁ), Assamblea Reintegracionista NH, Associação Cultural Alto Minho, Associação Galega da Língua (AGAL), Fundação Artábria, Movimento Defesa da Língua (MDL), Associação Cultural Reintegracionista Aquém Douro, A Gente da Barreira, Nós-UP, Primeira Linha, Sociedade Cultural Marcial Valadares, V Irmandade, Mulheres Nacionalistas Galegas, Arma-danças.

Posteriormente, con data do 23 de febreiro do 2002 en Santiago de Compostela, os colectivos reunidos para a redacción e sinatura do *Manifesto 15D* (nomeadamente, a Associação Galega da Língua, a Fundação Artábria e o Movimento Defesa da Língua) fundan unha nova asociación chamada Assembleia da Língua (2002)⁶⁷⁸:

Com o intuito de coordinar esforcos de persoas e colectivos para activar socialmente uma ampla concepción galego-portuguesa da língua e da cultura. A Assembleia concebe que tanto o reconhecemento definitivo e efectivo da relativa unidade da língua da Galiza e doutros países, sociedades e territorios, nas sua origens, história e presente, quanto a prática social conseqüente na fala e na escrita comum, são os únicos caminhos efectivos e portanto realmente possíveis para a sociedade contrapesar e eventualmente reverter o processo de crescente dominação lingüística e cultural do espanhol.

Cómpre destacar que os colectivos integrados na *orientación lusofonófila* (sen dúbida ningunha, Irmandades da Fala de Galiza e Portugal), aínda que coincidían coa *orientación reintegracionista* no tocante ao rexeitamento categórico ás NOMIG 03 pola súa aceptación da ortografía do español para a escrita do noso idioma; asemade, como xa comentáramos con anterioridade (Fontenla 2001), nunca dubidaron en auto-excluirse da *orientación reintegracionista* así como en posicionarse radicalmente en contra de calquera iniciativa que procurase a unión desa corrente codificatoria fronte á

---

⁶⁷⁸ A Coordinadora da Assembleia da Língua (2002) está constituída por Aurora Tasende Pombo, Celso Álvarez Cáccamo, Francesco Traficante Peláez, Irene Veiga Durão, José Ramon Pichel, Mário J. Herrero Valeiro, Maurício Castro, Suso Sanmartim e Vítor Meirinho.

orientación autonomista visto que se partía da premisa de que calquera oposición ás NOMIG 03 que non aceptara a identidade gráfica plena co portugués padrón estaba, no fondo a atentar contra a unidade estrutural da lingua portuguesa, a dialectalizar a lingua portuguesa e a contribuír co proxecto ideolóxico de posicionar ao español como lingua dominante e como única lingua de cultura.

Segundo a propia visión da *orientación reintegracionista* (Castro Lôpez 1998, 1999b), no tocante á divulgación do seu ideario e das súas propostas normativas, é necesario destacar o labor desenvolvido pola Associação Reintegracionista Artábria desde a súa fundación en 1992 (desde 1998, Fundação Artábria).

Segundo o relato de Maurício Castro Lôpez (1999b) para o xornal *A Nosa Terra* do traballo desenvolvido por esta asociación, o incremento no número de socios desta asociación desde menos dunha trintena de persoas no momento da súa creación até, aproximadamente, 230 socios ao redor de 1999 así como a intensa actividade cultural realizada (exposicións, cine, conferencias, etc.) no seu centro social no centro da vila de Ferrol nun contexto de fortes atrancos económicos, administrativos e organizativos así como de escaso uso da lingua galega entre a poboación máis nova, demostraban que a proposta normativa de AGAL 1 seguida por esta asociación (e, por extensión, as propostas normativas da *orientación reintegracionista*)⁶⁷⁹ non só non empecía o proceso de extensión dos usos sociais do noso idioma senón que, pola contra, nomeadamente entre a poboación máis nova por causa do “[...] carácter motivador de umha proposta gráfica que favorece a autoestima do galegofalante ante umha norma oficial que consagra a renúncia à história [...]” (Castro Lôpez 1999b), estimulaba o emprego real da lingua galega.

Por medio dunha carta dirixida ao xornal *A Nosa Terra* sabemos que a Assembleia Reintegracionista Bonaval (1995) sitúase, no tocante a opción normativa que defende, nunha posición moi próxima á Fundação Artábria na medida en que fai uso dunha práctica gráfica moi próxima a aquela que se deriva de AGAL 83.

Por outra banda, algúns deste grupos asociativos adscritos á *orientación reintegracionista* (todos eles moi minoritarios aínda que moi activos) contan con órganos de difusión propios das súas ideas como o folleto cultural bimensual *A Gralha* editado polo Grupo Reintegracionista Autónomo Meendinho ou o *Boletim de Língua* que baixo a denominación de *Constantinopla* edita a Assembleia Reintegracionista

---

⁶⁷⁹ Lémbrese que, no MANUAL 98 (Castro Lôpez 1998: 56), xa se declaraba que a Fundação Artábria seguía o modelo normativo de AGAL.

Bonaval. Ademais, o Movemento Defensa da Língua publica outro *Boletim* co título de *Em Movimento* que se complementa cuns *Cadernos do Movimento* denominados *Lentura*.

Con todo, malia toda esta actividade de proselitismo desenvolvida polos denominados *Grupos Reintegracionistas de Base* e a pesar do labor de carácter máis académico efectuado pola AGAL, a presenza e o apoio público a todos estes grupos fóra dos seus propios círculos é moi reducido como proban as críticas que, desde a *orientación lusofonófila*, se verten contra a *orientación reintegracionista* acusándoa de que, con renunciar a asumir a totalidade da ortografía do portugués padrón na procura dunha certa resposta social positiva para coas súas propostas normativas, esta corrente codificatoria acadou un nivel de extensión social moi limitado.

Por último, verbo do predicamento social da *orientación lusofonófila* en Galiza, somos da opinión de que, fóra do círculo das persoas que constituíron a COM 85 (e asinaron o AOR 86) e a COM 88 (e asinaron o AOL 90) e á marxe do grupo de individualidades que participou na redacción das revistas *Temas de O Ensino* e *Nós* (ben no seu Consello de Redacción, ben como sinaturas colaboradoras) estaríamos a falar dunha presenza social case nula. A maiores, as publicacións deste colectivo, con excepción das revistas mencionadas con anterioridade e dalgúns enderezos en internet a través dos cales se difunde o seu ideario e os seus comunicados, son moi esporádicos e ocasionais. Unicamente, até onde nós sabemos, algúns xornais (p.e. o semanario *A Nosa Terra*), en contadas ocasións, recollen artigos de opinión que dan a coñecer a premisas teóricas esenciais da *orientación lusofonófila*.

Cómpre por de relevo, como se pode comprobar no xornal *La Voz de Galicia* (1986b) e en J. J. Santamaria Conde (1987), Jose Candido (1987) e Edite Estrela (1987) que a *orientación lusofonófila*, durante a segunda metade da década de 1980, semellou atopar algún eco no Partido Socialista Obrero Español (PSOE) que, daquela, gobernaba en Madrid.

Así, no xornal *La Voz de Galicia* (1986b) podemos ler:

El gobierno central,, estaría dispuesto a suscribir el acuerdo ortográfico de Río de Janeiro, que unificó la ortografía da las diferentes variantes del sistema lingüístico galaico-portugués. Así lo manifiesta e ministro de Asuntos Exteriores, Francisco Fernández Ordóñez, en una carta enviada al presidente de las Irmandades da Fala de

Galicia y Portugal, José Luis Fontenla; uno de los miembros de la delegación gallega que intervino en el acuerdo ortográfico de Río. [...]

El ministro de Asuntos Exteriores explica en su carta al presidente de las Irmandades da Fala que la adhesión compete al Gobierno Central por ser un tema de orden internacional y por lo tanto la ratificación sólo podría hacerse por España, como estado, siempre y cuando la Xunta de Galicia o el delegado del Gobierno, Domingo García Sabell, propusieran la adhesión.

Añade Fernández Ordóñez que el Gobierno central non tendría inconveniente en suscribir dicho acuerdo ortográfico en el plazo marcado, que es de dos años. [...]

José Luis Fontenla manifestó que «la ratificación puede ser un hecho histórico de consecuencias incalculables para la reintegración da la lengua de Galicia en el espacio lusitano, en pie de igualdad con el portugués y el brasileño, a las otras variantes o sistemas de lengua común de siete países soberanos; y que puede beneficiar mucho la relación entre los países ibéricos, en la economía, educación y cultura».

Por último, tocante á aceptación que podería ter os postulados da *orientación reintegracionista* e da *orientación lusofonófila* fóra de Galiza, sería interesante transcribir estas palabras de Isaac A. Estravís (A Nosa Terra 1982/1983):

É un problema, por unha parte, de ignorancia, e pola outra político. De ignorancia porque non saben que o idioma que falam é orixinario de Galiza, como foi aprobado no último Congreso da Língua Portuguesa en Lisboa, sen haber nengun voto en contra, ademais de que galego e portugués seguen respondendo a un mesmo tronco, eles non o coñecen. Pensan que se eles apoian a linha histórica –reintegracionista– do galego, pensan que apoian unha postura política, que lles ocasionaría problemas co goberno central.

Nunha liña semellante, nunha crónica xornalística (Beceiro 1989) sobre as *II Xornadas de Escritores en Lingua Galega* celebradas na cidade de Lugo no mes de abril de 1989, pódese ler:

Ante o estado das cousas, importante tamén era saber o pensamento do colegas portugueses. Egito Gonçalves e Viale Moutinho foron os convidados do país irmán. A realidade lingüística galega aos creadores lusos da impresión de telos en boa parte desorientados, como si a viran a través de espellos feitos co material do esperpento. Só así se entende que cando o xornalista pregunta en galego o escritor responda en castelán. Pero o feito que anualmente lle ven ocorrido a Gonçalves cando acude o [sic] Congreso ilustra un pouco esta situación. Nas dúas ocasións que o [sic] chegar a Galicia Egito fixo a primeira pregunta en galego o interlocutor tivo que traducir ó castelán para responder. Confesa Egito que os escritores portugueses non teñen conciencia dos problemas dos seus colegas galegos. Mais coida que hai como unha conciencia maior da necesidade de manter a lingua, que haberá unha solución pero nun longo proceso. É optimista e non pensa que «a lingua poida ser creada desde fora». Dice non poder apuntar camiños. «Ao final de varias xeracións [sic] é o pobo quen manda e non o gramático». Hai ideas que xa están a iniciar estes camiños como a creación dunha liga dos sete países lusófonos.

4. 9. A REDUCCIÓN DOS MODELOS NORMATIVOS E A SÚA RELACIÓN COS NIVEIS DE ENDONORMATIVIDADE/EXONORMATIVIDADE

Bótase de ver que, dado o elevado número de códigos normativos que apareceron en Galiza desde 1979 até 1984 (non menos de oito propostas normativas diferentes), os anos seguintes tiñan que ser, por necesidade, un camiño progresivo cara a unha práctica gráfica comparativamente cada vez menos *difusa* e, xa que logo, cada vez máis *focalizada* en tanto en canto, se ben non é estraño que os primeiros pasos na historia da escritura de calquera idioma se caractericen por un estado de *difusividade* gráfica tamén é común que, co paso do tempo, conforme xorde unha consciencia máis clara da propia identidade nacional (ou, polo menos, dos diferentes xeitos de concibir esa identidade nacional) e da necesidade duns usos gráficos relativamente máis *converxentes* por causa das dificultades (na administración, no ensino, etc.) que trae consigo, no contexto das sociedades contemporáneas, un usos gráficos relativamente *difusos*, haxa unha decantación progresiva cara a unha práctica gráfica gradualmente máis *converxente*.

Neste sentido, ao noso xuízo, a redución progresiva de modelos normativos que se produciu a partir da segunda metade da década dos anos oitenta, debería interpretarse, polo menos, á luz do que sabemos que aconteceu na historia da escritura

doutros idiomas, como manifestación visible desa deriva habitual cara a unha práctica gráfica cada vez *focalizada*.

Evidentemente, a este noso argumento, poderíase retrucar coa evidencia incontestable de que, se na segunda metade da década de 1980 (Normas da APLL e AOR 86) e ao longo dos anos noventa (Normas da CIG e AOL 90) apareceron novos códigos normativos, xa que logo, podería parecer unha afirmación errónea que nos atrevamos a caracterizar as prácticas gráficas a partir de 1985 como cada vez máis *focalizadas* e cada vez máis *converxentes*.

Desde o noso punto de vista, aínda que recoñezamos a conveniencia de non obviarmos esa circunstancia, formulamos a posibilidade de que esa evidencia irrefutable sexa compatible co noso razoamento anterior na medida en que, se profundamos na análise destes códigos normativos aparecidos con posterioridade a 1985, descubrimos en todos eles (por suposto que cada un deles de acordo cos límites fixados polas premisas teóricas de partida) o desexo de presentarse como unha sorte de “punto cero” que rompese cunha tradición dunhas prácticas gráficas que se vían, en exceso, *diverxentes* e *difusas*. Dito por outras palabras, o devezos dos códigos normativos aparecidos a partir de 1985 non era encerellar aínda máis o problema da nosa codificación ortográfica e gramatical senón ser unha solución para un conflito que era innegable e que estaba a dificultar a promoción social do galego.

A este respecto, lembremos que: 1º) as Normas da APLL, auto-proclamándose herdeiras directas do legado de concordia derivado do *Manifesto por un acordo necesario*, pretenderon aglutinar a oposición ás NOMIG 82 ao redor dunha proposta normativa que, de prescindirmos da dimensión gráfica e de centrármonos no ámbito da morfoloxía e do léxico en tanto que compoñentes onde se incrementa considerablemente o acaroamento ao portugués padrón, cabería caracterizar como unha estratexia de expansión do ideario da *orientación reintegracionista* baixo a codia da nosa ortografía contemporánea e dunha multiplicidade de opcións dobres (morfolóxicas e léxicas)⁶⁸⁰, 2º) as Normas da CIG, nacidas como unha proposta a medio camiño entre os tres primeiros códigos normativos da AS-PG e as Normas da APLL, aspiraban a ser o código normativo que acadara unha práctica gráfica relativamente máis *converxente*

---

⁶⁸⁰ Hai unha serie de datos obxectivos que apoian esta nosa afirmación: 1º) as Normas da APLL semellan responder á estratexia de expansión do ideario da *orientación reintegracionista* (en concreto, da AGAL) presentada por este colectivo no *Encontro: estado actual da normalización lingüística* por Joám Carlos Rábade Castinheira (1986a: 234) e 2º) autores da *orientación reintegracionista* (Castro López 1995) ou da *orientación lusofonófila* (Montero 1991/1994: 145) recoñecen as Normas da APLL como modelo lingüístico a seguir.

para a Confederación Intersindical Galega e 3º) o AOR 86 e o AOL 90 respondían ao anhelos de unificar todos os usos gráficos do diasistema lingüístico lusófono baixo un único e mesmo código normativo (o portugués estándar continental) de tal xeito que así rematara, de vez, cunha historia secular de usos gráficos diverxentes para a lusofonía.

Sexa como for, cando tratamos co conxunto de códigos normativos producidos en Galiza desde 1979 até o ano 2000, non deberíamos esquecer que:

1. Cando ingresa na COM 85 Xosé-Martiño Montero Santalla semella que renuncia a MONT 79 e a MONT 83 de tal xeito que, posicionado o propio redactor destes dous códigos normativos, de xeito aberto, en favor da unidade gráfica plena co portugués padrón, é lóxico que estas dúas propostas normativas ficasen relegadas a un papel cada vez máis secundario tanto para aqueles que non aceptaban a identidade gráfica plena co portugués padrón (= *orientación reintegracionista*) como para aqueles que si (= *orientación lusofonófila*).
2. As Normas da AS-PG 82, tal e como vimos que recoñecía abertamente a *orientación reintegracionista* e a *orientación lusofonófila*, son hoxe un modelo normativo de existencia puramente virtual dado que, fóra de usos moi ocasionais e esporádicos⁶⁸¹, a inmensa maioría dos seus escasos defensores iniciais (Adela Figueroa Panisse, Xosé-Martiño Montero Santalla, António Pedro Gil Hernández, José Paz Rodrigues) pasaron a integrarse na COM 85 (isto é, a defender a unidade ortográfica plena co portugués padrón).
3. As Irmandades da Fala da Galiza e Portugal renunciaron en 1985 ao seu propio modelo normativo en favor, en primeiro lugar, do *Acordo Ortográfico luso-brasileiro* de 1945 e, máis adiante, do AOR 86 e do AOL 90.
4. As Normas da Subcomisión 80 así como a lectura “*autonomista*” das Normas da Comisión 80 perderon toda vixencia tras a publicación das NOMIG 82.

---

⁶⁸¹ Unicamente, o pedagogo José Paz Rodrigues, malia declararse partidario incondicional da *orientación lusofonófila* en múltiples ocasións (Nespereira 1989), continúa a utilizar, nalgunha das súas colaboracións para o xornal ourensán *La Región*, este modelo normativo.

A maiores, é necesario ter presente tamén que, con ser verdade que aquelas persoas interesadas dun ou doutro xeito polo proceso de codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua, contemplaron os anos oitenta como unha “loita” entre “[...] etimoloxistas e fonetistas, xenuinos e populistas, reintegracionistas e aislacionistas [...]” (Queizán 1987), “[...] seis normativas distintas” (Ferro 1984b: 55) e, mesmo, até “[...] pelo menos dez normas suficientemente coerentes” (Álvarez e Herrero 1996: 148); tamén é certo que, na práctica, eran tres as propostas normativas (NOMIG 82, Normas da AS-PG e AGAL 83) que, como recoñece Francisco Salinas Portugal (Carballa 1987, Mascato e Carballa 1989), tiñan unha maior presenza pública.

Deste xeito, agás usos ocasionais, ao noso xuízo, cremos que os modelos normativos vixentes até o ano 2000 (en realidade, até a publicación das NOMIG 03) poderíanse resumir do seguinte xeito:

MODELOS NORMATIVOS VIXENTES ATÉ O ANO 2003
<p>NOMIG 82 (NOMIG 95)</p> <p>Normas da AS-PG</p> <p>Normas da CIG</p> <p>Normas da APLL</p> <p>AGAL 1, AGAL 2, AGAL 3</p> <p>AOR 86</p> <p>AOR 90</p>

Así mesmo, estes mesmos modelos normativos operativos no período cronolóxico comprendido entre o ano 1980 e o ano 2003 poderíámoslos organizar en relación ás nosas variedades lingüísticas vernáculas e tocante ao seu nivel de *endonormatividade/exonormatividade* da seguinte forma⁶⁸²:

⁶⁸² Evidentemente, desde o punto de vista dun estudoso partidario do uso da ortografía do portugués padrón (Álvarez e Herrero 1996), a situación real sería exactamente a contraria dado que as NOMIG 82 se corresponderían coa casiña de *exonormatividade plena*.

MODELO	CÓDIGO		
Interior	Interior	Endonormatividade plena	NOMIG 82 (NOMIG 95)
Interior	Interior (pr.)	Endonormatividade predominante	Normas da AS-PG Normas da CIG Normas da APLL
Exterior (p)	Exterior (p)	Semi-endonormatividade	AGAL 1
Exterior (pr.)	Exterior (pr.)	Exonormatividade predominante	AGAL 2 AGAL 3
Exterior	Exterior	Exonormatividade plena	AOR 86 AOR 90

Segundo a nosa perspectiva, bótase de ver que a redución de códigos normativos que tivo lugar a partir da segunda metade da década dos anos oitenta non foi, de ningún xeito, un proceso caótico á marxe de calquera patrón ou un desenvolvemento que obedecese, exclusivamente, á evolución dos intereses e preocupacións de cada un dos grupos que amparaba e protexía cada un dos distintos códigos normativos. Mais ben, desde o noso punto de vista, aínda que non se poida esquecer a historia do acontecido con cada un dos colectivos humanos que apoiaba cada un dos distintos códigos gráficos (lémbrese, por exemplo, o acontecido coas Normas da AS-PG 82); semella que, visto este proceso na súa globalidade, houbo unha certa decantación cara á caída en desuso ou cara ao abandono definitivo daqueles códigos gráficos que se colocaban nun certo

espazo de indefinición teórica (isto é, nunha sorte de “terra de ninguén” en tanto en canto esas propostas normativas non levaban até as súas últimas consecuencias os principios axiomáticos dos cales se dicía partir).

Así pois, de acordo coa nosa visión do proceso de codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua, do mesmo xeito que a partir de 1979/1980 a procura dunha maior congruencia interna cos principios teóricos de que se partía conduciu non só a abandonar a técnica de anos anteriores consistente en achegar solucións normativas máis ou menos “reintegracionistas” a códigos normativos, por definición, dentro da *orientación autonomista* e do mesmo xeito que esta busca de coherencia interna propiciou a aparición de novas propostas normativas inequivocamente dentro da *orientación reintegracionista*; correlativamente, esta mesma indagación no camiño da estrita coherencia coas directrices básicas do pensamento teórico propio explicaría, andado o tempo, a caída en desuso de certos códigos normativos xa que, dito con palabras grosas, eses modelos normativos, antes ou despois, comezaron a verse como saídas prácticas pouco comprometidas con respecto á globalidade de solucións normativas globais que se tiraban dos principios teóricos de que se partía.

A este respecto, ao noso xuízo, ademais de que non haxa dúbida de que a procura da máxima congruencia coa premisa teórica de que unha mesma lingua esixía unha mesma ortografía fose unha das razóns esenciais para que os promotores de PRONT 84 abandonasen o seu propio código normativo ao ano seguinte da súa publicación; cremos que, con independencia de que MONT 79 e MONT 83 fosen propostas normativas que xurdían como suxestións estritamente persoais e, xa que logo, carentes do apoio dun colectivo social, este mesmo desexo de explotar todas as potencialidades teóricas que se derivaban dunha interpretación estrita da identidade lingüística galego-portuguesa tivo moito que dicir, ao noso xuízo, no abandono ulterior destes dous códigos normativos. Dito por outras palabras, semella lóxico pensar que, unha vez que determinados colectivos e individuos concretos chegaron a estar convencidos de que unha mesma lingua demandaba unha mesma ortografía, por moi elevado que fose o nivel de achegamento ao portugués padrón que propugnaba un determinado código normativo para a escrita do galego (p.e. PRONT 84), todos eles resultasen inapropiados na medida en que daban cabida a algún tipo de diferenza gráfica verbo do portugués padrón.

A maiores, pensamos que tampouco deberíamos ter moitos problemas en admitir que, en consonancia con toda a nosa análise do acontecido no interior da AS-PG desde 1980 até 1985, a renuncia ao uso das Normas da AS-PG 82 se puidese interpretar como

outra das “vítimas lóxicas” dun camiñar constante pola senda da congruencia interna visto que: 1º) para os partidarios do *criterio histórico-etimolóxico* (isto é, do achegamento á ortografía do portugués padrón até onde permitisen os textos medievais) tras a publicación de AGAL 83, non tiña moito sentido continuar a usar as Normas da AS-PG 82 pois AGAL 83, ademais de ser obra dun colectivo comparativamente máis amplo e carente da división interna que se rexistraba na AS-PG por volta daqueles anos, avanzaba nos niveis de aveciñamento ao portugués padrón sen chegar a superar os límites fixados pola nosa *ortografía histórica*⁶⁸³ e 2º) non poucos dos seus redactores orixinais (en concreto, todos aqueles que, dous anos despois, forman a AS-PGP e, tres anos máis tarde, asumen o sistema gráfico do portugués padrón) axiña deberon percibir as Normas da AS-PG 82 como un código normativo ben insuficiente no tocante ao nivel necesario de acaroamento ao portugués padrón como mecanismo de conservación para o noso idioma.

Por outra banda, como xa vimos, dado que entre os partidarios da AGAL, tras a proposta á Comissom Lingüística da AGAL (Comissom 1989b) para introducir o til de nasalidade, a opción do uso do til de nasalidade en voces como *irmã, irmão*, etc. (isto é, naquelas secuencias que xa presentaban un ditongo nasal nos textos medievais) pasaría a ser a solución maioritaria (igualmente, o uso da forma *uma* fronte a *umha*) e, por conseguinte, visto que, na práctica, desde 1989, o modelo normativo da AGAL se achegaría aínda máis ao “ideal” dunha ortografía galega parcialmente autónoma construída segundo os moldes do *criterio histórico-etimolóxico* (é dicir, que asumira a totalidade da ortografía do portugués até os límites que permitiran os nosos documentos medievais); cabe a opción de pensar que, dentro de AGAL (e, por extensión, dentro do conxunto de colectivos adscribibles á *orientación reintegracionista*), houbo tamén unha inclinación progresiva cara ao abandono daqueles modelos normativos (nomeadamente, AGAL 1) que non puxeran en efecto todas as opcións normativas xa ensaiadas na denominada *ortografía histórica galega* (é dicir, nos textos medievais).

Lémbrese que, con AGAL 2 e AGAL 3, a *orientación reintegracionista*, ao cabo, viña recuperar, ao longo da década de 1990, un nivel de acaroamento ao portugués padrón moi similar a aquel que se experimentara con MONT 79, primeiro, e con PRONT 84 pois estes dous códigos normativos anteriores contemplaban, ben como opción, ben como solución única, respectivamente, o emprego do til de nasalidade.

---

⁶⁸³ En J. Henrique P. Rodrigues (2001: 19) recoñécese, de xeito implícito, que a aparición de AGAL 83 na escena do noso conflito normativo xogou moi en contra da permanencia futura das Normas da AS-PG 82.

Semella, pois, que, tras limitarse a *orientación reintegracionista* no seu grao de aproximación ao portugués padrón durante os anos oitenta na procura dunha resposta social o máis ampla posible, ao longo dos anos posteriores, aínda que se continuou a librar no seu interior unha “batalla” entre a necesidade dunha resposta social positiva mínima e a procura de congruencia interna, semella que o segundo destes dous criterios chegou a ter máis peso que o primeiro.

Con todo, malia que AGAL 2 e AGAL 3 chegaran a ser tendencia maioritaria (visible, nomeadamente, nos textos publicados na revista *Agália* desde 1990), isto no significa que a AGAL abandonara, completamente, a orientación que se abrira con AGAL 1 pois cómpre non esquecer que, ao longo da década dos anos noventa, continuaron a publicarse textos que, se callar polo seu enfoque claramente pedagóxico, continuaron a moverse nos límites que marcaba AGAL 1⁶⁸⁴ (isto é, non aceptan o til de nasalidade).

Xa que logo, bótase de ver que, tanto no espazo da *orientación lusofonófila* como no ámbito da *orientación reintegracionista*, houbo unha tendencia relativamente clara cara á promoción progresiva daqueles códigos normativos que se chegaron a ver como a substanciación máis perfecta dos principios reitores da postura propia e, correlativamente, houbo unha inclinación cara á marxinação daqueles códigos normativos que, nun momento dado, consciente ou inconscientemente, comezaron a ser percibidos como modelos normativos, dalgún xeito, superables. Na praxe, isto traducíuse nunha concentración progresiva de usuarios arredor daqueles códigos normativos que aparecían como paradigmas máis acabados e exemplares da *orientación reintegracionista* (isto é, AGAL 2 e AGAL 3), por unha banda, e da *orientación lusofonófila* (é dicir, AOR 86 e AOL 90), pola outra.

No tocante, agora, á *orientación autonomista*, aventurámonos coa afirmación de que, ao longo da década de 1990, se produciron unha serie de movementos que parecen falar dunha tendencia cara á restrición de uso progresivo dos códigos normativos vinculados co *autonomismo predominantemente endonormativo* en favor das NOMIG 82/NOMIG 95.

Verbo disto, convén ter moi presente que a AS-PG, como se pode comprobar na bibliografía da *orientación reintegracionista* e da *orientación lusofonófila*, durante a

---

⁶⁸⁴ Estamos a falar, evidentemente, do MANUAL 98 e do *Curso práctico de galego* de José Manuel Barbosa (1999), por unha banda, e, por outra, aínda que cun enfoque didáctico non tan evidente, do *Manual de Galego Científico* de Carlos Garrido e Carles Riera (2000).

década de 1990 (nomeadamente, como xa dixemos, na segunda metade), tende a asumir a normativa que se derivaba das NOMIG 82/NOMIG 95 na publicación de textos claves desta asociación (p.e. na *Historia da Literatura Galega*) privilexiando certas escollas normativas destes dous códigos normativos (p.e. a contracción *ao*, os sufixos *-bel* e *-aría*, etc.) en tanto que se consideraban menos “contaminadas” polo modelo normativo do español.

Vista en conxunto, semella que, ao longo da década de 1990, a *orientación autonomista* iniciou un proceso de confluencia cara a unha “zona normativa de compromiso” (moi na liña das Bases do 77) onde se tendeu, por unha banda, a prescindir do uso das escollas normativas exclusivas das NOMIG 82/NOMIG 95 (en síntese, da contracción *ó*, dos sufixos *-ble* e *-ería* e da segunda forma do artigo) e, pola outra, das solucións normativas exclusivas dos tres primeiros códigos normativos da AS-PG (isto é, en esencia, da acentuación gráfica tirada do portugués para as palabras graves rematadas en ditongo crecente en voces como *história*).

Deste xeito, en consecuencia, entre os partidarios da *orientación autonomista plenamente endonormativa* (é dicir, entre os usuarios das solucións normativas sancionadas polas NOMIG 82/NOMIG 95) cabería enxergar, tamén, unha *versión feble* (isto é, aqueles que empregan, preferentemente, a contracción *ó*, os sufixos *-ble* e *-ería* e a segunda forma do artigo) e unha *versión forte* (é dicir, aqueles que empregan a contracción *ao*, os sufixos *-bel* e *-aría* e omiten a segunda forma do artigo) onde, por súa vez, desde 1990 en diante, pararían a estar situadas moitas daquelas individualidades e asociacións que non hai moito aínda estaban a empregar a denominada por nós *orientación autonomista predominantemente endonormativa* na súa *versión feble* (ou, mesmo, na súa *versión forte*)⁶⁸⁵.

---

⁶⁸⁵ Con palabras do escritor Román Raña (Carballa 1989) poderíamos afirmar que se trata de utilizar: “[...] os máximos da normativa oficial (ao, bel, ...) con algúns aspectos morfolóxicos non normativos. Pero a acentuación é normativa. Para min é unha vía intermedia entre os mínimos e a normativa. Coido que pode ser unha liña de conxunción”. En 1996, Carlos Paulo Martínez Pereiro aseguraba nunha longa entrevista coa xornalista Carme Vidal Laxe (1996) para o semanario *A Nosa Terra* que: “Son un lusista convencido apesar de ser certo que este libro está publicado en normativa oficial, dentro dunha serie de pasos que se veñen dando para ver se renunciando no que é a práctica, non nos principios, podemos ir dentro dunha certa racionalización a un lugar de confluencia, conseguir que se manteña nun extremo alto que pode ser a solución. [...] Houbo un grupo grande de xente que queimamos esforzos en conseguir que se confluise no que se chamou normativa de mínimos. Sempre defendín que o mellor lugar de confluencia era unha postura intermedia entre a norma oficial e a tendencia a maiores cotas de aproximación ao portugués. [...] A iniciativa de *A Nosa Literatura* foi tamén un detonante para que isto acontecera, colaborando nun proxecto colectivo que me pareceu extraordinario e unha vez dado ese paso xa non lle via moito sentido a publicar de distinta maneira. É unha situación esquizofrénica: sigo convencido do meu lusismo e continuo asombrándome a min mesmo ao utilizar unhas pautas que non comparto en absoluto. [...] Somos moitos os que dimos este paso é o lóxico sería confluír nesa banda alta da normativa

Parece que os feitos acontecidos a partir do ano 2000 confirman a nosa hipótese de traballo no sentido de que algún dos cambios acometidos nas NOMIG 03 con respecto ás NOMIG 82 como a vocalización da consoante implosiva en *i* no grupo culto *ct* en voces como *reitor*, *reitorado*, *reitoral*, *reitoria* e *seita* non só implicaban situarse nalgún punto do espazo intermedio comprendido entre as NOMIG 82 e os tres primeiros códigos normativos da AS-PG senón que, así mesmo, significaban retomar unha senda que a *orientación autonomista* xa inaugurara coas Bases do 77.

Por outra banda, ao noso modesto xuízo, non poucas das pequenas reformas gráficas introducidas pola NOMIG 03 implicaban dar un paso máis na procura dunha variedade estándar autónoma e propia para o noso idioma en estrita coherencia co principio teórico de que o galego, como lingua de seu, debería aspirar a dotarse dun modelo normativo de seu construído sobre o conxunto das nosas variedades lingüísticas vernáculas e sen inxerencias innecesarias doutros códigos normativos máis ou menos afíns (en concreto, do español). Precisamente, a vocalización do grupo culto *ct* profundaba nese camiño pois, no fondo, permitía: 1º) recuperar opcións normativas que xa defendera a *orientación autonomista* no pasado (Bases do 77: 16) e 2º) eliminar certas escollas normativas que, á luz das opinións de certos lingüistas (p.e. Kabatek 1992: 75), cabería caracterizar como concesións gratuítas ao código gráfico do castelán.

Correlativamente, tamén de acordo con ese espírito de maior congruencia interna, as NOMIG 03 acoden, explicitamente (RAG-ILG 2003: 12), ao portugués padrón cando se trata do “[...] arriquecemento do léxico culto, nomeadamente no referido aos ámbitos científico e técnico” e, por conseguinte, renuncian, tamén de xeito categórico, á opción do arriquecemento do noso léxico científico e técnico pola vía

---

oficial”. En 1998, o lingüista Xosé R. Freixeiro Mato, para este mesmo semanario e idéntica xornalista (Vidal Laxe 1998), afirmaba que: “Defendín sempre, con moitos outros compañeiros, a vía chamada de acordo ou *normativa de mínimos* que me parece a única posíbel cando hai dúas conceicións contrapostas. Esta vía intermedia tivo moitas dificultades porque nunca se apreciou vontade de acordo por parte de quen debería promovelos, pero a estas alturas está claro que é necesaria unha norma unificada. Tamén cheguei ao convencimento de que neste momento non hai máis solución que a norma oficial nas súas máximas posibilidades, pero sen sacralización. Iso non impide ter discrepancias”. Por súa vez, no semanario *A Nosa Terra* (Eiré 2000), afirma Maria Pilar Garcia Negro: “Nas institucións, como é preceptivo acatar a legalidade, o BNG aposta por ‘acomodar o uso do galego aos máximos permitidos dentro da normativa oficial, moito máis próxima á que usou historicamente o nacionalismo’”. Na esteira de todas estas afirmacións Luís Mazas López (1997) entendía que: “Esclarecemos que as forzas maioritarias do nacionalismo galego defendem um jeito de isolacionismo (a chamada normativa oficial entendida, já que cada vez tem menos presença a normativa de concórdia), como um passo intermédio. Mas ao seguir uma dinâmica na que se corre o risco de perder o norte cara ao reintegracionismo; considerando este um movimento fracassado, inviável e com pouco rendimento político, este passo intermédio, muito possivelmente ficaria em ponto final”.

única ou preferente do castelán como parece que chegaran a defender algúns teóricos desta corrente contra finais da década de 1970.

En definitiva, desde 1985 aproximadamente, e, de xeito moito máis intenso, desde a segunda metade da década de 1990, houbo unha tendencia xeneralizada e crecente cara á confluencia de usuarios ao redor dos tres modelos normativos que, construídos sobre un criterio de congruencia interna cos presupostos teóricos de que se partía, xurdían como os representantes máis conspicuos e desenvolvidos de cada unha das tres orientacións en debate: *orientación autonomista* (NOMIG 82/NOMIG 95), *orientación reintegracionista* (AGAL 2, AGAL 3) e *orientación lusofonófila* (AOR 86/AOR 90). Dito doutro xeito, semella que houbo unha inclinación xeneralizada cara ao encontro de usuarios ao redor dos niveis de *endonormatividade plena* (NOMIG 82/NOMIG 95), *exonormatividade predominante* (AGAL 2, AGAL 3) e *exonormatividade plena*.

4. 10. A ORTOGRAFÍA E AS SÚAS RELACIÓNS COA FONÉTICA

Como resumo de todo o que dixemos no tocante a esta temática no apartado dedicado á *grafización*, non deberíamos esquecer que, no contexto sociolingüístico dunha reducida elite urbana intelectual galega formada intelectual e escolarmente case exclusivamente na ortografía do castelán e integrada nunha sociedade preindustrial maioritariamente analfabeta, non deixa de ser comprensible e até certo punto lóxico que as tentativas iniciais de pór por escrito o noso idioma tomasen como punto de partida o sistema gráfico da lingua dominante por causa non só do peso abafante dunha práctica gráfica diaria e constante en castelán senón, así mesmo, do descoñecemento abondo xeneralizado que existía no momento da nosa tradición gráfica medieval.

No entanto, a pesar de que sexa innegable que a ortografía do galego se cimentara historicamente sobre o código gráfico do castelán, cómpre ter moi presente que a ortografía dese idioma se revelaba como moi útil para a transcripción gráfica das nosas variedades lingüísticas vernáculas dado a histórica progresión gráfica e fonolóxica que se producira entre o galego e o castelán desde a Idade Media.

A maiores, os nosos intelectuais non se limitaron a unha práctica gráfica mimética do sistema gráfico do castelán pois iniciaron un período de transición cara á conformación dun sistema gráfico autónomo e propio por medio de reformas gráficas puntuais que procuraban adaptar o sistema gráfico orixinal ás peculiaridades

fonolóxicas das variedades lingüísticas vernáculas galegas. Deste xeito, ao longo do século XIX, estendeuse e consolidouse o emprego exclusivo do grafema *x* para o fonema palatal fricativo xordo e do dígrafo *nh* para o fonema nasal velar de tal xeito que, de modo progresivo, estas dúas propostas chegaran a constituírse en auténticos grafemas “símbolo” individualizadores da tradición gráfica galega contemporánea fronte ao sistema gráfico do español.

Así pois, cando se publican as NOMIG 82, visto que recadan toda unha secular tradición gráfica precedente, o sistema gráfico formulado prestará atención ás catro grandes variables que, por outra banda, inciden na creación, consolidación e reforma de calquera código gráfico.

Verbo da *variable lingüística*, as NOMIG 82 buscan a correspondencia un-a-un entre fonema e grafema; mais, asemade, foxen conscientemente do enganoso principio da estrita correspondencia un-a-un entre fonema e grafema dado que, en atención á tradición gráfica da escrita do noso idioma desde a segunda metade do século XVIII, manteñen unha serie de grafemas (p.e. os grafemas *b* e *v*) que, de procurarmos unha estrita correlación un-a-un entre fonema e grafema, estaría perfectamente xustificado que prescindísemos deles.

A maiores, no noso parecer, este sistema gráfico equidistante verbo da ortografía do castelán e do portugués padrón móstrase como un código gráfico perfectamente acaído ás intencións dos teóricos máis destacados da *orientación autonomista* de construír un sistema gráfico (e, por extensión, unha variedade estándar) que funcione como valor simbólico máis conspicuo de posuírmos unha lingua independente e, por extensión, de sermos unha nación diferente.

Con respecto ás *variables pedagóxica e psicolóxica*, as NOMIG 82 presentan un sistema gráfico moi adecuado e útil para o contexto sociolingüístico galego xa que as habilidades e destrezas adquiridas na aprendizaxe da lectura-escritura do idioma galego poderían ser aplicadas no proceso de ensinanza-aprendizaxe do castelán e viceversa.

Evidentemente, como vimos no seu momento, aínda que un sistema gráfico centrado na exacta correspondencia un-a-un entre grafema e fonema podería parecer, a primeira vista, máis conveniente para a socialización da escrita en lingua galega no contexto dunha lingua como a nosa onde deberían primar os intereses do lector non-experimentado e as etapas iniciais da aprendizaxe da lecto-escritura sobre o lector experto e o escritor, cómpre ter moi presente que todo sistema gráfico debe procurar un certo equilibrio que lle permita superar unha certa diversidade dialectal (entre nós,

sistemas lingüísticos seseantes fronte a sistemas non seseantes) así como manter unha certa estabilidade ao longo do tempo.

Por último, desde o punto de vista dos *argumentos sociolingüísticos*, as NOMIG 82 ofertan para a lingua galega un código gráfico perfectamente acaído á realidade sociolingüística do noso país visto que: 1º) atenden á tradición gráfica que se remonta á segunda metade do século XVIII, feito que permitiría explicar que non chegasen a callar “experimentos gráficos” como a eliminación do *h* en interior de palabra, a introdución dos grafemas *g/j* xunto co grafema *x* para a transcripción gráfica do fonema palatal fricativo xordo, a simplificación da parella de grafemas *b/v* porque como observa o profesor Xesús Ferro Ruibal (1984a: 205), estaríamos a pasar “[...] por alto a tradición gráfica da escrita do galego” e 2º) como artefacto cultural e social que recolle unha tradición gráfica secular, con todas as súas virtudes e defectos, semella conformar unha resposta relativamente óptima á globalidade única e específica de condicionantes lingüísticos e extralingüísticos que foron pertinentes no noso contexto histórico, social, político e cultural desde a segunda metade do século XVIII até a actualidade.

Así pois, sobre estas catro premisas, as NOMIG 82 fornecen dun código gráfico autónomo e propio para a escrita do idioma galego onde se achegan respostas e solucións prácticas a cada un dos problemas que se formularon historicamente na transcripción gráfica das nosas variedades lingüísticas vernáculas en función das súas características lingüísticas así como dos condicionantes sociolingüísticos que lles tocou vivir a este conxunto de falas populares.

Neste sentido, malia que outras propostas gráficas serían perfectamente asumibles desde un punto de vista estritamente lingüístico, as NOMIG 82 formulan un código gráfico que aspira a ser plenamente operativo e funcional nas circunstancias sociolingüísticas galegas actuais de tal xeito que, ao subordinar conscientemente a *variable lingüística, psicolóxica e pedagóxica* aos *argumentos sociolingüísticos* (isto é, á existencia dunha tradición gráfica consolidada que se remonta á segunda metade do século XVIII e que se mostrou historicamente operativa verbo do desexo de liberarnos da nosa subordinación funcional á lingua castelá), preténdese evitar a fuxida masiva de falantes cara á lingua castelá.

Así e todo, en contra da liña que propugna a *orientación autonomista*, a *orientación reintegracionista* renuncia á opción dun código gráfico autónomo e propio centrado na correspondencia entre grafemas e fonemas por un código gráfico moito máis interesado nas correspondencias entre grafemas e morfemas na medida en que é

evidente que, canto máis próxima estivese a nosa ortografía ao polo da morfografía pura, tanto máis distantes (xeográfica, temporal e lingüisticamente) poderían estar entre si as variedades lingüísticas que cabería unificar baixo un mesmo código gráfico.

No entanto, se ben é verdade que canto máis arredado estivese o noso sistema gráfico da pronuncia real e actual das nosas variedades lingüísticas vernáculos populares e, xa que logo, se ben é certo que canto máis se arredase o noso sistema gráfico do polo da fonografía pura, tanto maior sería a distancia lingüística (=dialectal), xeográfica e temporal que cubriría ese sistema gráfico; así mesmo, tamén é innegable que, conforme gañásemos en alcance lingüístico, xeográfico e temporal, é esperable que perdésemos en potencial auto-identificador da nosa ortografía na medida en que un sistema gráfico máis centrado nas correspondencias entre grafemas e fonemas que nas correlacións entre grafemas e morfemas (isto é, máis *fonémico* que *morfémico*) é esperable que contase cun número comparativamente maior de marcas gráficas específicas que recollerían, por súa vez, as peculiaridades fonolóxicas das nosas variedades lingüísticas vernáculos populares.

Neste sentido, con ser correcto que o código gráfico das NOMIG 82 se centra máis nas correspondencias un-a-un entre grafemas e fonemas que nas correlacións entre grafemas e morfemas, isto, por definición, non implica que este sexa un código gráfico comparativamente inferior porque, ademais de que ese tipo de sistema gráfico sexa moi conveniente se temos en mente as etapas iniciais do proceso de ensinanza-aprendizaxe así como os lectores pouco experimentados, desde un punto de vista ideolóxico, interesa moito un sistema gráfico de tal condición en tanto que posibilita un certo distanciamento gráfico verbo doutros sistemas gráficos xeográfica e lingüisticamente afíns (neste caso, tocante ao sistema gráfico do portugués e do castelán).

Correlativamente, as NOMIG 82 tamén souberon fuxir do perigo potencial de construír un sistema gráfico sobre o principio dunha estrita correlación un-a-un entre grafema e fonema dado que semellante posicionamento, ao fin e ao cabo, en tanto que obrigaría a elaborar sistemas gráficos parcialmente diverxentes para cada unha das nosas variedades lingüísticas populares galegas con sistemas fonolóxicos parcialmente diferenciados (p.e. para as variedades lingüísticas seseantes), isto dificultaría seriamente a unificación da globalidade de variedades lingüísticas vernáculos galegas baixo un mesmo código gráfico e, por conseguinte, a visión de que temos unha lingua de noso parcialmente diferente verbo do portugués e do castelán.

Evidentemente, se, pola contra (tamén, ideoloxicamente) estivésemos interesados na integración das nosas variedades vernáculas populares nunha identidade idiomática superior (p.e. no portugués) non hai dúbida de que, fronte a posibilidade anterior, sería moito máis atractiva a opción dun sistema gráfico comparativamente máis próximo ao límite da morfografía pura dado que isto permitiría: 1º) superar un maior nivel de diversidade lingüística (=dialectal), xeográfica e temporal e 2º) crear algún tipo de consciencia de que un conxunto máis amplo de variedades lingüísticas e de individuos forman parte dunha mesma comunidade idiomática.

Precisamente, esa vontade explícita de achegamento ou integración no mundo lingüístico lusófono axudaría a explicar non só a decantación dos códigos gráficos adscritos á *orientación reintegracionista* cara ao límite da morfografía pura senón tamén, a maiores, a conceptualización, explícita ou implícita, deses sistemas gráficos como unha especie de “códigos gráficos transicionais” que funcionarían como niveis iniciais ou primeiros no proceso de aprendizaxe da lectura e da escritura da ortografía do portugués (daquela, concibida esta última como auténtica *lingua-meta*).

En relación con esta última cuestión, contemplada a progresión da *orientación reintegracionista* desde 1979 en diante, cabería falar nesta corrente codificatoria dun movemento circular pois, se ben a maioría de códigos normativos producidos durante os anos 80 pola *orientación reintegracionista* (Normas da AS-PG 82, AGAL 83, MONT 83) optaron, (se cadra, na procura dunha resposta social positiva) por unha certa matización no nivel de achegamento ao portugués padrón con respecto a aquelas que foran as propostas iniciais (isto é, verbo de MONT 79), ao longo dos anos noventa (en concreto, a partir de 1989), moi probablemente, ante a constatación de que a resposta social non era tan positiva como se agardaba inicialmente, houbo un retorno relativamente xeneralizado (máis visible nos partidarios de AGAL 2 e AGAL 3 así como en non poucos dos denominados *Grupos Reintegracionistas de Base*) cara a unha práctica gráfica comparativamente máis escorada cara ao polo da morfografía pura.

Así e todo, malia as diferenzas que puidesen existir nos diferentes códigos normativos producidos pola *orientación reintegracionista* no tocante ao seu maior ou menor preocupación polas correspondencias entre grafemas e morfemas, cómpre non esquecer que todos estes modelos normativos non desbotan categoricamente a posibilidade de ser enfocados como “códigos gráficos transicionais” cara a un mellor coñecemento teórico e práctico da ortografía do portugués padrón.

Precisamente, un dos textos que mellor exemplificaría ese enfoque de *ortografía transicional* outorgado aos códigos gráficos da *orientación reintegracionista* sería MONT 79 visto que, como xa vimos no seu momento, neste modelo normativo, ademais de que o camiño cara á ortografía do portugués padrón se concibía como un proceso en fases consecutivas cada unha delas pensadas, por súa vez, como unha etapa de afianzamento cara a un estadio seguinte, así mesmo, acadado o punto final que se propón de partida, non se renuncia á posibilidade dun paso máis na dirección dun achegamento máis profundo e marcado cara ao código gráfico do portugués padrón (na práctica, case, a identidade gráfica plena).

En relación con esta cuestión, sería moi ilustrativo o tratamento da acentuación gráfica en MONT 79 (1979: 19) onde, tras mencionar que será obrigatorio o emprego do acento agudo e do acento circunflexo, tamén se informa de que se permitirá, como opción, o emprego do til de nasalidade segundo as regras da área lingüística luso-brasileira.

Nunha liña moi similar en MONT 83 (1983: 8) podemos ler:

O presente manual tem ante todo umha finalidade prática: tenciona ensinar a normativa reintegrada do galego, tanto no aspecto que podemos chamar passivo (leitura de textos, assi galego como luso-brasileiros) canto no activo (escritura).

A maiores, a AGAL, no seu *Prontuário ortográfico galego* (AGAL 1985: 15) non dubida en afirmar que:

[...] foi concebido para qualquer pessoa poder aprender a ortografia galega e das outras variantes do nosso idioma (portuguesa e brasileira), já que quando há divergências, aparecem as particularidades gráficas luso-brasileiras no texto e, mais normalmente em nota a rodapé, também as variantes gramaticais e léxicas.

Así pois, o carácter de *código gráfico transicional* que se lle atribúe, conscientemente, ás propostas normativas da *orientación reintegracionista* semella visualizarse en dous aspectos esenciais: 1º) na permisividade (explícita ou implícita) coas opcións persoais e colectivas dun achegamento máis marcado ao portugués padrón (mesmo, coa identidade gráfica plena) e 2º) na insistencia nas posibilidades de mellora na lectura e na escritura da ortografía do portugués padrón que se deriva do

coñecemento e emprego das propostas normativas adscritas á *orientación reintegracionista*.

Evidentemente, como se recoñece, de xeito implícito, nas obxeccións formuladas ás propostas teóricas da *orientación lusofonófila* producidas desde o ámbito da *orientación reintegracionista*, a concepción das propostas normativas da *orientación reintegracionista* como unha sorte de ortografía transicional cara á ortografía do portugués padrón así como o desexo de achegarse tanto como sexa posible ao portugués padrón co obxectivo de situarnos baixo o “paraugas protector” dunha lingua de comunicación internacional con centos de millóns de falantes así como dunha ortografía tan distante do código gráfico do español como para escorrentar o perigo da fagocitación da nosa lingua polo castelán (Álvarez e Herrero 1996, Diaz 1994, 1995a, 1995b; Herrero 1993), presenta o risco de que, asumida a identidade gráfica plena co portugués padrón, perdamos a capacidade dunha certa individualización gráfica das nosas variedades lingüísticas vernáculas fronte ao resto de falas do diasistema lusófono.

Ao noso xuízo, non hai dúbida de que a *orientación lusofonófila* pretende, coa admisión da identidade gráfica plena co portugués padrón ou, como se afirma na *orientación reintegracionista* (Comissom 1989b: 369), con esta “fuxida cara adiante” que achegaría a escrita do galego comparativamente aínda máis ao límite da morfografía pura, aproveitar todas e cada unha das potencialidades de reafirmación das nosas variedades lingüísticas fronte ao castelán que se derivan do emprego dos “grafemas símbolo” do sistema gráfico luso en tanto que se insiste na capacidade das escollas gráficas características do portugués padrón (p.e. o uso do til de nasalidade) para funcionar como “fronteiras gráficas” quen de frear a disolución do idioma galego no castelán.

É evidente que, desde un punto de vista que atendese exclusivamente aos *argumentos psicolingüístico-técnicos* (isto é, á *variable lingüística, psicolóxica e pedagóxica*), cada unha das tres posturas anteriores é perfectamente defendible e xustificable en tanto en canto, en todas elas, é factible encontrar *argumentos psicolingüístico-técnicos* en favor e en contra. Con todo, e insistimos, outra volta, neste aspecto, na perspectiva que aquí estamos a defender, cómpre que non esquezamos que a valoración da conveniencia ou inconveniencia de cada unha destas tres posturas non se debería levar a efecto á marxe da consideración da globalidade de *argumentos psicolingüístico-técnicos* e *argumentos sociolingüísticos* que circundan ao noso idioma.

Certamente, de considerarmos os *argumentos sociolingüísticos*, habería que recoñecer que a proporcionalidade concreta na correlación entre grafemas e fonemas así como entre grafemas e outros niveis constitutivos da lingua falada (isto é, en esencia, morfemas e palabras) máis conveniente para a escrita do noso idioma non debería ser avaliada como se esta fose unha realidade só lingüística allea, entre outras cuestións, á visión que a nosa comunidade teña de si mesma como nación nin, tampouco, indiferente á realidade lingüística, cultural, política e social en que, na actualidade, estamos inmersos.

Neste sentido, de mudaren as circunstancias sociais actuais, se esta nosa comunidade lingüística se chegara a ver a si mesma como parte da comunidade lingüística lusófona e, por conseguinte, se esta comunidade lingüística estivese interesada en intensificar os vínculos lingüísticos, económicos, políticos e culturais posibles ou reais con esoutra comunidade, é de esperar que houbese unha inclinación da nosa escrita cara a un código gráfico tanto máis centrado na correspondencia entre grafemas e morfemas canto máis interese houbese por: 1º) superar unha maior diversidade lingüística dialectal no interior dese diasistema lingüístico e 2º) reforzar a idea de sermos unha mesma e única comunidade lingüística lusófona desde o período medieval.

Abofé que, por este camiño, canto menor fose o noso interese en marcar as nosas diferenzas lingüísticas, culturais, políticas, sociais e económicas con esoutras falas da comunidade lingüística lusófona tantas menos reservas teríamos á hora de aceptar un código gráfico comparativamente máis centrado nas correspondencias entre grafemas e morfemas até o punto de que non sería imposible que, como nos propón hoxe a *orientación lusofonófila*, de pensarmos en nós mesmos como parte indiscutible da comunidade lingüística lusófona, aceptásemos a identidade gráfica plena co portugués padrón.

Pola contra, canto máis interesados estivésemos en marcar as nosas especificidades lingüísticas, culturais, políticas, sociais e económicas fronte á comunidade lingüística lusófona (e, por suposto, hispanófona) tanto menos cautelosos seríamos á hora de aceptar un código gráfico relativamente máis centrado nas correspondencias entre grafemas e fonemas de tal xeito que, de pensarmos en nós mesmos como comunidade lingüística autónoma verbo de portugueses e españois, sería comprensible que aceptásemos un sistema gráfico tan achegado ao polo da fonografía pura como para que, sen chegar ao extremo de impedir que unificásemos todas as nosas

variedades lingüísticas baixo un mesmo sistema gráfico, contásemos con certo nivel de autonomía gráfica con respecto aos códigos gráficos do castelán e do portugués.

Fóra xa do espazo estrito desta problemática, nas posicións máis comúns da *orientación reintegracionista*, sempre se defendeu que, como se pode comprobar nestas liñas da autoría de Xosé-Martiño Montero Santalla (1978b) escritas a finais da década de 1970: “Unha reintegración lingüística galego-portuguesa afectará ante todo á ortografía, e, en menor medida; tamén á normativa morfolóxica”.

Anos máis tarde, José-Martinho Montero Santalha (1982b) reafirmase nas súas ideas iniciais co seguinte texto:

Nóte-se que a reintegraçom nom afecta à fonética: isto é, non afecta substancialmente à língua falada, mas à língua escrita. Nom se trata, pois, de ‘falar português’, como a miúdo se di, entendendo por esta expressom o uso da pronúncia portuguesa (e, menos da pronúncia lisboeta): os galegos nom vamos falar de forma diferente a como falamo hoje. O que busca o reintegracionismo e estabelecer para a língua escrita umha norma que, sem deixar de ser galega (melhor dito: sendo autenticamente galega, porque é a nossa escrita histórica, nom castelhanizada), seja substancialmente idéntica coa dos luso-brasileiros.

De maneira semelhante, um argentino fala mui diferentemente dum burgalês, pero ambos escrevem de modo substancialmente idéntico, sem que as leves divergências (do ‘vos tenés’ argentino, em vez do ‘tú tienes’ castelhano, por exemplo) destruam a unidade da lingua.

Como observa o profesor Antón Santamarina (1995: 81), nas súas formulacións máis comúns e primeiras, a *orientación reintegracionista* apoia-se no carácter convencional de todo sistema gráfico para defender a posibilidade dunha “pronuncia galega” para o código gráfico do portugués padrón.

Mais, coa entrada en escena da *orientación lusofonófila* no noso debate sobre a codificación ortográfica e gramatical do idioma galego, prodúcese un xiro radical con respecto a estas posicións iniciais pois, desde as premisas teóricas desta corrente codificatoria (tamén como logo veremos desde a *orientación reintegracionista*), non se dubida en formular a necesidade dun padrón ortofónico mínimo común para todo o diasistema lusófono (Fontenla 1990a: 18, 1990b: 53, 1990c: 35) e, por conseguinte, se reivindica un avexiñamento entre os diverxentes focos da pronuncia do diasistema

lingüístico lusófono por medio de: 1º) dicionarios onde se recolla “[...] a transcrição fonética ortológica ou ortofónica correspondente” (Fontenla 1990b: 53) e 2º) da escola e dos medios de comunicación de masas.

Moito máis explícito, no tocante ao camiño a seguir para unha correcta pronuncia do idioma galego, móstrase José Luis Fontenla Rodrigues (2001: 1) cando, como Presidente das Irmandades da Fala da Galiza e Portugal, asegura que:

[...] além do mais defendemos a lusofonia no sentido de ortofonia fixada pelo Dicionário da Academia das Ciências de Lisboa, e não só, que vale para todas as realizações do nosso diassistema na variedade do PE (Português Europeu), que seguem como norma padrão culta Galiza, Portugal, PALOP, Timor, etc. além de organismos internacionais diversos.

Ben ás claras, o obxectivo último da pretensión deste padrón ortofónico mínimo fixado polo *Dicionário da Academia das Ciências de Lisboa* para todo o diassistema lusófono (xunto coa reivindicación dunha ortografía única) obedece ao desexo de frear o proceso de desintegración gradual dese sistema lingüístico par o cal, segundo José Luís Fontenla Rodrigues (2001: 2), contariamos con:

1. Os Acordos Ortográficos em que participamos. 2. A Gramática do Português Contemporâneo, em que Cintra e Cunha, saudosos amigos, incluíram naturalmente os dialectos galegos como os portugueses e brasileiros, em 1984, deixando ainda ao prof. Carvalho Calero algum capítulo dedicado à Galiza, que Carvalho não foi capaz de fazer, por diferentes razões. 3. O Dicionário da Academia das Ciências de Lisboa, que fixa a ortofonia do português padrão europeu (PE) para a Galiza, Portugal, Brasil, PALOP, Timor, etc.

Desde o punto de vista da *orientación lusofonófila*, a aproximación da pronuncia galega a ese padrón ortofónico mínimo fixado polo portugués padrón europeo sería parte, tamén, dese proxecto de recuperación da auténtica identidade lingüística galega en tanto que o noso característico “sotaque” (Alonso 1996: 141) sería unha outra das consecuencias da presión secular exercida polo español sobre o noso idioma por medio da escola e dos medios de comunicación masas.

Pola súa banda, no ámbito da *orientación reintegracionista*, pasado o ano 2000, cando menos, na visión de José Luís Valinha (2003), propúgnase unha achega do

estándar oral galego culto á pronuncia padrón do portugués lisboeta de tal xeito que, tomado o portugués continental como modelo de peneira para os nosos castelanismos fonéticos (Valinha 2003: 151), debería desbotarse, categoricamente, da nosa pronuncia padrón o fonema interdental fricativo xordo e o fenómeno da gheada por ser ambos os dous consecuencia directa da inxerencia secular do castelán sobre as nosas falas.

A maiores, como pouco, nos ámbitos máis formais e coidados da lingua (Valinha 2003: 152-153), non se desbotaría, entre outras opcións, a posibilidade de introducir: 1º os “-Ditongos nasais: *-ãos, -ões, -ães, -ui-(muito), -om/ão, -am/ão, -ao, -am/ão etc.*” (Valinha 2003: 153), 2º as “-Sibilantes sonoras: *-ss-, -s-, -g-, -j-, -x-, -z-, -ç-* (*passo, casa, gente, jóia, caixa, fazer, paço*)” (Valinha 2003: 156), 3º o “-Ch inicial (*chama, chave, chegar*)” con “[...] pronúncia inovadora, hoje universal em quase toda a lusofonia, e imposta no português padrão, é a fricativa: ‘*xama*’, ‘*xave*’, ‘*xegar*’.” (Valinha 2003: 157), 4º “-Distinção *-b- -v-* (*vinho, beber*)” (Valinha 2003: 158), 5º “-Palatalização do ‘s’ final (*as casas*)” (Valinha 2003: 158), 6º “-O ‘r’ velar (*rádio, carro*)” (Valinha 2003: 159), 7º “-O som nasal velar: *uma, alguma/umha, algumha*” (Valinha 2003: 159).

4. 11. APUNTAMENTOS SOBRE A CODIFICACIÓN LÉXICA E GRAMATICAL

Sobre a cuestión do léxico o profesor Antón Santamarina (1995: 83) afirmaba que: “A postura reintegracionista radical ten resolto este problema: os adherentes ó acordo de Río usan a gramática e o dicionario portugués”.

En efecto, as palabras dos partidarios da *orientación lusofonófila* confirman as afirmacións categóricas de Antón Santamarina pois, xunto as opinións xa recollidas de José Luís Fontenla Rodrigues (2001) no apartado anterior, José-Martinho Montero Santalha (1991/1994: 145) aseguraba que:

Sendo a língua da Galiza uma modalidade de português, já se vê que qualquer gramática portuguesa serve também para a Galiza, pois no substancial reflecte satisfatoriamente o sistema linguístico dos galegos.

Así mesmo, na páxina seguinte deste mesmo artigo, José-Martinho Montero Santalha (1991/1994: 145) escribía o seguinte:

Qualquer dicionário da língua portuguesa reflecte com exactidão a língua da Galiza, melhor mesmo que muitos dicionários galegos, até o ponto de que –se exceptuamos o dicionário de Alonso Estravis– corresponde bastante à verdade aquela conhecida frase de que «O melhor dicionário galego, é qualquer dicionário português».

Con todo, malia que un dicionario ou gramática calquera da lingua portuguesa fose, por definición, integramente aplicable para conseguirmos un uso correcto do noso idioma, o propio José-Martinho Montero Santalha (1991/1994: 144) considera que:

No entanto, a peculiar situación da Galiza exige que elaboremos uma *Gramática galega da língua portuguesa*; isto é, uma gramática que, apresentando a língua portuguesa culta, o faça desde uma perspectiva galega, quer dizer, prestando máis atenção aos fenómenos linguísticos próprios da Galiza.

Verbo dos dicionarios, José-Martinho Montero Santalha (1991/1994: 145) entende que:

No entanto, também se pode justificar a elaboração de um *Dicionário galego da língua portuguesa*, em função das circunstâncias específicas da Galiza. Um utente galego do dicionário necessita muitas informações que qualquer outro lusófono dispensaria para um uso correcto da sua língua.

Na esteira destas ideas, José-Martinho Montero Santalha (1991/1994: 145) cita como precedentes desa futura *Gramática Galega da língua portuguesa*:

1979 Ricardo CARBALLO CALERO, *Gramática elemental del gallego común*, Editorial Galaxia, Vigo 1979 (7.ª edición), 348 pp.¹².

1980 Xoán Carlos RÁBADE, Xosé Ramón Pena, M. C. VÁZQUEZ, *Lingua: gramática metódica da lingua galega*, La Voz de Galicia, A Coruña, 1980.

1988 Xoán Xosé COSTA CASAS, M.^a dos Anxos GONZÁLEZ REFOXO, Cesar Carlos MORÁN FRAGA, Xoán Carlos RÁBADE CASTIÑEIRA, *Nova gramática para a aprendizagem da língua*, Via Láctea, A Coruña 1988, 400 pp.

Correlativamente, segundo José-Martinho Montero Santalha (1991/1994: 145):

O dicionário de Isaac Alonso Estravis é já um primeiro passo –e magnífico– nessa direcção; e podemos esperar que futuras edições desta magna obra irão progressivamente configurando a plena reintegração da Galiza no mundo lusófono também no campo da lexicografia.

Xa que logo, para a *orientación lusofonófila*, aínda que calquera dicionario ou gramática da lingua portuguesa sería un recurso perfectamente axeitado para un emprego correcto do noso idioma; así e todo, sería conveniente, por causa das circunstancias específicas que vive Galiza onde a inxerencia histórica da lingua española provoca máis erros e máis dificultades á hora de aprendermos correctamente o idioma, a elaboración dunha “*Gramática galega da lingua portuguesa*” así como dun “*Dicionário galego da lingua portuguesa*” na medida en que estes dous recursos se centrarían nos problemas dos galegos verbo da aprendizaxe correcta da lingua.

A maiores, segundo informa a COM 85 (1986a: 63-74), por volta de 1985, a *orientación lusofonófila*, tiña como tarefas inmediatas: 1º) participar no proxecto de elaboración entre todos os países lusófonos dun *Vocabulario Ortográfico da Lingua Comum* onde se recollerían todos os neoloxismos, galicismos, anglicismos, españolismos, galeguismos e africanismos que conforman a lingua portuguesa e 2º) contribuír á preparación dun vocabulario de galego-portugués comercial así como dunha serie de textos litúrxicos unificados.

Fóra xa do estrito ámbito da codificación léxica e gramatical, a *orientación lusofonófila* propón (Montero 1991/1994: 145-147), así mesmo:

1. A creación dunha Academia Galega da Língua Portuguesa co obxectivo de que Galiza contase cunha institución de pleno dereito que garantise a participación do noso país en todas as decisións técnicas sobre a lingua común e que, ademais, combatese o proceso de desintegración da lingua portuguesa.

2. A elaboración dunha colección de clásicos galegos da lingua portuguesa; isto é, unha (re-)edición dos textos dos nosos autores galegos máis coñecidos segundo a ortografía do portugués padrón.

Pola súa banda, a *orientación reintegracionista*, no tocante á codificación léxica e gramatical, utiliza, como modelos para a codificación gráfica do léxico galego o *Prontuário ortográfico galego* (AGAL 1985) e o *Guia prático de verbos galegos conjugados* (AGAL 1988) publicados pola Comissom Lingüística da Associação Galega da Língua onde, aínda que se procure, conscientemente, o maior achegamento gráfico posible das formas galegas ás voces correspondentes portuguesas, con todo, acéptase un certo nivel de distanciamento gráfico con respecto ao padrón portugués.

Lémbrese a este respecto que a Associação Galega da Língua, como asociación máis representativa da *orientación reintegracionista*, concibe a lingua portuguesa como unha *lingua pluricéntrica* conformada por tres centros endonormativos correspondentes a outras tantas variedades estándar parcialmente diversificadas de tal xeito que, na praxe, a pretensión de elaborar unha variedade estándar galega ao pé das variedades estándar portuguesa e brasileira, carrega de seu sempre un certo grao de distanciamento (non só gráfico) verbo do padrón portugués e brasileiro.

No tocante á terminoloxía científica e terminolóxica, a AGAL encontra a súa proposta máis desenvolvida no *Manual de Galego Científico* de Carlos Garrido e Carles Riera (2000) no cal se segue, segundo os propios redactores (Garrido e Riera 2000: 8), o *criterio histórico-etimolóxico* característico da *orientación reintegracionista* de tal forma que “pode afirmar-se que a estratexia *natural* e *económica* para habilitar em galego terminologia científica e técnica consiste na recepción –com um pequeno (ou nulo) grau de adaptação ortográfica– das soluções portuguesas”.

Nunha liña similar, Carlos Garrido facía as seguintes declaracións para o semanario *A Nosa Terra* (Vixande 2001):

O galego moderno precisa de vocabulário científico e o português é a melhor via para habilitalo. [...]

Os neoloxismos son unha via de entrada do castellano e para que un idioma sexa atractivo non se pode reducir a ser un instrumento foclóxico, litúrxico ou familiar; ten que ser un léxico moderno, urbano... Para dotarnos destes instrumentos podemos botar

man do castellano, isolar o idioma ou aproveitar a experiencia da lusofonia. Parecernos ao castellano non nos outorga nengunha ventaxe, optar polo isolacionismo, creando léxico, é renunciar a potencialidade dunha lingua que xa é internacional. Coa existencia de léxico moderno nun idioma, se ten proxección internacional, temos un instrumento útil e atractivo para gañar falantes.

Por último, os partidarios da *orientación autonomista*, sen o auxilio directo de dicionarios e gramáticas do portugués, son aqueles que teñen por diante un camiño máis longo e difícil verbo do cal se poden ver os pasos dados e por andar, entre outras obras, no traballo de Antón Santamarina (1995) e nos volumes editados por Henrique Monteagudo Romero e Xan M. Bouzada (2003), por unha banda, e María Álvarez de la Granja e Ernesto Xosé González Seoane (2003), pola outra.

4. 12. AS TENTATIVAS DE CONCORDIA NO DEBATE NORMATIVO

Como tratamos en parágrafos anteriores, tras a publicación das NOMIG 82 ábrese un período de desacordo manifesto entre as diverxentes orientacións que, daquela, existían no tocante á cal sería a opción máis correcta para a codificación ortográfica e gramatical do noso idioma.

Precisamente, froito dunha consciencia histórica verbo das dificultades para a progresión social do idioma que viñan de seu coa nosa desavinza tocante ao camiño a seguir na codificación ortográfica e gramatical do idioma, ao longo de todo o período cronolóxico comprendido por este estudo, sempre houbo un anhelos (máis ou menos explícito, máis ou menos forte) de acadar unha concordia normativa entre unhas e outras posicións no noso debate codificadorio que nos permitise, como afirmaban o semanario *A Nosa Terra* (Mascato e Carballa 1989) así como a Aula Castelao de Filosofía (1996) na esteira doutras moitas declaracións públicas anteriores e posteriores doutras tantas personalidades e colectivos, superar unha discordia normativa que non só estaba a dificultar a socialización do noso idioma senón que mesmo, ás veces, estaba a ser utilizada con intereses espurios por todos aqueles que estaban en contra da expansión do uso social da nosa lingua baixo o argumento de que non tiña sentido adoptar o galego

como lingua escrita cando non había un xeito único e inequívoco de escribir esta lingua⁶⁸⁶.

Con todo, como se pode comprobar en Antón Santamarina (Monteagudo 1996: 32-33), se ben esta apetencia de atopar un punto de encontro entre unhas e outras opcións foi un sentimento común a todos aqueles individuos que, dun ou doutro xeito, desde un ou desde outro punto de vista, se interesaron polo noso debate codificadorio, cómpre que non esquezamos que, tamén desde moi cedo, houbo diferenzas con respecto ao alcance deste posible acordo. Así, mentres unha serie de personalidades, asociacións e colectivos seguiron a estar convencidos, até ben entrada a década de 1990, de que era posible un acordo que abranguese todo o abano de posturas verbo da codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua (isto é, *orientación autonomista*, *reintegracionista* e *lusofonófila*); pola contra, outro sector daqueles interesados pola nosa polémica normativa, desde unha reflexión profunda das consecuencias teóricas e prácticas que se derivaban das premisas teóricas da postura propia e, ademais, desde un enfoque máis “realista” que atendía ao conxunto de experiencias vividas no noso debate codificadorio desde 1980 en diante, antes ou despois, chegaron a conclusión de que non había posibilidade real de acordo entre aqueles que partían de posicións teóricas de fondo ben distantes (en realidade, sería mellor dicir mutuamente excluíntes).

Precisamente, entre as individualidades, colectivos e asociacións que chegaron a ter consciencia clara da imposibilidade real dun acordo normativo entre todo o conxunto de posturas existentes tocante á codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua, logo xurdiron afirmacións que facían referencia á dimensión un tanto “mística” ou “inxenua” que se albiscaba en todas aquelas opinións que seguiron a dar por sentado, ao longo dos anos noventa, que era perfectamente posible un acordo “aberto a todos sen excepción”⁶⁸⁷.

No tocante a esta última cuestión, dado que era cuestión de tempo que os lingüistas posicionados claramente nunha ou noutra postura ante a codificación ortográfica e gramatical no sentido de que eran plenamente conscientes das esixencias

---

⁶⁸⁶ Verbo desta cuestión, afirma a Aula Castelao de Filosofía (1996): “Mesmo acontece que se está a favorecer unha guerra de normativas –sen querer obviar por iso a súa relevancia– para así difuminar e descafeinar o verdadeiro problema: a normalización. De non pasar a nosa lingua a ser vehículo normal de comunicación converterá-se moi pronto en reliquia de biblioteca e arquivo que servirá para usos, como xa se indicou, de carácter folclórico”.

⁶⁸⁷ Por moito que nos puidese chamar a atención, a chamada de atención sobre a inxenuidade que se detecta neste tipo de opinións aparece, ademais de en autores da *orientación lusofonófila* como Xavier Vilhar Trilho (1994: 156), tamén na *orientación reintegracionista* (AGAL 1990a, 1990b) e en personalidades destacadas da *orientación autonomista* como Francisco Fernández Rei (1995: 193-194).

que se derivaban da consideración, ou non, do galego como lingua de seu, antes ou despois chegasen á conclusión de que era imposible calquera tipo de acordo con quen, no fondo, estaba a defender unha postura incompatible coa propia; semella lóxico que os chamamentos públicos a unha concordia normativa aberta a todos os sectores en conflito pasara a ser patrimonio preferente daqueles individuos (lingüistas ou non), colectivos e asociacións que continuaban a moverse nunha posición dunha certa indefinición teórica verbo da codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua.

Evidentemente, se aceptamos esta premisa teórica, comprenderemos que as institucións (ILG/RAG) e lingüistas vinculados coas NOMIG 82 se mantivesen á marxe de todos estes chamamentos públicos a un consenso normativo ao longo da década de 1980 e 1990 pois, tras as experiencias vividas durante a elaboración e posterior fracaso das Bases do 77, estaban plenamente convencidos de que era imposible un acordo se este nacía coa pretensión de encontrar unha solución de compromiso entre todos os sectores en conflito sen exclusión de ningún tipo.

Correlativamente, e de acordo co enunciado do parágrafo anterior, non deixa de ser até certo punto lóxico que, como se comprobará a seguir, as convocatorias públicas máis significadas na procura dunha normativa gráfica e gramatical de consenso ao longo dos anos oitenta fosen unha iniciativa da corrente que aquí designamos como *autonomismo predominantemente endonormativo* (ben da súa *versión feble*, ben da súa *versión forte*) porque, se cadra, froito da súa indefinición teórica que lles permitía definirse como parte da *orientación reintegracionista* aínda que non se fixera uso da ortografía do portugués padrón e, xa que logo, como consecuencia do seu posicionamento retórico (aínda que non lingüístico) a “medio camiño” entre uns (=orientación autonomista) e outros (=orientación reintegracionista), non había dúbida de que se vía a si mesmo (e, a maiores, presentábase ante os demais) como unha sorte de “espazo natural de encontro” onde poderían confluír ambos os dous extremos anteriores e, por conseguinte, tiña unha idea de si mesmo como unha especie de “forza militar de interposición” quen de actuar como única “vía intermedia” para a superación definitiva do conflito normativo.

Precisamente, houbo dentro do conxunto do *autonomismo predominantemente endonormativo* colectivos (en concreto, a Mesa para a Normalización Lingüística) que se presentaron a si mesmos ante o conxunto da sociedade galega, con palabras de Xosé Manuel Sarille (Mascato e Carballa 1989), como as únicas plataformas capaces de actuar como “cascos azuis” entre bandos radicalmente enfrontados.

Se deixamos á marxe o *I e II Encontro nacional sobre a situación lingüística: A Normativa* convocados pola AS-PG e anteriores a 1982 onde, malia formularse a necesidade dun acordo entre as diferentes propostas normativas que formaban o chamado tradicionalmente *reintegracionismo*, non se chegou a ningún tipo de consenso, unha das tentativas máis destacadas na busca dunha normativa que servira de punto de encontro entre todas as correntes en debate foi o *Manifesto por un acordo necesario* (Seminario 1986).

Ao pé dos detalles que xa presentamos no seu momento, interesa, agora, pór de relevo que, con ser esta unha proposta de concordia normativa que se presentaba ante o conxunto da sociedade galega de 1986 co aval dun colectivo de profesores de ensinanza medias de Lingua e Literatura Galega (Colectivo de Profesores Promotores do Manifesto) e dun conxunto de asociacións como a MNL, AELG, AS-PG, a Federación da Asociacións Culturais Galegas e a AGAL; así e todo, tan só tres anos máis tarde, o semanario *A Nosa Terra* (Mascato e Carballa 1989) xa facía referencia a este proxecto de concordia normativa como unha proposta totalmente esgotada e fracasada.

Se lemos con atención o parágrafo no cal o semanario *A Nosa Terra* (Mascato e Carballa 1989) presenta o *Manifesto por un acordo necesario* como a segunda grande oportunidade perdida durante a década de 1980 para acadar unha concordia normativa que fechase definitivamente a nosa polémica normativa (a primeira sería as Normas da Comisión 80), cremos que os redactores deste texto deixan albiscar un certo sentimento de perplexidade ante o fracaso dun proxecto de consenso normativo que, tan só tres anos antes, obtivera os parabéns dun colectivo de profesores de ensinanza medias e dun conxunto non pequeno de asociacións tradicionalmente moi comprometidas coa defensa do noso idioma.

Aínda que ese sentimento de confusión ante o fracaso do *Manifesto por un acordo necesario* sexa relativamente comprensible en tanto en canto o número de colectivos e de individuos que se adheriran ao *Manifesto por un acordo necesario* permitía albergar unha esperanza dunha resposta social posterior positiva cara a este documento; quizabes fose conveniente pensar na posibilidade de que estoutro revés na procura dunha concordia normativa viña demostrar que a resolución definitiva do noso conflito non era tan sinxela como, ás veces, se pensaba e que, por suposto, non era solucionable cunha simple “xuntanza de café” se existía un mínimo de vontade de concordia.

Xunto ás causas que xa presentamos no seu momento como razóns posibles do fracaso deste documento (en síntese, a súa imprecisión teórica así como o seu proceso inicial de elaboración), gustaríanos deixar constancia de que houbo, a maiores, entre aquelas persoas desexosas do triunfo desta proposta de acordo, unha tendencia cara á inflación dos apoios con que contaba este documento entre o profesorado de Lingua e Literatura Galega de Ensino Medio até o extremo de que, tras a lectura dos relatos que dan conta deste episodio da nosa polémica normativa, é case inevitable a impresión de que, malia as supostas manobras en contra da difusión deste documento, o *Manifesto por un acordo necesario* gozaba do beneplácito maioritario do profesorado de Ensino Medio. Evidentemente, se se estaba convencido de que este documento contaba co amparo da maioría de profesores de Lingua e Literatura Galega de ensinanzas medias, non é de estrañar a perplexidade ante o fracaso do mesmo nos tres anos inmediatamente posteriores.

Neste sentido, se ben a cifra real de asinantes iniciais do *Manifesto por un acordo necesario* non superaba, segundo a relación que figura na revista *Agália* (1986: 226), os 218 profesores e se ben o xornal *La Voz de Galicia* (1986c) falaba de pouco máis de 200 ensinantes como colectivo inicial de apoio a este manifesto; pola contra, cando se dá noticia deste acontecemento noutros medios, detectamos unha inclinación á produción de relatos dos cales se tira, inevitablemente, a sensación de que o profesorado de ensinanzas medias estaba maioritariamente a favor deste documento e, por conseguinte, implicitamente, as razóns do seu fracaso cumpría buscalas fóra deste colectivo e fóra do propio documento (evidentemente, nunha suposta nula vontade de concordia pola banda de institucións como a RAG/ILG).

Así, por exemplo: 1º) Afonso Eiré (1986), para o semanario *A Nosa Terra*, asegura que este escrito foi rubricado por “[...] máis de dous tércios dos profesores de Língua e Literatura Galegas que exercen en Galiza (máis de duascenas firmas ían recollidas no ‘Encontro’),” 2º) a revista *Agália* (1986: 226) afirma que os centros de ensinanzas medias que rubricaron este escrito “[...] (representam mais do 50% do total do professorado mesmo tendo em conta que nalguns foi boicoteado com melhores ou piores resultados)” e 3º) o semanario *A Nosa Terra* (Mascato e Carballa 1989) fixa o número de ensinantes que asinaron este acordo en 300 profesores.

Con independencia de que estes relatos se adecúen mellor ou peor á realidade dos feitos acontecidos, cremos que semella sensato pensar que, se partimos dunha visión que se inclina pola esaxeración á hora de dar conta dos apoios recibidos polo *Manifesto*

por un acordo necesario no ámbito do ensino secundario, é esperable que nos sorprendamos ante o fracaso posterior do mesmo no ámbito educativo das ensinanzas medias visto que, no fondo, estabamos a pensar que, nacido da vontade do sector maioritario de profesores de Ensino Medio, resulta lóxico que se faga acredor da aceptación de todo aquel sector restante (minoritario?) que, profesionais tamén do idioma, non o subscribiron inicialmente.

Precisamente, para insistir nas razóns que poderían estar na base do fracaso posterior deste documento, non estaría de máis lembrar que, un ano antes do *Manifesto por un acordo necesario* (isto é, en 1985), xa se redactaran outros dous textos que, na esteira do documento de 1986, formulaban un chamamento público pola concordia normativa.

De acordo con Joám Carlos Rábade Castinheira (1986a: 235), o primeiro destes dous escritos fora redactado polo Seminario de Lingua e Literatura Galega do Instituto Salvador de Madariaga da Coruña e o segundo fora elaborado conxuntamente polos Seminarios de Lingua e Literatura Galega dos Institutos Agra de Orzán e Elviña desta mesma cidade. Ambos os dous, así e todo, non chegarían nin sequera a ser enviados ao resto de centros de ensinanzas medias de Galiza porque, en opinión do propio Joám Carlos Rábade Castinheira (1986a: 235):

Por uns motivos ou por outros, porque se propunham medidas concretas mas nom claras para todos ou porque nom havia medidas explícitas que comprometessem a umha série de interessados da maneira mais conveniente, nengum deles coalhou o suficiente, [...].

Ao noso xuízo, e con independencia das conclusións que se puidesen tirar do baile de cifras que se recollía na prensa do momento no tocante ao número de asinantes primeiros do *Manifesto por un acordo necesario*, estamos convencidos de que, como xa vimos no seu momento, esta inconcreción teórica que se lle recoñecía como causa esencial do fracaso dos dous documentos anteriores ao *Manifesto por un acordo necesario*, aínda que os seus propios redactores falen deste último texto como unha proposta moito máis concreta e moito máis desenvolvida (Rábade 1986a: 235), tamén se pode ver como razón esencial do revés sufrido polo *Manifesto por un acordo necesario* así como das iniciativas ulteriores del derivadas.

Para nós, a inconcreción teórica que adurmiña por baixo deste documento, malia que tivese o efecto positivo de permitir que se adherisen a este acordo individualidades

e colectivos con posicións de fondo abondo distantes entre si (p.e. a AS-PG, por unha banda, e a AGAL, pola outra)⁶⁸⁸ cuxo único nexo real de unión probablemente fose, con palabras de Joám Carlos Rábade Castinheira (1986a: 234), non declararse anti-reintegracionistas e o seu posicionamento en contra das NOMIG 82 (cando menos, contra puntos concretos das mesmas); así e todo, presentaba a contrapartida negativa de que esa mesma falta de concreción teórica, non forzaba a cada un dos asinantes deste escrito a renunciar ás prácticas gráficas precedentes. Isto, na práctica, implicaba que non se camiñaba cara a uns usos gráficos comparativamente máis *focalizados* pois, ao cabo, sen abandonar a proposta normativa da AGAL, das Normas da AS-PG ou, mesmo, outras opcións máis ou menos persoais era perfectamente factible cumprir coas directrices gráficas que emanaban deste documento.

Así pois, dito por outras palabras, aínda que a indefinición teórica subxacente a este documento traía consigo a posibilidade de que todo o abano de colectivos, asociacións e individualidades que rexeitaban parte ou a totalidade das NOMIG 82 subscribisen este texto; así e todo, esa mesma indeterminación teórica foi a responsable de que, na práctica, ese escrito ficase, tan só tres anos máis tarde, como unha especie de “declaración de intencións” con escasas ou nulas repercusións reais dado que, ao non esixir explicitamente unha renuncia ás prácticas gráficas precedentes de cada individuo, asociación ou colectivo que subscribise o documento e, xa que logo, ao permitir que se mantivese a *difusividade* gráfica anterior daqueles que asinaban este texto, fóra das declaracións retóricas en prol dun achegamento ao portugués padrón, o documento ficou en “papel mollado” que non carrexou outras transformacións significativas máis alá das declaracións retóricas en prol do achegamento ao portugués padrón.

Precisamente, no noso parecer, naqueles textos onde se reflexiona verbo das razóns que induciron a algún dos colectivos asinantes do *Manifesto por un acordo necesario* a asumir este documento, encontramos parágrafos e frases que se poderían presentar como testemuños implícitos de que a ausencia de concreción teórica sería unha característica definitoria non só do proceso de conformación deste documento senón tamén da súa redacción final e de que, a maiores, esa inconcreción teórica

---

⁶⁸⁸ Nótese, ademais, como entre as individualidades asinantes deste documento aparecen personalidades con posicións posteriores tocante á nosa polémica normativa tan distantes entre si como Marcos Valcárcel López e Elvira Souto. Así, mentres o primeiro destes dous autores afirmaba en 1999 (Valcárcel 1999) que: “Son as institucións con competencia intelectual no tema lingüístico as que deben fixar, en exclusiva, o camiño: en primeiro lugar, o Instituto da Lingua Galega e a Real Academia Galega, os asinantes das Normas de 1982, co asesoramento e consenso das universidades (Departamentos de Filoloxía Galega) e dos escritores e xornalistas que fan o idioma cada día”; pola contra, a partir de 1985, Elvira Souto será unha convencida partidaria da *orientación lusofonófila*.

semellaba ser unha consecuencia inevitable da pretensión de agrupar, baixo unha mesma fronte, a todos cantos (por unha ou outra razón, dun ou doutro xeito, en parte ou totalmente) estaban en contra das NOMIG 82.

Segundo Joám Carlos Rábade Castinheira (1986a: 234), naquela altura secretario da Comissom Lingüística da AGAL, a AGAL apoiaba o *Manifesto por un acordo necesario* porque esta asociación:

[...] defende o galego reintegrado pleno (gramatical, léxico e ortográfico) de aí que a sua ortografía como Associaçom ou Comissons dependentes dela seja a dos ‘máximos’ ortográficos, sem que por isto os seus membros nom podam assinar como tais usando a nível individual os ‘mínimos’, entendendo os ‘máximos’ como umha dinámica de (re)integraçom pessoal e de umha mais profunda aprendizagem do galego correcto.

Neste mesmo artigo de Joám Carlos Rábade Castinheira (1986a: 234) asegúrase que a AGAL:

[...] trabalhará em formar um colectivo de professores de galego de dentro e fora da AGAL, membros da RAG e escritores que tenham em comum o rejeito das normas ILG-RAG, com o fim de elaborar umha normativa de concórdia, partindo das bases mínimas das normas da RAG do 76, aplicável exclusivamente para o uso do ensino galego e revisável cada dous anos.

Por último, neste mesmo traballo, Joám Carlos Rábade Castinheira (1986a: 234) afirma que:

Repete-se que a AGAL deve incidir sempre na normativa de concórdia e a sua abertura ao diálogo, sem atraícoar jamais os seus objectivos. Caso de nom conseguir-se, deverá obrigar e premer para que se admita a convivência pacífica das duas normativas ou, melhor ainda, das duas tendências existentes plasmadas basicamente em tres tipos de normativas.

Tras a lectura demorada destes tres textos non debería haber dúbida de que a AGAL, por volta de 1986, móvese (para nós, froito dunha estratexia consciente que procura ampliar a base social da *orientación reintegracionista*), nun elevado nivel de indefinición teórica pois, ao mesmo tempo que se posiciona, claramente, en contra do

uso da ortografía do español (Comissom 1986), tamén admite non só a posibilidade de concordia normativa entre todos os sectores en conflito ao redor das Normas da Comisión 80 ou das Normas da Academia 70 (é dicir, indirectamente, acepta a ortografía do español) senón, mesmo, a opción provisional dunha práctica gráfica individual para os membros da AGAL construída sobre o sistema gráfico do español.

Por unhas declaracións dos profesores Manuel Portas (Carballa 1987) e Francisco Salinas Portugal (Carballa 1987) ao semanario *A Nosa Terra*, sabemos que a AGAL mantería esta mesma posición en 1987.

Curiosamente, dous anos máis tarde (Mascato e Carballa 1989), a presidenta da AGAL, Maria do Carmo Henríquez Salido, matiza a posición anterior deste colectivo no sentido de que unicamente sería factible unha concordia normativa entre aqueles grupos que compartisen puntos de partida semellantes de tal xeito que a AGAL só podería concordar con aqueloutros colectivos que compartisen o principio teórico de que o galego non é lingua en por si senón parte dunha unidade idiomática máis ampla chamada lingua galego-portuguesa⁶⁸⁹.

Tras esta convocatoria pública na procura dun consenso normativo aberto a todas as opcións en debate, no ano 1989, publícase no semanario *A Nosa Terra* un extenso artigo baixo o título de *Ampla chamada a un consenso normativo do galego* (Mascato e Carballa 1989) onde, á parte de que este semanario se declare publicamente partidario dun acordo respecto á normativa do galego entre todas as correntes en conflito que supere as discrepancias normativas do momento, se realiza unha ampla e interesantísima sondaxe entre os personaxes e as institucións máis relevantes da cultura e lingüística galega verbo da conveniencia ou inconveniencia dunha revisión das NOMIG 82 así como no tocante aos termos concretos desta posible reforma normativa.

Fóra dos testemuños xa recollidos de Xosé Manuel Sarille, Alberte Ansedo e Uxío Novoneyra (Mascato e Carballa 1989) como presidentes, respectivamente, da MNL, AS-PG e AELG, en favor da necesidade dunha normativa de concordia así como verbo da posibilidade dunha normativa de consenso entre todas as posicións en debate, sería moi interesante pór de relevo que esta crónica xornalística permite comprobar

---

⁶⁸⁹ En 1989, Maria do Carmo Henríquez Salido, en representación da AGAL (Mascato e Carballa 1989) asegura que: “Para AGAL hai varios supostos previos para conseguir unha normativa de concórdia. O eixo fundamental para nós sería respeitar e ter presente a historia do noso idioma, a historia inteira, pois é evidente que o galego non nace no XIX con Rosalia. Na medida en que isto se tenta negar por determinados sectores é fundamental para AGAL que se estableza este presuposto. O segundo suposto sobre o que teríamos que insistir é que se recoñeza o que xa manifestaron os nosos precursores e a filoloxía románica: a unidade do galego-portugués. Se non se mantén este principio básico non sei que acordo poderíamos tomar”.

como, fronte á conxuntura que se percibía en 1986, cada vez semella existir unha consciencia máis clara verbo de cal podería ser o alcance real dun posible acordo normativo.

Neste sentido, se, ao pé do testemuño xa mencionado de Maria do Carmo Henríquez Salido (Mascato e Carballa 1989), tomamos en consideración as palabras dos profesores Antón Santamarina (Mascato e Carballa 1989) e Francisco Fernández Rei (Mascato e Carballa 1989) para este mesmo semanario, cabería afirmar que os teóricos máis destacados da *orientación reintegracionista* e da *orientación autonomista*, froito das experiencias acumuladas desde 1976, son conscientes de que non hai opción real de acordo entre aqueles que parten de filosofías lingüísticas de fondo radicalmente diferentes (é dicir, entre a AGAL e o ILG) e de que, de xeito correlativo, unicamente existe unha posibilidade real de consenso entre aqueles que defenden presupostos teóricos básicos compatibles (isto é, entre aqueles que, como o ILG e a AS-PG, parten da consideración explícita ou implícita do galego como lingua de seu)⁶⁹⁰.

Na esteira dos pronunciamentos públicos de Francisco Fernández Rei e de Antón Santamarina para o semanario *A Nosa Terra* (Mascato e Carballa 1989), outras personalidades vinculadas coa *orientación autonomista*, ademais de coincidiren con estes dous lingüistas na imposibilidade dun acordo entre aqueles que non partisen da concepción do galego como lingua de seu, móstranse partidarias dalgún tipo de reforma das NOMIG 82 que permitise rematar coas reticencias a este código normativo daqueles que aquí designamos como *autonomismo predominantemente endonormativo* (nomeadamente, na súa *versión feble*). Nesta posición estarían o profesor Modesto Hermida (Mascato e Carballa 1989), o escritor Carlos Casares (Mascato e Carballa 1989) e Antón Costa Rico (Mascato e Carballa 1989).

Un ano máis tarde, outra volta, por medio do semanario *A Nosa Terra* (Carballa 1990a), temos noticia dun escrito enviado aos medios de comunicación pola Federación de Asociacións Culturais Galegas onde, coa sinatura do seu presidente naquela altura

---

⁶⁹⁰ Ao pé dos testemuños que xa ofrecemos verbo da consciencia que tiñan os teóricos máis destacados da *orientación autonomista* desde finais da década de 1970 da imposibilidade dun acordo con aqueles que rexeitaban a consideración do galego como lingua independente do portugués, gustáranos, agora, traer a colación estouttras palabras do lingüista Antón Santamarina (1981): “Co que deixo dito creo que queda aclarada cal é a nosa postura e que hai debaixo das etiquetas de ‘populismo’, ‘isolacionismo’, etc., que nos foron impostas por algúns desde fóra. Entendemos que entre esta postura que defendemos e a autochamada ‘reintegracionista’ (con tódalas súas variantes) hai unha diferenza de base, fundamental, para comprende-lo problema: uns consideramos que o galego é de seu unha lingua independente das linguas limítrofes, incluída a súa parente próxima, a portuguesa; e outros consideran que o galego é unha modalidade, un dialecto, dunha lingua de extensión máis ampla, o portugués”.

Francisco Salinas Portugal, se convoca a cantas asociacións, colectivos e personalidades puidesen estar interesadas a unha reunión a celebrar o 18 de abril de 1990 no local social desta asociación na rúa coruñesa Pardo Bazán para que, sen orde do día previa, se iniciara un achegamento de posturas tocante á nosa polémica normativa así como para que se desenvolvese diálogo encamiñado ao remate das discrepancias verbo da codificación ortográfica e gramatical do noso idioma⁶⁹¹.

A maiores, a revista *Agália* (AGAL 1990b) recolle un documento onde se dá noticia dun *Comunicado sobre os acordos da Reunión de 18 de Abril de 1990 para a apertura dum proceso de diálogo sobre a normativa do idioma* do cal, ademais de atribuírselle á Federación de Asociacións Culturais Galegas e de datarse no día 3 de marzo de 1990, se transcriben algúns parágrafos (AGAL 1990b: 225):

«en rexime de autoconvocatoria todas as institucións, forzas políticas, culturais, sindicais, etc.» que o estimasen se reunisen o 18 de Abril en A Coruña para «aproximar en canto posíbel as posturas e iniciar un diálogo que conducise à resolución do conflito que sobre a normativa do idioma Galego existe no País».

Por medio da revista *Agália* (AGAL 1990b: 225-226) e das declaracións da lingüista Maria do Carmo Henríquez Salido ao semanario *A Nosa Terra* (Carballa 1990b), sabemos que, en resposta a esta convocatoria pública da Federación de Asociacións Culturais Galegas, o 18 de abril de 1990 acoden á sede social desta asociación os seguintes colectivos: a Associação Galega da Língua (AGAL), a Asociación de Profesores de Língua e Literatura (APLL), a Asociación Sócio-Pedagóxica Galega (AS-PG), o Bloque Nacionalista Galego (BNG), a Federación de Asociacións Culturais Galegas, a Mesa para a Normalización Lingüística (MNL) e o Partido Socialista Galego-Esquerda Galega (PSG-EG).

Posteriormente, segundo informacións da propia revista *Agália* (AGAL 1990b: 225-226), ten lugar un segundo encontro o 19 de xuño de 1990 onde, ademais da ausencia do BNG e da MNL, cómpre salientar que non se debeu chegar a ningún acordo

---

⁶⁹¹ Entre os parágrafos transcritos no semanario *A Nosa Terra* (Carballa 1990a) deste escrito asinado por Francisco Salinas Portugal podemos ler: “valoramos negativamente a visceralidade da polémica normativa que se ten arrastrado todos estes anos e que se, por un lado pon de manifesto a importancia que o idioma ten para a colectividade e a identidade galegas (só o que é esencial pode levantar tantas paixóns), por outro ten impedido a discusión e o debate sereo de todo o que atinxe ao idioma, non só da súa fixación standardizadora”.

especialmente relevante pois, en números posteriores da revista *Agália*, xa non aparece referencia ningunha a ningunha outra xuntanza máis alá desta última data.

Bótase de ver que, se contemplamos todos estes chamamentos públicos na procura dunha concordia normativa (tamén a *Proposición non de Lei* do BNG e da *Proposición non de Lei* do PSG-EG) no seu conxunto, se entende a nosa afirmación inicial de que, con estar o denominado *autonomismo predominantemente endonormativo* (tanto a súa *versión feble* como a súa *versión forte*) moi interesado e moi comprometido durante a segunda metade dos anos oitenta e durante a primeira metade da década de 1990 na procura dun consenso normativo, todas esas tentativas de acadar unha concordia que permitisen concentrar definitivamente esforzos no proceso de socialización do idioma galego fracasaron nas súas pretensións iniciais porque, moi probablemente, todas elas partían do convencemento (explícito ou implícito) de que era factible un pacto entre todas as posicións en debate sen exclusión de ningún tipo de tal forma que, a indeterminación teórica que se lle esixía a estas tentativas froito do desexo de unir posturas de fondo tan dispares, ao cabo, desencadeaba o propio fracaso da tentativa de acordo.

Con independencia de que, como a seguir veremos, se producisen outros chamamentos públicos á concordia normativa, cremos que podemos falar de dúas sensibilidades diferenciadas ante esa posibilidade:

(a) un grupo de persoas desde unha análise rigorosa en profundidade das experiencias acumuladas desde 1976 así como desde unha reflexión demorada e escrupulosa dos principios nucleadores de cada unha das posturas (non só da propia) entende que un acordo entre a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista/orientación lusofonófila* é inviable visto que a primeira das tres correntes parte e defende unha filosofía lingüística de fondo tan afastada verbo das outras dúas que, en realidade, funcionan como posicións mutuamente excluíntes e

(b) outro grupo de persoas, asociacións e colectivos continua a manter o convencemento de que é perfectamente posible un acordo entre todas as correntes en debate sen ningún tipo de exclusión.

A este primeiro grupo de persoas, inicialmente integrado por algún dos máis destacados teóricos da *orientación reintegracionista* como Xosé-Martiño Montero Santalla (Montero 1979: 3) e da *orientación autonomista* como Francisco Fernández

Rei (Mascato e Carballa 1989), Ramón Piñeiro (Mascato e Carballa 1989) e Antón Santamarina (1981); únese, de xeito inequívoco, en 1990, a AGAL (1990a: 103, 1990b: 225).

Tocante a esta cuestión, así opinaba Francisco Fernández Rei en 1989 (Mascato e Carballa 1989):

Simplificando de máis, a primeira conceición está contida na normativa que elaborou a RAG e que logo oficializaron o Goberno e o Parlamento galegos, como tamén está nas primeiras propostas normativas da AS-PG. A segunda conceición está contida na normativa de AGAL e especialmente na minoría que hoxe defende, na Galiza, o chamado Acordo de Río. Entre estas dúas conceicións, tan radicalmente opostas, non hai, na miña opinión, nengunha posibilidade de acordo, absolutamente nengunha. Toda concórdia e consenso é moi desexábel, especialmente nos que están traballando pola normalización do galego, e comparten a conceición do galego como lingua de seu e non lingua satélite. De todos os xeitos esa concórdia non a vexo factíbel e posíbel dun xeito inmediato por unha serie de razóns moi variadas.

Ao ano seguinte, Francisco Fernández Rei (1990b) ratifícase na súa opinión anterior con estoutras palabras:

Dada esta situación, parece que a única concordia posible é a que pode darse entre os que teñen a mesma concepción da lingua. Nas normas do ILG-RAG hai unha explícita consideración do galego como lingua de seu, e non subordinada ó portugués, mentres que nas *Orientacións* da AS-PG (1980) esa consideración está implícita; polo contrario, nas normas que defende a AGAL e nas que utilizan os do acordo ortográfico de Río de Janeiro é ben evidente que o galego non é lingua autónoma verbo do portugués. Concorder estas dúas filosofías contrapostas parece a cuadratura do círculo. Toda normativa é froito da combinación de criterios filolóxicos, morfosintácticos e léxicos, con base literaria ou non das solucións escollidas, con maior ou menor atención á sincronía. Ó primar uns ou outros deses criterios e ó dar prioridade á fase medieval ou á moderna explicas as solucións normativas radicalmente opostas que hoxe existen para a lingua galega.

Correlativamente, desde a perspectiva da *orientación reintegracionista*, a AGAL (1990b: 225), contesta ás afirmacións precedentes de Francisco Fernández Rei no xornal *La Voz de Galicia* do seguinte xeito:

Dada a experiência acumulada, teria de saber-se que a concórdia só é possível em certas condições e entre determinados posicionamentos, entre outros motivos porque deveu já aprender-se que a questão ortográfica não é apenas questão ortográfica, mas singelamente questão nacional: enquanto tais, os nacionais espanhóis não podem concordar com os nacionais galegos neste campo sobretudo em que se acham os traços mais fortemente identificadores da nacionalidade.

Assim vinha a entendê-lo, embora no contexto de uma interpretação excessivamente interessada, o Director do Departamento de «Filoloxía Galega» da Universidade espanhola de Santiago e, contudo, simpatizante nacionalista galego, num artigo publicado o 7 de Maio em *La Voz de Galicia*.

No entanto, com posterioridade a estes pronunciamentos públicos da AGAL ben explícitos tocante à impossibilidade real dun acordo normativo entre a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista*, ao longo dos anos noventa, não deixam de aparecer vozes que, desde dentro da AGAL (Garrido 1999), se apresentam ante a opinião pública como partidários e defensores dunha normativa de concórdia entre todas as correntes em debate.

Igualmente, dentro deste primeiro grupo daqueles que estão convencidos da impossibilidade de acordo entre os que aceitam ou rexeitam a visão do galego como língua de seu, cremos que poderíamos colocar a totalidade de teóricos que asumen a *orientación lusofonófila* dado que, em virtude da totalidade das suas declarações públicas desde a criação da COM 85, cremos que a sua forma de pensar quedaría moi ben resumida neste parágrafo da autoria de Xavier Vilhar Trilho (1994: 156):

Ora bem, estas atitudes mediadoras pecam de ingenuidade por três razões: *Primeira*, porque a *Mesa* e o *Bloco* não são neutrais nesta guerra das normas [...]. *Segunda*, porque propugnam uma impossível terceira via híbrida, quando não é possível uma conciliação entre filosofias normativizadoras diametralmente opostas, da mesma maneira que não é factível uma concórdia entre partidários da escravatura e propugnadora da emancipação dos escravos, entre defensores da democracia e partidários da ditadura, entre favorecedores da substituição do galego pelo espanhol e patrocinadores da normalização do galego, entre partidários do bilingüismo social galego/espanhol e defensores do monolingüismo social em galego; um possível consenso entre estas duas posturas

antagónicas resultaría um híbrido aberrante, um monstro de dúas cabezas, como tamén o sería utilizar, por exemplo, o *NH* mas non o *LH*.

Por súa vez, dentro do grupo de persoas e asociacións que seguen a pensar na viabilidade dun acordo normativo “universal” deberíamos incluír, cando menos, nos anos inmediatamente posteriores a 1990, os seguintes colectivos: a Asociación de Escritores en Lingua Galega, a Asociación de Profesores de Lingua e Literatura, a Asociación Sócio-Pedagóxica Galega, o Bloque Nacionalista Galego, a Federación de Asociacións Culturais Galegas, a Mesa para a Normalización Lingüística, o Partido Socialista Galego-Esquerda Galega e o semanario *A Nosa Terra*.

A maiores, por medio da prensa diaria (*El Correo Gallego* 2000), sabemos que a Mesa para a Normalización Lingüística, até o ano 2000, segue a estar convencida de que é posible acadar un acordo normativo entre todas as correntes en debate.

Así e todo, con independencia das declaracións públicas da Mesa para a Normalización Lingüística en favor dunha concordia normativa así como á marxe dos termos concretos en que estas se producisen, cómpre non esquecer que este colectivo, ao igual que acontecera desde 1990 até o ano 2000 coa AS-PG e co BNG, tendeu cara a unha práctica gráfica cada vez menos diverxente coas NOMIG 82/NOMIG 95 de tal xeito que semella lóxico pensar que, en contra do acontecido nos anos oitenta, estes colectivos cada vez estarían máis abertos a unha concordia normativa entendida como unha reforma sobre a base das NOMIG 82/NOMIG 95.

Fóra destas asociacións e partidos políticos, desde a data de 1989, non faltan outros chamados posteriores á apertura dun diálogo que conduza a un acordo normativo definitivo. Temos coñecemento dos seguintes:

- (1) Os *Principios orientadores para un acordo ortográfico* (Outeiro e outros 1995: 226) onde, tras unha referencia explícita á proposta do profesor Henrique Monteagudo Romero (1990: 256) para abrir un período de diálogo encamiñado á reforma das NOMIG 82/NOMIG 95, oferta reiterada con posterioridade (Monteagudo 1998, 1999a, 1999b), propón abrir un proceso de intercambio de pareceres coa participación de J. L. Rodríguez, Xosé-Martiño Montero Santalha e Isaac Alonso Estraviz para elaborar unha normativa de concordia.
- (2) *Um Contributo ao diálogo e à concórdia normativa* (Barbosa 1996) en que, desde os puntos de vista da *orientación reintegracionista*,

suxire iniciar un “debate, público e democrático e respeitoso sobre se debemos achegar-nos ao portugués, ao español, ou isolar-nos” (Barbosa 1996: 399).

- (3) contra finais da década de 1990, escritores como Carlos Casares (Barral 1999, Tristán 1999, Vidal Laxe 1999), Xavier Queipo (Vidal Laxe 1999), María Xose Queizán (Vidal Laxe 1999), Carlos Quiroga (Vidal Laxe 1999), Xavier Alcalá (Alcalá 1999) e Suso de Toro (Toro 1999, Vidal Laxe 1999); personalidades vinculadas ao mundo cultural galego como Concha Costas (Tristán 1999), Pilar Garcia Negro (Tristán 1999) e xornais galegos como *A Nosa Terra* (1999) téñense pronunciado publicamente a favor dunha reforma da nosa ortografía que achegase o galego ao portugués padrón.

Ao noso xuízo, entre todos estes chamamentos a un acordo normativo posteriores a 1989, cómpre destacar as chamadas a unha concordia normativa que se produciron ao redor do ano 1999 porque, se deixamos á marxe a inxenua pretensión de concordar entre todos os puntos de vista en debate sen ningún tipo de exclusión así como a inconcreción subxacente ás afirmacións de que se reivindicaba un achegamento do galego ao portugués padrón sen explicitar en que grao e até que punto nos deberíamos acaroar a este idioma, non hai dúbida de que, por volta destes anos, con independencia da posición persoal defendida por uns e por outros⁶⁹², por unha banda, o intercambio de

---

⁶⁹² No tocante ao nivel de inconcreción en que se movían estas novas chamadas a un acordo normativo producidas ao redor de 1999, sería interesante mencionar que o escritor Carlos Casares, naquela altura presidente do Consello da Cultura, a pesar de que en 1977 xunto con Rosario Álvarez Blanco e Francisco Fernández Rei participara na elaboración dunhas directrices ortográficas para a revista *Teima* cuxo achegamento ao portugués padrón, con ir máis lonxe do que se propugnaba nos *Gallego 1, 2 e 3* (ILG 1971, 1972, 1974), non excedía a fronteira das Bases do 77, define agora a nosa ortografía como “extravagante” con respecto á ortografía do portugués padrón (Barral 1999, Tristán 1999, Vidal Laxe 1999) e maniféstase disposto a asumir os dígrafos *lh* e *nh* en substitución do dígrafo *ll* e do grafema *ñ* (Vidal Laxe 1999). Pola súa banda, tocante á posición de Concha Costas (Tristán 1999), daquela presidenta da Mesa para a Normalización Lingüística, podemos ler no xornal *El Mundo* que: “ve necesario «abrir máis portas á cultura lusófona». [...] Pero o debate sobre a ortografía é algo que deben resolver, di Concha Costas, «filólogos e lingüistas» sentados a debater sen prexuízos e esquecendo enfrontamentos”. Verbo da postura da deputada do Bloque Nacionalista Galego Maria Pilar Garcia Negro (Tristán 1999) neste mesmo xornal asegúrase que: “Pilar Garcia Negro está tamén no grupo dos que defenden cambios: «En primer lugar chegar os mínimos». [...] Para Pilar Garcia Negro os cambios non deben parar aquí. «O día de mañá –despois de establecérense os mínimos– haberá que consolidar unha ortografía». Non desbota, Garcia Negro, a idea de ir máis alá na aproximación ao portugués”. Por ultimo, en declaracións a este mesmo diario (Tristán 1999), Francisco Fernández Rei manifesta que, malia estar aberto a un diálogo co obxectivo de solucionar de vez o debate normativo: “Todo é modificable, e a normativa pode ter erros, pero a maior diferenza que temos co portugués está na fonética. ¿De qué vale disfrazar a ortografía?”. En definitiva, como se pode comprobar no xornal *El Mundo* (Tristán 1999): “Nin

opinións semellaba producirse, agora, nun clima de moita máis cordialidade do que tiña acontecido no pasado (nomeadamente, na segunda metade da década de 1980) e de que, por outra banda, existía unha coincidencia de pareceres cada vez máis ampla e cada vez máis definida no tocante á necesidade dalgún tipo de acordo normativo que permitise concentrar esforzos na promoción dos usos sociais do idioma galego. Así, na crónica xornalística escrita por Carme Vidal Laxe (1999) para o semanario *A Nosa Terra* sobre o encontro de escritores celebrado en Corcubión no *Foro Trasatlántico* podemos ler:

Nas conversas xurdiu o debate arredor da necesidade dunha reforma ortográfica da nosa lingua, esquecendo as “feridas” que a imposición da norma xerou. Cunha cordialidade que os propios escritores calificaron de “inusual”, defensores de distintas normativas coincidiron en que os novos tempos están a reclamar unha reforma á que, por vez primeira, se podería chegar por acordo.

Certamente, como se recolle na prensa diaria desde finais do verán de 1999 (Castro 1999, Tristán 1999) e ao longo do ano 2000 (Vidal Laxe 2000), a coincidencia ao redor do mes de setembro de 1999 das declaracións á prensa do eurodeputado Camilo Nogueira sobre que en Bruxelas “[...] fala en algo que é parecido ao portugués” (Tristán 1999), de Carlos Casares (Barral 1999, Tristán 1999) nos *Encontros arredor das literaturas peninsulares* organizados pola Universidade Internacional Menéndez Pelayo en Pontevedra onde se manifesta “[...] partidario de buscar una ortografía «máis sensata» que permita acercar la literatura que se hace en Galicia y la que se hace en el país vecino” (Barral 1999) e dos dezoito escritores reunidos no *Foro Trasatlántico* de Corcubión en favor dun achegamento ao portugués padrón (Vidal Laxe 1999), semella que foron tres acontecementos decisivos para que, nese mesmo ano, se abrixa, outra volta, a “caixa de Pandora” do debate normativo.

Precisamente, na esteira dos pronunciamentos públicos e do debate que seguiu aos tres devanditos acontecementos (Castro 1999), por medio do relato da xornalista Paula Castro (1999) para o semanario *A Nosa Terra* sabemos que nunha mesa redonda convocada pola Federación Estudiantil Revolucionaria na Facultade de Historia da Universidade de Santiago de Compostela no mes de outubro de 1999 o escritor Carlos Casares ratificase na reivindicación dos grafemas *lh*, *nh* e *j* para a ortografía do galego,

---

Fernández Rei nin ninguén chamado por este xornal se opón a un encontro para debater a cuestión. Un encontro serio, din, que acabe cun problema que está a prexudicar á lingua”.

o lingüista Henrique Monteagudo móstrase disposto a “que a norma de AGAL sexa a única de referencia a que sigamos aturando diversas normas”, Elvira Souto valora positivamente “o feito de abrir o debate ‘que até agora sempre se celebrou en termos emocionais e agora estase a dar con argumentos lingüísticos e filolóxicos” e, por último, o profesor Elías Torres manifesta o seu desexo de “que remate a represión contra todos os que non usan a norma oficial”.

Aínda no ronsel do debate público que sucedeu a estes tres primeiros acontecementos (Vidal Laxe 2000), grazas ao semanario *A Nosa Terra* (2000) e á crónica xornalística de Carme Vidal Laxe (2000) para este mesmo diario temos coñecemento de que nunha mesa redonda organizada pola AS-PG e CIG-Ensino nas *Xornadas de Lingua e Literatura* ao redor da posibilidade dun acordo normativo entre lingüistas de diferentes tendencias e que tivo lugar o 6 de maio do ano 2000 na Facultade de Ciencias da Educación de Santiago o profesor da Universidade da Coruña Xosé Ramón Freixeiro Mato en representación da “[...] normativa de mínimos da AS-PG” e tras afirmar que existe unha “‘vontade maioritaria’ mostrada a favor do acordo” (Vidal Laxe 2000) defende: “[...] unha vía de aproximación ao portugués atendendo á demanda dos ‘discrepantes” (Vidal Laxe 2000), Francisco Fernández Rei, en nome do Consello Científico do Instituto da Lingua Galega, asegura que “O Instituto da Lingua Galega está disposto ‘a falar sen presas” (Vidal Laxe 2000) e que “Non estamos dispostos a retrotraer o debate aos setenta, as normas do portugués xa están inventadas e non precisan acordos” (Vidal Laxe 2000) e, por último, Henrique Monteagudo Romero, no papel de representante do Consello da Cultura, ademais de manifestarse de acordo coas afirmacións de Francisco Fernández Rei, formula dúas condicións previas ao inicio do debate: “[...] un compromiso de saída das partes implicadas para a aceptación e un horizonte de estabilidade do acordo” (Vidal Laxe 2000).

Así e todo, aínda que no conxunto de pronunciamentos públicos posteriores ás declaracións á prensa do eurodeputado Camilo Nogueira, do escritor Carlos Casares e dos dezoito escritores reunidos en Corcubión predominaran as proclamas en prol dun acordo normativo aberto a todas as partes en debate; cómpre pór de relevo que, nese mesmo ano de 1999, os lingüistas (Henríquez 1999, Garrido 1999) e escritores (Guisan 1999) vinculados coa *orientación reintegracionista*, por medio dos seus artigos publicados en prensa, xa recoñecían, de xeito máis ou menos implícito (na liña das declaracións de Francisco Fernández Rei), a imposibilidade dun acordo entre aqueles que aceptan (=orientación reintegracionista) e aqueles que rexeitan (=orientación

autonomista) a ortografía do portugués padrón de tal xeito que, con palabras de João Guisan Seixas (1999):

Vai resultar inevitável uma fase de convívio entre diferentes usos escritos, e o mais inteligente seria, em vez de procurar um acordo férreo que implique incluídos e excluídos, uma maneira sensata de administrar o desacordo.

Isto consegue-se restringindo o alcance do pacto. A nova norma deveria limitar o seu marco de actuação ao ensino e aos actos administrativos (da administração para o público nom ao revés) deixando liberdade de escolha à hora de escrever um romance ou encher um impresso. Algúns ficarão por trás dessa norma, outros irão por diante. Nada preocupante.

Sexa como for, un dos elementos comúns a non poucos destes chamamentos en favor dun consenso normativo anteriores e posteriores a 1989 foi a reivindicación dun método assembleario na elaboración dunha normativa de concordia que posibilitase a participación de todos os “sectores implicados” como único procedemento válido para a consecución dun posible acordo normativo⁶⁹³. Tamén son comúns nestes chamados públicos ao consenso normativo as reclamacións aos partidos políticos nacionalistas de esquerdas para que asuman, de xeito definitivo, un suposto lexítimo papel de instigadores, iniciadores e mediadores cara a un futuro consenso normativo.

Fronte a esta perspectiva que confía nos métodos assemblearios para a elaboración de futuras reformas normativas para o idioma galego, non falta quen, nomeadamente, desde a *orientación autonomista*, nega a validez desta metodoloxía de traballo en tanto en canto situaría a lingua galega nunha evidente situación de excepcionalidade no contexto de procesos similares acometidos noutros idiomas pois, como xa demostramos na nosa introdución teórica, non é habitual que os procesos de *planificación lingüística* sexan encabezados por persoas ou colectivos que non estean avaladas por un serio e por un amplo labor de investigación verbo da lingua en cuestión así como por unha sólida e ampla formación lingüística.

Dito doutro xeito, desta volta, con palabras de Antón Santamarina (Mascato e Carballa 1989), Francisco Fernández Rei (Mascato e Carballa 1989) e Marcos Valcárcel

---

⁶⁹³ Verbo desta cuestión, Elvira Souto (1986: 184) expresaba así a súa opinión: “Qualquer processo normativizador deve contar com a participação de todos os sectores implicados. A exclusom de vozes discrepantes como os interesses do poder político só pode entender-se como resultado de atitudes autoritárias e ditatoriais próprias de tempos, aparentemente, já ultrapassados”.

(1999), ceder o protagonismo da elaboración dunha posible normativa de consenso para o noso idioma a “afeccionados” e “curiosos” en cuestións lingüísticas sería colocar a nosa lingua nunha situación de evidente anormalidade no sentido de que, con ser verdade que as reformas normativas non son traballo exclusivo de lingüistas en tanto que tamén é pertinente a participación de persoas que, dun ou doutro xeito, tratan habitualmente coa lingua (escritores, editores, profesores, etc.), os especialistas na materia deben desempeñar un papel central tanto no desenvolvemento do proceso como nas decisións finais pois, ao cabo, son aqueles que posúen un coñecemento técnico máis profundo e desenvolvido.

Así, no tocante á posibilidade de elaborar unha normativa para a lingua galega pola vía dos métodos assemblearios aberta a todos os sectores implicados sen ningún tipo de exclusión, Xesús Manuel López Valcárcel (1991) non dubidaba que:

A normativa ortográfica do idioma é cuestión a resolver polos especialistas. Non pode ser acordada por un taberneiro de Carnota, un avogado de Pontevedra, un crego do Incio e un filólogo de Muros e, menos aínda, por ‘tódolos sectores afectados’, tal e como recollen os xornais as palabras dos políticos. Pedir que se elabore, por métodos assemblearios, unha nova normativa, desacredita a quen o propón. [...]

Os partidos políticos non teñen nada que dirimir tocante á normativa ortográfica. O seu labor está na loita –aquí si que con coherencia e rotundidade– pola normalización. A lingua non é bandeira partidaria exclusiva de ningún; é de todos os que a usamos e non pode estar en permanente litixio, nin ser obxecto de transacción ou negocio, político ou non.

Para finalizar con este apartado deberíamos ter moi presente que, entre aqueles que defenden a imposibilidade dunha vía intermedia entre a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista*, semellaba existir até o ano 2000, así e todo, dous grandes grupos de comportamento .

Por unha banda, a actitude máis construtiva da *orientación autonomista*⁶⁹⁴ que, con posicionarse inequivocamente a favor da consideración do galego como lingua de

---

⁶⁹⁴ Malia a esta actitude construtiva, os teóricos máis destacados da *orientación autonomista* sempre foron plenamente conscientes dos moitos problemas que formulaba o diálogo e, a este respecto, gustáranos traer a colación estas palabras de Antón Santamarina en resposta ao xornalista Xan Carballa (1996): “Nós non temos inconveniente nengun en dialogar, e de feito ten habido intentos en varias ocasións, pero

seu e en prol da necesidade dunha variedade estándar autónoma e propia para as nosas variedades lingüísticas vernáculas, permite aceptar:

1. A revisión das NOMIG 82/NOMIG 95 co obxectivo de comprometer a todos aqueles que parten da consideración do galego como lingua autónoma no proceso de socialización do idioma galego (Monteagudo 1990, 1997, 1998, 1999a, 1999b). Con todo, afirmase, con total rotundidade, que esta revisión das NOMIG 82, NOMIG 95 non se poderá levar a efecto por métodos asemblearios que permitisen a participación de toda persoa interesada na cuestión senón que debería partir da instancia política correspondente, limitarse a un reducido círculo de especialistas e contar coa aprobación final da RAG.
2. O uso futuro, de variaren as circunstancias sociolingüísticas actuais, do padrón portugués (Ferro 1984a: 278, Monteagudo 1997).

Por outra banda, o talante menos construtivo da *orientación reintegracionista* e da *orientación lusofonófila* que negan calquera posibilidade de variación verbo dos seus posicionamentos iniciais. Neste sentido, dado que a *orientación reintegracionista* rexeita (de xeito inequívoco a partir de 1990) o uso da ortografía do castelán e visto que a *orientación lusofonófila* non acepta ningún tipo de diverxencia gráfica verbo do portugués padrón, na práctica, non hai opción real ningunha de achegamento ás posicións que defende a *orientación autonomista*.

4. 13. AS LIÑAS DE CARÁCTER IDEOLÓXICO-LINGÜÍSTICO SUBXACENTES AO DEBATE NORMATIVO

De acordo con todo o que xa anticipabamos na nosa introdución teórica sobre a relación entre lingua e ideoloxía nacionalista así como en atención a todas as nosas reflexións precedentes tocante a cada unha das correntes en debate da nosa polémica normativa, malia á realidade innegable de que sigan a aparecer estudos e opinións verbo do noso debate normativo que, como J. Henrique P. Rodrigues (2001: 27), continúan a ver esta problemática máis como unha cuestión lingüística que política, cremos que

---

recoñezo que son difíceis. O problema está en que a adhesión ao acordo non vai ser unánime e iso bótanos atrás”.

ninguén se debería sorprendere se afirmásemos que, ao noso xuízo, a globalidade do noso debate normativo (e, por suposto, a nosa polémica ortográfica) conforma, en realidade, a codia visible dun debate moito máis profundo, enguedellado e transcendente onde, de pretendemos investigar nas súas orixes, veriámonos forzados a transcender o plano estritamente lingüístico para mergullarnos no terreo de cuestións ideolóxicas e políticas e, no fondo, como se intuía en parágrafos precedentes, no asunto da conformación da nosa identidade nacional.

Neste sentido, en tanto en canto contemplamos o noso debate normativo como parte dunha controversia moito máis ampla e profunda de carácter ideolóxico non teríamos nada que obxectar, en principio, a este parágrafo da autoría de Vítor Vaqueiro (1994): “É por iso creo que calquera normativa a redixem uns técnicos, *munidos previamente dunha ideoloxía e duns criterios políticos*, e a norma do galego non ía ser excepción”. Evidentemente, tampouco teríamos nada que dicir a aqueles investigadores que, como, por exemplo, Alfredo Ferreiro e outros (1999), Mário J. Herrero Valeiro (1998), Valentim Rodrigues Fajim e Rafa Villar (1999), falan, explicitamente, da nosa polémica normativa como unha cuestión que transcende o plano estritamente lingüístico para penetrar no ámbito ideolóxico e política da nosa conceptualización de Galiza como país.

Bótase de ver, en primeiro lugar, que o enfoque da nosa polémica normativa ao xeito de superficie visible dunha controversia de moito maior calado e alén do ámbito estritamente lingüístico, esixe, de entrada, ter presente a nosa premisa teórica de que os procesos de *planificación da estrutura* se orixinan sempre dentro dun contexto de *aculturación* inicial onde unha reducida elite intelectual urbana vinculada co idioma dominado, a pesar de posuír un profundo dominio do idioma dominante, toma a determinación, por causa da súa ideoloxía nacionalista, de iniciar un longo, custoso e dilatado proceso de *planificación lingüística* encamiñado á superación do estado de prostración funcional e normativa inicial por medio da conformación dunha variedade estándar autónoma e propia que, ademais de subordinar ás variedades lingüísticas vernáculos que se ven como propias e, deste xeito, profundar no distanciamento lingüístico verbo doutras variedades lingüísticas veciñas *satelizadas* por outra variedade estándar, actúe como representante simbólico máis conspicuo non só da existencia dunha lingua propia senón, tamén, dunha nación diferenciada.

Evidentemente, tal e como indicabamos ademais na nosa introdución teórica, a decisión de elaborar unha variedade estándar autónoma e propia en tanto que esixe pola

banda da elite intelectual correspondente unha consciencia previa de que a condición de idioma dominado que se lle asigna ao idioma propio non obedece a razóns lingüísticas senón extralingüísticas e na medida en que o seu obxectivo final é conseguir para o idioma propio unha conxuntura sociolingüística semellante a aquela que posúe inicialmente o idioma dominante, non debería haber dúbida que todo o proceso de construción cultural dunha variedade estándar así como o seu resultado final veñen da man dalgún tipo de interese por defender e conservar todo aquilo que se ve como “propio” fronte a todo aquilo que se sente como “alleo”. Certamente, se isto non fose así, non tería sentido ningún que a nosa elite intelectual, coñecedora, en profundidade, da variedade estándar inicialmente dominante, porfiara na construción dunha variedade modelo para as nosas variedades lingüísticas vernáculas en tanto en canto isto obrigaba a un intenso esforzo non só para elaborar esa variedade de referencia senón tamén ademais para acadar o pleno dominio da mesma.

Verbo desta cuestión, lémbrese que, para nós, de acordo co punto de vista que adoptabamos á hora de analizar na nosa introdución teórica os procesos de *planificación lingüística*, todos estes eran consecuencia máis ou menos directa dunha ideoloxía de carácter nacionalista (máis claramente visible a partir do século XVI) no sentido de que, historicamente, as elites intelectuais encargadas destes tipo de procesos afrontaban e asumían toda animosidade que estes esixían coa esperanza de que, conseguido o estado “ideal” dun conxunto de variedades lingüísticas vernáculas propias subordinadas a unha variedade de referencia autónoma e propia, esta peculiar conxuntura lingüística funcionase como testemuño manifesto, para propios e alleos, da existencia dunha lingua autónoma e, por extensión, dunha identidade nacional diferenciada.

Deste xeito, dado que tanto o propio proceso de construción dunha variedade estándar como o seu resultado final, por unha banda, non se comprenden sen unha ideoloxía de índole nacionalista de fondo e, por outra, visto que unha variedade estándar é esencial para o proxecto ideolóxico de configuración dunha identidade nacional diferenciada; ao noso xuízo, debería aceptarse que unha variedade estándar así como a identidade nacional que se lle asocia se constrúen nun proceso dialéctico de bidireccionalidade constante de tal forma que non se trata só de que ambas as dúas realidades se constrúan nun desenvolvemento progresivo conxunto senón de que, a maiores, unha e outra non son comprensibles de xeito illado en tanto que a configuración histórica e final dunha determina a outra e viceversa.

Mais, por se aínda houbese algunha dúbida verbo da posibilidade de contemplar a elaboración dunha variedade estándar como parte interesada e esencial no proxecto global de creación dunha identidade nacional diferenciada, gustaríanos traer a colación estas palabras de Xesús Ferro Ruibal (1984a: 185-186):

Porque aquí é onde está unha das peores eibas do galeguismo, tal e como eu vexo as cousas. Explicome. Non é un problema que o galeguismo sexa actitude militante namais dun 10% da poboación, porque sempre as minorías fermentaron e moveron a Sociedade, se (e aí esta a nai do año) deron subordinado as peculiaridades individuais ou os seus obxectivos específicos a un proxecto común, ó obxectivo nacional de vertebrar un País, potenciando, prestixiando e creando, nalgúns casos, as súas Institucións e (¿por que non?) axudando a crea-los seus mitos. Onde as minorías souberon subordina-las peculiaridades a un proxecto común, levaron tras delas a sociedade enteira. E o que onte era un embrión de Pobo, quedou artellado nun Pobo novo que leva xenes de tódalas tendencias que colaboraron na súa xestación. [...]

Parécenos máis urxente, como pobo adolescente, afirma-la propia personalidade polo NON a isto é ó de máis alá, que polo SI convosco para isto e para aquilo. E o dito popular medieval de que «somos galegos e non nos entendemos!» Andacio crónico que nos define tan ben, que cabe dudar de se Galicia é unha nación, aínda tendo evidentes e vigorosos rasgos nacionais, se vai seguir sen ter, como postulaba Ortega, un proxecto de vida en común que galvanice á Sociedade.

O problema paréceme moi serio, porque se dá en moitos campos a mais do campo lingüístico que hoxe nos ocupa. Se os galegos non adquirimos adulez abonda, para sabermos ceder en cousas opinables, e senso de perspectiva, para recoñecermos capacidade lexislativa ás nosas Institucións, non sería posible constituír un galego común por faltar un dos seus procesos.

Así pois, se aceptamos que variedade estándar e identidade nacional xorden no contexto dunha relación dialéctica de bidireccionalidade constante, cómpre admitir, así mesmo, que a *grafización*, como parte da *planificación da estrutura*, non se desenvolve á marxe deste mesmos procesos porque, como xa dabamos a coñecer na nosa introdución teórica, comeza xa a ser case un lugar común nas análises sobre esta cuestión que: 1º) os códigos gráficos non se constrúen en atención exclusiva a criterios de orde lingüística pois, no fondo, son os argumentos de índole extralingüística

(culturais, políticos, históricos, etc.) aqueles que determinan a forma final dun determinado sistema gráfico 2º) a presenza dunha ortografía diferenciada actúa como símbolo máis visible dunha variedade estándar autónoma e, por conseguinte, dunha lingua diferente.

Neste sentido, se a feitura final dun determinado código gráfico non responde tanto a criterios de orde lingüística como a factores de índole extralingüística, non estaría fóra de lugar que insistísemos, unha vez máis, no noso convencemento de que a visión que ten unha colectividade de si mesma como nación incide moi directamente tanto no proceso de conformación dun determinado código gráfico como na feitura final que adquire ese mesmo sistema gráfico. Xa que logo, desde o punto de vista que aquí estamos a defender, non sería imposible a afirmación de que o nivel de distanciamento gráfico entre dúas comunidades calquera tenderá a ser tanto máis marcado canto máis lonxe (polas razóns que sexa) se vexan esas dúas mesmas colectividades e viceversa.

No entanto, dado que aquí afirmamos, no seu momento, que unha nación xorde inicialmente como unha especie de “realidade construída” (=significante) por unha elite intelectual a partir da base obxectiva dunha serie de mitos, realidades históricas, tradicións culturais e peculiaridades lingüísticas previamente existentes e que este *discurso performativo* unicamente chegará a constituírse en “realidade natural” (=significante+significado) na medida en que se consiga a adhesión daquela masa social que se ve como parte desa nación a través dunha serie de manifestacións identitarias (p.e. espectáculos públicos, himnos, comportamentos dos partidos políticos, etc.) onde esa nación adquire a dimensión de feito incontestable; xa que logo, non semella imposible pensar que, en función da diferente formación ideolóxica, cultural, política, etc., dos integrantes desa elite intelectual e, por conseguinte, en virtude dos diferentes enfoques de que sería susceptible esa comunidade como nación, puidesen aparecer, correlativamente, propostas diverxentes no tocante ao desenvolvemento do proceso de elaboración da variedade estándar así como con respecto á configuración final da variedade de referencia.

Na esteira deste xeito de razoar verbo do noso proceso de codificación ortográfica e gramatical do noso idioma, non sería imposible asegurar que, por baixo das tres grandes correntes en debate na nosa polémica normativa, adurmiñan tres grandes conceptualizacións (cando menos, dúas) de como debería ser Galiza como nación.

No tocante ao punto de vista de cada unha das tres correntes en debate da nosa polémica normativa con respecto á relación entre lingua e nación, a *orientación autonomista*, como se pode comprobar no traballo da autoría conxunta de Antón Santamarina e Francisco Fernández Rei (1992) así como de Antón Santamarina (1995) individualmente, pensa en Galiza como unha nación (cultural) de seu verbo da nación portuguesa e da nación española e por iso, constantemente, defende a necesidade dunha variedade estándar autónoma para o noso idioma como representación simbólica (ante galegos e non galegos) máis destacada de posuírmos unha lingua propia e de sermos unha nación diferenciada así como o emprego efectivo e visible desta variedade modelo.

Segundo este xeito de razoar, dado que, tal e como xa percibiran as tres grandes “coroas” do noso Rexurdimento (Rosalía, Curros e Pondal) así como toda a nosa pequena intelectualidade urbana posterior (Irmandades da Fala, Xeración Nós, etc.), mentres ao dicir “nós” os galegos non inclúan os portugueses e os portugueses non inclúan os galegos (Santamarina 1995: 88), a *orientación autonomista* opina que unha variedade estándar autónoma e propia superposta ás nosas variedades vernáculas populares sería a conxuntura máis conveniente pois esa variedade de referencia actuaría como representante simbólico máis conspicuo de posuírmos unha lingua diferente e, por extensión, de sermos unha nación (cultural) diferenciada.

Xa que logo, para a *orientación autonomista*, de acordo con esa tradición que se iniciara coa nosa intelectualidade do Rexurdimento de “fabricar” unha identidade nacional galega mediante a “modificación” e “esaxeración” (ás veces, mesmo, por medio da invención) de todo un conxunto de materiais preexistentes (cultura popular, mitos, sentimentos propios, etc.) e, en consecuencia, en convivencia con esa necesidade que xa experimentara a nosa reducida elite intelectual decimonónica de elaborar unha variedade estándar autónoma e propia a partir das nosas variedades lingüísticas vernáculas para que funcionase como testemuño de termos unha lingua de noso; a *orientación autonomista* entende que somos unha nación cultural diferenciada e que cómpre que nos dotemos dunha variedade estándar propia como símbolo lingüístico desa identidade nacional diferenciada.

A maiores, desde o punto de vista da *orientación autonomista*, este proceso de creación dunha identidade nacional en interacción bidireccional dialéctica constante coa elaboración dunha variedade estándar autónoma e propia sería un obxectivo relativamente conseguido ou, cando menos, abondo avanzado no sentido de que, malia ser verdade que, na actualidade, diluíronse moitos dos nosos sinais identitarios do

pasado (p.e. os costumes populares); non semellaría unha esaxeración afirmar que a nosa consciencia de sermos un pobo diferenciado e de termos un idioma propio estaría, a día de hoxe, moito máis avanzada e sería moito máis clara do que acontecía no século XIX pois, como de todos é sabido, a condición de lingua para o noso idioma e o estatus de nación para a nosa colectividade estaba, daquela, moito menos clara do que está na actualidade.

Así mesmo, na opinión dos teóricos esenciais da *orientación autonomista*, se deitásemos un ollo ao noso pasado histórico, non hai dúbida de que a nosa elite cultural, desde o Rexurdimento até a actualidade, elixiu o camiño máis correcto á hora de construír a nosa identidade como pobo diferenciado así como no tocante ás decisións adoptadas con respecto á elaboración dunha variedade estándar dado que, fronte á opción da “pura invención”, a nosa *intelligentsia* optou por construír a partir dos materiais previos existentes (costumes, lendas, variedades vernáculas, etc.) de tal forma que, ao propiciar que a masa social destinatária do discurso identitario recoñecese certos elementos definitorios da identidade proposta como elementos tirados do seu propio comportamento (non só lingüístico) habitual (p.e. o galego popular), esa estratexia favoreceu a conversión progresiva da identidade galega en “realidades naturais” na medida en que, cantos máis falantes asumían o uso dunha variedade estándar autónoma e propia como modelo para o seu comportamento lingüístico e cantas máis persoas asumían algún dos símbolos identitarios propostos (p.e. os mitos culturais), tanto máis efectivas e tanto máis reais comezaban a ser a nación galega e a lingua galega para as cales se procuraba, antes ou despois, a categoría de realidades incontestables.

Así e todo, con independencia de que poidamos estar en desacordo, ou non, coa existencia dunha identidade nacional galega diferente da identidade nacional (galego-)portuguesa, cremos que isto non nos debería impedir aceptar que, malia as acusacións máis ou menos ocasionais de que a *orientación autonomista* estivo sempre ao servizo do proxecto nacional español (isto é, ás ordes do desexo de construír unha grande nación-estado española previa destrución das identidades nacionais galega, catalá e vasca), non debería haber dúbida de que, de acordo con todos os testemuños de páxinas precedentes, ao longo das décadas de 1980 e 1990, a *orientación autonomista* e a súa reivindicación lingüística dunha variedade estándar de noso formaron parte dese proxecto cultural de amplo espectro que desexaba acadar para a nación e para a lingua galega o estatuto de realidades efectivas e incontestables. Con palabras de Antón

Santamarina e Francisco Fernández Rei (1992: 33), esta corrente codificatoria desexaba unha:

[...] Galicia autodeterminada politicamente (federada ou confederada coas outras nacións do Estado Español, federada ou confederada con tódalas nacións ibéricas, federada ou confederada con Portugal...), dona dos seus propios recursos económicos e co galego como única lingua oficial.

Ao noso xuízo, con ser innegable que houbo declaracións onde se admitía, desde a *orientación reintegracionista*, implicitamente (Henríquez 1984, Carballa 1990), que non era imposible a reivindicación dunha nación galega desde as posicións lingüísticas da *orientación autonomista*, ese tipo de declaracións onde se negaba, categoricamente, como acontecía en Ramón López Suevos (1982) e Maria das Dores Arribe Dopico (1989: 457), a posibilidade de definirse como nacionalista se non se aceptaban as premisas teóricas da *orientación reintegracionista* respondían á pretensión, ben evidente, de deslexitimar a *orientación autonomista* como corrente codificatoria en tanto que postura, cando menos, anti-nacionalista.

Se ben a contestación dos lingüistas partidarios da *orientación autonomista* a estas acusacións foi máis ben “tímida” en tanto en que estiveron moito máis centrados en cuestións estritamente lingüísticas que noutras consideracións, algúns escritores que se definiron a si mesmos como independentistas foron moito máis directos nas súas replicas (nomeadamente, Darío Xohán Cabana e X. L. Méndez Ferrín).

Así, por exemplo, o escritor Darío Xohán Cabana (1982) redactaba estas liñas:

Moitos que entendemos que o Galego é unha lingua independente (irmá do Portugués non o negamos) somos patriotas independentistas, e estamos –polo menos este que firma– moi cansos de que pretendan desprestixiar as nosas teses en canto á lingua alcumándonos ‘españolistas’. Se non teñen argumentos lingüísticos contra as nosas teses, é problema seu, amáñense como poidan, pero non aldraxen a ninguén.

Por súa vez, o ideario lingüístico e político destes escritores independentistas, podería resumirse con estoutros dous parágrafos tirados doutro texto anterior do propio Darío Xohán Cabana (1978):

En realidade, esta teima lusitanista xurde da incapacidade de comprender o feito nacional, negando na práctica ou ignorando o dereito á autodeterminación –e á independencia polo tanto– das nacións, e reducindo a cuestión a un problema estreitamente culturalista, dunha cultura concebida non con contidos liberadores, dinámicos e revolucionarios, senón coma un conxunto de formas e esquemas desprovistos de calquera contido actual, divertimento pra intelectuais. [...]

Temos que asumir que Galicia é unha nación conformada polas súas clases populares, que está colonizada a todos os niveis –político, económico e cultural– polo Estado Imperialista Espanhol, e que hai un pobo interesado na súa liberación tamén a todos os niveis. Portugal é outra nación, coa que temos ademais un pasado cultural común, e con todas as nacións do mundo temos que relacionarnos en pé de igualdade, pró cal cómprenos acelerar o proceso que vai levar a autodeterminación e á construción dunha Galicia Ceive e Popular. Todo o demais pode ser galeguismo cultural no millor dos casos, «regionalismo» ou culturalismo a secas. O que non será, a bon seguro, é política cultural galega ó servicio do pobo nin moito menos nacionalismo galego.

Con independencia das diferenzas no seu ideario político (independentistas, nacionalistas e galeguistas), todos os partidarios da *orientación autonomista* coinciden na necesidade de aceptación das NOMIG 82/NOMIG 95 por “patriotismo”; isto é, pola necesidade de contarmos cunha ortografía equidistante do sistema gráfico do portugués e do castelán que actúe como símbolo de termos unha lingua propia e de sermos unha nación diferenciada.

Como exemplos destas tres posturas, cómpre citar, en primeiro lugar, a X. L. Méndez Ferrín (1999) quen non dubida en facer seu o chamamento da Fronte Popular Galega para que:

[...] aqueles patriotas galegos que discrepen das normas ortográficas oficiais a que as acaten deica o intre en que Galicia acade o monolingüismo galego superando a diglosia que hoxe ameaza coa disolución da nosa lingua. Igualmente, os chamariamos a este acatamento se as normas oficiais fosen outras diversas.

Pola súa banda, Antón Santamarina (Carballa 1996) asegura que: “Se os poderes públicos deciden que é outra eu aceptaríao por patriotismo e supervivencia do idioma”.

Por último, X. L. Franco Grande (1988) asume que:

[...] as normas son de todos, que non foron feitas pola dereita nin pola esquerda, que en calquera caso son un ben común, que forman parte do noso patrimonio cultural e que aínda aqueles que, en parte, podemos rexeitalas, non nos queda outra alternativa que usalas. Por patriotismo. Porque sabemos que o contrario é contribuir a unha nova confusión e facer un mal servicio ó país.

En definitiva, a *orientación autonomista* parte da consideración de Galiza como unha nación de seu verbo da nación portuguesa e da nación española; mais, asemade, en tanto que reconece a maior intensidade dos vínculos lingüísticos, culturais e históricos coa nación portuguesa que coa nación española, non nega a posibilidade de integración nalgún tipo de unidade política superior cuxos membros integrantes poderían ser Galiza e o resto de nacións actuais do Estado Español (isto é, sen Portugal), Galiza e todas as nacións da Península Ibérica (é dicir, con Portugal) e Galiza e Portugal soas.

Así e todo, malia que a *orientación autonomista* non se feche, de xeito categórico, a opción dalgún tipo de unidade política futura con Portugal, esta corrente non admite a posibilidade de que Galiza e Portugal sexan unha mesma nación cultural xa que os galegos nunca se consideraron parte da nación lusa, os portugueses nunca consideraron a Galiza como unha parte “irredenta” do seu territorio e as referencias a Portugal dos nosos intelectuais como territorio onde se cumprirían todas as nosas aspiracións (lingüísticas, culturais, políticas, etc.) sempre xorden no ámbito dunha retórica anti-castelá e non desde unha visión de Galiza como parte da nación portuguesa.

Cremos que as ideas da *orientación autonomista* no tocante á necesidade dunha variedade estándar autónoma e propia como símbolo máis conspicuo dunha Galiza como nación de seu, ficarían moi ben resumidas neste último texto de Antón Santamarina (1981: 7):

Pois ben, esa función de afirmación neste país que se chama Galicia cúmprese a través deste sociolecto cultural que se chama galego e non a través do outro sociolecto cultural chamado portugués. Polo menos o que eu reivindico é a fala en que aprendín a falar, qué é basicamente a mesma en que aprenderon a falar os nenos de Panxón e os nenos de Corme; reivindico a miña fala reconstruída no que faga falta mediante a cooperación de

cantas falas hai de Ortegal ó Miño e deste Fisterra ó Navia; reivindico a fala de todos aqueles que teñen as mesmas aspiracións ca min pró meu pobo e aspiro a que esta fala se convirta o menos diferente posible do que é, no idioma da escola, da administración e dos medios de comunicación, en definitiva, aspiro a que sexa o único idioma nacional deste país.

Así pois, mentres a *orientación autonomista* pensa en Portugal como unha nación irmá mais diferente da cal non se necesitaría indispensablemente para a rexeneración da nosa identidade nacional; pola contra, o discurso máis habitual da *orientación reintegracionista*, con coincidir co sentir anterior na visión de Galiza como unha nación de seu fronte a Portugal, nega a posibilidade de (re-)construción dunha auténtica identidade nacional galega sen a presenza activa das achegas lingüísticas, culturais, políticas, económica, etc., desenvolvidas libremente (isto é, sen a inxerencia da nación española) alén do río Miño.

En esencia, os máis dos teóricos que integran a *orientación reintegracionista* entenden que Galiza e Portugal, malia a intensa semellanza cultural e lingüística que existe entre galegos e portugueses, non se poden ver como unha única nación senón como dúas nacións culturais diferenciadas que, por causa das diferentes experiencias vividas por unha e outra comunidade desde o século IX até o momento presente, acabaron por configurarse en dúas comunidades cunha certa consciencia de seren diferentes (=vontade popular).

Esta primeira posición, cuxa formulación máis elaborada e explícita podería atoparse, actualmente, na obra de Ramon Lôpez-Suevos Fernández (1987) e de José Manuel Barbosa Álvarez (1992), considera que, a pesar da intensa proximidade lingüística e cultural que existe hoxe en día entre Galiza e Portugal, estas dúas comunidades non son unha mesma nación cultural senón dúas nacións culturais diferenciadas e, desde esta premisa, en tanto que o conxunto de propostas normativas producidas pola *orientación reintegracionista* (nomeadamente, pola AGAL) defenden e propugnan unha variedade estándar parcialmente autónoma verbo do padrón portugués para a comunidade lingüística galega, esta postura ante a codificación ortográfica e gramatical da lingua galega sería a opción máis apropiada para unha visión de Galicia que insiste nas semellanzas (culturais, lingüísticas e históricas) da nación galega coa nación lusa.

Así mesmo, a *orientación reintegracionista* opina que coas súas propostas normativas, en tanto que non se pretende levar o idioma galego máis alá da categoría de *variedade nacional* dentro da lingua galego-portuguesa, responde moi ben ao desexo de salientar os trazos comúns (lingüísticos, culturais e históricos) con Portugal e, a maiores, axuda no proxecto de descolonización lingüística, cultural e psicolóxica que debería acometer o nacionalismo para recuperarmos a auténtica e real identidade galega.

No plano político, a versión da *orientación reintegracionista* que concibe Galiza e Portugal como dúas nacións culturais independentes aínda que, así e todo, moi similares desde un punto de vista cultural, lingüístico e histórico considera que o futuro ideal de Galiza (López Suevos 1982)⁶⁹⁵ sería a soberanía política verbo de España e Portugal xa que o nacionalismo galego nunca propuxo a integración da nación galega na nación lusa (tampouco a nación portuguesa considerou a Galiza parte do seu territorio), é incuestionable que, desde o século IX, Galiza e Portugal estiveron inmersas nunha traxectoria histórica diferenciada e a integración no espazo político luso non resolvería a cuestión da nación galega.

A pesar de que en 1982 Ramón López Suevos (1982) falase nos seguintes termos: “E um preconceito dizer que o reintegracionismo lingüístico conlevará a inserción política de Galiza no Estado português”; anos máis tarde, o propio Ramon López-Suevos Fernández (1987: 288), non descartaría algún tipo de unidade política con Portugal se se cumprisen, previamente, as seguintes condicións:

[...] conquistar a soberania nacional e a partir de aí construír círculos envolventes mutuamente compatíbeis («benelux» galego/português, eventual confederação de nações ibéricas...) e [...]; por conseguinte, o primeiro paso é romper o Estado español unitário, embora num momento posterior se reatem laços com a Espanha, porque sendo tais laços acordados por umha Galiza soberana o «rodeio» demonstrará-se produtivo.

Fronte ao sentir maioritario da *orientación reintegracionista* que entende a Galiza e Portugal como dúas nacións culturais diferentes aínda que moi próximas, a partir de 1990, aparecen, nesta corrente ideolóxico-lingüística, unha serie de traballos

---

⁶⁹⁵ En Domingos Prieto Alonso (1982), non se exclúe a opción dunha nación galega dentro do marco político español pois lemos: “E os galegos pedimos outro tanto, que se nos permita reintegrarnos lingüisticamente no noso propio mundo galego-português a pesar de ficarmos integrados politicamente no Estado español”.

onde, de xeito explícito, Galiza e Portugal se presentan como unha mesma e única nación cultural. Nesta segunda corrente da *orientación autonomista* situaríanse estudosos como Manuel Miragaia (1990) e José Ângelo Cristovão Angueira (1991).

Tocante a esta cuestión, escribe José Ângelo Cristovão Angueira (1991: 239):

Se preferível, dir-se-á que não há uma nação galega *diferente* da nação portuguesa, dentro do território político espanhol, o que não seria muito errado. Não se constituiu a nação galega, mas isto não quer dizer que não se possa verificar, que não se possa construir a nação galega –se nos dispuséssemos a isso. [...]

É claro que os galegos, considerados non territorio político espanhol, isto é, as quatro provincias da Corunha, Lugo, Ourense e Ponte-Vedra, mais os territórios limítrofes desagregados em 1833, constituímos uma nacionalidade com características étnicas e nomeadamente lingüísticas, diferenciadas, o que até é reconhecido de alguma forma pola legalidade vigente espanhola emanada da Contituição de 1978. Mas a respeito de Portugal, tais características poderiam considerar-se simples e lógicas diferenças regionais, esperáveis em todas as culturas. Assim pode e deve afirmar-se que nada do que os galegos temos de essencial e definitório, em cultura, língua, tradições, etc., é alheio aos portugueses, apesar de ter sido tamizado e deturpado –que não «livremente evoluído»– a través da história e a influência castelhana.

Na esteira deste último parágrafo, Manuel Miragaia (1990: 285) critica a conceptualización de Ramon López-Suevos Fernández de Galiza e Portugal como nacións diferentes co argumento de que:

Pode haver nações vizinhas com a mesma língua. De todas as maneiras, a força de ser claros, nós pensamos que, se a língua como traço mais da personalidade galega ajudou principalmente a fundamentar a ideia de nação de Galiza, com relação a Espanha, e se Galego e Português são a mesma língua, não se contradiz quando daquela ficam, porém, Portugal e Galiza como nações diferentes uma à beira da outra tendo uma origem comum? Só se justificaria a nação galega, neste caso, na vontade e desejos do povo?

No entanto, como se pode comprobar no texto anterior da autoría de Manuel Miragaia, a aseveración categórica de que Galiza e Portugal son unha mesma e única nación así como a afirmación de que o galego e portugués son unha mesma e única

lingua, curiosamente, non se acompañan da admisión da identidade gráfica plena co portugués padrón.

Así pois, analizadas as posturas da *orientación autonomista* e da *orientación reintegracionista* no tocante á visión de Galiza como unha nación, cómpre que rematemos a nosa análise coa *orientación lusofonófila*.

Para este última corrente codificatoria, tal e como se recolle no *Manifesto nacionalista galaico-português* publicado pola denominada Irmandade Céltica (1994), os galegos e portugueses son unha mesma etnia, teñen unha mesma lingua e cultura e, por conseguinte, son unha mesma e única nación cultural.

No plano político, a *orientación lusofonófila* pensa que Galiza (=parte da nación galego-portuguesa) deberían integrarse nalgún tipo de unidade política superior, ben nunha federación ou nunha confederación con Portugal, ben nun estado unitario con capital en Lisboa (isto é, unha unión ou fusión política).

Sexa como for, tal e como afirma a Irmandade Céltica (1994: 253) no seu *Manifesto nacionalista galaico-português*, a identidade gráfica plena co portugués padrón sería o punto inicial, básico e imprescindible desde o cal se abordaría calquera outro movemento posterior cara á algún tipo de unificación política.

En resumo, a *orientación autonomista* concibe, de xeito inequívoco, Galiza como nación de seu fronte á nación portuguesa e española en correlación coa súa visión da lingua galega como idioma independente verbo da lingua portuguesa e castelá; a *orientación reintegracionista* abala entre a consideración de Galiza como nación de seu aínda que moi próxima á nación lusa ou como unha mesma nación xunto con Portugal e, por último, a *orientación lusofonófila* concibe Galiza e Portugal como unha mesma nación (=a nación galego-portuguesa) e insiste na necesidade de unión política entre Galiza e Portugal.

4. 14. AS NOMIG 03. UN CÍRCULO QUE SE FECHA?

Como vimos até este momento e como se recolle en Francisco Fernández Rei (2001a: 530, 2001c, 2003: 98), por volta do ano 2000, existía un consenso abondo xeneralizado verbo da necesidade dun patrón idiomático único que posibilitase agrupar esforzos ao redor da promoción dos usos sociais do idioma en tanto que se estaba a facer cada vez máis evidente o devalo do uso social do galego especialmente a nivel

urbano e entre os mozos menores de dezaioito anos. Por outra banda, malia as declaracións formais dalgúns sectores e/ou individualidades (nomeadamente, políticos) en favor dalgún tipo de acaroamento normativo do galego ao portugués padrón, na práctica, todos aqueles que aceptaban o uso da tradición ortográfica galega contemporánea (isto é, todos aqueles que aceptaban implícita ou explicitamente a consideración do galego como lingua de seu) e, por conseguinte, todos aqueles integrados, dun ou doutro xeito na *orientación autonomista* estaban a confluír ao redor do uso das solucións normativas sancionadas polas NOMIG 82/NOMIG 95, ben na súa *versión feble* (en esencia, uso da contracción *ó*, sufixos *-ble* e *-ería* e da segunda forma do artigo), ben na súa *versión forte* (en síntese, emprego da contracción *ao*, sufixos *-bel* e *-aría* e omisión da segunda forma do artigo).

Neste contexto previo de cordialidade e de prácticas gráficas na *orientación autonomista* maioritariamente coincidentes ao redor das NOMIG 82/NOMIG 95 e de acordo co relato da xénese das NOMIG 03 que nos ofrece Francisco Fernández Rei (2001a: 530-534, 2001c, 2003: 98-101) en marzo do ano 2000 co obxectivo de superar unha situación de disidencia máis nominal que real coas NOMIG 95 pola banda dun sector da *orientación autonomista* (nomeadamente, da *orientación autonomista predominantemente endonormativa* na súa *versión feble*) a AS-PG (Fernández 2003: 98-99)⁶⁹⁶:

[...] propoñíalle ó ILG ‘emprender conxuntamente iniciativas tendentes á superación do chamado conflito normativo’, en concreto que as dúas entidades (AS-PG e ILG) convocasen ‘os tres Departamentos de Filoloxía Galega das Universidades de Vigo, Santiago e A Coruña a unha xornada de traballo para debater e acadar acordos sobre a mencionada problemática. A función das entidades convocantes sería a de fixar os mecanismos de debate e actuar de moderadores’. Engadíase no escrito oficial da xunta

---

⁶⁹⁶ Segundo o relato de Carme Vidal Laxe e Xan Carballa (2003: 2) os pasos previos para as NOMIG 03 iniciáranse en decembro de 1999 cando a AS-PG: “[...] convocou aos departamentos das tres Universidades máis ao Instituto da Lingua Galega a participar nun proceso que se prolongaría durante case dous anos”. Por súa vez, tocante a esta cuestión, en Xan Carballa e Carme Vidal Laxe (2001: 3) asegúrase que: “O comezo dos debates en Maio do ano 2000 coincidiu coa celebración dunha mesa redonda coas distintas partes no marco das X Xornadas de Língua e Literatura da CIG e a AS-PG. Participantes no proceso como Henrique Monteagudo, Xosé Ramón Freixeiro Mato ou Francisco Fernández Rei mostraron entón a súa disposición para sentarse a falar e, sen se referir á convocatoria da AS-PG que se ía levar en silencio, afirmaron xa en público que, para os tres, o acordo normativo era posíbel”. Á marxe da adxudicación do estímulo primeiro para a elaboración das NOMIG 03 á AS-PG, cómpre destacar que, como se deduce destes dous textos recollidos polo semanario *A Nosa Terra* e como se afirma explicitamente en Francisco Fernández Rei (2001a: 530): “[...] era unha irresponsabilidade negarse a tratar de superar un problema manifesto, tendo en conta que era a primeira vez que a AS-PG facía un achegamento ás posturas oficiais con vontade de concordia”.

directiva da AS-PG que ‘somos sabedores de que nen o ILG, nen a AS-PG, nen as Facultades de Filoloxía teñen competencias para modificar as actuais normas que rexon oficialmente a escrita do galego, máis tamén é certo que as recomendacións conxuntas que emanen das entidades terán unha forza ‘moral’ importante diante das autoridades compententes’ (léase Real Academia Galega)”.

Unha vez recibida esta proposta procedente da xunta directiva da AS-PG o Consello Científico do Instituto da Lingua Galega reunido o 6 de abril do 2000 (Fernández 2001a: 530, 2003: 99), tras pór de manifesto o risco que carrexaba a apertura dun posible debate normativo, móstrase disposto a considerar esta suxestión porque se entendeu que sería unha irresponsabilidade pasala por alto cando era a primeira vez que a AS-PG (e, por extensión, o seu círculo de influencia) se dirixía ao Instituto da Lingua Galega con vontade real de concordia. Agora ben, o Instituto da Lingua Galega esixe unha serie de condicións previas de obrigado cumprimento para o inicio de calquera diálogo: 1º) o acordo debe partir das NOMIG 95, 2º) o acordo debe ser sometido á aprobación final da Real Academia Galega e 3º) a comisión encargada de elaborar e de discutir as propostas deberá estar integrada por unha representación de profesores de lingua galega das tres universidades galegas e de membros do ILG e 4º) debe existir un compromiso firme e ineludible de aceptación e defensa explícita do acordo final.

Segundo Francisco Fernández Rei (2001a: 531-532) comunicadas estas condicións previas á AS-PG con data do 11 de abril do 2000 así como o desexo do Instituto da Lingua Galega de dialogar desde a vontade de “[...] continuar na liña de elaboración do galego como lingua independente, no ronsel dos escritores do Rexurdimento, Nós, Galaxia e da maioría dos escritores actuais” (Fernández 2001a: 532, 2003: 100), a AS-PG (así como os departamentos de Filoloxía Galega das tres universidades galegas) aceptou as marxes de manobra propostas. Posteriormente, aceptadas estas premisas, procedeuse ao nomeamento dunha comisión constituída por tres representantes de cada unha das catro institucións participantes⁶⁹⁷.

---

⁶⁹⁷ Os representantes do Instituto da Lingua Galega foron Antón Santamarina Fernández, Francisco Fernández Rei e Manuel González González. Os representantes do departamento de Filoloxía Galega da Universidade da Coruña foron Carlos Paulo Martínez Pereiro, Manuel Ferreiro Fernández e Xosé Ramón Freixeiro Mato. Os representantes do departamento de Filoloxía Galega da Universidade de Vigo foron Gonzalo Navaza Blanco e Xosé Henrique Costas González. Os representantes da Universidade de Santiago foron Ernesto González Seoane, Xosé Henrique Monteagudo Romero e Xosé Luís Regueira Fernández.

Entre maio do 2000 e xullo do 2001 (Fernández 2001a: 532, 2001c, 2003: 100) a comisión encargada da redacción do documento final celebrou unha serie de seminarios nos cales o presidente da AS-PG (naquela altura, Alberte Ansedo) tivo exclusivamente o papel de moderador visto que se limitou a facer as convocatorias das reunións e a levantar acta das reunións. O texto definitivo resultado de todas estas conversas onde se manexou as diversas bases de datos lexicográficos do Instituto da Lingua Galega (Fernández 2001c) foi aprobado no mes de xullo do 2001 polo Consello Científico do Instituto da Lingua Galega así como polos departamentos de Filoloxía Galega das Universidades de Coruña e Santiago (Fernández 2001a: 532, 2003: 100).

Tocante ao espírito de fondo subxacente á elaboración e redacción última deste documento podemos ler en Carme Vidal Laxe e Xan Carballa (2003: 3):

Previamente, as partes marcaran os termos nos que se ía establecer o debate que, por exemplo, partiría do propio texto das normas de 1982. O obxectivo era chegar a un punto de entendimento entre os que defendían a norma oficial e os que mantiñan a coñecida como normativa dos mínimos que nas reunións terían os seus valedores nos representantes da Universidade da Coruña.

Aínda que tras a lectura das crónicas xornalísticas de Antonio Piñeiro (2001), Dolores Vázquez (2001), Carme Vidal Laxe (2001a), Xan Carballa e Carme Vidal Laxe (2001), Carme Vidal Laxe e Arantxa Estévez (2001) e Carme Vidal Laxe e Xan Carballa (2003) fique ben claro que, con anterioridade ás reunións do plenario da Real Academia Galega que se ían celebrar o 27 de outubro e 17 de novembro do 2001 para analizar o documento redactado polo Instituto da Lingua Galega e polos Departamentos de Filoloxía Galega das tres universidades galegas, case ninguén dubidaba da aprobación definitiva deste texto que partía co aval de lingüistas de recoñecido prestixio (entre eles, tres académicos membros do ILG: Antón Santamarina, Manuel González e Francisco Fernández Rei); sorprendentemente (Vázquez 2001, Pino 2001, Vidal e Estévez 2001: 4), a Real Academia Galega nunha primeira reunión do día 27 de outubro decide adiar a decisión definitiva até o día 17 de novembro e, finalmente, nunha segunda reunión plenaria celebrada ese mesmo día, rexeita o documento proposto por,

segundo Carme Vidal Laxe e Arantxa Estévez (2001: 2), “[...] sete votos a favor, once en contra e dous en branco [...]”⁶⁹⁸.

Verbo das razóns que poden explicar o rexeitamento do plenario da Real Academia Galega a esta proposta de reforma normativa cando contaba coa garantía previa de tres académicos desta institución, se consultamos a prensa do momento, poderíamos mencionar cuestións de método, razóns estritamente lingüísticas e motivos políticos como causas da desaprobación inicial.

Segundo Francisco Fernández del Riego, naquela altura presidente da Real Academia Galega, as razóns do rexeitamento desta institución á proposta de reforma normativa habería que procuralas en cuestións de método pois, tal e como foron recollidas as palabras deste académico no semanario *A Nosa Terra* por Carme Vidal Laxe e Arantxa Estévez (2001: 2), non hai dúbida de que:

E difícil expresalo dun xeito definido, foron intervencións que duraron tres cuartos de hora, unha hora, e é difícil resumir as posturas. En realidade a proposta establecía que se chegara a un consenso, era un bloque que había que aceptar na totalidade e non por partes e entón decidiuse non aceptalo ao completo.

A maiores, no xornal *La Voz de Galicia* (Fraga 2001), tocante aos razoamentos esgrimidos por Francisco Fernández del Riego para explicar o rexeitamento do plenario da Real Academia Galega ás modificacións normativas propostas polo Instituto da Lingua Galega e polas tres universidades galegas podemos ler:

O presidente explicou que o bloque de propostas presentado implicaba decidir sobre a totalidade, non por partes, e que as posturas enfrontadas sobre as modificacións non

---

⁶⁹⁸ Para que nos fagamos unha idea do inesperado que resultou para os académicos redactores da proposta de reforma normativa o resultado das votacións no plenario da Real Academia Galega do día 17 de novembro do 2001 gustaríanos traer a colación este texto tirado da crónica periodística de Concha Pino (2001) onde se nos informa do estado de ánimo do lingüista Antón Santamarina á saída da devandita reunión: “O director do Instituto da Lingua Galega confesouse «descolocado» co rexeitamento da reforma, «porque esperaba a unidade de tódolos que se moven no culturalismo galego, mesmo alonxado do nacionalismo, porque case todo o mundo dese ámbito está a favor». Santamarina séntese «desautorizado como lingüista, porque os filólogos non imos queimar á Academia, pero ela queimounos a nós». Pensa que na decisión dos que votaron en contra pesou «a cautela excesiva, o medo». E ve «complicado, sen volta atrás» que a reforma se volva levar á RAG”. Neste mesmo relato xornalístico (Pino 2001) atopamos estoutro texto onde se evidencia a sorpresa do lingüista Francisco Fernández Rei ante o resultado final das votacións: “O membro do ILGA cre que «se perdeu unha ocasión de ouro, porque era tan pouco o que se modificaba que supoñía cadrar o círculo». Confesou que o resultado da votación foi para el «unha sorpresa moi grande», porque «era o suficientemente flexible e permitía explotar as posibilidades que ten o texto normativo hoxe»”.

eran facilmente reconciliables. Non quixo estenderse sobre os argumentos expostos na sesión —«son difíciles de explicar»— pero si dixo que eran de carácter lingüístico.

Ademais, Francisco Fernández del Riego (Pino 2001), tras asegurar verbo do desenvolvemento da reunión plenaria que “Houbo un debate, con polémica, con diversos puntos de vista, e finalmente a Academia decidiu non aceptar por maioría a proposta” e que “non houbo presións políticas, todos foron argumentos lingüísticos”, con respecto ao seu papel na reunión asegurou que (Pino 2001) “Actuei de árbitro na discusión, pero non na votación”.

Segundo este mesmo relato de Concha Pino (2001) para o xornal *La Voz de Galicia*, Xaime Illa Couto sería outro dos académicos que, na liña do presidente da RAG, non só aduciría razóns de método como causa esencial do rexeitamento á proposta de reforma normativa senón que, así mesmo, desbotou calquera posibilidade de presións políticas sobre a determinación desta institución pois: “«Non estamos condicionados nin presionados por ninguén», afirma. Eloxia o traballo dos filólogos do ILG e apunta que a proposta presentouse en bloque, o que impedía as modificacións”.

Tamén, outra volta segundo a crónica xornalística de Concha Pino (2001)⁶⁹⁹, dentro do grupo de académicos que alegou cuestións de método para explicar o rexeitamento á proposta de reforma normativa do ano 2001, estaría Xesús Alonso Montero dado que:

Asegura que «entre os colectivos que presentaron esas normas hai inimigos delas, había persoas que querían que non se aprobaran». Explica esta sorprendente afirmación dicindo que «a Academia non pensaba tocar a normativa, pero acepta, admite, nun alarde de xenerosidade, facelo para unha toma en consideración». Pero na súa opinión, fallou a metodoloxía, xa que «na Academia non temos capacidade de discrepar do conxunto do documento presentado; aínda que estivésemos de acordo no 99% do mesmo». Montero apunta que «nunca se empregou tan mal o de normativa de concordia, porque non se pediu a concordia da Academia» e anota que no galego «había bastante concordia, un razonable éxito». Por todo esto, «esperábase da Academia un xesto de seriedade, porque se facemos caso a esto, dentro de dous anos veñen outros

---

⁶⁹⁹ En Carme Vidal Laxe e Arantxa Estévez (2001: 2-3) confírmase o relato de Concha Pino (2001) verbo dos pronunciamentos públicos de Francisco Fernández del Riego e Xesús Alonso Montero. Pola súa banda, Salvador García Bodaño (Pino 2001) tamén negou que houbera presións políticas sobre a decisión da Academia e, malia amosar a súa preocupación por non conseguir un patrón normativo único, asegurou que os criterios lingüísticos primaron sobre as consideracións políticas.

grupos e piden outro cambio». Entende que «a Academia, nalgún día, que eu non o verei, chegará á conclusión de que hai que examinar algunhas cousas».

Andrés Torres Queiruga (2001), Luz Pozo Garza (2001) e Xosé L. Franco Grande (2001), como se pode comprobar nos seus artigos publicados no xornal *La Voz de Galicia*, tamén participaron deste rexeitamento a esta proposta de reforma normativa por cuestións da metodoloxía empregada pois, como se pode ler en Xosé L. Franco Grande (2001)⁷⁰⁰:

As chamadas normas de concordia naceron xa para se converteren en discordia. Foron presentadas ó pleno da Academia como un todo intocable, de maneira que só cabía votar todo ou nada. Mal comeza algo que se inicia con semellante descortesía. A Academia, pois, limitábase, para estes compañeiros que formulaban a proposta de modificación parcial das normas, a unha dócil compañeira de viaxe. Confeso que me deixou abraiado semellante pretensión. Porque era como se os meus compañeiros e bos amigos, dos que tanto aprendín e penso seguir aprendendo, recorresen a maneiras ben pouco elegantes.

Se a algo tan grave se suma o feito de que eses compañeiros nunca foron comisionados pola Academia para mante-las conversas que sostiveron con partidos, mesas, plataformas ou o que sexa, senón que actuaron por conta propia, non como académicos, se ben o eran todos eles, o asunto colle unhas proporcións inusuais: dende fóra da Academia, pero utilizando a uns académicos que se prestan á xogada, dáselle a aquela un ultimato de todo ou nada. O parecer este é o concepto de ciencia que teñen algúns. E de democracia. E de conveniencia. E de cortesía. E de patriotismo.

A pesar de que da lectura do artigo de Xosé L. Franco Grande (2001) non se poida desbotar a posibilidade de que algúns académicos considerasen o momento en que se presentaba esta proposta de reforma normativa inapropiado e inconveniente dado que se poderían crear conflitos innecesarios no ámbito do ensino; non hai dúbida de que

---

⁷⁰⁰ Así e todo, o proceder da comisión que elaborou a proposta de reforma normativa do ano 2001 non deixaría de ser perfectamente comprensible se tivésemos presente este texto xornalístico da autoría de Carme Vidal Laxe (2001b: 13): “Diante das críticas vertidas por algúns académicos que acusan á Comisión de remitir un texto pechado no que non se podían incluír modificacións, responden alegando que ‘introducir variacións nun texto destas características podería dar lugar a solucións incoherentes, ademais de quebrar o equilibrio necesario para que as partes implicadas se sentisen comprometidas co texto final’. Engaden ademais que, ‘malia a absoluta discreción’ coa que foron levadas as negociacións, a RAG estaba informada ‘do establecemento desta Comisión e do seu desenvolvemento’”.

a outra grande fronte de oposición á proposta de reforma normativa encabezada polo Instituto da Lingua Galega estivo naqueles académicos que acudiron aos criterios lingüísticos para argumentar no sentido de que esta reforma normativa (Ferro 2001e):

O criterio real, polo tanto, é achega-lo galego ó portugués: incluso nos Principios implicitamente establece a submisión ó portugués. Este criterio paréceme erróneo e cousa dos tempos en que o galego non tiña respaldo legal, institucional e mediático e comercial que hoxe ten. Minusvalora a vitalidade creativa e autóctona e a solidez do noso estándar pero, sobre todo, obrigaría a posteriores e máis radicais cambios dos que agora se piden. Quizais por iso, ninguén dixo por canto tempo sería o acordo que se propón, nin se todo o que hoxe non se toca do VOLGA queda definitivamente intocable. A *Proposta* non é o final da discordia e, se cadra, traería máis agudos conflitos.

Por informacións en prensa de Carme Vidal Laxe e Arantxa Estévez (2001: 3) sabemos que Xesús Ferro Ruibal argumentou a súa posición contraria á proposta de reforma normativa na reunión plenaria da Real Academia Galega do 17 de novembro do 2001 por medio dunha longa intervención que levaba escrita. Aínda que descoñezamos as palabras exactas da intervención de Xesús Ferro Ruibal ante o plenario da Real Academia Galega, é de supoñer que os termos da mesma irían moi na liña dos seus seis artigos publicados no xornal *La Voz de Galicia* desde o 8 de decembro até o día 13 do mesmo mes do ano 2001 (Ferro 2001a, 2001b, 2001c, 2001d, 2001e, 2001f). Xesús Ferro Ruibal nos artigos devanditos declárase contrario a esta reforma normativa proposta polo Instituto da Lingua Galega e polos departamentos de Filoloxía Galega das tres universidades galegas no ano 2001 porque, desde unha discrepancia estritamente lingüística (Ferro 2001e), entende que somete innecesariamente o galego ao portugués estándar, “[...] aportuguesa-la lingua non resolvería o problema e incrementaría o seu abandono” (Ferro 2001e) e, por último (Ferro 2001b)⁷⁰¹:

---

⁷⁰¹ No ronsel das afirmacións de Xesús Ferro Ruibal, a escritora e académica Luz Pozo Garza (2001) afirma que: “Calquera elemento que se introduza nela altera só a estrutura, mesmo a entrada de novos morfemas, que semellan inocentemente poucos significativos (*diferenza, espazo, licenza, presenza, sentenza, servizo, militanza...*) pero que, na mesma liña dos outros apartados, son auténticos peóns da estratexia lusista que preside e informa o *corpus* das propostas”. Por outra banda, grazas á crónica de Antonio Piñeiro (2001) para o xornal ourensán *La Región*, tamén sabemos que: “Alonso Montero é da opinión de que a aprobación desta proposta viría abrírlle a porta a outros grupos que en curto prazo de tempo pedirían outros cambios nada beneficiosos para o idioma”.

Tocados os principios, a *Proposta* non é un final, senón o principio de posteriores e sucesivos achegamentos ó portugués. Se o galego e portugués deixan de ser linguas diferentes, a aproximación ortográfica, gramatical e léxica poderá ser case imperceptible agora, podería ser lenta, pero sería inevitable. Algúns dos que agora concordan co ILGa publicaron nos últimos anos escritos inequívocos sobre a identidade de galego e portugués. Que agora cadren coa posición antitética do ILGa parece a cuadratura do círculo. Este cambio dos *Principios* explica que non hai tal cuadratura. E quizais explica que agora o ILGa suscite simpatía nos seus tradicionais detractores. Pero explica tamén a estupefacción dos que, na cuestión lingüística, seguimos estando onde o ILGa nos aprendeu a estar.

A pesar de que Xesús Ferro Ruibal (2001f) non deixe de recoñecer implicitamente que a proposta de reforma normativa do ano 2001, no fondo, non era de grande calado senón que, máis ben, era, como se afirma en Henrique Monteagudo Romero (2001), “unha troca de prioridades” en tanto que, como se recolle en Francisco Fernández Rei (2001a: 539-541, 2001c, 2003: 102-104) e Henrique Monteagudo Romero (2001), a contracción *ao*, os sufixos *-aría* e *-bel* e a omisión da segunda forma do artigo pasaban a ter preferencia sobre a contracción *ó*, os sufixos *-ería* e *-ble* e o uso da segunda forma do artigo (en definitiva, a *versión forte* da *orientación autonomista plenamente endonormativa* primaba sobre a *versión feble* desta mesma orientación), mentres os redactores da proposta de reforma normativa (Fernández 2001, Monteagudo 2001) opinan que estes cambios son importantes pola “[...] súa significación social, que pode ser moi grande, que polo seu contido, que é máis ben modesto” (Monteagudo 2001) ou porque “Como dixo un colega alleo á lingüística, «nunca tanto se cedeu a cambio de tan pouco»”, pola contra Xesús Ferro Ruibal (2001b) afirma que:

¿Que pasou para que agora o ILGa sexa a bandeira de parte dos seus anteriores inimigos? ¿Logrouse a cuadratura do círculo? Coido que non. Para a miña idea a *Proposta* de cambio, máis que Normativa de concordia (está á vista que non o é), é un cabalo de Troia. E teño que dicilo, aínda que a min me acaben devorando as serpes que devoraron a Laoconte.

Tocante ás afirmacións duns e doutros, se analizamos polo miúdo as novidades da proposta de reforma normativa do ano 2001 tal e como se sintetizan nos artigos de Francisco Fernández Rei (2001a: 541-546, 2001c 2003: 105) e de Henrique

Monteagudo Romero (2001) e se as comparamos co conxunto de códigos normativos precedentes das NOMIG 82 (nomeadamente coas Bases do 77) decatámonos de que: 1º) os nomes dos grafemas *q* e *h* eran nas Bases do 77 (USC 1977: 7) *que* e *agá* (como opción), 2º) os interrogativos indirectos nas Bases do 77 (USC 1977: 12) unicamente levaban acento ortográfico no caso de posibles anfíboloxías (p.e. *xa sabes qué hai* fronte a *xa sabes que hai*), 3º) a supresión da primeira consoante nos grupos *ct* e *cc* precedidos de *i* e de *u* xa se recollía nas Bases do 77 (USC 1977: 16), 4º) as Bases do 77 (USC 1977: 54) aceptaban as formas *martes* e *terza feira*, 5º) as Bases do 77 permiten os sufixos *-bel* e *-ble* (USC 1977: 23), 6º) as Bases do 77 (USC 1977: 28) priman o sufixo *-aría* sobre *-ería*, 7º) as Bases do 77 (USC 1977: 30) permiten plurais como *úteis* e *díficeis*, 8º) as Normas da Academia 70 e as Normas da Academia 71 (RAG 1970: 15, RAG 1971: 16) só posibilitaban a contracción *ao*, 9º) as Bases do 77 (USC 1977: 34) primaban as formas neutras *isto*, *iso* e *aquilo* sobre *esto*, *eso* e *aquelo*, 10º) nas Bases do 77 (USC 1977: 34-35) afirmase que “Non existe en galego o relativo *cuio*. De existir algunha forma sería *cuxo*, pro hoxe resulta chocante e forzado introducilo”, 11º) as Bases do 77 (USC 1977: 54) permitían designar o día da semana como *martes* ou *terza feira* e 12º) as Bases do 77 (USC 1977: 44) recollían o vocábulo *ouvir*. A maiores, cómpre ter presente que formas como *prezo* e *desprezo*, *xustiza* e *inxustiza*, *xuízo*, *doazón* e *interese* xa se introduciran nas NOMIG 95 (RAG-ILG 1995: 56-57) de tal xeito que as formas agora introducidas na proposta de reforma normativa (Fernández 2001a: 543, 2003: 106) co sufixo *-zo/-za* (*diferenza*, *espazo*, *estanza* –estrofa–, *graza*, *licenza*, *nacenza* e *renacenza*, *novizo*, *perseveranza*, *presenza*, *querenza* e *benquerenza* e *malquerenza*, *sentenza* e *servizo*) camiñan, como comenta Henrique Monteagudo Romero (2001) na liña xa iniciada polas NOMIG 95.

Con recoñecermos a coherencia interna coas súas propias posicións pola banda daqueles que, como Xesús Ferro Ruibal, desde unha disidencia estritamente lingüística, se definen como partidarios dunha “[...] Norma máis centrada no galego e unha ortografía máis fonética como as modernas” (Ferro 2001e) e daqueles (Ferro 2001c) que pensan que o “[...] culteranismo afasta a lingua do uso, crea inseguridade nos falantes e é unha forma de expropiarlle-la lingua”; así e todo, ao noso xuízo, tamén desde un punto de vista estritamente lingüístico, non hai dúbida de que non se pode negar que a proposta de reforma normativa do ano 2001 non é necesariamente un xiro copernicano verbo da traxectoria precedente da *orientación autonomista predominantemente endonormativa* pois, nas Bases do 77, como acabamos de ver, tamén por causa do

desexo de concordia normativa con quen mantiña posicións diferentes en favor da promoción dos usos sociais do idioma galego, xa se ensaiara unha liña moi semellante.

Tras a filtración á prensa a principios do mes de setembro do ano 2001 de que se estaba a dialogar baixo un “pacto de silencio” na procura dun acordo normativo entre a AS-PG, o Instituto da Lingua Galega e os departamentos de Filoloxía Galega das tres universidades galegas que provocaron manifestacións públicas alarmistas pola banda de políticos e de certos articulistas en contra da proposta de reforma normativa no sentido de que esta respondía a unha manobra electoralista do nacionalismo galego radical que desexaba “aportuguesar a lingua”; algúns lingüistas (Fernández 2001a: 533, Regueira 2001) puxeron o acento sobre o feito de que (Regueira 2001): “En contra destas propostas estaban, que se saiba, Manuel Fraga, o sector do PSOE ligado a Francisco Vázquez, e algúns xornalistas ou colaboradores que se distinguen por estaren en contra do galego en xeral e polas súas fobias antinacionalistas”⁷⁰².

Sexa como for, á marxe de que o rexeitamento a proposta de reforma normativa do ano 2001 nos plenarios da Real Academia Galega do 27 de outubro e do 17 de novembro obedece a razóns de método, políticas ou estritamente lingüísticas; á hora de avaliar o comportamento da Real Academia Galega, deberíamos ter moi presente que, como vimos no seu momento, todas as Academias son, polo xeral, institucións moi conservadoras onde os lingüistas son, non poucas veces, unha minoría e que se amosan moi precavidas cos cambios normativos (tanto máis se estas propostas de cambio normativo non se orixinan no interior das propias Academias)⁷⁰³. Desde este punto de vista, críticas á Real Academia Galega como a escrita por César C. Morán Fraga (2001)

---

⁷⁰² No tocante a esta cuestión en Concha Pino (2001) podemos ler: “Celso Currás. Que todo siga como está é o que máis lle satisface ó responsable de Política Lingüística do goberno que preside Manuel Fraga. A opinión de Celso Currás sobre a decisión da Academia «é moi favorable, porque tiñamos unha normativa aprobada por decreto en 1982, que considero que foi moi traballada e consensuada, que vimos aplicando dende entón con pleno acerto». O conselleiro de Educación declarou que «non había demanda de ningún tipo, ou cando menos nós non a detectamos nin en sectores institucionais, centros de ensino e da lingüística galega, para modificar a normativa vixente». Aprobar a proposta segundo Currás, «era entrar en cambios que non tiñan sido demandados». Pola súa banda, tocante ás opinións de Manuel Fraga, no xornal *La Voz de Galicia* (2001) podemos ler: “Contra dos que din que hai un conflito político na reforma da normativa oficial do galego, Manuel Fraga, dixo, trala reunión do Consello, que a Academia «é a que ten por lei a facultade de aprobar esas normas e que por agora son as que están vixentes, e non hai ningún conflito político como se poder ver». Tamén sinalou que «en contra das teses desa proposta dos institutos de certos lingüistas votou o señor Ferrín que creo que non será sospeitoso de estar en ningunha extrema dereita nin de ser un servo do fascismo, como se permitiu dicir de min un dos líderes derrotados».

⁷⁰³ Neste sentido, verbo das posicións naquel entón do académico Xesús Alonso Montero, lemos na crónica xornalística de Dolores Vázquez (2001): “O máis claro no seu posicionamento foi Alonso Montero. «Eu son francés nesta materia, a súa Academia leva cen anos sen acometer unha proposta ortográfica e a Real Academia Española tardou 40 anos en introducir dende dentro variacións. Aprobalo en media hora non sería respetuoso», apuntou”.

onde se asegura que “desde hoxe, e perante tamaño despropósito, para min e para moitos lingüistas, escritores e profesionais do ensino, tanto nos dá que a Real Academia exista como que non” poden resultar un tanto esaxeradas.

Sexa como for, o rexeitamento da Real Academia Galega a esta proposta de reforma normativa deu lugar a un *Manifiesto de colectivos culturais e movementos cidadáns* recollido en Francisco Fernández Rei (2001a: 550) onde institucións como o Instituto da Lingua Galega, o Consello da Cultura Galega e o Museo de Pobo Galego; asociacións como a Mesa para a Normalización Lingüística, a Asociación Sócio-Pedagóxica Galega e a Asociación de Editores e, por último, os departamentos de Filoloxía Galega das tres Universidades e os sindicatos maioritarios de Galiza (CIG, CC.OO e UXT), deixan constancia do seu desexo de que “tras a elección do novo equipo directivo, a RAG procure o camiño para unha solución consensuada ao problema normativo” (Fernández 2001a: 550)⁷⁰⁴.

Con este obxectivo, a proposta do novo presidente da Real Academia Galega, Xosé Ramón Barreiro, esta institución decide na súa sesión plenaria do 28 de setembro do ano 2002 crear unha comisión constituída de xeito paritario por catro académicos e por outros catro representantes da comisión do grupo que elaborara a proposta de reforma normativa do ano 2001 (tres representantes dos departamentos de Filoloxía Galega das tres universidades galegas e un representante do Instituto da Lingua Galega). Os académicos elixidos en representación da Real Academia Galega serán Xesús Ferro Ruibal, Manuel González González, Salvador García Bodaño e Andrés Torres Queiruga. O texto elaborado por esta comisión foi presentado á Real Academia Galega e aprobada en sesión plenaria celebrada o 12 de xullo do 2003. Deste xeito, respondíase así a un desexo dunha parte dos académicos de que a Real Academia Galega tivera un maior protagonismo na elaboración dunha posible reforma normativa das NOMIG 95.

Se comparamos a sinopse dos cambios normativos introducidos polas NOMIG 03 (RAG-ILG 2003) con respecto ás NOMIG 95 coa proposta de reforma normativa do ano 2001 elaborada polas tres universidades galegas e polo Instituto da Lingua Galega comprobamos que os cambios entre unha e outra foron mínimos. Como modificacións máis salientables cómpre subliñar que se elimina a posibilidade de que a letra *h* sexa

---

⁷⁰⁴ Como se pode comprobar en Concha Pino (2001), tras o rexeitamento á proposta de reforma normativa polo plenario da Real Academia Galega o 17 de novembro do ano 2001 varios académicos (en concreto, Carlos Casares, Manuel González González, Andrés Torres Queiruga e Salvador García Bodaño) mostráronse abertos á posibilidade de retomar esta cuestión da reforma normativa con posterioridade. Segundo Carme Vidal Laxe (2001b: 12), oito serían os académicos dispostos a retomar o diálogo para unha posible reforma normativa.

denominada *agá* e que só unicamente a palabra *puberdade* pasa a ter o sufixo *-dade*. Certamente, ante estes cambios mínimos que se rexistran na proposta aprobada no ano 2003 con respecto ao texto primeiro do ano 2001, ao noso xuízo, non semella un despropósito pensar que a circunstancia de que a proposta de reforma normativa do ano 2001 se presentase á Real Academia Galega como un “todo fechado” elaborado “desde fóra” desta institución debeu ser unha cuestión de moito peso para que a Real Academia Galega tomase a determinación de rexeitar, nun primeiro momento, a proposta de reforma normativa do ano 2001.

Por medio de Carme Vidal Laxe e Xan Carballa (2003) sabemos que, ademais das institucións partícipes desde marzo do ano 2000 no proceso que deu lugar ás NOMIG 03 así como de todas as asociacións, sindicatos e partidos políticos que xa asumiran a proposta de reforma normativa do ano 2001, aceptaron este código normativo: a Asociación Galega de Editores, a Mesa para a Normalización Lingüística e o Bloque Nacionalista Galego.

Tras a aprobación das NOMIG 03, na crónica xornalística de Carme Vidal Laxe e Xan Carballa (2003: 4), podemos ler este texto tocante ao parecer do académico Antón Santamarina:

Antón Santamarina é un dos protagonistas de levar a bo termo o acordo normativo. Académico e profesor da Universidade de Santiago, Santamarina entende que co acordo se supera o conflito lingüístico e considera que o ILG ‘deu un paso xeneroso porque partía dunha posición hexemónica’.

‘Espero que remate por fin co cisma ortográfico e que os que militan na ortografía de mínimos se incorporen á oficial’ afirma Santamarina. O director do ILG viviu directamente non só as múltiples reunións dos lingüistas para chegar ao texto definitivo senón que na súa condición de académico participou tamén nos dous plenarios nos que se debatiu o acordo. ‘A Academia era consciente de que a falta dunha ortografía unificada era un problema para a lingua e por iso tomou cartas no asunto e actuou correctamente’ defendeu.

O ILG, segundo o seu director, aceptou participar nas negociacións desde a convocatoria inicial promovida pola AS-PG. ‘Solicitouse que a base para a reforma fosen as normas ortográficas de 1982, presentáronse puntos de discrepancia e de cada un fíxose un rastreo minucioso de maneira que se cedeu por parte duns e outros ata

chegar a un texto consensuado’, explica ao tempo que ‘as cuestións fundamentais agora aprobadas xa estaban no acordo do 2001’. Entende a normalidade de que unha lingua se someta a reformas normativas pero tamén reconece ‘que as modificacións non poden ser grandes porque xa existe unha grande cantidade de material escrito que impide facer unha revolución ortográfica’.

Sobre esta mesma cuestión, verbo das opinións de Manuel Ferreiro, podemos ler en Carme Vidal Laxe e Xan Carballa (2003: 4):

Participou nas reunións desde o comezo do proceso, primeiro formando parte do grupo dos trece convocados pola AS-PG e logo constituíndo a comisión dos oito creada pola decisión da Academia. Manuel Ferreiro é profesor da Universidade da Coruña e pertence ao grupo de lingüistas que defenderon a normativa de mínimos e, polo tanto, representaron a ‘disidencia’ á normativa oficial nestes tres anos de diálogo. Conseguido o acordo, para Manuel Ferreiro os gañadores son ‘a lingua e, polo tanto, o país’.

En canto ao propio contido do acordo, a reforma para o profesor da Universidade da Coruña, ‘consagra o que eran usos habituais na lingua oral e escrita, efectúa unha modernización na norma e recolle aspiracións de sectores preocupados pola lingua que tiñan fondas reticencias coa normativa oficial’. Representante nas negociacións do sector que estaba ao lado da normativa de mínimos, Ferreiro considera que ‘se eliminan as disidencias lingüísticas, excepto un grupo pouco amplo que parte dunha filosofía diferente’. [...]

Lamenta que a Academia non tivese ratificado o acordo en novembro do 2001 cando o texto elaborado polos representantes das tres universidades galegas máis o ILG se someteu á votación do plenario pero considera que con este paso a entidade presidida por Xosé Ramón Barreiro ‘lexitímase socialmente e sae reforzada na súa implicación no proceso de normalización e dinamización lingüística’.

A maiores, verbo das opinións de Henrique Monteagudo Romero, así recollen as súas opinións Carme Vidal Laxe e Xan Carballa (2003: 5):

O sociolingüista e coordinador da sección de Lingua do Consello da Cultura Galega, Henrique Monteagudo opina que unha das repercusións do acordo normativo vai ser que ‘resitúa o debate no ámbito académico e fai desaparecer as connotacións políticas,

xa que parte do problema viña de que determinadas posicións normativas se convertiron en símbolos de posicións políticas concretas’.

Por último, sobre o parecer de Bernardo Penabade, naquela altura presidente da AGAL, atopamos este texto neste mesmo artigo de Carme Vidal Laxe e Xan Carballa (2003: 4) para o semanario *A Nosa Terra*:

É unha medida positiva, aínda que nós vémolos desde fóra, desde os medios de comunicación, porque non fomos convidados a participar no proceso. Consideramos que foi un erro non ser máis ambiciosos e o acordo podía ser máis xeral, pero entendemos que fosen prudentes e como paso prudente parécenos positivo, porque se simplifican as opcións e pásase de tres normas a dúas e aproxímanse as que están nos extremos.

Xa que logo, ao ficaren á marxe deste acordo normativo tanto a *orientación reintegracionista* como a *orientación lusofonófila*, os modelos normativos operativos desde o ano 2003 en diante poderían visualizarse no seguinte cadro-resumo:

MODELOS NORMATIVOS VIXENTES ACTUAIS
NOMIG 03
AGAL 1, AGAL 2, AGAL 3
AOR 86, AOL 90

Deste xeito, o cadro-resumo da *orientación autonomista* pasaría a ter o seguinte aspecto:

ORIENTACIÓN AUTONOMISTA
NOMIG 03
O GALEGO É LINGUA DE SEU

Por súa vez, o cadro-resumo da *orientación reintegracionista* non tería cambios:

ORIENTACIÓN REINTEGRACIONISTA
AGAL 1, AGAL 2, AGAL 3
O GALEGO É UN (CO-)DIALECTO DA LINGUA (GALEGO)-(PORTUGUESA) A LINGUA (GALEGO)-(PORTUGUESA) É UNHA LINGUA POLICÉNTRICA

Por último, a *orientación lusofonófila* seguiría a responder ao seguinte esquema:

ORIENTACIÓN LUSOFONÓFILA
AOR 86, AOL 90
O GALEGO É UN DIALECTO DA LINGUA (GALEGO)-PORTUGUESA O PORTUGUÉS É UNHA LINGUA ESTÁNDAR MONOCÉNTRICA

Xa que logo, coa aprobación pola Real Academia Galega das NOMIG 03, non hai dúbida de que os galegos, desde 1980 en diante, fomos camiñando progresivamente desde unhas prácticas gráficas ben *difusas* até, comparativamente, uns usos gráficos moito máis *focalizadas*. Bótase de ver que, ao cabo, fronte as *difusas* prácticas gráficas da década de 1980 e da primeira parte da década de 1990, atopamos, na actualidade, uns usos gráficos comparativamente moito máis *focalizados* ao redor dos modelos normativos (NOMIG 03, AGAL e AOR 86/AOL 90) que derivan, historicamente, das propostas normativas máis desenvolvidas, perfectas e elaboradas (NOMIG 83, AGAL 1, AOR 86) de cada unha das tres grandes correntes normativas en debate (*orientación autonomista*, *orientación reintegracionista* e *orientación lusofonófila*, respectivamente).

5. CONCLUSIONES

No xa remoto limiar a este noso traballo de investigación sobre o proceso de codificación ortográfica e gramatical do idioma galego no período que se estende, aproximadamente, desde 1980 até o ano 2000, afirmabamos que, ante a espiñenta e ás veces intencionadamente exacerbada controversia que rodeaba a toda esta problemática, nos inclinabamos por dar a coñecer nun primeiro grande bloque de carácter introdutorio o conxunto de argumentos teóricos que alicerzaban as nosas reflexións para, a seguir, nunha segunda parte do traballo, desenvolver o núcleo da nosa investigación de carácter historiográfico: unha análise, en degoro, ponderada, obxectiva e construtiva das diferentes correntes en debate.

Optamos, con plena consciencia, por esa organización do noso traballo porque, desde as nosas primeiras lecturas, chegamos ao pleno convencemento de que, visto que a visión que tivésemos de conceptos lingüísticos claves como *lingua*, *dialecto*, *norma*, *variedade estándar*, etc., había condicionar notablemente (senón na súa totalidade) a nosa posición ante o debate codificadorio da nosa lingua así como o punto de vista adoptado á hora de reflexionar verbo desta cuestión, daquela, os principios teóricos de que partiamos deberían figurar en primeiro termo. Isto non só permitiría contextualizar adecuadamente as nosas reflexións e afirmacións con respecto a esta cuestión senón que, alén disto, permitiría avaliar até que punto fomos coherentes con ese substrato teórico e, por conseguinte, valorar en que medida son pertinentes e adecuadas as posibles críticas tanto verbo do conxunto do noso traballo como con respecto a aspectos concretos do mesmo.

No inicio do noso estudo afirmabamos tamén que o estudo do proceso de codificación ortográfica e gramatical do noso idioma desde 1980 até o ano 2000, como é sabido por calquera persoa que mostrara un mínimo interese por esta cuestión, foi, é e, probablemente, seguirá a ser un dos temas máis comprometidos, enleados e espiñentos de cantos se poden abordar no ámbito da lingüística galega.

Evidentemente, ante unha cuestión como esta, cuxa complexidade deriva, en primeiro termo, da amplitude da bibliografía activa e pasiva relevante así como da profundidade dos conceptos teóricos que abrangue e, en segundo termo, da propia natureza do tema que se está a tratar pois non estamos a investigar, unicamente, sobre conceptos e cuestións de carácter lingüístico, cómpre adoptar un ton xeral de medida (por suposto, tamén nas conclusións deste traballo) que fuxa de afirmacións categóricas

ou conluíntes que puidesen dar a impresión de que pretendemos ir máis aló dunha visión panorámica e provisional que nos permitise deitar algunha luz sobre algún dos aspectos máis encerellados de toda esta polémica.

Ao noso xuízo, imponse esta actitude porque nunca deberíamos esquecer que, por moito que investiguemos sobre toda esta cuestión, por moito que nos apoiemos na forza dos datos contrastados e por moito que creamos saber no tocante á mesma, sempre haberá feitos concretos do noso obxecto de estudo que puideron permanecer ocultos á nosa tensión investigadora, ben porque non deramos coa fonte bibliográfica concreta, ben porque pertencen á esfera do estritamente persoal e nunca transcenderon ao mundo da letra impresa. Por outra banda, e no suposto de que chegásenos a coñecer todas as fontes bibliográficas que nos permitisen facer unha crónica exacta e exhaustiva de todo o acontecido ao longo deste vinte anos, é necesario que teñamos en mente que moito do sucedido non é susceptible dunha única interpretación e que, por suposto, moitos acontecementos acontecidos ao longo destes anos son susceptibles de análises ben discordantes coa nosa (pénsese, por exemplo, nos acontecementos previos á publicación das NOMIG 82).

En primeiro lugar, no tocante ao noso marco teórico, debemos comezar por lembrar que consideramos as linguas como construtos ou fenómenos culturais que se conforman e individualizan dun xeito gradual e progresivo ao longo dun proceso histórico máis ou menos dilatado no tempo a través do cal as comunidades humanas con ela relacionadas (en realidade, unha reducida elite cultural dentro dunha colectividade) xeran devagar un proceso de *planificación da estrutura* que permite ás variedades modelo primeiro, máis tarde, variedades estándar, *satelizar* progresivamente a outras variedades lingüísticas até conformar linguas históricas, reais e efectivas; isto é, acadar o estatuto de lingua de pleno dereito e recoñecida como tal por propios e alleos.

Desde este punto de vista, característico do que aquí designamos como *lingüística relativística* e do *modelo relativístico* que se lle asocia, a lingua galega, de acudirmos ao concepto de *triade macrodiglósica* tal e como se formula en Žarko Muljačić, aparecería ante nós como unha L(ingua) M(edia) froito: 1º) dos esforzos por elaborar unha variedade estándar autónoma e propia desde hai, cando menos, cento e pico de anos e 2º) da súa limitación funcional e normativa verbo da variedade estándar do español.

Así mesmo, tamén somos da opinión de que, en tanto en canto o idioma galego logre culminar de xeito satisfactorio o seu proceso de construción dunha variedade

estándar autónoma e propia e, a maiores, liberarse da súa subordinación funcional e normativa á variedade estándar do español, podería chegar, mesmo, a figurar como unha L(ingua) A(lta); isto é, como unha lingua plenamente autónoma cuxa variedade estándar non presentase ningún tipo de subordinación funcional ou normativa a ningunha outra variedade estándar.

Por conseguinte, desde o noso enfoque da cuestión, por moito que o idioma galego fose historicamente un, de acordo coa terminoloxía de José Joaquín Montes Giraldo, *dialecto heteroxéneo ou por subordinación* da variedade estándar do español por causa da súa subordinación funcional e normativa a esa variedade modelo desde os Séculos Escuros até a actualidade; este feito histórico innegable nunca nos debería levar até a conclusión equivocada de que o idioma galego carece, na actualidade, sempre e cando desenvolvémos un adecuado e intelixente labor de *planificación lingüística*, da capacidade potencial de acadar a desexada meta de L(ingua) A(lta). Ao cabo, a categorización de *dialecto heteroxéneo ou por subordinación* aplicada ao idioma galego, tal e como aquí foi formulada, unicamente refire á realidade obxectiva de que o noso idioma, desde un punto de vista diacrónico, se atopa nunha fase intermedia cara ás categorías futuras de dialecto ou de lingua tomadas ambas as dúas no seu sentido máis tradicional (isto é, cara á condición de *dialecto homoxéneo ou histórico-estrutural* ou de *lingua histórica*, respectivamente) e, desde un punto de vista sincrónico, figura como unha desas variedades lingüísticas que son, á vez, *dialecto* (por causa da súa subordinación funcional e normativa a unha unidade idiomática superior) e *lingua* (en atención á existencia, no noso caso, dun consolidado proceso de codificación ortográfica e gramatical).

Correlativamente, do mesmo xeito que, con independencia de cal fose o estado inicial do noso idioma (isto é, por moi desprestixiado, satelizado e interferido que este estivese ao comezarmos o proceso de *planificación lingüística*), poderíamos acadar, con máis ou menos esforzo, a categoría de L(ingua) A(lta); e postos, agora, na peor das opcións posibles, tampouco sería imposible que o idioma galego, se non existise un mínimo traballo de *planificación lingüística* ou se este seguise unha dirección equivocada, descendese, de xeito progresivo, cara á condición de L(ingua) B(aixa) ou *dialecto homoxéneo/histórico-estrutural* (isto é, cara á categoría de dialecto no seu sentido máis habitual) da variedade estándar do castelán.

Esta imaxe da lingua galega, e por extensión das linguas en conxunto, revélase, para nós, como un referente teórico esencial en tanto en canto nos axuda a superar

algunha das dificultades e problemas con que se encontraba a lingüística pre-sociolingüística ou tradicional cando se achegaba ao estudo das variedades lingüísticas que, como a galega, malia ser historicamente variedades lingüísticas funcional e normativamente subordinadas a unha variedade estándar dominante, protagonizaban, desde hai un tempo, un proceso de emerxencia ou (re-)emerxencia por medio do cal procuraban arredarse do seu estado dialectal inicial para acadar, de vez, a categoría de L(ingua) A(lta).

En síntese, podemos dicir que a lingüística de corte máis tradicional traballaba, agás contadas excepcións, cunha visión dos conceptos de *lingua* e *dialecto* como se estes fosen dúas realidades dicotómicas mutuamente excluíntes de tal xeito que, na práctica, en tanto que segundo este xeito de pensar unha determinada variedade lingüística ou conxunto de variedades lingüísticas só podía ser lingua ou dialecto (mais, non as dúas opcións á vez), revelábanse inoperantes para tratar con todas aquelas variedades lingüísticas que, ademais de estar a medio camiño, por unha ou outra razón (p.e. a existencia dunha incipiente literatura escrita) entre a caracterización tradicional de *lingua* e *dialecto*, en contra da opinión “autorizada”, “obxectiva” e “científica” dos lingüistas, non eran vistas polos seus falantes como parte dunha unidade idiomática máis ampla pois existía, pola banda deses falantes, unha consciencia idiomática ben clara de que eles estaban a utilizar *linguas* e non *dialectos*.

Ademais, da concepción dicotómica das nocións de *lingua* e *dialecto* común a toda a lingüística pre-sociolingüística, detectamos, tamén, nesa lingüística filla da máis vedraña tradición, unha tendencia, consciente ou inconsciente, máis ou menos intensa, cara á marxinação das variedades lingüísticas asociadas con aqueles grupos humanos secularmente arredados dos grandes centros de poder económico, político, cultural e demográfico (=ciudades) até o extremo de que a estas variedades lingüísticas, por causa da súa vinculación con grupos humanos rurais de moi escaso potencial económico e de acordo cunha tradición que se remonta ao período da lingüística renacentista, se lles chegaba a negar categoricamente a potencialidade natural de que, de dárense as circunstancias económicas, políticas, culturais e sociais adecuadas, esas mesmas variedades lingüísticas puidesen, tras un dilatado e custoso proceso de *planificación lingüística*, devir en linguas plenamente recoñecidas como tales.

Non esquezamos que a esa inclinación presente en non poucos lingüistas até ben entrado o século XX a lingüística histórico-comparativa decimonónica engadía toda unha serie de atrancos teóricos e prácticos xurdidos da marxinação dos factores

extralingüísticos cando se trataba de analizar a realidade multidimensional das variedades lingüísticas así como da conceptualización das mesmas como entidades esencialmente, estáticas e non dinámicas aínda que, en aparencia, ao atender por vez primeira de xeito sistemático e razoado ao cambio lingüístico, romperan con esa tradición secular.

No tocante á lingüística histórico-comparativa decimonónica sería moi interesante lembrar que os lingüistas desta corrente teórica, necesitados de prestixio académico para a unha disciplina que se acababa de introducir no ámbito universitario, crearon a “mentira interesada” de que eles eran os primeiros que estaban a realizar ciencia lingüística no sentido estrito do termo en tanto en canto, fronte aos excesos filosóficos de épocas pasadas, estaban a estudar as linguas segundo a metodoloxía de traballo e de acordo cos conceptos teóricos manexados pola ciencia empírica do momento; isto é, segundo os métodos e esquemas teóricos da bioloxía, xeoloxía, paleontoloxía, etc., do século XIX.

Así pois, dado que a lingüística histórico-comparativa non puido evitar herdar toda unha serie de prexuízos e mitos lingüísticos do pasado (p.e. o mito da corrupción das linguas co paso do tempo), como consecuencia da presentación que fixeron os lingüistas decimonónicos de si mesmos como os “creadores” da auténtica ciencia lingüística que rompía radicalmente con todos os vicios e excesos do pasado; non deixa de ser comprensible que os máis dos lingüistas posteriores até a segunda metade do século XX tendesen cara á sobrevaloración dos autores e teorías deste período e que, por conseguinte, predominase entre eles unha actitude escasamente crítica con toda unha serie de ideas forxadas, moitas delas, na lingüística grecolatina e renacentista até o extremo de que se se chegaron a admitir como verdades científicas incontestables (p.e. a idea do *cambio lingüístico* como corrupción).

Entre os mitos lingüísticos herdados do pasado que a lingüística histórico-comparativa “legou” á lingüística posterior cómpre destacar o enfoque das variedades lingüísticas como entidades esencial e preferentemente estáticas que se transformarían ao longo do tempo, case exclusivamente e de xeito atípico e ocasional, por medio de curtos e intensos períodos discretos de cambio durante os cales as variedades lingüísticas correspondentes experimentaban profundas e intensas transformacións. De utilizarmos un simil xeolóxico, poderíamos dicir que a imaxe dada pola lingüística histórico-comparativa da transformación das linguas ao longo do tempo sería moi semellante á idea que achegaría a xeoloxía do cambio sufrido pola superficie terrestre a

través dos anos se presentase esta transformación como consecuencia única da acción puntual e exclusiva das erupcións volcánicas e dos grandes terremotos e non como froito da interacción constante destes elementos con axentes erosivos como a chuvia, vento, sol, etc, cuxo labor de desgaste non ten interrupción.

Precisamente, desta visión das variedades lingüísticas como entidades esencialmente estáticas sobre as cales o *cambio lingüístico* opera de xeito ocasional e atípico en períodos de tempo máis ou menos breves e discretos e da idea, tomada do *organicismo*, de que as linguas actúan como organismos vivos en tanto en que “nacen”, “viven” e, por último “morren”, derívase o convencemento, máis ou menos explícito, de que as linguas eran entidades temporalmente discretas cuxo punto inicial (“nacemento”) e final (“morte”), de posuírmos abondo información, sería factible determinar con relativa exactitude.

No entanto, cando menos, desde a perspectiva da sociolingüística histórica, dado que no periplo histórico de calquera variedade lingüística así como no espazo cronolóxico que media entre dous idiomas que se suceden no tempo (p.e. entre o latín e o galego), desde un punto de vista estritamente lingüístico e obxectivo, unicamente atopamos un *continuum lingüístico histórico* (isto é, unha serie acumulativa e constante de cambios lingüísticos); cómpre ter moi presente que calquera liña discreta que tracemos sobre a sucesión constante e acumulativa de cambios lingüísticos que media entre dous puntos temporais discretos calquera conformaría, en realidade, unha convención terminolóxica e metodolóxica que é mester manexar con suma precaución e atención para non caer non erro de crer que alí, realmente, “morre” unha lingua (p.e. o latín) e “nace” (p.e. o galego) outra. Ademais, segundo vimos ao analizarmos a *teoría das catástrofes*, toda liña discreta trazada sobre un *continuum lingüístico histórico* dado (p.e. entre o latín e as linguas romances) sería tanto máis convencional se tivésemos presente que a emerxencia das diversas linguas romances non se debería explicar como resultado dunha secuencia lineal de hipóteses relativas aos cambios fonéticos senón que temos que pensar nunha serie de evolucións turbulentas e independentes para cada unha das categorías e paradigmas constitutivos do Latín.

Evidentemente, cando afirmamos que toda liña discreta sobre un *continuum lingüístico histórico* conforma, en verdade, unha convención terminolóxica e metodolóxica, por suposto, non estamos a asegurar que semellantes compartimentacións carezan de toda xustificación ou sexan plenamente inoperantes dado que é evidente que, polo xeral, responden, en certo sentido, á realidade dos feitos lingüísticos.

Lémbrese que, a este respecto, na nosa introdución teórica xustificabamos a pertinencia deste tipo de segmentacións teóricas e metodolóxicas co argumento de que no camiñar histórico dunha determinada variedade lingüística (p.e. do galego) alternan os períodos de predominio do binomio uniformidade/estatismo con intervalos de preeminencia do par diversidade/transformación de tal xeito que, tomadas estes últimos períodos como fronteiras metodolóxicas temporais, é posible segmentar un *contínuum lingüístico histórico* dado nunha serie sucesiva de estados lingüísticos sincrónicos discretos (p.e. o galego antigo, o galego medieval e o galego moderno).

A maiores, bótase de ver que, creados estes estados lingüísticos sincrónicos discretos en atención á realidade lingüística da alternancia entre períodos de preeminencia do binomio estatismo/uniformidade *versus* diversidade/transformación, estas compartimentacións do periplo histórico dunha variedade lingüística dada son sumamente operativas desde un punto de vista metodolóxico e didáctico dado que, primeiro, permiten operar con unidades temporais menores e, segundo, facilitan a comparación entre estados lingüísticos sincrónicos para, segundo os intereses do investigador, pór de relevo os elementos constantes ou cambiantes ao longo de todo unha liña temporal.

Agora ben, ao noso xuízo, o problema xorde cando estas fronteiras metodolóxicas e terminolóxicas que son, en realidade, convencións construídas sobre a realidade lingüística da acumulación de cambios lingüísticos nun período de tempo máis ou menos breve se reinterpretan como fracturas temporais reais e efectivas e, ás veces, mesmo como marcas temporais inequívocas de que aí “morre” unha lingua e de que, a seguir, “nace” unha nova lingua. Certamente, para que nos decatemos de até que punto é incorrecto este enfoque da cuestión, debería abondar con que lembrásemos que, a pesar de estar máis distante o inglés do ano 700 d. C. do inglés actual do que están, a día de hoxe, o inglés estándar do alemán estándar entre si, así e todo, o inglés antigo e o inglés moderno non se consideran linguas diferentes senón dúas etapas históricas dunha mesma lingua.

Por outra banda, se o simple amoreamento de cambios lingüísticos entre dous puntos temporais discretos fose abondo como marca inequívoca do nacemento dunha nova lingua, non sería imposible que, situados, outra volta, no caso da lingua inglesa, alguén defendese que esta naceu tras o *Great Vowel Shift* porque non hai dúbida de que este idioma experimentou un período de cambio tan intenso e tan profundo entre 1500 e

1700 que a lingua inglesa posterior a este lapso de tempo era notablemente diverxente do idioma anterior a 1500.

Chegados a este punto non debería chocar que afirmásemos que os criterios lingüísticos, tal e como acontece no estudo sincrónico dunha variedade lingüística concreta, non son abondo en por si para determinar cando emerxe unha nova lingua, pois, como afirmamos en múltiples ocasións na nosa introdución teórica, son os factores extralingüísticos (isto é, as circunstancias políticas, económicas, sociais, relixiosas, etc.) que rodean ás variedades lingüísticas (en verdade, a consciencia lingüística dos falantes) quen determina, ou non, a emerxencia dun novo idioma.

Certamente, desde o punto de vista da sociolingüística histórica, sería a perspectiva adoptaba polos falantes ante a súa propia variedade ou variedades lingüísticas (e non os lingüistas) quen determinaría a emerxencia ou non dunha nova lingua a partir da *obsolescencia* dunha lingua anterior en tanto que, con ser certo que, probablemente, a nivel lingüístico nos encontremos cun período de predominio do binomio diversidade/transformación sobre a parella uniformidade/estatismo, un novo idioma non comezará a ser visible até o momento en que unha determinada colectividade (en realidade, unha elite mínima), en consonancia cunhas circunstancias políticas, económicas, políticas, etc., favorables, inicia un proceso de *planificación lingüística* que permita a individualización progresiva dun novo idioma a partir do “magma” dunha realidade lingüística multidimensional e multiforme.

Desde esta perspectiva, aínda que, evidentemente, como lingüistas ou como filólogos puidésemos estar moi interesados en procurarmos as orixes históricas do noso propio idioma por medio dunha análise minuciosa dos documentos escritos do pasado, cómpre ter moi presente que os testemuños escritos, ademais de amosar só unha parte da realidade lingüística multidimensional daqueles anos, non é estraño que respondan a manipulacións máis ou menos conscientes (para adaptalos a un determinado estándar lingüístico) ou inconscientes (erros de copia) e, xa que logo, cómpre ser moi prudentes cando emitimos conclusión finais pois, ao cabo, e con independencia de que nos amosen só unha parte da realidade lingüística do momento, non é imposible que, con idénticos datos lingüísticos, segundo a perspectiva do investigador, xurdan visións abondo distantes entre si.

Por outras palabras, cando dicimos que o galego, galego-portugués ou portugués xorde como lingua diferenciada no, por exemplo, século IX, non deberíamos esquecer que estamos a traballar cunha fronteira cronolóxica de carácter metodolóxico e

convencional que dá lugar a un construto científico-teórico derivado dunha reconstrución histórico-comparativa (se queremos, un diasistema lingüístico) que, nese caso, se centra nos trazos lingüísticos que permanecen constantes desde ese punto temporal discreto até a actualidade. Bótase de ver que, se, en vez de centrármonos nos elementos lingüísticos constantes, atendésemos, nomeadamente, aos cambios lingüísticos (é igual que partísemos do galego moderno ou do portugués moderno), a imaxe sería notablemente diferente pois non hai dúbida de que, canto maior sexa a distancia temporal que media entre dous puntos temporais discretos unidos por medio dun construto teórico, tanto maior será o número de cambios lingüísticos que nos encontrariamos entremedias e, por conseguinte, tanto maior será o número de cambios lingüísticos que nos vemos forzados a obviar.

Paralelamente, e situados agora no eixo espacial, canto máis distantes temporalmente estivesen entre si os puntos temporais discretos que se unen cun construto teórico-científico elaborado en atención aos trazos lingüísticos constantes ao longo de todo ese espazo cronolóxico, tanto maior será a extensión xeográfica que abarcaría, en sincronía, o diasistema lingüístico resultante pois é evidente que, canto maior sexa o nivel de abstracción por causa da omisión dun número maior de cambios lingüísticos, tanto maior será o número de variedades lingüísticas xeograficamente contiguas que compartirían o conxunto de trazos lingüísticos que caracterizan a ese diasistema lingüístico temporal (=construto histórico-metodolóxico).

Ao noso xuízo, xa que logo, cómpre ter presente que, se ben está perfectamente xustificado que falemos de lingua galego-portuguesa, galega ou portuguesa como un idioma que estende o seu periplo vital desde o século IX aínda que, en realidade, esteamos a traballar cun construto metodolóxico que atende os elementos lingüísticos comúns entre eses dous puntos temporais discretos, non debemos reformular esa abstracción teórica como entidade temporal real e efectiva pois, no fondo, dado que todo estado lingüístico sincrónico discreto é continuación dun estado lingüístico sincrónico discreto anterior e posterior, non sería imposible que, se estivésemos interesados en, por exemplo, evidenciar a existencia dun *contínuum lingüístico histórico* entre o latín e o galego actual, remontásemos ese construto teórico até o século V d. C. (ou, mesmo, máis alá) de tal forma que, correlativamente, en sincronía, a extensión xeográfica que abarcaría ese construto teórico sería moito maior.

Xa que logo, desde o punto de vista da sociolingüística histórica, con independencia de que fose factible elaborar un construto teórico *ad hoc* que, en función

duns intereses concretos, dese conta dos trazos lingüísticos comúns entre dous puntos temporais discretos calquera (p.e. entre o século V e o século XX, entre o século IX e o século XX, entre o século XII e o século XX, entre o século XVI e o século XX), é necesario ter moi en conta que, se, por causa dunhas circunstancias políticas, económicas, culturais, sociais, etc., determinadas, as *innovacións* producidas nun determinado momento e nun falante específico non se estendesen á globalidade da comunidade lingüística orixinal, poderíamos encontrarnos, en sincronía, cunha fragmentación xeográfica da unidade lingüística orixinal (p.e. se as *innovacións* lingüísticas producidas en Lisboa a partir do século XVI non se estendesen ao norte do río Miño).

Así e todo, a fragmentación dunha unidade lingüística orixinal (p.e. a galego-portuguesa) non levaría aparellada, necesariamente, a emerxencia dunha nova lingua pois, como aquí estamos a defender, para iso cumpriría que unha elite intelectual (p.e. a elite lisboeta) iniciara un demorado e lento proceso de construción dunha variedade estándar quen de subordinar a unha serie determinada de variedades lingüísticas. Por súa vez, cada variedade estándar actuaría como un *foco de atracción* das variedades vernáculos por ela dominadas de tal xeito que, por medio do proceso de *atracción* lingüística que cada variedade estándar exerce sobre as variedades lingüísticas vernáculos por ela *satelizadas* así como a través do proceso de *repulsión* que se lle asocia (isto é, o proceso de arredamento estrutural con respecto a aqueloutras variedades lingüísticas vernáculos xeográfica e lingüisticamente adxacentes dominadas funcional e normativamente por outra variedade estándar diferente), cada variedade estándar “crea” e “constrúe” o seu propio espazo dialectal (é dicir, con termos de H. Kloss, a súa propia *Lingua por Distancia*).

En definitiva, ao noso xuízo, a visión determinística das linguas (isto é, a idea de que as linguas camiñan cara a unha meta previamente fixada) así como unha perspectiva redutora das mesmas (é dicir, a simplificación da súa natureza multidimensional nunha “esencia”) xunto cunha actitude idealista provocou que a lingüística histórico-comparativa chegara a identificar os construtos teórico-científicos ou diasistemas lingüísticos (temporais e espaciais) derivados de reconstrucións histórico-comparativas con entidades en todo análogas ás *linguas históricas* reais e efectivas.

A maiores, a lingüística estruturalista, por causa da súa tendencia a reducir as linguas a unha estrutura interna (isto é, a un puro sistema de oposicións funcionais), tornou aínda máis problemática a cuestión da individualización das linguas na medida

en que todas aquelas variedades lingüísticas que compartían unha serie de trazos estruturais previamente determinados tendían a considerarse parte dunha mesma e única lingua.

Certamente, as definicións tradicionais de lingua unicamente eran aplicables ás grandes linguas europeas (inglés, español, portugués, etc.) porque, no fondo, estas eran o *prototipo* ou modelo paradigmático de idiomas a partir dos cales os lingüistas historicamente construíran a propia definición de lingua e, por conseguinte, tamén de dialecto. Certamente, estas grandes variedades estándar escritas con millóns de falantes eran os únicos idiomas que cumprían, inequivocamente, con todos os trazos que se lle esixían tradicionalmente a unha variedade lingüística para poder ser caracterizada, sen sombra de dúbida, como lingua de tal forma que, ao cabo, implicitamente, o resto de variedades lingüísticas podería ficar fóra desta categoría.

Precisamente, a sociolingüística e, dentro desta, a lingüística relativística, como alternativas metodolóxicas que aspira a superar as dificultades con que se atopaba a lingüística histórico-comparativa e a lingüística estruturalista (lembramos que a base da formación do “pai” da lingüística estruturalista, Ferdinand de Saussure, era a lingüística histórico-comparativa decimonónica) cando trata de asignar as variedades lingüísticas ás categorías dicotómicas de lingua e dialecto, outorga un papel preponderante e crucial á *planificación lingüística* en tanto que entende que calquera variedade lingüística, por moi desprestixiada ou deturpada que estea nun momento dado, posúe a capacidade potencial de acadar a categoría de lingua se, froito dunhas circunstancias políticas, económicas, históricas, etc., relativamente favorables, inicia un proceso de *estandardización* que permite a esa variedade lingüística concreta distanciarse da súa condición dialectal inicial cara ao nivel de lingua plenamente recoñecida como tal.

Desde este punto de vista, e dada a evidencia incontestable de que todas as grandes linguas europeas actuais (español, portugués, inglés, etc.) foron, no seu día, variedades lingüísticas subordinadas normativa e funcionalmente a un idioma dominante (neste caso, cando menos, ao latín), non deberíamos obviar a circunstancia determinante de que os procesos de *planificación lingüística* se inician sempre nun contexto inicial de diglosia social complexa no cal unha elite cultural vinculada co idioma dominado toma a determinación de levar a efecto un proceso de *estandardización* cuxo obxectivo último sería liberar ás variedades lingüísticas vernáculas da súa subordinación funcional e normativa ao idioma inicialmente dominante.

Para nós, este longo e dilatado proceso encamiñado cara á construción dunha variedade estándar autónoma e propia quen de subordinar ao conxunto de variedades lingüísticas que se ven como propias non se produce sen algún tipo de intercesión dun certo sentimento nacionalista de fondo na medida en que, dado que unha lingua calquera non preexiste ao inicio do propio proceso de *estandardización* senón que é resultado dun longo proceso a través do cal unha determinada variedade estándar *sateliza* progresivamente a outras variedades lingüísticas até constituír o seu propio espazo dialectal, unha vez concluído relativamente ese proceso (en realidade, nunca remata completamente), non hai dúbida de que o *polisistema* ou sistema de sistemas resultante conformado por unha variedade estándar autónoma e un conxunto de variedades lingüísticas a ela subordinadas funcionaría como representante simbólico, ante propios e alleos, dunha lingua autónoma e diferenciada.

Agora ben, con independencia de que, ao noso xuízo, a concepción dos procesos de *planificación lingüística* como un proceso ao servizo dun proxecto global de moito máis alcance cuxo obxectivo final sería a conformación dunha identidade nacional diferenciada sería un dos aspectos clave que nos axudaría a contextualizar moito do acontecido na nosa polémica normativa; cremos que, así e todo, sería moi interesante pór de relevo dous feitos singulares nos procesos de *planificación da estrutura* en tanto que nos axudarían a decatarnos de que, con existir no noso proceso de codificación ortográfica e gramatical do noso idioma fenómenos peculiares e específicos, a singularidade da nosa polémica normativa convén analizala sempre cos ollos postos no acontecido na *estandardización* doutros idiomas.

En primeiro lugar, non esquezamos que os procesos de *planificación da estrutura* e, en concreto, os procesos de *selección* dunha variedade modelo non se desenvolven á marxe dunha serie de circunstancias socioculturais e políticas circundantes e, por conseguinte, ademais de que non é atípico que aparezan controversias entre diferentes correntes de opinión, estas polémicas poden ser máis ou menos acaloradas, máis ou menos intensas conforme, por exemplo, a natureza dos condicionantes extralingüísticos que inciden sobre os procesos de *selección*. Por outra banda, a experiencia mostra que cando se trata de procesos de *selección deliberada ou adopción* que se deben acometer nun período relativamente breve de tempo pola necesidade urxente dunha variedade modelo as controversias entre correntes de opinión diferentes non só tenden a facerse máis evidentes senón tamén máis intensas.

En segundo lugar, no tocante á *grafización*, deberíamos ter moi en conta que, como lle acontece a outras partes da *planificación da estrutura*, este é un proceso que non se inicia *ex novo* (isto é, desde a nada) senón, de xeito paradoxal, a partir da base gráfica do idioma inicialmente dominante (condicionante xenérico) que se pretende abandonar e que, no caso das sociedades preindustriais e preliterarias como era a galega de comezos do século XIX (condicionante específico), as capacidades lecto-escritoras se cinguen a unha minoría intelectual urbana.

Xa que logo, dados estes dous condicionantes, non é incompreensible que o peso do sistema educativo, político, económico e cultural decimonónico sobre a nosa reducidísima intelectualidade urbana do século XIX provocara que esa minoría culta comezara a elaborar un sistema gráfico galego sobre a base do sistema gráfico do castelán. Con todo, visto que, nomeadamente para transcribir aqueles fonemas específicos do idioma galego, desenvolveu, engorde, marcas gráficas específicas, axiña, conseguiuase unha tradición gráfica moderadamente autónoma que, no seu día, dificultará unha resposta social positiva ante determinadas propostas de reforma gráfica que se sentiron, por causa dos hábitos gráficos adquiridos, como contrarias e alleas a esa mesma tradición.

En terceiro lugar, a conveniencia de non arredar en exceso a *norma explícita ou codificada* derivada do proceso de *planificación da estrutura* da *norma implícita ou consuetudinaria* porque, de crearmos unha fractura aberta entre estas dúas entidades complementarias, cumpriría un esforzo moito máis intenso pola banda dos medios institucionais (escola, medios de comunicación, etc.) para levar a efecto a socialización efectiva da variedade estándar en tanto en canto, ao correremos o risco de que a clase social media se desvinculara do uso efectivo desa variedade estándar e, por conseguinte, ao excluirmos os usos lingüísticos desa clase social como medio de *implementación* da variedade estándar proposta, todo a responsabilidade da difusión da variedade estándar recaería sobre os medios institucionais e, xa que logo, canto menor fose o control dos mesmos, tanto maior sería o perigo dunha *estandardización limitada* ou mesmo da *desestandardización* (isto é, “da morte cara arriba” da variedade estándar).

No tocante ao debate sobre o proceso de codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua no período cronolóxico que se estende desde, aproximadamente, 1980 até o ano 2000, a maioría de especialistas na materia viñan diferenciando dúas grandes liñas codificadoras que, polo común, recibían as denominacións de *orientación autonomista* e *orientación reintegracionista*.

Malia que a visión dos feitos que subxace a esa parella terminolóxica goce da aceptación máis ou menos xeneralizada dos círculos eruditos así como de ámbitos non estritamente académicos que se preocuparon pola problemática da nosa polémica normativa, cremos que non estaba fóra de lugar ensaiar neste traballo unha outra proposta de organización interna para o noso debate codificadorio.

Precisamente, na nosa proposta de traballo, xunto ás dúas correntes consideradas tradicionalmente, engadimos unha terceira orientación que, en consonancia cos seus propios defensores, tomamos a determinación de etiquetar como *orientación lusofonófila* ou *lusofonía*.

Así pois, de acordo coas nosas argumentacións ao longo de todo este traballo, no periplo cronolóxico que abrangue este estudo (isto é, desde 1980 até o ano 2000), poderíamos enxergar tres grandes correntes no debate sobre a codificación ortográfica e gramatical do noso idioma: 1ª) a *orientación autonomista*, 2ª) a *orientación reintegracionista* e 3ª) a *orientación lusofonófila* ou *lusofonía*.

A *orientación autonomista* presenta como principio nucleador e vertebrador o construto teórico que os máis dos investigadores actuais designan como *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística*.

Esta teoría, que naceu como edificio teórico máis ou menos consciente e fechado ao longo da década dos anos oitenta do século pasado, considera que, na súa versión inicial, na Iberorromania occidental conviven na actualidade dúas *Linguas por Elaboración* (Ausbau) modernas, a lingua galega e a lingua portuguesa, que se foron conformando paseniño como tales *Linguas por Elaboración* nos períodos cronolóxicos que se estenden desde o século XIX até a actualidade e desde o século XVI ao XIX, respectivamente.

A defensa do idioma galego como *Lingua Elaborada* moderna independente da *Lingua Elaborada* portuguesa aséntase, en esencia, sobre dous criterios de índole extralingüística (para sermos máis exactos, sociolingüísticos): 1º) a consciencia plurisecular da comunidade lingüística galega de posuírmos un idioma propio diferente da lingua portuguesa e da lingua castelá e 2º) os esforzos desde o Rexurdimento por elaborar unha variedade estándar autónoma e propia para a nosa lingua así como na reivindicación constante, explícita e efectiva do seu uso.

En consecuencia, a *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* reivindica, de xeito explícito, unha variedade estándar autónoma e propia para o idioma galego non subordinada directa ou indirectamente á variedade estándar da lingua

portuguesa en atención aos seguintes argumentos: 1º) fidelidade á tradición espontánea de cultivo autónomo da nosa lingua desde, cando menos, o século XIX; manifestación á derradeira, como xa vimos, dunha consciencia idiomática autónoma fronte ao castelán e fronte ao portugués e 2º) un principio práctico que ansía a singularización da comunidade lingüística galega fronte ás comunidades lingüísticas castelanófona e lusófona ademais da rearticulación da nosa comunidade lingüística mediante a incorporación ou reincorporación ao ámbito lingüístico galegófono dos individuos, en número crecente, castelanófonos.

No entanto, fronte a este enfoque (se queremos, clásico) da *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística*, a partir de 1990, xorden cada vez máis voces que, detectadas certas deficiencias no concepto de *Lingua por Distancia* e desde os principios básicos da denominada *lingüística relativística* e do *modelo relativístico* que se lle asocia, insisten na necesidade de estarmos máis atentos á circunstancia innegable de que a lingua galega (por moito que nos puidese desagradar esa realidade) aínda está a padecer unha incuestionable subordinación funcional e normativa á variedade estándar da lingua castelá dado que os individuos galegófonos (ben na dimensión de simples falantes, ben na vertente de oíntes ou lectores) executan *nolentes volentes* unha parte (en ocasións, considerable e substancial) dos seus actos lingüísticos nun castelán máis ou menos correcto.

Precisamente, segundo as hipóteses de traballo dos lingüistas que se moven dentro dos argumentos teóricos da *lingüística relativística*: 1º) se atendésemos, exclusivamente, á limitación funcional e normativa do idioma galego verbo da variedade estándar do castelán, cabería caracterizar o noso idioma como unha L(ingua) B(aixa) ou como un *dialecto heteroxéneo por subordinación* e 2º) se, pola contra, focalizásemos, á marxe doutras consideracións, a nosa análise sobre o proceso de *planificación de estrutura* que estivo a desenvolver a nosa elite desde a segunda metade do século XVIII en diante, o idioma galego podería ser definido como L(ingua) A(lta), agora, fronte ao galego popular. Daquela, se o idioma galego é, asemade, hoxe en día, L(ingua) A(lta) e L(ingua) B(aixa), e, dado que a conxuntura sociolingüística que está a experimentar o galego se acha moi próxima a aquela que están a vivir, por citar só algún dos casos máis coñecidos, o catalán e o éuscaro, o noso idioma quedaría adscrito a unha categoría que, desde unha perspectiva sociolingüística, se deu en chamar L(ingua) M(edia).

Con todo, non estaría de máis lembrar que a condición de L(ingua) M(edia) non é definitiva nin inmutable dado que, como a *lingüística relativística* repite arreo, este estado pode variar en dirección ascendente ou descendente co paso do tempo conforme as circunstancias sociais, políticas, económicas que circunden ao idioma galego sexan favorables ou contrarias ao idioma. Así, se os condicionamentos sociolingüísticos favorecesen non só que fôsemos quen de rematar satisfactoriamente o proceso de conformación dunha variedade estándar senón que, ademais, conseguíramonos liberar da subordinación funcional e normativa á lingua castelá, o noso idioma ascendería, de vez, ao nivel de L(ingua) A(lta); mais, na peor das situacións posibles, se a variedade estándar do idioma galego perdese toda capacidade de supraordinación das variedades lingüísticas do galego popular por causa dunhas circunstancias sociolingüísticas adversas, o noso idioma descendería, inexorablemente, á condición de L(ingua) B(aixa).

Precisamente, esta dobre evolución posible de índole prospectiva é quen outorga, ao entender da *orientación autonomista*, a súa auténtica relevancia ao proceso da codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua en tanto que, segundo escollamos unha ou outra opción, contribuiremos en positivo ou en negativo á ansiada liña ascendente do idioma galego.

Verbo deste último punto, a *orientación autonomista* entende que unha contribución positiva á dirección ascendente da lingua galega pasa, por necesidade (ao pé doutras consideracións), pola elaboración, defensa e reivindicación dunha variedade estándar autónoma e propia para a lingua galega.

Así e todo, se ben o consenso foi unánime na *orientación autonomista* no tocante á consideración (explícita ou implícita) do galego como lingua de seu e con respecto á necesidade de termos unha variedade estándar de noso, non sucedeu o mesmo coa posta en práctica destes dous principios teóricos esenciais pois, cando se descendeu do “ceo dos sabios” ao “inferno dos humanos”, a substanciación efectiva destes principios materializouse non nunha soa proposta normativa, como sería desexable e como cabería esperar, senón en varios códigos normativos que pretenderon desenvolver, todos eles, os fundamentos teóricos da *orientación autonomista*.

Xa que logo, ante a multiplicidade de modelos normativos que procuraron levar a efecto os principios da *orientación autonomista* e ante as evidentes discrepancias que existen entre os estudosos á hora de confeccionar a nómina de modelos normativos que poderían formar parte desta corrente codificatoria (tamén, da *orientación reintegracionista*); tras unha análise pormenorizada da *orientación autonomista*,

chegamos a conclusión de que a aceptación e uso da ortografía galega contemporánea podería funcionar como unha fronteira metodolóxica útil á hora de delimitar os dominios reais desta corrente codificatoria.

Bótase de ver que a aceptación e uso da nosa ortografía contemporánea conforma unha fronteira ou estrema metodolóxica que, con revelarse sumamente operativa á hora de configurar un repertorio dos códigos normativos insertos na *orientación autonomista* en tanto en canto marca unha estrema clara e precisa dos límites desta corrente; así e todo, como acontece con calquera outro criterio metodolóxico pensado para organizar a realidade en categorías de carácter taxonómico, non exclúe a posibilidade de que os códigos normativos adscritos a esta compartimentación metodolóxica non puidesen ter elementos comúns con aqueloutros modelos normativos situados fóra desta segmentación metodolóxica pois, ao cabo, as compartimentacións metodolóxicas construídas con propósitos organizativos non se poden concibir como compartimentos estancos sen ningún tipo de vínculo entre si.

Aínda que, como dicíamos en parágrafos precedentes, non existe unanimidade absoluta non tocante aos modelos normativos que integran a *orientación autonomista*, non hai, porén, desacordo ningún verbo do convencemento de que as NOMIG 82, NOMIG 95 e NOMIG 03 constitúen as propostas normativas máis elaboradas, completas e representativas do chamado principio da *autoxestión lingüística*.

Como vimos no seu momento, o principio da *autoxestión lingüística* implicaba decontino un traballo consciente, rigoroso e constante de profundamento na realidade lingüística que conforman as variedades lingüísticas vernáculas galegas. Deste xeito, a posta en efecto do principio de autonormación conduciu a un método de traballo no cal, nunha primeira etapa, se procedeu a un estudo pormenorizado das estruturas básicas do galego popular no ámbito fonolóxico, morfolóxico e léxico, logo, abriuse un período de atención ao galego escrito e, ao final, procurouse a coherencia interna non só coa propia lingua senón tamén co resto de linguas románicas.

Este principio de *autoxestión lingüística* que xa estivera na base da elaboración de modelos normativos concibidos polos seus propios redactores como transitorios (p.e. as Bases do 77) cara a un código normativo definitivo, dotou, por súa vez, os seus grandes valedores, nomeadamente o ILG, dun coñecemento científico da realidade lingüística galega daqueles anos abondo profundo e exhaustivo de tal forma que, con posterioridade, foi posible, con garantías suficientes, dar o grande salto cara a un

modelo normativo que aspirase a superar o estadio de código provisional para ser un modelo relativamente estable.

Con respecto ás NOMIG 82, con recoñecermos a posibilidade de que alguén puidese experimentar a necesidade dun maior grao de diferencialismo gráfico verbo da ortografía do castelán; así e todo, ao noso xuízo, á hora de avaliar o grao de distanciamento do sistema gráfico proposto polas NOMIG 82 con respecto á ortografía do castelán deberíamos ter moi presente non só a circunstancia de que ese sistema gráfico se construíse a partir dunha tradición gráfica moi concreta senón tamén o feito de que os redactores das NOMIG 82 pretenderon elaborar un código gráfico individualizado (e, xa que logo, equidistante) tanto da ortografía do castelán como da ortografía do portugués.

Fóra do caso das NOMIG 82 (NOMIG 95/NOMIG 03), ao redor do cal, insistimos, semella non haber dúbida sobre a súa adscrición inequívoca á *orientación autonomista*, mencionamos, a maiores, no seu momento, todo un conxunto abondo amplo de códigos normativos que, segundo o investigador e en función do punto de vista que este adoptase, incluíronse, ou non, na *corrente autonomista*.

Para nós, os códigos normativos incluídos tradicionalmente no chamado *reintegracionismo de mínimos ortográficos*, dado que aceptaban e usaban a nosa ortografía contemporánea e visto que partían da consideración implícita (ás veces, explícita) do galego como lingua de seu, fican dentro da *orientación autonomista*. Xa que logo, ao noso xuízo, as Normas da AS-PG 79, as Normas da AS-PG 80/1, as Normas da AS-PG 80/2, as Normas da Comisión 80, as Normas da APLL e as Normas da CIG xunto con, por suposto, as NOMIG 82 (NOMIG 95/NOMIG 03) e as Normas da Subcomisión 80 caerían dentro da *orientación autonomista*.

Agora ben, dentro da *orientación autonomista*, debido ao mínimo distanciamento lingüístico que se detecta nos códigos tradicionalmente incluídos no *reintegracionismo de mínimos ortográficos* con respecto ás NOMIG 82, sobre a fronteira metodolóxica da aceptación/rexeitamento do til en palabras como *história*, *língua*, discriminabamos unha *orientación autonomista plenamente endonormativa* ou *autonomismo plenamente endonormativo* (Normas da Subcomisión 80, NOMIG 82/NOMIG 95/NOMIG 03) fronte a unha *orientación autonomista predominantemente endonormativa* ou *autonomismo predominantemente endonormativo* (Normas da AS-PG 79, Normas da AS-PG 80/1, Normas da AS-PG 80/2, Normas da Comisión 80, Normas da APLL e Normas da CIG). Por súa vez, dentro da *orientación autonomista predominantemente*

endonormativa, en atención ao rexeitamento/aceptación do uso do guión para marcar a unión do pronome átono enclítico co verbo, discriminabamos, por ser esa unha escolla gráfica tomada do portugués padrón moderno, dous subgrupos: unha *versión feble* de maior proximidade ás NOMIG 82 que rexeitaba o uso do guión (Normas da AS-PG 79, Normas da AS-PG 80/1, Normas da AS-PG 80/2) e unha *versión forte* con menor proximidade ás NOMIG 82 onde se aceptaba o uso do guión (Normas da Comisión 80, Normas da APLL e Normas da CIG). Certamente, dentro dos partidarios das NOMIG 82/NOMIG 95, tamén cabería enxergar unha *versión forte* usuaria da contracción *ao*, dos sufixos *-bel* e *-aría* e reticente ao uso da segunda forma do artigo (isto é, case coincidente coa *orientación autonomista predominantemente endonormativa* na súa *versión feble* agás no tocante á acentuación gráfica) e unha *versión feble* (é dicir, reticente ao emprego da contracción *ao*, dos sufixos *-bel* e *-aría* e usuaria da segunda forma do artigo).

Segundo as nosas reflexións verbo dos tres primeiros códigos normativos da AS-PG é evidente que, con considerárense, polo xeral, estes tres modelos normativos parte da *orientación reintegracionista*, en realidade, a *versión feble* do *autonomismo predominantemente endonormativo* estaba moito máis cerca das NOMIG 82 que dos códigos normativos máis representativos da *orientación reintegracionista* (p.e. AGAL 1) xa que, de prescindirmos da acentuación gráfica e de pormos en efecto todas as potencialidades normativas (p.e. contracción *ao*, sufixo *-bel*, etc.) que se derivan das NOMIG 82/NOMIG 95, as diferenzas entre as Normas da AS-PG e o conxunto de modelos normativos producidos pola parella ILG/RAG desde 1970 serían practicamente inapreciables.

Dada a implícita consideración do galego como lingua de seu nas Normas da AS-PG (explícita na obra dalgún dos lingüistas redactores das Normas da AS-PG), dadas as diferenzas gráficas mínimas que presentaban as Normas da AS-PG con respecto o conxunto de códigos normativos da *orientación autonomista* precedentes das NOMIG 82 (Normas da Academia do 70, Normas da Academia do 71 e Bases do 77) e dado que, por volta dos anos 1979/1980, algún dos teóricos máis destacados da AS-PG (p.e. Maria Pilar Garcia Negro) presentaba a cuestión da codificación ortográfica e gramatical do noso idioma como un asunto case fechado verbo do cal unicamente cumprían uns pequenos axustes para concentrarnos xa no proceso de recuperación do uso social do idioma; ao noso xuízo, en tanto que esas tres premisas anteriores fan pensar que o desexo duns e doutros era converxer co obxectivo da recuperación dos usos sociais do

idioma, chama moito a atención que, na década de 1980, non só se mantivesen as diverxencias de partida senón que, a maiores, a AS-PG iniciara unha deriva cara a unha práctica gráfica individual e colectiva un tanto máis arredada das súas propostas iniciais e un pouco máis próxima ao portugués padrón.

Para nós, como explicabamos no seu momento, as razóns de semellante radicalización temporal no comportamento lingüístico da AS-PG habería que procuralas non en cuestións estritamente lingüísticas senón extralingüísticas (en concreto, políticas). Verbo desta afirmación, abundaría con lembrar que, se ben as escollas normativas específicas das Normas da AS-PG non obedecían, inicialmente, a un desexo expreso de distanciamento lingüístico verbo dos códigos normativos claves da *orientación autonomista* previos ás NOMIG 82, axiña, tras adoptar a Unión do Povo Galego e o semanario *A Nosa Terra* en 1979 as Normas da AS-PG, e, sobre todo, tras ser oficializadas as NOMIG 82 mentres ocupaba o poder autonómico un partido estatal de dereitas (Alianza Popular), estas mínimas marcas normativas diferenciadoras, por ser patrimonio exclusivo daqueles colectivos e personalidades que se definían como inequivocamente nacionalistas, axiña, comezaron a cargarse de connotacións simbólicas até o extremo de que pasaron a funcionar como auténticas “bandeiras lingüísticas” que permitían identificar a aqueles que, ademais de ser partidarios da Normas da AS-PG, se vían a si mesmos como auténticos nacionalistas.

Dito con palabras máis grosas, semella que as mínimas peculiaridades normativas presentes nas Normas da AS-PG con respecto ás NOMIG 82 e códigos normativos precedentes, deixaron de ser, por causa das circunstancias políticas circundantes e co paso dos anos, propostas puntuais para fechar definitivamente o xa case rematado proceso de construción da variedade estándar do idioma galego para elevarse á categoría de auténticos “símbolos lingüísticos” de ser un “auténtico patriota” radicalmente posicionado en contra da “españolización do idioma galego” que supostamente viña de seu coas NOMIG 82. Evidentemente, unha vez que isto sucedeu, tornouse sumamente difícil renunciar a esas mínimas peculiaridades lingüísticas en favor dunha converxencia gráfica plena que favorecese a expansión social do uso do idioma galego pois, ao cabo, abdicar desas “marcas gráficas” implicaba algo así como claudicar na defensa dun galego plenamente libre da inxerencia do español e, por conseguinte, algo así como renunciar á reivindicación dunha nación galega completamente libre de inxerencias alleas.

Xa que logo, para nós, as razóns das discrepancias entre as Normas da AS-PG e as NOMIG 82 non hai que buscalas tanto en razóns estritamente lingüísticas como en razóns políticas en tanto que unha posible renuncia ás escollas normativas exclusivas das Normas da AS-PG chegouse a ver como unha renuncia non só aquelas opcións codificadoras que permitiran cribar, de vez, a variedade estándar do galego de toda inxerencia histórica do español senón tamén a aquelas “marcas” máis conspicuas dun comportamento lingüístico plenamente descolonizado e, xa que logo, propio dun “auténtico patriota” totalmente comprometido coa construción da nación galega.

Á marxe desta cuestión, sería interesante que, así mesmo, lembrásemos que a *orientación autonomista*, vista esta no seu conxunto, non foi unha corrente codificatoria estática e inmóbil desde 1980 até a actualidade pois, por unha banda, a *versión feble* do *autonomismo predominantemente endonormativo*, tras unha certa radicalización do seu discurso na segunda metade da década de 1980, ao longo dos anos noventa, entrou nunha deriva de achegamento cara á liña normativa marcada polas NOMIG 82/NOMIG 95 en tanto que, tras abandonar a acentuación gráfica tirada do sistema gráfico do portugués padrón, asumiu, na práctica, esas propostas normativas aínda que primando aquelas escollas normativas que se vían como libres das “inxerencias do español” (p.e. contracción *ao*, sufixos *-bel* e *-aría*, etc.).

Correlativamente, os sectores máis vinculados co *autonomismo plenamente endonormativo* (nomeadamente, o ILG) souberon achegarse, paseniño, á *versión feble* do *autonomismo predominantemente endonormativo* por medio dunha certa matización das súas posicións iniciais visto que, desde unha postura inicialmente máis popularista, tenderon cara a posicións comparativamente máis cultistas. Así, entre outros cambios, houbo unha aposta moito máis decidida por todas aquelas escollas normativas das NOMIG 82/NOMIG 95 (e códigos normativos precedentes) que coincidían coas propostas da *versión feble* do *autonomismo predominantemente endonormativo* (contracción *ao*, sufixo *-bel*, etc.) co desexo, ao noso xuízo, de romper con esa imaxe que certos círculos tiñan destes códigos normativos como propostas en exceso fechadas ao mundo cultural e lingüístico lusófono.

Deste xeito, no noso parecer, co propósito de achegarse a ese reintegracionismo máis sociolóxico que lingüístico, a *orientación autonomista plenamente endonormativa* involucrouse, de xeito cada vez máis evidente (nomeadamente, desde a segunda metade de 1995), nunha dinámica potencialmente integradora substanciada nunha deriva cara a unha “zona normativa de compromiso” cuxos límites últimos virían dados pola

totalidade escollas normativas permitidas polo conxunto de códigos normativos producidas polo binomio ILG/RAG desde 1970, por unha banda, e, pola outra, pola omisión ou marxinación (como segunda opción) daquelas formas tradicionalmente proscritas polo *autonomismo predominantemente endonormativo* na súa *versión feble* (contracción ó, sufixo *-ble*, segunda forma do artigo, etc.).

Se pretendésemos desenvolver, agora, unha panorámica de conxunto verbo da *orientación reintegracionista*, cremos que deberíamos comezar por dicir que a *Tese ou Teoría da Reintegración* aparece, na obra de non poucos dos estudosos que se interesaron pola análise desta corrente codificatoria, como o seu principio teórico primeiro e esencial.

En síntese, a *Tese ou Teoría da Reintegración* entende que: 1º) a lingua galega e a lingua portuguesa non son na actualidade, nin foron no pasado, dous idiomas autónomos entre si e 2º) a variedade estándar da lingua galega debería construírse por medio dunha dinámica consciente de converxencia coa variedade modelo do portugués.

A defensa da *Tese ou Teoría da Reintegración* argumenta a súa convicción de que galego e portugués non son linguas mutuamente independentes, esencialmente, en dous tipos de argumentos: 1º) de natureza lingüístico-científica e 2º) de índole pragmática.

De acordo co primeiro grupo de razoamentos, tal e como aparecen explicitados, polo xeral, entre os teóricos partidarios desta corrente codificatoria, o galego e o portugués non son idiomas independentes entre si porque estas dúas linguas compartiron o período lingüístico histórico-lingüístico da Idade Media (isto é, a etapa denominada “galego-portuguesa”), estes dous idiomas comparten, actualmente, un conxunto de atributos lingüísticos básicos de configuración interna e por ambas as dúas razóns anteriores, asemade.

Por súa vez, os razoamentos de índole pragmática consideran basicamente que galego e portugués non son linguas autónomas entre si porque entre os falantes dun e doutro idioma é perfectamente factible, sen necesidade de ningún tipo de aprendizaxe previa, a intelixibilidade mutua.

Agora ben, como se puido comprobar no seu momento, fóra da proposta da necesidade dun achegamento da variedade estándar do idioma galego ao portugués padrón, a *Tese ou Teoría da Reintegración* non se substancia publicamente como un único e cohesionado discurso senón como un conglomerado de posicións tan distantes entre si que mesmo se pode encontrar opcións mutuamente excluíntes.

En realidade, por baixo da etiqueta de *orientación reintegracionista*, atopámonos con todo un abano de solucións prácticas que van desde a aceptación da nosa ortografía contemporánea combinada cunha acentuación gráfica tirada do portugués padrón (Normas da AS-PG) até a aceptación plena da ortografía do portugués padrón (AOR 86, AOL 90) pasando pola admisión parcial do sistema gráfico luso (AGAL).

Semella claro que vista así tanto a *Tese ou Teoría da Reintegración* como a *orientación reintegracionista* unha e outra son etiquetas ou conceptos cunha escasa operatividade analítica en tanto en canto semella claro que a proposta explícita de achegamento ao portugués padrón sería o único elemento común a todo o conxunto de propostas normativas que, historicamente, se caracterizaron a si mesmas como *reintegracionistas* mentres que, no tocante ao ritmo do proceso de achegamento a esa lingua así como con respecto ao grao máximo/mínimo de aveiciñamento pertinente, todas elas presentarían diverxencias non menores.

Precisamente, coa intención de restituír unha certa capacidade analítica aos termos de *Tese ou Teoría da Reintegración* e de *orientación reintegracionista* así como co obxectivo de sermos máis precisos no tocante aos códigos normativos que poderíamos situar dentro desta corrente codificatoria, pensamos na aceptación/rexeitamento da tradición gráfica galega contemporánea como fronteira metodolóxica primeira entre a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista*.

De acordo con este criterio metodolóxico, xa vimos, no seu momento, que avalado por unha ampla nómina de estudos, o rexeitamento explícito do uso da nosa tradición gráfica contemporánea sería a extrema metodolóxica que nos permitiría delimitar os lindes reais desta corrente de tal xeito que a aceptación da nosa ortografía contemporánea sitúa a un código normativo concreto fóra da *orientación reintegracionista* e, por conseguinte, malia que houbese un certo grao de achegamento máis ou menos puntual ao portugués padrón, dentro da *orientación autonomista*.

Evidentemente, unha vez adoptado este criterio metodolóxico como esencial á hora de organizar a nómina de códigos dentro/fóra dunha e doutra corrente codificatoria, a liña codificatoria denominada tradicionalmente *orientación reintegracionista de mínimos ortográficos* (ás veces, *normativa de concordia*), a pesar das súas proclamas formais en prol dun certo achegamento ao portugués padrón (velaí, a razón do seu reintegracionismo máis sociolóxico que lingüístico) e malia a presenza innegable de certas escollas gráficas, morfolóxicas o léxicas tomadas do portugués

padrón, fica, de vez, fóra da *orientación reintegracionista* de tal forma que esta corrente codificatoria pasa a ser patrimonio exclusivo daqueles códigos gráficos que rexeitan o uso da nosa ortografía galega contemporánea.

Así e todo, aínda que circunscribiamos a extensión da *Tese ou Teoría da Reintegración* e da *orientación reintegracionista* ao conxunto de propostas normativas que rexeitaban explicitamente o uso da tradición gráfica galega contemporánea, a maiores, dentro desta última corrente distinguíamos entre unha *orientación reintegracionista semi-endonormativa* ou *reintegracionismo semi-endonormativo* e unha *orientación reintegracionista predominantemente exonormativa* ou *reintegracionismo predominantemente exonormativo* cuxa fronteira metodolóxica viría dada polo rexeitamento/aceptación do til de nasalidade nos denominados ditongos nasais etimolóxicos (p.e. *irmão*). Por súa vez, dentro do subgrupo do *reintegracionismo predominantemente exonormativo*, optabamos por unha gradación dos códigos normativos en función do seu menor ou maior nivel de achegamento ao portugués padrón de tal xeito que, tras AGAL 2 onde se aceptaba o til de nasalidade e o dígrafo *mh* para a representación da nasal velar en interior de palabra, íría AGAL 3 onde non se usaba o dígrafo *mh* e, por último, PRONT 84 cuxa única diferenza gráfica significativa verbo do portugués padrón sería a ausencia do til de nasalidade en secuencias como *ladrom* ou *pam*.

Cómpre destacar, a maiores, que, para a *orientación reintegracionista*, os límites de achegamento gráfico ao portugués padrón viñan fixados polo denominado *criterio histórico-etimolóxico* de tal forma que a *ortografía histórica galega* que se derivaba da súa posta en efecto permitía acadar, unha vez peneirada e cribada a ortografía do portugués padrón de “excesos” pola vía da globalidade dos usos gráficos contidos nos nosos textos medievais, un nivel máximo de achegamento á ortografía do portugués padrón que, con posibilitar que gozásemos dos beneficios dunha ortografía de alcance internacional, non nos obrigaba a abdicar das nosas peculiaridades lingüísticas e, por conseguinte, non claudicaba ante a esperanza dunha socialización efectiva para o sistema gráfico proposto en tanto que a variedade estándar resultante sabía combinar, na súa xusta proporción, á atención a totalidade de variedades lingüísticas do diasistema lusófono (=integración no diasistema lusófono) coa preocupación polas nosas variedades lingüísticas vernáculas (=individualización).

Para continuarmos coas nosas conclusións teóricas, abordamos agora a análise da corrente codificatoria que aquí designamos como *orientación lusofonófila* ou *lusofonía*.

Vaia por diante que somos perfectamente conscientes de que a *orientación lusofonófila* ou *lusofonía* ten a súa raíz teórica na *orientación reintegracionista* e de que, xa que logo, a *orientación lusofonófila* (como é habitual) podería ser vista como unha póla ou rama (máis ou menos radicalizada) desa orientación codificatoria. Con todo, para nós, dado que a entrada en escena da *orientación lusofonófila* no noso debate normativo marcou un antes e un despois no sentido de que, por vez primeira, determinados colectivos galegos asumían o reto de levar até as súas ultimas consecuencias o criterio de que galego e portugués son unha mesma lingua, pensamos que convén falar da *orientación lusofonófila* como unha corrente en por si e non como unha simple versión radicalizada da *orientación reintegracionista*.

En primeiro lugar, para xustificarnos a nosa visión da *orientación lusofonófila* como corrente codificatoria de seu, é moi necesario ter presente que, do mesmo xeito que a *orientación autonomista* e a *orientación reintegracionista* contaban con cadansúa tese propia (a *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* para a *orientación autonomista* e a *Tese ou Teoría da Reintegración* para a *orientación reintegracionista*, respectivamente); a *orientación lusofonófila* conta tamén coa súa teoría propia: a *Tese Unificacionista*.

A *Tese Unificacionista*, en congruencia plena co convencemento absoluto de que galego e portugués son unha mesma e única lingua, céntrase, como liña teórico-lingüística, na esixencia dunha mesma e única ortografía para todo o diasistema lingüístico lusófono así como na reivindicación dun padrón ortofónico mínimo común para o conxunto de variedades lingüísticas insertas nese espazo lingüístico. Desde esa perspectiva os partidarios da *orientación lusofonófila* adhírense, sen fisuras de ningunha caste, ao padrón ortográfico presente no AOR 86/AOR 90 e rexeitan, de modo categórico, e sen ambigüidades, calquera posible diverxencia gráfica normativa coa variedade estándar do portugués padrón europeo.

Basicamente, o desexo que impulsa esta “fuxida cara adiante” da *orientación lusofonófila* sería elevar ao máximo nivel as potencialidades de reafirmación da identidade lingüística galega fronte ao idioma castelán utilizando a globalidade de opcións gráficas “símbolo” que individualizan o espazo gráfico portugués con respecto ao sistema gráfico do castelán. Evidentemente, para a *orientación lusofonófila*, está plenamente xustificado que asumamos a totalidade do padrón gráfico do portugués estándar porque determinados elementos do seu código gráfico (p.e. o til de nasalidade)

teñen a capacidade de funcionar como “fronteiras símbolo” ou “muros de contención” quen de deter a fagocitación do noso idioma polo castelán.

A *corrente lusofonófila*, ao noso entender, non se debería ver tanto como unha simple radicalización do discurso da *orientación reintegracionista* senón, máis ben, como unha corrente codificatoria de seu xa que, con ser incuestionable que a *orientación lusofonófila* xorde como unha especie de deriva interna da *orientación reintegracionista* que aspira a levar até as súas últimas consecuencias o principio de que galego e portugués son unha mesma e única lingua; así e todo, convén que non esquezamos que esta corrente, desde o momento en que rexeita calquera posibilidade de disensión gráfica co padrón gráfico do portugués estándar, transfórmase, no fondo, nunha orientación incompatible con calquera outro punto de vista que non acepte a identidade gráfica plena co portugués estándar (tamén, por suposto, coa *orientación reintegracionista*) e, así pois, nunha corrente autónoma verbo da *orientación autonomista* e da *orientación reintegracionista*.

Neste sentido, desde o noso punto de vista, a *orientación lusofonófila* sería plenamente consecuente consigo mesma cando critica a limitada congruencia interna da *orientación reintegracionista* (nomeadamente, da liña representada pola AGAL) pois, se se acepta que galego e portugués son unha mesma e única lingua, sería esperable que se aceptase tamén a conxuntura habitual nas grandes linguas do mundo (español, inglés, francés, etc.) onde unha única lingua se acompaña dunha única ortografía.

Precisamente, segundo a *orientación lusofonófila*, cando a *orientación reintegracionista* rexeita puntos concretos do código gráfico do portugués padrón (p.e. o til de nasalidade) sobre o argumento sociolingüístico de que é mester manter un certo nivel de distanciamento gráfico do portugués padrón que nos permita atender ás peculiaridades lingüísticas do idioma galego co obxectivo de obter unha mínima resposta social positiva par o sistema gráfico proposto (isto é, cando introduce os argumentos sociolingüísticos nas súas teorías), non hai dúbida de que a *orientación reintegracionista* estase a redefinir a si mesma, de xeito ilícito, como un estadio ou modelo permanente cando, en verdade, o seu único papel lexítimo sería presentarse como etapa provisional e transitoria cara ao “ideal” dunha ortografía única para todo o diasistema lingüístico lusófono e se profundamos na análise crítica do argumento sociolingüístico anterior, isto, á derradeira, conduciríanos a unha lexitimación da *Tese ou Teoría da Individualización Sociolingüística* (e, por extensión, da *orientación autonomista*) dado que estaríamos a recoñecer, implicitamente, que a realidade política,

social, económica, cultural, etc., é máis relevante que os argumentos estritamente lingüísticos.

Para nós, a orientación lusofonófila tamén actúa de xeito coherente cos seus principios teóricos cando: 1º) ataca á denominada *ortografía histórica galega* en tanto que esta atenta contra a unidade ortográfica do portugués padrón e, ademais, acode, para certas escollas gráficas, ao período histórico dos Séculos Escuros e 2º) critica as dúas formas de escribir portugués que existen hoxe no mundo (a portuguesa e a brasileira) porque entende que, ademais de atentar contra a unidade gráfica do diasistema lusófono e, por tanto, contribuír ao proceso de disgregación da lingua portuguesa, provocan problemas de tipo práctico á hora de optarmos por unha ou outra forma de escribir e outorgan argumentos de xustificación á *orientación autonomista* ao actuar como testemuños evidentes de que os códigos gráficos non son alleos á realidade sociolingüística que os rodea.

Por último, tampouco deixan de ser coherentes coa súa forma de pensar as críticas dirixidas á etiqueta de lingua galega porque consideran que crea unha consciencia equívoca, dentro e fóra de Galiza, de que o idioma galego é unha lingua de seu.

Por outra banda, en íntima conexión coa existencia de tres grandes correntes codificadoras no debate sobre o proceso de codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua, cremos moi interesante lembrar que, ao longo do período cronolóxico que abrangue este estudo, os anos comprendidos entre 1979-1982 (en realidade, como xa vimos, no bienio 1979/1980), por unha banda, e o bienio 1985/1986, pola outra, son claves para a comprensión global do acontecido na nosa polémica normativa.

En síntese, podemos dicir que nos anos comprendidos entre 1979 e 1982, atopámonos cun primeiro salto cualitativo na progresión histórica do noso debate normativo porque, conforme os partidarios da *orientación reintegracionista* foron máis conscientes (uns antes e outros despois, uns máis e outros menos) da incoherencia interna que implicaba defender que galego e portugués eran unha mesma e única lingua e, asemade, aceptar un código gráfico non construído sobre a ortografía do portugués padrón, cada vez se fixo máis necesaria a produción de códigos normativos propios que superaran a práctica habitual de anos anteriores consistente en achegar solucións normativas máis ou menos reintegracionistas a códigos normativos autonomistas (isto é, que aceptaban a ortografía do castelán). Así mesmo, malia as declaracións formais duns e doutros en favor da concordia normativa, cada vez tornouse máis evidente a

imposibilidade de acordo con quen, no fondo, estaba a defender unha posición incompatible coa propia (isto é, coa *orientación autonomista* en toda a súa amplitude).

De feito, para nós, o cisma ou ruptura que, por volta de 1981/1982, sofre a AS-PG no seu interior entre unha corrente maioritaria que segue a manter as súas teses iniciais (é dicir, segue a utilizar a nosa ortografía contemporánea) e unha corrente moito menos numerosa (a partir de 1984, integrada na denominada AS-PGP) que pasa a defender o uso da ortografía do portugués padrón; sería unha das manifestacións máis evidentes de que a *orientación reintegracionista*, desde o momento en que cobra consciencia das implicacións teóricas e prácticas do principio de que galego e portugués son unha mesma lingua e non dous idiomas diferentes, se torna unha corrente codificatoria incompatible con todas aqueloutras opcións que non acepten o uso da ortografía do portugués padrón (mesmo co chamado *autonomismo predominantemente endonormativo*)

Xa que logo, á marxe dos detalles que explican a evolución persoal e colectiva de individuos e asociacións que participaron durante todo este período de anos na nosa polémica normativa, no noso parecer, a procura da coherencia interna (e non tanto a vontade de discordia) explicaría a progresión da *orientación reintegracionista* desde as Bases do 77 en diante pois, se se partía do principio teórico de que galego e portugués eran unha mesma e única lingua, non deixa de ser lóxico que, antes ou despois, dunha ou doutra forma, se entrase en conflito con aqueloutras correntes de opinión que, con independencia das súas declaracións formais, non asumían o emprego da ortografía do portugués padrón. A partir deste momento (nomeadamente, na segunda metade da década de 1980), abriuse entre os defensores dunha e doutra postura unha auténtica loita polo control das institucións académicas que encirrou aínda máis o debate normativo e onde, talvez, tivo que dicir tamén o enquistamento sociolóxico e político do nacionalismo de esquerdas radical ao longo de toda a década de 1980.

A maiores, do mesmo xeito que a procura dunha maior coherencia interna verbo do principio de que galego e portugués son unha mesma lingua transformará á *orientación reintegracionista* e á *orientación autonomista* en correntes codificadorias mutuamente excluíntes ao redor de 1980; correlativamente, por volta de 1985/1986, por causa das novas que chegan a Galiza de que se está a preparar un novo acordo ortográfico para a lingua portuguesa, aqueles colectivos e individualidades que están a defender que galego e portugués son unha mesma e única lingua vense inmersos nun novo proceso de busca de congruencia interna en tanto que, agora, semella inevitable

reflexionar sobre a conveniencia/inconveniencia de acudir ás reunións preparatorias deses acordos así como asumir/rexeitar os acordos ortográficos saídos desas reunións como práctica gráfica habitual para o noso país.

Así pois, no noso parecer, froito deste segundo exercicio de coherencia interna con respecto ao principio teórico de que galego e portugués son unha mesma e única lingua, xorde a *orientación lusofonófila* como corrente codificatoria que, entre nós, se adherirá ao AOR 86 e ao AOL 90 desde o convencemento de que, se galego e portugués son unha mesma e única lingua, non ten sentido que non asumamos a totalidade do sistema gráfico do padrón portugués nin que defendamos propostas normativas intermedias.

Noutra orde de cousas, para nós, con ser o plano estritamente gráfico do proceso de codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua unha realidade que se pode estudar desde unha perspectiva estritamente lingüística; no entanto, sería moito máis interesante ver a nosa polémica normativa como a superficie ou a codia dunha confrontación moito máis profunda onde se estaría a dirimir, en última instancia, cal podería ser (ou, mellor dito, cal debería ser) o futuro social, político, económico e cultural de Galiza. Dito doutro xeito, para nós, o debate sobre a codificación ortográfica e gramatical da nosa lingua ocultaría un debate moito máis profundo no cal se estaría a debater sobre a conformación ideal e final da nosa identidade nacional.

Desde este punto de vista, se aceptamos que cada unha das correntes codificadorias responde a unha concepción diferente de como debería artellar Galiza a súa identidade nacional, sería lóxico afirmar que, por baixo de cada unha das correntes codificadorias, adurmiña unha corrente ideolóxica de fondo, e, por conseguinte, non habería problemas en aceptar a hipótese de que cada corrente codificatoria responde a unha liña discursiva ideolóxico-lingüística, cando menos, parcialmente diferente.

A liña discursiva ideolóxico-lingüística subxacente á *orientación autonomista* pon a súa énfase na necesidade dun idioma galego diferenciado fronte á lingua castelá e fronte á lingua portuguesa como mecanismo vital para a conformación (ou sería mellor dicir rexeneración) dunha consciencia nacional como pobo diferenciado xa que contar cunha lingua autónoma e propia funcionaría como representante simbólico máis destacado de sermos unha nación de noso. Para nós, esta liña discursiva ideolóxico-lingüística é moderadamente purista no sentido de que considera que, desde as nosas falas vernáculas, se se executa un adecuado labor de peneira e se se investiga

minuciosamente na nosa realidade lingüística, é perfectamente posible construír unha variedade estándar de noso.

Por suposto, esta conceptualización das nosas variedades lingüísticas populares como unha base lingüística potencialmente útil para a construción dunha variedade modelo autónoma e diferenciada verbo do portugués padrón e do castelán estándar correspóndese cunha visión do nacionalismo que contempla a construción da nosa lingua e da nosa identidade nacional diferenciada como un proxecto non só dunha elite que debería loitar por preservar as esencias lingüísticas e culturais dunha “auténtica nación galega” (a Galicia e a lingua medieval?) senón como un proxecto conxunto a desenvolver polas nosas elites culturais e polo conxunto dos cidadáns galegos pois, evidentemente, a nación e a lingua galega unicamente poderán chegar a ser realidades efectivas na medida en que o conxunto dos cidadáns galegos (e non só unha elite máis ou menos reducida) fagan uso habitual dunha variedade estándar autónoma e propia ou, cando menos, intenten adecuar o seu comportamento lingüístico a esa variedade modelo e non a unha variedade estándar esóxena (no noso caso, o castelán).

Desde esta perspectiva, o discurso lingüístico da *orientación autonomista* sería parte dun discurso nacionalista galego que se oporía, de xeito radical, á fagocitación lingüística e cultural promovida desde o mundo lingüístico castelanófono porque se entende que, de disolvérense as nosas variedades lingüísticas vernáculos populares na variedade estándar do castelán, isto privaríanos dunha das marcas simbólicas (quizabes, da marca esencial) máis conspicuas de constituírmos unha nación diferenciada.

Para a *orientación autonomista* a configuración “ideal” da nosa lingua sería un idioma galego articulado como unha estrutura reticular de variedades lingüísticas cuxo centro estivese ocupado por unha variedade estándar autónoma e propia derivada do cultivo espontáneo do noso idioma desde o Rexurdimento e, xa que logo, unha lingua galega estruturada como un conxunto de subsistemas lingüísticos subordinados todos eles ao patrón de corrección lingüístico desa variedade modelo en tanto que núcleo do seu correspondente *campo de forza*. De acordo coa *orientación autonomista* este idioma galego así configurado sería un mecanismo esencial ao servizo da construción dunha identidade nacional diferenciada na medida en que, unha vez *satelizadas* as nosas variedades lingüísticas vernáculos populares por esa variedade estándar e unha vez creado o noso propio espazo dialectal por medio do proceso de achegamento estrutural das nosas variedades lingüísticas populares (=atracción) cara a esa variedade estándar dominante así como de distanciamento estrutural (=repulsión) verbo das variedades

lingüísticas vernáculas subordinadas ás variedades estándar do castelán e do portugués padrón, esta *Lingua por Distancia* podería ser presentada como o testemuño simbólico máis visible (ante propios e estraños) da existencia dunha nación diferenciada.

Mais, antes de continuarmos coas nosas conclusións no tocante ao discurso ideolóxico-lingüístico subxacente á *orientación autonomista*, cremos moi conveniente lembrar que, na nosa introdución teórica, intentamos demostrar que toda variedade estándar era, por definición, por unha banda, máis ou menos “elitista” pois derivaba da acción cultural consciente dunha minoría intelectual urbana e, por outra banda, respondía sempre a unha certa ideoloxía nacionalista dado que a elite cultural responsable entendía que, desde o momento en que aquel falante que se vía como parte dunha determinada nación asumía a variedade estándar proposta (ou, cando menos, adecuaba o seu comportamento lingüístico a esa variedade estándar), os seus actos lingüísticos funcionaban como *actos de identidade* que marcaban a adscrición a unha nación e non a outra. Dito con palabras máis grosas, cada elite intelectual entendía que se un falante aceptaba as normas da variedade estándar que eles propuñan, ese falante pasaba a ser parte da súa nación.

Aceptadas estas premisas teóricas, cremos que, para a *orientación autonomista*, unha variedade estándar construída a partir das nosas variedades lingüísticas populares e en solución de continuidade coas mesmas de tal xeito que entre ambos os dous termos se establecese unha relación de retroalimentación constante; sería a solución máis acaída ao proxecto global de construírmos unha identidade nacional galega diferenciada. En síntese, de existir algún tipo de osmose entre a variedade estándar e as nosas variedades lingüísticas vernáculas, sería máis doado que a variedade estándar existise como unha *gama* (isto é, como un conxunto de variedades lingüísticas que se aceptan como modelo lingüístico a seguir) que como un *punto* (isto é, como un simple amoreamento de *normas explícitas e codificadas* que se deben asumir por medo a algún tipo de punición na escola ou no mundo laboral) e, por conseguinte, sería máis sinxelo que se producira un tránsito gradual cara á variedade estándar así como cara aos *actos de identidade* (isto é, polo menos, adecuación do comportamento lingüístico propio ao patrón de corrección lingüístico que emana da variedade estándar) que marcarían nación.

Xa que logo, desde o punto de vista da *orientación autonomista*, unha variedade estándar moderadamente distanciada das nosas variedades lingüísticas vernáculas populares (sempre cumpriría un certo nivel de distanciamento pola necesidade, cando

menos, da comunicación supralocal) e, xa que logo, relativamente distanciada das variedades estándar do portugués e do español sería a solución máis conveniente para crearmos unha consciencia nacional de noso en tanto que, canto maior fose a *implementación* da nosa variedade estándar e, en consecuencia, cantos máis individuos adecuasen o seu comportamento lingüístico diario ao patrón lingüístico que dita esa variedade estándar, tanto máis “real” sería a nación galega. Correlativamente, para a *orientación autonomista*, se os individuos adecuasen a súa práctica lingüística común ao modelo normativo que se deriva da variedade estándar do portugués ou dunha variedade estándar moi próxima ao padrón portugués (no suposto de que tivésemos tanto control sobre a escola e os medios de comunicación como para sermos quen de *implementar* esa variedade estándar á marxe do contacto lingüístico diario), aínda que puidesen ficar máis evidentes as diferenzas verbo da nación española, sería, pola contra, comparativamente máis complicado crear unha consciencia nacional autónoma con respecto á nación portuguesa. De feito, entendida a adecuación do comportamento lingüístico propio a unha variedade estándar como un *acto de identidade*, ese comportamento lingüístico ben achegado ao portugués padrón marcaría maior proximidade á nación portuguesa que a unha, aínda en construción, nación galega.

Neste sentido, obsérvase que un sistema gráfico máis *fonémico* que *morfémico* (isto é, máis atento ás correspondencias entre grafemas e fonemas que entre grafemas e morfemas), con ser certo que nos obrigaría a estar máis atentos aos cambios fonolóxicos que se produciran nas nosas variedades lingüísticas vernáculas e con ser verdade que tería unha amplitude xeográfica comparativamente máis restrinxida, acaeríalle moi ben ao desexo de marcar as especificidades fonolóxicas das nosas variedades lingüísticas vernáculas fronte ás variedades lingüísticas subordinadas á variedade estándar do castelán e do portugués. Xa que logo, este sistema gráfico semella moito máis interesante se pretendésemos construír un código gráfico relativamente diferenciado do sistema gráfico do portugués e do castelán ao xeito de “símbolo” evidente de que somos unha lingua e unha nación diferenciada.

Pola contra, a liña discursiva ideolóxico-lingüística subxacente á *orientación reintegracionista*, contempla a aproximación da variedade estándar do idioma galego á variedade estándar do portugués dentro dos límites que fixa o *criterio histórico-etimolóxico* (isto é, até onde nos permiten as nosas prácticas gráficas medievais e, por conseguinte, sen chegar á unidade gráfica plena co portugués padrón) como un punto de partida previo e necesario para a reformulación dunha auténtica identidade nacional

galega (=nación galega) plenamente peneirada e libre das inxerencias espurias (lingüísticas, culturais, sociais, etc.) da nación castelá desde os Séculos Escuros.

Así pois, fronte á *orientación autonomista*, a *orientación reintegracionista* non coloca tanto o acento sobre as nosas especificidades (lingüísticas, culturais, sociais, etc.) fronte a portugueses e casteláns como no distanciamento con respecto a Castela e, por conseguinte, non dubida en acudir a todas aquelas opcións gráficas que se derivan das nosas prácticas gráficas medievais como “símbolos” lingüísticos de que a identidade nacional galega auténtica está moito máis próxima a Portugal que a Castela.

Certamente, o discurso ideolóxico-lingüístico subxacente á *orientación reintegracionista* semella comparativamente moito máis elitista e purista no sentido de que se parte da premisa de que cómpre a unha minoría intelectual conservar e purificar a auténtica esencia da nación galega corrompida polas inxerencias culturais e lingüísticas castelás desde finais da Idade Media.

Evidentemente, no discurso ideolóxico-lingüístico subxacente a esta corrente codificatoria, ao partir maioritariamente dunha visión de Galiza como unha nación de seu aínda que, desde un punto de vista cultural e lingüístico, moi próxima á nación portuguesa, unha variedade estándar tan próxima ao portugués padrón como nos permitise a realidade sociolingüística galega sería a solución máis conveniente xa que adecuar o noso comportamento lingüístico gráfico e oral ao patrón lingüístico que se deriva dunha variedade estándar desa condición actuaría como representación simbólica de sermos, cando menos, unha nación case idéntica (lémbrese que, ás veces, mesmo se afirma que unha única nación galego-portuguesa) á nación portuguesa e moi diferente da nación castelá.

Por último, o discurso ideolóxico-lingüístico subxacente á *orientación lusofonófila*, con estar moi próximo ao da *orientación reintegracionista*, entende que a unidade gráfica plena co portugués padrón sería a solución ideal para o propósito final de presentar a Galiza e Portugal como dúas nacións case idénticas (mesmo como unha única nación). Precisamente esta corrente codificatoria é a que semella máis aberta a consideración de Galiza e Portugal como unha única nación cultural para a cal incluso se chega a cuñar o topónimo de Portugaliza.

Sexa como for, cómpre pór de manifesto que as tres correntes codificadoras, malia as súas diferenzas no tocante ao seu discurso ideolóxico-lingüístico de fondo, semellan coincidir no verniz máis cultural que político da súa ideoloxía nacionalista subxacente en tanto que todas elas, temporalmente, semellan subordinar as

reivindicacións estritamente políticas ao desexo explícito de rexeneración cultural e lingüística de Galiza en tanto que esa rexeneración da cultura e da lingua propias se ven como un primeiro banzo cara a futuras reivindicacións políticas. Agora ben, tamén é evidente que, de aparecer estas reivindicacións políticas, a *orientación autonomista* non estaría tan interesada na integración no marco político portugués como poderían estar a *orientación reintegracionista* e, moito máis, a *orientación lusofonófila*.

Agora ben, conscientes de que poida que non se acepte a nosa hipótese de traballo de que o proceso de construción dunha variedade estándar sexa unha parte interesada do proceso de construción dunha identidade nacional, gustaríanos por de relevo que, postos nesa segunda perspectiva, sería moi difícil explicar: 1º) a virulencia que, por veces (mesmo con manifestacións nas rúas), acadou en Galiza a nosa polémica normativa pois se isto fose un debate estritamente lingüístico este non debería ter moita relevancia fóra do discurso académico e dos seus, polo xeral, tranquilos círculos e 2º) o escaso eco que atopou a *orientación reintegracionista* e a *orientación lusofonófila* no conxunto da sociedade galega visto que esta, polo momento, semella inclinarse máis pola demanda de cotas de poder político cada vez máis elevadas (co horizonte posto nunha Galiza autogobernada dentro ou fóra do marco político español) que pola integración no marco político portugués.

Fóra xa desta cuestión, non estaría de máis lembrar, para entendermos a virulencia que, en ocasións, acadou a nosa polémica que os galegos tivemos que abordar a cuestión da codificación ortográfica e gramatical do noso idioma no contexto da constante ameaza fagocitadora do castelán así como nun período de tempo comparativamente ben limitado mentres que as grandes linguas románicas (español, portugués, francés, etc.) foron articulando moi devagar e sen a inxerencia doutros idiomas os seus propios modelos normativos.

Certamente, de termos en conta estes condicionantes, como xa anunciabamos na nosa presentación teórica, o debate, e mesmo as discusións asañadas, son feitos que deberíamos xulgar como “normais” dentro da conxuntura de idiomas que tras un longo período de marxinación e subordinación funcional pretenden figurar no presente e cara ao futuro como linguas plenamente recoñecidas como tales.

Por último, e para finalizarmos con estas conclusións, parécenos que quedou abondo claro que, para nós, as tres correntes codificadoras aquí analizadas (*orientación autonomista*, *orientación reintegracionista* e *orientación lusofonófila*) son, desde un punto de vista estritamente lingüístico-científico, todas elas perfectamente xustificables

na medida en que en cada unha delas podemos encontrar elementos positivos e negativos á hora da súa posta en práctica no contexto sociolingüístico de Galiza.

Neste sentido, por exemplo, no tocante aos argumentos lingüísticos que poderíamos esgrimir en favor da *orientación reintegracionista* e da *orientación lusofonófila* é incuestionable que a adopción dos sistemas gráficos propostos por estas dúas correntes codificadoras como práctica gráfica para o noso país (isto é, arredarnos do polo da fonografía pura cara ao extremo contrario da morfografía pura) comportaría efectos positivos como: 1º) facilitaría o proceso de lectura dos lectores máis experimentados, 2º) favorecería a lectura dos nosos textos medievais e 3º) permitiría superar unha ampla diversidade dialectal até o punto de que variedades lingüísticas abondo distantes entre si desde o punto de vista das súas realizacións orais quedarían unificadas nunha mesma escritura.

Así e todo, e con independencia de que os argumentos lingüísticos en favor ou en contra de cada unha das tres correntes en debate puideran ser máis ou menos; para nós, o debate non se debería situar no plano estritamente lingüístico senón sociolingüístico no sentido de avaliar que é factible e que é desexable para a lingua galega.

Verbo da conveniencia para o noso idioma, desde a perspectiva da construción nacional galega, un sistema gráfico máis achegado ao polo da fonografía pura (isto é, un código gráfico máis atento ás correspondencias un-a-un entre fonemas e grafemas), ao noso xuízo, e en contra do parecer dunha parte do nacionalismo galego, semella máis acaído á pretensión de crearmos unha identidade nacional diferenciada que un sistema gráfico menos preocupado por este tipo de correlacións en tanto en canto, situados nun sistema gráfico decantado cara ao extremo da fonografía pura, é esperable que esta tipoloxía de código gráfico teña unha maior capacidade de individualización gráfica das variedades lingüísticas que se consideran propias fronte ás variedades lingüísticas que se ven como parte doutra lingua. Dito doutro xeito, un sistema gráfico como aquel que propón a *orientación autonomista* semella ser moi útil para a pretensión de individualizarmos graficamente (=identificar) as nosas variedades lingüísticas vernáculos populares dado que, se optásemos por un sistema gráfico comparativamente menos interesado polas correspondencias un-a-un entre fonema-grafema e, en consecuencia, máis achegado ao polo da morfografía pura, parece moito máis difícil que as peculiaridades fonolóxicas da realización oral das nosas variedades lingüísticas tiveran algún tipo de representación no nivel da lingua escrita e, daquela, perderíamos no tocante a capacidade de individualización gráfica desas variedades lingüísticas.

Con respecto a aquilo que é factible na conxuntura da realidade sociolingüística actual temos que ter moi claro que, con ser teoricamente posible a *implementación* real dunha variedade estándar case idéntica ao portugués padrón (ou, mesmo, a *implementación* do portugués padrón), no contexto da nosa sociedade bilingüe, isto esixiría que contásenos, previamente, co control total dos medios institucionais en tanto que a escola e os medios de comunicación serían os responsables case únicos do proceso de *implementación* e que, a maiores, o conxunto da sociedade galega tería que encontrar razóns suficientes como para estar disposta a asumir o incremento de esforzo que viría de seu coa aprendizaxe e dominio dunha variedade estándar moi distanciada das súas propias variedades lingüísticas vernáculos.

6. BIBLIOGRAFÍA

Academia de la Lingua Asturiana

- 2006 Informe sobre la *fala* o gallego-asturianu. Una perspeutiva hestórica, social y llingüística, Uviéu, Academia de la Llingua Asturiana.

Agrupación Cultural O Facho

- 1978 *O Galego Hoxe. Curso de Língua*, La Coruña, La Voz de Galicia [cinco edicións en 1978, tres en 1979].
- 1980⁹ *O Galego Hoxe. Curso de Língua, Adaptado ás Normas Ortográficas da Comisión Lingüística da Xunta de Galicia*, La Coruña, La Voz de Galicia [é a novena edición do texto de 1978, revisada e modificada].

Aitchison, J.

- 1981 *Language Change: Progress or Decay?*, Suffolk, Fontana Paperbacks.

Albrecht, S.

- 1992a *Die standardnorm des galicischen*, Bonn, Romanistischer Verlag.
- 1992b “En torno á codificación do galego”, *Grial* 114, 223-230.

Alcalá, X.

- 1999 “Portuñol”, *El Mundo*, 6 de outubro.

Aléong, S.

- 1983 “Normes linguistiques, normes sociales, une perspective anthropologique”, en Bédard e Maurais (eds.), 255-280.

Alinei, M.

- 1981 “Dialecto: un concetto rinascimentale fiorentino. Storia e analisi”, *Quaderni di Semántica*, 3, 147-173.

1996 *Origine delle lingue d'Europa. I. La teoria della Continuità*, Bologna, Società editrice il Mulino.

Almeida, M.

1999 *Sociolingüística*, Santa Cruz de Tenerife, Servicio de Publicaciones de la Universidad de La Laguna.

Alonso Estravis, I.

1978 “Sobre ortografía galega”, *Grial* 62, 475-481.

1985 “Sobre léxico galego-português medieval ainda vivo na Galiza e ortografía galego-portuguesa (¹)”, *Temas de O Ensino* 1, 4/5, 91-113.

1986a “Breves aportações para uma ortografia galega”, *Temas de O Ensino* 2, 6/10, 69-77.

1986b “Qual a ortografia para a Galiza?”, *Nós. Revista galaico-portuguesa de cultura das Irmandades da Fala de Galiza e Portugal* 1, 19-23.

1992 “Variantes dialectais portuguesas normativizadas no galego do ILG-RAG”, en *Actas do III Congresso Internacional da Língua Galego-Portuguesa na Galiza (A Corunha, 1990)*, Vigo/Ourense, AGAL, 49-61.

1994 “Nótula aclaratória às «pontualizações» de A.G.H.”, *Agália* 39, 382.

1996 “Identidade linguística galaico-portuguesa”, *Agália* 46, 133-141.

1997 “Condição de galego”, *A Nosa Terra* 806, 7.

Alonso Montero, X.

1997 “A «norma» do Bloque e do PSdeG-PSOE”, *La Voz de Galicia*, 27 de xuño.

Alonso Pintos, S.

- 2002 *Para unha historia do estándar galego. As propostas do período 1966-1980*, Madrid, Universidad Nacional de Educación a Distancia.

Alvar, M.

- 1961 “Hacia los conceptos de lengua, dialecto y hablas”, *Nueva Revista de Filología Hispánica* XV, 51-60.
- 1975 *Teoría lingüística de las regiones*, Barcelona, Editorial Planeta.
- 1978 *Resurrección de una lengua. Introducción a la edición facsimilar de la Gramática Chibcha del Padre Fray Bernardo de Lugo, editada en 1619*, Madrid, Ediciones Cultura Hispánica del Centro Iberoamericano de Cooperación.
- 1982 *La lengua como libertad y otros estudios*, Madrid, Ediciones Cultura Hispánica de Instituto de Cooperación Iberoamericana.
- 1990 “La lengua, los dialectos y la cuestión del prestigio”, en Moreno (recop.), 13-26.
- 1996a “Dialectología y cuestión de prestigio”, en Alvar (dir.), 15-21.
- 1996b “¿Qué es un dialecto?”, en Alvar (dir.), 5-14.

Alvar, M. (dir.)

- 1996 *Manual de dialectología hispánica. El Español de España*, Barcelona, Editorial Ariel.

Álvarez, R. e F. Fernández Rei

- 1977a “A nosa lingua. Do «bo» e do «mal» galego”, *Teima* 9, 19.
- 1977b “A nosa lingua. O galego ante a súa fala”, *Teima* 10, 9.

1977c “A nosa lingua. Sobre a aprendizaxe do galego”, *Teima* 16, 32.

1977d “Nota dos supervisores lingüísticos”, *Teima* 10, 34.

Álvarez Blanco, R., F. Fernández Rei e A. Santamarina (eds.)

2004 *A Lingua Galega: historia e actualidade. Actas do I Congreso Internacional. Santiago de Compostela. 16-20 de setembro de 1996/ [organizado polo] Instituto da Lingua Galega*, 3 vols., Santiago de Compostela, Consello da Cultura Galega/ Instituto da Lingua Galega.

Álvarez, R. e X. Xove

2002 *Gramática da Lingua Galega*, Vigo, Galaxia.

Álvarez Cáccamo, X. M.

1979 *Galego Cero*, Vigo, Castrelos.

Álvarez Cáccamo, C. e M. J. Herrero Valeiro

1996 “O *continuum* da escrita na Galiza: entre o español e o portugués”, *Agália* 46, 143-156.

Álvarez de la Granja, M. e E. X. González Seoane (eds.)

2003 *A estandarización do léxico*, Santiago de Compostela, Consello da Cultura Galega/Instituto da Lingua Galega.

Andersson, L.-G.

1998 “Some Languages are Harder than Others”, en Bauer e Trudgill (eds.), 50-57.

Andrade Pérez, M. L. e outros

1990a *Actividades de construcción gramatical*, A Coruña, Bahía-Edicións.

1990b *Actividades de expresión. Oral e escrita*, A Coruña, Bahía-Edicións.

- 1990c   *Actividades de léxico*, 2 vols., A Coruña, Bahía-Edicións.
- Ammon, U.
- 1989   “Towards a Descriptive Framework for the Status/Functions (Social Position) of a Language Within a Country”, en Ammon (ed.), 21-106.
- Ammon, U. (ed.)
- 1989   *Status and Function of Languages and Language Varieties*, Berlin/New York, Walter de Gruyter.
- Anis, J. (coa colaboración de J.-L. Chiss e Ch. Puech)
- 1988   *L'écriture: théories et descriptions*, Bruxelles, De Boeck-Wesmael.
- A Nosa Terra
- 1982   “II Encontro da língua”, *A Nosa Terra* 192, 19.
- 1982/1983   “Isaac A. Estravís, dirixiu a elaboración do primeiro dicionário galego en galego”, *A Nosa Terra* 236, 10.
- 1990   “Sería moi positivo que o problema artificial da normativa desaparecese”, *A Nosa Terra* 422, 13.
- 1999   “Non agardar a mudar a normativa”, *A Nosa Terra* 903, 20.
- 2000   “As xornadas de lingua e literatura debaten a normativa”, *A Nosa Terra* 929, 34.
- 2001   “Unha nova etapa para ANT”, *A Nosa Terra* 1010, 5.
- Appel, R. e P. Muysken
- 1987   *Language Contact and Bilingualism*, London, Arnold.
- Arcay Veira, I. e B. Martín Acero
- 2002   *Técnicas de expresión escrita*, A Coruña, Baía Edicións.

Arnoux, E. Narvaja de

- 2001 “Problemas históricos y actuales de la estandarización”, en Bein e Born (eds.), 185-199.

Arribe Dopico, M. D.

- 1989 “Reintegracionismo e sociedade”, en *Actas do II Congreso Internacional da Língua Galego-Portuguesa na Galiza (Ourense, 1987)*, Santiago/Ourense, AGAL, 447-458.

Arribe Dopico, M. D., A. Gil Hernández e J. C. Rábade Castinheira

- 1984 “Que galego na escola? Anotaçõs para umha proposta de planificaçom lingüística na Galiza”, en *I Encontros Labaca. Ponencias*, Sada, Do Castro, 43-175.

Ash, S.

- 2002 “Social Class”, en Chambers, Trudgill e Schilling-Estes (eds.), 403-422.

Assembleia da Língua

- 2002 “Comunicado. Do Manifesto 15D à Assembleia da Língua”, en <http://br.groups.yahoo.com/group/manifesto15D>.

Assembleia Reintegracionista Bonaval

- 1995 “Insubmisos á norma oficial”, *A Nosa Terra* 664, 21.

Associaçom Galega da Língua [AGAL]

- 1981 “Estatutos da «Associaçom Galega da Língua» (AGAL)”, *Agália* 1 [1985], 91-95.

- 1983 *Estudo crítico das normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego (ILG-RAG)*, A Corunha, AGAL.

- 1985 *Prontuario ortográfico galego*, s. l., AGAL.

- 1988 *Guia práctico de verbos galegos conjugados*, A Corunha, AGAL.
- 1989 *Estudo crítico das normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego (ILG-RAG)*, A Corunha, AGAL [segunda edición, corrixida e aumentada, da entrada (AGAL 1983)].
- 1990a “Manifesto perante as agressons à nossa identidade nacional”, *Agália* 21, 102-104.
- 1990b “Seguem os intentos de alcançar umha normativa de concórdia”, *Agália* 22, 224-226.
- Asociación Sócio-Pedagóxica Galega [AS-PG]
- 1979 *Orientacións para a escrita do noso idioma*, ed. ciclostilada.
- 1980a *Orientacións para a escrita do noso idioma*, Santiago, Xistral (Prelo: Adral, A Coruña).
- 1980b *Orientacións para a escrita do noso idioma*, Santiago, Xistral (Prelo: Gráficas Rodi, Ourense).
- Asociación Sócio-Pedagógica Galega
- 1980c *Orientaçãos para a escrita do noso idioma*, Ourense, Galiza Editora [1982].
- [1982a] *Explicações sobre alguns pontos das Orientações para a escrita do noso idioma*, s. l., AS-PG [s. a.].
- 1982b *Observações sobre as normas ortográficas e morfológicas do Instituto da Língua Galega-Real Académia Galega*, Ourense, AS-PG.
- 1982c *Para ler textos escritos em galego*, Ourense, AS-PG.
- 1983a *Hino galego*, s. l. AS-PG.

1983b   *Difusom Cultural. VII Jornadas do Ensino de Galiza. (Escola de verao da AS-PG). Do 29 – agosto ao 3 – setembro de 1983, Ourense, AS-PG.*

Auer, P., F. Hinskens e P. Kerswill

2005   “The study fo dialect convergence and divergence: conceptual and methodolical considerations”, en Auer, Hinskens e Kerswill (eds.), 1-48.

Auer, P., F. Hinskens e P. Kerswill (eds.)

2005   *Dialect Change. Convergence and divergence in European Languages*, New York, Cambridge.

Aula Castelao de Filosofía

1996   “Resistencia e puxanza para a lingua galega. Conclusións dos debates Filosofía e Língua”, *A Nosa Terra* 722, 21.

Azevedo Filho, L. A.

1986   “Propostas de unificación entre Portugal e Brasil e sobre ortografía e morfología do galego”, *Temas de O Ensino* 2, 6/10, 89-94.

1987/1988   “A situación actual da lingua galega”, *Nós. Revista galaico-portuguesa de cultura das Irmandades da Fala de Galiza e Portugal* 7/12, 93-111.

Babarro González, X.

2003   *Galego de Asturias. Delimitación, caracterización e situación sociolingüística*, A Coruña, Fundación Pedro Barrié de la Maza.

Bagno, M. (org.)

2002   *Lingüística da norma*, São Paulo, Edições Loyola.

Baldauf, R. B. e W. Egginton

1989   “Language reform in australian languages”, en Fodor e Hagège (eds.), Vol. IV, 13-29.

Banhos, A.

- 2002 “A verdade verdadeira do acordo normativo da concórdia”, *A Nosa Terra* 1020, 6.

Barbosa Álvares, J. M.

- 1992 “Galiza e Portugal: Umha ou duas naçons?”, *Agália* 32, 513-524.
- 1996 “Um contributo ao diálogo e à concórdia normativa”, *Agália* 47, 397-400.
- 1999 *Curso práctico de galego*, A Coruña, AGAL.

Barbour, S.

- 2000a “Britain and Ireland: The Varying Significance of Language for Nationalism”, en Barbour e Carmichael (eds.), 18-43.
- 2000b “Germany, Austria, Switzerland, Luxembourg: The Total Coincidence of Nations and Speech Communities?”, en Barbour e Carmichael (eds.), 151-167.
- 2000c “Nationalism, Language, Europe”, en Barbour e Carmichael (eds.), 1-17.

Barbour, S. e C. Carmichael (eds.)

- 2000 *Language and Nationalism in Europe*, New York, Oxford University Press.

Baron, N. S.

- 1981 *Speech, Writing and Sign. A Functional View of Linguistic Representation*, Bloomington, Indiana University Press.

Barral, S.

- 1999 “Casares afirma que la literatura gallega está en su nivel más alto”, *La Voz de Galicia*, 3 de setembro.

Bartolomé Pérez, N.

- 2007 “Entre Asturias y Miranda. La recuperación de la llingua de Lleón y Zamora”, *Lletres Asturianas* 94, 27-55.

Bartsch, R.

- 1987 *Norms of Language. Theoretical and Practical Aspects*, London/New York, Longman, 1987 [versión inglesa, traducida, revisada e ampliada pola propia autora, de *Sprachnormen: Theorie und Praxis*, Tübingen, Niemeyer Verlag (Bartsch 1985). Unha adaptación ao galego do capítulo 6 de *Norms of Language* pode consultarse en *Grial* 160, 30-41].

Barxa Álvarez, N.

- 1986 “O emprego dos signos ortográficos no galego”, en *Actas do I Congreso Internacional da Língua Galego-Portuguesa na Galiza (Ourense, 1984)*, Ourense, AGAL, 273-275.

Bauer, L. e P. Trudgill

- 1988 “Introduction”, en Bauer e Trudgill (eds.), xv-xviii.

Bauer, L. e P. Trudgill (eds.)

- 1998 *Language Myths*, London, Penguin Books.

Baxter, A. N.

- 1992 “Portuguese as a pluricentric language”, en Clyne (ed.), 11-43.

Beceiro, M.

- 1989 “Os escritores galegos no difícil camiño da unidade tra-lo seu II Congreso”, *La Voz de Galicia*, 16 de abril.

Bédard, É. e J. Maurais

- 1983 “Réflexions sur la normalisation linguistique au Québec”, en Bédard e Maurais (eds.), 435-459.

Bédard, É. e J. Maurais (eds.)

1983   *La norme linguistique*, Québec, Conseil de la langue française.

Bein, R. e J. Born (eds.)

2001   *Políticas lingüísticas. Norma e identidad. Estudios de casos y aspectos teóricos en torno al gallego, el español y lenguas minoritarias*, Buenos Aires, Universidad de Buenos Aires.

Beiras Torrado, X. M.

1990   “Hanalfabetos II”, *La Voz de Galicia*, 18 de abril.

Benincá, P.

1998a   “Lombardo”, en Price (dir.), 334-336.

1998b   “Veneciano”, en Price (dir.), 337-338.

Beramendi, J. G.

1997   *El nacionalismo gallego*, Madrid, Arco Libros.

Berruto, G.

1995   *Fondamenti di sociolinguistica*, Roma, Editori Laterza.

Berry, J.

1968   “The making of alphabets”, en Fishman (ed.), 737-753.

Berry, J. W. e J. A. Bennett

1995   “Syllabic Literacy and Cognitive Performance among Cree and Ojibwe People of Northern Canada”, en Taylor e Olson (eds.), 341-357.

Bibiloni, G.

1997   *Llengua estàndard i variació lingüística*, València, Tres i Quatre.

Blanco, L.

- 2000 “El BNG ordena a sus gobiernos municipales que abanderen el uso de la lengua gallega”, *La Voz de Galicia*, 11 de xaneiro.

Bochmann, K.

- 1983 “Quel modèle de développement lexical pour les langues romanes en voie d’émancipation”, en *Actes du XVIIÈME Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes (Aix-en-Provence, 29 AOÛT – 3 Septembre 1983)*, Aix-en-Provence, Université de Provence, vol. II (1985), 191-201.

- 1986 “Problemas da ‘normalización’ da lingua galega”, *Grial* 91, 18-28.

- 1992 “Observacións sociolingüísticas sobre a lingua galega”, en *Actas do I Congreso Internacional da Cultura Galega (Santiago 1990)*, Santiago, Xunta de Galicia.

Bojoga, E.

- 2005 “L’évolution des normes linguistiques du roumain dans la République de Moldavie”, en Sinner (ed.), 212-243.

Bolton, K. e H. Kwok (eds.)

- 1992 *Sociolinguistic Today. International Perspectives*, London/New York, Routledge.

Bortoni-Ricardo, S. M.

- 1985 *The Urbanization of Rural Dialect Speakers: A Sociolinguistic Study in Brazil*, Cambridge, Cambridge University Press.

Bourdieu, P.

- 1982 *Ce que parler veut dire. L’économie des échanges linguistiques*, Paris, Fayard [citamos pola tradución castelá, *¿Que significa hablar? Economía de los intercambios lingüísticos*, Madrid, Akal Universtaria, 1985].

Bourhis, R. Y.

- 1982 "Language Policies and Language Attitudes: Le Monde de la Francophonie", en Ryan, E. B. e H. Giles (eds.), *Attitudes towards Language Variation: Social and Applied Contexts*, London, Edward Arnold, 34-62 [citamos pola reedición en Coupland e Jaworski (eds.), 306-328].

Bourhis, R. Y e D. E. Marshall

- 1999 "The United States and Canada", en Fishman (ed.), 244-264.

Bratt Paulston, C. e G. Richard Tucker

- 2003 "Introduction", en Paulston e Richard (eds.), 1-3.

Bratt Paulston, C. e G. Richard Tucker (eds.)

- 2003 *Sociolinguistics. The Essential Readings*, Oxford, Blackwell Publishing.

Brea Hernández, A. J.

- 1990 "A normalização linguística na lusofonia europeia", *Temas de O Ensino* 6, 21/26, 57-70.

Brea, M. e F. Fernández Rei (coords.)

- 1991 *Homenaxe ó profesor Constantino García*, 2 vols., Santiago, Departamento de Filoloxía Galega-Universidade.

Brenzinger, M.

- 1997 "Language Contact and Language Displacement", en Coulmas (ed.), 273-284.

Bright, W.

- 1966 "Introduction: the dimensions of Sociolinguistics", en Bright (ed.), 11-15.

- 1997 "Social Factors in Language Change", en Coulmas (ed.), 81-91.

Bright, W. (ed.)

1966   *Sociolinguistics. Proceedings of the UCLA Sociolinguistics Conference, 1964*, The Hague/Paris, Mouton.

Brozović, D.

1992   “Serbo-Croatian as a pluricentric language”, en Clyne (ed.), 347-380.

Bucholtz, M. e K. Hall

2004   “Language and Identity”, en Duranti (ed.), 369-394.

Cabana, D. X.

1978   “O «lusitanismo» enfermidade infantil do nacionalismo”, *A Nosa Terra* 22, 12.

1982   “Contra o lusismo. Ó lor dun artigo de Ramón López Suevos”, *A Nosa Terra* 176, 10.

Cadorini, G.

2003   “Le frioulan, sept ans après son officialisation”, *Ianua. Revista Philologica Romanica* 4, 49-55.

2006   “La codificació del furlà”, *Ianua. Revista Philologica Romanica* 6, 23-28.

Cameron, D.

1990   “Demythologizing Sociolinguistics”, en J. E. Joseph e T. J. Taylor (eds.), *Ideologies of Language*, London/New York, Routledge, 79-93 [citamos pola reedición en Coupland e Jaworski (eds.), 55-67].

Campbell, G. L.

1991   *Compendium of the world's languages*, 2 vols., London/New York, Routledge.

Candido, J.

- 1987 “O acordo ortografico, traço de união entre a Galiza e Portugal e a lusofonia”, en *Cadernos do Povo/Revista Internacional da Lusofonia* 1, 25-28 [*Achegas socialistas ás Bases da Ortografia Simplificada para a lingua da Galiza, Portugal, Brasil e Países Africanos de Língua Oficial Portuguesa*].

Cano González, A. M^a.

- 1999 “Normalización e Normativización do asturiano hoxe” en Fernández e Santamarina (eds.), 107-132.

Carballa, X.

- 1984 “Congresso Internacional de Galego-Portugués. Alto nivel científico e éxito do reintegracionismo”, *A Nosa Terra* 254, 19.
- 1987 “II Congreso Internacional da Língua Galego-Portuguesa. Debate sobre a normalización lingüística e acusacións de boicoteo ao Consello da Cultura Galega”, *A Nosa Terra* 324, 17.
- 1989 “Román Raña. ‘Os concursos compensan da marxinalidade e isolamento do escritor da sociedade’”, *A Nosa Terra* 399, 14.
- 1990a “A Federación de Asociacións Culturais busca vías de diálogo para solucionar o conflito normativo”, *A Nosa Terra* 424, 16.
- 1990b “Celebrouse o III Congreso de Língua Galego-Portuguesa na Galiza”, *A Nosa Terra* 447, 17.
- 1996 “Antón Santamarina. ‘Non temos incoherente en dialogar pero o acordo normativo é difícil’”, *A Nosa Terra* 732, 9.

Carballa, X., F. Cuñarro e C. Sánchez (coords.)

- 1991 *Ricardo Carballo Calero: A razón da esperanza* [A Nosa Terra, supl. A Nosa Cultura, 13], Vigo, Promocións Culturais Galegas.

Carballa, X. e C. Vidal Laxe

2001 “Escritores, editores e profesores apoian o necesario consenso. ILG, as tres universidades e ASPG asinan o acordo”, *A Nosa Terra* 998, 2-3.

2003 “A normativa de consenso xa é oficial”, *A Nosa Terra* 1091, 2-5.

Carballo Calero, R.

1966 *Gramática elemental del gallego común*, Vigo, Galaxia.

1978 “Novas bases para unha normalización lingüística”, *Grial* 59, 103-110.

1979 *Gramática elemental del gallego común*, Vigo, Galaxia (7ª).

Carmichael, C.

2000a “‘A people exists and that people has its language’: Language and Nationalism in the Balkans”, en Barbour e Carmichael (eds.), 221-239.

2000b “Coming to Terms with the Past: Language and Nationalism in Russia and its Neighbours”, en Barbour e Carmichael (eds.), 264-279.

Carrodegas, R.

1982 “Os malvados ‘lusistas’ e os seus benévolos adversários (conto triste)”, *A Nosa Terra* 173, 20.

Carvalho, A. M.

2004 “I speak like the guys on TV: Palatalization and the urbanization of Uruguayan Portuguese”, *Language Variation and Change* 16, 127-151.

Carvalho Calero, R.

1985a “O problema ortográfico”, *Agália* 2, 127-133.

1985b “Para umha história da ortografia galega. A ponência de 1979”, *Agália* 2, 223-233.

1987 “Grafia castelhana ou grafia histórica para a língua galega”, *Agália* 9, 45-46 [assinado co pseudónimo M. Dumbria].

Casevitz, M. e F. Charpin

1983 “L’héritage gréco-latin”, en Bédard e Maurais (eds.), 44-68.

Castro, I.

1991 “A questão do galego”, en Castro, I. (ed.), *Curso de história da língua portuguesa*, Lisboa, Universidade Aberta, vol. 1, 34-39.

Castro, I., I. Duarte e I. Leiria (eds.)

1987 *A demanda da ortografia portuguesa. Comentário do Acordo Ortográfico de 1986 e subsídios para a compreensão da Questão que se lhe seguiu*, Lisboa, Sá da Costa, 1987².

Castro Lôpez, M.

1995 “Por um galego digno em A Nossa Terra”, *A Nosa Terra* 703, 19.

1998 *Manual de iniciación à língua galega*, Ferrol, Fundação Artábria.

1999a “Por umha nova dinamica popular normalizadora”, *A Nosa Terra* 884, 17.

1999b “Socializando o reintegracionismo: a experiência da fundação Artábria”, *A Nosa Terra* 914, 30.

Castro, P.

1999 “Carlos Casares empraza á Académia a reformar a normativa”, *A Nosa Terra* 907, 29.

Ceolin, R.

2002 “Um enclave leonês na paisagem unitária da língua portuguesa”, *Ianua. Revista Philologica Romanica* 3, 62-83.

Černý, J.

1996 *Dějiny lingvistiky*, Olomouc, Votobia [citamos pola tradución castelá, *Historia de la lingüística*, Cáceres, Universidad de Extremadura, 2006³].

Chambers, J. K.

1995 *Sociolinguistic Theory. Llinguistic Variation and its Social Significance*, Oxford/Cambridge, Blackwell.

2002a “Patterns of Variation including Change”, en Chambers, Trudgill e Schilling-Estes (eds.), 349-371.

2002b “Studying Language Variation: An Informal Epistemology”, en Chambers, Trudgill e Schilling-Estes (eds.), 3-13.

Chambers, J. K. e P. Trudgill

1980 *Dialectology*, Cambridge, Cambridge University Press [citamos pola tradución castelá, *Dialectología*, Madrid, Visor Libros, 1994].

Chambers, J. K., P. Trudgill e N. Schilling-Estes (eds.)

2002 *The Handbook of Language Variation and Change*, Oxford, Blackwell Publishers.

Chao, R.

1977 “Louis Jean Calvet: lingüística e colonialismo”, *Teima* 9, 17.

Chao Rego, X.

1985 “A guerra dos gramáticos”, *La Voz de Galicia*, 2 de maio.

Cheung, Y.-S.

1992 “The form and meaning of digraphia: the case of Chinese”, en Bolton e Kwok (eds.), 207-217.

Chomsky, N.

1966   *Cartesian Linguistics. A Chapter in the History of Rationalist Thought*,
New York, Harper and Row Publishers.

Clark, R. e R. Ivanič

1997   *The Politics of Writing*, London/New York, Routledge.

Clyne, M.

1992a   “German as a pluricentric language”, en Clyne (ed.), 117-147.

1992b   “Pluricentric Languages – Introduction”, en Clyne (ed.), 3-9.

Clyne, M. (ed.)

1992   *Pluricentric Languages. Differing Norms in Different Nations*,
Berlin/New York, Mouton de Gruyter.

1997   *Undoing and Redoing Corpus Planning*, Berlin/New York, Mouton de
Gruyter.

Cobarrubias, J.

1983   “Ethical Issues in Status Planning”, en Cobarrubias e Fishman (eds.), 41-
-85.

Cobarrubias, J. e J. A. Fishman (eds.)

1983   *Progress in Language Planning. International Perspectives*, Berlin/New
York/Amsterdam, Mouton Publishers.

Colectivo Seitura

1985   COU. *Lingua Galega*, Vigo, Xerais.

Coles, F.

1999   *Isleño Spanish*, München, Lincom Europa.

Comissão para a integração da língua da Galiza no acordo ortográfico luso-brasileiro

1986a “Circular informativa nº1 a nº 12”, *Nós. Revista galaico-portuguesa de cultura das Irmandades da Fala de Galiza e Portugal* 1, 54-79.

1986b “Circular informativa nº14 a nº 20 + 5 cartas”, *Nós. Revista galaico-portuguesa de cultura das Irmandades da Fala de Galiza e Portugal* 2/3, 65-86.

1987a “Adesão da Comissão da Galiza”, *Cadernos do Povo/Revista Internacional da Lusofonia* 1, 46-47 [*Achegas socialistas às Bases analíticas da ortografia simplificada para a língua da Galiza, Portugal, Brasil e Países Africanos de Língua Oficial Portuguesa*].

1987b “Comunicado da Delegação da Galiza no Encontro de Unificação Ortográfica da Língua Portuguesa”, *Cadernos do Povo/Revista Internacional da Lusofonia* 1, 48 [*Achegas socialistas às Bases analíticas da ortografia simplificada para a língua da Galiza, Portugal, Brasil e Países Africanos de Língua Oficial Portuguesa*].

Comissão para a integração da Língua da Galiza no Acordo da Ortografia Unificada

1988/1989 “Parecer da «Comissão para a integração da Língua da Galiza no Acordo da Ortografia Unificada» e da Fundação Europeia Viqueira – Instituto Internacional da Lusofonia sobre «as Bases da Ortografia Unificada» de 1988. Da Academia das Ciências de Lisboa, com vista ao reinício de uma negociação comum entre os países lusofonos. A Galiza inclusive”, *Temas de O Ensino* 4/5, 14/20, 75-79.

1994a “Comunicado da Delegação da Galiza na apreciação do projecto de Acordo 1990”, *Nós. Revista galaico-portuguesa de cultura das Irmandades da Fala de Galiza e Portugal* 35/40, 137.

1994b “Comunicado da Delegação Galega”, *Nós. Revista galaico-portuguesa de cultura das Irmandades da Fala de Galiza e Portugal* 35/40, 138.

Comissom Lingüística da Asociación Galega da Língua

1986 “Sobre o acordo ortográfico”, *Agália* 8, 457-461.

1989a “Acordo ortográfico para a lusofonia”, *Agália* 18, 260-261.

1989b “Sobre o til de nasalidade”, *Agália* 19, 365-370.

1992 “Relatório da Comissom Lingüística a respeito do ‘Acordo Ortográfico’”, *Agália* 31, 411.

Comrie, B.

1996 “Script Reform in and after the Soviet Union”, en Daniels e Bright (eds.), 781-784.

Conde, A.

1992 “A praciña da lingua”, *La Voz de Galicia*, 30 de agosto.

1993 “Lei da selva”, *La Voz de Galicia*, 1 de maio.

Confederación Intersindical Galega [CIG]- Normalización Lingüística

[1998] *Guia elemental para a escrita do galego. Normativa dos mínimos*, Santiago, CIG [s.a.].

Cooper, R. L.

1997 *Language Planning and Social Change*, Cambridge, Cambridge University Press [citamos pola tradución castelá, *La planificación lingüística y el cambio social*, Madrid, Cambridge University Press].

Corbeil, J.-C.

1983 “Éléments d’une théorie de la régulation linguistique”, en Bédard e Maurais (eds.), 281-303.

Cordal Fustes, X.

1999 “Notas de filoloxía política”, *A Trabe de Ouro* 38, 213-223.

Coromines, J.

1976 “Sobre a unificación ortográfica galego-portuguesa”, *Grial* 53, 277-288.

Corral, X. L.

1980 “Constantino García. ‘Hai que facer propaganda da lingua’”, *A Nosa Terra* 127, 7.

Coseriu, E.

1981 “Los conceptos de ‘dialecto’, ‘nivel’ y ‘estilo de lengua’ y el sentido propio de la dialectología”, *Lingüística Española Actual*, III, 1-32.

1987 “El gallego y sus problemas. Reflexiones frías sobre un tema candente”, *Lingüística Española Actual* IX, 127-138.

Costas [González], X. H.

1988 “O trazo entre o verbo e o pronome átono enclítico”, *Grial* 100, 192-198.

2002 *Guía das linguas de Europa*, Santiago de Compostela, Edicións Positivas.

2007 “O galego arraiano e valego no novo informe de España sobre a Carta Europea da Linguas rexionais ou Minoritarias (2007)”, *LongaLingua* 11, 14-25.

Costa Casas, X. X. e outros

1988 *Nova gramática para a aprendizaxe da lingua*, A Coruña, Via Láctea.

Cotano Gascó, À.

2000 *Les llengües minoritzades d'Europa*, Barcelona, Contextos 3i4.

Cotelo, M. C.

- 1988 “Giuseppe Tavani: «El lusismo es una operación de colonización lingüística, porque el gallego es distinto del portugués»”, *La Voz de Galicia*, 1 de xullo.

Coulmas, F.

- 1989 “Function and Status of Written Language in East Asia”, en Ammon (ed.), 217-242.
- 1997 “Introduction”, en Coulmas (ed.), 1-11.
- 1999 “The Far East”, en Fishman (ed.), 399-413.

Coulmas, F. (ed.)

- 1997 *The Handbook of Sociolinguistics*, Oxford, Blackwell Publishers.

Coulmas, F. e K. Ehlich (eds.)

- 1983 *Writing in Focus*, Berlin/New York/Amsterdam, Mouton.

Coupland, N. e A. Jaworski

- 1997 “Introduction”, en Coupland e Jaworski (eds.), 1-3.

Coupland, N e A. Jaworski (eds.)

- 1997 *Sociolinguistics. A Reader and Coursebook*, London, Macmillan Press Ltd.

Cowe, S. P.

- 1992 “Amēn tel hay kay*: Armeniam as a pluricentric language”, en Clyne (ed.), 325-345.

Cristovão Angueira, J. Â.

- 1987/1988 “Identidade linguística na Galiza espanhola”, *Nós. Revista da Lusofonia* 7/12, 139-146.

- 1991 “Nacionalismo galego: questões a debater”, *Agália* 26, 233-242.
- Crystal, D.
1987 *The Cambridge encyclopedia of language*, Cambridge, Cambridge University Press [citamos pola tradución castelá, *Enciclopedia del Lenguaje de la Universidad de Cambridge*, Mexico D. F., Taurus, 1994].
- Dalby, A.
2002 *Language in danger*, London, Penguin Books, 2003².
- Daniels, P. T.
1996a “English”, en Daniels e Bright (eds.), 651-654.
1996b “The Study of Writing Systems”, en Daniels e Bright (eds.), 3-17.
- Daniels, P. T e W. Bright (eds.)
1996 *The world's writing systems*, New York/ Oxford, Oxford University Press.
- Daoust, D.
1999 “Language Planning and Language Reform”, en Coulmas (ed.), 436-452.
- Delegações de Angola, Cabo Verde, Moçambique, Portugal, São Tomé e Príncipe, e Brasil
1987 “As delegações de Angola, Cabo Verde, Moçambique, Portugal, São Tomé e Príncipe, e Brasil ao Encontro de Unificação da Língua Portuguesa,”, *Cadernos do Povo/Revista Internacional da Lusofonia* 1, 45 [*Achegas socialistas ás Bases analíticas da ortografia simplificada para a lingua da Galiza, Portugal, Brasil e Países Africanos de Língua Oficial Portuguesa*].

Denison, N.

- 1997 “Language Change in Progress: Variation as it Happens”, en Coulmas (ed.), 65-80.

Deprez, K.

- 1997 “Diets, Nederlands, Nederduits, Hollands, Vlaams, Belgisch-Nederlands”, en Clyne (ed.), 249-312.

Derhemi, E.

- 2002 “The Endangered Arbresh Language and the Importance of Standardised Writing for its Survival: The Case of Piana degli Albanesi, Sicily”, *International Journal on Multicultural Societies [Protecting Endangered Minority Languages: Sociolinguistic Perspectives]*, vol. 4, 2, 248-269.

Diaz Fouces, O.

- 1994 “Estandarização e estabelecimento das línguas”, *Agália* 39, 375-376.
- 1995a “Os processos de elaboração lingüística. A propósito de «Ausbausprachen»”, *Agália* 41, 5-18.
- 1995b “Umha nova oportunidade perdida”, *Agália* 42, 249-251.
- 2001 “Apontamentos sobre a socialização do Reintegracionismo”, *Agália* 67/68, 9-34.

Dingley, J.

- 1998a “Bielorruso”, en Price (dir.), 63-66.
- 1998b “Ruteno”, en Price (dir.), 479-481.
- 1989 “The byelorussian language. Creation and reform”, en Fodor e Hagège (eds.), vol. IV, 142-161.

Dorian, N. C.

1999 "Linguistic and Ethnographic Fieldwork", en Fishman (ed.), 25-41.

Downes, W.

1984 *Language and Society*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998².

Dua, H. R.

1992 "Hindi-Urdu as a pluricentric Language", en Clyne (ed.), 381-400.

1995 "Sociolinguistic processes in the standardization of Hindi-Urdu", en Imtiaz (ed.), 177-196.

Dugas, J.-Y.

1983 "La norma lexicale et le classement des canadianismes", en Bédard e Maurais (eds.), 625-650.

Durán, C.

1976 "Sobre ortografía galega: unha iniciativa", *Grial* 53, 361-364.

1978 "¿Galego ou portugués?", *A Nosa Terra* 41, 12.

1979 "Algúnhas precisións sobre ortografía", *Grial* 64, 243-245.

1980 "O galego da autonomía", *A Nosa Terra* 149, 11.

1982 "Contra a opción espanholista na lingua", *O Ensino* 5, 47-50.

Durán, C.

1984 "As variedades lingüísticas e a lingua padrom no ensino: o caso galego", *O Ensino* 7/10, 195-200.

1986 "Consideracións sobre a ortografía do idioma galego", en *Actas do I Congreso Internacional da Língua Galego-Portuguesa na Galiza (Ourense, 1984)*, Ourense, AGAL, 277-286.

Durão, C.

1986a “A ortografia comum galego-portuguesa para um acordo ortográfico galego-luso-brasileiro-africano da língua portuguesa. Uma proposta galega”, en *Temas de O Ensino* 2, 6/10, 79-88.

1986b “Para um acordo ortográfico galego-luso-brasileiro-africano da língua portuguesa”, *Nós. Revista galaico-portuguesa de cultura das Irmandades da Fala de Galiza e Portugal* 1, 13-18.

1988/1989 “A ortografia unificada. Mais galega que lusobrasileira?”, *Temas de O Ensino* 4/5, 14/20, 25-27.

Duranti, A. (ed.)

2004 *A Companion to Linguistic Anthropology*, Malden/USA, Blackwell Publishing.

Edem Antia, B.

1999 *Terminology and language planning. An alternative framework of practice and discourse*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.

Edwards, J.

1985 *Language, Society and Identity*, Oxford, Basil Blackwell.

Eiré, A.

1986 “Princípio de acordo normativo”, *A Nosa Terra* 291, 13.

2000 “O BNG insta aos seus cargos a pular polo galego nas institucións”, *A Nosa Terra* 917, 7.

Ekkehard Wolff, H.

2000 “Language and Society”, en Heine e Nurse (eds.), 272-347.

Elia, S.

- 1987 *Sociolingüística. Uma introdução*, Rio de Janeiro, Padrão Livraria Editora Ltda.

El Correo Gallego

- 1993 “Acusan a Hénriquez Salido de ‘terrorismo intelectual’”, *El Correo Gallego*, 24 de marzo.
- 2000 “O BNG defende un ‘paradigma de normalidade’ para o idioma galego”, *El Correo Gallego*, 14 de xaneiro.

El Mundo

- 2000 “BNG/ Avoga polos «mínimos»”, *El Mundo*, 14 de xaneiro.

Equipa Lingüística das Irmandades da Fala

- 1984 *Unidade didáctica. Pequeno Prontuario Ortográfico da Língua Galego-Portuguesa das Irmandades da Fala*, s. l., ASPGP.

Esser, U.

- 1986 “O galego, lingua en elaboración”, *Grial* 93, 334-343.

Esteban Radio, S.

- 1980 “Normativización e normalización do idioma galego”, *O Ensino* 0, 43-52.

Estrela, E.

- 1987 “Historia da patria da lingua e unificação ortográfica”, *Cadernos do Povo/Revista Internacional da Lusofonia* 1, 21-28 [*Achegas Socialistas ás Bases da Ortografía Simplificada para a Língua da Galiza, Portugal, Brasil e Países Africanos de Língua Oficial Portuguesa*].

Evans, B.

- 2004 “The role of social network in the acquisition of local dialect norms by Appalachian migrants in Ypsilanti, Michigan”, *Language Variation and Change* 16, 153-167.

Falcón, X.

- 2000 “Planificación lingüística”, en Ramallo, F., G. Rei-Doval e X. P. Rodríguez Yañez (eds.), *Manual de Ciencias da Linguaxe*, Vigo, Xerais.

Faraco, C. A

- 2002 “Norma-padrão brasileira. Desembaraçando alguns nós”, en Bagno (org.), 37-61.

Farrar, K. e M. C. Jones

- 2002 “Introduction”, en Jones e Esch (eds.), 4-12.

Fasold, R. W.

- 1984 *The Sociolinguistics of Society*, Oxford, Blackwell [citamos pola tradución castelá, *La sociolingüística de la sociedad. Introducción a la sociolingüística*, Madrid, Visor Libros, 1996].

Feldman, D.

- 1974 “Consideraciones sobre la identificación lingüística de la lengua gallega”, *Grial* 43, 38-48.

Fernández Rei, F.

- 1980 “O galego e a súa consideración lingüística”, *A Nosa Terra* 99, 9.
- 1988 “Posición do galego entre as linguas románicas”, *Verba* 15, 79-107.
- 1990a *Dialectoloxía da lingua galega*, Vigo, Xerais.
- 1990b “Normalización e normativización”, *La Voz de Galicia*, 7 de maio.
- 1991 “O Instituto da Lingua Galega (1971-1990). Contribución á investigación e á normalización do galego”, en Brea e Fernández (coords), vol. 1, 15-46.

- 1995 “A ‘questione della lingua’ galega”, en Monteagudo (ed.), 177-195.
- 1996 “A posición do galego, lingua románica reemerxente”, en Lorenzo, R. e R. Álvarez (coords.), *Homenaxe á profesora Pilar Vázquez Cuesta*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago, 15-46.
- 1999 “A situación do galego en Galicia e no Occidente de Asturias, de León e Zamora”, en Fernández Rei F. e A. Santamarina Fernández (eds.), 27-81.
- 2000 “¿Existe ou non unha lingua galega moderna? O ILG e o debate sobre a norma do galego”, *A Trabe de Ouro* 42, 205-213.
- 2001a “A proposta de acordo normativo do 2001. Notas e documentos sobre a *Questione della Lingua Galega*”, *A Trabe de Ouro* 48, 529-552.
- 2001b “A situación das minorías étnico-lingüísticas da república italiana”, *A Trabe de Ouro* 47, 301-322.
- 2001c “Un acordo normativo para a convivencia”, *La Voz de Galicia*, 24 de decembro.
- 2003 “Das Normas Ortográficas e Morfolóxicas do Idioma Galego da Real Academia Galega (1971) á proposta de modificación da normativa vixente (2001): trinta anos tecendo e destecendo”, *Galicia dende Salamanca* 4, 86-113.

Fernández Rei, F. e A. Santamarina Fernández (eds.)

- 1999 *Estudios de sociolingüística románica. Linguas e variedades minorizadas*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela.

Fernández Salgado, B. e H. Monteagudo Romero

- 1993 “The Standardization of Galician: The State of the Art”, *Portuguese Studies* 9, 200-213.

1995 “Do galego literario ó galego común: o proceso da estandarización na época contemporánea”, en Monteagudo (ed.), 99-176.

Ferrando, A. e M. Nicolás (eds.)

2006 *La configuración social de la norma lingüística a l'Europa llatina*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.

Ferreira, M. B.

1995 “O mirandês e as línguas do Noroeste peninsular”, *Lletres Asturianas* 57, 7-22.

1999 “Lição de Mirandês: ‘You falo como bós i bós nun falais como you’”, en Fernández e Santarina (eds.), 133-153.

Ferreiro Salgueiro, A. e outros

1999 “Debate ortográfico, debate ideológico”, *A Nosa Terra* 913, 6.

Ferro Ruibal, X.

1984a “O acordo ortográfico e morfológico de 1982. Entre a utopía foneticista e as heterografías lusistas”, en *I Encontros Labaca. Ponencias*, Sada, Do Castro, 176-307.

1984b “O acordo ortográfico e morfológico de 1982. Un punto medio entre a utopía foneticista e as heterografías lusistas”, en *Actas das I Xornadas da Lingua Galega no Ensino (Santiago, 1984)*, Santiago, Xunta de Galicia, 42-58.

1986a “¡Deixade en paz a ortografía! (I). Camilo Nogueira e os trampitáns”, *La Voz de Galicia*, 29 de xuño.

1986b “¡Deixade en paz a ortografía! (II). A concordia discordante e Scaligero”, *La Voz de Galicia*, 13 de xullo.

- 1986c “!Deixade en paz a ortografía! A insumisión dos vencidos”, *La Voz de Galicia*, 20 de xullo.
- 1992 “A planificación do corpus no galego”, en *Actas do I Congreso Internacional da Cultura Galega (Santiago 1990)*, Santiago, Xunta de Galicia, 375-382.
- 1999 “¿Reformar xa a ortografía toda?. O galego é a nosa lingua”, *O Correo Galego*, 19 de decembro.
- 2001a “A supresión de esto, eso e aquilo”, *La Voz de Galicia*, 10 de decembro.
- 2001b “¿Concordia, malentendido ou fantasía?, *La Voz de Galicia*, 8 de decembro.
- 2001c “Os «cuxos» e «cuxas», adxectivos”, *La Voz de Galicia*, 11 de decembro.
- 2001d “¿Galicia ou Galiza?, *La Voz de Galicia*, 9 de decembro.
- 2001e “Ideas para un reencontro”, *La Voz de Galicia*, 13 de decembro.
- 2001f “Postergar o que está vivo”, *La Voz de Galicia*, 12 de decembro.

Figueroa Panisse, A.

- 1985 “Língua, escola e reintegracionismo galego-português”, *Temas de O Ensino* 1, 4/5, 115-125.
- 1986 “Acerca da contaminação ideológica e linguística”, *O Ensino* 14/17, 151-153.
- 1988-1989 “A lingua na Galiza. Que política linguística e para quê?”, *Temas de O Ensino* 4/5, 14/20, 111-115.

Fishman, J. A.

- 1972 "The sociology of language", en Coupland e Jaworski (eds.), 25-30 [texto publicado orixinalmente en *The Sociology of Language: An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society*, Rowley Mass, Newbury House Publishers, 1-7].
- 1973 *Language and Nationalism. Two Integrative Essays*, Massachusetts, Newbury House Publishers.
- 1995 "Prefatory note", en Imtiaz (ed.), ix-xiv.
- 1999 "Sociolinguistics", en Fishman (ed.), 152-163.

Fishman, J. A. (ed.)

- 1968 *Readings in the Sociology of Language*, The Hague/Paris, Mouton, 1972³.
- 1973 *Language and Nationalism. Two Integrative Essays*, Massachusetts, Newbury House Publishers.
- 1999 *Language and Ethnic Identity*, New York/Oxford, Oxford University Press.

Fodor, I.

- 1984 "Language reforms of the past and in the developing countries", en Fodor e Hagège (eds.), vol. III, 441-453.

Fodor, I. e Ch. Hagège (eds.)

- 1983-1990 *Language Reform. History and Future / La réforme des langues. Histoire et avenir / Sprachreform. Geschichte und Zukunft*, 5 vols., Hamburg, Helmut Buske Verlag.

Foley, W. A.

1997 *Anthropological Linguistics. An Introduction*, Massachusets, Blackwell Publishers, 2001⁵.

Fontenla [Rodrigues], J. L.

1982 “Recuperar as nossas letras, lutar contra a repressom lingüística”, *A Nosa Terra* 189/190, VII.

1985 “Presente e futuro do galego: análise sócio-jurídica do decreto de normativizaçom e das leis de normalizaçom autonómicas”, *Temas de O Ensino* 1, 4/5, 157-174.

1986 “Breve história do conflito linguístico na Galiza: a normativa do galego desde a II República até hoje”, *Temas de O Ensino* 2, 6/10, 51-68.

1988/1989 “Comentarios às Bases da Ortografia Unificada de 1988, da Academia das Ciencias de Lisboa. Da simplificação à unificação grafica?”, *Temas de O Ensino* 4/5, 14/20, 11-16.

1989a “A lingua galegoportuguesa. Castelão e o novo acordo ortografico”, *Nós. Revista galaico-portuguesa de cultura das Irmandades da Fala de Galiza e Portugal* 13/17, 293-307.

1989b “Sobre a unificação ortografica: novos comentarios ao acordo ortografico”, *Temas de O Ensino* 3, 11/13 (1987), 63-72.

1990a “A lingua galegoportuguesa”, *Temas de O Ensino* 6, 21/26, 13-20.

1990b “Lusofonia e ortografia”, *Temas de O Ensino* 6, 21/26, 45-56.

1990c “Os ressurgimentos galegos”, *Temas de O Ensino* 6, 21/26, 31-36.

- 1994 “O acordo ortografico 1990 –crónica de uma semana de 5 dias”, *Nós. Revista galaico-portuguesa de cultura das Irmandades da Fala de Galiza e Portugal* 35/40, 129-134.
- 2001 “Texto enviado em resposta à associação Movimento Defesa da Língua”, http://www.lusografia.org/ifgp/Resp_MDL.htm.
- 2002 “O mito de Babel: contra a desagregação da língua portuguesa”, http://www.lusografia.org/o_mito_de_babel.htm.
- Fraga, X.
- 2001 “A Academia rexeita as propostas de modificación na normativa do galego”, *La Voz de Galicia*, 18 de novembro.
- Franco Grande, X. L.
- 1988 “O desafio da lingua”, *Diario de Galicia*, 7 de abril.
- 2001 “A discordia das normas”, *La Voz de Galicia*, 24 de novembro.
- Freixeiro Mato, X. R.
- 1995 “A voltas coa norma lingüística na procura dun necesario pulo normalizador”, *A Nosa Terra* 706, 26.
- 2004 “Sermos reintegracionistas con ortografía oficial”, *A Nosa Terra* 1112, 16.
- Frias-Conde, X.
- 2001 “Resumo de gramática eonaviega”, suplemento de *A Freita*, 16.
- 2002 “Lexislación e escolarización das linguas non-dominantes no ámbito ibérico”, *Ianua. Revista Philologica Romanica* 2, 91-101.
- 2003 “Padrois, para-padrois e sub-padrois no galego-portugués: o caso eonaviego”, en Frias-Conde, X. e F. González i Planas (eds.), *De Linguis*

Iberoromanicis (As linguas iberorrománicas perante o século XXI, <http://www.romaniaminor.ns>, Romania Minor, 63-72.

2004 “O relativo do continuum entre galego e asturiano en Asturias”, *Ianua. Revista Philologica Romanica* 5, 93-106.

2006 “A normalización lingüística na Romania: a normalización da lingua e normalización dos falantes (o caso dos neofalantes)”, *Ianua. Revista Philologica Romanica* 6, 49-68.

Fusina, J.

1999 “A lingua corsa: cuestións lingüísticas e culturais”, en Fernández e Santamarina (eds.), 361-383.

Gabinschi, M.

1997 “Reconvergence of Moldavian towards Romanian”, en Clyne (ed.), 193-214.

Galocha, A. L. e L. Celeiro

1978 “Antón Santamarina. Estudar, estudar... o idioma”, *A Nosa Terra* 7, 7.

García, C.

1971 “Orixen e problemas do método de galego”, *Grial* 32, 129-141.

1982 “Actividades do Instituto da Lingua Galega”, en Kremer e Lorenzo (eds.), 23-34.

García, O.

1999 “Latin America”, en Fishman (ed.), 226-243.

García Arias, X. Ll.

1995a “La escritura medieval asturiana”, en Academia de la Llingua Asturiana (ed.), *Informe sobre la llingua Asturiana*, Uviéu, Academia de la Llingua Asturiana, 2002³, 59-68.

- 1995b “Pl-, Cl-, Fl, entre'l Navia y l'Eo”, *Lletres Asturianas* 17, 25-29.
- 1997 “El *continuum* llingüísticu ente'l gallegu y l'asturianu”, *Lletres Asturianas* 62, 43-50.
- 2002 “El mirandés nel conxuntu del dominiu llingüísticu ástur”, *Lletres Asturianas* 81, 7-13.
- García Arias, X. Ll e A. González Riaño
- 2002 “Reflexones sol dominiu llingüísticu astur”, *Lletres Asturianas* 81, 15-20.
- García Marcos, F. J.
- 1999 *Fundamentos críticos de sociolingüística*, Almería, Universidad de Almería.
- García Mouton, P.
- 1994 *Lenguas y dialectos de España*, Madrid, Arco, 1999³.
- García Negro, M. P.
- 1978a “O idioma. Arquitecto, técnica e outras cousas”, *A Nosa Terra* 17, 17.
- 1978b “O idioma. «Éche moi feitiño»”, *A Nosa Terra* 14, 17.
- 1978c “«Esperamosvos» non «vos esperamos»”, *A Nosa Terra* 24, 17.
- 1978d “O idioma. Os acentos”, *A Nosa Terra* 18, 17.
- 1978e “O idioma. Os pronomes e as suas contraccións”, *A Nosa Terra* 15, 21.
- 1978f “O idioma. Sobre o noso idioma”, *A Nosa Terra* 38, 17.
- 1978g “O idioma. Un problema de ortografía: o x ou o s”, *A Nosa Terra* 15, 17.

- 1979a “A Fala”, *A Nosa Terra* 71, 21.
- 1979b “O idioma. Algo sobre ortografía (I)”, *A Nosa Terra* 44, 17.
- 1979c “O idioma. Algo sobre ortografía (II)”, *A Nosa Terra* 45, 17.
- 1979d “O idioma. Algo sobre ortografía (III)”, *A Nosa Terra* 46, 17.
- 1979e “O idioma. A voltas cos cultismos”, *A Nosa Terra* 69, 17.
- 1979f “O idioma. Mais caos de diferencialismo”, *A Nosa Terra* 67, 17.
- 1979g “O idioma. Mais sobre os cultismos”, *A Nosa Terra* 54, 17.
- 1979h “O idioma. Mais sobre ortografía (V)”, *A Nosa Terra* 48, 17.
- 1979i “O idioma. Normalizar, normativizar”, *A Nosa Terra* 50, 17.
- 1979j “O idioma. Ortografía: os acentos (e VI)”, *A Nosa Terra* 49, 17.
- 1979k “O idioma. Quen, non quenes”, *A Nosa Terra* 59, 17.
- 1989a “O noso idioma: problema central e problemas laterais”, en *Actas do II Congreso Internacional da Língua Galego-Portuguesa na Galiza (Ourense, 1987)*, Santiago/Ourense, AGAL, 215-219.
- 1989b “Restitución”, *A Nosa Terra* 379, 16.
- 1990a “Carta aberta ao departamento de Filoloxía Galega”, *La Voz de Galicia*, 23 de febreiro.
- 1990b “O BNG e o galego”, *Faro de Vigo*, 6 de marzo.

1991 “A língua ‘agarimo de tradiçom e arma de progreso’”, en Carballa, Cuñarro e Sánchez (coords.), 48-52.

Garcia Negro, M. P. e X. M. Dobarro

1979a “Curso de lingua. Catro. Eduardo Pondal: a necesidade de rescatar o noso pasado histórico”, *A Nosa Terra* 81, 19.

1979b “Curso de lingua. Cinco. Manuel Curros Enriquez: a contradición entre a ideoloxía universalista e a realidade galega (I)”, *A Nosa Terra* 83, 19.

1979c “Curso de lingua. Seis. Manuel Curros Enriquez: a contradición entre a ideoloxía universalista e a realidade galega (e II)”, *A Nosa Terra* 84, 19.

1979d “Curso de lingua. Dous. Rosalia: o despertar da nosa identidade (I)”, *A Nosa Terra* 79, 19.

1980a “Curso de lingua. Dazaoito. Castelao e Sempre en Galiza (II)”, *A Nosa Terra* 99, 19.

1980b “Curso de lingua. Observacións sobre o galego”, *A Nosa Terra* 90, 19.

1980c “Curso de lingua. Vintedúas”, *A Nosa Terra* 103, 19.

Gargallo Gil, J. E.

1995 “De fronteiras lingüísticas peninsulares: paralelismos, afinidades, peculiaridades”, *Lletres Asturianas* 57, 23-40.

1999 “Unha encrucillada pirenaica: a variedade occitana do Val de Arán”, en Fernández e Santamarina (eds.), 319-340.

2000 “¿Se habla gallego en Extremadura? Y otras cuestiones, no menos delicadas, sobre romances, gentes y tierras peninsulares de frontera (con sus nombres)”, en A. Salvador Plans, M. D. García Oliva e J. Carrasco González (coords.), *Actas del I Congreso sobre A Fala. 20 y 21 de mayo*

- de 1999. *Eljas - San Martín de Trevejo - Valverde del Fresno. Estudios y Documentos sobre A Fala. Tomo VI*, Mérida, Editora Regional de Extremadura, 53-73.
- 2001 “Aranés, mirandés, ¿valego? Tres enclaves romances de fronteira, tres retos de supervivencia e preservación da identidade na Europa do novo milenio”, *A Trabe de Ouro* 47, 349-363.
- 2006 “D’un temps, d’un romanç. L’aragonès en la seua història recent”, en A. Ferrando e M. Nicolás (eds.), 375-398.
- Garrido, C.
- 1999 “A A.GA.L, perante a reforma normativa”, *A Nosa Terra* 904, 6.
- Garrido, C. e C. Riera
- 2000 *Manual de galego científico. Orientaçons lingüísticas*, A Corunha, AGAL.
- Garvin, P. L.
- 1983 “Le rôle des linguistes de l’École de Prague dans le développement de la norme linguistique tchèque”, en Bédard e Maurais (eds.), 141-152.
- Gaur, A.
- 1995 “Scripts and writing systems: a historical perspective”, en Taylor e Olson (eds.), 19-30.
- Geerts, G.
- 1992 “Is Dutch a pluricentric language?”, en Clyne (ed.), 71-91.
- Geva, E.
- 1995 “Orthographic and Cognitive Processing in Learning to Read English and Hebrew”, en Taylor e Olson (eds.), 277-291.

Gil Hernández, A. P.

- 1980a “A respeito dunha entrevista. De normas e normalidades”, *A Nosa Terra* 136, 12.
- 1980b “Sobre o galego e a súa consideración linguística”, *A Nosa Terra* 117, 9.
- 1981a “Apontamentos sobre a ortografía do galego. A lingua común é lingua oficial”, *A Nosa Terra* 166, 19.
- 1981b “Apontamentos sobre a ortografía do galego. Critérios para a adopción da ortografía”, *A Nosa Terra* 167, 19.
- 1981c “Apontamentos sobre a ortografía do galego. Língua falada e lingua escrita”, *A Nosa Terra* 165, 19.
- 1981d “Apontamentos sobre a ortografía do galego. Máscaras fóra”, *A Nosa Terra* 168, 19.
- 1982a “A Polca da lingua (pizzicato) (I). Ortografía, escrita correcta, ¿ou algo máis?”, *A Nosa Terra* 183, 16.
- 1982b “A Polca da lingua (pizzicato) (e II). Ortografía, escrita correcta, ¿ou algo máis?”, *A Nosa Terra* 188, 19.
- 1982c “Apontamentos sobre a ortografía do galego. Casos particulares (1)”, *A Nosa Terra* 171, 19.
- 1982d “Apontamentos sobre a ortografía do galego. Casos particulares (2)”, *A Nosa Terra* 172, 19.
- 1982e “Apontamentos sobre a ortografía do galego. Casos particulares (3)”, *A Nosa Terra* 173, 19.

- 1982f “Apontamentos sobre a ortografia do galego. Casos particulares (4)”, *A Nosa Terra* 174, 19.
- 1982g “Apontamentos sobre a ortografia do galego. Casos particulares (5)”, *A Nosa Terra* 175, 19.
- 1982h “Apontamentos sobre a ortografia do galego. Casos particulares (6)”, *A Nosa Terra* 176, 19.
- 1982i “Apontamentos sobre a ortografia do galego. Conclusóm”, *A Nosa Terra* 178, 19.
- 1982j “Apontamentos sobre a ortografia do galego. Máscaras fora (c)”, *A Nosa Terra* 170, 19.
- 1985 “Normativizaçom na Galiza: contra as regras de ortografia para a denormalizaçom dos usos do galego”, *Temas de O Ensino* 4/5, 139-153.
- 1986a “Aproximaçom à análise do(s) discurso(s) sobre a língua em textos de «filologia oficial» na Galiza”, en *Actas do I Congresso Internacional da Lingua Galego-Portuguesa na Galiza (Ourense, 1984)*, Ourense, AGAL, 81-126.
- 1986b “Partidos políticos e estandardizaçom do idioma na Galiza”, *Agália* 7, 309-323.
- 1987 “As normas de correçom idiomática para o galego desde o ano 1970. Análise do discurso legitimador”, *O Ensino* 18/22, 243-263.
- 1987/1988 “Dez pontos para a discussão sobre o ‘galego’”, *Nós. Revista galaico-portuguesa de cultura das Irmandades da Fala de Galiza e Portugal* 7/12, 113-118.

- 1988/1989 “A lingua galego-portuguesa na Galiza «sobre o que passa na Galiza (espanhola)...»”, *Temas de O Ensino* 4/5, 14/20, 117-122.
- 1990 “Lingua e Literatura. No ressurgimento da Galiza lusofona”, *Temas de O Ensino* 6, 21/26, 21-30.
- 1990/1991 “«Isolacionismo» e constricta desgaleguização da comunidade lusófona na «Comunidade Autónoma Galicia»”, *Nós. Revista galaicoportuguesa* 19/28, 368-380.
- 1992 “Linhas gerais para a normalização da comunidade lusofona na Galiza (espanhola)”, *Agália* 30, 233-243.
- Gil Hernández, A. P. e H. M. Rabunhal Corgo
- 1989 “O conceito de «diglossia» segundo Ch. A. Ferguson. E a sua pertinencia para a comunidade lusofona da Galiza. Um caso de diglosia por deslocação”, *Nós. Revista galaico-portuguesa de cultura das Irmandades da Fala de Galiza e Portugal* 13/17, 361-388.
- Guisan Seixas, J.
- 1999 “Propostas para um diálogo”, *La Voz de Galicia*, 17 de outubro.
- González i Planas, F.
- 2001 “Era Val d’Aran: Una comunidad lingüística aislada”, *Ianua. Revista Philologica Romanica* 2, 76-88.
- González-Quevedo, R.
- 2006 “Normativización de la lengua asturiana”, en Ferrando A. e M. Nicolás (eds), 355-373.
- González Seoane, E.
- 1992 *A ortografía e a gramática do galego nos estudos gramaticais do século XIX e primeiros anos do XX*, tese de doutoramento (microficha), Santiago de Compostela, Universidade de Santiago, Facultade de Filoloxía.

Gómez Soliño, J. S.

1985a “William Caxton y la estandarización de la lengua inglesa en el siglo XV”, *Revista Canaria de Estudios Ingleses* 10, 95-118.

1985b “La génesis del inglés estándar moderno: historia y estado actual de la cuestión”, *Revista Canaria de Estudios Ingleses* 11, 81-106.

Gouveia Delille, M. M.

2001 “Carolina Michaëlis de Vasconcelos (1851-1925): ‘intermediária nata entre a cultura neolatina e germânica’”, *Revista da Faculdade de Letras «Línguas e Literaturas»* XVIII, 33-48.

Gumperz, J. J.

1981 “The linguistic Bases of Communicative Competence”, en Deborah Tannen (ed.), *Analyzing Discourse: Text and Talk*, Washington, Georgetown University Press, 323-324 [citamos pola reedición en Coupland e Jaworski (eds.), 39-48].

Greenberg, R. B.

2004 *Language and Identity in the Balkans. Serbo-Croatian and its Disintegration*, New York, Oxford.

Greller, W.

1998a “Carelio”, en Price (dir.), 84.

1998b “Gagauzo”, en Price (dir.), 239-240.

Grupo Parlamentar do Bloque Nacionalista Galego

1990 “Proposición non de Lei”, *Agália* 21, 88-89.

Haarmann, H.

1991 *Universalgeschichte der Schrift*, Frankfurt am Main, Campus Verlag
[citamos pola tradución castelá, *Historia universal de la escritura*,
Madrid, Gredos, 2001].

1999 “History”, en Fishman (ed.), 60-76.

Haas, W.

1983 “Determining the level of a script”, en Coulmas e Ehlich (eds.), 15-29.

Hagström, B.

1989 “Language reforms in the Faroe islands”, en Fodor e Hagège (eds.), vol.
IV, 430-457.

Halliday, M. A. K.

1973 “Language in a Social Perspective”, en Coupland e Jaworski (eds.), 31-
-38 [texto publicado orixinalmente en *Explorations in the Functions of*
Language, London, Edward Arnold, 48-71].

Håkon Jahr, E.

1997 “The fate of Samnorsk: a social dialect experiment in language
planning”, en Clyne (ed.), 215-248.

Hamers, J. F. e M. H. A. Blanc

1989 *Bilinguality and Bilingualism*, Cambridge, Cambridge University Press,
2000².

Hamp, E. P., F. W. Householder e R. Austerlitz (eds.)

1966 *Reading in Linguistics II*, Chicago/London, The University of Chicago
Press, 1966² [1956].

Harlow, R.

1998 “Some languages are Just Not Good Enough”, en Bauer e Trudgill (eds.),
9-14.

Haugen, E.

- 1966a “Linguistics and language planning”, en Bright (ed.), 51-72.
- 1966b “Dialect, Language, Nation”, *American Anthropologist* 68, 922-935
[citamos pola reedición en Coupland e Jaworski (eds.), 341-352].
- 1968 “Language Planning in Modern Norway”, en Fishman (ed.), 673-687.
- 1971 “Instrumentalism in Language Planning”, en Rubin, J. e B. H. Jernudd (eds.), *Can Language Be Planned? Sociolinguistic Theory and Practice for Developing Nations*, Honolulu, The University Press of Hawaii
[citamos pola edición de peto (paperback) de 1975].
- 1972 *The Ecology of Language: essays, selected and introduced by Amwar S. Dil*, Stanford, Stanford University Press.

Heine, B. e D. Nurse

- 2000 “Introduction”, en Heine e Nurse (eds.), 1-10.

Heine, B e D. Nurse (eds.)

- 2000 *African Languages. An Introduction*, Cambridge, Cambridge University Press.

Henríquez Salido, M. C.

- 1981 “Un pouco de historia sobre as oposicións a cátedras e agregacións de lingua e literatura galega”, *A Nosa Terra* 155, 9.
- 1984 “A causa reintegracionista”, *A Nosa Terra* 251, 12.
- 1985 “Para umha caracterizaçom do conceito ‘galego estándar’”, *Agália* 3, 261-268.

1987 “Problemática da língua galego-portuguesa na Galiza”, *O Ensino* 18/22, 231-241.

1995 “Língua e direitos lingüísticos na Galiza”, *Agália* 43, 299-327.

1999 “Manifesto da AGAL sobre a reforma ortográfica”, *Faro de Vigo*, 4 de outubro.

Hermida, C.

1992 *Os precursores da normalización. Defensa e reivindicación da lingua galega no Rexurdimento (1840-1991)*, Vigo, Xerais.

Herrero Valeiro, M. J.

1992/1993 “Identidade e espaço nacional no discurso sobre a(s) língua(s) na Galiza (mínimas reflexões glotopolíticas e político-linguísticas)”, *Nós. Revista galaico-portuguesa de cultura das Irmandades da Fala de Galiza e Portugal* 29/34, 139-145.

1993 “Guerre des graphies et conflit glottopolitique: lignes de discours dans la sociolinguistique galiciene”, *Plurilinguismes* 6, 181-209.

1995 “Emergência e desintegração: elementos para uma análise da definição das identidades grupais e linguísticas nos espaços plurilingues”, *Nós. Revista Internacional da lusofonia* 41/50, 167-188.

1998 “Duas respostas a Henrique Monteagudo. A política linguística da direita”, *A Nosa Terra* 826, 26.

Hewstone, M. e H. Giles

1986 “Social Groups and Social Stereotypes”, en Gudykunst, W. B. (ed.), *Intergroup Communication*, London, Edward Arnold, 10-20 [citamos pola reedición en Coupland e Jaworski (eds.), 270-283].

Hinskens, F., P. Auer e P. Kerswill

- 2005 "The study of dialect convergence and divergence: conceptual and methodological considerations", en Auer, Hinskens e Kerswill (eds.), 1-48.

Hoinkes, U.

- 1995 "Distància i 'grau d'elaboració': nous paràmetres per a una lingüística de varietats?", en *Estudis de Lingüística i Filologia oferts a Antoni M. Badia i Margarit*, vol. I, Departament de Filologia Catalana (Universitat de Barcelona), Publicacions de l'Abadia de Monserrat, 379-394.

Holmes, J.

- 1992 *An Introduction to Sociolinguistics*, London/New York, Longman.

Holton, D.

- 2002 "Modern Greek: towards a standard language or a new diglosic", en Jones e Esch (eds.), 165-179.

Hoosain, R.

- 1995 "Getting at the Sound and Meaning of Logographic and Alphabetic Scripts", en Taylor e Olson (eds.), 131-144.

Householder, F. W.

- 1971 "The primacy of writing", en Householder, F. W., *Linguistic Speculations*, Cambridge, Cambridge University Press, 244-264.

Hudson, G.

- 2000 *Essential Introductory Linguistics*, Massachussetts/Oxford, Blackwell Publishers.

Hudson, R. A.

- 1980 *Sociolinguistics*, Cambridge, Cambridge University Press [citamos pola traducción castelá, *La Sociolingüística*, Barcelona, Editorial Anagrama, 2000² (1982)].

Huus, L. e A.-R. Lindgren

1999 “Scandinavia”, en Fishman (ed.), 300-318.

Hymes, D.

1974 “The scope of sociolinguistics”, en Coupland e Jaworski (eds.), 12-22
[texto publicado orixinalmente en *Foundations in Sociolinguistics: an ethnographic approach*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press].

Imtiaz Hasnain, S.

1995 *Standardization and Modernization: Dynamics of Language Planning*,
New Delhi, Bahri Publications.

Instituto de la Lengua Gallega

1971 *Gallego 1*, Santiago de Compostela, Universidad de Santiago.

1972 *Gallego 2*, Santiago de Compostela, Universidad de Santiago.

1974 *Gallego 3*, Santiago de Compostela, Universidad de Santiago.

Ionescu, C.

1999 “O romanés. Aspectos de historia externa con especial atención á súa situación fóra das fronteiras de Romanía”, en Fernández e Santamarina (eds.), 445-501.

Irmandade Céltica

1994 “Manifesto nacionalista galego-português”, *Nós. Revista galaico-portuguesa de cultura das Irmandades da Fala de Galiza e Portugal* 35/40, 251-254.

Irmandades da Fala

1984 “Prontuário Ortográfico da Língua Galego-Portuguesa das Irmandades da Fala”, *Temas de O Ensino* 2/3.

Irvine, J. T. e S. Gal

- 2000 "Language Ideology and Linguistic Differentiation", en Kroskrity (ed.), 35-83.

Janda, R. D. e B. D. Joseph

- 2003 "On Language, Change, and Language Change – Or, Of History, Linguistics, and Historical Linguistics", en Joseph, B. D. e R. D. Janda (eds.), *The Handbook of Historical Linguistics*, Malden, USA/Oxford, UK/Melbourne, Australia/Berlin, Germany, Blackwell Publishing, 3-180.

Jones, Ch. (ed.)

- 1993 *Historical Linguistics: Problems and Perspectives*, London/New York, Longman.

Jones, M. C. e I. Singh

- 2005 *Exploring Language Change*, Abingdon/New York, Routledge.

Jones, M. C. e E. Esch (eds.)

- 2002 *Language Change. The Interplay of Internal, External and Extra-Linguistic Factors*, Berlin/New York, Mouton de Gruyter.

Joseph, J. E.

- 1982 "Dialect, Language, and 'Synecdoche'", *Linguistics* 20, 473-491.
- 1985 "«Superposed» languages and standardization", *Studi italiani di linguistica teorica e applicata*, anno XIV, 1-13, 35-52.
- 1987 *Eloquence and Power. The Rise of Language Standards and Standard Languages*, London, Frances Pinter (Publishers).
- 1989 "Popular and Scientific Beliefs about Language Status: An Historical Sketch", en Ammon (ed.), 243-255.

- 2004 *Language and Identity. National, Ethnic, Religious*, New York, Palgrave Macmillan.
- 2006 *Language and Politics*, Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Judge, A.
- 2000 “France: ‘One state, one nation, one language’?”, en Barbour e Carmichael (eds.), 44-82.
- Kabatek, J.
- 1992a “Der Normenstreit in Galicien: Versuch einer Erklärung”, *Lusorama* 18, 65-83.
- 1992b “O príncipe Louis Lucien Bonaparte, precursor da lingüística galega”, *Cadernos da lingua* 6, 5-26.
- 1994 “Galego escrito e lingua común na segunda metade do século XX”, *Grial* 122, 157-179.
- Kaplan, R. B. e R. B. Baldauf
- 1997 *Language Planning From Practice to Theory*, Clevedon/Philadelphia/Toronto/Sidney/Johannesburg, Multilingual Matters Ltd.
- Katzner, K.
- 1977 *The Languages of the World*, London/New York, Routledge, 2003³.
- Kerswill, P.
- 2002 “Koineization and Accommodation”, en Chambers, Trudgill e Schilling-Estes (eds.), 669-702.
- Kerswill, P. e P. Trudgill
- 2005 “The birth of new dialects”, en Auer, Hinskens e Kerswill (eds.), 196-220.

Kishindo, P. J.

- 1990 "An historical survey of spontaneous and planned development of chichewa", en Fodor e Hagège (eds.), Vol. V, 59-82.

Koda, K.

- 1995 "Cognitive Consequences of L1 and L2 Orthographies", en Olson e Taylor (eds.), 311-326.

Kouwenberg, S. e E. Murray

- 1994 *Papiamentu*, München/Newcastle, Lincom Europa.

Kramsch, C.

- 1998 *Language and Culture*, Oxford/New York, Oxford University Press, 2000².

Kremer, D. e R. Lorenzo (eds.)

- 1982 *Tradición, actualidade e futuro do galego. Actas do Coloquio de Tréveris 13 a 15 de novembro de 1980*, Santiago de Compostela, Consellería de Cultura da Xunta de Galicia.

Kroch, M.

- 1999 "The Slavic World", en Fishman (ed.), 319-333.

Kroskrity, P. V.

- 2004 "Language Ideologies", en Duranti (ed.), 496-517.

Kroskrity, P. V. (ed.)

- 2000 *Regimes of Language. Ideologies, Politics, and Identities*, Santa Fe/New Mexico, School of American Research.

Kury, A. da Gama

- 1994 “A autonomía do galego”, en Lorenzo, R. (ed.), *Actas do XIX Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas, Universidade de Santiago de Compostela 1989*, A Coruña, Fundación «Pedro Barrié de la Maza, Conde de Fenosa», vol. VI, 95-98.

Labov, W.

- 1963 “The social motivation of a sound change”, *Word* 19, 273-309.
- 1997 “Linguistics and Sociolinguistics”, en Coupland e Jaworski (eds), 23-24 [publicado orixinalmente en *Sociolinguistic Patterns*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1982, xix-xxiv].

Lamuela, X. e H. Monteagudo

- 1996 “Planificación lingüística”, en Fernández Pérez, M. (coord.), *Avances en... Lingüística Aplicada*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, 229-301.

Lanuza Ortuño, Ch.

- 2001 *Socioobstaculs de la llengua valenciana (Reflexions per a la sociollingüística). Eppur si muove (Apelacions per l'honestitat)*, Valencia, Accio Bibliografica Valenciana.

Lapa, M. Rodrigues

- 1973 “A recuperación literária do galego”, *Grial* 41, 278-287.
- 1982 “Princípios básicos para a creación de uma língua literária comum”, en Kremer e Lorenzo (eds.), 235-248.
- 1986 “A reintegração linguística galego-portuguesa. Um drama que afecta a nós todos”, *Temas de O Ensino*, 6/10, 23-33.

Lara, L. F.

1976 *El concepto de norma en lingüística*, México D. F., El Colegio de México.

Lass, R.

1993 “How real(ist) are reconstructions?”, en Jones (ed.), 157-189.

La Voz de Galicia

1985 “Los «lusistas» provocan tensiones en la inauguración de las II Xornadas da Lingua Galega no Ensino”, 19 de febreiro.

1986a “La corriente lusista acuerda la unificación de la ortografía del gallego con la del portugués”, *La Voz de Galicia*, 13 de febreiro.

1986b “La Xunta o García Sabell tendrían que proponer previamente la adhesión”, *La Voz de Galicia*, 26 de outubro.

1986c “Manifesto ante institucións académicas e políticas. Mais de 200 profesores piden unha normativa de concordia para o galego”, *La Voz de Galicia*, 24 de abril.

1990 “El departamento de Filoloxía Galega de Santiago se opone a que deje de exigirse el gallego normativo”, *La Voz de Galicia*, 20 de febreiro.

2000 “El BNG usará un gallego diferente como partido al que utilizará en las instituciones”, *La Voz de Galicia*, 12 de xaneiro.

2001 “A Xunta di que o acordo da Academia sobre a reforma do galego «é de sentido común»”, *La Voz de Galicia*, 30 de novembro.

Lee, S.-Y., D. H. Utall e C. Chen

1995 “Writing Systems and Acquisition of Reading in American, Chinese and Japanese First-Grades”, en Taylor e Olson (eds.), 247-263.

Leitner, G.

1992 "English as a pluricentric language", en Clyne (ed.), 179-237.

Leong, C. K.

1995 "Orthographic and Psycholinguistic Considerations in Developing Literacy in Chinese", en Taylor e Olson (eds.), 163-183.

Le Page, R. B.

1992 "Sociolinguistic aspects of literacy", en Bolton e Kwok (eds.), 120-138.

1997 "The evolution of a Sociolinguistic Theory Language", en Coulmas (ed.), 16-32.

Le Page, R. B. e A. Tabouret-Keller

1985 *Acts of identity*, Cambridge, Cambridge University Press.

Lepschy, G. (ed.)

1998 *History of Linguistics*, 4 vols., London/New York, Longman.

Liebkind, K.

1999 "Social Psychology", en Fishman (ed.), 140-151.

Lightfoot, D.

1999 *The Development of Language. Acquisition, Change, and Evolution*, Massachusetts, Blackwell Publishers.

Lodge, A.

1998 "French is a Logical Language", en Bauer e Trudgill (eds.), 23-31.

López García, A.

1991 "Análisis de la conversación y teoría de las catástrofes", *Revista de Literatura* 1, 2, 3-16.

- 1992 “Los reajustes fonológicos del español a la luz de una teoría del cambio”, en Bartol Hernández, J. M., J. S. Guervós e J. F. García Santos (coords.), *Estudios Filológicos en Homenaje a Eugenio Bustos Tovar*, Salamanca, Universidad de Salamanca, vol. 2, 519-530.
- 1996 “Teoría de catástrofes y variación lingüística”, *Revista Española de Lingüística* 26, 1, 15-42.
- 2000 *Como surgió el español. Introducción a la sintaxis histórica del español antiguo*, Madrid, Gredos.
- López Suevos, R.
- 1982 “Aspectos políticos da confrontación isolacionismo/reintegracionismo”, *A Nosa Terra* 171, 10.
- Lôpez-Suevos Fernández, R.
- 1987 “Dos Mapas Cor-de-Rosa”, *Agália* 11, 265-291.
- López Valcarcel, X. M.
- 1991 “¿Un trasacordo posible?”, *Revista Galega de Educación* 12, 76-78.
- Lorenzo, R.
- 1975 “Gallego y portugués. Algunas semejanzas y diferencias”, en *Homenaje al profesor Hans-Karl Schneider*, Navarro, J. M.; M. Studemund; H.-J. Niederehe e H. Haarmann (eds.), Hamburg, Helmut Buske, 155-175.
- 1979 “Galego e portugués”, *La Voz de Galicia*, 17 de maio.
- 1981 “Limiar”, en Mettmann, W. (ed.), *Afonso X, O Sabio. Cantigas de Santa María*, Vigo, Xerais, vol. 1, 7-13.
- 1985 *Crónica Troiana*, A Coruña, Fundación Pedro Barrié de la Maza, Conde de Fenosa.

- 2004 “Emerxencia e decadencia do galego escrito”, en Álvarez, Fernández e Santamarina (eds.), vol. III, 27-153.
- Lucchesi, D.
1998 *Sistema, Mudança e Linguagem. Um Percurso da Lingüística neste Século*, Lisboa, Edições Colibri.
- Lüdi, G.
1992 “French as a pluricentric language”, en Clyne (ed.), 149-178.
- Ludwig, O.
1983 “Writing Systems and Written Language”, en Coulmas e Ehlich (eds.), 31-43.
- Lyons, J.
1971 *Introduction to theoretical linguistics*, Cambridge, Cambridge University Press. Citamos pola versión castelá, *Introducción en la lingüística teórica*, Barcelona, Editorial Teide, 1985⁷ [1971].
- Maia, C.
1992 “A situação linguística da Galiza do século XIII ao século XVI”, en *Actas do I Congreso Internacional da Cultura Galega (Santiago 1990)*, Santiago, Xunta de Galicia, 361-370.
- 2002 *O galego visto pelos filólogos e linguistas portugueses*, Lisboa, Edições Colibri.
- Mair, V. H.
1996 “Modern Chinese Writing”, en Daniels e Bright (eds.), 200-208.
- Malaca Casteleiro, J. e P. D. Correia
2008 *Atual. O novo acordo ortográfico. O que vai mudar na grafia do português*, Cacém, Texto.

Malmberg, B.

1991 *Histoire de la Linguistique. De Sumer a Saussure*, Paris, Presses Universitaires de France.

Mariño Paz, R.

2003 *O idioma galego no limiar da súa renacementa. Estudo lingüístico de textos pregaleguistas*, *Revista Galega de Filoloxía*, Monografía 2.

Marshall Unger, J. e J. DeFrancis

1995 “Logographic and Semasiographic Writing Systems: A Critique of Sampson’s Classification”, en Taylor e Olson (eds.), 45-58.

Martínez Álvarez, J.

1996 “Las hablas asturianas”, en Alvar (dir.), 119-133.

Martínez Pereiro, C. P e outros

1987 “A ortografía con Ferro entra (I)”, *A Nosa Terra* 308, 18.

Martins, C.

2005 “O proceso de normativización do mirandês”, en Sinner (ed.), 39-58.

Mascato, A. e X. Carballa

1989 “Ampla chamada a un consenso normativo do galego”, *A Nosa Terra* 372, 2-6.

Mateus, M^a. H. M.

1986 “Galego e português: uma soa língua?”, *Estudos Lingüísticos e Literários* 5, 17-31.

Maure, X.

1991 “Un enfoque dos problemas ortográficos da lingua galega”, en Brea e Fernández (coords.), vol. 2, 135-144.

May, S.

2001 *Language and Minority Rights. Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*, Edinburgh, Longman.

Mazas López, L. M.

1992/1993 “A língua legítima e os premios literários na Galiza”, *Nós. Revista galaico-portuguesa de cultura das Irmandades da Fala de Galiza e Portugal* 29/34, 119-123.

1997 “Por um galeguismo pleno”, *A Nosa Terra* 811, 14.

McCarthy, S.

1995 “The Cree Syllabary and the Writing System Riddle: A Paradigm in Crisis”, en Taylor e Olson (eds.), 59-75.

McConnell, G. D.

1997 “Global Scale Sociolinguistics”, en Coulmas (ed.), 344-357.

McWhorter, J. H.

2003 *The power of Babel. A Natural History of Language*, New York, Perennial.

Melo, G. Chaves de

1985 “A reintegração galego-portuguesa”, *Temas de O Ensino* 1, 4/5, 41-56.

1986 “A língua literária”, *Temas de O Ensino* 2, 6/10, 95-111.

1992 “Em defesa da reintegração”, en *Actas do III Congresso Internacional da Língua Galego-Portuguesa na Galiza (A Corunha, 1990)*, Vigo/Ourense, AGAL, 89-96.

Méndez Ferrín, X. L.

1986 “A cuestiúncula”, *La Voz de Galicia*, 17 de febreiro.

2000 “Sobre a política lingüística do BNG”, *Faro de Vigo*, 7 de febreiro.

Mesa para a Normalización Lingüística

1986 *Conclusións do encontro: estado actual da normalización lingüística (análise da política oficial e alternativas)*, ed. ciclostilada.

1994 *Proxecto Alén-Miño*, en <http://www.amesanl.org/fundacion/alen.html>.

Millán, W. G.

1983 “Comtemporary Models of Standardized New World Spanish: Origin, Development, and Use”, en Cobarrubias e Fishman (eds.), 121-144.

Milroy, J.

1992 *Linguistic Variation and Change. On the Historical Sociolinguistics of English*, Oxford/Cambridge, Blackwell.

1993a “On the social origins of language change”, en Jones (ed.), 215-236.

1993b “Some new perspectives on sound change: sociolinguistics and the Neogrammarians”, *Linguistics* 1, 181-200 [citamos pola reedición en Stockwell, 148-158].

1998 “Children Can’t Speak or Write Properly Any More”, en Bauer e Trudgill (eds.), 58-65.

Milroy, L.

1982 “Social Network an linguistic focusing”, en Romaine, S. (ed.), *Sociolinguistic Variation in Speech Communities*, London, Edward Arnold.

1987 “Field Linguistics”, en Coupland e Jaworski (eds.), 75-88 [texto publicado orixinalmente en *Observing an Analysing Natural Language. A Critical Account of Sociolinguistic Method*, Oxford, Basil Blackwell, 1-17].

2002 “Social Networks”, en Chambers, Trudgill e Schilling-Estes (eds.), 549-572.

Milroy, J. e L. Milroy

1985 *Authority en language. Investigating language prescription and standardisation*, London, Routledge and Kegan Paul.

1997a “Network Structure and Linguistic Change”, en Coupland e Jaworski (eds.), 199-211 [versión corrixida e actualizada de Milroy, J., *Linguistic Variation and Change. On the Historical Sociolinguistics of English*, Oxford/Cambridge, Blackwell, 176-191].

1997b “Varieties and Variation”, en Coulmas (ed.), 47-64.

Milroy, L. e L. Wei

1995 “A social network approach to code-switching: the example of a bilingual community in Britain”, en Milroy, L. e P. Muysken (eds.), *One Speaker, two languages. Cross-disciplinary perspectives on code-switching*, Cambridge, Cambridge University Press.

Milroy, L. e M. Gordon

2003 *Sociolinguistics. Method and Interpretation*, Oxford, Blackwell Publishing.

Miragaia, M.

1978 “Carta aberta a Rodrigues Lapa”, *A Nosa Terra* 17, 12.

1990 “A realidade portuguesa no pensamento galeguista”, *Agália* 23, 269-288.

Mišeska Tomić, O.

1992 “Macedonian as an Ausbau language”, en Clyne (ed.), 437-454.

Mollà, T.

2002 *Manual de sociolingüística*, Alzira, Edicions Bromera.

Monteagudo, H.

1990 “Sobre a polémica da normativa do galego”, *Grial* 107, 294-316 (citamos pola reedición en Monteagudo (ed.) 1995, 197-229).

1993 “Aspects of corpus planning in Galician”, *Plurilinguismes* 6, 121-153.

1994 “Aspectos da teoría da lingua estándar do Círculo Lingüístico de Praga e os seus continuadores”, *Grial* 122, 141-155.

1995 “Nación/creación. Estética e política no agromar do ensaio galego”, *Anuario de estudios literarios galegos*, 63-108.

1996 “No vintecinco aniversario do Instituto da Lingua Galega. Entrevista con Antón Santamarina”, *Grial* 129, 25-42.

1997 “Modelos de lingua. Consideracións teóricas ó fio do debate sobre a estandarización do galego”, *Cadernos da lingua* 16, 5-53.

1998 “Veña galego, e que morra o conto”, *A Nosa Terra* 827, 8.

1999a “Galego e portugués, ou galegos e galegos”, *La Voz de Galicia*, 8 de outubro.

1999b “O debate ortográfico. A xeito de balance”, *A Nosa Terra* 909, 6.

2001 “A Academia volve debater hoxe os posibles cambios na normativa do galego”, *La Voz de Galicia*, 17 de novembro.

2002 “A lingua como visión do mundo. Perspectivismo e igualdade das linguas en Wilhem von Humboldt”, *Grial* 153, 11-33.

- 2003 “A demanda da norma. Avances, problemas e perspectivas no proceso de estandarización do idioma galego”, en Monteagudo e Bouzada (coords.), 37-129.
- 2004 “La estandarización del gallego. Problemas y avances”, en Sinner (ed.), 112-130.
- 2006 “Precondicións sociais do proceso de conformación da norma do galego contemporáneo”, en Ferrando A. e M. Nicolás (eds.), 301-341.

Monteagudo, H. (ed.)

- 1995 *Estudios de sociolingüística galega. Sobre a norma do galego culto*, Vigo, Galaxia.

Monteagudo, H e X. M. Bouzada (coords.)

- 2003 *O proceso de normalización do idioma galego. Volume III: Elaboración e difusión da lingua*, Santiago de Compostela, Consello da Cultura Galega/Instituto da Lingua Galega.

Monteagudo, E. e F. Fernández Rei

- 1982a “¿E posible unha ortografía común galega e portuguesa?”, *La Voz de Galicia*, 28 de xaneiro.
- 1982b “Galego ¿Lingua ou dialecto portugués?”, *La Voz de Galicia*, 21 de xaneiro.
- 1982c “Normativizar ¿o galego ou en contra do galego?”, *La Voz de Galicia*, 4 de febreiro.
- 1982d “¿Quen teme o galego vivo?”, *La Voz de Galicia*, 11 de febreiro.

Montero Santalha, J. -M.

- 1982a “A normativa lingüística nos textos litúrgicos galegos”, *A Nosa Terra* 189/190, X.

- 1982b “O reintegracionismo linguístico galego-portugués”, *O Ensino* 4, 43-54.
- 1982c “O reintegracionismo nos ideólogos do nacionalismo galego”, *O Tempo e O Modo* 1, 51-61.
- 1983 *Método práctico de lingua galego-portuguesa*, Ourense, Galiza editora.
- 1984 “Problema do ensino da lingua na Galiza”, *O Ensino* 7/10, 205-211.
- 1986 “O reintegracionismo lingüístico galego-português”, *Temas de O Ensino* 2, 6/10, 35-49 [reproduce basicamente a entrada Montero Santalha, J. M. 1982b con algúns engadimentos e modificacións].
- 1989 “Rodrigues Lapa, um galego de Anadia”, *A Nosa Terra* 381, 16-17.
- 1991/1994 “A lusofonia e a lingua portuguesa da Galiza: dificultades de presente e tarefas de futuro”, *Temas de O Ensino* 7/9, 27/38, 137-149.
- 1997 “Mil anos de identidade lingüística galego-portuguesa”, en Rodríguez Campos, X. (coord.), *As linguas e as identidades. Ensaio de etnografía e de interpretación antropolóxica*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, 157-176.
- Montero Santalla, X.-M.
- 1976 “Unificación ortográfica galego-portuguesa”, *Grial* 51, 1-13.
- 1977 “Sobre a lingua de «Teima»”, *Teima* 15, 8.
- 1978a “Queridos amigos de A NOSA TERRA:”, *A Nosa Terra* 26, 23.
- 1978b “Esbozo dunha ortografía galego-portuguesa”, *La Voz de Galicia*, 10 de setembro.

- 1978c “«Humano» non «humán»”, *A Nosa Terra* 8, 17.
- 1978d “O idioma. Sobre gue, gui en galego”, *A Nosa Terra* 5, 17.
- 1979 *Directrices para a reintegración lingüística galego-portuguesa*, Ferrol, ed. do autor.
- Monterroso Devesa, X.-M.
- 1978a “Do «lusitanismo» e outras supostas ameazas”, *A Nosa Terra* 24, 12.
- 1978b “Ou coidades que en Madrid dormen, ho?”, *A Nosa Terra* 34, 12.
- 1979 “Este e o tempo de norma-tivi/li-zar”, *A Nosa Terra* 70, 12.
- Montes Giraldo, J. J.
- 1980 “Lengua, dialecto y norma”, *Thesaurus* XXXV, 2, 237-257.
- 1986 “Lengua-dialecto una vez más. La persistencia y actualidad de un viejo problema”, *Thesaurus* XLI/1-2-3, 23-41.
- 1995 *Dialectología general e hispanoamericana. Orientación teórica, metodológica y bibliográfica. Tercera edición, reelaborada, corregida e aumentada*, Santafé de Bogotá, Publicaciones del Instituto Caro y Cuervo.
- Morán Fraga, C. C.
- 2001 “A Academia non estivo a altura”, *La Voz de Galicia*, 24 de novembro.
- Moreno Cabrera, J. C.
- 2000 *La dignidad de las lenguas. Crítica de la discriminación lingüística*, Madrid, Alianza Editorial.
- Moreno, E.
- 1992 “Espanhóis lusófonos”, *Minho* 125, 21.

Moreno Fernández, F.

- 1998   *Principios de sociolingüística y sociología del lenguaje*, Barcelona, Editorial Ariel.

Moreno Fernández, F. (recop.)

- 1990   *Estudios sobre variación lingüística*, Alcalá de Henares, Universidad de Alcalá.

Morpurgo Davies, A.

- 1998   *Nineteenth-Century Linguistics*, (vol. IV de Lepschy, G., (ed.), *History of Linguistics*), London/New York, Longman.

Moure, T.

- 2001   *Universales del lenguaje y lingüo-diversidad*, Barcelona, Ariel.

Mufwene, S. S.

- 2000   “Language contact, Evolution, and Death: How Ecology Rolls the Dice”, en Kindel, G. e M. P. Lewis (eds.), *Assesing Ethnolinguistic Vitality: Theory and Practice. Selected Papers from the Third International Language Assessment Conference*, Texas, SIL International, 39-64.
- 2001   *The Ecology of Language Evolution*, Cambridge, Cambridge University Press.
- 2002   “Colonisation, Globalisation, and the Future of Languages in the Twenty-first Century”, *International Journal on Multicultural Societies [Protecting Endangered Minority Languages: Sociolinguistic Perspectives]*, vol. 4, 2, 162-193.
- 2004   “Multilingualism in Linguistic History: Creolization and Indigenization”, en Bhatia T. K. e W. C. Ritchie, *The handbook of Bilingualism*, Oxford, Blackwell Publishing, 2006².

Muljačić, Ž.

- 1980 "Per una classificazione 'standardologica' delle lingue romanze", en Izzo, H. H. (ed.), *Italic and Romance. Linguistic Studies in Honor of Ernst Pulgram*, Amsterdam, John Benjamins, 85-96.
- 1982 "Le 'lingue per elaborazione' (LE) a base italiana o italo-romanza in un modelo socio-linguistico", *Quaderni d'italianistica*, vol. III, n° 2, 165-174.
- 1983a "Les 'langues par élaboration' romanes. Notions préliminaires á l'étude de leur genèse et comparaison sur l'axe diachronique", en *Actes du XVIIÉME Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes (Aix-en-Provence, 29 AOÛT – 3 Septembre 1983)*, Aix-en-Provence, Universite de Provence, vol. II (1985), 213-220.
- 1983b "Tipi di «lingue in elaborazione» romanze", *Incontri Linguistici* 7, 69-79.
- 1984 "Il fenomeno *Überdachung* 'tetto', 'copertura' nella sociolinguista (con esempi romanzi), *Linguistica* 24, 77-96.
- 1985 "Romània, Germania e Slavia: parallelismi e differenze nella formazione delle lingue standard", en Quattordio Moreschini, A. (ed.), *La formazione delle lingue letterarie. Atti del Convegno della Società Italiana di Glottologia*, Siena 16-18 aprile 1984, Pisa, Giardini Editori e Stampori, 1984, 39-55.
- 1988 "'Lingua' e 'dialetto' rivisati", en Thun, H. (ed.), *Energeia und Ergon. Sprachliche Variation – Sprachgeschichte – Sprachtypologie: Studia in honorem Eugenio Coseriu. Band II. Das sprachtheoretische Denken Eugenio Coseriu in der Diskussion (I) (Tübinger Beiträge zur Linguistik 300)*, Tübingen, Gunter Narr Verlag, 401-409.

- 1989a "Corsica", en Günter, H., Metzeltin, M. e Pfister, M. (eds.), *La dialettologia italiana oggi. Studi offerti a Manlio Cortelazzo*, Tübingen, Gunter Narr Verlag, 287-312.
- 1989b "The emergence of the florentine> italian language", en Walsh, T. J. (ed.), *Synchronic and Diachronic Approaches to Linguistic Variation and Change*, Washington D. C., Georgetown University Press, 221-226.
- 1990a "Il caso italiano vs altri casi europei. Prolegomeni alla standardologia storica comparata", en Banfi, E. e P. Cordin (eds.), *Società di Linguistica Italiana. Storia dell'italiano e forme dell'italianizzazione. Atti del XXIII Congresso internazionale di studi. Trento-Rovereto. 18-20 maggio 1989*, Roma, Bulzoni, 9-20.
- 1990b "L'italien est-il une langue polynomique?" en Chiorboli, J. (ed.), *Corti 90. Actes du Colloque international des langues polynomiques. Université de Corse, 17-22 septembre 1990*, 3-4, PULA [Publications Universitaires de Linguistique et d'Anthropologie], 1991, 338-343.
- 1990c "Recensioni", *Estratto dall'Archivio Glottologico Italiano* LXXV, 1, 91-94.
- 1990d "Sul ruolo della koinè nell'elaborazione linguistica", en Sanga, G. (ed.), *Atti del Convegno di Milano e Pavia. 25-26 settembre 1987. Koiné in Italia dalle origini al cinquecento*, Bergamo, Pierluigi Lubrina Editore, 185-194.
- 1991a "L'approccio relativistico", *Rivista Italiana di Dialettologia. Lingue, dialetti, società*, a. XV, CLUEB Bologna, 183-190.
- 1991b "Per un approccio relativistico al rapporto: lingua nazionali-dialetti", en Pellegrini, G. B. (ed.), *Fra dialetto e lingua nazionale: realtà e prospettive. XVIII Convegno di studi dialettali italiani (Lugano, 11-15 ottobre 1988)*, Lugano/Padova, Unipress, 247-259.

- 1991c “Sullo status linguistico dell’istrioto medievale”, *Linguistica* XXXI, 155-169.
- 1995 “A estandarización do galego á luz de procesos análogos noutras linguas ‘minorizadas’”, en Monteagudo (ed.), 19-51.
- 1999 “Estandarización de linguas románicas ‘baixo presión’: unha proposta tipolóxica”, en Fernández e Santamarina (eds.), 11-26.
- 2004 “Ex compluribus paucae. Fenomeni di ‘accorpamento’ e di ‘scorporo’ nella storia delle ‘piccole’ lingue romanze”, en Álvarez, Fernández e Santamarina (eds.), vol. II, 39-56.
- Nagore Laín, F.
- 1999 “O aragonés”, en Fernández e Santamarina (eds.), 155-212.
- Navaza, X.
- 1988 “Ramón Lorenzo, filólogo. Tódalas linguas avanza, ningunha retrocede cara ó pasado”, *El Correo Gallego*, 31 de xaneiro.
- Nespereira, A.
- 1989 “La batalla lingüística. Oficialistas y reintegracionistas mantienen una dura pugna en la que se juega el desarrollo e implantación del galego”, *Faro de Vigo*, 22 de outubro.
- Nseme C. e B. S. Chumbow
- 1990 “Réforme et modernisation du duala”, en Fodor e Hagège (eds.), Vol. V, 151-171.
- Newton, G
- 1998 “Luxemburgués”, en Price (dir.), 386-388.

Ó Baoill, D. e P. Ó Riagáin

- 1990 “Reform of the Orthography, Grammar and Vocabulary of Irish”, en Fodor e Hagège (eds.), Vol. V, 173-195.

O Ensino

- 1981 “En pro dumha normativa científica”, *O Ensino* 3, 4.
- 1985 “O lusismo como cabalo de Troia”, *O Ensino* 7, 3.

Ohly, R.

- 1990 “Standard versus colloquial developments in the herero language”, en Fodor e Hagège (eds.), Vol. V, 197-214.

O'Reilly, C. C.

- 2001 “Introduction: Minority Languages, Ethnicity and the State in Post-1989 Eastern Europe”, en O'Reilly C. C. (ed.), *Language, Ethnicity and the State. Volume 2: Minority Languages in Eastern Europe post-1989*, Basingstoke, Palgrave.

Ouro Vilharaviz, R.

- 1992/1993 “Uma nova entrada para a palavra «galego» numa suposta e improvável «nova enciclopédia galega» (Proposição fictícia desde o lado do Desterro)”, *Nós. Revista galaico-portuguesa de cultura das Irmandades da Fala de Galiza e Portugal* 29/34, 113-117.

Outeiro G., J. M.

- 1999 “A estandardizaçom reintegracionista em Ricardo Carvalho Calero (1981-1990”, *Agália* 59, 351-359.

Outeiro, J. M. e outros

- 1995 “Princípios orientadores para um acordo ortográfico”, *Agália* 42, 256.

Padilla, A. M.

1999 “Psychology”, en Fishman (ed.), 109-121.

Parkinson, S.

1998 “Portugués”, en Price (dir.), 439-446.

Parry, M.

1998a “Ligur (genovés)”, en Price (dir.), 340-341.

1998b “Piamontés”, en Price (dir.), 333-334.

Partido Socialista Galego-Esquerda Galega

1990 “Proposición non de Lei”, *Agália* 22, 230-231.

Payton, P.

1998 “Córnicó”, en Price (dir.), 141-146.

Paz Rodriguez, J.

1988 “A nossa língua, língua útil”, *Diario de Galicia*, 1 de xuño.

Pena, X. R.

1978 “«Na beira do Miño»”, *A Nosa Terra* 28, 12.

1985 “Sobre as ‘Xornadas da Língua’”, *A Nosa Terra* 265, 14.

1999 “O noso lugar no mundo”, *La Voz de Galicia*, 18 de novembro.

Penabade, B.

2000 “No caminho da concórdia (estamos a tempo)”, *A Nosa Terra* 917, 30.

Penny, R.

1998 “Español”, en Price (dir.), 185-195.

- 2000 *Variation and Change in Spanish*, Cambridge, Cambridge University Press [citamos pola tradución castelá, *Variación y cambio en español*, Madrid, Gredos, 2004].
- Peres Rodrigues, J. H.
- 2001 “A Escrita e a Norma cara ao Século XXI”, *Agália* 65/66, 17-66.
- Phillipson, R.
- 1999 “Political Science”, en Fishman (ed.), 94-108.
- Piñeiro, A.
- 2001 “Galiza aínda non será Galicia”, *La Región*, 25 de novembro.
- Piñeiro, R.
- 1973 “Carta a don Manuel Rodrigues Lapa”, *Grial* 42, 389-402.
- Polanco Roig, LL. B.
- 1983 “Llengua o dialecte: solucions teòriques i aplicació al cas català”, en *Actes du XVIIÈME Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes (Aix-en-Provence, 29 AOÛT -3 Septembre 1983)*, Aix-en-Provence, Universite de Provence, vol. V (1984), 13-28+ 2 mapas.
- Posada, J.
- 1988 “Reintegracionistas ou parvos”, *Diario de Galicia*, 6 de xullo.
- Pozo Garza, L.
- 2001 “Pola independencia da lingua galega”, *La Voz de Galicia* 2001, 22 de novembro.
- Preston, D. R.
- 2002 “Language with an Attitude”, en Chambers, Trudgill e Schilling-Estes (eds.), 40-65.

Price, G.

- 1976 “Language standardization in the romance field: a survey of recent work”, *Semasia* 3, 7-32.
- 1998a “Aromúnico”, en Price (dir.), 55.
- 1998b “Meglenorrumano”, en Price (dir.), 398-399.
- 1998c “Moldavo”, en Price (dir.), 400.

Price, G. (dir.)

- 1998 *Encyclopedia of the languages of Europe*, Oxford/Cambridge, Blackwell Publishers [citamos pola versión española, *Enciclopedia de las lenguas de Europa*, Madrid, Gredos, 2001].

Prieto Alonso, D.

- 1977 “Un problema ortográfico e un estudio lingüístico”, *Grial* 56, 142-153.
- 1982 “Diglóssia e reintegraçom”, *A Nosa Terra* 189/190, V.
- 1985 “Níveis de representaçom fonológica e gráfica: reintegracionismo e isolacionismo”, *Agália* 1, 43-50 [reproducido en *Temas de O Ensino* 1, 4/5 (1985), 77-84].
- 1991 “Política e planificaçom linguísticas nos escritos de Carvalho Calero”, en Carballa, Cuñarro e Sánchez (coords.), 54-59.

Pugh, S. M.

- 1998 “Minority L1 Literacy in Sweden and Karelia: Challenges and Strategies”, en Yücesan Durgunoğlu, A. e L. Verhoeven (eds.), *Literacy Development in a Multilingual Context. Cross-Cultural Perspectives*, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates, 3-20.

Pulgram, E.

1965 “Graphic and phonic systems: figurae and signs”, *Word* 21, 208-224 [citamos pola reedición en Pulgram (1986), 149-162].

1976 “The typologies of writing systems”, en Haas, W. (ed.), *Writing without letters*, Manchester, Manchester University Press, 1-28 [citamos pola reedición en Pulgram (1986), 163-180].

1986 *Practising Linguist. Essays on Language and Languages 1950-1985*, vol. I, On Language, Heildelberg, Carl Winter Universitätsverlag.

Quarteu, R. e X. Frías-Conde

2001 “L mirandés: Ua lhéngua minoritaira an Pertual”, *Ianua. Revista Philologica Romanica* 2, 89-105.

Queizán, M. X.

1987 “A normativización como delito e atentado”, *A Nosa Terra* 309, 19.

1997 “A falacia do galego-portugués”, *A Nosa Terra* 776, 26-27.

Rábade Castiñeira, X. C.

1980 *Normas ortográficas do idioma galego. Texto íntegro, guía e comentários*, A Coruña, La Voz de Galicia.

Rábade Castinheira, J. M.

1986a “A AGAL perante a possibilidade de umha normativa de concórdia”, *Agália* 6, 233-236.

1986b “As formas «proibidas» nos precursores, nos grandes mestres e nos gramáticos do século XIX”, en *Actas do I Congresso Internacional da Língua Galego-Portuguesa na Galiza (Ourense, 1984)*, Ourense, AGAL, 471-520.

Ramírez, A. G.

1996 “Dialectología y sociolingüística”, en Alvar (dir.), 37-48.

Real Academia Gallega

1970 *Normas ortográficas do idioma galego*, A Cruña, Real Academia Gallega.

1971 *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*, A Cruña, Real Academia Gallega.

Real Academia Galega- Instituto da Lingua Galega

1982 *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*, Vigo, Artes Gráficas Galicia.

1995 *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*, Vigo, Artes Gráficas Vicus [13ª edición, revisada, do texto anterior (RAG-ILG 1982)].

2003 *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*, Vigo, Artes Gráficas Vicus [18ª edición, revisada, da entrada (RAG-ILG 1982)].

Regueira, X. L.

2001 “A academia contra a academia”, *La Voz de Galicia*, 26 de novembro.

Rinholm, H. D.

1990 “Continuity and change in the lithuanian standard language”, en Fodor e Hagège (eds.), vol V, 269-299.

Risager, K.

1999 “Language and Culture: Disconnection and Reconnection”, en Vestergaard, T. (ed.), *Language, Culture and Identity*, Aalborg, Aalborg University Press, 83-98.

- Rismn, L.
1979 “Un libro sobre cuestións lingüísticas. Galego cero (2)”, *A Nosa Terra* 65, 18.
- Rivas, M.
1977 “Poñerlle pés á lingua escrita”, *Teima* 22, 41-43.

1988 “A AGAL fai o parvo”, *Diario de Galicia*, 17 de xuño.

1990 “¡Choca esas cinco, Rodríguez!”, *La Voz de Galicia*, 16 de marzo.
- Roca, I. M.
2004 “A polémica Lapa-Piñeiro e a planificación lingüística galega”, en Álvarez, Fernández e Santamarina (eds.), vol. II, 205-215.
- Rodrigues, A. D
2002 “Problemas relativos à descrição do português contemporâneo como língua padrão no Brasil*”, en Bagno (org.), 11-25.
- Rodríguez Fajim, V.
1999 “O auténtico conflito lingüística galego”, *A Nosa Terra* 908, 34.
- Rodríguez [Sánchez], F.
1976 *Conflicto lingüístico e ideoloxía en Galicia*, Monforte, Xistral.

1990 “Carta aberta a Manuel Rivas. Sobre barbaridades marxinatoras”, *La Voz de Galicia*, 24 de marzo.
- Rogers, H.
1995 “Optimal Orthographies”, en Taylor e Olson (eds.), 31-43.

2005 *Writing Systems. A Linguistic Approach*, Oxford, Blackwell Publishing.

Romaine, S.

1982 *Socio-historical Linguistics. Its status and methodology*, Cambridge, Cambridge University Press.

1989 *Bilingualism*, Oxford, Blackwell, 1992².

1994 *Language in Society. An introduction to sociolinguistics*, Oxford, Oxford University Press [citamos pola tradución castelá, *El language en la sociedad. Una introducción a la sociolingüística*, Barcelona, Editorial Ariel, 1996].

2002 “The impact of Language Policy on Endangered Languages”, *International Journal on Multicultural Societies [Protecting Endangered Minority Languages: Sociolinguistic Perspectives]*, vol. 4, 2, 194-212.

Rosenhouse, J. e M. Goral

2004 “Bilingualism in the Middle East and North Africa: A Focus on the Arabic-Speaking World”, en Bhatia, T. K. e W. C. Ritchie (eds.), *The Handbook of Bilingualism*, Oxford, Blackwell Publishing, 2006², 835-868.

Rusu, V.

1983 “Decadence et prestige du dialecte dans le monde contemporain”, en *Actes du XVIIÉME Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes (Aix-en-Provence, 29 AOÛT – 3 Septembre 1983)*, Aix-en-Provence, Universite de Provence, vol. V (1984), 273-282.

Ruzza, C.

2000 “Language and Nationalism in Italy: Language as a Weak Marker of Identity”, en Barbour e Carmichael (eds.), 168-182.

Ryon, D.

- 2005 "Language Death Studies and Local Knowledge: The Case of Cajun French", en Suresh Canagarajah, A. (ed.), *Reclaiming the Local in Language Policy and Practice*, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates.

Safran, W.

- 1999 "Nationalism", en Fishman (ed.), 77-93.

Salvador, G.

- 1987 *Lengua española y lenguas de España*, Barcelona, Ariel.

- 1992 *Política lingüística y sentido común*, Madrid, Istmo.

Sampson, G.

- 1985 *Writing Systems. A Linguistic Introduction*, Stanford, Stanford University Press [citamos pola tradución castela, *Sistemas de escritura. Análisis lingüístico*, Barcelona, Gedisa Editorial, 1997].

Sanmarti Roset, J. M.

- [1996] *Las Políticas Lingüísticas y Las Lenguas Minoritarias en el Proceso de Construcción de Europa*, Bilbao, Instituto Vasco de Administración Pública [s.a].

Santamarina, A.

- 1978 "Nin portugués nin gallego: galego", *La Voz de Galicia*, 1 de marzo.

- 1981 *Ponencia no I Congreso de Escritores en Lingua Galega* (inédita).

- 1995 "Norma e estándar", en Monteagudo (ed.), 53-98.

- 1996 "O Instituto da Lingua Galega: 25 anos de protagonismo e testemuño", *A Trabe de Ouro* 28, 545-559.

2003 “O vocabulario ortográfico da lingua galega (*VOLG*). Criterios de elaboración” en Álvarez e González (eds.), 53-92.

Santamarina, A. e F. Fernández Rei

1992 “Dinamismo económico e identidade en Galicia”, *A Trabe de Ouro* 9, 21-33.

Santamaria Conde, J. J.

1986 “Os lusistas respostan a Abuín de Tembra”, *El Correo Gallego*, 21 de novembro.

1987 “Apresentação”, *Cadernos do Povo/Revista Internacional da Lusofonia* 1, 9-13 [*Achegas socialistas ás Bases da Ortografia Simplificada para a lingua da Galiza, Portugal, Brasil e Países Africanos de Lingua Oficial Portuguesa*].

Santos Alves, M. dos

1994 *O novo acordo ortográfico*, Lisboa, Universitária Editora.

Schendl, H.

2001 *Historical Linguistics*, Oxford, University Press.

Schieffelin, B. B. e R. Ch. Doucet

1998 “The ‘Real’ Haitian Creole. Ideology, Metalinguistics, and Orthographic Choice”, en Schieffelin, B.B, K. A. Woolard e P.V. Kroskrity (eds.), *Language Ideologies. Practice and Theory*, New York/Oxford, Oxford, 285-316.

Schilling-Estes, N.

2002 “Investigating Stylistic Variation”, en Chambers, Trudgill e Schilling-Estes (eds.), 375-401.

Schneider, E. W.

- 2002 "Variation and Change in Written Documents", en Chambers, Trudgill e Schilling-Estes (eds.), 67-96.

Schütz, A. J.

- 1990 "Hawaiian in the 1820s: a decade of language reform", en Fodor e Hagège (eds.), Vol. V, 329-375.

Seminario de Língua e Literatura Galega do Instituto de Bacharelato "Salvador de Madariaga"

- 1986 "Manifesto por un acordo necesario", ed. ciclostilada [reproducido, con engadimentos, en *Agália* 6, 225-231].

Sériot, P.

- 1997 "Faut-il que les langues aient un nom? Le cas du macedonien", en Tabouret-Keller, A. (ed.), *Les nom des langues I. Les enjeux de la nomination des langues*, Louvain, Peeters.

Shibamoto Smith, J. S.

- 1996 "Japanese Writing", en Daniels e Bright (eds.), 209-217

Shuy, R. W.

- 2003 "A Brief History of American Sociolinguistics 1949-1989", en Bratt e Richard (eds.), 4-16.

Simone, R.

- 1998 "The Early Modern Period", en Lepschy (ed.), vol. III, 149-236.

Sinner, C. (ed.)

- 2005 *Norm und Normkonflikte in der Romanie*, München, Peniope [Études Linguistiques/Linguistische Studien, Band 1].

Sjoberg, A. F.

- 1966 "Socio-cultural and linguistic factors in the development of writing systems for preliterate peoples", en Bright (ed.), 260-276.

Spolsky, B.

- 1998 *Sociolinguistics*, Oxford, Oxford University Press.

- 2004 *Language Policy*, Cambridge, Cambridge University Press.

Spolsky, B. e L. Boomer

- 1983 "The Modernization of Navajo", en Cobarrubias e Fishman (eds.), 235-252.

Sousa Fernández, X.

- 2003 "Léxico dialectal e estandarización", en Álvarez e González (eds.), 129-146.

Souto, E.

- 1985 "Achegas para a unificación", *Agália* 3, 329-334.

- 1986 "Conflitos ideolóxicos perante o problema da lingua galega", en *Actas do I Congreso Internacional da Língua Galego-Portuguesa na Galiza (Ourense, 1984)*, Ourense, AGAL, 174-184.

Stockwell, P.

- 2002 *Sociolinguistics. A resource book for students*, London/New York, Routledge.

Stone, G.

- 1998 "Cachubo", en Price (dir.), 82-83.

Stubbs, M.

- 1997 “Language and the Mediation of Experience: Linguistic Representation and Cognitive Orientation”, en Coulmas (ed.), 358-373.

Tabouret-Keller, A.

- 1997 “Language and Identity”, en Coulmas (ed.), 315-343.

Tarrío, A.

- 1993 “Ortografía e autocolonización”, *El Correo Gallego*, 16 de febreiro.

Taschenberger, S.

- 1990 “Zur Rolle des orthographisch-morphologischen Abkommens (AOM-82) in der linguistischen Auseinandersetzung zwischen Realismus und Reintegrationismus in Galicien”, *Beiträge zur Romanischen Philologie* XXIX, 1, 135-142.

Taupiac, J.

- 1999 “Presentación do occitano. Entre a vida e a morte¹”, en Fernández e Santamarina (eds.), 277-302.

Tavoni, M.

- 1998 “Renaissance Linguistics”, en Lepschy (ed.), vol. III, 1-108.

Taylor, I., e D. R. Olson

- 1995 “An Introduction to Reading the World’s Scripts”, en Taylor e Olson (eds.), 1-15.

Taylor, I. e K. Park

- 1995 “Differential Processing of Content Words and Function Words: Chinese Characters vs. Phonetic Scripts”, en Taylor e Olson (eds.), 185-195.

Taylor, I. e D. R. Olson (eds.)

1995 *Scripts and Literacy. Reading an Learning to Read Alphabets, Syllabaries and Characters*, Dordrecht/Boston/London, Kluwer Academic Publishers.

Tejada Caller, P.

1999 *El cambio lingüístico. Claves para interpretar la historia de la lengua inglesa*, Madrid, Alianza Editorial.

Teima

1977 “Duas respostas que non o foron”, *Teima* 9, 10.

Tembra, A. Abuín de

1986a “Ventos ábregos ¡Falso!”, *El Correo Gallego*, 18 de novembro.

1986b “Ventos ábregos. Lusofonía (I)”, *El Correo Gallego*, 16 de decembro.

1986c “Ventos ábregos. Lusofonía (II)”, *El Correo Gallego*, 17 de decembro.

1986d “Ventos ábregos. Lusofonía (e III)”, *El Correo Gallego*, 18 de decembro.

Thompson, R. W.

1992 “Spanish as a pluricentric language”, en Clyne (ed.), 45-70.

Thompson, R. L.

1998 “Manx”, en Price (dir.), 395-397.

Törnquist-Plewa, B.

2000 “Contrasting Ethnic Nationalisms: Eastern Central Europe”, en Barbour e Carmichael (eds.), 183-220.

Toro, Suso de

1999 “Hai un lugar no mundo para nós”, *La Voz de Galicia*, 19 de outubro.

Torrés Feijó, E.

1999 “O futuro do galego”, *La Voz de Galicia*, 6 de outubro.

Torrés Queiruga, A.

2001 “Concordia, discordia e futuro da lingua”, *La Voz de Galicia*, 28 de novembro.

Tristán, P.

1999 “Galego ou portugués, reverdece a polémica”, *El Mundo*, 13 de outubro.

Trudgill, P.

1974 *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*, London, Penguin Books, 1995⁴.

1983 *On Dialect. Social and Geographical Perspectives*, Oxford, Basil Blackwell.

1986 *Dialects in contact*, Oxford, Basil Blackwell.

1992 *Introducing Language and Society*, London, Penguin English.

2000 “Greece and European Turkey: From Religious to Linguistic Identity”, en Barbour e Carmichael (eds.), 240-263.

2002 *Sociolinguistic Variation and Change*, Edinburgh, Edinburgh University Press.

2003 *A Glossary of Sociolinguistics*, New York/Edinburgh, Oxford University Press.

Tusón, J.

1997 *La escritura. Una introducción a la cultura alfabética*, Barcelona, Octaedro.

Uldall, H. J.

- 1966 “Speech and Writing”, en Hamp, Householder e Austerlitz (eds.), 147-151.

Unión do Povo Galego [UPG]

- 1984 “Crónica do IV Congreso do noso Partido”, *Terra e Tempo* 90, 10-11.

Universidade de Santiago de Compostela

- 1977 *Bases prá unificación das normas lingüísticas do galego. Resume dos seminarios celebrados na Universidade de Santiago de Compostela desde decembro de 1976 a xuño de 1977*, Madrid, Anaya (ed. non venal).
- 1980 *Bases prá unificación da normas lingüísticas do galego*, Santiago, Universidade de Santiago [segunda edición, modificada, da entrada anterior (USC 1977)].

Vachek, J.

- 1966 “Some remarks on writing and phonetic transcription”, en Hamp, Householder e Austerlitz (eds.), 152-157.
- 1982 “English ortography. A functionalist approach”, en Haas, W. (ed.), *Standard Languages. Spoken and Written*, Manchester, Manchester University Press, 37-56.

Vaid, J.

- 1995 “Script directionality affects nonlinguistic performance: evidence from Hindi and Urdu”, en Taylor e Olson (eds.), 295-310.

Valcárcel, M.

- 1999 “Os escritores e o idioma”, *La Voz de Galicia*, 23 de outubro.

Valdman, A.

- 1983 “Normes locales et francophonie”, en Bédard e Maurais (eds.), 667-706.

Valeiro, J.

- 1997 “Eutanásia linguística e duplo ligame (Silêncios sobre o genocídio)”, *A Nosa Terra* 788, 25.

Valente, M. R. da Rocha

- 1990 “Das Irmandades da Fala. A lusofonia da Galiza atual”, *Temas de O Ensino* 6, 21/26, 37-43.

Valinha, J. L.

- 2003 “Para uma ortofonia do português da Galiza”, *Agália* 75/76, 139-268.

Vanelli, L.

- 1998 “Emilianorromanés”, en Price (dir.), 342-343.

Vañó Cerda, A.

- 1999 “O retorrománico: pasado, presente e futuro”, en Fernández e Santamarina (eds.), 351-360.

Vázquez, D.

- 2001 “A Academia aplaza ata o 17 de novembro o debate sobre a normativa de concordia”, *La Voz de Galicia*, 28 de outubro.

Vázquez Cuesta, P.

- 1987a “A variedade do sistema lingüístico galego-portugués (I)”, *A Nosa Terra* 309, 24-25.

- 1987b “A variedade do sistema lingüístico galego-portugués (e 2)”, *A Nosa Terra* 310, 18.

Venezky, R. L.

- 1970 “Principles for the Design of Practical Writing Systems”, *Anthropological Linguistics* 12/7, 256-270.

Verdelho, T.

- 2001 “Carolina Michaëlis de Vasconcelos -Filóloga-”, *Revista da Faculdade de Letras «Línguas e Literaturas»* XVIII, 181-190.

Viaplana, J.

- 2002 *Dialectologia*, València, Universitat de València.

Vidal Bouzón, C.

- 1991/1994 “Dos discursos sobre ortografía para o «galego»: entre mínimos e máximos”, *Temas de O Ensino* 7/9, 27/38, 91-100.

Vidal Figueroa, T.

- 1992 “Análise crítica do novo acordo ortográfico da lingua portuguesa”, *Cadernos da Lingua* 5, 99-117.

Vidal Laxe, C.

- 1996 “Carlos Paulo Martínez Pereiro: ‘A literatura española apropiouse da lírica galego-portuguesa anulando os elementos diferenciadores’”, *A Nosa Terra* 749, 25.
- 1998 “Xosé R. Freixeiro Mato: ‘A norma do galego deriva cara ao español’”, *A Nosa Terra* 828, 26.
- 1999 “Os escritores apoian a proposta de Carlos Casares da reforma da normativa”, *A Nosa Terra* 902, 25.
- 2000 “O acordo normativo é posíbel. Oficialistas e reintegracionistas afirman nas X Xornadas de Língua e Literatura que pode haber un achegamento de posturas”, *A Nosa Terra* 934, 30.
- 2001a “Na mesma xornada propóranse novos nomes para as vacantes e lerá o discurso de entrada Xosé Neira Vilas. A Académia aprobará o día 17 de novembro a nova normativa”, *A Nosa Terra* 1008, 7.

2001b “Sectores implicados na defensa da lingua pídenlle á Academia que reconsidere a súa posición”, *A Nosa Terra* 1010, 12-13.

Vidal Laxe, C. e A. Estévez

2001 “A Académia desilusiona o rexeitar o acordo normativo”, *A Nosa Terra* 1009, 2-5.

Vidal Laxe, C. e X. Carballa

2003 “A academia decide os cambios logo de catro anos de conversas. A normativa de consenso xa é oficial”, *A Nosa Terra* 1091, 2-5.

Vikør, L. S.

2000 “Northern Europe: Language as Prime Markers of Ethnic and Nacional Identity”, en Barbour e Carmichael (eds.), 105-127.

Villar, R.

1999 “Cal normativa para o galego? Elementos para un debate errado”, *A Nosa Terra* 906, 34.

Vilhar Trilho, X.

1994 “Proposta de armistício para a guerra das normas ortográficas do galego com motivo de aplicação do acordo ortográfico lusófono de 1990”, *Nós. Revista galaico-portuguesa de cultura das Irmandades da Fala de Galiza e Portugal* 35/40, 151-160.

1995 “A inadequada denominação das línguas na constituição do reino de Espanha: fenómeno revelador-ocultador da hierarquia entre elas e atentatório contra a integridade das comunidades linguísticas diferentes da castelhana”, *Nós. Revista Internacional da Lusofonia* 41/50, 123-143.

2003 “A recíproca conveniência de a Galiza e Portugal levar a termo algum tipo de unificação política e, no mínimo, a plena unidade linguística”, <http://www.lusografia.org/xaviervihlar.htm>.

Villena-Ponsoda, J. A.

- 2005 “How similar are people who speak alike? An interpretative way of using social networks in social dialectology research”, en Auer, Hinskens e Kerswill (eds.), 303-334.

Vixande, H.

- 2001 “Carlos Garrido. Secretário da AGAL e autor do *Manual de Galego Científico*”, *A Nosa Terra* 974, 20.

Walter, H.

- 1994 *L'Aventure des Langues en Occident: leur origine, leur histoire, leur géographie*, Paris, Robert Laffont. Citamos pola tradución castelá: *La aventura de las lenguas en Occidente. Su origen, su historia y su geografía*, Madrid, Espasa Calpe, 1997.

Walton, S. J.

- 1998 “Noruego”, en Price (dir.), 412-419.

Wardhaugh, R.

- 1992 *An Introduction to Sociolinguistics*, Oxford, Blackwell Publishers 1992² [1986]. Citamos pola tradución galega: *Introducción á Sociolingüística*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago, 1992.

Watt, D. e J. Smith

- 2005 “Language Change”, en Ball, M. J. (ed.), *Clinical Sociolinguistics*, Oxford, Blackwell Publishing Ltd, 101-119.

Wei, L.

- 2000 *The Bilingualism Reader*, London, Routledge.

Wheeler, M. W.

- 1998 “Catalán”, en Price (dir.), 84-92.

Williams, C. H.

1999 "The Celtic World", en Fishman (ed.), 267-285.

Winkelman, O.

1994 "Sobre la estandarización de las lenguas minoritarias en España", *Lletres Asturianas* 53, 1-17.

Winter, W.

1983 "Tradition and innovation in alphabet making", en Coulmas e Ehlich (eds.), 227-238.

Wolfram, W.

2002 "Language Death and Dying", en Chambers, Trudgill e Schilling-Estes (eds.), 764-787.

Wright, S.

2000 *Community and Communication. The role of language in nation state building and European integration*, Clevedon/Buffalo/Toronto/Sydney, Multilingual Matters.

2004 *Language Policy and Language Planning*, New York, Palgrave Macmillan.

Xunta de Galicia

1980 *Normas ortográficas do idioma galego*, Santiago de Compostela, Publicacións da Xunta de Galicia, maio.

Xunta de Galicia

1980a "Normas ortográficas do idioma galego", *Boletín Oficial da Xunta de Galicia*, xuño, núm. 10, 26-30.

1980b   “Ditame da Subcomisión de Programación de Textos da Comisión Mixta
Ministerio de Educación-Xunta de Galicia”, *Boletín Oficial da Xunta de
Galicia*, decembro, núm. 15, 21-23.

Zentella, A. C.

1997   *Growing up Bilingual*, Oxford, Blackwell.